MUZEUL JUDEŢEAN SATU MARE

satu mare

studii și comunicări

XV-XVI

1998-1999

SATU MARE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

XV- XVI

COPERTA: AUREL CORDEA, IULIAN PETRESCU
(SIGILIUL ORAŞULUI SATU MARE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA)

CULEGERE COMPUTERIZATĂ: CLAUDIA ARDELEAN, NICOLETA BLEDEA, NADIA COŢAN, AGNES KOCSIS, ILDIKÓ LIHOR, ANDREEA TĂMĂŞAN, NATALIA PINTEA
TEHNOREDACTARE COMPUTERIZATĂ: **DIANA LUMINIŢA VIG**
FOTO: IOAN CZAKÓ, MIRCEA ZELEA

DESIGN: BOGDAN TAŞCU

TIPARUL: S.C. GEDO S.R.L. CLUJ NAPOCA,
TEL. : 064-430337

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

SATU MARE

STUDII ŞI COMUNICĂRI
XV - XVI

1998 - 1999

ARHEOLOGIE - ISTORIE - CULTURĂ ŞI CIVILIZAȚIE - ARTĂ ŞI ETNOGRAFIE - MUZEOLOGIE - RESTAURARE ŞI CONSERVARE

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:
Viorel Ciubotă - redactor responsabil
Bura László
Németi János
Gheorghina Olariu
Daniela Oltean
Claudiu Porumbăcean
Neța Iercoşan

SECRETARI DE REDACȚIE:
Kiss Imola, Speranța Pop, Sorin Hendea, Babos Kristina

Răspunderea pentru conținutul ştiințific al studiilor, pentru formulări şi calitatea rezumatelor în limbi străine, revin în exclusivitate autorilor.
Traducerile în limba engleză au fost realizate sau revizuite de Speranța Pop.

Authors are responsible for the presentation of the facts contained in their articles, for the wording and for the accuracy of the foreign langueges summaries.
English translations are made or revised by Speranța Pop.

SATU MARE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

Orice corespondență se va trimite
pe adresa:
MUZEUL JUDEȚEAN
Piața dr. Vasile Lucaciu, 21
3900 Satu Mare
ROMÂNIA
Tel.: 061 /73.75.26
Fax: 061 /76.87.61

SATU MARE

STUDII ŞI COMUNICĂRI

Any mail will be posted
to next address:
MUZEUL JUDEȚEAN
Piața dr. Vasile Lucaciu, 21
3900 Satu Mare
ROMÂNIA
Tel.: 04/ 061 /73.75.26
Fax: 04/ 061 /76.87.61

CUPRINS - SOMMAIRE - CONTENTS - INHALT

ARHEOLOGIE

Sabin Adrian Luca — Necropola aparţinând culturii Turdaş descoperită la Orăştie Dealul Pomilor Punct X_2
La nécropole appartenante à culture Turdaş trouvée à Orăştie- Dealul Pomilor, Point X_2 (Résumé)
.....11

Iercoşan Neţa — Aşezarea eneolitică timpurie de la Vezendiu (jud. Satu Mare)
L'etablissment enéolithique ancien du Vezendiu (dep. SatuMare) (Résumé)
.....19

Pop Speranţa
Pop Alin — Descoperiri arheologice în perimetrul localităţii Valea Vinului.
Archaeological Discoveries in the Neighbourhood of Valea Vinului locality (Summary)
.....35

Kacsó Carol — Precizări cu privire la descoperirile de bronz din Maramureş.
Bemerkungen zu den Bronzefunde in Maramureş (Zusammenfassung)
.....46

Lazin Gh.
Ardevan Radu — Monede antice în judeţul Satu Mare.
Mounaies antiques au département de Satu Mare (Résumé)
.....71

Németi János
Gindele Robert — Aşezarea din epoca romană de la Pişcolt-Lutărie
The Roman Age Settlement from Pişcolt-Lutărie.
.....75

Timoc Călin — O stelă funerară din colecţia Muzeului Băilor Herculane.
Ein grabdenkmal von der Sammlung des Herculesbad - Muzeums (Zusammenfassung)
.....103

Lazin Gheorghe — Judeţul Satu Mare - Bibliografia perioadei secolelor II-IV.
Satu Mare county -The Bibliography of II-nd-IV-th centuries (Summary)
.....107

Stanciu Ioan — Aşezarea slavă timpurie de la Lazuri "Lubi Tag" jud. Satu Mare (Cercetările arheologice din anii 1977, 1993 - 1995). Contribuţii la cunoaşterea secolelor VI - VII în zona Tisei Superioare.
Die frühslawische bindlung von Lazuri "Lubi Tag" Kreis Satu Mare (die archäeologischen forschungen aer Jahre 1977, 1993-1995) Deiträge zum kennen der VI - VII Jh. im oberen Theiss-Gebiet (Zusammenfassung)
.....115

Marta Liviu
Gindele Robert — Săpăturile de salvare de la Apa - (jud. Satu Mare) Moşia Brazilor. Raport preliminar.
Rescue Excavations from Apa - (Satu Mare county) Moşia Brazilor (Preliminary report)
.....269

ISTORIE

Diaconescu Marius — Biserica catolică din Maramureş în sec. XIII - XVI.
The Catholic Church from Maramuresh County in the XIIIth - XVIth Centuries (Summary)
.....277

Diaconescu Marius — Din istoria Maramureşului în timpul principelui Gabriel Báthory.
About the History of the Maramuresh County during the Prince Gabriel Báthory (Summary)
.....295

Balogh Géza — Gencs településének népsségi és gazdasági viszonyai a XVIII-század végén és a XIX-század elején.
Relaţiile social-economice ale populaţiei localităţii Ghenci la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea (Rezumat)
.....307

Apan Mihai — 1848 - 1858. Contribuţii documentare la cunoaşterea activităţii Preparandiei diecezane Greco-Catolice din Oradea.
The Greek-Catholic Church School from Oradea (Summary)
.....317

Dulgău Bujor — Consideraţii privind manifestările paşoptiste din zona Sătmarului.
Appreciations Concerning the Manifestation from the 1848 in Satu Mare Region (Summary)
.....323

Hendea Sorin — Învăţământul confesional românesc din protopopiatul ortodox Vasile Beiuş (jud. Bihor) în perioada 1912 - 1919.
Romanian Confessional Education in Orthodox Residence from Beiuş (Bihor County) in 1912 - 1919 (Summary)
.....329

Ormos Mária — A nemzeti tanácsok jogi és politika helyzetérol 1918 november-1919 február.
Câteva consideraţii despre situaţia juridică şi politică a Consiliilor Naţionale în perioada noiembrie 1918-februarie 1919 (Rezumat)
.....359

Ciubotă Viorel — Documente inedite privind schimbul de ostatici de la Tiszafüred din 23 mai 1919.
Undiscovered Documents concerning Hostages Exchange from Tiszafüred in 1919, May 23(Summary)
.....371

Cucuiet Lucian — Mărturii ale trecerii lui Iuliu Maniu prin părţile sătmărene.
Token About Iuliu Maniu's Passing (1873-1953) in Satu Mare Region (Summary)
.....403

Porumbăcean Claudiu — Figuri ilustre sătmărene (IV). Dr. Octavian Ardelean (1899-1974).
Great Personalities from Satu Mare (IV) Dr. Octavian Ardelean (1899-1974) (Summary)
.....407

Szőcs Péter — O personalitate sătmăreană interbelică: Jakabffy Elemér.
An Inter-War Personality from Satu Mare: Jakabffy Elemér (Summary)
.....411

Abraham Florin — Integrare şi organizare ecleziastică în România interbelică.
Integration and Ecclesiastic Organization in Inter-War Romania (Summary)
.....431

Porumbăcean Claudiu — Momente din istoria Partidului Naţional Liberal - Organizaţia judeţului Satu Mare în perioada interbelică (1919-1938).
Aspects in the History of the National Liberal Party- the Organization of the Satu Mare County during the Inter-War Period (Summary)
.....441

Dărăban Dorin — Activitatea politică şi propaganda electorală liberală în "Gazeta Sătmarului" (1928-1931, 1934-1938).
La activité politique et propagande electorale libérale dans "Gazeta Sătmarului" (1928-1931, 1934-1938) (Rézumé)
.....447

Circa Andrada — 50 de ani de teatru românesc de stat la Satu Mare.
50 Years of State Romanian Theatre in Satu Mare (Summary)
.....453

ISTORIA CULTURII ŞI CIVILIZAŢIEI

Diaconescu Marius — Din culisele istoriografiei Maramureşului - începuturile corespondenţei dintre Ioan Mihalyi de Apşa şi György Petrovay.
On the Side-scene of the Maramuresh's Historiography - the Beginning of the Mail between Ioan Mihalyi of Apşa and György Petrovay (Summary)
.....461

Bura László — Zsidó oktatás Szatmárban.
Învăţământul izraelit din Sătmar (Rezumat)
.....471

Hendea Sorin Vasile — Aspecte ale istoriografiei maghiare din scolul al XIX-lea vis-à-vis de revoluţia românească de la 1848 din Transilvania.
Aspects of XIXth Century Hungarian Historiography Concerning

1848 Romanian Revolution (Summary)
.....483

Török István — Az 1873-as kolerajárvány Szatmárnémetiben.
Epidemia de holeră din 1873 la Satu Mare (Rezumat)
The Cholera Epidemic from 1873 in Satu Mare (Summary)
.....489

Glück Eugen — Un însemnat fond de carte veche românească.
A Significant Old Romanian Book Collection (Summary)
.....495

Antonescu Nae — Istoria presei careiene.
The History of the Press from Carei (Summary)
.....507

Haiduc Gheorghe — Scurtă monografie a Băilor Puturoasa de pe teritoriul comunei Vama de la începuturile acestora şi până în zilele noastre.
Courte monographie des Bains Puturoasa du territoire de la commune Vama, des le debut jusqu'a nos jours (Résumé)
.....515

Enyedi Ştefan — Orgile oraşului Satu Mare.
Die Orgel der Stadt Satu Mare (Zusammenfassung)
.....531

ARTĂ ŞI ETNOGRAFIE

Kiss Imola, Erdös Judith — Maeştri sătmăreni de odinioară III. Góth Mór (1873-1939).
Formerly Masters from Satu Mare Góth Mór (1873-1939) (Summary)
.....557

Czira László, Kiss Imola — Maeştri sătmăreni de odinioară IV. Stima Erzsébet (1901-1991) Sensibilitatea feminină oglindită în artă.
Formerly Masters from Satu Mare. Stima Erzsébet (1901-1991)) Feminine Sensibility Reflected in Art (Summary)
.....567

Erdös Judith — Din scrierile pictorului Aurel Popp (1879-1960).
Écrits du peintre Aurel Popp (1879-1960) (Résumé)
.....585

Theodorescu Aphrodita — Peisajul în plastica ieşeană contemporană.
Landscape in Contemporany Fine Arts from Iaşi (Summary)
.....595

Theodorescu Aphrodita — Grafica ieşeană postbelică: izvoare şi tendinţe.
Postwar Graphics from Iaşi - Sources and Tendencies (Summary)
.....607

Tóth Zoltán — Varga Imre - a dogmákat lazító szobrász.

Varga Imre - sculptor Revoluţionar al dogmelor.
Varga Imre -the revolutionary Sculptor of the Dogmas (Summary)
.....617

Oltean Daniela — Simboluri tradiţionale în nunta românească.
Traditional Symbols in Romanian Wedding (Summary)
.....627

MUZEOLOGIE

Miclăuş Doina — Pictori clujeni în colecţia de artă a Muzeului Judeţean Satu Mare.
Painters from Cluj in the Art Collection of County Museum Satu Mare (Summary)
.....637

Miclăuş Doina — Acuarela în colecţia de artă a Muzeului Judeţean Satu Mare.
The Watercolour in the Art Collection of County Museum Satu Mare (Summary)
.....649

Dănilă Claudia — Valorificarea patrimoniului etnografic al Muzeului în cadrul expoziţiei de bază.
The Utilization of the Etnographical Patrimony in Tăşnad Museum (Summary)
.....657

STIINŢELE NATURII

Fazekas Lóránd — Adatok a gólya-alkatuak biológiájához és elterjedéséhez Szatmár megyében.
Date cu privire la biologia şi răspândirea ciconiformelor în judeţul Satu Mare (Rezumat)
.....663

Szabó Andrei — Állatföldrajzi jelentöségű nappali lepkék a Keleti és Déli Kárpátokban.
Fluturi de zi cu însemnătate zoogeografică din Carpaţii Răsăriteni şi Meridionali.
Species of Zoogeographical Significance in Butterflyes of the Eastern and Southern Carpathians (Summary)
.....673

Babos Krisztina, Sándor Attila — Költésbiológiai megfigyelések a Mező-Mihes-i gémptelepen.
Cercetări asupra cuibăritului în colonia de stârci de la Miheşu de Câmpie.
Observations Concerning the Breedin Colony of the Night Heron near the Miheşu de Câmpie Village (Summary)
.....681

RESTAURAREA CONSERVAREA ŞI INVESTIGAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Cioran Dorin, Deac Natalia — Din tainele materiei picturale ale icoanelor pe sticlă. *The Misteries of Pictorial Materials Used for Glass Icons (Summary)* *699*

Olariu Gheorghina — Analiza fragmentelor textile cu fir metalic din cimitirul feudal Carei-Bobald. *The Analysis of the Metal Threads from Carei-Bobald Feudal Cemetery (Summary)* *703*

Dobrescu Adela — Restaurarea unui evantai de la începutul secolului XX. *The Restoration of a Fan from the Beginning of the XXth century (Summary)* *709*

Roşu Eleonora — Restaurarea accesoriilor descoperite în complexul arheologic Hodod. *The Restoration of Some Accessories from the Archaeological Complex Hodod (Summary)* *713*

Capotescu Dinu — Restaurarea unei spade de secol XIX. *The Restoration of a Parade Sword from XIXth Century (Summary)* *719*

Paul Gabriela, Ştirban Sofia — Restaurarea unui manuscris aparţinând Muzeului Naţional al Unirii Alba Iulia. *The Restoration of a Manuscript from the "Union National Museum" Alba Iulia (Summary)* *721*

Cobusceanu Roxana, Puskás Éva — Restaurarea unui vas etnografic. *The Restoration of an Etnographical Jug (Summary)* *725*

Puskás Éva — Restaurare unui vas arheologic tip urnă. *The Restoration of an Archaeological Urn (Summary)* *729*

Necropola aparţinând culturii Turdaş descoperită la Orăştie-Dealul Pomilor, punct X_2

Sabin Adrian Luca

Habitatul neolitic situat pe prima terasă neinundabilă a râului Mureş, la est de municipiul Orăştie, este cunoscută de arheologi din anul 1991[1]. Primele menţiuni referitoare la complexele arheologice descoperite pe terasa numită de noi *Dealul Pomilor* s-au făcut în anul 1993[2], publicaţiile ulterioare consacrând această denumire în literatura de specialitate[3]. În acest moment a fost publicată şi o monografie a aşezării turdăşene din acest punct [4]. Observaţiile stratigrafice adunate cu ocazia cercetării sistematice a magistralei M I, pe direcţia aproximativă nord-sud, ne fac să afirmăm că în mijlocul zonei locuite se găseşte un interval fără locuinţe, cel puţin în faza veche (vezi planul 1). În acest spaţiu au fost descoperite gropile de morminte care, în opinia noastră, reprezintă semnul unei necropole din epoca neolitică (cimitirul 2, deoarece cimitirul 1 se încadrează cronologic la începutul mileniului al II-lea d.Ch.[5]). Mormintele descoperite în acest punct au următoarele caracteristici :

MORMÂNTUL M_1 /1995 (fig. 1/6; plan 1).

Mormântul aparţine unui adult de sex masculin, după toate probabilităţile. Groapa în care a fost aşezat defunctul s-a descoperit în partea de sud a secţiunii S_9 /1995, în caroul 13. Pentru cercetarea integrală a monumentului arheologic a fost practicat[, în profilul secţiunii, o casetă de 1/1,30 m. Groapa în care s-a depus decedatul avea o formă

---

[1] Situl arheologic a fost *redescoperit* cu ocazia unei periegheze întreprinse în primăvara anului 1991 de Z. K. Pinter (pe atunci angajat al Institutului de cercetări socio-umane din Sibiu), Aurelian Cosma (în acel timp muzeograf la Muzeul din Orăştie) şi de autorul acestor rânduri. *Prima* descoperire a sitului turdăşean se datorează profesorului Nicolae Adam. Aceasta s-a întâmplat acum 20 de ani.

[2] S. A. Luca-A. Cosma, *Archäologische Geländeuntersuchungen im Brooser Gebiet Böhmerberg (Dealul Pemilor)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Sibiu, 36, 1993, 2, p. 85-88.

[3] S. A. Luca-Z. K. Pinter, *Necropola medievală timpurie de la Orăştie-Dealul Pemilor, punct* X_2, în *Corviniana*, I, 1994, p. 3-15; S. A. Luca, *Complexul ritual de la Orăştie-Dealul Pemilor, punct* X_2, *(jud. Hunedoara)*, în *SCIVA*, 45, 1944, 4, p. 363-368; *Idem.*, *Încadrarea cronologică şi culturală a aşezării nrolitice de la Orăştie-Dealul Pemilor, punct* X_2, în *Corviniana*, II, 1995, p. 21-28; *Idem.*, *Die Kultanlage von Broos/Orăştie-Böhmerberg/Dealul Pemilor, Ausgrabungsstelle* X_2 *(Kreis Hunedoara)*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 38, 1995, 1-2, p. 85-90. Chiar dacă există această abundenţă publicistică care poate fi alăturată inei serii de aproximativ 20 de comunicări ştiinţifice unde se foloseşte aceeaşi denumire, ca şi rapoarte de cercetare arheologică publicate de Comisia Naţională de arheologie descoperim lucruri noi, într-un articol care se doreşte introducerea autorului în viaţa ştiinţifică, *noutăţi* asupra unui sit pe care noi îl cercetam de 4 ani în acel moment, de 6 ani în acest moment (M. Căstăian, *Contribuţii la repertoriul arheologic al zonei Orăştie* , în *Buketinul cercurilor ştiinţifice studenţeşti. Arheologie-istorie*, I, Alba Iulia, 1995, p. 39-52). La pagina 45 descoperim, la puctul 3.1., că aşezarea noastră se numeşte *Platoul Rompos* şi că se întinde pe 1/ 4 din suprafaţa pe care o considerăm locuită, *în urma cercetărilor arheologice sistematice !* Nu am fi surprinşi dacă autorul nu ar fi fost prezent, ca student, pe şantierele noastre şi chiar membru al colectivului de cercetare şi semnatar al rapoartelor de săpătură (şi pe şantierul Orăştie-*Dealul Pemilor, punct* X_2 *!*). Făcând parte din această echipă nu a exprimat niciodată opinii asupra denumirii obiectivului. În articolul domniei sale nu spune că aici au avut loc săpături sistematice ca şi când punctul ar fi unul inedit! Semnele noastre de axclamare se încheie cu o întrebare : Cine te-a învăţat, domnule Căstăian, să alcătuieşti un aticol ştiinţific . . .?

[4] S. A. Luca, *Aşezări neolitice pe valea Mureşului mijlociu (I). Habitatul neolitic de la Orăştie-Dealul Pemilor, punct* X_2, Bibliotheca Musei Apulensis, IV, Alba Iulia, 1997.

[5] S. A. Luca-Z. K. Pinter, *op.cit., loc.cit.*

rectangulară şi a fost executată, din întâmplare, pe locul unei gropi de par/stâlp, anterioară ca vechime. Din cauza tasării acesteia există o diferenţă de adâncime între capul (0,90 m) şi bazinul şi picioarele scheletului (1,15 m). Scheletul este orientat E-V, cu capul spre est şi privirea spre nord. Cadavrul a fost aşezat în groapă culcat pe partea dreaptă, cu picioarele flexate sub bazin. Braţele defunctului au fost aşezate în faţa bazinului. Poziţia generală a decedatului este semichircită.

În umplutura gropii mormântului s-au descoperit fragmente ceramice arse secundar -probabil în timpul banchetului funerar- (fig. 2/2-6, 8-10), oase de animale arse sau trecute prin foc, o bucată dintr-o tăbliţă-amuletă aparţinând -probabil- decedatului (fig. 2/1) şi bucăţi de cărbune. Pe nivelul de săpare al gropii s-a descoperit ocru roşu, pigmentul fiind răspândit şi în zona oaselor picioarelor şi capului decedatului. Starea proastă de conservare a oaselor nu ne-a permis să ne dăm seama dacă oasele erau acoperite cu pigment roşu. În sfârşit, s-a putut constata existenţa unei ofarnde de carne la spatele scheletului (un omoplat provenind de la un animal mare) şi câteva piese de silex pe nivelul de folosire al gropii.

MORMÂNTUL M_2 /1995 (fig. 1/3; plan 1).

Mormântul aparţine unui adult şi a fost descoperit în caseta C_4 /1995. Groapa mormântului este orientată E-V, defunctul având capul spre est, cu privirea spre nord. Corpul a fost aşezat pe partea dreaptă, mâinile sunt situate în faţa bazinului iar genunchii sunt flexaţi, poziţia generală a scheletului fiind cea semichircită. Groapa mormântului este rectangulară cu colţurile rotunjite, adâncimea la care s-a descoperit scheletul fiind de 1,15 m. Pe toată suprafaţa nivelului de folosire al gropii s-a descoperit ocru roşu. Ofranda alimentară a fost aşezată în spatele capului (oase mari provenind de la partea cărnoasă a unor bovine (?)). Pe cap s-a descoperit un bulgăre mare de cărbune şi un vas (fig. 2/7). Oasele scheletului sunt foarte prost păstrate.

Umplutura mormântului conţinea fragmente de vase arse secundar, probabil în timpul banchetului funerar (fig. 1/1-2, 4-5, 7-8), cărbune, ocru roşu (?) şi fragmente de oase de animale.

MORMANTUL M_3 /1996 (fig. 3, plan 1).

Acesta aparţine, după opinia noastră, unui adult de sex masculin. Scheletul este orientat E-V, are capul orientat spre est şi faţa spre nord, aflându-se într-o poziţie semichircită pe partea dreaptă. Braţele defunctului sunt aduse în faţa bazinului, către palme existând un vas (V_1- fig. 3/2), iar în faţa capului un topor de piatră şlefuită, poziţia sa sugerând că a fost ţinut în mână, lungimea aproximativă a cozii sale fiind, în consecinţă, de 0,40-0,50 m (T_1- fig. 3/4). În faţa capului se afla un vas (V_2- fig. 3/5) şi ofranda alimentară alcătuită dintr-un os de animal mare, partea secţionată din acesta putând fi dispusă anatomic în zonele cărnoase. În spatele capului a fost descoperit un alt topor de piatră şlefuită dispus ca şi cum ar fi fost purtat la spate, înfipt în cingătoare (T_2- fig. 3/3).

Groapa în care a fost depus defunctul este patrulateră cu colţurile rotunjite. În umplutura sa au fost descoperite fragmente de vase arse secundar cu ocazia banchetului funerar, fragmente de oase de animale (câteva cu urme evidente de trecere prin foc) şi urme de ocru roşu. Menţionăm că acesta este singurul mormânt pentru care avem observaţii stratigrafice ferme : resturile unei platforme de locuire realizată din piatră de râu aparţinând nivelului superior *acoperă* parţial groapa mormântului, acesta aparţinând -în consecinţă- nivelului inferior. Trebuie, însă, să fim circumspecţi în continuare deoarece această observaţie este necesar a fi confirmată.

MORMÂNTUL M_4 /1995, 1997 (cenotaf).

Monumentul funerar a fost decopertat în două reprize succesive, în anii 1995 şi 1997. Groapa sa este rectangulară cu colţurile rotunjite şi nu conţine resturile unui schelet omenesc. Fundul gropii este acoperit cu cărbune şi ocru roşu. Fragmentele ceramice descoperite împreună cu resturi de oase de animale sugerează etapa banchetului funerar.

Groapa-cenotaf este orientată nord-sud, perpendicular pe direcţia generală de orientare a celorlalte morminte.

MORMÂNTUL M_5 /1997 (cenotaf).

Acesta are aceleaşi caracteristici ca şi mormântul M_4 /1995, 1997 cu excepţia faptului că este orientat E-V şi că fundul gropii nu este îngrijit lucrat.

* *
*

După ce am parcurs descrierea celor 5 morminte, putem ordona câteva idei esenţiale, care dau caracteristicile necropolei neolitice (numărul 2) de la Orăştie-*Dealul Pemilor, punct* X_2 :

- gropile mormintelor sunt orientate în proporţie de 80% în direcţia E-V;
- toate gropile sunt dreptunghiulare, cu colţurile rotunjite, datorită tehnologiei de săpare dată de dezvoltarea uneltelor epocii;
- în umplutura gropilor am găsit cărbune, ocru roşu (în mormintele cu schelet acesta este prezent din abundenţă la capul, mijlocul şi extremitatea picioarelor), oase de animale (uneori trecute prin foc) şi fragmente de vase sparte în timpul banchetului funerar şi trecute, parţial, prin foc;
- unii decedaţi au ca inventar funerar şi vase -la mormintele M_{2-3}- (de obicei în zona capului sau a mâinilor), topoare de piatră şlefuită (în mână, sau la spate - M_3) şi unelte de silex cioplit (M_1);
- scheletele sunt orientate, fără excepţie, E-V, cu capul spre E şi privirea spre nord;
- poziţia scheletelor este semichircită, decedaţii fiind aşezaţi pe partea dreaptă cu genunchii flexaţi.

* *
*

Pe întinderea aşezării neolitice din acest punct s-au descoperit, de asemenea, în poziţii stratigrafice greu de explicat următoarele:

- în stratul de cultură s-au descoperit, cu intermitenţă, oase umane trecute prin foc, sau fragmente de calotă craniană. Apariţia acestora ne îndeamnă să cugetăm la o formă de canibalism ce se afla la îndemâna comunităţii neolitice de aici. De asemenea, trebuie să luăm în considerare şi opinia după care aici existau şi ritualuri paralele de înmormântare, între care şi cel prin care decedatul era expus pe o platformă până la descărnare;
- în bordeiul B_2 /1994 (nivel vechi) s-au descoperit, în al doilea orizont de folosire al locuinţei, două calote craniene decupate pe deasupra sprâncenelor, utilizate -după toate probabilităţile- ca recipiente pentru băut, sau pentru alte utilizări care ne scapă în acest moment.

* *
*

Necropola neolitică de la Orăştie este foarte importantă pentru aprofundarea imaginii noastre asupra realităţilor etno-culturale ale comunităţilor contemporane şi încadrabile culturii Turdaş, mai ales că singurele necropole a neoliticului transilvănean, cele de la Iclod [6], nu sunt publicate în totalitate.

[6] Gh. Lazarovici, *Grupul şi staţiunea Iclod*, Cluj-Napoca, 1991, p. 3-42 (cu bibliografia).

LISTA ILUSTRAŢIILOR

Plan 1. Zona centrală a sitului arheologic de la Orăştie-*Dealul Pemilor, punct* X_2. Cimitirul neolitic (2).
Fig. 1. Mormintele M_{1-2}. Ceramică descoperită în aceste morminte.
Fig. 2. Ceramică descoperită în morminte.
Fig. 3. Mormântul M_3. Ceramică şi arme/unelte.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Plan 1. La zone centrale du site archéologique d'Orăştie- Dealul Pemilor, point X_2. *La nécropole néolithique (2).*
Fig. 1. Les tombeaux M_{1-2}. *Céramique trouvée dans les tombeaux.*
Fig. 2. Céramique trouvée dans les tombeaux.
Fig. 3. Le tombeau M_3. *Céramique et armes/outil*

La necropole appartenante à la culture Turdaş trouvée à Orăştie-Dealul Pomilor, Point $X_{2)}$

(Résumé)

L'habitat néolithique situé sur la première terasse non-inondable de la rivière de Mureş, dans l'est de la ville d'Orăştie/Broos/Szászváros, est connu pour les archéologistes des l'année 1991. Les premières mentions directes concernantes le complexe archéologique de la terrasse nomée par nous Dealul Pemilor (La colinne des Tchèques) ont été faites en 1993, les publications ultérieures faisant connue et usant la dénomination proposée par nous. Dans cet intervalle nous avons découvert les fosses de tombeaux, qui, dans notre opinion, nous signalisent une nécropole de l'époque néolithique (le cimetière 2, parce que le cimetière 1 est encadré au début du IIeme millenaire). Les tombeaux découverts dans ce point ont les suivantes caractéristiques :
- les fosses des tombeaux sont orientées, en proportion de 80%, sur la direction est-ouest;
- toutes les fosses sont rectangulaires, aux coins arrondis, grâce à la technologie de l'excavation et aux outils de l'époque;
- dans le remblai de toutes les fosses il y a des tisons, de l'ocre rouge (dans le cas des tombeaux aux squelettes ce-ci est présent surtout dans la zone de la tête, des haches et des talons), des os animals (parfois passés par le feu) et des fragments céramique (provenants de vases brisés à l'occasion du banquet funéraire, parce que beaucoup en peuvent être partiellement recompletés);
- les squelettes sont orientés, sans exception, est-ouest, à la tête vers l'est et le régard vers le nord; la position dans la fosse est accroupie, sur la droite, aux genoux flexés;
- toutes les rombeaux ont une offrande de viande, en cas des tombeaux aux squelettes, posée dans la region de la tête;
- en deux tombes aux squelettes (M_2 et M_3) on a découvert des vases (par un sur la tête et dans la main -M_3) ou, dans M_3, deux haches en pierre polie;

- dans M_1 on a découvert des outils en pierre dans la zone des haches et des mains;

Dans l'enceinte des habitats néolithiques du ce point on a découvert aussi des os humains en positions stratigraphiques difficiles à expliquer :

- dans la couche de culture on découvert, avec intermittence, des os humaines brisés ou des fragments de calotte crânienne qui peuvent être en relation soit que avec le cannibalisme, soit que avec l'existence d'un rituel d'enterrement parallèle, qui supposait l'exposition pour dechairement; quelques de ces os ont des légères traces de passage par le feu;

- dans la chaumière B_2/1994 on a découvert, dans le second horizont d'utilisation, deux callotes crânienne decoupées au-dessus de sourcils, utilisées soit que récipients à boire, soit qu'en autres fins, qui nous échappent.

La nécropole néolithique d'Orăştie est très importante pour l'approfondation de notre image sur les réalités du néolithique contemporain avec la culture Turdaş, surtout que les seules nécropoles à enterrements du néolithique transylvain, celles d'Iclod, ne sont pas integralement publiées.

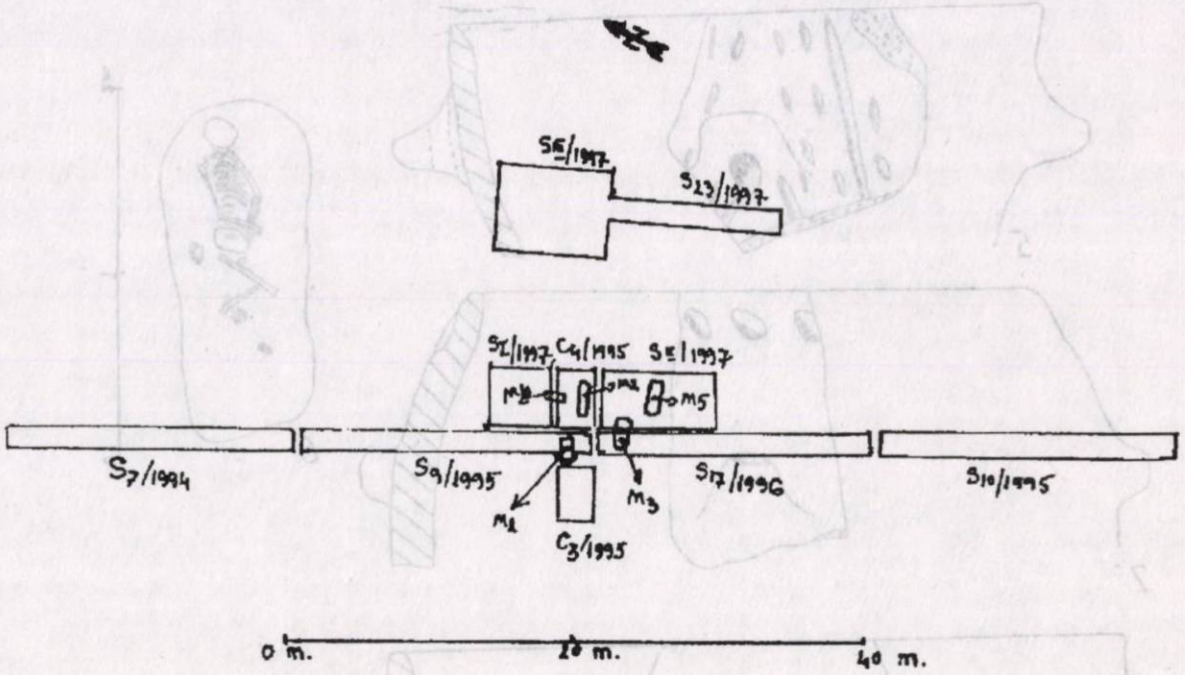

Plansa I

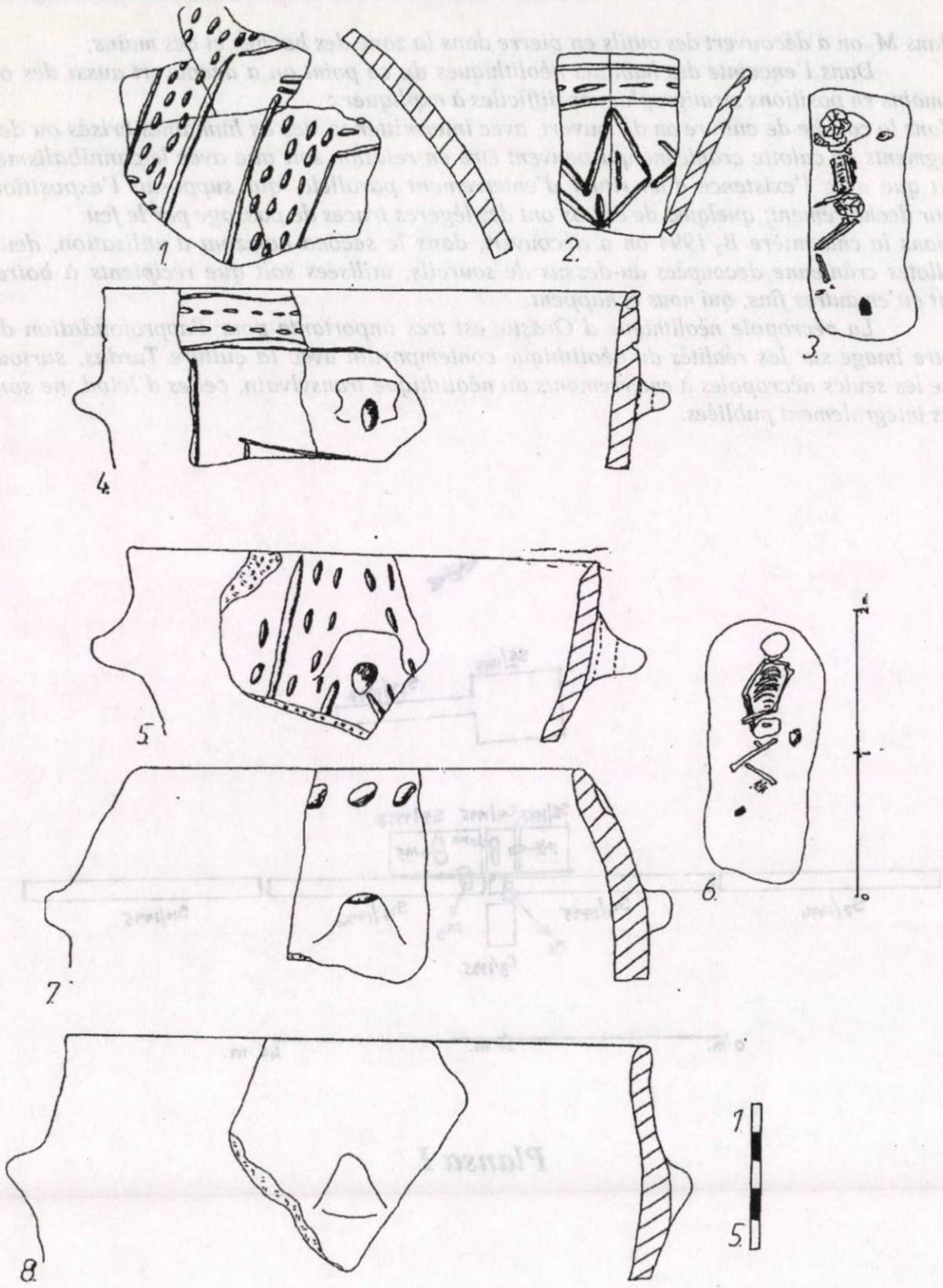

Figura 1

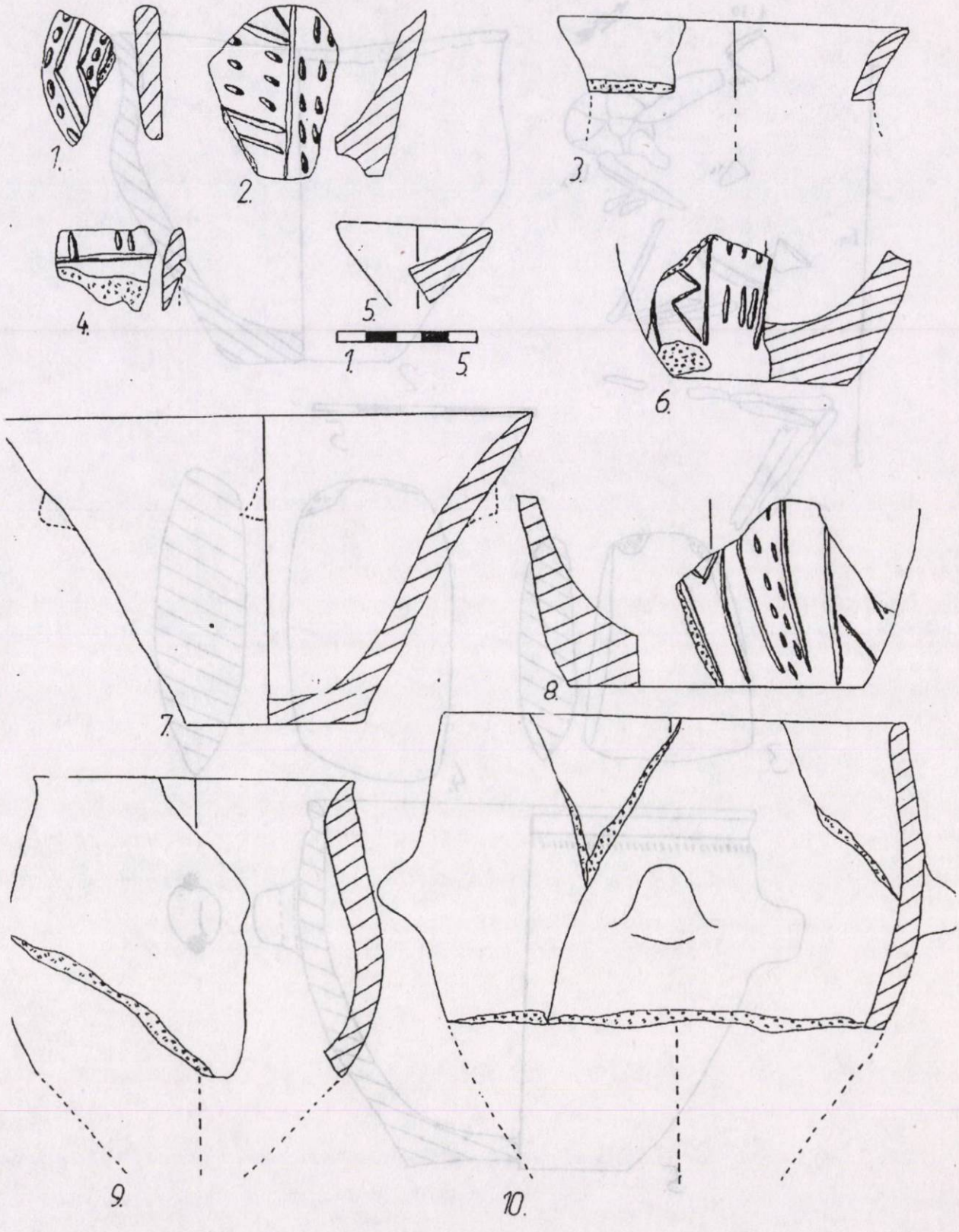

Figura 2

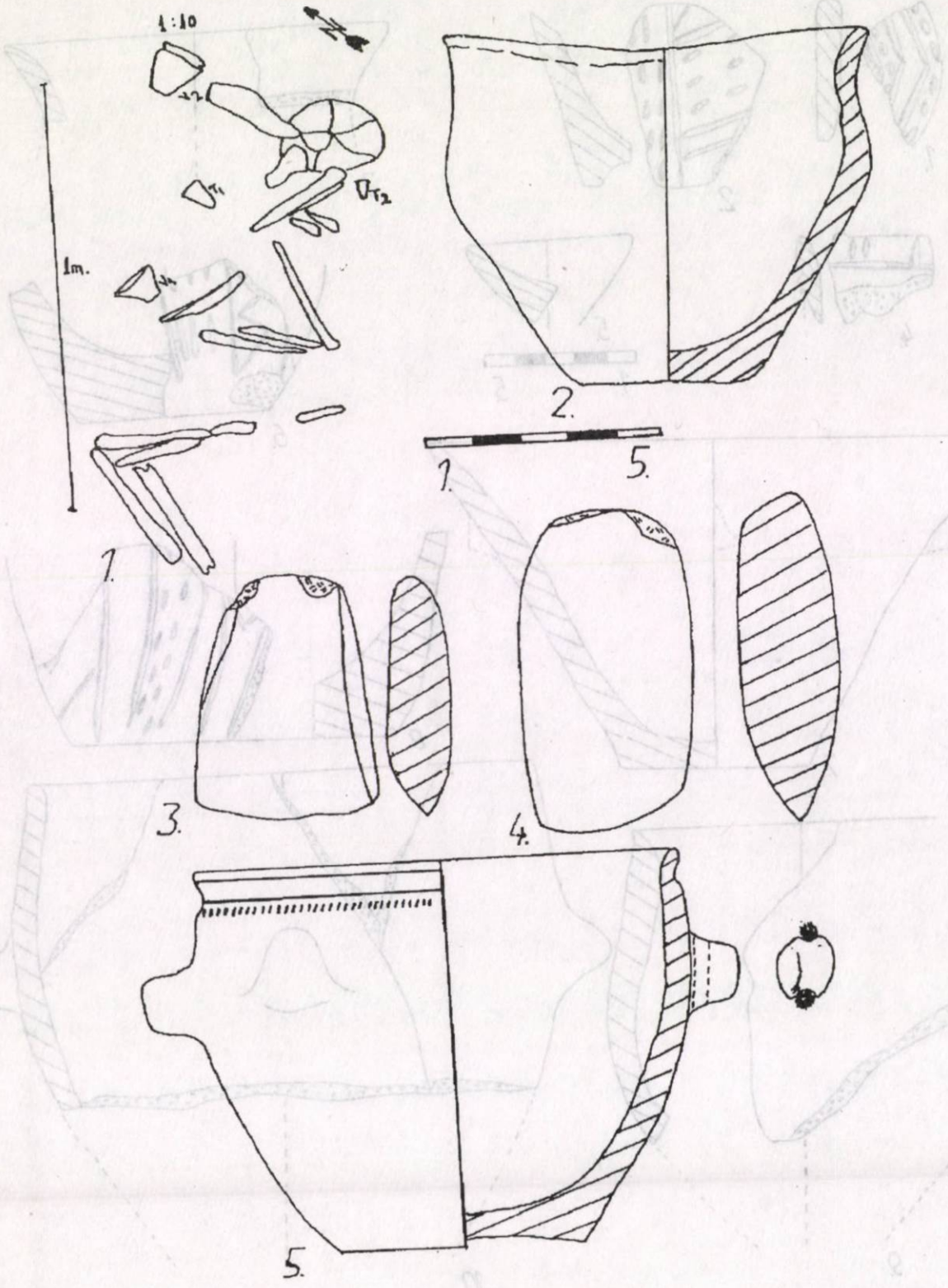

Figura 3

Aşezarea eneolitică timpurie de la Vezendiu (jud. Satu Mare)

Neţa Iercoşan

Situl ce reprezintă aşezarea eneolitică timpurie, aparţinând culturii Tiszapolgár de la Vezendiu (com. Tiream. jud. Satu Mare) se află în locul denumit "Drumul Tireamului" şi se găseşte la intrarea în localitate, dinspre partea de nord-est a acesteia (fig. 1/b).

Geomorfologic, zona reprezintă o terasă de înălţime medie a văii Eriului, ce se estompează spre sud printr-o convexitate în descendenţă altimetrică, spre valea Bobuşoarei, afluent de dreapta a menţionatei văi, care, la intrarea în localitate, fragmentează terasa (fig. 1/a).

Existenţa unor condiţii naturale excelente: protecţie naturală împotriva vânturilor reci, care aici sunt predominante din nord-vest, o pantă lină cu orientare şi expunere sudică, difluenţă accentuată a râului Eriu, ce a creat un landsaft tipic palustru în apropiere şi existenţa unor bogate izvoare naturale la piciorul pantei terasei, au făcut posibilă şi facilă vieţuirea omenească în preistorie în această zonă[1]. Din păcate nu dispunem şi de alte date complementare (paleobotanice, paleozoologice ori climatice) care să coroboreze la reconstituirea integrală, sau cât mai veridică, a cadrului ecologic şi a mediului fizico-geografic, specific habitatului uman în epoca eneolitică, dar credem că factorii enumeraţi sunt destul de relevanţi.

Aşezarea, situată de o parte şi alta a şoselei Tiream-Vezendiu (fig. 1/b), în zona denumită "Drumul Tireamului", a fost descoperită cu câţiva ani în urmă, prin cercetări perieghetice de teren[2]. Cu ocazia semnalării sitului, a apărut o inadvertenţă în menţionarea denumirii punctului[3], ca de altfel şi în datarea aşezării[4], fapt ce a dus la preluarea eronată a informaţiei în literatura arheologică - ca aparţinând eneoliticului mijlociu, respectiv culturii Bodrogkeresztúr[5].

După răspândirea materialului arheologic în teren, de altfel destul de sărac, fragmentar şi de multe ori irelevant, aşezarea are o formă ovală, o orientare NE-SV, dimensiunile de cca. 130 x 70 m şi se întinde de ambele părţi ale şoselei, cu preponderenţă în estul acesteia (fig. 1/a). Menţionăm faptul că, în continuare, pe terasă, spre nord-est apar sporadic şi urmele unor locuiri din epoca bronzului şi romană[6], de altfel toată terasa dreaptă a văii Eriului fiind intens locuită în preistorie şi în epocile următoare[7].

---

[1]. C. Karácsonyi, *Satu Mare StCom.*, VII-VIII, 1986-1987, p. 379-446; idem, *Flora şi vegetaţia judeţului Satu Mare, 1995*, p. 7-15; *Z. Benedek, Ermelék*, 1996, p. 9-14 şi 38-47.

[2] I. Németi, *ActaMP*, XII, 1988, p. 127. Colegul Ilie Sălceanu, prin cercetări de teren mai recente, a adunat din acest punct material arheologic, cu preponderenţă utilaj litic şi presupunea existenţa unui sit Bodrogkeresztúr târziu sau post- Bodrogkeresztúr (Cernavoda III-Boleraz sau aspect Hunyadi-halom). Aceasta ne-a determinat la practicarea sondajului efectuat aici în perioada 8-17 noiembrie 1996.

[3]. "Colţarât" (cf. I. Németi, ***op. cit.***, p. 127). Acest punct se găseşte cu 400 m spre sud (vezi fig. 1/a) şi reprezintă, probabil, un fost grind din fosta vale înmlăştinită a Eriului.

[4] "Tisa IV-Gheja" (sic!), I. Németi, *op. cit.*, p. 127. De fapt autorul se referă la cultura Bodrogkeresztúr, însă nu sesizează nuanţele de grup cultural transilvănean (N. Vlassa, **SCIV**, 15, 1964, 3, p. 351-367; *idem, Neoliticul Transilvaniei*, 1976, p. 56-71, nota 5 menţionând explicit acest lucru). Indiferent de denumirea uzitată: Gheja sau Gorneşti (P. Roman, *SCIVA*, 32, 1881, 1, p. 25, nota 20) ele includ numai descoperiri din Transilvania. Completăm şi faptul că, oricare ar fi denumirea acestor descoperiri "din nord-vestul României" (I. Németi, *op. cit.*, p. 121-145) ele nu se încadrează în "neoliticul târziu", cum menţionează autorul (*ibidem*, p. 127), şi nici "eneoliticul târziu"!.

[5] N. Iercoşan, *Symp. Thrac.*, 8, 1990, p. 32; S.A. Luca, *AICSU Sibiu*, I, 1994, p. 189.

[6] N. Iercoşan, ***Symp. Thrac.***, 8, 1990, p. 32; S.A. Luca, *AICSU Sibiu*, I, 1994, p. 189.

[7] Descoperirile de la Carei, Tiream, Vezendiu, Irina, Dindeşti şi Andrid (SM), Văşad, Galoşpetreu şi Tarcea (BH) - cu o vastă literatură bibliografică, pentru a le menţiona numai cele de pe terasa dreaptă a văii Eriului.

Sondajul din anul 1996[8], a constat din practicarea a două secţiuni, în zona cea mai înaltă a terasei, şi implicit a sitului, din punctul "Drumul Tireamului", şi care se află la 40 m est de şosea, perpendiclar pe aceasta. Cele două secţiuni: S I, de 10 x 1 m, orientată E-V spre baza terasei, şi S II, de aceleaşi dimensiuni, orientată N-S, au fost dispuse perpendicular una pe alta, la o distanţă de 2 m.

Stratigrafia verticală, din ambele secţiuni a pus în evidenţă existenţa unui singur strat de cultură, de culoare neagră-cenuşie în grosime şi consistenţă veriabilă de 25-35 cm, care se află imediat sub stratul vegetal (fig. 1/c, d), urmează un strat de sol roşcat, steril arheologic, apoi solul viu argilă galbenă cu congreţiuni calcaroase.

În S I s-au profilat două gropi de mici dimensiuni, de fapt nişte albieri pronunţate diforme, care au apărut numai în profilul şi jumătatea sudică a secţiunii (nenumerotate) şi care conţin chirpici, în calupuri mari şi mărunt, precum şi fragmente ceramice în cantitate şi concentraţie mai mare decât în stratul de cultură, ce de altfel este destul de sărac din punct de vedere arheologic (fig. 1/c şi fig. 2-5).

În S II s-au remarcat urmele unei locuinţe ce se adânceşte puţin, de mari dimensiuni (peste 6 m lungime), clar delimitată faţă de stratul de cultură, în ambele profile ale secţiunii, şi care nu a fost dezvelită (fig. 1/d). În umplutura acestei locuinţe surprinse parţial, au fost descoperite cele mai semnificative şi mai numeroase materiale arheologice (fig. 5-10).

Cu ocazia sondajului a fost descoperit un bogat material arheologic constând din: ceramică, găsită în marea majoritate fragmentară, dar într-o cantitate apreciabilă, puţine microlite din obsidiană şi silex şi oase de animale, provenind în special de la bovidee, în general păstrate fragmentar, precum şi bucăţi de chirpici în calupuri mari şi mărunt.

Ceramica reprezintă cea mai bogată şi semnificativă categorie, dintre materialele arheologice descoperite. Are, în general, culori închise: negru, brun, cenuşiu şi mai rar culoare roşiatică şi gălbuie. Predomină specia fină şi intermediară (cca. 60 %) - în funcţie de frecvenţa tipurilor ceramice. Arderea este bună, amestecul pastei, cu puţine excepţii, este omogen, degresantul folosit fiind, în exclusivitate, nisipul fin, uneori cu paiete de mică. Netezirea este bună şi îngrijit executată iar ceramica fină este în majoritate şi angobată şi lustruită, această specie prezentând un aspect metalic-lucitor. Mai multe fragmente de vase prezintă urme evidente de ardere suplimentară.

Deşi materialul ceramic descoperit este destul de fragmentar, se pot reconstitui cu uşurinţă majoritatea tipurilor de vase specifice culturii Tiszapolgár. Fără a analiza detaliat fiecare tip cu variantele şi subvariantele sale[9] şi cu analogii mai apropiate sau din restul arealului culturii, menţionăm **principalele forme de vase**, descoperite în aşezarea de la Vezendiu:

---

[8] Vezi nota 2 supra.

[9] Tipologia culturii Tiszapolgár, realizată pe baza descoperirilor din necropola de la Basatanya (I. Bognár-Kutzián, *The Copper Age cemetery of Tiszapolgár - Basatanya*, Budapest, 1963, pl. CXXIII-CXXXXI) completată în 1972, prin publicarea monigrafică a culturii (idem, *The Early Copper Age. Tiszapolgár Culture in the Carpathian basin*, Budapest, 1972, p. 120, fig. 22; p. 125, fig. 23; p. 127, fig. 24 şi p. 130, fig. 25). Această tipologie este operantă şi astăzi, fiind folosită de majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de amintita cultură: Gh. Lazarovici, *ActaMN*, XX, 1983, p. 3-31; S. Dumitraşcu, *Banatica*, 3, 1975, p. 25-31; D. Ignat, *Crisia*, III, 1973, p. 19; *ibidem*, V, 1975, p. 11-14; *ibidem*, VI, 1976, p. 13-14; idem, *ActaMN*, XIV, 1977, p. 16-20; *idem*, *Crisia*, XII, 1982, p. 19-28; *ibidem*, XVIII, 1988, p. 325-337; C. Kacsó, *Satu Mare St.Com.*, I, 1969, p. 52-54; E. Lakó, *ActaMP*, IV, 1980, p. 31-34; *ibidem*, V, 1981, p. 37-119; E. Pădureanu, *Banatica*, 2, 1973, p. 399-401; idem, *Ziridava*, X, 1978, p. 33-38; idem, *Crisia*, XV, 1985, p. 27-51; A.S. Luca, *Crisia*, XV, 1985, p. 279-290; idem, *Banatica*, 8, 1985, p. 457-463; idem, *Tibiscum*, VIII, 1993, p. 27-33; Z. Kalmar, *ActaMN*, XVII!XIX, 1980-1982, p. 393-416, 305-320, 247-252; idem, *ActaMP*, VIII, 1984, p. 105-109; M. Gumă, R. Petrovsky, *Tibiscus*, 5, 1979, p. 97-114; A. Oprinescu, *Banatica*, 6, 1981, p. 43-50; N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, 1976, p. 142-160.

- pahar (tipul A): fig. 8/4
- vase de tip "ghiveci de flori" (C): fig. 2/3 şi 4/1-4
- oale cu şi fără picior (D şi H): fig. 2/1; 6/5.11; 7/2 şi 8/1
- borcane (R): fig. 5/6 şi 10/1
- vase de bucătărie (G): fig. 8/6
- boluri cu picior (H): fig. 5/4, 7
- pocale (I): fig. 3/5 şi 5/8
- castroane (K): fig. 3/1
- cupe (L): fig. 3/5 şi 9/8
- vase globulare (N): fig. 6/9 şi 9/3,6 şi 10/8
- vase miniaturale (R): fig. 9/5 şi 10/2
- suporturi de vas cu picior (H_{3a}): fig. 10/4, 7
- picioare înalte de vase, provenind de la diferite tipuri, cu perforaţii rotunde şi ovale: fig. 2/5,10; 3/6; 4/5; 6/4; 7/7 şi 9/7

Ornamentaţia ceramicii Tiszapolgár este considerată sărăcăcioasă şi rigidă[10] datorită numărului mic de elemente ornamentale, în speţă: proeminenţele-cioc, perforaţiile şi impresiunile.

Impresiunile sunt destul de bine reprezentate pe ceramica descoperită la Vezendiu. Au forme rotunde şi ovale şi dimensiuni ce se găsesc în concordanţă cu mărimea recipientelor. Au fost executate cu un obiect din os sau lemn şi mai rar "cu trestia" (fig. 2/9). Sunt aranjate în linii simple (fig. 8/6) sau duble (fig. 2/1; 5/5; 6/7 şi 10/8), dispuse de obicei oblic pe corpul vaselor. Un alt mod de dispunere a impresiunilor pe ceramica Tiszapolgár de la Vezendiu este în grupuri: de câte două (fig. 2/6,9; 8/1; 9/2,7), de câte trei, dispuse în triunghi (fig. 2/5; 4/14; 5/8; 9/1,6,8 şi 10/6) sau mai multe, dispuse în romburi (fig. 5/7 şi 10/1,4, 7). Un alt model de impresiune sunt **alveolele**, cu diametrul mai mare de un centimetru, realizate prin rotirea completă cu degetul mare, în pasta încă moale, ce produce şi curbarea în interior al vasului. Acest tip de ornamentaţie se găseşte numai pe vase de culori închise, confecţionate din pastă fină, totdeauna cu angobă lustruită. Alveolele mari, ca tip de ornament, nu se regăseşte niciunde în arelalul culturii Tiszapolgár, find specific numai descoperirilor din jurul Careiului[11], şi numai în faza B a menţionatei culturi (fig. 4/6), fiind în acelaşi timp şi un element facil de datare.

Perforaţiile, apar fără excepţie, în picioarele vaselor, au formă rotundă sau ovală, diametrul lor fiind proporţional cu dimensiunile recipientelor (fig. 2/5,10; 3/6; 4/5; 5/1; 7/7 şi 8/7).

Incrustaţia cu pastă albă, procedeu ornamental foarte rar întâlnit în zona noastră, apare pe un singur fragment de vas bombat, descoperit în S. II ($L._1$), şi constă în umplerea impresiunilor de pe suprafaţa vasului cu o substanţă albă (fig. 10/8). Incrustaţia este specifică numai grupului Tiszaug[12], ce se află în extremitatea sud-vestică a arealului culturii Tiszapolgár, şi numai în faza finală a acesteia[13], constituind şi ea un element sigur de datare.

Ornamentele plastice:

- proeminenţele-cioc, perforate total sau semiperforate, reprezintă ornamentul cel mai caracteristic al culturii. Au forme ascuţite sau mai aplatizate şi mărimi foarte diverse, în

[10] I. Bognár-Kutzián, *The Early...*, p. 133

[11] La Carei-"Cozard" pe trei vase şi Dindeşti-"Cetate", pe unul. Material arheologic inedit, Muzeul Carei.

[12] . I. Bognár-Kutzián, *op. cit.*, p. 176-178.

[13] *Ibidem.*

funcţie de dimensiunile vasului pe care sunt aplicate. Cele cu perforaţie orizontală au şi un rol practic, folosind ca suport pentru suspendare[14], iar cele neperforate ca de altfel şi butonii simplii au rol de suport sau sunt aplicaţi din considerente statice şi de balans, pentru stabilitatea vaselor[15] (fig. 2/4,6-8; 3/2,5,8; 4/8-9,12; 5/4,6-10; 6/1,3,6,11; 7/1-2,5; 8/1-2,4,6; 9/1,3-4,11-13 şi 10/1,3-5).

Butonii simplii (fig. 4/13; 7/6; 8/5 şi 10/8), cei plaţi sau în formă de pastilă (fig. 5/2 şi 6/5) şi gurguiele sau umflăturile rotunde (fig. 2/9 şi 6/9) completează acest tip de ornamente, ca de altfel şi butonii alungiţi, dispuşi vertical pe, şi sub, buza vaselor (fig. 3/3-4; 8/8).

Un ornament plastic destul de rar întâlnit pe ceramica culturii Tiszapolgár, îl reprezintă torţile în bandă, găsit pe un singur fragment la Vezendiu (fig. 6/2).

Dacă la aceste tipuri de ornamente menţionăm şi barbotina stropită[16], care se desprinde foarte uşor împreună cu angoba, găsită pe un fragment de castron de dimensiuni mari (fig. 3/1) şi care a fost descoperit în stratul de cultură din S.I, avem întreg registrul ornamental al ceramicii descoperite în situl Tiszapolgár de la Vezendiu.

Dintre **obiectele din lut** ars mai menţionăm un fragment de fusaiolă confecţionată dintr-un fragment ceramic ce era ornamentat cu trei impresiuni rotunde. Are o formă plan-convexă cu marginile bine şlefuite (fig. 5/3) şi a fost găsită în stratul de cultură din S. I.

Dintre **obiectele din piatră** amintim un percutor din andezit, destul de superficial şlefuit (fig. 4/10) şi o lamă fragmentară din obsidiană (fig. 4/7) şi una silex (neilustrată), lucru destul de frapant, întrucât aceste tipuri de artefacte abundă în siturile Tiszapolgár[17].

Nu a fost găsit nici un obiect din aramă.

Trebuie să menţionăm şi un fragment de vas aparţinând culturii Baden, găsit în stratul vegetal, deranjat de lucrările agricole, fără context sau alte asocieri de materiale arheologice. Acelaşi lucru apare la Carei-"Cozard"[18], iar în mai multe aşezări Tiszapolgár din vestul şi nord-vestul României[19], tot fără context sigur, fragmente ceramice aparţinând culturii Coţofeni.

Pe baza observaţiilor arheologice din timpul săpăturii, a stratigrafiei orizontale şi verticale a aşezării şi a analizei artefactelor descoperite, în special a ceramicii, situl de la Vezendiu-"Drumul Tireamului" se datează în eneoliticul timpuriu, şi aparţine culturii Tiszapolgár, faza evoluată, B.

Explicaţia figurilor :
Fig. 1/a-b-Vezentiu "Drumul Tireamului; 1/c=S.I; 1d=S.II.
Fig. 2/1-5-Ceramica din S.I; fig. 2/5-10, Ceramica din S.II
Fig. 3/1 Castron (S.I.); 2-8. Ceramica din S.II
Fig. 4/7 Fragment din obsidiană; 10-percutor din andezit; 1-6; 8-14; Fragmente ceramice.
Fig. 5/3 Fusaiolă fragmentară (S.I.); 1-2; 4-10 Fragmente ceramice.
Fig. 6/1-11 Fragmente de vase Tiszapolgár, faza evoluată-B.
Fig. 7/1-8 Fragmente ceramice

[14] P. Patay, *Jahr. mitt. Vorges.*, 60, 1976, p. 365-372
[15] . I. Bognár-Kutzián, *The Copper...*, p. 305.
[16] Este întâlnită destul de rar şi numai în arealul estic al culturii Tiszapolgár: Dăbâca (cf. N. Vlassa, *op. cit.*, p. 154) şi Gilău (cf. Z. Kalmar, *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 307.
[17] . I. Bognár-Kutzián, *op. cit.*, p. 318-327.
[18] . Săpătură 1991, N. Iercoşan, Material inedit, Muzeul Carei.
[19] În şapte situri: Apa (SM), Dud (AR), Pericei, Răstolţu Deşert (SJ), Sebiş, Sintea Mică (AR) şi Unimăt (SM). La acestea se adaugă Homorodul de Sus-"Lunca", unde numărul fragmentelor Coţofeni este mult mai mare. Material inedit, Muzeul judeţean Satu Mare.

Fig. 8/1-8 Fragmente ceramice
Fig. 9/1-13 Fragmente ceramice
Fig. 10/1-8 Fragmente ceramice, culturaTiszapolgár, faza evoluată-B.

L'ETABLISSEMENT ENÉOLITHIQUE ANCIEN DU VEZENDIU (DÉP. SATU MARE)

(Résumé)

L'auteur présente les résultats préliminaires du sondage archéologique effectué en 1996 dans la point "Drumul Tireamului" du Vezendiu (département Satu Mare).

Les deux sections S.I. et S.II chacun avant 10 x 1 mètre situées perpendiculairement au centre du site ont mises en valeur l'éxistence d'une seule couche de culture avec un seul niveau chronologique.

On n'a pas été découvert des ensembles archéologiques fermés, à l'exception d'une habitation (L_1) trouve en S.II et qui n'a pas été découverte complètement.

Sur la base du matériel archéologique découvert, spécialment de la céramique et des observations stratigraphiques, le site peut-être daté l'enéolithique ancien, la culture Tiszapolgár, la phase évoluée, B.

Illustrations:
Fig. 1/a-b-Vezentiu "Drumul Tireamului; 1/c=S.I; 1d=S.II.
Fig. 2/1-5 Les ceramiques- S.I.; 2/5-10, les ceramiques (S.II.)
Fig. 3/1, soupiere (S.I.); 2-8 les ceramiques (S.II.)
Fig. 4/7 fragment d'obsidian; 10 percuteur d'andesit 1-6; 8-14; fragmentes des ceramiques
Fig. 5/3 fragment de fusseau S.I.; 1-2; 4-10; fragmentes des ceramiques
Fig. 6/1-11 Fragmentes des ceramiques
Fig. 7/1-8 Fragmentes des ceramiques
Fig. 8/1-8 Fragmentes des ceramiques
Fig. 9/1-13 Fragmentes des ceramiques
Fig. 10/1-8 Fragmentes des ceramiques

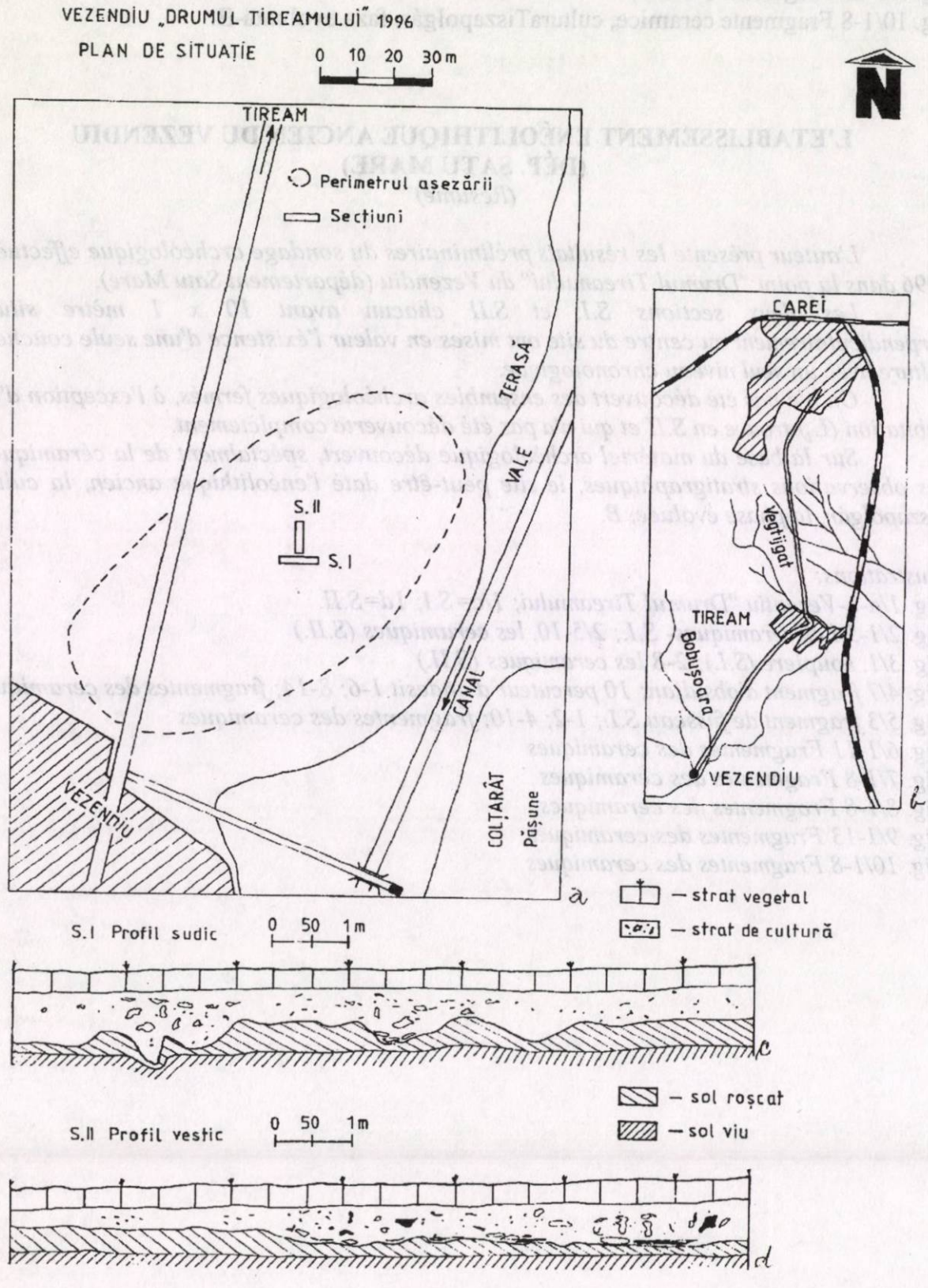
VEZENDIU „DRUMUL TIREAMULUI" 1996
PLAN DE SITUAȚIE
0 10 20 30 m
N
TIREAM
Perimetrul așezării
Secțiuni
TERASĂ
VALE
S.II
S.I
CANAL
COLȚARÂT
Pășune
VEZENDIU
a
CAREI
Vegetație
TIREAM
Bobușoara
VEZENDIU
b
— strat vegetal
— strat de cultură
S.I Profil sudic
0 50 1m
c
— sol roșcat
— sol viu
S.II Profil vestic
0 50 1m
d

Figura 1

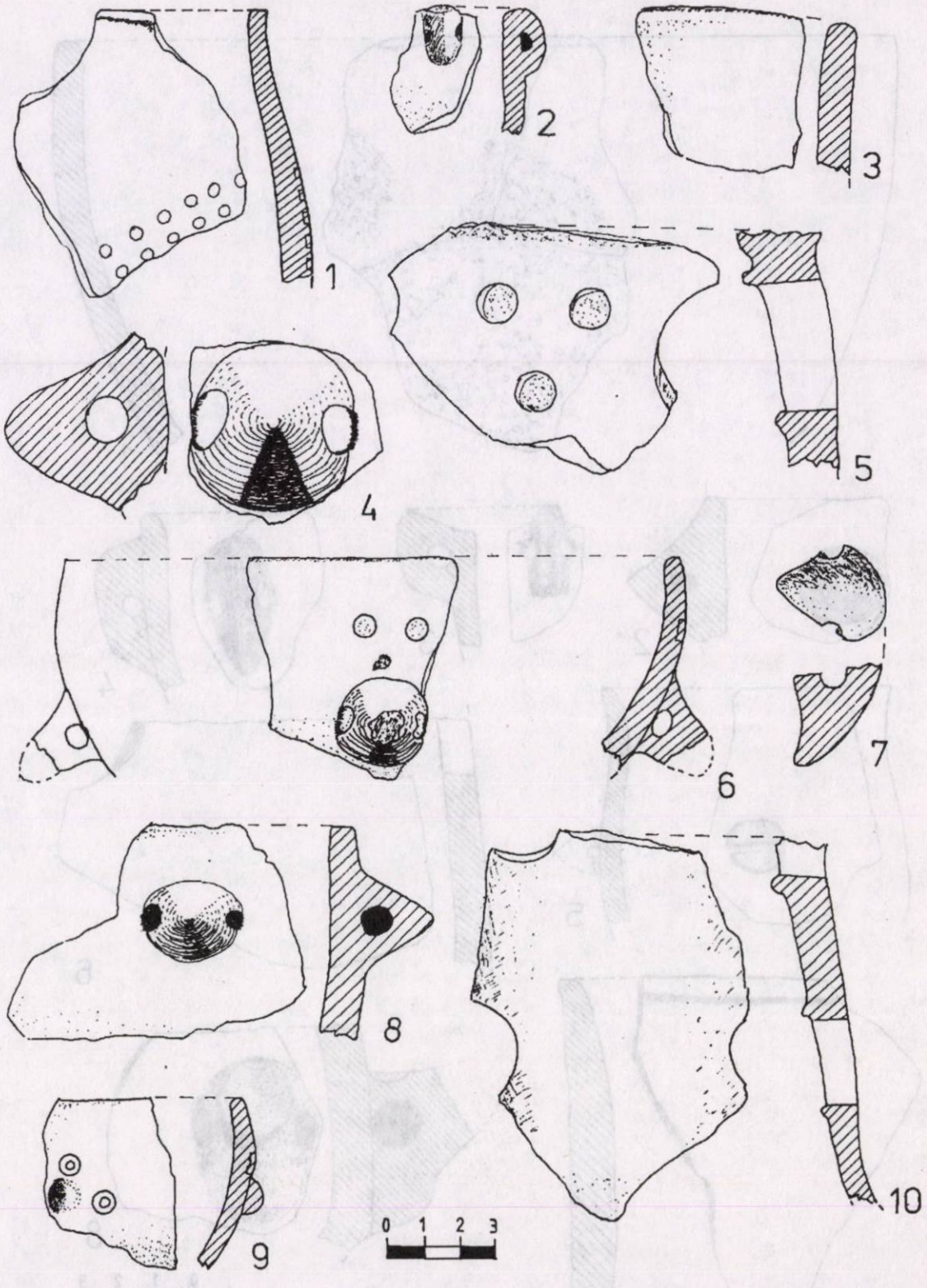

Figura 2

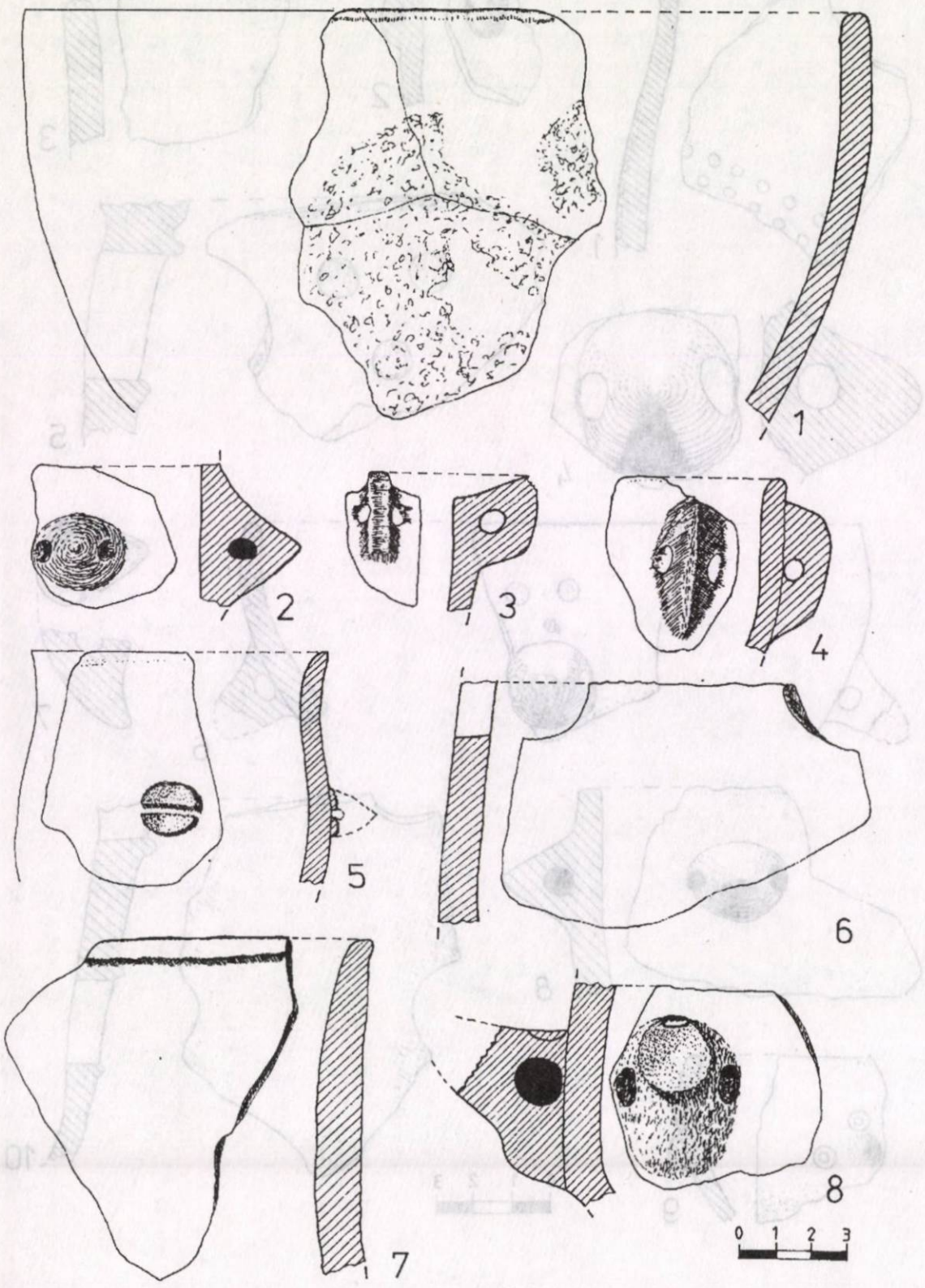

Figura 3

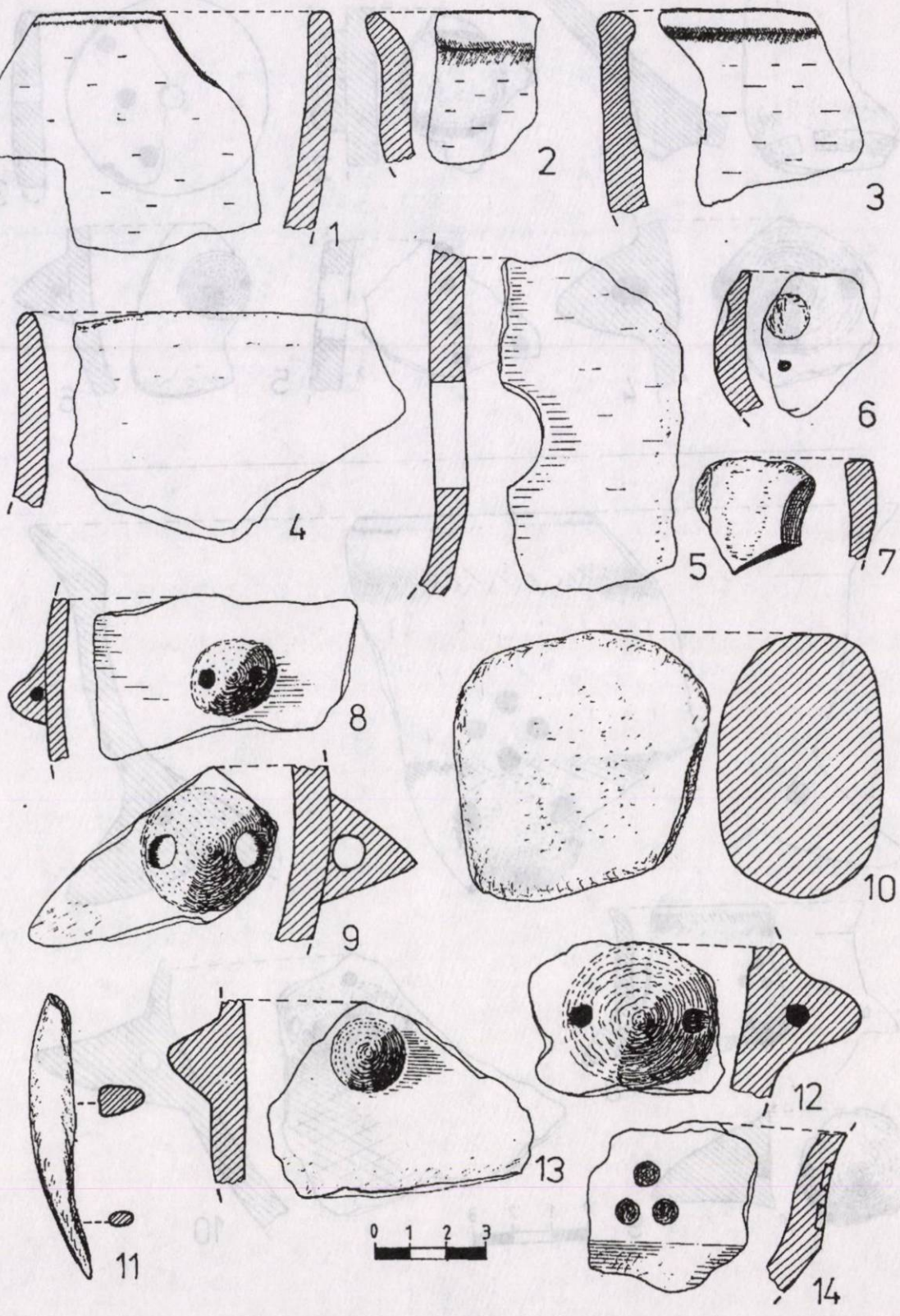

Figura 4

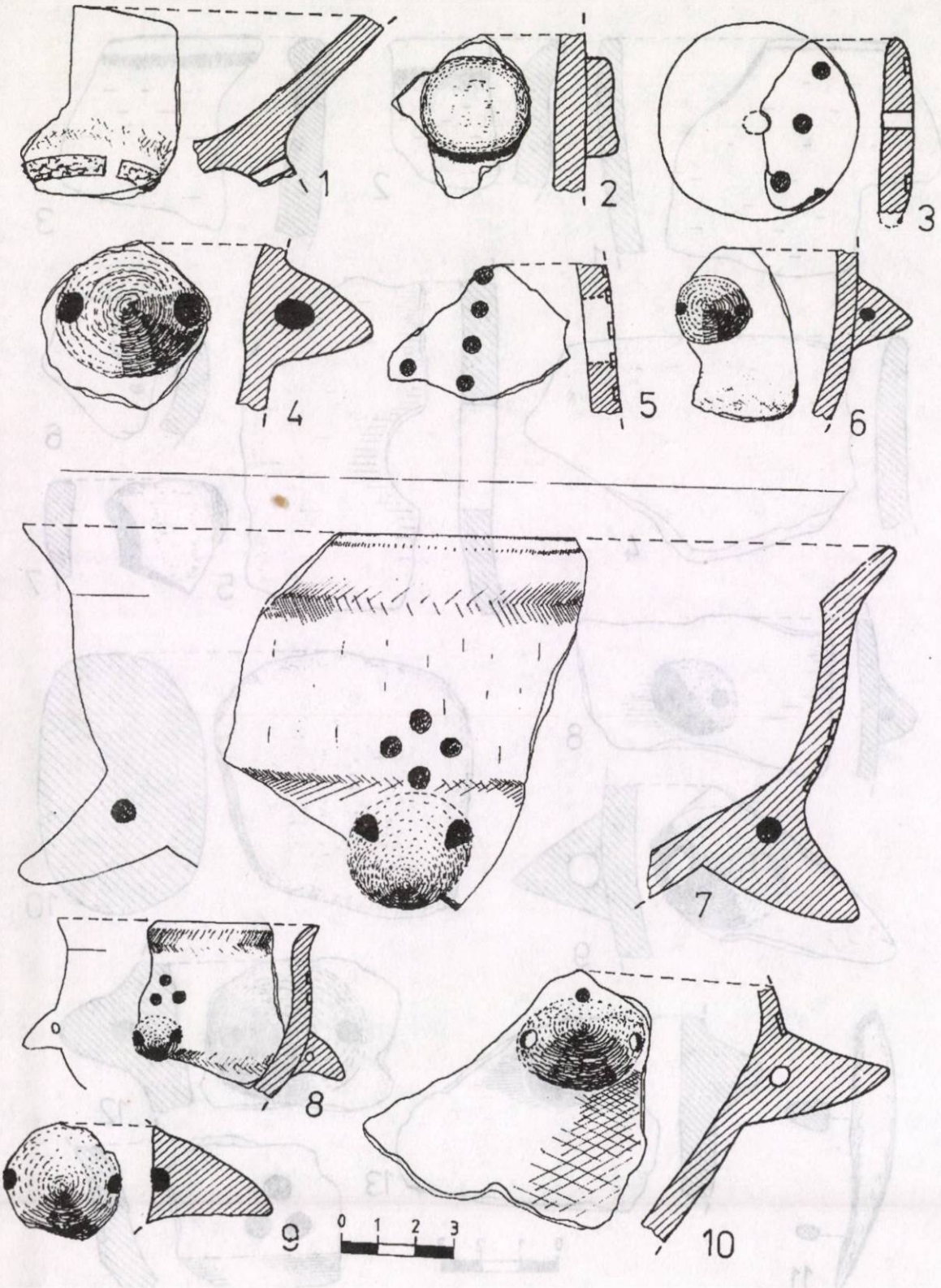

Figura 5

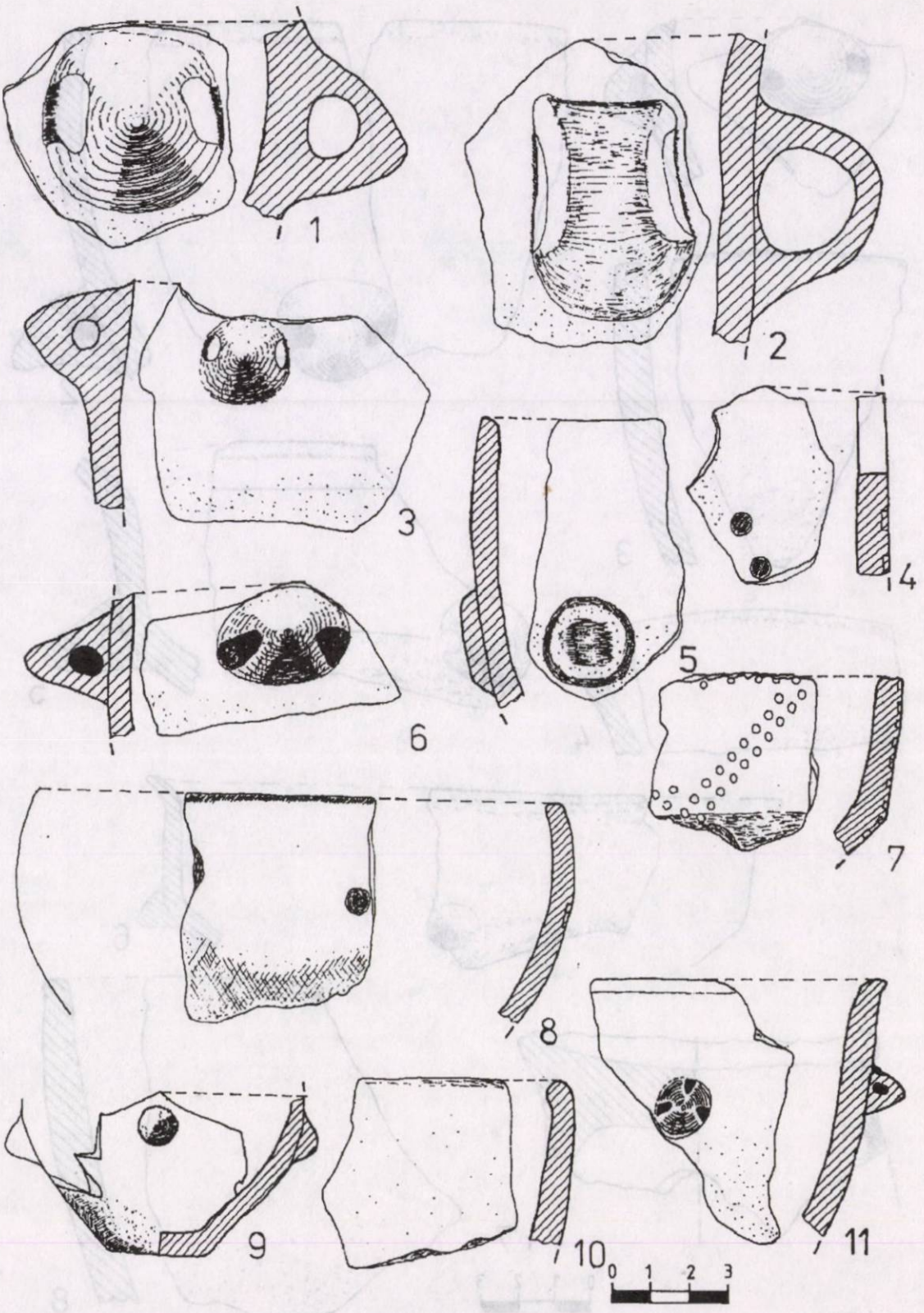

Figura 6

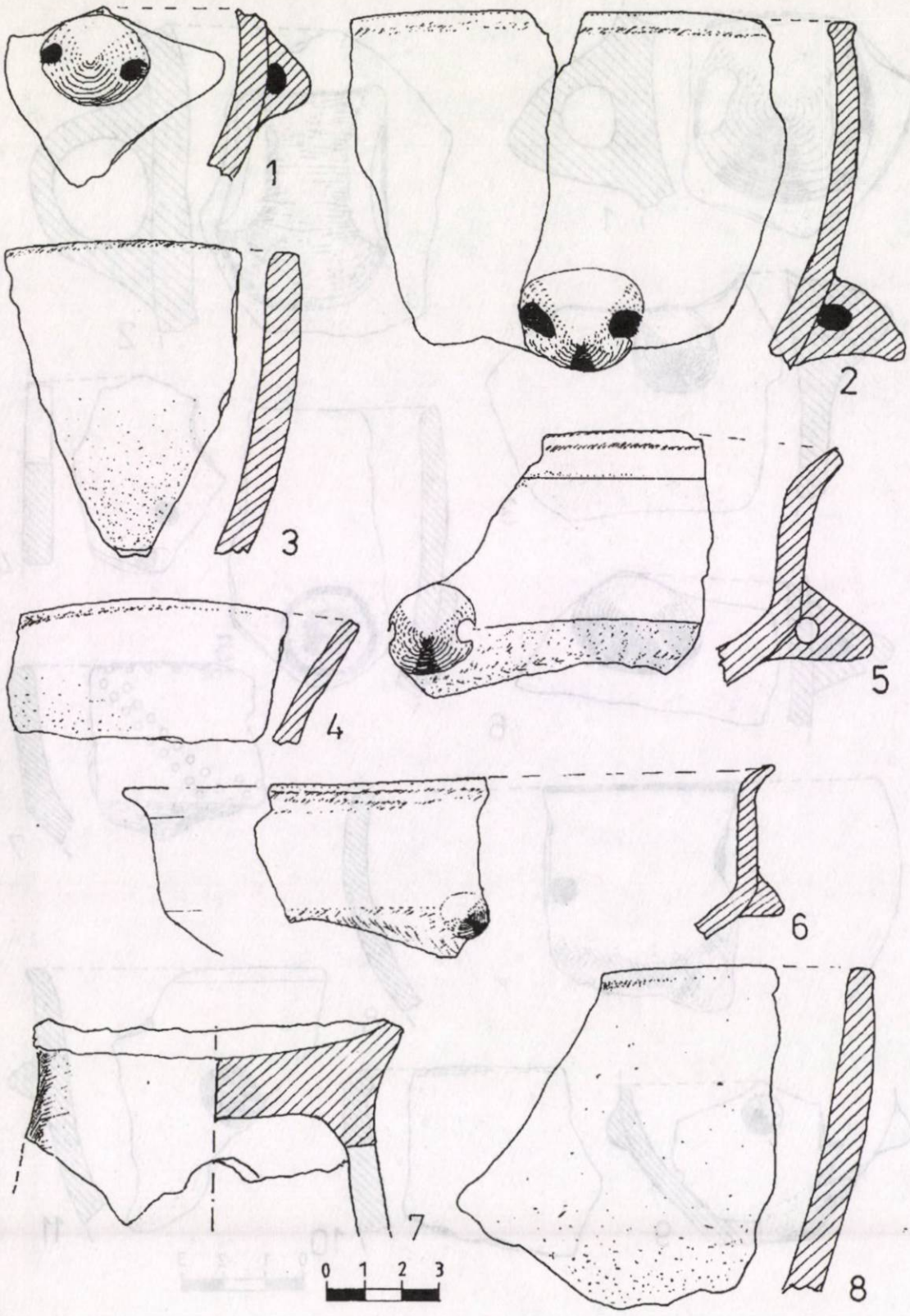

Figura 7

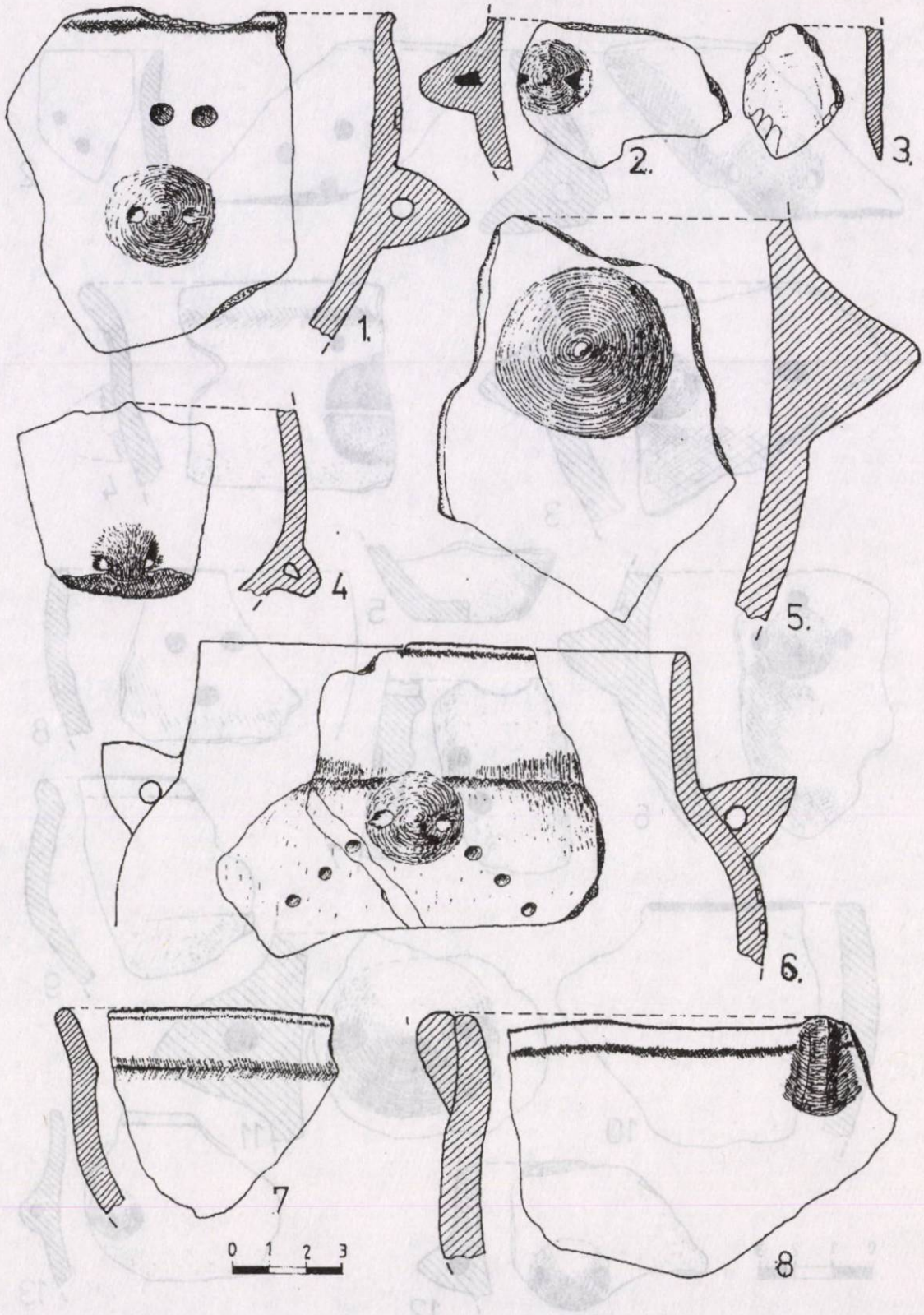

Figura 8

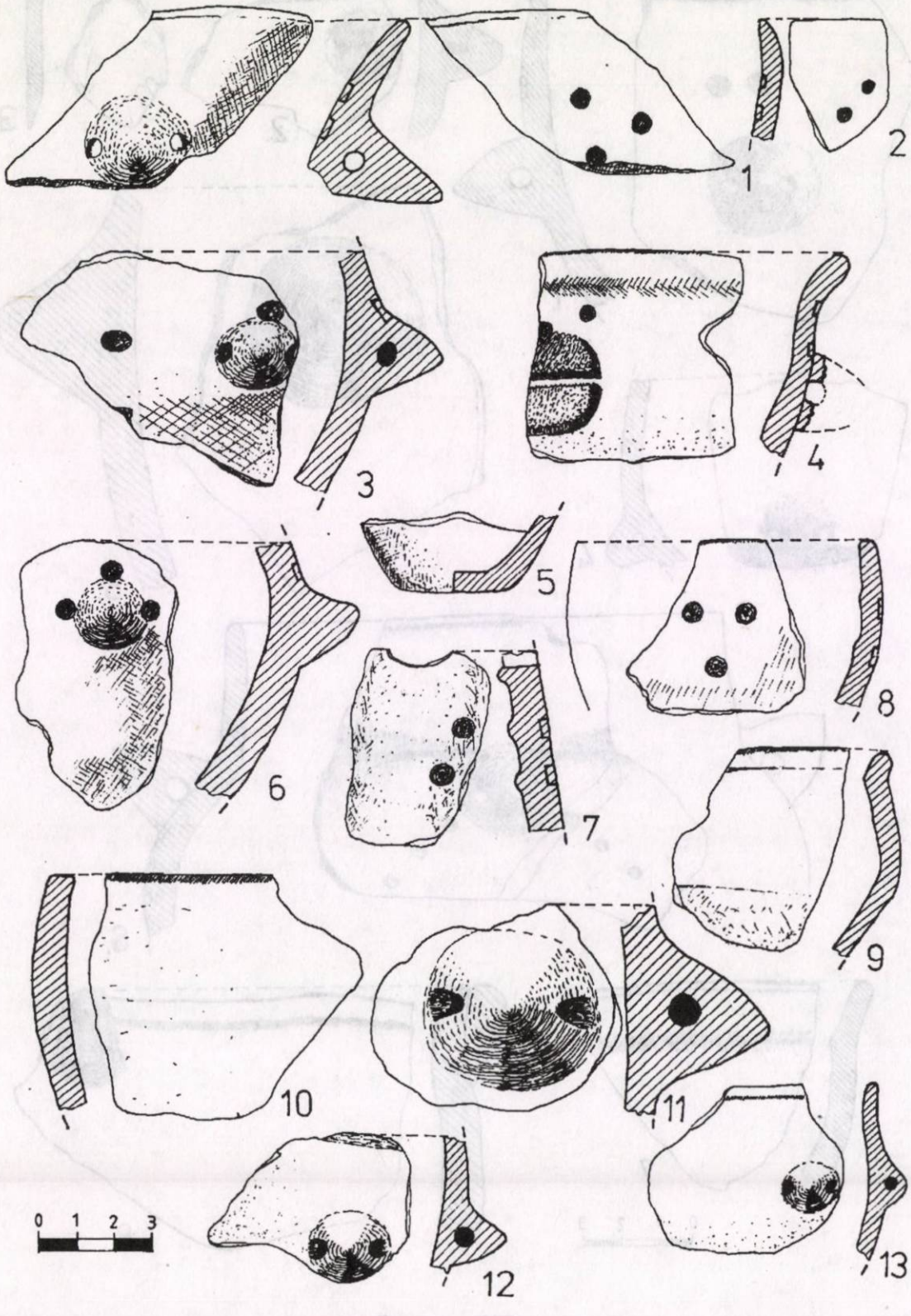

Figura 9

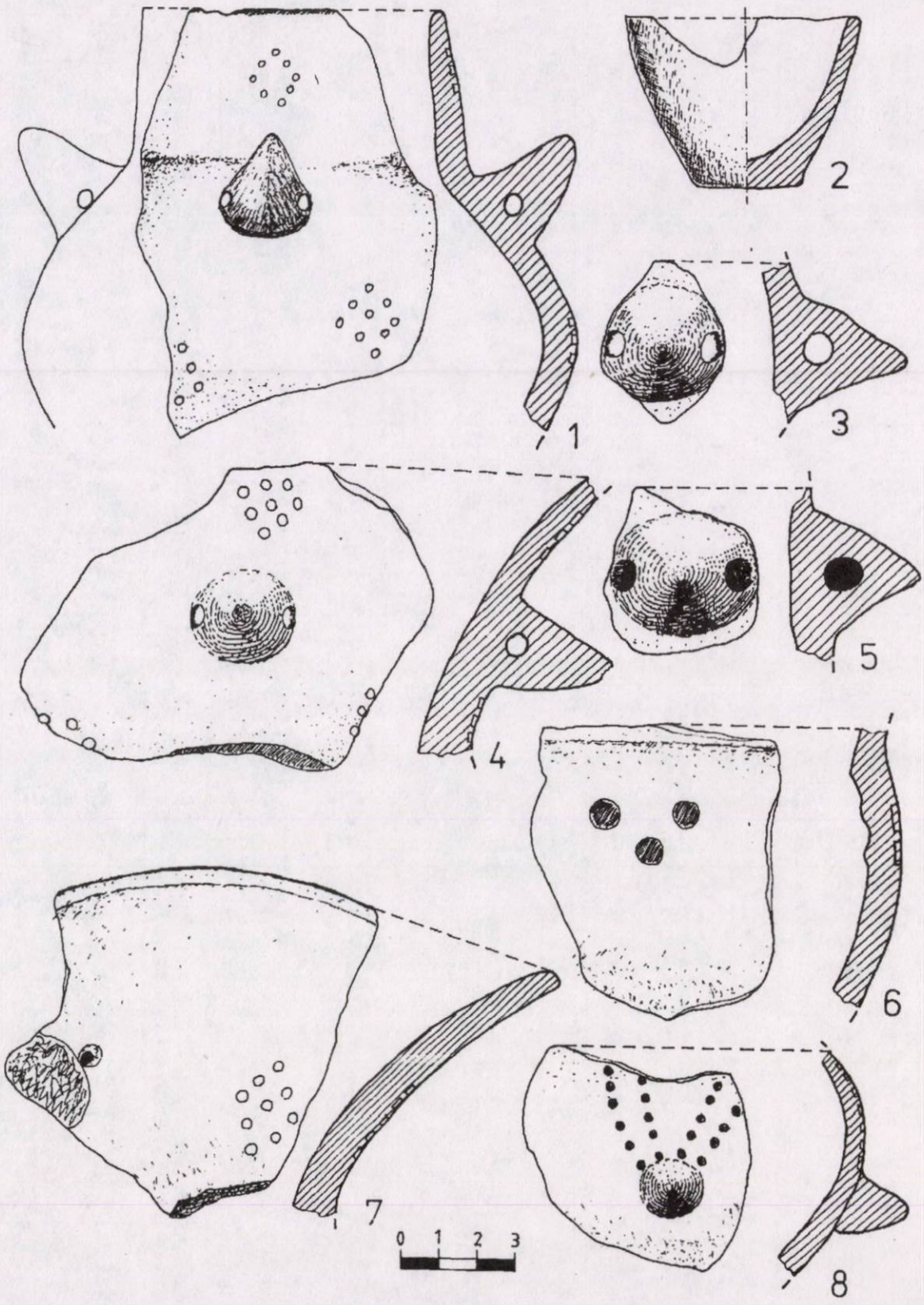

Figura 10

2
1
3
5
4
6
7
8
0 1 2 3

Descoperiri arheologice în perimetrul localităţii Valea Vinului

Speranţa Pop
Alin Pop

Lucrarea de faţă tratează două descoperiri arheologice situate în perimetrul localităţii Valea Vinului, menţionată documentar în anul 1399 (Suciu, 1967, p. 234), unde au apărut urme de locuire din diferite epoci.

A. Cu prilejul unor cercetări de teren efectuate cu ani în urmă de către Pop Alin, profesor de istorie la Şcoala Generală Lipău, au apărut în partea de sud-vest a localităţii, pe valea Lipăuţului, între localităţile Mărius şi Sâi (vezi harta), mai multe fragmente ceramice din diferite perioade. Facem precizarea că ele au fost scoase la iveală din albia pârâului Lipău, precum şi din profilul malului. Menţionăm că, fără excepţie, toate fragmentele ceramice au un grad ridicat de corodare. La sud de localitate, la poalele Dealurilor Codrului, pe valea pârâului Lipău, la circa 2 km de sat, se află urme de locuire din următoarele epoci:

1. Epoca bronzului

- fragmente provenind de la vase de provizii cu buza puternic profilată în exterior, culoare gălbuie, cu pastă destul de bine frământată, ca degresant folosindu-se nisip (pl. I fig. 1);

-fragment dintr-o ceaşcă ornamentată prin tehnica inciziei-exciziei în linii meandrate, cu "dinţi de lup" pe buză, uşor evazată (pl. II , fig. 3), lucrată dintr-o pastă fină, de culoare negricioasă, precum şi un fragment ornamentat cu triunghiuri incizate (pl. II, fig. 4). În această categorie includem şi un fragment cu toartă ascuţită, din pastă de culoare cenuşie-negricioasă (pl. II, fig. 5);

-fragment de vas cu pereţi subţiri, cu buza ornamentată cu un şir de incizii oblice (pl. II, fig. 6);

- fragmente provenind de la ceramica de uz comun, unele ornamentate cu butoni-apucători (pl. I, fig.2) şi striuri, de culoare cărămizie până la gălbui, degresate cu pietriş mărunt (pl. III, fig. 7, 8; pl. IV, fig.10, 11); fragment de fund de oală, de culoare cărămizie-brună, cu cioburi pisate în pastă (pl. IV, fig.12);

-fragment "căţel de foc", prezentând urme de ardere secundară, precum şi o impresiune în partea superioară;

-silex retuşat de culoare maronie (răzuitor?)

- două mărgele tubulare de lut, de culoare negricioasă (pl. III , fig. 9), necunoscute din literatura de specialitate din zonă.

Materialele arheologice mai sus prezentate le încadrăm în cultura Suciu de Sus, faza Culciu Mare, cu analogii la Culciu Mare, Culciu Mic, Medieşul Aurit (Bader, 1972, p. 509-535 ; Bader, 1978, p. 196-203).

2. Cultura Gava

S-a descoperit un număr de trei fragmente. Primul reprezintă un perete de vas cu grosimea de circa 1 cm, este de culoare neagră, prezintă caneluri verticale late iar ca degresant s-a utilizat nisip şi pietricele. Al doilea fragment este de culoare cărămizie, pasta e degresată cu nisip şi pietriş şi prezintă caneluri oblice late. Ultimul fragment este reprezentat de o proeminenţă conică din peretele unui vas, pasta e de culoare neagră, iar ca degresant s-a folosit nisip fin.

3. Epoca romană

-fragment de farfurioară cu fund inelar, lucrată dintr-o pastă foarte fină, de culoare cărămizie (pl.V, fig. 13);

-fragment fund inelar, provenind de la un vas lucrat din pastă degresată cu nisip, de culoare cenuşie deschisă;
-fragment buză, uşor evazată, culoare cărămizie, puternic degresată cu nisip şi pietriş mărunt, are un aspect zgrunţuros (pl.V, fig.14);
-fragment dintr-un vas de culoare cenuşie-negricioasă, cu aspect zgrunţuros, buza prezintă o uşoară canelură pe mijloc. Aceste din urmă fragmente amintesc de ceramica romană provincială. (pentru analogii într-o zonă foarte apropiată, vezi Dumitraşcu, 1971, p. 669-683).
B. Cu ocazia exploatării nisipului, lângă Someş, (vezi harta) în zona denumită "Balastieră" au fost găsite, în perioada anilor 1987-1988, mai multe fragmente de vase lucrate cu roata şi cu mâna. Unele dintre ele aparţin epocii bronzului (două fragmente), şi anume:
-fragment din peretele unei oale cu gât înalt şi buza evazată; este lucrat dintr-o pastă grosieră, de culoare cenuşie-negricioasă, având ca degresant nisip şi pietricele;
- fund oală,lucrat din pastă grosieră de culoare cărămizie, degresată cu nisip şi pietricele, cu urme de ardere secundară;

S-au mai găsit patru fragmente din vase diferite, de culoare gri şi cenuşie-negricioasă, lucrate cu roata şi cu mâna, şi anume: un fund de vas lucrat la roată, de culoare gri; o toartă de amforetă, de culoare gri deschis, cu o canelură pe mijloc, degresată cu nisip; două buze, una uşor evazată, cealaltă prezintă un orificiu la circa un cm de buză. Din punct de vedere cronologic, aceste materiale se încadrează în perioada secolelor III-IV.

Deoarece nu s-au efectuat săpături arheologice, nici măcar sondaje de verificare, datările se încadrează în limite cronologice mai largi. Atât vestigiile de la Valea Lipăului, cât şi cele de la Someş-"Balastieră" sunt semnalări importante, deoarece zona este mai puţin cercetată sub aspect arheologic.

Bibliografie

Bader T.
1972 - Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României, în SCIV, 4.
1978 - Epoca bronzului în nord-vestul României, Bucureşti.
Dumitraşcu S.
1971 - O locuinţă descoperită în staţiunea arheologică Şuculeu de la Medieşul Aurit, în Apulum, X, 1972.
Suciu C.
1967 - Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania.

Archaeological Discoveries in the Neighbourhood of Valea Vinului Locality
(Summary)

This work presents two archeological discoveries situated in the neighbourhood of Valea Vinului, where it came out vestiges of inhabitance from different ages.
A. On the valley of river Lipăuţ it came out pottery from bronze age, (Suciu de Sus culture), Gava culture, Roman epoch.

B. Near the river Someș, in the place named "Balastieră" (Ballast-pit) were found, during 1987-1988, pottery fragments made with hand and with the potter wheel. Some of them are belonging to Bronze age, but also to Roman epoch (III-rd - IV-th century A.D.).

Both vestiges are important, because the area is less researched from archaeological point of view

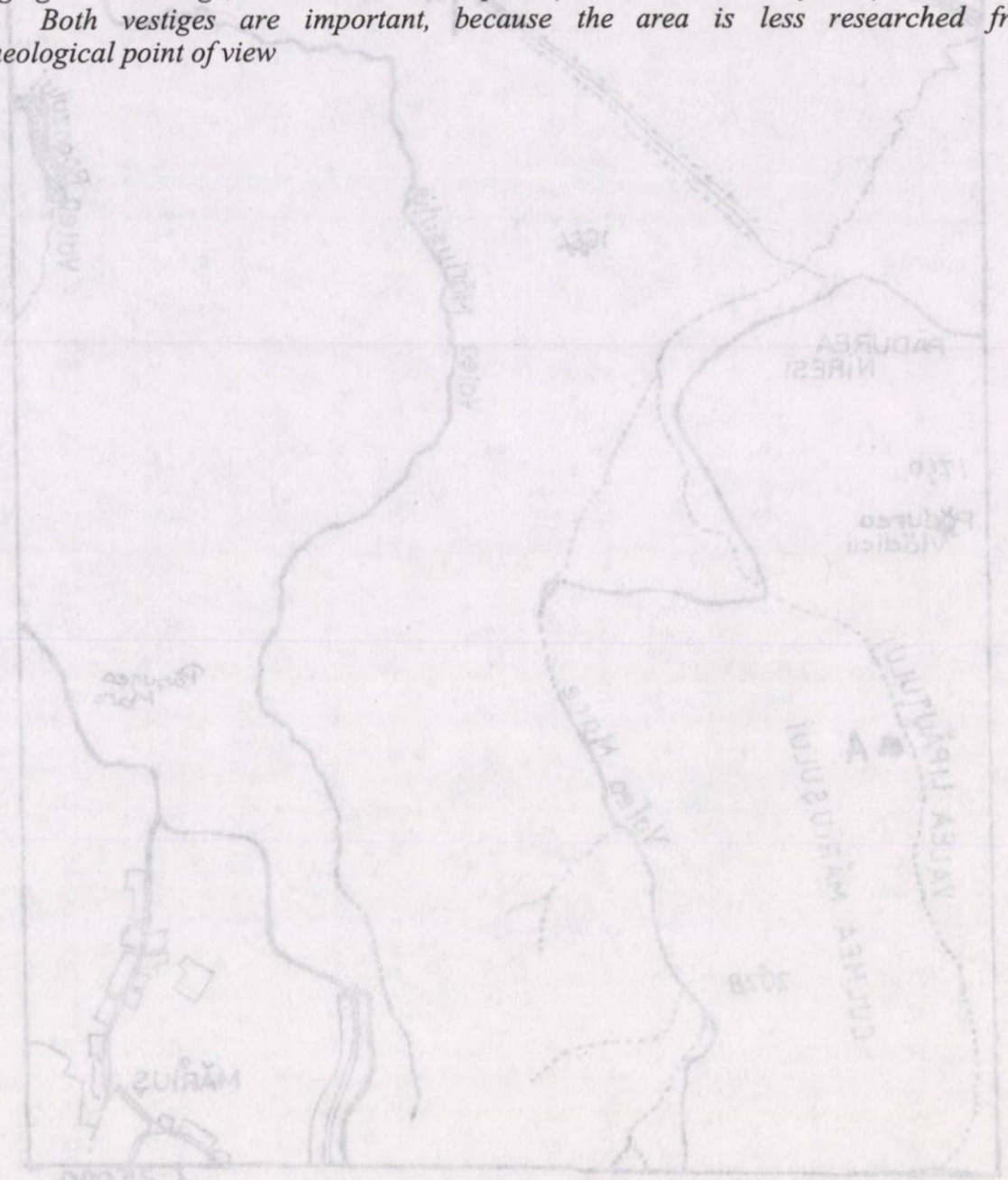

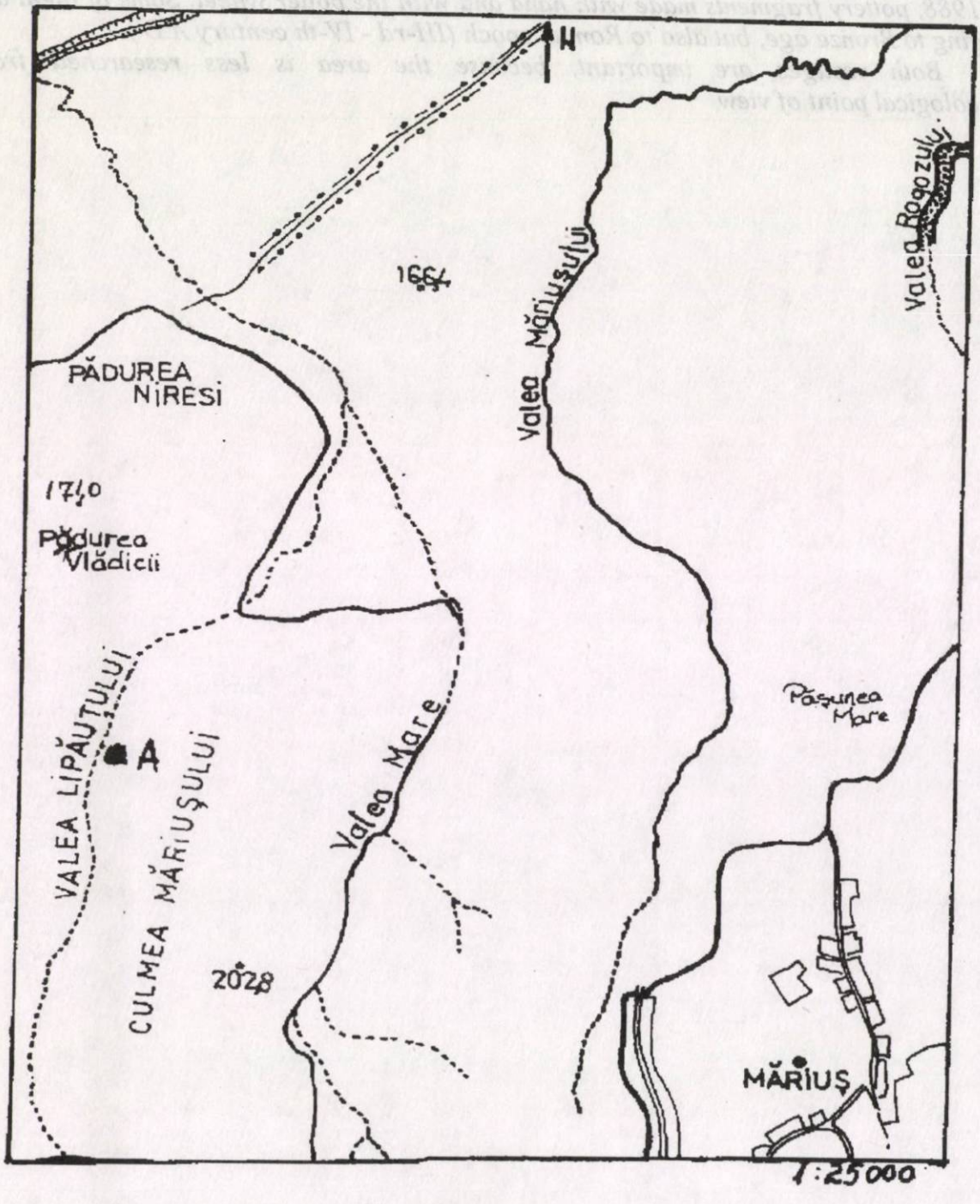
N
1664
PĂDUREA NIRESI
1710
Pădurea Vlădicii
VALEA LIPĂUTULUI
CULMEA MĂRIUȘULUI
A
Valea Mare
2028
Valea Mărișului
Valea Rogozului
Pășunea Mare
MĂRIUȘ
1:25000

Figura 1

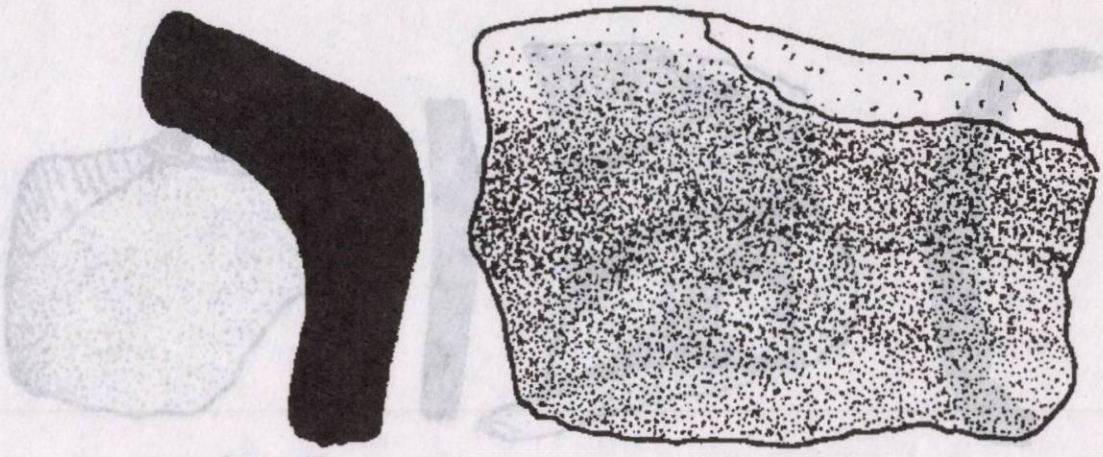

Figura 1

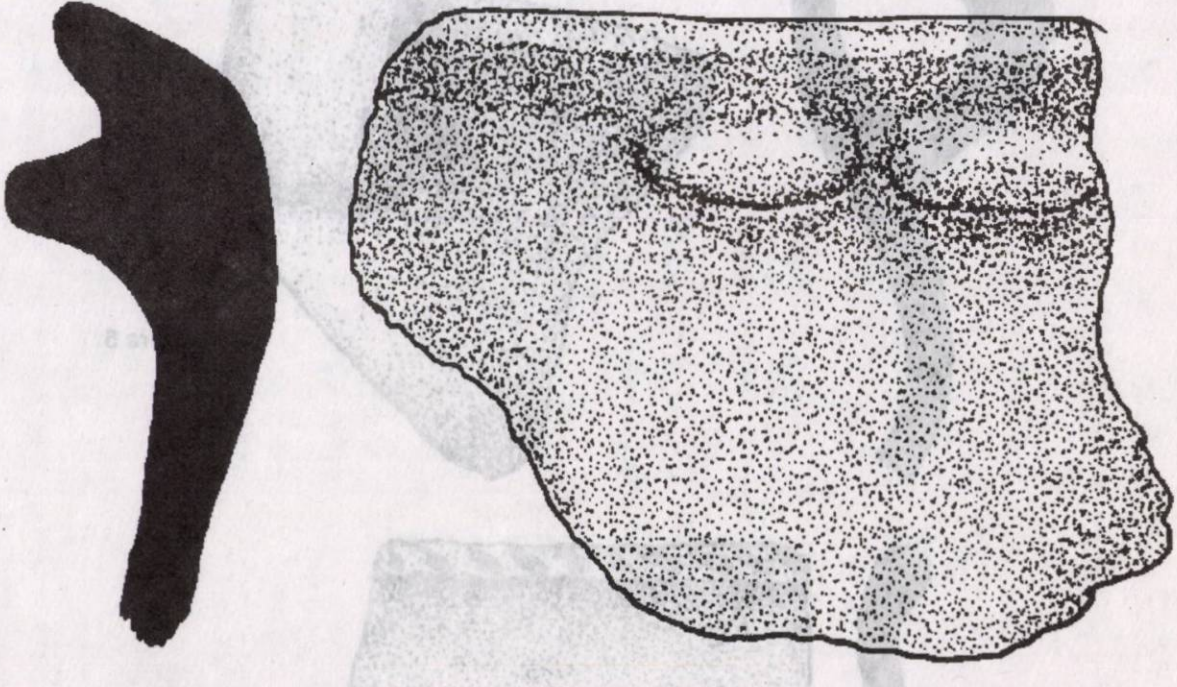

Figura 2

Plansa I

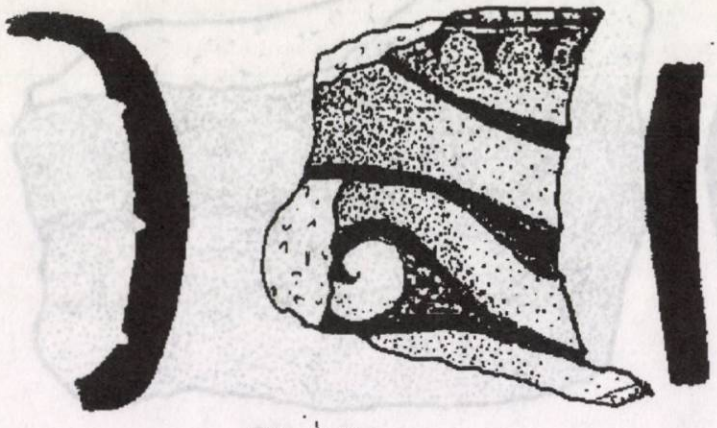

Figura 3

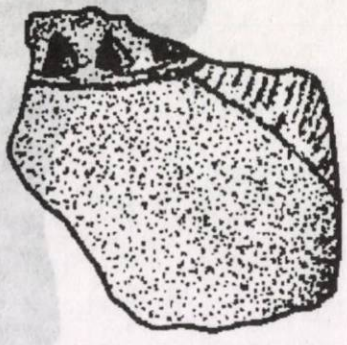

Figura 4

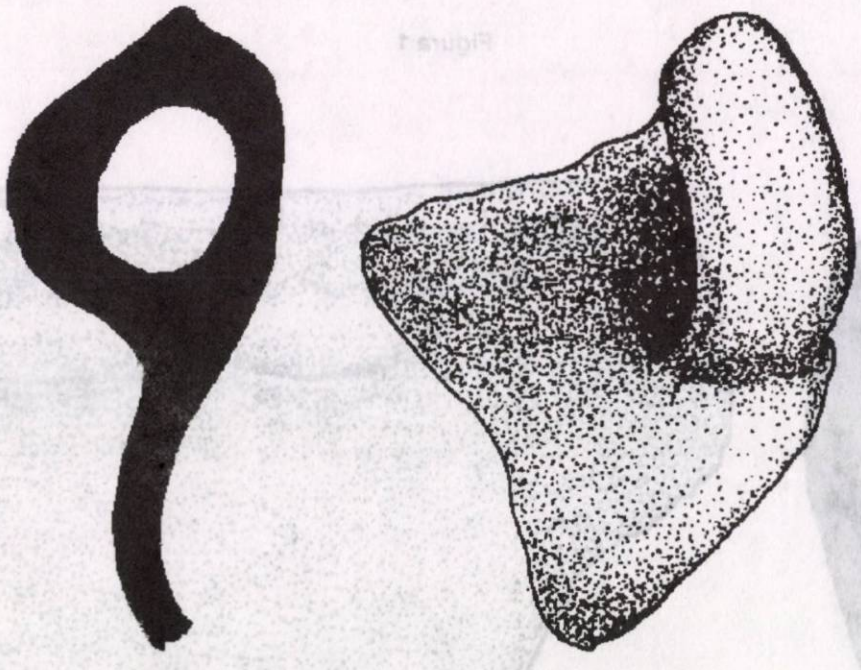

Figura 5

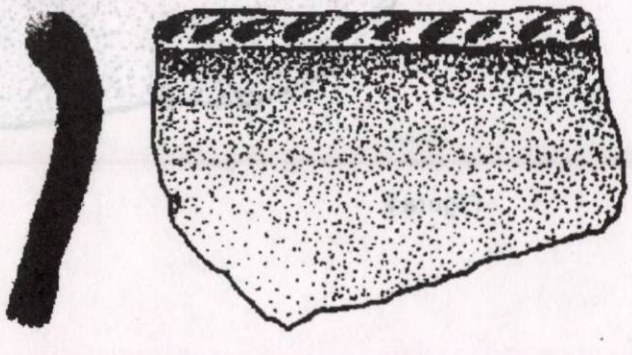

Figura 6

Plansa II

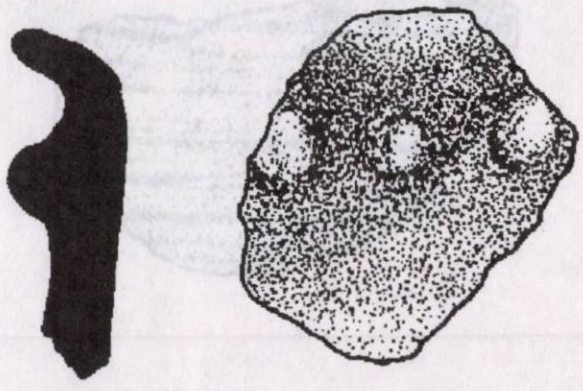

Figura 7

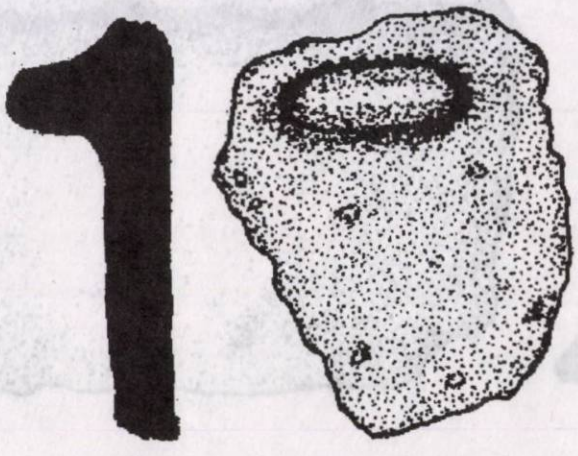

Figura 8

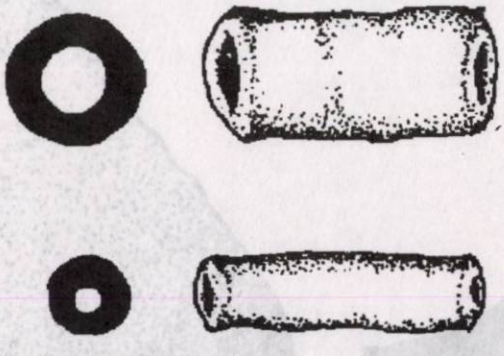

Figura 9

Plansa III

Figura 10

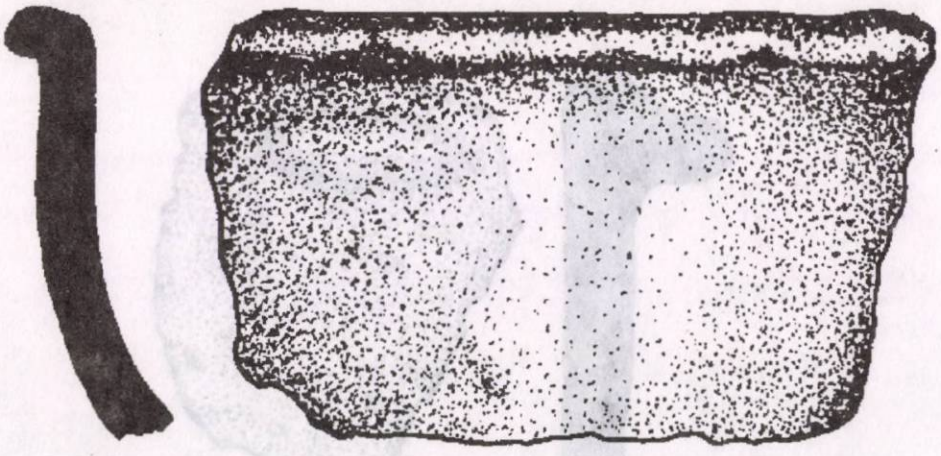

Figura 11

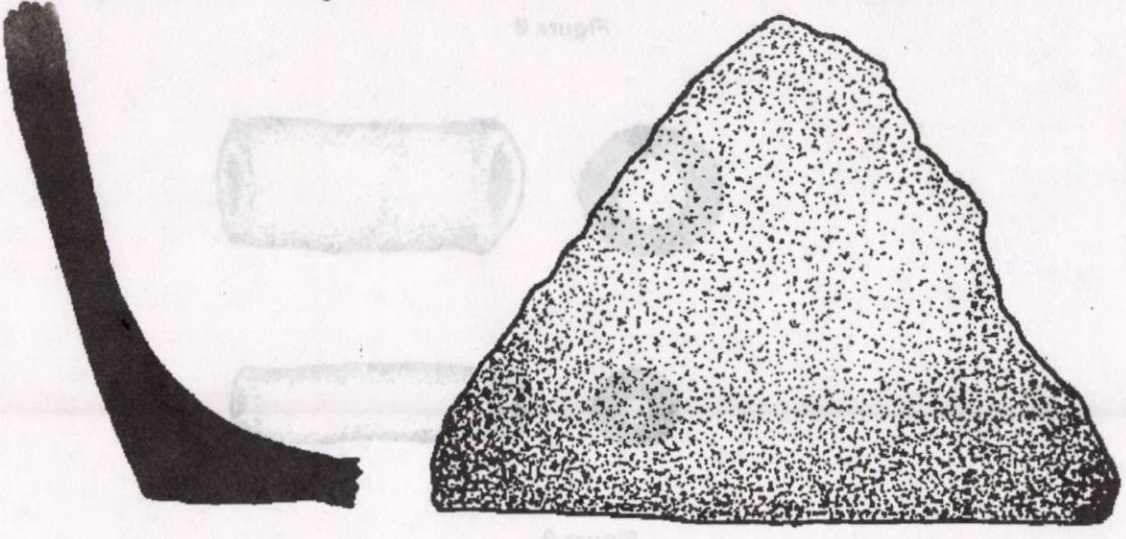

Figura 12

Plansa IV

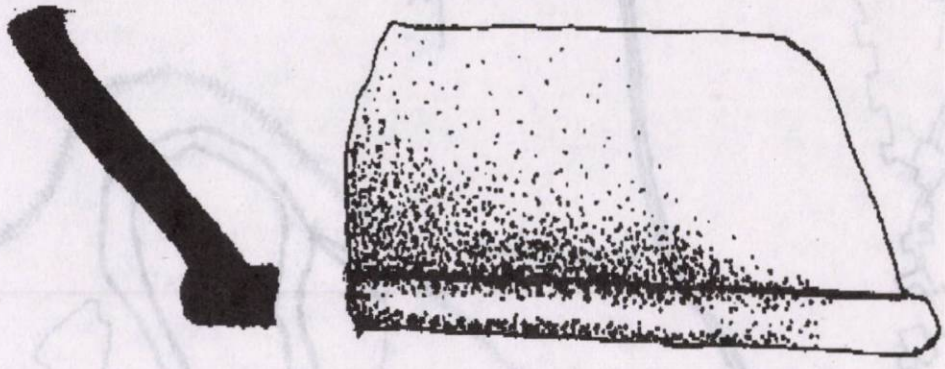

Figura 13

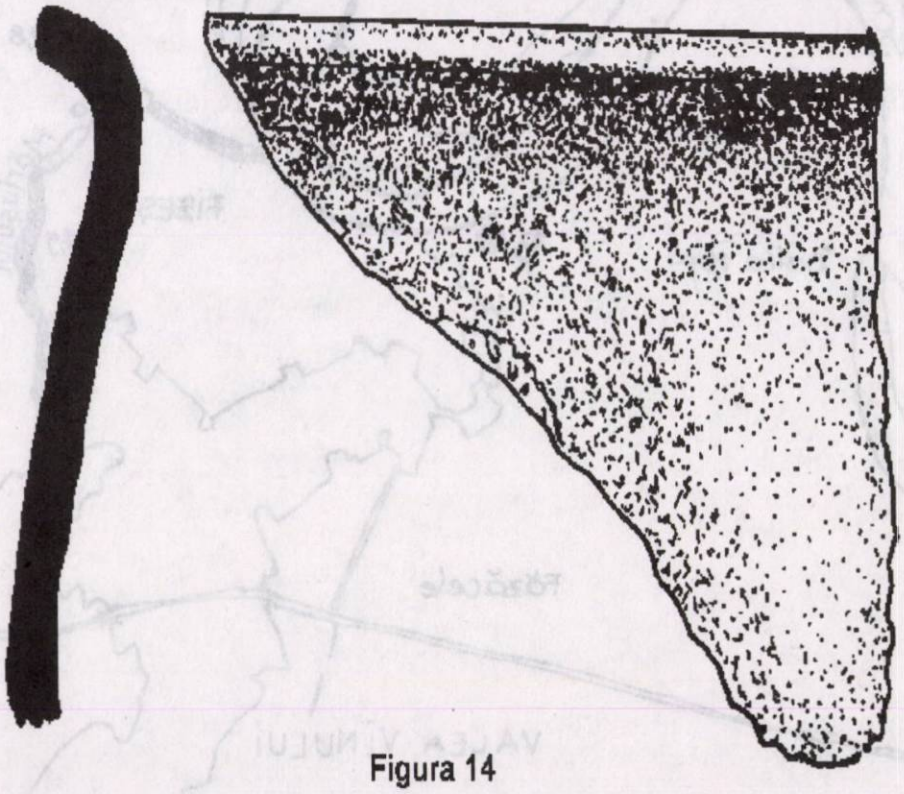

Figura 14

Plansa V

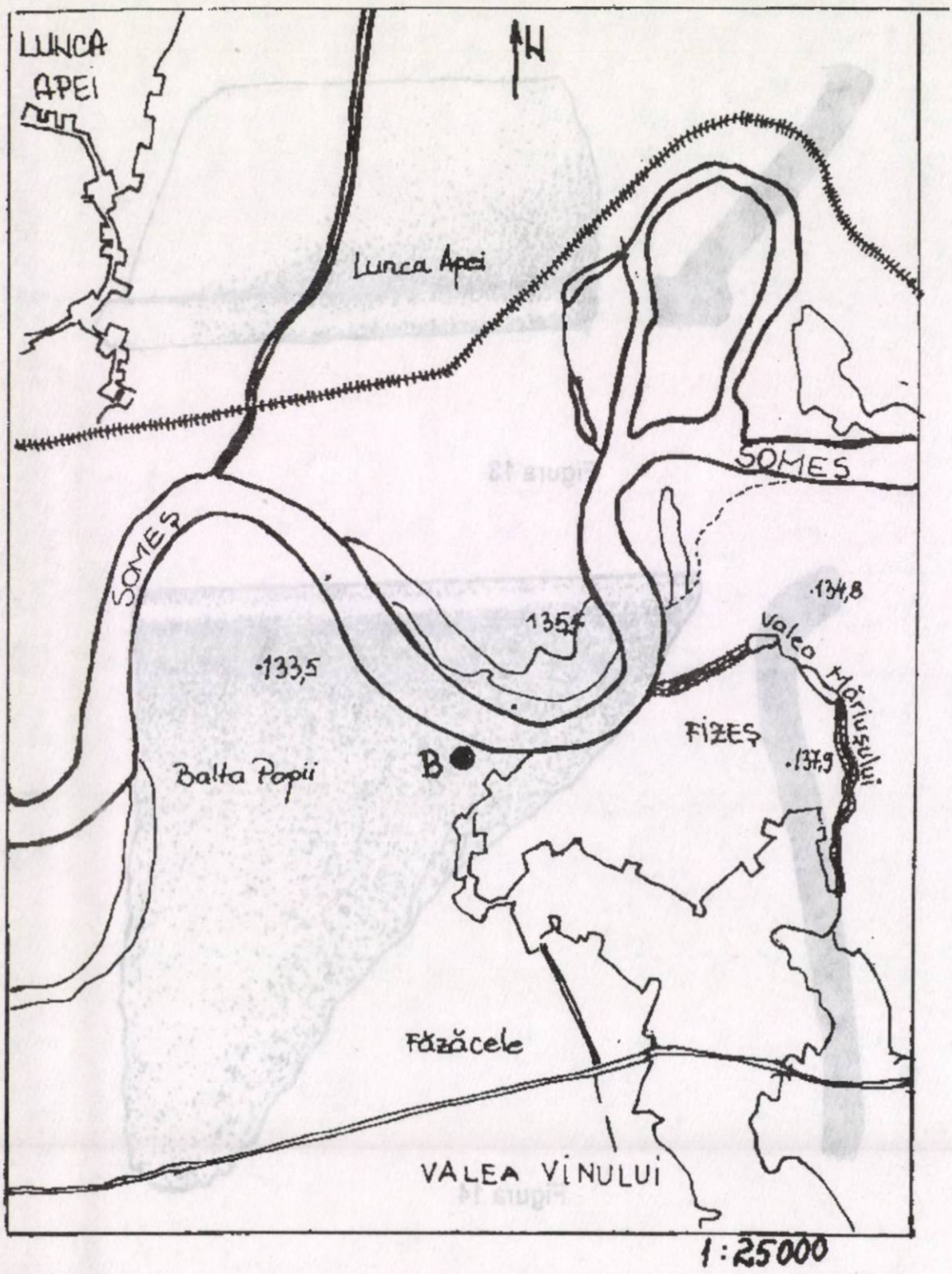
LUNCA APEI
N
Lunca Apei
SOMEȘ
SOMEȘ
134,8
135
133,5
Valea Mărișului
FIZEȘ
137,9
Balta Popii
B
Făzăcele
VALEA VINULUI
1:25000

Plansa VI

Precizări cu privire la descoperirile de bronzuri din Maramureş

Carol Kacsó

Depresiunea Maramureşului este o unitate geografică clar individualizată, extinsă la sud şi la nord de cursul superior al Tisei, între Munţii Maramureşului, Masivul Rodnei şi Munţii Ţibleş, Gutîi şi Oaş. Această regiune a atras atenţia cercetării arheologice preistorice mai ales prin numărul mare de descoperiri de bronzuri şi de aur, dintre care primele consemnate în literatură au apărut încă la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Cunoaşterea produselor metalurgice de aici şi a fenomenului legat implicit de acestea, cel al depozitelor de bronzuri şi al tezaurelor de aur, surse de informaţii primordiale pentru o perioadă de timp îndelungată, despre care datele arheologice de altă natură sunt încă extrem de puţine, poate fi realizată doar parţial, dacă nu se are în vedere ansamblul descoperirilor. Reconstituirea acestui ansamblu întâmpină însă numeroase dificultăţi, din cauza lipsei de informaţii cu privire mai ales la descoperirile mai vechi, respectiv din cauza caracterului lacunar sau uneori chiar contradictoriu al acestor informaţii.

Unele dintre descoperiri s-au pierdut în întregime, singura informaţie de care dispunem este cea a apariţiei lor, la un moment dat, pe teritoriul uneia sau alteia dintre localităţile maramureşene. Este vorba de depozitul descoperit în 1872 la Sarasău, în punctul de hotar Vaskapu (Poarta de Fier), care a avut în compoziţie un număr mare de obiecte[1], de depozitul de la Rahov, cu conţinut neprecizat, descoperit înainte de 1928, an în care apare pentru prima dată menţionat[2], şi de depozitul de mari dimensiuni de la Rozavlea, ieşit la iveală în 1935 şi dispărut fără urme[3].

Există şi alte depozite, despre care informaţiile sunt sumare, astfel că este imposibilă stabilirea conţinutului lor, chiar dacă sunt menţionate unele dintre piesele pe care le-au avut în compoziţie. Despre depozitul de la Strâmtura, găsit în 1855, se consemnează doar că era format din fragmente de diverse obiecte de bronz şi de o masă topită de astfel de obiecte[4], despre depozitul de la Rona de Jos, descoperit în 1872, că avea în compoziţie mai multe brăţări[5], despre depozitul de la Sârbi, apărut în 1910, că era alcătuit din seceri, vârfuri de lance, fragmente de pumnal sau spadă[6]. Din depozitul de la Câmpulung la Tisa, ieşit la iveală în 1870 cu ocazia construirii căii ferate, se pare cel mai numeros din Maramureş, întrucât piesele ce i-au aparţinut "au umplut o întreagă căruţă"[7], nu a ajuns în colecţia Liceului reformat din Sighetu Marmaţiei decât o singură piesă - un

---

[1] Mihályi 1900, 139, nota 5.
[2] Pasternak 1928, 171, Nr. 32; Bernjakovič 1960, 367, Nr. 114.
[3] Roska 1942, 239, Nr. 59; Petrescu-Dîmboviţa1977, 150; idem 1978, 153, Nr. 303.
[4] Mihályi 1900, 153, nota 2.
[5] Mihályi Manuscris, 18 şi 22.
[6] Nistor, Vulpe 1969, nota 30.
[7] Mihályi Manuscris, 14; Kacsó 1980, 300.

vârf de lance - care a fost menționat sau ilustrat de mai multe ori[8], fără a fi însă precizată fie localitatea sa de descoperire, fie apartenența sa la un depozit[9]. Din păcate, chiar câteva descoperiri recente sunt într-o situație asemănătoare. Din depozitul de la Săcel, descoperit în 1968 în apropiere de pârâul Valea Largă, n-a fost salvat decît un topor cu ceafa prelungită[10], iar depozitul de la Kereși, deşi găsit în 1986, este pierdut, fiind totuşi consemnat faptul că era format din trei brățări[11].

Câteva dintre descoperiri au precizat doar ținutul de proveniență - Maramureş - fără a fi cunoscute localitățile lor de descoperire. Caracterul acestor descoperiri nu poate fi stabilit cu certitudine, am considerat totuşi că ele aparțin categoriei depozitelor, având în vedere indicația că piesele ce le pot fi atribuite au acelaşi an de descoperire şi au ajuns şi în aceleaşi colecții. Am denumit aceste depozite: Maramureş I, II, III şi IV. Depozitul Maramureş I, format din trei piese, a fost descoperit în 1783 şi a ajuns în colecția Colegiului reformat din Prešov[12]. Teritoriul de descoperire al acestui depozit stă totuşi sub un oarecare semn de întrebare, întrucât sursa primară de informație afirmă că locul de descoperire s-ar fi aflat pe malul Someşului. Depozitul Maramureş II are în compoziție cinci piese, despre care se precizează că au fost descoperite în 1842 şi au ajuns în colecția Colegiului reformat din Debrecen[13]. Cele zece brățări găsite împreună, achiziționate de T. Lehoczky la 2-3 septembrie 1883, formează depozitul Maramureş III[14], iar depozitului Maramureş IV îi aparțin cele două vârfuri de lance cu patina identică, achiziționate de Muzeul Național din Budapesta în 1946[15]. În mod aproape cert, cele două piese provin dintr-un depozit mai mare.

Pare destul de probabil că tot unor depozite le-au aparținut cele trei piese - un celt, o brățară şi o bară de bronz, care au fost găsite în 1863 la Sarasău[16], respectiv cele trei topoare achiziționate în ziua de 15 februarie 1896 de către T. Lehoczky la Sighetu Marmației[17]. În ceea ce priveşte ultima descoperire, colecționarul din Munkács n-a precizat localitatea unde au fost găsite topoarele, din acest motiv doar proveniența lor din Maramureş pare sigură, nu şi apariția lor la Sighetu Marmației, fapt totuşi posibil, având în

[8] ArchÉrt 10, 1876, 294: Magyarorvosok 1878, 164; Hampel 1880, 44; idem 1886 a, pl. 27, 4; idem 1886 b, pl. 27, 4; idem 1892, 59; Pulszky 1897, pl. 51, 4; Pasternak 1928, 167, Nr. 17; Roska 1942, 109 sq., nr. 66; Mozsolics 1973, 183.

[9] Apartenența sa la depozitul din 1870 a putut fi stabilită pe baza manuscrisului lui Mihályi (Mihályi Manuscris, 14).

[10] Kacsó 1977 b, 29, fig. 3.

[11] Kacsó 1995 a, 14.

[12] Hampel 1880, 65 sq.; Kacsó 1995 a, 14 sq.

[13] Hampel 1892, 86; Roska 1942, 171, nr. 141; Kacsó 1995 a, 15, fig. 2, 1-3.

[14] Lehoczky 1892, 159; idem Manuscris I, 44; Kacsó 1995 a, 15.

[15] Kacsó 1995 a, 15, fig. 2, 5-6.

[16] ArchÉrt 10, 1876, 294; Magyarorvosok 1878, 165; Hampel 1886 a, 98; idem 1892, 87 şi 137; Kacsó 1977 a, 135, fig. 1, 8 şi fig. 4,2; idem 1995 a, 21 sq. În manuscrisul lui Mihályi (Mihályi Manuscris, 15 şi 22) atât brățara cât şi bara sunt menționate ca descoperite în 1870. Este evident că autorul greşeşte atunci când precizează anul de descoperire, întrucât tot el spune, ca de altfel şi Hampel, că bara de la Sarasău a figurat în expoziția universală de la Paris din 1867.

[17] Lehoczky 1912, 32; idem Manuscris II, 64 sq.; Jankovich 1931, pl. 6, 17. 22; Nestor 1932, 128; Kacsó 1995 a, 17, fig. 3, 1-2

vedere că ele au fost cumpărate în această localitate. Un alt depozit ce provine, probabil, de la Sighetu Marmației, format dintr-un topor, un vârf de lance şi cinci brățări, a fost achiziționat de Muzeul Comitatului Maramureş în decembrie 1902 de la Mihály Binder, locuitor al oraşului de pe Iza[18].

Descoperirile din Maramureş despre care au fost publicate datele cele mai contradictorii în literatura mai veche sau mai recentă sunt cele ce au apărut la Călineşti în deceniul al şaptelea al secolului al XIX-lea.

Primele informații cu privire la aceste descoperiri sunt cuprinse în scrisoarea lui I. Mihályi către F. Romer, inserată de acesta în studiul său despre tezaurul de aur de la Sarasău[19]. În scrisoare, pe lângă informațiile cu privire la localitatea Sarasău, documentele referitoare la ea, datele despre biserica de piatră din secolul al XIV-lea şi descrierea condițiilor de descoperire a tezaurului, se specifică că în 1862, pe proprietatea lui J. Jurka, plugul a scos la iveală mai multe "obiecte de cupru roşu", unele asemănătoare celor din tezaur. În 1869 se menționează pentru prima dată descoperirea la Călineşti, tot pe proprietatea lui J. Jurka, a unei spade de bronz întregi[20]. Într-unul din inventarele publicate ale expoziției din 1876 de la Sighetu Marmației, organizată cu prilejul unei reuniuni ştiințifice a medicilor şi cercetătorilor naturii, se specifică că de la Călineşti au fost expuse aici de către I. Mihályi o spadă de bronz, iar de către Liceul reformat din Sighetu Marmației două celturi, două seceri, dintre care una întreagă, 12 brățări şi o bucată de bronz brut[21]. Într-un alt inventar, publicat cu acest prilej, este menționat acelaşi număr de piese, în loc de seceri se vorbeşte însă de două cuțite în formă de seceră, iar în loc de bucata de bronz brut de o bară de bronz[22]. În acelaşi an - 1876 - în lucrarea lui C. Gooss, spada de la Călineşti apare ca o descoperire izolată[23]. Aceeaşi spadă este amintită şi de Gr. Tocilescu[24]. Date relevante cu privire la descoperirile de la Călineşti se găsesc în studiul lui I. Mihályi despre preistoria Maramureşului, scris, se pare, în 1883 şi rămas în manuscris[25]. Sunt menționate ca provenite din această localitate o spadă lungă de 56 cm, descoperită în jurul anului 1865, în partea de sus a satului, precum şi celturi, dintre care două se aflau în colecția Liceului reformat din Sighetu Marmației, patru centuri, dintre care două, aproape intacte, erau depuse în aceeaşi colecție, cea mai mare având lungimea de 97 cm, lățimea de 9,6 cm, la ambele capete câte un cârlig, iar de la acestea, la o distanță de 17-28 cm, câte trei orificii, în care se potriveau cârligele, două seceri, dintre care una întreagă, doar cu tăişul uzat, mai mici decât cele actuale, cu partea inferioară plată şi partea superioară prevăzută cu două nervuri, ambele în colecția Liceului reformat, o turtă de bronz în greutate de 1 kg, 12

[18] Múzeumi Évkönyv 1905, 78 ff. Piesele au fost înregistrate sub numerele 139-145. Soarta lor ulterioară nu este cunoscută.
[19] Romer 1865, 38 sq.
[20] ArchÉrt 1, 1869, 268.
[21] Magyarorvosok 1878, 164 sq.
[22] ArchÉrt 10, 1876, 294.
[23] Gooss 1876, 468.
[24] Tocilescu 1880, 439.
[25] Data este consemnată în Múzeumi Évkönyv 1905, IV. 66. Manuscrisul, aflat în prezent la Direcția județeană Maramureş a Arhivelor Naționale, Baia Mare (Fond Dr. Ioan Mihályi de Apşa, nr. 470 -doc. nr. 16/1878), este de fapt o copie, care cuprinde însă şi câteva însemnări, respectiv completări olografe ale lui Mihályi.

brățări, unele cu secțiunea pătrată, altele cu secțiunea rotundă, ornamentate cu crestături sau grupuri de incizii, cu diametrul de 7-8 cm, dar şi două cu diametrul de 11,5 cm, în proprietatea amintitului liceu[26]. În inventarele mai sus-menționate ale expoziției din 1876, centurile din colecția Liceului reformat sunt înşirate ca provenite de la Câmpulung la Tisa[27]. J. Hampel descrie următoarele piese de la Călineşti: **a.** centură din placă subțire, neornamentată, capetele semicirculare, prevăzute cu câte un cârlig, patru orificii şi o crăpătură longitudinală, în mai multe locuri deteriorată, lung. 1 m, lăț. max. 9,6 cm, lăț. înspre capete 8,5 cm; **b.** centură din placă subțire, neornamentată, cu capetele lipsă, patru orificii, deteriorată înspre una dintre margini, lung. 78 cm, lăț. 7,2-9,0 cm; **c.** două brățări cu secțiunea pătrată, capetele boante, la una apropiate, la cealaltă suprapuse, diam. interior 6 cm şi 6,5 cm, gros. max. a barei 1 cm; **d.** două brățări cu secțiunea rotundă, capetele boante, apropiate, ornamentate cu crestături uşor oblice, diam. interior 6 cm şi 6,5 cm, gros. max. a barei 0,7 cm şi 0,8 cm; **e.** brățară cu secțiunea rotundă, capetele boante, ornamentate cu crestături dispuse pe grupuri, diam. interior 6,4 cm, gros. max. a barei 0,7 cm; **f.** brățară cu secțiunea rotundă, capetele boante, suprapuse, ornamentată pe toată lungimea barei cu incizii transversale, diam. interior 6 cm, gros. max. a barei 1 cm; **g.** două brățări cu secțiunea rotundă, capetele boante, apropiate, ornamentate cu incizii liniare, diam. interior 6,5 cm şi 6,1 cm, gros. max. a barei 1 cm; **h.** brățară cu secțiunea rotundă, capetele boante, apropiate, ornamentată cu incizii liniare, diam. interior 6,6 cm, gros. max. a barei 0,9 cm; **i.** spadă de bronz cu lama în formă de frunză de crin şi mânerul terminat într-o cupă joasă, prevăzută cu un buton, ornamentată pe lamă şi pe ambele fețe ale cupei, lung. 56 cm. J. Hampel mai precizează că descoperirea, căreia îi mai aparțin, potrivit unor ştiri, încă trei brățări, a ieşit la iveală în 1863 sau 1865, pe un teren arabil şi că, în afara ultimei piese, ce este în proprietatea lui I. Mihályi, toate celelate se găsesc la Liceul reformat din Sighetu Marmației[28]. După T. Lehoczky, depozitul găsit la Călineşti în 1863 conținea centuri de bronz, brățări şi spade, iar piesele au ajuns în colecțiile lui I. Mihályi şi ale Liceului reformat din Sighetu Marmației[29]. J. Pasternak aminteşte descoperirile de la Călineşti, citându-l pe J. Hampel[30], iar M. Roska vorbeşte, într-o lucrare din 1932, de aceeaşi descoperire ca de o dovadă, alături de tezaurul de aur de la Sarasău, a pătrunderii în Maramureş a unor importuri din Italia, fără a menționa însă vreun obiect de aici drept argument pentru această concluzie[31]. În repertoriul apărut în 1942, acelaşi autor afirmă că din depozitul de bronzuri de la Călineşti, descoperit în 1863 sau 1865, au ajuns în colecția Mihályi din Sighetu Marmației 9 brățări, o spadă cu cupă la mâner, lung. 55,2 cm, o bară de bronz, două cuțite, descoperirea conținând încă, se pare, trei brățări, dar şi că cele două centuri descrise de J. Hampel provin de fapt de la Câmpulung la Tisa[32]. K. Bernjakovic

[26] Mihályi Manuscris, 10-11 (spada), 13 (celturile), 14-15 (centurile, secerile), 17 (turta).
[27] ArchÉrt 10, 1876, 294; Magyarorvosok 1878, 164.
[28] Hampel 1886 a, 73; idem 1892, 31 sq.
[29] Lehoczky 1892, 147.
[30] Pasternak 1928, 174, nr. 18.
[31] Roska 1932, 544.
[32] Roska 1942, 88, nr. 48. Tot aici, autorul spune că în 1929 el a văzut doar spada şi o apărătoare de braț. În mod cert, aceasta din urmă provine de la Belaia Cerkov (cf. Kacsó 1977a, 140, fig. 4, 1).

indică ca localitate de descoperire a depozitului Kaliny, aflată la nord de Tisa, şi următoarea compoziție: o spadă cu cupă la mâner, două centuri ornamentate şi cinci brățări, prima ajunsă în colecția Mihályi, celelalte în muzeul din Sighet, de unde au fost duse la Budapesta şi Viena[33]. M. Rusu enumeră depozitul de la Călineşti căruia îi atribuie şi spada, printre cele ale grupului Moigrad-Tăuteu (Hallsatt B_1)[34], iar A. D. Alexandrescu descrie aceeaşi spadă ca fiind în compoziția unui depozit[35]. Date consistente cu privire la descoperirile de la Călineşti sunt comunicate de către M. Petrescu-Dîmbovița în monografiile despre depozitele de bronzuri din România[36]. În comparație cu versiunea românească, în cea germană apar mai multe date, din acest motiv rezum doar textul din această versiune. Se afirmă aici că în 1863/1865 au apărut la Călineşti două depozite, care nu mai pot fi reconstituite cu siguranță, întrucât au ajuns în două colecții. Spada nu aparține depozitului şi este, probabil, o descoperire izolată. Din depozit se aflau în colecția Liceului reformat din Sighet, în 1876, două celturi, două cuțite în formă de seceră, 12 brățări şi o bară de bronz, din care o parte, de exemplu brățările, a ajuns mai târziu în colecția Mihályi. Se inserează apoi informații cu privire la descoperirile de la Călineşti, care ar fi fost furnizate de C. Kacsó, potrivit cărora este posibil să provină de la Călineşti un al doilea depozit, format din mai multe celturi, două seceri, patru plăci de centură, dintre care două aproape întregi, şi cele primite de la M. Rusu, după care spada cu cupă la mâner, un "căzănel italic" şi două celturi s-ar putea să provină dintr-o descoperire închisă (Ha B_1). În literatura citată este menționată, printre altele, lucrarea lui M. Roska din 1932, despre care se spune că ar fi singura în care este amintit "căzănelul italic". I. Chicideanu atribuie spada cu cupa la mâner unui depozit[37], iar T. Bader consideră, totuşi cu un semn de întrebare, aceeaşi piesă ca o descoperire izolată[38].

În legătură cu aceste descoperiri mi-am exprimat şi eu părerea în două ocazii. Având în vedere că majoritatea surselor de informații înşiră doar piesele apărute la Călineşti, fără a preciza caracterul lor, opinam la un moment dat că ar fi posibil ca brățările de aici să fi constituit un depozit de sine-stătător[39], iar în legătură cu spada cu cupă la mâner scriam că pare puțin probabilă apartenența sa la aceeaşi descoperire cu restul obiectelor cunoscute din această localitate, dar ea nu poate fi nici cu totul exclusă[40].

După cum rezultă din lungul excurs bibliografic, referitor la descoperirile de la Călineşti au fost furnizate informații contradictorii în privința anului de apariție a pieselor, numărului şi felului acestora, şi au fost exprimate păreri divergente în legătură cu caracterul lor.

În afară de I. Mihályi, care indică ca an de descoperire 1862, celelalte surse vorbesc de 1863 sau 1865, respectiv de o dată în jurul acestor ani. În privința numărului şi

[33] Bernjakovič 1960, 355. nr. 32.
[34] Rusu 1963, 192, nota 44 şi 208, nr. 8.
[35] Alexandrescu 1966, 173, nr. 43.
[36] Petrescu-Dîmbovița 1977, 87; idem 1978, 116, nr. 123.
[37] Chicideanu 1983, 11, nota 4.
[38] Bader 1991, 149.
[39] Kacsó, Mitrea 1976, nota 36.
[40] Kacsó 1977 a, 138 sq.

felului pieselor descoperite la Călineşti, sursa de informaţii de cea mai mare încredere este manuscrisul istoricului maramureşean, confirmat în bună parte de datele comunicate de J. Hampel. Pe baza acestora se poate conchide că la Călineşti au fost descoperite o spadă cu cupă la mâner, mai multe celturi, două seceri, 12 brăţări (două dintre ele, cu diametrele de 11,5 cm, par a fi fost totuşi verigi de picior), patru plăci de centură, o turtă de bronz. Spada a ajuns în colecţia Mihályi, de aici la muzeul din Baia Mare (nr. inv. 202), de unde a fost transferată, la ordin, la Bucureşti, astăzi aflându-se în colecţia Muzeului Naţional de Istorie (nr. inv. 69 742). Două celturi, două seceri, nouă brăţări, două plăci de centură şi o turtă de bronz au intrat în colecţia Liceului reformat din Sighetu Marmaţiei. Soarta lor, ca şi a pieselor ce n-au fost achiziţionate pentru această colecţie, rămâne necunoscută. Cei mai mulţi dintre autorii care s-au ocupat de aceste descoperiri le atribuie, în special pe baza datelor lui J. Hampel, unui singur depozit. În sprijinul acestei atribuiri ar putea fi invocată şi informaţia că piesele, inclusiv spada, au fost descoperite pe proprietatea lui J. Jurka. Împotriva includerii spadei într-o descoperire comună cu celelalte piese de la Călineşti pledează însă diferenţa cronologică dintre ele. Spada se încadrează în mod cert în perioada Moigrad (Ha B^1). Pentru datarea celorlalte piese, care aparţin cu certitudine, după cum ne asigură I. Mihályi, unei dcoperiri unitare, avem la dispoziţie doar descrierea sumară a unora dintre ele. Atât brăţările cu secţiunea pătrată, cât şi cele cu secţiunea rotundă, ornamentate, sunt caracteristice mai ales perioadei Uriu (Reinecke BC - BD), dar nu lipsesc nici din depozitele perioadei Suseni (Ha A). Este de remarcat că descoperirea de la Călineşti este singura din Maramureş în care apar brăţări cu secţiunea pătrată, în schimb brăţările cu secţiunea rotundă sunt prezente în numeroase depozite, unele formate exclusiv din această categorie de podoabă. Secerile, probabil cu limbă la mâner, sunt, de asemenea, caracteristice ambelor perioade, ca de altfel şi plăcile de centură, acestea din urmă fiind totuşi mult mai numeroase în depozitele din Ha A[42]. Pentru o încadrare mai precisă a depozitului de la Călineşti hotărâtoare ar fi tipurile sau variantele de celturi cu care erau asociate piesele menţionate. Din păcate, tocmai despre ele lipsesc orice fel de informaţii suplimentare. Întrucât în nici unul din depozitele de tip Uriu-Opályi din Maramureş nu se găsesc plăci de centură, pare totuşi mai probabilă datarea depozitului de la Călineşti în perioada Ha A, aşa cum a fost inseriat şi de M. Petrescu-Dîmboviţa.

Concluzionând cele relatate despre descoperirile de bronzuri de la Călineşti apărute în deceniul şapte al secolului al XIX-lea, se poate afirma că aici au ieşit la iveală, la date apropiate, un depozit de bronzuri, din care o parte a pieselor a ajuns în colecţia Liceului reformat din Sighetu Marmaţiei, şi o spadă de bronz, care a fost achiziţionată de I. Mihályi.

În ceea ce priveşte informaţiile pe care le-am furnizat lui M. Petrescu-Dîmboviţa, este evident că ele se refereau la conţinutul real al depozitului descoperit în 1862/1863 la Călineşti, care au fost însă, dintr-un motiv pe care nu îl cunosc, doar parţial redate. În ceea ce priveşte informaţiile primite de acelaşi autor de la M. Rusu, potrivit cărora ar fi posibil ca de la Călineşti să mai fi provenit o descoperire închisă de care să aparţină şi spada cu

[41] Rusu 1963, 192; Alexandrescu 1966, 128 sq.; Kacsó 1977 a, 152; Chicideanu 1983, 14 sqq.; Bader 1991, 149.
[42] Kemenczei 1991, 40; Kacsó 1995 b, 105.

cupă la mâner, este de precizat că ele sunt lipsite de suport bibliografic, în singura lucrare citată ca sursă - cea a lui M. Roska din 1932 - nefiind nominalizat, aşa cum am semnalat mai sus, vreun import italic descoperit în această localitate.

Un alt depozit care a putut fi reconstituit pe baza informaţiilor din manuscrisul lui I. Mihályi este cel de la Nerešnica[43]. Potrivit celor afirmate de istoricul maramureşean[44], în apropiere de localitate, într-o salină, au fost descoperite, în 1843, două topoare cu disc şi spin, lung. 26 cm, două celturi, şapte verigi (brăţări), dintre care unele ornamentate, precum şi o spirală. Cele două topoare au ajuns în colecţia Liceului reformat din Sighetu Marmaţiei, după cum rezultă şi din inventarele publicate ale expoziţiei din 1876 de la Sighetu Marmaţiei[45], iar restul pieselor, donate de profesorul Lugossy Jozsef, în colecţia Academiei Ungare, fapt în parte confirmat şi de o informaţie publicată în 1844[46]. J. Hampel descrie doar un singur topor din colecţia Liceului, despre care afirmă că a fost descoperit în 1844 şi avea spinul bine dezvoltat, lama puternic lăţită înspre tăiş, tăişul neregulat şi cu resturile ciotului de turnare în mijloc, tubul de înmănuşare cu capetele uşor îngroşate şi cu vizibile cusături de turnare[47]. Acest topor este în mod cert unul dintre exemplarele amintite de I. Mihályi. Informaţia lui J. Hampel a fost preluată de J. Pasternak[48] şi K. Bernjakovič[49], care consideră toporul - evident greşit - o descoperire izolată.

Datele furnizate de I. Mihályi lămuresc definitiv şi problema numărului de topoare din depozitul de la Ieud, precum şi condiţiile sale de descoperire[50]. Este interesant că el pune această descoperire, ca de altfel şi pe cele de la Coştiui şi Nerešnica, în conexiune cu exploatarea sării în Maramureş. În privinţa depozitului de la Coştiui mai este de notat că I. Mihályi nu vorbeşte despre piesele ajunse în colecţia imperială de la Viena, în schimb consemnează existenţa, pe lângă altele, a două celturi, despre care afirmă că unul a ajuns, încă în 1863, la Muzeul Naţional Ungar, iar celălalt la Oficiul regal al sării[51]. Mult mai târziu - în august 1902 - Oficiul regal, cu sediul la Coştiui, a predat Muzeului Comitatului Maramureş din Sighetu Marmaţiei două piese: un celt şi o brăţară[52]. Având în vedere conţinutul depozitului[53], pare verosimil că şi aceste piese au aparţinut depozitului descoperit în 1863, ele adăugându-se celor ce s-au păstrat la Viena şi Budapesta.

Analiza detaliată a informaţiilor cu privire la descoperirile de bronzuri de la Câmpulung la Tisa indică, cu probabilitate destul de mare, că din această localitate, în afara depozitului din 1870, mai provin alte două, fiecare dintre ele conţinând câte două topoare cu disc şi spin.

---

[43] Kacsó 1995 a, 16.
[44] Mihályi Manuscris, 13, 16, 19, 22.
[45] ArchÉrt 10, 1876, 294; Magyarorvosok 1878, 164.
[46] Magyar Akadémiai Értesitö IV, 1844, 3 (febr.-apr.), 70.
[47] Hampel 1880, 33; idem 1892, 4.
[48] Pasternak 1928, 161, nr. 154.
[49] Bernjakovič 1960, 369, nr. 154.
[50] Cf. Kacsó 1977 a, 140 sq.; idem 1995 a, 13 sq.
[51] Mihályi Manuscris, 13, 18.
[52] Múzeumi Évkönyv 1905, 78 sqq.
[53] Kacsó 1995 a, 12.

Potrivit unei menţionări din 1844[54], Lugossy Jozsef, cel care a donat Academiei Ungare o parte a pieselor de la Nerešnica, a trimis spre expertiză aceluiaşi for două topoare găsite la Câmpulung la Tisa în 1842. Deşi se afirmă în sumara notă că ar fi vorba de "două topoare de cupru romane", acestea erau, foarte probabil, tot topoare din epoca bronzului. Ele au fost identificate de către F. Romer[55] cu două topoare cu loc de descoperire neprecizat ce au figurat în expoziţia arheologică de la Bratislava. Cele două piese, identice ca formă, ornamentaţie şi dimensiuni, erau, potrivit ilustraţiei, topoare cu disc şi spin de tip B_4, varianta Rohod. La aceste piese se referă desigur şi I. Mihályi[56], care citează lucrarea lui F. Romer şi afirmă că topoarele, fiecare cu lungimea de 21 cm, au ajuns în colecţia Muzeului Naţional Ungar.

La o distanţă de timp apreciabilă faţă de prima menţionare a acestei descoperiri, în raportul cu privire la situaţia colecţiilor Muzeului Naţional Ungar pe anul 1899[57] se specifică că au fost primite ca donaţie de la elevul Cserei Gusztáv două topoare găsite la Câmpulung la Tisa. În registrul de inventar al muzeului apare şi locul de descoperire a celor două topoare - teritoriul Fabricii de cherestea. Piesele nu mai pot fi identificate în prezent, în acelaşi registru ele sunt însă destul de exact descrise, având indicate şi lungimile lor, fiecare câte 21 cm. Pe baza descrierii, cele două topoare se încadrează în tipul B_3, eventual varianta Cehăluţ[58].

Firește, informaţiile prezentate sunt interpretabile în mai multe feluri, pentru existenţa a două depozite diferite de topoare cu disc şi spin la Câmpulung la Tisa pledează totuşi mai multe argumente: distanţa de peste 50 de ani dintre sursele primare de date, numele deosebite ale persoanelor particulare amintite în legătură cu piesele, aspectul lor diferit, aşa cum rezultă din ilustraţia prezentată de F. Romer, respectiv din cele extrase din registrul de inventar. Împotriva unei astfel de interpretări s-ar putea invoca informaţia lui I. Mihályi cu privire la lungimea topoarelor, identică cu cea din registru, deşi este evident că el se referea la aceleaşi piese ca şi F. Romer, pe care de altfel îl şi citează, dar şi faptul că toporul publicat în 1866 este dat de S. Márki[59] ca provenit de la Peregu, jud. Arad.

Un alt depozit al cărui conţinut nu mai poate fi stabilit cu certitudine este cel apărut în 1855 la Borşa. În ceea ce priveşte piesele de bronz, deşi în literatura recentă se găsesc alte date[60], informaţiile lui F. Kenner[61] sunt lămuritoare, problema apartenenţei la aceeaşi descoperire a unor piese de aur[62] rămâne însă incertă. Ipoteza unei descoperiri unitare pare a fi mai acceptabilă, având în vedere că acelaşi an de descoperire - 1855 - a fost

[54] Magyar Akadémiai Értesitő IV, 1844, 3 (febr. apr.), 70.
[55] Romer 1866, 29, fig. 43-44.
[56] Mihályi Manuscris, 16.
[57] Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1899.-évi állapotárol, Budapest, 1900, 29.
[58] Kacsó 1995 a, 12.
[59] Márki 1892, fig. de la p. 12. Pentru o astfel de localizare nu este prezentat nici un argument.
[60] Petrescu-Dîmboviţa 1977, 86; idem 1978, 116, nr. 121.
[61] Kenner 1863, 300, fig. 56 (toporul cu disc şi spin).
[62] Seidl 1856, 78 sq.

indicat atât pentru piesele de aur, cât şi pentru cele de bronz[63]. Pe baza unei informații din manuscrisul lui I. Mihályi[64] se completează numărul pieselor de aur de la Borşa, şi anume cu un inel, despre care se afirmă că era întrutotul asemănător celor de la Sarasău şi a ajuns în proprietatea episcopului greco-catolic E. Anderko.

Dintre descoperirile mai recente incert este numărul de piese ce aparține depozitului de la Sarasău III. În 1961 au fost adunate de la suprafață, în punctul "Răstoace", zece topoare cu disc şi spin, care au fost achiziționate de F. Nistor[65]. Ulterior, în acelaşi punct au mai fost găsite trei topoare cu disc şi spin, care au ajuns în colecția şcolii din localitate şi care am considerat că aparțin, foarte probabil, aceluiaşi depozit[66]. La aceste trei piese s-au adăugat în colecția şcolii din Sarasău, la o dată neprecizată, încă două topoare cu disc şi spin, despre care lipsesc orice fel de date cu privire la locul şi data descoperirii. Ele provin însă în mod cert din raza localității Sarasău, întrucât au fost donate şcolii de către elevi localnici. Cu o doză de incertitudine şi mai mare, aceste două piese pot fi considerate ca aparținând depozitului apărut în 1961, un argument în acest sens fiind patina lor verde albăstruie, respectiv verde închis, la fel ca a celor mai multe topoare din depozit[67].

Datele de care dispunem în legătură cu descoperirile noi sunt desigur mai numeroase şi mai precise datorită faptului că, deşi uneori la o distanță de timp destul de mare de la momentul descoperirii, sunt controlate locurile de descoperire, astfel fiind obținute şi informații relevante cu privire la condițiile de depunere a depozitelor. Din păcate, datorită caracterului întâmplător al descoperirilor, unele dintre piesele care le aparțin sunt înstrăinate. Câteva dintre ele au fost recuperate doar după publicarea descoperirii (Sarasău, Crăciuneşti, Rozavlea), altele, se pare, s-au pierdut definitiv. Printre acestea din urmă se numără şi piese din depozitul de la Bogdan Vodă, care au ajuns la un amator din Borşa şi care în prezent sunt inaccesibile.

În legătură cu acest depozit mai este de semnalat un aspect. La publicarea sa[68], s-au comis câteva inadvertențe la descrierea pieselor, rezultatul fiind prezentarea unei compoziții diferite de cea reală a descoperirii. Dintre acestea, comentez aici doar una, întrucât informația a fost deja preluată în literatură. Autorii descriu două fragmente, pe care le denumesc discuri spiralice din şapte spire de sârmă de bronz, la care secțiunea sârmei este pătrată, spre deosebire de cea a capătului liber, care este rotundă, şi le compară cu acele cu capul spiralic şi tija serpentiformă, cum sunt cele din depozitele de la Cincu şi Deva III[69]. T. Soroceanu, foarte probabil influențat de comparația amintită, menționează aceste fragmente printre cele ce ar putea aparține tipului de ac specificat[70]. În realitate, cele două discuri spiralice sunt fragmente, ce se potrivesc perfect, de la o singură piesă, şi anume o brățară cu

[63] Ipoteză formulată încă de Hampel 1892, 18 şi acceptată, cu mai mult sau mai puțin aplomb, de majoritatea celor care s-au ocupat de acest depozit (Rusu 1972, 44; Mozsolics 1973, 123 sq.; eadem 1988/89, 171 sq.; Petrescu-Dîmbovița 1977, 86; idem 1978, 116, nr. 121; Kacsó 1995 a, 11).

[64] Mihályi Manuscris, 28.

[65] Nistor, Vulpe 1969, 182, fig. 1B şi fig. 2A.

[66] Kacsó, Bura 1974.

[67] Kacsó 1995 a, 16 sq.

[68] Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995.

[69] Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995, 154 sqq., fig. 6, 21. 26.

[70] Soroceanu 1996, 268, nota 64.

capetele spiralice (fig. 1), asemănătoare cu cele din depozitul de la Cornuțel[71], şi care s-a rupt în două în momentul în care a fost turtită.

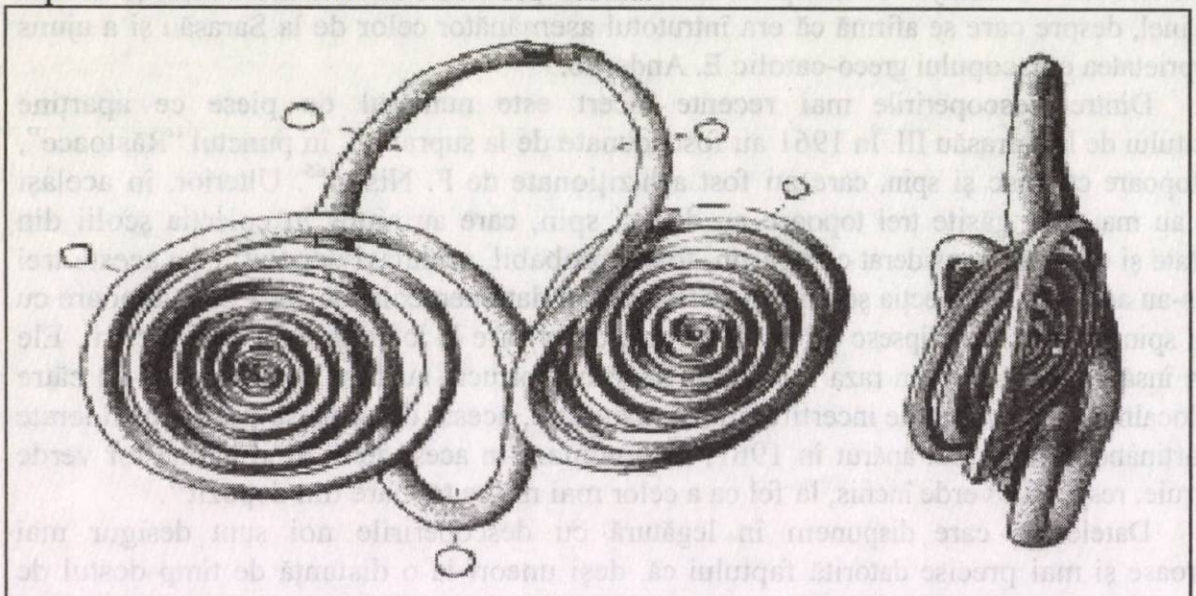

Fig. 1.- Brățară cu capetele spiralice din depozitul de la Bogdan Vodă.
Abb. 1.- Armring mit Spiralenden aus dem Depotfund von Bogdan Vodă.

Descoperirile discutate până aici aparțin categoriei depozitelor formate din mai multe piese. În afara acestora, din Maramureş provin numeroase bronzuri al căror caracter, în lipsa informațiilor cu privire la condițiile de depunere şi descoperire, nu poate fi stabilit cu certitudine. La multe dintre ele se precizează doar regiunea de origine - Maramureşul - fără a fi menționată localitatea de proveniență. Unele dintre ele au apărut, poate, în aşezări sau necropole, altele au aparținut, eventual, unor depozite de mai multe piese. Câteva reprezintă, probabil, depuneri intenționate singulare, aşa-numitele depozite de o singură piesă. O astfel de atestare se poate face însă doar pauşal, având în vedere starea lor de păstrare, locul în care au fost găsite, în măsura în care există totuşi informații în această direcție, raportul lor față de alte tipuri de descoperiri. Între depozitele de acest fel din Maramureş s-ar putea încadra spadele întregi, care, exceptând depozitul de la Onceşti, apar în stare intactă sau aproape intactă doar ca descoperiri singulare, în depozitele formate din mai multe piese, ca cele de la Bogdan Vodă[72], Sighetu Marmației I[73] sau Nižnij Bystryj[74], ele sunt în stare fragmentară sau chiar transformate în obiecte cu altă destinație. Tot acestei categorii de depozite i-ar putea aparține şi două dintre vârfurile de lance găsite la Sighetu Marmației, unul în albia râului Iza, altul pe malul aceluiaşi râu[75].

[71] Stratan 1964, 524 sq., fig. 2, 1-2. 4.
[72] Motzoi-Chicideanu, Iuga 1995, fig. 1, 7. 12.
[73] Nistor, Vulpe 1969, fig. 3B, 50.
[74] Savčuk 1971.
[75] Nistor, Vulpe 1969, fig. 4, 69. 70.

Cu toate că se pot face şi astfel de aprecieri, includ şi piesele mai sus amintite în categoria descoperirilor izolate, întrucât există totuşi o anumită doză de nesiguranţă în privinţa stabilirii caracterului şi semnificaţiei lor.

Luând în considerare toate datele existente despre descoperirile de bronzuri din Maramureş, chiar dacă unele informaţii cu privire la ele sunt discutabile sau interpretabile, se poate afirma că au apărut aici până în prezent 56 de depozite de mai multe piese, primul în 1783, cel mai recent în 1988. 26 de depozite au fost descoperite până în 1918, 11 până în

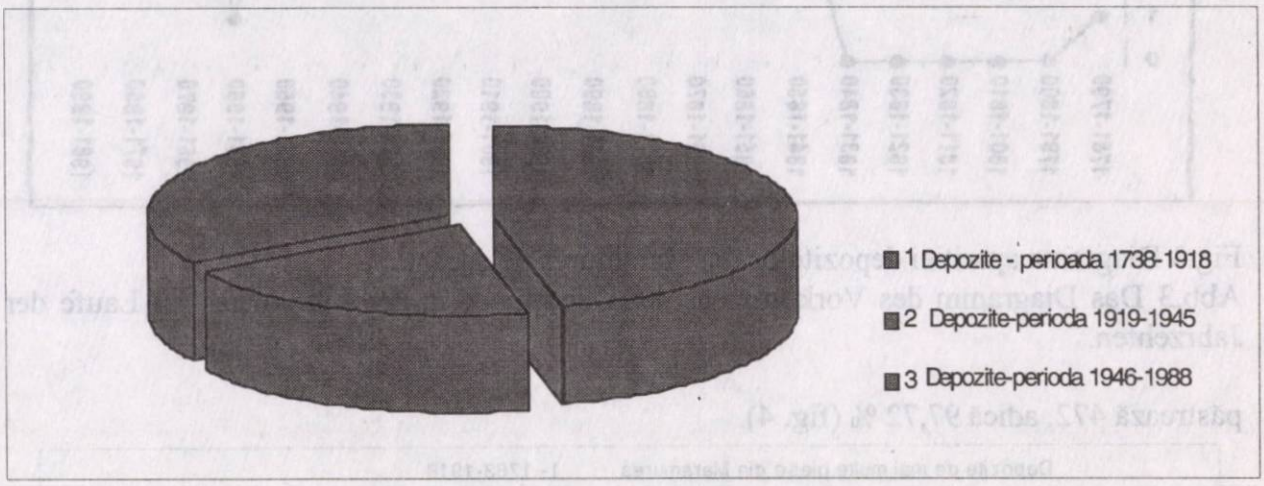

Fig.2 Reprezentarea grafică a apariţiei depozitelor din Maramureş în intervale de timp istorice

Abb.2 Graphische Darstellung des Vorkommens der Depotfunde in der Maramures in historischen Zeitspannen

1945 şi 19 până în 1988 (fig. 2), cele mai multe - câte 6 - în deceniile 1891-1900, 1941-1950 şi 1961-1970

(fig. 3).Raportând numărul de depozite la numărul de ani pe care-i cuprinde fiecare interval, este evident că, proporţional, cele mai multe înregistrări de depozite aparţin ultimului interval, atunci când în regiune au activat mai multe instituţii specializate, în primul rând muzeele din Baia Mare, Sighetu Marmaţiei şi Ujgorod. Deşi numărul pieselor ce le-au aparţinut a fost cu certitudine mult mai mare, pe baza surselor de informaţii literare şi a consemnărilor din registrele de inventar ale diferitelor colecţii muzeale au putut fi contabilizate 757 piese, ce au făcut parte din compoziţia acestor depozite. Dintre ele se păstrează şi în prezent 627 de piese, soarta celorlalte rămânând necunoscută, la fel ca şi a celor doar menţionate fără vreo precizare cu privire la numărul lor sau la categoriile cărora le aparţineau. Din intervalul 1783-1918 se cunosc 158 de piese, din care se păstrează 53, adică 33,54 %, din intervalul 1919-1945 116 piese, din care se (Fig. 3) Păstrează 102, adică (Fig. 3) Păstrează 102, adică 87,93 %, din intervalul 1946-1988 483 de piese, din care se

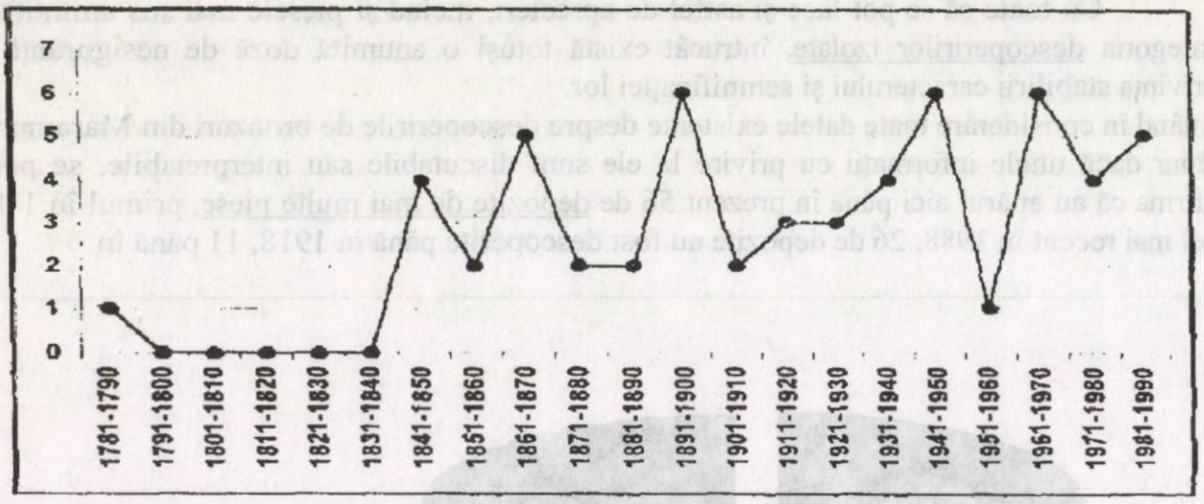

Fig.3 Diagrama aparitiei depozitelor din Maramures pe decenii.
Abb.3 Das Diagramm des Vorkommens der Depotfunde in der Maramures im Laufe der Jahrzehten.

păstrează 472, adică 97,72 % (fig. 4).

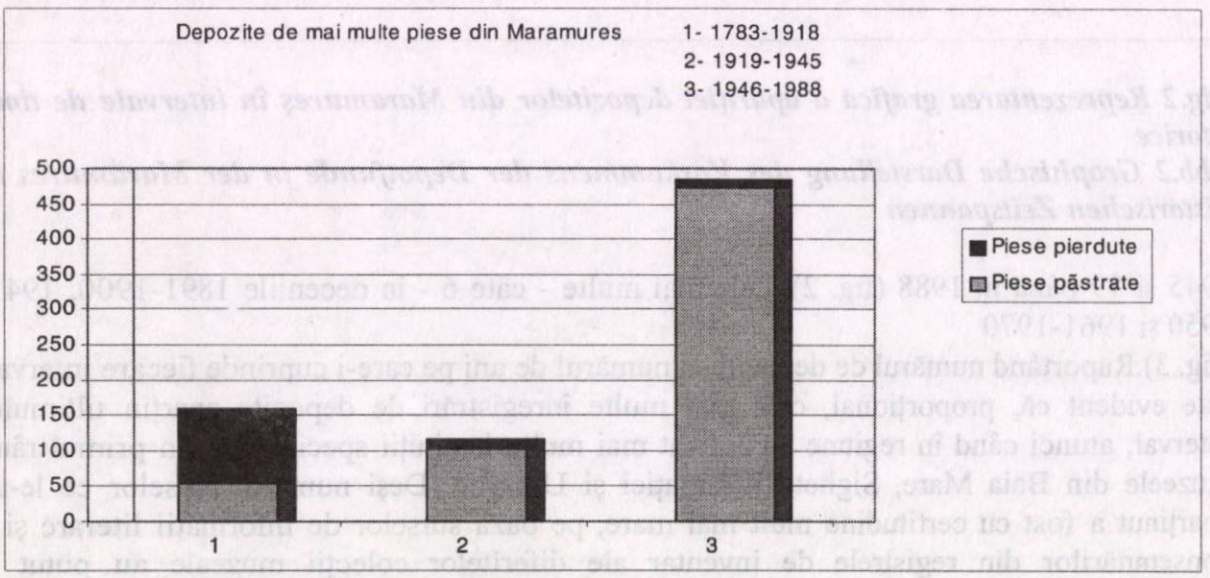

s***Fig. 4.- Numărul pieselor din depozite.***
Abb. 4.- Die Anzahl der Stücke aus Depotfunden.

Se reliefează clar îmbunătățirea în timp a proporției dintre piesele descoperite şi cele păstrate, chiar dacă şi în timpurile mai apropiate de noi s-au mai pierdut bronzuri sau chiar depozite întregi.
Numărul descoperirilor izolate din Maramureş, ce poate fi stabilit pe baza informațiilor din literatură şi a examinării diferitelor colecții, este de 87. Cele mai multe dintre ele - 65 - au apărut înainte de primul război mondial. Dintre acestea se păstrează 29, adică 44,61 %.

Până la sfârşitul celui de al doilea război mondial este semnalată doar apariţia unei singure piese, pumnalul din împrejurimile localităţii Hust[76], păstrat în prezent la muzeul din Miskolc. În ultimele decenii au apărut 21 de descoperiri izoiate, cel mai recent - un topor cu disc şi spin la Sălişteа de Sus[77]- în 1988. Dintre acestea se păstrează 17, adică 80,95 %. (Fig. 5).

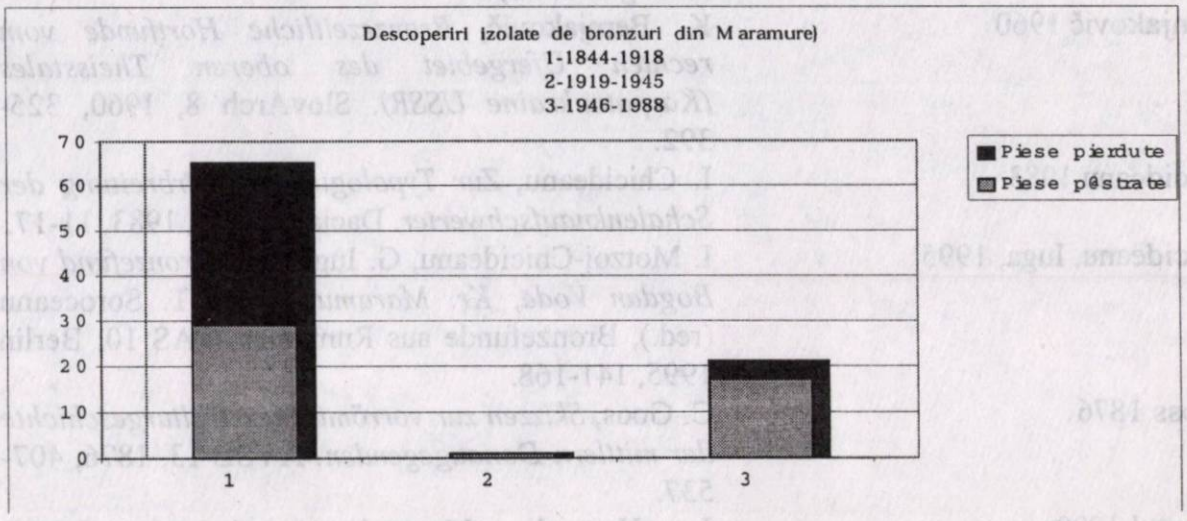

Fig.5 Numărul descoperirilor izolate
Abb.5 Die Anzal der Einzelfunde

Pentru câteva dintre piese, şi anume cele din colecţia Muzeului Comitatului Maramureş din Sighetu Marmaţiei, astăzi pierdute, localităţile de descoperire au fost desemnate ipotetic, deoarece sursa de informare cu privire la ele [78] nu consemnează locul de proveniență a pieselor, ci doar localitatea de domiciliu al donatorului.

În condiţiile în care deja de peste un deceniu n-au mai apărut descoperiri noi de bronzuri în Maramureş, după cum în secolul al XX-lea n-au mai ieşit la iveală tezaure de aur sau piese izolate de aur[79], fără a afirma că în Maramureş au fost scoase la suprafaţă toate piesele de bronz şi aur, este de presupus totuşi că apariţiile viitoare ale unor astfel de descoperiri vor fi aici din ce în ce mai rare.

LITERATURA

[76] Mozsolics 1952.
[77] Kacsó 1995 a, fig. 10, 5.
[78] Múzeumi Évkönyv 1905, IV, 78 sqq.
[79] Excepţia o reprezintă totuşi cele zece inele de aur de tip Brăduţ, descoperite, împreună cu alte obiecte de aur, în tumulul 13 din necropola de la Iza II, ce aparţine purtătorilor culturii tumulare carpatice şi se datează în secolele I-II d.Ch. Este vorba de un inel cu secţiunea pătrată, capetele subţiate şi suprapuse, şi nouă inele cu secţiunea rotundă, capetele subţiate suprapuse sau apropiate, ornamentate cu grupuri de crestături paralele ce alternează cu grupuri de incizii unghiulare. Informaţii E. Balahuri şi V. Kotigorosko. Este evidentă aici refolosirea unor obiecte de la începutul mileniului I a. Ch., datorită valorii metalului din care au fost confecţionate.

Alexandrescu 1966 — A.D. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*. Dacia N.S. 10, 1966, 117-189.

Bader 1991 — T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*. PBF IV 8 (Stuttgart 1991)

Bernjakovič 1960 — K. Bernjakovič, *Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des oberen Theisstales (Karpatoukraine USSR)*. SlovArch 8, 1960, 325-392.

Chicideanu 1983 — I. Chicideanu, *Zur Typologie und Verbreitung der Schalenknaufschwerter*. Dacia N.S. 27, 1983, 11-17.

Chicideanu, Iuga, 1995 — I. Motzoi-Chicideanu, G. Iuga, *Der Bronzefund von Bogdan Vodă, Kr. Maramureș*. În: T. Soroceanu (red.), Bronzefunde aus Rumänien, PAS 10, Berlin 1995, 141-168.

Gooss 1876 — C. Goos, *Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittlern Donaugegenden*. AVSL 13, 1876, 407-537.

Hampel 1880 — J. Hampel, *Magyarhoni régészeti leletek repertóriuma. Második közlemény*. ArchKözl 13, 1880, 33-75.

Hampel 1886 a — J. Hampel, *Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie* (Budapest 1886).

Hampel 1886 b, 1892 — J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban 1-2* (Budapest 1886, 1892).

Jankovich 1931 — J. Jankovich, *Podkarpatska Rus v prehistorii* (Mukacevo 1931).

Kacsó 1977 a — C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României. - About the Knowledge of the Metallurgy of Copper and Bronze in the North-Western Part of Romania*. Apulum 15, 1977, 131-154.

Kacsó 1977 b — C. Kacsó, *Descoperiri inedite de bronzuri din județul Maramureș. - Neue Bronzefunde im Bezirk Maramuresch*. Marmatia 3, 1977, 27-36.

Kacsó 1980 — C. Kacsó, *Date preliminare cu privire la descoperirile de bronzuri de la Bicaz (jud. Maramureș). - Données préliminaires concernant des bronzes trouvés à Bicaz (dép. de Maramureș)*. SCIVA 31, 1980, 295-303.

Kacsó 1995 a — C. Kacsó, *Al patrulea depozit de bronzuri de la Sighetu Marmației. - Das vierte Bronzedepot von Sighetu Marmației*. RevBistriței 9, 1995, 5-48.

Kacsó 1995 b — C. Kacsó, *Der Hortfund von Arpășel*. În: T. Soroceanu (red.), Bronzefunde aus Rumänien, PAS 10, Berlin 1995, 81-130.

Kacsó, Bura 1974 — C. Kacsó, N. Bura, *Piese inedite din depozitul de bronzuri de la Sarasău (jud. Maramureș). - Unveröffentliche Stücke aus dem Bronzeverwarfund von Sarasău (Bez. Maramures)*. ActaMN 11, 1974, 1-4.

Kacsó, Mitrea 1976 — C. Kacsó, I. Mitrea, *Depozitul de bronzuri de la Rozavlea (jud. Maramureș).- Dépôt de bronzes à Rozavlea (dép. de Maramureș)*. SCIVA 27, 1976, 537-548.

Kemenczei 1991 — T. Kemenczei, *A pécskai/Pecica második bronlelet. - Der zweite Depotfund von Pecica/Pécska*. FolArch 42, 1991, 27-48.

Kenner 1863 — F. Kenner, *Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie (1859-1861)*. Archiv österr. Geschichtsquellen 29, 1863, 185-337.

Lehoczky 1892, 1912 — T. Lehoczky, *Adalekok hazánk archeologiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére 1-2* (Munkács 1892, 1912).

Lehoczky Manuscris I — T. Lehoczky, *Régészeti jegyzetek. I. kötet. 1866-1894*. În arhiva Muz. Ujgorod.Lehoczky Manuscris II T. Lehoczky, *Régészeti jegyzeteim. II. kötet. 1894-1899*. În arhiva Muz. Ujgorod

Magyarorvosok 1878 — *Magyar orvosok és természetvizsgálok 1876 augusztus 22-töl egész 28-ig Máramaros-Szigeten tartott XIX. nagygyülésének történeti vázlata és munkálatai* (Budapest 1878).

Márki 1892 — S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története II/1* (Arad 1892).Mihályi 1900 I. Mihályi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV* (Sighet 1900).Mihályi Manuscris I. Mihályi, *A történet elötti Máramaros*. La Direcția județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, Baia Mare.

Mozsolics 1952 — A. Mozsolics, *Egy husztkörnyéki tör*. ArchÉrt 79, 1952, 96-99.

Mozsolics 1973 — A. Mozsolics, *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens* (Budapest 1973).

Mozsolics 1988/89 — A. Mozsolics, *Bronzezeitliche Goldohrringe von Dobrovitza*. MAGW 118/189, 1988/89, 163-174.

Nestor 1932 — I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. BerRGK 22, 1932 (1933), 11-181.

Nistor, Vulpe 1969 — F. Nistor, A. Vulpe, *Bronzuri inedite în Maramureş în colecţia prof. Francisc Nistor din Sighetul Marmaţiei. - Bronzes inédits appartenant à la collection du professeur Francisc Nistor de Sighetul Marmaţiei*. SCIV 20, 1969, 181-194.

Pasternak 1928 — J. Pasternak, *Ruské Karpaty v archeologii* (Prace 1928).

Petrescu-Dîmboviţa 1977 — M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România* (Bucureşti 1977).

Petrescu-Dîmboviţa 1978 — M. Petrescu-Dîmboviţa, *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. PBF XVIII 1 (München 1978).

Pulszky 1897 — F. Pulszky, *Magyarország archaeologiája 1-2* (Budapest 1897).

Romer 1865 — F. Romer, *A két hazában talált régi arany müemlélekröl különösen a szarvasszoi- Mármaros-megyei- arany kincsröl*. ArchKözl 5, 1865, 29-45.

Romer 1866 — F. Romer, *Mürégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra* (Pest 1866).Roska 1932 M. Roska, *Der Bronzedepotfund von Borév*. Manus 24, 1932, 540-547.

Roska 1942 — M. Roska, *Erdély régészeti repertóriuma. I Öskor* (Kolozsvár 1942).

Rusu 1963 — M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*. Dacia N.S. 7, 1963, 177-210.

Rusu 1972 — M. Rusu, *Consideraţii asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D şi Hallstatt A. - Zur Goldmetalurgie in der Bronze D und Hallstatt A-Zeit*. ActaMN 9, 1972, 29-63.

Savčuk 1971 — E. L. Savčuk, *Razvedki v Zakarpatie*. Arheologiceskie Otkritija 1970, Moskva 1971, 243-244.

Seidl 1856 — J. G. Seidl, *Beträge zu einer Chronik der archaeologischen Funde in der österreichischen Monarchie 5*. Archiv österr. Geschichtsquellen 15, 1856, 78-79.

Soroceanu 1996 — T. Soroceanu, *Der Bronzedepotfund von Cincu/Groß-Schenk, Siebenburgen*. Eurasia Antiqua 2, 1996, 241-286.

Stratan 1964 — I. Stratan, *O nouă descoperire hallstattiană din Banat. -Une nouvelle découverte hallstattiene en Banat*. SCIV 15, 1964, 523-528.

Tocilescu 1880 — Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani* (Bucureşti 1880).

Lista 1

Depozite de bronzuri din Maramureş

Localitatea	Anul de descoperire	Locul iniţial de păstrare	Locul actual de păstrare	Nr. De piese iniţi al cunoscute	Nr. de piese păstrate
Maramureş I	1783	Colegiul reformat Prešov	?	3	-
Câmpulung la Tisa I	1842	Col. Academiei Ungare	?	2	-
Maramureş II	1842	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen	5	3
Nerešnicja	1843	Liceul reformat Sighetu Marmaţiei Col. Academiei Ungare	?	12	-
Sârbi I	1849	Col. Mihályi ?	?	2	-
Borşa	1855	Col. Graffenried Col. Imperială Viena Col. Anderko	?	13	-
Strâmtura	1855	?	?	-	-
Călineşti	1862 (1863?)	Liceul reformat Sighetu Marmaţiei	?	21	-
Coştiui I	1863	Col. Imperială Viena Muz. Budapesta Oficiul regal al minelor	Muz. Viena Muz. Budapesta	11	6

Sarasău I	1863	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	3	2
Ieud	1867	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	6	4
Câmpulung la Tisa III	1870	Liceul reformat Sighetu Marmaţiei	?	1	-
Rona de Jos	1872	?	?	2	-
Sarasău II	1872	?	?	-	-
Budeşti	1883	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	2	2
Maramureş III	1883	Col. Lehoczky	Muz. Ujgorod	10	2
Viškovo	1891	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	16	15
Sighetu Marmatiei V	1896	Col. Lehoczky	Muz. Ujgorod	3	2
Sighetu Marmatiei III	1898	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	1	1
Câmpulung la Tisa II	1899	Muz. Budapesta	?	2	-
Rozavlea I	1899	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	2	1
Solotvino I	1900 ?	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare	21	12
Sighetu Marmaţiei VI	1902	Muz. Sighet	?	7	-
Sârbi II	1910	?	?	-	-
Solotvino II	1913	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	3	3

Şieu I	1913	Col. T. Kiss	?	10	-
Krajnikovo	1920	Col. Potušniak	Muz. Ujgorod	2	1
Sălişte a de Sus	1920-1925	Col. Particulară	?	2	-
Dibrova	1925	Muz. Ujgorod ?	Muz. Ujgorod	35 + fragm. Ceram.	35 + fragm.cerm
Rahov	1928	?	?	-	-
Kaliny	1932	Muz. Ujgorod ?	Muz. Ujgorod	3	2
Bârsana	1935	Muz. Antichităţi Bucureşti	Muz. Bucureşti	9 (10?)	9
Rozavlea II	1935	?	?	–	–
Costiui II	1936	Col. T. Kiss	?	5	-
Sighetu Marmaţiei I	1941	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei	48	48
Dragomiresti	1942	Col. Preissig	Muz. Budapesta	8	3
Sighetu Marmaţiei II	1944	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei	4	4
Breb	1945 ?	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei	4	4
Maramureş IV	1946	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta	2	2
Sârbi III	1947	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei	12	12
Glod	1958	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei	11	10

Sarasău III	1961	Col. Nistor, Col. Şcolii Sarasău	Muz. Sighetu Marmaţiei	15	15
Săpînţa	1961	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei	18	18
Kriva	1966	Muz. Ujgorod	Muz. Ujgorod	28 + un vas	28 + un vas
Săcel	1968	Şcoala Săcel	Şcoala Săcel	1	1
Vadu Izei	1968	Col. Nistor, Muz. Baia Mare	Muz Sighetu Marmaţiei Muz. Baia Mare	12	12
NiČnij' Bystryj	1970	Muz. Ujgorod	Muz. Ujgorod	4	4
Rozavlea III	1971	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare	28 + fragm. Ceram.	28 + fragm.cerm
Şieu II	1971	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare	14 + fragm. Ceram.	14 + fragm cerm.
Crăciuneşti	1972	Muz. Sighetu Marmaţiei	Muz. Sighetu Marmaţiei	40	39
Bogdan Vodă	1980	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare	235 + fragmceram	229 + fragmcerm.
Moisei	1980 – 1985	Muz. Sighetu Marmaţiei	Muz. Sighetu Marmaţiei	15	15
Sighetu Marmatiei IV	1985	Muz. Sighetu Marmaţiei	Muz. Sighetu Marmaţiei	4	4
Crasna Vişeului	1986	Muz. Baia Mare Muz. Sighetu Marmaţiei Şcoala Petrova	Muz. Baia Mare Muz. Sighetu Marmaţiei Şcoala Petrova	34	34
Kiresi	1986	?	?	3	-
Onceşti	1988	Şcoala Onceşti	Muz. Sighetu Marmaţiei	3	3

Lista 2

DESCOPERIRI IZOLATE DE BRONZURI DIN MARAMUREŞ

LOCALITATEA	PIESA	ANUL DE DESCOPERIRE	LOCUL INIŢIAL DE PĂSTRARE	LOCUL ACTUAL DE PĂSTRARE
Coştiui	Topor cu disc şi spin	1844	Liceul reformat Sighetu Marmaţiei	?
Rokosovo	Celt	1853	Muz. Budapesta	?
Sighetu Marmaţiei	Celt	1862	Col. imperială Viena	Muz. Viena
Sarasău	Spadă	1863	Col. Csorba	?
Călineşti	Spadă	1865	Col. Mihályi	Muz. Bucureşti
Sarasău	Spadă	1867	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Solotvino	Spadă	1867	Liceul reformat Sighetu Marmaţiei	?
Belaia Cerkov	Apărător de braţ	1868	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Sarasău	Centură	1870	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Sarasău	Topor cu marginile înălţate	1871	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Maramureş	Celt cu plisc fragmentar	1874	Col. Lehoczky	Muz.Ujgorod
Maramureş	Celt miniatural	1874	Col. Lehoczky	Muz.Ujgorod
Budeşti	Centură fragmentară	1876	Muz. Budapesta	?
Dragomireşti	Spadă	1876	Liceul pedagogic Sighetu Marmaţiei	?
Dragomireşti	Topor cu disc şi spin	1876	Liceul pedagogic Sighetu Marmaţiei	?
Maramureş	Celt cu plisc	1876	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare

Maramureş	Celt cu plisc	1876	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Srednii Vodeanoe	Celt fragmentar	1876	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Vişeu de Mijloc	Brăţară	1876	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Budeşti	Ac de bronz	1880	Col. Szathmari	Muz. Aiud
Maramureş	Seceră cu buton	1880	Colegiul reformat Prešov	?
Sighetu Marmaţiei	Vârf de lance	1881	Muz. Berlin	Muz. Berlin
Maramureş	Topor cu disc şi spin	1883	Col. Lehoczky	Muz.Ujgorod
Sălişte a de Sus	Celt	1883	Col. Mihályi	?
Maramureş	Topor cu disc şi spin	1885	Col. Spöttl	?
Maramureş	Celt	1886	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureş	Celt de tip transilvănean	1886	Liceul reformat Sighetu Marmaţiei	?
Maramureş	Brăţară	1891	Col. Egger	?
Maramureş	Celt	1891	Col. Egger	?
Maramureş	Spadă	1891	Col. Egger	?
Maramureş	Vârf de lance	1891	Col. Egger	?
Maramureş	Vârf de lance	1891	Col. Egger	?
Sighetu Marmaţiei	Brăţară	1891	Col. Lehoczky	?
Bogdan Vodă	Brăţară închisă	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen

Coştiui	Spadă	1892	Muz. Budapesta (Col. Kiss)	?
Maramureş	Celt cu plisc	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureş	Celt cu plisc	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureş	Spadă	1892	Col. particulară	?
Maramureş	Topor cu disc şi spin	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureş	Topor cu disc şi spin	1892	Colegiul reformat Debrecen	Colegiul reformat Debrecen
Maramureş	Vârf de lance fragmentar	1892	Col. Lehoczky	Muz. Ujgorod
Maramureş	Verigă de picior	1892	Colegiul reformat Debrecen	?
Maramureş	Verigă de picior	1892	Colegiul reformat Debrecen	?
Maramureş	Topor cu aripioare	1896	?	?
Coştiui	Seceră	1900	Muz. Viena	?
Ieud	Celt fragmentar (tăiş)	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Ieud	Celt fragmentar (tăiş)	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Maramureş	Celt	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Maramureş	Celt	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Maramureş	Celt	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare
Maramureş	Pumnal fragmentar	1900	Col. Mihályi	?
Maramureş	Topor cu disc şi spin	1900	Col. Mihályi	Muz. Baia Mare

Sighetu Marmaţiei	Topor	1902	Muz. Sighetu Marmaţiei	?
Sighetu Marmaţiei	Topor	1902	Muz. Sighetu Marmaţiei	?
Sighetu Marmaţiei	Topor cu disc şi spin	1902	Muz. Sighetu Marmaţiei	?
Sighetu Marmaţiei	Celt	1903	Muz. Sighetu Marmaţiei	?
Sighetu Marmaţiei	Celt	1903	Muz. Sighetu Marmaţiei	?
Sighetu Marmaţiei	Topor cu disc şi spin	1903	Muz. Sighetu Marmaţiei	?
Vişeu de Sus	Celt	1903	Muz. Sighetu Marmaţiei	?
Višković	Ac	1904	Muz. Budapesta	?
Maramureş	Celt cu plisc	1912	Col. Lehoczky	?
Maramureş	Topor transformat în ciocan	1912	Col. Lehoczky	?
Sighetu Marmaţiei	Topor cu disc tip B1	1918	Muz. Debrecen	?
Hust	Pumnal	1939-1945	Col. particulară	Muz. Miskolc
Sighetu Marmaţiei	Verigă de picior fragmentară	1962	Muz. Budapesta	Muz. Budapesta
Bedevlja	Turtă în formă de brăţară masivă	1964	Muz. Ujgorod	Muz.Ujgorod
Glod	Celt	1965	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare
Glod	Celt	1969	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei
Sârbi	Topor de tip Hajdusámson	1969	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei
Sighetu Marmaţiei	Vârf de lance	1969	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei

Sighetu Marmaţiei	Vărf de lance	1969	Col. Nistor	Muz. Sighetu Marmaţiei
Maramureş	Topor cu disc şi spin	1970	Muz. Baia Mare	?
Maramureş	Topor cu disc şi spin	1970	Muz. Baia Mare	?
Şieu	Celt de tip transilvănean	1971	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare
Nerešnicja	Topor cu disc şi spin	1972	Muz. Ujgorod	?
Sarasău	Celt masiv	1972	Muz. Sibiu	?
Maramureş	Topor cu disc şi spin	1975	Muz. Sighetu Marmaţiei	Muz. Sighetu Marmaţiei
Maramureş	Topor cu disc şi spin	1975	Muz. Sighetu Marmaţiei	Muz. Sighetu Marmaţiei
Maramureş	Verigă de picior cu capetele rupte	1975	Muz. Sighetu Marmaţiei	Muz. Sighetu Marmaţiei
Maramureş	Verigă de picior fragmentară	1975	Muz. Sighetu Marmaţiei	Muz. Sighetu M. Marmaţiei
Sighetu Marmaţiei	Topor cu disc tip B1	1980	Muz. Sighetu Marmaţiei	Muz. Sighetu M. Marmaţiei
Călineşti	Spadă fragmentară	1981	Şcoala Călineşti	Şcoala Călineşti
Hust	Celt	1981	Muz. Ujgorod	Muz.Ujgorod
Coştiui	Celt	1983	Şcoala Coştiui	Şcoala Coştiui
Săliştea de Sus	Topor cu disc şi spin	1988	Muz. Baia Mare	Muz. Baia Mare

Bemerkungen zu den Bronzefunden in Maramureş

(Zusammenfassung)

Im ersten Teil des Aufsatzes werden eingehend einige ältere Bronzefunde in der Maramureş, wie jene von Călineşti, Nerešnica, Borşa, Ieud u. a. erörtert, um ihre richtige Zusammensetzung zu bestimmen.

Im zweiten Teil wird die Gesamtanzahl der Bronzefunde dieser Gegend analysiert. Obwohl einige Informationen über die in der Maramureş erschienenen Funde zweifelhaft oder wiedersprüchlich sind, kann man behaupten, daß hier 56 Mehrstückdepots zum Vorschein kamen, 26 zwischen 1783 und 1918, 11 zwischen 1919 und 1945, 19 zwischen 1946 und 1988. Diese Depots enthielten eine große Anzahl von Stücken, davon sind aber nur 757 bekannt und 627 erhalten geblieben. Dazu werden noch 87 Bronzestücke hinzugefügt, deren Charakter schwer feststellbar ist, da die Auskünfte hinsichtlich ihrer Fundumstände fehlen. Bei einigen handelt es sich wahrscheinlich um Einzelstückdepots, andere dagegen könnten einigen Mehrstückdepots angehören oder aus Siedlungen bzw. Gräberfeldern stammen. Die letzen in der Maramureş erschienenen Bronzefunde sind das Schwertdepot von Onceşti und die Nackenscheibenaxt von Sălişte a de Sus, die 1988 gefunden wurden. In Anbetracht der Dynamik der Entdeckungen kann man vermuten, daß das zukünftige Vorkommen solcher Funde in der Maramureş immer seltener wird.

Monede antice din Judeţul Satu Mare

Gheorghe Lazin
Radu Ardevan

În câteva numere ale publicaţiei *Satu Mare-Studii şi Comunicări*, revista Muzeului Judeţean, au apărut o serie de descoperiri monetare antice[1]. Articolul de faţă prezintă un număr de şapte monede inedite din colecţia numismatică a muzeului; prezentarea se face în ordinea alfabetică a localităţilor cu descoperiri. Adăugăm că pentru piesa cu numărul şase (x) din listă nu se indică proveniența.

Lista monedelor[2] este următoarea:

1.AMAŢI (com.Păuleşti)
Filip Arabul
Sesterţ; axa 3; 26,5 X 27 cm; 13,88 g.
B.Pick, I, 1898, nr.6; F.Martin, 1992, 2.56[3].
(Sarmizegetusa)[4], a.iulie-august 247 - august 248.
Obs.Bine conservat; ciobit, un fragment lipsă.
M.J.S.M., inv.39362.

2 APA(com.Apa)
Traian
Denar; axa 7; 17,7 X 18,8 cm; 2,57 g.
Ric, II, p.257, nr.191(Roma), a.103-111.
Obs. Bine conservat, prezintă zgârieturi puternice (incizii); ciobit, un fragment lipsă[5].
M.J.S.M., inv.39361

3.HOMORODUL DE JOS(com.Homoroade)
Tetradrahmă barbară; axa 4; 23,5 X 24 mm; 12,49 g.
Av. Cap uman în profil spre stânga, uşor stilizat cu cunună de lauri şi barbă. Cununa este redată prin trei şiruri de proeminenţe ovale, ascuţite la capete, aşezate orizontal (cel de sus

---

[1] Gh Lazin, *StCom Satu Mare*, IV, 1980, p.127-131; Gh. Lazin - Ioan Popescu *StCom Satu Mare*, VII-VIII, 1986-1987, p.95-99; Gh Lazin - Ioan Ciarnău, *StCom Satu Mare*, IX - X, 1993, p.49-56 (în acest număr, este publicată şi *Bibliografia numismatică a judeţului Satu mare - antică şi medievală,* cunoscută până în momentul respectiv) Gh Lazin, *StComSatu Mare*, XIV, 1997, p. 119-122

[2] Numerotarea din text, corespunde celei din fig. 1 (*Monede antice din judeţul Satu Mare*).

[3] Pentru determinare: B. Pick, *Die antiken Münzen Nord- Griechenlands, I Dacien und Moesien*, Berlin, 1898, nr. 6; Ferenc Martin, *Kolonialprägungen aus Moesia und Dacia*, Budapest-Bonn, 1992, 2.56.

[4] Radu Adevan, *Monetăria provincială de la Sarmizegetusa*, în *BSNR*, LXXXVI, 86-87, 1992-1993, nr.140-141(1996), p.117-122.

[5] Moneda a fost descoperită de către elevul Răzvan Apan de la Şcoala Generală Apa, în grădina casei unde locuieşte: Apa, Strada de Sus, nr.267. Despre descoperire prof.N.Pop de la Şcoala din localitate a sesizat Muzeul Judeţean Satu Mare. Colegul Liviu Marta, arheolog a făcut o deplasare în vederea stabilirii clare a condiţiilor de descoperire. Nu sunt semnalate urme arheologice în punctul de descoperire. Însă în zonă, terasa superioară din dreapta pârâului Seinelu a fost locuită încă din preistorie. La Şcoala Generală Apa, există mai multe fragmente de vase(oale, chiupuri, străchini) modelate cu roata şi la mână de culoare cenuşie, gălbuie, cenuşie negricioasă, găsite în zonă, "La Herbeneaga", şi care se pot încadra]n sec.III-IV. De pe teritoriul localităţii mai provin piese din inventarul unui mormânt de incineraţie(E.Istvánovits, V.Kulcsar, în *A Nyiregyházi Jósza András Muzeum Évkonyve*, Nyiregyháza, XXX-XXXII(1987-1989), 1992, p.17, nr.1; I.Stanciu, în *EphNap*, V, 1995, p.141, nr.1). De menţionat că în primăvara anului 1998, arheologii R.Gindele şi L.Marta, au efectuat săpături de salvare în partea de est a comunei, punctul "Moşia Brazilor" fiind descoperite complexe din preistorie, din epoca romană şi sec.VII-VIII (vezi, L.Marta-R.Gindele *Săpăturile de salvare din comuna Apa*, în prezentul volum). Mul colegului L.Marta şi prof. N.Pop(Apa) pentru amabilitate.

şi cel de jos) sau oblic(cel de mijloc). Deasupra acestora, părul, redat prin linii drepte, iar la ceafă prin linii uşor arcuite. Pletele de pe ceafă sunt redate prin proeminenţe ovale dispuse "în brăduleţ". Chipul uman are nas puternic, bine conturat, gura este redată prin două globule, iar ochiul printr-un triunghi în care se află o globulă. Obrazul proeminent, iar barba realizată prin mici proeminenţe informe, dispuse neregulat. Gâtul este marcat printr-o linie şerpuită.

Rv. Cal şi călăreţ în trap spre stânga. Corpul calului este puternic arcuit, capul apare ca un cioc de pasăre cu globulă (ochiul), picioarele calului au încheieturile redate prin globule, iar copitele prin triunghiuri. Coada stilizată. Pe cal călăreţul este spre stânga; corpul este bine proporţionat, braţele lipsesc, iar capul este redat printr-o globulă. Poartă un coif stilizat, cu crinieră în formă de S alungită mult spre spate. Deasupra coamei calului se vede vag ramura, mult stilizată. Deasupra capului călăreţului apare o pasăre în profil spre stânga, fără picioare, cu aripile strânse şi gâtul lung arcuit.

Obs. Piesa ar putea să fie surfrapată (anume detalii de pe Rv. par să indice acest lucru) dar nu e sigur. Pe revers, între călăreţ şi ramură, s-a practicat ulterior o incizie. Titlu de argint, superior: 800 ‰.

M.J.S.M.,inv 34623 (fig.1)[6].

4a. MEDIEŞUL AURIT (com. Medieşul Aurit)

Marcus Aurelius

Denar; axa 12;15,4 x 16,9 mm; 1,97 g

RIC, III, p.222, nr.122 (Roma), a. decembrie 164 - august 165.

Obs. Plan oval, conservare mediocră, tocit[7].

M.J.S.M., inv. 39358.

4b. Lucius Verus

Denar; axa 6;17,7 x 18 mm; 1,87 g.

RIC, III, p.357, nr. 540 (Roma), a. august - decembrie 165.

Obs. Conservare mediocră, tocit, un fragment lipsă[8].

M.J.S.M., inv.39359.

5. SĂCĂŞENI (com. Săcăşeni)

Marcus Aurelius: Faustina II

Denar; axa 12; 15,7 x 17,8 mm; 2,65 g.

RIC, III, p.268, nr.669 (Rma), a.161-176.

Obs. Suberat, numai din AE (pelicula de AR complet dispărută).

Conservare bună, ciobit pe două laturi, bucăţi lipsă[9].

---

[6] Moneda a fost găsită de către Tătăran Gheorghe din satul Chilia, nr.10(com.Homoroade), în locul numit "Păşunea nemţilor", zonă de hotar ce aparţine de Homorodul de Jos şi se află situată în dreapta drumului Homorodul de Jos-Homorodul de Mijloc, la intersecţia acestuia cu drumul de acces spre Chilia. Anul descoperirii:1994, primăvara, prin achiziţionare a ajuns în colecţiile M.J.S.M.

[7] Moneda a fost găsită în campania de cercetări arheologice din anul 1998 partea de hotar:"Şuculeu"(vezi S.Dumitraşcu-T.Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit, I*), Muzeul de Istorie Satu Mare, 1967 punctul "La Petriceanu" situat la nord-vest de rezervaţia arheologică în imediata apropiere. Săpături:
S. Dumitraşcu (responsabil, Universitatea Oradea) şi Speranţa Pop (Muzeul Judeţean Satu Mare). Le aducem mulţumiri pentru permisiunea de a publica piesa.

[8] Piesa a apărut în campania de cercetări din anul 1997, în aceeaşi zonă(vezi nota 7), însă în punctul "La Moldovan". Săpături: S.Dumitraşcu(responsabil, Universitatea Oradea), Gh.Lazin şi Speranţa Pop (Muzeul Judeţean Satu Mare). Moneda descoperită în 1997 a fost menţionată şi în comunicarea lui S. Dumitraşcu, *Regiunea Tisei Superioare în secolele III-IV A.D.*, prezentată la simpozionul internaţional *Relaţii româno-ucrainiene, istorie şi contemporaneitate*, Satu Mare, 26-29 noiembrie , 1998.

M.J.S.M., inv.39360.
6x. SATU MARE (judeţ?)
Q. Titi.
Denar; axa 6; 17,2 x 18,6 mm; 3,24 g.
Crawford (R.R.C.), Cambridge, 1987, nr. 341/2 (Roma), a. 90 a. Chr.
Obs. Circulat, tocit, plan uşor descentrat.
M.J.S.M., inv 12.126[10].

X
X X

Dintre piesele prezentate mai sus, se impune în primul rând moneda de tipul "călăreţul cu pasăre", descoperită la Homorodul de Jos (fig. 2). Analogii sigure în lumea dacică nu se cunosc[11]. Se ştie însă faptul că acest tip monetar, care cuprinde mai multe variante, se întâlneşte în nordul Transilvaniei, în Banat, în estul şi nord - estul Ungariei[12], spaţiu de unde avem şi o bună analogie[13]. Totul pare, să indice că este vorba de o emisiune celtică, bătută undeva în spaţiul de la vest şi nord-vest de Dacia. Se poate data larg în jurul anului 200 a Chr[14].

Legat de această descoperire (monedele de tipul "călăreţul cu pasăre" sunt extrem de rare), amintim că în apropiere, în localitatea Necopoi, la 2-2,5 km spre nord, a fost găsită în luna august 1985 o monedă de tip Huşi-Vovrieşti[15], şi că la 2 km spre sud-vest, pe "Dealul Mocoaiei" din localitatea Homorodul de Sus, au fost găsite fragmente ceramice lucrate cu mâna în asociere cu ceramică celtică modelată la roată. Datare:faza II_1[16].

Asupra celorlalte monede prezentate mai sus nu mai insistăm, decât pentru a releva faptul că celor două piese emise de Marcus Aurelius şi Lucius Verus, descoperite la Mediuşul Aurit "Şuculeu", i se adaugă aceea aparţinând lui Commodus, găsită în anul 1975[17], reprezentând un preţios indiciu cronologic pentru a doua jumătate a sec. II p. Chr., a importantei aşezări de aici.

Lista ilustraţiilor

Fig.1. Harta judeţului Satu Mare cu descoperirile menţionate
Fig.2. Moneda de tipul "călăreţul cu pasăre" de la Homorodul de Jos "Păşunea nemţilor".

---

[9] Moneda a intrat prin achiziţie în colecţiile Muzeului Judeţean Satu Mare în toamna anului 1997. Din relatările descoperitorului , ea a fost găsită în dreapta drumului Săcăşeni-Chegea. Cercetări de teren: R.Gindele şi L.Marta, arheologi la Muzeul Judeţean Satu Mare. Acestora le mulţumim pentru informaţii, precum şi pentru permisiunea de a publica piesa. Pentru descoperirile de epocă romană din perimetrul comunei Săcăşeni:János Németi-R.Gindele, în *AMP*, XX1, 1997, p.658, nr.62-64.

[10] Asupra piesei în discuţie nu deţinem alte informaţii.

[11] C.Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973, p.71-75.

[12] *Ibidem*, p.74-75(Unele asemănări cu piesa nr.12, pl.IX).

[13] K.Pink. *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapest, 1939, p.XVII, nr.344.

[14] C.Preda, *op.cit.*, p.74-75.

[15] Gh.Lazin-I.Popescu, *Monede antice mai recent descoperite în judeţul Satu Mare*, în *StComSatu Mare*, VII-VIII, 1986-1987, p.96-97.

[16] I.H.Cri;an, I.H.C..;an,*Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, Bucure;ti, Editura ştiinţifică, 1969, p.265, nr.153;Gh Lazin, *StCom Satu Mare*, V-VI, 1981-1982, p.74, nr 7.

[17] Gh Lazin - I.Ciarnău, în *StCom Satu Mare*, IX-X, 1992-1993, p.50, nr.4 şi nota 6.

Monnaies antiques au département de Sàtu Mare

(Résumé)

Les auteurs présentent sept monnaies antiques provenant du territoire du département de Satu Mare (á voire fig.1. Carte des découvertes). A l'exception du denier roman républican, magistrat Q.Titi, les autres pieces ont le lieu de découverte connu. Parmi les monnaies présentées une importance spéciale a la piece de Homorodul de Jos une tetradrachme barbare qui s'inscrit au cadre du: "chevalier a l'oiseau" (fig.2) et qu'on peut dater chronolo-giquement vers 200 a Ch.

Liste des illustrations

Fig.1 Carte du département de Satu Mare avec les découvertes mentionnées

Fig.2 Monnaie du type "chevalier a l'oiseau" de Homorodul de Jos."Pré des allemands".

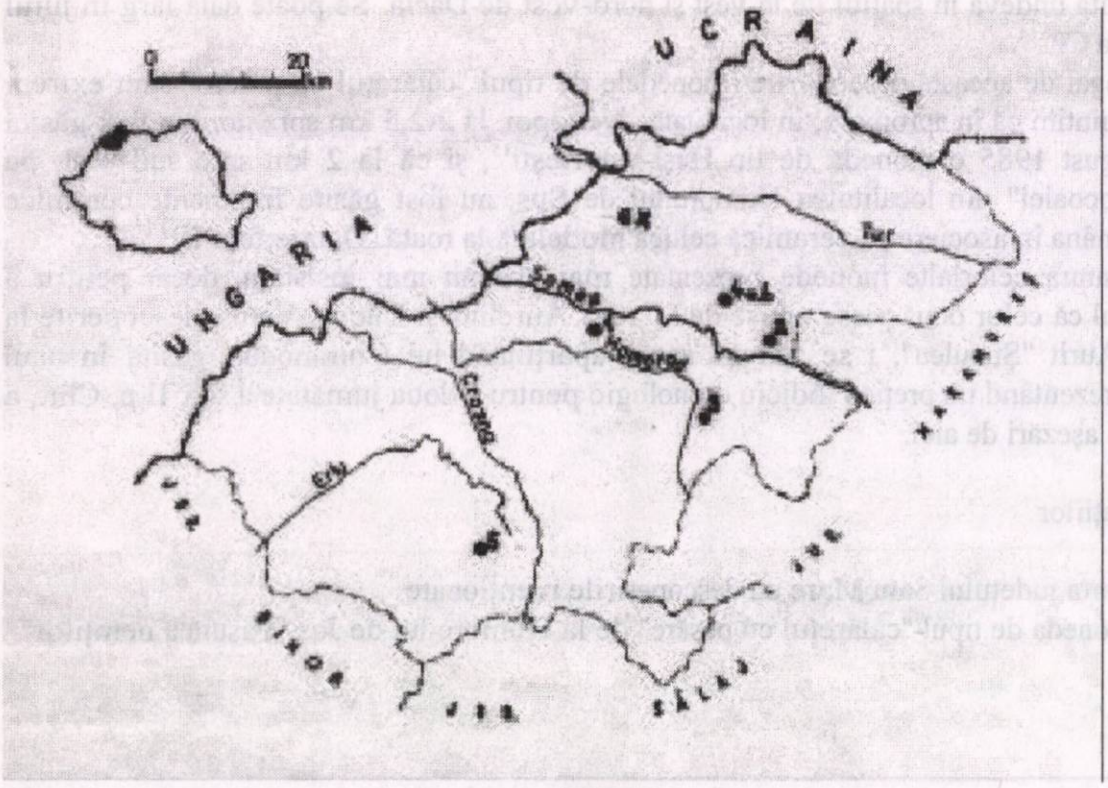

Figura 1

Figura 2

Aşezarea din epoca romană de la Pişcolt-Lutărie

János Németi
Robert Gindele

Aşezarea antică este situată pe malul pârâului Ogát, în bazinul superior al râului Ier, la 500 m de la comuna Pişcolt spre satul Curtuiuşeni,în dreapta şoselei Satu Mare-Oradea. O parte din aşezare a fost distrusă în cursul extragerii lutului. Materialele arheologice au fost salvate de I. Németi (1970-1995) şi de I. Németi - R. Gindele (1995-1997) . În acest punct au mai fost descoperite materiale din epoca neolitică (Lazarovici-Németi 1983), din perioada Latènului celtic. Descoperiri din epoca romană au mai fost publicate de I. Németi (Németi 1983, p.140-141).

Descrierea materialului:

GR .nr .1/1970 inv. 2651-2660, MOC.

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de buză ,c. p. este cărămiziu-roşiatică, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită uniform (pl.II, fig.3); 2.1 frg. de perete , c.p. este cărămiziu-roşiatică, asp. fin, sp.ext. este lustruită uniform; 3.1 frg. de buză,c. p. este cărămiziu-roşiatică, asp. fin, sp.ext. este lustruită uniform (pl. II, fig.2); 4.1 frg. de buză, c. p. este roşiatic-brună, asp. fin, sp. ext. şi int.sunt lustruite uniform (pl. II, fig. 1); 5.1 frg. de fund, c.p. este cenuşiu-deschisă, asp. fin ,sp. ext. este lustruită uniform (pl.II, fig.4); 6.4 frg. de pereţi, c. p. este cenuşiu-deschisă, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este lustruită în dungi.

Ceramică modelată cu mâna:

7.1 frg. de perete, c. p. este cenuşie, degr. prundiş, asp. zgrunţuros.

Gr. nr.2/1970 inv.2671-2680, MOC.

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de fund,c. p. este cărămizie, degr. microprundiş, asp. aspru; 2.1 frg. de buză,c. p. este cenuşiu-deschisă,asp. fin, sp. ext. este lustruită unform şi sunt aplicate pe el motive lustruite (pl.III, fig.1); 3.1 frg. de perete, c. p. este cenuşiu-deschisă, degr. nisip fin,asp. nisipos-săpunos,pe sp. ext. este aplicată o angobă cenuşiu-negricioasă (pl.III,fig.4); 4.4 frg. de buză, c. p. este cenuşiu -deschisă,degr. nisip fin,asp. săpunos (pl.III,fig.2); 5.1 frg. de perete,c. p. este cenuşiu-deschisă, degr. nisip fin, asp. fin nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă (pl.III,fig.3); 6.2 frg. de pereţi, c. p. este cenuşie,degr. nisip, asp.nisipos-săpunos,pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie; 7.1 frg. de fund, c. p. este cenuşie, asp. fin, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este lustruită în dungi orizontale (pl.III,fig.5).

Gr. nr.3/1970

Ceramică modelată la roată

1.1 frg. de perete, c. p. este cărămizie-brună, degr. nisip fin, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cărămizie-brună, pe sp. ext. sunt aplicate motive lustruite (pl.IV,fig.4); 2.1 frg. de buză,caracteristici identice cu 1 (pl.IV,fig.3); 3.1frg. de buză, c. p. este cenuşie-deschisă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos (pl.IV,fig.2); 4.1 frg. de buză, c. p. este cenuşie-deschisă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. sub buză este ornamentată cu motive lustruite (pl.IV, fig.1); 5.1 frg. de fund, c. p. este cenuşie-închisă,degr. microprundiş, asp. aspru, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă negricioasă (pl.IV,fig.5).

Gr. nr.4/1973

1.1 frg. de buză,c. p. este cărămizie, degr. nisip fin, asp. nisipos-săpunos (pl.VI,fig.3); 2.3frg. de buză, c. p. este cărămizie, degr.nisip fin, asp. fin-nisipos, în secţiune prezintă un miez cenuşiu, pe sp. ext. sunt aplicate motive lustruite (pl.V,fig.1); 3.1 frg. de buză, c. p. este cărămizie, asp. fin, în secţiune prezintă un miez cenuşiu, sp. ext. este lustruită în dungi (pl.VI,fig.1); 4.1 frg. de fund, c. p. este cărămizie, asp. fin, sp. ext. este lustruită uniform (pl.V,fig.6); 5.1 frg. de buză, c. p. este cenuşie-galbenă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită uniform (pl.V,fig.4); 6.1 frg. de perete, c. p. este cenuşie-deschisă, degr. mâl, asp. fin-săpunos, sp. ext. este lustruită uniform (pl.VII,fig.5); 7.1 frg. de perete, c. p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă negricioasă (pl.VII,fig.6); 8.1 frg . de buză ,c .p . este brună, degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă negriciosă (pl.V,fig.7); 9.1 frg. de buză, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp.ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşiu închisă (pl.VI,fig.4); 10.1frg. de buză, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă ceenuşiu închisă (pl.VII,fig.3); 11.1 frg. de buză, c. p. este cenuşie, degr. mâl, asp. fin-săpunos,sp. ext. este lustruită uniform (pl.VI, fig.2); 12.1 frg. de buză, c. p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. sunt aplicate motive lustruite (pl.VII,fig.2); 13.1 frg. de buză, caracteristici identice cu nr.12 (pl.V,fig.3); 14.2 frg. c.p. este cenuşie,degr. nisip fin, asp. fin-săpunos, pe sp. ext.şi int. este aplicată o angobă cenuşiu închisă, sp. exterioară este lustruită uniform (pl.VII, fig.4); 15.1 frg. de buză, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă cenuşie-negricioasă, ornamentat cu motive lustruite (pl.VII, fig.1).

Ceramică modelată cu mâna:

16.1 frg. de buză,c.p. este cenuşie-galbenă, degr. microprundiş, asp. zgrunţuros-compact, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă (pl.V, fig.2); 17.1 frg. de fund,c.p. este brună, degr. microrprundiş, asp. compact (pl.V, fig.5).

Gr. nr. 5/1973

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de perete, c. p. este cărămizie-roşiatică, asp. fin, sp. ext. este lustruită uniform; 2.1 frg. de perete, c. p. este roşiatic-cărămizie, degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă roşiatică.

Ceramică modelată cu mâna:

3.1 frg. de perete, c p. este brun-cenuşie,degr. cioburi pisate, asp fin-compact.

Gr. nr.1/1976

Ceramică modelată la roată:

1.1 frg. de perete, c. p. este cărămizie-galbenă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită uniform; 2.2 frg. de pereţi, c. p. este cenuşie-deschisă, degr. nisip, mâl, asp.nisipos-săpunos; 3.1 frg. de perete, c. p. este cenuşie-deschisă, degr. nisip, mâl, asp. nisipos-săpunos, sp. ext. este lustruită în dungi orizontale (pl.VIII,fig.3); 4.2 frg. de pereţi, c. p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită în dungi şi pe el sunt aplicate motive lustruite (pl.VIII.,fig.2).

Gr. nr.2/1976

Ceramică modelată la roată:

1.4 frg. de pereţi, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. nisipos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie închisă (pl.VIII,fig.1), 2.2 frg. de pereţi, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin nisipos, sp. ext. este lustruită uniform.
Ceramică modelată cu mâna:
3.1 frg. de perete, c.p. este brun-galbenă, degr. microprundiş, asp. compact.

Gr. nr.3/1988
Ceramică modelată la roată:
1.1 frg. de perete, c.p. este cărămizie-roşcată, asp. fin, sp. ext. este lustruită uniform (pl.IX, fig.2); 2.3 frg. de fund, c.p. este cenuşie-deschisă, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie închisă (pl.IX, fig.3); 3.2 frg. de funduri, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos (pl.VIII, fig.4); 4.1 frg. de perete, c.p. este cenuşie-brună, degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă cenuşie-închisă; 5.5 frg. de pereţi, c.p. este cenuşie deschisă, degr. nisip fin, asp. nisipos-fin, pe sp.ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie; 6.1 frg. de buză, c.p. este cenuşie-brună, degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext.şi int. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. şi buza este ornamentată cu motive lustruite (pl.IX, fig.1); 7.1 frg. de buză, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin,mâl, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie închisă, sp. ext. este lustruită uniform, ornamentată cu motive lustruite (pl.IX, fig.5); 8.1 frg. de perete, c.p. este cenuşie deschisă, degr. mâl, asp. săpunos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie; 9.1 frg.de perete, c.p. este cenuşie, asp. fin, sp. ext. este lustruită în dungi; 10. 3 frg. de buze, c.p. este cenuşie deschisă, pe sp. ext.şi int. este aplicată o angobă cenuşie, sp. ext. este lustruită în dungi (pl.IX, fig.4); 11.5 frg. de fund, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă negricioasă (pl.VIII, fig.5).
Ceramică modelată cu mâna:
12.1frg. de perete, c.p. este cenuşie închisă, degr. microprundiş, asp. zgrunţuros-compact.

Gr. 2/1986
Ceramică modelată la roată:
1.1 frg. de buză, c.p. este cărămizie-roşiatică, asp. fin, pe sp. ext. este aplicată o angobă roşiatică (pl.X, fig.3); 2.1 frg. de buză, c.p. este cărămizie-roşiatică, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă roşiatic-brună (pl.X, fig.5); 3.3 frg. de perete, c.p. este cenuşie deschisă,degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie; 4.2 frg. de pereţi, c.p. este cenuşie deschisă, degr. mâl, asp. fin-săpunos.
Ceramică modelată cu mâna:
5.1 frg. de buză, c.p. este brun-cărămizie, degr. microprundiş, asp. compact-zgrunţuros (pl.X, fig.4).

Gr. 3/1995
Ceramică modelată la roată:
1.3 frg. de umăr, c.p. este galben-cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este lustruită uniform (pl.X, fig.1); 2.1 frg. de perete, c.p. este cenuşie, asp. fin, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este ornamentată cu motive lustruite (pl.X, fig.2); 3.1 frg. de perete, c.p. este cenuşie, degr.mâl, asp. fin-săpunos, sp. ext. este lustruită uniform.

Gr.5/1995

Ceramică modelată la roată:
1.3 frg. de pereţi, c.p. este cărămizie-roşiatică, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, în secţiune prezintă un miez cenuşiu-negricios, sp. ext. este lustruită uniform (pl.XI, fig.2); 2.2 frg. de funduri, c.p. este cărămizie-gălbuie, asp. fin, pe sp. ext. este aplicată o angobă cărămizie închisă (pl.XI, fig.4); 3.1 frg. de perete, c.p. este cărămizie-roşiatică,degr. nisip, asp. nisipos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă roşiatică; 4.1 frg. de buză, c.p. este cenuşie-gălbuie, degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos, în mijlocul secţiunii prezintă un miez cenuşiu (pl.XI, fig.1); 5.1 frg. de fund, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp.fin-nisipos, pe sp. ext. este aplicată o angobă cenuşie-negricioasă (pl.XI, fig.5); 6.2 frg. de pereţi, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin-nisipos , sp. ext. este lustruită în dungi orizontale ; 7.1 frg. de perete, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, mâl, asp. săpunos-nisipos, sp.ext. este lustruită uniform ; 8.1 frg. de buză, c.p. este cenuşie-gălbuie, degr. nisip fin, asp. fin, sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie închisă, sp. ext. este lustruită uniform (pl. XI, fig.3).

Complex 7/1995
Ceramică modelată la roată:
1.2 frg. de pereţi, c.p. este cărămizie roşiatică, asp. fin, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă roşiatică; 2.3 frg. de pereţi, c.p. este roşiatic-cărămizie, degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos; 3.9 frg. de pereţi, c.p. este cenuşie gălbuie, degr. nisip fin, mâl, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă negricioasă (pl. XII, fig.3,4); 4.1 frg. de perete, c. p.este cenuşie-gălbuie, degr. nisip fin, asp. nisipos-săpunos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, pe sp. ext. sunt aplicate motive lustruite.
Ceramică modelată cu mâna.
5.2 frg. dintr-un vas, c.p. este brun-cărămizie, degr. nisip, asp. compact, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă (pl.XII, fig.1); 6.2 frg de buză, c.p. este brun-cenuşie, degr. nisip, asp. compact-fin (pl.XII, fig.2).

Din stratul superior al gropii provin două fragmente ceramice de culoare cenuşie deschisă, degr. pietricele, asp. zgrunţuros.

Groapa 1/1996
Ceramică modelată la roată:
1.3 frg. de perete, c.p. este cenuşie deschisă, degr. nisip fin, asp. fin nisipos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie, sp. ext. este lustruită în dungi orizontale; 2.1 frg. de perete, c.p. este cenuşie închisă, în secţiune prezintă un miez cărămiziu, degr. nisip fin, mâl, asp. săpunos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, sp. ext. este lustruită uniform; 3.4 frg. de perete, c.p. este cenuşie deschisă, în secţiune prezintă un miez cenuşiu, asp. fin, sp. ext. este lustruită uniform (pl.XIII, fig.2); 4.6 frg. de buză, c.p. este brună, degr. nisip fin, mâl, asp. săpunos, pe sp. ext. este aplicată o angobă negricioasă, sp.ext este lustruită uniform, ornamentată cu ornamente lustruite (pl.XIII, fig.1).
Ceramică modelată cu mâna:
5.1 frg. de fund, c.p. este cărămizie brună, în secţiune prezintă un miez cenuşiu negricios, degr. pietriş, asp. compact (pl.XIII, fig.3).

Gr.2/1997
Ceramica modelată la roată:
1.1O frg. de pereţi şi buze, c. p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. nisipos-fin (pl. XIV, fig.6); 2.1 frg. de perete, c. p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. fin nisipos,pe sp. ext.

este aplicată o angobă cenuşie închisă; 3.2 frg. de pereţi, c.p. este cenuşie, degr. nisip fin, asp. nisipos fin, sp. ext. este lustruită uniform; 4.4 frg. de pereţi, c.p. este cenuşie,degr. nisip fin, asp. fin-nisipos, sp. ext. este lustruită uniform; 5.1 frg. de perete, c. p. este cenuşie-deschisă, degr. nisip fin, asp. nisipos-fin,sp. ext. este lustruită uniform şi sunt aplicate pe el motive lustruite (pl.XIV, fig.4); 6.1 frg. de buză, c. p. este cenuşie deschisă,degr. nisip fin, asp. fin nisipos, pe sp. ext. şi int. este aplicată o angobă cenuşie închisă,sp.ext. este lustruită în dungi şi sunt aplicate pe el motive lustruite (pl.XIV, fig. 7); 7. 1 frg. de perete, caracteristici identice cu nr. 6 (pl.XIV, fig. 5).

Ceramica modelată cu mâna:

8.1 frg. de buză, c. p. este maronie-galbenă, degr. pietricele, asp. zgrunţuros-compact (pl.XIV, fig.1); 9.1 frg. de perete, caracteristici identice cu nr.8, ornamentat cu nervuri paralele (pl.XIV, fig.2); 10.1 frg. de perete, c.p. este maronie, degr. nisip, asp nisipos-compact.

Din această groapă mai provine şi o scoabă de fier (pl.XIV, fig.3).

În funcţie de caracteristicile pastei şi tehnologia de producere, materialul ceramic se poate grupa în următoarele categorii: ceramică având culoarea pastei în nuanţele cărămiziului şi cenuşiului, modelată la roată; ceramică a cărei pastă are un aspect zgrunţuros, modelată la roată şi ceramică modelată cu mâna. Este foarte interesant raportul numeric dintre aceste categorii: ceramica de culoare cărămizie-16,6 %,ceramica cenuşie-73,8 %, ceramica zgrunţuroasă-1,1 % şi ceramica modelată cu mâna-8,3 %.

Ceramica modelată la roată.

Se poate observa, în cazul ceramicii cărămizie şi cenuşie, acoperirea suprafeţei vasului (exterioară, sau exterioară şi interioară) cu o angobă de o nuanţă mai închisă decât culoarea pastei. Acest procedeu este aplicat şi unor fragmente modelate cu mâna (pl.V.fig.2; pl.XII.fig.1). Se utilizează şi lustruirea în dungi sau uniformă pe suprafaţa exterioară a vasului. De remarcat este ponderea mare de folosire a acestui procedeu tehnologic (45.3 %). O cantitate însemnată de ceramică (21,4 %) modelată la roată este ornamentată cu motive lustruite (48,4 %), cu nervuri (48.4 %), cu linii în val (15,1 %), cu "periniţă" (6 %) şi cu brâu (6%). Tipuri de ornamente diferite pot fi aplicate pe acelaşi vas, dar liniile în val nu se asociază cu motive lustruite. Intensa utilizare a ornamentului lustruit (pondere egală cu nervura, cel mai simplu ornament) poate plasa datarea aşezării spre sfârşitul secolului IV (Jurecko 1984. p. 75).

Caracteristicile pastei, procedeul tehnologic de tratare a suprafeţelor şi ornamentica pot fi identice în cazul mai multor tipuri de vase. Din această cauză acordăm o atenţie mai mare analizei tipologice.

Străchinile cu buză îngroşată şi trasă în interior (nr. 2, 3, 4, 5, 10, 11) apar foarte des în aşezările sarmatice. Acest tip de vas este cunoscut atât din aşezări datate în secolul III la Bánhalma (Vaday, Vörös 1977.49. fig.1/3); secolul III-IV la Apagy (Istvánovits 1993.26.fig.1/4); secolul IV (Bozu, El Susi 1987. 253. fig. 9/3); sfârşitul secolului IV, începutul secolului V la Sarkad Köröshát (Vaday, Medgyesi 1993. 65. fig.2), Sântana (Barbu, Dörner.1980. 140. fig.2). În zona Careiului asemenea străchini apar la Curtuiuşeni-Vincze tag (Németi , Gindele 1997, p.675, fig.1) şi de la Săcăşeni - La canal (Németi , Gindele 1997, p.676, fig.2).

Strachina cu buză îngroşată cu o nervură sub buză (nr.1) este o formă mai rară, dar apare în aşezările sarmatice de la sfârşitul secolului II până la abandonarea lor (Istvánovits 1993, p.18). Cele mai apropiate analogii din punct de vedere geografic există la Apagy

(Istvánovits 1993, p.27, pl.2/3) şi la Biharkeresztes-Ártánd-Nagyfarkasdomb (Nepper, 1984.194. pl.21/3). Pentru zona Careiului putem da analogii de la Ady Endre şi de la Ghenci-Grajdurile CAP (Németi,Gindele 1997. 695.fig.1,2).

În aşezarea de la Pişcolt-Lutărie apar şi forme mai interesante de străchini, dar au şi acestea analogii, nr.13 la Törökszentmiklós în mediu datat în a doua jumătate a secolului III-secolul IV (Vaday, 1985.354.fig.10/2). Strachina nr.12 imită forme provinciale romane.

În cursul secolelor II-IV e.n. în aşezări apare o cantitate însemnată de vase de provizii. Cercetarea arheologică se ocupă de mult timp cu acest tip de vas (Richtofen 1931, Dumitraşcu 1988). Tipologic, pot fi încadrate destul de greu, pentru că uneori prezintă o varietate mare a dimensiunii şi profilaturii buzei (Dumitraşcu, Bader 1967, p.34). Vasele de provizii de la Pişcolt-Lutărie se pot împărţi în două categorii: vase mai mari, pasta degresată cu mai mult nisip, ornamentate cu linii vălurite pe umăr sau pe buză (nr.15-18) şi vase mai mici, cu pastă mai fină, ornamentate cu motive lustruite (nr.19-21şi nr.25-31). Prima categorie poate atesta o anumită influenţă nordică (vezi toată problematica la Istvánovits, 1993, 21). Vasele din categoria a doua apar pe tot cursul locuirii sarmatice din Bazinul Carpatic (Párducz, 1959,.363).

Tot în categoria vaselor de provizii putem încadra şi un tip cu dimensiuni mai reduse (nr.23-24). Acest tip apare frecvent în aşezările sarmatice pe tot cursul secolelor II-IV.

Ceramica modelată cu mâna.

Este deosebit de importantă studierea detaliată a ceramicii modelate cu mâna, deoarece această categorie a veselei este produsă în mare parte în gospodării, conservând un timp mai îndelungat formele tradiţionale. Putem admite, cu oarecare rezerve, că ceramica modelată cu mâna poate oferi unele indicii pentru departajări etno- culturale.

Ceramica modelată cu mâna de la Pişcolt-Lutărie se poate grupa în trei tipuri.

1.Oală? cu buza alungită, umăr neaccentuat (pl.XV, fig. 4). Datorită stării fragmentare, este destul de greu de dat analogii. Asemenea tipuri apar la Arad-Gai, pe cursul Mureşului (Pădureanu, 1996, pl.V, fig.5); la Besenyőszög-Koczkalapos, din regiunea Tisei Mijlocii (Vaday, 1988-89, 232) în situri datate în secolul al IV-lea.

2.Vas borcan, cu fund accentuat, buza lipseşte (pl.XV, fig. 6). Asemenea vase sunt cunoscute din situri sarmatice, de la Şeitin-Tăietură (Blăjan, 1975, 85, pl.10, fig.3), de la Bajmok (Párducz, 1950.fig.102,12) , în contexte datate în secolul al IV-lea.

3.Oală cu buza evazată, cu umăr accentuat (pl.XV, fig.1-3). Sunt ornamentate cu impresiuni realizate cu degetul şi cu ornamente, care apar în general la vasele modelate la roată: benzi de linii în val (pl.XV, fig.9), nervuri paralele (pl.XV, fig.6), şir de pucte realizate cu rotiţa (pl.XV,fig.7).
Asemenea ornamente apar în aşezările sarmatice târzii din Câmpia Ungară(Vörös, 1991/92, 22).

Limitele cronologice ale aşezării de la Pişcolt-Lutărie sunt extrem de greu precizabile. Materialul arheologic se datează pe baza analogiilor de la sfârşitul sec.III până la începutul sec.V. O datare mai precisă ar putea oferi fragmentul de vas-butoi (Pl.X,fig.1). Acest tip de vas apare mai des în sec. IV sau la începutul sec. V(Istvánovits, 1981,121). La sfârşitul sec.IV apar în Câmpia Ungară oale foarte asemănătoare cu un exemplar de la Pişcolt-Lutărie (Pl.XII,fig.2) (Vörös, 1991/92, 22). De asemenea, tot pentru o datare în a

doua jumătate a secolului IV pledează şi prezenţa în procentaj redus a ceramicii zgrunţuroase.

Este foarte probabil ca această aşezare să aparţină sarmaţilor, însă sunt evidente şi unele influenţe nordice (chiupuri masive , ceramica zgrunţuroasă). Având în vedere stadiul actual al cercetărilor, interpretările istorice deocamdată sunt premature , dar este de remarcat faptul că aşezarea de la Pişcolt-Lutărie se situează în exteriorul valurilor sarmatice din Bazinul Carpatic.

Barbu, Dörner 1980 — Barbu, M., Dörner, E. : Cercetările arheologice de la Sântana.Campania 1979.Ziridava XII.131-151.

Bozu, El Susi 1987 — Bozu,O., El Susi,G.: Aşezarea romană târzie de la Moldova Veche din punctul"VinogradaVlaskicrai"(judeţulCaraş-Severin). Die spätrömischeSiedlung von Moldova Veche-"Vinograda-Vlaskicrai" (kreis Caraş-Severin).Banatica.9.1987.239-271.

Blăjan 1975 — Blăjan, M.: Descoperiri dacice şi sarmatice de la Şeitin (jud. Arad).Crisia.5.1975.69-85.

Dumitraşcu 1988 — Dumitraşcu, S.: Chiupuri dacice (dolia, pithoi) descoperite în judeţul Bihor (Jarres daces(pithoi, dolia) decouvertes dans le departement de Bihor). Crisia.18.1988.9-32.

Dumitraşcu, Bader 1967 — Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit (I), Muzeul de Istorie Satu Mare 1967.

Istvánovits 1981 — Istvánovits, E.:Szarmata besimitott kerámia.Ms.

Istvánovits 1993 — Istvánovits, E.:Az apagyi császárkori telep (Die kaiserzeitliche Siedlung in Apagy).NYJAMÉ.32-35.(1990-1992)1993.9-33

Jurecko 1984 — Jurecko, P.: Zür Frage der Genese der römmerzeitlichen scheibengedrehten Keramik in der Ostslowakei. Römmerzeitliches drehscheibenware in Barbaricum. Symphosium " Die Keramikproduction in den ersten Jahrhundert u.Z. in Mitteleuropa und der ihre Bedeutung für den Fortschritt Produktivkraftentwicklung" vom 21 bis 25 Mai 1984.Weimar.auf Wachsenburg und in Haarhausen. Weimar.1984.71-77.

Pădureanu 1996 — Eugen D. Pădureanu,Aşezarea daco - romană de sec.IV d.Hr. de la Arad-Gai; Die dakisch-römische Siedlung aus dem IV. Jahrhundert von Arad-Gai (Kr. Arad);in Ziridava.19-20.1996.79-91.

Párducz 195O — Párducz, M.: A szarmatakor emlékei Magyarországon.III.Denkmaler der Sarmatenzeit in Ungarn.III.ArchHung.30.1950.

Párducz 1959 — Párducz, M.:Archaologische Beitrage zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn.ActaArchHung.11.1959.

Lazarovici, Németi 1983 — Lazarovici, Gh., Németi, I.:Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul,Sătmarul şi Clujul) (Die entwickelte Jungsteinzeit im North-Western Rumänien:Sălaj, Satu Mare und Cluj).AMP.7.1983.17-37.

Németi 1983 I. Németi.Noi descoperiri din epoca migraţiilor din zona Careiului, în SCIVA.34.1983.134-151.

Németi, Gindele 1997 Beitrage zur Geschichte des Careigegend im 2.-4. Jahrhundert n. Ch. Contribuţii la istoricul zonei Carei.AMP.21.1997.599-703

Nepper 1984 Nepper, I.:Császárkori szarmata telep Biharkeresztes-Ártánd Nagyfarkas-dombon (Eine sarmatische Siedlung aus der Kaiserzeit, gelegen auf dem Nagyfarkas-Hügel, Biharkeresztes-Ártánd.DMÉ.1982(1984).1O1-251.

Richtofen 1931 Richtofen, B. von :A hullámvonaldiszű agyagvedrek elterjedése és kormeghat ározása (Zeitstellung und Verbreitung der Tonkrausen mit Wellenlinien-verzierung). ArchÉrt.45.1931.

Vaday 1985 Vaday, A. H. : Sarmatisches Graberfeld in Törökszentmiklos--Surján-Ujtelep.ActaArchHung.37.1985.345-391.

Vaday 1988-1989Vaday, A. H.:Die Sarmatischen Denkmaler des Komitats Szolnok MittArchInst. 17-18.1988-89

Vaday, Medgyesi 1993 Vaday, A., Medgyesi, P.:Rectangular vessels in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. CommArchHung.1993.63-89.

Vaday, Vörös 1977 Vaday, A., Vörös,G.: Szarmata telep nyomai Bánhalma határában.ArchÉrt. 1O4.1977.98-1O6.

Vörös 1991/92 G. Vörös,Későszarmata falu emlékei Tápé-Széntéglaégető lelőhelyről Funden eines Dorfes aus der Spätsarmatenzeit, fundort Tápé-Ziegelbrennerei; in MFMÉ.1991/92-1.11-31.

Lista figurilor

Fig. 1Amplasarea geografică a sitului Pişcolt-Lutărie în Bazinul Carpatic.
Fig. 2: 1-Complex 1/1970 nr. 4; 2-Complex 1/1970 nr. 3; 3-Complex 1/1970 nr.1; 4-Complex 1/1970 nr. 5
Fig. 3: 1-Complex 2/1970 nr. 2; 2-Complex 2/1970 nr. 4; 3-Complex 2/1970 nr.5; 4-Complex 2/1970 nr. 3; 5-Complex 2/1970 nr.7
Fig. 4: 1-Complex 3/1970 nr. 4; 2-Complex 3/1970 nr. 3; 3-Complex 3/1970 nr. 2; 4-Complex 3/1970 nr. 1; 5-Complex 3/1970 nr. 5
Fig. 5: 1-Complex 4/1973 nr.2; 2-Complex 4/1973 nr. 16; 3-Complex 4/1973 nr.13; 4-Complex 4/1973 nr. 5; 5-Complex 4/1973 nr.17; 6-Complex 4/1973 nr.4; 7-Complex 4/1973 nr.8
Fig. 6: 1-Complex 4/1973 nr.3; 2-Complex 4/1973 nr.11; 3-Complex 4/1973 nr.1; 4-Complex 4/1973 nr.9
Fig. 7: 1-Complex 4/1973 nr.15; 2-Complex 4/1973 nr.12; 3-Complex 4/1973 nr.14; 4-Complex 4/1973 nr. 14; 5-Complex 4/1973 nr. 6; 6-Complex 4/1973 nr. 7
Fig. 8: 1-Complex 2/1976 nr. 1; 2-Complex 1/1976 nr. 4; 3-Complex 1/1976 nr. 3; 4-Complex 3/1988 nr. 3; 5-Complex 3/1988 nr. 11

Fig. 9 : 1-Complex 3/1988 nr. 6; 2-Complex 3/1988 nr. 1; 3-Complex 3/1988 nr. 2; 4-Complex 3/1988 nr. 10; 5-Complex 3/1988 nr.7
Fig. 10 : 1-Complex 3/1995 nr. 1; 2-Complex 3/1995 nr. 2; 3-Complex 2/1986 nr. 1; 4-Complex 2/1988 nr. 5; 5-Complex 2/1988 nr.2
Fig. 11: 1-Complex 5/1995 nr. 4; 2-Complex 5/1995 nr. 1; 3-Complex 5/1995 nr. 8; 4-Complex 5/1995 nr. 2; 5-Complex 5/1995 nr. 5
Fig. 12 : 1-Complex 7/1995 nr. 5; 2-Complex 7/1995 nr. 6; 3-Complex 7/1995 nr. 1; 4-Complex 7/1995 nr. 5; 5-Complex 7/1995 nr. 4
Fig. 13 : 1-Complex1/1996 nr. 6; 2-Complex 1/1996 nr. 3; 3-Complex 1/1996 nr. 5
Fig. 14 : 1-Complex 2/1997 nr. 8; 2-Complex 2/1997 nr. 2; 3-Complex 2/1997 scoabă de fier; 4-Complex 2/1997 nr. 5; 5-Complex 2/1997 nr. 7; 6-Complex 2/1997 nr. 1; 7-Complex 2/1997 nr. 6
Fig. 15 :Tipuri de ceramică modelată cu mâna. 1-Complex 4\1973 nr.16; 2-Complex 7\1995 nr.5; 3-Complex 7-1995 nr.6; 4. Complex 2\1997 nr.8; 5-Complex 2\1997 nr.2.; 6-Complex 4\1973 nr.17; 7-Complex 2\1988 nr.5
Fig. 16 :Tipuri de ceramică modelată la roată. 1-Complex 2/1986 nr. 1; 2-Complex 4/1973 nr. 11; 3-Complex 1/1970 nr. 3; 4-Complex 1/1970 nr.4; 5-Complex 3/1970 nr. 3; 6-Complex 4/1973 nr. 5; 7-Complex 4/1973 nr. 13; 8-Complex 7/1995 nr.1; 9-Complex 3/1995 nr.1; 10-Complex 2/1970 nr.4; 11-Complex 4/1973 nr. 9; 12-Complex 4/1973 nr. 1; 13-Complex 2/1988 nr.2; 14-Complex 3/1988 nr.10
Fig. 17 :Tipuri de ceramică modelată la roată. 15-Complex 4/1973 nr.14; 16-Complex 4/1973 nr.8; 17,18-Complex 2/1997 nr.1; 19-Complex 2/1997 nr.6; 20-Complex 3\1988 nr.7; 21-Complex 4\1973 nr.14; 22-Complex\1970 nr.4; 23-Complex 4-1973 nr.2; 24-Complex 1\1970 nr.1; 25-Complex 4\1973 nr.15; 26-Complex 4\1976 nr.12; 27-Complex 2\1970 nr.2; 28-Complex 3\1970 nr.2; 29-Complex 5\1995 nr.4; 30-Complex 1\1996 nr.6; 31-Complex 3\1988 nr. 6.

ROMAN AGE SETTLEMENT FROM PISCOLT-LUTARIE (COUNTY SATU MARE)

The ancient settlement is on the bank of a brook, in the upper valley of the Ier, of 500 meters from Piscolt village towards Curtuiuseni, on the right side of the Satu Mare- Oradea road. A part of the settlement was destroyed during the extraction of the clay. The archeological materials were saved by I.Németi (1970-1995) and by I. Németi-R. Gindele (1995-1997). In this place were found materials from the Neolithic age , the Celtic-latén age and the roman age .

According to the characteristics of the paste and the producing technology of the pottery material, there exist the following cathegories:pottery having the colour of the paste in the shade of brick-coloured and of ash-coloured pottery with a paste having a rough aspect, wheeled and hand-made pottery. The numerical relationship among these cathegories: brick-coloured pottery-16,6%, ash-coloured pottery-73,8%, rough-pottery-1,1% and hand-made pottery-8,3.

Wheeled pottery

There can be observed in the case of brick-coloured and ash-coloured pottery the cover of the pot's surface (exterior or exterior and interior) with a coat of a darker shade than the colour of the material. There is applied the smoothing in stripes or uniform on the exterior surface of the pot, too. It's remarcably the great significance of using this technological process (45,3%). A considerable quantity of wheeled pottery (21,4%) is decorated with smoothed-in motives (48,4%) , with ribbes (48,4%), with wavy-lines (15,1%), with "cushion" (6%) and with girdle (6%).Different decoration types can be applied on the same pot, but wavy-lines are not associated with smoothed-in motives.The intense using of the smoothed ornaments (same significance with the ribbes, the simplest ornaments) can be placed the settlements dating around the end of the 4th century .

In the course of the 2nd -4th centuries A.D. in the settlements appear a considerable quantity of storage vessels. From typologic point of view they can be cathegorized with difficulty because they sometimes show a great variety of size and profile of rim . Storage vessels from Pişcolt-Lutărie can be classified in two categories: bigger pots,paste kneaded with more sand decorated with wavy-lines on the shoulder or on the rim (nr. 15-18) and smaller pots with a finest material decorated with smoothed-in motives (nr. 19-21 and 25-31). The first cathegory can certify a certain northern influence . Pots from the second cathegory appear in the whole Sarmatic stage from the Carpathan Basin. Also in the cathegory of the storage vessels we can list a type of smaller sizes (nr. 23-24). This type appears frequently in the Sarmatian settlements in the course of the 2nd-4th centuries.

Hand-made pottery

It's very important the detailed studying of the hand-made pottery because this cathegory of pots is produced mainly in the households, preserving for a long time the traditional forms. We can admit that hand-made pottery can offer some information about cultural or ethnic attribution.

The chronological limits of the settlement from Pişcolt-Lutărie can be defined very difficult. The archeological material is dated on the basis of the analogies from the end of the 3rd century -the beginning of the 5th century. A more precise datation can offer the cask-pot fragment (fig.10. 1). This kind of pot appears more often in the 4th century or at

the beginning of the 5th century. At the end of the 4th century on the Hungarian Plain appear pots similar to that one from Pișcolt-Lutărie (fig.12.2).

It is probable that this settlement belongs to the Sarmatians, but there are some northern influences too (massive storage-vessels, rough pottery). Taking in consideration the current stage of the researches, the historical interpretations are still premature but it's remarcably that the settlement from Pișcolt-Lutărie is situated in the outside of the Sarmatian wall-systems from the Carpathian Basin.

Fig. 1Applecement of Piscolt-Lutarie in the Carpathian Basin
Fig. 2: 1-pit 1/1970 nr. 4; 2-pit 1/1970 nr. 3; 3-pit 1/1970 nr.1; 4-pit 1/1970 nr. 5
Fig. 3: 1-pit 2/1970 nr. 2; 2-pit 2/1970 nr. 4; 3-pit 2/1970 nr.5; 4-pit 2/1970 nr. 3; 5-pit 2/1970 nr.7
Fig. 4: 1-pit 3/1970 nr. 4; 2-pit 3/1970 nr. 3; 3-pit3/1970 nr. 2; 4-pit 3/1970 nr. 1; 5-pit 3/1970 nr. 5
Fig. 5: 1-pit 4/1973 nr.2; 2-pit 4/1973 nr. 16; 3-pit 4/1973 nr.13; 4-pit 4/1973 nr. 5; 5-pit 4/1973 nr.17; 6-pit 4/1973 nr.4; 7-pit 4/1973 nr.8
Fig. 6: 1-pit 4/1973 nr.3; 2-pit 4/1973 nr.11; 3-pit 4/1973 nr.1; 4-pit 4/1973 nr.9
Fig. 7: 1-pit 4/1973 nr.15; 2-pit 4/1973 nr.12; 3-pit 4/1973 nr.14; 4-pit 4/1973 nr. 14; 5-pit 4/1973 nr. 6; 6-pit 4/1973 nr. 7
Fig. 8: 1-pit 2/1976 nr. 1; 2-pit 1/1976 nr. 4; 3-pit 1/1976 nr. 3; 4-pit 3/1988 nr. 3; 5-pit 3/1988 nr. 11

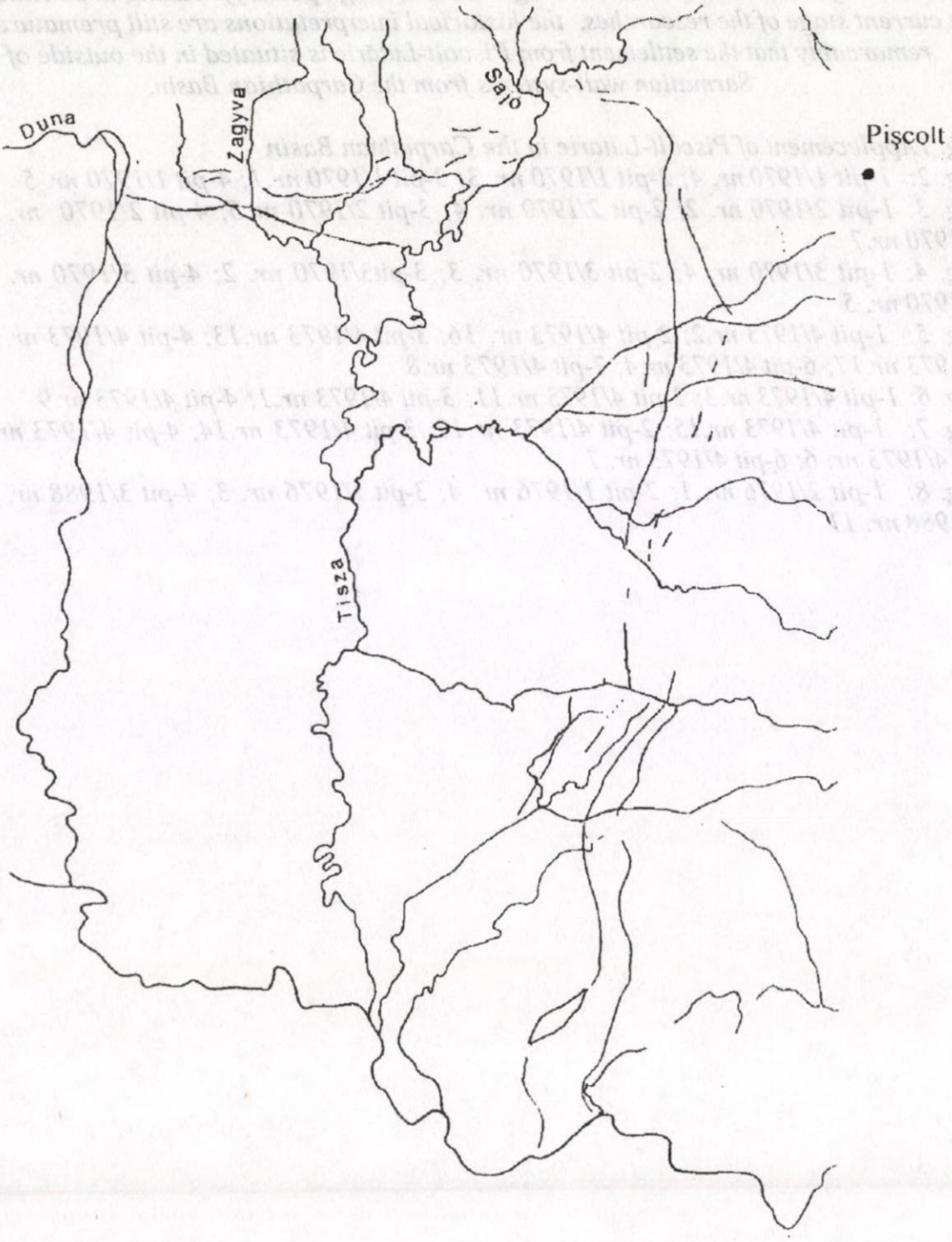

Fig. 1Amplasarea geografică a sitului Pişcolt-Lutărie în Bazinul Carpatic.

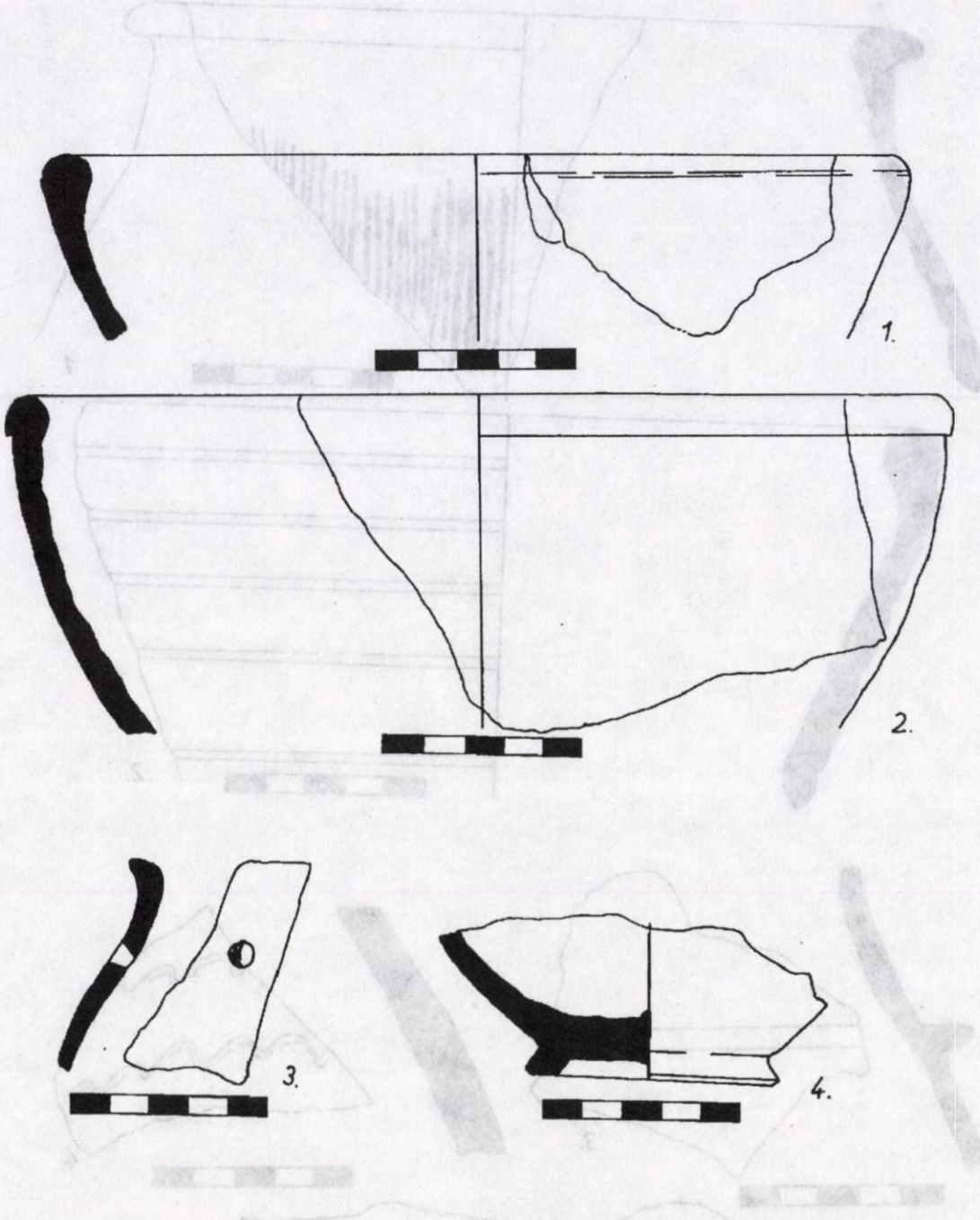

Fig. 2: 1-Complex 1/1970 nr. 4; 2-Complex 1/1970 nr. 3; 3-Complex 1/1970 nr.1; 4-Complex 1/1970 nr. 5

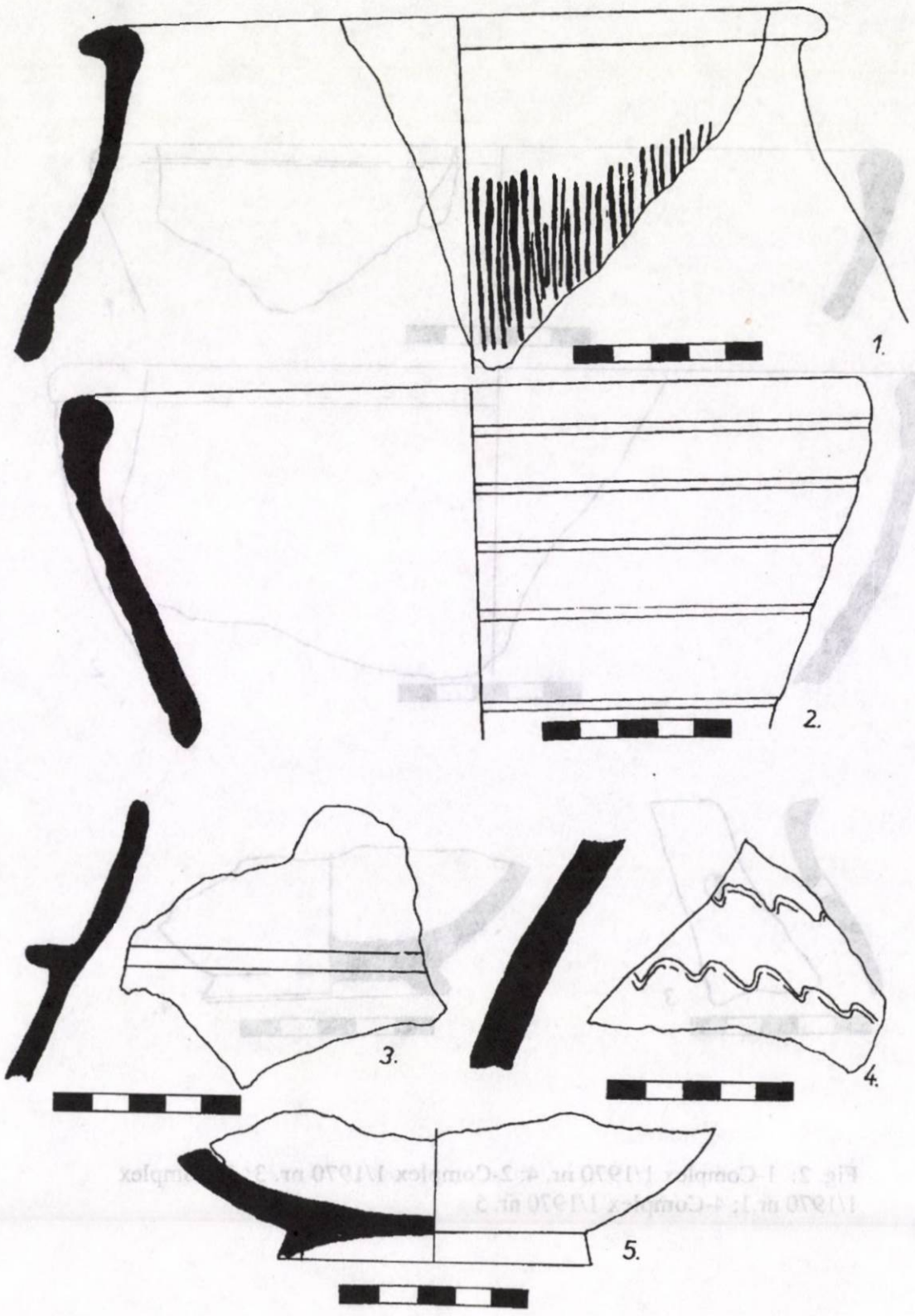

Fig. 3: 1-Complex 2/1970 nr. 2; 2-Complex 2/1970 nr. 4; 3-Complex 2/1970 nr.5; 4-Complex 2/1970 nr. 3; 5-Complex 2/1970 nr.7

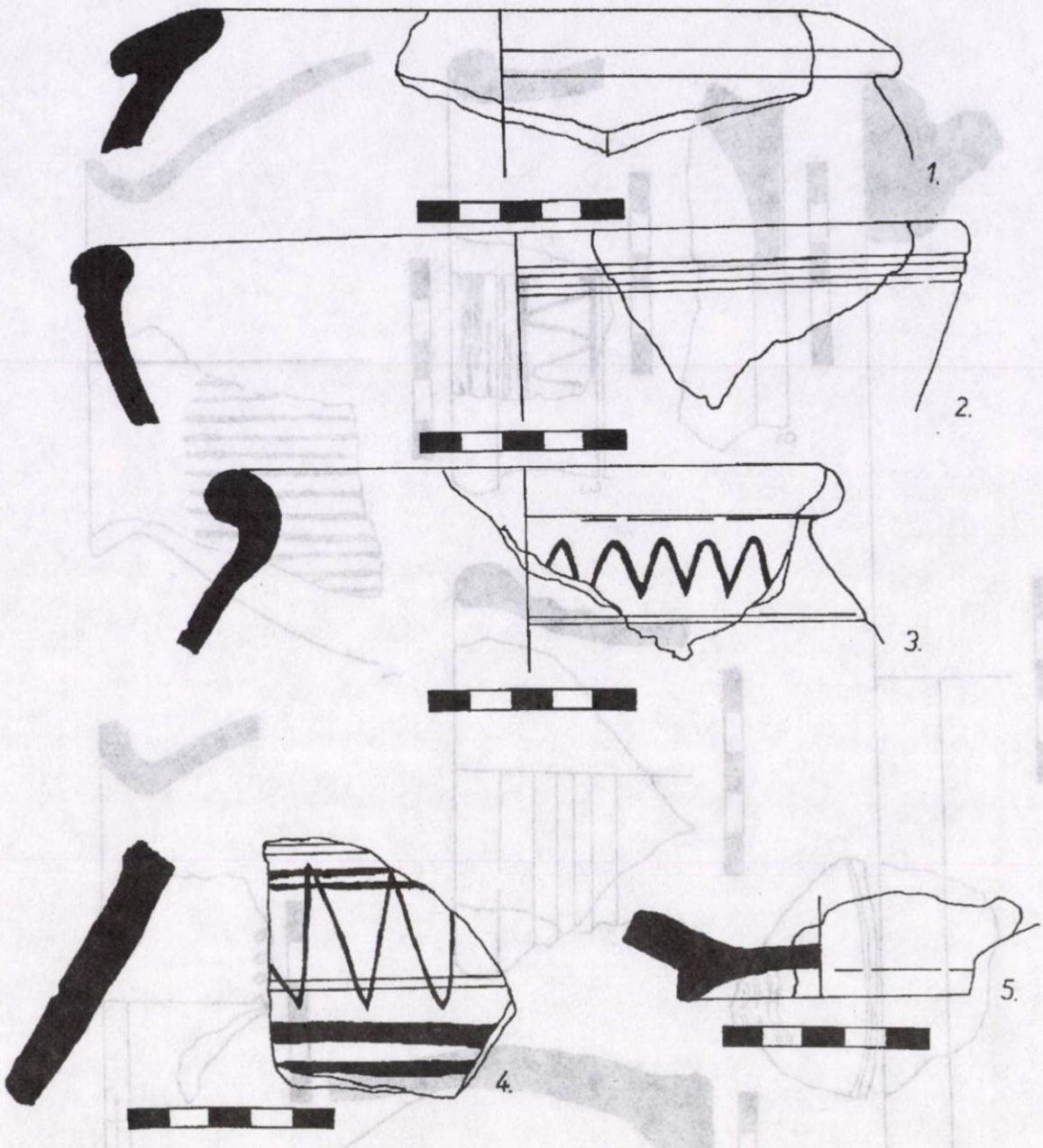

Fig. 4: 1-Complex 3/1970 nr. 4; 2-Complex 3/1970 nr. 3; 3-Complex 3/1970 nr. 2; 4-Complex 3/1970 nr. 1; 5-Complex 3/1970 nr. 5

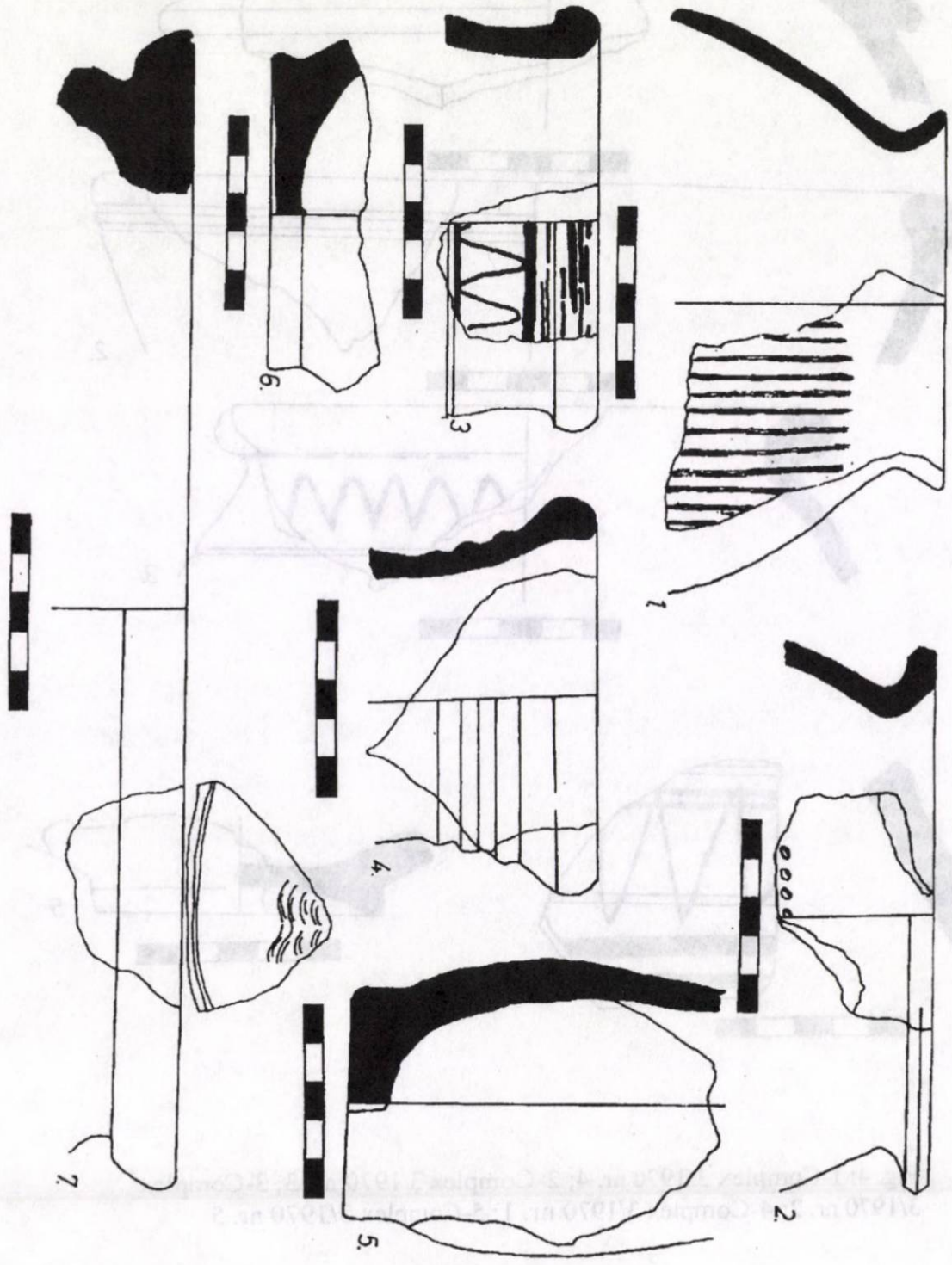

Fig. 5: 1-Complex 4/1973 nr.2; 2-Complex 4/1973 nr. 16; 3-Complex 4/1973 nr.13; 4-Complex 4/1973 nr. 5; 5-Complex 4/1973 nr.17; 6-Complex 4/1973 nr.4; 7-Complex 4/1973 nr.8

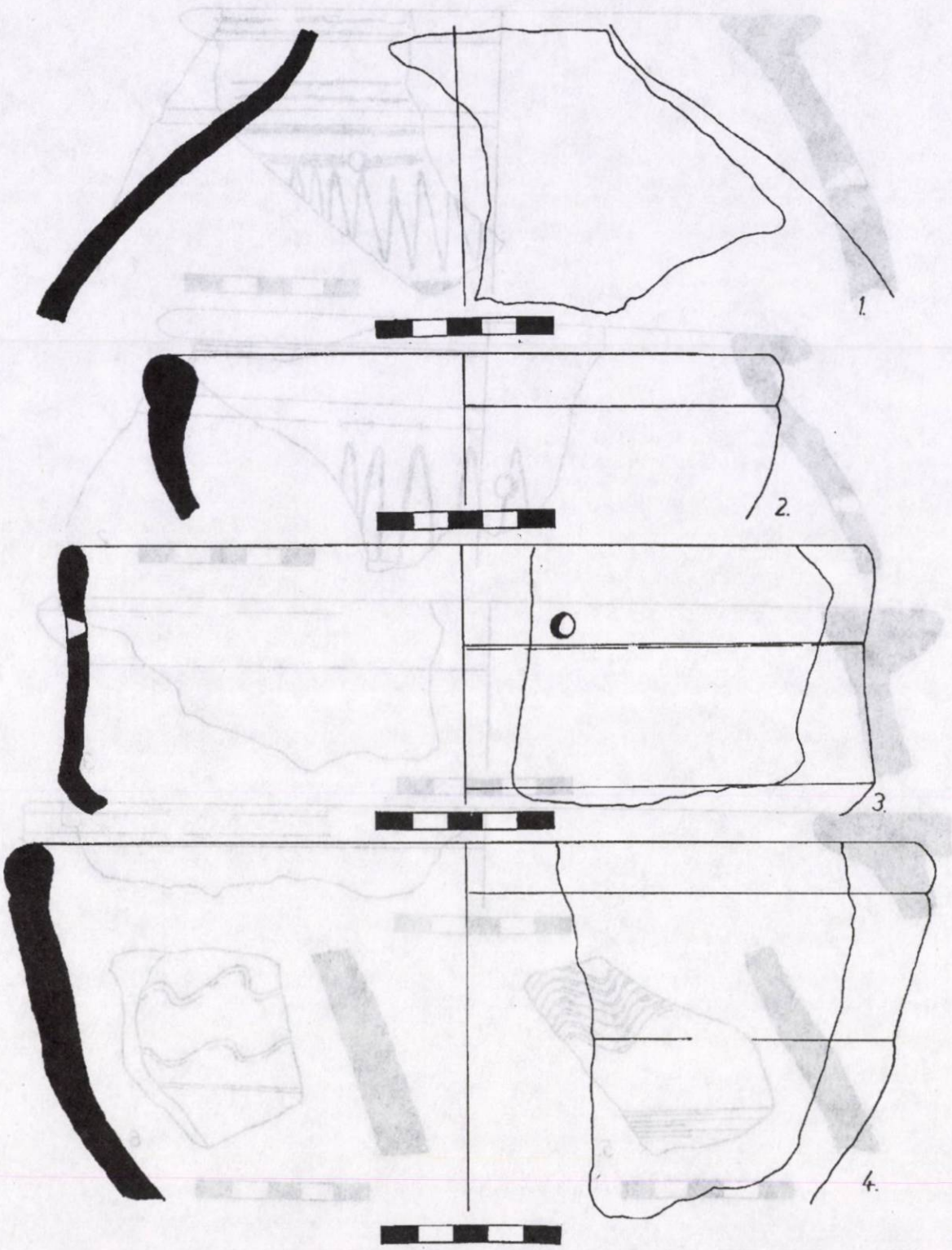

Fig. 6: 1-Complex 4/1973 nr.3; 2-Complex 4/1973 nr.11; 3-Complex 4/1973 nr.1; 4-Complex 4/1973 nr.9

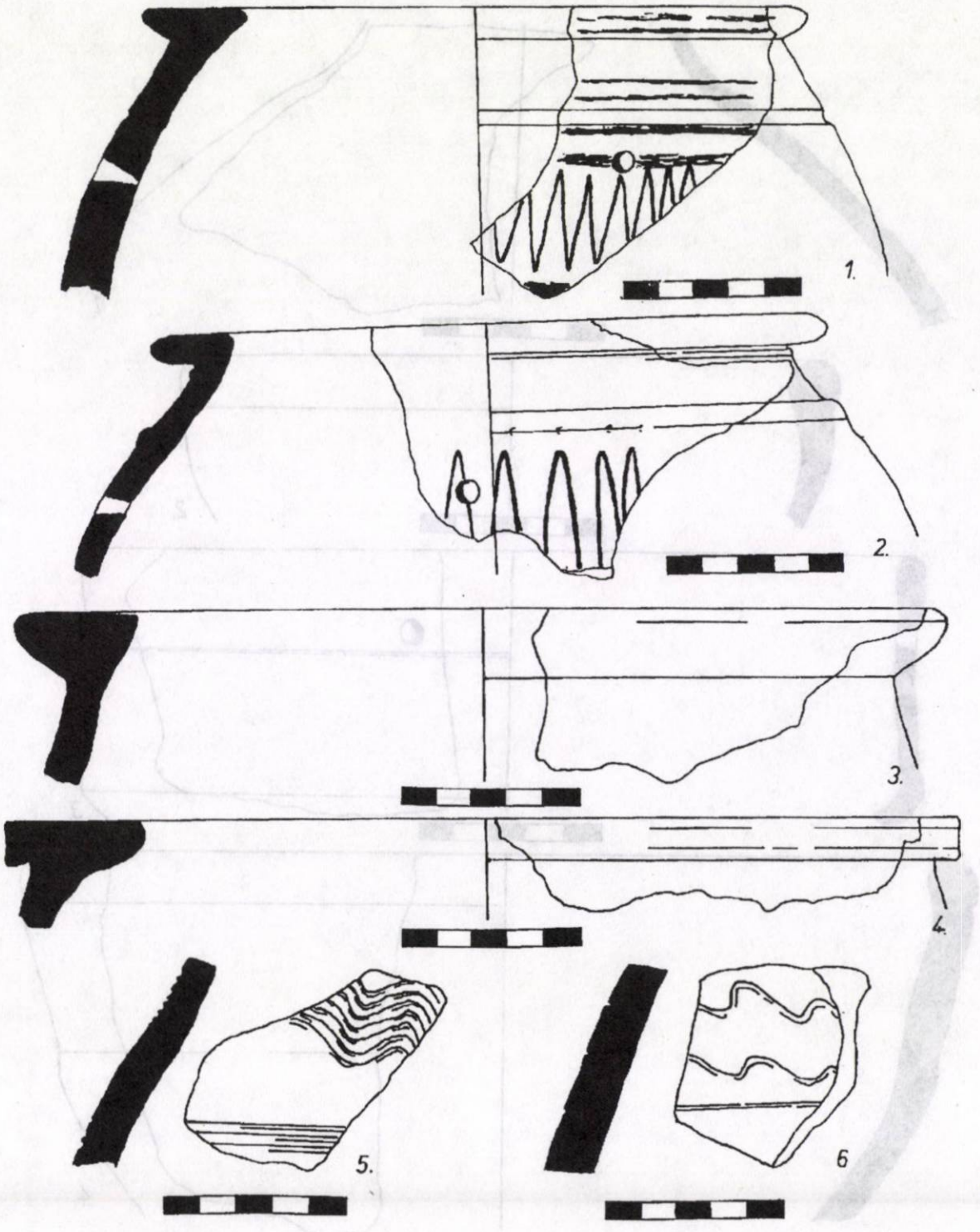

Fig. 7: 1-Complex 4/1973 nr.15; 2-Complex 4/1973 nr.12; 3-Complex 4/1973 nr.14; 4-Complex 4/1973 nr. 14; 5-Complex 4/1973 nr. 6; 6-Complex 4/1973 nr. 7

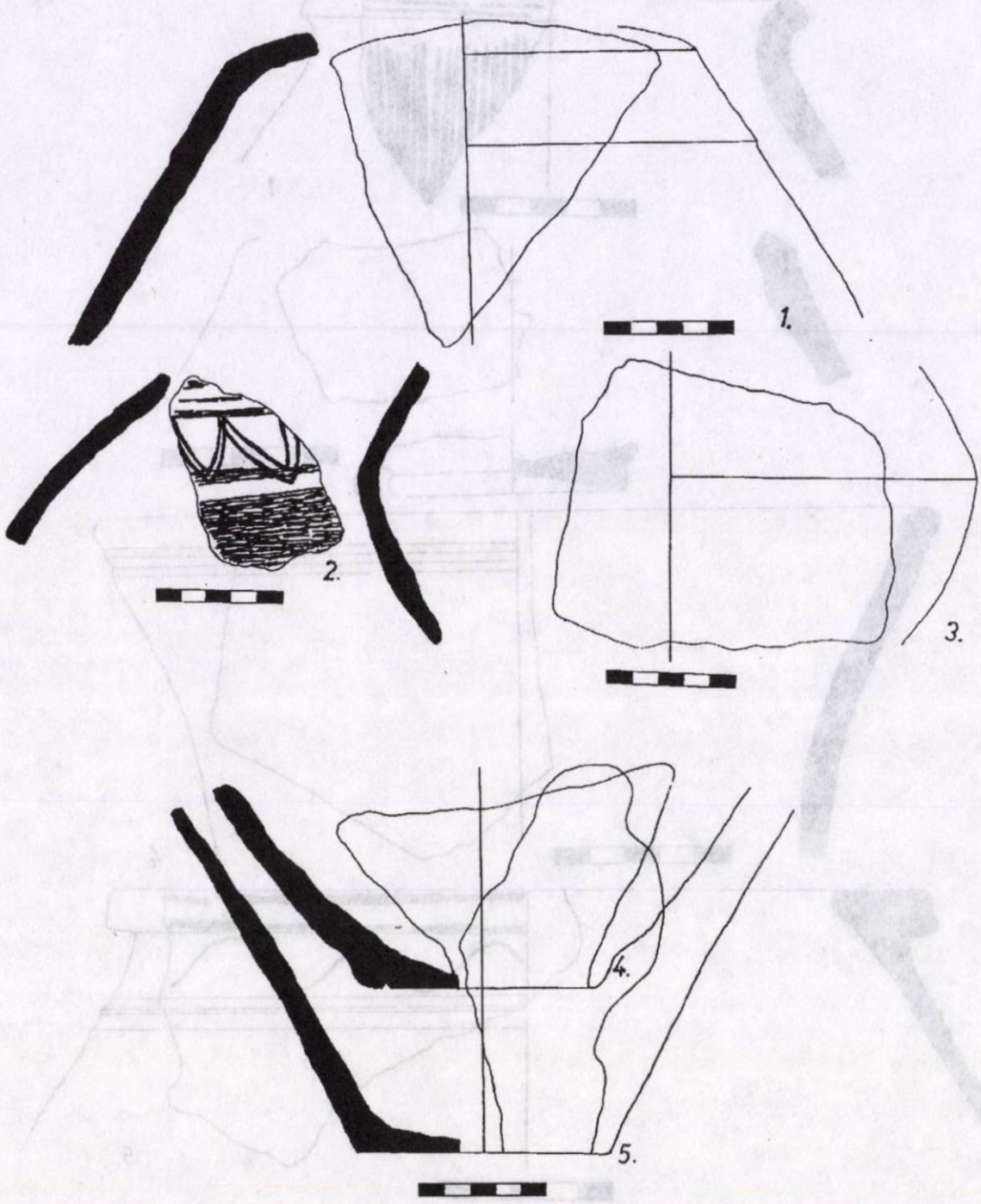

Fig. 8: 1-Complex 2/1976 nr. 1; 2-Complex 1/1976 nr. 4; 3-Complex 1/1976 nr. 3; 4-Complex 3/1988 nr. 3; 5-Complex 3/1988 nr. 11

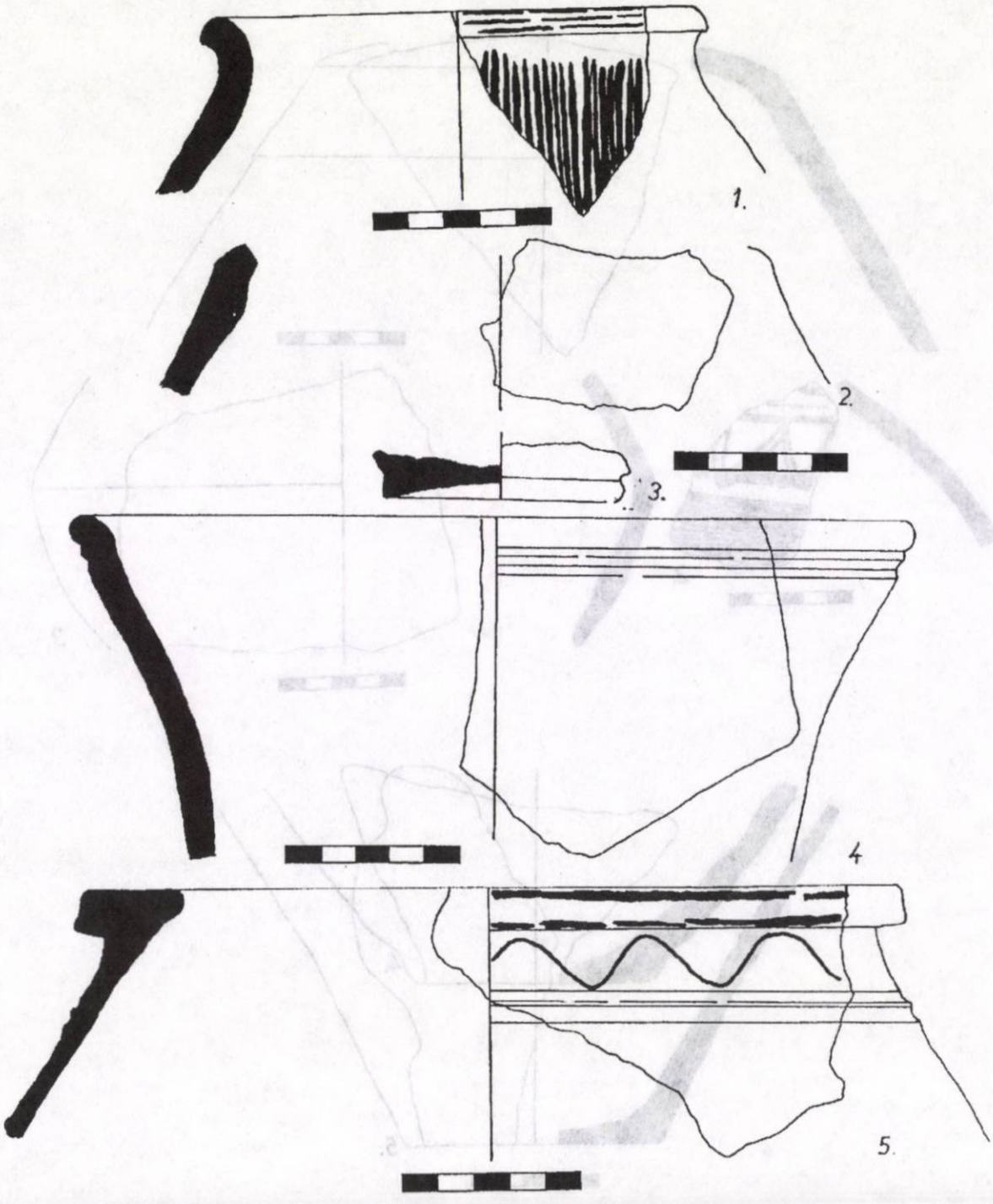

Fig. 9 : 1-Complex 3/1988 nr. 6; 2-Complex 3/1988 nr. 1; 3-Complex 3/1988 nr. 2; 4-Complex 3/1988 nr. 10; 5-Complex 3/1988 nr.7

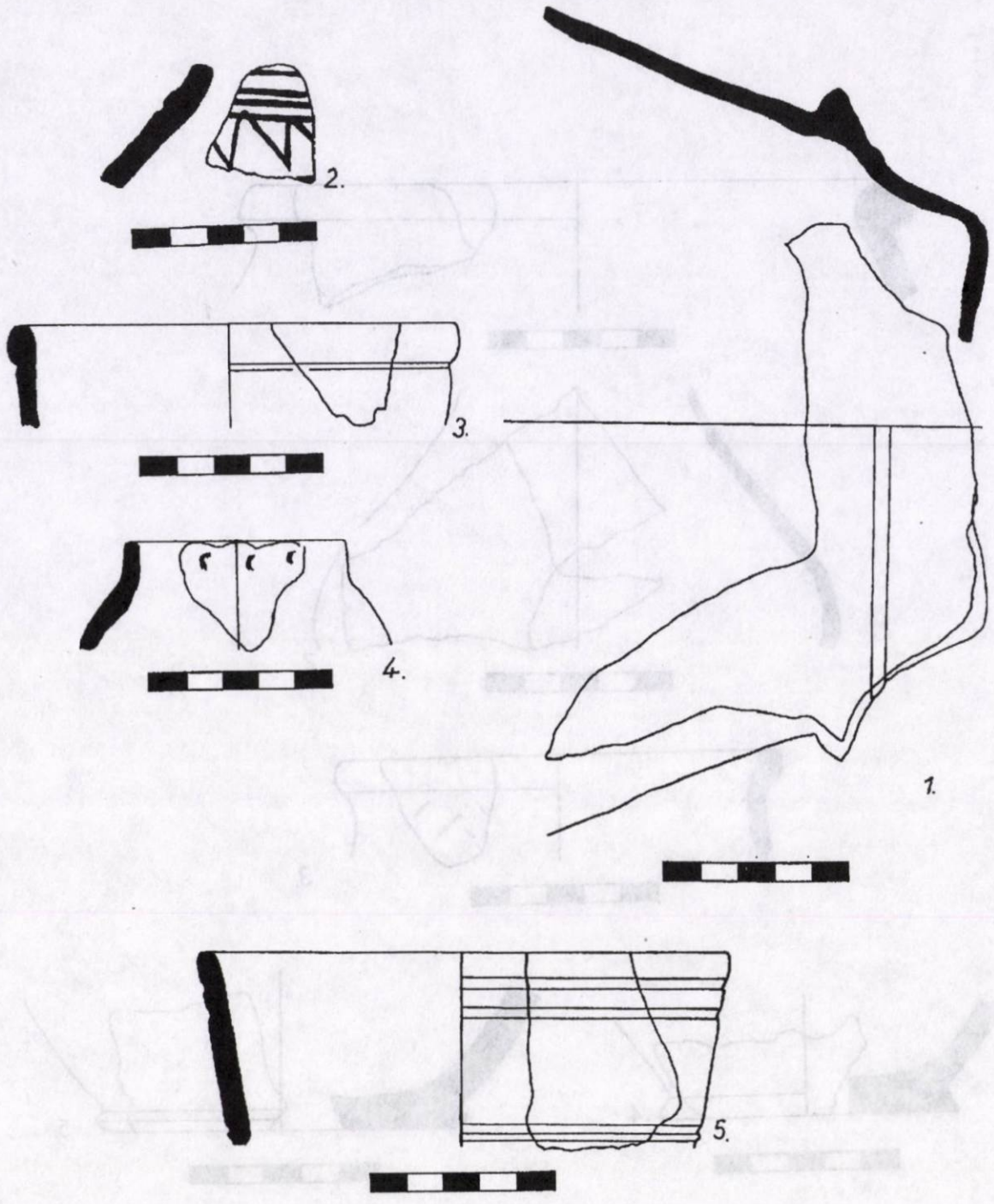

Fig. 10 : 1-Complex 3/1995 nr. 1; 2-Complex 3/1995 nr. 2; 3-Complex 2/1986 nr. 1; 4-Complex 2/1988 nr. 5; 5-Complex 2/1988 nr.2

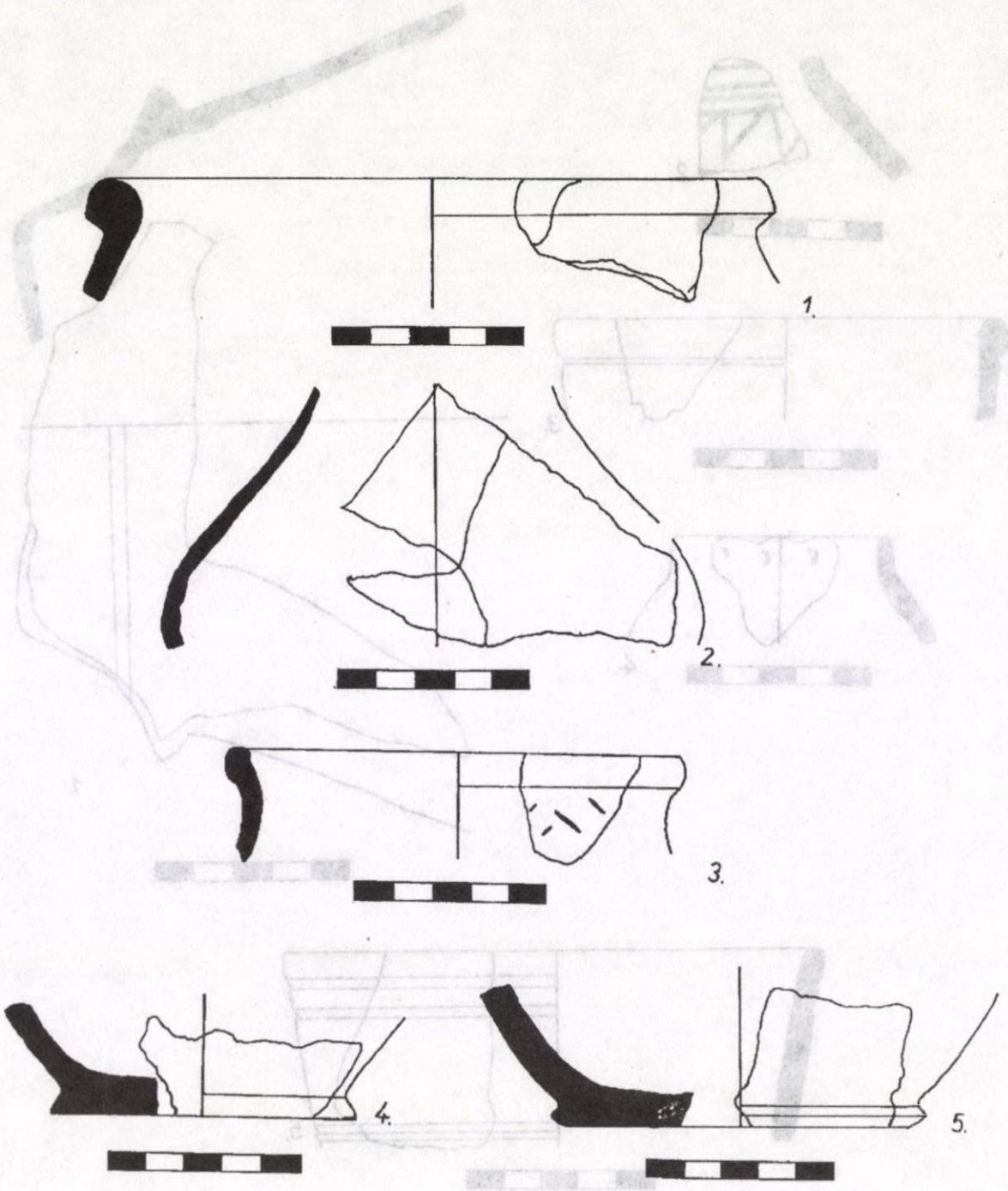

Fig. 11: 1-Complex 5/1995 nr. 4; 2-Complex 5/1995 nr. 1; 3-Complex 5/1995 nr. 8; 4-Complex 5/1995 nr. 2; 5-Complex 5/1995 nr. 5

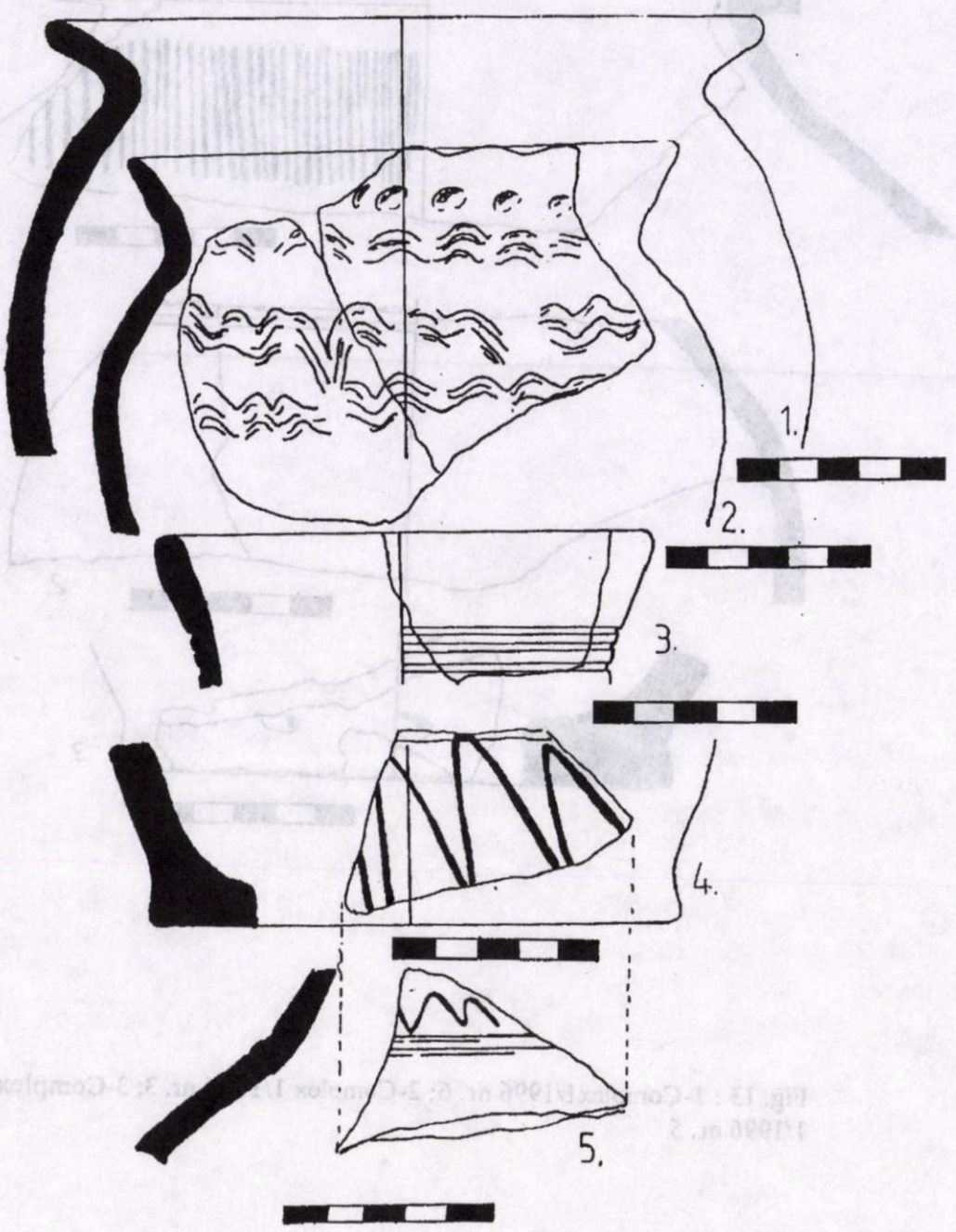

Fig. 12 : 1-Complex 7/1995 nr. 5; 2-Complex 7/1995 nr. 6; 3-Complex 7/1995 nr. 1; 4-Complex 7/1995 nr. 5; 5-Complex 7/1995 nr. 4

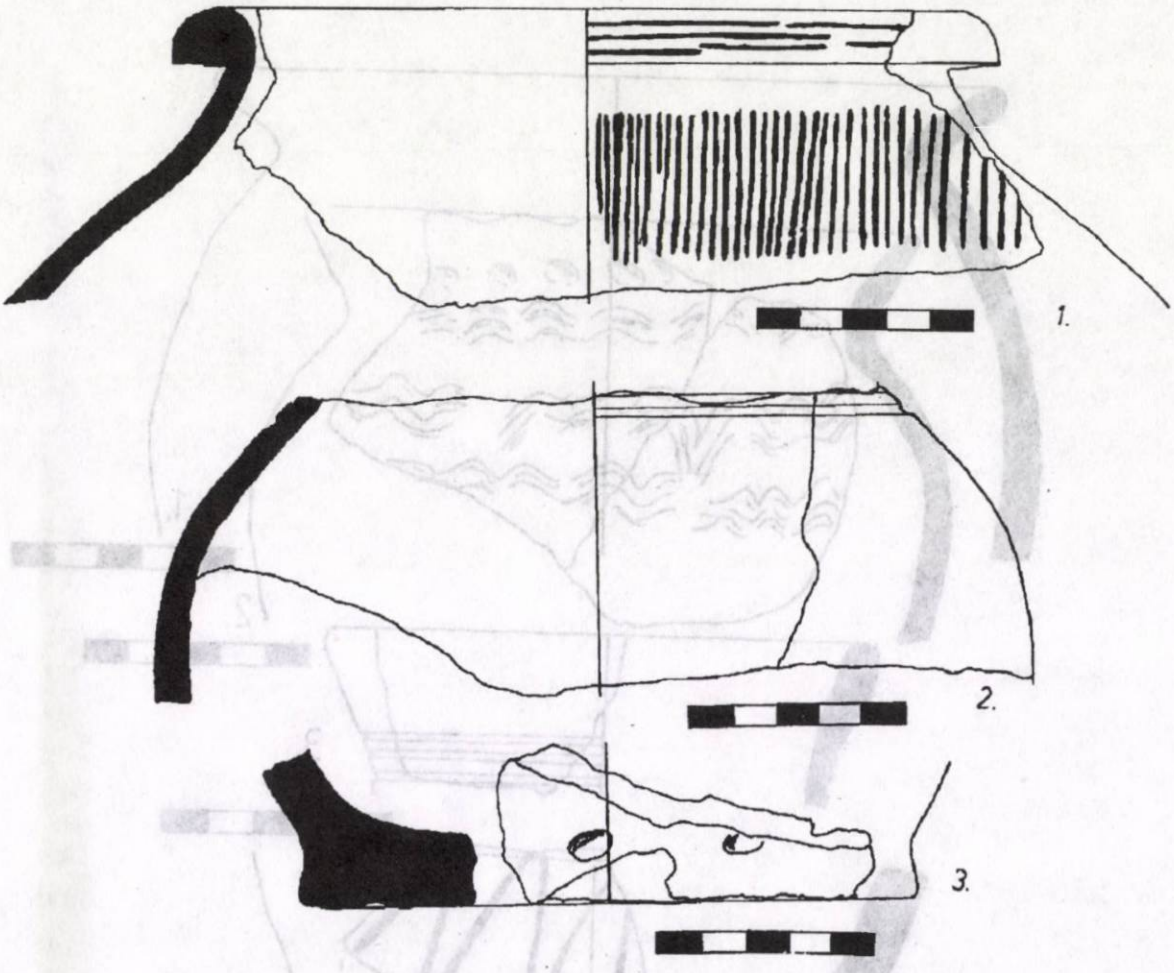

Fig. 13 : 1-Complex 1/1996 nr. 6; 2-Complex 1/1996 nr. 3; 3-Complex 1/1996 nr. 5

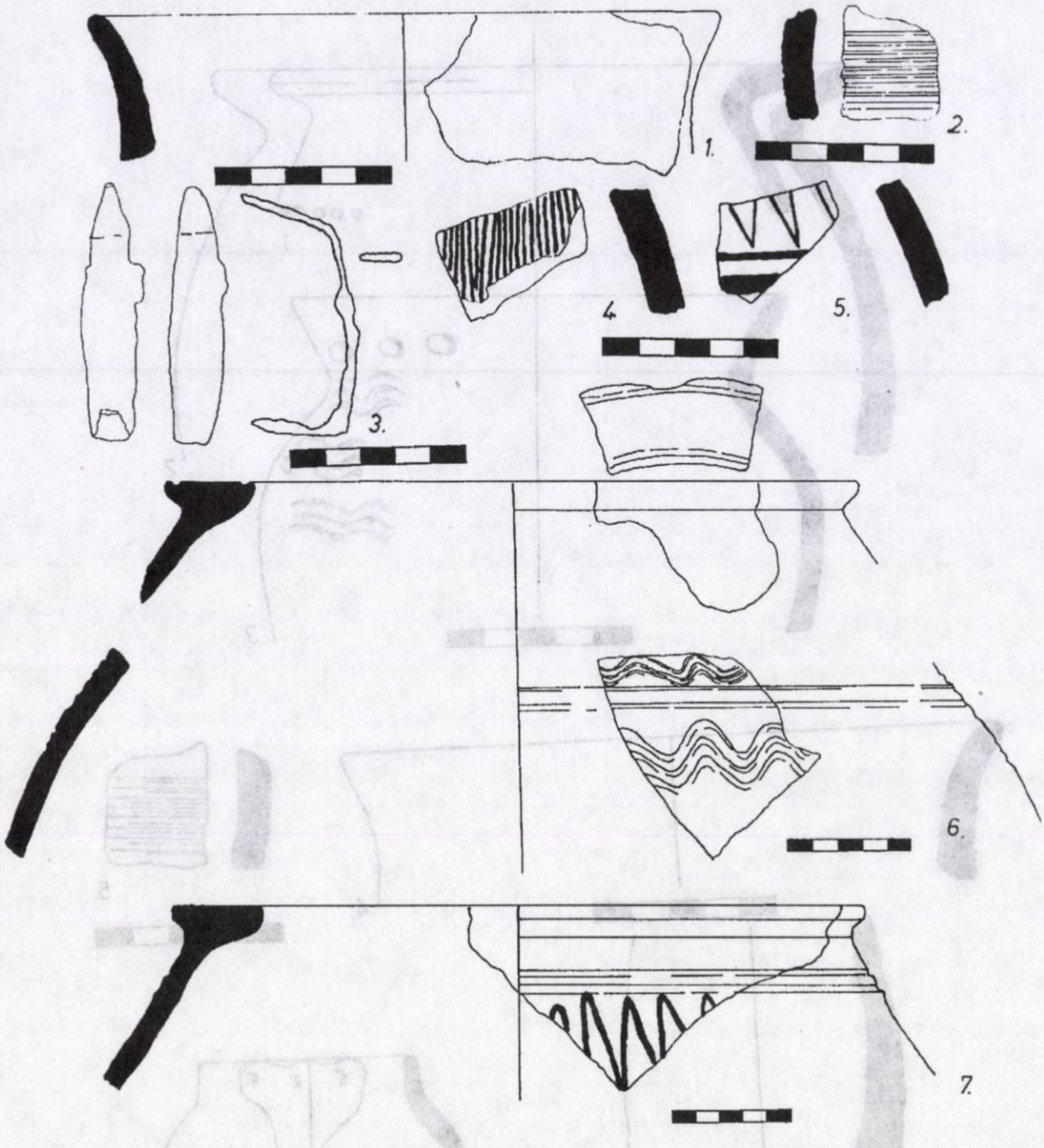

Fig. 14 : 1-Complex 2/1997 nr. 8; 2-Complex 2/1997 nr. 2; 3-Complex 2/1997 scoabă de fier; 4-Complex 2/1997 nr. 5; 5-Complex 2/1997 nr. 7; 6-Complex 2/1997 nr. 1; 7-Complex 2/1997 nr. 6

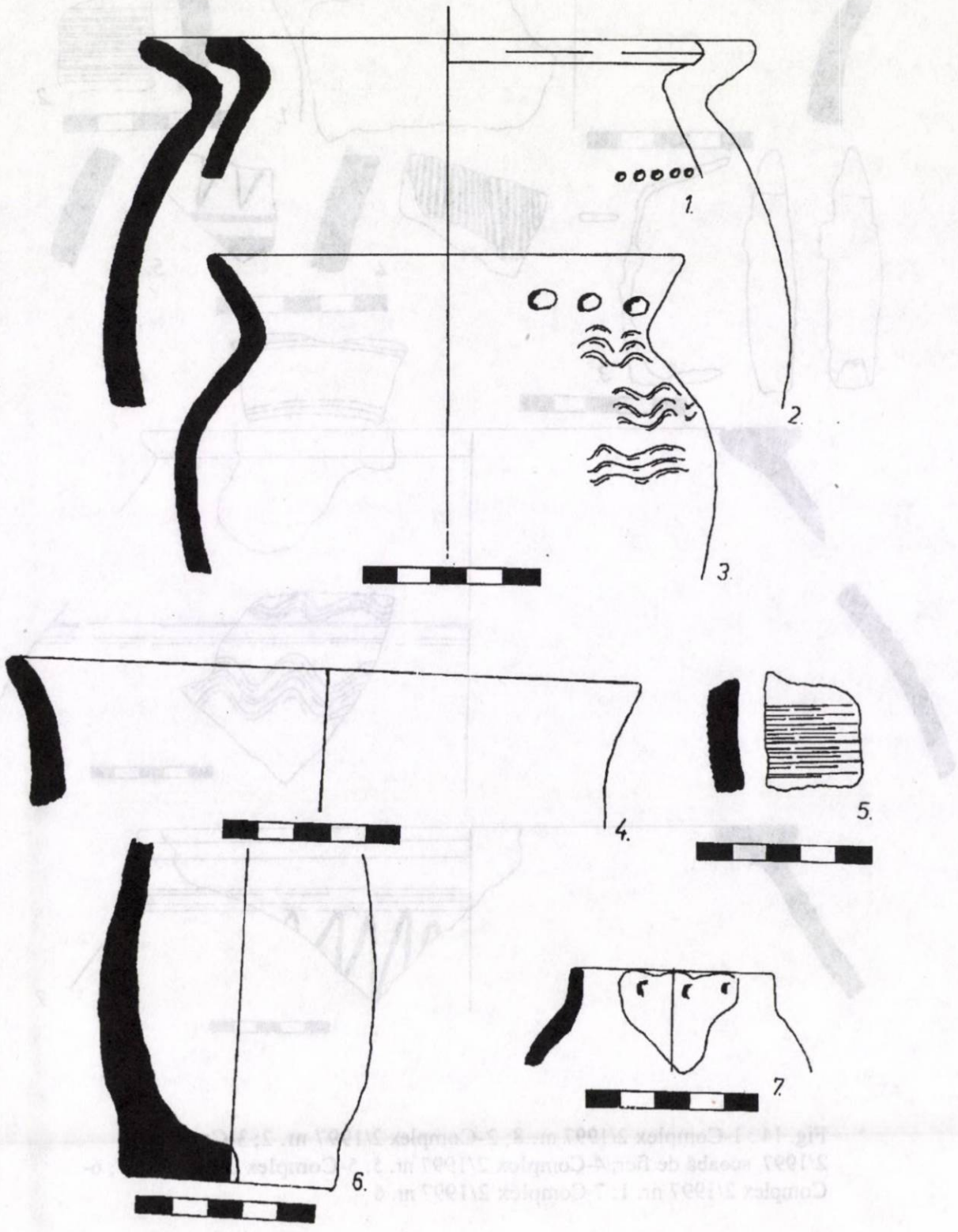

Fig. 15 :Tipuri de ceramică modelată cu mâna. 1-Complex 4\1973 nr.16; 2-Complex 7\1995 nr.5; 3-Complex 7-1995 nr.6; 4. Complex 2\1997 nr.8; 5-Complex 2\1997 nr.2.; 6-Complex 4\1973 nr.17; 7-Complex 2\1988 nr.5

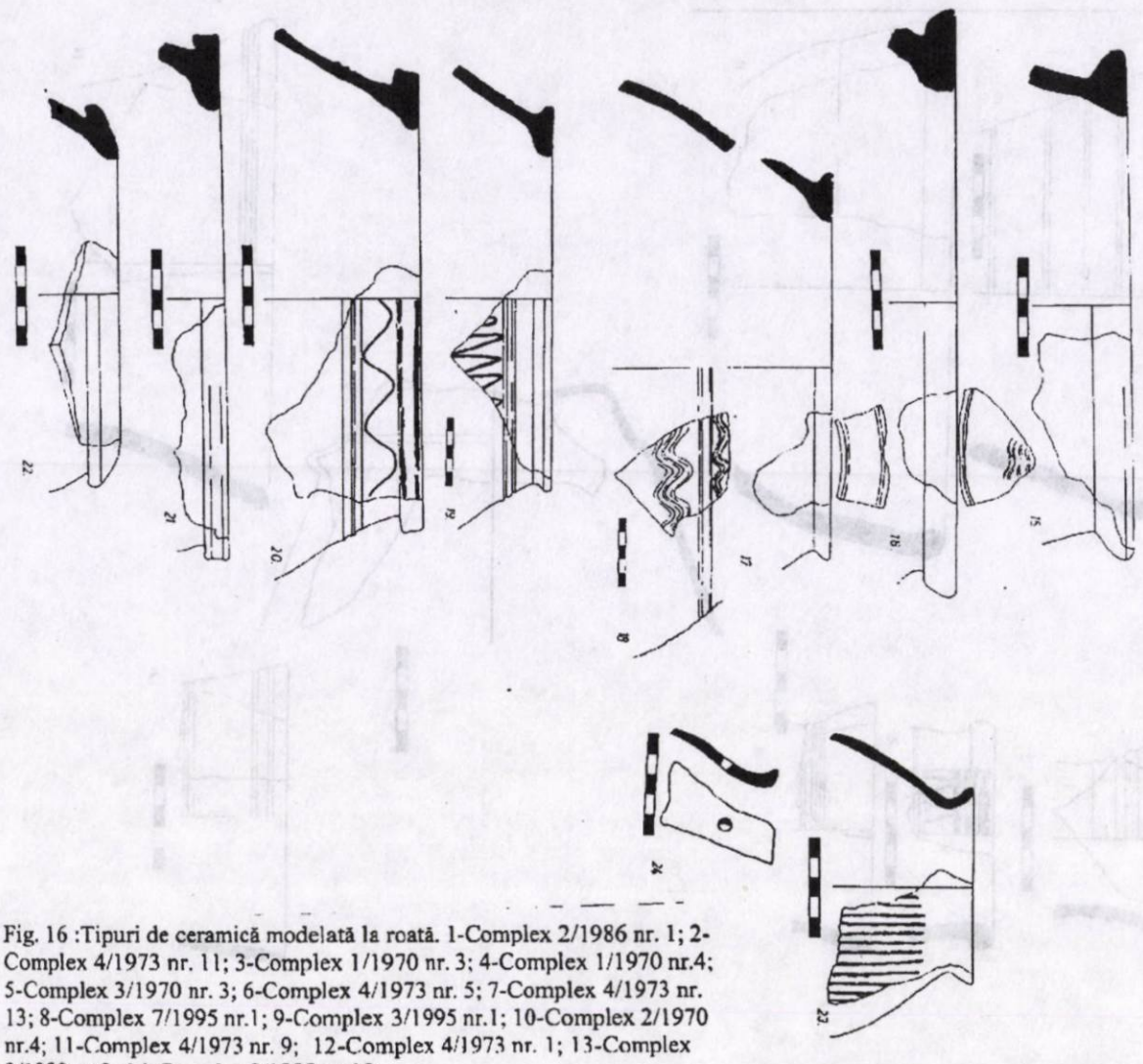

Fig. 16 :Tipuri de ceramică modelată la roată. 1-Complex 2/1986 nr. 1; 2-Complex 4/1973 nr. 11; 3-Complex 1/1970 nr. 3; 4-Complex 1/1970 nr.4; 5-Complex 3/1970 nr. 3; 6-Complex 4/1973 nr. 5; 7-Complex 4/1973 nr. 13; 8-Complex 7/1995 nr.1; 9-Complex 3/1995 nr.1; 10-Complex 2/1970 nr.4; 11-Complex 4/1973 nr. 9; 12-Complex 4/1973 nr. 1; 13-Complex 2/1988 nr.2; 14-Complex 3/1988 nr.10

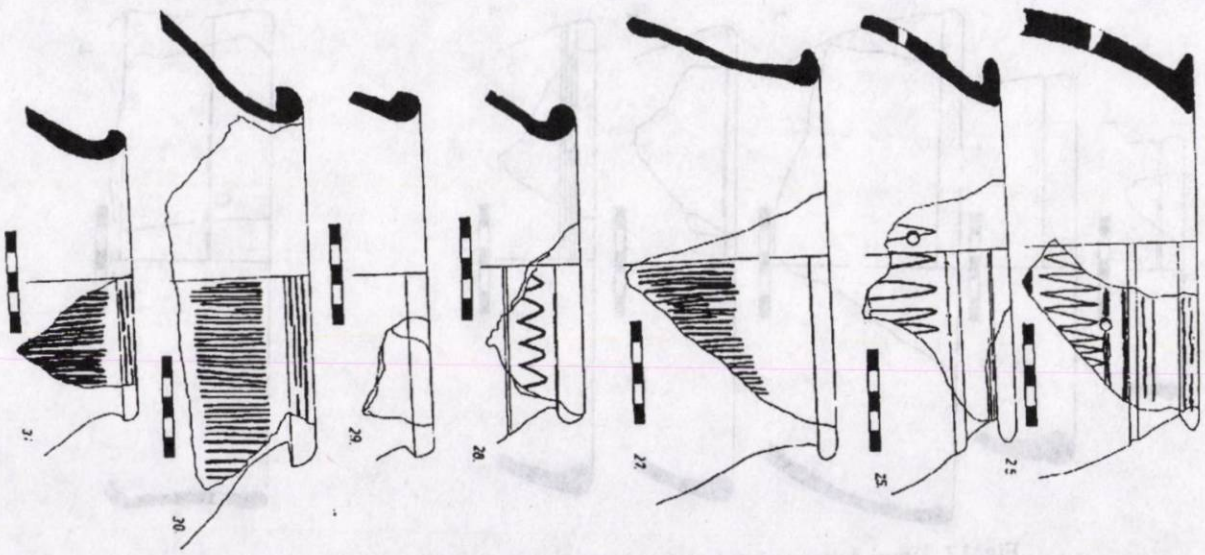

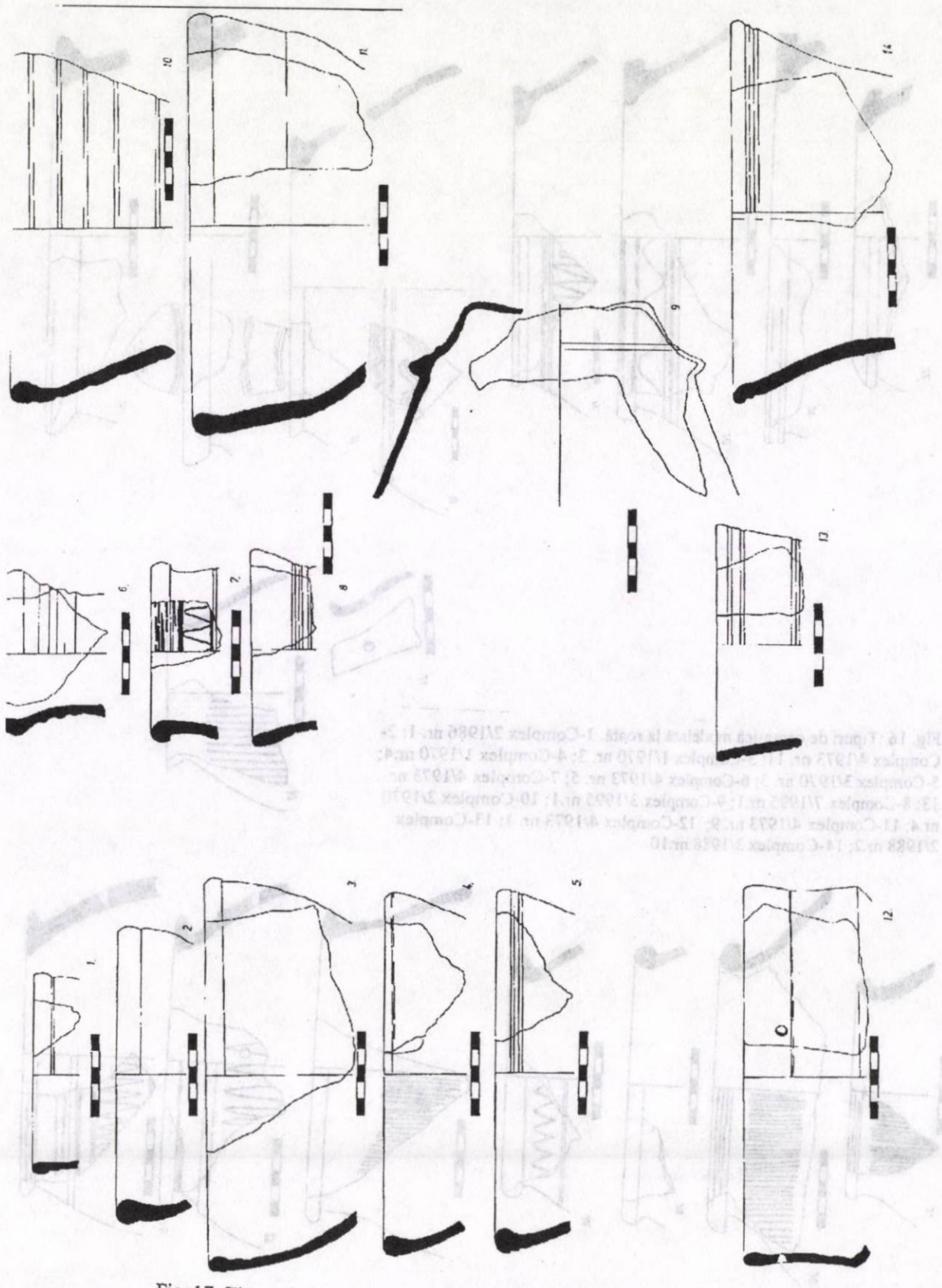

Fig. 17 :Tipuri de ceramică modelată la roată. 15-Complex 4/1973 nr.14; 16-Complex 4/1973 nr.8; 17,18-Complex 2/1997 nr.1; 19-Complex 2/1997 nr.6; 20-Complex 3\1988 nr.7; 21-Complex 4\1973 nr.14; 22-Complex\1970 nr.4; 23-Complex 4-1973 nr.2; 24-Complex 1\1970 nr.1; 25-Complex 4\1973 nr.15; 26-Complex 4\1976 nr.12; 27-Complex 2\1970 nr.2; 28-Complex 3\1970 nr.2; 29-Complex 5\1995 nr.4; 30-Complex 1\1996 nr.6; 31-Complex 3\1988 nr. 6.

O stelă funerară din colecţia Muzeului Băilor Herculane

Călin Timoc

Micul punct muzeistic organizat în incinta vechiului Casino de la Băile Herculane este singurul loc unde mai pot fi admirate puţinele vestigii rămase din staţiunea termală romană.Din păcate nu toate exponatele sunt descoperite în teritoriul actualei staţiuni aşa cum susţin localnicii.

Majoritatea antichităţilor descoperite aici au fost trimise la Viena din ordinul guvernatorului Banatului (1736) "spre a împodobi- împreună cu altele, aduse din Transilvania - holul şi scara ducând la biblioteca publică cezaro-regească", (Griselini 1984, p.205).

În anul 1922 când s-a înfiinţat expoziţia din cadrul staţiunii balneare au fost aduse diferite piese provenind din săpăturile arheologice întreprinse la începutul secolului XX de generalul Nicolae Cena la Mehadia, cel care a înfiinţat şi acest muzeu
(Buracu 1984, p.6-8).

Muzeul din Reşiţa preluând după al doilea război mondial expoziţia staţiunii Băile Herculane s-a îngrijit să îmbogăţească colecţia (din care multe piese importante dispăruseră între timp) cu alte materiale de factură romană îndeosebi material tegular: ţigle, conducte, cărămizi, pişcoturi, etc. Un fragment de ţiglă poartă ştampila LEG VII...., în cartuş cu *ansae*. O analogie perfectă a aceste ştampile o cunoaştem din descoperirile arheologice de la Gornea (jud. Caraş-Severin).(Gudea 1977, fig.13 a). O conductă cilindrică poartă chiar marcat cu tuş: G 1968, anul 1968 fiind anul efectuării săpăturilor arheologice la baia romană de la Gornea (Gudea 1977, p. 12, n. 2).

Partea negativă a lucrurilor o constituie faptul că nu există nici o indicaţie sau evidenţă a pieselor arheologice ce provin din alte puncte ale Banatului.

Vom încerca în continuare să facem câteva observaţii asupra unei stele funerare care a scăpat atenţiei cercetărilor, nefiind încă publicată.

Stela funerară este confecţionată dintr-un bloc de piatră calcaroasă cenuşie, dură şi săpunoasă la pipăit. Starea fragmentară a pietrei nu permite pe deplin precizarea tuturor elementelor de decor.

Suprafaţa sculptată este puternic distrusă şi tocită doar pe alocuri se pot distinge câteva contururi mai proeminente.

Lungimea blocului de piatră este de 80 cm, înălţimea de 83 cm şi lăţimea de 20 cm.

În centrul imaginii apare reprezentată, credem, o femeie într-un medalion semicircular din două muluri, prima de 6 cm lăţime şi a doua de 4 cm. Îmbrăcămintea pare a fi o *palla*, iar coafura încadrează din lateral şi deasupra faţa. Persoana redată nu pare să fi avut barbă, fapt ce ne îndreptăţeşte să credem că este, aşa cum am zis, o femeie.

Pe colţurile rămase între medalionul semicircular şi chenarul simplu ce încadrează din lateral imaginea defunctei au fost realizate nişte decoruri vegetale sub forma unor frunze de ferigă.

În partea superioară a stelei pe axul central se poate remarca un element de decor circular care ne duce cu gândul la un vas sau un conde pin încadrat probabil, în cazul nostru, de doi lei afrontaţi.

Tipologic putem încadra stela la tipul iconic nearhitectural cu medalion şi partea de sus dreaptă (III. C. 1 după Lucia Ţeposu-Marinescu) sau tipul plastic cu imaginea

defunctului în bust: pieptul, gâtul, capul (I.c.1 după Alexandru Diaconescu) (Chiş 1997, p.72-76).

Datarea stelei funerare se încadrează în epoca stăpânirii Daciei de către romani, secolul II-III p.Chr.

Locul de descoperire este necunoscut, mai precis incert. Roca cenuşie, calcaroasă extrem de dură este tipică munţilor din zona Mehadia- Băile Herculane, fapt ce ne facem să credem că a fost descoperită aici, probabil de generalul Nicolae Cena. Urmărind inventarul colecţie sale, la înfiinţarea muzeului staţiunii în 1922, piesa noastră pare a fi cea cu "No. XIV" : " Bloc de piatră rupt, destinat sau pentru o piatră de mormânt sau pentru o tablă votivă" (Buracu 1924, p.16). Din colecţia Muzeului Băilor Herculane, dintre toate pietrele funerare cu caracteristicile unei table (deci nu altar), face parte doar stela mai sus descrisă.

Abrevieri bibliografice

Buracu 1924 Coriolan I. Buracu, *Muzeul General Nicolae Cena în Băile Herculane şi Cronica Mehadiei*, Lugoj, 1924.

Chiş 1997 Silviu Chiş, *Observaţii asupra stelelor funerare de la Potaissa*, în *Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti*, 3, 1997, Alba-Iulia, p.71-78.

Griselini 1984 Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, (traducere şi note Costin Feneşan), Timişoara, 1984.

Gudea 1977 Nicolae Gudea, *Gornea. Aşezări din epoca romanătârzie*, Reşiţa, 1977.

Ein Grabdenkmal von der Sammlung des Herkulesbadmuseums
(Zusammenfassung)

Der Grabdenkmalfragmant war bis jetzt unveroffentlicht. Er ist uns in ein schlechter Zustand behaltet und stellt eine Frau in einen Halbkreismedalion dar. Der Steinblock hat folgende Dimensionen: 80 cm Lange, 83 cm Hohe und 20 cm Breite. Nach unsere Meinung die Funebralstele soll identisch mit der Stuck aus der Inventarkatalog des Priesters Coriolan I. Buracu sein. Der graue, harte Kalksteinblock ist auch heute in der Herkulesbadmuseum, der ehemalige "General N.Cena" Museum bewahrt. Es kann aber sein, dass die Funebralstele aus der Ausgrabungen von Mehadia (Kreis Caraș-Severin) - 12 km weit von Herkulesbad - von der Amateurarchaologe N.Cena gefunden sein soll.

Abb.1 Der Grabdenkmalfragment von der Sammlung des Herculesbadmuseum

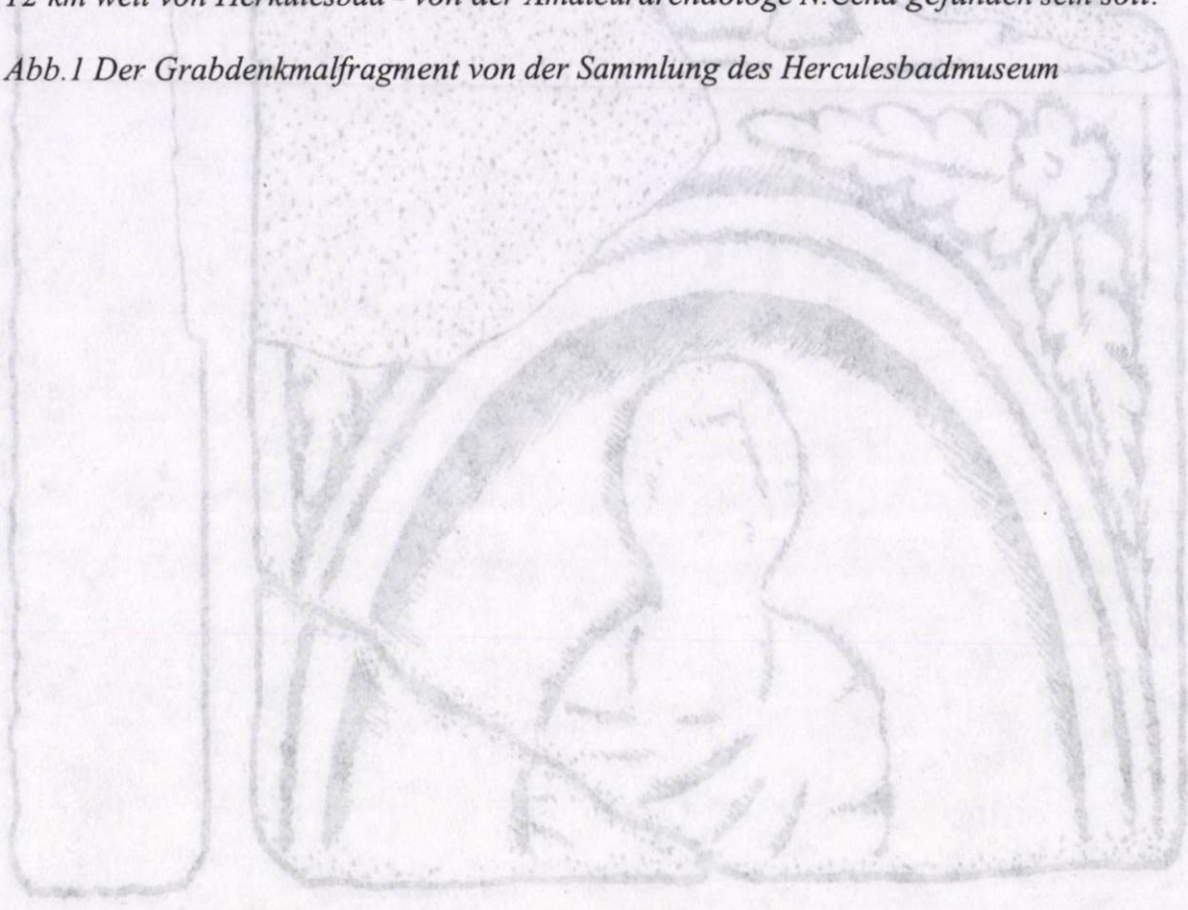

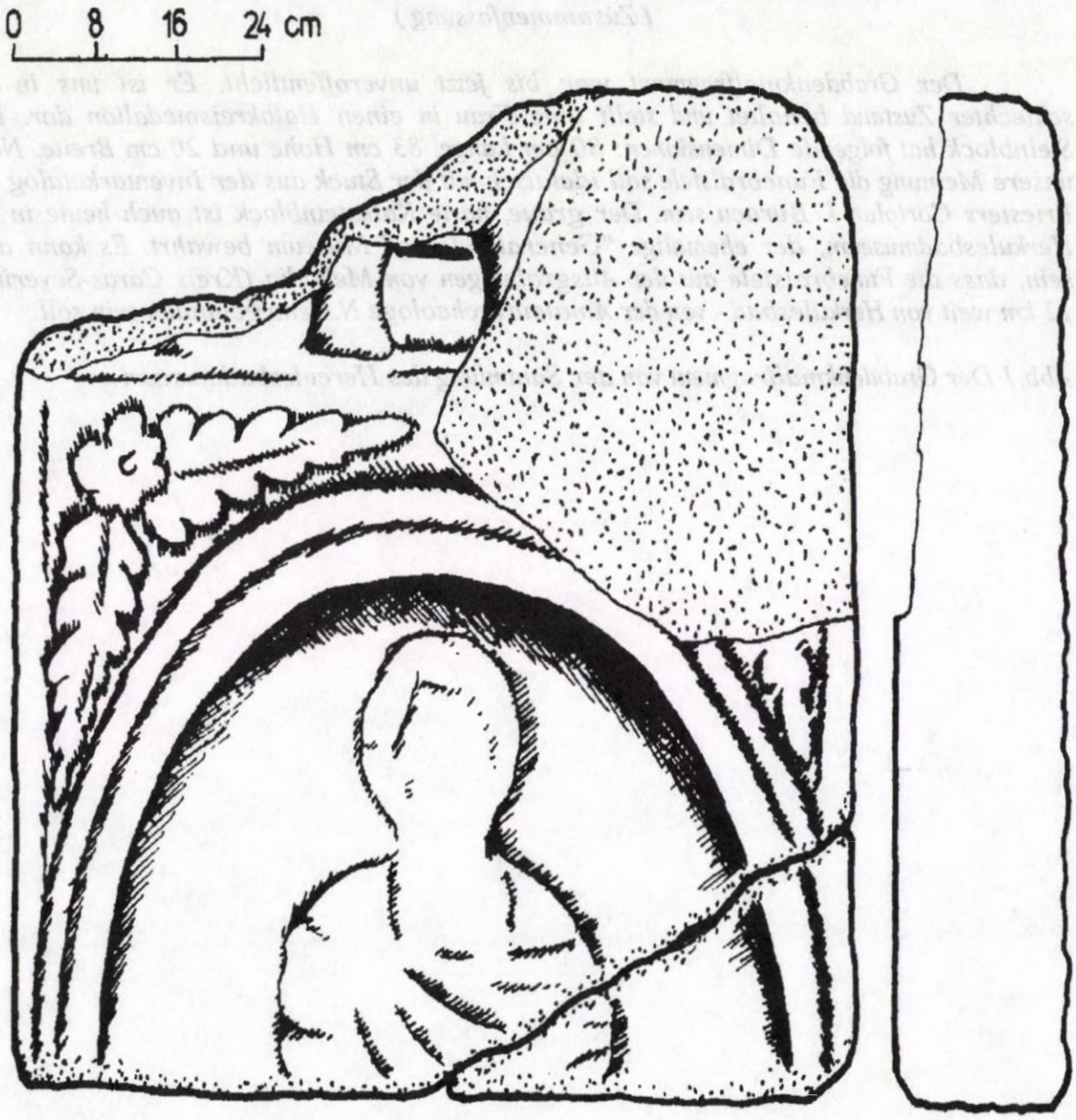

Fig. 1 Stela funerară din colecția Muzeului Băilor Herculane

Județul Satu Mare - Bibliografia perioadei secolelor II-IV

Gheorghe Lazin

Excepție unele mențiuni sumare și în același timp incomplete sau greșit publicate, vestigiile care se pot data cronologic în secolele II-IV p. Chr. descoperite pe teritoriul actual al județului Satu Mare, au început să fie cercetate mai aprofundat începând cu deceniul al VII-lea a secolului nostru.

Bibliografia de față înmănunchează studii, articole și note apărute în diferite publicații de sine stătătoare sau în perioduce din țară sau din străinătate, care au drept de cercetare antichitățile din această perioadă, pentru care s-a propus și noțiunea de epocă romană (I. Stanciu, *EphNap*, V, 1995, p. 139-226).

Criteriul de ordonare pe care îl socotesc cel mai corect este gruparea studiilor pe autori, în ordine alfabetică; pe categorii de descoperiri, sau operând pe o ordonare cronologică mai restrânsă (ex: sec. II-III sau sec. III-IV), lucrul nu este posibil. Acolo unde există rezumate într-o limbă străină, au fost făcute mențiunile cuvenite. Abrevierile uzitate sunt cele adoptate de revista: *Satu Mare - Studii și Comunicări*. În cazul recenziilor este menționat mai întâi autorul și lucrarea recenzată iar apoi numele celui care a întocmit recenzia.

***

1. Bader, Tiberiu. *Descoperiri monetare în Câmpia Someșană*, Baia Mare, 1967.

2. Bader, Tiberiu. *Descoperiri de "terra sigillata" în teritoriile situate la nord-vest de Dacia romană* (Zur Verbreitung der sigillaten im Nordwestern Siebenbürgens), in Sargetia, XI-XII, 1974-1975, p. 269-276.

3.Bader, Tiberiu. *Ein Mittelalteriches Schwert mit Inschrift aus Satu Mare* (Rumänien), în ŠtudjnéZvesti, 21, Nitra, 1985, p. 257-264.

4. Bader, Tiberiu. *Contribuții la cunoașterea istoriei orașului Satu Mare. Descoperiri arheologice - (I),* (Beiträge zur Kenntnis der Stadt Sathmar. Archäologische Funde - (I), în StCom Satu Mare, III, 1975, p. 19-45.

5. Bader, Tiberiu, Winkler, Iudita. *Al doilea tezaur de denari romani imperiali descoperit la Ghirișa (com. Beltiug, jud. Satu Mare)*, (Der zweite hortfund Römisch - Kaiserzeitlicher Denare aus Ghirișa (Gem. Beltiug, Kr. Satu Mare), în StCom Satu Mare, IV, 1980, p. 85-126.

6. Bader, Tiberiu, Lazin Gheorghe. *Mărturii arheologice din județul Satu Mare*, Satu Mare, 1980.

7. Bader, Tiberiu. *Săpăturile arheologice din județul Satu Mare* (partea I-a), (Die Archäologischen Grabungen im Kreis Satu Mare), în StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982, p. 143-165

8. Bichir, Gheorghe. *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie, în Actes du VIII-e Congrès International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques, I, Rapports généraux*, Belgrad, 1971, p. 275-285.

9. Bichir, Gheorghe. *Les Daces libres de l'epoque romaine a la lumière des données archeologiques, în Traco-Dacica, II*, 1976, p. 287-306.

10. Bichir, Gheorghe. *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumiere des données archéologiques, în Actes du II-e Congrès de Tracologie*, II, București, 1980, p. 287-307.

11. Bóna , István. *Az újhártyáni germán lovassir, în ArchÉrt*, 1961, 2, p. 192-196.

12. Bóna , István. *Szabolcs - Szatmár megye régészeti emlékei. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei, I. Magyarország Műemlékeinek Topografiája*, X, Szerk. EntzG., Budapest, 1986, p. 15-91.
13. Bóna , István. *A honfoglalás előlti kultúrák és népek. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monografiája, I, Kötet - Történelem és kultúra*, Nyiregyháza, 1993.
14. Buturnariu, Viorel. *Monede romane post-aureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491),* I. Perioada 275-324 (Les monnaies romaines post-auréliénnes dans les territoires carpato-danubiano-pontiques (les années 275-491). I. La periode 275-324, în ArhMold, XI, 1987, p.113-140.
15. Butunariu, Viorel. *Monede antice post-aureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275-491*), II. Perioada 324-383. (Les monnaies romanies post-aurélienennes dans les territoires carpato-danubiano-pontiques (les années 275-491), II. La periode 324-383, în ArhMold, XII, 1988, p. 131-196.
16. Cercun, Iolana, K. *Aspecti istoriograficinovo doslidjenia etnicinoi istorii Verhnego Potisia*, I-V v.v.n.e., în Carpatica, 5 Ujgorod, 1998, p. 154-165.
17. Chirilă, Eugen, Dumitraşcu, Sever, Mălăescu, Dumitru. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VI)*, în Apulum, IX, 1971, p. 169-172.
18. Chirilă, Eugen, Dumitraşcu, Sever, Emödi, Ioan, Lazin, Gheorghe, Nanaşi, Zoltan, Németi, Ioan. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XI), în StCom Sibiu*, 18, 1974, p. 135-139.
19. Chirilă, Eugen, Lucăcel, Vasile. *Descoperiri monetare antice în Transilvania* (XVI), în ActaMP, III, 1979, p. 137-138.
20. Diaconu, Gheorghe. *Dacii din nord-vest în epoca romană. Carpii în interiorul arcului carpatic*, (Die Daker aus dem Nordwestern im Römischer Zeit. Die Karpen im Innenkarpatischen gebiet), în SCIVA, 37, 1986, 4, p. 296-308.
21. Diculescu, Constantin. *Die Wandalen und die Goten in Hungarn und Rumänien*, în Mannus Bibliotek, 34, Leipzig, 1923.
22. Dörner, Egon. *Dacii şi sarmaţii din secolele II-III e.n. în vestul României*, (Daker und Sarmaten in western Rumänien wahrend des 2-3 Jarhunderts), Apulum, IX, 1971, p. 681-692.
23. Dumitraşcu, Sever, Bader, Tiberiu. *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit* (Die Siedlung der freien Daker von Medieşul Aurit), în AMN, IV, 1967, p. 107-126.
24. Dumitraşcu, Sever, Bader, Tiberiu. *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Aurit* (I), (Die Siedlung der freien Daker von Medieşul Aurit), Oradea, 1967.
25. Dumitraşcu, Sever. *Aşezări şi descoperiri dacice din vestul şi nordul-vestul României în secolele II-IV e.n.* (Habitants et découvertes daces dans l'ouest et le nord-ouest de la Roumanie du II-e au IV-e siècle de notre ère), în Lucrări Ştiinţifice, Oradea, 2, 1968, p. 239-256.
26. Dumitraşcu, Sever. *Săpăturile arheologice de la Unimăt* (Archäologische Ansgrabungen im Unimăt), în StCom Satu Mare, I, 1969, p. 41-47.
27. Dumitraşcu, Sever. *O locuinţă descoperită în staţiunea arheologică "Şuculeu" de la Medieşul Aurit* (In der Archäologische Beobachtungsstelle "Şuculeu" bei Medieşul Aurit wurde), în Apulum, X, 1972, p. 669-683.
28. Dumitraşcu, Sever. *Dacii şi neamurile germanice din nord-vestul Daciei*, în Semicentenarul PCR în judeţul Bihor, Oradea, 1971, p. 359-381.
29. Dumitraşcu, Sever, Nanaşi, Zoltan . *Ceramica descoperită la Ghenetea* (jud. Bihor), (In Genetea-Kreis Bihor - entdeckte Keramik), în StCom Satu Mare, II, 1972, p. 227-236.

30. Dumitraşcu, Sever, Marghitan, Liviu. *Aşezări şi descoperiri dacice din vestul şi nord-vestul României* (Dakische Siedlungen und Funde aud dem III Jahrhundert v.u.z. bis zum II Jahrhundert u.z. im Westen und Nordwesten Rumäniens, în Sargetia, VIII, 1971, p. 45-55.
31. Dumitraşcu, Sever. *Există cultura Sântana de Mureş - Cerneahov şi tipul Prešov în Crişana?* (Is it existing the Sântana de Mureş - Cerneahov culture and the Prešov type in Crişana?), în Lucrări ştiinţifice, Institutul Pedagogic, seria Istorie - Filologie, Bacău, 1974, p. 43-59.
32. Dumitraşcu, Sever. *Noi consideraţii asupra dacilor liberi de epocă romană din vestul şi nordul-vestul României* (New considerations on the free dacians from north-western Romania), în StCom Satu Mare, III, 1975, p. 51-59.
33. Dumitraşcu, Sever. *Dacii liberi din vestul şi nord-vestul României (sec. II-IV e.n.),* (Les daces libres de nord-ouest de la Roumanie (II-e - IV-e siècle n.e), în Crisia, VII, 1977, p. 65-76.
34. Dumitraşcu, Sever. *Teritoriul dacilor liberi din vestul şi nord-vestul României în vremea Daciei romane.* Rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1978.
35. Dumitraşcu, Sever. *Les Daces libres de Crişana (II-e - IV-e siècle de notre ère*), în Actes du II-e Congrès International de Tracologie, II, Bucureşti, 1980, p. 351-357.
36. Dumitraşcu, Sever. *Stadiul cercetărilor privind civilizaţia dacică din NV României* (Le stade des récherches concernant la civilisation dace de nord-ouest de la Roumanie), în StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982, p. 59-68.
37. Dumitraşcu, Sever. *Podoabe şi piese de îmbrăcăminte din mileniul I-e.n.*, (Ornaments, parures et pieces d'habits de I-er millénaire n. è.), în Crisia, XIII, 1983, p. 33-142.
38. Dumitraşcu, Sever. *Dacia Apuseană (Teritoriul dacilor liberi din vestul şi nord-vestul României în vremea Daciei romane),* Oradea, 1993.
39. Dumitraşcu, Sever. *Omnis Barbaria, în AMP, XXI, 1997, p. 305-360, (Romani şi barbari la frontierele Daciei romane: Römer und Barbaren an den Grezen des Römischen Dakiens).* Publicaţie apărută cu ocazia celui de-al XVII Congres Internaţional de Studii asupra Frontierelor Imperiului Roman, Zalău, septembrie 1997 (în continuare AMP, XXI).
40. Dumitraşcu, Sever. *Ceramics discovered in the west of Roman Dacia* (centuries II-IV A.D.), (*Vase ceramice din secolele II-IV p.Chr. descoperite la vest de provincia Dacia*), în AMP, XXI, 1997, p. 525-537.
41. Ferenczi, Ştefan. *Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia* (Über die Verteidigung der Nordgrenze der Provinz Dazien) în StCom Satu Mare, I. 1969, p. 91-110.
42. Glodariu, Ioan. *Consideraţii asupra circulaţiei monedei străine în Dacia* (sec. II î.e.n.-I e.n.), (Zum Umlauf fremder Münzen in Dazien - 2 Jh. u.v.z. - 1 Jh u.z), în ActaMN, VIII, 1971, p. 71-90.
43. Glodariu, Ioan. *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, (Dakiens Handelsverbindungen mit der Hellenistischen und Römischen Welt - 2 Jh.v.u.z. - 1 Jh.u.z) Cluj-Napoca, 1974.
44. Hampel, József. A.M.N. *Múzeum Érem és Régiségosztályának gyarapodása junius havában*, în ArchÉrt, XVI, 1880, p. 232.
45. Horedt, Kurt. *Archäologische Deutungem. 3. Zur Deutung der Siedlung und des Gräberfelds von Mediesul Aurit, jud. Satu Mare*, în Apulum, XI, 1973, p. 91-98.
46. Horedt, Kurt. *Beziehungen zwischen Dakern und Germanen, în Kurt Tackenberg* zum 75 Geburtstag, Rudolf Habelt Verlag GMBH, Bonn, 1974, p. 161-173.
47. Horedt, Kurt. *Siebenbürgen in spätrömicher Zeit*, Bukarest, 1982.

48. Iercoşan, Neţa. *Noi descoperiri arheologice în zona Carei* (Neue Archäologische Entdeckungen aus Carei), în StCom Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 139-158.
49. Iercoşan, Neţa. *Săpăturile arheologice din judeţul Satu Mare* (1971-1990), (Les fouilles archéologiques du département de Satu Mare - 1971-1990), în StCom Satu Mare, IX-X, 1992-1993, p. 77-90.
50. Iercoşan, Neţa. *Săpăturile arheologice în aşezarea neolitică aparţinând culturii Starčevo - Criş de la Tăşnad* (jud. Satu Mare), (Fouilles archéologiques dans l'etablissement appartenant a la culture Starčevo - Criş de Tăşnad dep. Satu Mare, în StCom Satu Mare), XI-XII, 1994-1995, p. 9-23.
51. Istvanovits, Eszter, Kulcsár, Valeria. *Pajzos temetkezések a Dunától keletre eső Kárpát-medencei Barbaricumban* (Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegen Barbaricum des Karpatenbekens), în NyJAMÉ, XXX-XXXII, 1987-1989, p. 47-96.
52. Jahn, Michael. *Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwiecklung*, în Mannus Bibliotek, 21, Leipzig, 1921.
53. Kotigoroško, Vjačeslav, G. *Gončarnoe proizvodstvo v Verhnem Potise III* v. do. n.e. - IV v.n.e., în Východoslovenshý Pravek, Košice, IV, 1993, p. 143-156.
54. Kotigoroško Vjačeslav, G. *Ţinuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tène şi romană)*, Institutul Român de Tracologie, Biblioteca Thracologica, IX, Bucureşti, 1995.
55. Kotigoroško, Vjačeslav, G. *Ţinuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tène şi română),* Institutul Român de Tracologie, Biblioteca Thracologica, IX, Bucureşti, 1995 (Recenzie: Németi János, în StCom Satu Mare, XIII, 1996, p. 457-461).
56. Kotigoroško Vjačeslav, *G. Kurgan pozdnerimskovo vremia vozle c. Lazuri Caty-Marskovo uezda Rumânii* (The Mound of the Late Roman period near the village Lazuri (Satu Mare region), în Carpatica, 5, Ujgorod, 1998, p. 129-136.
57. Kovácvs, Sándor. *Jegyzetek a Béla-Várhegyi leletekről* (Aufzeichungen über die Fundstücke aus Béla-Várhegy), în NyJAMÉ, VIII-IX, 1965-1966, Budapest, 1967, p. 25-33.
58. Lamiova-Schmiedlova, Maria. *Dacians on the territory of present day Slovakia (Dacii pe teritoriul Slovaciei de astăzi*), AMP, XXI, 1997, p. 743-766.
59. Lamiova-Schmiedlova, Maria. *Stempelverzierte graue Keramik aus Römischer Zeit in der Ostslovakei (Ceramica cenuşie ştampilată de epocă romană din estul Slovaciei*), în AMP, XXI, 1997, p. 767-781.
60. Lazin, Gheorghe. *Circulaţia monetară în nord-vestul României (sec. II-IV), (Die Münzumlauf in Nordwesten Rumäniens - II-IV Jh.)*, în StCom Satu Mare, I, 1969, p. 111-120.
61. Lazin, Gheorghe, Ardevan, Radu. *Monede antice din judeţul Satu Mare. (Monnaies antiques au département de Satu Mare)*, în prezentul volum, p.
62. Lazin, Gheorghe - Németi, Ioan. *Descoperiri dacice din sec. II-IV e.n. în zona Carei* (Dakische Funde aus dem II-V Jahrhundert in der zone von Carei), în Crisia, II, 1972, p. 199-213.
63. Lazin, Gheorghe - *Cercetări arheologice în sudul judeţului Satu Mare (zona Tăşnad*) - I (Des recherces archéologiques au midi du département de Satu Mare (zone Tăşnad), - I în StCom Satu Mare, III, 1975, p. 61-75.
64. Lazin, Gheorghe. *Monede antice din colecţia Muzeului judeţean Satu Mare* (Alte Münzen aus der Sammlung des Kreis-Museums Sathmar), în StCom Satu Mare, IV, 1980, p. 127-131.

65. Lazin, Gheorghe. *Cuptoare dacice de ars ceramică din sec. III-IV e.n. descoperite la Satu Mare* (Dakische Keramikbrenneröfen aus dem III-IV Jahrhundert unserer zeit, die im Satu Mare entdeckt wurden), în StCom Satu Mare, IV, 1980, p. 133-142.
66. Lazin, Gheorghe. *Ceramica ștampilată din secolele II-IV e.n. descoperită în nord-vestul României* (Stempelkeramik aus dem III-IV Jahrhundert unserer zeit in Nord-Western Rumäniens entdeckt), în StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982, p. 123-135.
67. Lazin, Gheorghe. *Două piese de metal din sec. VIII-IX descoperite în localitatea Lazuri - jud. Satu Mare* (Zwei Gegenstände aus Metal, aus dem VIII-IX Jahrundert - in der Ortschaft Lazuri - Kreis Satu Mare endeckt), în StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982, p. 137-142.
68. Lazin, Gheorghe, Cionca, Aneta. *Noi descoperiri dacice pe teritoriul actual al județului Satu Mare* (Nouvelles découvertes daces dans le département de Satu Mare), în StCom Satu Mare,VII-VIII, 1986-1987, p. 85-93.
69. Lazin, Gheorghe, Popescu, Ioan. *Monede antice mai recent descoperite în județul Satu Mare* (Monnaies antiques récement découvertes dans le département de Satu Mare), în StCom Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 95-99.
70. Lazin, Gheorghe. *Rezultatele cercetărilor arheologice în așezarea dacică* (sec. I î.e.n. - sec. I e.n.) de la Lazuri - jud. Satu Mare, în SympThrac, 7, Tulcea, 1989, p. 312-314.
71. Lazin, Gheorghe. *Civilizația dacică din secolul II î.e.n. - I e.n. în nord-vestul României*, în SympThrac, 8, Satu Mare - Carei, 1990, p. 62-67.
72. Lazin, Gheorghe, Hep, Maria. *Așezări și descoperiri arheologice din secolele V-IX e.n. în județul Satu Mare*, în SympThrac , 8, Satu Mare - Carei, 1990, p. 79-86.
73. Lazin, Gheorghe. *Szatmár megyei éremletek, în Szabolcs-Szatmár* Szemle Nyiregyháza, 3, 1991, p. 335-337.
74. Lazin, Gheorghe. *Un mormânt din secolul al III e.n. descoperit la Cehăluț (jud. Satu Mare)* (Ein un Cehăluț-Kreis Satu Mare - entdecktes Grab aus dem 3 Jh. u.z.), în AMP, XVI, 1992, p. 339-346.
75. Lazin, Gheorghe, Ciarnău, Ioan. *Monede antice din județul Satu Mare. Bibliografia numismatică a județului Satu Mare - antică și medievală* (La monnaie antique au département de Satu Mare. La bibliographie numismatique du département de Satu Mare- antique et medievale), în StCom Satu Mare, IX-X, 1993, p. 49-56.
76. Lazin, Gheorghe. *O categorie aparte a ceramicii din sec. III-IV d. H. descoperită în nord-vestul României* (Une categorie à part de la ceramique du III-e - IV-e siècle ap. Ch. découvertes au nord-ouest de la Roumanie), în Revista Bistriței, IX, 1995, p. 145-148.
77. Lazin, Gheorghe. *Rectificări privind două monede romane imperiale descoperite în județul Satu Mare* (Rectification concerning two Roman Imperial coins discovered in Satu Mare county), în StCom Satu Mare, XVI, 1997, p. 119-122.
78. Lazin, Gheorghe. *Județul Satu Mare - Bibliografia perioadei secolelor II-IV* (Satu Mare county - The bibliography of II-IV centuries), în prezentul volum, p.
79. Macrea, Mihail. *Dacii liberi în epoca romană* (Die freien Daker während der Römerzeit), în Apulum, VII/1, 1968, p. 171-200.
80. Marta Liviu, Gindele Robert, *Raport privind cercetările arheologice de la Apa* (jud. Satu Mare). Campania 1998, în StCom Satu Mare, în prezentul volum, p.
81. Mitrea, Bucur. *Trente années des découvertes monnétaires en Roumanie*: 1957-1987, în Dacia, N.S. , XXXII, 1988, nr. 1-2 janvier-decembre, p. 218-230.

82. Mureşan, Pompei. *Contribuţii etnografice la terminologia unor elemente de cultură agricolă din judeţul Satu Mare* (Etnographical contributions to the terminology of some agricultural elements in the district Satu Mare), în AMET, VIII, 1976, p.
83. Németi, Ioan. *Descoperiri arheologice din hotarul oraşului Carei* (jud. Satu Mare), (Archäologische Endeckungen in der Ungebung der Stadt Carei (Kreis Satu Mare), în StCom Satu Mare, V-VI, 1981-1982, p. 167-182.
84. Németi, Ioan. *Descoperiri din epoca migraţiilor din zona Carei* (Neue Entdeckungen aus der Völkerwanderungszeit aus der Carei Gegend), în SCIVA, 34, 2, 1983, p. 134-150.
85. Németi, Ioan. *Descoperiri arheologice de pe teritoriul localităţii Moftinul Mic* (jud. Satu Mare), (Archäologische Endeckungen auf dem gebiet des Dorfes Moftinul Mic-Kreis Satu Mare), în StCom Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 101-137.
86. Németi, Ioan. *Repertoriul arheologic al localităţii Ghenci* (com Căuaş, jud. Satu Mare), (Das Archäologische Repertoire des Dorfes Ghenci (Gemeinde Căuaş, Kreis Satu Mare), în StCom Satu Mare, IX-X, 1992-1993, p. 57-75.
87. Németi, János, Gindele Robert, *Beitrage zur Geschichte des Careigegend* im 2-4 Jahrhundert n. Ch. (*Contribuţii la istoricul zonei Careiului în secolele II-IV p. Chr.*), în AMP, XXI, 1997, p. 599-703.
88. Németi, János, Gindele Robert. *Aşezarea din epoca romană de la Pişcolt-Lutărie* (jud. Satu Mare), în prezentul volum, p.
89. Opreanu, Coriolan. *Dakien und die lazygen während der Regierungs Trajans (Dacii şi iazigii în vremea lui Traian*), în AMP, XXI, 1997, p. 269-290.
90. Preda, Constantin. *Circulaţia monedelor post-aureliene în Dacia* (Circulation des monnaies romaines post-auréliennes en Dacie), în SCIVA, 26, 4, 1975, p. 441-486.
91. Protase, Dumitru, Bader, Tiberiu. *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirişa* (Ein Kaiserzeitlicher Schatzfund mit römischen Denaren aus Ghirişa), în Tezaure monetare, p. 37-60.
92. Roska, Marton. *Erdély régészeti repertóriuma*, I. Öskor (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, I. Praehistorica), Cluj, 1942.
93. Rusu, Mircea. *Contribuţii arheologice la istoricul cetăţii Biharea* (Contribution arhéologiques a l'histoire de la cité fortifiée de Biharea), în AIIC, III, Cluj, 1960, p. 7-25.
94. Săşianu, Alexandru. *Moneda antică în vestul şi nord-vestul României* (Ancient coins im Western and Nord-Western Romania), Oradea, 1980.
95. Săşianu, Alexandru. *Moneda antică în vestul şi nord-vestul României*, Oradea, 1980, (Recenzie: Gheorghe, Lazin, Marilena, Lazin), în StCom Satu Mare, V-VII, 1981-1982, p. 677-680.
96. Stanciu, Ioan. *Ceramică din secolele III-IV descoperită la Ciumeşti, jud. Satu Mare* (La céramique du III-e - IV-e siècle découverte a Ciumeşti, dep. Satu Mare), în ActaMN, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 553-568.
97. Stanciu, Ioan. Lazuri, *în Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993*. A XXVIII-a Sesiunea naţională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 12-15 mai 1994, nr. 73, p. 36.
98. Stanciu, Ioan. *Contribuţii la cunoaşterea epocii romane în bazinul mijlociu şi inferior al râului Someş* (Contribution to the knowledge of the Roman Imperial period in the middle an lower basin of the Someş river), în EphNap, V, 1995, p. 139-226.
99. Stanciu, Ioan - Lazuri, jud. Satu Mare, *Aşezările din secolele II-IV şi VI-VII, în Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1994*, A XXIX-a Sesiunea naţională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, nr. 72/II, p. 51.

100. Stanciu, Ioan - Lazuri, jud. Satu Mare, *Așezările din mileniul I p. Chr. în Cronica cercetărilor arheologice*. Campania 1995, A XXX-a Sesiunea națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-6 mai 1996, nr. 80/II, p. 71-72.
101. Stoia, Adriana - *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1976), în Dacia, N.S., XXI, 1977, p. 357-373.
102. Stoia, Adriana - *Les fouilles archéologiques en Roumanie* (1977), în Dacia, N.S., 1978, p. 348-362.
103. Szirmai, Antal - *Szatmár Vármegye, Fekvése, történeti és polgári esmérete*, vol. I-II, Buda, 1809-1810.
104. Vende, Aladar - *Szatmár vármegye őskora, în Szatmár vármegye. A Magyarország bizottságának felügyelete alatt írtak a Szatmár megyei helyi munkatársak*, Budapest, 1909.
105. Winkler, Iudita - *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în SCȘ, Cluj, seria III, științe sociale, an, VI, nr. 1-2, 1955, p. 13-18.
106. Winkler, Iudita - *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege, în Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, München, 17, 1967, p. 123-156.
107. Winkler, Iudita - *Tezaurul de denari romani de la Satu Mare* (Der Römische Denarhort von Satu Mare), în Tezaure monetare, p. 19-36.
108. Zirra, Vlad - *Un cimitir celtic în nord-vestul României*. Ciumești, I (Ein Keltisches Gräberfeld in Nord-West Rumänien. Ciumești.I), Baia Mare, 1967.
109. Zirra, Vlad - *Stand der forschung der Keltischen SpätlatenZeit in Rumänien*, în AR, XXIII, 1971, p. 529-547.

Satu Mare County - The Bibliography of II-nd - IV-th Centuries
(Summary)

Excepting some summary, incomplete and wrong published mentions, the discoveries from Satu Mare county for IInd - IVth centuries became to by thoroughly researched only at the beginning of seventh decade of our century.

This bibliography includes studies, articles and varied periodicals or publications, in the country or from abroad with research in the field of antiquites from that period known as the Roman Age (I. Stanciu, EphNap, V, 1995, p. 139.226).

The criterion that I consider to be the most correct is to group together the authors, alphabetically; using discovery categories or a limited cronology (for instance: IInd-IIIrd centuries or IIIrd-IVth centuries) that thing is not possible. The abbreviations are those used by the year-book: Satu Mare-Studii și Comunicări. In case of some book-review it is mentioned first the author and the title of the book that is reviewed, than the name of the one who did the book-review.

Aşezarea slavă timpurie de la Lazuri - "Lubi tag", jud. Satu Mare (cercetările arheologice din anii 1977, 1993 - 1995*). Contribuţii la cunoaşterea secolelor 6-7 în zona Tisei superioare

Ioan Stanciu

Comuna (suburbană) Lazuri se află în imediata apropiere nord-nord-vestică a oraşului Satu Mare (între limitele celor două localităţi distanţa fiind cu ceva sub 3 km), aşadar la nord de cursul inferior al râului Someş, faţă de care aşezarea din punctul *Lubi tag* este situată la cca. 8 km. Zona aparţine Câmpiei Someşene, axată pe albia meandrată a Someşului, cu o altitudine medie între 115-116 m. Peisajul este marcat de relieful plat, caracterizat prin fragmentarea redusă, aceasta datorându-se cu precădere vechilor văi create de cursul râului sau afluenţii săi. Tocmai terasele acestora sau porţiuni de teren cu aspectul unor "grinduri" au fost succesiv locuite în decursul vremii. Pe verticală, solul este alcătuit din depozite aluviale (lut şi nisip cu pietrişuri la bază), iar stratul de la suprafaţă îl reprezintă solurile brune şi gleice, propice mai ales păşunatului. În vecinătatea vestică şi sud-vestică se afla Mlaştina Ecedea, una dintre cele mai întinse zone mlăştinoase din întreaga Câmpie a Tisei, traversată de cursul inferior al Crasnei. În trecut, Câmpia Someşană era acoperită cu păduri de foioase şi vegetaţie specifică ţinuturilor mlăştinoase, imagine confirmată deja de primele documente medievale (*Bader 1978*, p. 9; *Karácsonyi 1994-1995*, p. 202-203, 211-213).

Punctul *Lubi-tag* este situat la 2 km N-V de centrul comunei şi 250 m în dreapta şoselei Lazuri - Peleş (Peleşu Mare), în imediata vecinătate a S.C. Agrocom Satu Mare, Ferma nr. 3. Zona centrală a locuirilor din diferite perioade corespunde unei porţiuni de teren plată, uşor ridicată în raport cu terenul din jur (diferenţa maximă de nivel este de 75 cm). Este de presupus că, în trecut, aspectul de "grind" al locului era mai accentuat şi că în jur era răspândit teren mlăştinos, presărat cu fire de apă. Ampla reţea a canalelor pentru drenaj, recent amenajate, susţine această presupunere. Construcţia fermei, arăturile succesive şi amintetele canale au afectat unele dintre complexele arheologice. Întinderea reală a aşezărilor din epoci diferite, concentrate practic în aceeaşi porţiune de teren, este dificil de estimat în actualul stadiu al cercetării, însă, probabil că unele dintre ele (din epoca romană şi aşezarea slavă timpurie, poate şi cele din epoca bronzului şi hallstattiană) ocupau o suprafaţă de aproximativ 3-4 hectare.

Sunt reprezentate prin complexe arheologice locuiri din epoca bronzului şi hallstattiană (*Kacsó 1995; Németi 1996a; Németi 1997*, p. 78-80), în continuare orizonturile C şi D ale epocii Laténe (*Lazin 1981-1982*, nr. 8a, p. 74-75; *Lazin 1989; Lazin 1990*, nr. 14, p. 64; *Németi 1996a; Németi 1997*, p. 80-81), epoca romană (*Stanciu 1994a; Stanciu 1995a; Stanciu 1995b*, nr. 17/B, p.145-150; *Stanciu 1996a; Stanciu, colab. 1998*, p. 37-38), secolele 6-7 (*Stoia 1978*, nr. 73/b, p. 356; *Lazin 1981-1982*, nr. 8a, p. 74; *Lazin, Hep 1990*, nr. 19/a, p. 8; *Stanciu 1994a; Stanciu 1995a; Stanciu 1996a; Stanciu, colab.*

---

* Identificarea sitului se datorează lui Gh. Lazin (Muzeul Judeţean Satu Mare), care a efectuat sondaje în anii 1977-1978, 1984, interesat fiind cu precădere în cercetarea locuirii din epoca Latène târzie. În 1993 a început cercetarea sistematică a obiectivului, în esenţă susţinută prin colaborarea dintre Muzeul Judeţean Satu Mare (Gh. Lazin) şi Institutul de Arheologie şi Istoria Artei Cluj-Napoca (Ioan Stanciu). La campania 1994 a participat, pe o durată mai scurtă, dr. C. Kacsó (Muzeul Judeţean Maramureş), iar în cursul campaniei 1995 a intervenit colaborarea cu Institutul Român de Tracologie (dr. J. Németi) şi Universitatea de Stat din Uzgorod (dr. V. G. Kotigoroško, dr. I. Cercun). Colaborarea cu Universitatea ucraineană (dr. V. G. Kotigoroško) a continuat şi în cursul campaniei 1996, colectivul ucrainean investigând un sector distinct, în zona cimitirului tumular din epoca romană.

1998, p. 38-40, fig. 44) şi secolele 9-10 (menţiuni: *Stanciu 1996a; Stanciu, colab. 1998*, p. 40). În imediata apropiere a aşezărilor, V. G. Kotigoroško a identificat un grup de tumuli cu morminte de incineraţie, aproape complet aplatizaţi; unul dintre ei a fost integral cercetat în campaniile 1995-1996 şi datat în sec. 3-4 d.Chr. (*Kotigoroško 1997; Kotigoroško 1998*).

În majoritatea suprafeţelor săpate până acum nu există straturi de cultură distincte, care să poată fi atribuite exclusiv unei perioade, cu excepţia epocii bronzului. Arăturii, cu o grosime medie de 25/30 cm, îi urmează un strat de pământ negru, afânat (grosime medie 30 cm), uneori parţial bulversat în partea superioară printr-o arătură veche, mai adâncă, care conţine materiale din diverse perioade. Acesta suprapune un strat de pământ brun-gălbui (grosime medie 10/15 cm), uneori foarte asemănător sterilului arheologic, în care au fost găsite fără excepţie materiale din epoca bronzului sau hallstattiene. Solul steril din punct de vedere arheologic este reprezentat printr-o argilă gălbuie, care în adâncime, conţine din ce în ce mai mult limonit. La o adâncime de aproximativ 140 cm, lutul galben este înlocuit cu un strat de argilă cenuşiu-vineţie, ce conţine de asemenea limonit. În suprafeţele nr. 9, 10 şi 11/1995 a fost sesizat, sub arătură, un strat cultural medieval timpuriu (sec. 9-10), care acoperă complexe medievale timpurii mai vechi (pl. XLVII/8, stratul b).

Aşadar, aşezării slave timpurii nu îi corespunde un strat cultural distinct, vag conturat doar în apropierea complexelor. Pe verticală, locuinţele sunt sesizabile uneori chiar de la baza arăturii (în medie de la -30/40 cm), însă planul lor poate fi clar delimitat deasupra sterilului arheologic, în stratul corespunzător epocii bronzului. Materiale din această perioadă apar foarte rar în afara locuinţelor. Lipsa unui strat legat de locuirea slavă timpurie ar putea fi explicată prin bulversările produse în sol ca urmare a arăturilor adânci, însă în general acestor aşezări le este caracteristic un strat de cultură superficial ori lipseşte de cele mai multe ori, situaţie ce nu poate fi explicată decât prin durata scurtă a locuirii şi numărul mic al locuinţelor ce au funcţionat sincron (*Prihodnjuk 1990*, p. 210). Este indicat pe această cale sedentarismul firav, respectiv mobilitatea unor comunităţi ce practicau o agricultură extensivă şi creşterea animalelor (*Prihodnjuk, Terpilovskij 1990*, p. 429; *Zeman 1976*, p. 224; *Parczewski 1993*, p. 109; *Fusek 1994a*, p. 312).

Locuinţele

Observaţiile cu privire la topografia internă a aşezării nu pot fi decât preliminare, însă complexele cercetate în campanile 1993 - 1995 (locuinţele 1, 8, 11, 14 şi complexul 18) indică o anumită tendinţă. Ele sunt dispuse de-a lungul unui perimetru oval, care delimitează o suprafaţă nelocuită, lipsită de orice amenajări, cu dimensiunile pe axe de cca. 15 X 11 m. Trei dintre locuinţe au orientare aproape identică, nord-sud (nr. 1, 11 şi 14) şi cuptoare construite în aceeaşi manieră; alături de locuinţa 1 există şi o groapă (nr. 8). Este posibil ca locuinţa nr. 8 (orientată NNV-SSE, pe direcţia intrării), identică în această privinţă - dar şi ca variantă de cuptor - locuinţei 17, să nu aparţină acestei grupări (fig. 1). Probabil că o altă grupare asemănătoare există şi în zona locuinţei nr. 17, împreună cu altele cercetate în campania 1997 (*Stanciu, colab. 1998*, p. 38-40; fig. 44), însă situaţia este mai complicată aici, datorită suprapunerilor de complexe. În nord-vestul României o dispunere asemănătoare a locuinţelor poate fi semnalată la Badon-*Doaşte* (jud. Sălaj), unde cele patru locuinţe cercetate delimitează o porţiune circulară liberă, cu diametrul de cca. 19

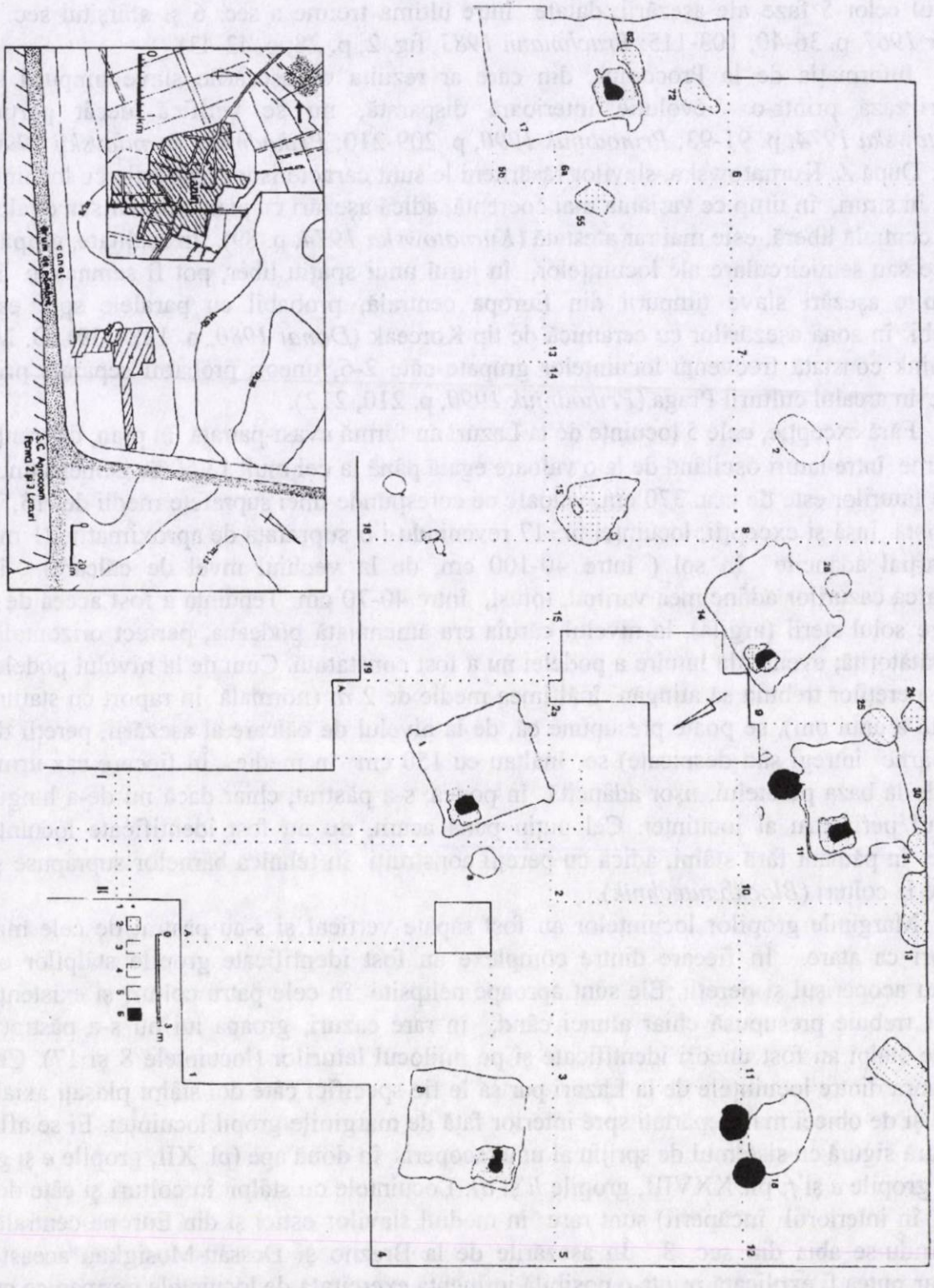

m. Locuinţelele sunt orientate aici nord-sud, cu intrarea spre sud, în direcţia spaţiului neamenajat[1]. Analogii pentru o astfel de situaţie există, spre exemplu, la Siladice (aşezare datată în prima jumătate a sec. 6) în Slovacia vestică (*Fusek 1994a*, nr. 104, p. 243), Brezno (datare identică) în Boemia nord-vestică (*Pleinerová 1965*, fig. 1, p. 121), Dessau-

[1] Posibilitatea de a examina documentaţia cercetărilor (inedite) de aici o datorez domnului Alex. V. Matei (Muzeul de Istorie şi Artă Zalău), mulţumindu-i cu acest prilej.

Mosigkau (pe Elba mijlocie), unde o astfel de grupare a locuinţelor este păstrată pe parcursul celor 5 faze ale aşezării, datate între ultima treime a sec. 6 şi sfârşitul sec. 7 (*Krüger 1967*, p. 36-40, 103-115; *Brachmann 1983*, fig. 2, p. 28; p. 42-43).

Informaţia de la Procopius, din care ar rezulta că aşezările slave timpurii se caracterizează printr-o evoluţie interioară disparată, nu se verifică decât parţial (*Kurnatowska 1974*, p. 91-93; *Prihodnjuk 1990*, p. 209-210; *Prihodnjuk, Terpilovskij 1990*, p. 425). După Z. Kurnatowska, slavilor răsăriteni le sunt caracteristice aşezările cu locuinţe grupate în şiruri, în timp ce varianta mai coerentă, adică aşezări cu plan circular sau oval şi "piaţă" centrală liberă, este mai rar atestată (*Kurnatowska 1974*, p. 89). În realitate, grupări circulare sau semicirculare ale locuinţelor, în jurul unui spaţiu liber, pot fi semnalate în mai multe aşezări slave timpurii din Europa centrală, probabil cu paralele spre est, îndeosebi în zona aşezărilor cu ceramică de tip Korceak (*Donat 1980*, p. 138-139). O. M. Prihodnjuk constată frecvenţa locuinţelor grupate câte 2-6, uneori probabil separate prin garduri, în arealul culturii Praga (*Prihodnjuk 1990*, p. 210, 212).

Fără excepţie, cele 5 locuinţe de la Lazuri au formă cvasi-patrată în plan, diferenţa de mărime între laturi oscilând de la o valoare egală până la cel mult 13,50%. Dimensiunea medie a laturilor este de cca. 370 cm, valoare ce corespunde unei suprafeţe medii de 13,50 m^2 . Există însă şi excepţii, locuinţei nr. 17 revenindu-i o suprafaţă de aproximativ 21 m^2. Sunt parţial adâncite în sol (între 40-100 cm, de la vechiul nivel de călcare), în majoritatea cazurilor adâncimea variind, totuşi, între 40-70 cm. Tendinţa a fost aceea de a se atinge solul steril (argila), la nivelul căruia era amenajată podeaua, perfect orizontală, iniţial bătătorită; eventuala lutuire a podelei nu a fost constatată. Cum de la nivelul podelei elevaţia pereţilor trebuia să atingăn înălţimea medie de 2 m (normală în raport cu statura obişnuită a unui om), se poate presupune că, de la nivelul de călcare al aşezării, pereţii de lemn (bârne întregi sau despicate) se înălţau cu 150 cm în medie. În fiecare caz urma bârnei de la baza peretelui, uşor adâncită în podea, s-a păstrat, chiar dacă nu de-a lungul întregului perimetru al locuinţei. Cel puţin până acum, nu au fost identificate locuinţe adâncite în pământ fără stâlpi, adică cu pereţii construiţi în tehnica bârnelor suprapuse şi îmbinate la colţuri (*Blockbautechnik*).

Marginile gropilor locuinţelor au fost săpate vertical şi s-au păstrat de cele mai multe ori ca atare. În fiecare dintre complexe au fost identificate gropile stâlpilor ce susţineau acoperişul şi pereţii. Ele sunt aproape nelipsite în cele patru colţuri şi existenţa stâlpului trebuie presupusă chiar atunci când, în rare cazuri, groapa lui nu s-a păstrat[2]. Gropi de stâlpi au fost uneori identificate şi pe mijlocul laturilor (locuinţele 8 şi 17). Cel puţin unora dintre locuinţele de la Lazuri par să le fie specifici câte doi stâlpi plasaţi axial, simetric şi de obicei mai depărtaţi spre interior faţă de marginile gropii locuinţei. Ei se află în legătură sigură cu sistemul de sprijin al unui acoperiş în două ape (pl. XII, gropile *e* şi *g*; pl. XX, gropile *e* şi *f*; pl. XXVIII, gropile *h* şi *d*). Locuinţele cu stâlpi în colţuri şi câte doi pe axă (în interiorul încăperii) sunt rare în mediul slavilor estici şi din Europa centrală, răspândindu-se abia din sec. 8. În aşezările de la Brezno şi Dessau-Mosigkau această situaţie ar putea fi explicată printr-o posibilă influenţă exercitată de locuinţele germanice cu plan dreptunghiular (*Donat 1980*, p. 64). Gropile de stâlpi, circulare de cele mai multe ori, depăşesc spre exterior perimetrul gropii locuinţei, detaliu considerat a fi caracteristic locuinţelor slave timpurii (*Donat 1970*, p. 258). Uneori conturul stâlpului poate fi sesizat şi pe verticală, în peretele gropii, ca în cazul locuinţelor nr. 8 şi 11 (pl. XII, gropile *b* şi *c*; pl.

[2] Lipsa gropii din colţul corespunzător cuptorului a fost frecvent semnalată în locuinţele slavilor răsăriteni şi P. Donat explică situaţia prin faptul că în acest sector al locuinţei lipsa stâlpului era suplinită de capetele suprapuse ale bârnelor din pereţi (*Donat 1980*, p. 57, 64).

XX, groapa *b;* pl. XLIX/1). Mai rar, au fost descoperite gropi de stâlpi şi în exteriorul gropii locuinţei, în imediata apropiere a marginilor acesteia. Legătura cu complexele în apropierea cărora au apărut nu este sigură, deşi, măcar uneori, pot indica stâlpi care consolidau dinspre exterior pereţii mai prost executaţi ori deterioraţi. Spre exemplu, această situaţie poate fi semnalată în cazul mai multor locuinţe de la Dessau-Mosigkau (*Krüger 1967*, fig. 3/5, p. 17; fig. 5/1, p. 19; fig. 11/1, p. 25 ş.a.) sau în Moldova (*Teodor 1978*, p. 15). Un caz mai sigur îl reprezintă locuinţa 8 unde, de o parte şi alta a laturii pe care probabil se afla intrarea, dispuse simetric, se află două gropi care puteau aparţine unor stâlpi ce susţineau streaşina acoperişului ((pl. XII, gropile nr. 7 şi 8).

În faţa cuptorului locuinţei 1, trei gropi de ţăruşi, grupate într-un plan triunghiular, pot să indice un suport de lemn, fixat pe ţăruşi sau chiar o "crăcană" de care era suspendat un vas (pl. XX, gropile *g, h, I)*. Uneori au fost identificate în faţa cuptorului alveolări în care era păstrată, pe durată scurtă, cenuşa şi cărbunele scoase din cuptor, cazul locuinţelor nr. 8 (pl. XII, gr. *a*) şi 14 (pl. XXVIII, gr. *I)*. În locuinţa 14 o astfel de groapă, cu dimensiuni mai mari, era amplasată în apropierea intrării (pl. XXVIII, gr. *j)*. Nu există argumente care să sprijine presupunerea că unele dintre aceste gropi au fost destinate păstrării proviziilor, deşi, mai rar, astfel de complexe gospodăreşti sunt atestate în interiorul locuinţelor slave timpurii (*Fusek 1994a*, p. 133).

Locul intrării poate fi clar precizat în cazul locuinţei nr. 1. În colţul sud-vestic (opus pe diagonală cuptorului) stâlpul de colţ *b* a fost dublat la 66 cm distanţă de stâlpul *a* , care, dacă ţinem cont de forma gropii, a fost cioplit, având secţiune rectangulară (pl. VII; pl. XLVIII/1). O situaţie asemănătoare apare în locuinţa 14, indicată de gropile de stâlpi *a* şi *l* (pl. XXVIII). Probabil că groapa *c* a aparţinut unui stâlp care dubla de la un moment dat stâlpul de colţ *b* (deteriorat), consolidând colţul sud-vestic al locuinţei. Spre deosebire de locuinţa nr. 1, se pare că în acest caz intrarea nu mai era încadrată de unul dintre stâlpii de colţ, dublat de un stâlp separat, ci de doi stâlpi distincţi (*a* şi *l)*. La niciuna dintre construcţii nu au fost surprinse în porţiunea intrării trepte cruţate în lut sau un ieşind rectangular, adâncit în pământ. Cum gropile locuinţelor s-au păstrat în general foarte bine, este de presupus că intrarea nu a fost amenajată în acest fel. Treptele cruţate puteau fi înlocuite cu bucăţi de bârne cioplite (spre exemplu, o reconstituire la *Rappoport 1972*, fig. 2, p. 231). De regulă, locul intrării se afla pe latura opusă cuptorului, detaliu verificabil şi în alte părţi (*Rappoport 1972*, p. 229; *Teodor 1978*, p. 15; *Baran 1990*, p. 222). Criteriul decisiv pentru plasarea intrării, respectiv a cuptorului, trebuie să fi fost unul de ordin practic, adică intenţia de a se evita expunerea intrării pe direcţia vânturilor, situaţie evidentă în cazul aşezării de la Lazuri. Cu abateri nesemnificative, locuinţele sunt orientate în funcţie de punctele cardinale, situaţie constatabilă de obicei în aşezările slave timpurii şi nu numai, adeseori orientarea construcţiilor fiind totuşi adaptată topografiei locului (*Rappoport 1972*, p. 229; *Baran 1990*, p. 220).

În literatura de specialitate este unanim acceptată constatarea cu privire la tipul de locuinţă specific slavilor în epoca medievală timpurie, conturat în elementele sale definitorii la data când triburile slave se aflau deja în migraţie: mai mult sau mai puţin adâncită în pământ sau chiar construită la suprafaţa solului (pe tălpi); plan patrat sau cvasi-patrat (diferenţa de mărime dintre laturi nu depăşeşte 15%); instalaţie pentru foc (vatră deschisă, mai frecvent cuptor de lut sau de piatră), plasată de obicei într-un colţ, de obicei pe latura nordică. Astfel de locuinţe caracterizează întreg teritoriul de răspândire al slavilor timpurii şi ele apar în aşezări cu ceramică specifică, asociate - acolo unde au fost identificate şi cimitire - mormintelor de incineraţie (*Kudrnác 1966; Krüger 1967*, p. 31-40; *Donat 1970*, p. 252, 255; *Rappoport 1972; Pleinerová 1979; Zeman 1976*, p. 218; *Donat*

1980, p. 55-56; *Šalkovský 1993; Baran 1990; Gojda 1991, p. 18-20; Parczewski 1993*, p. 96-100; *Fusek 1994a*, p. 128-134, 309, 312)[3]. Locuinţele adâncite sunt caracteristice Europei estice şi sud-estice, iar în Europa centrală (spaţiul locuit aici de slavi) acestea se extind până pe linia Elbei mijlocii, în continuare peste lanţul nordic al Munţilor Lusacieni, zona Porţilor Moraviene şi a Cracoviei, dincolo de care sunt cunoscute cu precădere locuinţe de suprafaţă patrate, construite pe tălpi sau locuinţe uşor adâncite, cu plan oval, dreptunghiular-alungit sau neregulat (*Donat 1970*, p. 262-265; *Donat 1975*, p. 114-115; *Pleinerová 1979*, p. 629; *Donat 1980*, p. 37, 46-56). În teritoriul slavilor răsăriteni a fost separată zona de silvo-stepă, cu locuinţe adâncite în pământ, de zona împădurită, aceasta cu locuinţe de suprafaţă construite pe tălpi (*Donat 1975*, p. 113). Pentru prima dată (a doua jumătate a sec. 5) locuinţele patrate, adâncite în pământ şi cu instalaţie de foc într-un colţ, sunt atestate în zona Bugului sudic, a Nistrului mijlociu şi Prutului superior. Deşi lucrurile nu sunt suficient de clare în această privinţă, majoritatea cercetătorilor văd legături în direcţia culturilor Zarubineţ (apoi Kiev), spre aria nordică, periferică, a culturii Cerneahov ori în orizontul târziu al culturii tumulilor carpatici (spre exemplu, *Rappoport 1972*, p. 230-231; *Donat 1980*, p. 63; n. 114, p. 63; *Baran 1991*, p. 39-40; *Parczewski 1993*, p. 99-100). În răsăritul Europei, aceste locuinţe au fost construite pe durata sec. 6-7 numai pe un teritoriu restrâns la vest de Nipru, răspândindu-se în direcţia opusă abia în perioada următoare (*Rappoport 1972*, p. 229).

Construcţii cu rol economic (?)

Un element care pare să fie comun celor mai vechi aşezări slave din nord-vestul României îl reprezintă cvasi-absenţa construcţiilor gospodăreşti anexe în apropierea locuinţelor[4]. Lipsa sau raritatea anexelor gospodăreşti caracterizează aşezările slave timpurii (*Donat 1980*, p. 74-75, 77; *Baran 1990*, p. 224). Este plauzibilă explicaţia conform căreia, eventual, erau construite la suprafaţa solului, de unde dificultatea de a le determina planul (*Donat 1980*, p. 126). Pe teritoriul României, în aşezările din sec. 6-7 construcţii de suprafaţă, fără instalaţie de foc, sunt documentate la sud de Carpaţi (*Dolinescu-Ferche 1984*, p. 126). Nu sunt atestate în mod sigur grajduri pentru vite sau construcţii independente, de tipul hambarelor (*Donat 1980*, p. 74, 80)[5].

O destinaţie aparte în raport cu locuinţele propriu-zise trebuie să fi revenit complexului nr. 18 de la Lazuri, adică o groapă de formă ovală (246 X 186 cm) pe axe, din care erau deservite două cuptoare scobite în peretele nordic (pl. XLIV). Este posibil să fi existat un acoperiş, deşi nu au fost indentificate gropi de stâlpi sigure. O analogie perfectă cunosc, de asemenea în nord-vestul României, în aşezarea de la Panic unde, însă, există un singur cuptor (*Matei 1993*, p. 325; fig. 1, p. 326).

[3] Locuinţa de formă aproape patrată, adâncită în pământ, nu constituie în sine un element definitoriu pentru civilizaţia slavă arhaică. Locuinţele adâncite, inclusiv cu această formă, au fost utilizate din preistorie până în zilele noastre, de populaţii distincte şi în diferite zone, deci ca element izolat nu poate avea nici o relevanţă etnică (spre exemplu, *Zaharia 1967*, p. 153; *Bóna 1973*, p. 143).

[4] Pentru complexele adâncite în pământ, lipsa instalaţiei pentru foc oferă un criteriu rezonabil în scopul delimitării construcţiilor anexe, cu rol gospodăresc. Poate fi nesigură exploatarea acestui indiciu în cazul construcţiilor amenajate la suprafaţa solului, de regulă prost conservate şi care, măcar uneori, este posibil să fi avut instalaţie pentru foc, distrusă însă, fără a fi lăsat urme.

[5] Analizând aceste date şi având în vedere gruparea strânsă a locuinţelor, în cele mai multe cazuri, situaţie ce exclude posibilitatea amenajării unor anexe în apropierea lor, P. Donat crede că în mediul slavilor timpurii n-au existat gospodării (ferme) reciproc delimitate şi aflate în proprietatea unei familii (*Donat 1980*, p. 126, 130).

Cele două complexe se deosebesc în mod clar de locuinţele cunoscute în ambele aşezări. Nu cunosc analogii contemporane sigure în regiunea Tisei superioare. În Transilvania s-ar putea face trimitere la "locuinţa" nr. 1 din aşezarea de la Sighişoara-*Dealul viilor*, datată în sec. 7-8 (*Baltag 1982*, p. 49; fig. 9, p. 48). Paralele excelente există pe teritoriul României în aşezările cercetate la sud de Carpaţi, spre exemplu locuinţa nr. 2 de la Dulceanca II, identică practic complexului de la Panic (*Dolinescu-Ferche 1986*, fig. 2/2, p. 48) sau, tot de aici, cuptoarele în aer liber A, B şi C, cu dimensiuni ceva mai mici (*Dolinescu-Ferche 1986*, fig. 3/5-8, p. 126). Complexul nr. 18 de la Lazuri este asemănător unei construcţii de la Radovanu, de asemenea dotată cu două cuptoare (simple, fără grătar, utilizate pentru arderea ceramicii), însă cu groapa de formă trapezoidală, iar cuptorul nr. 2 este prevăzut cu găuri pentru aeraj (*Dolinescu-Ferche 1984*, p. 129; fig. 5/1). O construcţie asemănătoare celor din nord-vest este şi cuptorul pentru ars vase descoperit la Dulceanca I, deservit dintr-o groapă aproape circulară. Pe vatră au fost descoperite mai multe vase întregibile (unul modelat la roată, restul cu mâna), separate de vălătuci aşezaţi în poziţie verticală (*Dolinescu-Ferche 1969*). Un cuptor de ars vase, cu formă tronconică în secţiune, de asemenea fără grătar, a fost cercetat la Bucureşti - *Str. Sf. Ioan cel Nou* (*Teodorescu 1972*, p. 75; fig. 1, p. 76; *Comşa 1975*, p. 182; fig. 6). Un cuptor asemănător trebuie să fi fost şi cel de la Bucureşti-Dămăroaia, în care vasele (majoritatea modelate la roată) au fost suprapuse pe două rânduri şi separate de vălătuci (*Rosetti 1934*, p. 212; *Comşa 1975*, p. 182; fig. 6).

Astfel de cuptoare, utilizate în mod special pentru arderea ceramicii, nu sunt cunoscute în sec. 6-7 la slavii din răsăritul Europei sau din Europa centrală, de unde presupunerea că vasele puteau fi arse la foc deschis, în condiţiile unei temperaturi între 520-600 C, ce putea fi atinsă chiar pe o vatră (*Brachmann 1983*, p. 49; *Magomedov, Smilenko 1990*, p. 398; *Parczewski 1993*, p. 28). În mediul slav, lansarea unei veritabile producţii ceramice, la nivelul unor ateliere meşteşugăreşti, se produce, cu variabile determinabile zonal, abia pe parcursul sec. 8-9 (*Magomedov, Smilenko 1990*, p. 398-399; *Stana 1994*, p. 13-14). În imediata vecinătate a teritoriului nord-vestic românesc, un atelier pentru producerea ceramicii este atestat în aşezarea Fedorovo I, tocmai din această vreme (*Kotigoroško 1977*, p. 81-82, 94, 98; fig. 3/1, p. 84). În mediul culturii Luka Raikoveţkaia sunt atestate cuptoare simple, scobite în pereţi, utilizate pentru arderea ceramicii, deoarece au fost găsite fragmente de vase nearse (*Magomedov, Smilenko 1990*, p. 399). Într-o perioadă mai târzie (sec. 9-11), pe teritoriul României sunt cunoscute chiar cuptoare pentru ars ceramică prevăzute cu grătar (*Teodor 1996*, p. 54). Din această perioadă, o locuinţă adâncită de la Bucov-*Rotari* dispunea de un cuptor scobit în perete, despre care se crede că a servit şi la arderea ceramicii (*Comşa 1978a*, p. 4; fig. 27/4, p. 41; alte analogii, unele chiar mai târzii, pentru cuptoare scobite în peretele unei gropi, probabil utilizate şi pentru arderea ceramicii, la *Tentiuc 1996*, p. 53, 105-108).

Pentru destinaţia strict economică a complexelor cercetate la Lazuri şi Panic pledează câteva argumente. Ele diferă prin plan şi restul detaliilor constructive de locuinţele celor două aşezări. Bolta cuptoarelor este mai înaltă comparativ cu acelaşi tip de cuptor, atestat în cazul unor locuinţe din ambele aşezări. Mi se pare puţin probabil ca cele două construcţii să fi fost utilizate doar ca spaţii pentru gătit, în timpul verii, deoarece amenajarea lor presupunea un efort relativ mare în raport cu avantajul obţinut (se evita supra încălzirea locuinţelor). Nu, în ultimul rând, intervin analogiile clare, menţionate deja, din zona sud-carpatică, respectiv cuptoare de acest tip în care au fost găsite ultimele şarje de vase. Interesant este faptul că în cuptoarele de la Dămăroaia şi Dulceanca I se aflau împreună vase lucrate cu mâna şi la roată. Situaţia ilustrează posibilitatea ca în aceste

cuptoare simple să fi fost arse şi vase modelate la roata rapidă, după parametri comparabili celor caracterisici cuptoarelor cu grătar. Poate că lipsa grătarului era suplinită de vălătucii aşezaţi sub şi printre vase, însă performanţele unui astfel de cuptor rămân, totuşi, discutabile. Este posibil ca şi cuptoarele scobite în pereţii locuinţelor - mai ales atunci când au dimensiuni mai mari - sau cele din interior să fi fost utilizate şi la arderea ceramicii, însă în cadrul unei producţii casnice, sporadică şi neorganizată (*Teodor 1996*, p. 54; *Tentiuc 1996*, p. 107).

Practicarea unor activităţi meşteşugăreşti în interiorul locuinţelor o indică lingura de lut descoperită în locuinţa 1a, foarte probabil destinată turnării metalului topit (pl. V/8), dar şi un tipar de lut găsit în locuinţa 23/1997. Este posibil ca o anumită zonă a aşezării să fi fost destinată construcţiilor gospodăreşti, situaţie constatată în cazul unor aşezări slave timpurii (*Rusanova 1976*, p. 48-49; *Donat 1980*, p. 126).

Instalaţii pentru foc dependente de locuinţe

Fără excepţie, locuinţele posedă în unul dintre colţuri, pe latura nordică sau vestică, un cuptor. Este nesigur aspectul instalaţiei pentru foc care a suprapus blocul de lut, respectiv cuptorul nr. 1 din locuinţa 17 (pl. XXXIV; LIV/1). În mod sigur acesteia îi corespundeau două vetre circulare, suprapuse (cu diametrul de 56 cm). În cazul celei mai recente, marginea vestică s-a păstrat uşor înălţată, iar împrejurul şi pe suprafaţa lor au fost găsite numeroase fragmente de vălătuci şi lipitură arsă. Nu este exclus să fi existat în acest caz un cuptor semisferic de lut, amenajat deasupra blocului de lut cruţat.

Locuinţele cunoscute până acum la Lazuri indică utilizarea a două tipuri de cuptor. *Tipul I:* cuptor scobit într-un bloc de lut, rămas nesăpat într-un colţ al locuinţei. După forma cuptorului propriu-zis, pot fi separate două variante: *A)* cu planul de formă dreptunghiulară sau asemănător unei potcoave cu braţele prelungite, complet deschis spre interiorul locuinţei; *B)* cu formă de pară în secţiune verticală şi orizontală. *Tipul II:* cuptoare scobite în peretele locuinţei, de formă semisferică în secţiune. Există cazuri în care tipul I este asociat tipului II în aceeaşi locuinţă.

Tipul I.A este atestat în interiorul locuinţelor 1, probabil şi 1a, 11, 14, plasat fiind întodeauna în colţul nord-vestic. Blocul de lut are formă paralelipipedică, însă de cele mai multe ori marginile sale s-au prăbuşit. Înălţimea lui a depins de adâncimea gropii locuinţei, fiind delimitat ca atare înainte de săparea acesteia. De cele mai multe ori stratul cultural din epoca bronzului (10/15 cm) a fost curăţat, astfel că partea superioară a blocului se afla sub nivelul de călcare din exteriorul locuinţelor. Întodeauna blocul de lut era separat de marginile vestică şi nordică ale gropii locuinţei printr-un spaţiu corespunzător ductului peretelui din bârne (întodeauna acesta s-a conturat printr-o nuanţă distinctă a umpluturii, iar aceasta conţinea, până la nivelul podelei, fragmente de vălătuci, cioburi şi oase de animale.

locuinţa	suprafaţa (m^3)	suprafaţa bloc lut (m^2)	laturi bloc lut (cm)	tip cuptor	dimensiuni cuptor (cm)	înălţ. Maximă (cm)
1	13,14	1	100-100	I.A	50(65)-38	24
8	14,44	1,44	120-120	I.B	50-44	56
11	13,50	1,22	120-110-110-102	I.A	62-46-38-60	34
14	12,30	0,70	80-82-80-94	I.A	74-42	28
17	21,16	1,34	116	I.B	94-50	52

Fig. 2. Caracteristici ale cuptoarelor locuinţelor de la Lazuri-*Lubi tag*

Fig. 2 indică o relaţie direct proporţională între mărimea suprafeţei locuinţei şi ceă a blocului de lut, cu precizarea că, în cazul celei mai mari dintre locuinţe (nr. 17), suprafaţa blocului nu depăşeşte totuşi 1,34 m^2 (eventual, a fost iniţial ceva mai mare). De obicei, în faţa blocului podeaua este mai ridicată cu câţiva centimetri. Din aceeaşi fig. 2, rezultă că blocul de lut, respectiv cuptorul de tip I.A, este mai scund decât înălţimea blocului şi a cuptorului de tip I.B, situaţie ce ar putea fi explicată prin diferenţe în ce priveşte construcţia părţii superioare a instalaţiei pentru foc.

Cavitatea cuptorului a fost scobită în blocul de lut, latura deschisă spre interiorul locuinţei corespunzând marginii blocului în această direcţie. În plan, forma este cvasi-dreptunghiulară (cu colţurile laturii din spate mai mult sau mai puţin rotunjite) sau asemănătoare unei potcoave cu braţele alungite. Cuptorul locuinţei nr. 11 se îngustează spre gura de alimentare. Media dimensiunilor pe axe este de 60 X 40 cm, deşi uneori - cum indică vatra păstrată pe o lungime mai mare - axa lungă putea să fie mai mare, însă partea din faţă a blocului s-a prăbuşit, distrugând parţial şi pereţii cuptorului. Înălţimea maximă păstrată a pereţilor (de la nivelul vetrei) oscilează între 24-34 cm. Ei se ridicau deasupra orizontalei blocului, însă situaţia iniţială trebuie să fi fost alta, deoarece partea superioară a blocului de lut s-a amestecat în timp, pe o anumită adâncime, cu pământ din umplutura locuinţei şi din stratul de cultură. În secţiune verticală, pereţii cuptorului sunt uneori aproape perpendiculari pe vatră sau aplecaţi spre interior, alteori profilul este accentuat albiat, cu diferenţe chiar în cazul aceleiaşi instalaţii (spre exemplu cuptorul nr. 1 al locuinţei 11; pl. XXI/1).

După săparea cavităţii cuptorului, aceasta era lutuită (grosime medie a stratului pereţilor de 2-3 cm şi a vetrei de 3-4 cm). De obicei vatra era amenajată la nivelul podelei, doar în cazul locuinţei nr. 14 prima vatră se afla cu 2-3 cm mai jos (pl. XXVIII). Amestecarea lutului cu pleavă a fost constatată doar în cazul cuptorului din locuinţa nr. 8 (amprente de tulpini şi boabe, probabil de cereale). Ca urmare a arderii puternice, repetate, jumătatea dinspre interiorul cuptorului a vetrei şi pereţilor (mai ales spre baza acestora) a devenit cenuşiu-alburie, iar restul cărămizie. Întodeauna lutul din spatele pereţilor şi de sub vatră era ars (culoare brun-cărămizie) pe o grosime medie de 2-3 cm. În general vetrele s-au păstrat fisurate. În cazul cuptorului din locuinţa 14, peste vatra iniţială, deteriorată, a fost întins un nou strat de lutuială (între ele aflându-se un strat fin de pământ negru), puternic arsă şi ea.

Este aproape sigur că acest tip de cuptor era complet deschis spre interiorul locuinţei şi nu exista o gură de alimentare propriu-zisă. Nici într-un caz n-au fost găsite fragmente sigure de boltă. În partea din faţă a cuptorului locuinţei nr. 1, pe vatră, a fost descoperită o bucată de lut bine ars, cu o margine făţuită şi profil curbat, al cărei rost, dacă s-a aflat în legătură cu construcţia cuptorului, nu-l pot presupune (pl. LV/5). Este puţin probabil ca aceste cuptoare să fi avut o boltă de lut, deoarece - mai ales în cazul celor care au pereţii îmbinaţi în unghiuri aproape drepte - forma nu este deloc adecvată amenajării unei cupole, iar pereţii, atâta cât s-au păstrat, sunt verticali. De asemenea, mi se pare puţin probabil să fi avut o boltă construită din vălătuci prinşi cu lut, zidită deasupra unui schelet de lemn (ulterior ars), deoarece ar fi fost mult prea grea, nesigură deci, pe de altă parte ar fi trebuit să apară în cuptor resturi de lut ars cu amprente de vălătuci. Soluţia ideală ar fi fost amplasarea unui platoru de lut rectangular deasupra cuptorului. Presupunerea este confirmată doar în cazul locuinţei nr. 1a, în al cărei cuptor (şi în umplutura gropii locuinţei) au fost găsite fragmente dintr-un platou mare de lut (pl. IV/1-5). În ultimă instanţă, este posibil - în unele cazuri cel puţin - să fi lipsit bolta, situaţie ce ar face improprie denumirea

de cuptor. La Dulceanca II există trei cazuri sigure de cuptoare cu boltă de lut, ridicată deasupra orizontalei blocului în care cavitatea cuptorului a fost amenajată (*Dolinescu-Ferche 1995*, fig. 3, p. 167; fig. 4/4-6, p. 168; fig. 5/4-5, p. 169). Alte cuptoare din aşezările de la Dulceanca au bolta integrată în blocul de lut, adică sub orizontala acestuia sau atingând-o uşor (*Dolinescu-Ferche 1995*, fig. 1/1-4, p. 164; fig. 2, p. 166; fig. 6, p. 170; fig. 8, p. 172; fig. 9, p. 173; fig. 11/1-4, p. 175). Despre alte cuptoare (scobite într-un bloc de lut) din Câmpia Munteniei este greu de spus dacă aveau sau nu o boltă (de lut) propriu-zisă.

Tipul I.B. Este atestat în locuinţele nr. 8 şi 17 (pl. XII; pl. XXXIV), amplasat fiind în colţul sud-estic sau nord-vestic. În secţiune verticală şi orizontală au formă de pară. Înălţimea lor este mai mare decât a cuptoarelor de tip I.A (56 cm pentru cel din locuinţa 8, 52 cm pentru cel din locuinţa 17), cu siguranţă iniţial chiar mai mare decât cea păstrată. Gura de alimentare este deschisă aproximativ pe mijlocul laturii blocului. La cuptorul din locuinţa nr. 8 era uşor deviată faţă de axa cuptorului şi avea forma unui canal cilindric, lung de 24 cm, cu înălţime maximă de 30 cm. La cuptorul locuinţei nr. 17 lungimea gurii de alimentare nu a putut fi stabilită în mod sigur; în punctul în care se îmbina cu pereţii cuptorului avea înălţimea de 28 cm. Deşi în umplutura lor n-au fost găsite fragmente sigure de boltă, este posibil, ţinând cont de forma lor, să fi avut o cupolă sprijinită pe pereţi, dar şi pe blocul de lut. Nu poate fi exclusă nici posibilitatea ca această boltă să fi fost parţială, în centrul ei fiind lăsat un spaţiu gol, necesar unui tiraj mai bun al focului şi pentru evacuarea fumului. Sub lutuiala vetrei cuptorului din locuinţa 8 se afla un pat de cioburi.

O observaţie importantă este aceea că, în nord-vestul României cel puţin, cuptoarele scobite într-un bloc de lut nu apar împreună cu cuptoare construite din piatră, în aceeaşi aşezare[6]. Intervine întrebarea dacă prezenţa unuia dintre cele două tipuri se datorează intenţiei comunităţii de a păstra o tradiţie în ce priveşte construcţia instalaţiei pentru foc ori este vorba despre adaptarea la resursele de materie primă locale. Uneori se crede că utilizarea unuia sau altuia dintre cele două tipuri poate fi explicată prin lipsa, respectiv prezenţa, pietrei de stâncă sau de râu în zona respectivă (*Rappoport 1972*, p. 233; *Dolinescu-Ferche 1974*, p. 128; *Rusanova 1976*, p. 47). P. Šalkovský , analizând situaţia din Slovacia, este de părere că tradiţiile culturale şi tehnologice au avut un rol important în alegerea unui anume tip de cuptor, în zona de câmpie, lipsită de piatră, fiind constatate adeseori pietrare, iar în zona de munte cuptoare de lut (*Šalkovský 1993*, p. 73). Opinia acestui autor aş privi-o mai degrabă cu circumspecţie, deoarece ar fi necesară determinarea tipul de piatră utilizată în câmpie, pentru că, acolo unde era posibil, s-a folosit piatră de râu. Situaţia din nord-vestul României, atâta cât este cunoscută, contrazice o astfel de părere. Aşezarea de la Lazuri se afla la peste 30 km de zonele unde există piatră de stâncă, iar Someşul - de unde, eventual, putea fi adusă piatră de râu - se află la o distanţă de cca. 8 km. În schimb, la Badon, Panic şi Zalău-*Valea Mâţii*, unde din imediata apropiere a aşezărilor se poate procura gresie, cuptoarele sunt construite din acest material. În cuptoarele locuinţelor de la Lazuri au fost găsite şi bucăţi rectangulare de piatră de stâncă, plate, foarte probabil chiar uşor prelucrate, înroşite de foc (ceva mai multe în cuptorul locuinţei nr. 17), însă ele nu par să fi fost utilizate la construcţia cuptorului. Pe de altă parte, la Panic, unde piatra de stâncă se găseşte în relativa apropiere a aşezării, lipsesc ori sunt foarte puţini vălătucii, care la Lazuri se află în relaţie sigură cu cuptoarele şi suplinesc anumite funcţii, îndeplinite în aşezarea de la Panic de bucăţile de piatră.

Legătura dintre tipul de cuptor şi resursele locale o sugerează şi situaţia din zona sud-carpatică, unde în partea de câmpie din centru şi sud-vest nu există nici măcar piatră de

[6] Cunosc din alte zone doar excepţia din aşezarea de la Bucureşti-*Cătelu Nou*, unde două cuptoare erau construite din piatră şi vălătuci de lut, iar alte trei au fost amenajate în bloc de lut (*Leahu 1963*, p. 38).

râu (*Dolinescu-Ferche 1974*, p. 128), drept urmare cuptoarele au fost construite din lut, în timp ce în Muntenia nord-estică aşezările sunt situate în apropierea surselor de piatră din zona premontană şi montană ori a unor râuri cu piatră adecvată construcţiei, ca urmare cuptoarele sunt din piatră (*Dolinescu-Ferche 1979*, p. 222). Acestea trebuie să fi fost mai durabile decât cele amenajate într-un bloc de lut, deoarece atunci când intervenea o defecţiune ele puteau fi uşor reparate sau chiar refăcute. Este alta situaţia cuptoarelor de lut, mai puţin durabile. Refacerile constatate la Lazuri indică slaba rezistenţă a cuptoarelor de tip I.B, ai căror pereţi se prăbuşeau frecvent, foarte probabil că datorită presiunii exercitată de blocul de lut, pe care se păstrau vase şi care suporta totodată greutatea numeroşilor vălătuci[7]. La un moment dat, refacerea pereţilor prăbuşiţi ai cuptorului, prin scobirea în continuare a blocului de lut, devenea imposibilă, deoarece se atingeau marginile blocului. Ar fi un motiv în plus să credem că opţiunea pentru cuptoarele de lut a fost fortuită, determinată în ultimă instanţă de lipsa pietrei în împrejurimile aşezării. De altfel, în arealul ocupat de purtătorii culturii Praga domină cuptoarele construite din piatră (*Rappoport 1972*, p. 229; *Rusanova 1976*, p. 47; *Baran 1991*, p. 38).

Tipul II este reprezentat prin cuptoare scobite în peretele locuinţei, constatat fiind în cazul locuinţei nr. 11(pl. XX; pl. XXI) şi în cazul altora, cercetate în campaniile 1996-1997. În plan au formă circulară sau ovală, cu diametre medii de 120-130 cm. În unele cazuri bolta lor se afla, foarte probabil, deasupra nivelului de călcare din aşezare, cum este acela al locuinţei 11, unde cei doi stâlpi care delimitează cuptorul nr. 2 pot indica o construcţie exterioară uşoară (adosată peretelui nord-nord-estic al locuinţei), eventual un simplu acoperiş care proteja cuptorul (pl. XX). Lutuiala pereţilor şi a boltei nu depăşeşte în grosime 2-3 cm. Vatra constă de asemenea dintr-un strat de lutuială gros de 3-4 cm, puternic arsă de cele mai multe ori. Cel puţin la Lazuri, nu au fost utilizate lespezi de piatră pentru pavarea vetrei. Frecvent, aceasta se află la o înălţime intermediară între podea şi nivelul solului. În locuinţa nr. 11 urma bazei peretelui de lemn a fost surprinsă şi în sectorul gurii de alimentare a cuptorului nr. 2, ceea ce înseamnă că peretele de lemn se întrerupea doar de la înălţimea gurii de alimentare a cuptorului şi în jurul acesteia.

Destinaţia acestor cuptoare care, fiind situate în exteriorul locuinţei nu puteau s-o încălzească, aproape sigur era doar una casnică (pregătirea alimentelor), eventual puteau fi utilizate şi pentru arderea ceramicii sau chiar topirea metalului (*Teodor 1996*, p. 54; *Tentiuc 1994*, p. 262). Cu referire la bordeiele din sec. 8-9, M. Comşa consideră că aceste cuptoare nu sunt de fapt scobite în peretele locuinţei, ci într-o "laviţă" de lut cruţat, care servea ca loc de dormit în interiorul spaţiului locuit (*Comşa 1978b*, n. 13, p. 112). Acesta nu poate fi nicidecum cazul celor de la Lazuri, deoarece aceste cuptoare depăşesc aici în mod clar perimetrul părţii adâncite a locuinţelor. Uneori a fost presupusă săparea unor astfel de cuptoare în pereţii construcţiilor părăsite (*Gavrituchin 1993*, p. 107; *Tentiuc 1994*, p. 261). Nu exclud ca acesta să fie şi cazul cuptorului nr. 2 din locuinţa 11, în umplutura căreia au fost constatate două straturi, separate printr-o lentilă discontinuă de arsură (pl. XXI, profilurile B-B_1 şi C-C_1). Dacă în ultima fază din existenţa locuinţei nr. 17 pe blocul de lut a fost construit un nou cuptor şi nu o vatră, aşa cum sugerează marginile ridicate ale lipiturii vetrei (pl. XXXIV, profilul A-A_1; pl. LIV), atunci intervine un al treilea tip de cuptor, de formă semisferică în secţiune, foarte probabil cu bolta construită pe un cofraj de nuiele.

Locuinţa adâncită în pământ, dotată cu instalaţie de încălzire interioară, a apărut la slavi ca răspuns la condiţiile climaterice aspre din silvo-stepa est-europeană (*Donat 1970*, p.

[7] Mi se pare semnificativă în acest sens situaţia cuptoarelor din locuinţa 8 şi mai ales 17. În interiorul lor au fost găsiţi vălătuci mari , ovoidali, încastraţi în peretele distrus al cuptorului, plasaţi imediat sub umărul format de cuptor, spre partea sa superioară, tocmai pentru a susţine pereţii.

261) şi îi reprezintă în teritoriile unde au ajuns ulterior. Deoarece forma planului ori alte detalii constructive sunt relativ uniforme, s-a propus diferenţierea locuinţelor slave timpurii prin tipul de instalaţie pentru foc (*Rappoport 1972*, p. 229). În literatura românească ce a luat în discuţie aşezările din sec. 6-7, acest criteriu tipologic a fost accentuat de către V. Teodorescu, care a separat pentru prima dată teritoriul culturii Ipoteşti-Cândeşti într-o arie vestică (Ipoteşti-Ciurel), caracterizată prin cuptoare scobite într-un bloc de lut cruţat şi una estică (Cândeşti), definită prin utilizarea cuptorului construit din piatră (*Teodorescu 1964*, p. 498). Această situaţie nu poate fi explicată în mod obligatoriu prin afirmarea şi perpetuarea unor tradiţii constructive comunitare, ci şi - cum am semnalat deja - prin raportarea la resursele locale, respectiv prezenţa/absenţa pietrei. Validarea acestei explicaţii s-ar putea produce doar prin cartarea siturilor, în raport cu cele mai apropiate surse de piatră. Dacă în sec. 6-7 opţiunea a fost în general pentru cuptoarele de piatră, superioare calitativ celor din lut, este posibil ca cele încadrate tipului I (scobite într-un bloc de lut) să reprezinte o ingenioasă transpunere în lut a cuptoarelor de piatră, produsă în zonele în care acest material lipseşte (inclusiv piatra de râu). Evident, nu poate fi exclusă în mod categoric transmiterea unei tradiţii constructive în lut, pe o anumită durată, la anumite comunităţi deplasate din zone în care piatra nu există. În sensul acestor explicaţii mi se pare elocvent cazul aşezărilor din nord-vestul României, în mod sigur întemeiate de aceeaşi populaţie, însă comunităţi săteşti distincte au utilizat cuptoare construite din material diferit, adaptându-se pe această cale resurselor locale.

Cu referire la mediul slav timpuriu în general şi la civilizaţia secolelor 6-7 pe teritoriul României, problema originii diferitelor tipuri de cuptoare nu a fost soluţionată în termeni convingători. Tendinţa este aceea de a argumenta legături categorice între tipurile instalaţiilor pentru foc şi etnicul populaţiilor ce le-au utilizat[8]. Teoretic cel puţin, acest gen de interpretare poate fi pus sub semnul întrebării deoarece, pe de o parte, vatra sau tipurile simple de cuptor menajer nu reprezintă o instalaţie atât de complexă încât să presupunem apariţia ei într-un singur loc, pe de alta, împrumuturile culturale se pot produce fără semnificaţie etnică obligatorie[9]. Rămâne însă în afara discuţiei faptul că migraţia slavilor pe parcursul secolelor 6-7 poate fi urmărită tocmai prin cartarea siturilor în care apar locuinţe adâncite în pământ, cu cuptor plasat într-un colţ, elemente asociate ceramicii lucrată cu mâna specifică şi ritului funerar al incineraţiei.

În bazinul superior al Tisei instalaţia pentru foc tipică epocii Latène şi romane a fost vatra[10]. Aici, cuptoarele de lut menajere (simple, semisferice în secţiune) se cunosc încă din epoca Latène şi probabil sunt chiar ceva mai frecvente în epoca romană, însă ele par să

[8] Două exemple alese oarecum la întâmplare. I. Kudrnac susţinea răspândirea cuptorului de piată prin intermediul slavilor (*Kudrnac 1966*, p. 201-211), iar V. Teodorescu considera că " cuptorul de piatră e totuşi romanic" (*Teodorescu 1964*, p. 497; n. 14, p. 497).

[9] Aceeaşi observaţie, spre exemplu la *Bóna 1973*, p. 147.

[10] Celţii au utilizat vetre deschise, iar de la Prešov se cunoaşte un cuptor menajer de lut (*Kotigoroško 1995*, p. 35). Locuinţelor dacice din acest spaţiu le sunt caracteristice vetrele amenajate la nivelul podelei (*Kotigoroško 1995*, p. 69-70), însă în dava de la Malaja Kopanja se cunosc mai multe cuptoare construite din gresie, despre care autorul cercetărilor de acolo crede că aveau o destinaţie specială, în cadrul unor ateliere meşteşugăreşti, probabil în legătură cu prelucrarea metalelor (*Kotigoroško 1995*, p. 77-79). În epoca romană, analizând ansamblul datelor, acelaşi autor ajunge la concluzia că locuinţele erau încălzite, de obicei, cu vetre uşor adâncite în podea, uneori înconjurate de pietre. Cuptoarele de lut sunt rar atestate şi au formă circulară sau asemănătoare unei potcoave (*Kotigoroško 1995*, p. 113-114). În nord-vestul României se cunosc din această perioadă: vatră simplă (?), la Mesteacăn, jud. Maramureş (*Iuga 1979*, p. 312); vatră delimitată de pietre, la Călineşti, jud. Maramureş (*Popa, Kacsó 1974*, p. 564); vetre amenajate pe un postament cruţat în lut, la Lazuri-*Lubi tag* (*Stanciu 1995b*, p. 146; pl. VIII, p. 191); de la Pişcolt, jud. Satu Mare, se cunoaşte un cuptor de lut amenajat în afara locuinţei (*Németi 1996b*).

existe ca anexe exterioare ale locuinţelor. Cuptoare de piatră se cunosc doar în obiectivul dacic de la Malaja Kopanja. Se poate avea în vedere o anumită tradiţie locală în ce priveşte construcţia cuptoarelor de lut menajere, situate în afara locuinţelor, instalaţii foarte asemănătoare de fapt cuptoarelor de tip II. Este imposibil de dovedit o legătură directă între cuptoarele slave timpurii de piatră şi instalaţiile similare dacice, acestea, foarte probabil, cu destinaţie economică. Precedente locale clare pentru cuptoarele scobite într-un bloc de lut cruţat din interiorul locuinţei nu există. Împreună cu cuptoarele de piatră, acest tip de instalaţie pentru foc se răspândeşte în nord-vestul României şi întreaga zonă a Tisei Superioare odată cu primii slavi. Locuinţele din sec. 5-6 de la Biharea, deci imediat anterioare, erau încălzite cu ajutorul unor vetre deschise (*Dumitraşcu 1994*, p. 167-169).

Analogii contemporane cuptoarelor scobite într-un bloc de lut, aşa cum sunt cunoscute de la Lazuri, există în imediata vecinătate geografică a spaţiului nord-vestic românesc. În aşezarea de la Kisvárda-*TV torony* (Ungaria nord-estică), probabil databilă în sec. 6, se cunosc două locuinţe cu cuptor de tipul I.A şi una care are trei cuptoare de tipul II (scobite în pereţi)[11]. În Ucraina Ciscarapatică, locuinţa nr. 1 de la Dedovo III, datată în sec. 6, are un cuptor de piatră plasat în colţul nord-vestic şi două cuptoare scobite în pereţi, iar locuinţa nr. 2 doar un cuptor scobit în peretele sud-estic (*Cercun 1994-1995*, fig. 2, p. 69; fig. 4, p. 72). Mai multe locuinţe de la Velikaia Begani, databile după părerea mea cel mai devreme pe parcursul sec. 7, au doar cuptoare scobite în pereţi (*Cercun 1994-1995*, fig. 5, p. 67). Locuinţele de la Galoc şi Beregovo, plasate în sec. 6, au vetre mărginite de pietre, mai probabil însă cuptoare de piatră incomplet păstrate (*Penjak 1986; Penjak 1988)*. În Slovacia, cele mai răspândite pe parcursul acestei perioade sunt vetrele (*Šalkovský 1993*, p. 67), iar din partea legată de bazinul Tisei superioare a acestui teritoriu nu cunosc locuinţe slave timpurii (sec. 6 - prima jumătate a sec. 7) cu cuptor. Cuptoarele scobite într-un bloc de lut cruţat (tipurile I.A şi I.B) ori amenajate în pereţii construcţiilor adâncite (tipul II) devin tipice locuinţelor din Muntenia centrală şi vestică în aşezări datate cel mai devreme în a doua jumătate a sec. 6, în care apare frecvent şi ceramică slavă timpurie (spre exemplu *Dolinescu-Ferche 1995)*[12]. Astfel de cuptoare caracterizează şi aşezarea de la Lazuri (nord-vestul României), contemporană celor din Muntenia.

În raport cu precedentele cuptoarelor de lut din mediul slav timpuriu au fost accentuate anumite relaţii. Cuptoare de lut simple apar sporadic în orizontul târziu al culturii Zarubineţ şi în locuinţele culturii tumulilor carpatici (*Maksimov 1990*, p. 34-36; *Baran, Vakulenko 1990*, p. 115-116). Cuptoare scobite în pereţii locuinţelor au fost rar amenajate în mediul culturii Kiev (cuptoare scobite în perete, în cazul câte unei locuinţe de la Roišce şi Bielgorodka, după *Baran, Vakulenko 1990*, p. p. 119, 125). Ca număr şi varietate, apariţia cuptoarelor de lut pare să fie mai pregnantă în locuinţele culturii Cerneahov, deşi prezenţa lor rămâne totuşi izolată. Se cunosc în aria acestei culturi cuptoare scobite în pereţii construcţiilor adâncite, cuptoare ovale amenajate la nivelul podelei în locuinţe de suprafaţă, cuptoare de lut cu bolta construită din pietre (?), amenajate la nivelul podelei, în locuinţe adâncite şi chiar cuptoare scobite într-un bloc de lut cruţat, cu vatră ovală sau de formă apropiată unei potcoave, cu partea superioară a pereţilor şi bolta construite probabil din vălătuci, oricum din bucăţi de lut (*Baran, Vakulenko 1990*, p. 115-118). M. Parczewski vede prototipul cuptoarelor scobite în bloc de lut în cuptoarele de lut

[11] După ştiinţa mea, cercetările desfăşurate aici în anii 1992-1993 au rămas inedite; menţiune *Istvánovits 1994*. Pentru posibilitatea de a examina documentaţia săpăturii şi materialul recoltat, datorez mulţumiri d-şoarei dr. Eszter Istvánovics (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza).

[12] În mod preliminar, doar aşezarea de la Vlădicească-Snagov a fost datată la sfârşitul sec. 5 şi în prima jumătate a sec. 6 (*Sandu, Miu 1996*, p. 138).

cu boltă ale culturii Cerneahov, cunoscute în zona marginală nordică a acestei culturi, preluate apoi în cultura Kiev (*Parczewski 1993*, p. 99). Probabil că rolul intermediar al culturii Kiev trebuie totuşi exclus, deoarece în aşezările ce-i aparţin sunt cunoscute doar cuptoare săpate în pereţii locuinţelor (*Gavrituchin 1993*, p. 107). I.G. Gavrituchin invocă posibilitatea unei legături directe între cuptoarele slave timpurii şi unele locuinţe din aria vest-ucraineană a culturii Cerneahov, adâncite în pământ şi pe marginile cărora se află trepte de pământ cruţat, care puteau favoriza amenajarea unui cuptor; în aceste locuinţe apar însă vetre.

În literatura arheologică românească unii specialişti au în vedere originea dacică a cuptoarelor scobite într-un bloc de lut cruţat (*Dolinescu-Ferche 1974*, p. 129; *Bârzu 1979*, p. 86; *Teodorescu, colab. 1993*, n. 38, p. 386; *Teodor 1996*, p. 76). Iniţial, M. Comşa a făcut legătura dintre acest tip de cuptor întâlnit în aşezările din Câmpia Română în sec. 6-7 şi cele din aşezările dacice târzii, semnalate în aceeaşi zonă[13], susţinând apoi introducerea cuptoarelor scobite într-un calup de lut cruţat de către slavii sosiţi în sec. 6 din zona Bugului vestic (*Comşa 1978b*, p. 115).

{i Gavrituchin accentuează observaţia că tehnica construcţiei cuptoarelor adâncite în pământ nu trebuie legată în mod obligatoriu de o anumită tradiţie culturală strict delimitabilă, trimiţând la exemplul cuptoarelor pentru ars ceramică sau topirea metalelor din epoca romană (*Gavrituchin 1993*, p. 108). Dacă lucrurile ar sta aşa, atunci tendinţa de a căuta precedente ale cuptoarelor scobite în bloc de lut este sortită de la bun început eşecului. Revenind la o părere deja exprimată, trebuie să avem în vedere şi posibilitatea ca aceste cuptoare să nu reprezinte altceva decât imitaţii ale cuptoarelor de piatră, în zone în care această materie primă lipseşte, cel puţin pe durata etapei când se generalizează instalaţia pentru foc de tipul cuptorului în interiorul locuinţelor.

Până spre sfârşitul sec. 5, dacă locuinţele de la Vlădiceasca-Snagov au fost bine datate (*Sandu, Miu 1996)*, pe teritoriul României cuptoarele de lut apar relativ izolat. Ele nu au reprezentat un tip de instalaţie pentru foc obişnuită locuinţelor adâncite în pământ, cu atât mai puţin cuptoarele scobite într-un bloc de lut cruţat[14]. Acestea, plasate într-un colţ al

[13] Cu referire, probabil, în primul rând la cuptoarele simple de lut, construite la nivelul podelei sau pe un soclu de pământ, consideră că în sec. 6-7 sunt caracteristice numai populaţiei băştinaşe, răspândindu-se mai târziu în Câmpia Tisei şi chiar zona Dunării mijlocii, unde vor fi preluate şi de slavi (*Comşa 1973*, p. 204; n. 3, p. 204). În 1959 aceeaşi autoare considera că, dacă populaţiei romanice locale îi sunt caracteristice bordeiele cu vatră deschisă, slavii pot fi delimitaţi prin bordeie cu cuptoare de piatră sau lut (*Comşa 1959*, p. 93).

[14] Un cuptor "cruţat" în pământ este menţionat la {ura Mică (jud. Sibiu), datat în sec. 2-1 î.Chr. (*Glodariu, colab. 1979*, p. 150; fig. 1, p. 150). În două dintre bordeiele cercetate la Brăneşti-Vadu Anei (Sectorul agricol Ilfov), datate în sec. 2-1 î.Chr. s-au găsit cuptoare amenajate într-un bloc de lut cruţat, cu baza rotundă sau în formă de potcoavă (*Damian, colab. 1994*). Nu exclud posibilitatea ca cele două locuinţe să fi fost greşit datate pe baza materialului antrenat în umplutura lor, deoarece aici există şi o locuire din sec. 7. Din precizările primite de la dl. Silviu Teodor (coautor al săpăturii) am înţeles că acelaşi tip de cuptor este caracteristic şi locuinţelor mai târzii cercetate aici, spre exemplu nr. 3 şi 8. Aceeaşi situaţie se repetă, probabil, în aşezarea de la Borniş (jud. Neamţ), unde au fost surprinse şi complexe din sec. 6-7, iar printre cioburile atribuite epocii Latène se află sigur şi unele mai târzii, lucrate cu mâna, posibil unele chiar la roata înceată (*S. Teodor 1984*, fig. 14, 15, p. 132). Cuptorul din locuinţa nr. 3 de la Dulceanca I (datată în sec. 3 d.Chr.) a fost frecvent invocat ca precedent al cuptoarelor scobite într-un bloc de lut cruţat din sec. 6-7 (*Dolinescu-Ferche 1974*, p. 32, fig. 12, p. 33). Există însă câteva argumente ce sprijină posibilitatea ca unele dintre locuinţele de aici, în primul rând cea cu nr. 3, să aparţină în realitate orizontului din sec. 6, unde astfel de cuptoare, de asemenea însoţite de vălătuci, apar într-o formă identică (*Stanciu 1998*, n. 19). Din zona sud-carpatică a României şi datate în epoca romană, au fost menţionate, uneori cu precizări neclare, cuptoare amenajate pe o platformă de lut cruţat sau chiar scobite în interiorul ei, la Chilia (*Morintz 1962*, p. 517; fig. 4, p. 516), Mătăsaru (*Bichir 1984*, p. 11), Dulceanca I (*Dolinescu-Ferche 1974*, p. 23; fig. 4, p. 24; fig. 12, p. 33). Un cuptor scobit într-un bloc de lut cruţat (tipul I.A) a fost semnalat în aşezarea Sântana de Mureş - Cerneahov de la Alexandria. În jurul lui au fost găsite numeroase pietre şi vălătuci, iar printre fragmentele ceramice recoltate din locuinţă apare şi un fragment ditr-o tăviţă lucrată cu mâna. Este posibil ca

locuinţelor şi aproape întodeauna însoţite de vălătuci, iar în inventarul ceramic şi de vase lucrate cu mâna slave timpurii, îşi au punctul de greutate pe teritoriul României în sec. 6 (probabil a doua jumătate) şi caracterizează zona central-vestică a Munteniei, dar şi unele aşezări din teritoriul nord-vestic al ţării.

O cartare a cuptoarele scobite într-un bloc de lut a făcut acelaşi Gavrituchin, operând în prealabil o clasificare a acestora[15]. La rezultate asemănătoare ajunsese şi P.A. Rappoport[16]. Cuptoarele scobite într-un bloc de lut cruţat, cu cupola construită din vălătuci (?) se concentrează în intervalul delimitat de mijlocul sec. 5 şi mijlocul sec. 6 în bazinul Bugului vestic, pe cursurile mijlocii ale râurilor Goran î şi San, zona aşa-numitei grupe Ripnev (*Gavrituchin 1993*, p. 106, 110; *Rappoport 1972*, p. 230; *Rusanova 1976*, p. 47; *Parczewski 1993*, p. 98). Situaţia poate fi exemplificată prin cuptoarele de la Ripnev (*Baran 1963*, fig. 1, p. 353; fig. 2, p. 354; fig. 3, p. 355) şi Zimne 4 (*Gavrituchin 1993*, p. 104) în Ucraina nord-vestică, Swierszczow Kolonia[17], Máckowka[18]şi Igolomia (*Parczewski 1993*, p. 98) în răsăritul Poloniei. Dacă încadrarea cronologică şi atribuirea etnică sunt corecte, atunci una dintre cele mai vechi apariţii a cuptorului scobit într-un bloc de lut în mediul slav timpuriu este cea dintr-o locuinţă adâncită de la Nesluchov (Ucraina, districtul Lvov, pe cursul superior al Bugului vestic), în care ceramica slavă timpurie, lucrată cu mâna, se asociază celei lucrată la roată, de factură Cerneahov; complexul a fost datat în sec. 4, până la începutul sec. 5 (*Cigilik 1996*). În spaţiul dintre Bugul vestic şi râul Goran î cuptoarele de acest tip vor fi utilizate şi în perioada următoare, adică de la mijlocul sec. 6 până la începutul sec. 7, în a doua jumătate a sec. 7 răspândindu-se spre nord-est până pe cursul mijlociu al râului Pripet; mai târziu va deveni tipul de bază în cadrul culturilor Volânţevo şi Romensk (*Gavrituchin 1993*, p. 106).

Gruparea cea mai consistentă a cuptoarelor scobite într-un bloc de lut cruţat este în mod cert delimitabilă la Dunărea inferioară, respectiv în centrul şi vestul Munteniei. O altă grupare este cea care se conturează aproximativ între râurile San şi Goran î şi pe Vistula superioară. O altă grupare compactă pare să existe în zona bazinului superior al Tisei (nord-estul Ungariei, sud-vestul Ucrainei ciscarpatice şi nord-vestul României). Pe teritoriul Moldovei descoperirile sunt izolate[19]. Cu o singură excepţie la sud de Carpaţi, anume

---

această locuinţă (nr. 4) să aparţină unei perioade ulterioare (*Preda 1961*, fig. 4, p. 213; fig. 3, p. 212; fig. 6/5, p. 214). În aşezarea (sec. 4) de la {irna (jud. Prahova), sunt menţionate locuinţe cu cuptor scobit într-un bloc de lut cruţat, cu cuptor construit din piatră sau scobit în perete (*Olteanu, colab. 1979*, p. 277; *Olteanu, Neagu 1984*, p. 155; *Olteanu, colab. 1993*, p. 346). În Transilvania, prima apariţie certă a unui cuptor scobit într-un bloc de lut poate fi menţionată în cazul locuinţei 18 de la Bratei 1, atribuită fazei b, datată de la mijlocul sec. 5 până în primele decenii ale sec. 6 (*Bârzu 1994-1995*, p.241, 244).

[15] *Gavrituchin 1993*, fig. 6, p. 108-109. Deosebeşte *tipul I*, caracterizat prin forma circulară în plan, complet desprins de pereţii gropii locuinţei şi *tipul II*, de formă dreptunghiulară în plan, blocul de lut nefiind desprins de pereţii locuinţei (p. 110). Cum în cazul tipului II autorul are în vedere cu precădere descoperirile româneşti din zona Dunării inferioare, trebuie făcută precizarea că în cazul majorităţii exemplelor blocul de lut este totuşi desprins de pereţii locuinţelor. Presupun că, cel puţin uneori, autorii săpăturilor puteau să nu sesizeze ductul peretelui (respectiv şănţuleţul păstrat) care separa blocul de peretele gropii locuinţei. O clasificare mai nuanţată a operat S. Dolinescu-Ferche, însă în esenţă sunt delimitate aceleaşi tipuri (*Dolinescu-Ferche 1995).*

[16] *Rappoport 1972*, fig. 3, p. 232; fig. 4, p. 234. Nu este clar dacă autorul are în vedere exclusiv cuptoarele scobite într-un bloc de lut, deoarece menţionează - pentru zona Bugului vestic, a Pripetului şi zona de stepă a Moldovei - şi unele cuptoare construite numai din bucăţi de lut (vălătuci?), după modelul celor din piatră (p. 230).

[17] *Zakoscielna, Gurba 1993*, fig. 5, p. 14-15. Aici locuinţă şi cuptor tipul I.A, absolut identic celor de la Lazuri. Locuinţa - datată în sec. 5 sau la răscrucea dintre sec. 5-6 - este considerată ca fiind unul dintre cele mai vechi complexe slave timpurii din Polonia (p. 20).

[18] Situl nr. 2, probabil cuptoarele nr. 1/1965 şi 6/1965 (*Parczewski 1993*, p. VIII, p. 182; pl. IX, p. 183). Cuptorul nr. 2 a fost atribuit celui mai vechi orizont din aşezare (p. 90).

[19] În cazul câte unei singure locuinţe şi în asociere cu cuptor de piatră sau vatră mărginită de pietre (*Mitrea 1978*, p. 208-209; fig. 2/1; *Mitrea 1980*, p. 70; fig. IX/2; pl. XVIII/1).

locuinţele de la Vlădicească (nesigur datate şi în a doua jumătate a sec. 5), cele mai timpurii descoperiri puse pe seama slavilor sunt cele din arealul nordic al culturii Praga, datate în a doua jumătate a sec. 5 - începutul sec. 6. Este posibil ca acest tip de cuptor să-şi aibă originea aici în mediul Cerneahov târziu. Precedente izolate pentru aceste cuptoare ar putea exista şi la sud de Carpaţi (Dulceanca I, {irna, Alexandria, eventual şi altele), însă de cele mai multe ori datarea iniţială poate fi pusă sub semnul întrebării.

Teoretic cel puţin, aşa cum indică răspândirea descoperirilor, s-ar părea că în arealul nordic al culturii Praga şi la Dunărea inferioară au existat centre genetice distincte pentru acest tip de cuptor. Totuşi, între vestigiile din cele două zone există suficiente elemente de legătură, în virtutea cărora este mai logică presupunerea că au fost vehiculate de aceeaşi populaţie, iar centrul iniţial de răspândire a fost acela unde pentru perioada secolelor 5-7 sunt atestate cel mai devreme. Cele mai vechi instalaţii pentru foc de acest tip din arealul nordic al culturii Praga au fost atribuite celei de-a doua jumătaţi a sec. 5 ori sec. 5 târziu şi etapei de început a secolului următor, dată la care în zona sud-carpatică a României, cu excepţia nesigură remarcată deja de mai multe ori, astfel de cuptoare nu sunt obişnuite locuinţelor. Cuptoarele din arealul ocupat de cele două grupe sunt identice, mai mult, sunt utilizaţi în legătură cu ele vălătuci identici ca forme şi dimensiuni, iar locuinţele sunt foarte asemănătoare prin restul detaliilor. Indiscutabil este faptul că, pe de o parte, în cadrul grupării nordice este vorba despre aşezări slave timpurii, pe de alta, la sud de Carpaţi, în majoritatea cazurilor - chiar dacă în măsură mai mică - apare şi ceramică slavă timpurie lucrată cu mâna. Nu în ultimul rând, cel târziu spre mijlocul sec. 6 (cum atestă sursele scrise dintr-o etapă uşor mai târzie), slavii trebuie să fi fost prezenţi în nordul Dunării inferioare (*Pohl 1988*, p. 96).

Referitor la originea cuptoarelor de lut simple, amenajate la nivelul podelei sau pe un postament de pământ cruţat şi a celor scobite în pereţii locuinţelor ori amenajate în spaţiul dintre locuinţe, majoritatea specialiştilor români consideră că ele au origine locală, fiind uneori denumite "cuptoare pentru copt pâine, de tip roman" (*Zaharia 1967*, p. 153; *Mitrea 1970*, p. 364; *Comşa 1973*, p. 204 ş.a.). Foarte probabil că această explicaţie este valabilă, alături însă de precizarea că aceste cuptoare au fost în realitate mult mai larg răspândite în perioada anteslavă[20]. Se pare, de asemenea, că ele nu sunt caracteristice celui mai vechi orizont slav şi că ele s-au răspândit la slavi abia în sec. 7-8 (*Rusanova 1976*, p. 47; *Parczewski 1993*, p. 98-99; *Gavrituchin 1993*, p. 107). De aceea, opinia lui M. Rusu, după care cuptorul scobit în peretele locuinţei a fost introdus în Transilvania de un grup slav vestic ajuns aici spre sfârşitul sec. 7, nu poate fi susţinută (spre exemplu *Rusu 1973*, p. 197; n. 38, p. 197).

Ceramica

Cu o singură excepţie clară (pl. II/5), vasele de lut găsite în cele cinci locuinţe de la Lazuri au fost lucrate cu mâna. Deşi doar examinarea macroscopică a compoziţiei pastei ceramice nu oferă rezultate suficient de sigure, am încercat o înregistrare detaliată a observaţiilor, presupunând că datele obţinute sunt apropiate totuşi situaţiei reale (fig. 3).

Com-plex	1	2	3	4	5	6	7

[20] Nu insist asupra cazurilor depistabile pe teritoriul României sau asupra celor din partea central-estică a Europei (acestea menţionate deja), amintind doar constatarea că în zona Tisei ele au fost utilizate şi de către sarmaţi (*Fodor 1985*, p. 69).

1	100	-	-	-	-	-	-
1a	81,82	-	-	-	18,18	-	-
8	14,28	-	28,58	-	57,14	-	-
11	90	-	-	10	-	-	-
14	83,33	-	-	-	-	-	16,16
17	45,45	9,09	-	9,09	9,09	27,27	-
18	100	-	-	-	-	-	-
medie	73,55	1,30	4,08	2,73	12,06	3,90	2,38

Fig. 3. Lazuri-*Lubi tag.* Compoziţia pastei vaselor lucrate cu mâna (procente). 1: cioburi pisate. 2: cioburi pisate şi nisip. 3: cioburi pisate şi microprundiş. 4: nisip. 5: microprundiş. 6: macroprundiş. 7: ingrediente nesesizabile (?).

În mod clar pot fi separate, din acest punct de vedere, două grupe, prima caracterizată prin amestecul lutului precumpănitor cu cioburi pisate, cea de-a doua prin utilizarea ca adaos a nisipului ori a micro/macroprundişului. Înţeleg prin microprundiş nisipul amestecat cu pietricele de dimensiuni mai mici (până la 2-3 mm), ceea ce înseamnă că avem de-a face cu prundiş sortat. În alte cazuri, este sesizabilă utilizarea unui adaos mai grosier, adică nisip ce conţine multe pietricele şi de dimensiuni mai mari, pentru care am utilizat termenul de macroprundiş. Uneori, cioburile pisate - utilizate ca degresant în cazul primei grupe - apar sub forma unor bucăţi mai mari, uşor sesizabile la suprafaţă şi în secţiunea fragmentelor ceramice, alteori au fost suficient de bine pisate pentru ca prezenţa lor să devină mai greu observabilă. Cantitatea cioburilor pisate amestecate cu lutul variază. Este posibil ca uneori să fi fost utilizată şamota (lut special ars cu acest scop, sfărâmat), aşa cum s-a constatat în alte zone (*Zeman 1976*, p. 220; *Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 231; *Parczewski 1993*, p. 27; *Fusek 1994a*, p. 17), însă separarea cu ochiul liber a acestui adaos, faţă de cioburile pisate, este imposibilă. Uneori, cioburile pisate apar împreună cu nisip, micro/macroprundiş, fiind posibil ca, cel puţin în unele cazuri, prezenţa pietricelelor să se datoreze faptului că lutul nu a fost bine ales. La nivelul ceramicii din cele cinci locuinţe este evidentă utilizarea prioritară a cioburilor pisate ca adaos, urmând apoi microprundişul. Cum însă este necesar să avem în vedere şi cazurile în care cioburile pisate sunt asociate cu alte ingrediente, rezultă că de fapt cioburilor pisate le revine chiar o proporţie mai mare (78,93%).

J. Zeman a separat o grupă definibilă prin utilizarea în diferite proporţii a nisipului fin, în care apar şi pietricele de până la 5 mm diametrul şi o a doua, caracterizată prin utilizarea unei cantităţi mari de nisip cu bob uniform, bine amestecat cu lutul şi alcătuind o structură omogenă. În timp ce vasele din prima grupă au fost lustruite înainte de ardere sau li s-a aplicat un strat fin de angobă, celor din grupa a doua le lipseşte de regulă această particularitate, fiind sesizabile la suprafaţă nisipul sau mica[21]. După acest autor, vasele din grupa a doua sunt asemănătoare ceramicii lucrată cu mâna mai târzie şi apar de regulă în complexe în care există deja marfă lucrată cu mâna ornamentată sau modelată la roată (*Zeman 1976*, p. 220). După altă părere, vasele cu pereţi mai subţiri, confecţionate din pastă amestecată cu nisip sau microprundiş şi cu suprafaţa netedă, au o poziţie cronologică mai timpurie, iar pasta grosieră, amestecată cu cioburi pisate, pietricele, de unde şi aspectul zgrunţuros al suprafeţei vasului, sunt caracteristici mai târzii (*Rusanova 1976*, p. 19, 24).

[21] *Zeman 1976*, p. 220. Observaţii valabile şi în cazul ceramicii din Polonia (*Parczewski 1993*, p. 27).

La Lazuri există cazuri când datorită cantității mai mici a degresantului ori faptului că el a fost bine pisat şi amestecat cu lutul, aspectul pastei arse este mai fin.

A fost exprimată părerea că tipul Praga propriu-zis al ceramicii slave timpurii este definibil în raport cu alte variante regionale tocmai prin particularități de ordin tehnic (pastă cu nisip şi suprafața bine netezită), caracterizând zona situată la vest de Vistula. În teritoriul cuprins între râurile Pripet şi Teterev, în complexele Korceak vasele de tip Praga ar coexista cu vase în a căror pastă se află cioburi pisate şi pietriş (*Comşa 1971*, p. 111; *Teodor 1978*, n. 202, p. 64). O astfel de separare tranşantă este greu de susținut astăzi, deoarece în Polonia, Slovacia şi chiar Boemia este constatabilă utilizarea cioburilor pisate sau a şamotei (*Zeman 1976*, p. 220; *Parczewski 1993*, p. 27; *Fusek 1994a*, p. 17). Se pare, totuşi, că în partea vestică a Europei centrale au fost utilizate cu precădere, ca adaosuri, nisipul sau roca sfărâmată (*Zeman 1976*, p. 220; *Pleinerová 1968*, p. 651-652; *Brachmann 1983*, p. 33; *Szykulski 1991*, p. 85). Vasele ce conțin în pastă cioburi pisate sau şamotă sunt mai frecvente în zona răsăriteană a lumii slave (*Zeman 1976*, p. 220; *Parczewski 1993*, p. 27), însă acest tip de pastă ceramică nu a fost specific doar olăriei slave, existând precedente clare şi pe teritoriul României (*Teodor E. 1996*, p. 32-33).

Majoritatea vaselor trebuie să fi fost modelate din suluri de lut aşezate în spirală (procedeul cel mai eficient), suluri de lut suprapuse (*Zeman 1976*, p. 220; *Parczewski 1993*, p. 27), eventual - în unele cazuri - chiar prin suprapunerea progresivă a unor fâşii sau bucăți de lut (*Godea 1982*, p. 44; *Friesinger 1971-1974*, p. 33). Vasele mici au fost lucrate dintr-o singură bucată de material. Nu apar, după netezirea şi arderea vaselor, indicii clare despre procedeele utilizate în scopul modelării. Atenția sau îndemânarea cu care vasele au fost lucrate variază de la forme accentuat asimetrice pe verticală şi orizontală, cu pereți neregulați ca grosime şi la suprafață, până la, uneori, vase cu formă simetrică, pereți cu grosime constantă şi suprafața atent netezită. Întodeauna sunt vizibile, cu precădere pe direcție verticală sau oblică şi mai accentuat în interiorul vaselor, urmele netezirii (cel mai probabil cu o bucată de cârpă sau piele umedă). Vasele trebuie să fi fost modelate pe suporturi de lemn plate ori uşor convexe, cum indică uneori fundurile concave.

Este variabilă şi calitatea arderii, aproape fără excepție neuniformă, aspect indicat de miezul mai închis la culoare şi suprafața neuniform colorată. Există vase a căror pastă a devenit, în urma arderii, chiar foarte compactă, altele cu pasta fărâmicioasă, efecte datorate nu numai calității arderii, ci şi calității pastei crude. Adeseori fundurile prezintă urme de ardere secundară, iar în zona marginii apare o bandă de culoare cenuşie ori neagră, cel din urmă detaliu indicând probabil poziția vasului în timpul arderi (*Zeman 1976*, p. 220). Analizele efectuate indică în unele cazuri o temperatură de ardere în jurul a 800° C, care - după unii autori - presupune utilizarea cuptoarelor; cercetările experimentale au dovedit însă faptul că pentru obținerea unei calități medii a arderii (520 - 600°C) erau suficiente instalațiile de foc deschise (*Zeman 1976,* p. 220; *Parczewski 1993*, p. 28). Este mai probabil însă că vasele au fost arse de multe ori în cuptoarele menajere sau, situație certă pe teritoriul României, în cuptoare (simple, fără grătar) special amenajate.

După părerea lui J. Zeman, o familie utiliza pe parcursul unui an, cu precădere în scopul preparării hranei, cel mult 20 de vase, în tranşe de câte 4-6 exemplare (*Zeman 1976*, p. 220). Presupunerea este confirmată şi de media numărului de vase descoperite în locuințele de la Lazuri (în jur de 7-8). Cum oalele domină net în repertoriul formelor ceramicii slave timpurii, se poate presupune că alte forme utilizate au fost confecționate cu precădere din lemn şi nu s-au păstrat (*Parczewski 1993*, p. 63, după K. Godlowski).

În ce priveşte formele vaselor de la Lazuri, ele corespund materialului specific mediului slav timpuriu[22]. Domină oala cu diametrul maxim situat în parea superioară a vasului şi gura cilindrică, considerată ca formă reprezentativă pentru ceramica slavă timpurie şi consacrată în literatura de specialitate sub denumirea de *tip Praga*[23]. Utilizarea acestui termen pentru întreaga ceramică din arealul grupei Praga este controversată, iar o definiţie precisă a tipului Praga propriu-zis încă lipseşte[24]. Ca variantă a tipului Praga a fost delimitat aşa-numitul *tip Korceak*, caracterizat prin oale ce au profilul mai zvelt şi o valoare apropiată între diametrul gurii şi diametrul maxim (*Rusanova 1976*, fig. 6, p. 18; *Rusanova 1988*). Este reprezentativ pentru zona Volhiniei, unde reprezintă între 80-90% din totalul ceramicii (*Rusanova 1988; Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 232). Vasele de tip Praga sau Praga-Korceak (expresie folosită adeseori) s-au răspândit pe un teritoriu întins din Ucraina până în Germania estică, iar spre sud până la Dunărea inferioară, marcând migraţia slavilor.

Cum, aproape constant, datarea complexelor slave timpurii s-a bazat pe prelucrarea ceramicii, se înţelege de ce clasificarea ei formală şi cronologia relativă au constituit obiectul unor demersuri repetate[25]. În mod evident, prima necesitate în acest scop o reprezintă definirea cât mai exactă a formei vasului, urmând apoi elaborarea unei tipologii şi analizele statistice. În cazul ceramicii slave timpurii (lucrată cu mâna), marcată de stereotipie, un sistem tipologic construit pe cale semi-intuitivă este supus unor riscuri serioase, nu în ultimul rând acela reprezentat de subiectivitatea autorului[26]. Aspectul puţin diferenţiat, cvasi-unitar al acestei ceramici este recunoscut, iar limitele dintre forme şi tipuri sunt dificil de surprins şi definit. În plus, vasele sunt păstrate de cele mai multe ori în stare fragmentară şi, adeseori, sunt accentuat asimetrice pe orizontală şi verticală (*Pleinerová, Zeman 1970*, p. 732; *Rusanova 1976*, p. 16; *Parczewski 1993*, p. 28). Cealaltă posibilitate ţine de "transpunerea matematică" a formei vaselor prin urmărirea variabilităţii proporţiilor şi a altor parametri[27], obstacole existând şi în acest caz[28].

Pentru clasificarea ceramicii din nord-vestul României am aplicat sistemul utilizat de G. Fusek, remarcabil prin modalitatea de a analiza forma vasului, prelucrarea tipologiei şi nu în ultimul rând prin analizele statistice ce susţin o cronologie relativă, chiar dacă discutabilă (*Fusek 1994a*, p. 28-58; *Fusek 1994b*, p. 19-20)[29]. Printre fragmentele înscrise

---

[22] O comparaţie preliminară, spre exemplu cu materialul înregistrat la *Rusanova 1976; Zeman 1976; Parczewski 1993; Fusek 1994a.*

[23] *Borkovský 1940; Baran, Prihodnjuk 1990*, fig. 44, p. 233, 235; *Baran 1991*, fig. c, p. 35; p. 39; *Parczewski 1993*, p. 43; fig. 4,5, p. 34-35; *Fusek 1994a*, p. 305.

[24] O succintă prezentare a chestiunii, dar şi a discuţiei cu privire la originea tipului Praga, la *Parczewski 1993*, p. 43, 62-65

[25] O prezentare critică la: *Parczewski 1993*, p. 28-30; *Fusek 1994a*, p. 19-28.

[26] Cazul exemplului selectat de Eug. S. Teodor, comparând două propuneri pentru tipologia ceramicii grupei Penkovka (*Teodor E. 1996*, p. 35-36).

[27] O disociere a celor două metode la *Parczewski 1993*, p. 28.

[28] Cele mai serioase menţionate la *Parczewski 1993*, p. 29. Rezerve clar exprimate de C. Stana (*Stana 1995*, p. 288). Referitor la această posibilitate, într-o ordine ce marchează şi perfecţionarea metodei, sunt de menţionat: *Pleinerová, Zeman 1970; Rusanova 1976; Rusanova 1988; Zoll-Adamikowa 1985; Parczewski 1988; Parczewski 1993; Fusek 1994*. Eug. S. Teodor a conceput sistemul *Compas* (*Teodor E. 1996*).

[29] Conturul vasului este tratat ca sumă a unor linii curbe situate la distanţe diferite faţă de o axă verticală, ce trece printr-un punct fix. Prin formule simplificate (de cele mai multe ori raporturi între diferite dimensiuni) se obţin indecşi ce definesc forma vasului (calcule operate în milimetri şi exprimate în cifre cu două zecimale). Formulele A, B, H, M definesc forma vaselor întregi (H pentru oale şi M pentru castroane). Separarea celor două forme (oale/castroane) este operată pe baza raportului dintre diametrul maxim şi înălţimea totală a vasului. Dacă înălţimea este mai mare sau egală cu media vasul este de tip oală, dacă este mai mică vasul este de tip castron. Din combinaţia indecşilor H2/H1, A2/A1 au rezultat opt tipuri importante de oale (modelate cu mâna sau la roată), incluzând mai multe subtipuri şi variante, iar prin combinaţia indecşilor M2/M1, A1/A2 au fost delimitate patru tipuri principale de castroane (sau oale-castron) şi mai multe subtipuri şi variante. Cronologia relativă a întregii

în anexă am inclus şi exemplare pentru care nu a fost posibilă decât determinarea gradului de înclinare a marginii; repartizarea lor în vreun tip rămâne nesigură şi de aceea am marcat cifra corespunzătoare tipului cu caractere italice. Tabelul care descrie materialul ceramic (*anexa*) respectă modelul utilizat de G. Fusek, parametri şi valoarea indecşilor (D, D2 şi G2 exprimaţi în grade) fiind înscrise pe trei rânduri în interiorul fiecărei coloane. Am păstrat întocmai marcajele utilizate de autorul al cărui model l-am folosit, inclusiv pentru tipurile şi variantele delimitate. Fără excepţie, exemplarele întregi se încadrează în tipurile şi variantele stabilite pentru materialul slovac, existând cazuri în care vasele de la Lazuri nu pot fi incluse însă unor subvariante, situaţie ce poate fi explicată prin anumite particularităţi regionale ale olăriei din această perioadă. Este explicabil de ce uneori vasele de mari dimensiuni, datorită modelării dificile, au un profil uşor diferit în raport cu cele de mărime medie, care reprezintă tipul respectiv. Proporţiile lor se încadrează însă în parametri caracteristici acelui tip. Este posibil ca încadrarea în tipuri a vaselor mici sau miniaturale să fi fost întâmplătoare, de aceea G. Fusek le tratează ca o grupă distinctă (*Fusek 1994a,* p. 77).

Pot fi separate două forme de bază: oala şi castronul (oala-castron, cum este denumită uneori). În cazul primeia dintre ele, înălţimea vasului depăşeşte sau este egală diametrului maxim, în cazul celei de-a doua, înălţimea se află sub valoarea diametrului maxim. Denumirea de castron este mai degrabă convenţională, deoarece este nesigur că aceste vase îndeplineau funcţia unui castron propriu-zis. Această formă este slab reprezentată în locuinţele de la Lazuri (sigur doar în locuinţa 1a, pl.II/6 şi pl. III/2). Prezenţa sporadică a castroanelor caracterizează şi alte zone (*Rusanova 1976*, p. 20; *Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 232-233). Aproape constant apar în inventarul ceramic al locuinţelor câte unul (cel mai frecvent), două sau trei ori chiar patru vase de mari dimensiuni, uneori cu înălţimea de aproape 50 cm (pl. I/1). Ele pot fi caracterizate drept vase de provizii (poate mai ales pentru apă) şi trebuie să fi fost parţial îngropate în interiorul locuinţei, cazul unui astfel de recipient găsit în imediata apropiere a cuptorului locuinţei nr. 18/1997. Astfel de vase există în general rar în inventarul locuinţelor slave timpurii (*Zeman 1976*, p. 190; *Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 231; *Parczewski 1993*, p. 45) şi de aceea apariţia lor aproape constantă în locuinţele de la Lazuri poate fi remarcată ca interesantă.

Este nesigur dacă putem vorbi în cadrul ceramicii lucrată cu mâna şi despre o a treia formă, anume tăviţele circulare. Un fragment provine din locuinţa 1a, probabil chiar din zona cuptorului, deşi situaţia nu este suficient de clară, deoarece ciobul nu purta nici un marcaj (pl. III/8). Un fragment minuscul, posibil din marginea unei tăviţe, a fost găsit în apropierea cuptorului locuinţei nr. 14 (pl. XXIX/6), iar alte două fragmente mărunte provin din locuinţa nr. 17 (unul găsit în cuptorul nr. 2, celălalt în stratul nr. 4, aşadar în legătură cu al doilea nivel de locuire sesizat în acest complex (pl. XXXV/4,5).

ceramici este susţinută însă de analiza formală a părţii superioare a vaselor, avându-se în vedere şi tehnica modelării. Pentru fiecare fragment (păstrat până la linia diametrului maxim) au fost urmăriţi 7 parametri ce caracterizează detaliat forma vasului în această zonă. Formulele D2, E1, E2 au servit ca bază pentru stabilirea principaleor tipuri. Subtipurile şi variantele au fost delimitate cu ajutorul formulelor F şi G. Tipurile şi variantele stabilite au constituit baza pentru prelucrarea unor diagrame seriale (autor P. Stadler). Au fost efectuate 4 analize seriale, comparându-se apariţia comună a 3 caracteristici definite, 5 şi a tuturor celor 7. În ultima analiză s-a urmărit apariţia comună a tipurilor şi variantelor parametrilor definiţi, fiind combinate perechi ale acestora şi separate 172 dintre ele. Din comparaţia combinaţiilor de tipuri şi variante ale parametrilor a rezultat că pentru exploatarea cronologică sunt importante numai anumite tipuri şi variante, respectiv combinaţiile lor. G. Fusek a revenit în 1995 cu o încercare de analiză demonstrativă a ceramicii slovace de la sfârşitul sec. 5 până în prima jumătate a sec. 10, raportată în esenţă la sistemul din 1994, operată fiind doar o simplificare (*Fusek 1995*).

Singurul exemplu pentru utilizarea unor platouri rectangulare de lut, foarte probabil plasate deasupra cuptorului, îl oferă locuinţa nr. 1a. Interesant este faptul că fragmentele găsite în cuptor şi umplutura locuinţei indică două exemplare (pl. III/6; pl. IV/1-5). În acelaşi complex a apărut un castron (?) scund, cu pereţii aproape perpendiculari şi marginea răsfrântă spre exterior (pl. III/2). Vasul nu reprezintă un produs "de serie" al olărie slave timpurii, însă are analogii foarte bune[30].

Trei vase întregibile, găsite în locuinţele 11 (pl. XXIII/8), 14 (pl. XXIX/2) şi 17 (în cuptorul 1, deci aparţine primei faze din utilizarea locuinţei; pl. XXXV/6) reprezintă tipul I.1.b Fusek. Sunt vase zvelte, uneori (pl. XXIII/8) cu o valoare pentru indexul H2 sub limita inferioară cunoscută în cazul materialului din Slovacia (*Fusek 1994a*, fig. 14 şi 15, p. 32). Linia diametrului maxim (umerii) este situată foarte sus. Diametrul gâtului are o valoare relativ mare faţă de cea a diametrului maxim, fiind apropiată de cea a indexului A2 pentru toate exemplarele (între 0,82-0,93). Marginea vaselor este scundă şi aproape verticală în majoritatea cazurilor, iar partea superioară este slab profilată. Tipul I.1.b este comparabil tipurilor 2.1, 2.2, 3.1 şi 5.1 Parczewski[31], de asemenea tipului I/A Rusanova (*Rusanova 1976*, fig. 6, p. 18; p. 17-18; *Rusanova 1988*, fig. 1, p. 94). După părerea mai multor autori, aceste vase sunt reprezentative pentru mediul răsăritean slav timpuriu şi pot indica o poziţie cronologică mai timpurie (*Parczewski 1993*, p. 44). Apar mai departe în Polonia estică, Boemia, Moravia, Slovacia, rar în zona Elbei mijlocii şi pot fi legate de conformaţia clasică a tipului Korceak din Ucraina vestică, adică din Volhinia şi Podolia (*Parczewski 1993*, p. 44). Oala descoperită în locuinţa nr. 11 (pl. XXIII/8) este identică unui exemplar de la Bachórz (Polonia sud-estică, pe râul San), considerat ca exemplu clasic pentru tipul Korceak, cu analogii îndeosebi în bazinul superior al Teterevului şi bazinul mijlociu al râului Sluc. Originea estică şi poziţia cronologică timpurie a tipurilor slab profilate Parczewski 5.1 şi 8.2 o confirmă analogiile clare de pe Niprul mijlociu şi superior ori cele din Moldova (*Parczewski 1993*, p. 44-45).

Câte un exemplar din locuinţa 1a (pl. I/1) şi 8 (pl. XIII/1) reprezintă subvarianta II.1.b.C. În general vasele incluse tipului II diferă de cele caracteristice tipului I (Fusek) prin forma mai bombată, indicată de valorile mai mari ale indicelui H2, iar diferenţa dintre diametrul gurii vasului şi cel al fundului este mai mare. Vasele tipului II sunt cele mai apropiate de forma clasică a tipului Praga, corespunzând în general tipului 2.3 Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 5, p. 35). Sunt vase cu umeri înalţi (linia diametrului maxim este plasată sus), iar între diametrul gurii şi cel al fundului vasului există o diferenţă relativ mare. Atrage atenţia aspectul uniform al marginilor, aproape verticale, alături de profilatura slabă a părţii superioare a acestor vase. Analogiilor bune din Slovacia, incluse subvariantei II.1.b.C (*Fusek 1994a*, fig. 28, p. 39), le pot fi alăturate şi cele din Polonia, reprezentate prin tipul 2.3 al lui M. Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 5, p. 35). Vasele din nord-vestul României pot fi apropiate şi tipului 1/C şi 1/D Rusanova din Ucraina nord-vestică (*Rusanova 1976*, fig. 6, p. 18; *Rusanova 1988*, fig. 1, p. 94), aşadar din mediul tipului Korceak. Prezenţa unor astfel de vase poate fi constatată şi pe teritoriul României, spre exemplu la Poian (*Székely 1992*, fig. 16/1a, p. 267), {tefan cel Mare (*Mitrea 1980*, pl. XXIII/4) sau Dulceanca 1 (*Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 63/4, p. 72). În cazul ceramicii din Slovacia, subvarianta II.1.b.C a fost separată de subvarianta II.1.b.D, datorită diferenţei mai mici dintre diametrul fundului şi cel al gâtului vasului. În aceeaşi zonă, vase ca cele de la

[30] Ripnev II (*Baran 1963*, fig. 6/8, p. 359); Brno-Piskáry (*Jelínková 1990*, fig. 4/1, p. 257; fig. 6/4, p. 259); tipul 11.4/b Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 12, p. 42); Nitra-Mikov dvor (*Fusek 1991*, pl. I/9,10, p. 319).

[31] *Parczewski 1993*, fig. 4, p. 34; fig. 6, p. 36; fig. 8, p. 38; pentru parametri H2, A1 şi B2 se poate urmări, în cazul fiecărui tip, tabelul 1, p. 32.

Lazuri par să fie reprezentative pentru tipul II.1 (*Fusek 1994a*, fig. 28, p. 39). Dacă nu cumva intervine întâmplarea, în nord-vestul României acestei subvariante îi aparţin cu precădere vase de dimensiuni mari (este şi cazul unui exemplar de la Panic). Ele pot fi considerate ca tipice pentru definiţia tipului Praga propriu-zis şi ar putea fi menţionată o întreagă serie de analogii din mediul ceramicii slave timpurii. Remarc doar un vas modelat la roata înceată, aproape identic exemplarului găsit în locuinţa 1a de la Lazuri (acesta lucrat cu mâna), descoperit la Stupava, în Slovacia (*Fusek 1994a*, pl. LXI/1; p. 248-249; pentru indecşi p. 282). În nord-vestul României subvariantei II.1.b.C îi aparţine urna mormântului 21 de la Pişcolt-*Nisipărie*[32]. Din acelaşi mormânt provine o "cataramă" cu cârlig (fier) şi din alte contexte se cunosc două amnare simple (*Németi 1983*, fig. 8/6,9,10, p. 147; fig. 10/4,6,7, p. 149). Este foarte probabil că amintitele piese se leagă de mediul avar timpuriu şi că mormintele de incineraţie de la Pişcolt se datează în sec. 7 timpuriu sau în prima jumătate a acestui secol.

În mod evident, tipul II.2 este apropiat tipului II.1, de care se deosebeşte prin faptul că umerii vasului (linia diametrului maxim) se află ceva mai jos. Cel puţin din punct de vedere vizual, încadrările în acest tip, aşa cum au fost operate de G. Fusek, rămân uneori discutabile, în ce priveşte valabilitatea unor indecşi pentru încadrările tipologice precise. Separabilă datorită indicelui H1 (între 0,51-0,65), care indică un fund şi mai strâmt în raport cu diametrul gâtului, subvarianta II.2.b.C este reprezentată printr-un vas din locuinţa 1a (pl. II/4). Un vas miniatural (pl. II/6), găsit în secţiunea II, deşi a fost inclus categoriei castroanelor de tip III.2.b.B, nu poate fi considerat decât o replică miniaturală a subvariantei II.2.b.C, reprezentată prin menţionatul vas din locuinţa 1a. Acesta se particularizează prin valoarea medie a raportului dintre diametrele gâtului şi fundului, situată între valorile specifice subvariantelor II.2.b.A şi II.2.b.D. În materialul slovac această subvariantă este bine reprezentată, inclusiv printr-o oală modelată la roata înceată (*Fusek 1994a*, fig. 30, p. 41). Vasul de la Lazuri se remarcă şi prin prin linia mai joasă a diametrului maxim şi nu în ultimul rând chiar prin calitatea modelării. Subvarianta II.2.b.D se particularizează prin fundul şi mai strâmt (modelat sub forma unui piedestal) faţă de valoarea diametrului gâtului, respectiv al gurii vasului. {i în acest caz există o diferenţă sesizabilă între profilul singurului vas, descoperit în locuinţa nr. 11 (pl. XXII/4) şi cele ale exemplarelor atribuite de G. Fusek acestei subvariante (*Fusek 1994a*, fig. 30, p. 41), încât suntem îndreptăţiţi să punem sub semnul întrebării această încadrare. Este posibil ca situaţia să se datoreze faptului că vasul de la Lazuri se apropie mai degrabă de proporţiile unui castron, oricum, în Slovacia nu există analogii apropiate nici în rândul oalelor şi nici al castroanelor. O paralelă bună apare în locuinţa nr. 18 de la Lublin-*Czwartek* (Polonia), printr-o oală încadrată tipului 2.4.b Parczewski (*Parczewski 1993*, p. X/2, p. 184; fig. 5, p. 35). După părerea mea, există o legătură între acest vas şi cele în formă "de lalea", slab profilate şi cu gâtul uşor evidenţiat, descoperite în zona Jitomirului şi în Polesia, în complexe cu vase de tip Korceak (*Rusanova 1976*, p. 38-39; fig. 20/5,6, p. 39). În aşezările de la Korceak ele reprezintă între 1-3% din totalul ceramicii, mai numeroase (10-15%) fiind în aşezarea de la Podrije (*Rusanova 1976*, p. 38). Vasele de acest tip sunt slab reprezentate în nord-vestul României, în afara exemplarului întreg de la Lazuri existând probabil alte câteva fragmente de margini, ceva mai multe la Panic (material inedit). A fost indicat faptul că siturile cu o astfel de ceramică se află la nord-est de arealul culturii Korceak şi aparţin grupei Tuşemlea-Kolocin, răspândită pe Niprul superior şi în Bielorusia, legată fiind de elemente baltice (*Rusanova 1976*, p. 38-39). În acest sens, un exemplu bun îl oferă

[32] *Németi 1983*, fig. 8/5, p. 147; fig. 10/3, p. 149. Măsurătorile le-am efectuat pe desenul refăcut al vasului.

aşezarea Struga 1 din Bielorusia sudică, unde astfel de vase apar frecvent (*Vergej 1993*, pl. II/6,7, p. 79; pl. III/2, p. 80; pl. V/6,7, p. 82 ş.a.).

Vasul miniatural din locuinţa 1a de la Lazuri (fig. 27,III.2.b.B./2; pl. 28/6) a fost inclus doar demonstrativ subvariantei III.2.b.B (castroane), în virtutea proporţiilor, însă este evident că el nu aparţine categoriei castroanelor propriu-zise. Varianta III.2.b a fost separată în cadrul materialului slovac datorită gâtului mai larg, iar subvarianta III.2.b.B a fost delimitată prin valorile mai apropiate între diametrul gâtului şi al fundului, reprezentată fiind printr-un singur vas, de dimensiuni mici (*Fusek 1994a*, fig. 36, p. 44; pl. XVII/11, p. 331)

În funcţie de forma rezultată în urma modelării, fundurile vaselor pot fi separate în trei tipuri. *Tipului A* îi sunt caracteristice fundurile simple, care continuă fără nici o schimbare a liniei profilului jumătăţii inferioare a vasului; unghiul care leagă fundul propriu-zis de peretele vasului este mai mult sau mai puţin rotunjit. În cazul primei variante fundul este perfect orizontal, uneori uşor concav, aspect datorat însă mai degrabă neregularităţii modelării (spre exemplu: pl. I/1; II/4; XXIV/2,4), în cazul celei de-a doua, există tendinţa clară de arcuire a fundului spre interiorul vasului (spre exemplu: pl. XIV/3; XXXVI/8), aspect datorat cel mai probabil suportului pe care recipientele au fost modelate. Tipul A este identic tipurilor *a* şi *b* Pleinerová-Zeman (*Pleinerová, Zeman 1970*, fig. 7, p. 727; p. 731) şi tipurilor *k.a* şi *k.d* Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 17, p. 55). *Tipul B* este definibil prin prezenţa mai mult sau mai puţin accentuată a unui picior. Într-o primă variantă pot fi grupate acele vase a căror parte inferioară se îngustează şi arcuieşte uşor, formând un picior mai mult sau mai puţin înalt, abia conturat (spre exemplu: pl. I/4; II/6; XXII/4; XXIV/1). În cazul variantei a doua, linia piciorului este clar conturată, însă acesta este mult mai scund (spre exemplu: pl. VI/6; XIV/2; XXIV/3; XXX/1,2). Fundurile celei de-a treia variante au o "talpă" mai mult sau mai puţin accentuată, care poate fi interpretată ca un picior cu înălţime foarte redusă (spre exemplu: pl. XXIII/8; XXIX/7,8; XXXV/6). În clasificarea Pleinerová-Zeman fundurile variantei I aparţin tipului *d* (*Pleinerová, Zeman 1970*, fig. 7, p. 727; p. 731), iar în cea a lui Parczewski tipurilor *k.b, k.c, k.f* (*Parczewski 1993*, fig. 17, p. 55). La Lazuri domină vasele cu fundurile de tip B, adică cu un "picior" mai mult sau mai puţin evidenţiat.

În general ornamentul este rar prezent pe ceramica slavă timpurie lucrată cu mâna, iar în definiţia tipului Praga a intrat chiar cvasi-absenţa acestuia (*Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 235; *Szykulski 1991*, p. 85; *Parczewski 1993*, p. 60-62; *Fusek 1994a*, p. 58-63). În general pe vasele din nord-vestul României decorul aproape că lipseşte, situaţie cât se poate de evidentă. În locuinţa nr. 1a de la Lazuri s-au găsit câteva fragmente pe care apar motive executate în pasta crudă. Este vorba într-un caz despre un romb haşurat (pl. III/3), în altul despre un motiv realizat din împunsături circulare, posibil capul unei păsări, cu ochiul clar marcat (pl. III/4). Un motiv rombic haşurat, identic celui de pe fragmentul din locuinţa 1a, există şi pe un ciob găsit în groapa nr. 8, aceasta totuşi cu datare nesigură (pl. XLV/5). Explicarea acestor incizii ca ornamente propriu-zise nu este deloc sigură. Ele apar sporadic şi, măcar uneori, ar putea fi interpretate ca reprezentări simbolice. Este în primul rând cazul semnelor cruciforme descoperite în număr mare pe teritoriul României şi puse în legătură cu creştinsimul (*Teodor 1991*, p. 82-84; n. 92, p. 84). Un argument serios în sprijinul presunerii că cel puţin anumite semne au un caracter simbolic (nu neapărat în legătură cu anumite concepte ale religiei creştine, fără a exclude însă şi această posibilitate) este acela că unele dintre semne apar în formă identică în mai multe aşezări contemporane. Este înainte de toate cazul crucii care are unul dintre braţe prelungit printr-o linie vălurită sau îndoită unghiular, semn atestat la Botoşana (*Teodor 1984a*, fig. 46, p. 125) sau Bacău

(*Mitrea 1980*, pl. XXVI/2) în Moldova şi la Dulceanca 1 în Muntenia (*Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 52/2, p. 65); foarte probabil că acelaşi semn apare la Báchorz, în Polonia (*Parczewski 1996*, fig. 14/5, p. 276). Poate fi şi cazul rombului haşurat, cum apare pe fragmentul de la Lazuri, dar şi la Cucorăni în Moldova (*Teodor 1991*, fig. 14/4, p. 132), Siladice ori Šurany (aici un romb alcătuit din puncte şi altul din linii duble întrerupte) în Slovacia (*Fusek 1994a*, pl. I/4, p. 364; pl. LXI/4,9, p. 375).

Este interesantă frecvenţa acestor semne pe fusaiolele din aşezarea Lug I (sec. 7-8): zvastici, cruce, motive triunghiulare alcătuite din puncte şi chiar un patrat sau romb haşurat (*Berezoveţ 1963*, fig. 12, p. 167; fig. 13, p. 168) ori la Gorodka în Ucraina (aici motive alcătuite din linii asociate cu puncte) (*Prihodnjuk 1975*, fig. 12/3,4, p. 31; pl. II/10,12). Motive sau chiar scene figurate, alcătuite din mici impresiuni în pasta crudă a vaselor, apar de asemenea în mai multe locuri pe teritoriul României, spre exemplu cazul unei tăviţe de la Ciurel (*Dolinescu-Ferche 1979*, fig. 8/9, p. 193) sau al unor vase de la Poian (*Székely 1992*, fig. 7B.5/1, p. 254; fig. 15/3, p. 266), Pojorâni (*Coman 1969*, fig. 4/1, p. 295) sau Lozna-Străteni (*Teodor 1980*, fig. 9/3, p. 459). Pentru o astfel de tehnică decorativă, M. Parczewski găseşte alte analogii contemporane din mediul slav timpuriu, inclusiv pe Nipru şi Nistru, remarcând frecvenţa mare din zona Elbei mijlocii (*Parczewski 1993*, p. 61-62). Este interesant un vas descoperit în aşezarea slavă timpurie de la Schulzendorf, pe care, realizată în această manieră, apare o scenă figurată căreia i s-a conferit o semnificaţie cultică (*Die Slawen 1985*, fig. 145/c, p. 300). Motive incizate în pasta crudă a unor vase din aşezarea slavă timpurie de la Debczyno (probabil şi o pasăre) au fost interpretate de asemenea ca simboluri magico-religioase (*Sikorski 1991*). În nord-vestul României, pe un singur fragment, găsit la Badon (inedit), apare un brâu simplu, plasat de-a lungul gâtului vasului. Este un element interesant, deoarece acest ornament este specific grupei Penkovka din zona silvo-stepică a Niprului mijlociu (*Parczewski 1993*, p. 67), mai rar atestat în interiorul bazinului carpatic (*Teodor 1978*, fig. 22/1-3, p. 181; *Fusek 1994a*, pl. XXXV/10, p. 349). După părerea lui Dan Gh. Teodor este caracteristic grupei Tuşemlea-Kolocin, în care apare oricum (*Teodor 1978*, p. 44).

Utilizarea *ceramicii modelată la roata înceată* rămâne nesigură în cazul celor 5 locuinţe de la Lazuri (posibil un tip mai rudimentar ca cel îndeobşte cunoscut pe durata epocii medievale timpurii). Este vorba despre un singur vas, găsit în locuinţa 14, lucrat din pastă amestecată cu cioburi pisate şi care pe suprafaţa exterioară a fundului prezintă o adâncitură circulară, cu diametrul de 5,4 cm (pl. XXIX/8). Alte 13 vase (material inedit), care au pe fund aceleaşi adâncituri (circulare sau aproape patrate), în majoritate castroane, se cunosc din aşezarea de la Panic. Compoziţia pastei şi arderea nu diferă în raport cu vasele lucrate cu mâna şi nu există alte particularităţi, cu excepţia adânciturilor amintite, care să indice utilizarea unei roţi încetete. Eventuala confirmare a acestei presupuneri ar indica momentul de început al adaptării roţii olarului în mediul cultural slav timpuriu din zona Tisei superioare, cu rezultate concretizate în vase identice ca formă celor modelate cu mâna şi neornamentate.

Majoritatea adânciturilor circulare au diametrul de cca. 4,5 cm, într-un caz de 3,6 cm. Aproape fără excepţie li s-a oferit o explicaţie tehnică, în legătură cu o roată a olarului simplă (acţionată cu mâna), provocate fiind de axul supraânălţat al acesteia[33]. De cele mai multe ori aceste adâncituri sunt mai mici decât cele existente pe fundul vaselor din nord-

[33] *Friesinger 1971-1974*, p. 36. Este citată aici şi opinia lui R. Pittioni, după care aceste impresiuni nu ar fi un indiciu tehnic şi au fost create după modelarea vasului. Majoritatea specialiştilor susţin însă părerea opusă. Totuşi, trebuie avut în vedere faptul că roţi acţionate cu mâna, bine cunoscute, ca cele de la Deda (România) şi Herbignac-Landieu (Franţa) nu au axul supraânălţat (*Godea 1982*, fig. 19, p. 35; fig. 20, p. 36).

vestul României, cu un diametru ce nu depăşeşte 3 cm, însă nu lipsesc analogii pentru cazurile în care dimensiunea lor este mai mare (spre exemplu: *Fusek 1994a*, pl. XXXI/4, p. 345; pl. LXVII/4, p. 381; *Kraskovská 1972*, pl. 30/2; pl. 32/3; pl. 35/14; pl. 42/5; *Stana 1995*, fig. 6/6, p. 271; *Dostál 1975*, pl. 110/30, p. 518)[34]. Pentru adânciturile rectangulare (de cele mai multe ori patrate) există foarte puţine analogii şi se consideră că vasele pe care apar au fost modelate cu mâna [35], însă pot semnala câteva paralele şi în cazul unor vase modelate la roata înceată (*Kraskovská 1972*, pl. 50/5; *Dostál 1975*, pl. XXV/7; pl. 66/4,5; *Stana 1995*, fig. 6/6, p. 271, aici poligonală). Este nesigură interpretarea lor ca amprente ale axului roţii (circular în secţiune, dar în porţiunea care străbate şi fixează discul cu secţiune rectangulară), însă - dacă realmente este vorba în aceste cazuri despre utilizarea roţii olarului - nu ar fi exclus să indice acel "cep" montat pe disc. Tocmai în legătură cu această supoziţie se află posibilitatea de a defini variantele cele mai simple ale roţii olarului şi de a accepta faptul că "orice suport ce permite o mişcare de rotaţie" poate fi definit ca roată a olarului, în sensul unor predecesori direcţi (*Godea 1982*, p. 45).

Precedentele imediate ale ceramicii medievale timpurii lucrată la roata înceată nu sunt suficient de clare. Spre deosebire de provinciile romane din zona Dunării inferioare, în Pannonia şi Noricum este constatabilă utilizarea unei roţi cu turaţie lentă. Ceramica lucrată în această tehnică este puţină în Dacia şi nu există aici indicii pentru perpetuarea ei (*Comşa 1973b*, n. 4, p. 168). Principala posibilitate de a urmări această legătură ar fi aşadar în direcţia fostelor provincii romane din zona Dunării mijlocii, avarilor revenindu-le un anume rol în răspândirea acestei tehnici în mediul slav din apropierea lor (*Comşa 1973b*, p. 170-171). Este logică presupunerea că slavii timpurii şi-au însuşit tehnica modelării la roată în zonele în care contactele cu olăria locală şi tradiţiile antice târzii au fost mai puternice, adică în bazinul danubian (*Parczewski 1993*, p. 67; *Fusek 1994a*, p. 305-306) şi aceea că nu a existat un singur centru genetic pentru această ceramică din mediul slav, că însuşirea noii tehnici s-a putut produce în mai multe locuri şi nu obligatoriu la aceeaşi dată[36].

Părerile cu privire la data apariţiei ceramicii modelată la roată (înceată) în Slovacia sunt împărţite. După părerea unor autori lipseşte în sec. 6 (*Bialeková 1962*, p. 148; *Zábojník 1988*, p. 432). După cronologia lui G. Fusek, marfa lucrată la roată şi ornamentată există deja în complexele din a doua jumătate a sec. 6, cel târziu spre sfârşitul acestui secol şi începutul celui următor (*Fusek 1994a*, p. 306). Ceramica lucrată la roată nu poate fi anterioară sec. 7 în zona ucraineană a Tisei superioare, unde răspândirea completă a acestei categorii s-a produs abia în a doua jumătate a sec. 9, iar limita cronologică superioară a complexelor cu ceramică preponderent lucrată cu mâna este plasată la graniţa dintre sec. 8-9, iar cele care conţin material în majoritate la roată au fost datate în a doua jumătate a sec. 9 (*Kotigoroško 1977*, p. 97). De altfel, în întreaga Ucrainâ nord-vestică slavii utilizează în sec. 6-7 doar ceramică lucrată cu mâna (*Rusanova 1976*, p. 21-40; *Rusanova, Timošciuk 1984*, p. 16-17; 27-28; *Baran, Prihodnjuk 1990*, p. 236; *Magomedov, Smilenko 1990*, p. 398-399). Pe teritoriul Poloniei răspândirea ceramicii lucrată la roată s-a petrecut spre

[34] Este mai puţin probabil ca în cazul "semnelor" cu un diametru mai mare să avem de-a face cu amprenta axului propriu-zis al roţii, căreia ar trebui să-i revină cel puţin grosimea corespunzătoare. Este de presupus că partea axului roţii care străpungea discul trebuie să fi fost subţiată, formând şi un cant pe care se sprijinea discul. Nu este exclus ca pe acesta să fi fost montat un "cep" uşor reliefat, care asigura vasului o stabilitate mai mare în cursul modelării, impresiuni ca cele de pe fundul vaselor amintite datorându-se tocmai acestuia.

[35] *Fusek 1994a*, pl. XLV/10, p. 359; *Parczewski 1993*, pl. XXVI/16, p. 200; *Podgórska-Czopek 1991*, pl. I/11, p. 35. La Kod în, într-o locuinţă datată în sec. 6 şi în una atribuită secolului 8 (*Rusanova, Timošciuk 1984*, pl. 19/2; pl. 33/4).

[36] *Fusek 1994a*, p. 306. Acest autor are în vedere chiar posibilitatea ca în cazul Slovaciei un rol intermediar să-l fi avut langobarzii (*loc. cit.*).

mijlocul sau în a doua jumătate a sec. 7, probabil ceva mai devreme în Polonia sudică şi sud-vestică (*Parczewski 1993*, p. 65; *Parczewski 1995)*. În cazul Boemiei, J. Zeman are în vedere posibilitatea producerii ei din a doua jumătate a sec. 6 (*Zeman 1976*, p. 210-212). În linii mari, începutul unei producţii organizate pentru ceramica modelată la roată poate fi plasat la slavii din Europa centrală în intervalul delimitat de sfârşitul sec. 6/ începutul sec. 7 şi mijlocul sec. 7 (*Parczewski 1995b*, p. 12).

În Transilvania, se pare că pe parcursul sec. 6 ceramica modelată la roata înceată lipseşte sau este rar atestată[37]. Această categorie se afirmă odată cu aşezările datate cel mai devreme în sec. 7 (*Zaharia 1994-1995*, p. 312; *Stanciu, Matei 1994*, n. 34, p. 143) şi în cimitirele grupei Mediaş, al căror început a fost datat ultima oară în a doua jumătate a sec. 7 (*Horedt 1986*, p. 66-73; *Horedt 1987*, p. 13). Argumentele invocate, reflectând stadiul actual al cercetărilor şi cunoştinţelor, nu sunt atât de puternice încât să excludă începutul aşezărilor şi cimitirelor cu ceramică modelată la roata înceată deja în prima jumătate a sec. 7. Referitor la zona sud-carpatică, după constatările mai vechi ale lui V. Teodorescu, deja în faza Ipoteşti-Cândeşti I (Târgşor), datată în ultima treime a sec. 5 şi începutul sec. 6, erau utilizate (mai rar) vase lucrate la roata înceată (*Teodorescu 1964*, p. 490-491). O astfel de marfă n-a fost găsită, în condiţii stratigrafice sau contexte sigure pe parcursul etapei Ipoteşti-Cândeşti II, datată în al doilea sfert şi la mijlocul sec. 6, însă reapare în faza a III-a (ultima treime a sec. 6 - primele decenii ale sec. 7), pentru ca pe parcursul fazei a IV-a (sec. 7) să se impună (*Teodorescu 1964*, p. 492, 494-495). Prezenţa redusă a ceramicii modelată la roata înceată (uneori şi vase lucrate cu mâna şi ajustate la roată) în aşezările sud-carpatice din sec. 6 este confirmată şi prin alte constatări (spre exemplu: *Dolinescu-Ferche 1984*, p. 129; *Dolinescu-Ferche 1986*, p. 130).

Ridică semne de întrebare în această privinţă situaţia din Moldova, zonă referitor la care se crede că această categorie ceramică este prezentă pe întreaga durată a sec. 5-7, la vasele din a doua jumătate a sec. 6 şi prima jumătate a sec. 7 fiind caracteristică pasta ce conţine microprundiş (în măsură mai mică) asociat cioburilor pisate (*Teodor 1978*, p. 26-27; *Mitrea 1980*, p. 81). Dacă în cazul complexelor datate în a doua jumătate a sec. 6 şi începutul secolului următor prezenţa ceramicii modelată la roata înceată este o realitate indiscutabilă, rămâne sub semnul întrebării utilizarea acestei categorii ceramice deja în faza Costişa-Botoşana I (a doua jumătate a sec. 5 - prima jumătate a sec. 6); ea nu este menţionată în aşezările corespunzătoare cercetate pe teritoriul Bucovinei nordice şi nici măcar în cazul aşezărilor eponime (pentru verificare: *Teodor, Căpitanu, Mitrea 1968*, p. 243; *Teodor 1984*, p. 52-53).

În general, se crede că pe teritoriul României ceramica modelată la roata înceată începe să se impună, în sensul unei prezenţe majoritare, spre sfârşitul sec. 7 şi pe parcursul sec. următor (*Zaharia 1971*, p. 279; *Teodor 1978*, p. 86; *Baltag 1979*, p. 82; *Harhoiu, Baltag 1982*, p. 46; *Stanciu, Matei 1994*, n. 34, p. 143). În secolele 8-9 fenomenul caracterizează spaţii întinse, producându-se însă cu diferenţe de ritm sesizabile (*Stanciu 1994b,* n. 33, p. 312-313). În acest sens, este probabil că, în raport cu teritoriul sud-carpatic şi Transilvania, ritmul a fost mai lent la est de Carpaţi, unde în sec. 8-9 ceramicii modelată la roată îi revine un procent mediu de cca 50%[38]. După calcule mai vechi, în sec. 9 ceramica lucrată cu mâna încă mai reprezenta aici cca. 30-40% (*Teodor 1968*, p. 272).

Deşi lipsesc complexele mai strâns datate pe parcursul sec. 7, se poate avea în vedere - cu precădere pentru zona sud-carpatică şi Transilvania - progresul treptat al olăriei

[37] Spre exemplu în locuinţa nr. 19 de la Poian, în asociere cu o fibulă digitată de tipul I.C Werner (*Székely 1992*, p. 263).

[38] Cu referire la Moldova centrală: *Mitrea 1980*, p. 89.

modelată la roata înceată, începând deja cu prima jumătate a secolului, prezenţa ei intensificându-se în etapa următoare[39]. În raport cu teritoriile locuite de slavi în Europa estică şi centrală, în a doua jumătate a sec. 6 pe teritoriul României olăria lucrată la roata înceată există sigur în inventarul ceramic al unor aşezări, împreună cu vase slave timpurii lucrate cu mâna. Dacă datarea fazei timpurii a culturii Ipoteşti-Cândeşti rămâne cea propusă mai demult, atunci o astfel de ceramică era produsă şi utilizată la sud de Carpaţi deja în ultima treime a sec. 5. Roata cu turaţie lentă (acţionată cu mâna) putea ajunge aici din provinciile sud-dunărene (*Comşa 1978a*, p. 99). De asemenea, faptul că la sud de Carpaţi, în Transilvania (sud-estică) şi Moldova sunt cunoscute singurele aşezări din sec. 6 în care ceramica slavă timpurie lucrată cu mâna se asociază frecvent celei modelată la roata rapidă (legată direct de tradiţiile antice târzii), indică şi el spaţiul din care, alături de zona Dunării mijlocii, au pornit influenţele ce au contribuit la modificarea civilizaţiei slave timpurii[40].

În mod sigur este cunoscută o singură oală (întregibilă) *modelată la roata rapidă*, descoperită în locuinţa 1a. A fost fost lucrată dintr-o pastă ce conţine şi microprundiş, bine arsă, deşi neuniform (culoare brună, cu pete cenuşii). Vasul are corpul ovoidal, un gât bine marcat, marginea înaltă, accentuat răsfrântă spre exterior, cu o şănţuire pe partea interioară, destinată, probabil, sprijinirii unui capac. Pe suprafaţa interioară nu sunt vizibile "coastele" propriu-zise, determinate de turaţia rapidă a roţii, ci un fel de faţete şi striuri (pl. II/5). Din aceeaşi locuinţă provine un fragment din partea superioară a unei oale de dimensiuni mici, modelată la roata rapidă, de asemenea dintr-o pastă zgrunţuroasă, cu microprundiş, foarte bine arsă (culoare cenuşie; pl. VI/4); este însă aproape sigur că acest fragment a fost antrenat în umplutura locuinţei şi datează din epoca romană.

Oala din locuinţa 1a indică prezenţa unei categorii ceramice relativ frecvent întâlnită în aşezările din sec. 6, probabil şi o anumită durată din prima jumătate a sec. următor (adeseori în asociaţie cu ceramică slavă timpurie lucrată cu mâna), de pe teritoriul României (*Zaharia 1971*, p. 279), la sud de Carpaţi (*Teodorescu 1964*, p. 490-495; *Dolinescu-Ferche 1984*, p. 130, 133-137), în Moldova (*Teodor 1978*, p. 24-26; *Mitrea 1980*, p. 79-81) şi în Transilvania (*Székely 1992; Zaharia 1994-1995*, p. 322-325). Inclusiv forma vasului are analogii în aceleaşi direcţii (*Teodor 1984*, fig. 32/1, p. 111; *Dolinescu-Ferche 1984*, fig. 10/2; *Zaharia 1994-1995*, fig. 10/14, p. 346; fig. 13/2, p. 349). Felul în care se prezintă suprafaţa interioară a vasului se datorează, probabil, folosirii unei roţi de felul celei remarcată în faza a III-a a aşezării de la Bratei, datată în sec. 7 târziu (*Zaharia 1994-1995*, p. 324, 327) sau aşa-numitei *roţi încetinite* la V. Teodorescu, după părerea acestui autor acţionată cu mâna, însă cu o turaţie mai mare, utilizată din ultima treime a sec. 6 până spre sfârşitul sec. 7 (*Teodorescu 1964*, p. 489, 494-495).

Ceramica modelată la roată, cu atât mai mult la roata rapidă, nu reprezintă pe parcursul secolului 6 un element caracteristic pentru cultura materială a slavilor timpurii. Dacă realmente seria de aşezări databile cel mai probabil în a doua jumătate a sec. 5, în care există şi complexe cu ceramică lucrată la roata rapidă, legată de tradiţiile epocii romane imperiale târzii, aşa cum sunt cele din Bucovina nordică, pot fi puse şi pe seama slavilor, atunci înseamnă că aici slavii au intrat în contact cu o populaţie mai veche, care producea

[39] În acest sens constatarea Mariei Comşa: între Carpaţi şi Dunăre ceramica modelată la roata înceată se impune treptat pe parcursul sec. 7 şi primele decenii ale sec. următor (*Comşa 1978a*, p. 99-100).

[40] Spre exemplu, M. Parczewski desemnează zona Dunării inferioare ca spaţiu sigur unde în sec. 6 cultura slavă timpurie a receptat influenţe post-antice şi bizantine (*Parczewski 1993*, p. 66). După unii autori, este foarte probabil ca pe parcursul sec. 6 să se fi produs mişcări regresive ale grupurilor de populaţie slavă, dinspre sud spre nord, situaţie ce ar confirma informaţii din cronicile vechi ruseşti, explicând schimbarea rapidă a culturii slave în sec. 7 (*Parczewski 1993*, p. 143, cu citarea bibliografiei).

ceramică superioară, lucrată după o tehnică pe care slavii n-au putut s-o însuşească la acea dată. Ceramica lucrată la roată ar "ieşi din uz" în mediul slav timpuriu din zona menţionată la sfârşitul sec. 5 - începutul secolului următor (*Baran, Prihjodnjuk 1990*, p. 231). Cum s-a arătat, situaţia este distinctă în sec. 6-7 pe teritoriul României unde - indiferent de explicaţiile care se oferă acestui fenomen - ceramica lucrată la roata rapidă este în uz chiar în aşezările în care sunt constatabile elemente slave, în mod sigur în a doua jumătate a sec. 6 şi pe o anumită durată a sec. 7. Ceramica lucrată la roata rapidă găsită în complexele slave timpurii din Europa centrală a fost legată mai curând de orizontul germanic târziu al epocii migraţiilor şi, ca prezenţă sporadică, a fost utilizată ca element pentru o datare mai timpurie.

O astfel de olărie nu poate fi semnalată nicăeri în complexe slave timpurii certe din zona Tisei superioare, cu excepţia cazului izolat de la Lazuri. Oala găsită în locuinţa 1a din această aşezare apare, aşadar, ca un exemplu izolat şi ea nu indică, în stadiul actual al cunoştinţelor, o producţie locală. În lumina situaţiei de ansamblu schiţată mai sus, acest vas trebuie considerat ca import dintr-o zonă apropiată, unde acest gen de ceramică era în uz şi se producea în a doua jumătate a sec. 6 sau prima jumătate a sec. următor. În acest sens, putem avea în vedere Transilvania intracarpatică, apoi vestul României sau Câmpia Tisei mijlocii, în cazul celei din urmă zone dacă ne referim la perioada de dinaintea pătrunderii avarilor. Este de presupus că astfel de vase nu se mai produc în zona vestică a României după distrugerea regatului gepid şi ele sunt necunoscute în mediul avar timpuriu, oricum nu există nici un element care să susţină datarea locuinţei 1a de la Lazuri într-o perioadă anterioară anului 568, dimpotrivă ea reprezintă orizontul târziu al locuirii din această aşezare. Pe de altă parte, vasul de la Lazuri este diferit faţă de ceramica zgrunţuroasă utilizată în mediul gepid pe parcursul sec. 6, caracterizată printr-o profilatură mai accentuată a marginii, pereţii subţiri şi canelurile accentuate de pe suprafaţa interioară şi chiar exterioară. Pentru vasul în discuţie nu pot fi semnalate nici analogii din zona Tisei mijlocii, legate deja de începutul Chaganatului avar. Ea poate fi comparată cu marfa semnalată în Transilvania sud-estică, adică - ţinând cont în primul rând de particularităţile tehnologice - cu o categorie existentă în etapa a III-a a aşezării nr. 2 de la Bratei, databilă în sec. 7 (*Zaharia 1994-1995*, p. 324, 327). Există în vestul României excepţia aşezării de la Sânnicolaul Român, datată în sec. 5-6, unde, în locuinţe dotate cu cuptor de piatră, ceramica zgrunţuroasă modelată la roata rapidă se asociază celei modelată cu mâna (*Dumitraşcu, Crişan 1990*)

Ceramica - indicator cronologic

Diferitele încercări de clasificare tipologică au propus criterii ce indică evoluţia în timp a ceramicii slave timpurii şi pe baza cărora a fost elaborată o cronologie relativă. Este de înţeles că aplicarea globală a acestor criterii, asupra materialului din întreg spaţiul atins de slavi, nu poate fi un demers corect din punct de vedere metodologic. Ca exemplu, spre deosebire de alte zone, pe teritoriul României (la sud şi est de Carpaţi, în Transilvania sud-estică) în a doua jumătate a sec. 6 ceramica slavă lucrată cu mâna este relativ frecvent asociată celei modelată la roata rapidă. Există apoi tipuri de vase utilizate fără modificări majore pe întreaga durată a secolelor 6-7, acesta fiind chiar cazul tipului Praga clasic (*Parczewski 1993*, p. 43; *Fusek 1994a*, p. 305; *Rusanova 1976*, p. 25). Metodologic, sunt discutabile chiar premisele unei clasificări, adică măsura în care analiza formei vasului întreg şi ordonarea ceramicii în acest mod, pot oferi repere cronologice credibile ori sunt

mai importante în acest scop micro-caracteristicile formale sau tehnologice (*Fusek 1995*, p. 28).

Cel mai vechi orizont al locuirii slave din sec. 6-7 a fost definit prin ceramica lucrată cu mâna şi neornamentată, înlocuită treptat prin vase ornamentate şi modelate la roată (înceată), fenomen ale cărui ritm şi intensitate au variat în diferitele zone (*Rusanova 1976*, p. 21-40; *Zeman 1976*, p. 221-223; *Jelínková 1990; Parczewski 1993*, p. 26-29, 88-94; *Fusek 1994a*, p. 14-76, 91-115). Este necesară însă precizarea că datarea mecanică a complexelor izolate, pe baza criteriului oferit de absenţa ceramicii modelată la roată, este nesigură, deoarece într-o etapă mai recentă pot fi constatate complexe "regresive" (*Parczewski 1993*, p. 93). În cazul unor zone este posibil să-şi fi făcut apariţia noi comunităţi slave timpurii, deplasate din teritoriile originare sau de la periferia lor, purtătoare ale acestei ceramici regresive, cunoscut fiind faptul că acolo evoluţia culturii materiale s-a produs mai lent. Nu în ultimul rând, trebuie avută în vedere existenţa unor faze distincte ale locuirii din aceeaşi aşezare, respectiv durata scurtă a unei etape, situaţie explicabilă prin părăsirea ciclică a aşezărilor, datorită raţiunilor de ordin economic în primul rând.

Anumite detalii ale vasului modelat cu mâna sunt considerate ca indicatori pentru o poziţie cronologică mai timpurie: gura/marginea scundă, verticală sau uşor răsfrântă spre exterior[41], profilarea slabă a părţii superioare, partea inferioară a gâtului slab evidenţiată sau chiar inexistentă, linia diametrului maxim (umerii vasului) plasată foarte sus (*Rusanova 1976*, p. 24; *Jelínková 1990*, p. 279-280; *Parczewski 1993*, p. 56-60; *Fusek 1994a*, p. 304-305). După părerea lui J. Zeman, raportându-se la ceramica din Boemia, marginile vaselor nu sunt apte pentru observaţii cronologice (*Zeman 1976*, p. 220).

Din punctul de vedere al cronologiei relative s-a avut în vedere pentru zona Europei centrale existenţa succesivă a trei orizonturi: în cel mai vechi există doar ceramică lucrată cu mâna; urmează apoi un orizont în care apar sporadic vase lucrată la roată, ornamentate; în etapa următoare ceramica lucrată la roată începe să se impună[42]. M. Parczewski separă, în cazul Poloniei, doar două orizonturi (faze), utilizând principial aceleaşi criterii, privind cu scepticism existenţa unei faze intermediare, de tranziţie (*Parczewski 1993*, p. 88-94). G. Fusek are în vedere pentru Slovacia trei faze, de la cca. 500 până spre sfârşitul sec. 7, ultima dintre ele (faza a III-a, corespunzând aproximativ celei de-a doua jumătăi a sec. 7) marcând etapa finală a culturii slave timpurii (*Fusek 1994a*, p. 91-115, 306-307)

În cronologie absolută, pentru locuirea slavă din Slovacia, Moravia, Boemia şi Polonia sfârşitul primei faze, oferit de data la care începe să fie utilizată ceramică lucrată la roată (înceată) şi ornamentată (fascicule de linii drepte sau vălurite trasate cu pieptenele), îl reprezintă finalul secolului 6 şi începutul secolului următor (*Zeman 1976*, p. 223; *Jelínková 1990*, p. 280; *Fusek 1994a*, p. 307; *Parczewski 1993*, p. 93). Lucrurile nu sunt definitiv rezolvate în această privinţă, deoarece, cum am arătat, opiniile cu privire la data de început a unei producţii meşteşugăreşti în cazul ceramicii lucrată la roată diferă, acoperind intervalul delimitat de sfârşitul sec. 6 - mijlocul sec. 7[43]. O dată mai timpurie pentru apariţia

---

[41] După părerea lui G. Fusek există şi vase timpurii cu marginea accentuat răsfrântă (*Fusek 1994a*, p. 304).

[42] *Zeman 1976*, p. 222; *Fusek 1994a*, p. 305; D. Jelínková defineşte orizontul intermediar prin apariţia ceramicii Praga evoluată (grupa B) şi prin frecvenţa mai mare a ornamentului pe vasele lucrate cu mâna (*Jelínková 1990*, p. 280).

[43] *Zábojník 1988*, p. 432; *Parczewski 1995*, p. 12. Nu există argumente suficiente, în afara propriei clasificări, pentru a presupune geneza locală a olăriei modelată la roată din Slovacia, deja în a doua jumătate a sec. 6, cum a propus G. Fusek (*Fusek 1994*, p. 305-306). Acest autor se referă ulterior la sfârşitul sec. 6 (*Fusek 1995*, p. 28).

ceramicii lucrată la roată nu poate fi propusă nici în cazul teritoriului ucrainean din bazinul Tisei superioare.

Deoarece existența unor vase modelate la roată în locuințele cercetate la Lazuri rămâne, totuşi, sub semnul întrebării, iar vasul confecționat la roata rapidă reprezintă un import, este posibil să avem de-a face în nord-vestul României cu un orizont reprezentat exclusiv prin ceramică lucrată cu mâna, neornamentată (ori în măsură foarte mică) şi în acest caz este puțin probabil ca limita cronologică superioară a vestigiilor să depăşească sfârşitul sec. 6. Dacă realmente a fost produsă şi utilizată ceramică modelată la roata înceată, foarte puțină la Lazuri (mai bine reprezentată la Panic), putem avea în vedere etapa finală a sec. 6 şi prima jumătate a sec. 7. Faptul că presupusa ceramică modelată la roata înceată este neornamentată şi din punct de vedere tehnic nu există diferențe prea mari față de vasele mai îngrijit lucrate, cu mâna, nu poate fi interpretat decât ca indiciu pentru o datare mai timpurie, eventual în sec. 6 târziu şi primele 2-3 decenii ale secolului următor.

Deocamdată nu există posibilitatea de a data mai strâns în această zonă începutul producției ceramicii modelată la roata înceată şi ornamentată cu pieptenele, atât de caracteristică întregii epoci medievale timpurii. Cum arătam, este nesigur dacă fundurile de vase pe care apar adâncituri circulare sau rectangulare indică deja utilizarea unei roți "primitive", în acest caz am putea crede, accentuând aspectul tehnic rudimentar al acestor vase, că avem de-a face cu momentul inițial, data la care în zonă se încearcă pentru prima dată utilizarea acestui instrument, copiată fiind forma unor vase lucrate cu mâna sau, eventual, sunt vase lucrate cu mâna şi ajustate la roată. O datare mai timpurie a acestui fenomen ar putea fi sugerată de însăşi situarea geografică a vestigiilor slave timpurii din nord-vestul României, adică într-o zonă de contact direct cu lumea gepidă înainte de 567/568 şi Chaganatul avar, după această dată. În zona vest-nord-vestică a României, cu atât mai mult în Transilvania, există o producție a ceramicii lucrată la roată pe întreaga durată a epocii migrațiilor şi medievală timpurie. Spre exemplu, complexele funerare transilvănene de tip Band-Noşlac conțin până în sec. 7 târziu ceramică lucrată la roata rapidă, legată de tradițiile antice târzii şi ale epocii migrațiilor. Aşadar este logică presupunerea că în nord-vestul României ceramica lucrată la roată putea fi preluată în mediul slav timpuriu chiar mai devreme față de teritoriile aflate la nordul Dunării mijlocii. Pe de altă parte, ținând cont de faptul că în mediul slavilor timpuriii a fost utilizată exclusiv roata înceată din momentul în care se lansează o producție meşteşugărească în domeniul ceramicii, trebuie accentuată observația că acest fenomen putea să se producă cel mai devreme în ultima treime a sec. 6, dată de la care acest tip de roată a fost utilizat, probabil, în majoritatea centrelor din zona Dunării (cu atât mai mult în zona Dunării mijlocii), după bulversările produse de intervenția avarilor.

G. Fusek a separat complexele ce conțin exclusiv ceramică lucrată cu mâna într-un orizont mai vechi, un altul mediu, urmat de unul mai recent, iar despre alte complexe

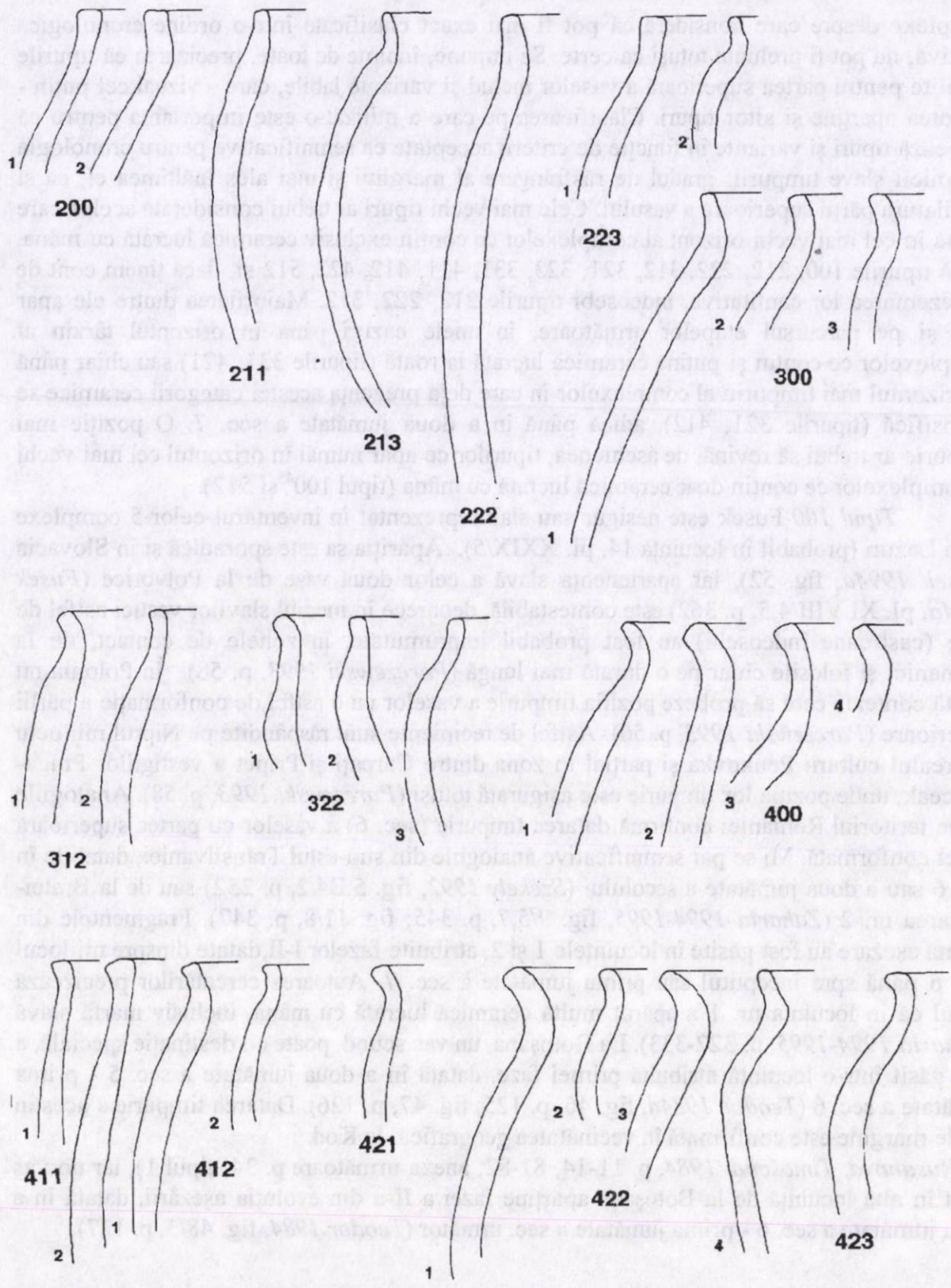

consideră că nu pot fi datate exact[44]. Rezultatele la care acest autor ajunge, pe baza unor

[44] În cel mai vechi orizont sunt plasate tipurile de margini: 100, 212, 222, 312, 321, 323, 331, 411, 412, 422, 512 (mai bine reprezentate sunt tipurile 212, 222, 312, 411 şi 512). La nivelul tuturor complexelor datate în faza I.a (în mare prima jumătate a sec. 6) domină tipul 212, urmat în ordinea reprezentării cantitative de tipurile 222, 312, 100, 213, 512 şi sporadic de tipurile 321, 323, 411, 412, 422. În orizontul mediu au fost repartizate tipurile 213, 223, 314, 412, 421, 522, alături de care reapar tipurile 222, 312, 411. La nivelul tuturor complexelor datate în faza

complexe despre care consideră că pot fi mai exact clasificate într-o ordine cronologică relativă, nu pot fi preluate totuşi ca certe. Se impune, înainte de toate, precizarea că tipurile stabilite pentru partea superioară a vaselor includ şi variante labile, care - vizual cel puţin - ar putea aparţine şi altor tipuri. Clasificarea pe care a utilizat-o este importantă pentru că grupează tipuri şi variante în funcţie de criterii acceptate ca semnificative pentru cronologia ceramicii slave timpurii: gradul de răsfrângere al marginii şi mai ales înălţimea ei, ca şi profilatura părţii superioare a vasului. Cele mai vechi tipuri ar trebui considerate acelea care există în cel mai vechi orizont al complexelor ce conţin exclusiv ceramică lucrată cu mâna, adică tipurile 100, 212, 222, 312, 321, 323, 331, 411, 412, 422, 512 şi, dacă ţinem cont de reprezentarea lor cantitativă, îndeosebi tipurile 212, 222, 312. Majoritatea dintre ele apar însă şi pe parcursul etapelor următoare, în unele cazuri până în orizontul târziu al complexelor ce conţin şi puţină ceramică lucrată la roată (tipurile 331, 421) sau chiar până în orizontul mai timpuriu al complexelor în care deja prezenţa acestei categorii ceramice se intensifică (tipurile 321, 412), adică până în a doua jumătate a sec. 7. O poziţie mai timpurie ar trebui să revină, de asemenea, tipurilor ce apar numai în orizontul cel mai vechi al complexelor ce conţin doar ceramică lucrată cu mâna (tipul 100[45]şi 512).

Tipul 100 Fusek este nesigur sau slab reprezentat în inventarul celor 5 complexe de la Lazuri (probabil în locuinţa 14, pl. XXIX/5). Apariţia sa este sporadică şi în Slovacia (*Fusek 1994a*, fig. 52), iar apartenenţa slavă a celor două vase de la Potvorice (*Fusek 1994a*, pl. XLVIII/4,5, p. 362) este contestabilă, deoarece în mediul slavilor vestici astfel de vase (castroane îndeosebi) au fost probabil împrumutate, în zonele de contact, de la germanici şi folosite chiar pe o durată mai lungă (*Parczewski 1993*, p. 58). În Polonia nu există contexte care să probeze poziţia timpurie a vaselor cu o astfel de conformaţie a părţii superioare (*Parczewski 1993*, p. 56). Astfel de recipiente sunt răspândite pe Niprul mijlociu în arealul culturii Penkovka şi parţial în zona dintre Carpaţi şi Pripet a vestigiilor Praga-Korceak, unde poziţia lor timpurie este asigurată totuşi (*Parczewski 1993*, p. 58). Analogiile de pe teritoriul României confirmă datarea timpurie (sec. 6) a vaselor cu partea superioară astfel conformată. Mi se par semnificative analogiile din sud-estul Transilvaniei, databile în sec. 6 sau a doua jumătate a secolului (*Székely 1992*, fig. 5.B4/2, p. 252) sau de la Bratei-aşezarea nr. 2 (*Zaharia 1994-1995*, fig. 9/5,7, p. 345; fig. 11/8, p. 347). Fragmentele din ultima aşezare au fost găsite în locuinţele 1 şi 2, atribuite fazelor I-II,datate dinspre mijlocul sec. 6 până spre începutul sau prima jumătate a sec. 7. Autoarea cercetărilor precizează faptul că în locuinţa nr. 1 a apărut multă ceramică lucrată cu mâna, inclusiv marfă slavă (*Zaharia 1994-1995*, p. 322-333). La Botoşana, un vas scund, poate cu destinaţie specială, a fost găsit într-o locuinţă atribuită primei faze, datată în a doua jumătate a sec. 5 - prima jumătate a sec. 6 (*Teodor 1984a*, fig. 46, p. 125; fig. 47, p. 126). Datarea timpurie a acestui tip de margine este confirmată în vecinătatea geografică, la Kod
în (*Rusanova, Timošciuk 1984*, p. 11-14, 81-82; anexa următoare p. 34, tipul 1), iar un vas găsit în altă locuinţă de la Botoşana aparţine fazei a II-a din evoluţia aşezării, datată în a doua jumătate a sec. 6 - prima jumătate a sec. următor (*Teodor 1984*, fig. 48/3, p. 127).

I.b (în mare a doua jumătate a sec. 6) domină tipurile 222 şi 213, urmate de tipurile 212, 223, 312, 422 şi în cele dinurmă 314, 322, 411, 412, 421, 522 şi 812 (acesta vas lucrat la roată, ornamentat). În orizontul cel mai târziu au fost plasate (în ordinea reprezentării cantitaive) tipurile: 422, 234, 322, 332, 421, 423, 441. De asemenea, la nivelul tuturor complexelor datate în faza a II-a (în mare prima jumătate a sec. 7) domină tipul 422, urmat de tipurile 222, 322 şi sporadic alte tipuri, inclusiv vase lucrate la roată (*Fusek 1994a*, p. 72).

[45] Deşi tipul 100 este plasat şi mai târziu, în faza a II-a, cazul complexului 2 de la Malá nad Hronom (*Fusek 1994a*, nr. 73, p. 217; pl. XXVII/15, p. 341).

Ca şi la Lazuri (fig. 4), *tipul 211* este slab reprezentat în Slovacia. La Potvorice prezenţa lui a fost datată în faza I.a (*Fusek 1994a*, pl. XLVIII/7, p. 362), iar un complex de la Sliac, unde se asociază cu tipul 612, a fost atribuit fazelor II-III (*Fusek 1994a*, pl. LVIII/10, p. 372). Exemplul de la Lazuri poate fi comparat cu tipul E.a Parczewski (spre deosebire de acesta, buza este tăiată drept şi nu rotunjită), atribuit fazei timpurii din Polonia (*Parczewski 1993*, fig. 14, p. 52; p. 56). Astfel de margini, scunde, aproape verticale, aparţinând unor vase cu partea superioară slab profilată, există în Ucraina şi au fost încadrate variantei 2 Rusanova, cu datare ce nu depăşeşte sec. 6 (*Rusanova 1976*, fig. 7/2, p. 19, 21-32). În aşezările de la Kod în marginile de acest tip (2a) apar fără excepţie în faza IA, IB şi cca. prima jumătate a fazei IIA, ceea ce înseamnă în cronologie absolută sec. 5 - cca. prima jumătate a sec. 6 (*Rusanova, Timošciuk 1984*, fig. 8, p. 13; anexa următoare p. 34). Analogii foarte bune pentru tipul 211 există în locuinţa 2 de la Suceava-*{ipot*, unde astfel de margini au apărut împreună cu o fibulă digitatată miniaturală de tipul I.H/ Werner (*Matei 1960*, fig. 4/1,7, p. 380; fig. 7, p. 383), databilă spre începutul sec. 7 (*Teodor 1992*, p. 130) sau chiar în sec. 6, mai probabil a doua jumătate (*Fiedler 1992*, 1, p. 103). La sud de Carpaţi astfel de vase au fost datate în ultima treime a sec. 5 - începutul sec. 6 (*Teodorescu 1964*, fig. 2/6, p. 491), al doilea sfert şi mijlocul sec. 6 (*Teodorescu 1964*, fig. 3/4, p. 493) sau în a doua jumătate a secolului (*Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 52/4, p. 65; *Dolinescu-Ferche 1984*, fig. 7/10, p. 132).

Tipul 213 (fig. 4) nu este considerat ca o apariţie reprezentativă pentru orizontul cel mai vechi al complexelor ce conţin doar ceramică lucrată cu mâna din Slovacia (*Fusek 1994a*, p. 72), deşi este atestat la Potvorice, deci cu o poziţie cronologică timpurie, după părerea lui Fusek (*Fusek 1994a*, pl. XLVIII/3,6, p. 362). Este interpretat aici mai degrabă ca indicator pentru faza I.b. Corespunde variantelor 2-5 ale tipului E.b Parczewski, excluse din rândul indicatorilor cronologici (*Parczewski 1993*, fig. 14, p. 52; p. 58). Ar putea fi comparat cu tipurile 3a, 3b sau 3v Rusanova, Timošciuk, datate la Kod în în sec. 5 şi cea mai mare parte a sec. 6 (*Rusanova, Timošciuk 1984*, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Prezenţa vaselor cu o profilatură a părţii superioare foarte asemănătoare acestui tip pe durata secolelor 6-7 în mediul slav din Europa centrală este confirmată şi de situaţia din Moravia (*Jelínková 1990*, fig. 19/1,3,4, p. 272). Astfel de vase, cu marginea aproape verticală, fără gât, par să fie slab reprezentate pe teritoriul României în a doua jumătate a sec. 6 sau prima jumătate a secolului următor[46].

Tipul 221 este slab reprezentat în nord-vestul României, doar prin trei exemple, dintre care partea superioară a unui vas din locuinţa 11 de la Lazuri diferă destul de mult în raport cu exemplele slovace (pl. XXII/4). Acolo apare în orizontul mediu al complexelor ce conţin şi ceramică lucrată la roată, încadrabil deja fazei II (*Fusek 1994a*, fig. 55, p. 52; p. 73).

Tipul 223 a fost separat de *tipul 222* datorită profilaturii ceva mai accentuate (*Fusek 1994a*, fig. 55, p. 52). Exemplul de la Lazuri este definibil prin verticalitatea gurii, relativ scundă şi profilatura slabă, cu umerii vasului plasaţi sus (fig. 4). În materialul slovac, *tipul 222* este cel mai bine reprezentat în faza I.b, dar şi în cea anterioară. Conform datărilor operate, apare aici până în orizontul intermediar al complexelor cu puţină ceramică lucrată la roată, adică până în faza a doua. Este comparabil cu tipul B.e Parczewski, suspectat a face parte din grupa caracteristicilor mai vechi pe teritoriul Poloniei (*Parczewski 1993*, fig. 13, p. 51; p. 56, 58), dar şi tipului B.b Parczewski, căruia nu i se conferă vreo semnificaţie cronologică (*Parczewski 1993*, fig. 13, p. 51). Conform clasificării mai simple

[46] Spre exemplu la Botoşana, faza II (*Teodor 1984*, fig. 40/3, p. 119) sau Dulceanca I (*Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 52/2, p. 65).

a Rusanovei, tipul 222, aşa cum este reprezentat la Lazuri, poate fi inclus variantelor 2 şi mai ales 3 (cu o curbură mai accentuată a umărului), ce fac parte din combinaţia (variantele 2-5) caracteristică secolului 6 în Ucraina nord-vestică (*Rusanova 1976*, fig. 7, p. 19; p. 24). După clasificarea materialului de la Kod în, tipul 222 ar corespunde variantelor 2b, 2v şi 3b, cu datare în sec. 5 şi până spre mijlocul sec. 6 (*Rusanova, Timošciuk 1984*, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Că acest tip prezintă caracteristici timpurii, o dovedeşte şi situaţia din Moravia, unde apare şi în complexe datate în faza I (*Jelínková 1990*, fig. 10/2,4, p. 263; fig. 11/3,4,5 p. 264). Probabil că presupunerile lui Parczewski şi Fusek despre apariţia acestor vase pe o durată mai lungă, probabil chiar şi în prima jumătate a sec. 7, sunt îndreptăţite. Este de reţinut însă faptul că în Ucraina ele reprezintă o grupă timpurie a ceramicii, care la Kod în cel puţin, nu depăşeşte sec. 6.

În grupa *"tipurilor 300"* G. Fusek a inclus vasele a căror parte superioară are marginea ceva mai evazată (între 8-15°) în raport cu grupa anterioară, astfel că *tipul 311* (cazul unui vas din locuinţa 14, pl. XXIX/2) devine comparabil, în esenţă, tipului 211 şi poate fi acceptat ca indicator pentru grupa caracteristicilor timpurii. Prezenţa lui în complexe slovace datate în faza I.a susţine această opinie[47]. Ar putea fi raportat tipului D.b la Parczewski, cu caracteristici ce apar pe o durată mai lungă (*Parczewski 1993*, fig. 14, p. 52; p. 56).

La Lazuri, *tipul 312* este asemănător tipului 213, marginea fiind ceva mai înclinată (fig. 4). În materialul slovac apare relativ bine reprezentat în complexe din etapele Ia şi Ib, însă este atestat şi în continuare. Aici, prezenţa sa timpurie poate fi dovedită prin asocierea cu un vas legat de mediul germanic târziu, într-un complex de la Zilina (*Fusek 1994a*, pl. LXIX/2,8, p. 383). De asemenea, poziţia mai timpurie ar putea fi susţinută şi de faptul că această profilatură nu a fost imitată de primele vase lucrate la roată (*Fusek 1994a*, fig. 56, p. 53). Tipul 312 poate fi bine corelat cu tipurile C.d şi E.b Parczewski, atribuite însă grupei caracteristicilor târzii (*Parczewski 1993*, fig. 13, p. 51; fig. 14, p. 52; p. 56, 59). Dacă acceptăm interpretarea Rusanovei, atunci tipul în discuţie (analog variantelor 5 şi 6 Rusanova) încă mai reprezintă grupa variantelor timpurii (*Rusanova 1976*, fig. 7, p. 19; p. 24), situaţie indicată şi la Kod în prin varianta 3v (*Rusanova, Timošciuk 1984*, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Este cert că vase cu un astfel de profil al părţii superioare devin mai numeroase şi în zona extracarpatică a României în a doua jumătate a sec. 6 sau prima jumătate a secolului următor, însă au în mod evident marginea mai înaltă şi evazată, iar profilatura este mai puternică (*Teodor 1984*, fig. 39/2,3,5, p. 118; *Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 88, p. 85). Datările operate în cazul materialului din Ucraina şi Slovacia nu susţin părerea că tipul 312 Fusek reprezintă un indicator obligatoriu pentru o datare târzie, deşi o atitudine circumspectă este necesară.

În legătură cu *tipul 322* Fusek, aşa cum apare la Lazuri, pot fi grupate două variante clare, un fragment sugerează un vas (mai curând castron) cu gura largă şi fundul ascuţit (fig. 4/322-2; pl. XXXV/1)[48], iar un alt fragment (fig. 4/322-3; pl. XIII/3) a aparţinut unei oale ca cea din locuinţa 11, cu aceeaşi conformaţie a părţii superioare (pl. XXIII/8). În Polonia, o conformaţie foarte asemănătoare variantei 322/2 apare la varianta 3 a tipului G.a şi la varianta 2 a tipului G.i Parczewski, considerate ca neexploatabile cronologic (*Parczewski 1993*, fig. 16, p. 54). O analogie mai bună o reprezintă un vas descoperit la Kromolin 1, într-un complex atribuit fazei II (*Parczewski 1993*, pl. XXXI/4, p. 205). Vase cu partea superioară foarte asemănătoare fragmentului de la Lazuri sunt bine reprezentate la

[47] Pobedim-*Dolné pole* (*Fusek 1994a*, pl. 46/5,8, p. 360).

[48] Am adăugat şi un fragment cu profil foarte asemănător, găsit în umplutura gropii nr. 2/1995, pentru care nu am efectuat măsurătorile (pl. XLV/3; fig. 4/322 -1).

Dessau-Mosigkau în fazele din sec. 7 ale aşezării (*Krüger 1967*, fig. 25/d, p. 48; fig. 26/d,e, p. 49; fig. 31/7, p. 54; fig. 33/a, p. 56 ş.a.). O eventuală raportare la tipologia realizată de Rusanova ar trebui să aibă în vedere atât forme timpurii, cât şi mai târzii (*Rusanova 1976*, fig. 6, p. 18; fig. 9, p. 20). Situaţia este neclară şi în aşezările de la Kod în, unde vase cu o profilatură asemănătoare apar atât în fazele timpurii (*Rusanova, Timošciuk 1984*, pl. 15/13; pl. 23/16,17; pl. 29/4), dar şi în cea plasată în sec. 8 (*Rusanova, Timošciuk 1984*, pl. 25/5). Aşadar, asocierea acestui tip grupei caracteristicilor timpurii ori târzii pare să fie realmente imposibilă.

Varianta 322/3 de la Lazuri corespunde tipului 322 Fusek, atestat în Slovacia întâia oară într-un complex datat în faza I.b, în care există deja un vas lucrat la roată[49], însă el este mai bine reprezentat aici în asociaţii specifice fazelor II şi III, deci ar trebui văzut ca indicator al grupei caracteristicilor mai târzii. Spre exemplu, în complexul 270 de la Nitra-*Mikov dvor*, datat în faza III, un fragment din partea superioară a unui vas (tip 322) este asociat cu multă ceramică lucrată la roată şi ornamentată (*Fusek 1994a*, pl. XL/1-11, p. 354). Vase cu o astfel de profilatură a părţii superioare au caracteristicile tipului B.b sau C.e/1,2 Parczewski, inclus printre indicatorii orizontului timpuriu (*Parczewski 1993*, fig. 13, p. 51; p. 56, 58). Ele se regăsesc în tipurile 3, 4, 5 Rusanova, combinaţie care în Ucraina caracterizează sec. 6 (*Rusanova 1976*, fig. 7, p. 19; p. 24). Spre exemplu locuinţa nr. 23 de la Gorodoc, în al cărei inventar se aflau tocmai variantele 3-5, a fost datată prin metoda geomagnetică în a doua jumătate a sec. 6, iar locuinţa 7 de la Podrije, cu aceeaşi combinaţie a ceramicii, era tăiată de o locuinţă datată cu C_{14} la sfârşitul sec. 7 - începutul sec. 8 (*Rusanova 1976*, p. 21-24). Dacă ne bazăm pe încadrările operate în Slovacia, atunci fragmentul de la Lazuri poate fi alăturat grupei caracteristicilor târzii, fără a exclude prezenţa lui în unele complexe databile - cum poate sugera situaţia din Ucraina - în a doua jumătate a sec. 6 mai ales.

Varianta 3 a *tipului 400* poate fi considerată, prin caracteristicile sale (margine înaltă, accentuat răsfrântă şi profilatură puternică), ca indicator pentru o etapă mai târzie. Este analoagă tipului 432/732 Fusek şi poate fi comparată chiar cu tipul 522/822 din aceeaşi clasificare, reprezentat în bună parte prin vase modelate la roată (*Fusek 1994a*, fig. 57, p. 54; fig. 58, p. 55). *Tipului 411* (fig. 4; pl. XXIX/3) îi revine în materialul slovac o poziţie timpurie. Această încadrare este confirmată prin asocierea cu tipurile B.d şi B.e Parczewski, considerate a fi în Polonia un indiciu pentru grupa caracteristicilor timpurii (*Parczewski 1993*, fig. 13, p. 51; p. 56, 58). În tipologia alcătuită de Rusanova ar corespunde tipului 2 de margine, de asemenea cu datare timpurie (*Rusanova 1976*, fig. 7, p. 19; p. 21, 27). Varianta 2v de la Kodân, reprezentativă aici pentru etapele I şi IIA, oferă un alt reper pentru o poziţie mai timpurie (*Rusanova, Timošciuk 1984*, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Este foarte probabil că putem avea în vedere tipul 411 ca index al grupei caracteristicilor timpurii şi în nord-vestul României. În complexele slovace, *tipul 412* (fig. 4; pl. II/3; pl. XXIII/6) este reprezentat până în etapa târzie. Este cert însă că variantele din nord-vestul României, prin micro-caracteristicile lor (margine scundă, uşor înclinată, profilatura slabă), ar putea indica o poziţie cronologică timpurie. În această direcţie pledează şi tipul analog (C.a) din clasificarea lui M. Parczewski (*Rusanova, Timošciuk 1984*, fig. 9, p. 13; anexa următoare p. 34). Tipul 412 poate fi de asemenea comparat cu marginile de tip 3b şi 3c de la Kodân, cu datare timpurie (*Rusanova, Timošciuk 1984*, fig.9, p. 13; anexa următoare p. 34). O astfel de profilatură a părţii superioare are şi unul dintre vasele găsite în locuinţa 1a (pl. I/1).

[49] Siladice-*Bodoš I* (*Fusek 1994a*, nr. 102, p. 24-241; pl. LII/2, p. 366).

Tipul 421 (fig. 4) apare pe teritoriul Slovaciei în combinații din faze diferite. În cazul materialului polonez, are analogii în variantele 3 şi 4 ale tipului D.c Parczewski, care pot indica atribute ale fazei târzii (*Parczewski 1993*, fig. 14, p. 52; p. 56). Putem avea în vedere capacitatea acestui tip de a indica grupa caracteristicilor târzii însă, cum indică şi situația din Slovacia, doar sub semnul întrebării. Pe de altă parte, ca în alte cazuri, intervine şi aici relativitatea inevitabilă a acestei clasificări, spre exemplu, la Lazuri tipul 421 este aproape identic tipului 412.

Tipul 422 (fig. 4) este cel mai bine reprezentat printre descoperirile slovace, care în proporție de cca. jumătate sunt vase deja modelate la roată, cu profil identic variantelor 422/1,3 de la Lazuri. Restul variantelor acestui tip diferă destul de mult prin conformația marginilor. Acestea, împreună cu tipul 423 de la Lazuri, sunt margini cu o profilatură identică variantelor B.e/1,2,3 Parczewski, specifică complexelor timpurii din zona Prutului şi Nistrului mijlociu (*Parczewski 1993*, fig. 13, p. 51; p. 56, 58), aşadar pot fi avute în vedere ca indicator pentru grupa caracteristicilor timpurii. Varianta 422/1 indică vase cu gura largă şi jumătatea inferioară a corpului zveltă care, teoretic cel puțin, par să reprezinte caracteristicile târzii (profilatură accentuată, margine relativ înclinată). Poate fi alăturată variantelor 1 şi 2 ale tipului G.h Parczewski, cu datare târzie, concentrate pe teritoriul polonez în zona Oderului mijlociu (*Parczewski 1993*, fig. 16, p. 54; p. 56, 58-59). Această poziție cronologică este confirmată de complexele slovace cu datare mai târzie, în care astfel de profiluri se asociază cu marfă lucrată la roată şi ornamentată (spre exemplu: *Fusek 1994a*, pl. VII/4, p. 21; pl. VIII/2, p. 322; pl. XLIV/7, p. 358; pl. LIX/5, p. 373).

Un caz interesant este acela al *variantei 422/4*, particularizată prin profilul aproape unghiular şi poziția înaltă a umărului (fig. 4; pl. XXXV/3). O analogie bună apare în complexul 57 de la Zlotniki 1, atribuit mai degrabă unei etape tranzitorii între cele două faze poloneze (*Parczewski 1993*, p. 90; pl. XIX/7, p. 193) sau secolului 6/faza I (*Zoll-Adamikowa 1985*, fig. 3/h, p. 168; p. 172) , de asemenea în complexul 69/59 de la Cracovia-Nowa Huta 1, databil în faza II, deoarece se asociază cu un vas lucrat la roată (*Parczewski 1993*, pl. XV/2, p. 189). Pot conta şi analogiile din aşezarea de la Dessau-Mosigkau, prezente în faza 1, mai numeroase însă pe parcursul fazelor următoare (*Krüger 1967*, fig. 21/g,n, p. 44; fig. 28/k, p. 51; fig. 35/i, p. 58 ş.a.). Vasul din cuptorul nr. 1 al locuinței 17 de la Lazuri poate fi comparat în ultimă instanță cu un tip mai evoluat, existent în materialul ucrainean de tip Luka-Raikoveţkaia (*Rusanova 1976*, fig. 8/1, p. 20) şi care probabil se transformă într-o variantă târzie (sec. 8) în aşezarea de la Kodân II (*Rusanova, Timošciuk 1984*, pl. 31/5; pl. 34/11; pl. 33/2). Există aşadar argumente în sprijinul presupunerii că vasul de la Lazuri aparține unui orizont târziu al locuirii din această aşezare. O confirmare categorică există chiar în zonă, deoarece un exemplar aproape identic a fost găsit la Lăpuşel, într-o aşezare sigur mai târzie (*Stanciu 1994b*, pl. XIX/4, p. 296).

Clasificarea fragmentelor din părțile superioare ale vaselor este riguroasă în măsura în care grupează tipuri relativ uniformizate după criterii considerate a fi principale, acceptate în general ca indicatori cronologici pentru evoluția ceramicii slave timpurii (înălțimea şi gradul de înclinare al marginii, profilatura părții inferioare a gâtului, poziția umerilor). În acest sens, valabilitatea metodei poate fi verificată doar prin existența unor asocieri coerente ale tipurilor în interiorul complexelor, în funcție de criteriile menționate de mai multe ori (poziția timpurie o indică marginile scunde şi slab înclinate, profilatura

slabă). Este sigur însă că în suficiente cazuri avem de-a face cu încadrări

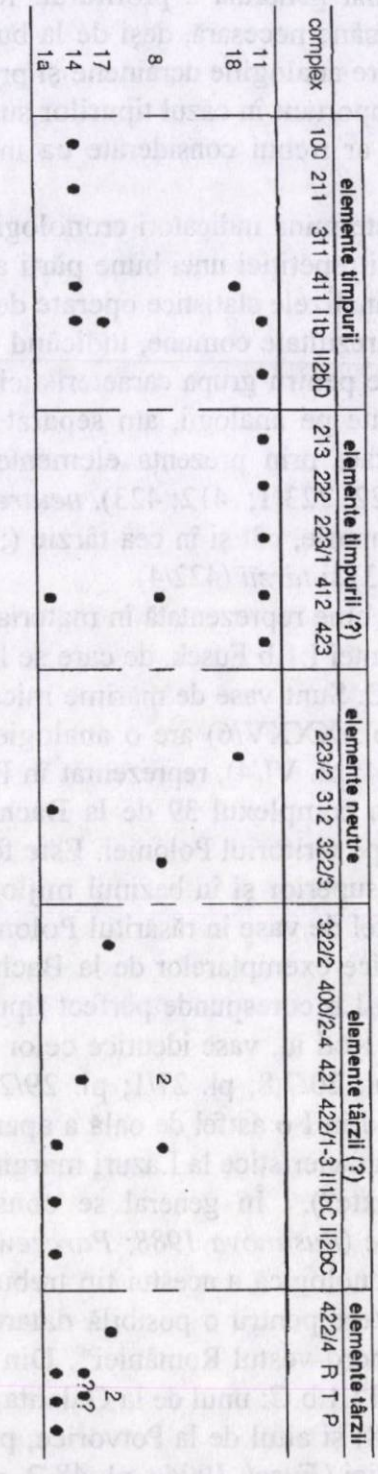

artificiale, depistabile vizual, motiv pentru care ar fi necesară desprinderea unor serii de variante. Se ajunge pe această cale la o extremă ramificare, aspect ce poate fi reproşat întregii tipologii elaborată de G. Fusek. Pe de altă parte, raportarea la acest sistem rămâne

riscantă (cel puțin în privința cronologiei absolute), deoarece datarea complexelor în care apare ceramică lucrată la roată (ornamentată) nu este suficient argumentată pentru a doua jumătate a sec. 6. În general, clasificarea propusă de M. Parczewski pare mai corectă, deoarece combină parametri strict tehnici cu forma generală a profilului. Raportarea la tipologia Rusanova (deşi este una simplificată) rămâne necesară, deşi de la bun început se poate presupune un oarecare decalaj cronologic între analogiile ucrainene şi prezența lor în afara acestui teritoriu. Consider acest aspect mai important în cazul tipurilor susceptibile de o apariție mai târzie în Ucraina, care în exterior ar trebui considerate ca indicatori mai siguri pentru grupa caracteristicilor târzii.

Principala dificultate în încercarea de a determina indicatori cronologici, respectiv caracteristici timpurii ori târzii, se datoreşte tocmai repetiției unei bune părți a profilurilor pe o durată mai lungă. Din acest punct de vedere, analizele statistice operate de G. Fusek şi M. Parczewski au ajuns în majoritatea cazurilor la rezultate comune, indicând - în termenii de neocolit ai probabilității - tipurile reprezentative pentru grupa caracteristicilor timpurii, respectiv târzii. Pornind de la aceste date, sprijinite pe analogii, am separat 5 grupe ale profilurilor părții superioare a vaselor, caracterizate prin prezența elementelor *timpurii* (100; 211; 213; 311; 411), *timpurii incerte* (213; 222; 223/1; 412; 423), *neutre din punctul de vedere al datării,* fiind atestate atât în etapa timpurie, cât şi în cea târzie (; 223/2; 312; 322/3), *târzii incerte* (322/2; 400/2-4; 421; 422/1,2,3) şi *târzii* (422/4).

În ce priveşte vasele întregi, oala cea mai bine reprezentată în materialul cunoscut până acum din nord-vestul României aparține variantei I.1.b Fusek, de care se leagă în zonă (cu diferențe nesemnificative) şi subvarianta I.1.b.C. Sunt vase de mărime mică şi mai ales medie. Varianta I.1.b (pl. XXIII/8; pl. XXIX/2; pl. XXXV/6) are o analogie perfectă în tipul 2.1 Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 4, p. 34; pl. VI/4), reprezentat în Polonia, cum am arătat deja, printr-un singur exemplar, găsit în complexul 39 de la Bachórz (pe râul San), considerat a fi unul dintre cele mai vechi de pe teritoriul Poloniei. Este forma clasică a tipului Korceak, răspândită în zona Teterevului superior şi în bazinul mijlociu al râului Sluc din Ucraina. În afara acestor regiuni apar astfel de vase în răsăritul Poloniei, Boemia, Moravia, Slovacia, chiar dacă nu în variante identice exemplarelor de la Bachórz şi nord-vestul României (*Parczewski 1993*, p. 44). Tipul I.1.b corespunde perfect tipului I, forma A, la Rusanova (*Rusanova 1976*, fig. 6, p. 18). La Kod în, vase identice celor de la Lazuri nu depăşesc sec. 5 (*Rusanova, Timošciuk 1984*, pl. 20/7,8; pl. 27/1; pl. 29/2; pl. 32/1,3; anexa următoare p. 34). În complexul 21 de la Kod în I o astfel de oală a apărut împreună cu o fibulă din sec. 5. Vaselor de acest tip le sunt caracteristice la Lazuri margini de tipurile 311 (timpurie), 223 şi 322 (cu caracteristici mixte?). În general se consideră că au proveniență estică şi o poziție cronologică timpurie (*Rusanova 1988; Parczewski 1993*, p. 44). Totuşi, M. Parczewski crede că încadrarea cronologică a acestui tip trebuie privită cu circumspecție însă, în contextul la care face trimitere pentru o posibilă datare mai târzie, apare un vas sensibil diferit în raport cu cele din nord-vestul României[50]. Din Slovacia au fost publicate doar două vase încadrate subvariantei I.1.b.C: unul de la Galanta, probabil cu o datare mai târzie (*Fusek 1994a*, pl. XIV/4, p. 328) şi altul de la Potvorice, plasat în faza I.a, mai asemănător vaselor din nord-vestul României (*Fusek 1994a*, pl. 48/2, p. 362). Este necesar însă să fie remarcată diferența sesizabilă la vasele din România, cu margini verticale şi umeri plasați foarte sus, criterii care indică o poziție cronologică foarte timpurie. Nu cunosc analogii exacte pentru vasele discutate în alte zone ale României; ele pot fi alăturate elementelor ce indică orizontul timpuriu.

[50] *Parczewski 1993*, p. 44; pl. XII/11, p. 186. De altfel, o altă analogie poloneză excelentă (urna mormântului nr. 1 de la Miedzyborów) a fost datată în faz timpurie (*Parczewski 1993*, pl. XXXVI/1, p. 210).

Subvarianta II.1.b.C (pl. I/1; pl. XIII/1) poate fi raportată corect tipologiei lui Fusek, printre vasele slovace incluse tipului corespunzător fiind şi unul lucrat la roată (*Fusek 1994a*, fig. 28, p. 39). Un exemplar a fost datat în fazele I.b-II (*Fusek 1994a*, pl. VIII/11, p. 322), celelalte în faza II, fiind asociate de cele mai multe ori cu ceramică lucrată la roată şi ornamentată (*Fusek 1994a*, pl. XIV/2, p. 328; pl. XXIX/1, p. 343; LXI/1, p. 375; LXVII/1, p. 381), situaţie ce orientează spre a doua jumătate a sec. 6 - prima jumătate a sec. 7. Raportarea la clasificarea operată de M. Parczewski indică (cu precizarea că în majoritatea cazurilor sunt vase ceva mai scunde şi uneori cu marginea mai puţin înclinată) tipurile 2.2.e, 2.3/b,f, 8.3/d (*Parczewski 1993*, fig. 4, p. 34; fig. 5, p. 35; fig. 9, p. 39). Sunt vase uneori cu datare incertă sau atribuite fazei mai târzii, deci poate fi vizat - în cronologie absolută - acelaşi interval ca în cazul analogiilor slovace (*Parczewski 1993*, pl. XIII/1,4, p. 187; pl. XIV/10, p. 188; pl. XIX/1, p. 193; pl. XXXI/2, p. 205). O analogie foarte bună pentru vasul din locuinţa 1a (pl. I/1) este considerată ca timpurie în cadrul materialului din Moravia (*Jelínková 1990*, fig. 6/5, p. 259; p. 279). Dacă ţinem cont de faptul că în Slovacia şi Polonia astfel de vase apar şi în asociaţie cu ceramică modelată la roată şi ornamentată, atunci vasele din nord-vestul României, chiar dacă sub semnul întrebării, ar trebui alăturate grupei mai târzii.

Subvarianta II.2.b.C, reprezentată printr-un vas din locuinţa 1a (pl. II/4), nu are paralele exacte în tipul corespunzător din clasificarea lui Fusek. O comparaţie, relativă, se poate face cu un vas găsit la Nitra-*kasarné pod Zoborom*, datat în fazele I-II (*Fusek 1994a*, pl. XLIV/13, p. 358). Este posibil să imite forma unor vase modelate la roată, presupunere sprijinită de asemănarea cu un vas descoperit la Dindeşti (jud. Satu Mare), datat cu probabilitate în sec. 7 (*Stanciu 1996b*, pl. V/15, p. 89). Am putea avea în vedere mai curând o datare târzie pentru acest vas. Este foarte asemănător unui exemplar miniatural, găsit de asemenea la Lazuri şi încadrat tipului III.2.b.B (pl. II/6).

Subvarianta II.2.b.D nu poată fi alăturată vaselor pe care G. Fusek le-a încadrat acestui tip (*Fusek 1994a*, fig. 30, p. 41). În schimb, vasul de la Lazuri (pl. XXII/4) este absolut identic tipului 2.4.b al lui M. Parczewski (*Parczewski 1993*, fig. 5, p. 35), reprezentat printr-un exemplar găsit într-o locuinţă de la Lublin-*Czwartek*, considerată printre cele mai vechi complexe slave timpurii din Polonia (*Parczewski 1993*, pl. X/2, p. 184). Datarea timpurie a acestui vas, pe teritoriul Poloniei cel puţin, nu este obligatorie. Ele apar într-o formă uşor modificată în contexte mai târzii, la Szeligi spre exemplu, uneori fiind vorba chiar despre recipiente lucrate la roată (*Szymansky 1967*, fig. 15/16, p. 52; fig. 54/5, p. 136; fig. 68/10, p. 158; fig. 73/1,5, p. 163). Caracteristicile vasului din nord-vestul României sunt însă în mod evident arhaice, aspect sprijinit inclusiv pe analogia perfectă din locuinţa de la Lublin. Există aşadar argumente pentru a alătura acest vas, chiar dacă nu în mod cert, grupei caracteristicilor timpurii.

Am indicat deja opinia generală potrivit căreia vasele lucrate cu mâna, pe care apar elemente decorative preluate de pe ceramica modelată la roată (linii simple vălurite sau drepte, fascicule alcătuite din astfel de linii, trasate cu pieptenele), aparţin unei etape mai târzii (de obicei, aceste vase se asociază cu ceramică modelată la roata înceată). Un exemplu chiar pentru teritoriul nord-vestic al României există în aşezarea de la Lăpuşel, care în mod sigur este ulterioară locuinţelor de la Lazuri (*Stanciu 1994b*, pl. IV/2, p. 277). În acest sens, trebuie remarcat faptul că nu se cunoaşte nici un complex legat de cea mai veche prezenţă slavă în nord-vestul României în care să fi fost găsite astfel de vase.

Tăviţele circulare de lut sunt slab reprezentate în cadrul ceramicii din Slovacia şi în majoritatea cazurilor au apărut în complexe datate în fazele II-III (*Fusek 1994a*, pl. XX/12, p. 334; pl. XXVIII/3, p. 342; XXXIX/12,14, p. 353 ş.a.). În Polonia apar de

asemenea sporadic, atât în complexe datate în faza I (*Parczewski 1993*, pl. XI/15, p. 185; XXIX/10, p. 203), cât şi în altele mai târzii (*Parczewski 1993*, pl. XVIII/9, p. 192). În aşezările de la Kod în tăviţele au fost utilizate încă din fazele timpurii (sec. 5) (*Rusanova, Timošciuk 1984*, pl. 17/11; 26/7,8; 32/10; 36/14,15; anexa următoare p. 34), însă sunt puţine în complexele datate în sec. 6 (*Rusanova, Timošciuk 1984*, pl. 19/4; pl. 13/7; pl. 16/13) şi mult mai bine reprezentate în etapa următoare. Zona maximei concentrări a descoperirilor în sec. 6-7 o reprezintă teritoriul dintre Niprul mijlociu şi Dunărea inferioară, apoi nord-vestul Peninsulei Balcanice (*Herrmann 1986*, fig. 1, p. 271). În general, tăviţele n-au avut în sec. 6-7 un rol important în mediul slavilor apuseni şi nici în perioada următoare (*Herrmann 1986*, p. 267). Cvasi-absenţa acestor vase în aşezările slave timpurii din nord-vestul României ar putea fi interpretată cronologic (în direcţia unei datări mai timpurii) şi sugerează legături în direcţia acelor zone în care aceste vase nu au fost utilizate de către slavii timpurii, adică zona Smolenskului şi zonele împădurite de pe Pripet şi Niprul superior (*Herrmann 1986*, n. 5, p. 267; *Parczewski 1993*, p. 46).

Într-un singur caz (locuinţa 1a de la Lazuri) se cunosc fragmente dintr-un platou mare de lut (poate chiar două exemplare; pl. 29/6; pl. 30/1 5). În Polonia nu există indicii despre utilizarea lor pe parcursul etapei timpurii, răspândindu-se aici abia în sec. 7-8 (*Parczewski 1993*, p. 60, 69). Situaţia pare să fie asemănătoare în Boemia, Moravia şi Germania răsăriteană(*Parczewski 1993*, p. 69). În Slovacia se cunosc doar trei exemplare, legate de complexe datate în faza II, adică aproximativ în prima jumătate a sec. 7 (*Fusek 1994a*, pl. XXXIX/10, p. 353; pl. XLII/3, p. 356; pl. XLVI/4, p. 360). Este puţin probabil să existe o relaţie directă între descoperirile slave timpurii şi două apariţii din epoca romană: Nizna Myšla, în Slovacia (*Fusek 1994a*, p. 78) şi Wólka Lasiecka, în Polonia (*Parczewski 1993*, p. 69). Descoperirile româneşti din zona sud-carpatică sunt văzute ca cele mai vechi (*Parczewski 1993*, p. 69; *Fusek 1994a*, p. 78). La Dulceanca I, cuptorul locuinţei nr. III, datată în epoca romană, era suprapus de un astfel de platou, este însă posibil ca datarea complexului să fie greşită, aşa cum am sugerat deja (*Dolinescu-Ferche 1974*, fig. 13, p. 34).

Combinaţia diferitelor elemente (timpurii, timpurii nesigure, neutre, târzii nesigure, târzii) indică mai multe grupe (fig. 5): *a)* conţine elemente timpurii sigure , asociate celor timpurii nesigure ori neutre (locuinţa 11, complexul 18); *b)* conţine un element timpuriu nesigur, asociat unui element neutru şi altora târzii nesigure (locuinţa 8); *c)* conţine elemente târzii certe, asociate elementelor ce aparţin celorlalte categorii, în majoritatea cazurilor chiar şi elemente timpurii sigure (locuinţele1a, 14, 17). Cum am arătat, includerea fragmentelor de margini şi chiar a vaselor întregi în una dintre cele cinci grupe ale caracteristicilor nu poate fi calificată ca demers cu rezultate sigure, deşi am utilizat în acest scop criterii acceptate de majoritatea specialiştilor (în esenţă clasificările operate de Fusek, Parczewski şi Rusanova). Este necesară o anumită doză de reţinere şi în raport cu asocierile ce definesc complexele, deoarece nu există garanţia că din fiecare complex avem la dispoziţie totalitatea ceramicii.

Nu există complexe definibile prin prezenţa exclusivă a elementelor timpurii sigure ori în care acestea să domine. Situaţia ar putea indica lipsa orizontului contemporan celor mai vechi vestigii slave din Europa centrală, adică, în cronologie absolută, un indicator pentru slavii ajunşi aici în a doua jumătate a sec. 5(?)/sec. 5 târziu - primele decenii ale sec. 6. Complexele în care apar doar elemente timpurii sigure sau nesigure ori neutre (*grupa a*) indică cel mai vechi orizont, cazul locuinţei 11 şi al complexului 18. Grupa *b* (locuinţa 8) ar putea reprezenta un orizont intermediar, caracterizat prin accentuarea prezenţei elementelor târzii nesigure şi lipsa ceramicii lucrată la roată în interiorul complexelor. Delimitarea acestei etape nu poate fi acceptată decât în termenii

unei largi probabilităţi, deoarece lipsa elementelor târzii sigure s-ar putea datora întâmplării. Pe de altă parte, nedumireşte în cazul acestor complexe lipsa ori prezenţa nesemnificativă a elementelor timpurii sigure ori incerte, aspect constatabil în cazul etapei următoare. Mai bine reprezentată este *grupa c*, căreia îi aparţin complexe cu un inventar ceramic mixt, uneori fiind reprezentate chiar elementele timpurii sigure (mai numeroase în locuinţa 14), definibilă însă prin numărul mai mare al elementelor târzii nesigure şi apariţia elementelor târzii sigure. Faptul că în majoritatea complexelor există elemente timpurii sigure sau nesigure poate indica durata scurtă a intervalului ce separă această etapă/fază de cea timpurie.

Datarea locuinţei 1a de la Lazuri poate fi confirmată şi prin prezenţa fragmentelor dintr-un platou de lut, eventual şi a tăviţei, elemente bine reprezentate şi în nord-vestul României în complexe mai târzii, în care există ceramică lucrată la roata înceată, ornamentată. Un caz aparte îl reprezintă apariţia unor oale de tip I.1.b, avute în vedere ca reprezentante ale grupei caracteristicilor timpurii, în inventarul locuinţelor 14 şi 17, datate în faza târzie. Elementele târzii, în cazul locuinţei 14, se leagă însă doar de un fragment mărunt, nesigur, de tăviţă (pl. XXIX/6) şi fundul unui vas, despre care nu se poate spune în mod sigur că a fost lucrat la roată. Este dificil de explicat prezenţa unei oale de tip I.1.b (pl. XXXV/6) în interiorul celui mai vechi cuptor din locuinţa 17, asociată unui fragment ce indică, foarte probabil, o formă târzie (pl. XXXV/3). Putem avea în vedere posibilitatea ca oalele de tip I.1.b să fi fost utilizate, totuşi, pe o durată mai lungă.

Încercarea de a delimita, în termenii cronologiei relative, două etape pentru cele 5 locuinţe de la Lazuri este mai degrabă una preliminară, deoarece rezultate mai sigure ar putea fi obţinute cu ajutorul inventarului ceramic dintr-un număr mai mare de complexe. Pe de altă parte, existenţa acestor etape o argumentează nu numai refacerea locuinţei 17, ci şi relaţia de superpoziţie constatată în cazul mai multor locuinţe, al căror inventar nu a fost încă analizat[51].

Dacă raportăm ceramica de la Lazuri materialului slovac şi dacă datările susţinute de G. Fusek se apropie de realitate, atunci etapa târzie (locuinţele 17, 1a şi eventual 14) este anterioară fazei II Fusek (datată în linii mari pe parcursul primei jumătăţi a sec. 7), deoarece celei din urmă i-au fost atribuite şi complexe în care există ceramică mult mai evoluată în raport cu cea de la Lazuri (în mod sigur lucrată la roată, uneori şi ornamentată). Cum s-a văzut, prima jumătate sec. 7 reprezintă, mai sigur, etapa în care ceramica modelată la roata înceată şi ornamentată începe să fie produsă şi utilizată în mediul slav din zona Dunării mijlocii. Este ilogică presupunerea că în spaţiul nord-vestic al României acest fenomen s-ar fi putut produce mai târziu, dată fiind vecinătatea imediată cu zone în care pe parcursul sec. 5-7 a existat o producţie ceramică avansată, inclusiv modelată la roata rapidă (Transilvania intracarpatică şi spaţiul vestic românesc). Oricum, vasele despre care presupun că au fost lucrate la roata înceată (unul singur la Lazuri, mult mai numeroase la Panic), neornamentate, sunt foarte greu de diferenţiat faţă de cele modelate cu mâna, situaţie ce n-ar putea indica decât etapa de început pentru această producţie în mediul slav timpuriu, respectiv chiar o dată anterioară momentului de răscruce dintre sec. 6-7. Devine logică, pe această cale, presupunerea că locuinţele cele mai târzii de la Lazuri (17 şi 1a) ar trebui să reprezinte sec. 6 târziu, eventual şi primele 2-3 decenii din secolul următor. Prin urmare, datarea fazei timpurii nu poate viza decât o etapă anterioară, mai probabil a doua sau ultima treime a sec. 6.

[51] Un plan pe care sunt trecute toate locuinţele cercetate până în anul 1997, la *Stanciu, colab. 1998*, fig. 44.

În literatura arheologică românească momentul 567/568, adică data la care avarii pătrund şi se aşează în interiorul bazinului carpatic, este considerat aproape în unanimitate ca *terminus post quem* pentru apariţia slavilor în spaţiul extracarpatic al României[52]. S-ar putea însă ca sursele literare să aibă dreptate atunci când indică cel târziu a doua treime a sec. 6 pentru prezenţa grupurilor de populaţie slavă în zona Dunării inferioare (*Pohl 1988*, p. 96), iar în partea nordică a Moldovei nu este exclus să fi pătruns chiar mai devreme. Oricum, în cazul zonei nord-vestice a României raportarea la situaţia din spaţiul românesc sud-carpatic nu este prioritară în această privinţă. Bazinul Tisei superioare, teoretic cel puţin, putea să fie atins chiar mai devreme (prima jumătate a sec. 6) de valul migraţiei slave, deşi datele cunoscute din zonă sunt puţin concludente în acest sens.

Alte categorii de materiale[53]

A apărut o singură "greutate" de lut ars sigură, perforată. În faţa cuptorului din locuinţa 14 de la Lazuri s-a găsită partea inferioară a unei astfel de piese, împreună cu un alt fragment, probabil din acelaşi exemplar (pl. XXX/4,6). Are formă piramidală, cu colţurile accentuat rotunjite şi o lungime de cca. 13 cm. A fost confecţionată din acceaşi pastă ca a vălătucilor, bine arsă, cu urme uşoare de ardere secundară. Foarte probabil că a fost utilizată ca greutate pentru războiul de ţesut. Este posibil ca unei piese foarte asemănătoare exemplarului neperforat găsit în locuinţa 30 de la Botoşana (*Teodor 1984*, fig. 26/4, p. 105) să îi aparţină şi un fragment găsit în locuinţa 11 de la Lazuri (pl. XXVII/6).

Trei greutăţi conice (perforate), identice ca formă celei de la Botoşana, au fost găsite într-o locuinţă de la Cracovia-*Nowa Huta 18* împreună cu alte 196 fragmente, dispuse în linie, pe o latură a locuinţei, deci în mod sigur indicând existenţa unui război de ţesut (*Hachulska-Ledwos 1986*, p. 20; pl. II/2, p. 130). Este ciudat însă faptul că astfel de piese, cu excepţia menţionată, lipsesc sau sunt incert documentate în mediul slav din sec. 6-7 (*Parczewski 1993*, p. 80). Lipsa lor, spre exemplu în aşezarea de la Dessa-Mosigkau, a atras atenţia (*Krüger 1967*, p. 97). Nu cunosc analogii sigure pentru greutatea de la Lazuri în zona românească sud-carpatică, iar în Moldova, deşi sunt rare, apar menţionate piese conice sau piramidale (*Teodor 1978*, p. 21). Cum nu putem să ne îndoim de practicarea torsului şi a ţesutului (apar fusaiole de lut, amprente ale ţesăturilor în lutul crud), este posibil să fi fost utilizate ca greutăţi pentru războiul de ţesut vertical pietre, poate chiar vălătuci legaţi cu sfoară.

Se cunosc doar două fusaiole (locuinţele 1a şi 11), modelate cu mâna, din pastă amestecată cu microprundiş (pl. XXI/5) sau fără nici un adaos (pl. III/7). Ambele au formă biconică, aşa cum este cazul majorităţii pieselor cunoscute din mediul slav timpuriu (spre exemplu *Parczewski 1993*, fig. 22, p. 79).

În umplutura locuinţei nr. 1a a fost găsită o lingură de lut, foarte apropiată prin forma cupei celor actuale. Pe o latură este prevăzută cu cioc de scurgere şi are un manşon

[52] Data la care pătrund şi se aşează slavii timpurii pe teritoriul României, alături de problema relaţiilor cu populaţia locală, au fost chestiuni intens dezbătute în literatura românească de specialitate. Cu excepţia Mariei Comşa, care a avut constant în vedere aşezarea slavilor timpurii în spaţiul extracarpatic românesc spre începutul sec. 6 sau pe parcursul primei jumătăţi a secolului, restul specialiştilor au apărat poziţia fixată de I. Nestor, conform căreia datarea corectă trebuie să vizeze a doua jumătate sau ultima treime a sec. 6. Pentru detalii şi bibliografia principală: *Teodor 1978*, p. 34-39, 45-50; *Curta 1994*, p. 239-243. Fl. Curta insistă asupra contradicţiilor pe care le-a înregistrat dezbaterea problemelor referitoare la slavii timpurii în literatura arheologică românească postbelică, subliniind efectele unei "paradigme ideologice", deficienţele de metodă în cazul atribuirilor etnice şi supralicitarea dihotomiei *populaţie sedentară/populaţie migratoare* (*Curta 1994*, p. 270-272).

[53] Pentru vălătucii şi "pâinişoarele" de lut, găsite în legătură cu cuptoarele, *Stanciu 1998*.

scurt, tubular (pl. V/8). A fost modelată dintr-o pastă grosieră, însă compactă, amestecată cu puţine cioburi pisate, iar în interiorul cupei există urmă de ardere secundară. Nu cunosc analogii contemporane în mediul slav timpuriu din afara teritoriului României. Dimpotrivă, chiar dacă nu identice ca formă a cupei, astfel de linguri apar relativ frecvent în spaţiul românesc extracarpatic, în Moldova şi Muntenia[54]. Exemplare identice acestora se cunosc din aşezarea transilvăneană Bratei 2 (*Zaharia 1994-1995*, fig. 20/8, p. 356) şi dintr-o locuinţă probabil mai târzie de la Poian (*Székely 1992*, fig. 19/B.25/1, p. 272). Interpretarea acestor piese ca recipiente pentru turnarea metalului topit este cea mai probabilă (*Teodor 1978*, p. 21; *Dolinescu-Ferche 1984*, p. 129; *Teodor 1996*, p. 30), iar practicarea unei activităţi de acest fel în aşezarea de la Lazuri o indică şi descoperirea unui tipar din lut ars.

Din piatră au fost confecţionate cute, trei exemplare fiind găsite în locuinţa nr. 11. Una dintre ele este din gresie fină, cenuşie (pl. XXI/2), a doua din marmură alb-gălbuie sau travertin (existent în împrejurimile localităţii Seini; pl. XXI/3) şi o alta din gresie verzuie, nisipoasă (pl. XXI/4). A fost remarcată apariţia relativ constantă în interiorul cuptoarelor (alături de vălătuci) a unor bucăţi mici de şist, rectangulare, plate, puternic arse, uneori oferind impresia unei prelucrări uşoare. În mod sigur au fost prelucrate, sub forma unor "pâinişoare", discoidale sau cu aspect mai puţin regulat, câteva pietre găsite în locuinţa 8 (pl. XV/6,8,9).

În umplutura aceleiaşi locuinţe a fost găsit un fragment mic dintr-o lupă de fier, însă legătura directă cu acest complex - în a cărui umplutură putea fi antrenat - rămâne nesigură (pl. XIV/5). Probabil că acesta este şi cazul altor piese de metal sau al unui canin perforat (probabil de câine), găsit în umplutura locuinţei 17, parţial deranjată de un canal modern (pl. XLVII/5). O sârmă subţire, de argint, cu corpul torsadat în unele porţiuni, foarte probabil de la o brăţară, a fost găsită în apropierea cuptorului nr. 1 al locuinţei 11 (pl. XXI/6). Un fragment identic a fost descoperit în locuinţa nr. 2 din aceeaşi aşezare, aceasta sigur databilă în epoca romană (*Stanciu 1995b*, pl. XXVI/7, p. 209). Un "inel" spiralic din bronz a apărut pe podeaua locuinţei 17, împreună cu un ac de bronz, însă ele aparţin probabil locuirii din epoca bronzului sau epoca romană (pl. XLVII/2,7)[55]. Un cui mic de bronz a fost găsit pe lipitura arsă (dărâmătură?) a cuptorului nr. 2 din locuinţa 17, însă la această adâncime, deja materialele puteau fi bulversate de plug (pl. XLVII/4). O cataramă mică din fier, dreptunghiulară şi semicirculară în secţiune, cu spinul uşor îngroşat spre capăt, a apărut în zona aceleaşi locuinţe, însă deasupra gropii nr. 82, mai târzie. Cu o lungime de numai 1,6 cm, ea ar trebui interpretată ca o piesă legată de încălţăminte sau aparţinând unei genţi purtată la brâu[56], oricum nu cunosc analogii în alte complexe slave timpurii şi este puţin probabil că ar putea sprijini o datare mai exactă.

Materialul osteologic

Oasele de animale nu sunt prea numeroase şi marea lor majoritate au apărut în umplutura cuptoarelor, de multe ori purtând urme de ardere. Am exclus oasele găsite în umplutura locuinţelor, împreună cu fragmente ceramice preistorice sau din epoca romană, legătura lor cu complexele slave timpurii nefiind deloc sigură. Majoritatea determinărilor,

[54] *Teodor 1978*, fig. 7/1,4; *Teodorescu 1972*, fig. 6/7, p. 85; *Dolinescu-Ferche, Constantiniu 1981*, fig. 17/16, p. 321. Mai multe exemplare sunt cunoscute din nivelul II al aşezării Dulceanca IV (*Dolinescu-Ferche 1992*, fig. 32/27, p. 168; fig. 33/13,31, p. 169).

[55] Pe podeaua locuinţei nr. 1 a fost găsit un fragment dintr-o fibulă romană (*Stanciu 1995b*, pl. 25/4, p. 208), iar în cazul mai multor locuinţe de la Panic au apărut în umplutura lor piese de metal din epoca romană.

[56] Este posibil ca astfel de catarame mici să fi fost utilizate într-o perioadă mai târzie în legătură cu curele ce asigurau pintenii (*Fiedler 1992*, 1, p. 201).

efectuate până acum doar în cazul a 5 complexe, aparţin d-lui Al. Gudea (student la Universitatea de {tiinţe Agricole, Cluj-Napoca). Evident că doar acest material nu poate ilustra în mod suficient de convingător situaţia reală în ce priveşte exploatarea animalelor domestice şi sălbatice de către locuitorii aşezării .

specia	L. 1 (nr. frgm.)	Gr. 8 (nr. frgm.)	L. 8 (nr. ind.)	L. 14 (nr. ind.)	L. 17 cuptor 1 (nr. ind.)	L.17 cuptor 2 (nr. ind.)
Bos taurus	9	-	3	1	-	1
Ovis et Capra	4	3	3	-	1	-
Sus scrofa domes.	1	11	-	1	6	1
Equus caballus	2	-	1	-	-	-
Gallina	-	-	-	-	1	-
Canis familiaris	-	-	1	-	-	-
Sus scrofa ferus	-	2 ind.	-	-	-	-
Capreolus capreolus	-	-	1	-	-	-
Lepus europaeus	-	-	-	-	-	1

Fig. 6. Lazuri-*Lubi tag*, materialul osteologic din complexe.

Procentual (fig. 7) domină ovi-caprinele (11 indivizi, 30,55%), în mai multe cazuri fiind vorba despre oase arse, găsite fără excepţie în cuptoare. Starea fragmentară a materialului nu a permis observaţii cu privire la talia ori vârsta indivizilor sacrificaţi. Urmează la o mică diferenţă porcul domestic (10 indivizi, 27,78%). Resturile celor 7 indivizi probabili din cuptorul nr. 1 al locuinţei 17 au aparţinut unor exemplare mature. Este ciudată prezenţa oaselor de la un număr atât de mare de exemplare într-un singur cuptor, situaţie ce poate afecta în mod artificial statistica operată. Bovinelor le revine, la o oarecare distanţă, un procent de 16,66% (6 indivizi), fiind mai bine reprezentate în locuinţa nr. 8. Doi indivizi aparţin foarte probabil unor exemplare mature, unul din locuinţa 14 a avut o vârstă tânără în momentul sacrificării, iar unul dintre ei trebuie să fi fost de talie mică.

Dintre animalele domestice mai sunt reprezentaţi caii (3 exemplare, 8,33%), în locuinţa 1 probabil chiar 2 indivizi, găina (un singur exemplar în cuptorul nr. 1 al locuinţei 17) şi câinele (un singur exemplar în locuinţa 8). Resturile calului din locuinţa 8 indică un individ robust, masiv, iar câinele din aceeaşi locuinţă pare să fi avut o talie destul de înaltă. Dintre animalele sălbatice o prezenţă mai accentuată pare să aibă mistreţul, ilustrat prin resturile sigure a cel puţin 2 indivizi din groapa 8 (5,56%), complex care rămâne însă cu o datare incertă. Prin câte un exemplar sunt ilustrate căprioru! şi iepurele.

Ovis et Capra	Sus scrofa domes.	Bos tau-rus	Equus caba-llus	Sus scrofa ferus	Canis fami-liaris	Capreolus capreolus	lepus europaeus	Galli-na
30,55	27,78	16,66	8,33	5,56	2,78	2,78	2,78	2,78

Fig. 7 . Repartiţia procentuală a diferitelor specii de animale. Pentru locuinţa 1 şi groapa nr. 8 s-a avut în vedere câte un individ din fiecare specie determinată, deoarece starea fragmentară a oaselor nu a permis constatarea numărului probabil al exemplarelor.

Ierarhizarea cantitativă a speciilor indică o situaţie preliminară interesantă, distinctă în raport cu precizările efectuate în cazul altor aşezări contemporane sau uşor mai târzii. În mediul slavilor vestici dintre Elba şi Oder preponderenţa o deţin porcii, urmaţi de bovine, ovi-caprine şi cai, însă în unele cazuri, ca la Dessau-Mosigkau, domină bovinele. Tot acolo există zone în care procentajul animalelor sălbatice îl depăşeşte pe cel al animalelor domestice şi nu se cunoşteau aşezări în care ovi-caprinele să fie atât de bine reprezentate ca la Lazuri (*Herrmann 1968*, p. 87-90). Între sec. 6-8 porcul pare să fi fost pe primul plan şi în aşezările din Polonia centrală (*Herrmann 1979*, p. 50; n. 12, p. 54-65), însă din cele mai veche aşezări slave poloneze lipsesc determinările precise. Materialul puţin de la Bachórz, spre exemplu, indică doar prezenţa bovinelor (*Parczewski 1993*, p. 110). Complexele slave timpurii din Ucraina, Cehia şi Slovacia indică preponderenţa bovinelor, urmate de porc (*Parczewski 1993*, p. 110; *Fusek 1991*, p. 330; *Baran 1972*, p. 73; *Packova, Terpilovskij 1990*, p. 370). În aşezarea de la Ciurelu domină în mod categoric bovinele, urmate de porc şi apoi ovi-caprine (*Dolinescu-Ferche 1979*, p. 216-217). Cu un procent identic apar bovinele şi la Dulceanca II, însă ordinea este inversată între porc şi ovi-caprine (*Dolinescu-Ferche 1986*, p. 151-152). Într-o zonă relativ apropiată aşezării de la Lazuri, două locuinţe de la Sânnicolau Român, datate în sec. 5-6, conţin resturi osteologice ce indică preponderenţa bovinelor, urmate de porcine şi apoi ovi-caprine, fiind atestate de asemenea găina şi calul, acesta probabil utilizat în alimentaţie (*Haimovici 1992b*, p. 40-41). Materialul din două locuinţe aparţinând aşezării de la Davideni indică de asemenea poziţia importantă deţinută de bovine, urmate de ovi-caprine şi porc (*Haimovici 1992a*). Este de remarcat faptul că, din punctul de vedere al procentajului mare deţinut de ovi-caprine, aşezarea de la Lazuri poate fi comparată pe teritoriul României doar cu cea de la Davideni.

Suntem îndreptăţiţi să credem că, în ce priveşte exploatarea animalelor domestice, au existat anumite diferenţe între diversele grupări ale aceleaşi populaţii - în virtutea anumitor tradiţii -, însă acest sector important al vieţii economice a fost condiţionat cu siguranţă şi de condiţiile naturale proprii fiecărei regiuni (*Herrmann 1968*, p. 90). Chiar dacă uneori diferenţele dintre comunităţi relativ contemporane dar distincte etnic pot fi întâmplătoare, aceasta nu poate fi totuşi o regulă, deoarece există adeseori deosebiri tranşante între modelele economice susţinute de grupuri de populaţii cu etnic diferit. Este suficient de elocventă în această direcţie situaţia înregistrată în aşezarea de la Moreşti, databilă în linii mari pe parcursul sec. 6, unde poziţiile principale aparţin bovinelor şi calului, ovi-caprinele fiind slab reprezentate, iar porcul şi găina apar sporadic (*Horedt 1979*, p. 214; tabelul nr. 3, p. 212-213).

Dacă analizele viitoare vor confirma indiciile obţinute la Lazuri, atunci se va impune constatarea că, din acest punct de vedere, comunitatea de aici se abate de la modelul "clasic" al acestui sector al economiei societăţii slave timpurii. Prezenţa porcului şi găinilor indică caracterul sedentar al comunităţilor (*Dolinescu-Ferche 1979*, p. 217; *Dolinescu-Ferche 1986*, p. 152; *Packova, Terpilovskij 1990*, p. 370; *Haimovici 1992a*, p. 239), însă nu stabil în modul strict al cuvântului, cazul slavilor care se mişcă în direcţia unor teritorii noi. Preponderenţa bovinelor în economia pastorală a slavilor timpurii o confirmă şi sursele bizantine contemporane acestora (*Parczewski 1993*, p. 110). Nici în Rusia medievală consumul cărnii de oaie n-a fost preferat (*Woronin 1959*, p. 248). În multe aşezări slave timpurii sau mai târzii au fost descoperite oase de cal. Majoritatea specialiştilor acceptă sacrificarea lor la un moment dat şi consumul cărnii, ca la alte populaţii de altfel (spre exemplu, *Herrmann 1968*, p. 87; *Dolinescu-Ferche 1986*, p. 152). Sunt relevante în acest sens sursele medievale timpurii ruseşti, care indică consumul cărnii de cal la slavii răsăriteni, până într-o perioadă mai târzie (*Woronin 1959*, p. 247-248).

Date preliminare despre aşezarea din sec. 7

Existenţa unei locuiri databilă exclusiv în sec. 7 poate fi propusă în termeni relativ siguri. Este vorba despre două gropi integral cercetate (nr. 25 şi 28) şi altele investigate parţial (nr. 1, 13, 30 şi 31). Este posibil ca "gropile" 13, 30 şi 31 să aparţină aceluiaşi complex, poate chiar o locuinţă cu marginile mai puţin regulate (fig. 1). Mi se pare important faptul că au fost determinate relaţii de superpoziţie, respectiv stratigrafice, între aceste complexe şi cele legate de locuirea ce-şi are punctul de greutate în sec. 6, pe de o parte, pe de alta în raport cu cel mai târziu orizont al locuirii din punctul *Lubi tag* (sec. 9-10 în linii mari). Groapa nr. 25 intersectează colţul sud-estic al locuinţei 11, aceasta datată în a doua jumătate a sec. 6 (pl. XX; pl. XXI, profilul C-C_1), iar colţul sud-vestic al aceleaşi locuinţe a fost străpuns de "groapa" 31 (pl. XX). Profilul peretelui sudic al suprafeţelor 9 şi 10 indică faptul că groapa nr. 24 aparţine stratului din sec. 9-10, suprapus stratului care umple gropile 1, 13, 30 şi 31, acestea contemporane gropilor mai timpurii nr. 25 şi 28 (pl. XLVII/8). Aceeaşi situaţie o indică profilul martorului dintre suprafeţele 10 şi 11, adică stratul medieval timpuriu mai târziu suprapune în mod clar groapa nr. 13.

În gropa 25 au apărut multe fragmente (mari şi mici) de vălătuci şi "pâinişoare" de lut, deci ar fi posibil ca astfel de obiecte să fi fost utilizate şi de locuitorii aşezării mai târzii, indicându-se pe această cale o legătură directă între locuitorii celor două aşezări. Presupunerea nu poate fi sprijinită acum pe alte argumente, însă nu poate fi exclusă existenţa unei durate scurte între sfârşitul primei aşezări şi începutul celei de-a doua.

În umplutura gropilor 25 şi 28 n-au fost găsite decât fragmente din vase lucrate cu mâna, împreună cu multe oase de animale, lipitură arsă, cărbune, cenuşă şi deja menţionatele fragmente de vălătuci (din groapa 25 şi un obiect de fier; pl. 47/6). O imagine parţială ne putem face doar asupra ceramicii lucrată cu mâna din groapa 25. Există fragmente de tăviţe, unele cel puţin cu marginea foarte scundă (pl. XLVI/2) şi margini de vase a căror formă integrală nu poate fi reconstituită; una dintre ele este ornamentată pe buză cu alveole (pl. XLVI/5). Pasta lor a fost amestecată cu multe cioburi pisate. Ele pot fi alăturate ceramicii lucrată cu mâna cunoscută în zonă din aşezările de la Turulung-Vii (material inedit), Lăpuşel (*Stanciu 1994b*), eventual şi Crăciuneşti în Depresiunea Maramureş (*Popa, Harhoiu 1989*, p. 256-265).

Importantă în privinţa datării este groapa nr. 1, parţial identificată şi cercetată în suprafaţele 11-12. Are formă dreptunghiular alungită, cu colţurile rotunjite şi este puţin adâncă (fig. 1). Are analogii perfecte chiar în zona nord-vestică a României, în aşezări mai târzii, datate spre mijlocul şi a doua jumătate a sec. 7 (Crăciuneşti: *Popa, Harhoiu 1989*, fig. 6, p. 258), a doua jumătate a sec. 7 - prima jumătate a sec. 8 (Lăpuşel: *Stanciu 1994b*, fig. 3, p. 271; pl. V, p. 278; pl. XiV/1, p. 290) ori în a doua jumătate a sec. 8 - prima jumătate a sec. 9 (*Stanciu, Matei 1994*, pl. I).

Destinaţia complexelor de formă oval-neregulată sau dreptunghiular-alungită (acestea de mică adâncime şi albiate în secţiune) nu este foarte clară, uneori însă (când posedă instalaţie pentru foc) este sigur că avem de-a face cu locuinţe. Ele sunt caracteristice zonei dintre Vistula şi Oder (în interiorul grupei Dziedzice-Szeligi), dar şi locuirii slave din zona Elbei (*Zeman 1979*, p. 123; fig. 2, p. 118; *Donat 1977; Baran 1990*, p. 223; *Parczewski 1993*, p. 100-101). Nu apar ori sunt foarte rare în mediul slavilor răsăriteni, nici în epoca timpurie şi nici pe parcursul secolelor 8-10 (*Rappoport 1972*). De asemenea, nu apar la slavii din Peninsula Balcanică, unde domină pe parcursul secolelor 6-8 locuinţele patrate, adâncite în pământ (*Donat 1975*, p. 122). Majoritatea celor care s-au ocupat cu

această chestiune au avut în vedere răspândirea mai târzie a acestor tipuri de complexe, adică cel mai devreme de la sfârşitul sec. 6 şi mai ales pe parcursul secolului următor (spre exemplu *Zeman 1979*, p. 123; *Baran 1991*, p. 38; *Parczewski 1993*, p. 101). Argumente puternice în sprijinul părerii că acestea au în nord-vestul României o poziţie mai târzie, amenajarea lor începând doar pe parcursul sec. 7, oferă nu numai inventarul ceramic (marfă lucrată la roata înceată), ci şi analogiile perfecte din restul zonei Tisei superioare, aşa cum sunt cele din aşezările din regiunea Vinogradov a Ucrainei ciscarpatice (*Kotigoroško 1977; Penjak 1980*).

Câteva concluzii

În legătură cu fenomenul migraţiei grupurilor de populaţie slavă pe parcursul sec. 6 - începutul sec. 7, în teritoriul nord-vestic al României (ca parte sudică a bazinului Tisei superioare) poate fi delimitat un orizont cultural distinct, reprezentat prin aşezări şi morminte plane de incineraţie, cele din urmă cunoscute de la Pişcolt-*Nisipărie*, jud. Satu Mare (*Németi 1983*, nr. 4, p. 139-140; fig. 8/5,6,9-12, p. 147; fig. 10/3,4,6,7, p. 149). Denumirea de "orizont Lazuri-Pişcolt" nu poate fi decât una convenţională, însă poate fi aplicată unui interval cronologic în mod clar separabil prin vestigii distincte în raport cu perioada anterioară sau cu cele specifice zonei în etapa ce a urmat.

Analiza ceramicii, dar şi relaţiile de superpoziţie între unele dintre complexele cercetate la Lazuri, indică existenţa a două etape/faze distincte în evoluţia unora dintre aşezări[57]. În esenţă avem de-a face cu o etapă timpurie, când a fost utilizată exclusiv ceramică lucrată cu mâna, neornamentată şi care, din punct de vedere formal, prezintă caracteristici timpurii sigure sau probabile, iar delimitarea etapei târzii, mult mai bine reprezentată în aşezarea de la Panic, a fost posibilă datorită apariţiei vaselor neornamentate, lucrate cu mâna, prezentând însă caracteristici târzii şi, probabil, datorită existenţei vaselor modelate la o roată primitivă, cu turaţie lentă, a căror formă indică de asemenea caracteristici târzii sigure sau probabile.

Orizontul târziu, raportat la situaţia din bazinul Tisei superioare şi zonele învecinate, nu poate depăşi primele decenii ale sec. 7. Cum el a evoluat în legătură directă cu etapa anterioară, acesteia i-ar reveni în linii mari a doua jumătate a sec. 6, iar dacă ţinem cont de reperul istoric pe care l-ar putea reprezenta apariţia avarilor în bazinul carpatic, atunci am putea avea în vedere ultima treime a acestui secol.

Neclarităţile în raport cu precizarea datei la care este iniţiată producţia ceramicii modelată la roata înceată în zona Tisei superioare şi la nordul Dunării mijlocii, dar şi obstacolele de ordin metodologic (spre exemplu, care este durata mai probabilă a unei faze de locuire în aceeaşi aşezare?), lasă încă suficiente semne de întrebare. În acest sens, deşi nu dispunem de indicii mai clare, nu poate fi exclus începutul locuirii slave timpurii în nord-vestul României deja pe parcursul primei jumătăţi a sec. 6, respectiv lansarea producţiei ceramicii modelată la roata înceată încă din a doua jumătate a secolului, presupunere emisă, spre exemplu, în cazul mediului slav timpuriu din Slovacia.

Este nesigură legătura obligatorie între cea mai veche prezenţă slavă timpurie în zona nord-vestică a României şi avansul, apoi aşezarea, avarilor în bazinul carpatic, deoarece migraţia slavilor începuse cu siguranţă înaintea acestei date. Cum s-a arătat deja, nu există însă, deocamdată cel puţin, informaţii concrete suficient de convingătoare pentru a

[57] În afara aşezării de la Lazuri, mă refer la cea de la Panic, jud. Sălaj (cercetări mai vechi ale d-lui Alex. V. Matei de la Muzeul de Istorie şi Artă din Zalău). Ceramica descoperită în locuinţele investigate în cea din urmă a fost analizată în detaliu, deocamdată fiind încă inedită.

data mai devreme, deja pe parcursul primei jumătăți a sec. 6, prezența slavă în acest teritoriu, situație valabilă pentru întreg bazinul superior al Tisei, având în vedere chiar sărăcia vestigiilor databile în linii mari pe parcursul sec. 6, cunoscute din partea sud-vestică a Ucrainei ciscarpatice ori chiar lipsa acestora din Slovacia estică, în actualul stadiu al cercetărilor cel puțin[58].

Față de precizările literare clare despre prezența unor grupuri slave timpurii în zona Dunării inferioare, informațiile care, eventual, ar putea fi legate de zona Tisei superioare, lipsesc. Este foarte probabil că, referitor la prima jumătate a sec. 6, Jordanes nu cunoștea prezența slavilor decât în afara arcului carpatic, până la gurile Vistulei, iar când îi localizează pe gepizii din vremea sa (spre mijlocul sec. 6) între Mureș și cele trei Crișuri, așadar în vecinătatea teritoriului care ne interesează, eventualii slavi din apropiere îi sunt necunoscuți (*Godlowski 1980*, p. 225-226; *Pohl 1988*, p. 97). Informația de la Prokopios despre herulii care în anul 512 s-au îndreptat spre insula Thule, trecând la un moment dat "peste toate neamurile sclavinilor", este puțin probabil să aibă vreo valoare ca indicator pentru o prezență slavă la acea dată în zona Tisei superioare sau în Slovacia sud-estică ori chiar în interiorul bazinului carpatic (*Godlowski 1980*, p. 226; *Pohl 1988*, n. 23, p. 368; *Comșa 1995*). O altă informație de la Prokopios, despre refugiul regelui langobard Hildigis la slavi, ar putea fi acceptată ca argument pentru o prezență slavă undeva la nordul Dunării mijlocii, în apropierea gepizilor și langobarzilor, spre mijlocul sec. 6 (*Godlowski 1980*, p. 226; *Pohl 1988*, p. 97). De asemenea, există posibilitatea de a interpreta în același sens o altă informație, din Epitaful episcopului Martin de Bracara (*Pohl 1988*, p. 97).

Seria datelor ce indică un anume tip de habitat, aspectul locuințelor și instalației pentru foc, ceramica utilizată și nu în ultimul rând ritul funerar, oferă suficiente argumente în sprijinul presupunerii că purtătorii orizontului Lazuri-Pișcolt au fost grupuri de populație slavă timpurie. Deși există unele elemente (vasul lucrat la roata rapidă, cunoscut de la Lazuri, piesele de metal de la Pișcolt) ce pot fi interpretate în sensul unor relații cu medii culturale străine, în această direcție pronunțându-se și preluarea producției ceramicii modelată la roata înceată, se poate susține că, în cazul vestigiilor din nord-vestul României cel puțin, avem de-a face cu grupuri omogene de populație slavă. Cu excepția ceramicii modelată la roata rapidă și a unor piese de metal, artefacte prezente în zona sud-carpatică sau est-carpatică a României și care pot fi legate de aspectul mediului cultural romano-bizantin, vestigiile din nord-vestul României sunt identice, pe de o parte, celor din centrul și vestul Munteniei, pe de alta, celor din interiorul așa-numitei "grupe Ripnev", din partea

[58] În 1977 V. G. Kotigoroško constata o densitate maximă a locuirii în colțul sud-vestic al Ucrainei ciscarpatice (Zakarpatia), fără a putea oferi însă vreun obiectiv sigur databil în secolele 6 ori 6-7 (*Kotigoroško 1977*). În 1980 a fost precizată existența unui orizont din secolele 6 sau 6-7 în așezările de la Holmok, Cervenevo și Cepa, însă în majoritatea cazurilor ceramica lucrată cu mâna se asociază celei modelată la roata înceată, situație ce indică mai degrabă sec. 7 (*Penjak 1980*, p. 152-153; nr. 7, p. 33, 35-45; fig. 16, p. 46; nr. 2, p. 22-24; nr. 3, p. 24-30). Orizontului slav timpuriu îi aparțin și descoperirile mai vechi de la Ujgorod-*Galago* (*Penjak 1980*, nr. 6, p. 31, 33; fig. 10/1,2, p. 34). În 1986 a fost semnalată așezarea de la Galoc, iar în 1988 cea de la Beregovo, ambele datate în sec. 6 (*Penjak 1986; Penjak 1988*). În sec. 6 a fost datată și așezarea de la Dedovo III (*Cercun 1994-1995*). În Slovacia estică nu se cunosc până în prezent vestigii slave sigur databile în sec. 6 (*Fusek 1994a*, harta nr. 3, p. 124). După părerea lui J. Béreš, complexul ceramic de la Nizná Myšla se datează în a doua jumătate a sec. 6, până la începutul sec. 7 (*Béreš 1996*, p. 134), însă G. Fusek îl include fazei a II-a, adică perioadei dintre cca. 600-650 (*Fusek 1994a*, nr. 89, p. 232). Fazei a II-a îi sunt atribuite și așezările de la Dvorianky-*Vel'ký kövéš*, Nyzna Myšla-*Mol'va* și Vranou nad Topl'ou-*Malé pol'o* (*Fusek 1994a*, harta nr. 4, p. 125; nr. 38, p. 196; nr. 89, p. 232; nr. 130, p. 258-259). Din 8 locuri de descoperire provin vestigii plasabile în fazele II-III, adică în sec. 7 (*Fusek 1994a*, harta nr. 5, p. 125), iar două așezări au fost datate în a doua jumătate a sec. 7 (*Fusek 1994a*, harta nr. 5, p. 126). Referitor la Slovacia estică, K. Godlowski se gândea și la tezaurul de la Obišovice, care - alături de monede mai vechi -, conține și o piesă de aur de la Justinianus I (*Godlowski 1980*, p. 229).

sudică a bazinului superior al Pripetului. Este constatabilă în aceste zone apariţia locuinţelor patrate parţial adâncite în pământ, cu construcţie de stâlpi (ce au dispoziţie similară în nord-vestul României şi pe Bugul superior), încălzite cel mai frecvent cu cuptoare scobite într-un bloc de lut, în legătură cu care apar vălătuci sau "pâinişoare" de lut ars. Între ceramica lucrată cu mâna (de tip Korceak/Praga-Korceak) din nord-vestul României şi o bună parte a celei din interiorul grupei aşezărilor sud-carpatice de tip Ciurel, există de asemenea puternice afinităţi cu zona Pripetului superior, a Bugului vestic cu precădere.

Vestigiile slave timpurii din nord-vestul României apar ca o punte de legătură între cele din bazinul superior al Pripetului, pe de o parte şi cele din centrul şi vestul zonei sud-carpatice româneşti, pe de alta. Nu este exclus ca ele să indice deplasarea unor grupuri de populaţie slavă de-a lungul Tisei (spre exemplu, *Comşa 1986*), indiferent de direcţia în care s-au mişcat. Este de presupus că spre anii 550 grupuri de slavi, sprijiniţi de gepizi, atacau Imperiul romano-bizantin deja dintr-o zonă situată în vestul Banatului românesc (*Comşa 1986*, p. 273; *Comşa 1987*, p. 220). Lipsa vestigiilor slave timpurii în câmpia vestică românească, respectiv în estul Ungariei, ar putea fi explicată prin atitudinea gepizilor înainte de 568 ori a avarilor după această dată, care puteau să permită deplasarea unor grupuri de populaţie slavă, dar nu şi aşezarea acestora în teritoriile aflate sub controlul lor direct.

Descoperirile atribuite "grupei Ripnev" au fost puse pe seama uniunii tribale a dulebilor, ipoteză sprijinită şi pe toponime din zona Bugului vestic, derivate din numele acestora (*Baran 1965*, p. 375; *Pohl 1988*, p. 118).

CATALOG

Materialele recoltate se păstrează la Muzeul Judeţean Satu Mare. Cum marea majoritate a vaselor au fost lucrate cu mâna, fără ajutorul roţii olarului, nu repet această precizare în fiecare caz; atunci când avem de-a face cu vase modelate la roată, se specifică acest lucru. Dimensiunile pentru fragmentele păstrate de la linia diametrului maxim în sus şi vasele întregi ori întregibile sunt înregistrate în *anexă*, în rest, au fost menţionate în catalog. Am utilizat următoarele abrevieri tehnice: a = adâncime; D = diametrul; DF = diametrul fundului; DG = diametrul gurii; Gr = grosime; Î = înălţime; l = lăţime; L = lungime; m (indice) = dimensiune medie; mx (indice) = dimensiune maximă; p (indice) = dimensiune probabilă; * = identitate.

Locuinţa nr. 1a. Cercetată de Gh. Lazin (Muzeul Judeţean Satu Mare) în anul 1977. Nu dispun de documentaţia referitoare la acest complex, probabil pierdută. Au fost recuperate doar câteva fotografii (pl. L/1) , beneficiind şi de informaţiile primite de la autorul sondajului, pentru care exprim cele mai sincere mulţumiri cu acest prilej. A fost identificată în secţiunea I/1977 (trasată paralel cu şanţul de drenaj care taie aşezarea pe direcţia S-E/N-V) şi parţial cercetată printr-o casetă. Fotografiile indică un plan patrulater, identic celui al locuinţelor investigate ulterior, colţurile fiind marcate prin gropi de stâlpi. Cuptorul, scobit într-un bloc de lut cruţat, se afla în colţul sud-vestic. Din fotografii rezultă că pereţii acestuia s-au păstrat pe o înălţime de 30-40 cm, fiind umplut cu vălătuci, foarte multă cenuşă şi cărbune. Marcajele de pe cioburi indică o adâncime de 90 cm (de la

actualul nivel de călcare) pentru vatra cuptorului, de aceea se poate presupune cam aceeaşi adâncime pentru podeaua locuinţei. Pornind de la această valoare, se poate aproxima şi adâncimea gropii locuinţei în raport cu vechiul nivel de călcare, la cca. 60 cm. Marea majoritate a ceramicii a fost găsită în interiorul cuptorului, pe vatră, deasupra unui strat de cărbune şi cenuşă sau în umplutura instalaţiei pentru foc.

Ceramică (nr. inv. 35.547; 35.602-35.617):

- Pl. I/1: vas (oală) de mari dimensiuni, întregibil; pastă grosieră, inconsistentă, amestecată cu multe cioburi pisate, uneori chiar bucăţi mari; culoare brună, urme de ardere secundară; de pe vatra cuptorului.

- Pl. I/2: fragmente din marginea unei oale de mari dimensiuni; aceeaşi pastă; culoare cafenie, miez brun; din cuptor.

- Pl. I.3: fragmente din marginea unei oale de mari dimensiuni; aceeaşi pastă; culoare brună, miez negru, urme de ardere secundară; din cuptor.

- Pl. I/4: fragment fund; aceeaşi pastă şi culoare, ars secundar; din cuptor; DF_p = 20 cm. - Pl. I/5: fragmente din partea superioară a unui vas (oală) mare; aceeaşi pastă; culoare cărămizie (neuniformă), miez cenuşiu; din cuptor.

- Pl. II/1: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare cărămizie; din umplutura locuinţei (-25/50 cm).

- Pl. II/2: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, inconsistentă, amestecată cu cioburi pisate; culoare neagră-cenuşie, ardere secundară; din umplutura locuinţei (-50/70 cm).

- Pl. II/3: fragment din partea superioară a unei oale: pastă grosieră, relativ compactă, conţine nisip; culoare cărămizie, miez cenuşiu; din umplutură (-50/70 cm).

- Pl. II/4: oală; pastă grosieră, relativ compactă, conţine microprundiş; culoare brună, pete cenuşii; din umplutură (-60 cm).

- Pl. II/5: oală *modelată la roată* (cel mai probabil cu turaţie rapidă, deoarece în zona marginii şi pe suprafaţa interioară sunt vizibile striuri şi caneluri fine); pastă zgrunţuroasă, compactă, degresată cu microprundiş; culoare brună, pete cenuşii; din umplutură (-60 cm).

- Pl. III/1: fragmente din partea superioară a unei oale mari; pastă grosieră, inconsistentă, conţine multe cioburi pisate; culoare brună, miez negru, ardere secundară; din cuptor.

- Pl. III/2: castron; pastă grosieră, inconsistentă, cu cioburi pisate; culoare brună; din umplutură.

- Pl. III/3: fragment perete vas; pastă grosieră, relativ compactă, cu cioburi pisate; culoare cărămizie, miez cenuşiu; ornament alcătuit dintr-un romb haşurat (în pasta crudă); din umplutură (-50/70 cm).

- Pl. III/4: fragment din partea superioară a unei oale; aceeaşi pastă; culoare brună, miez negru; ornament (posibil capul unei păsări, realizat prin mici impresiuni circulare în pasta crudă); din cuptor.

- Pl. III/5: fragment din partea superioară a unui vas; aceeaşi pastă; culoare neagră-cenuşie; ornament reprezentat de o linie unghiulară, situată la baza marginii; din umplutură (-50/70 cm).

- Pl. III/8: fragmente dintr-o tăviţă circulară, cu marginea foarte scundă (DG_p = 26 cm; I = 2 cm); pastă grosieră, inconsistentă, cu cioburi pisate; culoare cenuşie, urme accentuate de ardere secundară; de pe vatra cuptorului (?).

număr total (probabil) de vase: 12

		pas-ta		vase mari: 4 (33,33%)
	cp		nis, micr	oale: 6 (50%)
LM 11 (91,66%)	9 (81,82%)		2 (18,18%)	castroane: 1 (8,33%)
RR 1 (8,33%)			1 (100%)	tăviţe: 1 (8,33%)

- Din locuinţă provine şi un alt fragment din marginea unui vas de dimensiuni mici, modelat la roata rapidă, din pastă degresată cu microprundiş, culoare cenuşie (pl. VI/4). Este însă aproape sigur că aparţine epocii romane, fiind antrenat în umplutura complexului slav timpuriu.

- Fragment *tavă* (?) circulară cu marginea înaltă (găsită în zona locuinţei, la -25/50 cm; DG_p = 28,5 cm; DF_p = 23 cm; I = 7,8 cm; pl. III/6). Modelare neglijentă, din lut amestecat cu pleavă, slab ars, neuniform (nuanţe brune şi cenuşii); pe suprafaţa exterioară amprente de paie.

- Fragmente dintr-un *platou* de lut (găsit în cuptor, probabil pe vatră, la -90 cm, alte fragmente în umplutura locuinţei, la -60/90 cm; pl. IV/1-5). Pastă grosieră, amestecată cu pleavă, inconsistentă; ardere slabă, urme de ardere secundară puternică. Modelare neglijentă, amprente de paie şi seminţe (I = 10,5 cm; Gr_{perete} = 3,7 cm; Gr_{fund} = 5 cm).

- *Fusaiolă* de lut (găsită în umplutură, la -50/70 cm). Modelată cu mâna, pastă fină, bine arsă, culoare cenuşie (D_{mx} = 3,1 cm; I = 3,4 cm; pl. III/7).

- *Lingură* de lut (găsită în umplutură, la -75 cm; L = 8,6 cm; pl. V/8). Pastă grosieră, compactă, degresată cu puţine cioburi pisate. Bine arsă, nuanţe de brun; în interiorul cupei urme de ardere secundară (culoare brun-negricioasă). Manşon tubular (L = 1,9 cm).

- *Vas miniatural* (găsit în S II/1978 ?, metrul 12,50, la -75 cm; pl. II/6). Lucrat cu mâna, pastă grosieră, relativ compactă, degresată cu cioburi pisate. Ardere neuniformă, culoare brună, pete cenuşii. Marcajul de pe vas nu este suficient de clar, posibil să provină din L_{1a}, deoarece şi în cazul altor cioburi din locuinţă apare metrul 12,50 (DG = 7 cm; D_{mx} = 7,5 cm; DF = 4,8 cm; I = 7,5 cm).

- Din S III/1978, car. 2-3, -55 cm, provine o teslă din fier (pl. 47/1; L = 17,2 cm; l_{mx} = 5,5 cm; Gr_m = 0,8 cm; nr. inv. 31.453). Adâncimea la care a apărut, dar şi fragmentele ceramice alături de care a fost găsită, indica legătura piesei cu aşezarea slavă timpurie.

Vălătuci şi "pâinişoare" (modelate cu mâna, din lut nativ, fără vreun adaos); piese neinventariate:

- Pl. IV/6: "pâinişoară", tipul III/1[59]; pastă semifină, compactă, bine arsă; culoare cafenie, ardere secundară pe o parte; din umplutură (-60/90 cm); D_{mx}=7,9 cm; Gr_{mx}=5 cm.

- Pl. IV/7: "pâinişoară"; tipul III/3; aceeaşi pastă; culoare cafenie; D_{mx}=7 cm; Gr_{mx}=4 cm; acelaşi context.

- Pl. V/1: "pâinişoară"; tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare brună, ardere secundară; probabil din cuptor; D_{mx}=8 cm; Gr_{mx}=5,2 cm.

[59] Pentru încercarea de clasificare tipologică a acestor piese (în funcţie de formă şi dimensiuni): *Stanciu 1998*.

- Pl. V/2: "pâinişoară", tipul III/1; aceea pastă, culoare şi din acelaşi context; D_{mx}=8 cm; Gr_{mx}=4 cm.

- Pl. V/3: "pâinişoară" fragmentară, tipul III/1; aceeaşi pastă, culoare şi din acelaşi context; D_{mx}=8 cm; Gr_{mx}=5 cm. Pe o parte s-a imprimat în pasta moale urma unei ţesături.

- Pl. V/4: "pâinişoară" fragmentară, tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; probabil din cuptor; D_{mx}=6,7 cm; Gr_{mx}=3,2 cm.

- Pl. V/5: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare brună, ardere secundară; acelaşi context; D_{mx}=8,4 cm; Gr_{mx}=4,5 cm. Pe una dintre feţe, incizat în pasta moale, apare un semn de forma literei < Î>, împreună cu o ramură (?).

- Pl. V/6: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare; acelaşi context; D_{mx}=7,7 cm; Gr_{mx}=4 cm.

- Pl. V/7: "pâinişoară", tipul V; aceeaşi pastă; culoare cafenie, urme de ardere secundară; acelaşi context; D_{mx}=4,3 cm.

- Pl. VI/1: fragment vălătuc (capăt), tipul I/1; pastă grosieră, relativ compactă, culoare cărămizie; din umplutură (-60/90 cm); D_{mx}=7,5 cm.

- Pl. VI/2: fragment vălătuc (capăt), tipul I/1; aceeaşi pastă şi culoare, urme de ardere secundară; acelaşi context.

- Pl. VI/3: vălătuc întregibil, tipul I/1; aceeaşi pastă şi culoare; acelaşi context; L_p=19 cm.

total piese determinabile: 12

		tipul		
I/1	III/1		III/3	V/3
3 (25%)	7 (58,33%)		1 (8,33%)	1 (8,33%)

Locuinţa nr. 1 (1993; secţiunea I şi secţiunea I/cas A; pl. VII; pl. XLVIII)

A fost posibilă delimitarea planului între -70/75 cm (în continuare, toate adâncimile sunt date de la actualul nivel de călcare), însă deja la -55 cm s-a conturat blocul de lut cruţat şi au apărut resturile cuptorului. Are formă aproape patrată (pl. VII): laturile sudică şi estică măsoară 370 cm, latura vestică 360 cm, iar cea nordică 350 cm (suprafaţă totală cca. 13 m^2). Intrarea trebuie să fi fost situată între gropile de stâlpi *a* şi *b* (66 cm între ele), în colţul sud-vestic. Adâncimea gropii locuinţei a fost de 10 cm, însă ţinând cont de faptul că toate celelalte complexe contemporane au fost identificate între -40/50 cm, trebuie să presupunem o adâncime reală de cel puţin 40 cm. Pereţii erau uşor înclinaţi spre interior. Podeaua nu a fost amenajată în mod special (probabil era iniţial bătătorită), aflându-se la nivelul sterilului arheologic (lut galben). În fiecare dintre colţuri a fost identificată câte o groapă de stâlp, cu formă în plan aproape circulară sau ovală (excepţie groapa *a*, rectangulară) şi îngustate spre fund. Dimensiunile lor pe axe oscilează între 36 X 48 cm, iar adâncimea (de la nivelul la care au fost identificate) între 20-28 cm. Alte două gropi circulare, cu diametre şi adâncimi mai mici, au fost identificate în exteriorul gropii locuinţei, aproximativ pe mijlocul laturilor vestică şi nordică; legătura lor cu locuinţa nu este sigură. Pe o lungime de 210 cm de la groapa din colţul nord-vestic, lipit de marginea nordică a locuinţei, se afla un şănţuleţ, adâncit doar cu 4 cm faţă de nivelul podelei (lăţime medie de 20 cm). O situaţie similară a fost constatată, pe o porţiune mai scurtă, la 12 cm de la marginea estică a gropii locuinţei. Aceste contururi indică bârna care se afla la baza pereţilor din lemn (aşa-numita talpă), parţial adâncită în pământ.

Cuptorul era plasat în colţul nord-vestic, fiind construit într-un bloc de lut paralelipipedic, rămas nesăpat atunci când s-a amenajat groapa locuinţei (partea sa estică

era prăbuşită). Ţinând cont de porţiunea mai bine păstrată a blocului de lut, putem admite o valoare medie de 100 cm pentru laturile sale. Resturile cuptorului s-au conturat deja la -55 cm, sub forma unei grămezi circulare de vălătuci şi lipitură arsă (în general distincţia dintre vălătucii macerați şi lipitura arsă a fost dificilă). În mare parte fragmentari, vălătucii şi "pâinişoarele" de lut au fost îngrămădite pe o suprafaţă mai mare decât cea a instalaţiei pentru foc propriu-zise, iar între ei se afla lut galben sau lut galben amestecat cu pământ cenuşiu. Unii dintre ei (sunt de dimensiuni şi forme variate) poartă urme evidente de ardere secundară. Cuptorul propriu-zis (pl. VII/2; pl. LVIII/2,3) avea formă dreptunghiulară în plan, cu colţurile uşor rotunjite (50 X 38 cm). Este posibilă o lungime ceva mai mare a vetrei (până la 65 cm), deoarece fragmente ale acesteia erau dislocate pe o lungime mai mare în raport cu lungimea păstrată a cuptorului. În stadiul în care s-a conservat, instalaţia pentru foc era complet deschisă spre centrul locuinţei. Pereţii constau din lipitură puternic arsă (cărămizie, cu o grosime de 2-3 cm), fiind ceva mai groşi spre porţiunea de contact cu vatra; s-au păstrat mai bine pe latura nordică (20-24 cm înălţime, de la nivelul vetrei). Sub presiunea vălătucilor, care par a fi fost înghesuiţi în cuptor, latura estică a cedat, deplasându-se faţă de axa lungă. Vatra s-a păstrat sub forma unei cruste foarte puternic arsă (pe partea pe care a ars focul era cenuşie-alburie, grosime medie 4-5 cm). În exteriorul pereţilor şi sub vatră lutul galben era ars la roşu pe o grosime de 2 cm. Remarc un mic intrând pe care îl formează peretele vestic al cuptorului, la 10 cm de la gura acestuia (pe partea opusă situaţia nu a fost suficient de clară în această privinţă). În apropierea colţului sud-vestic al blocului de lut exista o grămăjoară de cărbune şi cenuşă, amestecate cu vălătuci sparţi.

În umplutura cuptorului, în afara cantităţii impresionante de vălătuci şi "pâinişoare" au apărut doar câteva fragmente ceramice (pl. VI/6-8; pl. VIII/1), oase de animal, sporadic şi mici bucăţi de cărbune (ceva mai mult cărbune, chiar şi bucăţi mari, se afla pe vatră). În cuptor, dar mai ales în restul locuinţei s-au găsit şi fragmente ceramice preistorice ori din epoca romană, evident rulate (cele din cuptor sunt foarte mărunte). Cioburi slave timpurii sigure au fost găsite doar în cuptor şi în grămada de vălătuci din apropierea acestuia.

Este nesigur dacă avem de-a face cu un cuptor propriu-zis, deoarece fragmente sigure din boltă n-au apărut. Unele bucăţi de lut ars ar putea aparţine acestei părţi a instalaţiei pentru foc, însă ele nu pot fi sigur separate de resturile vălătucilor. O excepţie constituie o bucată de lut bine ars (L = 21 cm; Gr = 7 cm; pl. LV/5), cu suprafaţa netezită, marginea ajustată sub forma unei borduri şi uşor curbată, care ar putea indica marginea gurii de alimentare a unui cuptor cu boltă. Fragmentele de lipitură arsă, vălătucii cât şi pereţii cuptorului sunt din lut nativ, în care apar doar particule fine de mică. Remarc grija cu care pereţii cuptorului au fost neteziţi, probabil cu o scândură.

Locuinţa nr. 1 suprapunea două gropi din epoca bronzului, iar în apropierea colţului nord-vestic (în exteriorul complexului), la -30 cm, a apărut o depunere de lipitură arsă şi cioburi databile într-o perioadă ulterioară.

Ceramică (nr. inv. 35.602-35.605):

- Pl. VI/6: fragmente fund vas; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare brună, miez negru; din cuptor.

- Pl. VI/7: fragmente din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, inconsistentă, cu cioburi pisate, strat subţire de angobă; culoare cafenie, miez negru; din cuptor.

- Pl. VI/8: fragmente din partea inferioară a aceluiaşi vas; din cuptor.

- Pl. VIII/1: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare brună, miez negru; DG_p=15,4 cm.

Număr total (probabil) de vase: 2
modelate cu mâna: 2 (100%)
pastă degresată cu cioburi pisate: 2 (100%)

Vălătuci şi "pâinişoare" (modelare cu mâna, lut nativ, găsite în cuptor):

- Pl. VIII/2: "pâinişoară", tipul III/1; pastă semifină, relativ compactă; culoare cărămizie, ardere secundară; D_{mx}=8,3 cm; Gr_{mx}=4,5 cm.
- Pl. VIII/3: "pâinişoară", tipul III/1; pastă semifină, inconsistentă, slab arsă; culoare cafenie; D_{mx}=8,3 cm; Gr_{mx}=5,4 cm.
- Pl. VIII/4: "pâinişoară", tipul III/1; pastă semifină, relativ compactă; culoare brun-cărămizie; D_{mx}=8,3 cm; Gr_{mx}=4,6 cm.
- Pl. VIII/5: "pâinişoară", tipul III/2; aceeaşi pastă; culoare brun-cărămizie, ardere secundară; D_{mx}=8,4 cm; Gr_{mx}=5,2 cm.
- Pl. VIII/6: "păinişoară", tipul III/2; aceeaşi pastă, culoare cafenie, ardere secundară; D_{mx}=8,5 cm; Gr_{mx}=5,5 cm.
- Pl. VIII/7: "pâinişoară", tipul III/2; aceeaşi pastă, culoare cărămizie, ardere secundară; D_{mx}=8,4 cm; Gr_{mx}=5,7 cm.
- Pl. VIII/8: "pâinişoară", tipul III/2; aceeaşi pastă şi culoare, ardere secundară; D_{mx}=9,4 cm; Gr_{mx}=4,9 cm.
- Pl. IX/1: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare; D_{mx}=8,4 cm; Gr=3,5 cm.
- Pl. IX/2: "pâinişoară", tipul V; aceeaşi pastă şi culoare; D=6,6 cm.
- Pl. IX/3: "pâinişoară" (?), tipul VII/2; aceeaşi pastă; culoare cafenie; I=13,7 cm; I=5,5 cm; Gr=4,7 cm.

Pl. IX/4: "pâinişoară" (?), tipul VII/2; aceeaşi pastă; culoare cărămizie; I=11 cm; I=5,6 cm; Gr=4,7 cm.

- Pl. IX/5: "pâinişoară" (?), tipul VII/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; I=10,6 cm; I=6,4 cm; Gr=4,4 cm.
- Pl. IX/6: "pâinişoară" (?), tipul VII/2; aceeaşi pastă şi culoare; I=12 cm; I=6,4 cm; Gr=4,3 cm.
- Pl. IX/7: "pâinişoară" (?), tipul VII/2; aceeaşi pastă; culoare cafenie; I=10,4 cm; I=6,8 cm; Gr=4,3 cm.
- Pl. X/1: vălătuc, tipul I/3; aceeaşi pastă; culoare cafenie, miez cărămiziu; I=17,8 cm; Gr_{mx}=9,7 cm.
- Pl. X/2: vălătuc, tipul I/3; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; I=18,6 cm; Gr_{mx}=11,8 cm.
- Pl. XI/1: vălătuc, tipul I/3; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; I=11,5 cm; Gr_{mx}=5,4 cm.
- Pl. XI/2: vălătuc, tipul I/3; aceeaşi pastă; culoare cărămizie; I=11,8 cm; Gr_{mx}=5,6 cm.

număr total piese determinabile: 18

			tipul			
I/3	III/1	III/2	III/3	V	VII/1	VII/2
4 (22,22%)	3 (16,66%)	4 (22,22%)	1 (5,56%)	1 (5,56%)	1 (5,56%)	4 (22,22%)

Material osteologic (nr. inv. 35.560; determinare efectuată de către dr. Cl. Lisovschi-Cheleşanu, Universitatatea de ştiinţe Agricole şi Medicină Veterinară, Cluj-Napoca):

specia	nr. fragmente	context
bovine	9	cuptor
ovi-caprine	4	*
cabaline	2	*
suine	1	*

Groapa nr. 8 (1993; secţiunea II, carourile 48-49; pl. 45/4; pl. LII/1)

Marcată iniţial Gr. 1/secţiunea II. Identificată la -60 cm, deşi se contura neclar încă la -55 cm. Formă relativ circulară în plan (D = 94 cm); pereţi uşor înclinaţi spre interior. Se adâncea cu 21 cm în stratul corespunzător epocii bronzului şi în steril. Umplută cu pământ negru-cenuşiu, spre fund parţial amestecat cu lut galben. Inventar:

- *Fragmente ceramice* lucrate cu mâna, sigur din epoca romană.
- *Fragment* din peretele unui vas lucrat cu mâna, pastă relativ compactă, degresată cu nisip, arsă la negru. Ornamentat cu linii trasate în reţea (incizie), înainte de ardere (pl. 45/5).
- *Maxilarul* unui mistreţ, aşezat pe marginea sudică a gropii, aproape de gura ei.

Material osteologic (neinventariat; determinare efectuată de către dr. Cl. Lisovschi-Cheleşanu):

specia	**nr. fragmente**	**nr. prob. indivizi**	**vârsta**	**observaţii**
suine	13	sigur 2 mistreţi	2-3 ani; 4 ani	
ovi-caprine	3			arse

Datarea complexului rămâne nesigură, deşi ornamentul în reţea incizat pe unul dintre cioburi este identic celui de pe un fragment ceramic găsit în locuinţa 1a (pl. III/3)

Locuinţa nr. 8 (1994; suprafeţele 1, 4 şi secţiunea III; pl. XII; pl. XLIX)

Contur sesizabil la -37/40 cm, cu excepţia colţului vestic, unde se afla blocul de lut cruţat. A fost posibilă delimitarea clară a planului între -46/49 cm. Partea superioară a pereţilor cuptorului a apărut la -40 cm. Plan de formă patrată, laturile oscilează cu foarte mici diferenţe în jurul a 380 cm (suprafaţă totală de cca. 14,50 m^2). Pereţii gropii erau bine păstraţii, fiind aproape verticali. Podeaua era orizontală, probabil iniţial bătătorită. Intrarea se afla, probabil, pe latură estică, în apropierea colţului nord-estic (opus cuptorului). Din profilul C-C_1 (pl. XII) rezultă că groapa locuinţei porneşte din stratul negru-cenuşiu situat imediat sub arătură, adică de la adâncimea medie de 25/30 cm. Adâncimea iniţială (nivelul podelei) trebuie să fi fost la cca. 70 cm.

În colţurile sudic şi nordic, pe fundul locuinţei, au fost delimitate două gropi de stâlpi, cu formă ovală în plan (*groapa c*: D = 26 cm; a = 11 cm; *groapa f*: D = 40 X 36 cm; a = 18 cm). Conturul altei gropi (*b*) a fost sesizat pe mijlocul laturii vestice, atât pe fundul locuinţei, cât şi pe peretele vertical (D = 36 X 28 cm; a = 13 cm, de la podea). Spre interior, în apropierea gropii *e* a fost delimitată *gropa d*, eventual două gropi întretăiate (D = 38 X 20 cm; a = 7/13 cm). Cu siguranţă au existat stâlpi în colţurile vestic şi estic, însă surprinderea lor n-a fost posibilă. Un indiciu interesant referitor la sistemul de sprijinire a acoperişului ar putea să-l ofere gropile nr 7 şi 8, situate în exteriorul gropii locuinţei, la 40

cm distanță de colțurile sud-estic și nord-estic (*groapa 7*, D = 42 X 36 cm; a = 7 cm; *groapa 8*, D = 40 X 30 cm; a = 20 cm). În lipsa inventarului, ele ar putea fi legate de locuință doar prin poziția față de aceasta. Probabil că în relație cu *groapa d* se afla *groapa g* (D = 40 X 24 cm; a = 5/16 cm), însă delimitarea acesteia nu a fost prea sigură. Aproximativ pe mijlocul laturii sudice a fost sesizată, pe o lungime de 108 cm, urma tălpii peretelui (șănțuleț lat de 12 cm în medie și adânc de 16 cm).

Cuptorul a fost scobit într-un bloc de lut, cruțat în colțul sud-vestic. Acesta avea formă cubică, cu laturi (excepție înălțimea) ce oscilau ușor în jurul a 120 cm; în parte, marginile s-au prăbușit, mai ales în zona colțurilor. Posibil ca pe latura nordică să fi fost amenajat sub forma unei trepte, fie că aici s-a prăbușit pe o adâncime mai mare. Cuptorul propriu-zis a fost scobit în porțiunea centrală a blocului, gura de alimentare fiind deschisă spre mijlocul laturii estice. În plan forma cuptorului este ușor ovală (la -55 cm, pe blocul de lut, dimensiuni pe axe: 50 X 44 cm), iar în secțiune formă de pară (înălțime maximă păstrată: 56 cm). Gura de alimentare, ușor deviată față de axa cuptorului, sub forma unui canal cilindric, era lungă de 24 cm. La baza laturii estice a blocului de lut (cu gura de alimentare) a fost cruțată în lutul galben o treaptă, pe o înălțime de 6 cm de la podea și lată de 15 cm. Pereții cuptorului au fost lutuiți pe o grosime de 3-4 cm și foarte puternic arși (culoare cărămizie, vatra cenușiu-alburie). Pământul din exteriorul lutuielii era ars pe o grosime medie de 2 cm. Lipitura conține pleavă, cu urme evidente de tulpini și semințe (probabil cereale). În apropierea gurii de alimentare a instalației pentru foc se afla o groapă de formă ovală (*groapa a:* D = 50 X 40 cm; a = 18 cm). În umplutura ei au apărut cioburi mărunte din epoca romană și preistorice, rulate. Este foarte posibil să fi fost utilizată la depozitarea pe durată scurtă a cenușii și cărbunelui din cuptor (a apărut doar foarte puțin cărbune).

În umplutura locuinței se aflau relativ multe cioburi mărunte, rulate, preistorice și din epoca romană. În stratul -60/70 cm au apărut trei oale (jumătățile inferioare), într-un caz fiind găsite fragmente din marginea vasului în cuptor. Chirpici ars, uneori cu amprente de nuiele, a apărut sporadic, bucăți mai mari fiind sesizate spre fundul gropii. Mai probabil este că au fost antrenate, deoarece urme de incendiu nu există. Fragmente ceramice slave timpurii au fost găsite în cuptor, pe blocul de lut cruțat și în apropierea acestuia.

Pe cea mai mare parte a adâncimii, cuptorul era umplut cu lut galben amestecat cu pământ negru-cenușiu, în care a apărut foarte multă lipitură arsă, macerată, posibil și - cel puțin în unele cazuri - fragmente informe de vălătuci. Unele bucăți mari, vitrifiate, nu par să provină de la bolta cuptorului (fragmente sigure din bolta acestuia n-au fost găsite). N-a fost găsită nici cenușă, iar cărbune doar în cantitate foarte mică, de unde rezultă că vatra a fost curățată înainte ca locuința să fi fost părăsită. Pe vatră, peste un strat subțire de pământ, se aflau 11 vălătuci, majoritatea ovoidali și de dimensiuni mari. Marea majoritate a fragmentelor de vălătuci și "pâinișoare" a fost găsită în cuptor.

În toamna anului 1994 cuptorul nu a fost secționat, urmărindu-se transportarea lui la muzeul din Satu Mare, în vederea reconstituirii, inițiativă la care s-a renunțat în cele din urmă. În primăvara 1995, la demontarea cuptorului (distrus în cea mai mare parte), a fost sesizată existența unui pat de cioburi sub lipitura vetrei. Fapt curios, o parte dintre acestea aparțineau unui vas întregibil, cu fragmente găsite și în cuptor sau pe blocul de lut cruțat (pl. XIII/1).

Ceramică (nr. inv. 35240; 35242-35262; 35535-35545; 35670-35676):

- Pl. XIII/1: vas (oală) de dimensiuni mari, întregibilă; pastă grosieră, cu multe cioburi pisate, inconsistentă, slab arsă; culoare cărămizie (neuniformă), ardere secundară puternică; fragmente găsite pe blocul de lut şi sub vatra cuptorului.

- Pl. XIII/2: fragment margine vas; aceeaşi pastă; culoare cenuşie; din umplutura locuinţei.

- Pl. XIII/3: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră (conţine cioburi pisate şi microprundiş), inconsistentă, slab arsă; culoare cărămizie, miez negru; găsit pe blocul de lut.

- Pl. XIII/4: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, mai bine arsă, conţine microprundiş; culoare cafenie, miez negru; găsit pe blocul de lut.

- Pl. XIV/1: fragmente din partea superioară a unui vas (oală) de mari dimensiuni; aceeaşi pastă; culoare brună, strat fin de angobă; de pe blocul de lut şi din cuptor.

- Pl. XIV/2: fund vas; pastă grosieră, relativ compactă, conţine microprundiş şi cioburi pisate; culoare cenuşie, miez negru; fragmente găsite lângă blocul de lut (-60/70 cm); DF=9,7 cm.

- Pl. XIV/3: oală căreia îi lipseşte partea superioară; pastă zgrunţuroasă (cu microprundiş), compactă; culoare cărămizie, pete cenuşii; acelaşi context; DF=10,7 cm.

- Pl. XIV/4: oală căreia îi lipseşte partea superioară; aceeaşi pastă; culoare cenuşie, miez negru; fragmente găsite lângă blocul de lut şi în cuptor; DF=13 cm.

vase lucrate cu mâna: 7 (100%)

pasta		
cioburi pisate	cioburi pisate/microprundiş	microprundiş
1 (14,28%)	2 (28,58%)	4 (57,14%)

număr total (probabil) de vase: 7
vase mari: 2
oale: 5

Vălătuci şi "pâinişoare" de lut ars:

- Pl. XI/3: vălătuc, tipul I/3; pastă semifină, relativ compactă; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptor; I=17,2 cm; Gr_{mx}=9,6 cm.

- Pl. XV/1: "pâinişoară", tipul III/1; pastă semifină, relativ compactă, bine arsă; culoare cafenie; din umplutura locuinţei; D_{mx}=10,5 cm; Gr_{mx}=6 cm.

- Pl. XV/2: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare brună, ardere secundară; D_{mx}=7,2 cm; Gr_{mx}=4,8 cm. Pe o parte, a fost incizată în pasta moale un semn cruciform.

- Pl. XV/3: fragment "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cenuşie, miez cărămiziu; din umplutură (-60/75 cm); D_{mx}=7,6 cm; Gr_{mx}=4,8 cm.

- Pl. XV/4: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie; din zona cuptorului (-40/45 cm); D_{mx}=9,1 cm; Gr_{mx}=6 cm.

- Pl. XV/5: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cenuşie, ardere secundară; din cuptor; D_{mx}=7,5 cm; Gr_{mx}=4,8 cm.

- Pl. XV/7: fragment "pâinişoară", tipul III/1 (?); aceeaşi pastă; culoare cărămize, ardere secundară; din cuptor; D_{mx}=7,6 cm.

- Pl. XVI/1: vălătuc, tipul I/3;aceeaşi pastă şi culoare, ardere secundară; din cuptor (pe vatră); I=18,2 cm; Gr_{mx}=8,2 cm.

- Pl. XVI/2: vălătuc, tipul I/3; aceeaşi pastă şi culoare, ardere secundară; acelaşi context; I=18,7 cm; Gr_{mx}=9 cm.

- Pl. XVII/1: vălătuc, tipul I/3; aceeaşi pastă; culoare cărămizie; acelaşi context; I=17,8 cm; Gr_{mx}=9,5 cm.

Pl. XVII/2: vălătuc, tipul I/3; aceeaşi pastă; culoare cafenie, ardere secundară; acelaşi context; I=16,6 cm; Gr_{mx}=8,5 cm.

- Pl. XVIII/1: vălătuc, tipul I/3; aceeaşi pastă şi culoare, ardere secundară; acelaşi context; I=18,2 cm; Gr_{mx}=7,5 cm.

- Pl. XVIII/2: vălătuc, tipul I/3; pastă grosieră, relativ compactă; culoare cafenie, pete cenuşii; acelaşi context; I=17,5 cm; Gr_{mx}=7,3 cm.

- Pl. XIX/1: vălătuc, tipul I/3; pastă semifină, relativ compactă; culoare cafenie, ardere secundară; acelaşi context; I=16 cm; Gr_{mx}=8,2 cm.

număr total piese: 14

	tipul	
I/8		III/1
8 (57,14%)		6 (42,86%)

- *Lupă* de fier (fragment), găsită în umplutura locuinţei, la -60 cm; posibil să fi fost antrenată odată cu cioburile străine de complex (pl. XIV/5).

- *Piatră* de râu fasonată, găsită în umplutura locuinţei, la -70/80 cm (pl. XV/9).

- *Piatră* de stâncă fasonată, găsită în umplutura cuptorului; urme de ardere (pl. XV/8). - *Piatră* de stâncă, modelată sub forma unui vălătuc tipul III/1, găsită pe blocul de lut cruţat; urme puternice de ardere (pl. XV/6).

Material osteologic (determinare efectuată de către Alex. Gudea):

specia	nr. fragment	nr. probabil indivizi	vârsta	observaţii
bovine	10	mini-mum 3	2 probabil maturi	1 exemplar talie mică
ovi-caprine	4	2		1 ovi-caprină + 1 căprior
cabaline	2	1		tip masiv, robust
câine	2	1		talie aproximativă: 40-45 cm

Locuinţa nr. 11 (1995, suprafaţa 10; pl. XX; pl. XXI/1; pl. L/2)

Contur delimitat la -50 cm. Încă din stratul -15/20 cm (pământ negru-afânat) au apărut pietre arse, oase de animale, fragmente ceramice (majoritatea medievale timpurii, însă şi preistorice ori din epoca romană, bucăţi de lipitură arsă), situaţia înregistrată în suprafaţa 11 fiind identică. Aceleaşi materiale, în plus şi fragmente de oale medievale timpurii lucrate la roata rapidă (sec. 9-10), au apărut până la -50 cm. Pe întreaga porţiune a suprafeţei, mai ales în jumătatea sud-estică, au fost găsite şi multe cioburi din vase lucrate cu mâna, inclusiv fragmente de tăviţe şi platouri.

Formă cvasi-patrată (pl. XX): latura nordică = 392 cm; latura sudică = cca. 400 cm (colţul sud-estic a fost distrus de *groapa nr. 25,* iar cel sud-vestic de *groapa nr. 30*, mai târzii); latura estică (parţial afectată de *groapa nr. 25*) = cca. 346 cm; latura vestică (parţial afectată de *groapa nr. 30*) = cca. 366 cm. Existau mai multe gropi de stâlpi. *Groapa c* (colţ nordic): D = 40 X 34 cm; a (de la nivelul podelei) = 12 cm. *Groapa d* (colţ estic): D = 32 X

24 cm; a = 10 cm (de la podea, însă conturul ei a fost parţial sesizat la -50 cm). Deşi colţul sud-vestic a fost afectat de *groapa nr. 30*, s-a păstrat o parte din groapa stâlpului corespunzător, adâncită cu 13 cm faţă de podea (*groapa j*).O groapă cu contur semicircular în zona gurii (*groapa b*), mai mare decât anterioarele, a fost identificată aproximativ pe mijlocul laturii vestice (D_{gurii} = 84 cm, spre fund formă ovală, măsurând 48 X 40 cm pe axe). Alte două gropi au fost identificate în interiorul locuinţei, aproximativ pe axă: *groapa e* (D = 36 X 32 cm; a = 7 cm); *groapa f* (D = 28 X 24 cm; a = 17 cm). La 20 cm faţă de latura sudică a locuinţei se afla *groapa a* (D = 48 cm; a = 49 cm); legătura ei cu L_{11} nu este sigură. Nesigură este şi relaţia dintre această locuinţă şi gropile *25a* (D = 40 X 30 cm; a = 28 cm) şi *25b* (D =40 cm; a = 32 cm); eventual, ele ar putea indica un acoperiş uşor, încorporat locuinţei, în zona *cuptorului nr. 2*. De-a lungul peretelui estic, parţial nordic şi vestic, a fost delimitat, la adâncimea corespunzătoare podelei, conturul tălpii peretelui (şănţuleţ albiat în profil, lăţime variabilă între 8-20 cm, a_m = 2-3 cm). În faţa colţului sud-vestic al blocului de lut cruţat, la 50 cm de la marginea acestuia, se aflau trei gropi mici (*g*, *h*, *I*), cu fundul ascuţit (axa lungă maximum 10 cm; a_{mx} = 10 cm), grupate într-un plan triunghiular. Din profilurile B-B_1 şi C-C_1 (pl. XXI/1) rezultă că L_{11} suprapunea *groapa nr. 61* (în umplutura ei au fost găsite numai cioburi preistorice). Locuinţa nu a avut o podea special amenajată şi nu a fost sesizată în mod clar nici bătătorirea lutului. Nivelul de călcare în interiorul (groapa) locuinţei se afla la o orizontală aproape perfectă, corespunzând unei medii de 93 cm (de la actualul nivel de călcare). Cum umplutura porneşte din stratul de cultură mixt aflat imediat sub arătură, se poate presupune o adâncime de maximum 60 cm faţă de vechiul nivel de călcare.

Cuptorul nr. 1 (pl. XX; pl. XXI/1; pl. L/2)). Amenajat într-un bloc de lut, cruţat în colţul nordic. Acesta avea o formă uşor trapezoidală în plan (120 X 110 X 110 X 102 cm). De la podea s-a păstrat pe o înălţime maximă de 33 cm. Marginile, mai ales în zona frontală, s-au prăbuşit. Cuptorul propriu-zis are în plan aceeaşi formă, cu latura nordică uşor arcuită (62 X 46 X 38 X 60 cm). Ţinând cont de întinderea vetrei pe axa lungă şi admiţând posibilitatea ca în zona frontală pereţii să se fi prăbuşit, atunci trebuie să acceptăm o lungime ceva mai mare pentru cuptor (cca. 76 cm). Pereţii lui s-au păstrat pe o înălţime maximă de 34 cm (faţă de linia vetrei). Pe latura dinspre interiorul locuinţei nu au fost descoperite resturile unei eventuale guri de alimentare, aşa cum nu s-au găsit nici resturi sigure de boltă în umplutura sau apropierea cuptorului. Peretele estic şi cel nordic erau perfect verticali, netezi, îmbinaţi unghiular între ei, la fel şi cu suprafaţa vetrei; cel vestic, era uşor aplecat spre interior, probabil sub presiunea blocului de lut. Iniţial lutuiala a fost bine netezită, probabil cu o scândură, fapt care explică verticalitatea pereţilorlor, respectiv îmbinarea unghiulară (Gr_m = 2-3 cm; lutuială puternic arsă, la brun-roşcat, compactă). Vatra atinge în unele porţiuni chiar 4 cm grosime, fiind de culoare cenuşiu-alburie pe partea pe care a ars focul. A fost amenajată direct pe podea, ridicându-se deasupra acesteia cu 3-4 cm. Porţiunea din faţa cuptorului era uşor înălţată în raport cu restul podelei (2-3 cm). În spatele pereţilor şi sub vatră lutul a fost puternic ars (uneori pe o grosime de 6 cm). Vatra era acoperită cu un strat de cărbune gros de 3-4 cm. În faţa gurii cuptorului, încă la -80 cm, a apărut o grămăjoară de cărbune şi cenuşă.

Cuptorul nr. 2 (pl. XX; pl. XXI, profilul A-A_1). A fost scobit în peretele nordic al locuinţei, la 80 cm faţă de colţul nord-estic. Formă relativ circulară în plan (D = 100 cm). Vatra, albiată, consta dintr-un strat de lutuială gros în medie de 2 cm. Sub ea lutul a fost ars la roşu pe o grosime de 2-3 cm. Spre deosebire de vatră, foarte compactă (cenuşiu-alburie pe partea pe care a ars focul) şi bine păstrată, pereţii nu s-au conservat decât spre baza lor, fiind găsite doar resturile lipiturii prăbuşite peste vatră (acestea indică o grosime de 2-3 cm

pentru pereţi şi boltă). Fragmente din bolta distrusă au apărut deja la -47 cm, suprafaţa vetrei aflându-se la -62 cm. Este de presupus o înălţime a bolţii de cel puţin 30 cm. Vatra nu s-a păstrat în zona gurii de alimentare, spre interiorul locuinţei (foarte probabil că s-a prăbuşit în groapa acesteia).

O situaţie interesantă poate fi remarcată în profilurile B-B_1 şi C-C_1 (pl. XXI). Se distinge un prim strat al umpluturii (prin care a fost delimitat planul complexului!), alcătuit din pământ negru-cenuşiu afânat (Gr_m = 20 cm), culoare ceva mai deschisă decât cea a pământului care umple complexele mai târzii, uneori pigmentat cu pământ ars (vălătuci macerați?) şi puţin cărbune. Pe o anumită lungime a profilului B-B_1 a fost sesizată, sub stratul menţionat, o lentilă de pământ cenuşiu amestecat în mare măsură cu lut galben, care conţine resturi de pământ ars şi cărbune, mai consistentă spre latura nordică a locuinţei (grosime 12 cm în medie) şi mai subţire spre interior (4 cm grosime medie). Groapa locuinţei a fost umplută spre bază cu un strat de pământ cenuşiu amestecat cu mult lut galben, relativ clar separabil în raport cu stratul de pământ negru-cenuşiu de deasupra şi lentila menţionată deja. Această situaţie ar putea indica două faze în utilizarea locuinţei, posibil chiar în legătură cu existenţa celor două cuptoare, însă unele fragmente ceramice găsite în stratul *1* sunt identice celor din complexele medievale timpurii, mai târzii.

Majoritatea materialului a fost găsită în umplutura *cuptorului nr. 1*, pe blocul de lut cruţat sau în apropierea acestuia. Acest cuptor era umplut cu pământ cenuşiu afânat, amestecat cu mult lut galben. În interiorul lui erau îngrămădiţi vălătuci (probabil câteva zeci) şi "pâinişoare" de lut, oase de animale - uneori puternic arse - , fragmente ceramice lucrate exclusiv cu mâna şi câteva bucăţi mici, plate de piatră de stâncă, uneori şi acestea puternic arse. Pe blocul de lut, în spatele laturii nordice a cuptorului, se aflau vălătuci întregi sau fragmentari, oase de animal, puţine fragmente ceramice şi o cute din gresie. Mai mulţi vălătuci (împreună cu fragmente de "pâinişoare"), alături de fragmente ceramice (inclusiv un vas întregibil, pl. XXII/4), probabil şi câteva bucăţi mari de lipitură arsă, au fost găsiţi în faţa blocului de lut/cuptorului şi în apropierea colţului său nord-estic (aici se afla şi o a doua cute din gresie). În restul suprafeţei locuinţei materiale au apărut sporadic. În *cuptorul nr. 2* nu a fost găsit nici un fel de material, cu excepţia unui ciob slav-timpuriu apărut în marginea vetrei, spre interiorul locuinţei. Material sub nr. inv. 35.721-35.729; 35.736; 35.737; 35.742-35.765; 35.767-35795; 35.813; 35.981.

Ceramică:

- Pl. XXII/1: fragmente din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare cărămizie, pe suprafaţa exterioară strat fin de angobă; din cuptorul nr. 1.
- Pl. XXII/2: fragmente din partea superioară a unei oale; aceeaşi pastă, conţine microprundiş; culoare cenuşie, miez negru; găsite pe podea, lângă blocul de lut.
- Pl. XXII/3: fragmente dintr-o oală; aceeaşi pastă, cu cioburi pisate; culoare cărămizie, miez negru; acelaşi context.
- Pl. XXII/4: oală (proporţii apropiate unui castron); pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, conţine cioburi pisate; aceeaşi culoare; pe podea, în faţa cuptorului nr. 1.
- Pl. XXIII/1: fragmente din partea superioară a unui vas mare; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; aceeaşi culoare; pe blocul de lut şi în faţa acestuia, pe podea.
- Pl. XXIII/2: fragment din partea superioară a unei oale; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, miez cafeniu; pe podea, lângă blocul de lut.
- Pl. XXIII/3: fragment din marginea unei oale; aceeaşi pastă; culoare cafenie, pete cenuşii; acelaşi context.

- Pl. XXIII/4: fragmente din partea superioară a unei oale mici; aceeaşi pastă; culoare brună, miez negru; culoare brună, miez negru, strat fin de angobă; din umplutură (-57/64 cm).

- Pl. XXIII/5: fragment din partea superioară a unei oale; aceeaşi pastă; culoare cărămizie; pe podea.

- Pl. XXIII/6: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, cu cioburi pisate; culoare brună, miez negru; pe blocul de lut.

- Pl. XXIII/7: fragment din jumătatea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, cu cioburi pisate; culoare cafenie, angobă; pe podea, în faţa cuptorului nr. 1.

- Pl. XXIII/8: oală întregibilă; aceeaşi pastă; culoare cenuşie, ardere secundară; fragmente găsite în cuptorul nr. 1 şi în faţa lui.

- Pl. XXIV/1: fund vas; pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, conţine cioburi pisate; culoare cărămizie, miez negru, ardere secundară; fragmente găsite în cuptorul nr. 1 şi lângă el; DF=10,2 cm.

- Pl. XXIV/2: fund vas; pastă grosieră, relativ compactă, cu cioburi pisate; culoare cărămizie, miez brun, ardere secundară; fragmente găsite în faţa cuptorului nr. 1 şi pe blocul de lut.

- Pl. XXIV/3: fund vas; aceeaşi pastă, cu degresant nesesizabil; culoare cafenie; din cuptorul nr. 1; DF=6 cm.

- Pl. XXIV/4: fund vas; pastă zgrunţuroasă, foarte compactă, conţine nisip; culoare cărămizie, miez negru; lângă blocul de lut, pe podea; DF=9 cm.

- Pl. XXIV/5: fragment fund; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; DF=8,5 cm.

- Pl. XXIV/6: fragmente din partea inferioară a unei oale; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, pete cenuşii; pe podea, în faţa cuptorului nr. 1; DF=9,6 cm.

- Pl. XXIV/7: fragmente din partea inferioară a unei oale; aceeaşi pastă; culoare cenuşie, ardere secundară; de pe blocul de lut şi din faţa cuptorului nr. 1; DF=13 cm.

număr total (probabil) de vase: 10
modelate cu mâna: 10 (100%)

	pasta		vase mari: 1 (10%)
cioburi pisate		nisip	oale: 9 (90%)
9 (90%)		1 (10%)	

Vălătuci şi "pâinişoare" de lut ars:

- Pl. XIX/2: fragment "pâinişoară", tipul III/1; pastă semifină, compactă, conţine mult nisip; culoare cafenie, ardere secundară; din umplutura locuinţei (-65/70 cm); pe o parte se distinge mai clar un semn de form literei "V"; D_{mxp}=8,5 cm; Gr_{mx}=5,6 cm.

- Pl. XIX/3: fragment "pâinişoară", tipul III/1; pastă semifină, compactă, fără vreun adaos; culoare cărămizie; pe blocul de lut; D_{mxp}=8,8 cm; Gr_{mx}=5,7 cm.

- Pl. XIX/4: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare; pe podea, lângă cuptorul nr. 1; D_{mx}=9,3 cm; Gr_{mx}=5,7 cm.

- Pl. XIX/5: fragment "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; acelaşi context; D_{mx}=9,5 cm; Gr_{mx}=5,3 cm.

- Pl. XIX/6: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cafenie; din cuptorul nr. 1; D_{mx}=10,2 cm; Gr_{mx}=6,2 cm.

- Pl. XIX/7: fragment "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare; din umplutura locuinţei; D_{mxp}=9 cm; Gr_{mx}=5 cm.

- Pl. XXV/1: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie; acelaşi context; pe o parte, două linii divergente, uşor adâncite (în pasta nearsă); D_{mx}=8,6 cm; Gr_{mx}=4,6 cm.

- Pl. XXV/2: fragment "pâinişoară", tipul III/3 (?); pastă grosieră, relativ compactă, fără nici un adaos; aceeaşi culoare şi din acelaşi context; D_p=8,5 cm.

- Pl. XXV/3: "pâinişoară", tipul III/1; pastă semifină, compactă, fără nici un adaos; culoare cafenie, ardere secundară pe o parte; de pe blocul de lut; D_{mx}=8,7 cm; Gr_{mx}=4,8 cm.

- Pl. XXV/4: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare; acelaşi context; D_{mx}=8,3 cm; Gr_{mx}=4,6 cm.

- Pl. XXV/5: "pâinişoară" fragmentară, tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie; acelaşi context; D_{mx}=8,3 cm; Gr_{mx}=4 cm.

- Pl. XXV/6: "pâinişoară" fragmentară, tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; D_{mx}=9,2 cm; Gr_{mx}=5 cm.

- Pl. XXV/7: "pâinişoară" fragmentară, tipul III/1; pastă grosieră, relativ compactă, fără vreun adaos; culoare cenuşie, miez cărămiziu, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; D_{mx}=9 cm; Gr_{mx}=4,3 cm.

- Pl. XXV/8: "pâinişoară" fragmentară, tipul III/1; pastă semifină, compactă, conţine nisip fin; culoare cafenie, miez brun; de pe blocul de lut; D_{mxp}=8 cm; Gr_{mx}=4,8 cm.

- Pl. XXVI/1: fragment "pâinişoară", tipul III/1; pastă semifină, compactă, fără vreun adaos; aceeaşi culoare, ardere secundară; pe o parte a fost incizată o linie, probabil face parte dintr-un semn cruciform; din cuptorul nr. 1; D_{mx}=9,6 cm; Gr_{mx}=4,5 cm.

- Pl. XXVI/2: fragment pâinişoară, tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare, ardere secundară; de pe blocul de lut; D_{mxp}=8,5 cm; Gr_{mx}=4,8 cm.

- Pl. XXVI/3: "pâinişoară" fragmentară, tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; D_{mx}=10,5 cm; Gr_{mx}=4 cm.

-Pl. XXVI/4: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare, ardere secundară; pe o parte linie adâncă, uşor vălurită; de pe blocul de lut; D_{mx}=9,5 cm; Gr_{mx}=3,5 cm.

- Pl. XXVI/5: vălătuc (?), tipul II/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie; din umplutura locuinţei (-60/75 cm).

- Pl. XXVI/6: "pâinişoară" fragmentară, tipul III/2; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; pe o parte, linie făcând parte, probabil, dintr-un semn cruciform; din cuptorul nr. 1; D_{mx}=10,4 cm; Gr_{mx}=4,5 cm.

- Pl. XXVI/7: capăt vălătuc, tipul I/2; aceeaşi pastă; culoare cafenie; din umplutura locuinţei (-60/75 cm).

- Pl. XXVII/1: capăt vălătuc, tipul I/1 (?); aceeaşi pastă şi culoare; acelaşi context.

- Pl. XXVII/2: capăt vălătuc, tipul I/1 (?); aceeaşi pastă şi culoare, ardere secundară; acelaşi context.

- Pl. XXVII/3: fragment vălătuc; pastă grosieră, relativ compactă, fără vreun adaos; culoare cărămizie; linii neregulate (?) incizate în pasta crudă; acelaşi context.

total piese determinabile: 23

tipul					
I/1	I/2	II/1	III/1	III/2	III/3
2 (8,70%)	1 (4,35%)	1 (4,35%)	17 (73,90%)	1 (4,35%)	1 (4,35%)

- Fragment din partea inferioară a unei *piese tronconice* din lut ars (umplutura locuinţei, -75 cm; $D_{p\ bază}$ = 11 cm; pl. XXVII/6). Lut fără degresant, ardere bună (culoare cafenie); ardere secundară pe suprafaţa bazei.

- *Fusaiolă* de lut, bitronconică (găsită în apropierea cuptorului 1, la -80/85 cm; D = 4 cm; I = 3 cm; pl. XXI/5). Modelată cu mâna. Pastă amestecată cu microprundiş, bine arsă (culoare cenuşie, cu porţiuni cafenii).

- *Cute* (găsită lângă colţul nord-estic al blocului de lut: L = 14,4 cm; l_m = 4,5 cm; Gr = 2 cm; pl. XXI/2). Confecţionată din gresie fină, cenuşie.

- *Cute* (găsită pe blocul de lut; L = 10,5 cm; l_m = 4 cm; Gr_m = 2,5 cm; pl. XXI/3). Confecţionată din marmură alb-gălbuie.

- Fragment *cute* (pe blocul de lut; L = 8,5 cm; l_m = 4,5 cm; Gr_m = 2,5 cm; pl. XXI/4). Gresie verzuie, nisipoasă.

- *Sârmă* de argint (la 45 cm în faţa colţului sudic al blocului de lut cruţat şi la -76 cm: pl. XXI/6). Unul dintre capete este subţiat; pe unele porţiuni este torsionată. Mai probabil să fi fost antrenată în umplutura locuinţei.

Locuinţa nr. 14 (1995; suprafeţele 9 şi 15; pl. XXVIII; pl. LI)

Deja la -45 cm, în porţiunea corespunzătoare cuptorului au apărut vălătuci şi "pâinişoare" (în majoritate sparţi) şi lipitură arsă; delimitarea clară a planului a fost posibilă la aceeaşi adâncime. Formă aproape patrată, orientată E-V cu laturile ceva mai lungi (latura nordică: 374 cm; latura sudică: 354 cm; latura estică: 328 cm; latura vestică: 344 cm; suprafaţa totală: 12,25 m^2).

Au fost identificate mai multe gropi de stâlpi. *Groapa f* (colţ nordic): D = 28 cm; a = 14 cm (de la nivelul podelei). *Groapa g* (colţ nord-estic): D = 38 X 24 cm; a = 12 cm. *Groapa b* (colţ sud-estic): D = 30 X 22 cm; a = 4 cm. *Groapa c* (colţ sud-estic, dublează groapa b): D = 32 X 28 cm; a = 10 cm. *Groapa a* (în apropierea colţului sud-estic): D = 36 cm; a = 25 cm (de la -45 cm). *Groapa k* (colţ sud-vestic, face corp comun cu cu groapa locuinţei): D = 40 cm. La 46 cm vest faţă de *groapa a*, foarte probabil altă groapă de stâlp, sugerată de ieşindul semicircular pe care îl formează marginea sudică a locuinţei (*groapa l:* D = 30 cm). În acest caz, spaţiul dintre gropile *a-l* marca intrarea în locuinţă. În interiorul locuinţei, *groapa k* este dublată de *groapa e* (D = 22 X 16 cm; a = 10 cm). Pe axa N-S au fost identificate alte două gropi în interiorul locuinţei: *groapa d* (D = 22 X 18 cm; a = 34 cm) şi *groapa h* (D = 26 X 20 cm; a = 15 cm). La 40 cm în faţa gurii cuptorului se afla *groapa I*, de formă neregulată (D = 44 X 32 cm; a = 7 cm); era umplută cu cărbune şi cenuşă. O groapă ovală, de dimensiuni mai mari însă, a apărut în apropierea mijlocului laturii sudice a locuinţei (*groapa j*, D = 90 X 66 cm; a = 18 cm). Între gropile *I* şi *j* era împrăştiat pe podea un strat subţire de cărbune şi cenuşă (grosime 1-2 cm), mai consistent în apropierea *gropii j*. Pe latura vestică, între gropile de stâlpi *e* - *f* şi în colţul nord-vestic s-a păstrat, sub forma unui şănţuleţ, urma tălpii peretelui (l_m = 20 cm; a = 5/8 cm). Nu a existat o podea special amenajată, nefiind sesizată în mod clar nici bătătorirea lutului. Se afla la -67/71 cm în raport cu actualul nivel de călcare, fapt ce presupune o adâncime minimă a gropii locuinţei de 40 cm.

Cuptorul a fost construit într-un bloc de pământ special lăsat în colţul nord-vestic al locuinţei. Acesta avea formă paralelipipedică, pe latura estică şi sudică fiind parţial prăbuşit (latura nordică: 80 cm; latura estică: 82 cm; latura sudică: 80 cm; latura vestică: 94 cm; înălţime maximă păstrată: 26 cm). Cuptorul propriu-zis are în plan forma unei potcoave prelungite ($L_{pe\ axă}$ = 74 cm; l = 42 cm). Pereţii s-au păstrat pe o înălţime maximă de 28 cm şi constau dintr-un strat de lipitură gros în medie de 2 cm. Datorită arderii puternice, au devenit foarte compacţi. În apropierea laturii scurte a cuptorului, spre perete, exista un prag înălţat cu 10 cm faţă de linia vetrei (pl. XXVIII,profil A-A_1). Vatra iniţială a fost amenajată mai jos cu 2-3 cm în raport cu nivelul podelei. Sub vatră şi pe lângă pereţi, lutul galben era

înroşit pe o grosime medie de 2 cm. La un moment dat, prima vatră a fost suprapusă de un nou strat de lipitură (3-4 cm grosime), între acesta şi prima vatră aflându-se un strat subţire (1-2 cm) de pământ negru, fără urme de ardere (?). În secţiune, pe lăţimea cuptorului, ca şi vatra precedentă, aceasta era albiată. Spre gura de alimentare a cuptorului, noul strat de lipitură (fisurat în bună parte) nu a acoperit complet prima vatră, rămânând astfel un prag. Cuptorul era umplut cu pământ negru-cenuşiu, parţial amestecat cu lut galben, în care au fost găsiţi mai mulţi vălătuci (în majoritate sparţi încă din vechime) şi "pâinişoare" de lut, puţine fragmente ceramice, oase de animal (unele arse), puţin cărbune. În preajma cuptorului, mai ales în faţa lui, erau împrăştiaţi vălătuci, "pâinişoare" de lut, puţine fragmente ceramice. Printre aceste materiale şi mai ales sub ele, a apărut cenuşă şi cărbune. Material sub nr. inv. 35. 802-35.812; 35. 814-35.844. Material sub nr. inv 35802-35812; 35814-35844.

Ceramică:

- Pl. XXIX/1: fragmente din jumătatea superioară a unei oale; pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, conţine cioburi pisate; culoare cafenie, miez negru; din cuptor.
- Pl. XXIX/2: oală întregibilă; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, cu pete cenuşii, miez negru, ardere secundară, angobă pe suprafaţa exterioară; din cuptor.
- Pl. XXIX/3: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare brună, miez negru, angobă; pe podea, în apropierea cuptorului.
- Pl. XXIX/4: fragmente din partea superioară a unei oale; aceeaşi pastă; culoare cenuşie, miez cărămiziu; pe podea, în apropierea cuptorului şi din cuptor.
- Pl. XXIX/5: fragment din partea superioară a unui vas; aceeaşi pastă, degresant nesesizabil; culoare cenuşie, miez cafeniu; din umplutura locuinţei (-45/50 cm).
- Pl. XXIX/6: fragment din marginea unei tăviţe (?); pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, conţine cioburi pisate; culoare cărămizie; pe podea, în apropierea cuptorului.
- Pl. XXIX/7: fragmente fund; pastă grosieră, relativ compactă, degresant nesesizabil; culoare cărămizie, miez negru; pe podea, în apropierea cuptorului; DF_p=12,9 cm.
- Pl. XXIX/8: fragmente fund, *modelat la roata încetă* (?); aceeaşi pastă, conţine cioburi pisate; culoare brună, miez negru; pe suprafaţa exterioară există o adâncitură circulară; pe podea, în faţa cuptorului; DF_p=9,9 cm.
- Pl. XXX/1: fragmente fund; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, miez cenuşiu; pe podea, în faţa cuptorului; DF_p=8,7 cm.
- Pl. XXX/2: fragment fund; aceeaşi pastă şi culoare, degresant nesesizabil; acelaşi context; DF_p=7,5.
- Pl. XXX/3: fund vas; aceeaşi pastă, conţine cioburi pisate; culoare brun-cărămizie; acelaşi context; DF_p=8,7 cm.

număr total (probabil) de vase: 6

	pasta		vase mari: 1? (16,66%)
cioburi pisate		degresant nesesizabil	oale: 4 (66,66%) tăviţe: 1? (16,66%)
5 (83,33%)		1 16,66%)	

Vălătuci şi "pâinişoare" din lut ars:

- Pl. XXX/5: "pâinişoară", tipul III/1; pastă semifină, relativ compactă; culoare cafenie; pe o parte , incizate în pasta moale, linii scurte, uşor vălurite; pe podea, în faţa cuptorului; D_{mx}=9,9 cm; Gr_{mx}=5,2 cm.

- Pl. XXX/7: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie; în apropierea cuptorului (-50/60 cm); D_{mx}=8 cm; Gr_{mx}=4,4 cm.

- Pl. XXX/8: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cafenie, ardere secundară; pe blocul de lut, deasupra cuptorului; D_{mx}=7,7 cm; Gr_{mx}=4,9 cm.

- Pl. XXX/9: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare, ardere secundară; pe podea, în faţa cuptorului; D_{mx}=8,6 cm; Gr_{mx}=4,7 cm.

- Pl. XXXI/1: vălătuc (?), tipul VI; aceeaşi pastă şi culoare; pe podea, în apropierea cuptorului; 6 X 6,5 X 7,8 cm.

- Pl. XXXI/2: "pâinişoară", tipul III/3; aceeaşi pastă şi culoare; pe podea, în faţa cuptorului; D_{mx}=7,9 cm; Gr_{mx}=5 cm.

- Pl. XXXI/3: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare, ardere secundară; acelaşi context; D_{mx}=8,7 cm; Gr_{mx}=4,7 cm.

- Pl. XXXI/4: "pâinişoară", tipul III/4; aceeaşi pastă, culoare cărămizie; acelaşi context; D_{mx}=8,3 cm; Gr_{mx}=2,7 cm.

- Pl. XXXI/5: "pâinişoară", tipul III/4; aceleaşi pastă, culoare şi context; D_{mx}=8,6 cm; Gr_{mx}=4 cm.

- Pl. XXXI/6: "pâinişoară", tipul III/4; aceleaşi pastă, culoare şi context; D_{mx}=9 cm; Gr_{mx}=4,4 cm.

- Pl. XXXI/7: "pâinişoară", tipul III/1; aceleaşi pastă, culoare şi context; D_{mx}=9,4 cm; Gr_{mx}=4,3 cm.

- Pl. XXXI/8: "pâinişoară", tipul III/4; aceleaşi pastă, culoare şi context; D_{mx}=9,2 cm; Gr_{mx}=3,5 cm.

- Pl. XXXI/9: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare; din apropierea cuptorului (-50/60 cm); D_{mx}=7,5 cm; Gr_{mx}=4,5 cm.

- Pl. XXXII/1: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare; pe podea, în spatele cuptorului; D_{mx}=7,7 cm; Gr_{mx}=5 cm.

- Pl. XXXII/2: "pâinişoară" fragmentară, tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare; din cuptor; D_{mx}=8 cm; Gr_{mx}=4,9 cm.

- Pl. XXXII/3: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă şi culoare; pe podea, în faţa cuptorului; D_{mx}=8,5 cm; Gr_{mx}=5,2 cm.

- Pl. XXXII/4: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; pe podea, în apropierea cuptorului; D_{mx}=8 cm; Gr_{mx}=5,5 cm.

- Pl. XXXII/5: "pâinişoară", tipul III/1; aceleaşi pastă, culoare şi context; D_{mx}=8 cm; Gr_{mx}=5 cm.

- Pl. XXXII/6: "pâinişoară", tipul III/1; pastă grosieră, inconsistentă, slab arsă, fără nici un adaos; aceeaşi culoare; pe podea, în faţa cuptorului; D_{mx}=8 cm; Gr_{mx}=5,8 cm.

- Pl. XXXII/7: fragment vălătuc, tipul VII/3 (?); pastă grosieră, relativ compactă, fără nici un adaos; aceeaşi culoare şi din acelaşi context; l_p=8 cm; Gr=5 cm.

- Pl. XXXIII/2: capăt vălătuc, tipul I/1; aceeaşi pastă; culoare cărămiziu-cafenie; acelaşi context.

- Pl. XXXIII/3: capăt vălătuc, tipul I/1; aceleaşi pastă, culoare şi context.

- Pl. XXXIII/4: capăt vălătuc; aceeaşi pastă şi culoare; pe podeaua locuinţei.

total piese determinabile: 23

		tipul			

I/1	III/1	III/3	III/4	VI	VII/3
3 (13,00%)	13 (56,52%)	1 (4,36%)	4 (17,40%)	1 (4,36%)	1 (4,36%)

- Fragment *greutate* din lut ars (pentru războiul de țesut), găsită în fața cuptorului, pe podea (pl. XXX/4). Pastă semifină, fără degresant, bine arsă (culoare cărămiziu-cafenie); posibil ușoară ardere secundară.

- Partea inferioară a unei *greutăți* de lut pentru războiul de țesut, găsită în fața cuptorului (pl. XXX/6). Aceeași pastă și ardere (probabil sunt fragmente din aceeași piesă).

- Fragment dintr-o *piesă semisferică* modelată din lut ars (găsită în fața cuptorului; D_p = 25 cm; I_p = 10 cm; pl. XXXIII/1). Pastă grosieră (fără degresant), insuficient arsă (culoare cărămizie), inconsistentă. Suprafață neglijent modelată. Deasupra bazei, trei alveole dispuse în plan triunghiular.

Material osteologic (determinare efectuată de către Alex. Gudea):

specia	nr. fragmente	nr. probabil indivizi	vârsta
bovine	2	minimum 1 individ	tineret
suine	1		

Locuința nr. 17 (1995; suprafețele 6A, 6B; pl. XXXIV; pl. 53; pl. 54)

O mică porțiune din zona colțului estic a rămas necercetată în campania 1995, fiind însă investigată în campania 1997. Marginea estică a fost distrusă de un canal de drenaj, iar *groapa nr. 82* (ulterioară) a afectat o mică porțiune din latura sudică. Actualul nivel de călcare pe malul canalului menționat este mai ridicat față de restul suprafeței cercetate, datorită pământului excavat. Situația stratigrafică înregistrată este următoarea (pl. XXXIV):*1)* strat vegetal, negru-cenușiu (Gr_m = 10 cm); *2)* pământ cenușiu, compact, aruncat din canal şI, ulterior, parțial nivelat (prin arătură) (Gr_m = 30 cm); *3)* pământ cenușiu- închis, foarte probabil reprezintă vechea arătură, anterioară săpării canalului (Gr_m = 14 cm); *4)* pământ negru-cenușiu, afânat (Gr_m = 16 cm); *5)* pământ cenușiu-gălbui, corespunzător stratului de cultură din epoca bronzului (Gr_m = 10 cm; stratul nr. 7 pe pl. XXXIV, profilul B-B_1); argilă galbenă (sterilul arheologic).

Conturul locuinței (umplutură din pământ negru-cenușiu afânat; pl. XXXIV, stratul nr. 4) a fost delimitat la -60 cm (măsurat pe martorul cu suprafața 13; pe martorul dintre suprafețele 6A/6B, datorită pământului aruncat din canal, adâncimea este mai mare). Planul integral al locuinței este identic cu al celorlalte, adică aproape patrat. Admițând faptul că lungimea laturii vestice a fost corect determinată (460 cm), rezultă dimensiuni apropiate și pentru celelalte laturi (cea sudică s-a păstrat în bună parte). Cu suprafața probabilă de 21 m^2 , este cea mai mare dintre locuințele cercetate până acum. Au fost identificate mai multe gropi de stâlpi. *Groapa a* (colțul nordic): D = 28 X 22 cm; a = 21 cm (de la nivelul podelei). *Groapa c* (colțul vestic): D = 32 X 18 cm; a = 17 cm. *Groapa b* (pe mijlocul laturii vestice): D = 48 X 22 cm; a = 19 cm. *Groapa d* (aproximativ în centrul locuinței): D = 24 X 22 cm; a = 11 cm. *Groapa e* (în apropierea colțului vestic)): D = 68 X 56 cm; a = 88 cm (de la actualul nivel de călcare); legătura ei cu L. 17 nu este sigură (fără inventar), deoarece ar putea fi o groapă anterioară, tăiată de locuință. Pe întreaga lungime a laturii vestice și o porțiune a celei sudice a fost identificată, sub forma unui șănțuleț, urma tălpii peretelui din lemn (l_m = 10 cm; a_m = 12 cm).

Instalația pentru foc a trecut prin câteva modificări succesive. *Cuptorul inițial* (nr. 1) a fost scobit în partea central/nord-estică a unui bloc de lut cruțat în colțul vestic al locuinței. În plan , acest bloc are forma unui patrat perfect (latură de 116 cm) și se ridica de

la podea cu 64 cm. S-a păstrat foarte bine peretele vestic, în timp ce restul laturilor erau parţial prăbuşite. Cuptorul propriu-zis are în plan şi profil formă de pară (pl. XXXIV; pl. LIV). Se îngustează spre gura de alimentare, plasată pe latura estică a blocului şi uşor deviată spre N-E în raport cu axa lungă a cuptorului. Prima vatră a fost amenajată la 6 cm deasupra nivelului de călcare d în interiorul locuinţei. Lutuiala puternic arsă a vetrei (culoare cărămizie în secţiune, cenuşiu-alburie pe partea de contact cu focul) şi pereţilor este groasă de 2-3 cm. Înălţimea păstrată a pereţilor, de la nivelul primei vetre, este de 52 cm. Pe axa lungă (inclusiv gura de alimentare), cuptorul măsoară la bază 94 cm. În exteriorul vetrei şi a pereţilor, lutul galben al blocului era ars la brun-cărămiziu pe o grosime de 2-3 cm. Pe alocuri, lipitura pereţilor era distrusă (pe marginea sudică, ceva mai jos de jumătatea înălţimii, s-a păstrat mai degrabă amprenta peretelui). Lungimea gurii de alimentare nu a putut fi stabilită în mod sigur, însă se poate ţine cont de distanţa pe care a fost sesizată, în această porţiune, prelungirea lipiturii vetrei (maximum 16 cm), dar şi de linia până la care, sub dărâmătura blocului, a apărut cărbune şi cenuşă. Pereţii canalului pentru foc erau complet prăbuşiţi, păstraţi fragmentar, maceraţi în bună parte. Se distingea însă arcuirea gurii de alimentare, chiar în apropierea punctului în care aceasta se îmbina cu pereţii cuptorului, la 28 cm înălţime de la nivelul vetrei. La un moment dat, vatra a fost acoperită cu un nou strat de lutuială (2-3 cm grosime, ceva mai subţire spre gura de alimentare).

Umplutura cuptorului consta din pământ galben, amestecat în mică măsură cu pământ cenuşiu. Pe întreaga adâncime au apărut foarte mulţi vălătuci şi "pâinişoare"; mai puţine dintre piese erau întregi, majoritatea păstrându-se sparte încă din vechime, iar mulţi dintre vălătuci erau maceraţi, irecuperabili. Aceştia au fost aşezaţi în aşa mod, încât să încapă cât mai mulţi în cavitatea cuptorului, unii fiind aranjaţi chiar sub umărul format de pereţi. Au mai apărut oase de animal, arse, fragmente ceramice, câteva pietre de stâncă, arse şi ele. Pe o adâncime de 20 cm spre vatră s-a intensificat prezenţa vălătucilor, mai ales ovoidali, de dimensiuni mari, unii întregi. Sub ei (pe vatră) se aflau bucăţi mai mari de cărbune. La această adâncime se afla şi jumătatea inferioară a unei oale, aşezată cu fundul în sus. Mai mulţi vălătuci au căzut în faţa gurii de alimentare, peste un strat de cărbune şi cenuşă (Gr = 2-3 cm), acoperiţi apoi cu lut galben, căzut din partea frontală a blocului.

Posibil ca prăbuşirea boltei cuptorului ori chiar a pereţilor, mai ales în zona de contact cu gura de alimentare, să fi determinat abandonarea lui, după care a fost umplut în maniera descrisă. În continuare, blocul de lut a fost înălţat printr-un strat de pământ cenuşiu-gălbui (gros de 16 cm), care acoperă cuptorul. Peste acest strat, uşor adâncită în blocul de lut astfel supraânălţat, a fost amenajată o nouă vatră (pl. XXXIV/profilul A-A_1; pl. LIV/1). Groasă de 2 cm în medie, sub ea pământul era ars la brun-cărămiziu pe o grosime identică. Deteriorându-se, peste această vatră a fost întins un nou strat de lutuială, cu grosime identică. Ambele vetre au formă relativ circulară (D = 56 cm), depăşind spre colţul nord-vestic suprafaţa vetrei cuptorului iniţial. De la adâncimea identificării (-60 cm) se ridicau pe blocul de lut, pe o înălţime maximă de 18 cm, lipitură arsă şi fragmente de vălătuci. Deşi nu au apărut fragmente sigure de boltă, posibilitatea ca cele două vetre să fi aparţinut unui cuptor de lut semisferic nu poate fi exclusă, mai ales că cea de-a doua avea marginea vestică ridicată, asemenea peretelui unui cuptor, incomplet păstrat.

Situaţia stratigrafică surprinsă în interiorul locuinţei (pl. XXXIV, profilul B-B_1; pl. LIV/2) indică utilizarea ei pe parcursul a două etape. În cea dintâi, nivelul interior de călcare se afla la -150 cm (măsurat pe martorul dintre suprafeţele 6A/ 6B, intrând în calcul şi pământul aruncat din şanţ; în raport cu nivelul de călcare al aşezării groapa locuinţei trebuie să fi avut o adâncime de cca. 100 cm). La un moment dat, groapa locuinţei a fost

umplută pe o adâncime medie de 30 cm cu un strat de pământ cenuşiu (aproape uniform, în mică măsură amestecat cu lut galben), identic stratului cu care a fost supraânălţat blocul de lut. Peste acesta a fost întins un strat de lut galben (20/30 cm grosime), a cărei linie superioară marca nivelul de călcare în locuinţa astfel refăcută şi care a păstrat acelaşi plan.

Majoritatea materialelor a apărut în umplutura primului cuptor şi în stratul de pământ cenuşiu (nr. 6 pe profilul B-B_1). Pe ultimul nivel de călcare (mai recent) din interiorul locuinţei au fost găsite doar câteva cioburi, în apropierea colţului nord-vestic al blocului de lut. Intervine întrebarea dacă stratul de pământ cenuşiu se datorează unei umpleri premeditate a gropii ori s-a constituit în timp (în cazul unei prime abandonări a locuinţei). Faptul că acest strat este foarte uniform şi coincide cu cel care suprapune blocul de lut sugerează mai degrabă premeditarea, situaţie ce se putea produce după dezafectarea primului cuptor. În caz contrar, ar trebui să acceptăm ipoteza reutilizării locuinţei după un interval de timp nu foarte mare; pentru a se obţine o podea mai sigură putea fi întins acum stratul de lut. Material sub nr. inv. 35.845-35.930; 35.984-35.988.

Ceramică:

- Pl. XXXV/1: fragmente din partea superioară a unui castron (?); pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare cenuşie, miez negru; zona locuinţei (suprafaţa 6b, -60/70 cm).
- Pl. XXXV/2: fragmente din partea superioară a unui vas; aceeaşi pastă, conţine macroprundiş; culoare cenuşie, pete negre; din stratul nr. 6 (-100/110 cm).
- Pl. XXXV/3: fragment din jumătatea superioară a unei oale; aceeaşi pastă, conţine nisip şi cioburi pisate; culoare brună, angobă; din cuptorul nr. 1.
- Pl. XXXV/4: fragment margine tăviţă (?); aceeaşi pastă, conţine cioburi pisate; culoare cărămizie, pete cenuşii; din "cuptorul" nr. 2.
- Pl. XXXV/5: fragment margine tăviţă (?); pastă grosieră, inconsistentă, conţine cioburi pisate; culoare cărămizie; din stratul nr. 4, în faţa blocului de lut.
- Pl. XXXV/6: oală întregibilă; aceeaşi pastă; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1.
- Pl. XXXVI/1: fragment din marginea unui vas mare; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare cărămiziu-gălbuie; din stratul nr. 6, lângă blocul de lut.
- Pl. XXXVI/2: fragment din partea superioară a unui vas mare; aceeaşi pastă, conţine microprundiş; culoare cărămizie, miez negru; din cuptorul nr. 1 (porţiunea gurii de alimentare).
- Pl. XXXVI/3: fragment din partea superioară a unui vas; aceeaşi pastă şi culoare; din stratul nr. 6, pe podea.
- Pl. XXXVI/4: fragment din partea superioară a unui vas; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare cărămiziu-gălbuie; din stratul nr. 4.
- Pl. XXXVI/5: fragment fund; aceeaşi pastă, cu degresant nesesizabil; culoare cărămizie, ardere secundară; acelaşi context.
- Pl. XXXVI/6: fragment fund; aceeaşi pastă, conţine cioburi pisate; culoare cafenie; din stratul nr. 4 (-65/70 cm).
- Pl. XXXVI/7: fragment din partea superioară a unei oale; pastă ceva mai fină, relativ compactă, conţine nisip; culoare cafenie, miez negru; acelaşi context.
- Pl. XXXVI/8: fund vas; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare cafenie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; DF=10,3 cm.
- Pl. XXXVI/9: fragment fund; aceeaşi pastă şi culoare; din stratul nr. 4; DF=12 cm.

- Pl. XXXVI/10: fragment fund; aceleaşi pastă, culoare şi context; DF_p=19 cm.

- Pl. XXXVI/11: fragmente din partea inferioară a unui vas mare; pastă grosieră, inconsistentă, conţine macroprundiş; culoare cenuşie, miez negru, ardere secundară; umplutură (-60 cm); DF=18 cm.

număr total (probabil) de vase (stratul nr. 6 şi cuptorul nr.1): 6

vase mari: 2 (33,33%)
oale: 4 (66,66%)

	pasta		
cioburi pisate	nisip/cioburi pisate	microprundiş	macroprundiş
2 (33,33%)	1 (16,66%)	1 (16,66%)	2 (33,33%)

număr total (probabil) de vase (stratul nr. 4 şi "cuptorul" nr. 2): 5

vase mari: 1 (20%); oale: 2 (40%)
tăviţe (?): 2 (40%)

	pasta	
cioburi pisate	nisip	macroprundiş
3 (60%)	1 (20%)	1 (20%)

*Vălătuci şi "pâinişoare" din lut ars (*modelare cu mâna, lut nativ, pastă semifină, relativ compactă):

- Pl. XXXVII/1: "pâinişoară", tipul III/1; culoare brun-cărămizie; din cuptorul nr. 1; D_{mx}=10,5 cm; Gr_{mx}=5,2 cm.

- Pl. XXXVII/2: "pâinişoară", tipul III/1; culoare cărămizie, ardere secundară pe o parte; de pe vatra cuptorului nr. 1; D_{mx}=8,7 cm; Gr_{mx}=3,9 cm.

- Pl. XXXVII/3: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi culoare; pe podea, în faţa cuptorului nr. 1; D_{mx}=9,8 cm; Gr_{mx}=4,5 cm.

- Pl. XXXVII/4: "pâinişoară", tipul III/1; culoare cafenie, ardere secundară pe o parte; din cuptorul nr. 1; D_{mx}=9,2 cm; Gr_{mx}=3,5 cm.

- Pl. XXXVII/5: "pâinişoară", tipul III/3, culoare cărămizie; acelaşi context; D_{mx}=9 cm; Gr_{mx}=4 cm.

- Pl. XXXVII/6: "pâinişoară", tipul III/1; aceeaşi culoare şi acelaşi context; D_{mx}=10 cm; Gr_{mx}=4,1 cm.

- Pl. XXXVII/7: "pâinişoară", tipul III/1; culoare brună; acelaşi context; D_{mx}=10 cm; Gr_{mx}=4,4 cm.

- Pl. XXXVII/8: "pâinişoară", tipul III/1; culoare cărămizie, ardere secundară; din stratul nr. 4 (-60/70 cm); D_{mx}=8,2 cm; Gr_{mx}=5 cm.

- Pl. XXXVIII/1: fragment "pâinişoară", tipul III/1; culoare cafenie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; D_{mx}=9,7 cm; Gr_{mx}=4,5 cm.

- Pl. XXXVIII/2: "Pâinişoară" fragmentară, tipul III/2; aceeaşi culoare, ardere secundară; acelaşi context; D_{mx}=7,8 cm.

- Pl. XXXVIII/3: fragment "pâinişoară", tipul III/1; culoare cafenie; acelaşi context; D_{mx}=9,7 cm; Gr_{mx}=4,8 cm.

- Pl. XXXVIII/4: "pâinişoară" (?), tipul VII/3; culoare cărămizie; stratul nr. 4 (-60/70 cm); I=14,3 cm; l=6,5 cm; Gr=5,4 cm.

- Pl. XXXVIII/5: vălătuc (?), tipul I/3; culoare brun-cenuşie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; I=11,3 cm; Gr_{mx}=8,5 cm.

- Pl. XXXVIII/6: fragment capăt vălătuc, tipul I/1 (?); culoare cărămizie; stratul nr. 4 (-65/70 cm).

- Pl. XXXVIII/7: "pâinişoară" (?), tipul VII/1; culoare cafenie, ardere secundară; stratul nr. 4 (-60 cm).

- Pl. XXXVIII/8: fragment vălătuc, tipul I/1 (?); culoare cărămizie; cuptorul nr. 1 (porţiunea gurii de alimentare); linii neregulate (?) incizate în pasta moale.

- Pl. XXXIX/1: vălătuc, tipul I/3; culoare cărămizie; de pe vatra cuptorului nr. 1; I=14,4 cm; Gr_{mx}=7,4 cm.

- Pl. XXXIX/2: vălătuc (?), tipul I/3; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1 (gura de alimentare); L_p=13 cm; Gr_{mx}=8 cm.

- Pl. XXXIX/3: piesă identică; culoare cafenie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; I=12,5 cm; Gr_{mx}=8,7 cm.

- Pl. XXXIX/4: capăt vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie, miez cenuşiu; pe podea, în faţa cuptorului nr. 1.

- Pl. XXXIX/5: capăt vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie; din cuptorul nr. 1.

- Pl. XL/1: vălătuc (?), tipul I/3; culoare brună, ardere secundară; pe vatra cuptorului nr. 1; I=13 cm; Gr_{mx}=7,8 cm.

- Pl. XL/2: "pâinişoară" (?), tipul VII/3; culoare cărămizie, ardere secundară; din cuptorul nr. 1; I=13,3 cm; Gr_{mx}=7,8 cm.

- Pl. XL/4: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie; lângă cuptor, stratul nr. 4 (-60 cm); Gr_{mx}=8,7 cm.

- Pl. XL/5: fragment vălătuc, tipul I/1; aceeaşi culoare; din cuptorul nr.1; Gr_{mx}=7,8 cm.

- Pl. XLI/1: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie, ardere secundară; acelaşi context; Gr_{mx}=10,6 cm.

- Pl. XLI/2: vălătuc, tipul I/1; aceeaşi culoare, ardere secundară; acelaşi context; I=20 cm; Gr_{mx}=10,3 cm.

- Pl. XLI/3: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare brun-cărămizie, ardere secundară; acelaşi context.

- Pl. XLI/4: fragment vălătuc, tipul I/2; aceeaşi culoare; stratul nr. 4 (-70 cm); Gr_{mx}=6,2 cm.

- Pl. XLI/5: fragment vălătuc, tipul I/2; aceeaşi culoare şi din acelaşi context; Gr_{mx}=6,7 cm.

- Pl. XLII/1: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie; din cuptorul nr. 1; linii ondulate, incizate în pasta moale; Gr_{mx}=9,2 cm.

- Pl. XLI/2: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare brun-cărămizie, ardere secundară; acelaşi context.

- Pl. XLIII/1: fragment vălătuc, tipul I/2; culoare cărămizie; din acelaşi context; l_{mx}=10 cm; Gr_{mx}=7,2 cm.

- Pl. XLIII/2: fragment vălătuc, tipul I/1; aceeaşi culoare; lângă cuptor, stratul nr. 4 (-60 cm); l_{mx}=10; Gr_{mx}=7,2 cm.

- Pl. XLIII/3: fragment vălătuc, tipul I/1; aceeaşi culoare şi din acelaşi context; Gr_{mx}=6,5 cm.

- Pl. XLIII/4: fragment vălătuc, tipul I/1 (?); culoare brun-cărămizie; linii intersectate, trasate în pasta crudă; din cuptorul nr. 1.

- Pl. XLIII/5: fragment vălătuc, tipul I/1; culoare cărămizie; acelaşi context; Gr_{mx}=8,7 cm.

- Pl. XLIII/6: fragment vălătuc, tipul I/1; aceeaşi culoare; acelaşi context; Gr_{mx}=7,8 cm.

număr total piese determinabile: 38

				tipul			
I/1	I/2	I/3	III/1	III/2	III/3	VII/1	VII/3
16 (42,10%)	3 (7,90%)	5 (13%)	9 (23,70%)	1 (2,63%)	1 (2,63%)	2 (5,27%)	1 (2,63%)

- *Piesă* de lut, probabil de formă cilindrică, cu laturile mai scurte arcuite (găsită la 100 cm N-E faţă de blocul de lut şi -60 cm; D_p al bazei = 13,5 cm (pl. XL/3). Pastă fără degresant, bine arsă (culoare cărămizie); pe suprafaţa plată ardere secundară puternică (culoare cenuşie).

- *Cataramă* de fier (la 80 cm S-E faţă de colţul sud-estic al blocului de lut, -65 cm; L = 2 cm; l = 1,6 cm; pl. XLVII/3). Verigă semicirculară în secţiune, spin uşor îngroşat spre capăt. Legătura cu L. 17 nu este certă, deoarece ar putea aparţine *gropii nr. 82*, mai târzie.

- *Cui* din bronz (pe lipitura arsă din zona cuptorului/vetrei nr. 2, la -50 cm; L = 1,8 cm; pl. XLVII/4). Patină verde. Legătura cu cuptorul nr. 2 rămâne totuşi incertă, datorită adâncimii la care a fost descoperit.

- *Verigă* spiralică din bronz (inel ?) (în apropierea blocului de lut, la -65 cm; pl. XLVII/2). Confecţionată din tablă de bronz, secţiune semicirculară.

- *Canin* de câine, perforat, utilizat ca pandantiv (în apropierea blocului de lut, la -65/70 cm; pl. XLVII/5).

- Fragment dintr-un *ac de bronz* (jumătatea nordică a locuinţei, pe podea; L = 7,4 cm; pl. XLVII/7). Foarte probabil din epoca bronzului, antrenat în stratul nr. 6.

material osteologic (*cuptorul nr. 1*) (determinări efectuate de Al. Gudea)

specia	nr. fragmente	nr. probabil indivizi	vârsta	observaţii
suine	17	minimum 6	maturi	sigur 2 mistreţi; domină fragmente de extremităţi arse (picioare, degete)
ovine	18			
galinacee	3	minimum 1		

material osteologic (*cuptorul nr. 2*)

specia	nr. fragmente	nr. probabil indivizi	observaţii
iepure	3	probabil 1	
bovine	2		3 fragmente suine la nord de cuptor

Complexul nr. 18 (1995; suprafeţele 5 şi 12; pl. XLIV)

Contur identificat la -50 cm. Formă ovală (dimensiuni pe axe 246 X 186 cm). Se adânceşte până la -120 cm, rezultând o adâncime minimă a gropii (în raport cu nivelul de călcare al aşezării) de cca. 70/80 cm. Fundul era perfect orizontal; probabil că pereţii au fost săpaţi în trepte uşoare. Pe marginea nord-estică au fost identificate două cuptoare scobite în perete, ambele cu formă ovală în plan (pl. XLIV).

Cuptorul nr. 1 are diametrele pe axe de 118 X 88 cm, iar *cuptorul nr. 2* de 108 X 88 cm. Vatra *cuptorului nr. 1* se afla cu 20 cm mai sus față de nivelul de călcare din interiorul complexului, iar vatra *cuptorului nr. 2* cu 32 cm. Mai bine s-a păstrat marginea estică a *cuptorului nr. 1*, în unele porțiuni pereții având înălțimea de 30 cm. Grosimea vetrelor și a pereților este de 2-4 cm, sub lipitură pământul fiind ars cam pe aceeași grosime. Vetrele s-au conservat excelent (culoare cenușiu-alburie pe suprafața pe care a ars focul), pereții, împreună cu fragmente de boltă, fiind prăbușiți în bună parte în interiorul cuptoarelor. Pe vetre se afla un strat subțire de cărbune și cenușă (1-2 cm grosime). Alături de lipitură arsă, în general prost păstrată, în umplutura celor două cuptoare au apărut puține fragmente ceramice mărunte (preistorice majoritatea, unele din epoca romană), fragmente rulate de oase de animale, cărbune. În fața celor două cuptoare era împrăștiat un strat gros de 5-10 cm de cărbune, cenușă și pământ ars (remarc chiar bucăți mai mari de lemn carbonizat).

În umplutura complexului (foarte probabil o construcție de tipul anexelor gospodărești, cu un acoperiș ușor) au apărut sporadic mici fragmente ceramice preistorice, Latène sau din epoca romană. Trei fragmente din marginea unor oale lucrate cu mâna, identice prin conformație și factură ceramicii găsită în locuințele slave timpurii, asigură datarea construcției. Material la nr. inv. 36003; 36020-36022.

Ceramică:

- Pl. XLIV/1: fragment din jumătatea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conține cioburi pisate; culoare cârâmizie, miez cenușiu, angobă; pe fundul gropii.

- Pl. XLIV/2: fragment din partea superioară a unei oale; aceeași pastă; culoare cenușie, miez gălbui; în umplutură, la -50 cm.

- Pl. XLIV/3: fragment din partea superioară a unei oale; aceeași pastă; culoare cenușie, miez cafeniu; în umplutură, la -80/90 cm.

Groapa nr. 2 (1995; suprafața 8, caroul 14/B,C; pl.XLV/4)

Delimitată deja la -35/40 cm (umplutură din pământ negru-cenușiu, tasat). Contur oval în zona gurii. Dimensiuni pe axe: 190 X 120 cm. În jumătatea inferioară pereții au fost scobiți în lutul galben, fundul este albiat. Adâncime maximă (de la nivelul identificării): 74 cm. Deoarece a străpuns o locuință de suprafață din epoca bronzului (aceasta determinabilă prin cantitatea foarte mare de ceramică), în umplutura complexului au apărut multe cioburi preistorice, îndeosebi în apropierea pereților. Au fost găsite însă și câteva fragmente de margini lucrate cu mâna, aparținând, foarte probabil, unor oale slave timpurii (pl. XLV/2,3). De asemenea, au apărut multe oase de animal, însă este la fel de probabil că și acestea au fost antrenate din complexul preistoric menționat deja. Forma gropii ar putea indica destinația ei, anume aceea de a fi servit la scoaterea lutului. Cel mai probabil, poate fi datată, pe baza fragmentelor ceramice amintite, în sec. 6, fără a exclude însă posibilitatea ca groapa să aparțină următorului orizont al locuirii (sec. 7).

Groapa nr. 25 (1995; suprafețele 9-10; pl. XLVI/1; pl. L/3)

Delimitată la -50 cm. Formă ovală în plan (128 X 104 cm pe axe). Adâncime maximă de la nivelul identificării: 54 cm. Pereți aproape verticali, fund albiat. Umplutură: pământ negru-cenușiu, afânat. Au fost găsite fragmente ceramice mărunte,exclusiv din oale lucrate cu mâna, un obiect de fier, puține pietre de stâncă (unele arse), oase de animal, cărbune, cenușă, lipitură arsă; remarc prezența relativ frecventă a bucăților de vălătuci.

Intersectează colţul sudic al locuinţei nr. 11. Foarte probabil groapă menajeră. Inventar înregistrat la nr. 36.035-36.039.

Ceramică:

- Pl. XLVI/2: fragment tăviţă; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare cafenie, ardere secundară puternică.
- Pl. XLVI/3: fragment fund vas; aceeaşi pastă, culoare cenuşie, ardere secundară.
- Pl. XLVI/4: fragment margine oală; pastă grosieră, inconsistentă; culoare neagră-cenuşie; DG_p=13,8 cm.
- Pl. XLVI/5: fragment din partea superioară a unei oale; pastă grosieră, relativ compactă, conţine cioburi pisate; culoare cărămizie, miez negru; DG_p=15,9 cm.
- *Obiect din fier* (*daltă* pentru prelucrarea lemnului, călcâi de lance?). L = 8 cm; Gr = 0,2/0,3 cm. Puternic corodată (pl. XLVII/6).

Material osteologic (determinare efectuată de Alex. Gudea).

specia	nr. fragmente	nr. probabil indivizi	v îrsta	observaţii
bovine	21	minimum 5	adultă	talie medie
ovi-caprine	13			2 exemplare căprior, talie medie
suine	5	2		1 exemplar mistreţ, probabil 1 exemplar domestic, talie mică
pasăre	2			

Groapa nr. 28 (1995; suprafaţa 9; pl. XLVI/6)

Identificată la -45 cm. Formă ovală în plan (dimensiuni pe axe: 90 X 72 cm). Se adânceşte în stratul din epoca bronzului şi în steril până la -74 cm, îngustându-se spre fund. Umplutură: pământ negru-cenuşiu; bucăţi mărunte de lipitură arsă, fragmente mici de oase de animal, fragmente ceramice mărunte, rulate (majoritatea din epoca romană). Câteva dintre cioburile lucrate cu mâna par să fie medievale timpurii. Remarc un fragment din peretele unei oale (pastă grosieră, relativ compactă, amestecată cu cioburi pisate, miez cenuşiu, la suprafaţă culoare brună), pe care au fost trasate în pasta moale câteva linii (pl. XLVI/7; nr. inv. 36041).

BIBLIOGRAFIE

Bader 1978	*-Tib. Bader, Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică şi tracică, Bucureşti, 1978.*
Baltag 1979	*-Gh. Baltag, Date pentru un studiu arheologic al zonei municipiului Sighişoara. Marisia, 9, 1979, p. 75-106.*
Baltag 1982	*-Gh. Baltag, Locuinţe, ateliere şi instalaţii de foc din secolele IV-VIII în aşezarea de la Sighişoara-Dealul viilor. Revista muzeelor şi monumentelor. Monumente istorice şi de artă, 13, 1982, 2, p. 44-50.*
Baran 1963	*- V.D. Baran, Ranneslavjanskie poselenie u.s. Ripneva (Ripnev II) na Zapadnom Buge. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, 108, 1963, p. 351-365.*
Baran 1972	*- V.D. Baran, Ranni slov'jani miz Dnistrom i Prip'jattju, Kiiv, 1972.*
Baran 1990	*- V.D. Baran, Ranneslavjanskie kul'tur î V-VII vv. i etno- politiceskaja*

	konsolidatija slavjan (IV). Tip î jilişc i hozjaistven îh pastroek (4). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop î v pred-gosudarstven îi period (colegiu de redacţie: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 219- 226.
Baran 1991	*-V.D. Baran, Entstehung und Ausbreitung der frühslawischen Kulturen. Starigrad/Oldenburg. Ein slawischer Herrschersitz des frühen Mittelalters in Ostholstein (herausgegeben von M. Müller-Wille), Neumünster, 1991, p. 29-51.*
Baran, Prihodnjuk 1990	*-V.D. Baran, O.M. Prihodnjuk, Ranneslavjanskie kul'tur î V-VII vv. i etnopoliticeskaja konsolidatija slavjan (IV). Keramika (6). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop î v pred-gosudarstven îi period (colegiu de redacţie: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 231-238.*
Baran, Vakulenko 1990	*-V.D. Baran, L.V. Vakulenko, Etnokul'turn îie proţes î vo vtoroi cetverti I t îs. n.e. na territorii iugo-vostocnoi Evrop î (II). Tip î jil îh i hoziaistven îh postroec (4). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop î v pred-gosudarstven îi period (colegiu de redacţie: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 115-126.*
Bârzu 1979	*-L. Bârzu, Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii, Biblioteca de arheologie, XXXVII, 1979.*
Bârzu 1994-1995	*-L. Bârzu, La station n° 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe - VIIe siècles), avec une expertise de Maria Bulai-{tirbu. Dacia, N.S., 38-39, 1994-1995 (1997), p. 239-295.*
Béreš 1996	*- J. Béreš, Ethnokulturelle Prozesse in der Ostslowakei im Frühmittelalter. Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11 Jahrhundert (herausgegeben von D. Bialeková, J. Zábojník), Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994, Slowakische Akademie der Wissenschaften, Archäologisches Institut, Bratislava, 1996, p. 133-139.*
Berezoveţ 1963	*-D.T. Berezoveţ, Poselenija ulicej nar. Tjasmine. Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, 108, 1963, p. 145-208.*
Bialeková 1962	*- D. Bialeková, Nové vcasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska. SlovArch, 10, 1962, 1, p. 97-148.*
Bichir 1984	*-Gh. Bichir, Geto-dacii din Muntenia în epoca romană, Biblioteca de arheologie, XLIII, Bucureşti, 1984.*
Bona 1973	*-I. Bóna, VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban, Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest, 1973.*
Borkovský 1940	*-I. Borkovský, Staroslovanská keramika ve strední Evrope. Studie k pocátkum slovanské kultury, Praha, 1940.*
Brachmann 1983	*-H.-J. Brachmann, Die Funde der Gruppe des Prager Typs in der DDR und ihre Stellung im Rahmen der frühslawischen Besiedlung dieses Gebietes. Slavia Antiqua, 29, 1983, p. 23-64.*
Cercun 1994-1995	*-I. Cercun, Speţializirovann îie peci na ranneslavianskih poselenijah Zakarpat'ja. StComSatu Mare, 11-12, 1994-1995, p. 67-82.*
Cigilik 1996	*-V. M. Cigilik, Novi doslidjennia poselennia v Nesluhovi. Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Osrodk Archeologicznego (Rzeszów - Krosno - Przemysl - Sandomierz -Tarnów), 17, 1996, S. 283-289.*
Coman 1969	*-Gh. Coman, Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V-XI. SCIV, 20, 1969, 2, p. 287-314.*
Comşa 1959	*-M. Comşa, Contribuţii la cunoaşterea culturii străromâne în lumina săpăturilor de la Bucov (r. şi reg. Ploeşti). SCIV, 10, 1959, 1, p. 81-96.*
Comşa 1971	*-M. Comşa, Quelques problèmes concernant l'unité et les variantes régionales de la civilisation slave aux VIe-Xe siècles. Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague, 21-27 août 1966 (rédigé par Jan Filip), 2, Prague, 1971, p. 1111-1116.*
Comşa 1973a	*-M. Comşa, Die Slawen im karpatisch-donauländischen Raum im 6.-7. Jahrhundert. Zeitschrift für Archäologie, 7, 1973, p. 197-228.*

Comșa 1973b	*-M. Comșa, L'origine des marques de potier sur la céramique Slave. Berichte über den II. Internationalen Kongreß für Slawische Archäologie. Berlin 24.-28. August 1970, Band III, Berlin, 1973, p. 167-172.*
Comșa 1975	*-M. Comșa, Socio-Economic Organization of the Daco-Romanic and Slav Populations on the Lower Danube during the 6th-8th Centuries. Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania (Editors: M. Constantinescu, {t. Pascu, P. Diaconu), Bibliotheca Historica Romaniae, XVI, București, 1975, p. 171-200.*
Comșa 1978a	*-M. Comșa, Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești), Biblioteca de arheologie, XXXIII, București, 1978.*
Comșa 1978b	*-M. Comșa, Tipuri de locuințe din secolele VIII-X din sudul Munteniei. Ilfov-File de istorie, București, 1978, p. 111-115.*
Comșa 1995	*-M. Comșa, Drumul herulilor din anul 512 prin "Țara tuturor sclavinilor". Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos (Călărași), 13-14, 1995, p. 197-206.*
Curta 1994	*-Fl. Curta, The Changing Image of the Early Slavs in the Rumanian Historiography and Archaeological Literature. A Critical Survey. Südost-Forschungen, 53, 1994, p. 225-310.*
Damian, colab. 1994	*-P. Damian, colab., Brănești-Vadu Anei, sectorul agricol Ilfov. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1993, A XXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 12-15 mai 1994, nr. 15, p. 8.*
Die Slawen 1985	*-Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. Ein Handbuch, Neubearbeitung, herausgegeben von J. Herrmann, Berlin, 1985.*
Dolinescu-Ferche 1969	*-S. Dolinescu-Ferche, Cuptor de ars oale din secolul al VI-lea e.n. la Dulceanca (jud. Teleorman). SCIV, 20, 1969, 1, p. 117-124.*
Dolinescu-Ferche 1974	*-S. Dolinescu-Ferche, Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca, Biblioteca de arheologie, XXIV, București, 1974.*
Dolinescu-Ferche 1979	*-S. Dolinescu-Ferche, Ciurel, habitat des VIe-VIIe siècles de notre ère. Dacia, N.S., 23, 1979, p. 179- 230.*
Dolinescu-Ferche 1984	*-S. Dolinescu-Ferche, La culture Ipotești-Ciurel-C îndești (V^e^-VIe siècles). La situation en Valachie. Dacia, N.S., 28, 1984, 1-2, p. 117-149.*
Dolinescu-Ferche 1986	*-S. Dolinescu-Ferche, Contributions archéologiques sur la continuité daco-romaine. Dulceanca, deuxième habitat du VIe siècle de notre ère. Dacia, N.S., 30, 1986, 1-2, p. 121-154.*
Dolinescu-Ferche 1992	*-S. Dolinescu-Ferche, Habitats des VIe et VIIe siècles de notre ère a Dulceanca IV. Dacia, N.S., 36, 1992, p. 125-177.*
Dolinescu-Ferche 1995	*-S. Dolinescu-Ferche, Cuptoare din interiorul locuințelor din secolul al VI-lea e.n. de la Dulceanca. SCIVA, 46, 1995, 2, p. 161-191.*
Dolinescu-Ferche, Constantiniu 1981	*-S. Dolinescu-Ferche, M. Constantiniu, Un établissement du VIe siècle à Bucarest (découvertes de la rue Soldat Ghivan). Dacia, N.S., 25, 1981, p. 289-329.*
Donat 1970	*-P. Donat, Zur Nordausbreitung der slawischen Grubenhäuser. Zeitschrift für Archäologie, 4, 1970, 2, p. 250-269.*
Donat 1975	*-P. Donat, Bemerkungen zur Entwicklung des slawischen Hausbaues im mittleren und südöstlichen Europa. Balcanoslavica, 4, 1975, p. 113-125.*
Donat 1977	*-P. Donat, Die unregelmäßigen Gruben und der Hausbau bei der Nordwestslawen. Slavia Antiqua, 24, 1977, p. 118-140.*
Donat 1980	*-P. Donat, Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7. bis 12. Jahrhundert. Archäologische Beiträge zur Entwicklung und Struktur der bäuerlichen Siedlung, Berlin, 1980.*
Dostál 1975	*-B. Dostál, Breclav-Pohansko. Velkomoravský velmozský dvorec, IV, Brno, 1975.*
Dumitrașcu 1994	*-Sev. Dumitrașcu, Biharea I. Săpăturile arheologice din anii 1973-1980, Universitatea din Oradea, Seria Istorie, II, Oradea, 1994.*

Dumitraşcu, Crişan 1990	*-S. Dumitraşcu, I. Crişan, Descoperiri şi cercetări arheologice din anul 1988 de la Sânnicolau Român, judeţul Bihor. Crisia, 20, 1990, p. 97-127.*
Fiedler 1992	*-U. Fiedler, Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau, Teil 1-2, UPA, Band 11, Bonn, 1992.*
Fodor 1985	*-I. Fodor, Árpad-kori külsö kemencéink keleti párhuzamairól. Középkori régészetünk ujabb eredményei és idöszerü feladatai/Neure Ergebnisse und aktuelle Frage der Mittelalterarchäologie in Ungarn (herausgegeben von I. Fodor, L. Selmeczi), Budapest, 1985, p. 51-70.*
Friesinger 1971-1974	*-H. Friesinger, Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 15-16, 1971-1974.*
Fusek 1991	*-G. Fusek, Vcasnoslovanské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore. SlovArch, 39, 1991, 1-2, p. 289-330.*
Fusek 1994a	*-G. Fusek, Slovensko vo vcasnoslovanskom obdobi, Archaeologia Slovaca Monographiae/ Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae, tomus 3 (redigit Alex. Ruttkay), Nitra, 1994.*
Fusek 1994b	*-G. Fusek, Analyse der Formen des handgemachten Keramikgeschirrs als Beitrag zur relativen Chronologie. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert (herausgegeben von C. Stana), Kolloquium Mikulcice, 25.-27. Mai 1993/ITM, Band I, Brno, 1994, p. 13-27.*
Fusek 1995	*-G. Fusek, Formanalyse vollständiger Gefäße oder ein weiterer Versuch, frühmittelalterliche Keramikgefäße aus der Slowakei zu klassifizieren. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung (herausgeben von L. Polácek), Kolloquium Mikulcice, 24.-26. Mai 1994/ITM, Band II, Brno, 1995, p. 15-33.*
Gavrituchin 1993	*-I.O. Gavrituchin, Ranneslavianskie pamiatniki v raione Zimnevskogo gorodišca. Archaeoslavica, Kraków, 2, 1993, p. 99-112.*
Glodariu, colab. 1979	*-I. Glodariu, colab., Raport asupra cercetărilor arheologice întreprinse în 1978 la Ţura Mică (jud. Sibiu). Materiale, 13, 1979, p. 149-154.*
Godea 1982	*-I. Godea, Das Töpferrad. Vergleichende Anschauung/Roata olarului. Privire comparativă. StComCaransebeş, 4, 1982, p. 19-53.*
Godlowski 1980	*-K. Godlowski, Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen. Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert, Berichte des Symposions der Kommision für Frühmittelalterforschung, 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwetl, Niederösterreich (herausgegeben von H. Wolfram und F. Daim), Veröffentlichungen der Kommision für Frühmittelalterforschung, Bd. 4, Wien, 1980, p. 225-232.*
Gojda 1991	*-M. Gojda, The Ancient Slavs. Settlement and Society. The Rhind Lectures 1989-1990, Edinburgh, 1991.*
Hachulska-Ledwos 1986	*-R. Hachulska-Ledwos, Materialy wczesnosredniowieczne ze stanowisk 17, 18 i 20 w Krakowie-Nowej Hucie (Pleszów). Materialy Archeologiczne Nowej Huty, Kraków, X, 1986 (Materialy Archeologiczne, Seria A, XXV, 1986), p.107-147.*
Haimovici 1992a	*-S. Haimovici, Studiu arheozoologic al resturilor din aşezarea de la Davideni, jud. Neamţ (sec. V-VII e.n.). Memoria Antiquitatis, 18, 1992, p. 233.*
Haimovici 1992b	*-S. Haimovici, Studiul arheozoologic al materialului provenit din aşezarea de la Sânicolau Român - săpăturile din 1989. Crisia, 22, 1992, p. 39-46.*
Harhoiu, Baltag 1982	*-R.Harhoiu, Gh. Baltag, Vestigii ale epocii post-romane la Sighişoara-Cătunul viilor. Documente recent descoperite şi informaţii arheologice, Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice, Bucureşti, 1982, p. 40-47.*
Herrmann 1968	*-J. Herrmann, Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder/Neisse und Elbe. Studien auf der Grundlage archäologischen Materials, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Schriften der Sektion für Vor- und Frügeschichte,*

	Band 23, Berlin, 1968.
Herrmann 1979	*-J. Herrmann, Probleme der Herausbildung der archäologischen Kulturen slawischer Stämme des 6.-9. Jh.. Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975, tome 1, Bratislava, 1979, p.39-75.*
Herrmann 1986	*-J. Herrmann, Getreidekultur, Backteller und Brot-Indizien frühslawischer Differenzierung. Zbornik posveten na Boško Babic/Mélange Boško Babic, Prilep, 1986, p. 267-272.*
Horedt 1979	*-K. Horedt, Moreşti. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen, Bukarest, 1979.*
Horedt 1986	*-K. Horedt, Siebenbürgen im Frühmittelalter, Antiquitas, Reihe 3 (Serie 4), Bonn, 1986.*
Horedt 1987	*-K. Horedt, Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert, Probleme und Ergebnisse. Die Völker Südosteuropas im 6. bis. 8. Jahrhundert (herausgegeben von B. Hänsel), Südosteuropa Jahrbuch, 17. Band, München/Berlin, 1987, p. 11-26.*
Istvánovits 1994	*-E. Istvánovits, O nouă descoperire de tip "Przeworsk" în bazinul Tisei Superioare/A new site of Przeworsk Cultur in the Upper-Tisza region. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1993, A XXVIII-a Sesiune naţională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 12-15 mai 1994, nr. 73, p. 4.*
Iuga 1979	*-G.M. Iuga, Raport preliminar privind cercetarea arheologică de la Mesteacăn, judeţul Maramureş. Materiale, 13, 1979, p. 311-314.*
Jelínková 1990	*-D. Jelínková, K chronologii sídlištních nálezu s keramikou prazského typu na Morave. Praveké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika, Brno, 1990, p. 251-281.*
Kacsó 1995	*-C. Kacsó, Lazuri, jud. Satu Mare. I. Locuirea din epoca bronzului. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1994, A XXIX-a Sesiune naţională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, nr. 72/I,*
Karácsonyi 1994-1995	*-C. Karácsonyi, Date istorice despre apele şi lucrările de hidroameliorații efectuate în nord-vestul României (Cu referiri la modificările microclimatice, edafice şi biocenotice survenite în urma acestor lucrări). StComSatu Mare, 11-12, 1994-1995, p. 195-233.*
Kotigoroško 1977	*-V.G. Kotigoroško, Novie dannie k izuceniiu drevnei istorii slavjan Zakarpat'jo. SlovArch, 25, 1977, 1, p. 81-102.*
Kotigoroško 1995	*-V.G. Kotigoroško, Ţinuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n.-IV e.n. (perioadele Latène şi romană), Bibliotheca Thracologica, XI, Bucureşti, 1995.*
Kotigoroško 1997	*-V. Kotigoroško, Tumulii din perioada romană târzie de lângă satul Lazuri (jud. Satu Mare). Cercetări arheologice în aria nord-tracă, Bucureşti, 2, 1997, p. 399-407.*
Kotigoroško 1998	*-V. G. Kotigoroško, Kurgan pozdnerimskogo vremeni vozle s. Lazuri Satu-Marskogo uezda Rumynii. Carpatica. Starozitnosti Verhn'ogo Potissja ta sumiznih regionov, Uzgorod, 1998, p. 129-140.*
Kraskovská 1972	*-L. Kraskovská, Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici, Bratislava, 1972.*
Krüger 1967	*-B. Krüger, Dessau-Mosigkau. Ein frühslawischer Siedlungsplatz im mittleren Elbegebiet (mit Beiträgen von. H.-H. Müller, Ch. Müller, K.-D. Jäger und R. Pleiner), Berlin, 1967.*
Kudrnác 1966	*-J. Kudrnác, Die slawischen eingetieften Wohnstätten. Vznik a pocátky Slovanu, 6, 1966, p. 197-221.*
Kurnatowska 1974	*-Z. Kurnatowska, Structure sociale des Sclavènes à la lumière d'une analyse de l'habitat. Balcanoslavica, 1 (1972), 1974, p. 87-96.*
Lazin 1981-1982	*-Gh. Lazin, Descoperiri dacice din sec. III î.e.n. - I e.n. în judeţul Satu Mare. StComSatu Mare, 5-6, 1981-1982, p. 69-81.*
Lazin 1989	*-Gh. Lazin, Rezultatele cercetărilor arheologice în aşezarea dacică (sec. I î.e.n. - sec. I e.n.) de la Lazuri - jud. Satu Mare. SympThrac, Tulcea, 7, 1989,*

	p. 312-314.
Lazin 1990	*-Gh. Lazin, Civilizația dacică din secolul II î.e.n. - I e.n. în nord-vestul României. SympThrac, Satu Mare-Carei, 8, 1990, p. 62-67.*
Lazin, Hep 1990	*-Gh. Lazin, M. Hep, Așezări și descoperiri arheologice din secolele V-IX în județul Satu Mare. SympThrac, Satu Mare-Carei, 8, 1990, p. 79-86.*
Leahu 1963	*-V. Leahu, Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cătelu Nou. Cercetări arheologice în București, 1963, p. 15-47.*
Magomedov, Smilenko 1990	*-B.V. Magomedov, A.T. Smilenko, Soțial'no-ekonimiceskoe razvitie naselenija jugo-vostocnoi Evrop î v I t îs. n.e. (VIII). Goncarstvo (4). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop î v pred-gosudarstven îi period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 393-401.*
Maksimov 1990	*-E.V. Maksimov, Iugo-vostocnaia Evropa v pervoi cetverti I t îs. n.e. po arheologhiceskim dann în (I). Tip î jil îh i hoziaistven îh soorujenii (4). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop î v pred-gosudarstven îi period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 34-38.*
Matei 1960	*-M. D. Matei, Slavjanskie poselenija v Sucave. Dacia, N.S., 4, 1960, p. 375-394.*
Matei 1979	*-Al.V. Matei, Repertoriul de așezări și descoperiri a- parțin înd sec. IV-IX de pe teritoriul județului Sălaj. ActaMP, 3, 1979, p. 475-513.*
Matei 1993	*-Al.V. Matei, Așezarea dacilor liberi de la Panic, jud. Sălaj. Materiale, 17/2 (1983), 1993, p. 325-327.*
Mitrea 1970	*-I. Mitrea, Contribuții la cunoașterea populației locale dintre Carpați și Siret în sec. V-VI. Memoria Antiquitatis, II, 1970, p. 345-369.*
Mitrea 1978	*-I. Mitrea, Așezarea prefeudală de la Izvoare-Bahna (II). Contribuții la arheologia epocii de formare a poporului român. Carpica, X, 1978, p. 205-252.*
Mitrea 1980	*-I. Mitrea, Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI-IX. Carpica, 12, 1980, p. 55-142.*
Mitrea 1994	*-I. Mitrea, Așezarea din sec. V-VII de la Davideni, jud. Neamț. Cercetările arheologice din anii 1988-1991. Memoria Antiquitatis, 19, 1994, p. 279-332.*
Morintz 1962	*-S. Morintz, Săpăturile de la Chilia, r. Vedea, reg. Argeș. Materiale, 8, 1962, p. 513-519.*
Németi 1983	*-I. Németi, Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare). SCIVA, 34, 1983, 2, p. 134-150.*
Németi 1996a	*-J. Németi, Lazuri, jud. Satu Mare. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995, A XXX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996, nr. 80/I, p. 71.*
Németi 1996b	*-I. Németi, Pișcolt, jud. Satu Mare. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995, A XXX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996, nr. 106, p. 89.*
Németi 1997	*-J. Németi, Descoperirile arheologice de la Lazuri - "Lubi tag" (jud. Satu Mare). Cercetări arheologice în aria nord-tracă, București, 2, 1997, p. 78-86.*
Olteanu, colab 1979	*-{t. Olteanu, V. Teodorescu, N. Neagu, Rezultatul cercetărilor arheologice de la {irna (județul Prahova) (anul 1978) cu privire la secolele III-XI. Materiale, 13 (Oradea), 1979, p. 277-279.*
Olteanu, Neagu 1984	*-{t. Olteanu, N. Neagu, Așezările din secolele III-XI de la {irna, jud. Prahova. Materiale, 16 (Vaslui), 1984, p. 155-157.*
Olteanu, colab. 1993	*-{t. Olteanu, colab., Locuințe din secolele IV, VI și IX-X descoperite la {irna, jud. Prahova. Materiale, 17/2 (Ploiești, 1983), București, 1993, p. 347-348.*
Packova, Terpilovskij 1990	*-S.P. Packova, R.V. Terpilovskij, Soțial'no-ekonomiceskoe razvitie naselenija jugo-vostocnoi Evrop î v I t îs. n.e. (VIII). Semledelie i jivotnovodstvo (1). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop î v pred-gosudarstven îi period (colegiu de redacție: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V.*

	Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 363-376.
Parczewski 1988	*-M. Parczewski, Poczatki kultury wczesnoslowianskiej w Polsce. Krytyka i datowanie zródel archeologicznych, Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdansk-Lódz, 1988.*
Parczewski 1993	*-M. Parczewski, Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen, Veröffentlichungen der österreichischen Gesselschaft für Ur- und Frühgeschichte, Band XVII, Wien, 1993.*
Parczewski 1995	*-M. Parczewski, Zu den Anfängen der Drehscheibenkeramik im westlichen Polen im Lichte des Fundmaterials aus Zukowice bei Glogów. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung (herausgeben von L. Polácek), Kolloquium Mikulcice, 24.-26. Mai 1994/ITM, Band II, Brno, 1995, p. 9-14.*
Parczewski 1996	*-M. Parczewski, Rezultaty badan wykopaliskoeych w Bachórz w latach 1993-1995. Materialy i Sprawozdania Rzeszowskiego Osrodka Archeologicznego (Rzeszów-Krosno-Przemysl-Sandomierz-Tarnów), 17, 1996, p. 263-282.*
Penjak 1986	*-S.I. Penjak, Novye slavjanskie pamjatniki v Zakarpat'e. Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten, Nitra, 1986, p. 275-283.*
Penjak 1988	*-S.I. Penjak, Novye ranneslavjanskije pamiatniki serediny I tys. n.e. v Zakarpatskoj oblasti USSR. Trudy V Mezhdunarodnogo Kongressa archeologov-slavistov, Kijev, 18-25 setiabria 1985, Kiiv, 1988, p. 174-181.*
Pleinerová 1965	*-I. Pleinerová, Germanische und slawische Komponenten in der altslawischen Siedlung Brezno bei Louny. Germania, 43, 1965, 1-2, p. 121-138.*
Pleinerová 1968	*-I. Pleinerová, Zur relativen Chronologie der Keramik vom Prager Typus auf Grund der Siedlungsgrabung Brezno bei Louny. Archeologické Rozhledy, 20, 1968, 5, p. 645-666.*
Pleinerová 1979	*-I. Pleinerová, Zu den frühslawischen Grubenhäusern. Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7-14 septembre 1975, tome 1, Bratislava, 1979, p. 629-637.*
Pleinerová, Zeman 1970	*-I. Pleinerová, J. Zeman, Návrh klasifikace casne slovanské keramiky v Cechách. Archeologické Rozhledy, 22, 1970, 6, p. 721-732.*
Podgórska-Czopek 1991	*-J. Podgórska-Czopek, Materialy z wczesnoslowianskiej osady w Grodzisku Dolnym, stan. 3, woj. Rzeszów. Archaeoslavica, Kraków, 1, 1991, p. 9-60.*
Pohl 1988	*-W. Pohl, Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n.Chr., München, 1988.*
Popa, Harhoiu 1989	*-R. Popa, R. Harhoiu, Mărturii arheologice din Mara- mureş aparţinând mileniului I e.n.. SCIVA, 40, 1989, 3, p. 249-272.*
Popa, Kacsó 1974	*-R. Popa, C. Kacsó, Cercetări arheologice la Călineşti-Maramureş. SCIVA, 25, 1974, 4, p. 561-578.*
Preda 1961	*-C. Preda, Săpăturile de la Alexandria. Materiale, 7, 1961, p. 209-215.*
Prihodnjuk 1975	*-O. M. Prihodnjuk, Slov' îni na Podilli (VI-VII st. n.e.), Kiev, 1975.*
Prihodnjuk 1990	*-O.M. Prihodnjuk, Ranneslavjanskie kul'tur î V-VII v.v. i etnopoliticeskaja consolidaţija slavjan (IV). Kategorii pamjatnikov, topografija, planirovka (3). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop î v pred-gosudarstven îi period (colegiu de redacţie: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990,p. 209-219.*
Prihodnjuk, Terpilovskij 1990	*-O.M. Prihodnjuk, R.V. Terpilovskij, Soţial'no-ekonomiceskoe razvitie naselenija jugo-vostocnoi Evrop î v I t îs. n.e. (VIII). Obşestvenoe otnoşenie (7). Slavjane jugo-vostocnoi Evrop î v pred-gosudarstven îi period (colegiu de redacţie: V. D. Baran, N.S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij), Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 421-433.*
Rappoport 1972	*-P.A. Rappoport, Die ostslawischen Wohnbauten des 6.-13. Jh. in der Waldsteppenzone. Zeitschrift für Archäologie, 6, 1972, 2, p. 228-239.*
Rosetti 1934	*-D.V. Rosetti, Siedlungen der Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit bei Bukarest. Germania, 18, 1934, p. 206-213.*

Rusanova 1976	-*I.P. Rusanova, Slavjanskie drevnosti VI-VII vv., Moskva, 1976.*
Rusanova 1988	-*I.P. Rusanova, Klassifikacija keramiki tipa Korcak. Slavia Antıqua, 30 (1984-1987), 1988, p. 93-100.*
Rusanova, Timošciuk 1984	-*I.P. Rusanova, B.A. Timošciuk, Kodyn - slavjanskie poselenija V-VIII vv. na.r. Prut, Moskva, 1984.*
Rusu 1973	-*M. Rusu, Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population Roman de Transylvanie (VIe - Xe siècles). Slavianite i sredizemnomorskiat sviat VI-XI vekh/Les Slaves et le monde mediteranéen (VI^ee - XIe siècles), Symposium international d'archéologie slave, Sofia, 23-29 avril 1970, Sofia, 1973, p. 189-201.*
Sandu, Miu 1996	-*V. Sandu, F. Miu, Vlădiceasca, Tâncăbești, com. Snagov, Sectorul agricol Ilfov. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995, A XXX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996, nr. 171, p. 137-138.*
Šalkovský 1993	-*P. Šalkovský, Frühmittelalterliche Hausbaukultur in der Slowakei. Actes du XII^ee Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Bratislava, 1-7 septembre 1991 (rédigé par J. Pavúk), 4, Bratislava, 1993, p. 65-74.*
Sikorski 1991	-*A. Sikorski, Ryt figuralny i aplikacja plastyczna na wczesnosrediowiecznej ceramice naczyniowej z Debczyna, woj. Koszalin. Sprawozdania Archeologiczne, 43, 1991, p. 281-287.*
Stana 1994	-*C. Stana, Zur Erforschung der westslawischen Keramik. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert (herausgegeben von C. Stana), Kolloquium Mikulcice, 25.-27. Mai 1993/ITM, Band I, Brno, 1994, p. 13-17.*
Stana 1995	-*C. Stana, Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittlemähren. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung (herausgeben von L. Polácek), Kolloquium Mikulcice, 24.-26. Mai 1994/ITM, Band II, Brno, 1995,p. 265-286.*
Stanciu 1994a	-*I. Stanciu, Lazuri, jud. Satu Mare. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1993, A XXVIII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 12-15 mai 1994, nr. 73, p. 36.*
Stanciu 1994b	-*I. Stanciu, Așezarea prefeudală de la Lăpușel, jud. Maramureș (cercetările arheologice din anii 1992, 1993). EphNap, 4, 1994, p. 267-322.*
Stanciu 1995a	-*I. Stanciu, Lazuri, jud. Satu Mare. Așezările din secolele II-IV și VI-VII. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1994, A XXIX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca, 11-14 mai 1995, nr. 72/II, p. 51.*
Stanciu 1995b	-*I. Stanciu, Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș. EphNap, 5, 1995, p. 139-226.*
Stanciu 1996a	-*I. Stanciu, Lazuri, jud. Satu Mare. II. Așezările din mileniul I p. Chr.. Cronica Cercetărilor arheologice. Campania 1995, A XXX-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Brăila, 2-5 mai 1996, nr. 80/II, p. 71-72.*
Stanciu 1996b	-*I. Stanciu, Vestigii medievale timpurii din județul Satu Mare. StComSatu Mare, 13, 1996, p. 71-91.*
Stanciu 1998	-*I. Stanciu, Über frühslawische Tonklumpen und Ton"brötchen". EphNap, 8, 1998 (sub tipar).*
Stanciu, colab. 1998	-*I. Stanciu, Gh. Lazin, R. Gindele, I. Marta, S. Pop, Lazuri 1 (punctul Lubi tag), jud. Satu Mare. Așezările din mileniul I p. Chr.. Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1997, A XXXII-a Sesiune națională de rapoarte arheologice, Călărași, 20-24 mai 1998, nr. 44, p. 37-40.*
Stanciu, Matei 1994	-*I. Stanciu, Al. V. Matei, Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva observații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania. ActaMP, 18, 1994, p. 135-163.*
Stoia 1978	-*A. Stoia, Les fouilles archéologiques en Roumanie (1977). Dacia, N.S., 23,*

	1978, p. 348-362.
Székely 1992	*-Z. Székely, Aşezări din secolele VI-XI p.Ch. în bazinul Oltului Superior. SCIVA, 43, 1992, 3, p. 245-306*
Szykulski 1991	*-J. Szykulski, Frühe slawische Funde in Böhmen, Mähren und der Slowakei und ihre kulturhistorische Bewertung. Studia Archeologiczne (Wroclaw), no. 1232/20, 1991, p. 85-95.*
Szymanski 1967	*-W. Szymanski, Szeligi pod Plockiem na poczatku wczesnego sredniowiecza. Zespól osadniczy z VI-VII w., Wroclaw-Warszawa-Kraków, 1967.*
Tentiuc 1994	*-I. Tentiuc, Cercetări arheologice în aşezarea medievală Durleşti-Valea Babei. ArhMold, 17, 1994, p. 253-269.*
Tentiuc 1996	*-I. Tentiuc, Populaţia din Moldova Centrală în secolele XI-XIII, Iaşi, 1996.*
Teodor 1968	*-Dan Gh. Teodor, Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei. SCIV, 19, 1968, 2, p. 227-278.*
Teodor 1978	*-Dan. Gh. Teodor, Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român, Iaşi, 1978.*
Teodor 1980	*-Dan Gh. Teodor, Cercetări în aşezarea din secolele VII-VIII de la Lozna-Străteni, jud. Botoşani. Materiale, 14 (Tulcea), 1980, p. 455-461.*
Teodor 1984	*-Dan Gh. Teodor, Civilizaţia romanică la est de Carpaţi în secolele V-VII e.n. (Aşezarea de la Botoşana-Suceava), Biblioteca de arheologie, XLVI, Iaşi, 1984.*
Teodor 1991	*-Dan Gh. Teodor, Creştinismul la est de Carpaţi de la origini şi până în secolul al XIV-lea, Iaşi, 1991.*
Teodor 1992	*-Dan Gh. Teodor, Fibule "digitate" din secolele VI-VII în spaţiul carpato-dunăreano-pontic. ArhMold, 15, 1992, p. 119-152.*
Teodor 1996	*-Dan Gh. Teodor, Meşteşugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV-XI, Bibliotheca Archaeologica Iassiensis, VIII, Iaşi, 1996.*
Teodor, Căpitanu, Mitrea 1968	*-Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu, I. Mitrea, Cercetările arheologice de la Mănioaia-Costişa şi contribuţia lor la cunoaşterea culturii materiale locale din sec. V-VI din Moldova. Carpica, 1, 1968, p. 233-247.*
Teodor E. 1996	*-Eug. S. Teodor, Sistemul Compas. Studiu de morfologie analitică numerică, aplicat ceramicii uzuale din perioada de migraţie a slavilor, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti, 1996.*
S. Teodor 1984	*-Silvia Teodor, Descoperiri din epoca Latène în zona Neamţului. Thraco-Dacica, 5, 1984, 1-2, p. 123-137.*
Teodorescu 1964	*-V. Teodorescu, Despre cultura Ipoteşti-C îndeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-vestul Munteniei (regiunea Ploieşti). SCIV, 15, 1964, 4, p. 485-503.*
Teodorescu 1972	*- V. Teodorescu, Centre meşteşugăreşti din secolele V/VI-VII în Bucureşti. Bucureşti. Materiale de Istorie şi Muzeografie, 9, 1972, p. 73-99.*
Teodorescu, colab 1993	*-V. Teodorescu,V.I. Dupoi, M. Peneş, D. Lichiardopol, Gh. Panait, Staţiunea arheologică Budureasca, jud. Prahova (complexele daco-romane şi străromâneşti). Materiale, 17/2 (Ploieşti, 1983), 1993, p. 365-387.*
Vergej 1993	*- V.S. Vergej, Ranneslavjanskoe poselenie Struga 1 na nijnei Gorâni. Archaeoslavica, 2, 1993, p. 63-85.*
Woronin 1959	*-M. N. Woronin, Die Nahrung und das Hausgerät. Geschichte der Kultur der alten Rus. Die materielle Kultur der alten Rus (herausgegeben unter der Redaktion von M.N. Woronin, M.K. Karger, M.A. Tichanow), Berlin, 1959, p. 245-260.*
Zábojník 1988	*-J. Zábojínik, On the Problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia. Archeologické Rozhledy, 40, 1988, 4, p. 401-437.*
Zaharia 1967	*-E. Zaharia, Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român, Biblioteca de arheologie, XII, Bucureşti, 1967.*
Zaharia 1971	*-E. Zaharia, Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu. Dacia, N.S., 15, 1971, p.*

	269-287.
Zaharia 1994-1995	*-E. Zaharia, La station n° 2 de Bratei, dép. de Sibiu (VIe-VIIIe siècles). Dacia, N.S., 38-39, 1994-1995 (1997), p. 297-356.*
Zakoscielna, Gurba 1993	*-A. Zakoscielna, J. Gurba, Obiekt mieszkalny z poczatków wczesnego sredniowiecza ze stanowiska 28 w Swierszczowie Kolonii, woj. zamojskie. Archaeoslavica, 2, 1993, p. 7-24.*
Zeman 1976	*-J. Zeman, Nejstarší slovanské osídlení Cech. Památky Archeologické, 67, 1976, 1, p. 115-235.*
Zeman 1979	*-J. Zeman, K problematice casne slovanské kultury ve strední Evrope. Památky Archeologické, 70, 1979, 1, p. 113-130.*
Zoll-Adamikowa 1985	*-H. Zoll-Adamikowa, Chata z praskim typem ceramiki ze Zlotnik, woj. miejskie krakowskie. Archeologia Polski, 30, 1985, p. 161-173.*

Die frühslawische Siedlung von Lazuri - "Lubi tag", Kreis Satu Mare (die archäologischen Forschungen der Jahre 1977, 1993-1995). Beiträge zum Kennen der 6.-7. Jh. im oberen Theiss - Gebiet

(Zusammenfassung)

Die Ortschaft Lazuri (Kr. Satu Mare) befindet sich nördlich vom Unterlauf des Flusses Someș, in der unmittelbaren Nähe der rumänisch-ungarischen Grenze, in einem Gebiet das der Someșer Ebene angehört. Diese Ebene hat im Westen eine direkte Verbindung mit der Theiss-Ebene. Westlich und südwestlich davon lag früher der Ecedea Sumpf - vom Unterlauf des Flusses Crasna durchquert - , eines der ausgedehntesten sümpfigen Gebiete aus der ganzen Theiss-Ebene.

In den Jahren 1977-1988 durchführte hier Gh. Lazin vom Museum aus Satu Mare (Sathmar) Sondierungsgrabungen. Er erforschte damals auch eine frühslawische Wohnung (Nr. 1a). Seit dem Jahr 1993 wurden die Grabungen wieder aufgenommen, im wesentlichen durch die Zusammenarbeit zwischen dem Museum aus Satu Mare und dem Institutut für Archäologie und Kunstgeschichte aus Cluj-Napoca (Klausenburg).

Die Objekte bestehen aus Siedlungen der Bronze- und der Hallstattzeit, ebenfalls der Horizonte C und D der Latènezeit, römischen Kaiserzeit und der 6.-7. und 9.-10. Jahrhunderte. In der Mehrheit der bisher ausgegrabenen Fläche gibt es keine distinkte Kulturschichten, die ausschließlich einer Periode zuzuschreiben wären, mit der Ausnahme der Bronzezeit. Im Fall der frühslawischen Siedlung kann man manchmal eine wenig deutliche Kulturschicht in der unmittelbaren Nähe der Objekte bemerken. Senkrecht kann man diese Wohnungen manchmal sogar am unteren Niveau der Ackerung wahrnehmen, ihr Grundriß kann man aber deutlich in der Kulturschicht, oberhalb der archäologisch sterilen Schicht, umgrenzen.

Die Bemerkungen hinsichtlich der inneren Topographie der Siedlung können zur Zeit nur vorläufig sein, aber die in den Jahren 1993-1995 erforschten Objekte weisen eine gewisse Tendenz auf. Sie befinden sich entlang eines ovalen Umfangs, der eine unbewohnte Fläche, wo jedwelche Einrichtung fehlt, abgrenzt (Abb. 1). Die Wohnungen sind, mit unbedeutenden Ablenkungen, nach den Himmelsrichtungen orientiert, eine gewöhnliche Situation in den frühslawischen Siedlungen.

Die Häuser die wir hier studieren haben alle eine quasi-quadratische Form, die Unterschiede zwischen den Seiten sind sehr klein. Die durchschnittliche Länge der Seiten beträgt 370 cm, was eine Fläche von 13,50 qm ergibt. Es gibt aber auch Ausnahmen, das

Haus Nr. 17 hat eine Fläche von ungefähr 21 qm (Taf. XXXIV). Die Häuser sind teilweise in der Erde vertieft, zwischen 40-100 cm vom Bodenniveau der Siedlung. Der Fußboden wurde auf den archäologisch sterilen Boden angelegt, und war zuerst festgestampft. In jedem Haus sind die Spuren der Fundamentbalken erhalten geblieben, wenn auch nicht überall entlang des ganzen Umfangs. Bisher wurden keine solche vertiefte Wohnungen ohne Eckpfeiler gefunden, d.h. in der Technik der übereinander liegenden Balken gebauten Wände. Die Pfahllöcher gibt es nicht nur an den vier Ecken, sondern manchmal auch in der Mitte der Seiten. In Lazuri gibt es in diesen Fällen je zwei dünnere Pfähle, die symmetrisch und gewöhnlicherweise weiter nach innen von den Wänden standen. Die Häuser mit Eck- und zwei mittleren Pfeilern auf jeder Achse (im Inneren des Hauses) sind selten bei den ost- und mitteleuropäischen Slawen. Dieser Haustyp verbreitete sich erst im 8. Jh. Für die Siedlungen von Brezno und Dessau-Mosigkau erklärte man diese Situation durch einen möglichen Einfluss der germanischen Häuser mit rechteckigem Grundriß (Donat 1980, S. 64).

Den Eingang kann man besser beim Haus Nr. 1 präzisieren (Taf. VII). In der südwestlichen Ecke, die dem Ofen diagonal gegenüber liegt, gab es 66 cm weiter einen zweiten Pfeiler (wahrscheinlich mit einem rechteckigen profil), dessen Anwesenheit man nur in Verbindung mit einer Tür erklären kann. Ein ähnliches System stellten wir im Haus nr. 14 fest.

Wir haben die Öfen ausführlich erforscht. Diese befanden sich immer in einer der Ecken der westlichen oder nördlichen Seite. Es gab zwei Arten von Öfen. Der Typ I war ein in einem Tonblock ausgehöhlter Ofen. Der Tonblock war eine ungegrabene Stelle in einer Ecke des Hauses. Eine erste Variante (A) hat einen rechteckigen Grundriß oder ähnelt einem verlängerten Hufeisen. Die zweite Variante (B) hat einen birnenförmigen Grundriß und die gleiche Form im senkrechten Schnitt. Oberhalb des Tonblocks und im Inneren dieser Öfen fanden wir ganze Stücke oder Fragmente von den sogenannten tönernen "Brötchen" und von Tonklumpen. In anderen Arbeit habe ich mich auf die ursprüngliche Form dieser Ofen und die mögliche Funktion der obengenannten Funde bezogen (Stanciu 1998). Der Typ II sind die in einer der Hauswände ausgehölten Ofen mit halbkugeliger Form. Man konnte die Assoziierung der zwei Ofentypen innerhalb des selben Objektes feststellen. Die Abbildung 2 zeigt ein direktes Verhältnis zwischen der Fläche des Hauses und die des Tonblocks (Öfen ersten Types).

Die in Tonblöcken ausgehöhlten Öfen erscheinen im Nordwesten Rumäniens nicht mit Öfen aus Stein in der selben Siedlung zusammen; auch sonst ist eine solche Situation sehr Selten. Ich bin geneigt jenen Autoren Recht zu geben, die glauben daß, die Verwendung eines oder des anderen Ofentypes von der Anwesenheit, bzw. Abwesenheit der Steine in der betreffenden Region bestimmt wurde. Was die Öfen vom Typ II anbelangt, man hat manchmal vermutet daß sie in den Wänden der verlassenen Häuser eingerichtet worden waren (Gavrituchin 1993, S. 107; Tentiuc 1994, S. 261). Ich schliesse nicht aus daß dies auch der Fall des Ofens Nr. 2 vom Haus 11 aus Lazuri sein könnte. In der Füllung des Hauses konnten wir zwei durch eine unterbrochene Brandschicht getrennte Niveaus sehen (Taf. XXI, Profile B-B_1 und C-C_1). Wen in der letzten Phase des Hauses 17 auf dem Tonblock ein Ofen und keine einfache Feuerstelle gebaut wurde, so wie es die erhobenen Ränder des Lehmverputzes andeuten, dann haben wir mit einem dritten halbkugelförmigen Ofen zu tun, dessen Gewölbe wahrscheinlich auf einer Rutenschalung gebaut war (Taf. XXXIV, Profil A-A_1). Im Fall der Häuser 14 und 17 stellten wir die Wiederherstellung der ursprünglichen Feuerstelle des Ofens fest. Die Situation des Hauses 17 ist sehr interessant, da es sicher in zwei Etappen benutzt wurde. Um eine Zeit ist der ursprüngliche Ofen (im Tonblock ausgehöhlt) zusammengebrochen, wahrscheinlich sogar der Tonblock. Es ist möglich daß, zu diesem Zeitpunkt auch Probleme in der Struktur der Wände entstanden sind, da in die Wohngrube und auf den Tonblock eine Erdschicht angelegt wurde.

Obendrauf hat man dann eine dünnere Lehmschicht, deren obere Linie den Fußboden markierte, angelegt (Taf. XXXIV, Profile A-A_1 und B-B_1).

Die meisten Tonblocköfen fand man an der unteren Donau, bzw. in Mittel- und Westmuntenien (Große Walachei) (z.B. Dolinescu-Ferche 1995). Eine andere Gruppe liegt ungefähr zwischen den Flüssen San und Gorany und an der Oberweichsel (eine Karte die man auch mit anderen Funden ergänzen kann, bei Gavrituchin 1993, Abb. 6, S. 108-109). Eine weitere Gruppe scheint an der Obertheiss existiert zu haben (ausser Lazuri gibt es so einen Ofen in einem unpublizierten Haus aus Culciu Mare, Kr. Satu Mare und in einer ebenfalls unpublizierten Siedlung aus Kisvarda, in Nordostungarn).

Die frühesten den Slawen zugeschriebenen Funde sind diejenigen aus dem Nordareal der Prag-Kultur, die in die zweite Hälfte des 5. Jh. - Anfang des 6. Jh. datiert werden. Es ist wahrscheinlicher daß dieser Ofentyp seinen Ursprung hier, am Rande des spät-Tscherneachow Umfeldes, hat. Die Tonöfen scheinen als Zahl und Varietät mehr in den Häusern der Tschernjachow-Kultur anwesend zu sein, obwohl sie auch hier ziemlich selten sind. Man kennt innerhalb dieser Kultur Öfen die in den Wänden eingerichtet waren, ovale Öfen auf dem Fußboden in Oberflächenwohnungen, Tonöfen mit Steingewölbe (?) am Fußbodenniveau in vertieften Wohnungen und sogar Tonblocköfen mit ovaler oder hufeisenförmiger Feuerstelle und die oberen Wände und das Gewölbe wahrscheinlich aus Tonklumpen oder jedenfalls aus Tonstücken (Baran, Vakulenko 1990, S. 115-118). Einzelne Vorgänger dieser Öfen konnten auch auf dem Gebiet Rumäniens, südlich von den Karpaten, existiert haben (manchmal hat man auf ihren dakischen ursprung hingewiesen), aber in den meisten Fällen kann man ihre ursprüngliche Datierung in Frage stellen. Im Gebiet der Obertheiss gibt es aber keine sichere Vorgänger für diese Öfen, so wie auch für diejenigen aus Stein. Die typische Feuereinrichtung für die Latène- und Römerzeit war die Feuerstelle, obzwar man auch einfache halbkugelige Haushaltstonöfen kennt. Die waren wahrscheinlich öfter in der Römerzeit, erscheinen aber als äußerliche Anhänge der Wohnung. Die Häuser der 5.-6. Jh. von Biharea (Nordwestrumänien), unmittelbar vor den Slawen also, hatten offene Feuerstellen (Dumitraşcu 1994, S. 167-169).

Es scheint, wenigstens theoretisch, daß im Nordareal der Prag-Kultur (Prag-Kortschak) und an der unteren Donau unterschiedliche Ursprungszentren für diese Öfen existierten. Trotzdem gibt es zwischen den Funden der zwei Gebiete genügend Verbindungselemente (Aspekte der Häuser, die Anwesenheit der Tonklumpen und der tönernen "Brötchen", die handgearbeitete Keramik und die Brandgräber) so daß es logischer erscheint daß sie der selben Bevölkerung angehörten und ihr Ursprungszentrum war dasjenige wo sie für die 5.-6. Jh. am frühesten belegt sind. Die ältesten Öfen dieses Typs aus dem Nordareal der Prag Kultur wurden in die zweite Hälfte des 5. jh. oder am Ende des 5. und am Anfang des nächsten Jahrhundert datiert. Um diese Zeit waren solche Öfen in den Häusern aus dem Südkarpatischen Gebiet Rumäniens (mit einigen unsicheren Ausnahmen) nicht gewöhnlich.

Einen besonderen Zweck im Vergleich zu den eigentlichen Wohnhäuser muß das Objekt 18 gehabt haben. Es handelt sich um eine ovale Grube aus welcher zwei in der nördlichen Wand ausgehöhlten Öfen bedient waren (Taf. XLIV). Es ist möglich daß es hier auch ein Dach gegeben hat, obwohl wir keine sicheren Pfahllöcher identifiziert haben. Eine perfekte Analogie im Nordwesten Rumäniens gibt es in der Siedlung von Panic, wo es aber nur einen einzigen Ofen gibt (Matei 1993, S. 325; Abb. 1, S. 326). Die zwei Objekte unterscheiden sich deutlich von den Wohnungen der beiden Siedlungen. Ich kenne keine sicheren zeitgleichen Analogien an der Obertheiss, aber es gibt gute Paralellen in Südostsiebenbürgen und, vor allem, südlich von den Karpaten wo sie, in den meisten Fällen, als sichere Keramiköfen interpretiert wurden.

Eine besondere Aufmerksamkeit habe ich der Keramik gewidmet, eine Fundart die die kulturell-chronologische Einstufung der Objekte aus Lazuri unterstützt. Leider geben

die bisherigen typologisch-chronologischen Schemata keine sicheren Ergebnisse, so wie das genauere Anfangsdatum der Herstellung von Keramik auf der langsam rotierenden Töpferscheibe im frühslawischen Milieu an der mittleren Donau und der Obertheiss diskutabel bleibt. Mit einer einzigen klaren Ausnahme (Taf. II/5) wurden die Gefässe mit der Hand verfertigt. Der Großteil von ihnen waren schwach gebrannt und nachlässig, aus einem mit zerstoßenen Scherben oder Schamott vermischten Ton geformt (Abb. 3). Was ihre Form anbelangt, entsprechen sie dem Material das typisch für das frühslawische Milieu ist. Es herrscht der Topf mit dem maximalen Durchmesser im oberen Teil und zylindrischer Mündung vor, eine form die als repräsentativ für die frühslawische Keramik gesehen wird (der Typ Prag oder Prag-Kortschak). Für die typologische Einstufung habe ich das System von G. Fusek verwendet - im Fall der slowakischen Funde - separat für die ganzen Gefässe und die Fragmente aus dem Oberteil der Gefässe. Ich habe genau die Markierung die dieser Autor verwendet, inklusive für die abgegrenzten Typen und Varianten, benutzt. Ohne Ausnahme kann man die Funde aus Lazuri in die für die slowakische Keramik Typologie einstufen.

In den meisten Fällen haben wir mit Töpfen zu tun, die "Schüsseln" erscheinen in Lazuri nur sporadisch. Es ist noch unsicher ob wir von einer dritten Form sprechen können, nämlich die kreisförmigen Tabletts ("tönerne Teller"), weil sie entweder als sehr kleine Fragmente gefunden wurden oder, wie im Haus 1a, wo die Scherben deutlich sind, die Verbindung mit dem Objekt unsicher ist. Nur im Fall vom Haus 1a war eine rechteckige Tonplatte/Tonwanne, wahrscheinlich oberhalb des Ofens, benutzt. Die Ornamente fehlen fast völlig. In der selben Wohnung fanden wir ein paar Fragmente wo auf dem noch ungebrannten Ton ein schraffierter Rhombus (Taf. III/3; oder, möglicherweise, ein mit kreisförmigen Stichen gezeichneter Vogelkopf (Taf. III/4) gezeichnet wurde. Die Erklärung dieser Zeichnungen als eigentliche Ornamente ist keinesfalls sicher. Sie erscheinen sporadisch und könnten, wenigstens in manchen Fällen, als symbolische Darstellungen interpretiert werden. Ein ernstes Argument dafür ist dasjenige daß manche der Zeichen in einer fast identischen Form in mehreren Siedlungen vorkommen. Dies könnte auch der Fall des schraffierten Rhombus sein, der auch in Cucorăni (in der Moldau) und in Siladice und Šurany in der Slowakei auftaucht.

Die Verwendung der auf der langsam rotierenden Scheibe verfertigten Keramik bleibt im Fall der 5 Häuser von Lazuri unsicher. Wir haben einen einzigen Gefäßboden vom Haus 14, aus welchem eine kreisförmige Vertiefung erscheint (Taf. XXIX/8). Andere 13 unveröffentlichten Gefässe aus der Siedlung von Panic (Kr. Sălaj) - mehrheitlich Schüsseln - weisen auf dem Boden die gleichen Vertiefungen. Man gab im allgemeinen eine technische Erklärung dafür, d. h. die Benutzung einer mit der Hand betriebenen Töpferscheibe, die eine emporragende Achse hat. In den meisten Fällen sind aber diese Vertiefungen kleiner als auf den Funden aus Nordwestrumänien. Wenn meine Vermutung bestätigt sein wird, so wurden die Gefässe mit solchen Zeichen den Anfangszeitpunkt für die Benutzung einer primitiven Töpferscheibe im frühslawischen Milieu an der Obertheiss markieren, mit undekorierten, mit denjenigen mit der Hand verfertigten fast identischen (als Form und Tonzusammensetzung) Gefässen.

Man kennt mit Sicherheit einen einzigen Topf der auf einer wahrscheinlich schnell rotierenden, mit dem Fuß betriebenen Scheibe hergestellt wurde (Taf. II/5). Der Topf besteht aus einem mit Sand vermischten, gut gebranntem Ton (braune Farbe mit grauen Flecken). Auf den inneren Wänden sieht man nicht die Kanneluren der schnellen Rotation der Scheibe, sondern eine Art Rillen und Facetten. Das Gefäß hat gute Analogien in Rumänien, südlich von den Karpaten, aber auch in Siedlungen aus Südostsiebenbürgen. Das Aussehen seiner inneren Wände ist das Ergebnis der Verwendung einer ähnlichen Töpferscheibe wie diejenige aus der III. Phase der Siedlung von Bratei, die ins späte 7. Jh. datiert wird.

Für die chronologische Einstufung der Keramik habe ich sie meistens mit den Ergebnissen von G. Fusek, M. Parczewski und I. P. Rusanova verglichen, aber auch andere Analogien, inklusive aus Rumänien, vor allem wenn sie in Objekten erscheinen sind, die mit Metallfunden datierbar sind. Ich habe so fünf Merkmalengruppen festgestellt: sichere frühe, unsichere frühe, chronologisch neutrale, unsichere späte und sichere späte. Die Ergebnisse der Beobachtung der Assoziierung der Keramik in Objekten können nicht sicher sein, da ich zu wenige Objekte zur Verfügung hatte (Abb. 5). Der älteste Horizont könnte durch diejenigen Wohnungen wo sicher oder unsicher frühe oder chronologisch neutrale Keramik erscheint, dargestellt sein (Haus 11 und Objekt 18). Eine andere Assoziierung der Merkmale kann einen Zwischenhorizont zeigen (Haus 8), der durch das Vorkommen der unsicher späten Merkmale gekennzeichnet ist. Das Keramikinventar der Häuser 14, 17 und 1a hat sichere späte Merkmale, aber gibt hier auch sichere oder unsichere frühe Elemente. Leider fanden wir im Haus 17 zu wenig Keramik für Feststellung der eventuellen Unterschiede zwischen den zwei Phasen, aber die Funde aus der Füllung des ursprünglichen Ofens weisen schon späte Merkmale auf.

Die spätere Datierung des Hauses 1a kann auch durch die Anwesenheit der Fragmente einer Tonplatte, eventuell auch des kreisförmigen Tabletts bestätigt, Elemente die auch in Nordwestrumänien in späteren Objekten, wo es schon auf der Töpferscheibe verfertigte keramik gibt, vorkommen. Ein besonderer Fall ist das Vorkommen der Töpfe vom Typ I.1.b Fusek (die ich als repräsentativ für die frühen Merkmale betrachte) in den Häusern 14 und 17, die in die späte Phase datiert werden. Die späten Elemente im Haus 14 sind: ein unsicheres Fragment eines Tabletts (Taf. XXIX/6) und ein Gefäßboden, von dem man nicht sicher sagen kann ob er auf der Scheibe gearbeitet wurde. Wir können jedoch annehmen daß die Töpfe dieses Types (I.1.b) eine längere Zeitspanne benutzt wurden.

Wenn wir die Keramik von Lazuri mit den slowakischen Funden vergleichen und wenn die von G. Fusek vorgeschlagenen Datierungen der Wirklichkeit nah sind, geht unsere späte Etappe der II. slowakischen Phase vor (die letztere wird allgemein in die erste Hälfte des 7. Jh. datiert), weil dieser Phase auch Objekte wo dekorierte, auf der Scheibe verfertigte Keramik vorkommt, zugeschrieben wurden. Beim heutigen Forschungsstand ist es vorsichtiger zu vermuten daß, die Etappe wo im slawischen Milieu an der mittleren Donau die auf der Scheibe gearbeitete Keramik anfängt, ist das Ende des 6. Jh. und die erste Hälfte des 7. Jh. Andererseits ist es unlogisch zu vermuten daß, im Nordwesten Rumäniens dieses Phänomen später ereignet ist, da dieses Gebiet eng mit Siebenbürgen verbunden war, wo in den 5.-7. Jh. eine fortgeschrittene Keramikproduktion existierte, inklusive die schnell rotierende Töpferscheibe. So gesehen, es ist wahrscheinlicher daß der späte Horizont von Lazuri das Ende des 6. Jh. und die ersten 2.-3. Jahrzehnte des nächsten Jahrhundert umfaßt. Demzufolge, kann die Datierung der Frühphase nur in eine vorangehende Etappe gemacht werden, nämlich in das zweite oder das letzte Drittel des 6. Jh.

Von den anderen Funden weise ich nur auf einen im Haus 1a gefundenen Tonlöffel hin. Er war sehr wahrscheinlich für das Giessen des geschmolzenen Metalls benutzt, mit mehreren Analogien in Rumänien (Taf. V/8). Einige bronzene, eiserne oder beinerne Kleinfunde wurden in der Füllung der Häuser entdeckt aber sie gehören, zusammen mit Keramikfragmenten, der Füllung einiger vorangehenden Objekte an (Taf. XLVII/2,4,5,7) oder gehören eben einigen späteren Objekten die die frühslawischen Wohnungen geschnitten haben (Taf. XLVII/3).

Die Knochenfunde (in Öfen vorkommend) sind relativ wenig zahlreich und können nur vorläufig verarbeitet werden. Prozentmäßig stellt man eine betonte Anwesenheit der Schafe und Siegen, gefolgt von Schweinen und Rindern fest (Abb.6).

Ich habe einige vorläufigen Informationen bezüglich der nächsten Etappe der Siedlung von Lazuri-Lubi tag präsentiert, d.h. eine neue Siedlung, die man ausschließlich

ins 7. Jh. - wahrscheinlicher in seine zweite Hälfte - datieren könnte. Es handelt sich um zwei völlig untersuchte Gruben (Nr. 25 und 28) und andere, teilweise erforschte Objekte (Nr. 1, 13, 30 und 31). Die Grube 25 schneidet die südöstliche Ecke des Hauses 11 (Taf. XX; Taf. XXI, Profil C-C$_1$) und die "Grube" 31 schneidet die südwestliche Ecke des gleichen Hauses (Taf. XX). Das Profil der südlichen Wand der Flächen 9 und 10 zeigt daß die Grube 24 der Schicht der 9.-10. Jh. angehört, von oberhalb der Gruben 1, 13, 30 und 31, die letzteren zeitgleich mit den früheren Gruben 25 und 28 (Taf. XLVII/8). In der Füllung der Gruben 25 und 28 wurden nur mit der Hand gearbeitete Keramikfragmente gefunden. Es ist sicher daß wir mit Gefässen mit fortgeschritteneren Merkmalen zu tun haben, jetzt sind auch die Tabletts verwendet (Taf. XLVI/2-7).

Obwohl die archäologische Forschung der Problematik bezüglich des Eindringens der Frühslawen nach Nordwestrumänien noch am Anfang ist und einige ältere Forschungen noch zu berichtigen sind (v.a. diejenigen der Siedlung von Panic, die am Anfang falsch datiert wurde), so kann man doch einige vorläufigen Bemerkungen formulieren.

Bezüglich des Phänomens der Migration der slawischen Gruppen im 6. und am Anfang des 7. Jh. im Nordwesten Rumäniens (d.h. der südliche Teil des Obertheissbeckens) kann man einen distinkten kulturellen Horizont umschreiben, der aus Siedlungen und flachen Brandgräbern (die letzteren von Pişcolt-"Nisipărie", Kr. Satu Mare bekannt). Die Bezeichnung "Horizont Lazuri-Pişcolt" kann nur konventionell sein, kann aber für eine Zeitspanne verwendet werden, die sich durch klare Funde von der vorhergehenden und der nachfolgenden Etappe unterscheidet.

Das Studium der Keramik und die stratigraphischen Verhältnisse zwischen manchen der Objekte von Lazuri erwiest die Existenz von zwei Etappen/Phasen in der Entwicklung der Siedlungen. Wir haben im wesentlichen mit einer frühen Etappe zu tun, als nur handgearbeitete, undekorierte und sichere oder wahrscheinliche frühe Merkmale vorweisende Keramik benutzt wurde und einer späten Etappe - besser in der Siedlung von Panic, Kr. Sălaj vertreten - mit undekorierten, handgearbeiteten Gefässen mit späten Merkmalen und - unsicher diesmal - mit Gefässen die auf einer primitiven, langsam rotierenden Töpferscheibe verfertigt waren, deren Form ebenfalls sichere oder wahrscheinliche späte Merkmale aufweist (der Fall einiger Gefässe aus Panic).

Auf die Situation aus dem Obertheissbecken und den benachbarten Zonen bezogen, kann der späte Horizont die ersten Jahrzehnte des 7. Jh. nicht überschreiten. Da er sich in direkter Verbindung mit der vorangehenden Etappe entwickelt hat, kann diese letztere in großen Zügen in die zweite Hälfte des 6. jh. datiert werden und, wenn wir das Erscheinen der Awaren im karpatischen Becken in Betracht ziehen, können wir an das erste Drittel dieses Jahrhundert denken.

Die Unklarheiten in der Datierung des Anfangs der Herstellung der Keramik auf der langsam rotierenden Töpferscheibe im Gebiet der Obertheiss und nördlich der mittleren Donau, aber auch die methodologischen Hindernisse (z. B. welche ist die wahrscheinlichste Dauer einer Bewohnungsetappe in einer Siedlung?) erzeugen noch genügent Fragezeichen. In dieser Hinsicht kann man - obwohl wir über keine klarere Indizien verfügen - nicht ausschliessen daß der Anfang der frühslawischen Anwesenheit im Nordwesten Rumäniens schon in die erste Hälfte des 6. Jh. datiert werden könnte, beziehungsweise der Anfang der Herstellung von Keramik auf der langsam rotierenden Scheibe schon in die zweite Hälfte dieses Jahrhunderts (eine Vermutung die, z.B. für das frühslawische Milieu aus der Slowakei geäussert wurde).

Unsicher ist die obligatorische Beziehung zwischen der ältesten slawischen Anwesenheit im Nordwesten Rumäniens und dem Eindringen und der Niederlassung der Awaren im karpatischen Becken, da die Migration der Slawen schon vor dieser Periode begonnen hatte. Wie schon angedeutet gibt es aber, bis jetzt wenigstens, keine konkrete und

uberzeugende Informationen für eine frühere Datierung, d. h. schon in die erste Hälfte des 6. Jh., der slawischen Anwesenheit auf diesem Gebiet. Diese Situation gilt für das ganze Obertheissbecken wenn man die Spärlichkeit der in das 6. Jh. datierbaren Funde aus dem Südwesten der Ukraine von diesseits der Karpaten und ihr Fehlen in der Ostslowakei bei dem heutigen Forschungsstand in Betracht zieht.

Im Vergleich zu den deutlichen literarischen Nachrichten Über die Anwesenheit der frühslawischen Gruppen an der unteren Donau, fehlen die entsprechenden Erwähnungen für die Obertheiss. Es ist sehr wahrscheinlich daß für die erste Hälfte des 6. Jh. Jordanes die Anwesenheit der Slawen nur ausserhalb des Karpatenbogens bis zur Weichselmundung kannte. Er plaziert die Gepiden seiner Zeit (gegen die Mitte des 6. Jh.) zwischen den Mureș (Marosch) und die drei Criș (Kreisch), d.h. in der Nähe des behandelten Gebietes, aber die eventuellen Slawen von hier sind ihm unbekannt (Godlowski 1980, S. 225-226; Pohl 1988, S. 97). Die Information von Prokopios über die Herulen die im Jahre 512 zur Insel Thule fuhren über die Gebiete " aller Geschlechter der Sklawinen" hat wahrscheinlich wenig Wert als Hinweis auf eine slawische Anwesenheit an jenem Datum an der Obertheiss, in der Südslowakei oder sogar im Inneren des Karpatenbeckens (Godlowski 1980, S. 226; Pohl 1988, Anm. 23, S. 368; Comșa 1995). Eine andere Information von Prokopios über die Flucht des Langobardenkönigs Hildigis zu den Slawen kann man als Argument für eine slawische Präsenz irgendwo nördlich von der mittleren Donau, in der Nähe der Gepiden und Langobarden, gegen die Mitte des 6. Jh. annehmen (Godlowski 1980, S. 226; Pohl 1988, S. 97). Ebenfalls gibt es die Möglichkeit eine andere Nachricht aus dem Epitaph des Bischofs Martin von Braccara im selben Sinn zu interpretieren (Pohl 1988, S. 97).

Die Daten die auf einen gewissen Habitatstyp hinweisen, das Aussehen der Wohnungen und der Feuereinrichtung, die Keramik und, nicht zuletzt, die Begrabungsweise, bieten genügend Argumente für die Vermutung daß die Träger des "Horizontes Lazuri-Pișcolt" die frühslawischen Gruppen waren. Obwohl manche Elemente im Sinn von Beziehungen mit anderen Kulturen interpretiert werden können (das Gefäß auf der schnell rotierenden Scheibe von Lazuri, die Metallfunde von Pișcolt, die Übernahme der Herstellung von Keramik auf der langsam rotierenden Scheibe), kann man behaupten daß wir, wenigstens im Fall der Funde aus Nordwestrumänien, mit homogenen slawischen Gruppen zu tun haben. Mit der Ausnahme der Keramik auf der schnell rotierenden Scheibe und mancher Metallfunde, Artefakte die im Süden oder im Osten der Karpaten anwesend sind und mit de römisch-byzantinischen kulturellen Milieu in Verbindung stehen, sind die Funde aus Nordwestrumänien mit denjenigen aus Mittel- und Westmuntenien einerseits und mit denen von der sogennanten "Ripnev - Gruppe" aus dem südlichen Teil des oberen Pripet-Beckens identisch. Man stellte in diesen Gebieten das Erscheinen der quadratischen, teilweise vertieften und mit Pfeilern - die die Gleiche Stellung im Nordwestrumänien und am oberen Bug haben - gebauten Häuser fest. Diese Häusern wurden meistens mit in Tonblöcken ausgehöhlten Öfen geheizt und in diesem Zusammenhang erscheinen auch die Tonklumpen und die tönernen "Brötchen". Bei der handgearbeiteten Keramik aus dem Nordwesten Rumäniens (vom Typ Kortschak/Prag-Kortschak) und einem großen Teil derjenigen aus den südkarpatischen Siedlungen vom Typ Ciurel gibt es starke Änlichkeiten mit dem oberen Pripet-Gebiet, vor allem mit dem westlichen Bug.

Die frühslawischen Funde aus dem Nordwesten Rumäniens kommen als eine Brücke zwischen denjenigen aus dem oberen Pripet-Becken und denjenigen aus der mitte und dem Westen des südkarpatischen Gebietes vor. Es ist nicht ausgeschlossen daß sie auf eine Bewegung einiger slawischen Gruppen entlang der Theiss hinweisen (Comșa 1986), egal in welcher Richtung sie sich bewegt haben. Es ist anzunehmen daß, gegen die Jahre 550 slawische Gruppen, von Gepiden unterstützt, das römisch- byzantinische Reich von einer Region im Westen des rumänischen Banats schon angriffen (Comșa 1986, S. 273;

Comşa 1987, S. 220). Das Fehlen der frühslawischen Funde in der rumänischen Westebene, beziehungsweise in Ostungarn, kann man durch die Haltung der Gepiden vor 568 oder der Awaren nach diesem Jahr erklären, die die Bewegung mancher slawischen Gruppen erlauben konnten, nicht aber die Niederlassung dieser Gruppen in den unter ihrer direkten Kontrolle befindlichen Gebieten.

Die der "Ripnev-Gruppe" zugeschriebenen Funde wurden mit dem Stammesverband der Duleben in Verbindung gesetzt, eine Hypothese die sich auch auf Ortsnamen aus dem Gebiet des West-Bugs die von derem namen hergeleitet sind, stützt (Baran 1965, S. 375; Pohl 1988, S. 118).

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN UND TAFELN

Abb. 1. Lazuri-"Lubi tag", ein Teil der Grabungen der Jahre 1993-1995. 1: römischen Kaiserzeit. 2: Lehmblock. 3: 6.-7. Jh. 4: 7. Jh. 5: 9.-10. Jh. 6: Ofen.

Abb. 2. Merkmale der Öfen.

Abb. 3. Die Zusammensetzung des bei den handgearbeiteten Gefässen benutzten Tons (Prozente). 1: zerstoßene Scherben. 2: zerstoßene Scherben und Sand. 3: zerstoßene Scherben und feiner Kies. 4: Sand. 5: feiner Kies. 6: grober Kies. 7: unbestimmte Bestandteile (?).

Abb. 4. Fragmente der oberen Gefäßteile. Typologische Einstufung (nach G. Fusek).

Abb. 5. Die Assoziierung der Keramik in Objekten. R: auf der Scheibe gearbeitete Keramik. T: kreisförmige Tablett. P: Tonwannen. м: die Anwesenheit eines einzigen Exemplars (eine Ziffer statt diesem Zeichen gibt die Anzahl der Exemplare an).

Abb. 6. Die Verteilung verschiedener Tierspezies auf Objekten.

Abb. 7. Die Prozentanteile verschiedener Tierspezies.

Taf. I. Haus 1a.

Taf. II. Haus 1a. 5: auf der schnell rotierenden Töpferscheibe hergestelltes Gefäß.

Taf. III. Haus 1a.

Taf. IV. Haus 1a.

Taf. V. Haus 1a.

Taf. VI. Haus 1a (1-5). Wohnung 1 (6-8). 4: Fragment eines auf der schnell rotierenden Scheibe gearbeitetes Gefäß, sehr wahrscheinlich aus der römischen Kaiserzeit.

Taf. VII. Wohnung 1. 1: die Spur des Fundamentbalkens. 2: die Feuerstelle des Ofens. 3: gelb-rötlicher Ton. 4: gebrannter Ton. 5: Scherben. 6: Tonklumpen und tönerne "Brötchen". 7: verbrannter Lehmverputz. 8: Knochen. 9: Steine. 10: modelliertes Stück aus gebranntem Ton.

Taf. VIII. Haus 1.

Taf. IX. Haus 1.

Taf. X. Haus 1.

Taf. XI. Haus 1 (1, 2). Haus 8 (3).

Taf. XII. Haus 8. 1: graue Erde (Ackerung). 2: schwarz-graue lockere Erde. 3: graue, mit gelbem Ton vermischte Erde. 4: gelb-graue Erde (bronzezeitliche Schicht). 5: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril). Für die Funde siehe die Erklärung zur Taf. VII.

Taf. XIII. Haus 8.

Taf. XIV. Haus 8. 5: Fragment einer Eisenluppe.

Taf. XV. Haus 8. 6, 8, 9: fassonierte Steine.

Taf. XVI. Haus 8.

Taf. XVII. Haus 8.

Taf. XVIII. Haus 8.

Taf. XIX. Haus 8 (1). Haus 11 (2-7).

Taf. XX. Haus 11. 1: gelb-rötlicher Lehm. 1a: Feuerstelle des Ofens. 2: Schutt der Ofenwände und -gewölbe. 3: die Spur des Fundamentbalkens. 4: gebrannter Lehm. 5: verbrannter Lehmverputz. 6: Keramikfragmente. 7: Knochen. 8: Kohle. 9: Schleifstein. 10: Tonklumpen und tönerne "Brötchen".

Taf. XXI. Haus 11. Die Profile A-A_1, B-B_1 und C-C_1 (1: schwarz-graue Erde; 2: schwarze, mit Brandspuren und Kohle vermischte Erde. 3: graue, mit viel gelbem Ton vermischte Erde; 4: gelber, mit grauer Erde und viel Asche vermischte Erde; 5: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril); 6: lockere schwarze Erde). 1: Schnitte durch den Ofen Nr. 1. 2, 3, 4: Schleifsteine. 5: handgearbeitete Spinnwirtel. 6: Silberdraht.

Taf. XXII. Haus 11.

Taf. XXIII. Haus 11.

Taf. XXIV. Haus 11.

Taf. XXV. Haus 11.

Taf. XXVI. Haus 11.

Taf. XXVII. Haus 11 (1-4, 6). Hause 14 (5,7,8).

Taf. XXVIII. Haus 14. 1: die Feuerstelle Nr. 1. 2: die Feuerstelle Nr. 2. 3: die Spur des Fundamentbalkens. 4: gebrannter Lehm. 5: schwarze Erde. 6: Keramikfragmente. 7: Knochen. 8: Tonklumpen und tönerne "Brötchen". 9: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril). 10: Asche und Kohle.

Taf. XXIX. Haus 14.

Taf. XXX. Haus 14.

Taf. XXXI. Haus 14.

Taf. XXXII. Haus 14.

Taf. XXXIII. Haus 14.

Taf. XXXIV. Haus 17. 1: schwarz-graue Erde (Vegetationsboden). 2: graue, kompakte, aus dem Kanal geworfene Erde. 3: dunkelgraue Erde. 4: lockere schwarz-graue Erde. 5: gelb-rötlicher, teilweise mit grauer Erde vermischter Lehm. 6: graue, mit wenig gelb-rötlichem Lehm vermischte Erde. 7: grau-gelbe Erde (bronzezeitliche Schicht). 8: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril). 9: die Feuerstelle des Ofens. 10: wiederhergestellte Feuerstelle. 11: der Ofen (?) Nr. 2. 12: gebrannter Lehm. 13: verbrannter Lehmverputz. 14: Asche und Kohle. 15: Tonklumpen und tönerne "Brötchen". 16: Keramikfragmente. 17: Stein. 18: die Spur des Fundamentbalkens.

Taf. XXXV. Haus 17.

Taf. XXXVI. Haus 17.

Taf. XXXVII. Haus 17.

Taf. XXXVIII. Haus 17.

Taf. XXXIX. Haus 17.

Taf. XL. Haus 17.

Taf. XLI. Haus 17.

Taf. XLII. Haus 17.

Taf. XLIII. Haus 17.

Taf. XLIV. Objekt Nr. 18. 1: geackerte Erde. 2: lockere schwarz-graue Erde. 3: graue, mit gelbem Ton und ziegelroten Brandspuren. 4: grau-gelbe Erde (bronzezeitliche Schicht). 5: gelb-rötlicher Lehm (archäologisch steril). a: Asche und Kohle. b: Schutt der Ofenwände und -Gewölbe. c: Stein.

Taf. XLV. 1-3: die Grube Nr. 2. 4, 5: die Grube Nr. 8. a: Knochen. b: Scherben.

Taf. XLVI. 1-5: die Grube Nr. 25. 6, 7: die Grube Nr. 28.

Taf. XLVII. 1, 3, 6: Eisen. 2, 4: Bronze. 5: Knochen. 1: der Schnitt III/1978. 2-5, 7: Haus 17. 6: die Grube Nr. 25. 8: das Profil der südlichen Wand der Flächen 9 und 10

(a: graue Erde/Ackerung; b: lockere schwarze Erde/Kulturschicht der 9.-10. Jh.; c: schwarz-graue Erde; d: gelber Ton. e: grau-gelbliche, lehmige Erde/bronzezeitliche Schicht; f: gelb-rötlicher Lehm/archäologisch steril; für den Rest der Symbole siehe Taf. XX).

Taf. XLVIII. Haus 1.
Taf. XLIX. Haus 8.
Taf. L. Haus 1a/1977 (1). Haus 11 (2). Die Grube Nr. 25 (3).
Taf. LI. Haus 14.
Taf. LII. Grube Nr. 8 (1). Haus 14 (2). Haus 11 (3,4).
Taf. LIII. Haus 17.
Taf. LIV. Haus 17.
Taf. LV. Haus 1.

pl.	complex	tip	R	R1 V1 A1	R2 V2 A2	R3 V3 B1	R4 V4 B2	R5 V5 H1/M1	R6 V6 H2/M2	R7 V7 D	R8 V8 E1	R9 V9 E2	R10 V10 F1	R11 F2	i G1	D_{mx} G2	
I/1	L 1a	(H) II.1.b.C	210	2 5 0,70	7 16 0,86	0 23 0,55	6 56 1,39	26 49 0,55	33 44 0,97	29 183 24	-35 91 0,89	-82 26 0,26	-95 6 0,38	-103 0,79	499 0,82	486 15	D2 21
I/2	L 1a	312		-5 2	3 11	0 8	3 51	26 42	31	21	0,90	0,31	0,42	0,84	0,92	21	15
I/3	L 1a	*400*		1 4	8 21	0 21	7			21						18	20
I/5	L 1a	*300*		-4 2	3 15	0 11	3			11						15	11
II/1	L 1a	*300*		-4 2	2 8	0 8	3			14						21	14
II/2	L 1a	312		-2 4	2 8	0 7	3 11	10 40	17	14	0,88	0,29	0,69	0,59	0,88	18	14
II/3	L 1a	412		-2 3	3 7	0 9	3 33	17 38	21	23	0,92	0,26	0,47	0,81	0,89	23	22
II/4	L 1a	(H) II.2.b.C	64	4 3 0,61	3 10 0,86	0 10 0,56	4 15 1,64	9 20 0,56	10 17 1,00	9 32 17	-5 27 0,82	-21 14 0,22	-28 0 0,44	-28 0,90	148 0,78	148 22	 16
II/5	L 1a	(H)	56	2 4 0,59	8 13 0,79	0 17 0,73	8 15 1,61	13 13 0,73	15 36 0,95	9 30 32	-4 22 0,78	15 0 0,33	15 0 0,29	15 0,87	150 0,62	142 25	 28
II/6	S II '78	(M) III.2.b.B	32	-2 2 0,59	2 6 0,84	0 6 0,72	2 7 1,73	5 9 0,72	6 8 0,97	4 20 18	-3 13 0,79	-8 3 0,27	9 0 0,41	9 0,83	74 0,73	76 18	 18
III/1	L 1a	*400*		1 7	5 12	0 22	6			23						15	21

Anexă. Lazuri-*Lubi tag*, ceramică lucrată cu mâna. Dimensiuni şi raporturi între dimensiuni. Pentru semnificaţia simbolurilor şi restul detaliilor, *Fusek 1994a, Fusek 1994b*. I: înălţime. D_{mx}: diametrul maxim.

pl.	complex	tip	R	R1 V1 A1	R2 V2 A2	R3 V3 B1	R4 V4 B2	R5 V5 H1/M1	R6 V6 H2/M2	R7 V7 D	R8 V8 E1	R9 V9 E2	R10 V10 F1	R11 F2	I G1	D_{mx} G2	D2
III/2	L 1a	?	60	1 4 0,32	4 16 0,94	0 20 0,93	3 6 5,12	3 6 0,93	4 12 0,60	2 5 14	0 3 0,79	-2 3 0,12	-4 2 0,18	5 0,75	77 0,37	128 9	14
III/4	L 1a	422		3 3	6 12	0 15	6 15	14 18	19	27	0,80	0,40	0,37	0,74	0,69	22	24
XIII/1	L 8	(H) II.1.b.C	117,5	-2 2 0,71	12 18 0,83	0 13 0,51	12 29,5 1,20	18 33 0,51	24 51 0,86	18 104 33	-32 65 0,80	-59 13 0,31	-57 2 0,43	-58 0,75	330 0,82	283 42	34
XIII/3	L 8	322		-5 2	1 6	0 4	1 15	8 14	10	9	0,84	0,30	0,42	0,80	0,87	14	9
XIII/4	L 8	422/722		-3 2	3 7	0 7	3 13	9 13	11	23	0,80	0,33	0,39	0,81	0,78	23	22
XIV/1	L 8	422/722		2 4	7 17	0 16	7 32	22 30	28	22	0,82	0,35	0,38	0,78	0,79	24	21
XXII/1	L 11	*200*		-8 0	0,5 7	0 3	1			4							4
XXII/2	L 11	*200*		-7 0	1 13	0 9	1,5			4							4
XXII/3	L 11	213		-2 1	1 9	0 4	2 24	18 29	24	6	0,86	0,42	0,50	0,75	0,92	27	6
XXII/4	L 11	(H) II.2.b.D	78	-5 1 0,64	1 10 0,88	0 5 0,50	1,5 24 1,53	8 24 0,50	10 13 0,98	9 55 6	-14 31 0,84	-37 13 0,18	-39 3 0,45	41 0,80	179 0,90	176 17	6
XXIII/1	L 11	222		-6 1	0 20	0 0	0 40	16 44	22	0	0,80	0,26	0,52	0,73	1	0	0

pl.	complex	tip	R	R1 V1 A1	R2 V2 A2	R3 V3 B1	R4 V4 B2	R5 V5 H1/M1	R6 V6 H2/M2	R7 V7 D	R8 V8 E1	R9 V9 E2	R10 V10 F1	R11 F2	I G1	D_{mx} G2	 D2
XXIII/2	L 11	223		-8 1	1 14	0 2	1 28	19 26	26	4	0,80	0,46	0,46	0,73	0,96	27	4
XXIII/3	L 11	300		-7 0	-2 12	0 0	0			9						0	9
XXIII/4	L 11	200		-6 0	0 6	0 2	1			0						0	0
XXIII/5	L 11	300		-3 0,5	3 11,5	0 10	6 32	11		15						31	14
XXIII/6	L 11	412		-4 1	2 6	0 5	2 17	9 18	12	18	0,87	0,30	0,45	0,75	0,87	22	18
XXIII/7	L 11	423		-3 2	4 12	0 7	4 20	18 20	22	18	0,80	0,47	0,43	0,75	0,85	30	18
XXIII/8	L 11	(H) I 1.b	65	-8 0 0,75	-2 11 0,84	0 0 0,49	0 21 1,02	10 17 0,49	12 6 0,77	11 141 10	-34 0 0,78	-34 2 0,32	-33 2 0,45	-34 0,83	200 1,00	154 0	 10
XXIX/1	L 14	211		-5 1	0 4	0 0	0 37	13 32	16	0	0,95	0,23	0,46	0,81	1,00	0	0
XXIX/2	L 14	(H) I 1.b	53	-4 2 0,70	1 6 0,87	0 8 0,77	2 20 1,15	7 10 0,77	8 14 0,80	7 61 9	-9 21 0,86	-13 9 0,21	-12 1 0,26	14 0,87	152 0,80	122 14	 9
XXIX/3	L 14	411		-4 0	3 8	0 13	2 31	7 11	7	21	0,87	0,13	0,20	1,00	0,76	9	19
XXIX/4	L 14	421		0 3	5 8	0 13	4 13	8 16	8	32	0,84	0,19	0,38	1,00	0,69	17	28

pl.	complex	tip	R	R1 V1 A1	R2 V2 A2	R3 V3 B1	R4 V4 B2	R5 V5 H1/M1	R6 V6 H2/M2	R7 V7 D	R8 V8 E1	R9 V9 E2	R10 V10 F1	R11 F2	I G1	D_{max} G2	 D2
XXXV/1	L 17	322		-4 1	1 7	0 6	1 7	4 8	6	8	0,75	0,29	0,38	0,67	0,71	9	8
XXXV/3	L 17	422		-2 3	3 10	0 8	3 14	13 12	15	8	0,75	0,29	0,38	0,67	0,71	9	8
XXXV/6	L 17	(H) I.1.b	81	-5 1 0,79	-1 10 0,82	0 0 0,73	0 26 1,02	15 16 0,73	18 43 0,80	15 99 6	-18 35 0,81	-25 11 0,43	-22 6 0,38	-28 0,83	247 1,00	198 0	 6
XXXVI/2	L 17	*400*		-2 3	6 14	0 16	5			23						17	22
XXXVI/4	L 17	*400*		0 2	4 9	0 10	4			24						22	22
XXXVI/7	L 17	*400*		-4 3	1 7	0 7	2			8						0	8
XLIV/1	18	*411*		-7 5	3 7	0 14	3 35	13 25	16	23	0,91	0,21	0,34	0,81	0,81	12	22
XLIV/2	18	*300*		-5 1	-1 7	0				8						0	8
XLIV/3	18	*223*		-2 2	1 8	0 3	2 11	11 17	14	7	0,79	0,45	0,55	0,79	0,90	34	7

LISTA ILUSTRAȚIEI

Fig. 1. Lazuri-Lubi tag. O parte a săpăturilor din campaniile 1993-1995. 1: epoca romană. 2: bloc de lut cruțat (în care a fost amenajat cuptorul). 3: a doua jumătate a sec. 6 - începutul sec. 7. 4: sec. 7. 5: secolele 9-10. 6: cuptor.

Fig. 4. Fragmente din părțile superioare ale vaselor. Clasificare tipologică (după G. Fusek).

Fig. 5. Asocierea ceramicii în complexe. R: ceramică lucrată la roată. T: tăvițe circulare. P: platou de lut. м: prezența unui singur exemplar (cifra plasată în locul acestui semn, indică numărul exemplarelor).

Pl. I. Locuința 1a.

Pl. II. Locuința 1a. 5: vas modelat la roata rapidă.

Pl. III. Locuința 1a.

Pl. IV. Locuința 1a.

Pl. V. Locuința 1a.

Pl. VI. Locuința 1a (1-5). Locuința 1 (6-8). 4: fragment dintr-un vas modelat la roata rapidă, foarte probabil din epoca romană.

Pl. VII. Locuința 1. 1: urma bârnei de la baza peretelui. 2: vatra cuptorului. 3: lut galben-roșcat. 4: lut ars. 5: fragmente ceramice. 6: vălătuci și "pâinișoare" de lut.

Pl. VIII. Locuința 1.

Pl. IX. Locuința 1.

Pl. X. Locuința 1.

Pl. XI. Locuința 1 (1,2). Locuința 8 (3).

Pl. XII. Locuința 8. 1: pământ cenușiu (arătură). 2: pământ negru-cenușiu, afânat. 3: pământ cenușiu, amestecat cu lut galben. 4: pământ cenușiu-gălbui (strat epoca bronzului). 5: argilă galben-roșcată (sterilul arheologic). Pentru materiale, legenda de la pl. VII.

Pl. XIII. Locuința 8.

Pl. XIV. Locuința 8. 5: fragment lupă de fier.

Pl. XV. Locuința 8. 6, 8, 9: pietre fasonate.

Pl. XVI. Locuința 8.

Pl. XVII. Locuința 8.

Pl. XVIII. Locuința 8.

Pl. XIX. Locuința 8 (1). Locuința 11 (2-7).

Pl. XX. Locuința 11. 1: argilă galben-roșcată. 1a: vatră cuptor. 2: dărâmătură din pereții și bolta cuptorului nr. 2. 3: urma bârnei de la baza peretelui. 4: argilă arsă. 5: lipitură arsă. 6: fragmente ceramice. 7: oase. 8: cărbune. 9: cute. 10: vălătuci și "pâinișoare" de lut.

Pl. XXI. Locuința 11. Profilurile $A\text{-}A_1$, $B\text{-}B_1$ și $C\text{-}C_1$ (1: pământ negru-cenușiu; 2: pământ negru, amestecat cu mult pigment de arsură și cărbune; 3: pământ cenușiu, amestecat cu mult lut galben; 4: lut galben amestecat cu pământ cenușiu și multă cenușă; 5: argilă galben-roșcată/sterilul arheologic; 6: pământ negru, afânat). 1: secțiuni prin cuptorul nr. 1. 2, 3, 4: cute. 5: fusaiolă modelată cu mâna. 6: sârmă de argint.

Pl. XXII. Locuința 11.

Pl. XXIII. Locuința 11.

Pl. XXIV. Locuința 11.

Pl. XXV. Locuința 11.

Pl. XXVI. Locuința 11.

Pl. XXVII. Locuința 11 (1-4, 6). Locuința 14 (5,7,8).

Pl. XXVIII. Locuința 14. 1: vatra 1. 2: vatra 2. 3: urma bârnei de la baza peretelui. 4: argilă arsă. 5: pământ negru. 6: fragmente ceramice. 7: oase. 8: vălătuci și "pâinișoare" de lut. 9: argilă galben-roșcată (sterilul arheologic). 10: cenușă și cărbune.

Pl. XXIX. Locuința 14.

Pl. XXX. Locuința 14.

Pl. XXXI. Locuința 14.

Pl. XXXII. Locuința 14.

Pl. XXXIII. Locuința 14.

Pl. XXXIV. Locuința 17. 1: pământ negru-cenușiu (strat vegetal). 2: pământ cenușiu, compact, aruncat din canal. 3: pământ cenușiu- închis. 4: pământ negru-cenușiu, afânat. 5: argilă galben-roșcată, parțial amestecată cu pământ cenușiu. 6: pământ cenușiu, amestecat în mică măsură cu argilă galben-roșcată. 7: pământ cenușiu-gălbui (strat epoca bronzului). 8: argilă galben-roșcată (sterilul) arheologic). 9: vatră cuptor. 10: vatră refăcută. 11: cuptorul (?) nr. 2. 12: argilă arsă. 13: lipitură arsă. 14: cenușă și cărbune. 15: vălătuci și "pâinișoare" de lut. 16: fragmente ceramice. 17: piatră. 18: urma bârnei de la baza peretelui.

Pl. XXXV. Locuința 17.

Pl. XXXVI. Locuința 17.

Pl. XXXVII. Locuința 17.

Pl. XXXVIII. Locuința 17.

Pl. XXXIX. Locuința 17.

Pl. XL. Locuința 17.

Pl. XLI. Locuința 17.

Pl. XLII. Locuința 17.

Pl. XLIII. Locuința 17.

Pl. XLIV. Complexul nr. 18. 1: pământ arat. 2: pământ negru-cenușiu, afânat. 3: pământ cenușiu, amestecat cu mult lut galben și intens pigmentat cu arsură cărămizie. 4: pământ cenușiu-gălbui (strat epoca bronzului). 5: argilă galben-roșcată (sterilul arheologic). a: cenușă și cărbune. b: dărâmătură din bolta și pereții cuptoarelor. c: piatră.

Pl. XLV. 1-3: groapa nr. 2. 4, 5: groapa nr. 8. a: oase. b: fragmente ceramice.

Pl. XLVI. 1-5: groapa nr. 25. 6, 7: groapa nr. 28.

Pl. XLVII. 1, 3, 6: fier. 2, 4: bronz. 5: os. 1: secțiunea III/1978. 2-5, 7: locuința 17. 6: groapa nr. 25. 8: profilul peretelui sudic al suprafețelor 9 și 10 (a: pământ cenușiu/arătură; b: pământ negru, afânat/strat cultural din sec. 9-10; c: pământ negru-cenușiu; d: lut galben; e: pământ cenușiu-gălbui, argilos/strat din epoca bronzului; f: argilă galben-roșcată/sterilul arheologic; pentru restul simbolurilor a se vedea planșa XX).

Pl. XLVIII. Locuința 1.

Pl. XLIX. Locuința 8.

Pl. L. Locuința 1a/1977 (1). Locuința 11 (2). Groapa nr. 25 (3).

Pl. LI. Locuința 14.

Pl. LII. Groapa nr. 8 (1). Locuința 14 (2). Locuința 11 (3,4).

Pl. LIII. Locuința 17.

Pl. LIV. Locuința 17.

Pl. LV. Locuința 1.

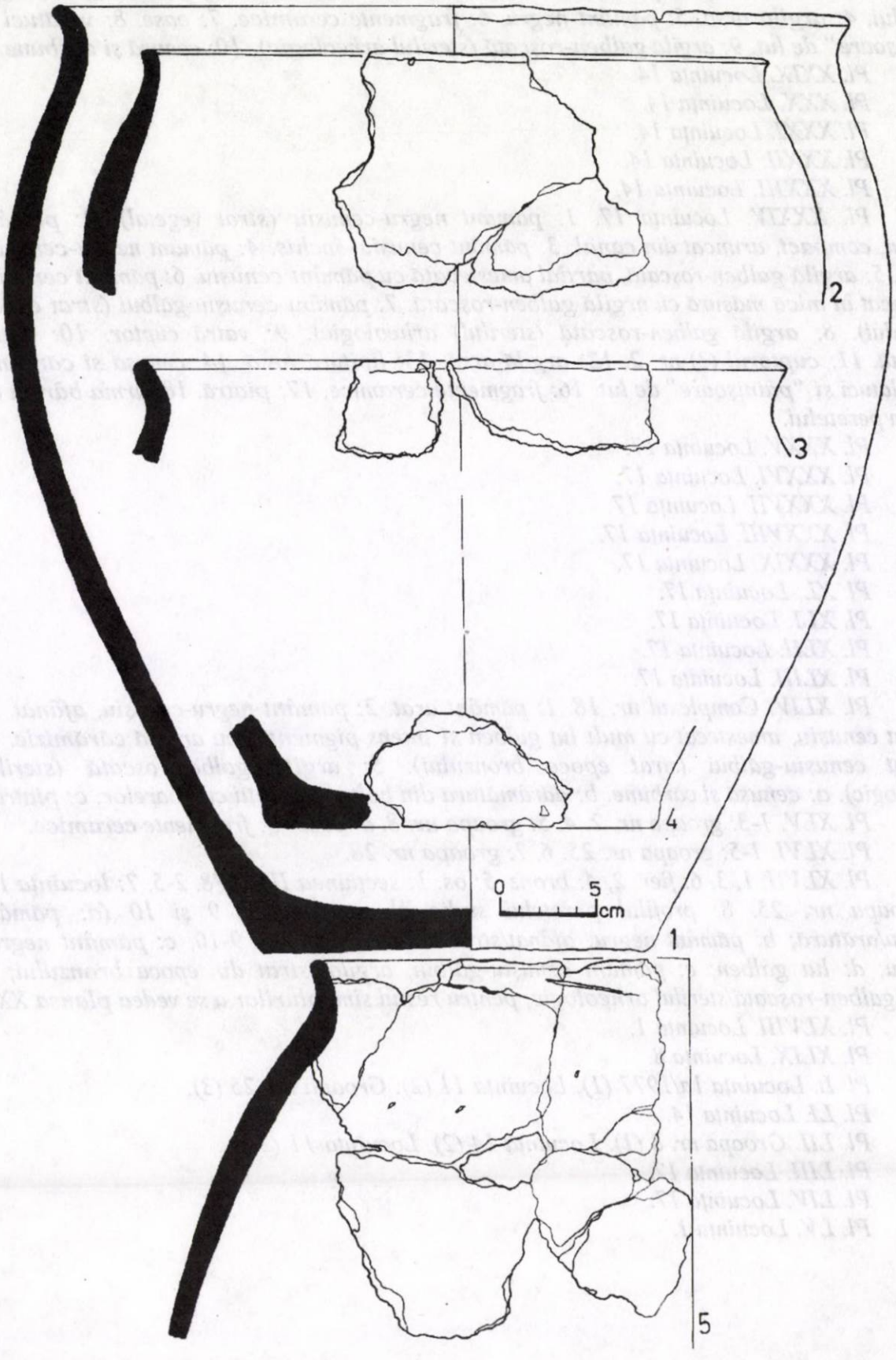

Planșa 1

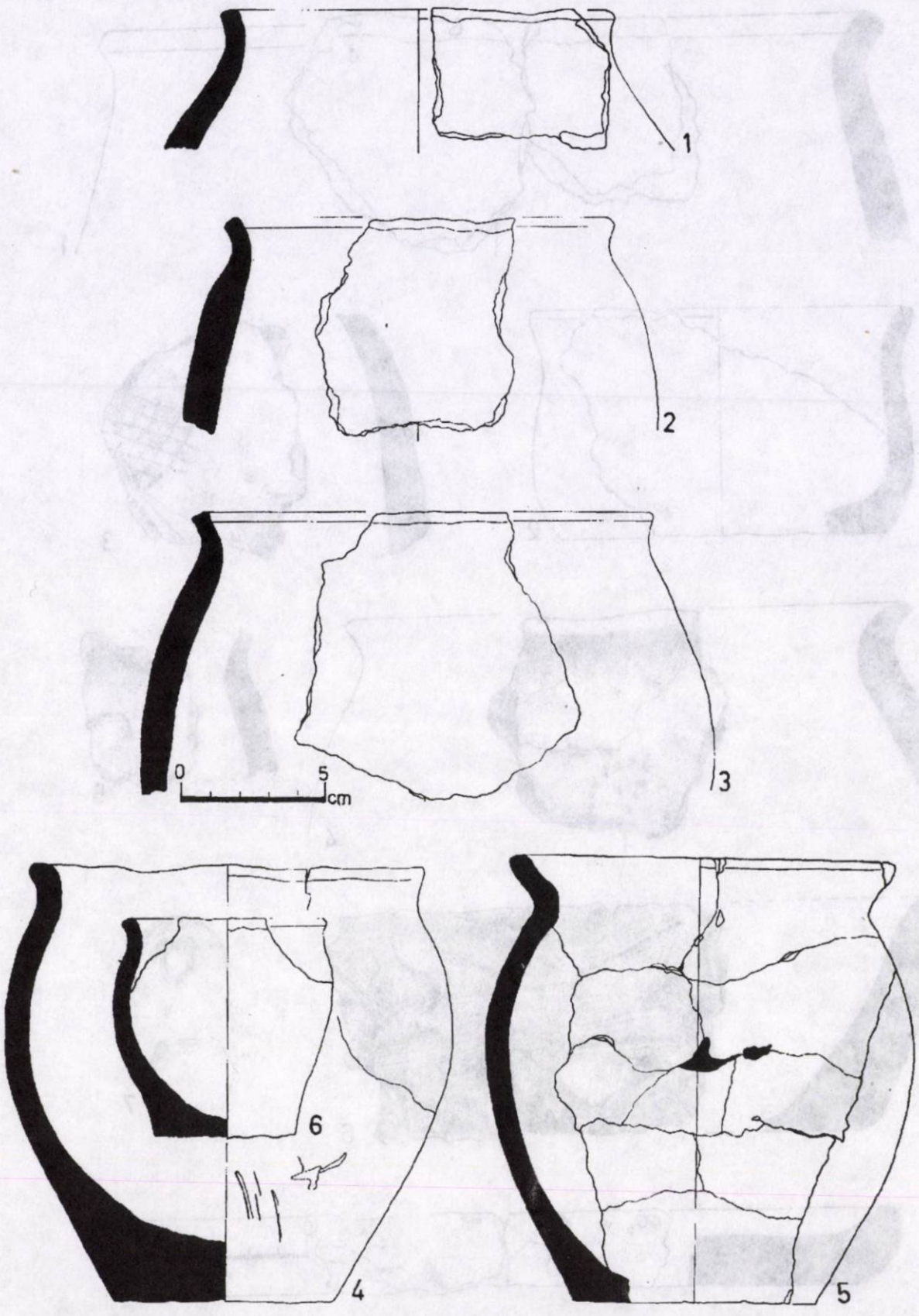

Planșa II

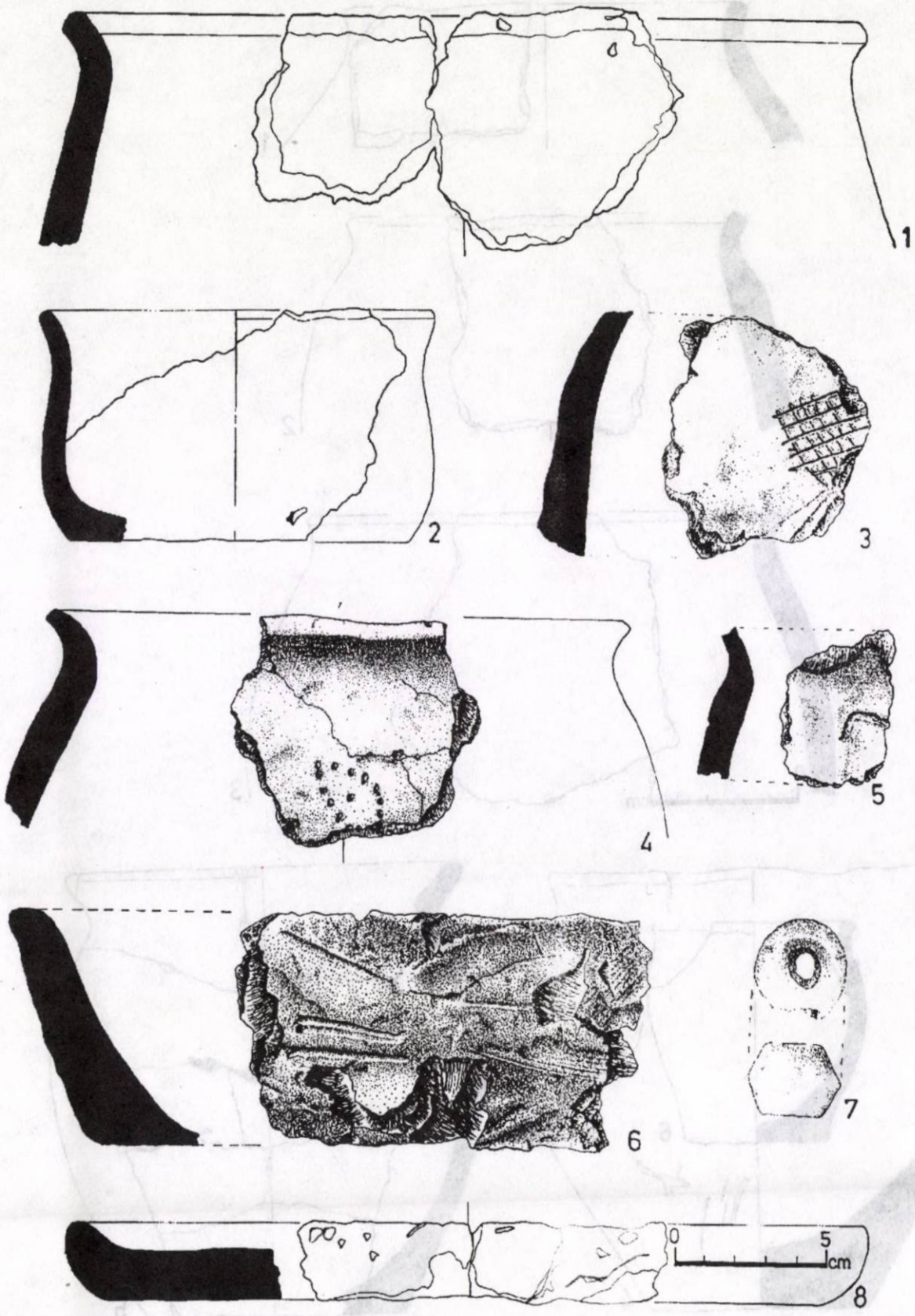

Planșa III

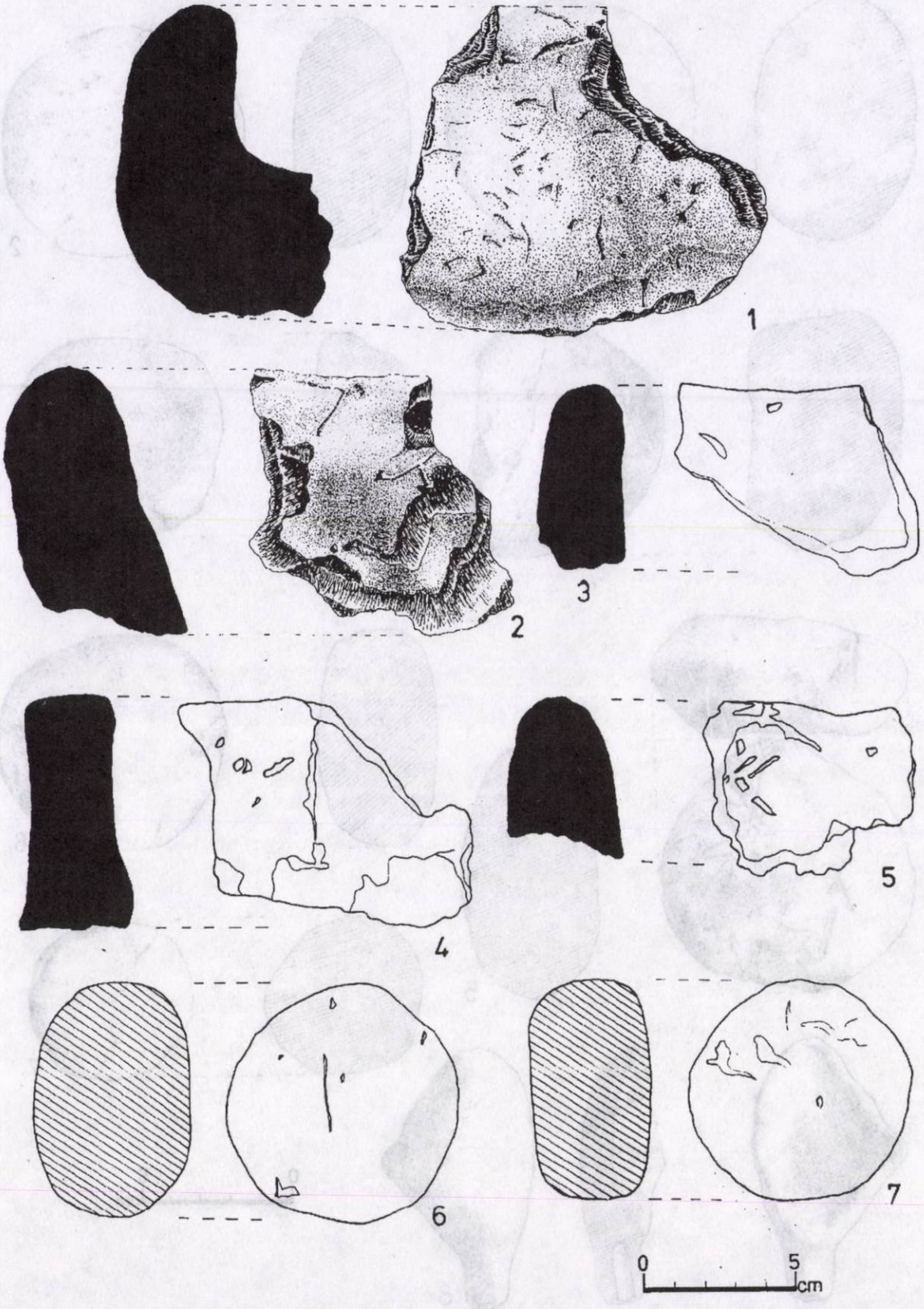

Planşa IV

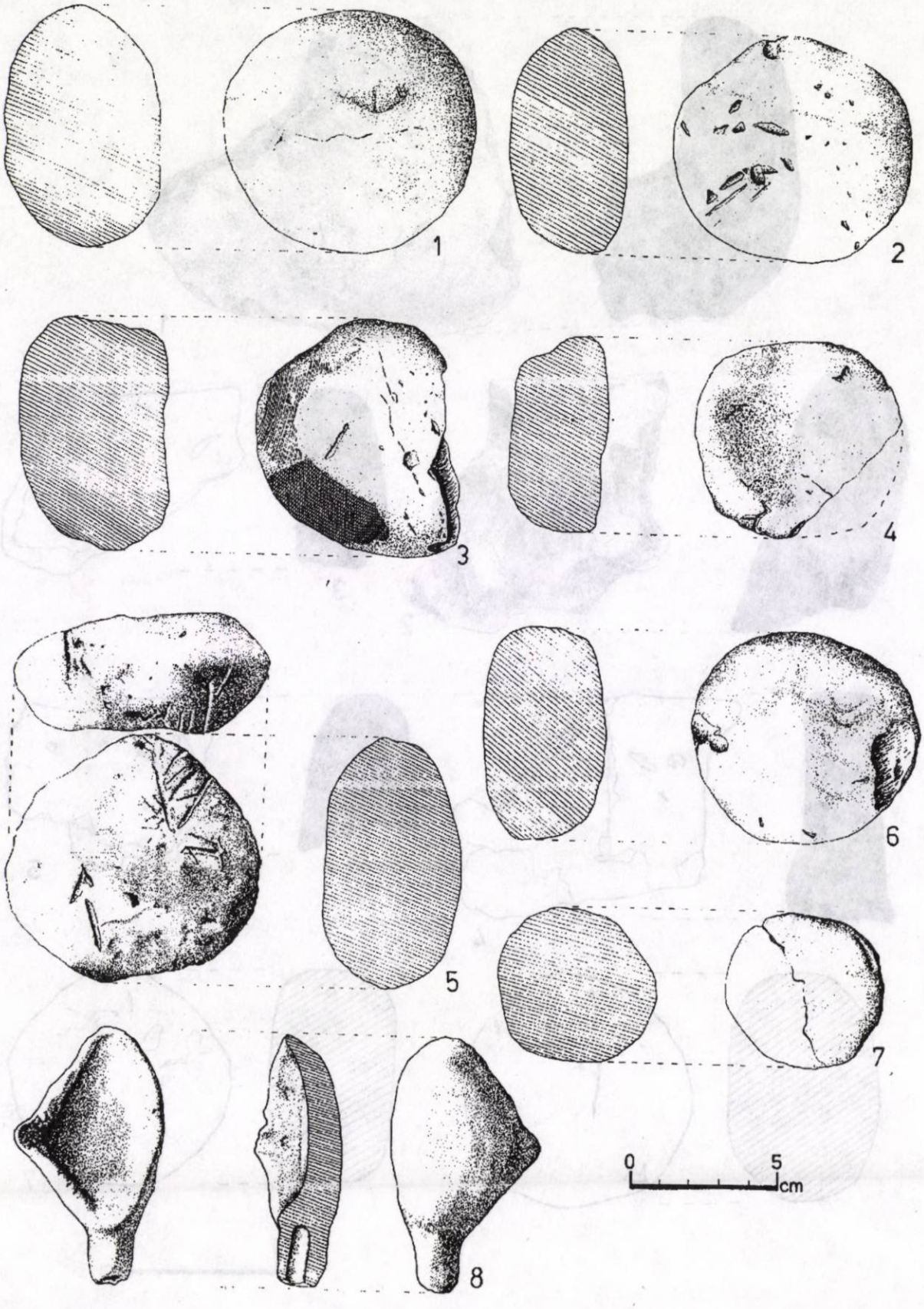

Planșa V

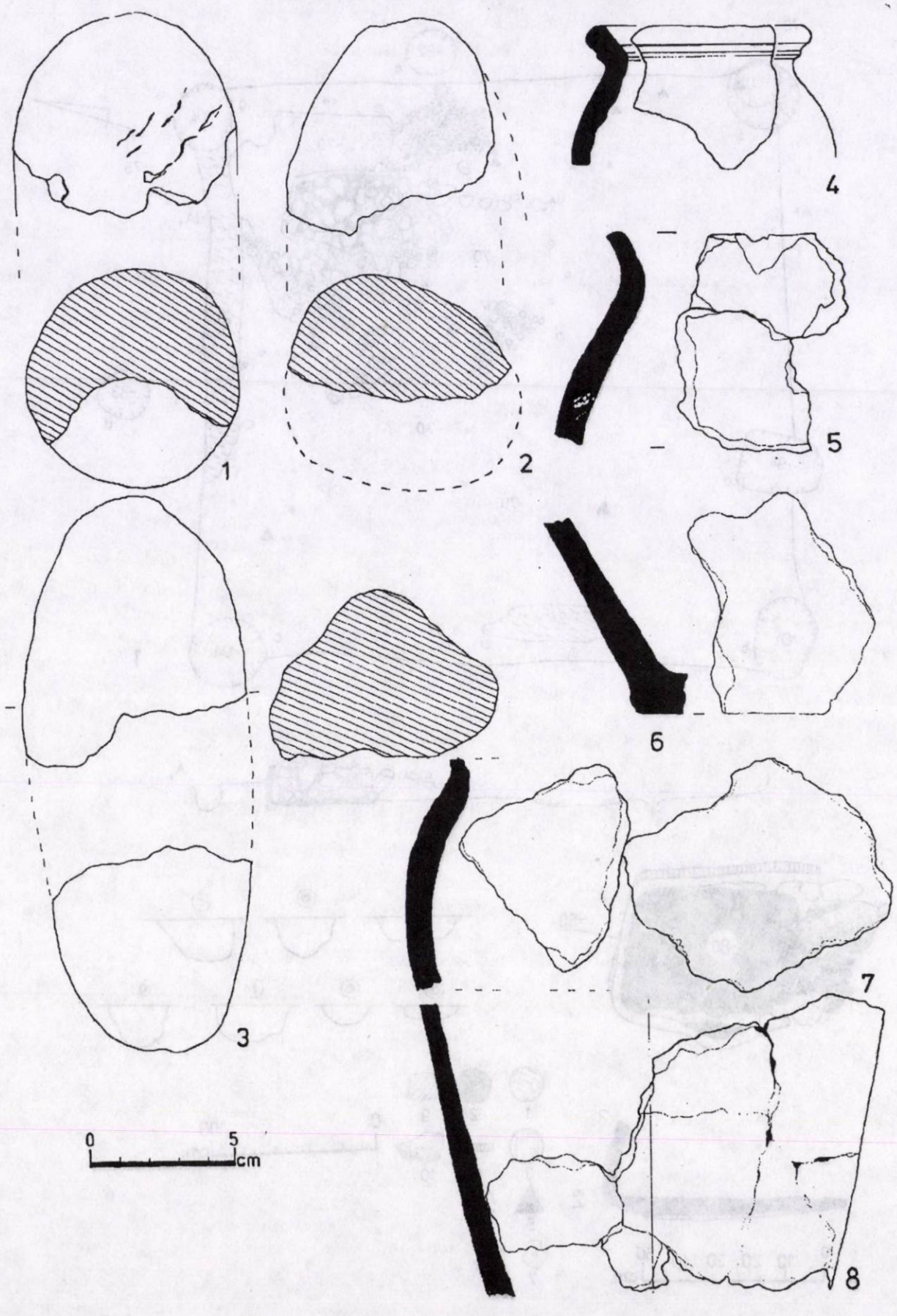

Planșa VI

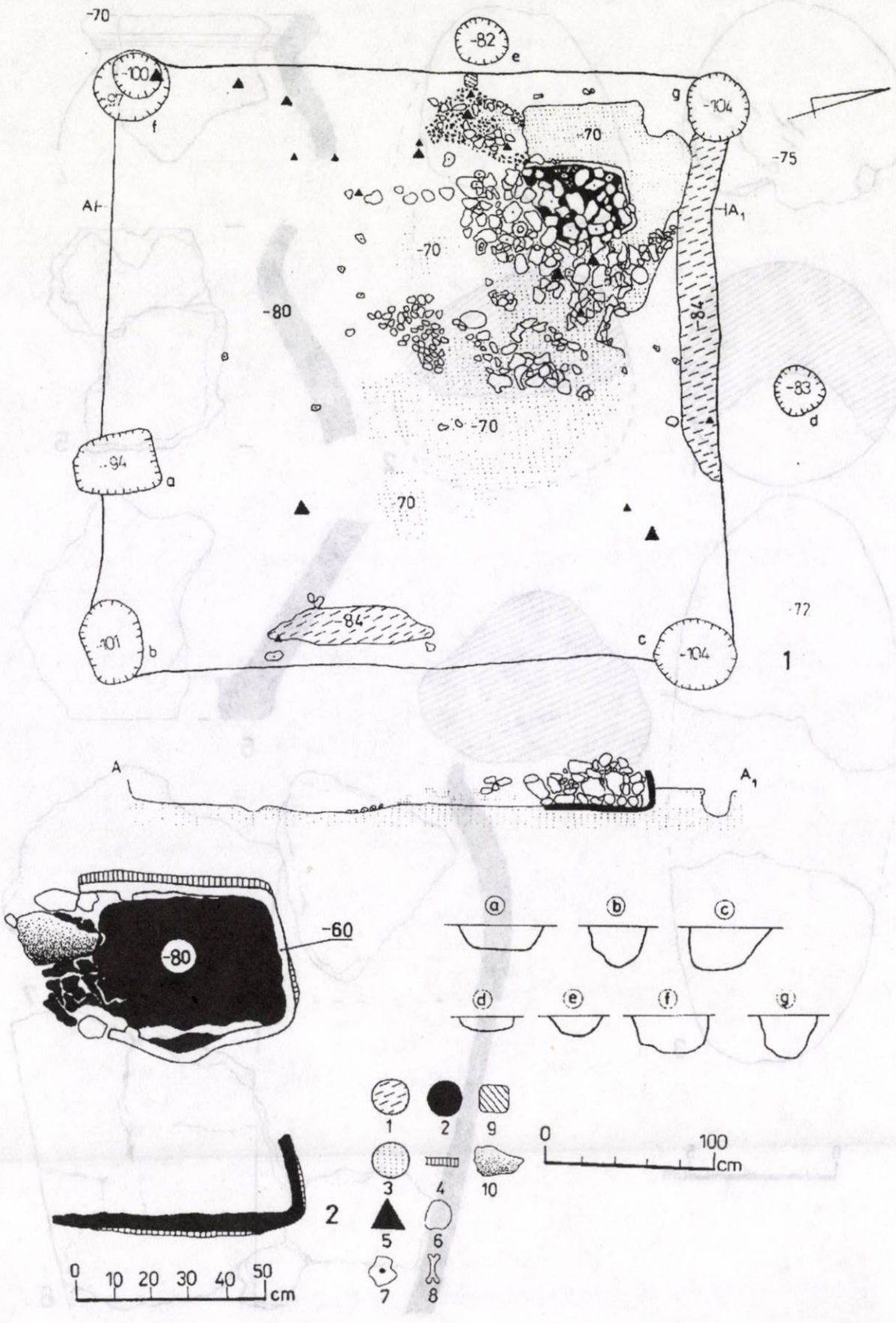
-70
-82
e
-100
-97
f
g
-104
-70
-75
A
A1
-70
-80
-84
-83
d
-70
-94
a
70
-84
-101
b
c
-104
77
1
A
A1
-60
-80
a
b
c
d
e
f
g
1
2
9
3
4
10
0
100
cm
2
5
6
7
8
0
10
20
30
40
50
cm

Planșa VII

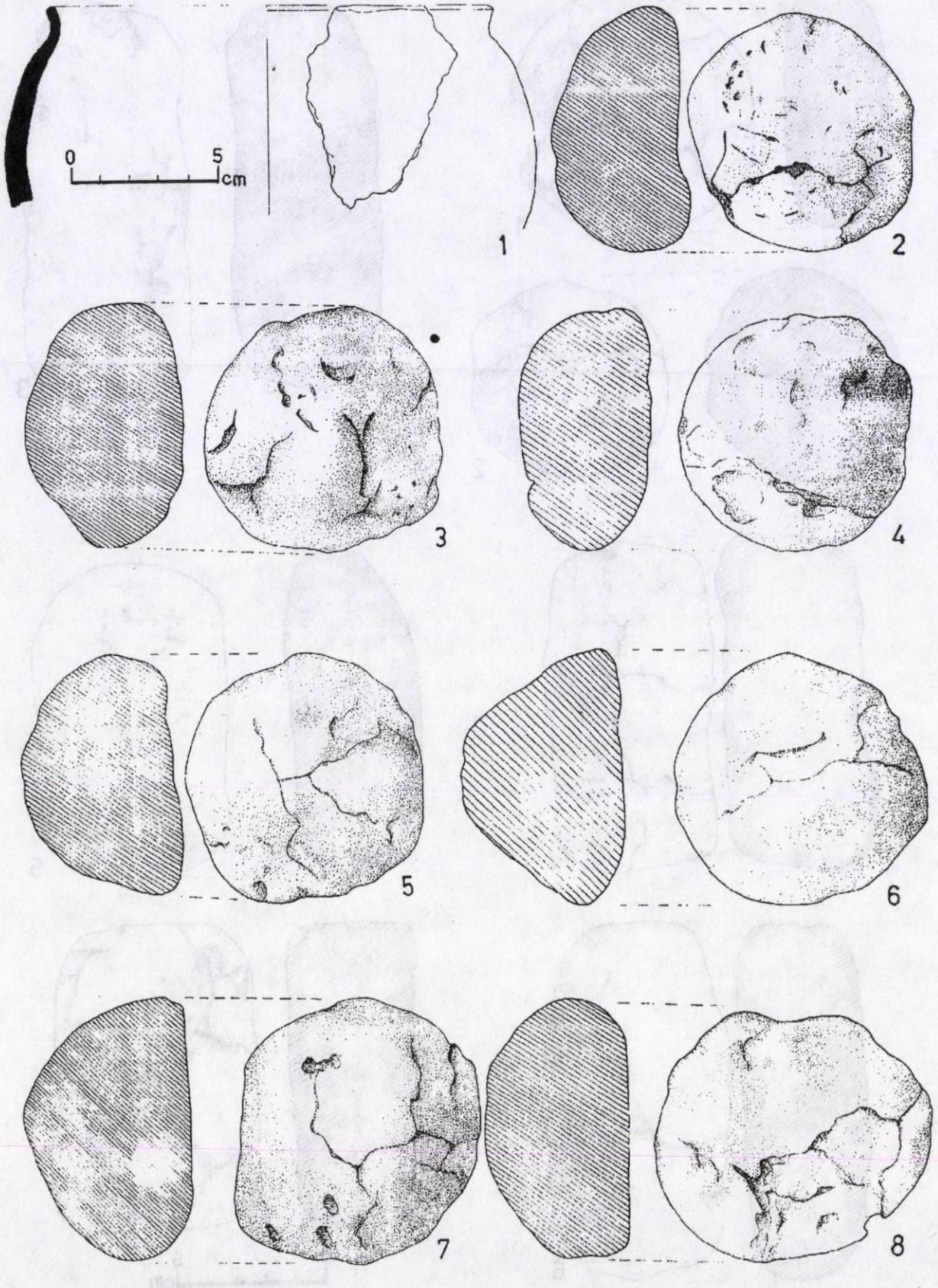

Planșa VIII

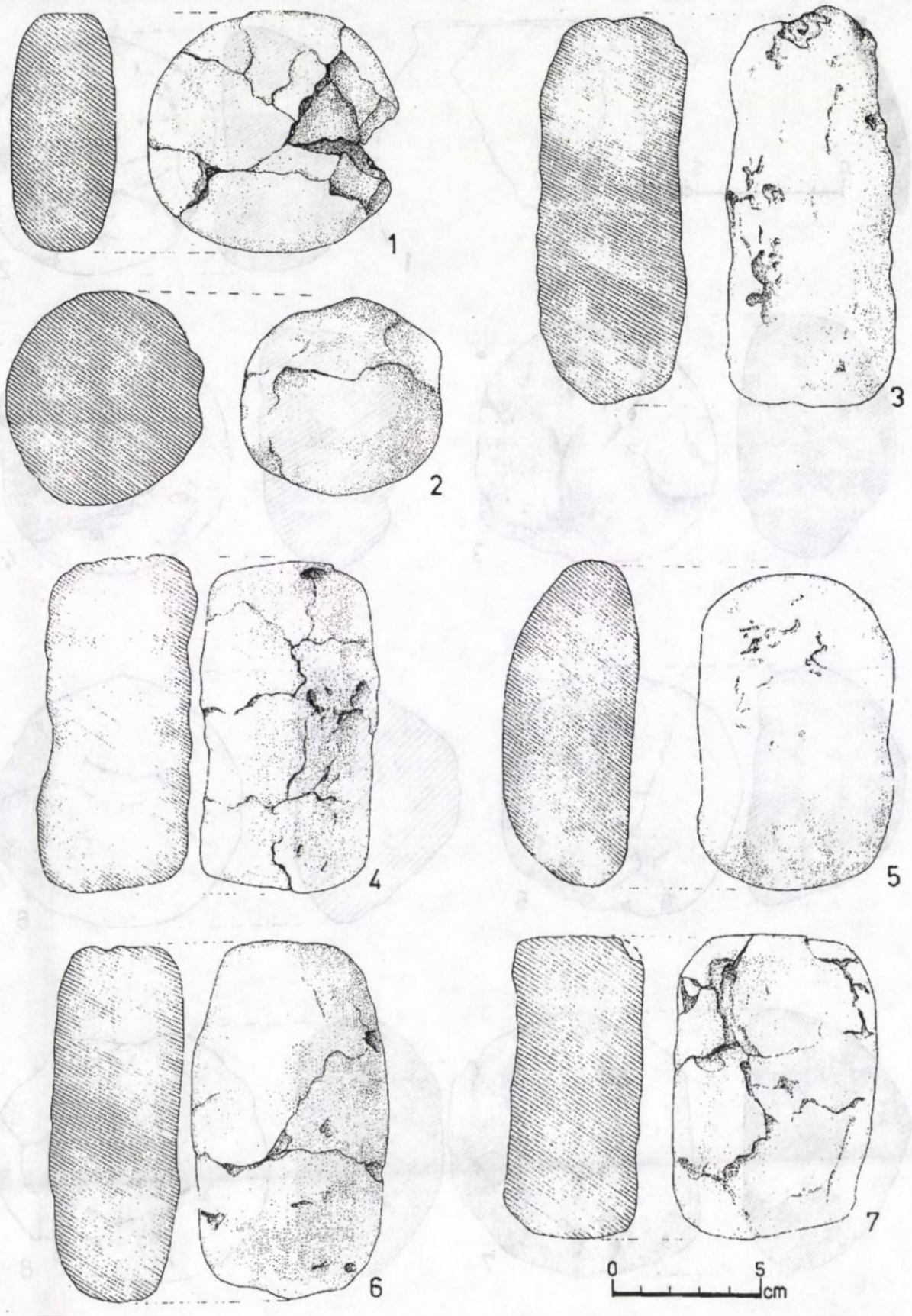

Planşa IX

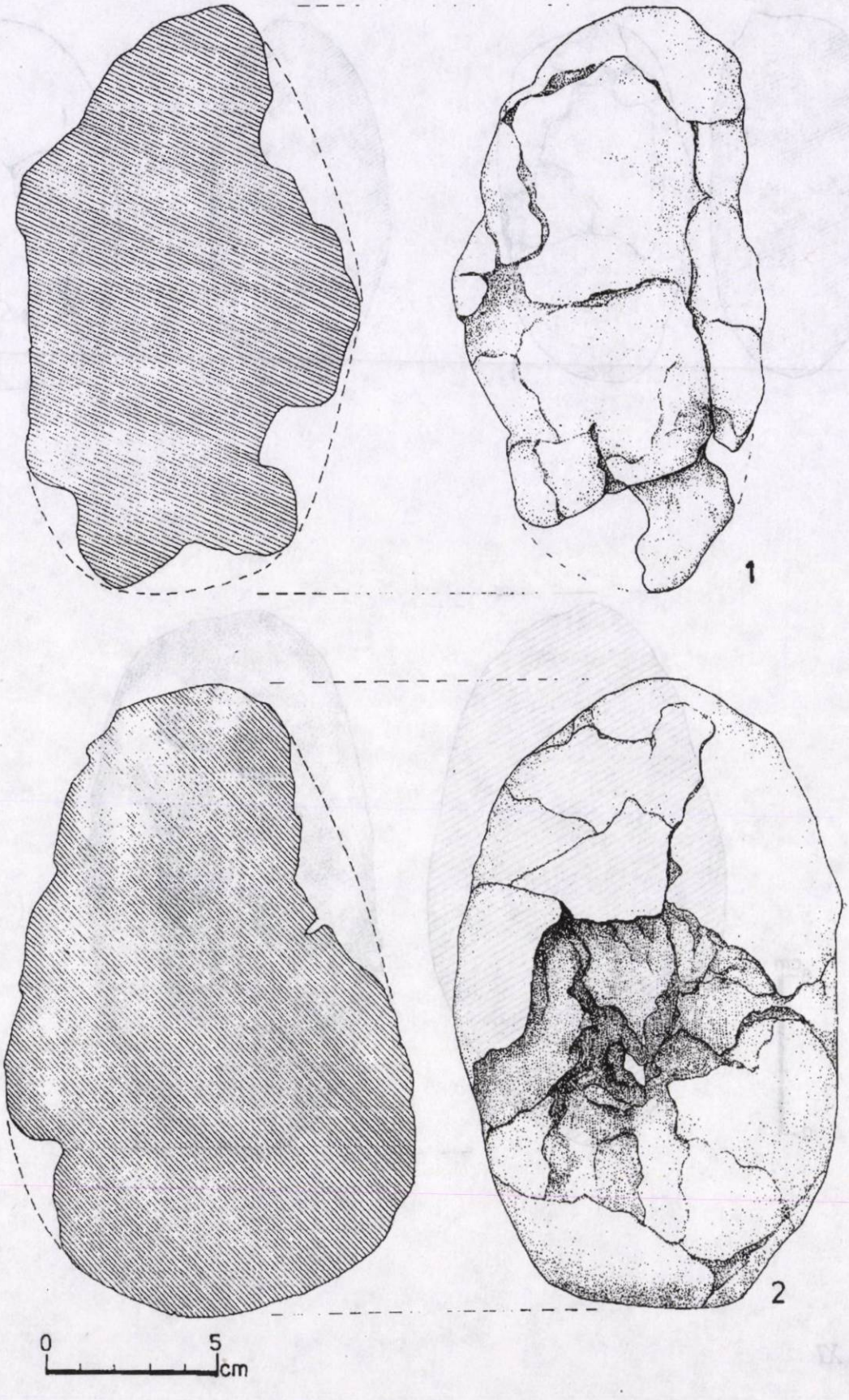

Planșa X

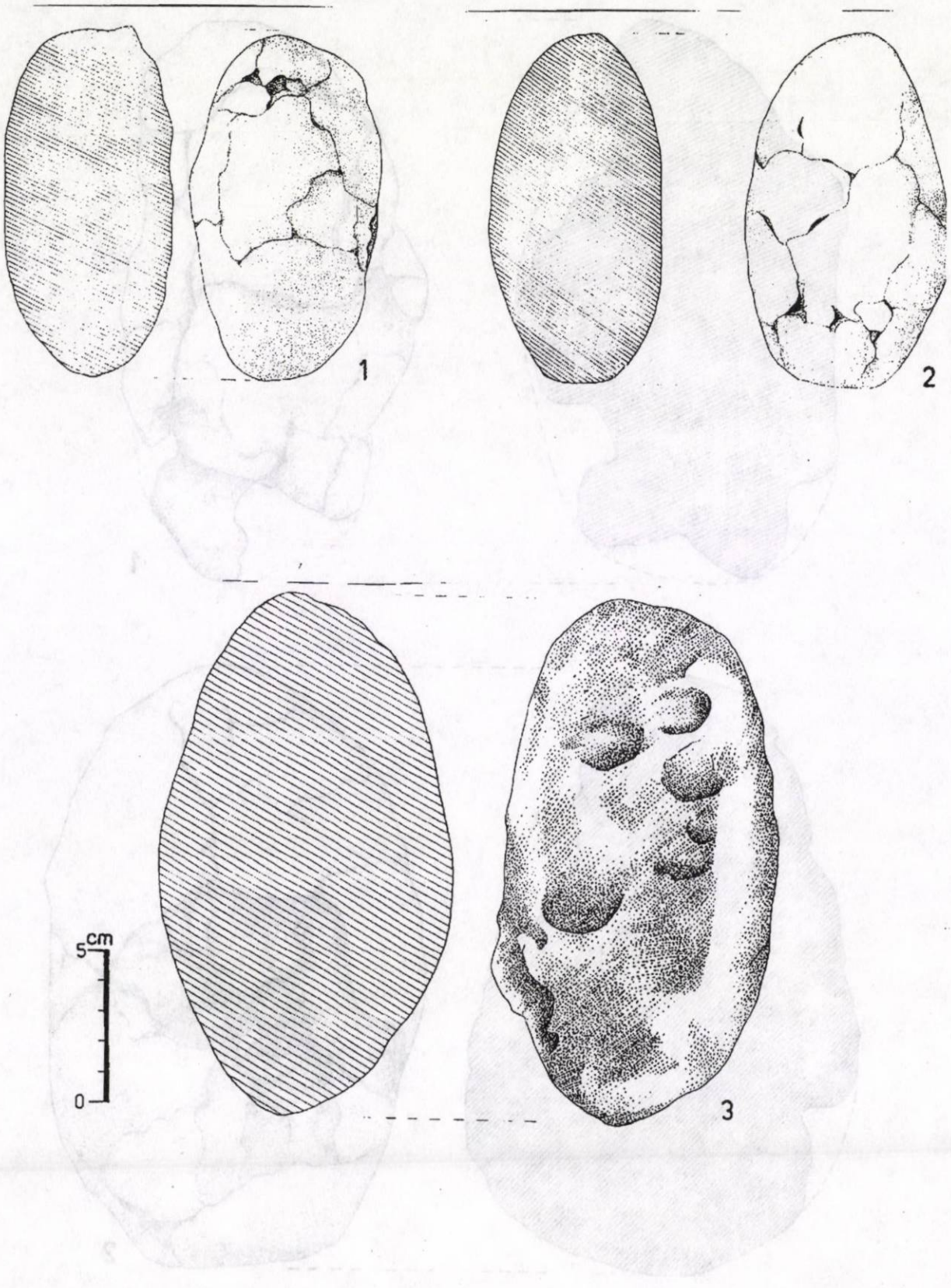

Planșa XI

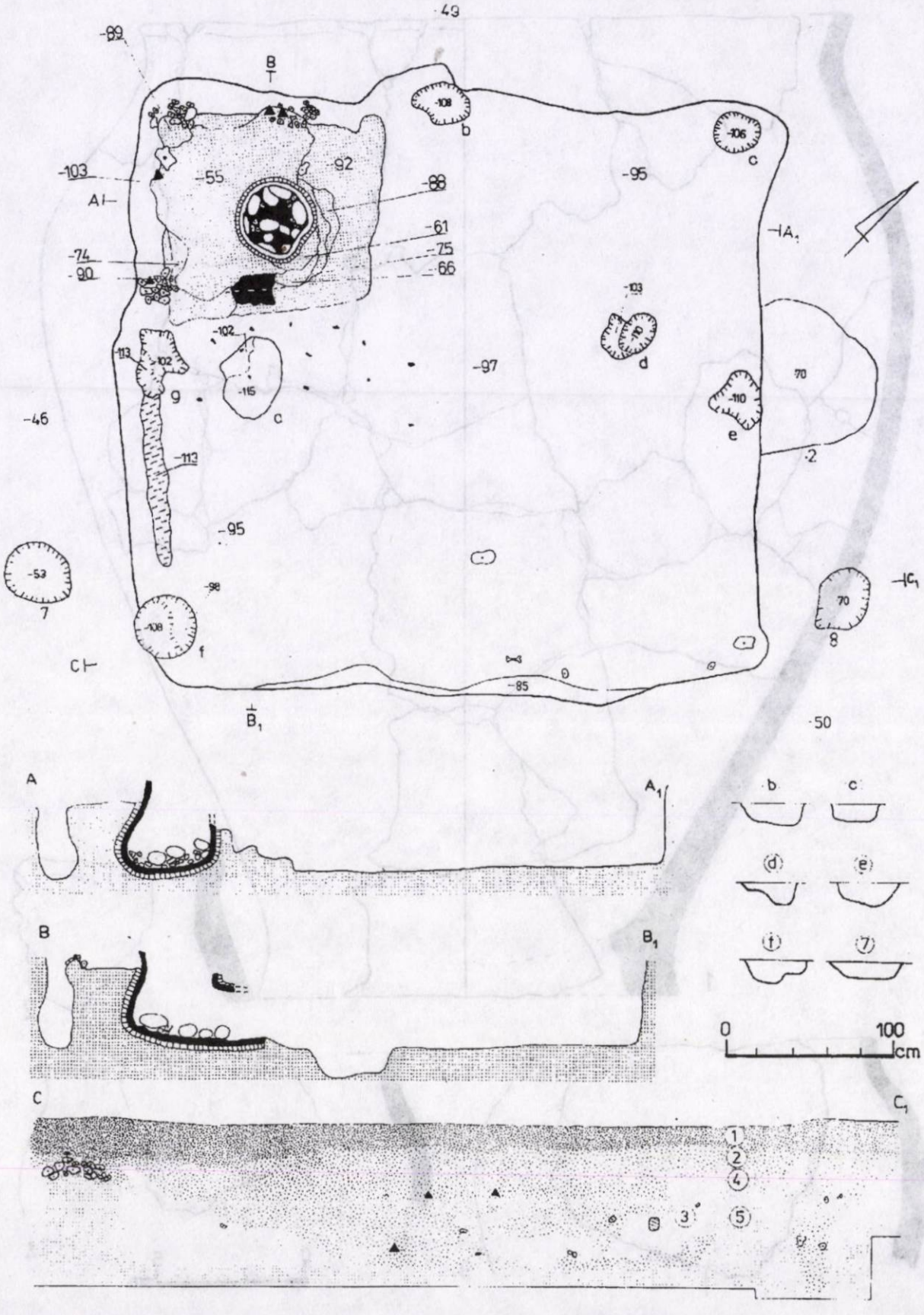
-89
B
-103
A
-55
-92
-88
-61
-75
-66
-74
-90
-108
b
-106
c
-95
A1
-103
-110
d
-102
-113
-102
-115
c
-97
70
-110
e
-46
-113
-95
-53
7
-98
-108
f
C
-85
B1
-50
70
8
C1
A
A1
B
B1
b
c
d
e
f
7
0
100
cm
C
C1
1
2
4
3
5

Planșa XII

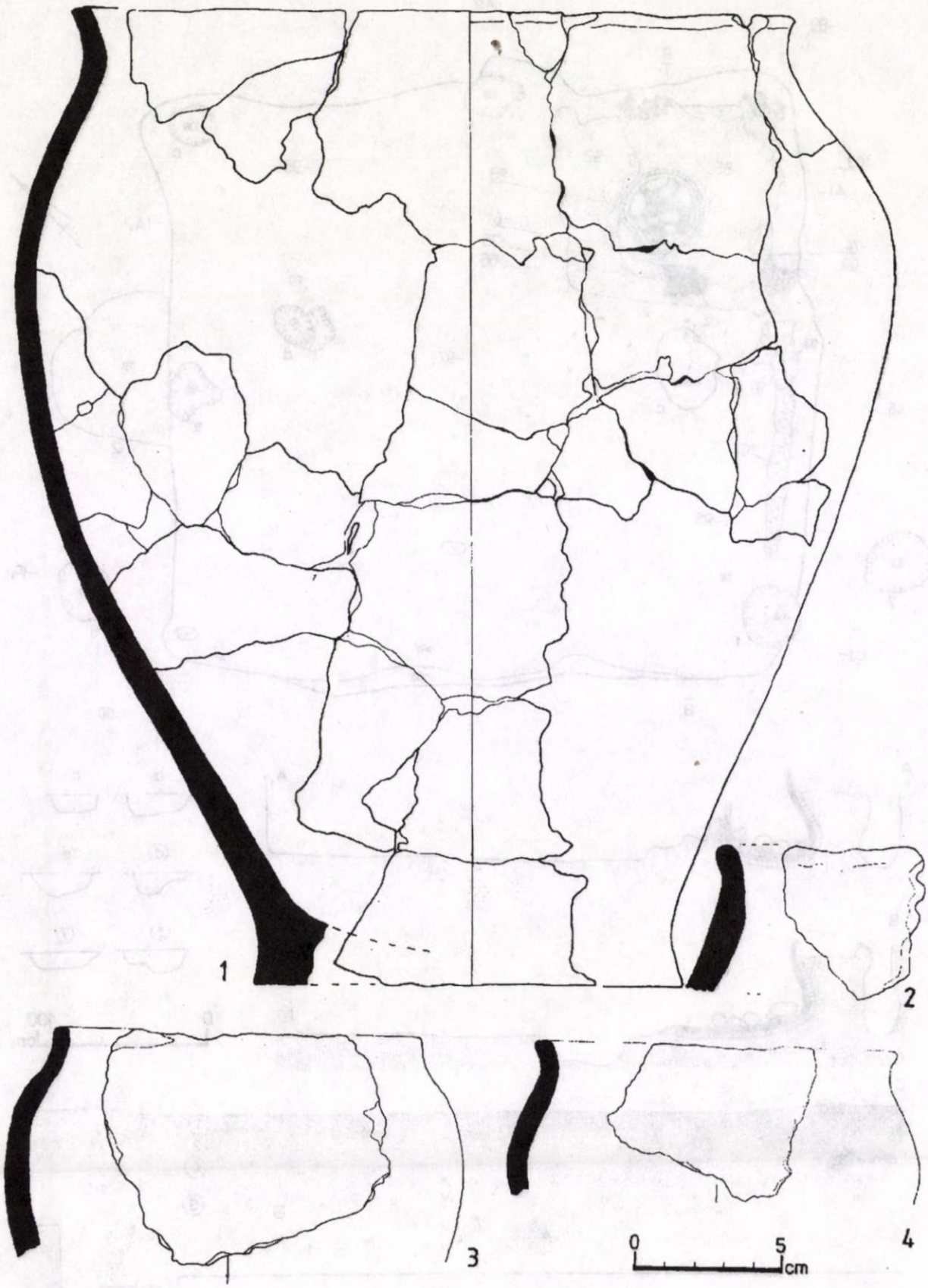

Planșa XIII

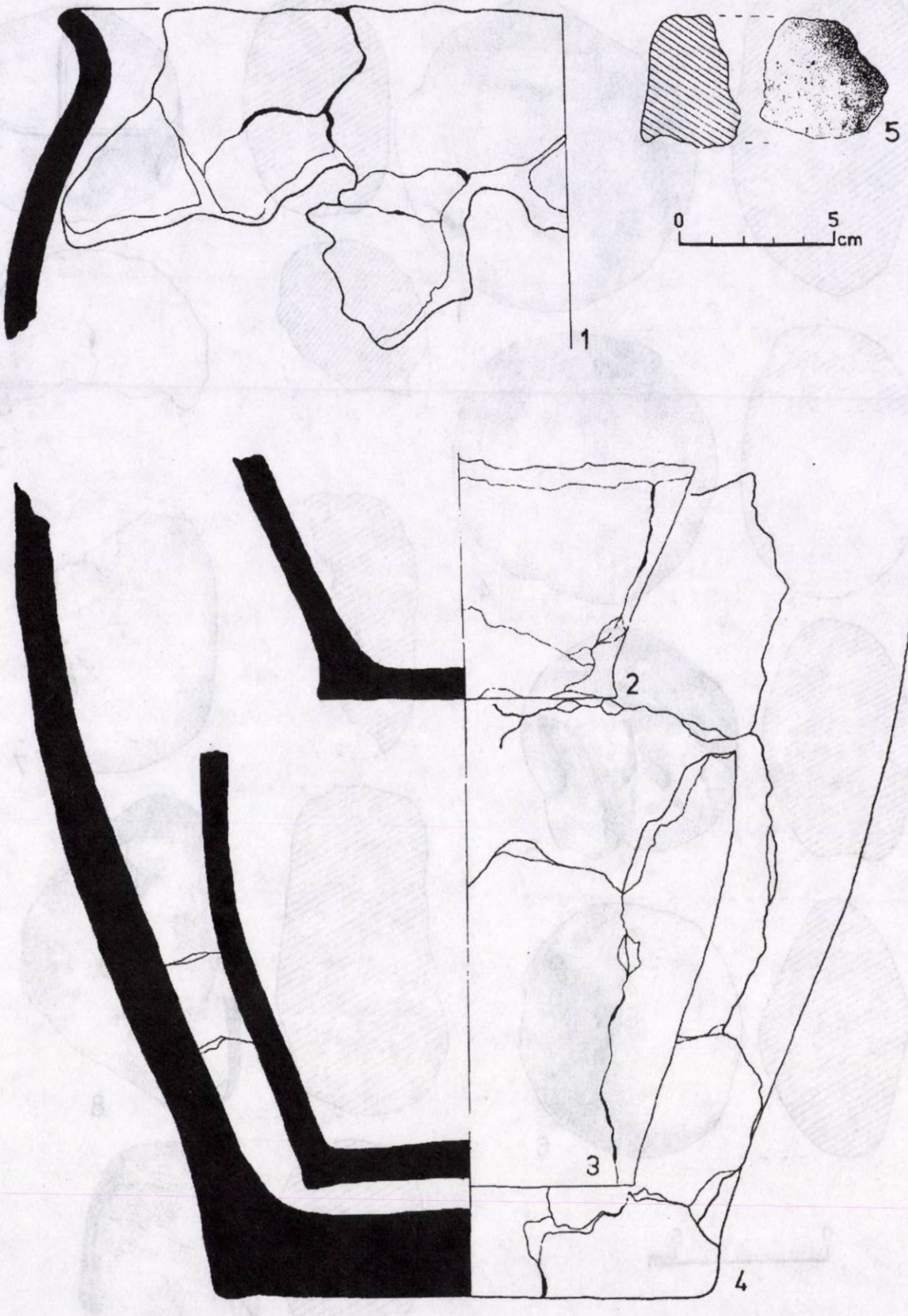

Planșa XIV

Planșa XV

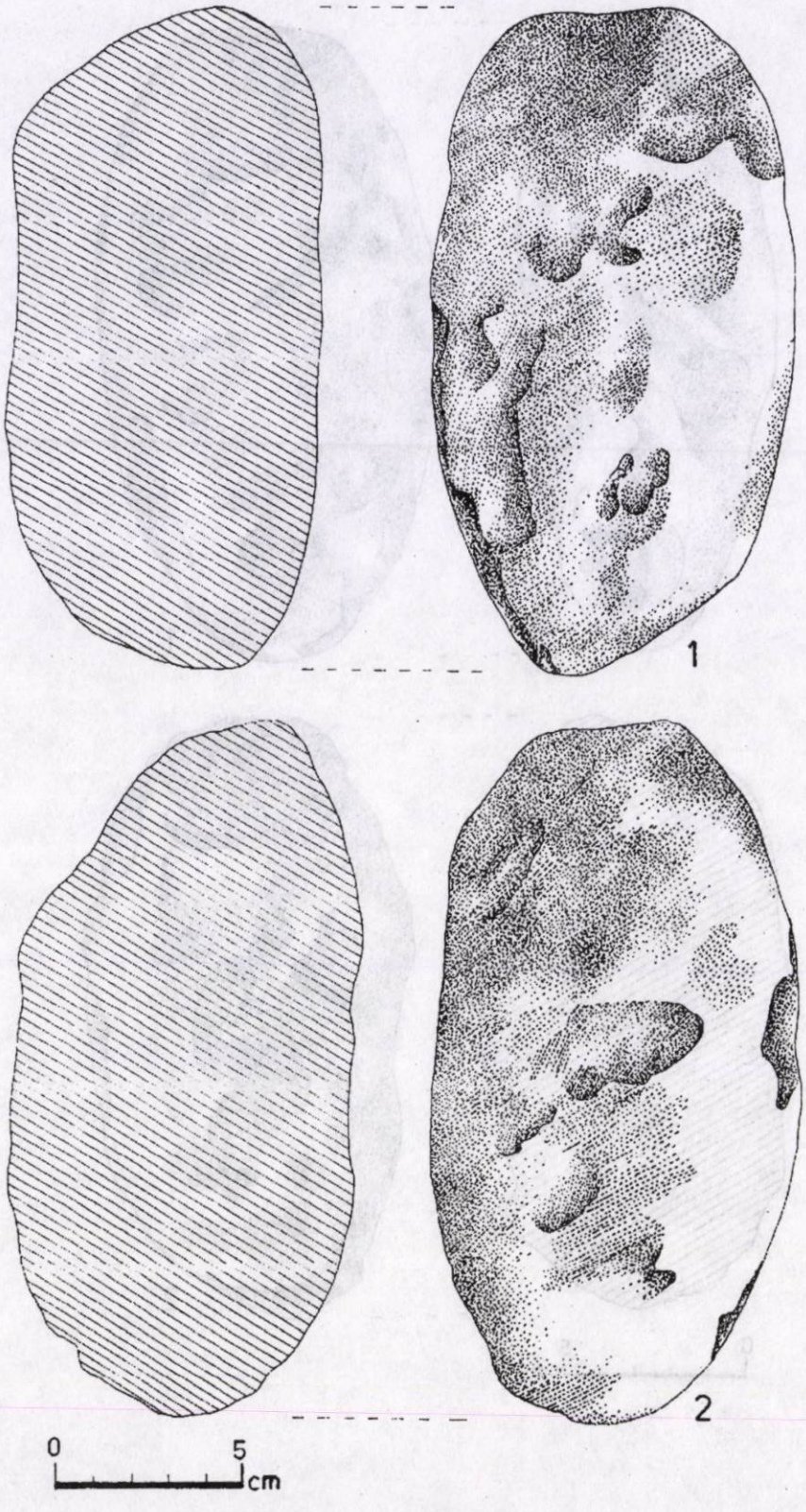

Planșa XVI

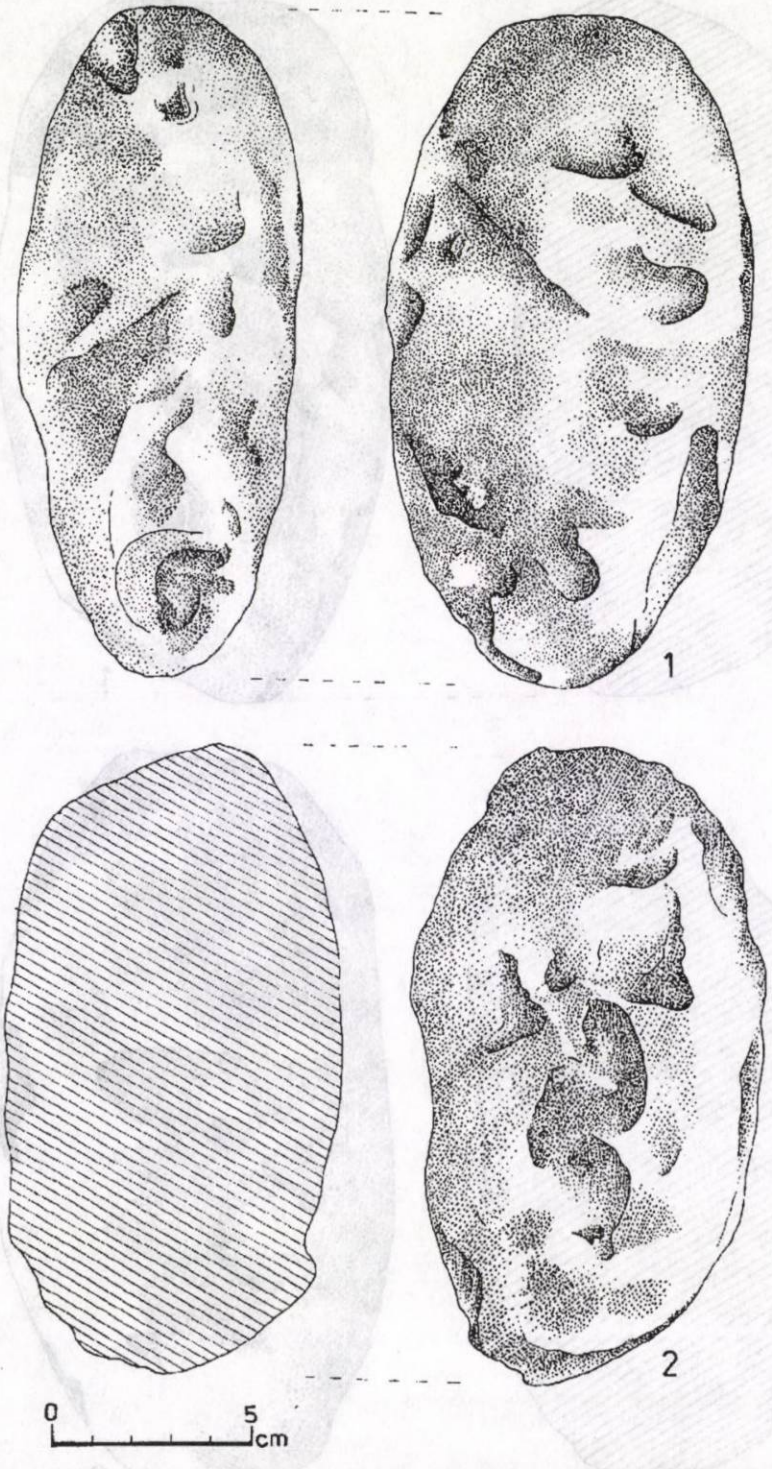

Planșa XVII

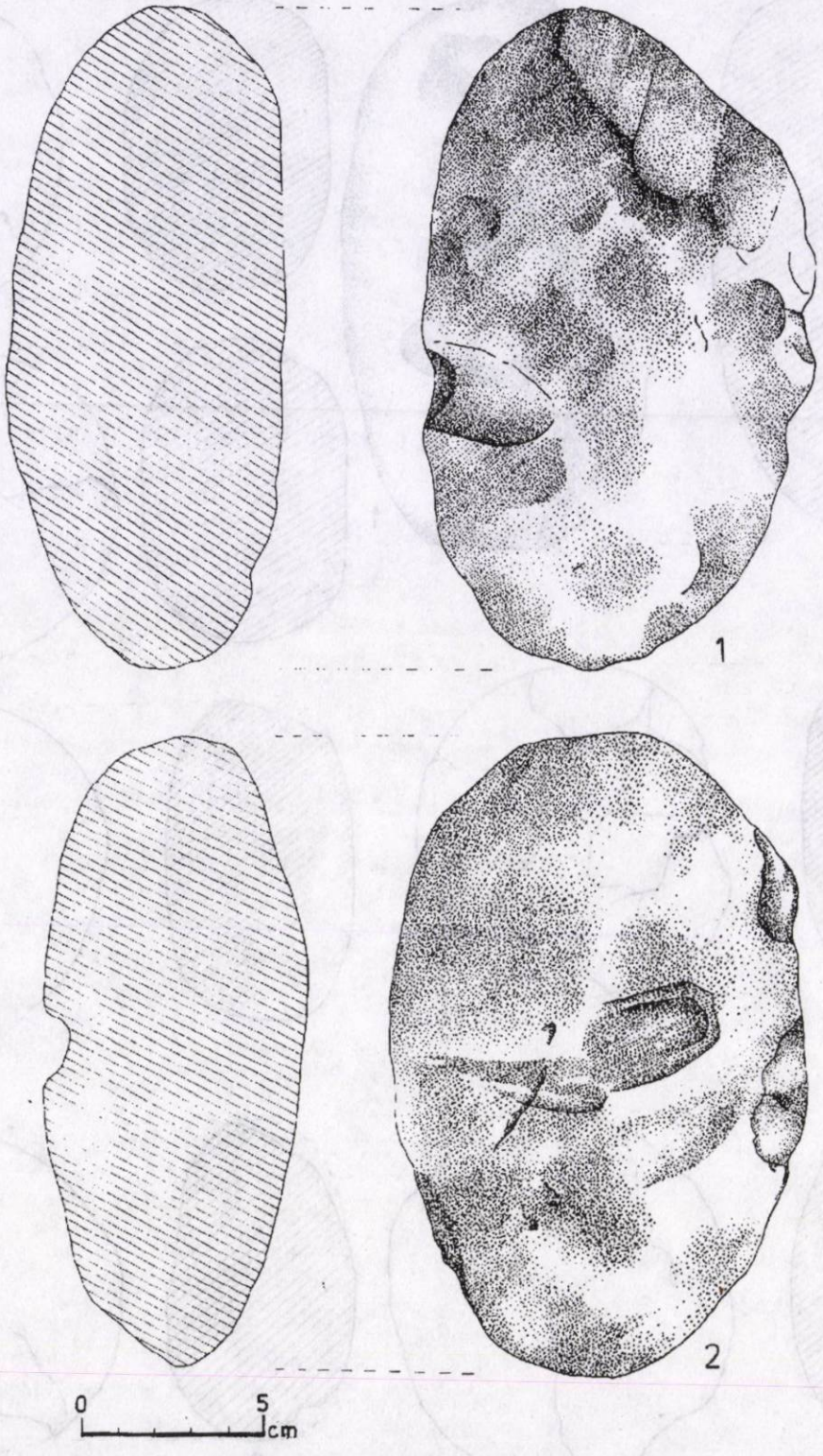

Planșa XVIII

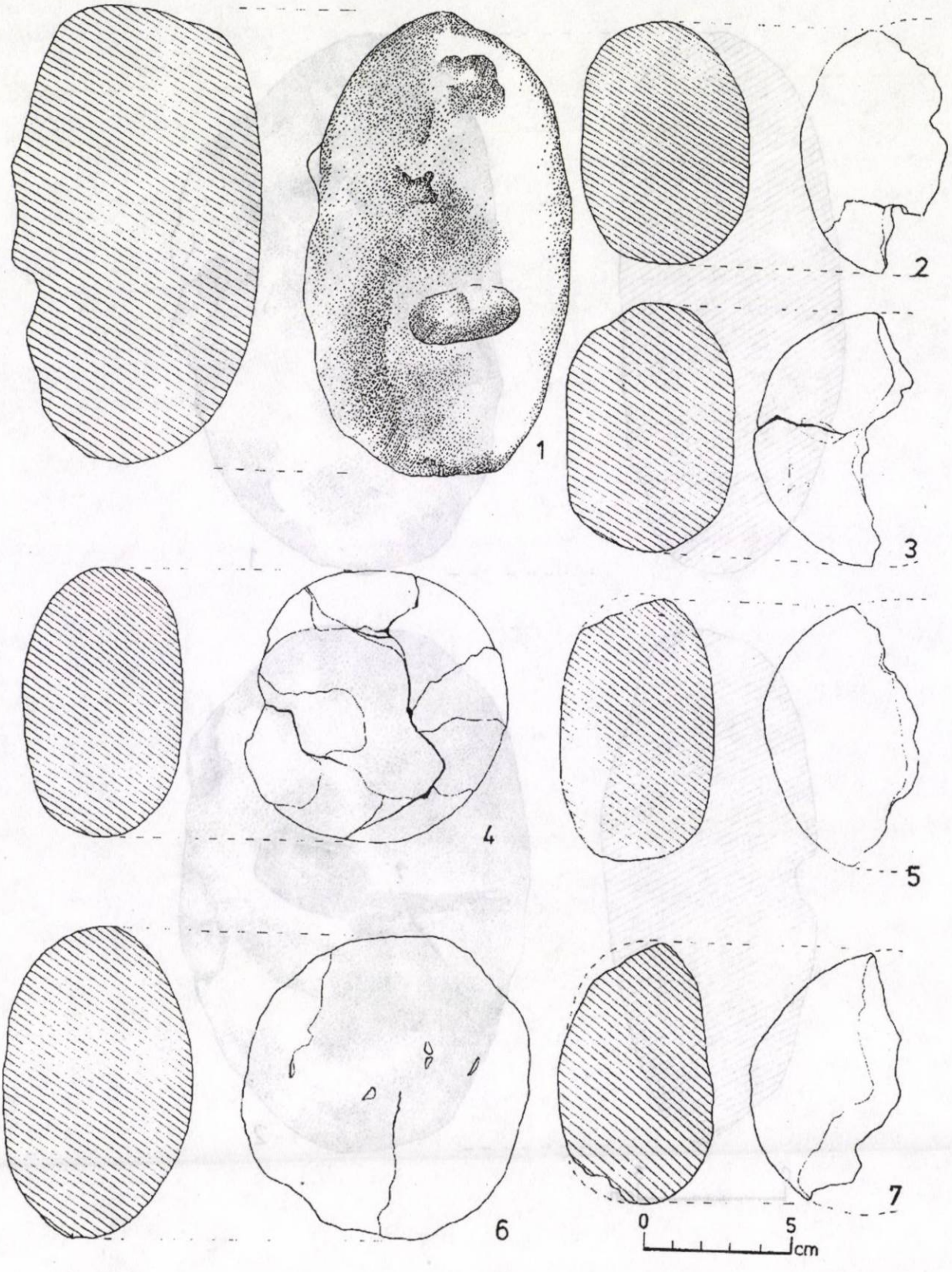

Planșa XIX

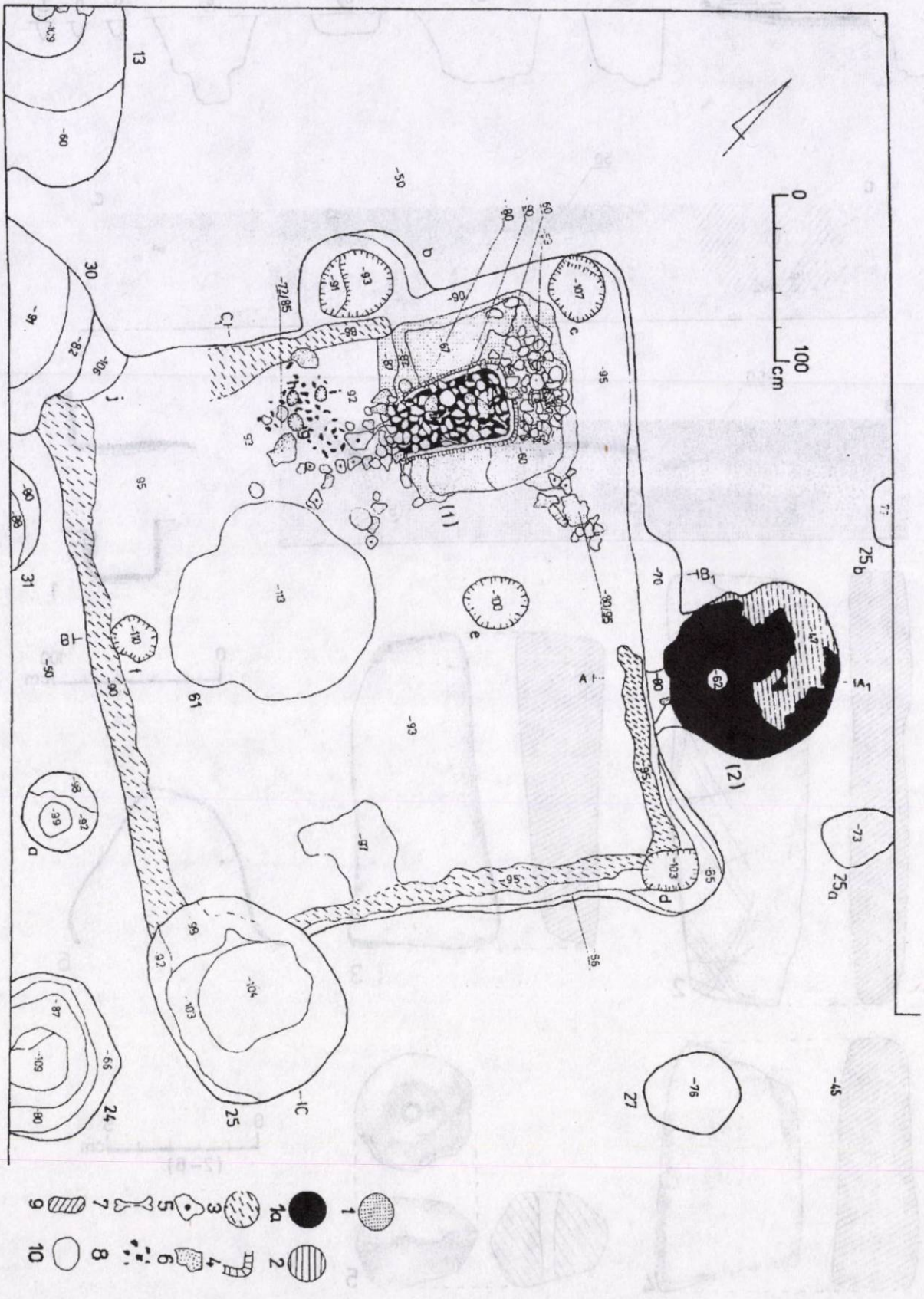

Planșa XX

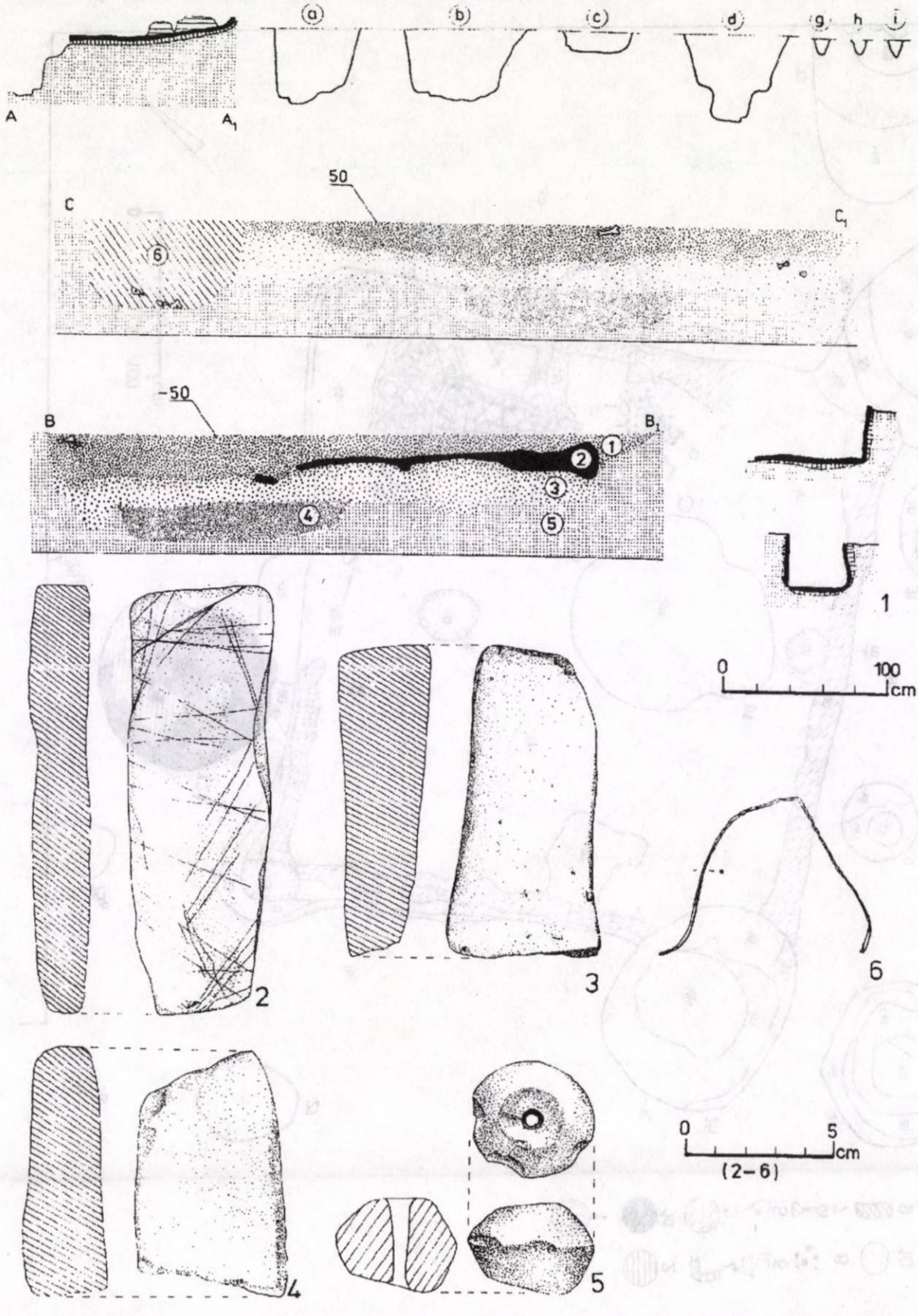

Planșa XXI

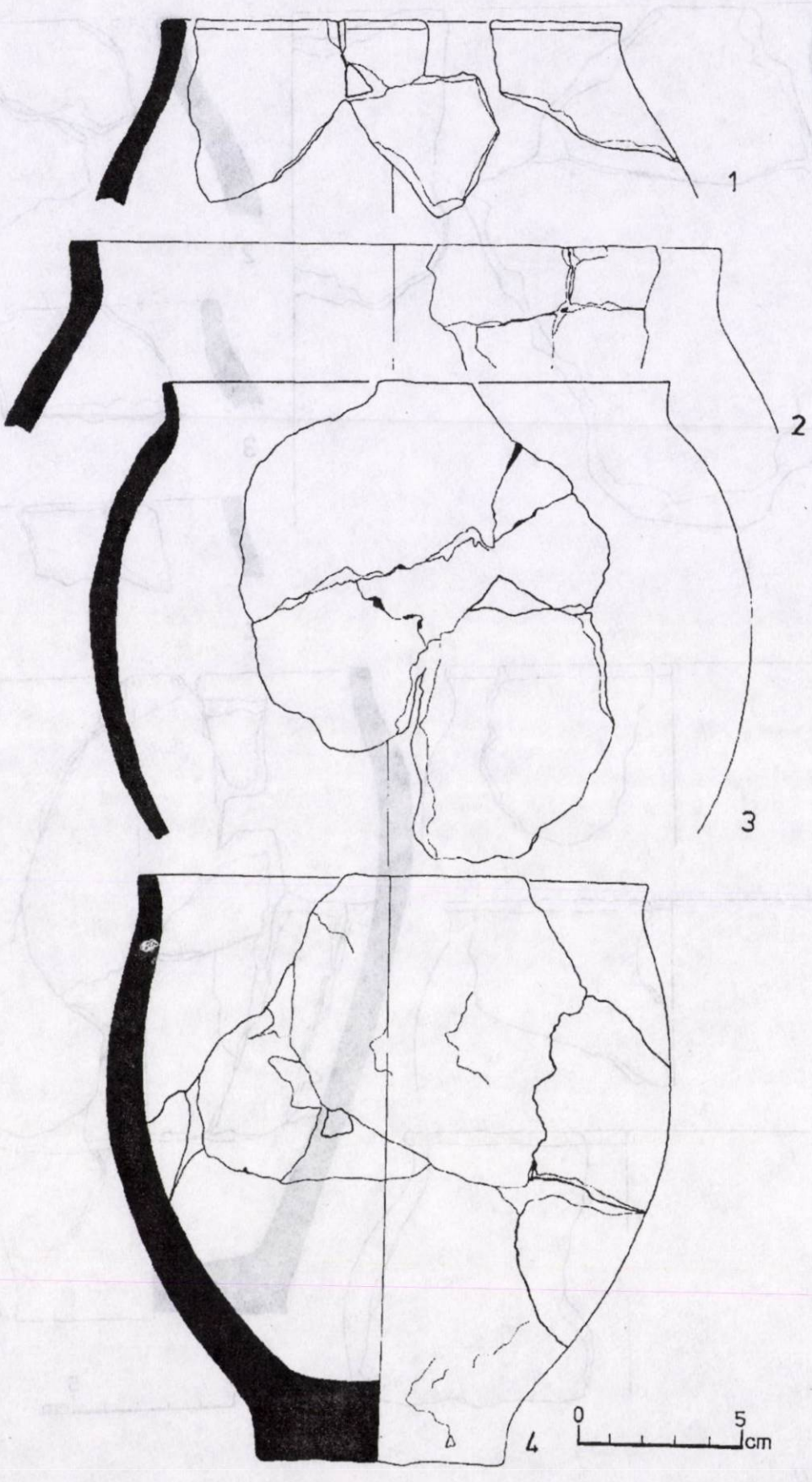

Planșa XXII

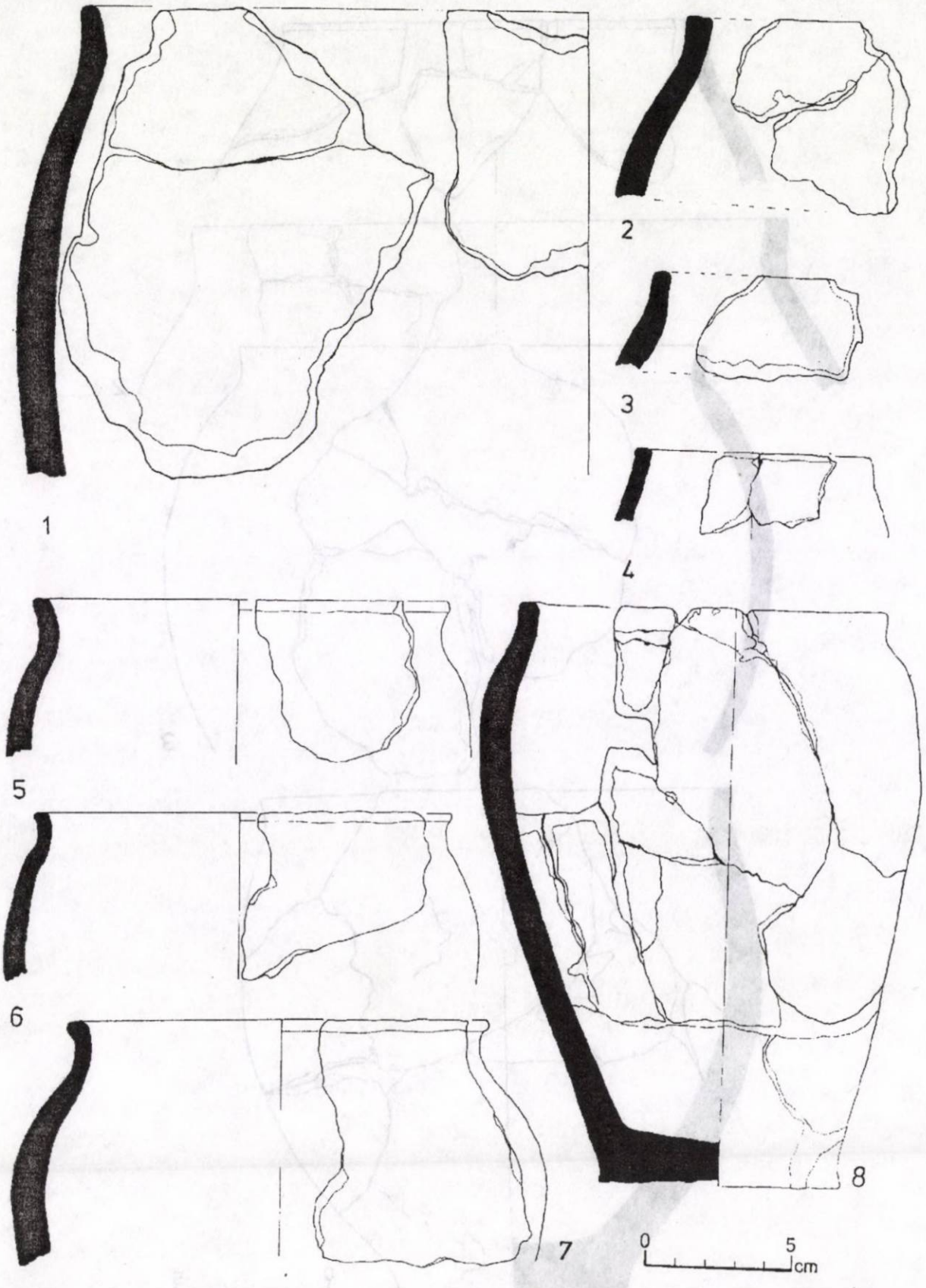

Planșa XXIII

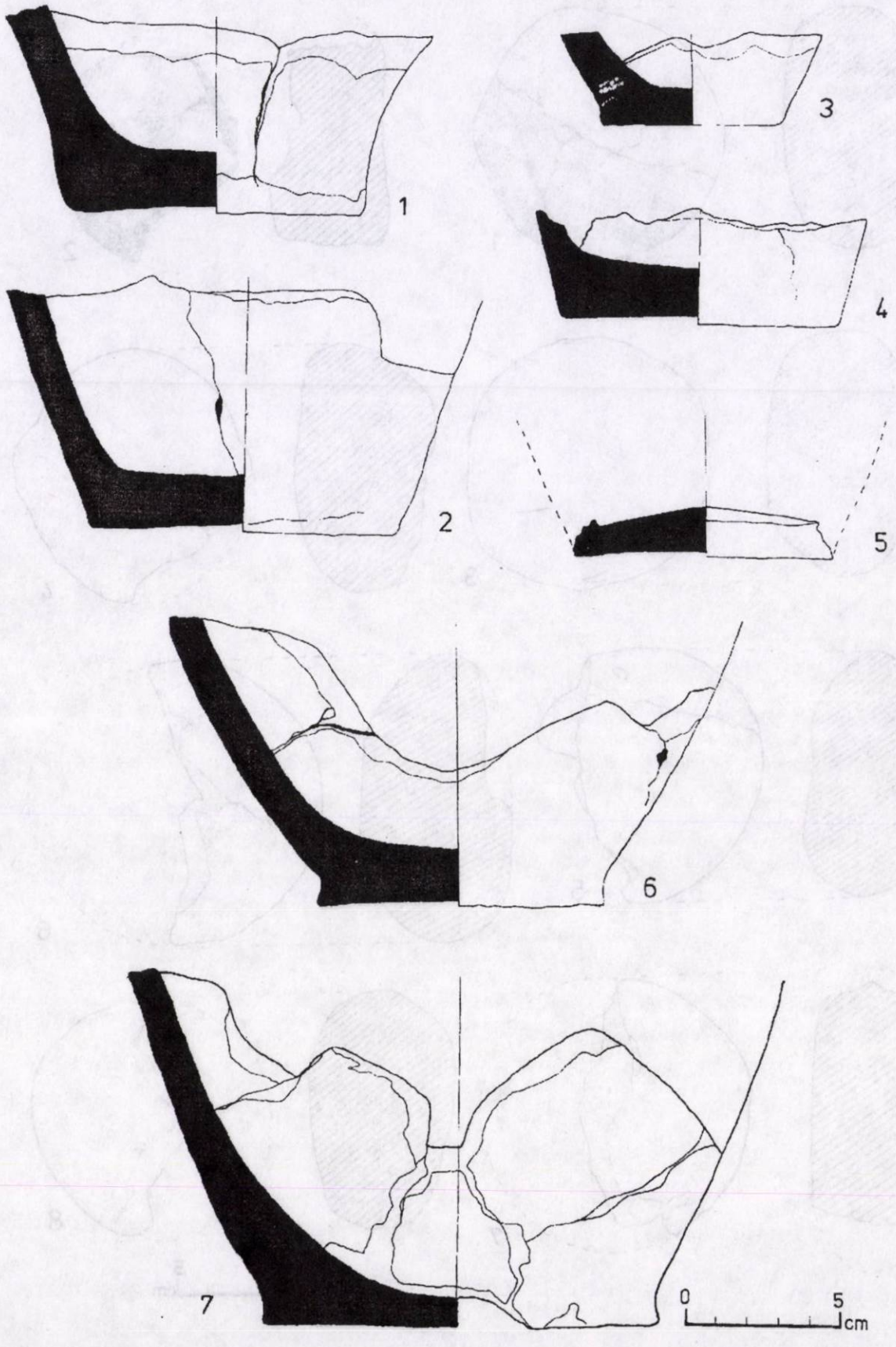

Planșa XXIV

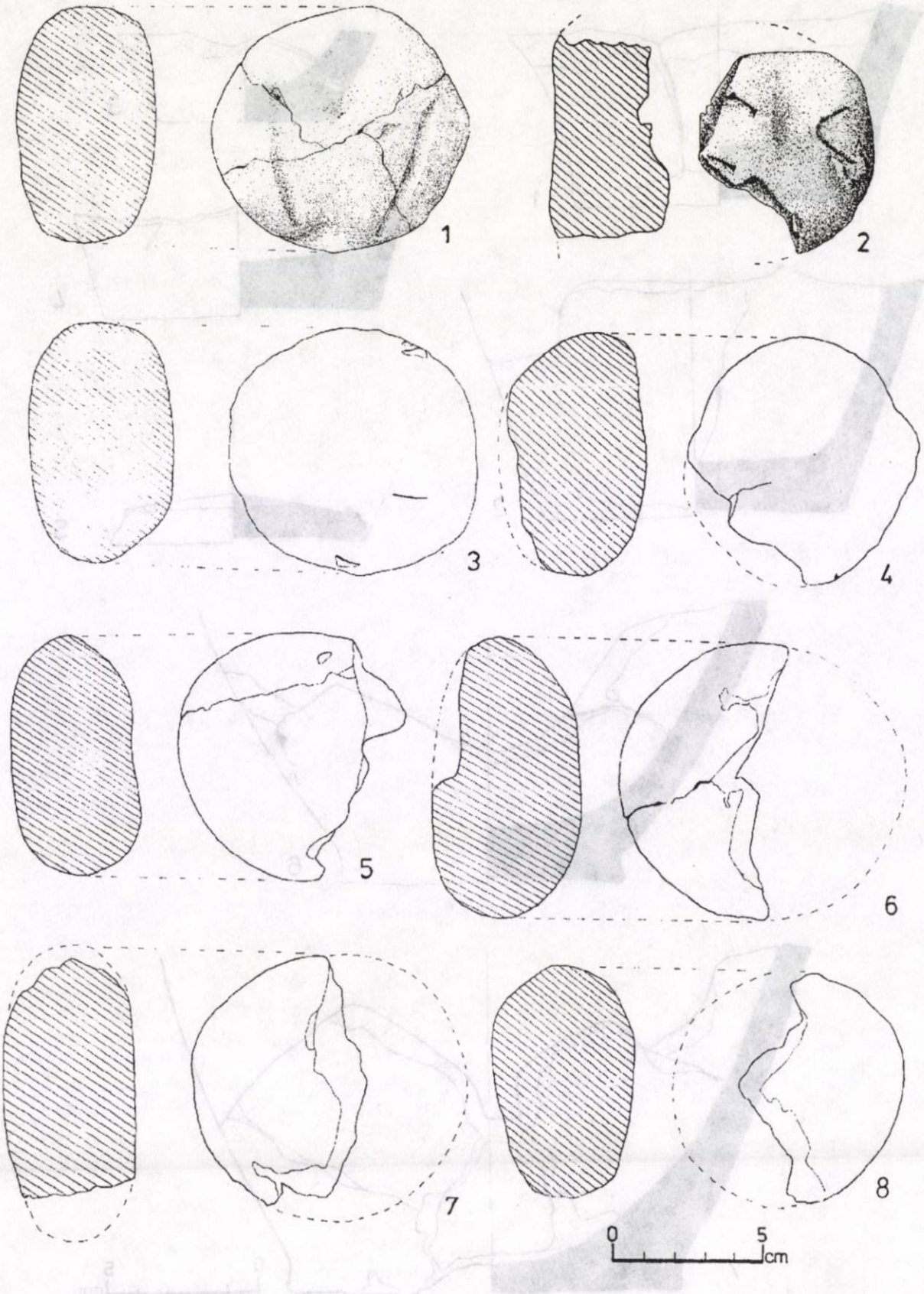

Planșa XXV

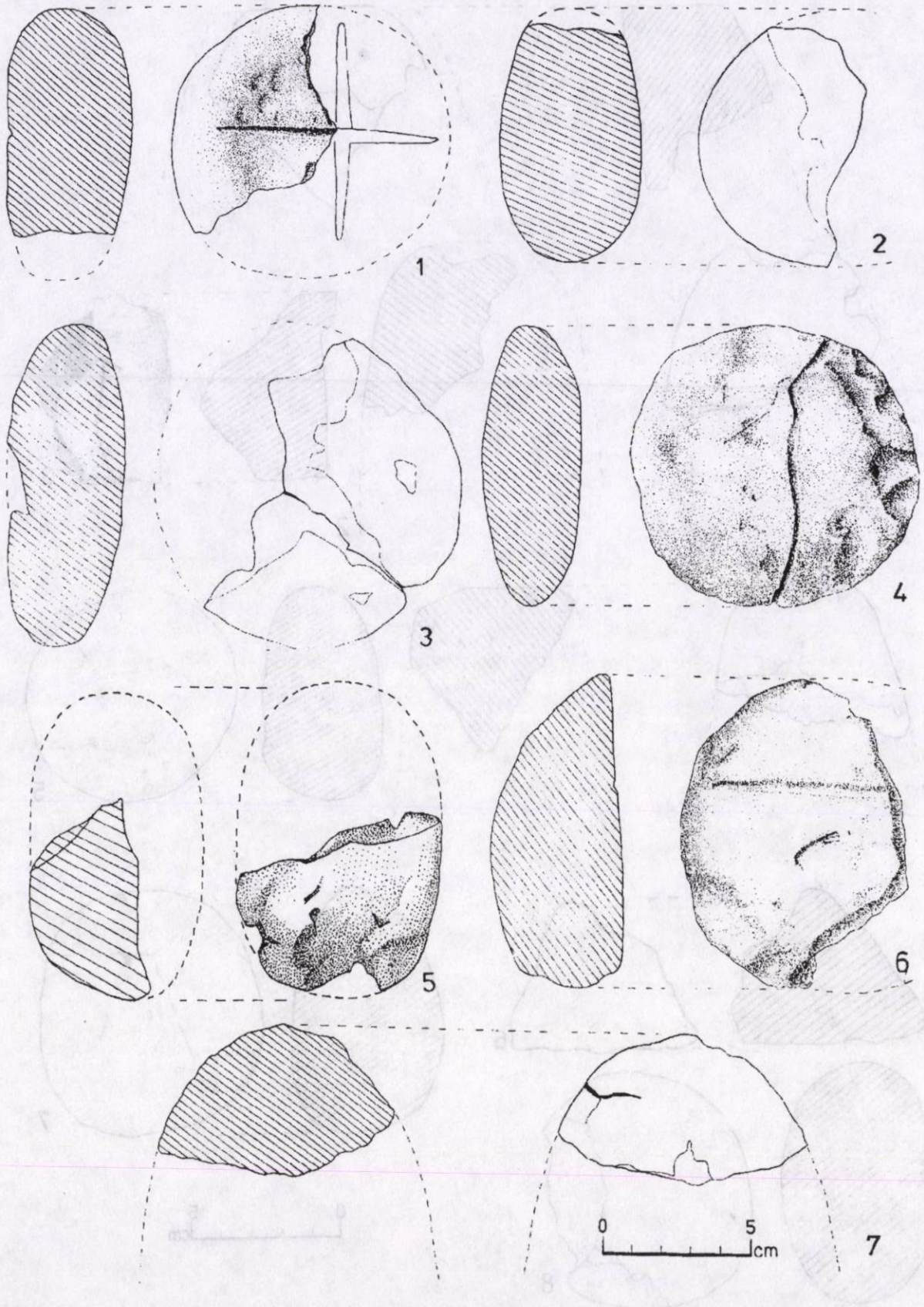

Planșa XXVI

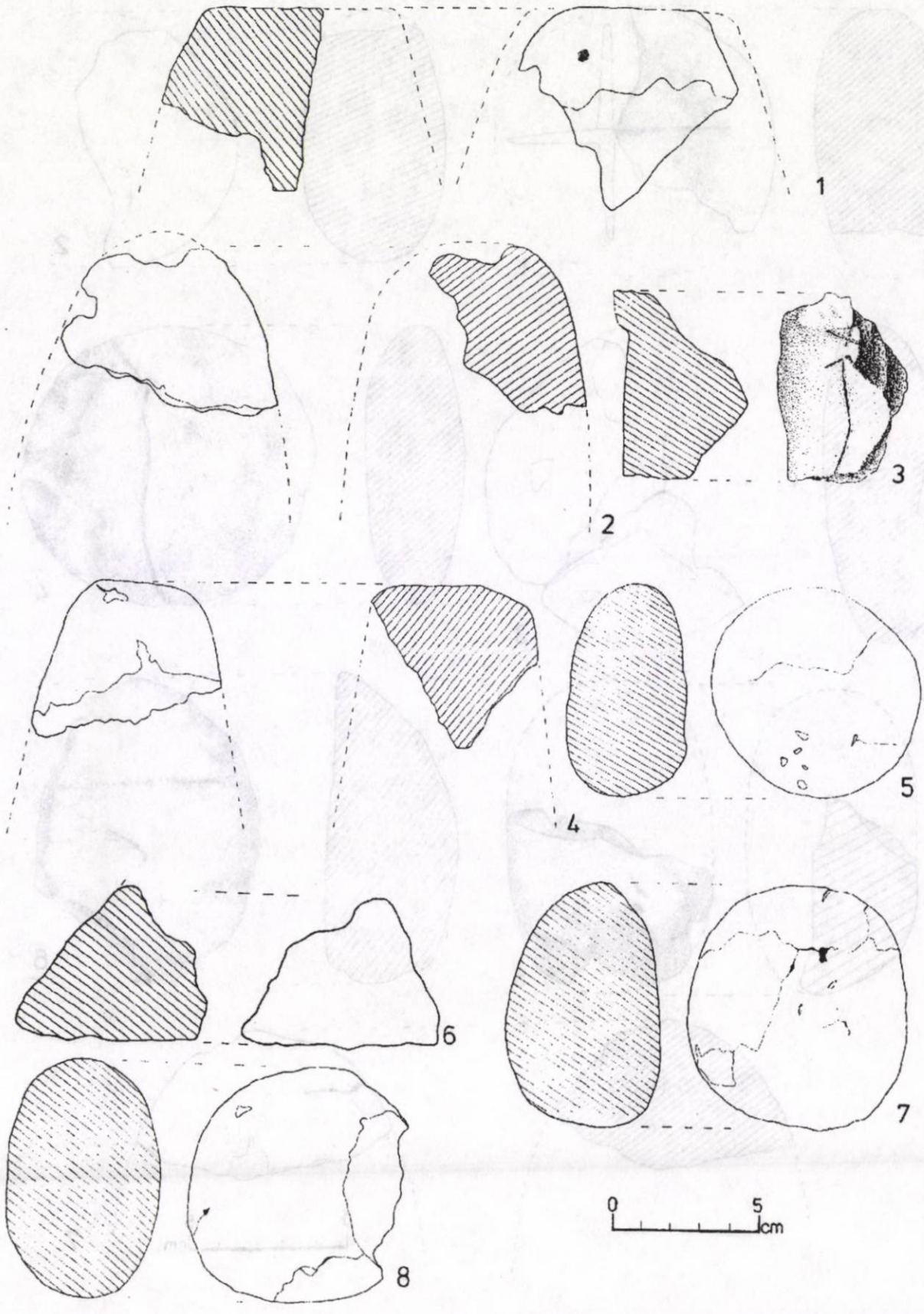

Planșa XXVII

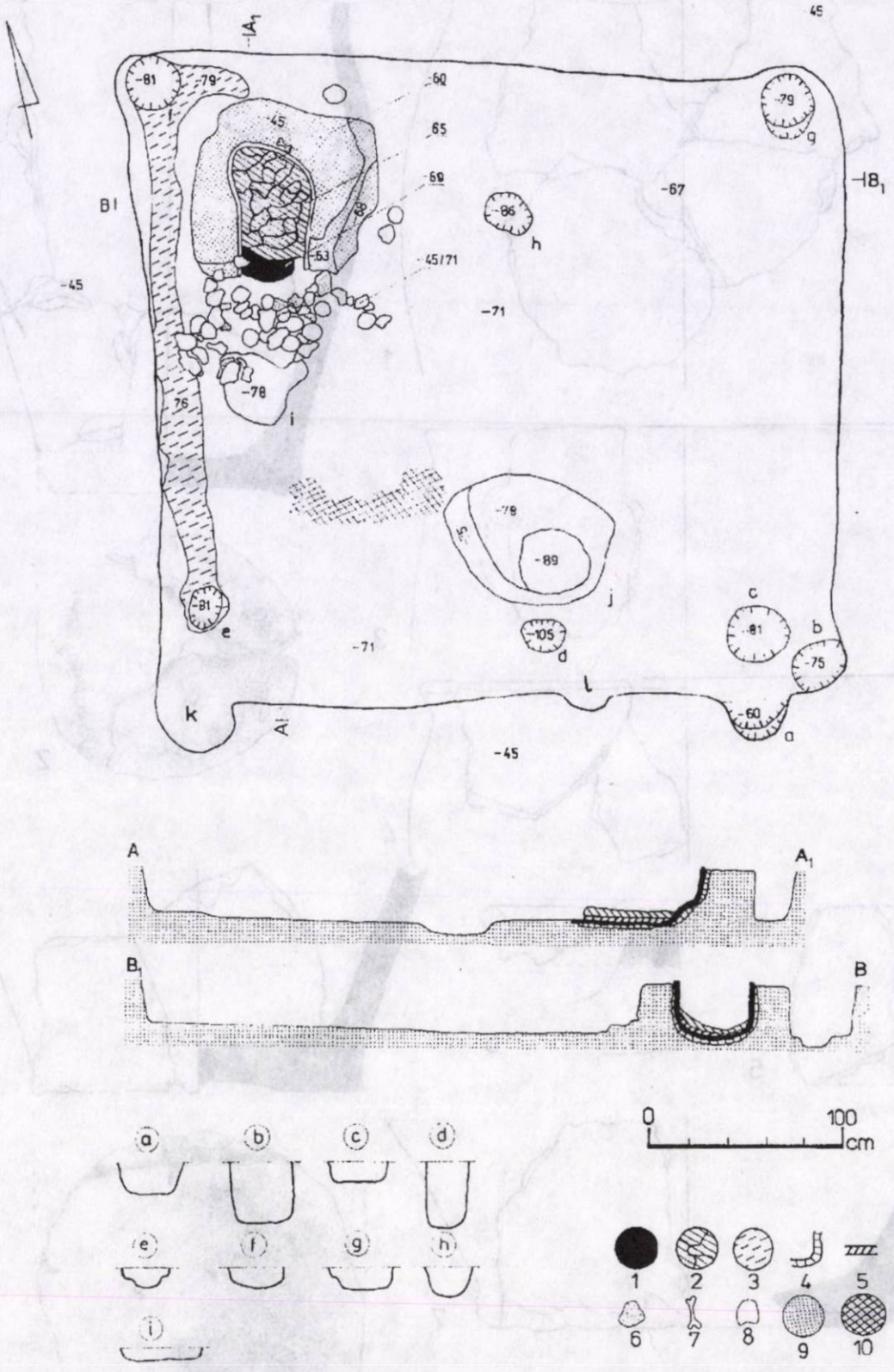

Planșa XXVIII

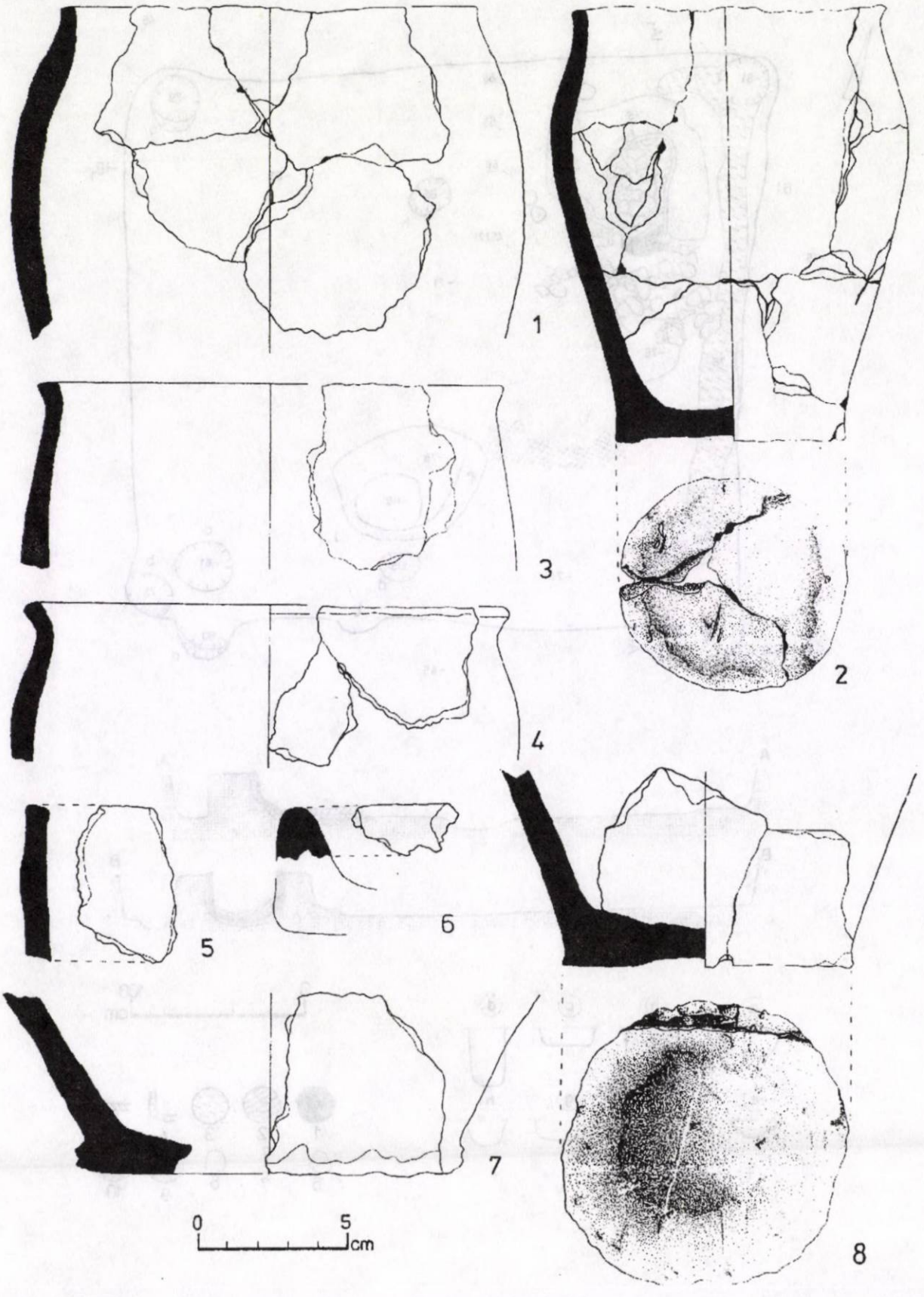

Planșa XXIX

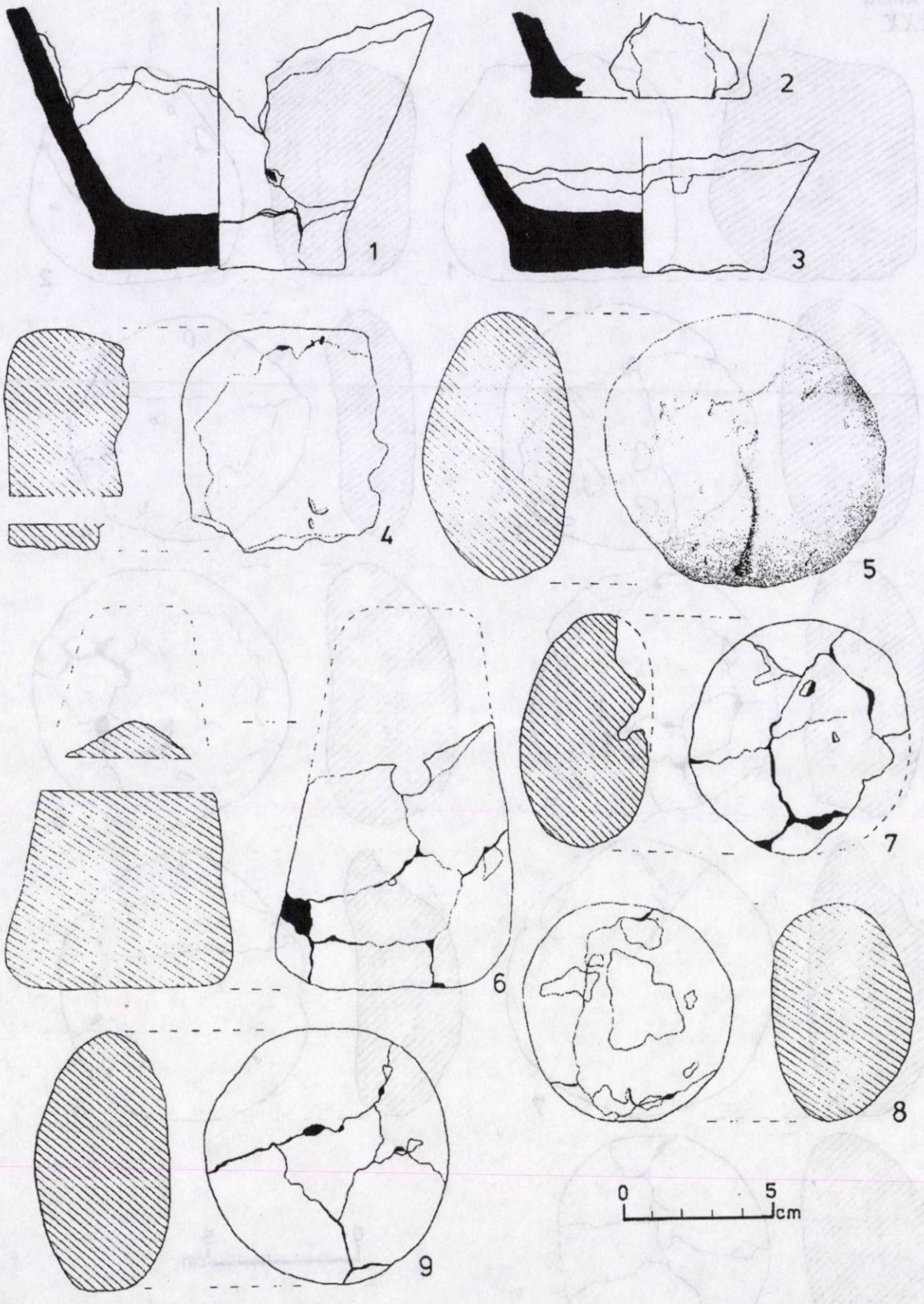
1
2
3
4
5
6
7
8
9
0
5
cm

Planșa XXX

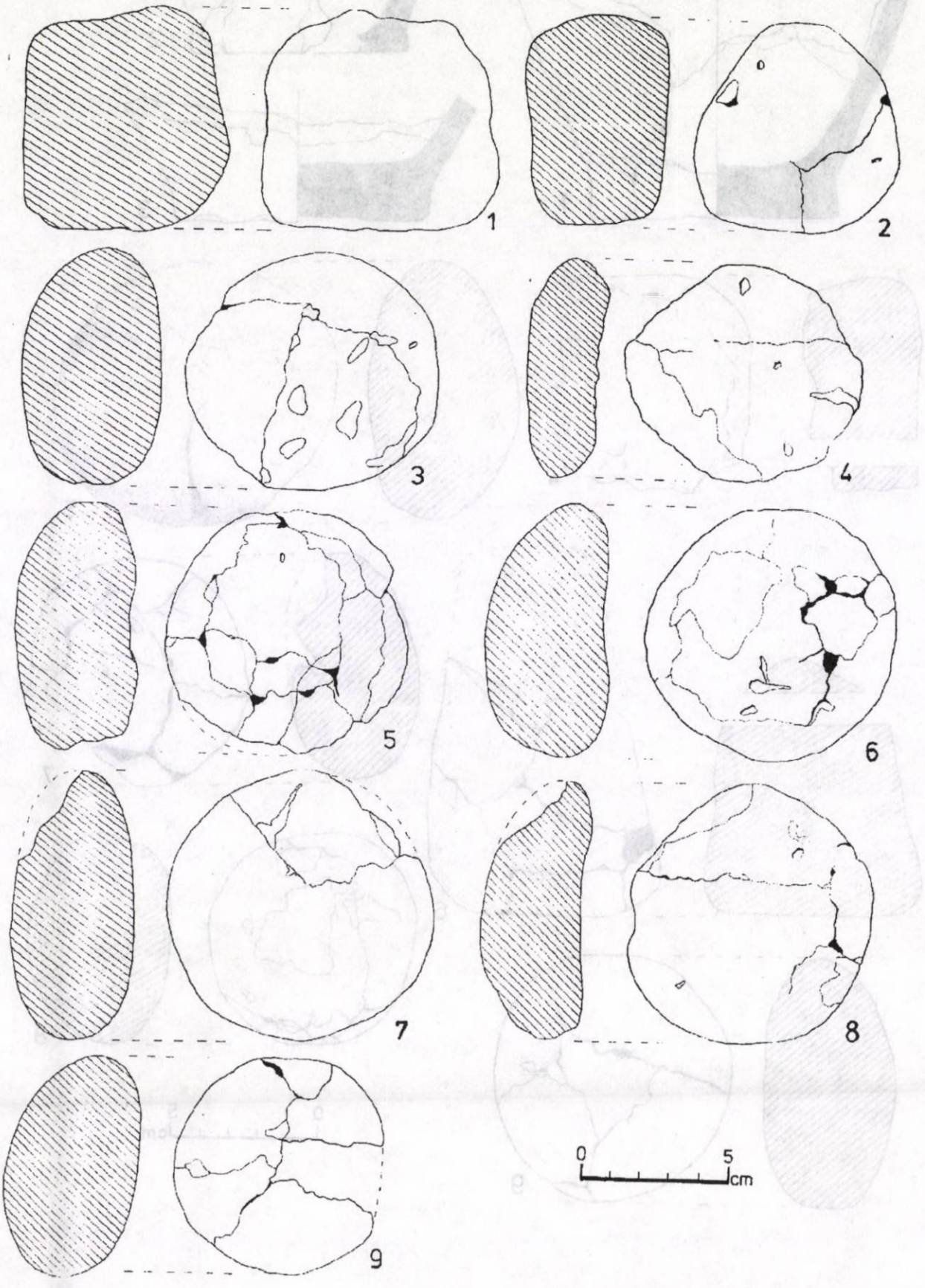

Planșa XXXI

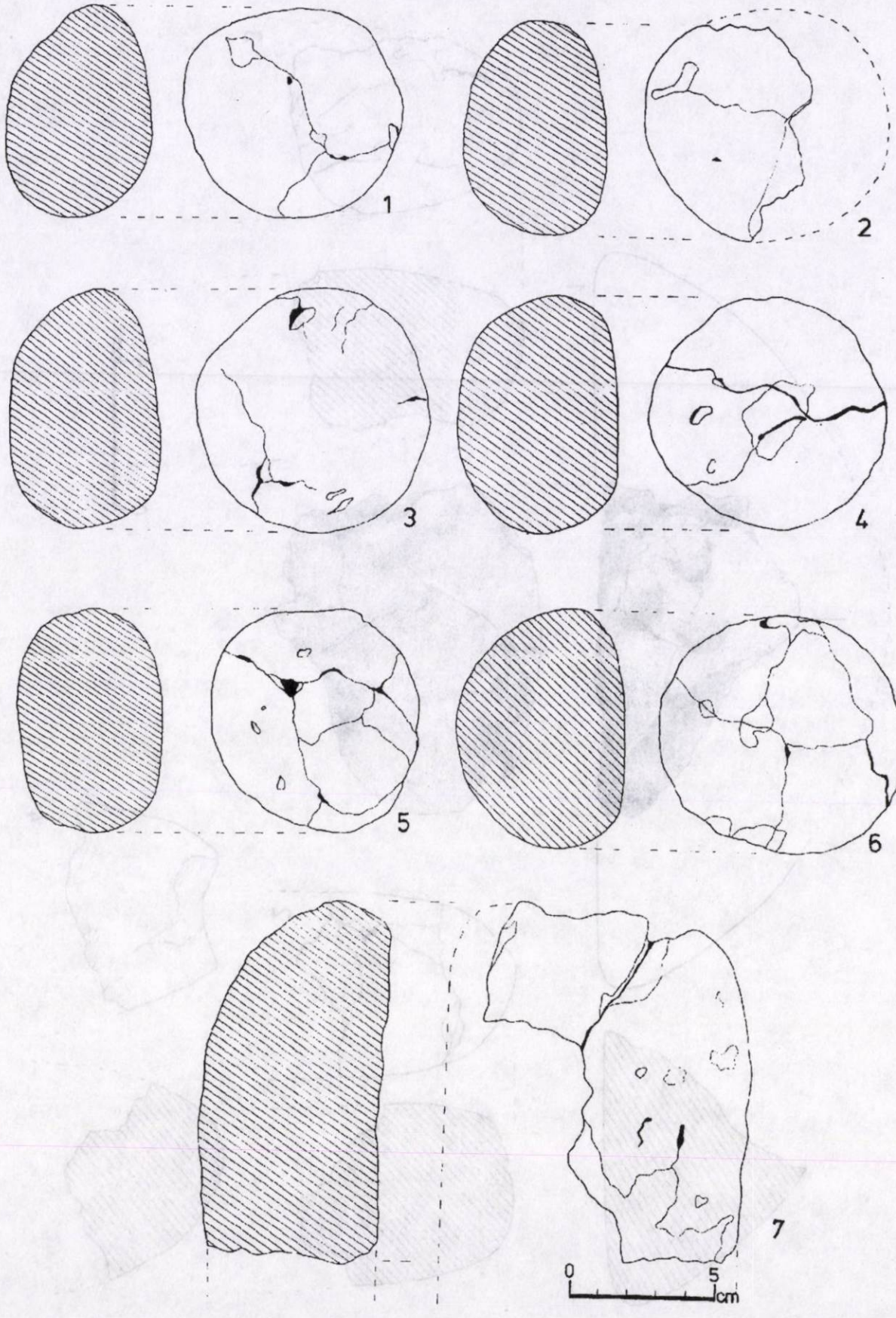

Planşa XXXII

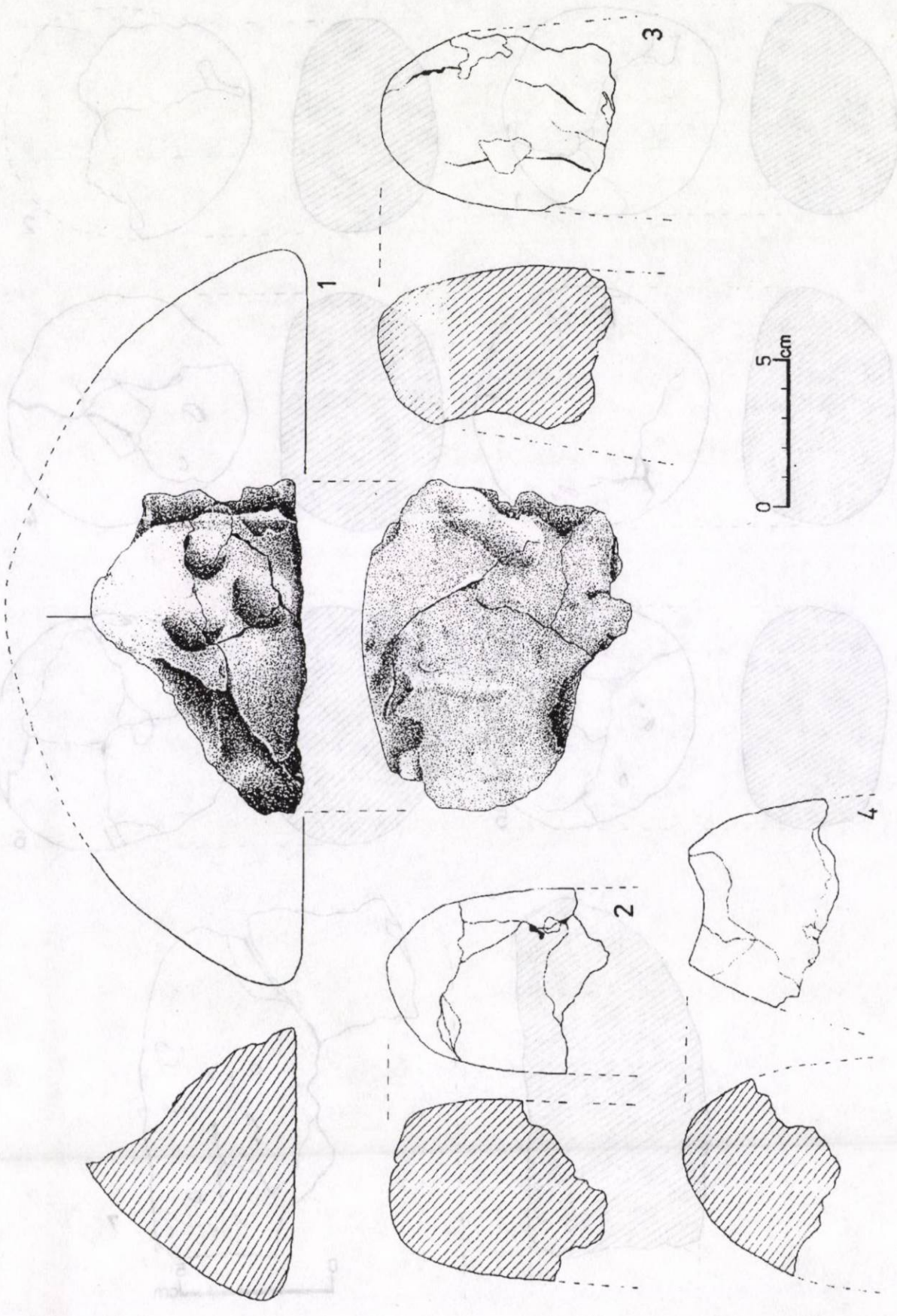

Planșa XXXIII

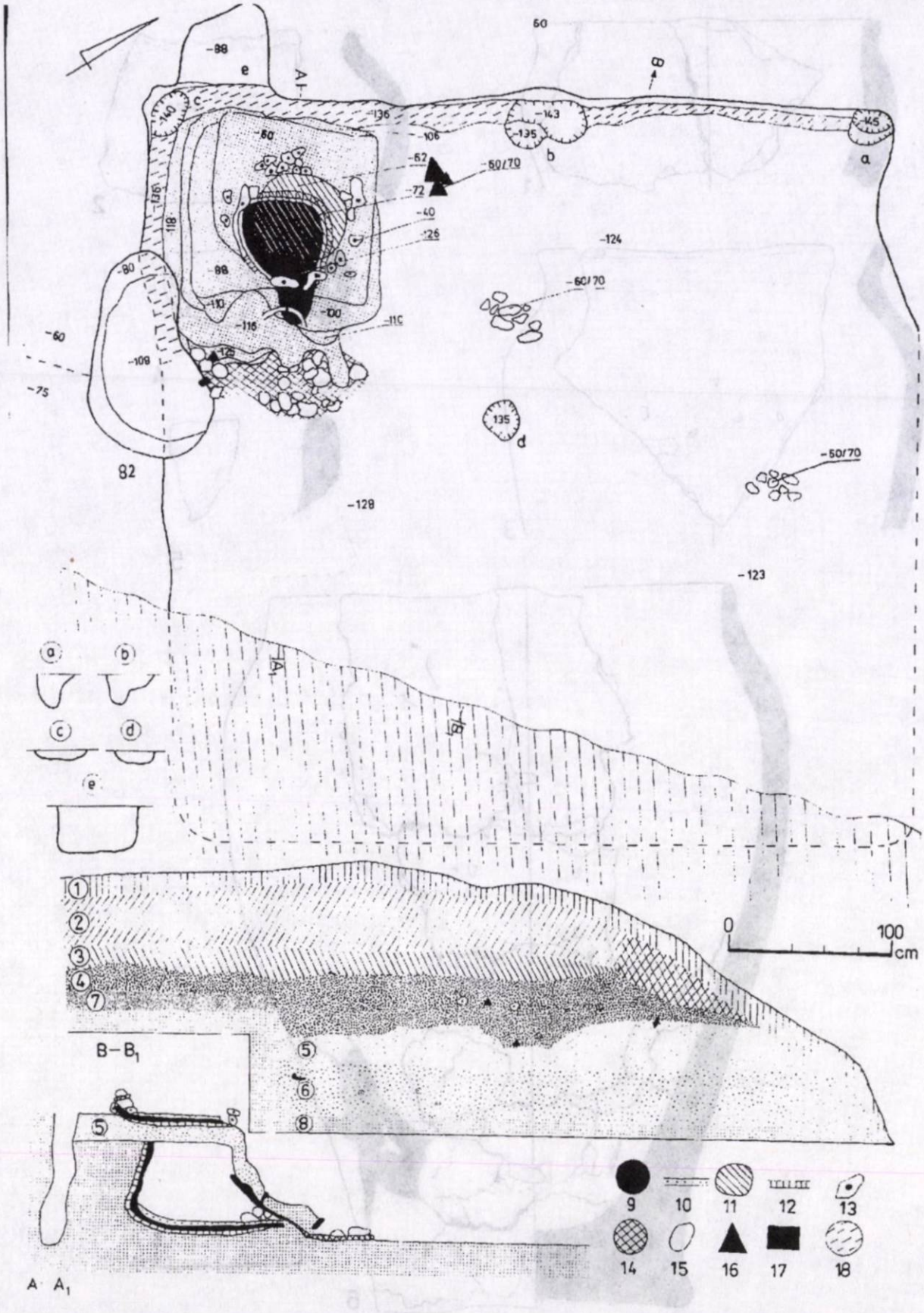

Planșa XXXIV

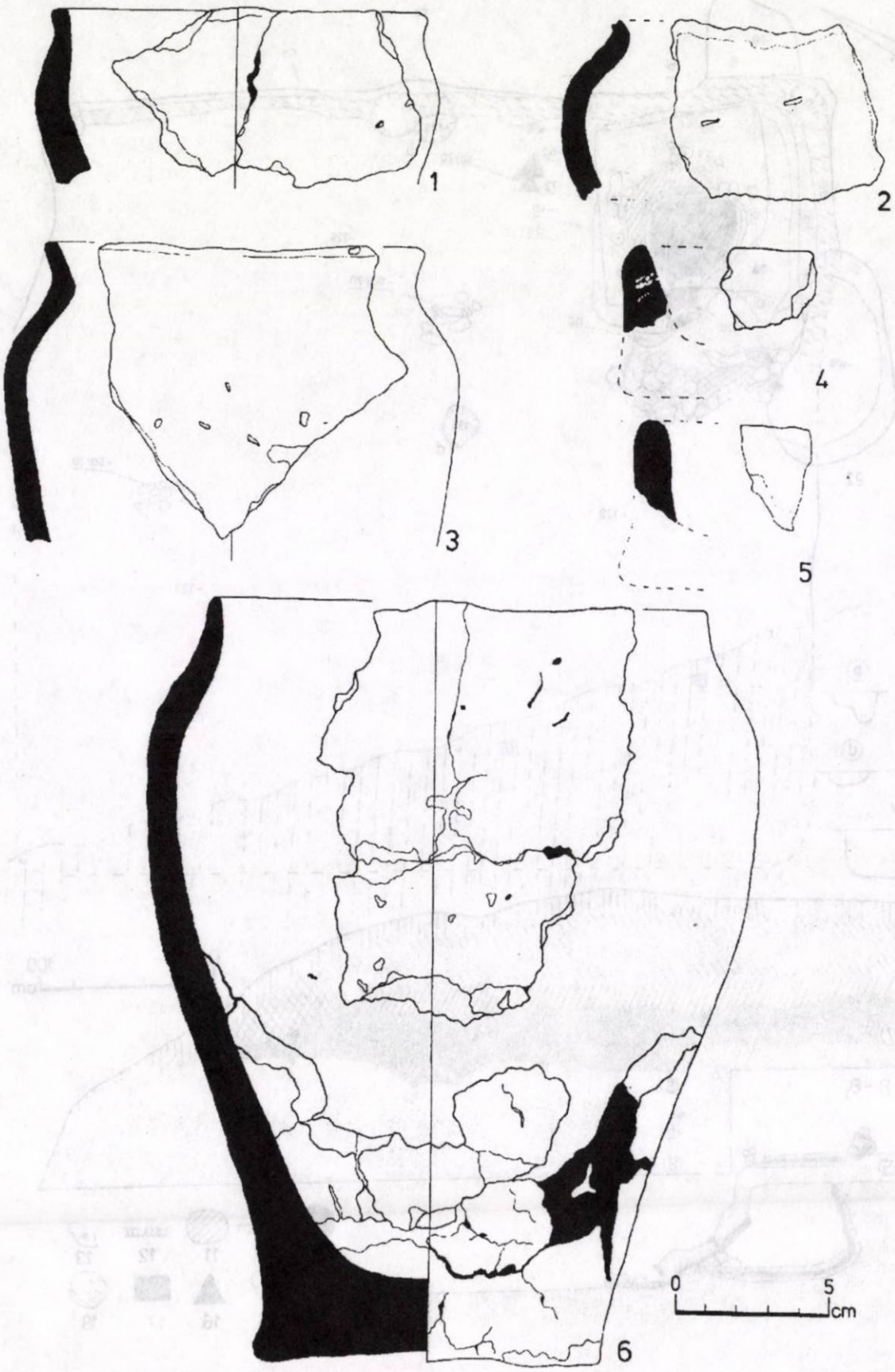

Planșa XXXV

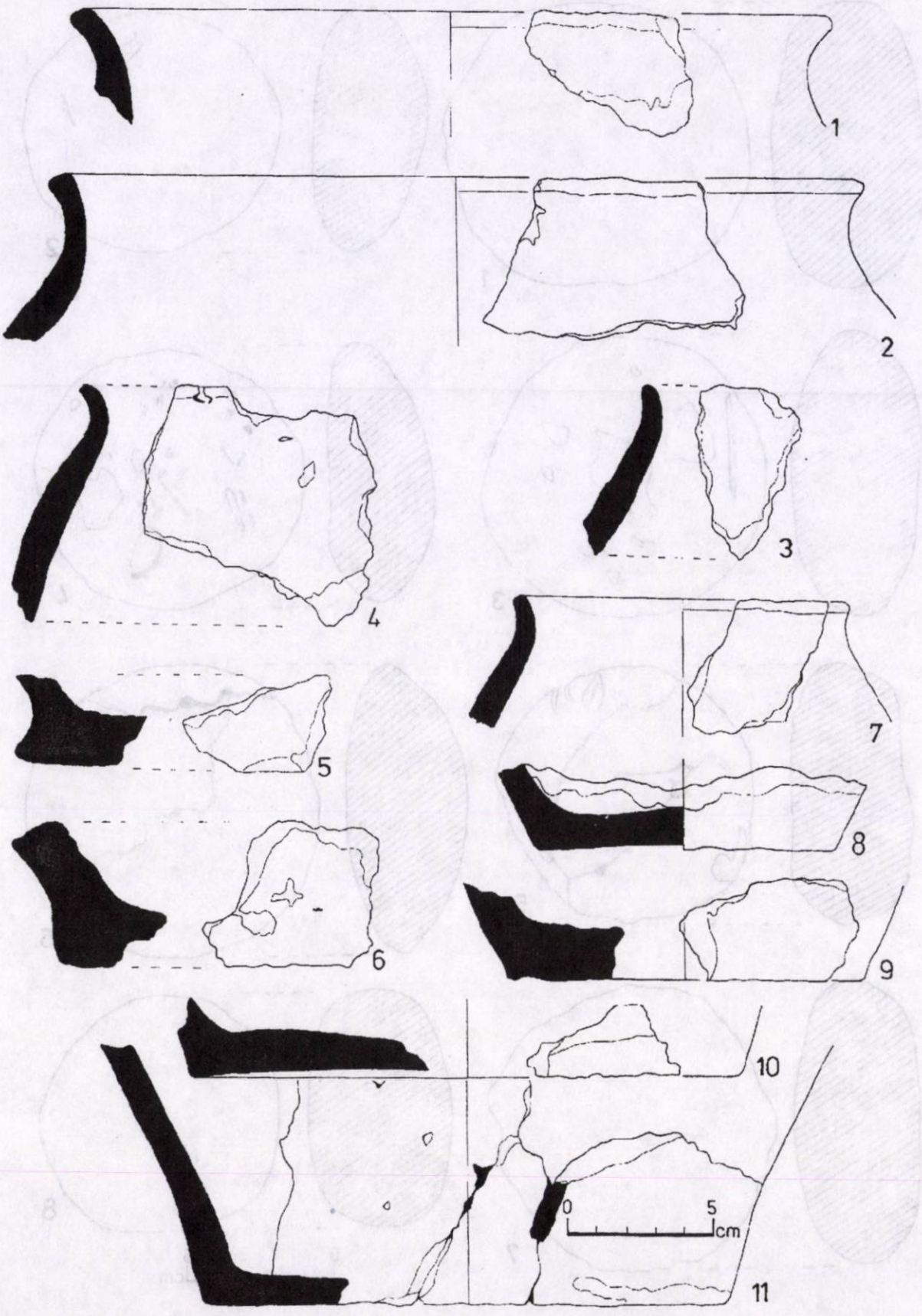

Planșa XXXVI

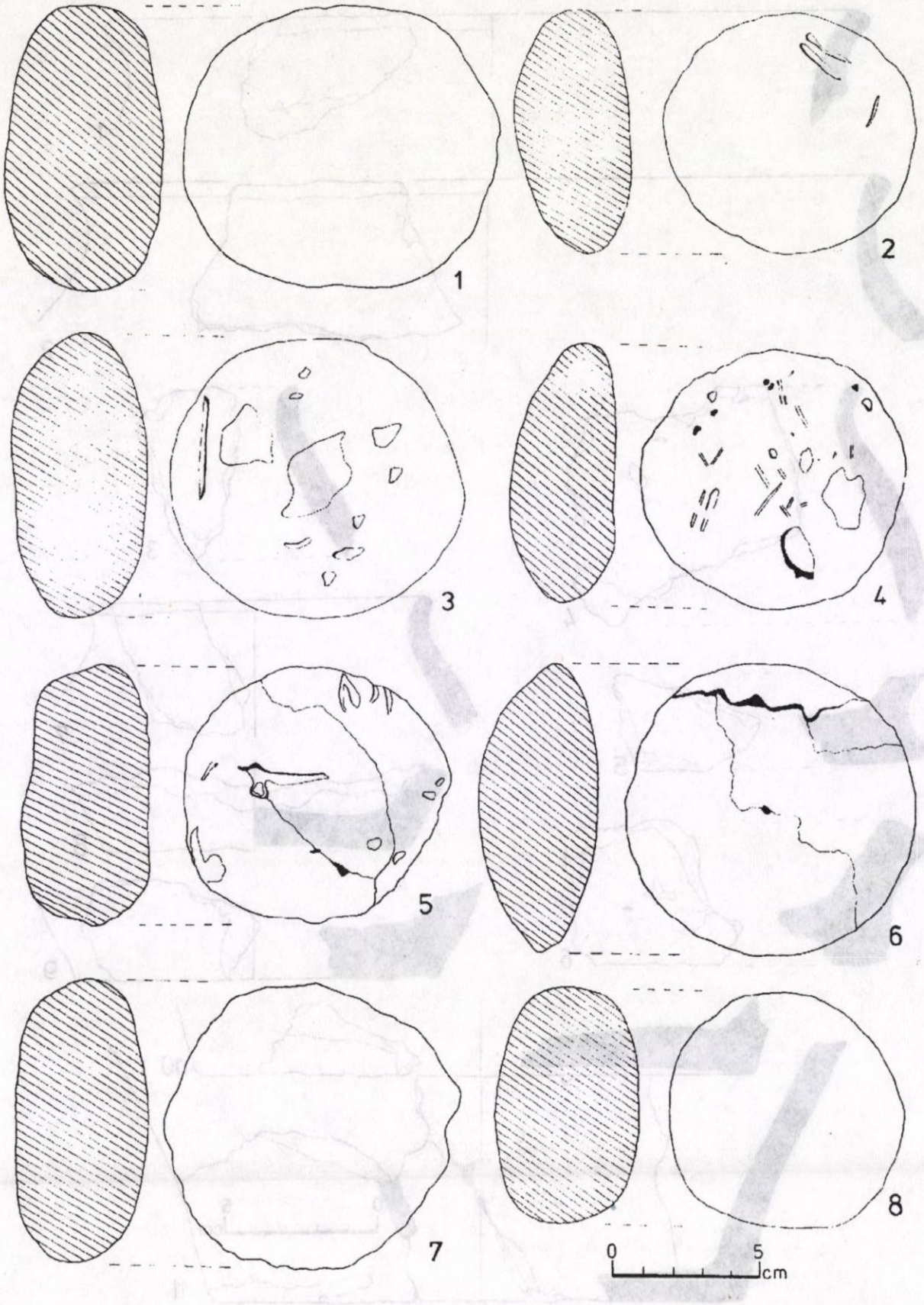

Planșa XXXVII

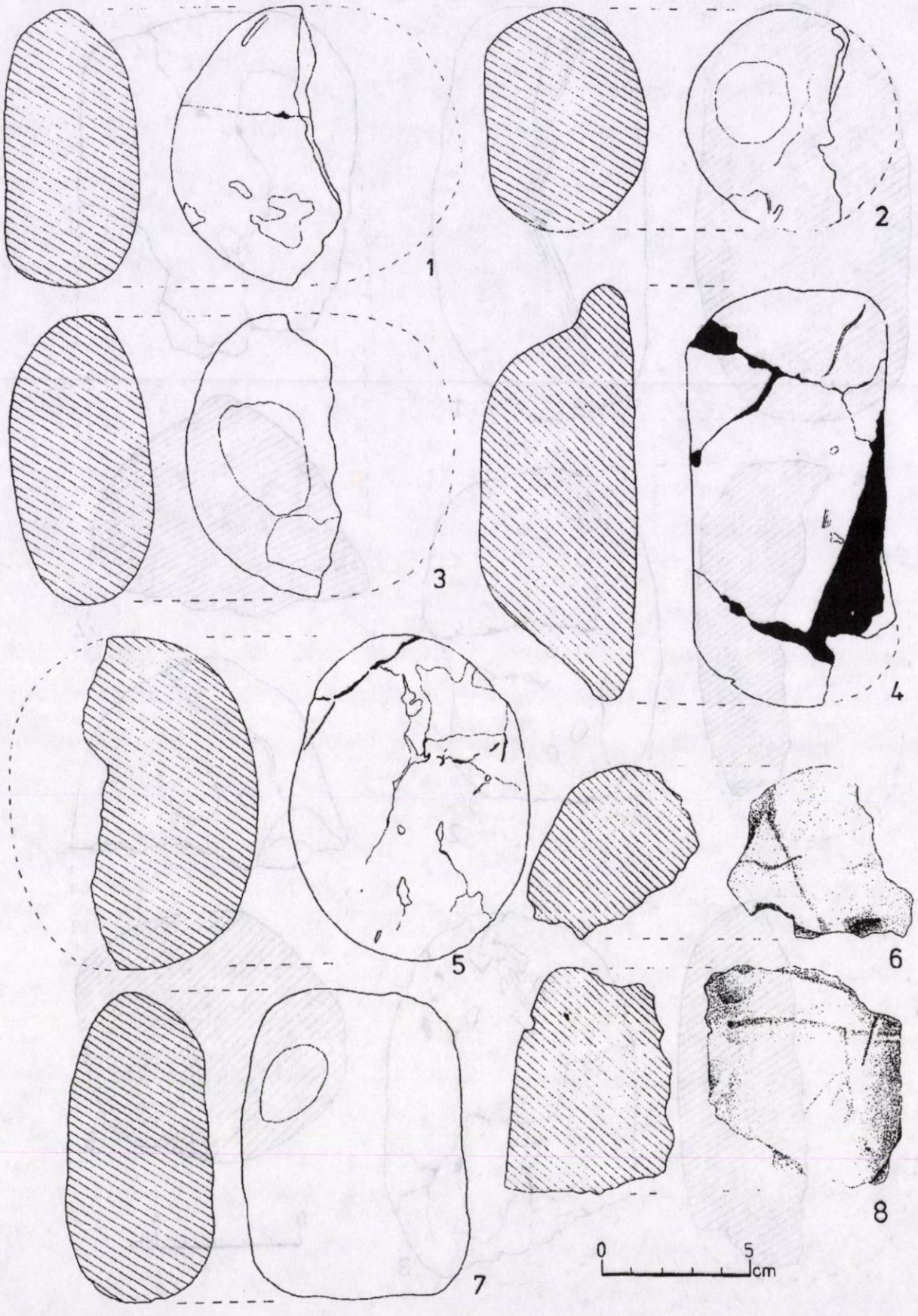

Planșa XXXVIII

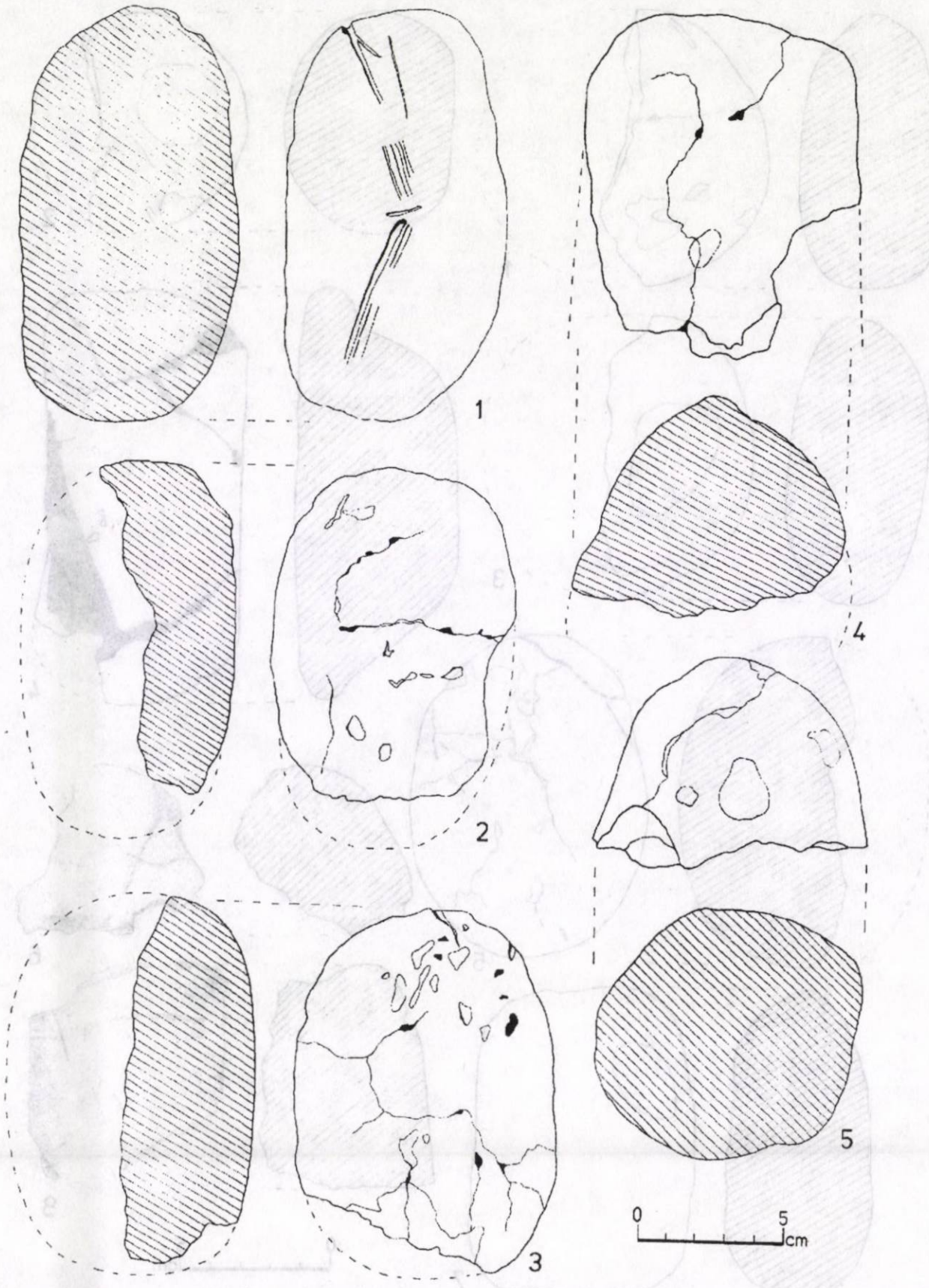

Planșa XXXIX

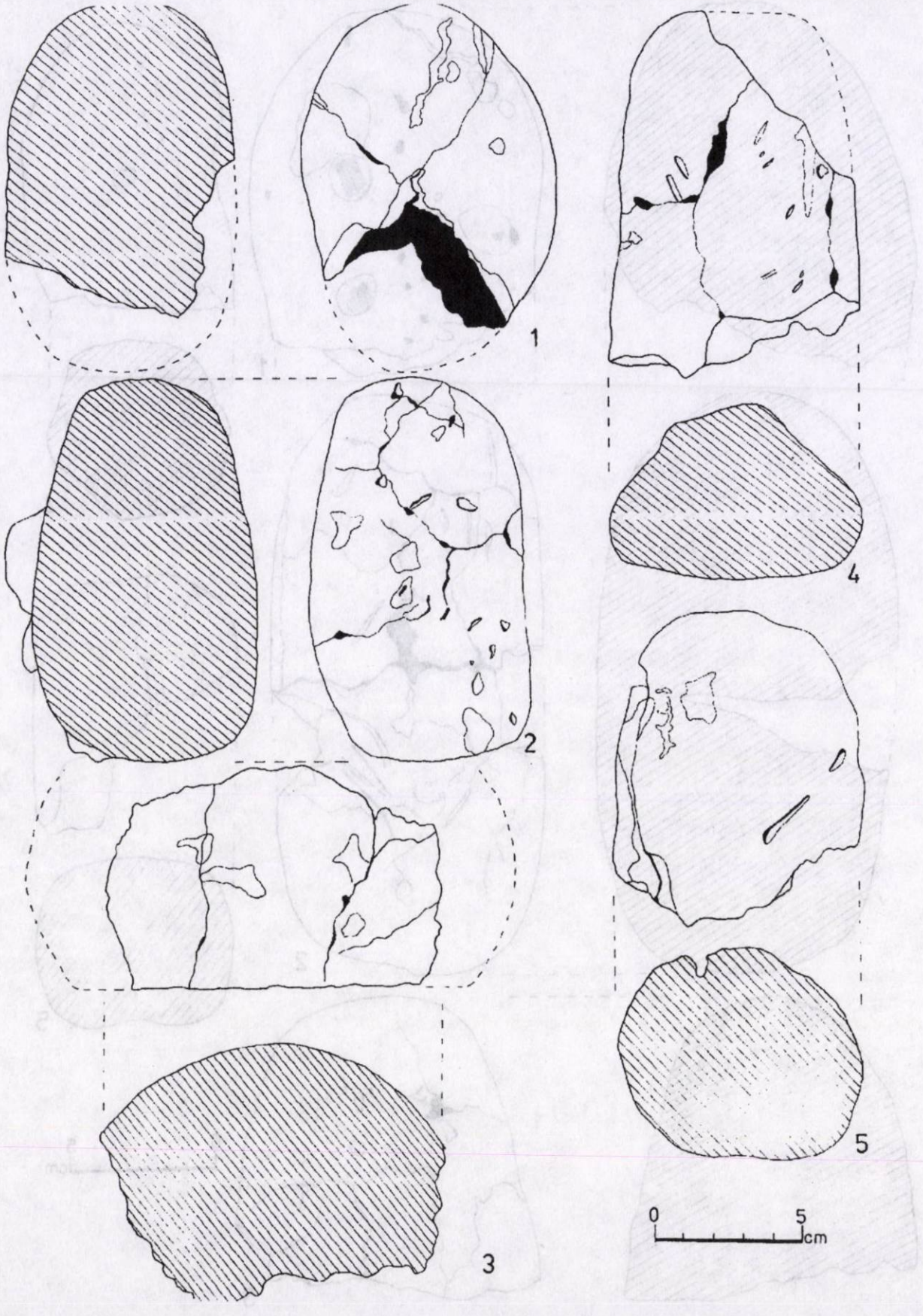

Planșa XL

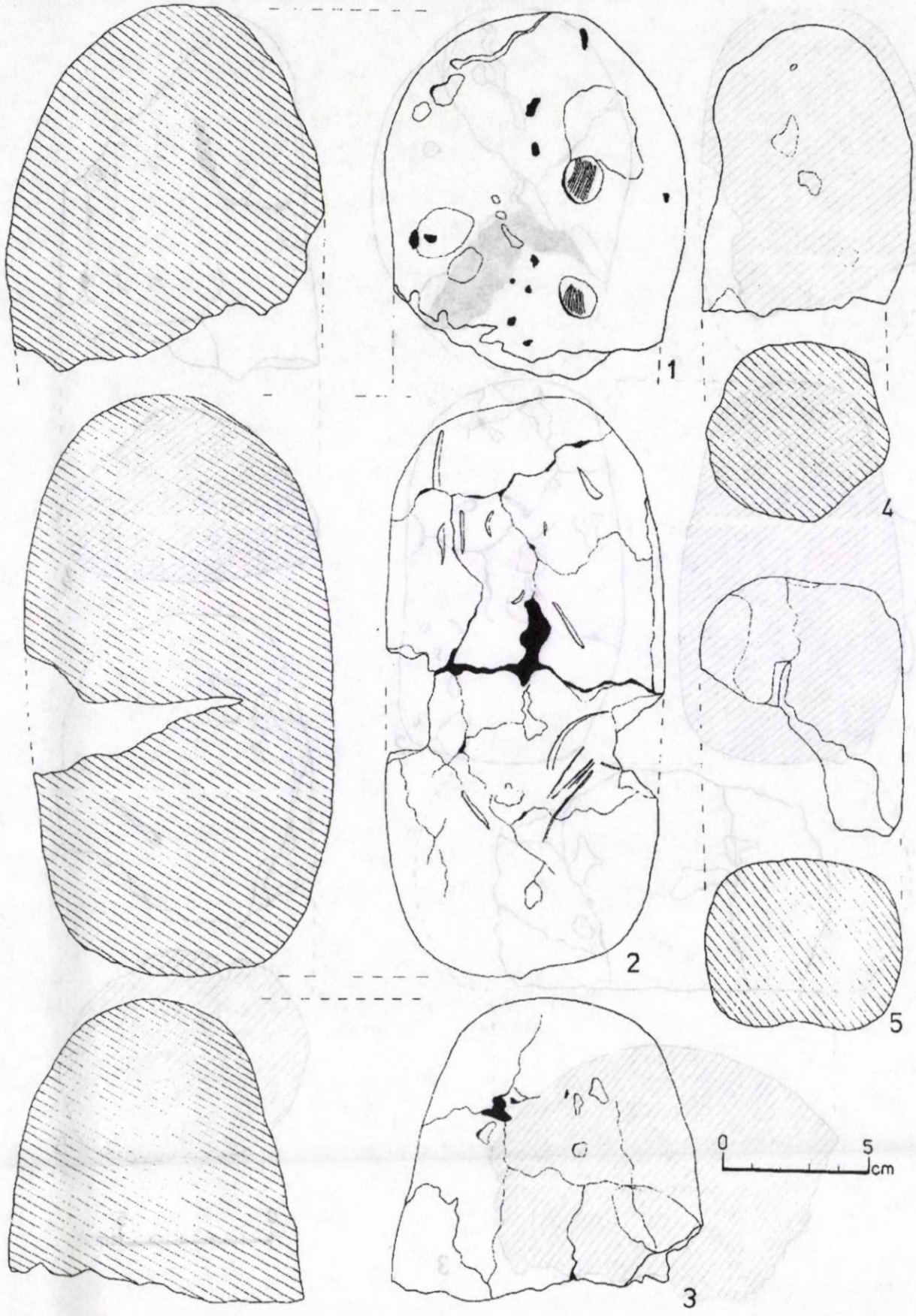

Planșa XLI

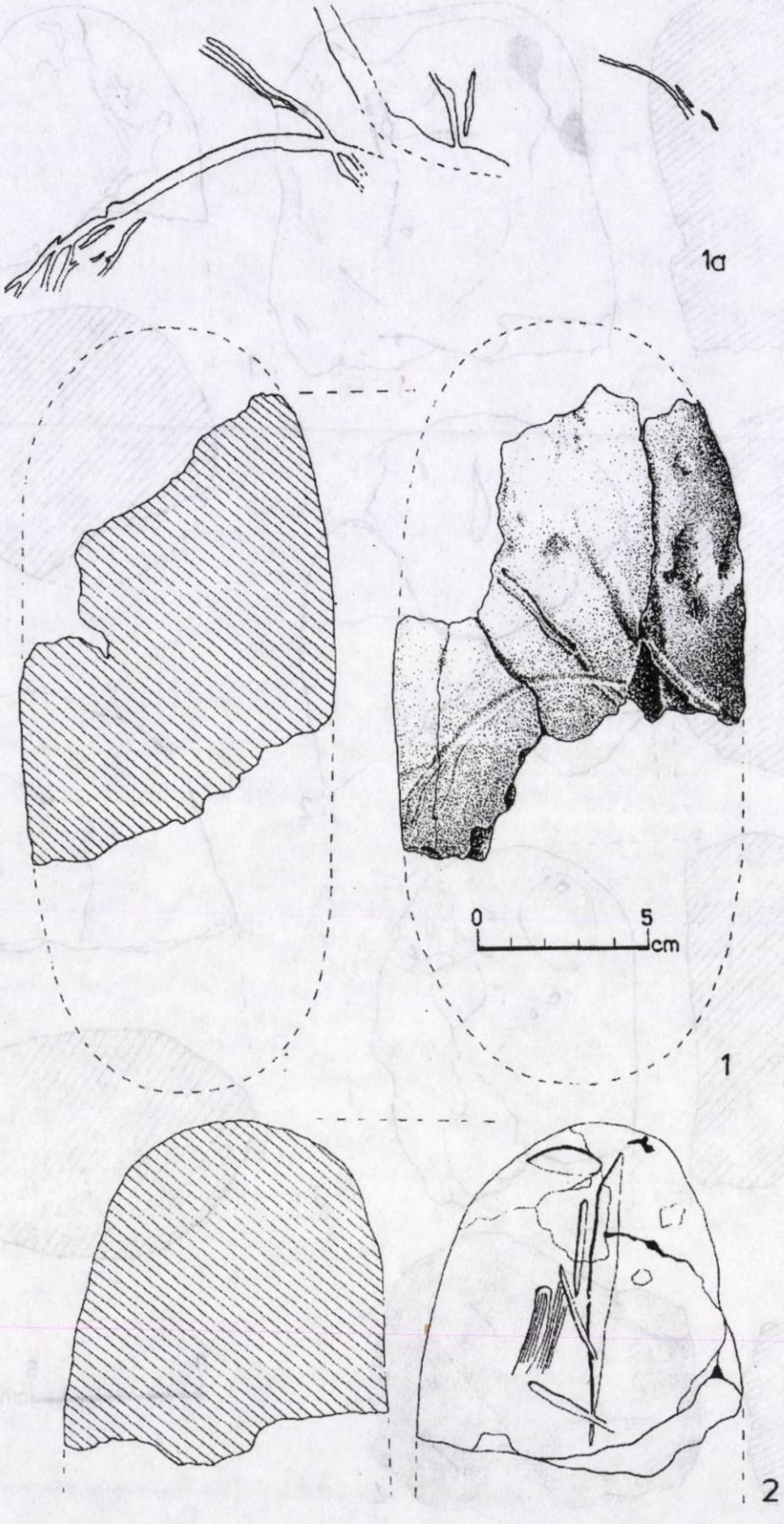

Planşa XLII

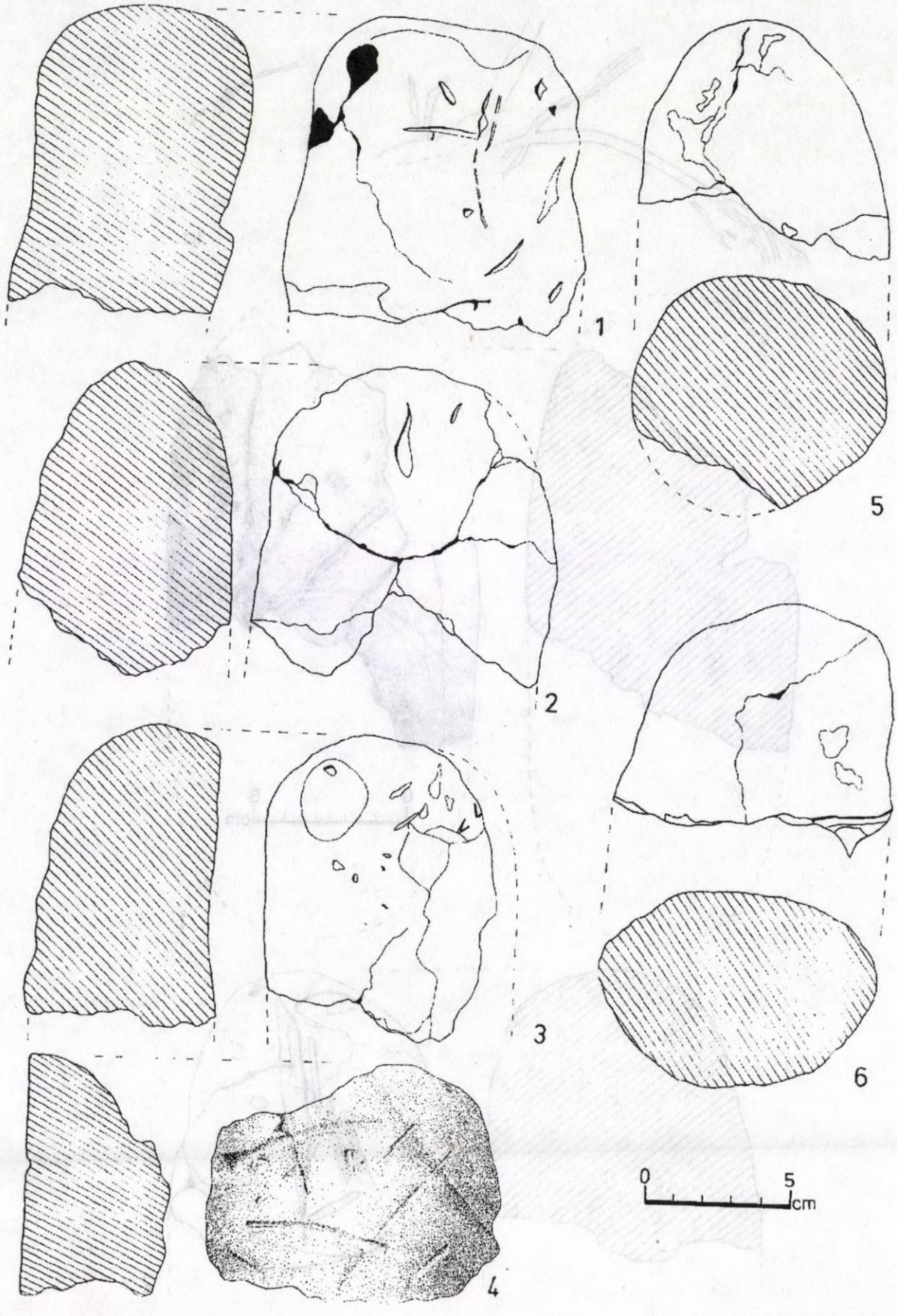

Planșa XLIII

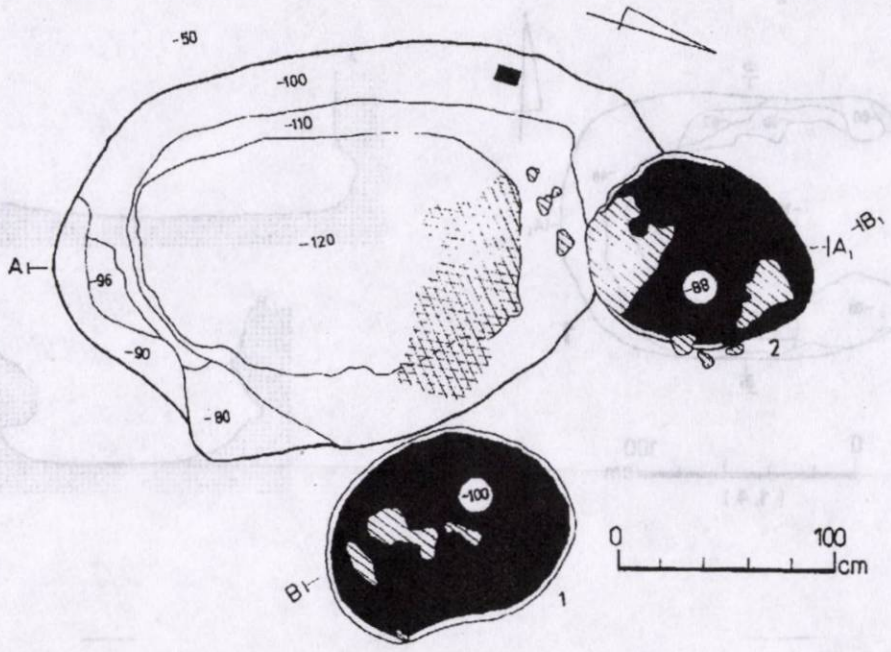
-50
-100
-110
-120
-96
-90
-80
A
A1
B
B1
-88
-100
2
1
0
100
cm

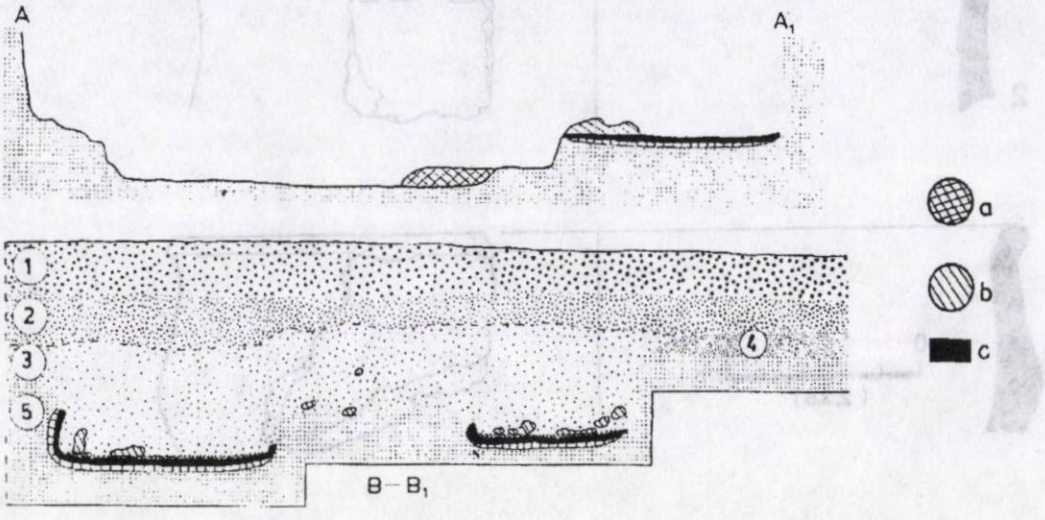
A
A1
a
b
c
1
2
3
4
5
B—B1

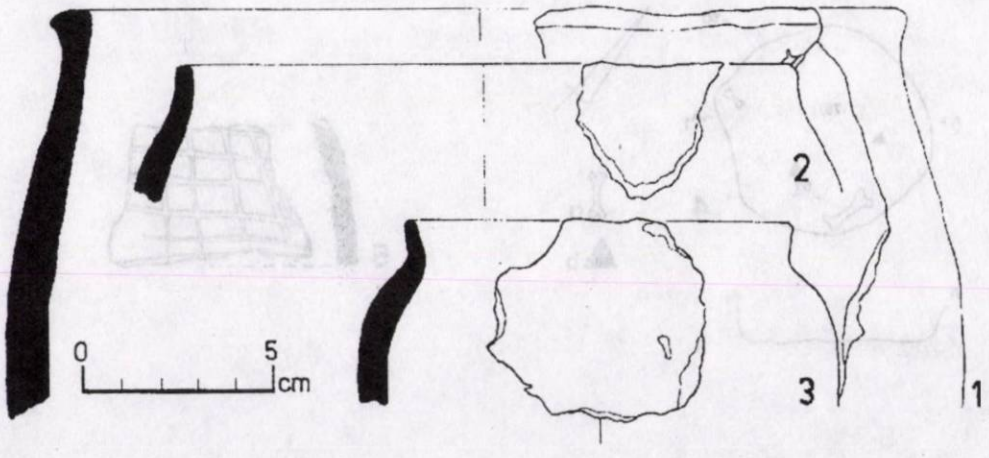
2
3
1
0
5
cm

Planșa XLIV

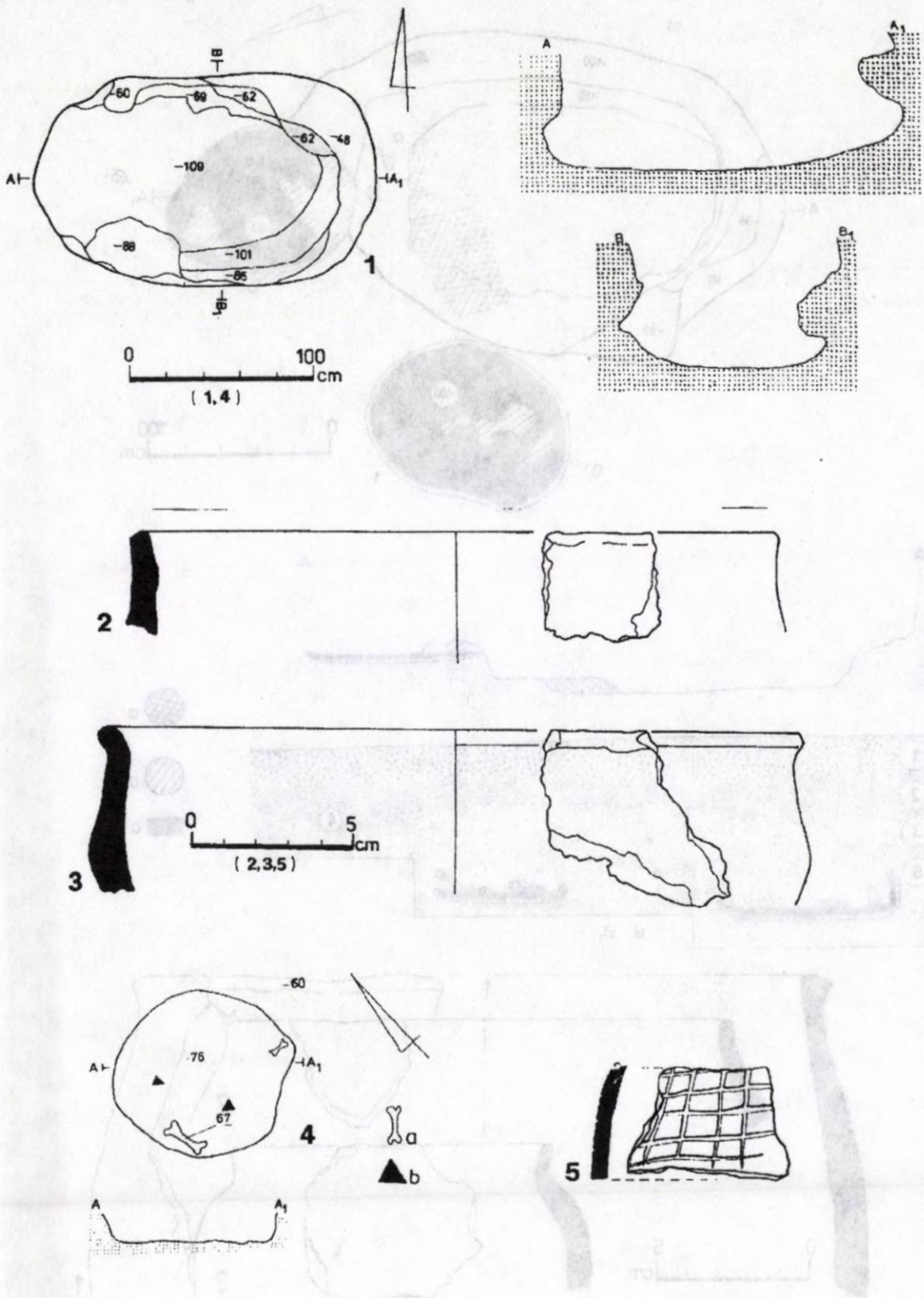
A
A1
B
B1
-60
-69
-62
-62
-48
-109
-88
-101
-85
1
0
100
cm
(1, 4)
2
3
0
5
cm
(2,3,5)
-60
-75
-67
4
a
b
5

Planșa XLV

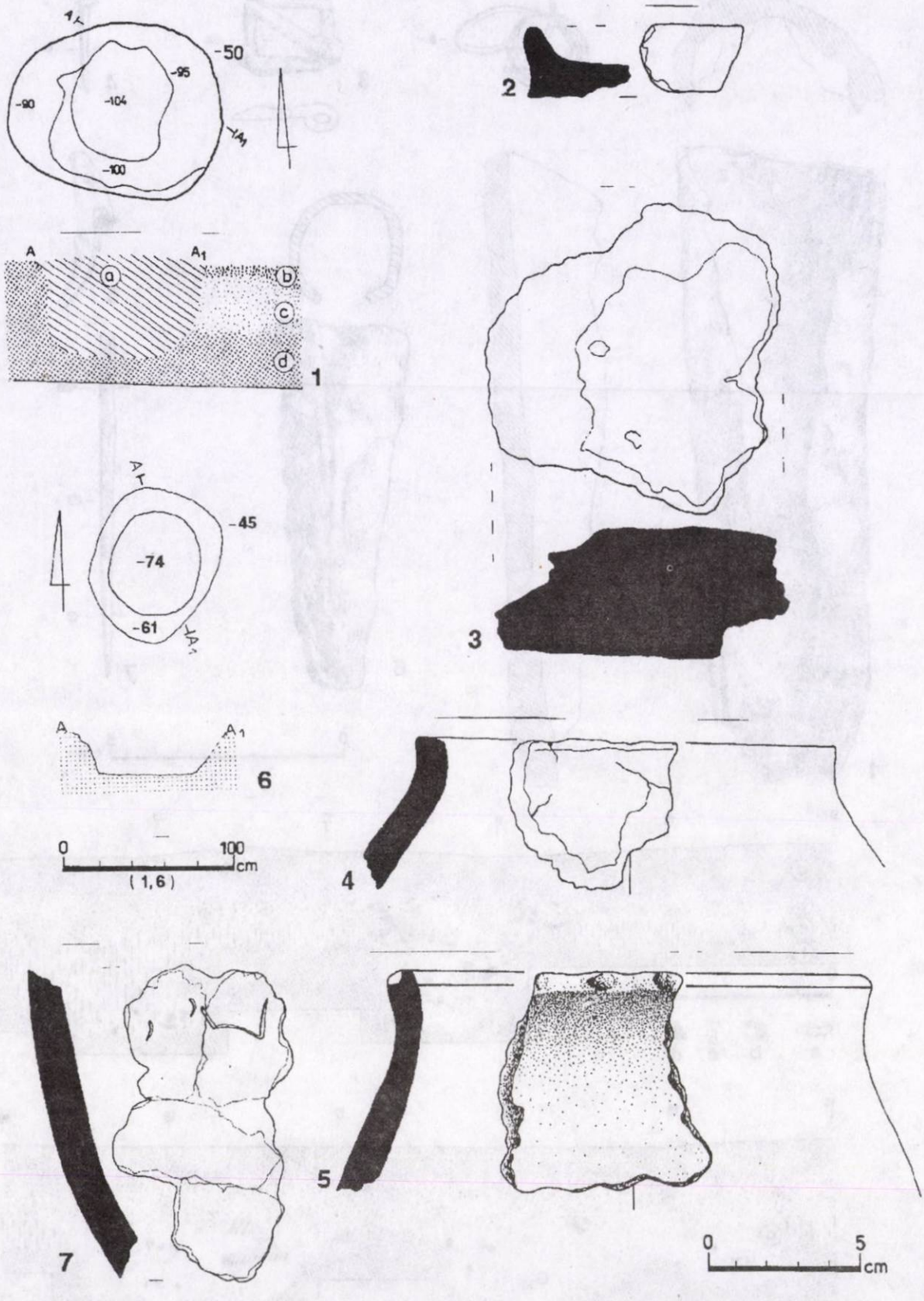

Planșa XLVI

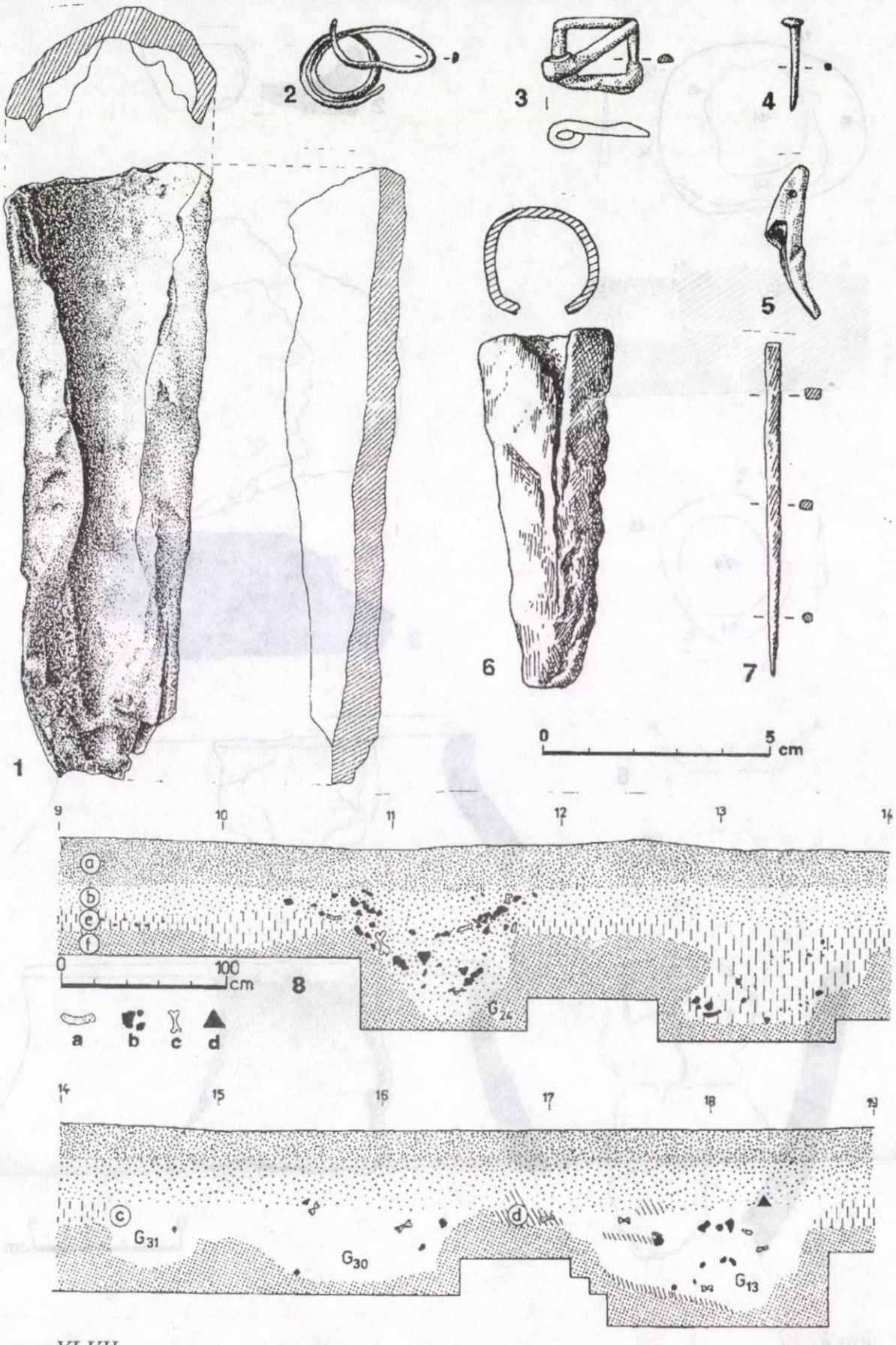

Planșa XLVII

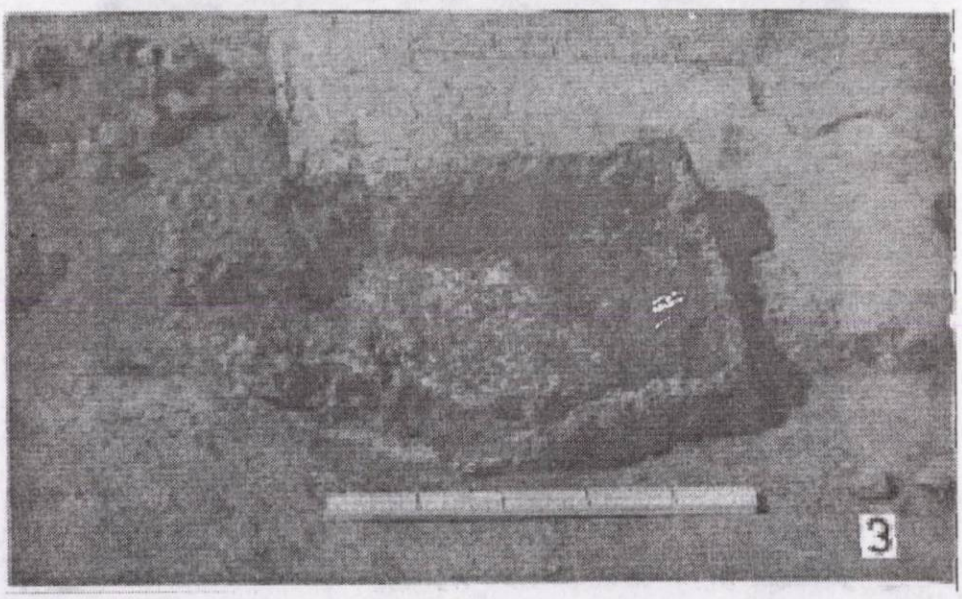

Planșa XLVIII

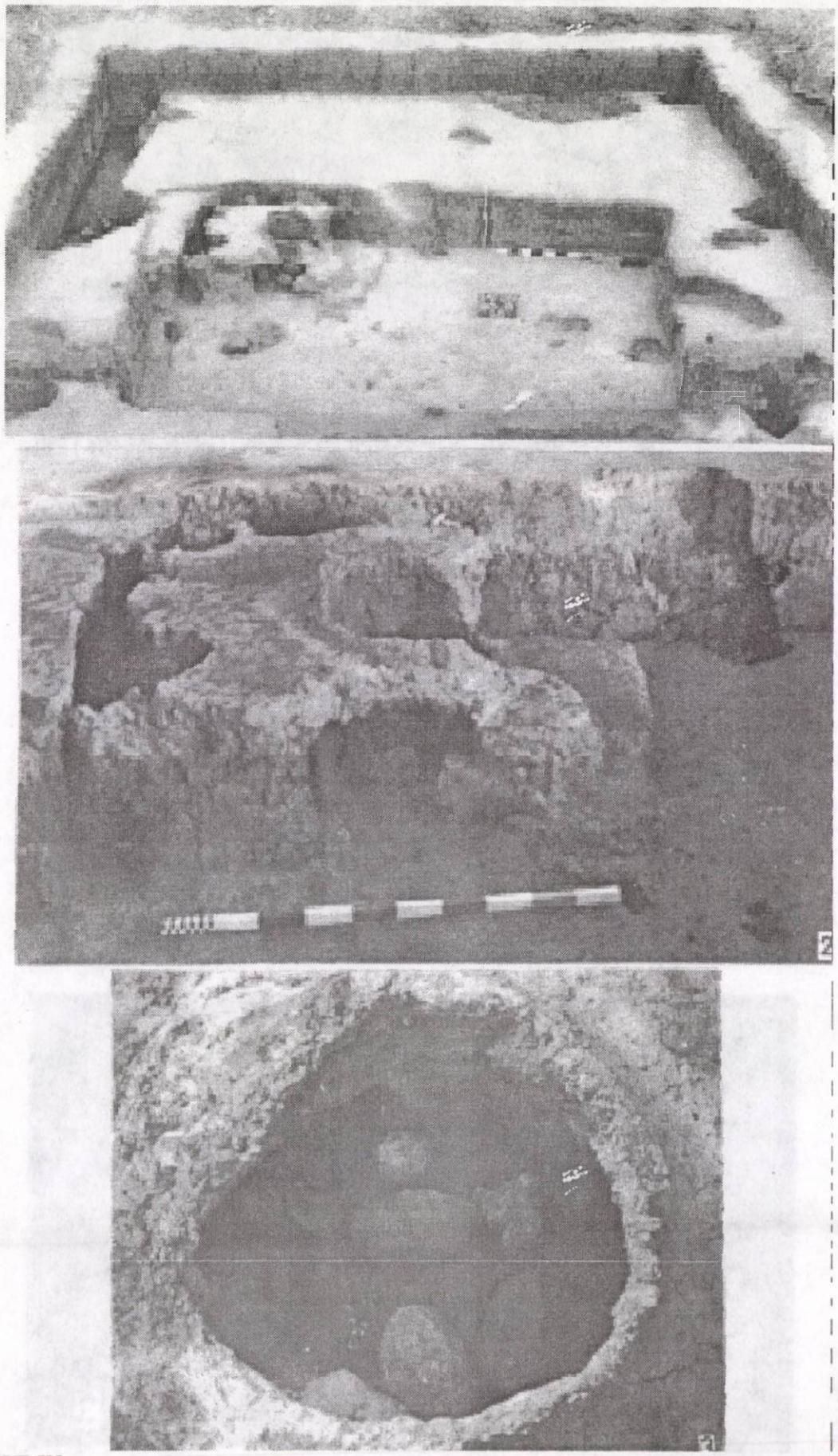

Planșa XLIX

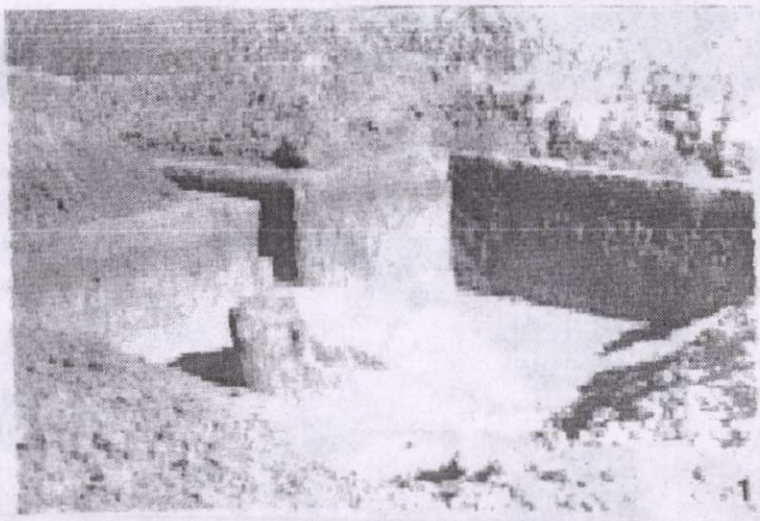

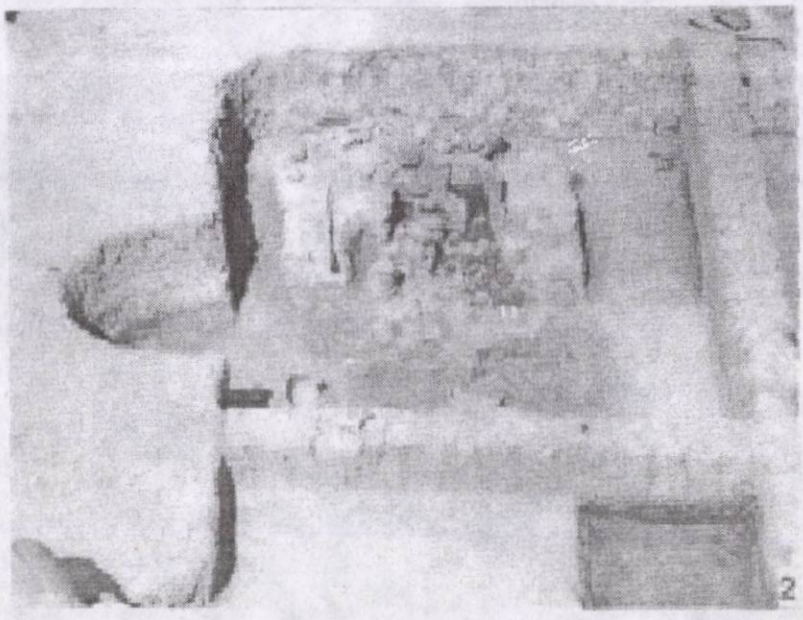

Planşa L

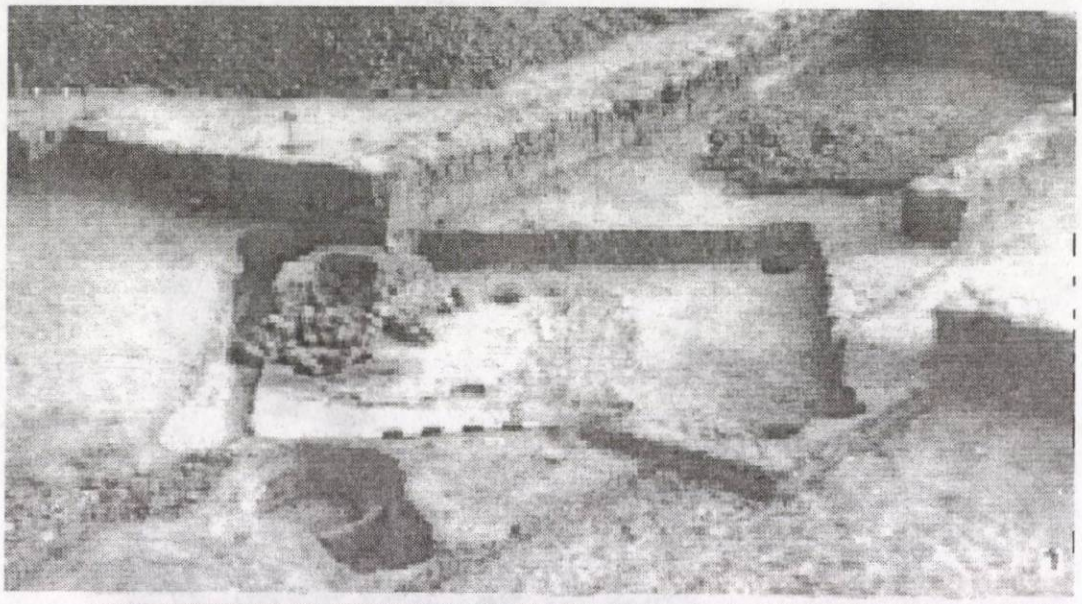

Planșa LI

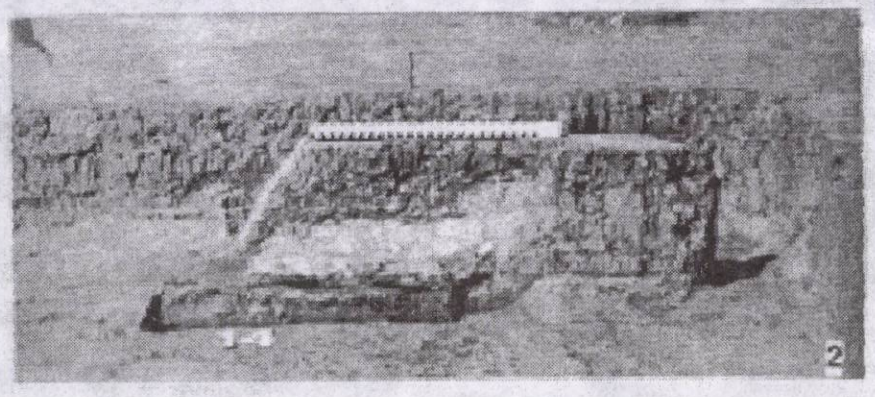

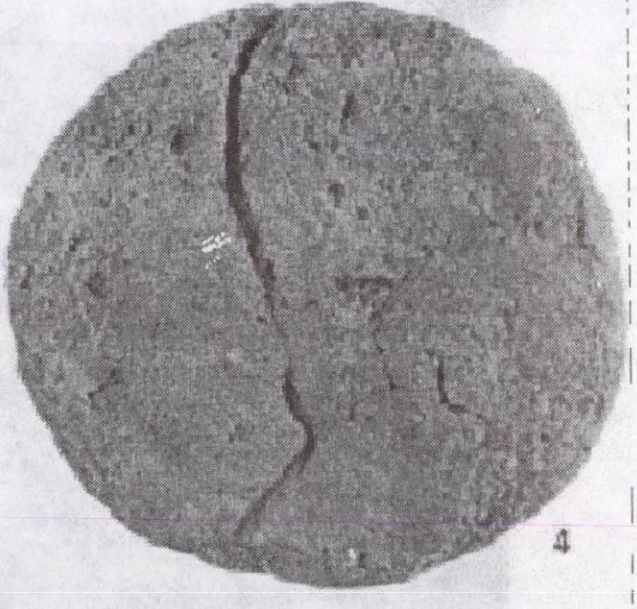

Planșa LII

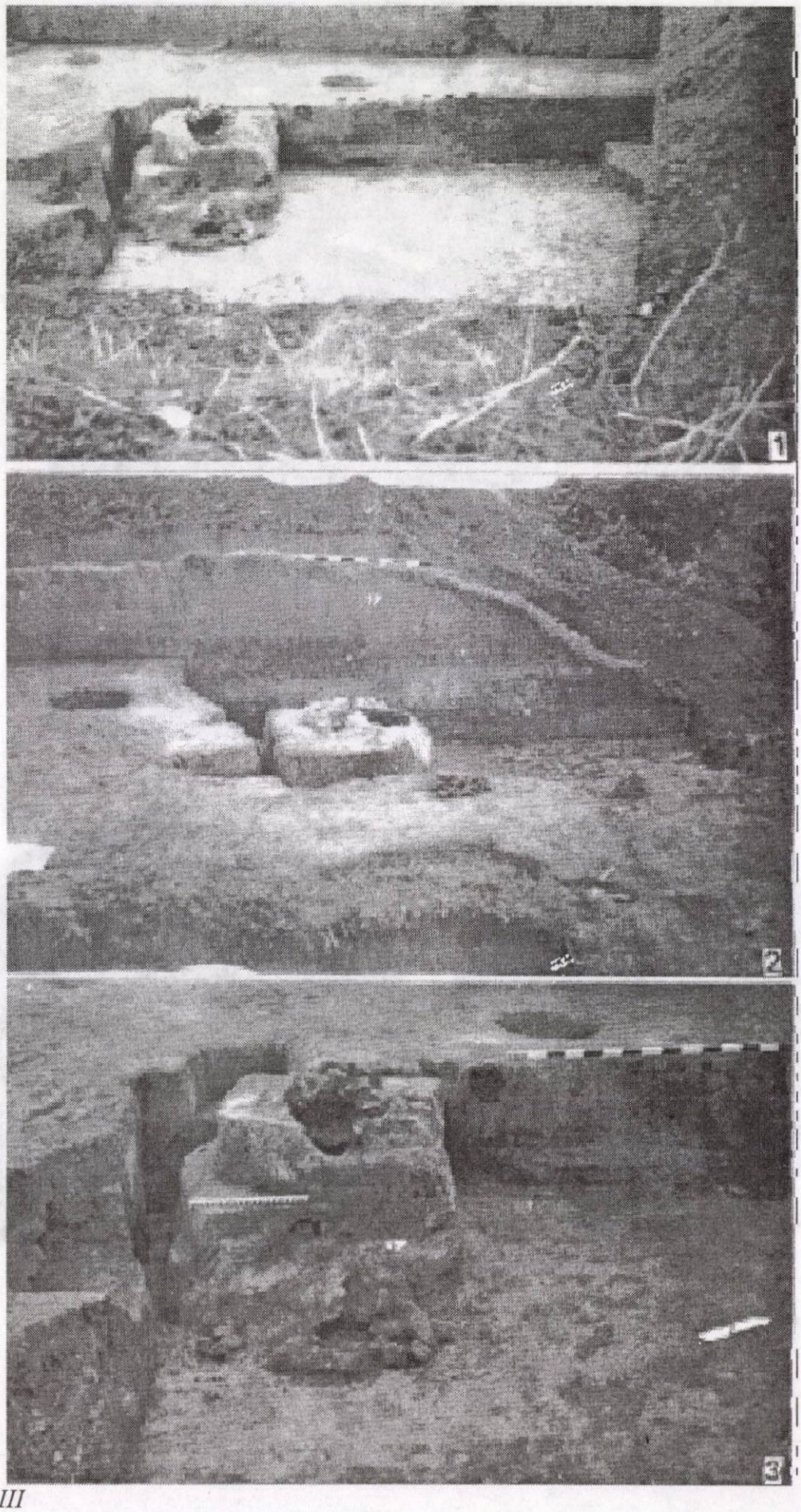

Planșa LIII

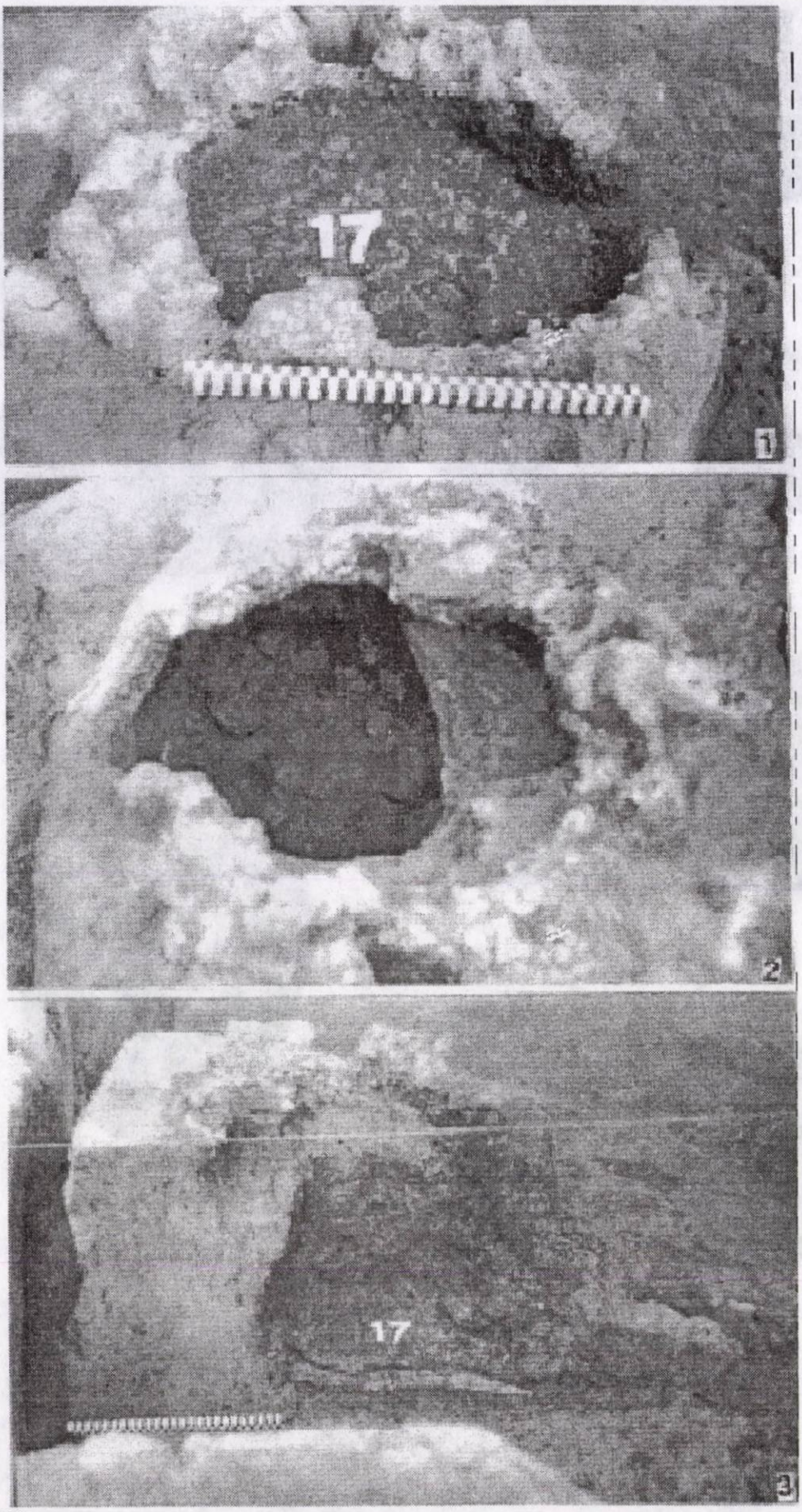

Planșa LIV

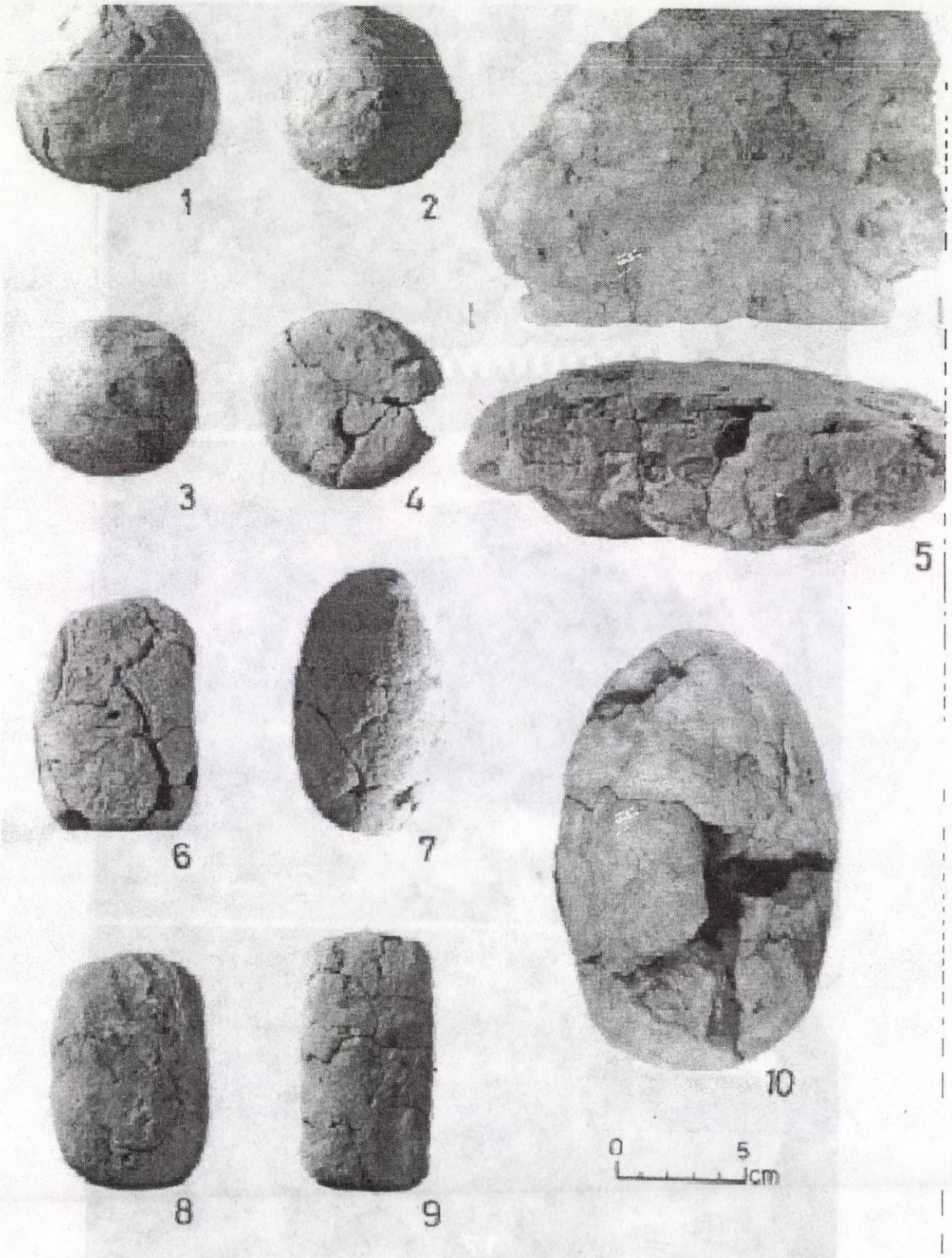

Planșa LV

Săpăturile de salvare din comuna Apa

Liviu Marta
Robert Gindele

Localitatea Apa se află situată în partea sud-estică a județului Satu-Mare, pe terasa dreaptă a Someşului. În literatura arheologică, comuna Apa este cunoscută în urma descoperiri în teritoriul ei a două aşezări aparţinînd culturii Otomani şi a cunoscutului depozit de arme de bronz (BADER 1978.119-120, cu întreaga biblografie). Pe teritoriul comunei Apa au mai apărut două descoperiri de epocă romană : un denar emis în timpul împăratului Traian (prezentat în acest volum), precum şi un lot de piese ce provin dintr-un mormânt din secolul III. (STANCIU 1995, 141, cu întreagă bibliografie).

Punctul Moşia Brazilor se află la un kilometru est de marginea comunei Apa, în hotar cu localitatea Seini (jud. Maramureş), pe terasa nordică a pârâului Seinel, care de fapt reprezintă terasa mijlocie a Someşului. Această zonă are o poziţie geografică deosebită, fiind mărginită la nord de un pârâu (nu i-am putut identifica numele) cu o vale mlăştinoasă. Acest pârâu, având şi el o terasă înaltă,se varsă în Seinel, la vest de Moşia Brazilor, dând zonei un aspect de promontoriu.

Săpăturile de salvare de la Moşia Brazilor au fost efectuate în luna aprilie a anului 1998, ca urmare a trasării unui şanţ de conductă pentru transportul gazelor. Şanţul cu lăţimea şi adâncimea de doi metri a tăiat promontoriul pe întreaga sa lungime (900m). Ductul său a urmat direcţia NV-SE.

În profilul şanţului de conductă au fost observate numeroase urme arheologice, săpăturile de salvare organizate de Muzeul Judeţean Satu Mare urmărind cercetarea acestora.

Lucrările de salvare, finanţate de Regia Autonomă Transport-Gaze, Filiala Satu-Mare (beneficiarul lucrării), s-au făcut într-un ritm alert ca urmare a presiunilor exercitate de proprietarii de teren ce intenţionau să înceapă lucrările agricole de primăvară. Cu toate acestea, au putut fi cercetate marea majoritate a complexelor arheologice sesizate pe întrega lungime a şanţului de conductă.

Au fost considerate complexe arheologice atât diferenţele de culoare, cât şi porţiuni din laturile şanţului în care au apărut diferite materiale arheologice (ceramică şi oase), sesizate sub nivelul de pământ arat.

Metoda menţionată ne-a făcut să dăm indicativul de "complexe" şi unor zone tăiate de şanţ pe care, ulterior, în urma săpării casetelor, le-am considerat ca fiind porţiuni dintr-un nivel de locuire neolitică.

Ca punct de reper în fixarea distanţelor dintre complexe şi a porţiunilor în care ele apar, a fost luată interconectarea dintre două conducte (vizibilă la suprafaţă). Aceasta este plasată la baza porţiunii de conductă ce traversează aerian pârâul Seinel.

Din punct de vedere stratigrafic am putut constata că stratul de culoare cenuşiu-gălbuie afectat de lucrările agricole se adânceşte până la -0,30 -0,40 metri. Sub el, după cum am menţionat, s-a putut constata existenţa în unele porţiuni a unui nivel de locuire neolitică cu o grosime de 15-20 cm.

Pentru complexele care provin din alte perioade de locuire a zonei nu a fost sesizat un strat arheologic, ele adâncindu-se din nivelul de arătură. Stratul de pământ steril apare la -0,30-0,40 m şi este reprezentat de o argilă galben-maronie, care în profunzime capătă o consistenţă tot mai nisipoasă.

Descrierea complexelor

C1/1998 : groapă ce s-a conturat în profilul sud-vestic al şanţului, la o distanţă de 701 metri de la inter-conectarea conductelor de gaz. A fost deschisă o casetă cu dimensiunile de 2,20X0,40 m. În jurul complexului au fost observate gropi de pari. În interiorul gropii a apărut doar un singur fragment ceramic de epocă romană.

C2/1998 : profilul său a fost identificat în peretele sud-vestic al şanţului la distanţa de 698 metri de la interconectare. În interiorul casetei (1,50X1,10 m), gura complexului a fost prinsă la adâncimea de -0,40 metri, imediat sub nivelul arător. Inventarul a constat din fragmente ceramice de epocă romană.

C3/1998 şi C4/1998 : profilele lor au fost vizibile în latura sud-vest a şanţului la distanţa de 690 metri de la interconectare. În caseta deschisă (3,10X1,90 m) pentru săparea lor, gurile complexelor s-au conturat de la adâncimea de -0,25 metri. Inventarul lor conţinea fragmente ceramice de epocă romană. Foarte probabil C4 este o groapă de stâlp ce se leagă de C3.

C5a/1998 : complexul a fost vizibil în profilul sud-estic al şanţului la distanţa de 687 metri de la inter-conectare. În caseta săpată pentru decopertarea sa, gura complexului a apărut la adâncimea de -0,37 metri. Conţinea un inventar bogat compus din : obiecte de fier (vârf de lance şi un cleşte metalurgic) şi multă ceramică (inclusiv vase întregibile) de epocă romană.

C5b/1998 : profilul său s-a conturat între metri 686 şi 690 ai peretelui de şanţ sud-vestic. În casetă (3,50X1,60 m) conturul complexului a fost vizibil de la -0,26 m. Inventarul său cuprinde numeroase fragmente ceramice (unele reconstituibile), precum şi o mărgea din pastă de sticlă databilă în sec. IV e.n.

C6a/1998 : complexul s-a conturat la distanţa de 682-685 metri în profilul nord-vestic al şanţului. A fost deschisă o casetă de 3,50 X 1,60 metri. Complexul s-a conturat la adâncimea de 0,40 metri. A conţinut numeroase fragmente ceramice din epoca romană.

C6b/1998 : complexul s-a conturat la distanţa de 681-684 metri în profilul sud-estic al şanţului. A fost deschisă o casetă de 3,60 X 1,20 metri .Complexul s-a conturat la adâncimea de 0,30 metri . A conţinut multe fragmente ceramice din epoca romană.

C7a/1998 şi C7b/1998 : complexul s-a conturat la distanţa de 655-660 metri în profilul nord-vestic al şanţului. A fost deschisă o casetă de 4,70 X 1,50 metri şi o casetă de 4,80 X 1,20 metri .Complexele s-au conturat la adâncimile de 0,65 metri .Inventarul complexelor constă în fragmente ceramice din epoca neolitică.

C8/1998 : indicativ dat unei pete gălbui-cenuşie sesizat în profilul nord-vestic al şanţului între metri 635-640.La o examinare ulterioară s-a considerat că nu este un complex arheologic.

C9/1998 : complexul s-a conturat în profilul nord-vestic al şanţului între metri 494-496. A fost deschisă o casetă de 3,20 X 1,20 de metri şi s-.a adâncit la 0,60 metri . Nu s-a conturat nimic în grund.

C10/1998 : complexul s-a conturat în profilul nord-estic al şanţului între metri 484-486. A fost deschisă o casetă de 3,70 X 1,20 de metri .Complexul s-a conturat la ancimea de 0,50 metri .A conţinut numeroase fragmente ceramice din epoca romană.

C11/1998 : strat neolitic surprins între metri 455-465 în profilul sud-estic al şanţului. Acesta apare la adancimea de 0,30-0,56 metri.

C12a/1998 : strat neolitic observat între metri 450-456 în profilul nord-vestic al şanţului. A fost deschisă o casetă de 5,70 X 1,70 m. Din stratul de arătură (0-0,40 m)

provin un fragment ceramic hallstattian şi două fragmente ceramice din epoca romană. La adâncimea 0,40-0,60 a fost constatată existenţa unui nivel neolitic. Din el provine ceramică de calitate medie şi inferioară, precum şi o lamă de silex.

C12b/1998 : fundul unui complex neolitic constatat între metri 448-451, la o adâncime cuprinsă între 0,60-0,80 metri. Din lipsă de timp nu s- a mai cercetat.

C13/1998 : strat neolitic ce apare între metri 413-423, la o adâncime de 0,30-0,50 metri. Din lipsă de timp nu a fost dezvelit.

C14a/1998 : complex neolitic conturat între metri 403-411 ai profilului nord-vestic a fost deschisă o casetă de 7,90 X 1,80 metri. La adâncimea de 0,40 metri s-a conturat o groapă cu diametrul gurii de 1,80 metri. Inventarul ei constă dintr-un număr mare de fragmente ceramice neolitice de calitate inferioară.

C15a/1998 şi C15b/1998 : strat cenuşiu-gălbui-argilos ce apare pe ambele laturi ale şanţului, la o adâncime de 0,30-0,60 m; între metri 386-392 au fost deschise două casete de 5,70 X 1,70 m. În stratul de arătură (0-0,30 m) au apărut numeroase fragmente ceramice neolitice, hallstattiene şi de epocă romană. În stratul cenuşiu-gălbui nu au fost descoperite artefacte.

C16/1998 : între metri 382-385, pe latura nord-vestică a şanţului a fost deschisă o casetă de 3,00 X 1,60 m. În nivelul arător (0-0,40 m) au apărut numeroase fragmente ceramice aparţinând culturii Gáva şi neolitice târzii. La adâncimea de 0,40 m s-a conturat o groapă cu diametrul maxim de 1,20 metri.

Inventarul ei constă dintr-un bogat material ceramic (inclusiv vase întregibile) aparţinînd culturii Gáva. Sub fundul gropii (-0,65 m), până la o adâncime de -1,00 m a fost constatat existenţa unui strat neolitic. Din acesta provin numeroase fragmente ceramice de calitate inferioară şi un număr redus de fragmente de calitate medie.

C17/1998: complexul s-a conturat în profilul şanţului la metri 381-382. A fost deschisă o casetă de 1,50 X 1,00 m. Gura complexului a apărut la 0,50 metri. Din lipsă de timp a fost doar parţial cercetat. Din stratul de arătură provin fragmente ceramice neolitice şi de epocă romană. În complex a apărut ceramică neolitică dintr-o pastă de calitate medie şi comună.

C18/1998 : groapă prinsă în metrul 349 al profilului sud-vestic. Pentru dezvelirea ei a fost deschisă o casetă de 1,40X0,90 m. Groapa, cu diametrul maxim al gurii de 0,90 m s-a conturat la -0,40 m. A conţinut doar câteva fragmente ceramice neolitice.

C19/1998 şi C20/1998 : sunt indicativele unor pete gălbui-cenuşii ce s-au conturat în profilul sud-vestic şi respectiv nord-estic al şanţului de conductă. În urma săpării unor casete (4,00 X 1,20 şi 1,80 X 1,00 m) la adăncimea -0,40 m nu s-au conturat complexe .

C21/1998 : groapă de mici dimensiuni cu umplutură neagră compactă sesizată in profilul nord-estic al şanţului la 342-343 metri. În caseta deschisă (1,00 X 0,50 m) a apărut o umplutură compactă de cărbune şi oase carbonizate. Acest complex ar putea să reprezinte un mormânt de incineraţie din sec. VII-VIII.

C22/1998 şi C23/1998 : sunt indicativele date unor straturi subţiri galben-cenuşii ce s-au conturat vag sub stratul vegetal în profilul sud-vestic al şanţului. Între metri 252,70-256,80 a fost săpată o casetă (4,10 X 2,00 m) pentru dezvelirea "complexului 23". Săpând stratul arător (0-0,40 m) am constatat că pata de culoare galben-cenuşie sesizată în profilul şanţului nu s-a mai conturat în grundul casetei. La o examinare ulterioară am considerat că ceea ce am numit iniţial C22/1998 nu este un complex arheologic.

C24a/1998 şi C24b/1998 : indicativul dat unor pete de culoare galben-cenuşie, vizibile între cei doi pereţi ai şanţului începînd cu metrul 242. Pe latura nord-estică a şanţului a fost săpată o casetă (2,60 X 1,20 m) până la adâncimea de -0,43 m.
În grundul casetei nu am sesizat existenţa unui complex şi ca urmare am renunţat să mai săpăm o casetă pe latura sud-vestică a şanţului. Din stratul de arătură provin fragmente ceramice neolitice şi de epocă romană.

C25a/1998 : complexul a fost vizibil în profilul nord-estic între metri 263,90 şi 238,70. A fost deschisă o casetă (3,00 X 1,60 m), în care complexul s-a conturat la -0,40 m. Inventarul său constă din materiale ceramice modelate cu mâna, din sec. VII-VIII şi un fragment de zgură de fier. În el, în poziţia secundară au apărut şi fragmente ceramice neolitice şi de epocă romană.

C25b/1998 : a apărut în profilul sud-estic între metri 236,30 şi 238,40. În grundul casetei (3,20 X 1,80 m) complexul a fost surprins la adâncimea de -0,25 m. El conţinea fragmente ceramice din sec. VII-VIII şi un număr mic de fragmente neolitice. Din stratul arător provine ceramică neolitică şi prefeudală precum şi un fragment de râşniţă.
După modul cum sunt amplasate şi după materialul arheologic, acesta ar putea face parte dintr-o locuinţă prefeudală traversată de ductul şanţului conductei de gaz. Nu au apărut gropi de stâlp.

C26/1998 : constă dintr-o pată neagră de mici dimensiuni care a apărut sub nivelul de arătură în profilul nord-estic. A fost golit prin săparea unei casete (0,50 X 0,40 m). În el au fost descoperite doar fragmente de lemn carbonizat.

C27/1998 : s-a conturat în peretele sud-estic al şanţului la distanţa de 158 metri de la interconectare. S-a deschis o casetă de 1,00 X 2,20 m în care gura complexului apărea la -0,70 m. A fost cercetat doar parţial pentru că timpul nu ne-a permis îndepărtarea pământului excavat din şanţ aflat deasupra lui. Inventarul este compus din fragmente ceramice de epocă romană (majoritatea lucrată cu mâna) şi câteva fragmente ceramice neolitice.

C28/1998 : a fost cercetat parţial din aceleaşi cauze ca şi C27. Profilul complexului s-a conturat la distanţa de 104 metri pe latura sud-estică a şanţului. În casetă (2,90 X 1,50 m) el a început să fie vizibil de la adâncimea de -0,40 m. Inventarul constă din fragmente ceramice din sec. VII-VIII şi câteva fragmente de ceramică neolitică.

C29a/1998 şi C29b/1998 : fragmente dintr-o locuinţă tăiată de şanţul conductei de gaz. Pentru cercetarea lor au fost deschise două casete(3,50 X 8,20 şi 2,70 X 0,90 m). În grundul lor complexele s-au conturat la -0,20 metri. În complexe au apărut numeroase fragmente de tipsie şi alte forme de vase modelate cu mâna. Este probabil că construcţia a fost încălzită cu un pietrar care a fost distrus de şanţul conductei. Într-un perimetru mai restrâns al locuinţei au fost descoperite foarte multe pietre cioplite. Locuinţa a suprapus o groapă cu pereţi arşi din epoca romană în care nu a fost descoperit material arheologic.

C30/1998 : denumirea atribuită unei pete de nuanţă mai închisă ce a apărut la o distanţă de 87 de metri de la interconectare. Săparea ei nu a dat material arheologic.

C31/1998 : groapă cu pereţi arşi apărută la o distanţă de 71 metri de la interconectare. A fost cercetată prin deschiderea unei casete de 2,40 X 1,60 metri, în care gura complexului s-a conturat la adâncimea de -0,40 metri. Inventarul constă din fragmente ceramice din epocile neolitică, hallstattiană şi romană.

C32/1998 : groapă vizibilă între metri 66-67 al profilului nord-estic al şanţului de conductă. În grundul casetei (2,60 X 1,50 m) gura complexului a apărut la adâncimea de -0,30 m. Inventarul acestei gropi cuprinde ceramică hallstattiană şi romană.

C33/1998 : identificat prin profilul unei gropi observate la metri 68-69 ai laturii de sud-est al şanţului. A fost cercetată doar parţial, datorită cantităţii mari de pământ excavate din şanţul aflat deasupra ei, prin deschiderea unei casete cu dimensiunea de 1,30 X 0.90 m. În casetă, complexul s-a conturat la adâncimea de -0,30 m, iar în umplutura sa au apărut fragmente ceramice ce aparţin probabil culturii Gáva.

C34/1998 : a fost sesizat între metri 63-64 ai laturii nord-estice. S-a deschis o casetă de 13,70 X 1,60 m, prin care a fost cercetat şi complexul 35a. Din stratul de arătură provin fragmente ceramice din epoca bronzului. Inventarul complexului constă din fragmente ceramice neolitice, de epocă romană şi din sec. VII-VIII.

C35a/1998 : sud-estic află pe latura de nord-est a şanţului între metri 54 şi 59. Stratul arător (0-0,30) au apărut fragmente ceramice Gáva şi de epocă romană. În umplutura sa a fost găsită ceramică Gáva.

C35b/1998 : observat în profilul sud-vestic al şanţului între metrii 54-61. Pentru dezvelirea sa a fost săpată o casetă de 6,00 X 2,00 m. La adâncimea de 0,40 metri am dat peste o platformă de chirpici ars. Deasupra platformei, în nivelul de chirpici, ca şi sub acesta a apărut acelaşi tip de material, constând din ceramică Gáva şi de epocă romană.

C36/1998 : în profilul nord-estic la distanţa de 46 metri de la interconectare a apărut o pată de culoare mai închisă decât lutul steril. Din lipsă de timp, acest complex nu a mai fost dezvelit.

C37/1998 : groapă detectată între metri 41 şi 42 ai profilului nord-estic. În interiorul ei nu s-a găsit material arheologic.

C40/1998 : a fost surprins în profilul sud-estic la o distanţă de 379 metri de la interconectare. A fost săpată o casetă cu o suprafaţă de 3,40 X 1,40 m şi cu o adâncime de -0,60 metri. În grundul casetei nu s-a conturat nici un obiectiv arheologic.

Artefactele neolitice sunt reprezentate prin : ceramică, un fragment de topor din piatră şlefuită, neperforat, şi prin fragmente de obsidian şi silex (vârfuri, nuclee şi aşchii).

Ele provin din resturile unui strat neolitic, cu o grosime medie de 0,15-0,20 m, constatat pe porţiuni de câţiva metri pe întreaga lungime a şanţului de conductă. În unele porţiuni este posibil că acesta să fie de fapt fundul unor gropi menajere.

Inventarul neolitic este reprezentat într-o proporţie covârşitoare prin fragmente ceramice. Acestea, din punctul de vedere al pastei din care au fost confecţionate, sunt încadrabile unei specii ceramice semifine (descoperite în proporţie foarte mică), precum şi unei categorii ceramice de uz comun (majoritatea fragmentelor). Ca degresant a fost utilizat în special mâlul, de unde şi aspectul făinos al ceramicii. S-a putut observa prezenţa în pasta vaselor a unor pietricele sau a cioburilor pisate.

Culoarea ceramicii este gălbuie, portocalie, roşcată, cărămizie (majoritatea) şi, mai rar, datorită arderii secundare pe ea apar pete cenuşii. Ornamentaţia ce apare mai des este aceea plastică şi este reprezentată de butoni tronconici perforaţi şi butoni alungiţi. Un singur fragment a fost decorat prin linii incizate. Pasta de slabă calitate din care au fost confecţionate vasele a făcut ca acestea să se păstreze într-o formă foarte fragmentară şi corodată.

Am putut reconstitui doar un castron cu corpul arcuit şi buza uşor adusă în interior, formă ce aparţine categoriei ceramice semifine. În comparaţie cu descoperirile neolitice târzii publicate din zona Careiului (NÉMETI 1986-1987.15-21., IERCOŞAN

1997.23-58.), printre fragmentele ceramice de la Apa nu au fost găsite fragmente ceramice cu decor pictat.

Ceramica de factură Gáva provine din complexe ce aparţin acestei culturi, în special gropi menajere, precum şi din stratul arător sau complexe din epoci ulterioare. Descoperirile de factură Gáva au apărut pe părţile mai înalte ale promontoriului, în apropierea ambelor terase traversate de şanţul de conductă. Fragmentele ceramice descoperite sunt încadrabile celor două categorii ceramice specifice culturii Gáva : speciei roşii de uz comun, precum şi speciei de calitate mai bună.

Acestea din urmă se prezintă în următoarele nuanţe de culori : negru-lucios, negru metalizat în exterior şi roşie în interior, negru în interior şi brună în exterior, brună pe ambele feţe. Au putut fi reconstituite forme de castroane adânci cu marginea interioară a buzei îngroşată şi o formă de ceaşcă cu toarta supraînălţată. S-au mai descoperit şi fragmente ce provin de la vase mari cu buza mult evazată.

Decorul este reprezentat atât prin caneluri late sau înguste cât şi prin benzi ondulate de linii incizate. Pentru o încadrare cronologică a acestor descoperiri poate fi utilizat lotul ceramic din C16. Din acesta provin fragmente ceramice decorate cu benzi ondulate incizate, decor ce apare în cadrul descoperirilor de tip Gáva timpurii (KEMENCZEI 1984.71.).

Tot spre aceeaşi concluzie ne duce şi prezenţa fragmentelor de castroane cu buza îngroşată în interior şi nedecorate cu caneluri, formă ceramică a cărei prezenţă a putut fi constatată chiar şi în materialele târzii de tip Suciu de Sus de la Lazuri.
parte importantă din complexele descoperite la Apa.Moşia Brazilor o reprezentau cele din epoca romană. Se poate urmări concentrarea lor în zonele dintre metri 485-705 şi metri 50-105.

Este foarte probabil că complexele dintre metri 680-705 aparţin unui atelier de confecţionat obiecte de bronz, pentru că a fost descoperit un fragment dintr-o placă de bronz, foarte probabil folosit ca materie primă, mai multe obiecte neidentificabile din bronz şi un cleşte specializat din fier.

Menţionăm descoperirea unui vârf de lance din fier. Din aceste complexe provin numeroase fragmente ceramice şi vase reconstituibile. Predomină fragmentele de chiupuri şi strachinile, unele cu motive lustruite.

Complexele dintre metri 50-105 sunt întrepătrunse de complexele din alte perioade. Platforma de chirpic din complexul 35b poate să aparţină unei locuinţe de suprafaţă. Este importantă suprapunerea gropii cu pereţi arşi cu locuinţa din secolul VII-VIII. (Complex 29a) şi descoperirea unui fragment de capac din pastă zgrunţuroasă, deasemenea într-o groapă cu pereţi arşi (Complex 31).

Relaţii între cele două grupuri de complexe sunt greu de stabilit. Diferenţa constatată în materialul arheologic, respectiv în diferenţa procentajelor dintre ceramica modelată la roată şi ceramica modelată cu mâna poate să se datoreze atât diferenţelor cronologice cât şi diferenţelor funcţionale ale complexelor.

În punctul Apa-Moşia Brazilor au mai fost descoperite şi complexe care se datează în secolul VII-VIII. Din aceste complexe se remarcă obiectivele 29a şi 29b, care foarte probabil sunt părţi ale aceleiaşi locuinţe. Caracterul complexului 21 poate fi stabilit numai după efectuarea unor analize osteologice.

Bibliografie :

BADER 1978

T.Bader : *Epoca bronzului în Nord-Vestul Transilvaniei. Cultura pretracică şi tracică.* Bucureşti. 1978.

IERCOŞAN 1997

N.Iercoşan : *Descoperiri arheologice în aşezarea neolitică târzie de la Carei "Cozard". Groapa nr. 2.* StCom Satu-Mare XIV.1997.23-58.

KEMENCZEI 1984

T.Kemenczei : *Die Spätbronzezeit Nord-ostungarns.* Budapest. 1984.

NÉMETI 1986-1987

I.Németi : *Descoperiri din neoliticul târziu în Valea Crasnei.* StCom Satu-Mare. VII.VIII.1986-1987.15-61.

STANCIU 1995

I. Stanciu: Contribuţii la cunoaşterea epocii romane în bazinul mijlociu şi inferior al râului Someş. Ephem. Nap. V 1995.139-22.

Lista ilustratiilor

Grundul si profilele complexelor arheologice si ale santului de conducta.

List of the figures

The ground and profiles of the archaeological assemlages and of the pipe groove.

The Saving Excavations from Apa
Summary

In Apa village , during april - may 1998 , there were carried out some saving excavations on the route of a gas pipe which was crossing the high bank of the Somes river.

As a result of the archaeological excavations which had the aim of saving the objectives partially destroyed by the excavation of the groove for the pipe , there were obtained artefacts belonging to the following ages and cultures.

1.Late neolitic - represented by a level of habitation.
2.Early Gava - beeing represented by the ceramics of 2 house -keeping pits.
3.Roman age - having the most numerous assemblages and archaeological material.
4.Early feudal age - represented by dwellings from the VII - VIII -th centuries.

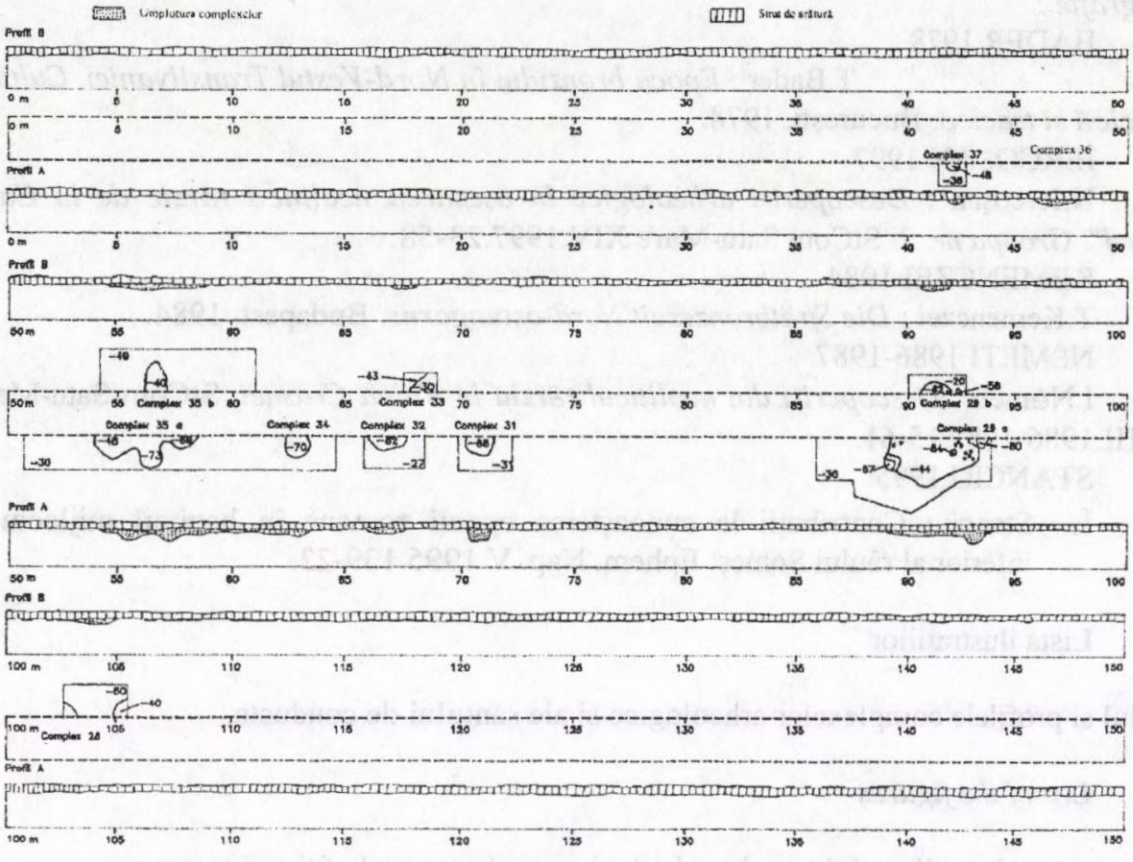

Planşa I

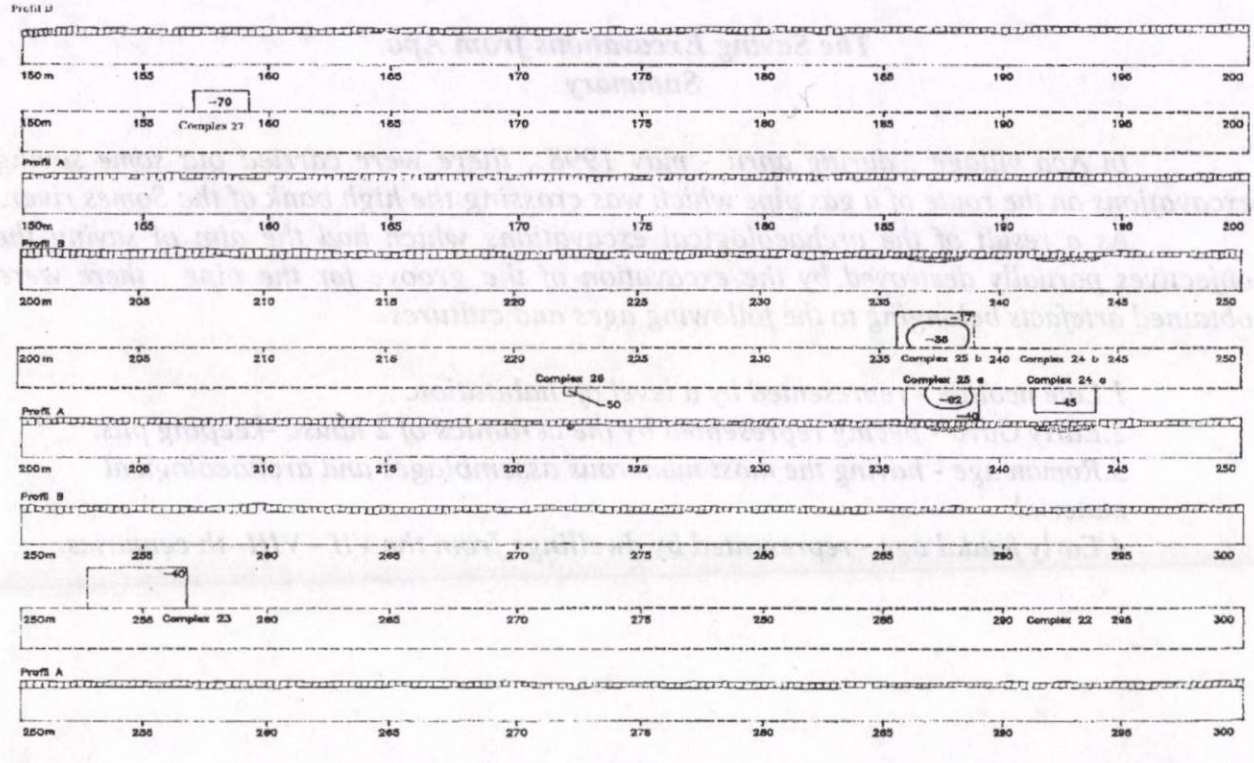

Planşa II

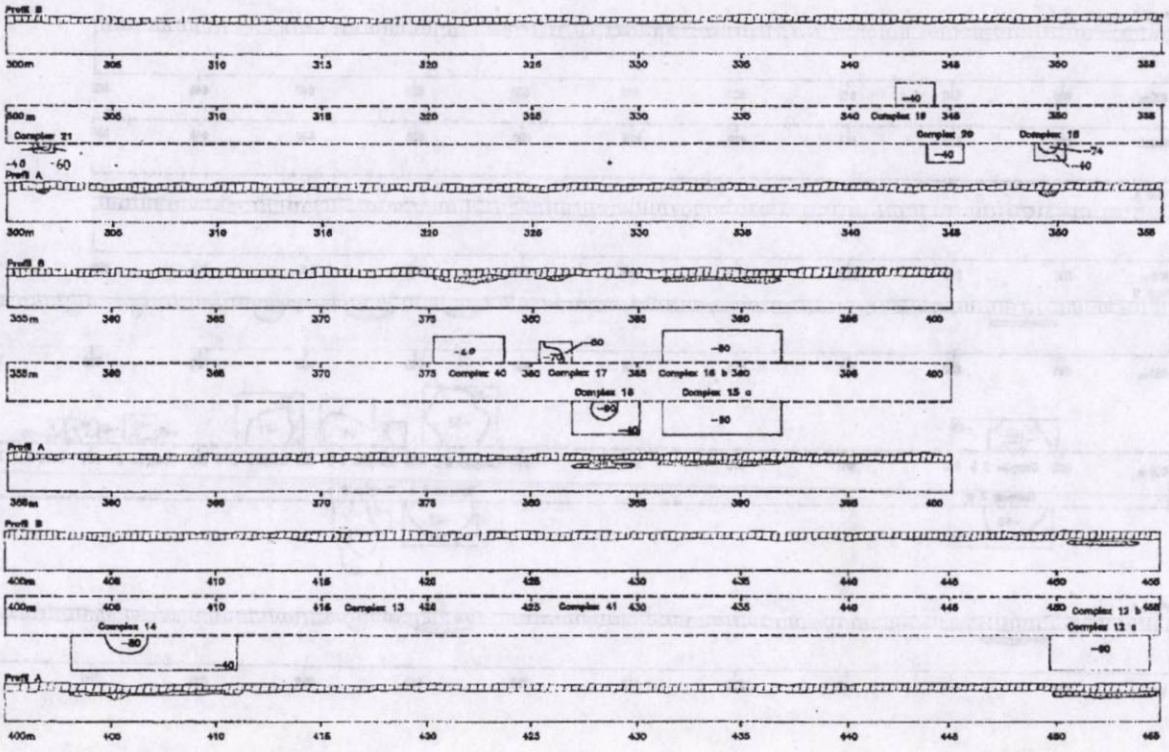

Planşa III

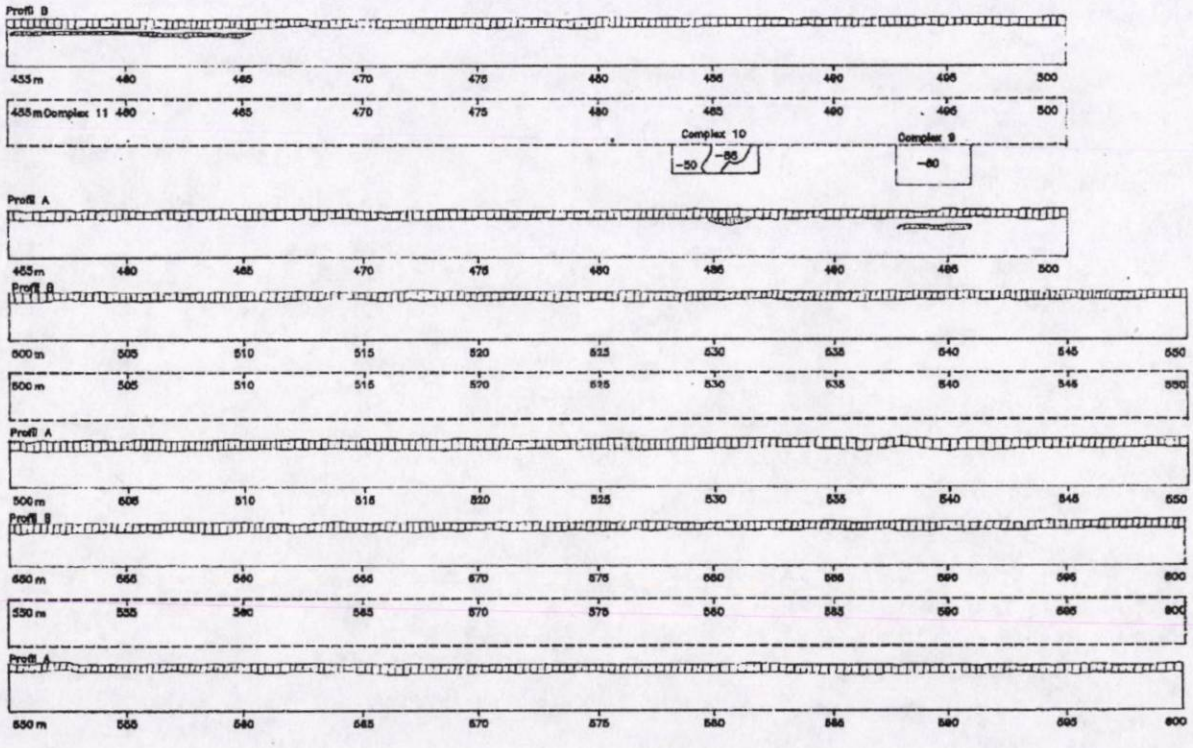

Planşa IV

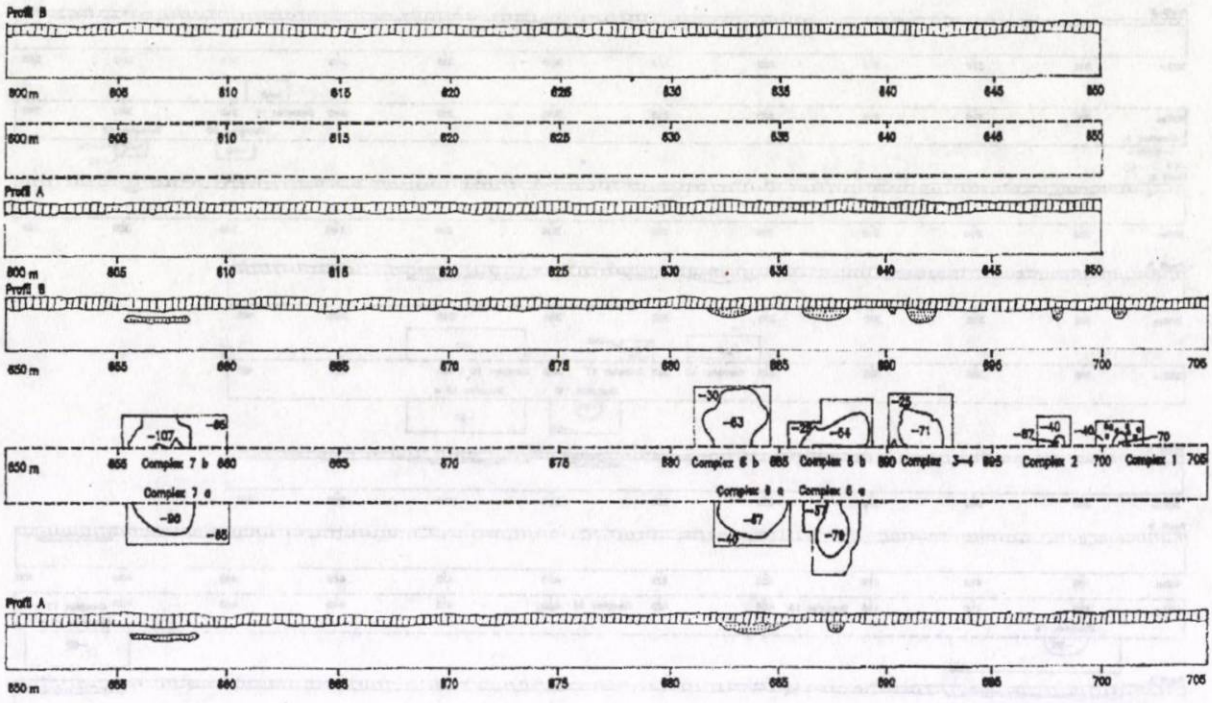
Profil B
800 m
805
810
815
820
825
830
835
840
845
850
Profil A
Profil B
650 m
655
660
665
670
675
680
685
690
695
700
705
-107
-86
-30
-63
-25
-54
-25
-71
-87
-40
-70
Complex 7 b
Complex 6 b
Complex 5 b
Complex 3-4
Complex 2
Complex 1
Complex 7 a
Complex 6 a
Complex 6 c
-90
-85
-87
-40
-57
-79
Profil A

Planşa V

ISTORIE

Biserica catolică din Maramureş în sec. XIII-XVI*

Marius Diaconescu

1. Introducere

Istoria medievală a Maramureşului a atras atenţia istoricilor din cauza multitudinii particularităţilor care o caracterizează. De obicei cercetătorii au fost tentaţi doar de subiectele "fierbinţi". În acest context multe teme, care se impun în cazul studierii istoriei regionale, au rămas neatinse. Printre ele se află şi istoria bisericii catolice din Maramureş. Ea a fost abordată fragmentar şi tangenţial cu ocazia unor studii ori de istoria bisericii catolice sau reformate din Ungaria în general, ori în sintezele de istorie a Maramureşului. Dintre abordările de anvergură se remarcă Innocentius Simonchicz, care, în jurul anilor 1800, într-un capitol al unei lucrări de istorie a Maramureşului, rămasă în manuscris, redactată în stilul şi la nivelul epocii respective, a încercat să demonstreze existenţa unei şcoli catolice la Hust[1]. Pe de altă parte, istoricul de artă I. Henszlmann a realizat o trecere în revistă la mijlocul veacului trecut a bisericilor (clădirilor) maramureşene din perspectiva metodologiei pe care o practica[2].

Dacă istoria bisericii ortodoxe maramureşene a beneficiat de o mulţime de abordări, cea a catolicismului necesită încă atenţia istoricilor. După cum vom sublinia pe parcurs, şi acest domeniu se caracterizează prin particularisme. În studiul de faţă încercăm să surprindem cât mai multe aspecte ale istoriei catolicismului în Maramureş. Din păcate sărăcia informaţiilor documentare – ele constituie sursa de informare principală – nu ne permite o abordare cvasi-totală a subiectului. Sperăm că unele lacune vor putea fi suplinite cu ocazia unor cercetări viitoare.

Am structurat lucrarea pe câteva puncte care să permită nuanţarea aspectelor importante din istoria bisericii catolice maramureşene. Astfel, în prima parte prezentăm informaţiile pe care le-am descoperit despre fiecare biserică – termen prin care înţelegem atât lăcaşul de cult, cât şi comunitatea catolică aferentă. În partea a doua dezbatem structura şi ierarhia bisericii catolice din Maramureş, de fapt şi singurul aspect care s-a mai bucurat de atenţia istoricilor. Sperăm că prin completările pe care le facem să clarificăm problema dreptului de jurisdicţie episcopală. În ultima parte abordăm succint – din cauza informaţiilor – chestiunea pătrunderii Reformei în Maramureş, cea care a cauzat, firesţe, încheierea unui capitol din istoria catolicismului în regiune.

---

* Lucrarea de faţă este partea a doua a unei istorii a catolicismului în Maramureş. Prima parte a abordat istoria mănăstirii eremiţilor: M. Diaconescu, 'Catolicismul în Maramureş (I) – mănăstirea eremiţilor', în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, XIV, 1997, p. 123-132.

[1] Innocentii Simonchicz, *Noctium Marmaticarum Vigiliae* (în continuare *Noctium*), mss., Biblioteca Naţională Széchényi (Országos Széchényi Könyvtár), Budapest, Ungaria, secţia de mss. (kéziratár), Quart. Lat., no. 274, I, f. 53-69

[2] I. Henszlmann, 'A szathmári püspöki megyének középkori épitészeti régiségei', în *Archaeologiai közlemények*, Pest, IV, 1864, p. 127-157. Argumentele pentru datarea clădirilor sunt improprii.

2. *Bisericile catolice din Maramureş*

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea au început să vină oaspeţii regali, adică populaţie germanică (aşa-numiţii saşi) şi în Maramureş. Prima localitate în care s-au aşezat a fost Visk, la graniţa vestică a comitatului. Caracterul germanic al aşezării s-a păstrat mult peste timp, căci, spre comparaţie cu celelalte aşezări de oaspeţi din regiune, aici se mai vorbea o limbă germană, desigur învechită şi alterată, chiar la începutul secolului al XVIII-lea[3]. În 1272 satul Visk a fost dăruit de către regele Ştefan al V-lea familiei Hontpázmány Ujhely[4], danie confirmată în 1281[5]. Primele informaţii despre oaspeţii sosiţi în Maramureş datează de la cumpăna secolelor XIII-XIV. În 1300 dania satului Visk a fost revocată, regele Andrei III oferindu-le nobililor proprietari alte moşii în schimbul satului şi a cetăţii. Regele avea nevoie de satul şi cetatea Visk pentru sprijinirea populaţiilor sau oaspeţilor adunaţi în ţara Maramureşului (*in subsidium populorum seu hospitum nostrorum <in terra> nostra Maramarus congregatorum*)[6].

Tot la sfârşitul secolului al XIII-lea au început să se aşeze noii colonişti şi în alte locuri din Maramureş, unde peste câţiva ani vor funcţiona aşa numitele târguri de coroană: Hust, Teceu şi Câmpulung. Aceste localităţi sunt sigur înfiinţate de oaspeţii regali. În aceeaşi perioadă au început să se stabilească şi în Sighet, unde, probabil, exista anterior o aşezare a autohtonilor[7].

Înfiinţarea noilor localităţi de către coloniştii germani – la care s-au adăugat şi maghiari – a necesitat şi asigurarea vieţii spirituale pentru noua populaţie catolică. Stadiul încă incipient al colonizărilor este demonstrat şi de faptul că, cu puţin timp înainte de 1300, episcopul de Eger (Agria) a sfinţit locuri de biserici şi cimitire în unele aşezări din Maramureş[8], adică în noile sate întemeiate de colonişti.

Grija pentru viaţa spirituală a fost de la început în atenţia comunităţilor catolice nou înfiinţate. Printre primele articole ale privilegiului acordat de regele Carol Robert oaspeţilor maramureşeni era reglementată şi funcţionarea parohiilor. Oapeţii au obţinut dreptul de a-şi aduce preot după dorinţa şi opţiunea lor, putându-l păstra pentru totdeauna. Preotul avea dreptul să îşi lase averea moştenire potrivit dorinţei sale. Pentru întreţinerea lui, oaspeţii lăsau pe câmp dijma cuvenită[9]. Preoţii au deţinut în timp un loc important în comunităţile respective, deoarece adesea le-au reprezentat interesele.

Nu este exclus ca iniţial comunităţile catolice să fi apelat la construcţii din lemn, dar numai temporar. Din momentul în care dimensiunea comunităţii a permis efortul necesar, s-au construit lăcaşuri de cult din piatră. Coloniştii veneau din zone unde monumentalul sfida greutăţile construcţiei. Majoritatea bisericilor catolice maramureşene au fost construite din piatră. Excepţii au făcut, după cum vom vedea, doar micile capele feudale ale nobililor maghiari sau români trecuţi la catolicism. Numărul lăcaşurilor de cult catolice indică, de asemenea, şi dimensiunea comunităţii respective.

---

[3] Mathias Bel, *Historia comitatus Maramorosiensis*, mss., Biblioteca Naţională Széchényi , Budapest, Ungaria, secţia de mss. (kéziratár), Fol. Lat., no. 3379, p. 68, 71.

[4] R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1970, p. 47-48, nota 33.

[5] G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (în continuare: *Codex*), V/3, Budae, 1850, p. 87-88.

[6] I. Mihalyi, *Diplome maramureşene din secolul XIV-XV*, Sighet, 1900, p. 3-4.

[7] Întemeierea Sighetului de către populaţia românească sau de către oaspeţi este o chestiune încă insolvabilă.

[8] *Documente privind istoria Romîniei* (în continuare *DIR*), seria C, Transilvania, sec. XIII/II, p. 461; G. Fejér, *Codex* , VI/2, Budae, 1850, p. 192-193.

[9] *DIR*, C, sec. XIV/III, p. 284. I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 9-10.

Prima biserică catolică a fost cea din Visk. Probabil că oaspeţii au preluat de la vechii proprietari feudali construcţia iniţială, pe care au dezvoltat-o. Biserica din Visk era dedicată Sf. Nicolaie Confesorul ("*Sanctus Nicolaus Confessoris*")[10]. Dintre preoţii care au funcţionat aici îi cunoaştem doar pe trei: pe *Gregorius*, care a achitat dijma papală în 1332-1337[11], pe *Georgius*, rectorul bisericii care a depus jurământ episcopului de Eger în 1346[12], şi pe *Iohannes*, pleban care, împreună cu alţii, a participat la o hotărnicire dintre Câmpulung şi Săpânţa în 1373[13]. Averea bisericii – cea pe care o ştim din documentele păstrate – a constat dintr-o moară pe apa Talaborului, la vărsarea lui în Tisa, care i-a fost dăruită de Iancu de Hunedoara. Veniturile ei au fost adesea deturnate de către comiţii Maramureşului, fiind solicitată intervenţia regelui Mathia pentru repunerea ei în drepturi în 1467[14] şi 1481[15]. Este singura biserică pe care o cunoaştem în Visk în Evul Mediu. Pe locul acestei biserici din sec. al XIII-lea[16] s-a construit în 1790 un lăcaş nou[17].

Cele mai multe lăcaşuri de cult catolice – 7 – au fost construite în Hust. Importanţa economică şi strategică – exploatările de sare din vecinătate şi cetatea – au atras un număr mai mare de locuitori. Aici s-au aflat şi o mare parte a funcţionarilor comitatului, precum şi o oarecare pătură de orăşeni înstăriţi.

Biserica despre care avem cele mai multe informaţii, dar care este şi cea mai veche, este cea închinată Fericitei Elisabeta Văduva ("*Beata Elisabetha Vidua*"). Aceasta a fost cea mai importantă, deoarece avea cele mai multe averi, aici funcţiona plebanul Hustului şi vicarul Maramureşului. Plebania era biserica principală dintr-o comunitate.

Perioada construirii bisericii trebuie plasată la începutul sec. al XIV-lea[18]. Doar cercetările arheologice sau de istoria artei vor putea determina dacă există mai multe faze ale construcţiei. Din arhiva acestei biserici s-a păstrat până la noi un act deosebit de interesant prin multitudinea informaţiilor. Este vorba de o confirmare şi întărire pentru această biserică a unui privilegiu pentru indulgenţe, acordat de o serie de legaţi papali, episcopi maghiari sau alţi înalţi ierarhi catolici[19]. În 24 ianuarie 1431 episcopul Dyonisiei, *Nicolaus*, vicar apostolic în episcopia Agriei ("*suffraganeusque alme ecclesie Agriensis in pontificalibus generalis*") a confirmat la cererea plebanului de Hust, *Symonis*, vechiul privilegiu al indulgenţelor concedat bisericii Sf. Elisabeta prin bunăvoinţa sfinţilor părinţi ("*quia privilegia indulgentiarum sancte Elisabetha matris ecclese iam dudum formata a sanctis patribus benigniter concessa*"). Documentul conţine o listă cu ierarhii catolici – legaţi papali şi episcopi – care au concedat şi confirmat acest drept de acordare a indulgenţelor bisericii din Hust. Cel care a conferit primul privilegiu a fost "*frater Iacobus*

[10] Franciscus Reti, *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae*, mss., Direcţia Judeţeană Cluj a Arhivelor Naţionale, Cluj-Napoca, fond: Colecţia de documente şi manuscrise vechi, cutia 14, fasc. 3, p. 51-52, 58.

[11] *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, Budapest, 1887, p. 327 (1333 – *Gregorius sacerdotes de Visk* – 2 mărci de Kosice), 355 (1334 II – *plebanus de Wysk*), 371 (1335 I – *Wysk* – 48 de groşi).

[12] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 23-25.

[13] *Ibidem*, p. 69-70.

[14] F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 51-52.

[15] *Ibidem*, p. 58. Actul din 1467 a fost confirmat în 1503 de regina Ana: Arhivele Naţionale Maghiare, Budapesta, Dl. 24. 849. Tot aici, în copie simplă, la fel ca documentul anterior, actul din 1481.

[16] Datarea în sec. al XV-lea de către I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 157, este improprie.

[17] I. J. Kováts, *Magyar református templomok*, II, Budapest, 1942, p. 619.

[18] I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55, afirmă că această biserică ar fi fost construită în timpul regelui Mathia. Probabil această biserică a fost descrisă, fără a fi datată, de către I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 147-148, care nu mai cunoştea existenţa altor biserici în oraş (nici nu indică cui era dedicată).

[19] Tiszántúli református egyházkerületi Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztojka család iratai, oklevelei és följegyzései (n.n. – fosta colecţie a Liceului Reformat din Sighet), R 2579/55. Copie foto: Arhivele Naţionale Maghiare, Budapesta, DF 275.894. Actul este foarte deteriorat, rupt, cu lipsuri şi pătat, ceea ce îngreunează şi fragmentează exploatarea lui

Mothoniensis"[20]. În perioada următoare, până în 1431, privilegiul a fost întărit de mai multe ori de alți ierarhi: "*Stephanus Veniensis episcopus, Bodeslaus archiepiscopus Strigoniensis, Petrus Marsicanensis*[21], *frater Iacobus prescriptus Mothoniensis, frater Mathias Salucernensis, frater Thomas Verensis episcopi, Nicolaus Agriensis episcopus*[22], *Michael episcopus de eadem*[23] *cum suo sufraganeo domino Ewerhardo episcopo Caronensi, Stephanus episcopus Agriensis*[24], *idem Stephanus cum suis suffraganeis Mykowiensi, ... et Luca Zerinensi*[25] *episcopis, Georgius Vespremiensis*[26], *Petrussanctus Scardonensis*[27], *Matthias Lucerniensis, Vallentinus Suanensis*[28], *... Iacobus archiepiscopus Thebariensis*[29] *et Nicolaus Sanctorensis episcopi*" (din cauza degradării documentului este imposibilă reconstituirea întregii liste). Printre cei care au concedat acest privilegiu de acordare a indulgențelor au fost trei episcopi de Eger – *Nicolaus*, *Michaelis* şi *Stephanus* şi mai mulți vicari de Eger. Privilegiul din 1431 a mai fost întărit ulterior de acelaşi episcop *Nicolaus* al Dyonisiei, precum şi de *Hermannus*, episcopul Tripolitaniei şi vicar al Agriei în 1433 şi 1446. Cel mai vechi ierarh al Ungariei care a conferit acest privilegiu a fost arhiepiscopul de Esztergom, *Bodeslaus* (1321-1328)[30]. Fiindcă el apare în listă între două menționări ale primului ierarh catolic ce a conferit acest drept, "*frater Iacobus Mothoniensis*"[31], rezultă că privilegiul inițial a fost conferit cel mai devreme în anii 1322-1328. Biserica Sf. Elisabetha din Hust a fost construită deci la cumpăna secolelor XIII-XIV.

Acordarea acestui gen de privilegiu era în practică în Ungaria medievală[32]. Dreptul respectiv de acordare a indulgențelor pe perioade diverse de timp era concedat nu numai de către papalitate, cât şi de către episcopii şi arhiepiscopii maghiari, dar şi cei străini şi legații papali[33]. În general documentele originale nu s-au păstrat peste timp, o mare parte a acestor indulgențe fiind cunoscute din registrele papale. Privilegiul acordat bisericii din Hust aparține categoriei numite *quadragena*, deoarece perioada de timp era de 40 de zile, în fiecare an, cu ocazia sărbătoririi patroanei – *B. Elisabetha Vidua*.

Acest drept de acordare a indulgențelor a adus o mulțime de beneficii bisericii din Hust. Credincioşii care au solicitat indulgențe au dăruit biserica din Hust cu bani, argintărie

[20] Potrivit listei ierarhilor catolici ai lui C. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevii sive summorum pontificum, SRE Cardinalum, ecclesiarum antistitum series*, I, Monasterii, 1913, p. 351, *Iacobus Mothoniensis* (Methone, în Grecia) a fost între 1322 şi 1333. Doar o parte a ierarhilor de pe această listă am reuşit să îi identificăm.

[21] *Ibidem*, p. 327: *Petrus Marsicanensis* (Marsi, în Italia Inferioară) – între 1327-1336.

[22] „Dörögdi *Miklós*" a fost episcop de Eger între 1330 şi 1361. P. Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, I, Budapest, 1996, p. 68.

[23] Documentul este deteriorat în porțiunea respectivă, fiind lizibilă doar litera M. Credem că este vorba de Szécsény *Mihály*, episcop de Eger între 1363 şi 1377. *Ibidem*, loc. cit.

[24] „pomázi Cikó *István*", episcop de Eger între 1387 şi 1399. *Ibidem*, loc. cit.

[25] C. Eubel, *op. cit.*, p. 449: *Luca*, episcop de Severin între 1390-1394.

[26] *Ibidem*, p. 524: *Georgius* Vespremiensis (Veszprém, în Ungaria) între 1403-1412. Acest *Georgius* nu apare în lista lui P. Engel.

[27] *Ibidem*, p. 438: *Petrussanctus*, episcopus Scardonensis între 1410 - 1420.

[28] *Ibidem*, p. 466: *Vallentinus* Suanensis (episcopie din Italia) între 1397-1402.

[29] Ibidem, p. 482: *Iacobus*, episcopus Thoborinensis (episcopie din Italia), între 1411-1418.

[30] „Piast *Boleszló*", arhiepiscop de Esztergom între 1321 şi 1328. P. Engel, *op. cit.*, I, p. 63.

[31] Ordinea este următoarea: "*frater Iacobus Mothoniensis, Stephanus Veniensis episcopus, Bodeslaus a<rchiepiscopus>* [porțiune lipsă; întregit după sens] *Strigoniensis, Petrus Marsicanensis, frater Iacobus prescriptus Mothoniensis*" etc.

[32] Chestiunea indulgențelor în Ungaria medievală nu a beneficiat de o literatură de specialitate bogată. O abordare sintetică a chestiunii indulgențelor a fost realizată recent: J. Sümegi, 'Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon', în *Hermann Egyed emlékkönyv* (szerkestette: J. Sümegi és I. Zombori), Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998, p. 101-153.

[33] *Ibidem*, p. 125-127.

şi pământuri. În mai multe localităţi din comitatele Maramureş, Bereg şi Ugocea biserica deţinea, în urma donaţiilor beneficiarilor de indulgenţe, între 1 şi 15 iugăre de pământ[34].

Vechile privilegii prin care a fost dotată de regii Ungariei cu venituri de la Cămara de sare maramureşeană au fost distruse cu ocazia incursiunii moldovenilor din 1469. În 1474 regele Mathia a dăruit din nou această biserică cu 1200 de pietre de sare anual de la Cămara de sare a Maramureşului. Pentru întreţinerea preotului (*rectores sew plebani eiusdem ecclesie*) erau date de asemenea 40 de pietre de sare anual, cu obligaţia ţinerii unei slujbe săptămânale în cinstea Sfântei Fecioare[35]. În 1486 regina Beatrix a confirmat privilegiile anterioare conferite de Iancu de Hunedoara şi Mathia – sunt menţionate privilegiile primite de la cei doi – şi a mărit subsidiul la 2000 de pietre anual, la cererea preotului *Franciscus, "pro celebrandis certis missis et pro vestitura plebanorum et vicariorum eiusdem ecclesie"*[36]. Preotul acestei biserici, care a îndeplinit de obicei şi funcţia de vicar al Maramureşului, administra şi o parte a satelor Lipce şi Herince. La porunca regelui Mathia, în 1479 plebanul Hustului şi preotul acestei biserici, *Petrus*, era introdus de către Conventul din Lelesz în stăpânirea a 13 sesii iobăgeşti din Lipce şi a altora din Herince[37].

Dintre preoţii acestei biserici îi cunoaştem pe plebanul *Simonis*, atestat între 1431 şi 1462[38]; în 1462 pe *Iohannes*[39]; în 1474 magistrul *Clemente de Berky*[40]; între 1476[41] şi 1480[42] pe plebanul *Petrus* (*Dranyan*); în 1486 pe *Franciscus*[43]; iar pe *Martinus* între 1520[44] - 1531[45]. Probabil aici a funcţionat în anii 1332-1337 plebanul *Gregorius*, care a achitat dijma papală[46].

O altă biserică din Hust a fost cea dedicată Sf. Ecaterina ("*Beata Catherina Virginis et Martiris*"). Potrivit aserţiunii lui I. Simonchicz, această biserică ar fi fost construită în timpul regelui Vladislav al II-lea[47]. Construcţia ei poate fi plasată în a doua jumătate a sec. al XV-lea, probabil în ultimii ani de domnie ai regelui Mathia şi primii ani ai lui Vladislav al II-lea. În 1515 rectorul *Matthias* solicita sprijin financiar regelui, acuzându-i pe predecesorii săi (e vorba de cel puţin doi predecesori deci) de neglijenţă în administrarea averii bisericii, din care cauză supravieţuirea cotidiană a devenit o problemă. Regele a dăruit din veniturile Cămării de la Coştiui 1200 de pietre de sare anual, cu obligaţia ţinerii a două slujbe săptămânale, una în cinstea *Sf. Ana*, iar cealaltă pentru patroana bisericii, *Beata Catherina*, dând porunci stricte funcţionarilor pentru respectarea

---

[34] *Supra*, nota 19. Pe verso, este o listă cu averile dobândite de biserică de pe urma acestui privilegiu al indulgenţelor, realizată de plebanul *Simonis* între 1439 şi 1462.

[35] Dl. 25.201/2, 3. În copie la Egyetemi könyvtár (Biblioteca Universitară), Budapest, Collectio Hevenessiana, tomus L, p. 148.

[36] Dl. 17.804.

[37] F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 57-58.

[38] Vezi *supra*, nota 19.

[39] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 441.

[40] Dl. 25.201/2.

[41] Dl. 70.984. F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 57-58.

[42] Tiszántúli református egyházkerületi Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztojka család iratai, oklevelei és följegyzései, R 2579/93.

[43] Dl. 17.804.

[44] Dl. 84.639.

[45] I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55.

[46] *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 327 (1333 I - *Gregorius de Huzth de Maramorisio* – 36 groşi); p. 330 (1334 I – *Gregorius plebanus de Hust* – 24 groşi); p. 356 (1334 II – *Huczt*); p. 371 (1335 I – *plebanus de Hust* – 30 groşi).

[47] I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55.

acestui privilegiu[48]. Singurul preot pe care îl cunoaştem este acelaşi *Matthias*, care mai este atestat încă în 1531[49].

Nobilul de origine română din Haţeg, Ioan Cândreş, a construit în perioada în care a fost castelan la Hust o capelă din piatră dedicată Sf. Fecioare ("*Beata Maria Virginis*"). La rugămintea lui, Iancu de Hunedoara a înzestrat-o în 1449 cu 12 de florini de aur anual din veniturile cămării maramureşene[50]. Probabil această capelă era situată în interiorul cetăţii Hust. Preotul acesteia era plătit în deceniul 4 al secolului al XVI-lea din veniturile cetăţii[51].

La sfârşitul secolului al XV-lea un orăşean bogat, Albert Literatul, a construit biserica cu hramul "*Sancta Crucis*" şi a dotat-o cu veniturile unei mori de pe râul Hust. În 1492 a obţinut de la regina Beatrix o diplomă care confirma şi întărea donaţia[52]. În 1531 aici funcţiona preotul *Iohannes*[53].

O altă biserică, mai bine zis o capelă, care a funcţionat în Hust, este cea dedicată Sf. Rege Ştefan (*Sanctus Stephanus Rex*). Din averea acestei capele ştim doar despre o bucată de pământ de lângă podul de peste Baranya între 1439-1462[54]. În 1531 aici funcţiona preotul *Gregorius*[55].

Potrivit manuscrisului lui I. Simonchicz, în Hust ar mai fi existat următoarele lăcaşuri de cult în 1531: biserica dedicată lui "*Sancti Michaelis Archangeli*", cu preotul *Nicolaus* şi "*Omnium Sanctorum*", cu preotul *Andreas*[56]. Din păcate alte informaţii documentare nu mai deţinem despre aceste lăcaşuri de cult.

Biserica din Teceu a fost probabil construită la cumpăna secolelor XIII-XIV[57]. Informaţiile despre aceasta sunt extrem de reduse: memoria documentelor i-au păstrat doar pe plebanii bisericii din 1334-1335, *Benedictus*, care a achitat dijmele papale[58], din 1336, *Paulus*, care participa împreună cu un alt reprezentant al comunităţii la stabilirea hotarelor dintre Teceu şi Bedeu[59] şi pe *Ioannes*, care solicita confirmarea unor drepturi regelui Albert în 1439 împreună cu preoţii din Hust şi Sighet[60].

Biserica din Câmpulung s-a construit probabil la începutul secolului al XIV-lea[61] şi era dedicată lui "*Sancti Martini*"[62]. Potrivit dijmelor papale aici funcţiona plebanul

---

[48] F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 67-68. I. Simonchicz, *Noctium.*, I, f. 59 b. O copie a documentului se află în Colecţia Hevenessiana, Egyetemi Könyvtár, Budapest, tomus L, p. 147.

[49] I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55, 68b.

[50] A. A. Rusu, I.-A. Pop, I. Drăgan, *Izvoare privind Evul Mediu românesc.Ţara Haţegului în secolul al XV-lea* , Cluj-Napoca, 1989, nr. 148, p. 173, după o copie simplă din sec. al XVII-lea, Dl. 25.201/4. Originalul la Tiszántúli református egyházkerületi Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztojka család iratai, oklevelei, följegyzései, R 2579/63.

[51] Arhivele Naţionale Maghiare, Budapest, Magyar Kamara Archivum, E 185, Archivum familiae Nadásdy, 59 cs., 26 tétel, f. 1-2.

[52] Copie simplă a documentului într-un mss. al lui Gustav Wenzel, *Analecta historica comitatum de Marmarus concernentia*, mss., Biblioteca Naţională Széchényi , Budapest, Ungaria, secţia de mss. (kéziratár), Quart. Lat., no. 2384, f. 130, fără trimitere arhivistică.

[53] I. Simonchicz, *Noctium.*, I, f. 55.

[54] "*tercia pars cuius est Capelle sancti regis Stephani*", potrivit registrului bisericii Sf. Elisabeta realizat de plebanul *Simonis* între 1439 şi 1462. Cf. *supra*, nota 19.

[55] I. Simonchicz, *Noctium.*, I, f. 55.

[56] *Ibidem*, loc. cit.

[57] I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 156, o datează fără argumente în sec. al XV-lea.

[58] *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 327 (1334 – *Benedictus de Chechu* – 60 de groşi); p. 356 (1334 II – *plebanus de Tentev*); p. 371 (1335 I – *Tenkev* – 48 de groşi).

[59] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 13-14.

[60] Dl. 13.358.

[61] I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 147, o datează în sec. al XV-lea, fără argumente. A remarcat transformările moderne.

[62] I. Simonchicz, *Noctium*, II, f. 88.

Iohannes, care achita pentru parohia sa 6 şi, respectiv 12 groşi[63], jumătate faţă de cel din Hust şi Sighet, ceea ce indică dimensiunea mai redusă a comunităţii. Biserica originală s-a construit la începutul veacului al XIV-lea[64].

În Sighet a funcţionat în epoca medievală o biserică de dimensiuni impresionante pentru regiunea respectivă – biserica dedicată "*Sancti Emerici*". Această biserică a atras vii dispute istoriografice datorită stilului construcţiei. Există un punct de vedere potrivit căreia biserica ar fi fost construită iniţial pentru populaţia ortodoxă românească din regiune, deoarece nu avea sacristia indispensabilă cultului catolic[65]. Se susţine că în 1352 regele Ludovic a dăruit-o coloniştilor, schimbându-i-se cu această ocazie şi hramul în "*Sanctus Emericus* ". Afirmaţia este pur şi simplu gratuită, deoarece, dacă în diploma din acel an, cu ocazia confirmării privilegiului din 1329 dat aşezărilor de oaspeţi regali maramureşeni, este inclus şi Sighet-ul, la cererea preotului de aici, nu înseamnă că acest an trebuie luat ca punct de reper pentru o eventuală transformare a lăcaşului de cult. În primul rând actul este pur şi simplu o confirmare a vechilului privilegiu carolin. Preotul *Benedictus* reprezenta, în calitate de delegat, interesele întregii comunităţi de oaspeţi regali din Sighet[66]. De ce doar acum s-a introdus în privilegiu şi Sighet-ul? Probabil că aici existase o aşezare mai veche, care nu a fost întemeiată de oapeţii germani. Pe de altă parte, preotul avea şi funcţia de vicar al Maramureşului, ceea ce indică faptul că biserica sa era destul de importantă. Acelaşi preot a fost angrenat în 1346 în conflictul pentru jurisdicţie episcopală dintre episcopiile de Eger şi de Alba Iulia[67]. Tot el a funcţionat şi în perioada 1332-1337, când este menţionat în dijmele papale[68].

Data construcţiei este dicutabilă şi, probabil doar cercetările arheologice ar putea să o stabilească. Datarea lansată în istoriografia maghiară – sec. XI-XII[69] – este exagerată[70]. Dimensiunea şi stilul arhitectonic al bisericii din Sighet intrigă specialiştii la speculaţii variate[71].

În afară de preotul *Benedictus* din 1346, mai îl cunoaştem pe plebanul *Anthonius* din 1439, care solicita, împreună cu cei din Hust şi Teceu, confirmarea unor drepturi regelui Albert[72].

În afara bisericilor din cele cinci târguri de coroană au mai existat în Maramureş câteva capele sau biserici catolice. La Coştiui s-a construit cândva în secolul al XV-lea o capelă în care slujea preotul de la biserica din Sighet. Obligaţii asemănătoare au avut faţă de tăietorii de sare şi preoţii din Hust şi Teceu. În 1439 plebanii din Hust, Teceu şi Sighet s-au plâns regelui Albert că nu le erau respectate vechile drepturi şi privilegii de către comiţii cămării. Ei susţineau că din vechime primeau 12 dinari (aşa numiţii *odvarpenz*) săptămânal, câte o bucată de postav anual, şi câte o piele pentru celebrarea slujbei săptămânale, precum

---

[63] *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 330 (1334 I – *Iohannes plebanus de Longo Prato*); p. 356 (1334 II – *sacerdotes de Zozywmezew*); p. 371 (1335 I - *plebanus de Hozcowmezew* – 6 groşi).

[64] Biserica este datată de R. Popa, *op. cit.*, p. 226, la începutul sec. al XIV-lea. Cf. şi I. Kováts, *op. cit.*, p. 613.

[65] C. Petranu, 'Biserica reformată din Sighet şi bisericile de lemn din Maramureş', în *AIIN*, Cluj, X, 1945, p. 327-328. Tor aici şi bibliografia problemei.

[66] I. Simonchicz, *Noctium.*, II, f. 106.

[67] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 23-25.

[68] *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 330 (1334 I – *Benedictus plebanus de Dygnet* – 24 groşi); p. 355 (1334 II – *Zyget*)); p. 371(1335 I – *Ziget* – 48 groşi).

[69] I. J. Kováts, *op. cit*, II, p. 617.

[70] I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 153, a datat-o în sec. al XIII-lea. R. Popa, *op. cit.*, p. 226, nota 57, l-a contrazis, plasând construcţia la mijlocul veacului al XIV-lea. Considerăm că problema nu a fost definitiv încheiată, doar cercetările arheologice putând-o rezolva.

[71] Descrierea a fost efectuată de I. Henszlmann, *op. cit.*, p. 153-154.

[72] DI. 13.358.

şi sare de la tăietori, pe care o puteau vinde în faţa ocnelor. Comitele cămării, *Brapioni de Laak*, nu a mai respectat dreptul preoţilor referitor la sare, obligându-i ca pentru 100 de pietre să primească 20 de dinari. Vechiul privilegiu a fost conferit de regina Elisabeta (mama lui Ludovic cel Mare). În urma abuzului comitelui, preoţii au solicitat regelui Albert confirmarea lui[73]. Un document din 1530 este mai explicit. Tăietorii de sare au adresat o petiţie regelui în care îl informau că potrivit vechilor lor libertăţi, capelanii bisericii din Sighet erau obligaţi să facă slujbe Vinerea, Sâmbăta şi Duminica în capela de la Coştiui, primind ca plată sare pe care puteau să o vândă, dar comitele cămării din acea vreme nu mai respecta acest obicei[74]. Deci cel puţin până la mijlocul secolului al XVI-lea această capelă nu avea preot propriu, ci aici servea unul din Sighet.

În vestul comitatului funcţionau câteva biserici catolice mai mici, legate nu de o comunitate maghiară sau germană, ci de nobilii proprietari. La cumpăna secolelor XIV-XV o parte a familiei nobiliare din Dolha a adoptat catolicismul. În 1419 au solicitat ca biserica închinată "*Sanctae Catherinae*" din satul Sarkad şi cea lui "*Sancti Michaeli Archangeli*" din Makaria să depindă direct de arhiepiscopia de Esztergom[75]. Pe aceste două proprietăţi ale lor, Sarkad şi Makaria, existau la începutul secolului al XV-lea comunităţi catolice, care aveau – în 1418 – biserici de lemn şi cimitire distincte de comunităţile ortodoxe din satele respective[76]. Pe la mijlocul sec. al XV-lea nobilii de Dolha au construit o biserică din piatră pe proprietatea principală a familiei – Dolha – care mai exista în prima jumătate a secolului nostru[77].

În satul Domneşti (Urmező) a existat, probabil din a doua jumătate a veacului XV, o biserică catolică, deoarece aici este menţionată una reformată la începutul sec. al XVII-lea[78]. Anterioritatea unei biserici catolice era posibilă ori în contextul catolicizării familiei nobile române de aici, ori datorită faptului că satul a intrat după desherenţa vechilor proprietari, puţin înainte de 1500, în proprietatea familiei nobile maghiare Pogány. Noii proprietari au colonizat probabil locuitori maghiari sau şi-au construit o biserică de curte.

În afară de aceste biserici şi comunităţi catolice, au mai funcţionat în Maramureş două mănăstiri[79]. Cea eremită de la Remeţi, de lângă Teceu, a funcţionat după 1360 până la Reformă[80]. Despre funcţionarea unei mănăstiri benedictine la Hust avem doar informaţii târzii. Potrivit unor relatări târzii, cu ocazia promovării Reformei în Hust, în 1547, promotorul ei, Tamás Huszti Lovász, ar fi fost alungat din oraş de călugării de la mănăstirea "*Sancta Elena*"[81].

---

[73] DI. 13.358.

[74] Al. Doboşi, 'Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în Evul mediu (sec. XIV-XVI)', în *SCIM*, II, 1951, fasc. 1, p. 163.

[75] B. Iványi, *A romai szent birodalmi széki gróf Teleki család Gyömröi levéltára*, Szeged, 1937, nr. 141, p. 110-111.

[76] I. Mihalyi, *op. cit.*, p 223 .

[77] Informaţia şi datarea a fost preluată, fără posibilitatea practică a unei verificări, după I. J. Kováts, *op. cit.*, II, p. 613.

[78] F. A. Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*, 1728, p. 609-610.

[79] A. Meszlényi, *Az egri érsekség felállitásának s a kassai és szatmári püspökségek kihasitásának a története*, Budapest, 1938, p. 35, susţine, fără argumente, că ar fi existat în mai multe locuri mănăstiri franciscane. Nu cunoaştem nici o mănăstire franciscană în Maramureş!

[80] Pentru istoria acestei mănăstiri: M. Diaconescu, 'Catolicismul în Maramureş (I) – mănăstirea eremiţilor', în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, XIV, 1997, p. 123-132.

[81] F. A. Lampe, *op. cit.*, p. 108. Din relatarea preluată de F. A. Lampe nu rezultă cărui ordin aparţinea mănăstirea. Dar A. Meszlényi, *op. cit.*, p. 35, susţine că a existat o mănăstire benedictină la Hust, dar care, fiind proaspăt înfiinţată, nu a reuşit să se dezvolte din cauza Reformei. Din păcate nu face trimiere la nici o sursă sau bibliografie. Tentativele noastre de a găsi alte informaţii despre această mănăstire benedictină au rămas fără rezultat. În istoria

Biserica catolică din Maramureş este strict legată de comunităţile de maghiari şi germani din cele cinci târguri de coroană – Hust, Visk, Teceu, Câmpulung şi Sighet – şi, într-o mai mică măsură, de catolicizarea unor familii nobile româneşti.

3. Organizarea bisericii catolice maramureşene

Întemeierea noilor aşezări şi, implicit, fundarea noilor biserici catolice, au ridicat probleme delicate pentru organizarea şi structura ierarhică. Situarea comitatului Maramureş la marginea regatului într-o zonă de interferenţă a jurisdicţiei mai multor episcopate a generat conflicte între forurile eclezisiastice catolice. Pe de altă parte, structurarea bisericilor pe plan local a cunoscut o evoluţie determinată atât de disputele dintre episcopii, cât şi de situarea îndepărtată faţă de un centru episcopal propriu-zis.

Cu excepţia tratărilor expeditive din lucrările generale[82], trebuie menţionate câteva contribuţii în domeniu. G. Pray nu plasa direct Maramureşul printre comitatele de sub jurisdicţia episcopiei de Agria. Cunoscând doar actul prin care regele Andrei al II-lea acorda episcopiei ardelene dreptul de jurisdicţie, conchide că regiunea a aparţinut acesteia şi doar în epoca modernă (*post aetatem Pazmani* – sec. al XVII-lea -n.n.) a revenit episcopiei de Eger[83].

Un manuscris al canonicului episcopiei de Eger, József Nováky (1753-1827), despre demnitarii episcopiei respective a fost publicat la începutul secolului XX. Autorul, după enumerarea informaţiilor documentare – pe care le vom discuta imediat – conchide că Maramureşul a rămas sub jurisdicţia episcopiei de Eger după 1346[84].

F. Balássy[85], dedică arhidiaconatului de Maramureş un capitol întreg (*A maramarosi főesperesi kerület*) dintr-o istorie a constituirii episcopiei de Eger. Susţine că iniţial teritoriul Maramureşului se afla sub jurisdicţia episcoiei ardelene, dar ulterior episcopul de Eger a dobândit dreptul respectiv, declanşându-se conflictul dintre cei doi episcopi. Analizînd evoluţia conflictului, fără să cunoscă documentele interne maramureşene, conchide că arhidiaconatul de Maramureş s-a transformat într-un vicariat. Vicarul nu era vreun canonic de Eger, ci un pleban, asemănător cu plebanul *Benedictus* de Sighet din 1346, din care cauză nu mai întâlnim în documentele ulterioare nici un arhidiacon de Maramureş. Ipoteza lansată de acest istoric este cea viabilă, fiind confirmată de analiza documentelor interne maramureşene (pe care istoricul nu le-a cunoscut)!

Autorul unei istorii a episcopiei ardelene, J. Temesváry[86], susţine că iniţial Maramureşul se afla sub jurisdicţia episcopiei ardelene, drept însuşit de episcopul de Eger în urma donaţiei regelui Andrei III. După conflictul din anii 1300, din existenţa arhidiaconului de Maramureş printre canonicii episcopiei de Eger şi din listele dijmelor papale, conchide că decizia Scaunului Papal a fost împotriva episcopului ardelean.

Istoricul B. Kovács afirma recent că în 1404 vicarul din Tăşnad al episcopiei ardelene a devenit superiorul bisericilor catolice maramureşene. Concluziona că episcopia

---

mănăstirilor benedictine din Ungaria a lui J. Lajos Csóka, *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn*, München, 1980, nu am găsit nici o informaţie despre existenţa unui asemenea lăcaş la Hust.

[82] I. Sugár, *Az egri püspökök története*, Budapest, 1984, p. 86-87, 111. A. Meszlényi, *op. cit.*, p. 34-35.

[83] G. Pray, *Specimen hierarchiae Hungariae*, I, Posonii et Casoviae, 1776, p. 195, 198-201.

[84] [J. Nováky], 'Memoria dignitatum et canonicorum cathedralis ecclesiae Agriensis', în *Adatok az Egri egyház megye történetéhez*, IV, Eger, 1908, p. 65-67; p. 87.

[85] F. Balássy, 'Az egri egyházmegye alakulása', în *Emlékkönyv Kis-Aponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére*, Eger, 1865, p. 83-87. A fost preluat de A. Meszlényi, *loc. cit.*.

[86] J. Temesváry, *Erdély középkori püspökei*, Cluj-Kolozsvár, 1922, p. 91-96, 146.

Ardealului a acaparat definitiv bisericile din Maramureş, aducând ca argument şi lipsa ierarhilor maramureşeni – arhidiaconi – pe lista capitularilor de Eger[87].

Diversitatea opiniilor în istoriografie impune de la sine o tentativă de clarificare a exercitării dreptului de jurisdicţie episcopală asupra bisericilor catolice maramureşene.

Disputele aprinse pentru dreptul de jurisdicţie episcopală asupra Maramureşului s-au desfăşurat la cumpăna secolelor XIII-XIV între episcopiile de Eger şi cea de Alba Iulia. Premisele acestui conflict s-au conturat la mijlocul secolului al XIII-lea. La începutul secolului al XIII-lea episcopia de Eger a primit de la regii Ungariei, Andrei al II-lea şi Bela al III-lea, dreptul de a strânge dijma episcopală din comitatele Bereg şi Ugocea, privilegiu confirmat în 1261 regele Bela al IV-lea[88]. Regele Ştefan al V-lea a întărit acest privilegiu în 1271[89]. În virtutea acestor privilegii, episcopul de Eger a deţinut jurisdicţia şi asupra Visk-ului şi a celorlalte aşezări nou întemeiate, care din punct de vedere administrativ făceau parte încă din comitatul Ugocea. Privilegiul menţiona dreptul episcopului şi asupra aşezărilor ce se vor înfiinţa! O schimbare de fond a intervenit în 1288, când regele Ladislau IV Cumanul a dăruit dijmele din comitatul Ugocea episcopului de Alba Iulia[90]. Cauzele acestei cedări sunt necunoscute, însă efectul a constat în deschiderea unei îndelungate dispute interepiscopale. Oricum, nu se poate susţine că iniţial Maramureşul a fost iniţial sub jurisdicţia episcopiei ardelene. Primele comunităţi catolice – sigur cea din Visk – care mai făceau parte din punct de vedere administrativ din comitatul Ugocea, au fost până în 1288 sub jurisdicţia episcopului de Eger.

Cu puţin înainte de 1300 s-a modificat şi statutul juridic al Maramureşului prin constituirea sa ca şi comitat distinct[91]. În noul context administrativ creat, episcopia de Eger a încercat să reintre în posesia vechilor drepturi. În anul 1299 episcopul ardelean îl acuza în faţa regelui pe episcopul de Eger că i-a încălcat drepturile sale şi s-a grăbit să sfinţească nişte locuri de cimitire în câteva sate din Maramureş[92]. Regele a anulat o donaţie anterioară în favoarea Eger-ului pentru dreptul de jurisdicţie spirituală asupra Maramureşului, după ce arhiepiscopul de Kálocsa, superiorul ierarhic al episcopului ardelean, a demonstrat că ţara Maramureşului era între hotarele diocezei Transilvaniei[93]. Probabil că episcopul de Eger a primit privilegiul cu puţin timp înainte de această plângere din februarie 1299. Este încă un indiciu că această dispută s-a acutizat pe fondul înfiinţării comitatului Maramureş în aceşti ani. Regele a apelat la o delegaţie formată din episcopul de Oradea, *Emericus*, şi vicecancelarul curţii regale, prepozitul de Titel, *Ladislaus*, care au convocat pe nobilii din acele părţi şi au confirmat că Maramureşul era şi a fost între limitele diocezei ardelene. În consecinţă, regele l-a mandatat pe capelanul curţii regale să îl introducă pe episcopul ardelean în drepturile sale.

Capacitatea delegaţiei regelui de a se documenta la faţa locului este discutabilă. Care nobili ai acelor părţi au fost convocaţi? Doar locuitorii din Visk şi celelalte aşezări de oaspeţi erau catolici, la fel ca şi familia nobiliară Ujhelyi, proprietară în regiune. Până

[87] B. Kovács, *Az Egri egyházmegye története 1596-ig*, Eger, 1987, p. 61.

[88] G. Fejér, *Codex*, Budae, 1829, IV/3, p. 43: "*decimas omnium forestarum nostrarum et noualium praediorum nostrorum fundatorum et fundandorum*".

[89] *Ibidem*, V/1, Budae, 1829, p. 157.

[90] F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermanstadt, 1892, p. 159.

[91] Primele menţionări ale titlului de comite de Maramureş sunt din 1299: "*Nicolao woywode comite de Vgucha et de Maramorisio*" – Dl. 107.417; 107.418.

[92] DIR, C, XIII/II, p. 461; G. Fejér, *Codex*, VI/2, Budae, 1850, p. 192-193; Dl. 26.368.

[93] G. Fejér, *Codex*, VI/2, p. 192-194: "*utrum terra Maramoros vocata intra terminos et limites Diocesis Transylvanie existat nec ne*".

recent ei aparţinuseră din punct de vedere administrativ de comitatul Ugocea, care era din 1388 sub jurisdicţia episcopului ardelean.

Probabil că episcopul de Eger s-a împotrivit – chiar sprijinit de rege – căci în anul 1300 episcopul de Alba Iulia a apelat la judecata Scaunului Papal pentru rezolvarea conflictului. El l-a acuzat de încălcarea canoanelor şi de însuşirea dreptului zeciuielii şi a jurisdicţiei spirituale pe ierarhul de la Eger[94].

În favoarea cui a decis Scaunul Papal putem deduce din faptul că în dijmele papale din anii 1330-1337 Maramureşul era înscris în cadrul episcopiei de Eger[95] şi tot în aceşti ani exista printre capitularii de acolo şi un arhidiacon de Maramureş[96]. Dar succesul episcopiei de Eger a fost temporar, deoarece conflictul s-a redeschis peste puţin timp, fiind implicaţi şi preoţii locali.

Pe fondul acestui conflict s-a reorganizat şi strucutura locală a bisericii maramureşene într-un vicariat. Înainte de 1346 episcopul ardelean a reuşit să şi-l supună pe vicarul Maramureşului, preotul *Benedictus* din Sighet[97]. Într-un concurs de împrejurări necunoscute, episcopul de Eger l-a obligat pe preot să-i jure credinţă şi supunere, sub pedeapsa încarcerării şi a confiscării averii. Ca girant al supunerii sale era preotul din Visk, *Georgius*, care a jurat că îl va supraveghea pe vicar[98]. În perioada următoare Maramureşul a rămas sub jurisdicţia episcopiei de Eger, căci episcopii şi vicarii ei au confirmat de mai multe ori privilegiul de acordare a indulgenţelor concedat bisericii Sf. Elisabetha din Hust[99].

Evoluţia ulterioară a conflictului o putem doar parţial urmări datorită sărăciei informaţiilor documentare. A. Szirmay a publicat în rezumat un document din 1404 emis de "*Crisogonus de Chernavoda vicariusque de Thasnad, per comitatus Zownuk, Ugacha et* Maramaros *in spiritualibus generalis*"[100]. Contextul în care acest vicar al episcopiei ardelene a devenit superiorul bisericilor catolice din Maramureş este indescifrabil. Este drept că din 1346 până prin 1439 nu cunoaştem nici un vicar al Maramureşului. Probabil în 1404 s-a consumat doar un moment episodic al disputei dintre cele două foruri catolice[101].

Conform surselor din secolele XV-XVI, Maramureşul a reintrat sub jurisdicţia episcopiei de Eger. Privilegiul indulgenţelor pentru biserica Sf. Elisabeta din Hust a fost confirmat în 1431 de Nicolaie, episcop al Dyonisiei şi vicar al episcopiei de Eger, cu permisiunea episcopului diocezei respective – "*libero consensu reverendi in Christo patris et domini episcopi dyocesi ecclesie Agriensis prescripti cuius ex permissione curam gerimus*"[102]. Iar printre cei care au confirmat privilegiul în sec. XIV-XV sunt o serie de episcopi şi vicari de Eger[103].

---

[94] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 1-2.

[95] *Monumenta Vaticana Hungariae*, series I, tomus I, p. 330.

[96] *DIR*, C, XIV/III, nr. 1, p. 1; nr. 57, p. 254; nr. 127, p. 291. J. Nováky, *op. cit.*, p. 65, 94, pomeneşte de un arhidiacon *Georgius* de Maramureş încă din 1329!

[97] B. Kovács, *op. cit.*, p. 61. *Ibidem*, p. 178, nota 514, îl combate pe F. Balássy care susţine apartenenţa Maramureşului de episcopia de Eger sub forma unui vicariat. Cf. F. Balássy, *op. cit.*, p. 87.

[98] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 23-25.

[99] Vezi *supra*, nota 19 şi următoarele.

[100] A, Szirmay, *Notitia politica, historica, topografica incliti comitatus Ugochiensis*, Pestini, 1805, p. 29.

[101] F. Balássy, *op. cit.*, p. 87, comentând documentul din 1404, admitea existenţa unui drept al episcopiei ardelene asupra Maramureşului, dar fără o exercitare efectivă a lui.

[102] Vezi *supra*, nota 19.

[103] Vezi *supra*, despre biserica B. Elisabetha Vidua din Hust.

În prima jumătate a sec. al XVI-lea locuitorii din cele cinci târguri de coroană se plângeau că vicarul episcopiei de Eger încerca să le perceapă dijmă, contrar obiceiului[104]. Iar o conscripție din 1700 a bisericilor care au aparținut episcopiei de Eger le menționează și pe cele din Maramureș[105]. Pe de altă parte, din secolul al XV-lea apare frecvent în documente un vicar al Maramureșului. Deci Maramureșul a intrat definitiv sub jurisdicția episcopiei de Eger după 1346, cu excepția unui moment episodic din 1404.

Organizarea pe plan local a bisericilor catolice din Maramureș a suferit și ea diverse evoluții dictate de conflictul dintre cele două episcopii. Inițial bisericile din Maramureș au fost integrate vicariatului care cuprindea comitatele Bereg și Ugocea. În 1320 arhiepiscopul Thoma de Strigoniu se adresa vicarului pe care îl numea: "*vicarium de Bereg, de Marmaros et de Ugucha*"[106]. Peste câțiva ani organizarea bisericească a fost restructurată într-un arhidiaconat al Maramureșului în cadrul episcopiei de Eger. Pe lista demnitarilor bisericești ai capitlului din Eger apare și un anume *Georgius*, arhidiacon de Maramureș între 1329 și 1333[107]. În cadrul acestui arhidiaconat al Maramureșului erau cuprinse și unele biserici din comitatele Ugocea și Sătmar, conform registrului dijmelor papale din 1334[108]. Această formă de structurare a fost doar episodică, deoarece arhidiaconul de Maramureș nu mai apare în documentele ulterioare pe listele demnitarilor capitlului din Eger.

În jurul anului 1340 s-a desfășurat o nouă etapă în evoluția conflictului dintre episcopiile de Eger și Alba Iulia pentru jurisdicția în Maramureș. În acest context probabil s-a restructurat și organizarea bisericii maramureșene într-un vicariat care cuprindea numai bisericile din acest comitat. Primul vicar cunoscut este *Benedictus*, plebanul bisericii din Sighet, antrenat și el în disputa interepiscopală. Documentele au mai păstrat numele a câțiva vicari ai Maramureșului din secolele următoare. Întotdeauna ei erau și plebani în Hust, ceea ce indică mutarea centrului de greutate în această localitate, cu o comunitate catolică mult mai puternică. O explicație a predominării plebanului din Hust în ocuparea funcției de vicar poate fi și rolul strategic, de "capitală" administrativă pe care l-a avut cetatea de la Hust, construită în primii ani ai domniei lui Ludovic cel Mare.

Documentele cunoscute menționează următorii vicari: în 1439 preotul bisericii Sf. Elisabetha din Hust purta titlul "*Symon, plebanus de ipsa Hwzth et vicarius Maramorosiensis*"[109], iar în 1450: "*Simonis, plebanus de Huzth vicariusque terrae Maramorosiensis in spiritualibus generalis*"[110]; în 1462: "*Iohannes vicarius de Kesellewmezew*" – era chemat ca megieș, fiind proprietar în acea localitate[111]; în 1474 magistrul *Clemente de Berky* era preot al bisericii "*Sancta Elisabetha Vidua*" "*et vicariis eiusdem ecclesie*"[112]; în 1476 un *Petrus Dranyan* era pleban în Hust și "*vicarii terrae Maramorosiensi*"[113], același care în 1480 se numea "*vicarius de Hwzth*"[114]; în 1486

[104] Arhivele Naționale Maghiare, Budapest, Magyar Kamara Archivum, E 210, Miscellanea, 26 cs., 12 tétel, f. 1. Ordonatorii fondului, arhiviștii maghiari, l-au datat arbitrar 1550. Actul este păstrat sub forma unei copii de epocă, fără dată. Considerăm că el datează din deceniile 2 sau 3, înainte de Reformă.

[105] 'Adatok Telekessy István Egri püspök korához', în *Adatok az Egri egyház megye történetéhez*, IV, Eger, 1908, p. 305-306.

[106] I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55. A. Szirmay, *op. cit.*, p. 95.

[107] *DIR*, C, XIV/III, nr. 1, p. 1; nr. 57, p. 254; nr. 127, p. 291. J. Nováky, *op. cit.*, p. 96.

[108] *DIR*, C, XIV/III, p. 248-249.

[109] Vezi *supra*, nota 19.

[110] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 344.

[111] *Ibidem*, p. 441.

[112] DI. 25.201/2.

[113] DI. 70.984.

Franciscus era menționat cu titlul de vicar al bisericii din Hust[115]. În 1520 un "*Martinus plebanus de Hwzth vicarius terrae Maromorosiensis*" elibera o scrisoare de iertare pentru fiica lui Nicolaie Barilovics, *Sophia*, care, fără voia și știrea părinților a încălcat moravurile[116]! Este probabil aceeași persoană cu *Martinus Kiss* întâlnit în 1531[117].

Documentele nu menționau întotdeauna titulatura completă a vicarului. Este aceeași funcție: vicar al Maramureșului. Vicarul era numit de episcop, pe care îl înlocuia în problemele administrative și spirituale în zonele îndepărtate de centrul episcopal[118]. Vicariatul maramureșean avea o situație specială datorată conflictului interepiscopal. Într-o conscripție din 1476 a bunurilor episcopiei de Eger nu este cuprins și Maramureșul, nici măcar la dijmă[119]. Într-o perioadă apropriată, la începutul secolului al XVI-lea, locuitorii celor cinci târguri de coroană se plângeau regelui că vicarul episcopiei de Eger voia să perceapă dijmă de la bisericile lor împotriva obiceiului (*contra consuetudinem*)[120]. Într-o conscripție din 1700 a tuturor bisericilor care au aparținut episcopiei de Eger, dar au trecut la luteranism sau calvinism, executată la porunca lui Kollonich, se scrie despre Maramureș că, conform documentelor, episcopul avea un vicar special acolo[121]. Extrapolând caracterizarea din 1700, putem afirma că acest vicariat al Maramureșului avea un caracter special, în sensul că episcopul de Eger, superiorul vicarului, nu percepea de aici dijme sau alte venituri episcopale.

Doar în chestiunile spirituale grave vicarul Maramureșului, împreună cu consistoriul său diecezan – format desigur din ceilalți plebani – apela la forul superior. Un astfel de caz s-a petrecut în 1520, când o problemă de moralitate a fost rezolvată cu ajutorul vicarului episcopiei de Eger – *litteras domini Iohannis Baptiste Bonzaghni generalis vicarii ecclesie Agriensi* – și al legatului papal[122].

Vicarul Maramureșului, care era de obicei plebanul din Hust[123], avea o avere proprie, arondată funcției sale, care consta în satul Poiana Uliului (Kesélyümező)[124] și în părți din satele Lipce și Herince[125]. Destinul lor după instaurarea Reformei a fost ambiguu, în conscripții fiind trecute ca ale vicarului, deși acesta nu mai funcționa. Treptat ele au intrat în stăpânirea bisericii reformate din Hust.

La sfârșitul secolului al XVII-lea episcopia de Eger a încercat să revină în Maramureș. În 1699 în acest comitat, în Hust se afla *Mathias Frantz*, despre care se scria

---

[114] Într-un act din 15 decembrie 1480 apare ca împăciuitor într-un conflict local: Tiszántúli református egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztojka család iratai, oklevelei és följegyzései, R 2579/93.

[115] Dl. 17.804.

[116] Dl. 84.639.

[117] I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55.

[118] I. Kosutány, *Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása*, Kolozsvár, 1906, p. 452-453.

[119] Dl. 37.008.

[120] Arhivele Naționale Maghiare, Budapest, Magyar Kamara Archivum, E 210, Miscellanea, 26 cs., 12 tétel, f. 1.

[121] "*etiam spectat ad episcopatum Agriensem et habuit olim episcopus Agriensis ibidem specialem vicarium, uti eatenus literalia instrumenta extant*", 'Adatok Telekessy István Egri püspök korához', în *Adatok az Egri egyház megye történetéhez*, IV, Eger, 1908, p. 305-306.

[122] Dl. 84.639.

[123] I. Simonchicz, *Noctium*, I, f. 55, susține că până la construirea bisericii *Sancta Elisabetha Vidua*, pe care o plasează în sec. al XV-lea, vicarul Maramureșului nu rezida în Hust.

[124] I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 441.

[125] V. Belay, *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*, Budapest, 1943, p. 143, 171, sub voce.

într-o listă a parohiilor diocezane: "*non valens subsistere discessit*"[126]. Doar din 1730 s-au instalat la Sighet piariştii[127], bastion al catolicismului în Maramureş în epoca modernă.

În ierarhia catolică existau diferenţe şi pe plan local. Astfel, plebanii erau preoţii plebaniei, adică ai bisericii principale din comunitate, care avea drept de decimă. Celelalte biserici erau simple parohii, ai căror preoţi se numeau sacerdotes, sau rectores. Dar din cauză că începând cu sec. al XIV-lea în Ungaria a început o identitate între cei doi termeni[128], este dificil să decidem care biserici maramureşene aveau un statut superior. În Hust cel puţin, putem susţine că biserica "*B. Elisabetha Vidua*" deţinea locul primordial, datorită faptului că preotul ei era, cel puţin din sec. al XV-lea, vicar al Maramureşului. Întotdeauna numele preotului de aici era asociat cu titlul de pleban! Preoţii celorlalte biserici apar când cu titlul de pleban, când cu cel de rector.

4. *Pătrunderea Reformei în Maramureş*

Catolicismul medieval maramureşean a suferit aceeaşi lovitură distrugătoare specifică din sec. al XVI-lea. Maramureşul a intrat încă din primii ani ai Reformei în aria disputelor şi transformărilor confesionale. I. Szilágyi susţine chiar că cele cinci târguri de coroană au fost atrase de curentul protestant încă din primii 10 ani ai Reformei[129]. Printre primele comunităţi care au adoptat luteranismul a fost cea din Visk, care mai păstra mult mai puternic specificul german. Prin 1522-24 aici activa ca predicator *Iános Surdaster* (Süket) din Sibiu[130]. Un alt predicator a fost *Mathias Ramaschius*, tot din Sibiu.

În 1526, într-o înţelegere dintre Petrus Pogány şi magistraţii târgului Teceu, primul restituia bisericii pământurile ocupate anterior, în prezenţa „*Ambrosii Pap, reverendi oppidi Tetsö praedicanti*". După cum remarca şi F. Reti, aceasta este o dovadă că doctrina lui Luther a pătruns şi în Teceu[131].

Din păcate doar la atât se reduc informaţiile pe care le deţinem cu privire la primii ani ai Reformei în Maramureş. Faptul că încă nu s-au desfiinţat mănăstirile catolice dovedeşte o etapă incipientă şi fără agresivitate. Cel care a dat un impuls violent procesului a fost Tamás Huszti Lovász. Lui îi este atribuită reformarea bisericilor din Hust[132] şi din Sighet[133]. El a participat şi la Sinodul protestant de la Ardud din 1545 organizat sub tutela lui Gáspár Drágffy[134]. Peste doi ani a încercat să introducă Reforma în târgul său natal, Hust, unde a intrat în conflict cu călugării de la mănăstirea Sf. Elena. Călugării l-au alungat din oraş şi s-a retras în târgurile învecinate unde a continuat să predice reformarea bisericii[135].

Cel care a reuşit să impună în comunităţile din Maramureş Reforma sub forma calvină a fost un predicator numit *Paulus*[136]. Noua doctrină a pătruns în toate târgurile încă

---

[126] J. Nováky, *op. cit.*, p. 263.
[127] A. Meszlényi, *op. cit.*, p. 35.
[128] A. Tauber, *Manuale iuris canonici continuo respectu habito ad Hungariam*, ed. a 4-a, Sabariae, 1912, I, p. 308.
[129] I. Szilágyi, *A máramaros-szigeti reform. tanoda történeteinek rövid vázlata,* Máramaros Sziget, 1858, p. 4.
[130] V. Belay, *op. cit.*, p. 45, nota 120.
[131] F. Reti, *op. cit.*, 3, p. 76-77. Afirmaţia lui I. Simonchicz, *Noctium*, II, f. 90, potrivit căreia ultimul preot catolic ar fi fost Petrus Pogány în 1553 trebuie verificată. Mai degrabă acesta a fost ultimul predicator luteran înainte de conversia comunităţii la calvinism.
[132] K. Nagy, *A Tiszántuli református egyházkerület története*, II, *Egyház községek adattára*, p. 217.
[133] V. Belay, *op. cit.*, p. 45, nota 120; I. Zovány, *A reformáció magyarországon 1565-ig*, p. 180-181.
[134] F. A. Lampe, *op. cit.*, p. 93.
[135] *Ibidem*, p. 108.
[136] *Ibidem*, loc. cit.. K. Nagy, *op. cit.*, p. 217.

din 1556[137]. Fenomenul a fost deosebit de agresiv şi a determinat părăsirea mănăstirilor de către călugării catolici[138].

Bisericile reformate din Maramureş s-au grupat într-un seniorat (protopopiat) care aparţinea de Superintendenţa Cistibiscană[139], deşi comitatul făcea parte, din punct de vedere administrativ, din principatul Transilvaniei. Considerăm că premisa esenţială a structurii ecleziastice a constituit-o apartenenţa bisericilor catolice maramureşene la episcopia de Eger, nu la cea de Alba Iulia.

Destinele bisericii reformate din Maramureş au fost conduse în a doua jumătate a secolului al XVI-lea de un predicator cu o personalitate marcantă: *Balázs Mezögyány*. Prima lui menţionare documentară este din 1568, când eliberează împreună cu magistratul comitatului un act de proprietate referitor la Ruscova[140]. Este un caz neobişnuit ca un preot să facă parte din magistratul comitatului, alături de vicecomite şi să elibereze acte oficiale! Societatea sec. al XVI-lea are încă multe pete care ar trebui descifrate.

Peste un an îl întâlnim printre semnatarii şi participanţii la Sinodul de la Oradea care a dezbătut dogmele biserici unitariene[141]. Nu este exclus ca tot el să fi reprezentat Maramureşul şi la Sinodul din februarie 1567 de la Debrecen. Statutul privilegiat al celui care conducea comunitatea din Sighet şi senioratul Maramureşului în calitate de protopop, a fost întărit chiar de Ştefan Báthory. În 1583 a scutit casa (*domus*) pastorului, situată în vecinătatea casei parohiale din Sighet, de toate impozitele şi taxele pe care trebuiau să le achite cei de condiţie plebee[142]. Ultima atestare documentară a acestui lider al bisericii reformate maramureşene este din 1595, când, împreună cu juzii şi juraţii târgului Sighet a organizat miliţia locală pe decurii pentru apărare (măsură impusă de incursiunea tătarilor din acel an)[143].

Pătrunderea Reformei a avut cel puţin două consecinţe importante: înfiinţarea şi funcţionarea unei şcoli la Sighet şi redactarea actelor oficiale în limba maghiară. Plasarea de către I. Simonchicz a unei şcoli la Hust în secolul al XV-lea, care ar fi fost subvenţionată de regii Ungariei din veniturile cămării de sare[144], trebuie tratată cu rezervă. Nu există nici o informaţie documentară care să ateste existenţa acelei şcoli presupuse de romanticul istoric. Certă este doar funcţionarea unei şcoli la Sighet începând cu secolul al XVI-lea. I. Szilagyi îi plasează începuturile, cu o oarecare rezervă, chiar în 1524, anul pătrunderii Reformei în Sighet. Sigur în 1540 şcoala funcţiona, căci de atunci începe un lung şir de profesori[145]. Primul învăţător cunoscut este Albert Szegedi, cel care în 1569 redacta *Statutele* celor cinci târguri de coroană în limba maghiară[146]. Iniţial şcoala a fost susţinută de comunitatea locală,

---

[137] F. Reti, *op. cit.*, 4, p. 119.
[138] M. Diaconescu, *op. cit.*, p. 128-129.
[139] F. A. Lampe, *op. cit.*, p. 126, 604.
[140] Direcţia Judeţeană Maramureş a Arhivelor Naţionale, Baia Mare, fond 48, Colecţia "Documente personale dr. Ioan Mihalyi de Apşa", nr. 59, f. 7-8.
[141] F. A. Lampe, *op. cit.*, p. 249.
[142] Arhivele Naţionale Maghiare, Budapest, P 108, Eszterházy család hercegi ága, Repositorium 41, 299 cs., fasc. L, nr. 434.
[143] [I. Simonchicz], *Monumentum politicum Marmatiae saeculi decimi sexti editum saeculo decimo nono ex originali mss.*, Vacii, Typis pro Marmatia paratis Antonius Gotlieb Marmarossiensis, anno 1806, p. 4.
[144] Idem, *Noctium*, I, f. 58 et passim.
[145] I. Szilagyi, *op. cit.*, p. 4.
[146] "*Szegedi Albert diakon schola mester*", I. Simonchicz, *Noctium.*, II, f. 91.

iar din timpul principelui Gabriel Bethlen a primit subvenţii de la Cămara de sare, atât pentru întreţinerea profesorilor, cât şi a elevilor[147].

***

Istoria catolicismului în Maramureşul medieval este strict legată de comunităţile celor cinci târguri de coroană – Hust, Visk. Teceu, Câmpulung şi Sighet – aşezări cu populaţie maghiară şi germanică. Cele mai multe biserici (7 la număr) au fost construite în Hust, fie din iniţiativa comunităţilor, fie privată, a unor locuitori mai înstăriţi. În celelalte au funcţionat doar câte o biserică – cel puţin după sursele cunoscute. Bisericile au fost dotate cu diverse averi imobiliare (terenuri agricole, mori), rente anuale de la Cămara de sare maramureşeană, cadouri în argintărie etc., atât de către autorităţi, cât şi de comunităţi şi particulari. Cele mai multe averi le-a avut biserica Sf. Elisabeta din Hust, care a beneficiat şi de un privilegiu pentru acordarea indulgenţelor, o sursă sigură de venituri. Au mai existat două mănăstiri, una eremită lângă Teceu, la Remeţi, şi alta benedictină, în Hust.

Pe de altă parte, catolicismul a fost susţinut şi de unele familii nobiliare. Nobilii de Dolha, de origine română, au adoptat şi au sprijinit catolicismul încă de la începutul sec. al XV-lea. Probabil şi familia nobililor din Domneşti, în urma căsătoriilor mixte, s-a catolicizat.

Dreptul de jurisdicţie episcopală asupra Maramureşului a fost disputat între episcopiile de Eger şi de Transilvania. În cele din urmă episcopia de Eger a avut câştig de cauză. Episcopul era reprezentat în teritoriu de un vicar, de obicei plebanul bisericii Sf. Elisabeta din Hust. Vicariatul maramureşean a avut un statut privilegiat, deoarece comunităţile catolice erau scutite de achitarea dijmei episcopale.

Un capitol important din istoria catolicismului în Maramureş – epoca medievală – a fost încheiat prin succesul Reformei. Iniţial ea a pătruns în Maramureş sub forma luterană, apoi s-a impus cea calvină. Printre influenţele Reformei sunt introducerea practicii scrierii actelor în limba maghiară şi înfiinţarea unei şcoli la Sighet.

[147] Peter Hari, *Oratio .... Petri Hari professoris ... in Gymnasio Szigetiensi (de historia Gymnasii Szigetiensis)*, în *Tóth Ferencz gyűjteménye a magyar reformáta egyház története vonátkozó iratoknak*, I kötet, Biblioteca Naţională Széchényi , Budapest, secţia de mss. Quart. Hung. 1043, p. 57-60.

The Catholic Church from Maramuresh County in the XIIIth-XVIth Centuries

(Abstract)

The history of the Catholicism in the medieval County of Maramuresh was in reciprocal relation with those five boroughs (oppida), which had Hungarian and Saxon inhabitants. The most numerous churches were in Hust (7: Sancta Elisabetha Vidua; Beata Catherina Virginis et Martiris; Beata Maria Virginis; Sancta Crucis; Sanctus Stephanus Rex; Sanctus Michaelis Archangelis and Omnium Sanctorum). They were built by the communities or the by richest inhabitants. In the other boroughs it existed only one church: in Visk (Sanctus Nicolaus Confessoris); in Teceu (the patron is unknown); in Câmpulung (Sanctus Martinus) and in Sighet (Sanctus Emericus). The churches received the State and private endowments: the annual rents on the salt-mines, the ownership and the gold and silver presents. The church "Sancta Elisabetha Vidua" was the richest. It had a prerogative of the indulgence, which was a sure benefit. A less church was in Coștiui (Rónaszék) for the salt-miners, where the priest from Sighet officiates the religious solemnities. All churches were built from stone.

There were two monasteries in the County of Maramuresh. The Eremite monastery was near Teceu, in the village Remeți, between 1363-1554. A Benedictine monastery was in Hust, but just for few years, in the middle of the XVI^{h} century.

On the other hand, the few nobiliary families, that had Romanian origin and were Ortodoxes , converted to the Catholicism. The Dolhay family converted around the 1400 years, and sustained the Catholic church of wood from his possessions: Maḱaria (Sancta Catherina) and Sarkad (Sanctus Michaelis Archangelis). In the second part of the XVth century they built a church from stone in their residence – Dolha. It is possible that other Romanian noblemen, the family from Domnești (Urmező) converted to the Catholicism at the middle of the XVth century.

The most important problem of the history of the Catholicism in this county is the bishopric jurisdiction. There are a lot of hypothesis in the historiography, but the historians used the few records. The analyses of the internal records from Maramuresh may decide in this question. The bishopric jurisdiction had been disputed between the bishop of Eger (Agria) and the bishop of Transsylvania. The conflict began immediately after the constitution of the Maramuresh County as distinct county, at the end of the XIII^{h} century. At the beginning, the villages from the Maramuresh were a part of the County of Ugocea. This county was under the jurisdiction of the bishopric of Eger. But in 1288 the Hungary's king gave this right to the bishopric of Transsylvania. The conflict began when the region of Maramuresh was constituted as a county. According to the first privilege, obtained from the reign of Bela the IIIrd, the bishop of Eger had the jurisdiction through the new villages. After the conflict from 1299-1346, the County of Maramuresh remained into the bishopric of Eger. The bishop had a special vicar in Maramuresh, who ussually was the priest of the church "Sancta Elisabetha Vidua" from Hust. The vicar had the distinct ownership given his church. The vicariate of Maramuresh had a special position, because his churches didn't pay the bishopric taxes.

The history of the Catholicism in Maramuresh during Middle Age was finished by the success of the Reformation. In the 3rd decade of the XVIth century the Lutheranism was accepted in the boroughs from Maramuresh, and in 1556 the Calvinism, too. The influences of Reformation were the writing of the records in Hungarian language and the foundation of the first school in Maramuresh, at Sighet.

Din istoria Maramureşului în timpul principelui Gabriel Báthory

Marius Diaconescu

Istoria Transilvaniei în timpul principelui Gabriel Báthory (1608-1613) a fost rareori abordată. De cele mai multe ori istoricii au fost impresionaţi de caracterizările negative ale contemporanilor. Comportamentul imoral al principelui şi, mai ales, politica dură şi spoliatoare faţă de saşi, au influenţat nefavorabil imaginea pe care contemporanii au lăsat-o spre moştenire posterităţii. Un rol fundamental în crearea acestei imagini negative a avut-o cronica Transilvaniei a sasului Georg Kraus[1], membru al categoriei de supuşi ai principelui care au avut cel mai mult de suferit.

O oarecare atenţie a fost acordată principelui de istoriografia maghiară în a doua jumătate a secolului trecut[2], fiindu-i dedicată şi o monografie[3]. Istoriografia din ultimii ani s-a ocupat doar accidental de domnia acestui principe, fiind prezentat într-o lumină sumbră şi comparat de regulă cu stăpânirea "binefăcătoare" a lui Gabriel Bethlen[4]. Subiectivismul acestei comparaţii este relevat de demonstraţia recentă a istoricului László Nagy, potrivit căreia întotdeauna primul sfetnic al lui Gabriel Báthory a fost Gabriel Bethlen[5]!

Istoriografia română nu i-a acordat o atenţie specială, fiind pomenit doar cu ocazia studiilor despre relaţiile Transilvaniei cu Ţările Române sau în tratatele de istorie generală. Pentru imaginea funebră care s-a instalat în scrisul istoric românesc este deosebit de semnificativă caracterizarea lui N. Iorga: "*cel mai nebun dintre Bathoreşti, <<tiranul>> şi <<noul Sardanapal>>pentru saşi, care visa să cârmuiască din Sibiu, ca vasal turcesc, până la Dunăre*"[6].

În privinţa ultimei afirmaţii a marelui istoric, trebuie spus doar că "visul" lui nu era altceva decât o etapă în evoluţia ideii creării unui stat dunărean puternic. Ideea, care a apărut la puţin timp după dezastrul Ungariei la Mohács în 1526, şi-a găsit materializarea în unirea Transilvaniei, Ţării Româneşti şi Moldovei sub principele Sigismund Báthory în 1595 şi apoi în ceea ce a intrat în tradiţia românească ca prima unire – cea sub Mihai Viteazul. Având aceste precedente, ambiţia tânărului principe a încercat să reediteze realizările petrecute doar cu câţiva ani mai înainte. În acest curent se înscrie tentativa principelui de a ocupa Ţara Românească şi apoi întreaga sa politică externă. Recent în istoriografia maghiară se reafirma, pe fondul unei imagini negative a principelui comparativ cu succesorul său, că atitudinea războinică faţă de Ţara Românească se datorează înţelegerii dintre Gabriel Báthory şi haiducii care l-au impus pe tron, cărora le promisese campanii militare[7]. De fapt presiunea haiducilor se interfera perfect cu planurile principelui de a reedita stăpânirea lui Sigismund Báthory din 1595.

Pe plan intern acest principe nu a fost mai "nebun" decât alţii. Politica sa spoliatoare şi extrem de dură faţă de saşi se explică în contextul în care aceştia erau

---

[1] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, Bucureşti, 1965.

[2] V. Schmidt, 'Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához', în *Századok*, XXI, 1887, p. 14-35, 97-120; A. Komáromy, 'Báthory Gábor történetéhez', în *Hadtörténelmi Közlemények*, IX, 1896, p. 273-298, 417-452 (documente); D. Angyal, 'Báthory Gábor uralkodása', în *Századok*, XXX, 1896, p. 23-46, 114-128 etc.

[3] S. Szilágyi, *Báthory Gábor fejedelem története*, Pest, 1867 (új kiadás, Budapest, 1882).

[4] Excepţie face doar L. Nagy, *A rossz hírű Báthoryak*, Kosuth Könyvkiadó, Budapest, 1984, p. 154-210, care face un remarcabil excurs în evoluţia imaginii lui Gabriel Báthory în literatura istorică.

[5] *Ibidem*, p. 182.

[6] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, Bucureşti, 1915, p. 220.

[7] L. Makkai, Z. Szász, *Erdély története 1606-tól – 1830-ig* (în continuare: *Erdély története*), II, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, p. 630-631.

filoaustrieci şi au acordat întotdeauna sprijin curţii habsburgice în exercitarea unei influenţe în Transilvania. Prin slăbirea economică a saşilor principele a încercat să îşi supună un duşman intern incomod. Pe de altă parte, economia Transilvaniei, ţară care a fost angrenată în războiul de 15 ani, era încă afectată de distrugeri şi de inflaţia generală. Principele a ales soluţii nepopulare – dar şi nepractice – pentru a-şi asigura necesităţile financiare, supralicitate de efortul militar şi de pretenţiile haiducilor. Exagerările imorale, brutalitatea şi celelalte acte extreme sunt la rândul lor un produs al epocii, al societăţii transilvănene angrenată de câteva decenii în războaie. Acesta este însă un subiect care depăşeşte limitele temei propuse în aceste pagini, dar care ar putea constitui un interesant capitol de istorie.

Pentru realizarea idealurilor sale ambiţioase Gabriel Báthory s-a sprijinit în primul rând pe nobilimea de rând şi pe mulţimea de haiduci. Haiducii erau categoria socială care s-a impus pe plan militar în Transilvania şi Partium în urma evoluţiei lor spectaculoase din timpul anilor de război[8]. Presiunea lor pe plan politic s-a manifestat pregnant în timpul lui Gabriel Báthory, mai ales datorită rolului lor în impunerea acestuia ca principe al Transilvaniei[9]. Totodată, haiducii au constituit suportul uman al ambiţiilor sale pe plan militar şi politic. Un exemplu semnificativ în studierea raporturilor dintre Gabriel Báthory şi haiduci îl constituie regiunea Maramureşului, cu atât mai mult cu cât aici politica socială a principelui a avut implicaţii de anvergură în structura societăţii locale.

Comitatul Maramureş a intrat în 1556 în componenţa principatului Transilvaniei. Din motive strategice şi economice regiunea a constituit un permanent măr al discordiei între principii Transilvaniei şi casa de Habsburg. Uneori habsburgii au ocupat cu forţa comitatul, administrându-l între 1563-1566 şi 1599-1605[10].

Cu câteva excepţii, societatea maramureşeană din a doua jumătate a secolului al XVI-lea nu a fost marcată de transformări majore. Pe plan social se contura din ce în ce mai pregnant un nou tip de nobilime, cea armalistă[11]. Dar încă aceşti nobili cu blazon, mai numeroşi în cele cinci târguri de coroană – ei apar treptat şi la sate – nu constituiau decât o minoritate insignifiantă faţă de mulţimea de nobili români, descendenţi ai vechilor cnezi şi voievozi din secolele XIV-XV. O altă categorie socială care apare la mijlocul secolului al XVI-lea este cea a scutiţilor de taxe şi impozite. Ca o răsplată a serviciilor militare sau de altă natură, principii Transilvaniei au acordat o serie de scutiri unor locuitori ai celor cinci târguri de coroană. Aceştia aveau un statut intermediar, pentru că nu au acces la rangul nobiliar, dar averea lor, de obicei *curia* sau casa, erau scutite de orice taxe sau impozite.

Letargia societăţii maramureşene a luat sfârşit odată cu invazia tătară din 1595. Pentru prima oară tătarii au jefuit şi distrus o parte a satelor maramureşene venind din Polonia şi încercând să intre în Ungaria. Evenimentul respectiv a avut un răsunet impresionant la curţile europene. Pe plan local au fost revigorate atribuţiile militare ale localnicilor. De exemplu, sub îndrumarea fruntaşilor comunităţii, locuitorii din Sighet s-au organizat într-o miliţie locală structurată pe 21 de decurii în funcţie de dispunerea teritorială[12].

---

[8] Despre originea haiducilor: L. Nagy, *Hajdúvitézek (1591-1699)*, Zrinyi Katonai Kiadó, Budapest, 1983, p. 13-50.

[9] *Ibidem*, p. 187-202. Pentru evenimentele care au dus la alegerea lui Gabriel Bathory pe tronul Transilvaniei cf.: *Erdély története*, II, p. 621-627; Zs. Trócsányi, 'Rákóczi Zsigmond (egy dinasztia születése)', în *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1978*, Debrecen, 1979, p. 84-108.

[10] M. Diaconescu, *Etnie şi confesiune în Ţara Maramureşului în sec. XV-XVI*, mss., lucrare de licenţă, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, 1995, p. 35.

[11] Pentru apariţia şi evoluţia nobilimii armaliste orăşeneşti în Ungaria: I. Rácz, *Városlakó nemesek az Alföldön 1541-1848 között*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, p. 43-57 etc.

[12] [Incze Szimoncsics] *Monumentum politicum Marmatiae saeculi decimi sexti editum seculo decimo nono ex originali mss.*, Vacii, Typis pro Marmatia paratis Antonius Gotlieb Marmarossiensis, anno 1806, passim.

În anii următori şi Maramureşul a fost angrenat în vâltoarea războinică ce a antrenat timp de 15 ani centrul Europei. A fi războinic a devenit peste noapte o meserie foarte apreciată în regiune. Trabanţii şi haiducii apar şi în Maramureş, în special în cele cinci târguri de coroană, potenţiale furnizoare de oameni liberi dispuşi să aleagă calea armelor. La sate exista deja o numeroasă pătură nobiliară cu atribuţii militare.

Poziţia strategică şi veniturile cămării de sare au atras din nou atenţia habsburgilor, care au intrat din nou în 1599 în Maramureş[13]. Generalul Basta a stăpânit şi a administrat Maramureşul, cu o scurtă pauză în timpul lui Mihai Viteazul, până în 1605. Aga Leka a recedat Hustul habsburgilor, dar răsplata pentru acest cadou a fost aşteptată degeaba de către fostul căpitan al voievodului român[14]. În 1603 maramureşenii au fost din nou victime ale unei incursiuni a tătarilor, aliaţi de această dată cu polonii într-o campanie antiaustriacă[15]. Deşi maramureşenii s-au raliat răscoalei antihabsburgice conduse de Ştefan Bocskai[16], statutul şi apartenenţa statală a comitatului au fost incerte pentru următorii ani.

Ştefan Bocskai a lăsat prin testament domeniul cetăţii Hust lui Valentin Drugeth de Homonna, cel desemnat de altfel şi drept urmaş la tronul Transilvaniei. Manevrele politice interne şi externe au determinat alegerea lui Sigismund Rákóczy ca principe al Transilvaniei, iar apoi a lui Gabriel Báthory. Hustul a reintrat în sfera de dominaţie a habsburgilor în urma orientării lui Homonnai către împărat. În acest context stările Transilvaniei au solicitat chiar din 1607, după alegerea lui S. Rákóczy, retrocedarea cetăţii şi a domeniului către principat[17].

Alegerea lui Gabriel Báthory a complicat chestiunea domeniului cetăţii Hust. Dieta de la Cluj a decis trimiterea de solii la Poartă şi în alte locuri necesare pentru a trata retrocedarea lui către Transilvania[18].

În 1608 principele răscumpăra Hustul şi cămara de sare de la Valentin Drugeth de Homonna pentru suma de 30.000 florini[19]. Probabil cu scopul de a-şi asigura sprijinul populaţiei locale, Dieta din 9 octombrie 1609 recunoştea autonomia Maramureşului, stipulând ca locuitorii acelei regiuni să fie judecaţi conform obiceiurilor de acolo[20].

În ciuda tranzacţiei, într-un context pe care deocamdată nu îl putem descifra, cetatea Hust a reintrat în stăpânirea familiei Drugeth de Homonna. Dieta din 1610 de la Bistriţa îl învinuia pe Valentin Homonnai de pierderea ei[21]. La începutul lui 1611 cancelarul János Imreffy, propunea răscumpărarea Hustului[22]. Cumnatul principelui, J. Imreffy, era direct interesat, deoarece Gabriel Báthory îi dăruise în anul trecut posesiunile maramureşene confiscate de la Gy. Kornis[23], care îl trădase[24]. Cetatea, probabil şi domeniul şi cămara de sare aferentă, erau în administrarea căpitanului Iosif Bornemisza în numele lui

---

[13] Al. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului*, ed. a II-a, Editura Gutinul, Baia Mare, 1997, p. 94.

[14] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti* (în continuare: *Documente*), VII, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1934, nr. 109-110, p. 127-129.

[15] *Ibidem*, nr. 129, p. 150-152.

[16] Al. Filipaşcu, *op. cit.*, p. 95.

[17] Zs. Trocsányi, *op. cit.*, p. 90, 93. *Monumenta comitalia regni Transsylvaniae*, V, Budapest, p. 461-464, 485-491, 496-497.

[18] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 42.

[19] Franciscus Réti, *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae*, mss., Direcţia Judeţeană Cluj a Arhivelor Naţionale, Cluj-Napoca, fond Colecţia de documente şi manuscrise vechi, cutiile 14-15, vol. 4, p. 182.

[20] *Monumenta comitalia regni Transsylvaniae*, VI, Budapest, 1880, p. 166.

[21] *Ibidem*, p. 168.

[22] A. Veress, *Documente*, VIII, Bucureşti, 1935, nr. 106, p. 140-143.

[23] Franciscus Réti, *op. cit.*, 4, p. 184-185.

[24] Detalii despre complotul din 1610 în F. Deák, 'A széki merénylet 1610-ben', în *Századok*, 1876, p. 470-485.

Ştefan Homonnai (moştenitorul lui Valentin Homonnai), şi se arăta a fi credincios habsburgilor[25]. Este foarte interesant că în Maramureş se exercita de fapt o dublă autoritate. Cetatea cu domeniul aferent, inclusiv cămara de sare, erau administrate de familia Homonna, iar restul de principat. Nu se poate face încă o distincţie clară între autoritatea fiecărei părţi. Această situaţie s-a întâlnit adesea în epoca principatului. Fiecare autoritate a încercat să îşi atragă simpatizanţi şi credincioşi prin acordarea de privilegii şi imunităţi – în special celor cinci târguri de coroană – sau prin înnobilări armaliste.

În ciuda acestei alternanţe în administrarea şi conducerea comitatului Maramureş, majoritatea locuitorilor, atât nobilii români, cât şi orăşenimea maghiară, au rămas în cea mai mare parte fideli principelui ardelean. Antipatia şi opoziţia faţă de imperiali s-a manifestat pregnant şi fără echivoc cu ocazia unui conflict militar desfăşurat în 1611.

După campania militară a lui Gabriel Báthory în Ţara Românească[26] voievodul român Radu Şerban a cerut şi a obţinut sprijinul habsburgilor contra principelui ardelean. În ciuda profundei crize economice prin care trecea Transilvania în anul respectiv – 1611, care a provocat şi o serie de dezertări în masă din armata principelui[27], trupele imperiale ale generalului Sigismund Forgach au avut mari greutăţi în Transilvania. Iniţial trupele unite austriaco-române au avut un succes iluzoriu, jefuind regiunile fidele principelui. După jaf trupele româneşti ale lui Radu Şerban au plecat acasă, iar austriecii s-au văzut singuri în faţa turcilor veniţi în ajutorul lui Gabriel Báthory[28]. La începutul lunii septembrie secuii se împotriveau încă armatei austriece[29]. Înfrânt, S. Forgach a urmat sfatul lui Radu Şerban şi a trecut în Moldova, înfruntând cu dificultate zăpada şi gerul din munţi de la începutul lunii octombrie[30]. Din Moldova imperialii intenţionau să ajungă la Caşovia (Kosice) tranzitând prin Polonia. Probabil că nu au mai putut aştepta la Suceava salvconductul solicitat polonilor[31], căci au încercat să scurteze drumul prin Maramureş.

Despre evenimentele petrecute în Maramureş există câteva rapoarte oficiale păstrate peste timp[32]: un raport al Cămării de la Kosice către împăratul Rudolf al II-lea, imediat după eveniment (10 noiembrie 1611)[33], altul al căpitanului cetăţii Sătmar, Andrei Dóczy, către regele Mathia II[34], o relatare a unui participant direct din oastea imperială[35], şi raportul lui S. Forgach către regele Mathia II despre întreaga campanie intreprinsă împreună cu Radu Şerban contra lui Gabriel Báthory[36].

Oastea imperială a plecat de la mănăstirea Putna spre Maramureş peste munţi având drept călăuză un călugăr. Prima tentativă de a pătrunde în Maramureş a durat circa 9 zile, dar insuccesul a fost cauzat de condiţiile meteorologice şi de lipsa unui drum. Iniţial s-au decis să se întoarcă în Moldova. Dar în a treia zi, din cauza lipsei cailor, care ori au murit, ori au fost mâncaţi de trupe – ceea ce nu le permitea un drum lung prin Polonia – s-

[25] A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 114, p. 149-150.

[26] Campania a fost prezentată subiectiv în istoriografia română de către T. Mutaşcu, *Arta militară în Ţara Românească la începutul sec. al XVII-lea sub Radu Şerban* , Bucureşti, Editura Militară, 1961, passim.

[27] A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 134, p. 174-176.

[28] D. Angyal, *op. cit.*, p. 118-119.

[29] A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 156, p. 202-203.

[30] *Ibidem*, VIII, nr. 164, p. 209.

[31] *Ibidem*, loc. cit.

[32] Evenimentul din 1611 a fost semnalat în istoriografia română de către A. Pippidi, 'Note de istorie a Maramureşului în sec. XVI-XVII', în *Marmaţia*, nr. 5-6, 1979-1980, p. 180. Este interesant că istoricii maghiari au minimalizat evenimentul: D. Angyal, *op. cit.*, p. 119.

[33] A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 169, p. 213.

[34] *Ibidem*, nr. 171, p. 215-216.

[35] *Ibidem*, nr. 176, p. 219-223.

[36] E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, Bucureşti, 1882, IV/1, p. 454.

au întors spre Maramureş. După trei zile au reuşit să treacă munţii în Maramureş. Atmosfera care domnea în rândul trupelor imperiale este relevată de relatarea unui participant: "*ne rugam Domnului Dumnezeu să ne scoată în vreo ţară, căci ne urâsem cu foametea*". Ridicarea la luptă a comitatului a fost o surpriză totală pentru oastea imperială. Lupta cu românii a durat două zile şi o noapte. Românii erau conduşi de comitele comitatului, care le-a cerut imperialilor să lepede armele şi să presteze jurământ de supunere principelui Gabriel Báthory. Refuzul hotnogilor de haiduci de a preda armele a determinat acutizarea luptei. Unii haiduci au trecut de cealaltă parte doar pentru a primi hrană. Circa 500 de imperiali au murit, iar alţii au fost luaţi în robie.

Comportamentul românilor maramureşeni a intrat în etapa de jaf specifică oricărui război de epocă. Spunea un martor ocular: "*pe cei pe care nu i-au tăiat, i-au lăsat în cămaşă*". Ultimii au predat armele trupele nobiliare (numite "slugile domnilor") la propunerea unui moşneag ungur "*nemeş între acei români mulţi*" în numele vicecomitelui. Au predat armele dar nu au jurat credinţă principelui. Au fost duşi la Sighet, însă pe drum au fost atacaţi de români. O parte din prizonieri au fost duşi robi principelui. Unul sau doi dintre hotnogii care s-au opus capitulării – sursele nu coincid în privinţa numărului – au fost decapitaţi sau traşi în ţeapă din ordinul vicecomitelui Petru Pogány[37].

Potrivit raportului lui S. Forgach, în 10 zile imperialii au pierdut circa 2.000 de călăreţi (de fapt fără cai). Cei care au supravieţuit s-au retras în Moldova şi au tranzitat Polonia pentru a ajunge în Ungaria superioară. Voievodul Moldovei le-a acordat subsidii în valoare de 2.000 de florini pentru a facilita tranzitul resturilor de trupe austriece. În dezastrul trupelor imperiale, căpitanul cetăţii Sătmar, Andrei Dóczy, a fost nevoit să îşi lase calul şi sluga la mitropolitul din Suceava. Popa Dan din Gyürös, trimis în 1614 în Moldova de către episcopul de Mukacevo, se interesa despre soarta acelor bunuri lăsate de căpitan în vremurile de restrişte[38].

Lupta din Maramureş s-a desfăşurat cândva între 22 octombrie 1611, dată la care generalul S. Forgach îi raporta regelui Mathia II despre intenţia lui de a tranzita Polonia, unde a şi trimis doi soli pentru a obţine salvconductul necesar[39], şi 10 noiembrie, data primului raport despre dezastru, cel al Cămării de la Kosice[40]. Cauza pentru care imperialii au încercat să treacă prin Maramureş spre Ungaria superioară, deşi iniţial intenţionaseră să tranziteze Polonia, poate fi ori dorinţa haiducilor de a scurta drumul, ori întârzierea salvconductului pentru tranzit. Trecerea unei armate de 3.000 de oameni însemna în acele vremuri jefuirea regiunilor tranzitate.

Mobilul românilor maramureşeni a fost în primul rând apărarea averilor lor care erau expuse jafului trupelor imperiale înfometate. În al doilea rând se poate vorbi şi de o antipatie generală faţă de habsburgi, acumulată în perioadele în care aceştia stăpâniseră şi administraseră comitatul. Un episod asemănător s-a petrecut cu circa cinci decenii mai devreme, în 1562, când trupele imperiale trimise în ajutorul lui Despot Vodă au fost nevoite să-şi croiască drum cu forţa armelor prin Maramureş[41]. Ostilitatea nobililor români faţă de austrieci se datorează politicii economice a administraţiilor habsburgice, ultima, cea a generalului Basta fiind extrem de dură. În general se poate observa o ostilitate accentuată a

---

[37] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 162, utilizând cronici ulterioare, scrie despre doi hotnogi traşi în ţeapă: Albert Fabrizi şi Lukács Kállai. Un martor ocular îl numeşte pe Paul Palai, care ar fi fost decapitat. Cf. A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 176, p. 219-223.

[38] A. Veress, *Documente*, IX, Bucureşti, 1937, nr. 21, p. 19-20.

[39] *Ibidem*, VIII, nr. 164, p. 209.

[40] *Ibidem*, VIII, nr. 169, p. 213.

[41] *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970, p. 207.

românilor maramureşeni faţă de habsburgi şi o oarecare fidelitate faţă de principii ardeleni pe toată perioada existenţei principatului autonom al Transilvaniei. Episodul militar din 1611 se prezintă doar ca un moment acut al acestor raporturi.

Fidelitatea maramureşenilor faţă de principe s-a manifestat şi cu alte ocazii. În primăvara lui 1611 răspundeau ordinului de mobilizare în tabăra de la Bistriţa cu ocazia începerii campaniei concertate austriaco-polono-române contra principelui[42]. În campania contra Braşovului din decembrie 1612 erau solicitaţi şi pedestraşi din târgurile maramureşene[43]. Principele Gabriel Báthory a acordat şi el o atenţie deosebită supuşilor săi din Maramureş. Cei care au beneficiat îndeosebi de răsplată pentru credinţa arătată au fost locuitorii celor cinci târguri de coroană.

Încă din 1608 a scutit de orice taxe casa unui locuitor al târgului Sighet[44]. În 1610 îl înnobila cu blazon pe un alt locuitor al Sighetului, Pál Tekeházi[45]. La sfârşitul lunii decembrie 1611, probabil şi ca un ecou al luptei desfăşurate cu circa două luni mai devreme, principele întărea locuitorilor celor cinci târguri de coroană libertăţile şi privilegiile acordate de Ştefan Báthory în 1582[46] şi de regina Ana în 1504[47].

În obiectivele politice ale lui Gabriel Báthory se afla şi crearea de probleme Poloniei pentru ca aceasta să nu mai poată interveni în Moldova, pe care intenţiona să o ocupe. La mijlocul anului 1612 principele a concentrat o oaste în jurul cetăţii Hust din Maramureş cu scopul de a crea tulburări la hotarele poloneze[48]. El încerca să pună în aplicare un plan mai vechi, conceput în 1610[49], înainte de a-l ataca pe Radu Şerban în Ţara Românească[50]. Planurile i-au fost dejucate de manevrele solului său la Poartă, Andrei Geczy, care a obţinut investitura în locul său şi venea cu trupe turco-tătare[51]. Pericolul transformării Transilvaniei în paşalâc[52] i-a determinat pe Gabriel Báthory şi pe austrieci să găsească un numitor comun şi să-şi unească eforturile contra turcilor[53].

Acutizarea statutului lui Gabriel Báthory, intrat în perioada de criză maximă a domniei sale, precum şi creşterea rolului strategic al Maramureşului, au determinat un val de înnobilări armaliste fără precedent în regiune. Foarte mulţi locuitori ai Sighetului au primit diplome armaliste individuale la mijlocul anului 1612: Miklós şi István Nagy[54], Matheus Magyar, Ioan Zsibai şi alţii vreo 10 despre ale căror acte avem informaţii[55], la care se adugă alţii din Hust sau Câmpulung[56].

---

[42] A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 118, p. 154-155.

[43] *Monumenta comitalia regni Transsylvaniae* , VI, Budapest, 1880, p. 257-258.

[44] Franciscus Réti, *op. cit.*, 4, p. 182 – Stephanus Asztalos.

[45] A. Áldássy, *Czimereslevelek*, I, Budapest, 1904, nr. 176, p. 107.

[46] Arhiva de stat a regiunii Zakarpattia, Beregovo, Ucraina, Arhiva celor cinci oraşe regale, inventar nr. 336, fond nr. 61, opis nr. 1, nr. 17.

[47] *Ibidem*, nr. 18. Actul din 1504 a fost publicat după o altă sursă de către Gy. Petrovay, 'Oklevelek Máramaros vármegye történetéhez', în *Történelmi Tár*, X, 1909, p. 513-515.

[48] V. Schmidt, *op. cit.*, p. 25 şi 31.

[49] Probabil în acest context al acutizării relaţiilor cu polonii, unii maramureşeni au încălcat "legile nescrise" ale păstoritului în munţi şi în 1610 au furat oile unor ciobani din Polonia care păstoreau în regiunea satului Calocea (Kálocsa), aproape de graniţa dintre cele două state: Tiszántúli református egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen, Ungaria, A Sztojka család iratai, oklevelei, följegyzései (n.n.: fosta colecţie a Liceului Reformat din Sighet), R 2579/312.

[50] A. Veress, *Documente*, VIII, nr. 50, p. 109-111.

[51] *Ibidem*, VIII, nr. 205, p. 257-258.

[52] *Ibidem*, VIII, nr. 206, p. 258-259.

[53] *Ibidem*, VIII, nr. 209, p. 261-262, nr. 213, p. 265-266.

[54] A. Áldássy, *op. cit.*, III, nr. 129, p. 70.

[55] Francsicus Réti, *op. cit.*, 4, p. 188-189.

[56] *Ibidem*, loc, cit.; A. Áldássy, *op. cit.*, III, nr. 131, p. 71-72.

La 1 august principele a înnobilat un grup masiv de 71 de locuitori ai celor cinci târguri maramureşene: 29 din Teceu, 28 din Sighet, 7 din Hust, 3 din Visk şi 4 din Câmpulung[57]. Ei trebuiau să servească în vremurile de necesitate şi de război la cetatea Hust[58]. O asemenea înnobilare de grup este singulară în Maramureş. Ea era practicată în Transilvania de câţiva ani din raţiuni strategice. Exemplul l-a dat principele Ştefan Bocskai, care în 1605 a înnobilat cu arme 9254 de haiduci din regiunea Debrecen-ului[59]. Este cazul extrem al înnobilărilor în grup. Gabriel Báthory a mai apelat la astfel de măsuri pentru a-şi asigura fidelitatea şi credinţa ostaşilor săi, mereu tentaţi spre dezertare[60]. Alţi orăşeni din Hust şi Sighet au fost înnobilaţi în 1613[61]. Un urbariu din 1614 număra numai în Sighet 76 de nobili care aveau diplome armaliste de la Gabriel Báthory[62].

Se poate estima că în timpul lui Gabriel Báthory au fost înnobilaţi cel puţin 200 de locuitori ai celor cinci târguri de coroană. Abia acum s-a produs prima explozie în structura societăţii maramureşene. Nobilimea românească rămânea încă majoritară numeric, dar treptat ponderea ei va scădea, atât prin înmulţirea armaliştilor maghiari din cele cinci târguri, cât şi prin maghiarizarea unor nobili români prin repetatele căsătorii mixte. Înnobilările din timpul principelui Gabriel Báthory au marcat un salt numeric consistent pentru ponderea nobilimii maghiare în congregaţia nobiliară a comitatului Maramureş.

Orăşenimea maramureşeană a mai beneficiat şi de alte privilegii. În 1612 principele lua sub protecţia sa pe tăietorii de sare din Sighet[63], probabil şi cu scopul de a promova exploatarea sării în acele momente de criză economică în Transilvania.

Haiducii din cele cinci târguri de coroană şi-au apărat peste timp imunitatea obţinută de la principele Gabriel Báthory. În 1636 îl solicitau principelui Gy. Rákóczy I să le respecte imunitatea primită de la "*bunul principe Gabriel Báthory*" ("*jo Emlekezetű Bathorj Gabor fejedelemnek adot immunitassakot*"), altfel îl ameninţau cu nesupunerea[64].

Istoria Maramureşului din perioada principelui Gabriel Báthory (1608-1613), poate fi rezumată la două chestiuni importante. Una se încadrează în istoria evenimenţială: la începutul lunii noiembrie 1611, românii maramureşeni au respins cu armele tentativa trupelor austriece de a tranzita regiunea către regiunile Ungariei superioare. Cu această ocazie s-a evidenţiat antipatia faţă de habsburgi şi fidelitatea faţă de principele Transilvaniei. Pe de altă parte, domnia acestui principe controversat a marcat primul mare salt numeric al nobilimii de etnie maghiară în congregaţia comitatului Maramureş. Majoritatea numerică a nobililor români a scăzut treptat în epoca următoare. Cele circa 200 de înnobilări armaliste efectuate de către principe în rândul locuitorilor celor cinci târguri de coroană au constituit cea mai importantă transformare socială, ţinând cont de raportul număr/timp. Înnobilarea acelui grup de 71 de orăşeni, condiţionaţi de slujirea militară la

---

[57] Direcţia Judeţeană Maramureş a Arhivelor Naţionale, Baia Mare, fond Prefectura judeţului Maramureş, seria Diplome privilegiale, nr. 19. Cf. *infra*, în Anexă.

[58] "*pro necessitate temporis et belli ad arcem nostram Huzt vel predicto regno nostro fideliter inservire debeantur et teneantur*". *Ibidem*, loc. cit.

[59] A. Áldássy, *op. cit.*, III, nr. 36, p. 16-18.

[60] A înnobilat grupuri de 26, 40 sau chiar 128 de oşteni: *ibidem*, I, nr. 183, p. 110; I. Sándor, *Czimerlevelek*, Kolozsvár, I, 1910, nr. 71, p. 52-54; nr. 73, p. 54-55 etc.

[61] Francsicus Réti, *op. cit.*, 4, p. 189-190.

[62] *Ibidem*, p. 161: "*qui armales a Gabriele Bathori habent*".

[63] Direcţia Judeţeană Cluj a Arhivelor Naţionale, Cluj-Napoca, fond Colecţia de documente şi manuscrise vechi, cutia 14, "*Instructiones und Ordnung...*", f. 181.

[64] Direcţia Judeţeană Maramureş a Arhivelor Naţionale, Baia Mare, fond Prefectura judeţului Maramureş, seria Protocoalele Congregaţiei comitatului Maramureş, nr. 1, p. 221 (Partialis congregatio dominorum nobilium comitatus Maramarosiensis die 31 Martii A. 1636 celebrata).

cetatea Hust, este un caz izolat pentru această regiune, dar des practicat pentru alte părți ale Transilvaniei. Imunitatea acordată orășenilor a pătruns în conștiința lor, și, total diferit de catalogarea principelui de către alți locuitori ai principatului, îl preamăreau pe Gabriel Báthory.

ANEXĂ:

1612, august, 1, Alba Iulia. Diplomă armalistă prin care principele Transilvaniei Gabriel Báthory înnobilează cu blazon 71 de locuitori ai celor cinci târguri de coroană din Maramureș: *György Nagy, Mihály Bongácz, Sebastian Kozák, Mihály Tóldy, András Palagy, Gáspár Várally, Mátyás Ferencz, Gáspár Gyula, Emeric Ferencz, Gáspár Ferencz, István Báthory, Mihály Varga, János Nykos, Mihály János, István Horváth, László Nagy, Báltázár Horváth, János Petrecz, Melchior Száy, Tamás György, Mihály Tóth, András Szekeres, Péter Erdély, János Sóvagó, György Piros, Báltázár Patóczy, András Kelemen, János Berky, Bálint Deák din* ***Teceu****, Péter Fekete, András Steber, György Szőlőssy, Pál Szőlőssy, Gergély Szőlőssy, János Hatvani, Mihály Fábián, János Nagy, András Kovács, János Székely, György Pongrácz, Mártin Borbély, Tamás Veres, István Csehy, Simon Kossa, János Molnár, Emeric Szigety, Simon Szigety, János Csehy, Mihály Nánássy, György Borbély, András Kováczy, János Pongrácz, Mihály Nagy, István Lőrincz, János Kozák, Mihály Orbán, János Herebe din* ***Sighet****, István Czirke, János Czirke, Mihály Nagy, János Ágoston, István Benczik, János Tekeházy, György Gálgóczy din* ***Hust****, György Kata, Lőrincz Deák, János Demecz din* ***Visk****, Miklós Haydu, Demeter Simon, István Tolvay și András Gál din* ***Câmpulung****.*

Nos Gabriel Dei gratia Transsylvaniæ Valachiæ Transalpinæque princeps, partium regni Hungariæ dominus et Siculorum comes etc., memoriæ commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod cum eam semper mentis animique nostri intentionem ac sensum habuerimus, ut non solum eos qui instinctu et amore saltem ipsius virtutis moti plurimis iisque præclarissimis et illustribus præcipue autem militaris obsequiis per se de nobis regnoque hoc nostro fide constanti et indubitata assidue bene mereri student, vestigiis quondam divorum principum insistere volentes principali nostra gratia fideque ipsorum convenientes liberalitateque afficere, vero etiam eos qui ab fragilitatem humanæ naturæ exercitio rerum præclararum se suamque familiam illustrare sponte nequaquam sibi proponant, larga nostra munificentia et fomentis ac incitamentis dignorum præmiorum ad fastigia virtutum egregiaque facinora attentanda soleamus excitare, attentis itaque et consideratis fidelitate fidelibusque servitiis fidelium nostrorum nobilium Georgii Nagy, Michaelis Bongacz, Sebastiani Kozak, Michaelis Toldy, Andreæ Palagy, Casparis Varaly, Matthæi Ferencz, Gasparis Gula, Emerici Ferencz, Casparis similiter Ferencz, Stephani Bathary, Michaelis Varga, Ioannis Nykos, Michaelis Ianos, Sthephani Horvatt, Blasii Nagy, Balthazaris Horvatt, Ioannis Pettrecz, Melchioris Szay, Thomæ Georgy, Michaelis Thott, Andreæ Szekeres, Petri Erdely, Ioannis Sovago, Georgii Piros, Balthazaris Pathoczy, Andreæ Kelemen, Ioannis Berky, Valentini Literati omnino de Theczeo, Petri Fekete, Andreæ Steber, Georgii, Pauli et Gregorii Szeoleosy, Ioannis Hattvany, Michaelis Fabian, Ioannis Nagy, Andreæ Kovaczy, Ioannis Szekel, Georgii Pongrac, Martini Borbely, Thomæ Veres, Sthephani Czehy, Simonis Kola, Ioannis Molnar, Emerici et Simonis Szighety, Ioannis Czehy, Michaelis Nanasy, Georgii Borbely, Andreæ Kovaczy, Ioannis Pongraczi, Michaelis Nagy, Stephani Leorincz, Ioannis Kozak, Michaelis Urban, Ioannis Herebe omnino de Szigett, Stephani et Ioannis Czirke, Michaelis Nagy, Ioannis Agoston, Stephani Benczik, Ioannis Thekehazy, Georgii Galgoczy omnino de

Huztt, Georgii Cata, Laurentii Literati, Ioannis Demecz de Visk, item Nicolai Haydu, Demetrii Simon, Stephani Tolvay ac Andreæ Gal omnino de Hozzumezeo quæ ipsi principibus primum Transsylvaniæ, prædecessoribus videlicet nostris, ac tandem nobis etiam et dicto regno nostro in omnibus occasionibus bellicisque expeditionibus pro salute patriæ susceptis iuxta possibilitatis eorum exigentiam fideliter exhibuerunt et impenderunt ac in futurum quoque exhibituros et impensuros ipsos confidimus, eosdem igitur Georgium Nagy, <Michaelem Bongacz>, Sebastianum Kozak, Michaelem Toldy, Andream Palagy, Casparum Varalj, Matthæum Ferencz, Casparum Gula, Emericum Ferencz, Casparum similiter Ferencz, Stephanum Batharj, Michaelem Varga, Ioannem Nykos, Michaelem Ianos, Sthephanum Horvatt, Blasium Nagy, Balthazarem Horvat, Ioannem Petrecz, Melchiorum Szaj, Thomam Georgy, Michaelem Totth, Andream Szekeres, Petrum Erdely, Ioannem Sovago, Georgium Piros, Balthazarem Pathoczj, Andream Kelemen, Ioannem Berkj, Valentinum Literatum, Petrum Fekete, Andream Steber, Georgium Paulj[65] <et> Gregorium Szeoleosy, Ioannem Hatvanj, Michaelem Fabian, Ioannem Nagy, Andream Kovachj, Ioannem Zekely alias Nagj, <Georgium Pongracz>, Martinum Borbely, Thomam Veres, Sthephanum Czehj, Simonum Kosa, Ioannem Molnar, Emericum et Simonem Szighetj, Ioannem Chehj, Michaelem Nanasj, Georgium Borbelj, Andream Kovachj, Ioannem Pongraczj, Michaelem Nagy, Stephanum Leorincz, Ioannem Kozak, Michaelem Vrban, Ioanem Herebe, Stephanum et Ioannem Czirke, Michaelem Nagy, Ioannem Agoston, Stephanum Benczik, Ioannem Thekehazi, Georgium Galgoczj, Georgium Katha, Laurentium Literatum, Ioannem Demecz, Nicolaum Haydu, Demetrium Simon, Stephanum Tolvay ac Andream Gal de speciali nostra gratia potestatisque nostra plenitudine ex statu et conditione plebea ac ignobili in qua nati sunt et hactenus extiterunt eximendos ac in coetum et numerum verorum et indubitatorum prædicti regni nostri Transsylvaniæ et partium Hungariæ eidem annexarum nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et ascribendos duximus, prout annumeramus, aggregamus, cooptamus et ascribimus ea tamen conditione ut ipsi hæredesque et posteritates ipsorum universis pro necessitate temporis et belli ad arcem nostram Huzt vel prædicto regno nostro fideliter inservire debeant et teneantur, decernentes expresse ut a modo deinceps iidem præscripta persona hæredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universi pro veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur.

In signum autem huiusmodi vera et perfecta nobilitatis eorum hæc arma seu nobilitatis insignia: scutum videlicet militare, coelestini coloris, cuius fundum viridis cespes occupat, in quo duo integri leones oribus hiantibus et linguis rubicundis exertis, corporibus erectis, posterioribus stare, anterioribus vero pedibus inter se columnam quandam superne laureo serto insignitam fortiter tenere visuntur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam corona seu diadema regium gemmis unionibusque præciosis eleganter exornatum contegit; ex quo gryphus medius umbilico tenus emergens, alis expansis, rostro aperto, levo protenso, dextro autem pede vexillum rubei et albi coloris fortiter compræhensum tenere conspicitur; ex cono autem galeæ teniæ sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout hæc omnia in capite sive principio præsentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur.

Animo deliberato et ex certa scientia liberalitateque nostra supradictis personis hæredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis gratiose dedimus, donavimus et contulimus, annuentes et concedentes ut ipsi præscripta arma seu nobilitatis

[65] *Corect* Paulum.

insignia more aliorum verorum et insignitorum nobilium armis utentium ubique in proeliis, hastiludiis, torneamentis, duelis, monomachiis et aliis quibusvis exercitiis nobilitaribus et militaribus necnon sigillis, vexillis, cortinis, vælis, aulæis, annulis, domibus, clypeis, tentoriis, sepulchris generaliter vero quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub meræ et synceræ nobilitatis titulo, quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status, ordinis, conditionis, dignitatis, honoris et præeminentiæ homines existant, insignitos dici, teneri, nominari et reputari volumus ferre et gestare omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis, indultis, libertatibus, immunitatibus et prærogativis quibus coeteri veri, nati et indubitati nobiles ac militares homines prædicti regni nostri Transsylvaniæ et partium Hungariæ eidem annexarum quomodocunque de iure et antiqua consuetudine utuntur, fruuntur et gaudent perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint.

In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam præsentas literas nostras pendentis et authentici sigilli nostri muni<mi>ne roboratas memoratis Georgio Nagy, <Michaeli Bongacz>, Sebastiano Kozak, Andreæ Palagy, Caspari Varali, Matthæo Ferencz, Caspari Gula, Emerico Ferencz, Caspari similiter Ferencz, Stephano Bathari, Michaeli Varga, Ioanni Nykos, Michaeli Ianos, Sthephano Horvatt, Blasio Nagi, Balthazari Horvatt, Ioanni Petrecz, Melchiori Szay, Thomæ Georgi, Michaeli Totth, Andreæ Szekeres, Petro Erdely, Ioanni Sovago, Georgio Piros, Balthasari Pathoczi, Andreæ Kelemen, Ioanni Berky, Valentino Literato, Petro Fekete, Andreæ Steber, Georgio, Paulo et Gregorio Szeoleosy, Ioanni Hattvani, Michaeli Fabian, Ioanni Nagy, Andreæ Kovacz, Ioanni Szekely alias Nagi, <Georgio Pongracz>, Martino Borbely, Thomæ Veres, Sthephano Czehy, Simoni Kola, Ioanni Molnar, Emerico et Simoni Szigethy, Ioanni Czehy, Michaeli Nanasi, Georgio Borbely, Ioanni Pongracz, Michaeli Nagy, Stephano Leorincz, Ioani Kozak, Michaeli Vrban, Ioanni Herebe, Stephano et Ioanni Czirke, Michaeli Nagy, Ioanni Agoston, Stephano Benczik, Ioanni Tekehazy, Georgio Galgoczy, Georgio Katha, Laurentio Literato, Ioanni Demecz, Nicolao Haydu, Demetrio Simon, Stephano Tolvay, Andreæ Kovacz, Michaeli Toldy et Andreæ Gal ipsorumque hæredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas, duximus et concedendas.

Datum in civitate nostra Alba Iulia die prima mensis Augusti anno Domini millesimo sexcentesimo duodecimo.

Gabriel princeps, manu propria.

[*Pe verso, de altă mână*]: Literæ nobilitares armalesque serenissimi principis Transsylvaniæ Gabriel Bathorj pro parte et in persona nobilium Georgii Nagy, Michaelis Bongacz, Sebastianj Kozak, Michaelis Toldy, Andreæ Palagi, Casparis Warali, Matthei Ferencz, Gasparis Giula, Emerici Ferencz, Gasparis similiter Ferencz, Stephani Bathari, Michaelis Varga, Ioannis Nykos, Michaelis Ianos, Sthephani Horvat, Blasii Nagy, Baltasaris Horwat, Ioannis Pettrecz, Melchioris Szaj, Thomæ Gyeorgy, Michaelis Tot, Andreæ Zekeres, Petri Erdely, Ioannis Sovago, Georgii Piros, Balthasaris Pathoczi, Andreæ Kelemen, Ioanni Berky, Vallentini Literati omnino de Tecseo, item in persona nobilium videlicet Petri Fekete, Andreæ Steber, Georgii, Pauli et Gregorii Zeoleosy, Ioannis Hatvani, Michaelis Fabian, Ioannis Nagy, Andreæ Kowacz, Ioannis Zekely, Georgii Pongracz, Martini Borbely, Thomæ Veres, Sthephani Cehi, Simonis Kossa, Ioannis Molnar, Emerici Simonisque Zygethj, Ioannis Czehi, Michaelis Nanassi, Georgii Barbelj, Andreæ Kowacz, Ioannis Pongracz, Michaelis Nagi, Stephani Leorincz, Ioannis Kozak, Michaelis Vrban, Ioannis Herebe omnino de Zygeth, ittem Stephani Ioannisque Czirke, Michaelis Nagy, Ioannis Agoston, Stephani Benczik, Ioannis Thekehazi, Georgii Galgoczi omnino de Hvzth, ittem Georgii Kata, Laurentii Literati, Ioannis Demeczi omnino de Visk, ittem

Nicolai Haidu, Demetri Simon, Stephani Tolvai ac Andreæ Gal omnino de Hozzumezeo. Exhibite in congregatione nostra in oppido Ziget comitatuque Maramarosiensis, 16 videlicet die congregatione nostre in anno Domini 1612, rate itaque per nos et affirmate, publicate atque proclamate, nullo penitus contradictore coram nobis apparente./ Vicecomes comitatus Maramorosiensis/ egregius Ioannes de Petrova./ Ioannes Thorday de Zigeth/ iuratis notarius manu propria.

- *original, pergament parţial deteriorat cu iniţiale ornamentate, cu blazonul pictat în colţul din stânga sus, cu sigiliul mare atârnat deteriorat.*
- *Direcţia Judeţeană Maramureş a Arhivelor Naţionale, Baia Mare, fond Prefectura judeţului Maramureş, seria Diplome privilegiale, nr. 19.*

On the History of the Maramuresh County during the Prince Gabriel Báthory (Abstract)

The reign of the prince Gabriel Báthory is very disputed in historiography. The abuses, the violence and the immorality, which were characterizing his reign, are being compared with the beneficial reign of his successor, Gabriel Bethlen.

The history of the Maramuresh county in his reign was marked of two important movements: both a military event and even a social one.

Between 22nd of October and 10th of November 1611, an Austrian army tried to cross through Maramuresh County, aiming to reach the Northern Hungary. This army, together with the Walachian troops, fought against the prince in Transsylvania. But they were forced to withdraw after a couple of months, reaching first of all Moldavia. When they attempted to cross the County of Maramuresh, the Romanian noblemen were called to rise against them. After a two days battle, a part of Austrian army was capturated and the rest of it run to Moldavia. A lot of Austrian soldiers died in that battle. The Romanian noblemen preserved their loialty towards the prince.

*The other important movement was the social transformation in this time. The Romanian noblemen still prevailed, in respect of their number, in the feudal order from the region. The prince Gabriel Báthory ennobled a lot of people from the Hungarian inhabitants in the five royal boroughs (*oppida*) – at least 200 of them. The inhabitants were usually ennobled on behalf of an 'armalist diploma' awarded to individual persons. There was still an exception. Using only one diploma, the prince awarded the nobility to 71 inhabitants from boroughs (we give the text of the record – from the 1st of August 1612 – in the annexe). This was an unique example for the County of Maramuresh, but it is very often in the other parts of Transsylvania. For the first time, in this reign, an important lot of Hungarian new noblemen joined to the feudal order from the County of Maramuresh.*

The privilege obtained during the reign of this prince penetrated the mentallity of the inhabitants of the boroughs. After 25 years, for example, they threatened on the Transsylvanian prince, George Rákóczy the 1st, with the rebellion in case that he didn't recognize their immunity.

Gencs településének népességi és gazdasági viszonyai a XVIII. század végén – a XIX. század elején

Balogh Géza

A XVIII. század jelentős változást hozott egész Európa fejlődésében. A feudális struktúrán belül mélyreható átalakulás indult meg a tőkés gazdálkodás kialakításának irányába. Ez a folyamat, fokozatosan, földrajzi térségenként eltérő időben történt. E század teremtette meg „... hogy Európának újabb részei léphessenek tovább a feudális rendszerből a polgári társadalom felé"[1]. Magyarországon is „a XVIII. század a rommá lett ország fokozatos felemelkedésének, regenerálódásának időszaka volt, az európai modell általános mozgásának megfelelően"[2].

A II. Rákóczi Ferenc vezette felkelést követően, mely vidékünket jelentős mértékben érintette,s melynek végső kifejlete Szatmáron és Nagymajténynál következett be a fegyveres konfliktus helyén előtérbe került a megegyezés Magyarország és a Habsburg - ház között. A nemességnek a királyság önállóságával sikerült kiváltságait is átmenteni. Ez főleg abban nyilvánult meg, hogy a kiváltságos rendeknek, a nemességnek és a főpapságnak, sikerült megszerezni a fontosabb tisztségeket, teljes egészében ellenőrizni az országgyűlést, birtokolni a földterület jelentős hányadát, s a jobbágyokat továbbra is ingyenmunkára kényszeríteni.

A korabeli Szatmár vármegye gazdasági fejlődését, népességét s annak etnikai összetételét jelentősen befolyásolta a szabadságharc idején bekövetkezett elnéptelenedés. E hátrány feloldásához járult hozzá a szatmári békét (1711) követő céltudatos telepítés, amellyel „... a bécsi kormány az ország gazdasági felvirágoztatása mellett Magyarország elnémetesítését is célba vette..."[3]. E telepítések során a vármegyébe főleg a Károlyi család, Sándor és fia, Ferenc kezdeményezésére és támogatásával „1712–től 1838–ig összesen 2072 külföldi, német család telepedett le a 31 sváb községbe"[4].

Az általam vizsgált település, Gencs, azok közé tartozik, ahová nem telepítenek külföldről közösségeket. Kezdeteiről a források először 1328–ban tesznek említést, Gench megnevezéssel[5]. A falu az Ér és a Kraszna folyó árterületeinek találkozásánál jött létre, Nagykárolytól délre. A név a hosszú ideig itt birtokos Gencsy nemzetségnévből származik[6]. Lakosságáról, társadalmi és nemzetiségi eredetét nézve Maksai Ferenc megállapítja, hogy a várjobbágyokból származó kisnemesek lehettek[7] s a névanyag alapján magyarok[8]. Jelentősebb birtokosai a középkor folyamán a Báthoryak és a Vetésiek[9]. Az 1514–es

---

[1] Kosáry Domokos, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Bp. 1990. 14. old.
[2] *Ibidem*, 31. old.
[3] Vonház István, *A Szatmár megyei német telepítés*. Kolozsvár 1997. 20 old.
[4] *Ibidem*, 186. old.
[5] Suciu Coriolan, *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania*. I. 257 old.
[6] Szirmai Antal, *Szathmár Vármegye fekvése, történetei és polgári esmérete*. Buda. 1810. 37. old.
[7] Maksay Ferenc, *A középkori Szatmár megye*. Bp. 1940. 14. old.
[8] *Ibidem*
[9] Borovszky Samu, *Szatmár Vármegye*. é. n. Bp. 75. old.

parasztlázadás alkalmával a gencsi kisnemesek csatlakoznak a parasztokhoz amiért jószágaikat Báthory Andrásnak adományozta a király[10].

A XVII – XVIII. századok során a Báthory család kihaltával, újabb birtokosok szereznek benne részt; a Losonczi, Bánffy, Vay, Sarkadi, stb. családok, s „már az egész helység nemesekből állott"[11]. Ezt látszik bizonyítani az 1715–ös összeírás, amikor a településen csak „4 egyéb magyar jogállapotu" háztartást tüntetnek fel, amelyek használatában 92 köblös szántó és 41 kaszás rét található[12].

A Habsburg -uralom megszilárdulásával, II. József idején (1780 – 1790) került sor a lakosság első, átfogóbb, helységenkénti, nemek szerinti és a férfiakra vonatkozó foglalkozás szerinti összeírására. Ezt motiválta a munkaerő és a katonaság helyzetének felmérésére irányuló törekvés. Gencsen az összeírás alkalmával feljegyeztek 192 házat, 260 családdal. A település jogi népessége 1138 személy, amelyből a távollevők száma 25, az idegeneké 12, s így a tényleges népesség 1125 személy. Az összeírt lakosság nemek szerinti megoszlása a következő: 560 férfi, amelyből 230 házas s 330 nőtlen és 578 nő. Eltérően az eddigi népességre vonatkozó adatoktól, az összeírés a férfiakra vonatkozóan tartalmaz adatokat a foglalkozási struktúrára is. Az 560 férfi közül 1 pap, 281 nemes, 4 paraszt, 4 polgár és paraszt örököse, 129 zsellér, 7 egyéb, 98 az 1–12 év közötti férfi sarjadék és 35 a 13–17 év közötti férfi sarjadék[13].

A fenti adatokat elemezve megállapítható, hogy Gencs települése az 1125 lakosával, a volt vármegye (a mai Románia területén található települések) lakosságának — 77.208 személy[14] — mintegy 1.45 %–át tette ki. A helység lakossága viszonylag állandó lakhelyű személyekből tevődött össze. Mintegy 25 személyt jegyeztek fel távollevőnek. Ez az összlakosság 2.22 %–a. Az idegen jelenlevők száma pedig 12, vagyis az összlakosság 1,06 %–a. Az összeírt 192 házra egyenként 0.73 család jut, ami azt jelenti, hogy nem minden család rendelkezett különálló lakóházzal. Egy házban kénytelen volt átlagosan együttélni 5.85 személy, aki nem minden esetben tartozott ugyanazon család kötelékébe. Ennek ellenére, az egy házra jutó családok száma valamivel kedvezőbb a vármegyei átlagnál, amely 0.86[15]. Gencs esetében az egy átlagos nagyságú családra jutó személyek száma 4.32 személy, ami a vármegye esetében valamivel több, vagyis 5.03 személy[16]. Tehát a vármegye átlagánál 0.71 személlyel kevesebb.

A település lakosságának számbeli alakulását lehetősegem van bemutatni a XIX. század első feléből adatokkal is. A református egyházközség keresztelési, halotti és esketési anyakönyvében találunk az össznépességre utaló adatokat is. A hitközség lélekszáma 1804–ben 624, 1807–ben 636, 1816–ban 622, 1818–ban 636, 1819–ben 639 és végül 1825–ben 647 személy volt[17]. Nota bene megjegyzés alatt, ugyanitt utalást találunk a helybeli görög

[10] Szirmai Antal *i. m.* 75. old.
[11] Borovszky Samu *i. m.* 75. old.
[12] Acsády Ignác, *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Bp. 1846. 127. old.
[13] Dávid Zoltán, *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Bp. 1960. 166–167. old.
[14] Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII–lea și la începutul secolului az XIX–lea* in Populație și societate. Cluj. 1972. 102. old.
[15] Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XVIII–lea și la începutul secolului az XIX–lea* in Populație și societate. Cluj. 1972. 102. old.
[16] Idem. 104. old.
[17] *Ibidem*

katolikus (oláh) eklézsia lélekszámára is. E szerint a görög katolikus lakosok száma 1817 januárjában 385 személy[18]. Úgy vélem, hogy a görög katolikus lakosok számát, ha összeadjuk a reformártusokéval, megkapjuk a település összlakosságát, többé–kevésbé pontosan, mivel a római katolikusok először csak 1839–ben jelennek meg csekély számban. A fenti adatok alapján a település lélekszáma 1007. Mintegy tíz évvel később Nagy Lajos is közöl adatokat Magyarország népességéről az 1827–es évre vonatkozóan. E szerint Gencsen 148 ház, 348 görög katolikus (egyesült), s 684 helvetikus vallású személy élt. Ez együttesen 1032 lelket jelent[19]. Ha az 1787–es népszámlálás adatait összevetjük az 1816/17–es és az 1827–es adatokkal, megállapítható, hogy a népesség csökken 1816–ig, majd emelkedő tendenciát mutat az elkövetkező években. Ennek magyarázatára az egyházi feljegyzésekben nem találtam utalást. Esetleg meg lehet említeni, hogy ebben az időben zajlanak a napóleoni háborúk, s az itt elesett gencsiek nem szerepelnek a halottakra vonatkozó feljegyzésekben, vagy lehetséges, hogy nagyobb méretű elköltözés következett be. Annál is inkább nehezen magyarázható a csökkenés, mert a református közösségre vonatkozóan a feljegyzések szinte folyamatos szaporulatról tudósítanak. Íme, hogyan jelentkezik a népszaporulat dinamikája az 1768 és 1839 közötti 71 év alatt[20].

	Született	**Meghalt**	**Szaporulat**
1768-1770	56	31	25
1771-1780	185	127	58
1781-1790	198	206	-8
1791-1800	230	172	58
1801-1810	260	278	-18
1811-1820	274	227	47
1821-1830	289	217	72
1831-1839	-263	245	18
71 év	1755	1503	252

Megvizsgálva a fenti adatokat megállapítható, hogy a 71 év alatt a település lakossága 252 személlyel szaporodott. A létszámnövekedés két évtized kivételével folyamatos. Az átlagos évenkénti szaporulat 3.45 személy. A születések száma 1821 – 1830 között legmagasabb, amikor a legmagasabb a szaporulat is. Ha az elhalálozás adatait vizsgáljuk, ez 1801 – 1810 között legmagasabb, amikor a lakosság 18 lélekkel fogyott. Az évenkénti számadatokból megállapítható, hogy elég magas a gyermekhalandóság. Így 1784–ben a 29 halott közül 16 az 1–14 év közötti gyermek, 1793–ban a 20 közül 11, 1801–ben a 31 közül 25, 1814–ben 32 közül 27, 1829–ben a 45 közül 22 a gyermek[21]. A betegségekről, amelyek e magas elhalálozási arányt okozták az első helyen a himlő

[18] *Ibidem*
[19] Nagy Lajos, *Notitiae Politico–Geographico Statisticae. Tomus Primus* . Buda. 1828. 365. old.
[20] A Gencsi ref. egy. *i. m.* 1768–1839. évekre.
[21] *Ibidem*

található, de megemlítettek még a vérhas, a forró betegség, a kelevény, a vizi betegség, a száraz betegség, a hideglelése, stb[22].

A lakosság nemzetiségi összetételére vonatkozóan a XVIII. századra nincsenek adataink. Becslésekbe bocsátkozni, úgy vélem, nem volna szerencsés, annál is inkább, mivel ezt az időszakot számos kutató úgy jellemzi, mint a nagy belső átrendeződések, vándorlások idejét. Ez a folyamat érinti Szatmár vármegyét is. Tudott, hogy csak a szomszédos Szabolcs megyéből 1702 – 1720 között „... Szatmárba közel kétszáz... családfő szökött át"[23]. A belső migrációban részt vettek a jobbágyok is, nemzetiségükre való tekintet nélkül. Erre vonatkozóan Ács Zoltán megállapítja: „A 18. század első felében lezajlott nagy belső migrációban a nemzetiségi jobbágyok éppúgy részt vettek, mint magyar társaik"[24].

A XIX. század népességére vonatkozóan kedvezőbb helyzetben vagyunk, ami a nemzetiségi összetételt, arányt illeti. Rendelkezem 3 olyan adattal, amely a falu, Gencs lakosságának nemzetiségi megoszlására is utal. Az első adat az 1816/17–es évekből való s a református egyház anyakönyvének első kötetében található. E szerint 1816 január 4–én a református Eklézsiában 622 lelket számláltak, míg 1817 januárjában a román Eklézsiában 385 lelket[25]. Ez összesen 1007 lakost jelent, amelyből a reformátusok 61.76 %–ot, a románok pedig 38.23 %–os jelentenek.

A fennebb már említett Nagy Lajos által közölt adatok szerint a nemzetiségi arány a következőképpen alakul: az 1032 lakosból a reformátusok száma 684, azaz 66,27 %, a románoké pedig 348, azaz 33.72 %[26].

Egy évtizeddel később, Fényes Elek közreadott földrajzi leírásában Gencsre vonatkozóan megtalálhatók a következő adatok: az összlakosság 1167 személy; ebből református 726 (62.21 %); görög katolikus 368 (31.57 %). Az általam ismert forrásanyagok közül először itt találkozunk római katolikusokkal, számuk mindössze 73 (6.25 %)[27].

A rendelkezésemre álló adatok alapján lehetőség adódik arra is, hogy megvizsgáljuk a lakosság nemek szerinti megoszlását is, igaz, csak bizonyos korlátok között. Az 1783 – 87–ben elvégzett első népszámlálás adatai szerint Gencs 1125 lakosa közül a férfiak száma 560 (49.77 %), a nőké 578 (51.37 %)[28]. Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk a vármegyei adatokkal, némi eltérés tapasztalható. Szatmár vármegye ma Romániához tartozó részének összlakossága 77.208, amelyből 39.293 (50.89 %) férfi, 37.915 (49.11 %) pedig nő[29]. Ezt a vizsgálódást a XIX. század elejére vonatkozóan csak a református közösség tagjaira vonatkozóan végezhetem el. Egy 1818. február 2–án elvégzett számbavétel alkalmával találtak 148 ágyat. 360 férfit (az összlakosság 50.31 %–a) és 316 asszonyt (vagyis 49.68 %–át a 636 személynek)[30]. Összehasonlítva a fenti két adatot,

[22] *Ibidem*
[23] Ács Zoltán, *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Bp. 1996. 94.old.
[24] Idem. 95. old.
[25] A gencsi ref. egy. *i. m.*
[26] Nagy Lajos, *i.m.* 365. lap.
[27] Fényes Elek, *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja Statisztikai és Geographiai tekintetben*. Pest, 1839. 287. old.
[28] Dávid Zoltán, *i. m.* 166 – 167. old.
[29] Natalia Giurgiu, *i. m.* 110. old.
[30] A Gencsi ref. egy. *i. m.* 133. old

kitűnik, hogy a nemek közötti arány az eltelt 35 év alatt megváltozott a férfiak javára, ami a korábban tapasztalt vármegyei átlagnak is nagyjából megfelel.

Már tanulmányom bevezető részében említettem, hogy a XVIII. század végének és a XIX. század elejének egyik fő jellemzője a tőkés árutermelésre való áttérés. Ennek egyik legfontosabb eleme a földesúr – jobbágy viszony rendezése. Ebben különösen érdekelt volt a bécsi udvar is, amely a háborúk hosszú sorozatát vívta, s „...ez időben, már ez a köznép szolgáltatta az állandó hadsereget, valamint fenntartásának fő eszközét, az állami adót"[31]. A kérdés rendezésének folyamata már III. (VI.) Károly (1711 – 1740) idején megindult. 1722–ben a király arra utasította magyar kancelláriáját „..., hogy jogos panasz esetén elégtételt szerezzen a jobbágynak az úri önkénnyel szemben"[32]. A nemesség az úrbérrendezést kezdettől ellenezte, mivel úgy ítélte meg, hogy „... a jobbágykötelék időelőtti feloldása aláássa a nemesi kiváltságokat"[33]. Meglátásuk szerint a jobbágykérdés saját ügyük, „melyben az államnak minél csekélyebb hatáskört és befolyást lehet engedni"[34]. A különböző nézőpontok, megítélések eredményeként az 1764/65–ös országgyűlés anélkül oszlott fel, hogy törvényt hozott volna a kérdésben. A rendi országgyűlés tehetetlensége, elutasító magatartása megadta a lehetőséget Mária Terézia (1740 – 1780) császárnő számára, hogy reformjainak megvalósításában mellőzze a rendeket. „ A bécsi udvar, miután a magyar rendekkel nem sikerült a jobbágykérdésben dűlőre jutnia, ezt a konfliktust felhasználta arra, hogy saját hatáskörében rendeletileg szabályozza az úrbéri viszonyokat és ezzel útját állja a földesúri túlkapásoknak. Fő érdeke ebben az volt, hogy megvédje, sőt, lehetőleg növelje a parasztok adófizető képességét, maximálja a földesúri terheket és elősegítse az árutermelésüket"[35]. A jobbágykérdéssel foglalkozó császári rendeletet két évi előkészítés után, 1767 január 26–án magyar, latin és szlovák nyelven hirdették ki[36].

Gencsen, akárcsak az ország egész területén, az úrbéri viszonyok rendezése és előkészítése, végrehajtása alkalmával 4 dokumentumot szerkesztettek. Ezek: a 9 kérdésre adott válasz; az előzetes összeírás, amelyben rögzítették az úrbéres háztartások családfőinek nevét és az általuk bevallott — használt szántók, rétek mennyiségét — a szőlőt, gyümölcsöst, írtást; a nyomtatott Urbárium — amely az általános érvényű jogi normák mellett rögzíti az adott helység jogállását, az egész jobbágytelekhez tartozó szántóföld és kaszáló mennyiségét, a robotnapok számát s azoknak teljesítési feltételeit, s más, a vizsgált településre jellemző adatokat; az Urbáriumhoz kapcsolódó Tabella, benne az úrbéres családfők család - és keresztnevei, az általuk használt szántóföld, rét mennyisége, valamint az ennek fejében kirótt úrbéres kötelezettség.

„Gents" faluban[37] a kilenc kérdőpontra adott válaszok összeállítására 1772 november 25–én került sor, a bíró és 6 esküdt előtt[38].

---

[31] Acsády Ignác, *A magyar jobbágyság története*. Bp. 1948. 275. old

[32] Idem. 276. old.

[33] Idem. 285. old.

[34] *Ibidem*

[35] Kosáry Domokos, *i. m.* 89. old.

[36] A kérdéssel kapcsolatban lásd: Acsády I., Kosáry Domokos *i. m.*, valamint David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700–1848*, Marczali Henrik, *Mária Terézia és kora*.

[37] A település neve s jogi állapota az úrbérrendezés idején

Áttanulmányozva a forrásanyagot, megállapítható, hogy az Urbáriumot megelőző időben a falu nem rendelkezett, és a kikérdezettek nem is hallottak hasonló jellegű dokumentumról[39]. A contractusok csak az 1770–es években csak az adófizetésekre vonatkozóan fogalmazódtak meg. A szolgáltatásokat pedig továbbra is a szóbeli egyezségek alapján végzik a helybeliek, hol vonó marhával, hol kézi munkával, mások pedig pénzen váltják meg.

A kérdésekre adott válaszokból megismerhetjük a helység természeti viszonyait. A térséget az Ér és a Kraszna vizei öntözik s áradások idején jelentős károkat okoznak. Hegyei, erdői nincsenek, de a vidék alkalmas gabonafélék termesztésére s állattenyésztésre. E két foglalkozás jelenti a lakosság megélhetésének forrását. Termékeiket a közeli vásáros helyeken értékesítik: Nagykárolyban „fél mérföldnyire", Margittán és Szatmáron „három mérföldnyire", s Királydarócon és Tasnádon „két mérföldnyire"[40]. Termesztenek kendert is, mivel „áztatójok jó és elegendő vagyon"[41].

Ugyancsak beneficiumként említik a helységekben működő szárazmalmot s az egy–két „mérföldnyire" található vizimalmokat is. Gyümölcstermesztéssel nem foglalkoznak, de a telkeiken kivül rendelkeznek „káposzta és zöldségtermő földekkel"[42].

A közösségi jövedelem tekintetében megállapítást nyer, hogy "... a helység semmivel nem rendelkezik"[43].

A település hátrányairól szólva a kikérdezettek megemlítik: esős időben a Kraszna és az Ér áradásai kárt okoznak szántóföldjeikben, rétjeiken, mivel laposabb helyeken vannak, esős években iszapos szénát kaszálnak; sarjút nem lehet kaszálni; vásáros helyeik távol vannak, útjaik rosszak és " ... Nagy Majtinban úgy Szatmáron levő hidakon is vámot fizetnek"[44]; legelőik kevés " ... és mivel ezen helység nagy ország útjában vagyon, az sok úton járók meg élik határjokon, s mind ezen okbul Marhájok megszorul, mind pediglen, hogy ezen helységbelieknek úgy földes uraiknak is feles Marhájok vagyon ugyan ezen okbul, amidőn az ugar kitelik, a Határ felszántódik, az lakosok közül sokan magok Marhájokat pénzért más határokon járatni kéntelenittetnek"[45]; erdejük nincs s úgy épület- mint tüzifájukat pénzért kénytelenek megvásárolni, a messzebb vidékről hordani; mivel helyben semmi jövedelemforrás nincs, hogy pénzt keressenek „ a nyári napokon a három–négy mérföldnyire levő szőllő hegyeken dolgoznak"[46].

A helységben sok a földesúr, s azok a jobbágyok szolgálatait szükségleteiknek megfelelően követelik. Vannak időszakok, amikor egyvégtében öt–hat napot kell

[38] Az esküdtek által országszerte elmondott szöveg: ÉN. N. N. esküszöm az élő Istenre, tellyes szent Háromságra, Atya, Fiu, és szent Lélek Istene, Szeplőtelen Szüz Máriára és Istennek minden szenteire, hogy én fére tévén mindennemű félelmet, haragot, szeretetet, magam saját hasznát avagy kárát és akarmi kigondolható emberi tekintetet, mind azokra, amellyekre kérdendő leszek igazán felelek, mind magam, mind más itt lakosoknak birtokát és akárminémű javait, kárait, vagy fogyatkozásait ezen helységnek igazán megvallom és legkissebbet is amennyire tudom el nem tagadok. Isten engem úgy segéljen.

[39] *A Gencsi jobbágyok válasza a 9 kérdésre.* Szatmár Állami Levéltár. Leltári szám 897. 78. zs. mikrofilm. 1772. nov. 25.

[40] *Ibidem*

[41] *Ibidem*

[42] *Ibidem*

[43] *Ibidem*

[44] *Ibidem*

[45] *Ibidem*

[46] *Ibidem*

szolgáljanak a jobbágyok. A vallomásaik szerint a leszolgált napok száma 12 – 25 között van, megegyezés szerint. Kilencedet adnak a búzából, árpából, tengeriből s zabból „ és, hogy az kilencedbeli Adózás ezen nemes Vgyének nagyobb résziben szokásban vagyon, bizonyos"[47].

Vay László földesúr emberei "... az életbeli kilenceden kivül esztendőnként az uraságnak az Zsákot egy Tyúkot, Tizenkét Tojást és amely gazdának Tehenei vadnak, azok akármennyi Tehenei legyenek csak egy Itcze vajat valamint az tehenetlen gazdák adnak, úgy Marhásgazdák egy szekér Karácsony Fáját tartoznak az Uraság számára maga erdejéből az Uraságnak hozni"[48].

Jogi helyzetüket tekintve "Ezen Helybéli Szegénység mind Szabad menetelű személyekbül álló"[49] — záródik a 9 kérdőpontokra adott feleletek sora.

Az úrbérrendezést megelőző összeírás alapján mintegy 44 úrbéres háztartás volt a faluban. Ezek közül 25 szabad menetelű, 13 házas zsellér és 6 háznélküli szellér. Az általuk használt belső telek nagysága 18 egész telek területének megfelelő, amely feloszlott 1/8–as, 1/4–es 1/2–es és egész telkekre. A szántó területének nagysága, amely használatukban volt, összesen kitett 289 Posonyi mérőt. A rét nagysága pedig 137 kaszás volt[50]. E számadatokból kitűnik, hogy igen csekély a belső telek, a hozzákapcsolódó szántóföld és a rét területe is, ami a jobbágyháztartások használatában van. Ez nem biztosíthatta a megélhetéshez szükséges feltételeket, csak arra szolgálhatott alapot, hogy a jobbágyok a tulajdonosnak dézsmát, kilencedet adjanak s robotnapokat teljesítsenek.

A nyomtatott Urbáriumot 1774 szeptember 14–i keltezéssel látták el. E szerint „Gents" — falu jogállású település. A helységben "... egy egész jobbágy Ház helynek belső Fundusa, az az Ház Helye, annak udvara, tsürös és veteményes kertye, oly nagy és teres Helyt foglaljon a minémü két Posonyi Mérő Mag alá kivántatik"[51]. Az egy egész belső jobbágytelekhez "... Huszonhat Hold szántó Föld, minden egy holdban két Posonyi Mérőt számlálván, és Rét Tizenkét — kaszálóra való; mivel esztendőnként egyszer kaszáltatik — adassék"[52]. Ez a külső területi méret beilleszkedik az utasítások szerint Szatmár vármegye úrbéres földjei minőségének kereteibe, amely a szántóföldek esetében 26 –32 hold között van, s a kaszálók esetében 8 – 12 kaszás terület között[53].

A második részben a jobbágyok haszonvételei vannak felsorolva. A gencsi jobbágynak „ bort árulni Szent – Mihály naptól fogva Karátsony Napjáig szabad"[54]. Amint már a 9 kérdésre adott feleletekből kitűnt, a helységnek kevés legelője van s teheneket nem tarthatnak, "...ezért a Jobbágyok az Vajnak megadásától mentek lesznek"[55].

Ami a jobbágyi szolgálatokat, kiváltképpen a robotot illeti, azok méreteiről s teljesítési feltételeiről adnak általános képet a hivatalos, kötelező érvényű utasítások.

---

[47] *Ibidem*
[48] *Ibidem*
[49] *Ibidem*
[50] *Gencs helység urbariális összeírása – 1772 nov. 25*. Szatmári Állami Levéltár. Leltári szám 896. 78. számú mikrofilm.
[51] *Gencs helység Urbáriuma. 1774 szept. 14*. Szatmári Állami levéltár. leltári szám 899. 1. old.
[52] Idem. 2. old.
[53] Acsády Ignác. *i. m.* 296. old.
[54] *Gencs helység Urbáriuma*. 2. old.
[55] Idem. 3. old.

Miután országos intézkedésként kötelezővé válik a heti 1 robotnap, helyi sajátosságként leszögezi, hogy „Két Marhával, maga szekerével Szántáskor mindazon által négy Marhával maga Szekerével s Ekéjével az Uraságnak dolgozni tartozzék. Ha pedig valamely Jobbágy négy igás Marhának fogyatkozása miatt, megírt mód szerint a szántást meg nem tehetné, az olyattán jobbágy mással össze fogván egy napi szántást két napi munkával végezzen. Mind azon által ezen terhes munkát minden szántáskor csak egyszer tartozzék meg adni; Ha pedig négy marhája mellé egy személy elegendő nem volna, akkoron az Jobbágy egyet ugyan olyast, amely minden munkára alkalmatos légyen, másikat pedig csak marha hajtásra valót tartozzék adni, ezen két személy mindazon által különös munkára ne fordíttathassék"[56].

A zsellérek kötelezettségeire vonatkozóan általános érvényűnek tekinthető az az előírás, mely szerint a magános házzal bírók 18 napot, akiknek pedig házuk nincs 12 napot kézi munkával kötelesek ledolgozni. Helyi sajátosságként az Urbárium előírja, hogy „Amennyire pedig ezen Helységben egynémely zsellérek valamely fundusokat bírnának, amelyeknek száma nyolcados ház helynek mivoltát fel nem érné, azoktól csak kilenced termésben adattassék meg, az egyébb adózások, szolgálatok eránt pedig olyanok az terheknek ház helye mivolta vagy appertinentiája nyolcados ház helyt fel nem ér, egyedül mint házzal bíró zselléreknek tekéntessenek"[57].

A vidék természeti–földrajzi sajátosságaiból adódóan Gencs környékéről hiányoztak az erdők és a nagyobb kiterjedésű nádasok. Ezt figyelembe véve az Urbárium úgy fogalmaz, hogy „ Mivel ezen Helységben a fáizásnak, úgy nádnak fogyatkozása miatt a Jobbágyok ezen javakkal nem élnek, azért sem öl fának, sem nád kévének hordásával és vágásával nem fognak tartozni"[58].

A fennebb jelzett általános és sajátos utasításokon kívül az Urbárium utal még az adózásra, a kilencedre és a hegyvámra, a földesurak jussaira és tulajdon jövedelmére, az eltiltott és rendkívül való cselekedetekre és szokásokra, a büntetésekre. Biztosította a szabad költözködést, szabályozta az úriszék működését, stb. Hiányosságairól szólva Acsády Ignác rámutat, hogy továbbra is a jobbágyság fennmaradt, „A paraszt nem lett telkének tulajdonosa, s még az önkéntes örökváltságról sem történik intézkedés"[59]. "Nem tagosította a telki állományt, ami a földművelés lendületét nagy mértékben hátráltatta"[60].

Az úrbérrendezés 4. nagy jelentőséggel bíró dokumentuma az Urbáriumhoz csatolt Tabella. Ebből megismerhetjük az úrbéres háztartásokat, a családfők nevével, az általuk bevallottan használt szántók és rétek mennyiségét, valamint az ennek fejében kirótt kötelezettségeiket (robot adózás, telekbér, stb.). Gencs esetében, mint már jeleztem, igen nagy a földbirtokosok száma. Ezek közé tartoznak: Vay László, Nagy György árvái, Balog András, Csomai Pálné, Balog Mihály, Török György, Piskolti József, Mede Ferenc, Barta András, Gyene György, Kerekes Sigmond, Baróti András, Balogh Mária, Batizi Sigmond és Bara Gábor[61]. A viszonylag nagyobb számú földbirtokok létének következménye, hogy a

[56] Idem. 4. old.
[57] Idem. 7. old.
[58] Idem. 9. old.
[59] Acsády I. *i. m.* 299. old.
[60] Idem 300. old.
[61] *Gencs helységének Urbariális Tabellája*. Szatmári Állami Levéltár. Leltári szám 899.

szolgálatukban álló jobbágyok száma viszont alacsony. Csupán Vay László obersternek van 10 szabad menetelű, 2 házzal bíró és 1 más háznál lakó zsellérje[62]. A többiek jobbágyainak száma a következőképpen alakul: Nagy György árvái 11 szabad menetelű jobbággyal s 2 házzal bíró zsellérrel rendelkeznek; Balog András 1 szabad menetelű jobbággyal, Csomai Pálné 1 házzal bíró zsellérrel, Balog Mihály 1 házzal bíró zsellérrel, Piskolti József 1 házzal bíró zsellérrel, Mede Ferenc 2 szabad menetelű jobbággyai s 2 házzal bíró zsellérrel, Kerekes Sigmond 1 szabad menetelű jobbággyal, Batizi Sigmond 1 házzal bíró zsellérrel, Baróti András 1 házzal bíró zsellérrel, Balogh Mária 1 szabad menetelű jobbággyal és Bara Gábor 1 más házában lakó zsellérrel[63].

A Tabella összesített adataiból kitűnik, hogy a 44 szolga közül 28 szabad menetelű, 14 zsellér s kettő más házánál lakó zsellér. A használatukban található jobbágyhelyek nagysága 8.6/8–as teleknek felel meg, amelyek feloszlanak 1/8–os, 1/4–es, 5/8–os, 3/8–os és 1/2–es nagyságuakra. A belső telkek összterülete 20.3/4 posonyi mérő. A hozzá tartozó szántóterület nagysága 257,3/4 hold, amelyhez 151 embervágó rét tartozik. A fenti területek használatáért esztendőnként tartoznak 533.27/38–ad marhás robottal, vagy e helyett 1343.8/19–ed kézi szolgálattal Kilencedet termékben szolgáltatnak, beleértve a kendert és a lent is[64].

A úrbérrendezés alapvető célkitűzése, hogy szabályozza a jobbágytelkek után kötelező pénzbeli és termékbeli terheket is. Gencs esetében az összesített adatok szerint a 44 jobbágycsalád összesen 42 forint adót fizet. Tűzrevaló fával, fonással és vaj adással nem tartoznak. Kötelesek azonban 20.40/76 kappant, 20.40/76 csirkét és 123.8/38 tojást adni[65].

A helység közös jövedelmével kapcsolatban a Tabella is leszögezi, hogy "... közönségesen semmit sem bír"[66].

A bemutatott források alapján megállapítható, hogy az úrbérrendezés Gencs esetében sem csorbította a földesurak érdekeit, csupán a teljesen jogtalan igényeket szüntette meg s „inkább csak erkölcsi eredménnyel járt, amennyiben fokozta a parasztságban a vágyat, hogy anyagi és jogi helyzetét még inkább megjavítsa, a reményt, hogy e törekvésben az állam is támogatni fogja s az öntudatot, hogy a munkával, melyet végez, elől áll az államfenntartó elemek sorában"[67].

---

[62] *Ibidem.*
[63] *Ibidem.*
[64] *Ibidem*
[65] *Ibidem.*
[66] *Ibidem.*
[67] Acsády Ignác. *i. m.* 301. old.

Relaţiile sociale şi economice ale populaţiei localităţii Ghenci la finele sec. al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX- lea

(Rezumat)

Secolul al XVIII-lea aduce transformări importante în toată Europa. Crează posibilitatea trecerii la o economie capitalistă. Judeţul Satu Mare se afla la periferia acestor schimbări, fiind afectat la începutul secolului de revolta antihabsburgică condusă de către Rákoczi Francisc al II-lea. Depopularizarea ţinutului a fost remediată prin colonizarea organizată a şvabilor de către Curtea de la Viena, prin care se urmărea şi germanizarea ţinutului. În privinţa evoluţiei numerice a populaţiei localităţii Ghenci, un real folos ne oferă recensământul populaţiei efectuat sub Iosif al II-lea, când populaţia reală a localităţii a fost de 1125 de persoane. La începutul secolului al XIX-lea populaţia scade simţitor, ca la mijlocul deceniului al treilea să ajungă din nou la 1032 de persoane. Pe baza documentelor eclesiastice reformate se poate urmări chiar componenţa pe sexe şi naţionalităţi a populaţiei.

Privind situaţia economică a localităţilor se poate constata că măsurile luate de stăpânirea habsburgică nu au periclitat privilegiile nobilimii ci au prelungit existenţa relaţiilor feudale. O caracteristică specifică a satului Ghenci la sfârşitul secolului al XVIII-lea este existenţa unui număr mare de nobili. Datorită acestui fapt persoanele care se aflau în slujba lor era relativ redusă. În urma introducerii Urbariului, la 14 sept. 1774, a fost fixată mărimea sesiei iobăgeşti la 26 iugăe de pământ arabil, la care se adaugă 12 coase de făneaţă. Aceasta sesie a asigurat cele necesare existenţei familiilor iobăgeşti şi a permis exploatarea lor în cadrul sistemului feudal. Cele patru documente întocmite cu ocazia întroducerii Urbariului permit studierea situaţiei concrete din localitatea Ghenci.

Social and Economic Realities from Ghenci Village in the End of XVIII-th Century and Beginning of XIX-th

(Summary)

The XVIII-th century brings important changes in all Europe, creating the posibilities to experience capitalistic economy. Satu Mare county was peripherical to these changes, being affected, at the beginning of the century, by antihapsburg revolt, headed by Rákoczi Francisc the II-nd. The depopulation of the region was rectified through Swabian colonization, organized by the Vienna Court, the purpose being also, an increasing of the German population.

As concerns numerical development of Ghenci, very useful is the census performed in the time of Joseph the II-nd, when the real population was 1125 persons. In the beginning of XIX-th century the population decrease in a sensitive way and in the half of third decade again reaches 1032 persons. On the basis of Reformed ecclesiastic documents one can even the composition of population on sexes and nationalities.

Considering the economic situation of the locality, it comes out that the measures of Hapsburg domination didn't jeopardized nobility but prolonged feudal relationships. A main feature of Ghenci in the end of XVIII-th century was a big number of noblemen. As a result, the number of persons that served them was relatively low. After the Urbarium from Sptember 14 in 1774, the plot of land rented from the feudal lord didn't provided the livelihood of villains, it only allowed the exploitation. The four documents elaborated when the Urbarium was introduced afforded us to study the concrete situation from Ghenci.

1848-1858, Contribuţii documentare la cunoaşterea activităţii Preparandiei diecezane Greco-Catolice din Oradea

Mihai Apan

Cu prilejul aniversării a 150 de ani de la înfiinţarea Bisericii Române Unite cu Roma, Greco - Catolică, Dieceza Orăzii- Mari, prepozitul capitular, Dr. Iacob Radu a scris lucrarea intitulată *Istoria Diecezei Române- Unite a Orăzii Mari* în care ne relatează despre înfiinţarea şi scopurile Preparandiei diecezane din Oradea: "În diploma Împăratului Leopold al II-lea din 30 ianuarie 1792, prin care s-a întemeiat Seminarul nostru, s-a prevăzut că în acest institut se vor creşte şi viitorii dascăli sau învăţători ai şcoalelor poporale din această dieceză. Dar înfiinţarea unei şcoli sistematice şi corespunzătoare cerinţelor vremii şi legii învăţământului pentru formarea învăţătorilor, numai prin stăruinţa lui Erdeli s-a putut înfiinţa. Această ştire îmbucurătoare s-a vestit clerului şi poporului prin circularul din 3 iunie 1847 no 588, în care se spune că prin prea înaltul decret ces (aro) regesc din 29 decembrie 1846, Majestatea Sa s-a îndurat a permite, ca şi în această dieceză să se înfiinţeze o şcoală normală preparandie după sistemul în vigoare atunci în monarhie, cu două cursuri, asigurându-se din fondul studiilor salar de câte 300 florini pentru 2 profesori şi burse de câte 40 florini, pentru 6 elevi mai săraci. Totodată îndeamnă pe preoţi să stăruiască pentru înfiinţarea şi zidirea de şcoli, să catehizeze regulat şi să-şi însuşească şi ei obiectele care se vor propune în noua şcoală, ca să poată controla pe învăţători în împlinirea oficiului lor."[1].

"Ca ori şi care arhiereu conştiu de marea importanţă a educaţiei tinerimii, Erdeli a purtat mare grije de şcoli. Se înţelege că mai aproape de inima sa a fost Seminarul din Oradea al cărui rector a fost timp de 6 ani şi sub înţeleapta lui conducere institutul a trăit din cele mai înfloritoare epoce. De îngrijirea părintească a lui nu a fost lipsit nici în timpul episcopatului său, îndrumând şi controlând cu înţelepciune şi energie conducerea lui"[2].

La 3 septembrie 1848 Vasile Erdeli episcopul greco-catolic al diecezei Oradea, îl numeşte pe Aron Teodor, proaspătul paroh provizoriu al parohiei greco - catolice Delani din comitatul Bihor, în funcţia de rector al Preparandiei, cu un salariu lunar de 100 florini, pe lângă asigurarea locuinţei şi a meniului alimentar în cadrul Preparandiei. În baza înaltului decret regal şi al instrucţiunilor Consiliului Locotenenţial Regal Maghiar din Buda mai sunt numiţi câte doi învăţători cu un salariu anual de 300 florini din fondul studiilor, insistând asupra faptului ca cursurile să înceapă la 15 septembrie în clădirea reedificată[3].

Cine era proaspătul paroh provizoriu al parohiei gr.-cat. din Delanii - Beiuşului? "Tot din nobila familie de Bistra, născut la 6 februarie 1803 în comuna Tichindeal, judeţul Sibiului, unde tatăl său a fost notar comunal. A făcut liceul în Blaj, Cluj şi Odorheiu, teologia în Budapesta. După hirotonire, 23 Aprilie 1829, a fost puţin timp arhivar diecezan, în anii 1830-1835 profesor la liceul din Beiuş, în 1836 vice arhidiacon în Galşa şi canonic onorific apoi secretar episcopesc şi notar consistorial. În 1838 paroh în Arad iar între 1839-1842 director al liceului din Beiuş. În 1842 - 1848 revizor al cărţilor româneşti la tipografia Universităţii din Buda, iar după desfiinţarea acelui oficiu în 1849 a fost paroh provizoriu în comuna Delani (lângă Beiuş) şi între 1850-1855 translator la Consiliul Locot (enenţial)

---

[1] Dr. Iacob Radu, *Istoria Diecezei Române-Unite a Orăzii-Mari* , Oradea, 1930, p. 119

[2] *Ibidem*, p. 118.

[3] Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Bihor, *fond Liceul Pedagogic "Iosif Vulcan" Oradea*, inventar nr. 980, das. 1, fila 16, (în continuare D. J.A. N. B. şi inv.)

Reg(al) din Buda. În 3 August 1855 a fost numit canonic şcolastic, iar în 11 Maiu 1857 prepozit în nou înfiinţatul Capitul al diecezei Lugojului. Moare la 6 aprilie 1869"[4].

Cursurile Preparandiei diecezane nu au putut începe la 15 septembrie 1848, după cum aflăm din raportul vicerectorului. Au fost mai multe motive pentru justificarea amânării începerii cursurilor. Pe de o parte amânarea era justificată de "vremurile tulburi", pe de altă parte alumnii din Timiş şi Caraş au plecat acasă la părinţi cu aprobarea episcopului Erdeli, tocmai pentru a fi în mai mare siguranţă şi feriţi de posibilele evenimente cu caracter mai violent sau să nu fie luaţi în armată.

Pe de altă parte în document sunt invocate şi motive de ordin organizatoric: introducerea noului regulament de funcţionare, păstrarea unui climat de disciplină severă, modificarea metodicii de predare a materiilor. În sfârşit, dar nu în ultimul rând, vacanţa suplimentară de 5 zile, acordată de episcop, pentru recoltarea strugurilor[5].

Despre necesitatea existenţei unei Preparandii diecezane tocmai la Oradea, aflăm din raportul episcopului Erdeli, înaintat Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice al Ungariei, datat 11 septembrie 1848: "Educarea şi instruirea poporului român este o chestiune pe care interesul naţional o pretinde, fapt pentru care guvernul trebuie să utilizeze toate mijloacele care-i stau la dispoziţie pentru ca să înfiinţeze o Preparandie Naţională şi pe aceasta să o organizeze într-o manieră corespunzătoare, pentru că numărul românilor uniţi (din Banat, Crişana, Maramureş şi părţile Transilvaniei) ajunge la 900000, iar ritualul deosebit impune existenţa unei preparandii separate. Pentru aceasta cel mai potrivit loc este Oradea, aşezată aproape în centrul (zonei) locuite de români şi în afară de aceasta este oraşul cel mai maghiarizat dintre toate celelalte localităţi, locuite de români.

La Oradea alumnii ar putea învăţa mai uşor limba maghiară iar în preparandie numărul alumnilor ar spori şi odată cu aceasta să ne aşteptăm şi la creşterea numărului de burse. Poporul (român) este atât de sărăcit că fără burse de studii frecventarea şcolii şi continuarea studiilor este imposibilă"[6].

Episcopul Erdeli în încercarea sa de a fi mai convingător în direcţia sprijinirii învăţământului pentru poporul român de pe aceste meleaguri invocă constatarea arhiducelui Iosif şi palatin al Ungariei, "de eternă amintire", potrivit căreia "starea de incultură a poporului român este cauza principală a nestatorniciei religioase"[7], pentru că era convins (palatinul), conchide episcopul, că "numai printr-un învăţământ corespunzător se poate ajunge la formarea unor convingeri religioase solide"[8].

În funcţia de vicedirector al preparandiei diecezane, şi în acelaşi timp profesor al acesteia, a fost menţinut şi în continuare Ioan Pop[9] cu studii de teologie făcute la Viena. Era absolvent al aceleaşi preparandii orădene. După hirotonire, la 14 noiembrie 1839, îndată a fost numit vicerector iar în anul 1858 a fost promovat la funcţia de rector al acestei preparandii, până la moartea sa, surventită la 12 aprilie 1871[10].

"Dr. Ioan Vancea, episcopul Gherlei, arhiepiscop şi mitropolit de Alba Iulia şi Făgăraş, unul dintre cei mai mari arhierei ai bisericii noastre. S-a născut la 18 Maiu 1820 în comuna Văşad. A studiat liceul în Oradea ca elev al Seminarului nostru şi teologia în Viena. După hirotonire, 10 August 1845, a fost puţin timp arhivar diecezan şi capelan în

[4] Dr. Iacob Radu, *op. cit.* p. 212
[5] D.J.A.N.B., *fond Liceul Pedagogic "Iosif Vulcan" Oradea*, inv. nr.980, dos. 1, fila 21
[6] *Ibidem*, file 19
[7] *Ibidem*, fila 18
[8] *Ibidem*
[9] *Ibidem*
[10] Dr.Iacob Radu, *op. cit.* p. 213.

Macău apoi a fost trimis la Viena în institutul Sf. Augustin şi în 31 Iulie 1848 a luat doctoratul în teologie. Reîntors în diecază în zilele cele mai critice de revoluţiei, a fost pe rând: arhivar, vicenotar, asesor consistorial, secretar episcopesc şi profesor la şcoala normală diecezană de învăţători. În 3 August 1855 a fost numit canonic şi inspector şcolar diecezan. În 4 iulie 1865 episcop al Gherlei şi în 21 Octombrie 1868 arhiepiscop şi mitropolit"[11].

După cum am mai amintit, prin decretul regal din 29 decembrie1846, au fost aprobate un număr de 6 burse, de câte 40 florini fiecare, pentru 6 elevi dintre cei mai săraci. Rectoratul Preparandiei diecezane din Oradea i-a propus pe Bălaj Paul, Körtenyi Ignat, Mărcuş Ioan, Kövari Vasile, Ember Vasile, Fejer Alexandru şi Cozma Mihai bursieri în anul şcolar 1848/1849[12]. Körtenyi Ignat a părăsit cursurile preparandiale şi profesia de învăţător, preferând cariera militară[13] . Din cei 6 bursieri, 3 erau din comitatul Satu Mare, 2 din comitatul Bihor şi unul din comitatul Timiş[14] .

Bălaj Paul, 21 de ani, originar din localitatea Recea, comitatul Satu Mare, era orfan, fără tutore, absolvent al studiilor de filozofie. Cunoaşte limbile maghiară şi latină. S-a ocupat şi de educaţia alumnilor mai tineri şi mai săraci[15] .

Fehér Alexandru, 24 de ani, originar din localitatea Andrid, comitatul Satu Mare, orfan de mamă. Tatăl său Fehér Andrei era cantor. A absolvit studiile de filozofie. Cunoştea limbile maghiară, română şi latină[16] .

Mărcuş Ioan, de 18 ani, originar din localitatea Sânmiclăuş, comitatul Satu Mare. Amândoi părinţii erau ţărani. Era absolvent al clasei a IV-a de lingvistică. Vorbea bine limbile maghiară, română şi înţelegea limba latină[17].

Aceşti alumni toţi erau de naţionalitate română, inclusiv cei din comitatul Bihor şi cel din comitatul Timiş.

În anul I de studii al anului şcolar 1848/1849 se studiau următoarele obiecte de învăţământ: Teoria religiei, Din istoria societăţii antice, Limba Maghiară, Scrierea caligrafică, Teoria învăţării, Geografie, Contabilitate, Orgă, Muzică, Rit bisericesc, Metodica predării[18] .

Prin ordin al Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice al Ungariei trimis şi Episcopiei Greco-Catolice Oradea se impunea folosirea limbii maghiare ca unica limbă oficială de predare în Preparandia diecezană[19], dar în legătură cu aceasta la 4 decembrie 1848, consiliul profesorilor constată: "Atunci când conform altor ordine înalte în preparandie pot fi acceptate şi asemenea persoane, care nu stăpânesc la perfecţie limba maghiară, pentru aprofundarea cunoştinţelor de limba maghiară, care să facă posibilă înţelegerea corespunzătoare a prelegerilor susţinute în exclusivitate în limba maghiară, s-ar impune predarea unor ore de limbă maghiară. Alumnii preparandiei noastre se pregătesc pentru luminarea (minţilor) credincioşilor români, educarea şi instruirea unor asemenea copii, care stăpânesc în exclusivitate limba română, dar care la rândul lor ar trebui să stăpânească şi regulile gramaticale ale limbii maghiare. Noi înţelegem să folosim în

[11] *Ibidem*, p. 212-213
[12] D.J.A.N.B. *fond Liceul Pedagogic "Iosif Vulcan" Oradea* , inv. nr. 980, dos. 1, fila 18
[13] *Ibidem*, fila 50
[14] *Ibidem*, inv. 978, registru 38 a, fila 3
[15] *Ibidem*
[16] *Ibidem*
[17] *Ibidem*
[18] *Ibidem*
[19] *Ibidem*, inv.980, dos.1, fila 23

exclusivitate limba română atât în susținerea prelegerilor, dar şi la restul obiectelor de studiu şi nu intenționăm să neglijăm sau să suprimăm limba română, iar în virtutea punctului de vedere mai demult anunțat, potrivit căruia în relațiile noastre cu credincioşii români putem să comunicăm şi în limba română, este evident că nu se poate impune limba maghiară ca unică limbă de propunere şi studiu în educație şi instruire"[20] .

Mai mult, în cadrul consiliului profesorilor Preparandiei diecezane din Oradea, se conturează ideea deosebit de evidentă că: "Fiind în aşa fel coapte simțămintele naționale ale naționalităților, pe fiecare în parte îi preocupă folosirea limbii materne şi în deosebi pe alumnii preparandiei noastre, ca viitori învățători ai poporului român. Din partea lor se cere cunoaşterea limbii române şi a particularităților ei specifice, iar pentru aceasta se impune în mod obligatoriu ținerea prelegerilor şi a lecțiilor de limba română. În fiecare săptămână este nevoie să se țină cel puțin o oră de limba română cu prelegeri din cei mai buni autori de asemenea manuale iar limba română să fie considerată obiect obişnuit de studiu"[21] .

Cursurile Preparandiei diecezane din Oradea au fost întrerupte în intervalul de timp 1 august - 1 noiembrie 1849 şi, tot în această perioadă nu şi-au primit salariile profesorii de la Preparandie, iar bursierii nu şi-au primit bursele, cauza fiind lipsa de comunicare între Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice Maghiare şi casieria Episcopiei romano-catolice de la Püspök - Ladányi, actualmente în Ungaria[22] .

Conform registrului matricol pe anii 1848-1858 cursurile anului I de studii pentru această perioadă au fost frecventate de un număr de 69 alumni, cei mai mulți fiind din localitățile comitatelor Bihor şi Satu Mare, în ordinea numărului de alumni urmând Caraş-Severin cu 7, Aradul cu 6, Transilvania cu 6 iar Maramureşul şi Timişul cu câte unul. Observăm că din comitatul Bihor s-au înscris 25 alumni, iar din Satu Mare 24. După cum rezultă din analiza tabelului în anexă, marea majoritate a alumnilor din comitatul Satu Mare erau fii de țărani români săraci. Câțiva, dar mult mai puțini, erau fii de cantori-învățători şi ceea ce este interesant că o parte dintre alumnii cursului I au fost învățători suplinitori în cadrul şcolilor confesionale greco-catolice. În toată această perioadă 9 alumni din comitatul Satu Mare au beneficiat de o bursă anuală de 40 florini, fiecare în parte. Alumnii cursului I de studii erau absolvenți ai cursurilor gimnaziale din Oradea, Beiuş, Satu Mare. Toți cunoşteau limbile română şi maghiară.

În cadrul Preparandiei diecezane alumnii cursului I de studii au studiat următoarele discipline: Catihetica practică, Pedagogia, Muzica, Economia rurală, Tehnologia, Istoria naturală, Aritmetica, Gramatica română, Gramatica germană, Ritul şi cântul ecleziastic şi Metodica predării[23] .

Integrându-se mişcării revendicate româneşti din anii 1848-1850, acțiunile orădenilor au avut un efect pozitiv în planul conştiinței localnicilor, între care se cuvine să aşezăm şi tineretul studios, venit de pe meleagurile sătmărene. Acesta n-a fost străin nici de dezbaterile care au precedat redactarea memoriului din 25 februarie 1849, prin care se revendica un teritoriu de sine stătător al românilor, care să se numească Țara Românilor, în fruntea căreia să se afle un prefect aşa cum a fost Avram Iancu în timpul revoluției.

Desigur că tinerii alumnii sătmăreni educați în spiritul românesc, care domnea în Preparandia diecezană, au fost printre aceia care propagau cu prioritate ideea garantării limbii şi naționalității române. Şcoala era pentru ei cea mai importantă pârghie care putea să asigure păstrarea atributelor etnice şi intermedia accesul la cultură a fiilor de țărani,

[20] *Ibidem*, fila 43
[21] *Ibidem*, fila 49
[22] *Ibidem*, filele 63-64
[23] *Ibidem*, inv. 978, registru 38 a, filele 17,19, 25, 26, 29, 33.

lipsiți de mijloace materiale. Martori şi participanţi la evenimentele ce se petrec în Crişana, ei vor asimila, în adevăratele lor sensuri, principiile proclamate de fruntaşii politici români în luna mai pe Câmpia Libertății din Blaj pentru a scăpă de nedreptățile seculare, sociale şi naționale. Dacă intențiile de a înființa o universitate românească în Transilvania n-au putut fi materializate, se cuvine să remarcăm faptul că învățământul elementar şi cel secundar românesc a fost consolidat şi îmbunătățit. Importantele aşezăminte şcolare româneşti de la Oradea sau Beiuş au fost echivalente cu oricare dintre şcolile secundare din monarhie, dar au scos generații de intelectuali români legați prin mii de fire de poporul din care s-au ridicat şi l-au servit până la sacrificiu.

Contribuția Seminarului Român Unit din Oradea la dezvoltarea culturală românească din Partium şi din întreaga Transilvanie a fost imensă. Această contribuție a fost recunoscută şi de istoriografia românească ortodoxă şi laică, din anii de după suprimarea Bisericii Române Unite, în 1948. Astfel, manualul de Istorie a Bisericii Române, editat de Patriarhia Ortodoxă Română, la Bucureşti, în anul 1958, menționează următoarele cuvinte de laudă, privitoare la Seminarul din Oradea: "După şcolile din Blaj, acesta este cel mai vechi aşezământ românesc de învățătură, care a dat românilor din Transilvania şi Ungaria peste 6.000 de cărturari, între anii 1792-1921"[24].

TABEL
cu alumnii din comitatul Satu Mare

Nr. crt.	Numele şi prenumele	Localitatea	Ocupația părinților	Vârsta
1.	Bălaj Paul - bursier	Recea	orfan	21 ani
2.	Fehér Alexandru - "-	Andrid	cantor	24 ani
3.	Mărcuş Ioan - " -	Sânmiclăuş	țărani	18 ani
4.	Ghencz Gheorghe - " -	Tiream	țărani	18 ani
5.	Nistor Constantin - "-	Doba	țărani	18 ani
6.	Popa Gheorghe - "-	Sătmărel	cantor	17 ani
7.	Cozma Ioan - " -	Dindeşti	țărani	19 ani
8.	Mărcuş Teodor - " -	Domăneşti	cantor	19 ani
9.	Sabău Gheorghe - " -	Istrău	țărani	18 ani
10.	Duma Dumitru	Tămaia	țărani	18 ani
11.	Ivanciuc Ioan	Bârsana	cantor	20 ani
12.	Alexi Ioan	Tiream	țărani	19 ani
13.	Maghiar Paul	Chilia	țărani	18 ani
14.	Toth Gheorghe	Pişcolt	țărani	19 ani
15.	Zetea Simian	Culciu Mare	cantor	25 ani
16.	Cioară Gheorghe	Moftinul Mic	țărani	27 ani
17.	Tămaş Nicolae	Loc. Ungaria	țărani	18 ani
18.	Zerne Teodor	Curtuişeni	cantor	19 ani
19.	Bala Gheorghe	Moftinul Mic	țărani	17 ani
20.	Dănilă Gheorghe	Tiream	țărani	18 ani
21.	Pop Petru	Loc. Ungaria	țărani	18 ani
22.	Rițiu Andrei	Doba	orfan	17 ani
23.	Soreanu Andrei	Sânmiclăuş	țărani	17 an
24.	Tătăranu Ioan	Chilia	țărani	18 ani

[24] *Istoria Bisericii Române*, vol II, Bucureşti, 1958, p. 331

The Greek-Catholic Church Shool from Oradea

(Summary)

The language, the literature and the modern Romanian culture holdes the seal made in Blaj, also in the great centre of national spirituality from Oradea, Beiuș, Cluj, Turda, Gherla, Năsăud, etc.

The church and school were first made the consciences, brotherhooding the faith with the science.

They, peasants's son and cantor-school masters had got the all holy faith and the science with a remarkable receptivity wich his perfectly went till heroism had returned at his native place like preaches in faith, nation and country we can easy say about them: "God in your light, I saw the light".

The eloquent proof was the activity of the "Preparandia Diecezana Greco - Catolică"which had change the idea of our Romanian roots into a revolutionary idea. Made from Rome and from Romanian language a mean from rise of our romanian nation.

Consideraţii privind manifestările paşoptiste din zona Sătmarului

Bujor Dulgău

Constatăm cu regret, la un secol şi jumătate de la derularea evenimentelor revoluţionare paşoptiste că, spre deosebire de Transilvania istorică, nu ne putem permite, nici în ziua de azi, o imagine cât de cât relevantă vis-á-vis de cele petrecute în comitatele vestice.

Istoricii unguri au abordat chestiunea în cauză cu mai multă tenacitate şi consecvenţă, de pe poziţii oarecum fireşti, de partizanat, etalând îndeosebi reacţiile şi atitudinea clasei sociale avute şi a autorităţilor politico-administrative ale vremii, neîndoielnic înregimentate cauzei revoluţiei ungare. Mai puţin e reflectată atitudinea segmentelor sociale de rând, a populaţiei rurale mai ales, abia atunci ieşită din chingile servituţii feudale sub imperiul legilor din martie 1848.

În această literatură de specialitate atitudinea şi poziţia populaţiei româneşti sunt şi mai puţin regăsibile, eventual doar în măsura în care ea s-a pus de-a curmezişul revoluţiei ungare şi a idealurilor promovate de aceasta, unele în contradicţie flagrantă cu aspiraţiile legitime ale românilor.

Era şi este în continuare de datoria istoricilor români de a surmonta acest handicap. Au fost publicate sporadic ediţii de documente , o serie de studii şi articole pe această temă, dar care, fără a minimaliza valoarea lor, suferă de o coerenţă a desfăşurărilor şi profunzime. O atare stare de lucruri e valabilă, mai ales, pentru zona Sătmarului, unde elucidarea evenimentelor, poate cu excepţia revoltei de la Medieşu Aurit, constituie încă un deziderat istoriografic absolut necesar. Acest lucru reclamă investigaţii serioase în fondurile arhivistice.

După înăbuşirea revoluţiei, guvernul austriac a dispus ca toate documentele privitoare la hotărârile şi dispoziţiile guvernului revoluţionar ungar să fie distruse. Primarul de atunci al oraşului Satu Mare, Gyene Károly, doar a barat textele în cauză, cuprinse în protocoale, ele putând fi reconstituite[1]. Pe de altă parte, circulara din 16 septembrie 1849 a lui Józsa Péter, comisarul imperial al districtului Oradea, care îngloba din punct de vedere administrativ şi comitatul Satu Mare, prevedea în mod expres ca"toate documentele din arhivele parohiale, privitoare la rânduielile nelegiuite emise de Cârma revoluţionară, să fie îndepărtate, tăiate sau arse"[2]. Investigaţia e limitată, prin urmare, la acea bază documentară ce a supravieţuit sau strecurat prin foarfecele unei cenzuri extrem de severe.

Ţinând cont de sursele edite ca şi de unele inedite, depistate pe parcursul anilor în fondurile documentare cercetate, ne propunem doar punctarea câtorva considerate de natură să configureze, cu aproximaţie, problematica şi desfăşurările din zona de nord-vest a ţării.

Primul document destinat Sătmarului a fost emis la Buda, în 16 martie 1848, purtând semnătura contelui Zichy Ferenc, vicepreşedintele Consiliului Locotenenţial Regal Ungar, cuprinzând instrucţiuni menite să reglementeze activitatea presei, în sensul unei sporite toleranţe, în ideea prevenirii agitaţiilor şi tulburărilor[3].

La 19 martie 1848, deputatul sătmărean Kende Zsigmond scria din Pojon(Bratislava), stărilor şi ordinelor din comitat, să înfiinţeze de urgenţă gărzi civile pentru menţinerea ordinii, chiar dacă acest lucru nu era încă reglementat legislativ.[4]

---

[1] Borovszky Samu, *Szatmár-Németi*, Budapest, f.a., p.263.

[2] Arh.Nat. Satu Mare, *Colecţia de documente ale instituţiilor ecleziastice*, dosar nr.312, fila57.

[3] Arh.Nat.Cluj, fond *Prefectura Judeţului Satu Mare. Acte administrative*, nr.1202/1848.

[4] Arh.Nat.Cluj, fond *Prefectura Judeţului Satu Mare. Acta publico-politicorum*, fasc.122, nr.80/1848.

Consiliul oraşului la 21 martie[5] şi congregaţia comitatensă la 29 martie[6] iau act cu satisfacţie de evenimentele de la Pesta din 15 martie 1848 şi de proclamaţia Consiliului Locotenenţial din 16 martie cu privire la desfiinţarea cenzurii.

Nu trecuseră decât 12 zile de la proclamaţia din Pesta (15 martie 1848) şi deja era tras un serios semnal de alarmă vis-á-vis de primejdia potenţială pe care ar reprezenta-o ţărănimea. La 27 martie, baronul Wesselényi Miklós, comitele suprem al comitatului Solnocu de Mijloc, scria din Jibou contelui Dégenfeld Pál din Satu Mare "... primejdia vine, mai ales, din partea românilor, rutenilor şi slovacilor. Pe aceştia, îndeosebi pe cei români, trebuie să-i influenţăm prin intermediul preoţilor, care au asupra lor o autoritate nelimitată"[7]. Cât priveşte înarmarea gărzilor, ea ar trebui să se limiteze - potrivit aceleaşi surse - la nobili şi elemente burgheze. "Este mai bine să nu le amintim (ţăranilor n.a.) că şi ei ar putea să se înarmeze"[8]. Era limpede, din start, că revoluţia ungară de eliberare naţională din ghearele regimului habsburgic căpăta şi conotaţii sociale în viziunea nobilimii liberale: conservarea pe mai departe a privilegiilor în detrimentul ţărănimii, îndeosebi cea românească.

Legea agrară votată de către Dieta de la Pojon la 18 martie, sancţionată de împărat la 11 aprilie, privea doar iobagii şi jelerii urbarialişti, pe care i-a eliberat de obligaţiile feudale, transformându-i din punct de vedere juridic - social în oameni liberi şi stăpâni ai sesiilor. jelerii alodiali şi iobagii ce deţineau, pe bază de contracte, pământuri alodiale precum şi terenuri rezultate în urma defrişărilor n-au înţeles acest lucru, pretinzând dreptul de proprietate asupra loturilor alodiale. Dreptul de folosinţă a pădurilor era şi el limitat, potrivit legii, la strângerea crengilor uscate, nicidecum la exploatarea lemnului de construcţie. Această situaţie a generat mari nemulţumiri în comitatul Satu Mare şi a stat la baza acţiunilor semnate documentar în circa 20 de localităţi[9] .Primii care s-au răzvrătit au fost cei din Moftin, la 5 aprilie 1848, "intrând cu forţa pe pământurile considerate a fi a lor"[10] (urbariul introdus în 1846/1847 a separat pământurile alodiale de cele urbariale n.a.).

La 3 mai 1848 comitetul administrativ al comitatului Satu Mare solicită, prin memoriul adresat palatinului Ungariei, înfiinţarea grabnică a tribunalelor statariale, ca urmare a fărădelegilor comise şi a situaţiei instabile create. Două zile mai târziu, la 5 mai, palatinul István şi ministrul de interne Szemere Bertalan semnau ordinul privind introducerea statariului pentru condamnarea imediată a agitatorului şi tâlharilor[11].

Mişcări protestare şi ocupări forţate ale pământurilor şi pădurilor alodiale sunt semnalate şi în satele din jurul Careiului, pe domeniul Károly, cu participarea ţăranilor români şi maghiari. Represiunea nu avea să întârzie. La mijlocul lunii mai 1848 se găseau în temniţa de la Carei 327 de ţărani[12] . Informaţia e furnizată de preotul - cărturar Moise Sora Novac din Hurezu Mare (comitatul Satu Mare), implicat şi el în evenimentele revoluţionare din zonă, întemniţat la Carei cu începere din 7 mai 1848. A corespondat intens cu George Bariţiu în anii 1848-1853, care îl aprecia ca fiind "unul dintre cei mai

---

[5] Borovszky Samu, *op.cit.*, p.263.
[6] Idem, *Szatmár vármegye*, Budapest, f.a., p.517.
[7] *Revoluţia de la 1848-1849 din Transilvania*, vol.I, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977, p.146.
[8] Idem, p.147
[9] Kovács Iosif, *Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania*, Editura Dacia, Cluj, 1973, p.15-18; *Documente privind revoluţia de la 1848 în Ţările Române*.C.Transilvania, vol.II(1979) şi III (1982), Bucureşti, passim.
[10] A.Vaida, *Revoluţia de la 1848-1849 în nordul Transilvaniei*, rezumatul tezei de doctorat, manuscris, p.11.
[11] Arh.Nat.Cluj, *fond Prefectura Judeţului Satu Mare. Acta publico-politicorum*, fasc.122, nr.88/1848.
[12] Doru Radosav, *Cărturarul sătmărean Moise Sora Novac şi revoluţia din 1848*, în "Anuarul Institutului de Istorie - Arheologie" , XI, Cluj-Napoca, 1978, p.104.

naționali români ce avem în Ungaria"[13]. Nu este lipsit de importanță nici faptul că Moise Sora Novac statuează, într-o însemnare a sa din 1851, pentru prima oară toponimul românesc "Satu Mare" în loc de "Szatmár"[14].

Considerăm că ideile formulate cu prilejul Adunării Naționale de la Blaj din 3/15 - 5/17 mai 1848 au fost cunoscute și împărtășite de românii sătmăreni, după cum rezultă din circulara difuzată la 28 iunie 1848 de către Ioan Pop, protopopul districtului Sărăuad (comitatul Solnocu la Mijloc), participant la Blaj împreună cu Demetriu Coroianu din Craidorolț.[15] De altfel, și Moise Sora sublinia, într-o scrisoare adresată lui Barițiu la 4 august, adeziunea la programul blăjean al preoților întruniți în sinodul episcopal de la Oradea (29 iulie - 2 august 1848) [16].

La 22 mai 1848 are loc la Șomcuta Mare (Districtul Chioar) o întrunire a oficialităților, care declară districtul "unit irevocabil cu Ungaria și alipit comitatului Satu Mare"[17].

Un eveniment mai grav se petrece la 15 iunie, când garda călare din Baia Sprie atacă adunarea electorală de la Baia Mare, omorând 9 alegători și rănind în jur de o sută[18].

După relativa acalmie din vara anului 1848, timp în care orașul și comitatul își organizează gărzile naționale, acțiunile protestatare aveau să reizbucnească odată cu venirea toamnei. Cei care se agită mai mult sunt românii din Districtul Chioar și cei din jurul târgului Mediești Aurit. Geneza acestei revigorări trebuie identificată, negreșit, în adunarea de la Năsăud (13-14 septembrie), la care au participat peste 500 de grăniceri din Regimentul 2. Participanții au declarat unanim că rămân la hotărârile de la Blaj și, prin urmare, nu recunosc uniunea Transilvaniei cu Ungaria, votată de Dieta de la Cluj la 29 mai și sancționată de împărat la 10 iunie. Cu această ocazie colonelul Karl Urban, noul comandant al regimentului, adresează o proclamație către locuitorii din nordul Transilvaniei, potrivit căreia va recruta 100000 de români cu care "să spargă uniunea". Cei prezenți au jurat credință față de împărat și națiune (română n.a.) pe drapelul regimentului. Până la sfârșitul lunii octombrie reprezentanții a circa 100 de sate au venit, la Năsăud spre a presta jurământul de fidelitate[19] . Chiorenii s-au răsculat la 16 septembrie, deîndată ce delegații lor au revenit de la Năsăud. La începutul lunii octombrie s-au adunat în localitatea Fânațe, unde au fost prezenți și reprezentanții grănicerilor și trei emisari ai lui Avram Iancu. Adunarea a decis separarea Chioarului de Ungaria și alăturarea sa districtului grăniceresc. Dar, emisarii lui Iancu vor fi capturați și spânzurați în apropiere de Baia Mare.[20].

Printre cei care și-au depus omagiile în fața drapelului imperial de la Năsăud remarcăm delegații satelor Lucăcești (27 septembrie), a căror scrisoare a fost tradusă din germană de către doi șvabi din Borlești (comitatul Satu Mare) [21], Hurezu Mare (29 septembrie)[22] și Mediești Aurit (4 octombrie), scrisoarea lor ("pagera") fiind tradusă de preotul rom.cat. din Iojib[23].

---

[13] *Ibidem*, p.103
[14] *Ibidem*.
[15] *Lupta românilor din Județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848-1918* , București, 1989
[16] Idem, p.74
[17] Borovszky Samu, *Szatmár vármegye*, p.519
[18] A.Vaida, *loc.cit.*, p.18
[19] *Ibidem*, p.20-21.
[20] *Ibidem*, p.22
[21] *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională.Documente 1848-1918* , București, 1981, p.15.
[22] Arh.Naț.Cluj, fond *Prefectura Județului Satu Mare. Acta publico-politicorum* , fasc.122, nr.327/1848.
[23] Ziarul "Szamos", XXVIII, nr.11 din 6 februarie 1896.

Negustorii de vite din Medieşu Aurit au adus de la târgul din Lăpuş vestea mişcării din Chioar şi a existenţei unui om al împăratului la Năsăud, la care dacă apelezi primeşti o scrisoare prin care eşti scutit de darea recruţilor şi de impozite. Nerespectarea acestor deziderate de către autorităţi vor cauza revolta izbucnită la 8 octombrie. Locuitorii s-au înarmat şi pregătit să se opună gărzilor trimise pentru pacificare. Revolta, derularea ei şi ancheta tribunalului statarial, desfăşurată între 16-26 octombrie, sunt cunoscute în mare măsură. Au fost întemniţaţi 60 de ţărani, iar bunurile sechestrate. Stefan Zima şi Dumitru Zab au fost condamnaţi la moarte prin spânzurătoare[24]. Cei întemniţaţi au fost eliberaţi în august 1849, după capitularea armatei ungare la Şiria, din ordinul comisarului cezaro-crăiesc al comitatului Satu Mare, Kende Zsigmond. Sentinţa de executare prin spânzurătoare a celor doi capi ai revoltei n-a fost aplicată. Verificând în registrul parohial gr.cat. al decedaţilor din Medieşu Aurit, rezultă că Ştefan Zima a murit la 28 mai 1871, în vârstă de 70 ani[25], iar Dumitru Zab la 23 noiembrie 1859, în vârstă de 49 ani[26]. În mai 1857 medieşenii îşi căutau încă dreptatea, adresându-se în scris împăratului Franz Joseph I pentru pagubele suferite în timpul revoluţiei[27].

Mai mult cu valoare sentimentală semnalăm faptul că Simion Bărnuţiu a urmat între anii 1819-1825 gimnaziul piariştilor din Carei,[28] iar profesorul Alexandru Chioreanu alias Bătrâneanu, prefectul Clujului, participant la Blaj şi la revoluţia din Ţara Românească, spânzurat de unguri la Someşeni în 13 octombrie 1848, era originar din Bolda(comitatul Satu Mare)[29].

Vestea capitulării de la Şiria(13 august 1849) devenise publică în Satu Mare abia după două săptămâni. Adunarea comitetului comitatens încă dezbătea la 27 august soarta prizonierilor de război cazaţi în oraş[30]. La 28 august cei 300 de prizonieri croaţi au fost conduşi până la Moftin, fiind eliberaţi după 10 luni de captivitate, timp în care au executat lucrări de drenare a Someşului.

Cu data de 1 septembrie 1849 în fruntea administraţiei comitatense fusese numit Kende Zsigmond, comisar plenipotenţiar cezaro-crăiesc şi preşedinte al comitatului. Din ordinul acestuia au fost interzise adunările publice, confiscate armele şi rupte din protocoale toate însemnările şi procesele verbale privind măsurile iniţiate de guvernul revoluţionar ungar. În dimineaţa zilei de 23 septembrie 1849 drapelele negru-galben imperiale au fost arborate pe clădirea primăriei şi a altor edificii publice[31].

După înăbuşirea revoluţiei, când teritoriul Ungariei a fost împărţit, potrivit ordinului Ministerului de Interne din 13 septembrie 1850, în cinci districte administrative, comitatele Cenad, Arad, Békés, Bihoru de Nord, Bihoru de Sud şi Szabolcs au fost înglobate în districtul Oradea[32].

---

[24] Al.Doboşi, *Mişcările revoluţionare din 1848 în părţile sătmărene*, în "Anuarul Institutului de Istorie Naţională", vol.V, Cluj, 1929-1930, p.457.

[25] Arh.Naţ. Satu Mare *Colecţia registrelor parohiale de stare civilă*, nr.922, f.8.

[26] *Ibidem*, nr.921, f.8.

[27] *Lupta românilor din Judeţul Satu Mare...*, p.110-113.

[28] Idem, p.11.

[29] C.Mălinaş, *O stampă a lui Avram Iancu la Portiţa*, în "Mărturii. Evocări", Editura Episcopiei Ortodoxe Române Oradea, 1980, p.78; St.Pascu, *Alex.Chioreanu alias Bătrâneanu şi rolul lui în populaţia românilor ardeleni din anul 1848*„Sibiu, 1939, p.41-45.

[30] Borovszky Samu, *Szatmár vármegye*, p.521.

[31] Idem, *Szatmár-Németi*, p.271.

[32] *Az ausztriai birodălmat illetö közönséges birodalmi törvény és kormánylap*, 1850, CXX, p.1573-1574.

Apreciations Concerning the Manifestations from the 1848 in Satu Mare Region

(Summary)

At the level of Satu Mare county there are known this time about twenty places, where it took place different forms of manifestation in the context of the revolutionary movement during 1848-1849. Those were generated, in the first way, by agrarien low from 1848, March 18. A revolt of grater proportion took place in Medieșu Aurit, in October 1848, followed by the sentence to prison of sixty peasants. Stefan Zima and Dumitru Zao were to be hung, but the verdict wasn't executed.

Învățământul confesional românesc din Protopopiatul ortodox Beiuş (județul Bihor) în perioada 1912-1919

Sorin Vasile Hendea

I. Argument

Pornim în abordarea acestei tematici, pretenţioasă din punctul nostru de vedere, cu convingerea că "istoria învaţământului şi problematica sa apare, în cercetarea actuală, ca un sector privilegiat, datorită tematicii generoase..."[1]. Cu toate acestea, la o analiză mai temeinică, specialistul, iubitor al istoriei culturale bihorene, dar nu numai, în cadrul căreia se regăseşte sau ar trebui să se regăsească şi istoria învăţământului, ar putea surprinde o realitate mai puţin plăcută, care porneşte de la faptul că "în lucrările generale de istorie sau în studiile de sinteză asupra unor capitole ale vieţii culturale naţionale au apărut sumare referinţe despre Crişana, unele dintre acestea fiind eronate"[2]. Cunoscând aceste realităţi, consider că numai abordarea sistematică, coerentă şi documentată a istoriei locale poate veni în sprijinul realizării, într-un moment de maximă maturitate, a unei sinteze generale, în care, la loc de cinste, s-ar înscrie şi manifestările culturale ale românilor bihoreni, cu atât mai mult" cu cât (acestea – n.ns.) au fost realizate cu forţe proprii şi în condiţii deosebit de grele"[3].

Am pornit apoi la investigarea acestui segment al istoriei culturale bihorene, călăuziţi fiind de convingerea că şcolile confesionale româneşti au reprezentat "una din formele reuşite de cultivare a idealului naţional, de sădire în sânul poporului român a conştiinţei de sine, a luptei permanente pentru conservarea şi dezvoltarea limbii, a literaturii, a artei şi istoriei străbune, a obiceiurilor şi religiei strămoşeşti ..."[4], văzând în aceste edificii culturale nişte "aşezăminte de lumină înviorătoare de suflete ..."[5].

Analizarea mai profundă a realităţilor politice şi culturale ale perioadei luate în studiu, coroborarea acestor realităţi cu activitatea desfăşurată de aşezămintele culturale românesti în vederea propăşirii culturale a românilor transilvăneni ne întăresc convingerea că şcolile poporale, ortodoxe şi unite, "deşi modeste, cu dascăli retribuiţi în mod necorespunzător, cu elevi puţini şi săraci, au ţinut trează conştiinţa naţională românească ..."[6], aducându-şi pe deplin aportul la emanciparea românilor transilvăneni în deceniile premergătoare anului 1918.

Vom remarca de asemenea faptul că întreaga acţiune politică a românilor orădeni, în vederea obţinerii de drepturi umane, ar fi eşuat cu siguranţă dacă nu era puternic susţinută de curentul cultural. Acesta din urmă, reprezentat prin biserică şi şcoală, a alimentat în permanenţă "cordonul" oamenilor politici ai naţiunii române din Transilvania,

---

[1] Iacob Mârza, *Şcoală şi naţiune (Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naţionale*), Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1987, p. 5

[2] Dr. Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor (1849 – 1918)*, Fundaţia Culturală "Cele Trei Crişuri" , Oradea, 1992, p. 9S

[3] *Ibidem*

[4] Ioan Popovici, *Informaţii din arhivele bihorene referitoare la situaţia şcolii româneşti din Bihor la începutul secolului al XX-lea*, în "Revista Arhivelor", 1991, nr. 4, p. 509

[5] Protocol despre Şedinţele Sinodului eparhial din Dieceza română gr. – ort. a Aradului ţinute în sesiunea ordinară din anul 1915, Tiparul Tipografiei Diecezane gr. – ort. române, Arad, 1915, p. 145

[6] Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învăţământului românesc din Bihor (1914 – 1919)*, în Cele Trei Crişuri, Oradea, 1996, nr. 7-8, p. 8

dintre preoți, învățători sau profesori ridicându-se principalii protestatari, adevărații luptători pentru drepturile politice şi culturale ale românilor transilvăneni.

Un exemplu de dăruire este acela al vicarului episcopesc Vasile Mangra[7], cel care se va ridica în mai multe, rânduri împotriva tendinței de statificare a şcolilor confesionale româneşti. El critica aceste tendințe venite din partea guvernanților maghiari, cerând preoților şi învățătorilor să explice poporului cum că "statificarea şcoalelor nu are de consecință nici un fel de uşorare a poporului", aceasta cu atât mai mult cu cât aplicarea măsurilor preconizate de Budapesta ar însemna "că toate averile nemişcătoare ... cum sunt edificiile şcolare, locuințele învățătoreşti, clădirile laterale, intravilanele, grădinile şi pământurile şcolare să fie cedate statului cu drept de proprietate, sau cu drept de folosință pe vecie"[8].

De o înaltă ținută morală şi însoțit de un extraordinar spirit de dăruire a fost şi profesorul beiuşean Constantin Pavel, autorul unui impresionant discurs rostit în cadrul consiliului profesoral al Liceului greco-catolic din Beiuş, cu ocazia memorabilei zile de 1 Decembrie 1918, intervenție publicată integral în numărul din 15 decembrie 1918 al ziarului "Unirea" din Blaj[9]. Profesorul Pavel insistă – în alocuțiunea rostită – asupra zilei istorice pe care o trăiau, precum şi asupra greutăților şi nedreptăților la care au fost supuşi românii de-a lungul secolelor. Este puternic marcat de nedreptatea la care au fost supuşi cărturarii, poeții şi preoții români, expuşi mereu presiunilor venite din partea coroanei maghiare. Ceea ce îl nemulțumeşte cel mai mult este însă tratamentul la care au fost supuse şcolile româneşti, iar tonalitatea din glasul eruditului beiuşean te cutremură: "Ani de-a rândul, în şcolile noastre puşi am fost ... să grăim grai străin şi neînțeles de pruncuții noştri ... Aici, în şcolile noastre româneşti ... puşi am fost să preamărim glorii străine, ori chiar pe sângiuitorii neamului nostru ... Toate începuturile tuturor liftelor de pe stepele Asiei trebuie să le descâlcim şi să le îndopăm cu lopata în fiii tăi, neam românesc, dar despre începutul şi înstăpânirea ta în pământul lucrat şi apărat de tine tăcea scrisul cel din carte şi trebuia să tăcem şi noi ...".

Ținându-se cont de realitățile subliniate anterior, de potențialul cultural existent în spațiul bihorean, considerăm că orice inițiativă în direcția valorificării informațiilor privind fenomenul educațional este bine venită, reprezentând un câştig pentru scrisul istoriografic bihorean şi național.

I. Stadiul actual al cercetării problemei

Abordarea istoriografică a acestui segment cultural românesc se impune, considerăm noi, cu atât mai mult cu cât o serie de lucrări de specialitate, dedicate acestei problematici, tratează cu multă superficialitate realitățile culturale, unele dintre acestea neglijând efectiv ținuturile Crişanei.

Consider oportun a menționa aici lucrarea intitulată *Contribuții la istoria învățământului românesc*[10], care, deşi apărută la 1970, nu face referiri la istoria

---

[7] *Vasile Mangra*, născut la 1852 în comuna Săldăbagiu, provine dintr-o străveche familie de preoți. Şcoala secundară a făcut-o la liceul unit român din Beiuş, după care îl întâlnim, în anul 1872/73, la vârsta de 20 de ani, în registrele Academiei de Drept din Oradea, ca student în cursul I. Teologia a urmat-o în Arad, în anii 1869 – 1872, implicându-se de timpuriu într-o serie de acțiuni culturale româneşti. Figură bihoreană de importanță deosebită, Vasile Mangra s-a remarcat atât ca deputat, cât şi ca vicar şi mitropolit; vezi Anexele 1 şi 2

[8] Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale (în continuare D.J.B.A.N.), *fond: Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 22

[9] Prof. Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiuşului*, Editura Buna Vestire, Beiuş, 1995, p. 259-260.

[10] XXX, *Contribuții la istoria învățământului românesc*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1970

învățământului românesc din Transilvania. Un an mai târziu apărea și *Istoria învățământului din România*[11], din cadrul căreia ne-a reținut atenția capitolul intitulat sugestiv "Dezvoltarea învățământului în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Țara Românească, Moldova și Transilvania: 1818 – 1918", purtând semnătura lui I. Popescu Teiușan. Autorul insistă, nejustificat de mult, pe tratarea acelor probleme legate de istoria învățământului din Țara Românească și Moldova, neglijându-l pe cel din Transilvania istorică. Puținele referiri la Transilvania sunt și ele eronate, autorul vorbind despre "caracterul liberal" al Legii XXXVIII din 1868, de prevederile căreia ar fi profitat, în viziunea domniei sale, "burghezia română din Transilvania". Lipsindu-i spiritul realității, I. Popescu Teiușan consideră că aplicarea acestei legi "a marcat un progres apreciabil în dezvoltarea școlii primare românești ...", autorul neținând cont de faptul că această lege a fost criticată chiar și de unele elemente progresiste ale intelectualității maghiare[12], datorită nedemocratismului ei.

Vom remarca, de asemenea, că nici istoricul Nicolae Iorga nu insistă asupra acestor probleme în două dintre lucrările sale, dedicate istoriei românilor transilvăneni. Astfel, în *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*[13], autorul face puține referiri la cultura românilor transilvăneni, amintind doar tangențial despre învățământul românesc din perioada dualismului. Aceasta o face în capitolul al XVII-lea, din partea a doua a lucrării, intitulat "Cultura populară la românii din Ungaria în preajma anului 1870".

Nici lucrarea *Istoria învățământului românesc*[14], având XIV capitole și 175 p., nu aduce mai multe referiri la istoria învățământului românesc din Transilvania.

Încercând totuși a realiza o modestă sinteză a abordărilor istoriografice în acest domeniu, de până la această dată, vom remarca preocupările lui Mircea Păcurariu, acesta realizând o serie de trimiteri la situația învățământului românesc transilvănean în două dintre lucrările sale: *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867 – 1918)*[15] și *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*[16]

Păstrând aceeași linie a raporturilor dintre biserică și școală, instituțiile culturale fundamentale ale românilor ardeleni, respectiv raportul dintre biserică și putere, în Transilvania, interesează în mod deosebit studiile *Biserica și școala. Spiritualitatea greco-catolică în viziunea lui Nicolae Iorga*, purtând semnătura lui Marcel Știrban[17], și *Contribuții la istoria raportului Biserică – Putere în Transilvania (1867 – 1918)*, avându-l ca autor pe istoricul Liviu Maior[18].

O incursiune temerară în realitățile politice ale Transilvaniei primului deceniu al secolului XX realizează Stelian Mândruț, prin lucrarea *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905 –*

---

[11] XXX, *Istoria învățământului din România*. Compendiu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971

[12] Bunăoară sociologul maghiar Jászi Oszkár aprecia, cu privire la această lege, că ea "n-a fost niciodată aplicată (subl. ns. – S.H.), ea a avut doar menirea, ca biroul de presă ungar, invocând-o, să se poată mândri cu liberalismul maghiar".

[13] Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura științifică și Enciclopedică, București 1989

[14] Idem, *Istoria învățămîntului românesc*, Editura Didactică și Pedagogică, București 1871

[15] Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului Ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Biserici Ortodoxe Române, Sibiu 1986

[16] Idem, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramjureș* , Cluj - Napoca 1992

[17] Marcel Știrban, *Biserica și școala. Spiritualitatea greco-catolică în viziunea lui Nicolae Iorga* , în Convergențe Europene. istorie și societate în epoca modernă. Editura Dacia, Cluj-Napoca 1993, p. 52-64.

[18] Liviu Maior, *Contribuții la istoria raportului Biserica – Putere în Transilvania* (1867 – 1918) în Convergențe europene. *Istorie și societate în epoca modernă*, Editura Dacia, Cluj- Napoca 1993,p.174- 182

1910 [19]. Autorul consacră un capitol din această lucrare "legislației școlare", realizând o minuțioasă interpretare a Legilor școlare maghiare din 1907 (Apponyi).

Autorul dovedește același stil concis, aceeași rigoare i seriozitate, cu care deja ne-a obișnuit, întâlnită de altfel și în studiul care și-a propus să abordeze *Învățământul comunal elementar din Transilvania între anii 1867 – 1918*[20], material prin care autorul ne furnizează o serie de informații utile cu privire la organizarea și conducerea școlilor comunale.

Informații utile despre învățământul românesc de până la 1867 în Transilvania, ne furnizează Lucia Protopopescu[21] și Nicolae Albu[22], autori a două lucrări de sinteză care se completează foarte bine și care s-au dovedit a fi deosebit de utile pentru istoriografia acestei probleme.

Un alt material de o importanță aparte în vederea întregirii imaginii învățământului românesc din spațiul intracarpatic, îl reprezintă *Activitatea "Astrei" pentru dezvoltarea învățământului românesc în Transilvania (1861 – 1918)*, purtând semnătura profesorului Teodor Pavel[23]. Autorul realizează o incursiune în realitățile culturale ale Transilvaniei dualiste, accentuând rolul marcant pe care Astra l-a îndeplinit în procesul de susținere și alimentare a învățământului românesc din Transilvania acelei perioade.

Literat și filosof, G. Sima realizează, la rândul său, o minuțioasă prezentare a legislației școlare adoptată în Transilvania dualistă, insistând în lucrarea *Școala românească din Transilvania și Ungaria*, tocmai asupra procesului de organizare a învățământului primar românesc din Transilvania acelei perioade în corelație cu legislația de la 1868[24].

Legislația școlară maghiară și impactul produs sistemului educațional românesc au fost abordate, alături de multe alte realități ale istoriei Transilvaniei și de către colectivul format din Ioan N. Ciolan, Constantin Voicu și Mihai Racovițan, în lucrarea *Transilvania – istorie și dăruire românească*[25].

În aceeași notă se menține și lucrarea *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867 – 1875)*, apărută sub îngrijirea lui Simion Retegan. Autorul realizează un consistent studiu introductiv, prin intermediul căruia pătrundem în realitățile culturale și politice ale Transilvaniei din primul deceniu al dualismului, după care, făcând apel la un bogat și diversificat material documentar, autorul nu face altceva decât să întărească teoriile enunțate[26].

În domeniul teoriei didactice, a abordărilor de sinteză și largă cuprindere istoriografică se înscrie numele profesorului Vasile Popeangă, autor al mai multor studii și lucrări de referință în domeniul istoriei învățământului românesc transilvănean. Remarcăm cu această ocazie abordarea, de către autor, a problemelor privind activitatea corpului

---

[19] Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905 – 1910*, Fundația Culturală "Cele Trei Crisuri", Oradea, 1995

[20] Idem, *Învățământul comunal elementar din Transilvania între anii 1867 – 1918* , în Crisia, XIX, Oradea, 1989, p.272 – 277

[21] Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania (1774 – 1805*), București, 1966

[22] Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800 – 1867* , Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971

[23] Teodor Pavel, *Activitatea "Astrei" pentru dezvoltarea învățământului românesc în Transilvania (1861 – 1918*), în Sargetia, X, Deva, 1973, p. 263-306

[24] G. Sima, *Școala românească din Transilvania și Ungaria* , Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1915

[25] Ioan N. Ciolan, Constantin Voicu, Mihai Racovițan, *Transilvania – istorie și dăinuire românească* , Editura Sirius, Bucuresti, p. 119-131

[26] Simion Retegan, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867 – 1875),* Editura Dacia, Cluj – Napoca, 1994

didactic din Transilvania la realizarea unirii de la Alba Iulia[27] sau dezvoltarea unei prese pedagogice românești în Transilvania dualistă[28]. Însă autorul pătrunde și în sistemul educațional românesc, subliniind caracterul național al acestuia[29], reușind, de asemenea, și realizarea unei sinteze a școlii românești transilvănene în perioada dualismului[30].

Preocupări similare a manifestat și cărturarul Onisifor Ghibu, ale cărui realizări[31] întregesc, prin consistența informației transmise, imaginea acestui "tablou".

La rândul său Gheorghe Iancu a abordat doar tangențial unele probleme privind sistemul educațional din Transilvania, demn de amintit fiind studiul având ca obiect de reper Învățământul primar și secundar în Transilvania în perioada activității Consiliului Dirigent (1918 – 1920)[32].

Cu siguranță că și presa, la rândul ei, coroborată cu informațiile arhivistice, reprezintă sau poate să reprezinte un important izvor istoriografic. Întrucât în problematica istoriei învățământului românesc transilvănean orice abordare este bine venită, înțelegem a menționa și încercarea lui Ionela Simona Mircea de a realiza o incursiune în coloanele gazetei "Albina", în vederea conturării unor aspecte privind învățământul românesc din primul deceniu al epocii dualiste[33].

Referitor la constituirea și activitatea desfășurată de reuniunile și organizațiile învățătorești vom remarca eforturile depuse, în vederea abordării unor asemenea domenii de cercetare, de către Pora Andrei, cu referiri la organizațiile învățătorești din Transilvania[34]; Iosif Moldovan, pentru școlile greco-orientale române din Dieceza Aradului[35]; Capânanu V., P. Puşcaşu, referitor la reuniunea învățătorească din spațiul maramureşean[36]; Flaminia Faur, cu referiri la regiunile bihorene[37] si Bujor Dulgău, vis-à-vis de Arhidiaconatul Sătmar [38].

În aceeași sferă a abordărilor regionale se înscriu și investigațiile lui Dorin Giurgiu, axate pe realitățile sistemului educațional din județul Alba în perioada dualismului[39]; cele ale lui Victor Târcovnicu, abordând istoria învățământului românesc din

---

[27] Vasile Popeangă, *Lupta corpului didactic din Transilvania pentru realizarea unirii de la Alba Iulia* , în Revista de Pedagogie XVII, 1968, nr. 9, p. 100-106

[28] Idem, *Presa pedagogică din Transilvania (1860 – 1918*), Editura Didactică si Pedagogică , București

[29] Idem, *Conceptul de educație națională în gândirea pedagogică din Transilvania* , în Revistă de Pedagogie, XIX, 1970, nr. 7, p. 105-110

[30] Idem, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire* , Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974

[31] Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*; ediție îngrijită de Octav Păun; tabel cronologic, studiu introductiv, note și comentarii: V. Popeangă; Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975; Idem, Nu din partea aceea (studii și articole 1904 – 1914); îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de V. Popeangă; Editura Eminescu, București, 1985; Idem, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria,* București,1915

[32] Gheorghe Iancu, *Învățământul primar și secundar în Transilvania în perioada activității Consiliului Dirigent (1918-1920)*, în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj – Napoca, 1970

[33] Ionela Simona Mircea, *Probleme privind învățământul românesc în paginile gazetei "Albina" (1866 – 1876*), în Apulum, XXXIII, Alba Iulia, 1996, p. 89-93

[34] Pora Andrei, *Organizațiile învățătorești din Transilvania* , Institutul de arte grafice "Ardealul", Cluj, 1929

[35] Iosif Moldovan, *Monografia Reuniunii învățătorilor români de la școlile greco-orientale române din Dieceza Aradului*, Timişoara, 1940

[36] Căpâlneanu V., P. Puşcaşu, *Reuniunea învățătorilor români din Maramureș* , în Marmația, 1997

[37] Flaminia Faur, *Contribuții la cunoașterea istoricului reuniunilor de învățători români din Bihor* (1875 – 1919), Oradea, 1996 (Dizertație – manuscris dactilografiat)

[38] Bujor Dulgău, *Reuniunea învățătorilor greco-catolici din Arhidiaconatul Sătmarului* , în Acta Musei Porolissensis, XX, Zalău, 1996, p. 277-284

[39] Dorin Giurgiu, *Ideea de unitate națională în școlile populare românești din județul Alba* (1867 – 1918), în Apulum, XXXIII, Alba Iulia, 1996, p. 125-132

Banat, în aceeaşi periodă a dualismului[40], sau ale lui Ioan Ardelean, cu referiri la comitatul Sălaj[41]. O incursiune temerară în sistemul educaţional blăjean o realizează Iacob Mârza în lucrarea *Şcoală şi naţiune*[42], iar pentru ţinuturile Sătmarului vom reţine preocupările profesorului Doru Radosav[43].

Pentru spaţiul bihorean vom remarca, în primul rând, activitatea istoriografică a prof. Viorel Faur, autor a numeroase studii şi lucrări de istorie culturală a românilor bihoreni[44]. Surprinde uşurinţa cu care autorul reuşeşte să transmită informaţia, stilul concis, bogăţia şi abundenţa informaţiilor prelucrate.

O reală valoare istoriografică are volumul de documente elaborat de Ioan Popovici şi colaboratorii săi, intitulat simbolic *1918 – Bihorul în epopeea unirii – Documente*[45], volum care conţine şi materiale referitoare la învăţământul bihorean de până la 1918.

Tot aici se înscriu şi preocupările prof. Constantin Pavel, autorul unei incursiuni de o sută de ani în istoria şcolilor beiuşene[46]; ale profesorului Gavril Hădăreanu, care realizează o sinteză a vieţii culturale din Ţara Beiuşului[47]; activitatea lui Nicolae Firu[48], Nicolae Ţucra[49], Petre Puşcaşu[50] sau Ioan Popovici[51], autori, la rândul lor, a unor materiale cu valoare ştiinţifică, deosebit de utile în vederea realizării unei lucrări de sinteză dedicată învăţământului românesc bihorean din perioada dualistă (1867 - 1918).

În acelaşi context se înscriu şi preocupările autorului acestei investigaţii istoriografice, preocupări concretizate într-o serie de studii ancorate în realităţile culturale ale Protopopiatului ortodox Beiuş (jud. Bihor) din deceniul premergător actului de la 1 decembrie 1918[52]. În centrul atenţiei autorului s-a aflat şcoala confesională românească,

---

[40] Victor Târcovnicu, *Contribuţii la istoria învăţământului românesc din Banat* (1870 – 1918), Bucureşti, 1970

[41] Ioan Ardelean, *Istoria învăţământului românesc din Sălaj*, Editura revistei "Şcoala noastră", Zalău, 1936

[42] Iacob Mârza, *op. cit.*

[43] Doru Radosav, *Aspecte ale învăţământului românesc din sec. XVIII – XIX în Satu Mare*, în Satu Mare – Studii şi comunicări, vol. IV, 1980, p. 167-180; Idem, Carte şi societate în nord-vestul Transilvaniei (sec XVII – XIX), Fundaţia Culturală "Cele Trei Crişuri", Oradea, 1995

[44] Viorel Faur, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei Bihorului* (I), Oradea, 1970; Idem, Contribuţii la cunoaşterea istoriei Bihorului (II): Beiuşul cultural, Oradea, 1971; Idem, Cultura românilor din Bihor (1848 – 1918), Fundaţia Culturală "Cele Trei Crişuri", Oradea, 1992; Idem, *Contribuţii la istoricul bibliotecilor româneşti din Crişana (1830- 1940)*, Fundaţia Culturală "Cele Trei Crişuri", Oradea, 1995

[45] Ioan Popovici, Veronica Covaci, Gheorghe Mudura, Iudita Căluşer, Mihai Apan, Ana Ilea, Andrei Caciora, 1918 – *Bihorul în epopeea unirii – Documente*, C.C.E.S. al jud. Bihor, Oradea, 1978

[46] Dr. Constantin Pavel, *Şcolile din Beiuş* (1828 – 1928), Tiparul Tipografiei "Doina" Beiuş, 1928

[47] Prof. Gavril Hădăreanu, *op. cit.*

[48] Nicolae Firu, *Date şi documente privitoare la istoricul şcoalelor române din Bihor*, Arad, 1910

[49] Nicolae Ţucra, *Contribuţii documentare la istoricul şcolilor româneşti din sudul Bihorului (1870 – 1918)*, în Crişia, XIX, Oradea, 1989, p. 455-465

[50] Dr. Petre Puşcaşu, *Aspecte ale luptei bihorene pentru şcoală naţională în secolul al XIX-lea, în Trepte vechi şi noi de istorie, cultură şi viaţă bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii*, evocări, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1980, p. 116-121

[51] Ioan Popovici, *Informaţii din arhivele bihorene referitoare la situaţia şcolii româneşti din Bihor la începutul secolului al XX-lea*, în Revista Arhivelor, 1991, nr. 4

[52] Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învăţământului românesc din Bihor (1914 – 1919)*, în Cele Trei Crişuri, anul VII (serie nouă), nr. 7-8, Oradea, 1996, p. 8; Idem, *Consideraţii privind învăţământul românesc bihorean în perioada 1914 – 1919.* Liceul greco-catolic "Samuil Vulcan" din Beiuş, în Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti, vol. III, Alba Iulia, 1997, p. 139-146; Idem, *Situaţia învăţământului confesional ortodox din Bihor în preajma izbucnirii primului război mondial. Protopopiatul ortodox Beiuş*, în Cele Trei Crişuri, anul VIII (serie nouă), nr. 4-6, Oradea, 1997, p. 4 (partea I) şi Cele Trei Crişuri, anul VIII (serie nouă), nr. 7-9, Oradea, 1997, p. 4 (partea a II-a); Idem, Roman R. Ciorogariu, apărător al şcolii confesionale româneşti, în *Cele Trei Crişuri*, anul VIII (serie nouă), nr. 10-12, Oradea, 1997, p. 2; Idem, *Contribuţii documentare la cunoaşterea învăţământului confesional ortodox din Protopopiatul Beiuş* (jud. Bihor) în perioada 1914 – 1919 (Lucrare de Diploma – ms. dact.)

supusă unor represalii tot mai evidente în perioada 1910 – 1918, în condițiile în care prăbușirea monarhiei bicefale era iminentă.

În ceea ce privește informațiile cu privire la manualele școlare redactate în perioada dualismului, autorii acestora, caracterul lor și gradul de penetrare în sistemul școlar românesc, informațiile care ne-au parvenit sunt puține. Vom aminti aici investigațiile lui Ioana Botezan[53] și ale lui Ștefan Manciulea[54], dedicate reconstituirii personalității și activității autorului de manuale școlare Ioan Micu Moldovan. De asemenea, informații utile despre autori de manuale școlare românești întâlnim în lucrarea lui Teodor Neș *A doua carte despre oameni din Bihor*[55].

O serie de date orientative mai pot fi "spicuite" din lucrările generale de Istorie a românilor sau alte lucrări de specialitate, în condițiile în care se impune ca o necesitate – considerăm noi – investigarea și valorificarea materialului de arhivă, prea puțin analizat până în prezent, în vederea recuperării acestui fragment de istorie culturală românească transilvăneană, pe care-l reprezintă învățământul confesional, atât ortodox cât și greco-catolic.

I. Scurtă incursiune în realitățile perioadei abordate

Gânditorul român Dimitrie Gusti scria, prin anii 1937 - 1938, într-un articol din Enciclopedia României, următoarele: "De aceea se impune o cercetare amănunțită a idealului național, problemă care constituie etica națiunii. Până acum singurul izvor temeinic pentru etica națiunii a fost istoria națională. Se cere însă o cunoaștere mai amănunțită, pe care n-o poate da decât știința realității naționale prezente, știința națiunii. Pe temeiul acesteia se va putea stabili în sfârșit adevăratul ideal național, care să nu însemneze o înstrăinare, o îndepărtare de la linia istorică a neamului, ci o dezvoltare maximă spre desăvârșire a tuturor putințelor lui firești"[56].

Între sistemul de gândire progresist - național promovat de Dimitrie Gusti și conceptul de educație națională, conturat în perioada formării națiunii române și amplificat tot mai pregnant după 1868[57], există o strânsă corelație. Numeroși pedagogi au punctat în studiile elaborate importanța pe care o are educația națională în realizarea individului[58]. Ne raliem punctului de vedere promovat de pedagogul Ion Popescu, care consideră că educația națională are la bază educarea tineretului, inseparabil de spiritul națiunii pe care o reprezintă. Prin spiritul națiunii I. Popescu înțelege aspirațiile ei, atitudinile ei naturale, prestațiile ei "pe terenul științelor, artelor și a vieții practice și peste tot faptele ei istorice, în fine datinile și moravurile și cu deosebire limba și literatura ei în care mai pregnant i se exprima individualitatea"[59].

Întreaga această gândire național-românească avea nobila menire de a pregăti terenul în vederea realizării unității teritoriale și culturale depline, în granițele aceluiași stat

[53] Ioana Botezan, *Documente inedite privind contribuția lui I. M. Moldovan la elaborarea, editarea și răspândirea manualelor școlare pentru învățământul românesc din Transilvania în perioada 1860 – 1914* , în Sargetia, X, 1973, p. 251-262

[54] Ștefan Manciulea, *Ioan Micu Moldovan, autor de manuale istorice* , Blaj, 1938

[55] Teodor Neș, *A doua carte despre oameni din Bihor; ediție îngrijită* , prefață și tabel cronologic de Stelian Vasilescu; Comitetul pentru cultură și educație socialistă al județului Bihor, 1979, p. 207-211

[56] Mircea Vulcănescu, *Războiul pentru întregirea neamului* , Cluj-Napoca, 1991, p. 6

[57] În anul 1868 guvernul maghiar a adoptat "legea naționalităților", lege care, teoretic, acordă drepturi culturale tuturor naționalităților din imperiu, dar care în realitate, a însemnat o nouă și grea lovitură aplicată sistemului educațional nemaghiar.

[58] Prof. dr. Vasile Popeangă, *Conceptul de educație națională în gândirea pedagogică din Transilvania* , în Revista de Pedagogie, 1970, nr. 7, pag. 105-110

[59] *Ibidem*, p. 106

unitar şi independent. Ca atare, această activitate propagandistică se impunea îndeosebi în teritoriile româneşti care se gaseau în momentul izbucnirii primului război mondial sub ocupaţia vremelnică a unor imperii situate în imediata vecinătate a spaţiului românesc.

Primul obiectiv formulat de liderii politici ai vremii, de cercurile politice conducătoare şi de opinia publică românească, în august 1914, odată cu izbucnirea războiului mondial a fost acela al realizării deplinei unităţi teritoriale a românilor.

Condiţiile vitrege cu care s-a confruntat România la 1914, unele obligaţii politice mai vechi, dar care atunci nu mai corespundeau aspiraţiilor naţionale[60], precum şi inspirata politică promovată de liderul liberal Ionel I. C. Brătianu, au făcut posibilă menţinerea României în afara evenimentelor militare până în anii 1916. Neutralitatea adoptată pe moment nu putea însă rezolva aspiraţiile de unitate naţională a românilor, lucru care nu a scăpat din vedere nici cercurilor politice conducătoare în acel moment, după cum aprecia la acea dată şi istoricul A.D. Xenopol: "a rămâne neutrali până la sfârşit înseamnă a face o politică de iepuri. A lăsa să treacă acest moment, unicul pe care istoria ni-l pune la îndemână, pentru a ne rotunji statul cu răşchiratul nostru neam, este a ne arăta nevrednici de a ne număra printre popoare; căci un popor trăieşte doar nu numai ca să mănânce de azi pe mâine, ci ca să îndeplinească un ideal pe pământ, şi mai mare şi mai îndreptăţit ca acel al poporului român e greu de întâlnit pe lume"[61].

Omul politic Take Ionescu credea în victoria Antantei, alături de care – considera el în iulie 1915 – ar trebui să lupte şi România, militând în discursurile sale pentru aderarea României la acest bloc militar. Opţiunea lui era motivată dacă ţinem cont de cuvintele pe care le-a rostit în timpul mitingului desfăşurat la 28 iunie/11 iulie 1915 în sala "Dacia" din Bucureşti: "Dacă însă ne-am închipui noi că (aliaţii - n. n.) învingând fără noi vor învinge pentru noi, ar trebui să fim adevăraţi nebuni. Victoria lor fără noi poate să ne scape viaţa materială de astăzi, nu ne poate însă scăpa nici viaţa noastră morală, nici drepturile generaţiilor noastre viitoare"[62].

Fermitatea şi clarviziunea omului politic Take Ionescu, cunoscut ca fiind un devotat filo-francez, au fost apreciate la acea dată, cu atât mai mult cu cât aproape întreg spectrul politic românesc şi întreaga opinie publică din România militau pentru promovarea războiului de reîntregire naţională. Cu toate acestea încă nu sosise momentul potrivit angajării României în acest război.

Consider ca fiind important de menţionat şi faptul că ambele blocuri militare angajate în acest război devastator şi-au intensificat tot mai mult demersurile diplomatice, menite a atrage România într-o sferă sau alta a intereselor lor militare.

În această ordine de idei, amintim acele acţiuni diplomatice venite din partea cercurilor conducătoare de la Budapesta, şi care, la insistenţele Germaniei wilhelmiene, vor promite tocmai îmbunătăţirea condiţiei românilor din teritoriile româneşti ocupate de Austro-Ungaria. Semnificativă, în acest sens, este scrisoarea trimisă de Tisza István mitropolitului Ioan Metianu, la 22 septembrie 1914. Prin aceasta se promitea satisfacerea unor revendicări româneşti pe plan naţional-politic, cultural şi economic: "Poate fi avută în vedere – scria el – o reformă a legii şcolare, care să aibă în vedere dorinţele concetăţenilor noştri nemaghiari referitoare la şcolile confesionale. Mai putem asigura, prin dispoziţiuni

[60] Amintim, în acest sens, tratatul încheiat de România cu Puterile Centrale la 1883, care cuprindea şi o clauză secretă privind participarea României la război alături de Germania. Întrucât din acest bloc militar făcea parte şi Austro-Ungaria, care stăpânea o serie de teritorii româneşti, idealurile României nu puteau fi realizate printr-o participare la război alături de Puterile Centrale.

[61] ******România în anii primului război mondial*, Editura Militară, Bucureşti, 1987, vol. I, p. 84-85

[62] *Ibidem*, p. 91

legale, folosirea limbii materne în comunicarea directă cu organele de stat şi, în sfârşit, poate fi supusă unei revizuiri reforma electorală, în aşa fel încât reprezentarea politică a românilor să fie pusă pe o bază mai echilibrată"[63].

Teoretic, guvernanții maghiari erau dispuşi să rezolve problema şcolilor confesionale, garantau folosirea liberă şi neîngrădită a limbii materne şi mergeau până acolo încât erau dispuşi să accepte chiar şi modificarea legii electorale! În realitate nimic din acest program nu va fi aplicat, nici o ameliorare a condiției umane a elementului românesc, totuşi majoritar în aceste teritorii, nu se va înregistra; întreaga propagandă maghiară dovedindu-se a fi una electorală şi populistă.

Vis-a-vis de acest gen de propagandă maghiară au reacționat oamenii politici din Transilvania şi din Regat, precum şi opinia publică, românii care de acum erau "conştie (conştienți - n.n.-V.H.) de menirea lor pe lume"[64]. Bunăoară, liderul politic Iuliu Maniu, referindu-se la acest gen de scrisori machiavelice, aprecia următoarele: "Cadrele depuse în scrisoarea contelui Tisza István sunt departe nu numai de principiul autonomic, ci şi de modalitățile practice prin care s-ar putea atinge considerațiunile mai înainte arătate şi scopul principal al luptelor noastre politice: asigurarea existenței noastre naționale"[65].

Liderii politici din Transilvania, în frunte cu Iuliu Maniu, au dus în aceşti primi ani ai războiului o politică antimaghiară, pronunțându-se deschis şi tot mai vehement în vederea unirii acestor teritorii cu România. În aceste condiții autoritățile maghiare au recurs la o politică de mână forte, în vederea calmării spiritelor: activitatea politică a fost interzisă; a fost instituită starea de asediu; liderii politici români au fost arestați, mobilizați şi trimişi pe front; satele româneşti au fost împânzite cu jandarmi şi numeroşi țărani şi intelectuali, care nu fuseseră şi nu erau activişti politici, au fost arestați şi internați în lagăre, astfel încât "între 1914 - 1918 au fost ridicați şi smulşi de la vetrele lor aproape 50.000 de români transilvăneni"[66].

Intrarea României în război de partea Antantei, în august 1916, a stârnit şi mai mult revolta cercurilor conducătoare de la Budapesta. Încorporările forțate din rândul românilor s-au intensificat şi mai mult, abuzurile administrației maghiare devin din ce în ce mai greu de suportat pentru românii oprimați. La toate nedreptățile provocate de guvernanții maghiari, românii mai erau nevoiți a se confrunta şi cu greutățile determinate de prelungirea neaşteptat de mult a acestui război.

Consecințele acestui război, politica abuzivă antiromânească promovată de cercurile politice de la Budapesta, vor avea efecte nefaste asupra vieții cotidiene a românilor, în general, şi asupra domeniului cultural, în mod special.

Cultura românească s-a confruntat în aceşti ani cu greutăți insurmontabile, învățământul fiind segmentul cel mai vitregit. Acest lucru se explică, şi va fi surprins pe îndelete în această lucrare, prin politica de deznaționalizare, dirijată de la Budapesta şi pusă în practică cu ajutorul unor elemente şovine maghiare, şcoala şi biserica românească erau instituțiile care mai opuneau rezistență maghiarizării forțate. Şcoala românească era creatoare de valori şi aşa cum se aprecia cu prilejul deschiderii Reuniunii învățătoreşti, desfăşurată cu puțin înainte de izbucnirea războiului : "Forța unui popor nu trebuie să se măsoare după numărul baionetelor, ci după numărul şcolilor sale. Ceea ce în trecut au fost fortărețele, bastioanele, pentru apărarea unui popor contra inamicilor, azi şcoalele au rolul

---

[63] Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867 – 1918)*, p. 161-162

[64] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul Ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 130, f. 392-393

[65] *** *România în anii primului război mondial*, p. 98

[66] *Ibidem*, p. 99

acelora"[67].

Tocmai acest lucru nu a scăpat de sub observaţie nici liderilor maghiari, politica promovată de aceştia vizând închiderea lăcaşurilor de cultură, după ce le impuneau o serie de condiţii de funcţionare aproape imposibil de satisfăcut din modestele sume materiale pe care bisericile româneşti le puteau aloca.

Concentrarea forţată a învăţătorilor români, imposibilitatea alinierii şcolilor româneşti la standardele impuse de inspectorii regali, lipsa unui sprijin material elementar venit din partea statului, nu au făcut altceva decât să pregătească terenul în vederea închiderii unor şcoli confesionale româneşti sau a transformării lor în şcoli de stat cu limba de propunere maghiară.

Un rol hotărâtor revenea în această perioadă bisericii româneşti, susţinătoare a şcolilor confesionale proprii, cunoscând însă şi ea vitregia vremurilor ce se derulau sub pregnanta amprentă lăsată de un imperiu şi o stăpânire aflate în agonie. Cu toate acestea, biserica ortodoxă, prin vicarul episcopal Vasile Mangra[68], se va strădui să intervină în vederea salvării şcolilor confesionale româneşti[69], propunând, de la bun început, ca învăţătorii chemaţi sub drapel "să fie substituiţi prin preoţii locali, cari sunt îndatoraţi să facă înregistrările elevilor şi instruirea lor la zi"[70].

Prin asemenea măsuri, liderii bisericii româneşti vor încerca nu numai să salveze şcolile româneşti, ci chiar să menţină un anumit nivel calitativ în instrucţia şcolară, pregătind poporul pentru evenimentele din toamna şi iarna anilor 1918 – 1919.

II. Greutăţile întâmpinate de şcolile confesionale româneşti din Protopopiatul Beiuş în perioada 1912 – 1919

Greutăţile cu care s-a confruntat învăţământul românesc din Transilvania dualistă au fost multiple. Ele rezidă din politica cercurilor politice maghiare şi a legislaţiei şcolare promovată de către acestea, dar şi din ororile şi distrugerile materiale provocate de derularea operaţiunilor militare ale primei mari conflagraţii mondiale.

Constituie o realitate faptul că prin "Legea naţionalităţilor", din 1868, statul ar fi trebuit să deschidă şcoli cu limba de predare a "naţionalităţilor", acolo unde acestea formau majoritatea populaţiei, dar, cu toate acestea "nu vom întâlni în Transilvania, până la 1918, nici o şcoală de stat cu o altă limbă de predare decât maghiara"[71].

Această realitate este surprinsă şi criticată şi de către unele elemente progresiste ale culturii maghiare. Bunăoară sociologul maghiar Jászi Oszkár afirmă, cu privire la această lege, că ea "n-a fost niciodată aplicată (subl. ns.- S.H.), ea a avut doar menirea, ca biroul de presă ungar, invocând-o, să se poată mândri cu liberalismul maghiar"[72].

Neaplicarea corespunzătoare a legislaţiei existente, şi aşa deficitare, îl determină pe vicarul episcopal Vasile Mangra să pledeze pentru "salvarea şcoalelor naţionale", pentru neacceptarea compromisurilor care ar leza "autonomia bisericei şi aşezămintele ei

[67]Vasile Popeangă, *Şcoala românească din Transilvania*..., p. 19

[68]*Urmaşul lui Vasile Mangra în funcţia de vicar episcopal a fost Roman R. Ciorogariu*, cel care ajunge şi primul episcop al Oradiei la 1922

[69] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 22

[70]*Ibidem*, dos. 128, f. 50

[71]Gheorghe Iancu, *Învăţământul primar şi secundar în Transilvania*..., p. 251

[72] *** *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Bucureşti, 1916, p. 250 (După Iászi Oszkár, *A Nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés = Formarea statelor naţionale şi problema naţionalităţilor*, Budapesta, 1912, p. 478)

culturale"[73].

Situația este mult agravată de realitatea care caracterizează repartiția numerică a naționalităților în aceste teritorii. Toate statisticile efectuate de la Iosif al II-lea încoace îi arată pe români ca fiind majoritari, ei depășind, încă la 1840, cifra de 2.000.000. Statistica maghiară din 1910 pentru Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș ne prezintă următoarele cifre și procente: 2.830.040, adică 53%, români; 1.664.296, adică 31,6%, unguri; 596.116, adică 10,7%, germani; 204.150, adică 3,9%, alții - evrei, ruteni, slovaci, țigani. Totalul populației din aceste teritorii era de 5.263.602 locuitori[74]. Observăm ponderea dominantă a elementului românesc în urma unor statistici efectuate de autoritățile maghiare, care nu aveau nici un interes de a supraestima numărul românilor în aceste teritorii, ci din contră, de a-l micșora, așa cum se va observa în nenumărate rânduri.

Dar ponderea nemaghiarilor era semnificativă în întregul Regat maghiar. După același recensământ din 1910 putem constata că din întreaga populație a regatului, maghiarii reprezentau 54,5%, românii 16,1%, germanii 10,4%, slovacii 10,7%, sârbii 2,5% și rutenii 2,5%[75].

Considerăm că aceste cifre sunt relevante. Am apelat la ele numai cu intenția de a ne forma o imagine globală a situației numerice a populației acestor teritorii în perioada luată în studiu, pentru a vedea concret care era ponderea populației nemaghiare din regat și, deci, dacă cererile și revendicările lor erau îndreptățite.

Demne de menționat sunt concluziile la care a ajuns cercetătorul maghiar Kovács Éva privind gradul de instruire al locuitorilor regatului. Aceasta apreciază că, din totalul tinerilor obligați a frecventa învățământul elementar, "în jur de 20% nu au umblat la școală." Cunoștințele de scris-citit erau "de 66%, în rândul bărbaților și de numai 46% în rândul femeilor"[76]. Cu aceste procentaje ne situăm cu mult în urma Marii Britanii, unde 96% dintre bărbați și 95% dintre femei cunoșteau scrisul și cititul; dar eram superiori Italiei, unde numai în jur de 45% dintre bărbați și 30% dintre femei cunoșteau această artă.

Aceiași sursă bibliografică realizează, pe baza unor statistici, o ierarhizare a participării populației, pe culte, la instituțiile de învățământ ale statului, în anii imediat premergători izbucnirii războiului: "Cea mai mare parte a elevilor o reprezentau romano-catolicii (39,3%) ... . Semnificativ a fost și numărul reformaților (11,8%), al celor susținuți de societăți (9,3%), dar și al greco-orientalilor (7,9%) ... "[77].

Reiese foarte clar și din aceste statistici faptul că românii ortodocși nu aveau dreptul de a frecventa școlile de stat, unde limba de predare era numai maghiara. În schimb, Unirea cu Biserica Romei a facilitat accesul unui număr destul de mare de tineri la școlile de stat, în statisticile mai sus prezentate aproximativ 7,9% din totalul celor înscriși, și posibilitatea continuării studiilor la Universități de prestigiu.

În Transilvania după 1868 existau trei categorii de școli: școlile de stat, școlile confesionale și cele susținute de societăți.

Școlile de stat erau singurele școli susținute financiar de către stat, aici limba de propunere fiind doar maghiara.

Școlile confesionale erau autonome și neautonome. Cele autonome erau conduse de autoritatea lor bisericească și supuse controlului statului; în această categorie înscriindu-se școlile ortodoxe române și sârbe, școlile reformate și unitariene maghiare, evanghelice,

---

[73] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 155

[74] Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania* ..., p. 47

[75] *Ibidem*, p. 164

[76] Kovács Eva, *Modele de școli primare și învățământul de zi cu zi, în Historia* , 1996, nr. 5-6, p. 53

[77] *Ibidem*, p. 54

luterane, săseşti. Şcolile confesionale neautonome erau conduse şi controlate, întocmai ca şcolile de stat, prin organismele statului, bisericile şi ordinele călugăreşti având doar drepturi în susţinerea şcolii şi a numirii personalului didactic; înscriindu-se aici şcolile romano-catolice, greco-catolice şi evreieşti.

Cea de a treia categorie o constituiau şcolile susţinute de societăţi, care aveau o situaţie juridică identică cu a celor confesionale neautonome.

Şcolile confesionale ortodoxe din judeţul Bihor, precum şi cele din Protopopiatul Beiuş şi-au menţinut în bună parte activitatea şi după anul 1907, anul adoptării legilor Apponyi, prin intermediul cărora, apreciază V. Faur, "era lovită autonomia şcolilor confesionale ale popoarelor nemaghiare din Transilvania şi Ungaria"[78].

Cu mult mai dificilă va fi situaţia în preajma izbucnirii războiului şi pe parcursul desfăşurării acestuia, şcolile confesionale confruntându-se cu numeroase lipsuri, precum cea a fondurilor materiale necesare susţinerii edificiilor şcolare, deteriorarea acestor lăcaşuri, lipsa învăţătorilor şi imposibilitatea elevilor de a frecventa prelegerile[79].

În ceea ce priveşte spaţiile de învăţământ, dotarea şi îngrijirea acestora, probleme majore au existat încă înainte de izbucnirea războiului. În localităţile şi parohiile ortodoxe aparţinătoare Protopopiatului Beiuş aceste nereguli au fost sesizate chiar de inspectorul regal, în urma vizitelor întreprinse la aceste şcoli. Astfel, vicarul episcopesc Vasile Mangra sesizează Oficiul protopresbiteral despre neregulile sesizate de inspectorul regal la şcoala confesională din Sânmartin, în luna ianuarie 1913, aici elevii neavând manuale, nefiind clasificaţi şi fiind nevoiţi "a aduce lemne de acasă" pentru "încălzirea salei de învăţământ"[80].

Asemenea lipsuri au fost întâlnite şi la şcoala confesională ortodoxă din Budureasa[81], unde, datorită faptului că "lărgirea salei merge foarte încet ... prelegerile nici acum nu şi-au început", adică în ianuarie 1913. Dar acestea nici nu puteau începe în condiţiile în care era neadecvată şi dotarea cu rechizite şcolare, "tabla neagră nu se mai poate folosi ... , nu s-a găsit cuier, vas pentru apă, fiere pentru curăţirea picioarelor", iar băncile erau "impractici şi vătămătoare pentru sănătate", la toate acestea adăugându-se şi faptul că lemnele pentru foc lipseau în miez de iarnă.

Cazurile improprii desfăşurării procesului de învăţământ sunt numeroase. Semnalările venite din partea inspectorului regal s-au dovedit de cele mai multe ori întemeiate. În localitatea Budureasa, bunăoară, după vizita inspectorului regal în ianuarie 1913 şi sesizarea lipsurilor existente, preotul localităţii a împrumutat 700 coroane şi a reorganizat şcoala românească, acum aflându-se în imposibilitatea de a restitui banii şi fiind ameninţat "numai şi numai pentru că am adus şcoala în ordine cu cele trebuincioase"[82], afirma dezamăgit preotul în cauză.

În ianuarie 1914 sunt sesizate nereguli la şcoala confesională ortodoxă din Meziad, unde "băncile şcolare sunt necorespunzătoare, locuinţa învăţătorului e nepadimentată"; iar la Băbeşti "şcoala de învăţământ e scundă, lumina interna a acesteia e

[78] Dr. Viorel Faur, *Viaţa politică a românilor bihoreni* (1849 – 1918), Fundaţia Culturală "Cele Trei Crişuri", Oradea, 1992; Aplicarea şi impactul legii şcolare din 1907 sunt surprinse de Flaminia Faur, în lucrarea Manifestările românilor din Bihor împotriva proiectului de lege şcolară din 1907. Documente, Fundaţia Culturală "Cele Trei Crişuri", Oradea, 1994

[79] Sorin Vasile Hendea, *Aspecte ale învăţământului românesc din Bihor (1914 – 1919)*, în Cele Trei Crişuri, 1996, nr. 7-8, p. 8

[80] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 66

[81] *Ibidem*, f. 64

[82] *Ibidem*, dos. 128, f. 9

slabă, băncile şcolare sunt nepractice"[83].

Lista edificiilor şcolare neadecvate ar putea continua, dar considerăm mult mai gravă situația localităților lipsite în totalitate de şcoală sau de învățători. Dacă în cadrul şcolii ortodoxe române din parohia Răbăgani, unde, datorită lipsurilor, învățătorul stă "fără a putea începe prelegerile şi e supus la toate lipsurile şi neajunsurile ... "[84], lucrurile se mai puteau redresa, situația era mult mai gravă în comunele Albeşti - Hidişeu, unde "de mai mulți ani în lipsă de edificiu şcolar corespunzător nu avem învățător, în urmare prelegerile în comunele sus amintite sunt sistate ... "[85]. Cu nimic mai îmbucurătoare nu este situația "nici în Ceişoara, precum nici în Topa de jos ... ", deoarece şi aici lipsesc edificiile şcolare[86].

Cu toate că sesizările inspectorului şcolar au fost făcute cunoscute Oficiului protopresbiteral Beiuş "în privința învățământului nu s-a făcut nimic" pentru anul şcolar 1913/1914, în următoarele comune: Albeşti, Cărbunari, Cârpeştii Mari, Câmpani, Ceişoara, Copăceni, Coşdeni, Crânceşti, Cresuia, Drăgoteni, Fănceşti, Pomezeu, Sălişte B., Sălişte, Hidiş, Sitani, Topa de Sus, Vărăşeni[87]. Această imposibilitate evidentă de a acționa la timp denotă situația dificilă în care se găsea şi biserica ortodoxă românească, aflată şi ea într-o critică situație financiară.

În aceste condiții deosebit de delicate pentru supraviețuirea învățământului confesional ortodox se impunea acționarea energică, pentru a se evita închiderea acestor lăcaşuri de învățământ sau pentru a se evita transformarea lor în şcoli de stat. În favoarea acestei ultime ipoteze, statul maghiar putea aduce ca argumente solide tocmai incapacitatea şi imposibilitatea parohiilor ortodoxe româneşti de a susține material propriile şcoli. Terenul a fost meticulos pregătit de autoritățile maghiare şi ne vom opri în cele ce urmează asupra acestui aspect.

O primă măsură menită a periclita evoluția învățământului confesional ortodox român, şi aşa şubrezit din cauza greutăților cu care se confruntă, a constituit-o votarea în Parlament, în anul 1913, a legii prin care toate localitățile mai mari din Ungaria şi Transilvania, care plăteau un impozit direct către stat mai mare de 30.000 coroane anual, erau obligate să înființeze câte o "grădină de copii", în cazul în care existau peste 30 de copii între 3 şi 6 ani în localitatea respectivă. Limba de convenție era cea maghiară. Se pare că prin aceste grădinițe au încercat "să trezească şi să dezvolte în sufletul copiilor sentimentul de alipire către patria ungară ... "[88].

Mult mai puternică a fost lovitura primită de şcolile confesionale ortodoxe române în acelaşi an, 1913, când a fost adoptată de către Parlament legea privind salarizarea învățătorilor. Aceasta era o completare a articolului de lege XXVII din 1907 şi stipula faptul că "salarul fundamental nu mai începe de la 1000 coroane ci de la 1200 coroane şi se urcă până la 3200 coroane plus banii de chirie".

Vicarul Vasile Mangra apreciază gravitatea momentului, determinată de faptul că "noua lege şcolară implică greutăți nouă pentru şcoala noastră şi cere jertfe îndoite de la susținătorii ei ... ", întrucât parohiile nu aveau posibilități materiale pentru achitarea unor asemenea salarii. Problema salarizării învățătorilor români nu a putut fi soluționată în mod favorabil de către biserica ortodoxă românească, după cum se poate observa şi din

[83] *Ibidem*, dos. 126, f. 126
[84] *Ibidem*, dos. 128, f. 47
[85] *Ibidem*, f. 49
[86] *Ibidem*, f. 65
[87] *Ibidem*, dos. 129, f. 169
[88] Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 161

documentele de arhivă cercetate[89].

Prin asemenea gen de acţiuni adoptate de Parlamentul maghiar se intensifică presiunile asupra şcolilor confesionale ortodoxe, în vederea transformării lor în şcoli de stat.

Împotriva acestei tendinţe se va ridica acelaşi V. Mangra, criticând tendinţa de statificare a şcolilor, cerând preoţilor şi învăţătorilor să explice poporului faptul că "statificarea şcoalelor nu are de consecinţă nici un fel de uşorare a poporului", aceasta cu atât mai mult cu cât aplicarea acestor măsuri ar însemna "că toate averile nemişcătoare ... cum sunt, edificiile şcolare, locuinţele învăţătoreşti, clădirile laterale, intravilanele, grădinile şi pământurile şcolare să fie cedate statului cu drept de proprietate, sau cu drept de folosinţă pe vecie"[90].

Teama vicarului este îndreptăţită şi, în scurt timp, se vor resimţi şi efectele acestei politici promovate de guvernul maghiar. Surse documentare inedite vin să întărească convingerile lui Vasile Mangra. Ne oprim deocamdată, la Raportul cu nr. 560/1914, prin care se aduce la cunoştinţă "Venerabilului Consistor" faptul că, în mai multe parohii "averile şcolare nu sunt transcrise pe biserică". Acest lucru a făcut posibilă transferarea averilor şcolare confesionale ortodoxe române din unele localităţi în patrimoniul unor şcoli comunale de stat: "Averile şcolare din Rotăceşti - Ojeşti - înfiinţându-se în comună şcoală comunală cu l. de propunere maghiară, averea şcoalei confesionale a trecut la cea comunală, tot aşa: în Ceişoara, Cârpeşti, Topa de sus, Făureşti şi Nanhidişel ... "[91]. Aceasta constituie un exemplu categoric al politicii şcolare promovate de Budapesta vis-à-vis de şcolile nemaghiare din Regat.

Este absolut fundamental să vedem care era numărul de şcoli din Protopopiatul Beiuş în preajma izbucnirii războiului mondial, care era gradul de participare a tineretului la prelegerile şcolare şi în ce stare se găseau aşezămintele culturale româneşti la acea dată.

Documentele pe care le avem la dispoziţie, parte din ele deja amintite, pun în lumină o situaţie deloc îmbucurătoare, dar care reprezintă realitatea înregistrată la finele anului şcolar 1913/1914[92]. Conform datelor de arhivă analizate rezultă faptul că în cele 55 de parohii ale Protopopiatului Beiuş existau doar 35 de şcoli, frecventate de 1276 tineri, cu vârsta între 6 şi 12 ani, din cei 5271 obligaţi a frecventa prelegerile şi de către 292 tineri, cu vârsta cuprinsă între 13 şi 15 ani din cei 822 obligaţi la frecvenţa şcolară. Putem, de asemenea, constata faptul că încă înainte de izbucnirea războiului şcolile confesionale ortodoxe se confruntau cu o acută penurie de învăţători calificaţi, fiind şi acesta un indiciu clar al frecvenţei reduse a tinerilor la prelegerile şcolare.

Frecvenţa şcolară de până la 1914 şi greutăţile extraordinare cu care se va confrunta fenomenul educaţional după 1914, pe parcursul perioadei acestui prim război mondial, a avut ca rezultat *creşterea numerică a analfabeţilor, proveniţi îndeosebi din rândul populaţiei ortodoxe româneşti*[93].

În anul 1914, la izbucnirea primului război mondial, învăţământul românesc era slab reprezentat. Situaţia era neplăcută pentru românii care doreau să iasă din "întunericul" în care au fost ţinuţi atâtea sute de ani. Rolul esenţial în acest scop nobil a revenit şcolilor poporale, ortodoxe şi unite, care, "deşi modeste, cu dascăli retribuiţi în mod

[89]D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 125 a, f. 18;
[90]*Ibidem*, f. 22;
[91]*Ibidem*, dos. 128, f. 32
[92]*Ibidem*, dos. 129, f. 403-408;
[93]Sorin Vasile Hendea, *Rolul manualelor şcolare şi al bibliotecilor româneşti în combaterea analfabetismului în satele din Protopopiatul ortodox Beiuş (1910 – 1915)*, studiu aflat sub tipar la Arhiva Românească.

necorespunzător, cu elevi puțini și săraci, au ținut trează conștiința națională românească, constituind, în același timp, un pericol pentru statul ungar"[94].

O imagine clară și obiectivă asupra greutăților cu care s-a confruntat învățământul românesc bihorean din perioada luată în studiu, ne-o putem forma și parcurgând *Rapoartele generale ale senatului școlar de la Consistoriul gr.-ort. român din Oradea mare.*

Din aceasta importantă sursă documentară aflăm și despre "împrejurările grele și neprielnice, între cari suntem nevoiți să ne cheltuim energiile, făcând sforțări hotarnice cu imposibilul, în scopul asigurării așezămintelor de lumină înviorătoare de suflete, și mai ales pentru dezvoltarea acestor așezăminte ... "[95].

Constituie o realitate evidentă faptul că învățământul confesional românesc a întâmpinat ostilitatea cercurilor conducătoare maghiare, întreaga documentație parcursă dovedind "zbaterile" elementului cultural românesc, hotărât a rezista tuturor acestor vicisitudini de moment. Este adevărat și faptul că guvernanții maghiari vor încerca, printr-o serie de scrisori, după cum s-a mai amintit, să prezinte cercurilor politice de la București un nou program de guvernare, în care erau prevăzute o serie de drepturi politice și culturale pentru românii din imperiu[96]. Toată această mascaradă se făcea în ideea atragerii României de partea Puterilor Centrale, și numai la insistențele Germaniei.

În aceeași ordine de idei, guvernul de la Budapesta lansează ordinațiunea referitoare la "introducerea limbii materne, ca studiu auxiliar în școlile primare de stat, care de acum însemnează un cuminte și bun început ... "[97]. Prin această măsură, care prevedea ca elevii "cu limba maternă nemaghiară ... să facă uz de limba maternă ca limbă auxiliară în clasele I-II, iar în clasele III, IV și V să se predea ca studiu separat", se urmărea întrebuințarea limbii materne numai "pentru înlesnirea învățării limbii maghiare, pentru progresul instrucției în limba maghiară"[98].

Se poate observa clar faptul că avem de a face cu o politică propagandistă venită din partea Budapestei, canalizată în realitate în scopul maghiarizării forțate a românilor ortodocși din aceste teritorii. În vederea atingerii scopului final, autoritățile maghiare nu au ezitat nici un moment de a se folosi de o serie de mijloace mai puțin "ortodoxe".

Pentru a se asigura reușita procesului de maghiarizare era însă nevoie de a fi anihilat elementul cultural românesc. Cel mai mare obstacol în calea acestui "proces" îl constituia școala românească și implicit învățământul confesional românesc, "adevărat și puternic mijloc pentru luminarea, întărirea, pentru dezvoltarea sufletului nostru etnic plămădit în albia bisericii străbune și încălzit de soarele credinței, care se manifestă atât de curat prin limba neamului ... "[99].

Cea mai sigură metodă de "lichidare" a școlilor confesionale românești o constituia transformarea lor în școli de stat și instruirea tineretului în limba maghiară. Pentru atingerea acestui scop era nevoie ca școlile confesionale ortodoxe românești să fie închise, aceasta putându-se realiza din diverse motive. Unul dintre aceste motive l-ar fi putut constitui și lipsa învățătorilor din școlile confesionale românești și ca atare autoritățile maghiare vor acționa exact în această direcție. Dacă la toate cele amintite mai adaugăm și faptul că prin legislația școlară în vigoare (introdusă în 1907) statul avea dreptul să

---

[94]Idem, *Aspecte ale învățământului românesc din Bihor (1914 - 1919*), în Cele Trei Crișuri, 1996, nr. 7-8, p. 8

[95]Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial din Dieceza română gr.-ort. a Aradului ținute în sesiunea ordinară din anul 1915, p. 145

[96] Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar* ..., p. 161-162

[97] Protocol despre Ședintele Sinodului eparhial ..., p. 148-149

[98]Pr. Dr. Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar* ..., p. 160-161

[99]Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial ..., p. 150

intervină acolo unde dotarea şcolară lasă de dorit sau unde, din diverse motive, prelegerile nu se ţineau sau desfăşurarea lor era dezorganizată avem o imagine clară a încorporării învăţătorilor ortodocşi români, în urma dispoziţiilor venite de la Budapesta.

Cele dintâi recrutări şi încorporări ale învăţătorilor români în armata austro-ungară s-au realizat încă din momentul izbucnirii războiului. În acest moment atât de delicat remarcăm intervenţia salutară a bisericii ortodoxe, care, cu toate că trecea printr-o perioadă de criză, se va implica decisiv în procesul de salvare a lăcaşurilor de cult româneşti.

Preoţimea română va fi îndrumată, de către forurile conducătoare bisericeşti, să se implice, în sensul înlocuirii învăţătorilor concentraţi, "să facă unele lecţiuni la zi cu tinerele mlădiţe ... , să le înveţe rugăciunile şi să le desluşească meşteşugul scrisului şi al cetitului"[100].

Situaţia nou creată şi nemaiîntâlnită până în acel moment explica, credem noi, ezitarea care i-a caracterizat pe unii slujitori ai bisericii ortodoxe şi, drept urmare, neimplicarea lor substanţială în scopul îndeplinirii ordinelor venite din partea vicarului episcopal. Tocmai această situaţie de excepţie îl determina pe Vasile Mangra să-şi exprime nemulţumirea, la 1 martie 1915, vis-à-vis de situaţia mai sus prezentată: "mulţi dintre pastorii sufleteşti ai turmei cuvântătoare ... nu că nu fac nimic din îndemnul inimii dar nici în temeiul ordinului, ba unii chiar au tristul curaj de a cere sub diferite pretexte absolvirea lor de la îndeplinirea acestei îndatoriri strâns legate de chemarea preotească"[101].

Greutăţile inerente izbucnirii războiului se vor ţine lanţ, încorporările forţate în rândul învăţătorilor, şi aşa în număr insuficient, dar îndeosebi a oamenilor de rând, au făcut ca oamenii să se găsească în situaţia neplăcută de a nu-şi mai putea şcolariza copiii. Cu toate că, conducătorii bisericii vor face noi apeluri în vederea înlocuirii învăţătorilor concentraţi sau a celor lipsă[102] prin preoţii locali, aceştia din urmă în foarte multe cazuri, nu vor înţelege misiunea nobilă care le era atribuită: aceea de pastori ai turmei cuvântătoare, dar şi de dascăl al credincioşilor săi.

În cele ce urmează ne-am propus să trecem în revistă câteva cazuri edificatoare privind situaţia mai sus prezentată. Astfel, preotul parohiei Sânmartin înştiinţează în octombrie 1914 pe administratorul protopopesc al Beiuşului de faptul că "prelegerile încă nu s-au început", aceasta deoarece bărbaţii au fost concentraţi la război, iar mamele au nevoie de sprijinul copiilor pentru "sămânatul grâului care încă nu s-a terminat"[103]. În această localitate instrucţia şcolară "a avut mers regulat, împlinindu-şi atât directorul, cât şi învăţătorul regulat datorinţele", până la finele anului şcolar 1913/1914. Dar începând cu vara anului 1914 au început să apară şi primele greutăţi determinate de mobilizarea generală. În acel moment "a trebuit să meargă sub drapel şi învăţătorul nostru Iuliu Lazăr, pe care l-a substituit preotul local". Acesta din urmă a îmbinat cele două activităţi până la sfârşitul anului 1914, atunci când "din cauze sanitare a fost silit să sisteze cu regret instrucţia (şcolară- n.n.-V.H.)"[104].

Cazul parohiei Sânmartin este unul deosebit de interesant, dar nu singular în cadrul acestui protopopiat. Analiza efectuată de preotul acestei parohii un an mai târziu ne demonstrează şi întăreşte, încă odată, realitatea existentă. Din concluziile exprimate în acest raport reţinem faptul că în parohie existau condiţii bune pentru desfăşurarea activităţii didactice întrucât "sala de învăţământ este curăţită, văruită, prevăzută cu întreg mobilierul

[100] *Ibidem*
[101] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 135, f. 53
[102] *Ibidem*, dos. 128, f. 50
[103] *Ibidem*, f. 60
[104] *Ibidem*, f. 36-37

și toate rechizitele de lipsă", dar, cu toate acestea prelegerile nu s-au început "în lipsă de învățători"[105]. Situația este cu atât mai neplăcută cu cât și preotul din localitate este bolnav și se găsește în imposibilitatea de a ține prelegerile.

Nici în anii următori situația nu se va ameliora în această parohie, ca de altfel nici în alte localități, ci, din contră, se va agrava vizibil. Astfel, în anii 1916 frecvența școlară a fost foarte mică până în februarie, după care elevii "n-au cercetat de loc (prelegerile - n.n.-S.H.)", astfel încât examenul final la această școală "nu se va putea ține"[106].

Speranțele locuitorilor din parohia Sânmartin, de a avea un învățător propriu, se vor spulbera în august 1917, atunci când este anunțată oficial dispariția învățătorului Iuliu Lazăr, mort pe front, acolo unde fusese dus contra voinței sale[107]. Postul rămas vacant a fost scos la concurs, dar ca în aproape toate celelalte cazuri similare, nu vor exista concurenți în vederea ocupării acestuia.

Exemplul de față este, considerăm noi, de-a dreptul edificator, este o secvență dramatică din acest univers educațional românesc, urmărit pe parcursul anilor 1914-1918. De la acest caz particular vom ajunge, după cum ne-am propus de la bun început, la generalizări, în sprijinul demersului nostru "venind" și alte asemenea exemple și cazuri particulare, pe care ne simțim datori a le consemna în continuare.

O situație similară celei din Sânmartin o înregistrăm și în celelalte parohii ale protopopiatului. În parohia Șoimuș - Petreasa, spre exemplu, în anul 1914 "instrucția școlară a avut mers regulat ... ", dar "în luna septembrie și octombrie elevii au cercetat neregulat școala", acest lucru deoarece "elevii în lipsa părinților înrolați au fost mamelor ajutor la economie"[108].

Trist și dureros chiar este faptul că, după cum se poate observa din aceste două exemple, și în acele localuri școlare în care prelegerile au avut o frecvență regulată până la 1914, odată cu izbucnirea războiului predarea va fi întreruptă. Numai în puține cazuri activitatea școlară se va putea desfășura cât de cât normal.

În foarte multe școli greutățile materiale, existente și înainte, dar accentuate odată cu izbucnirea războiului, îi împiedica pe părinți să-și mai trimită copiii la școală. În aceste cazuri disperate, nici pedepsele venite din partea dascălilor nu mai sunt eficiente, după cum se poate observa într-o relatare din anii 1914-1915, în care se arată faptul că "în săticelele noastre deluroase și muntoase nici pedepsele nu-și au efectul dorit, deoarece sărăcia, acest oaspete neavenit dar îndârjit de statornic al sătenilor respectivi, îi scăpă și de urmările pedepselor"[109].

Cu toate că aceste greutăți se țineau lanț, cu toate că există o adevărată penurie a învățătorilor, cu toate că o mare parte a preoților ortodocși se eschivau de la îndatoririle ce le reveneau privind instrucția școlară, preotul parohiei Roșia îi acuza pe părinți, în octombrie 1914, de lipsa de fermitate în ceea ce privește școlarizarea elevilor, cerând chiar "pedepsirea părinților reticenți", în baza articolului 86 din Regulament[110].

Considerăm ca fiind de-a dreptul bizară această acuză venită din partea unui preot, care, în condițiile dramatice în care se zbătea națiunea română, avea misiunea creștinească de a se afla alături de ea, de a-și aduce contribuția, prin efortul propriu și al semenilor săi, la instruirea pedagogică a tinerelor vlăstare și nu era cazul să recurgă la amenințări și

[105] *Ibidem*, dos. 137, f. 65
[106] *Ibidem*, dos. 145, f. 283
[107] *Ibidem*, dos. 152, f. 169
[108] *Ibidem*, dos. 128, f. 38 Ibidem, dos. 128, f. 38
[109] Protocol despre Ședintele Sinodului eparhial ..., p. 156
[110] D.J.B.A.N., fond Protopopiatul ortodox Beiuș, inv. 1057, dos. 128, f. 82

catalogări neîntemeiate. Atitudinea sa justițiară este neîntemeiată şi neavenită, cu atât mai mult cu cât în rândul preoțimii se înregistrează, la acea dată, o adevarată politică pasivistă şi se observa o indiferență nejustificată vis-à-vis de educația şcolară.

Exact în această ordine de idei, pentru a întări cele mai sus afirmate, *vom reține apelurile, de-a dreptul disperate, pe care vicarul Vasile Mangra le va face, an de an, în scopul înlocuirii prin preoți a învățătorilor încorporați în armată. Urmaşul său, vicarul Roman R. Ciorogariu, continuă aceste demersuri, cu aceeaşi insistență, rezultatele nefiind însă deloc îmbucurătoare.* Din raportul Oficiului protopopesc privind activitatea şcolară pe anul 1917 aflăm că pe învățătorii concentrați în război "nu i-au substituit parohii lor". Au existat, totuşi, câteva cazuri izolate, în care preoții au înțeles nevoia de a-şi face datoria creştinească, dar "ceilalți preoți au satisfăcut în o măsură mai mică dorința lor, iar alții n-au satisfăcut de loc"[111].

Revenind la situația confuză creată de acest război mondial, ne vom opri atenția, pentru moment, asupra parohiei Budureasa, unde, în ianuarie 1915, a fost recrutat învățătorul Mihai Corjea, şcoala rămânând fără învățător la mijloc de an şcolar[112], cu toate că exista un mare număr de copii înscrişi şi dornici de a frecventa prelegerile[113]. Acest incident nedorit intervine tocmai după ce fusese găsit un învățător potrivit în persoana lui Mihai Corjea, întrucât predecesorul acestuia, învățătorul Ioan Sferdean, fusese acționat în justiție pentru "delapidare şi falsificare de documente private"[114].

Situația este similară şi în parohia Sohodol, unde, la fel ca şi în Budureasa, "prelegerile şcoalei ... sistau", deoarece învățătorul Dimitriu Gherla "au fost chemat la arme şi de atunci (martie 1915-n.n.-S.H.) nu s-au mai reîntors ... "[115].

Aceste încorporări din rândul învățătorilor români determină forurile bisericeşti superioare să reînoiască, (în octombrie 1915), ordinul privind îndatorirea preoților "de a face zilnic patru lecții cu elevii obligați la şcoală în toate comunele - fără deosebire de confesiune - unde a fost învățător şi acuma nu este, din cauza ducerii la oaste"[116].

Nu s-a obținut însă efectul scontat, după cum se poate observa dintr-un raport al Dr.-lui V. Fildan, care a efectuat un control în 12 şcoli din Protopopiatul Beiuş, constatând faptul că "în cele mai multe şcoale prelegerile au sistat, parte că postul învățătoresc e vacant, parte că învățătorii sunt duşi sub drapel"[117].

Astfel stând lucrurile, vom fi de acord întru totul cu aprecierile vicarului Vasile Mangra, care consideră că situația şcolară "în anul şcolar 1914-15 nu s-au schimbat în spre mai bine, ci din potrivă situația ... s-a agravat întru-cât tot mai mulți învățători sunt chemați să-şi facă datoria pe câmpul de luptă"[118].

Remarcăm pentru anul 1915 periplul organizat de protopopul Moise Popoviciu prin mai multe localități din Protopopiatul Beiuş[119], în urma căruia a putut să formuleze o serie de constatări. A observat că în Drăgoteni "şcoala e corespunzătoare", la fel stând lucrurile şi în Petreasa sau în Răbăgani. Trist era însă faptul că, din cele 17 şcoli vizitate, numai trei erau corespunzătoare, dar şi dintre acestea ultima nu funcționa, în lipsă de învățător. Cele mai multe dintre şcolile vizitate nu aveau aşezământ confesional ortodox, iar

[111] *Ibidem*, dos. 159, f. 149-151
[112] *Ibidem*, dos. 136, f. 26
[113] *Ibidem*, f. 92
[114] *Ibidem*, dos. 132, f. 236; f. 242-243;f. 252
[115] *Ibidem*, dos. 136, f. 155 *Ibidem*, dos. 136, f. 155
[116] *Ibidem*, dos. 139, f. 78
[117] *Ibidem*, dos. 138, f. 25
[118] *Ibidem*, dos. 139, f. 117
[119] *Ibidem*, f. 3-4

în unele dintre acestea, cum ar fi spre exemplu Corbești, Ceișoara, Dușești, Cârpeștii Mici s-au construit școli de stat.

Pericolul statificării școlilor confesionale românești, rezultat al politicii dictate de Budapesta, a fost bine sesizat de către vicarul V. Mangra la momentul potrivit[120]. Nu ne-am propus să reluăm informațiile prezentate anterior, astfel încât vom aminti doar, în completarea celor deja spuse, că acest fenomen de statificare a școlilor confesionale românești a luat o mare amploare, îndeosebi începând cu anul 1914.

Primele exemple de școli confesionale transformate în școli comunale de stat se înregistrează în anul 1914, atunci când "averile școlare din Rotăcești - Ojești - înființându-se în comună școală comunală cu l. de propunere maghiară, averea școalei confesionale a trecut la cea comunală, tot așa: în Ceișoara, Cârpești, Topa de sus, Făurești și Nanhidișel ... "[121].

Continuând acest temerar periplu în rândul parohiilor din Protopopiatul Beiuș, vom constata că "în comunele bis. Albești și Hidiș nu avem școală confesională - nici de alt caracter - de mai mulți ani"[122]. Situația se menține similară pe întreg parcursul acestui război[123].

Parohia Beiușele dispune de așezământ școlar, dar nici aici în anul 1915 prelegeri nu se organizau, deoarece învățătorul fusese înrolat în armată, iar preotul local s-a sustras acestei îndatoriri nescrise, pe motiv de boală[124].

În continuare ne vom opri atenția pentru câteva clipe asupra unui caz interesant, acela al Beiușului istoric. Conform unor statistici efectuate de autoritățile maghiare la 1910 pentru întreg Imperiul austro-ungar[125], Beiușul număra 4223 locuitori, dintre aceștia 1176 fiind gr.-ort. români, 948 greco-catolici, 650 romano-catolici, 795 reformați, 611 israeliți, 29 evanghelici și 5 unitarieni. Remarcăm numărul ridicat al gr.-ort., 1176, cifră indicată de către unul dintre cele mai serioase recensăminte organizate de Budapesta. Documentele de arhivă consultate cu privire la anii 1915-1916[126] ne indică doar în jur de 427-438 de credincioși ortodocși. Coroborarea acestor statistici, mergându-se pe ideea că ele sunt cât mai apropiate de realitatea din teren, ne demonstrează un lucru îngrozitor: scăderea drastică a populației ortodoxe românești în perioada 1910-1915/16, de la 1176 la 427/438 de locuitori[127].

Considerăm că această scădere accentuată a populației ortodoxe românești, într-un timp atât de scurt, s-a datorat cu siguranță izbucnirii războiului și încorporărilor forțate organizate de autoritățile maghiare. Populația românească din Beiuș trebuia trimisă pe front cu atât mai mult cu cât aparține unui centru cultural semnificativ, făcea dovada unei culturi naționale care trebuia stopată prin orice mijloace.

Am insistat ceva mai mult asupra acestui exemplu relevant privind concentrările

---

[120] *Ibidem*, dos. 125 a, f. 22;

[121] *Ibidem*, dos. 128, f. 32

[122] *Ibidem*, dos. 132, f. 288

[123] *Ibidem*, dos. 137, f. 66; dos. 140, f. 130; dos. 143, f. 200; dos. 144, f. 20-21; dos. 146, f. 37; dos. 152, f. 63

[124] *Ibidem*, dos. 137, f. 84

[125] *Magyar statisztikai közlemények (Statistică maghiară informativă)*, Editura Athenaeum, Budapesta, 1912, p. 280-281

[126] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuș*, inv. 1057, dos. 141, f. 193; dos. 142, f. 103; dos. 144, f. 372-373

[127] Datele statistice prezentate par a fi totuși apropiate de adevăr, cel puțin din două motive:

1. în cazul recensământului organizat de Budapesta la 1910 (considerat a fi cel mai bun și mai real recensământ organizat de autoritățile maghiare până la acea dată) nu există nici un motiv ca numărul ortodocșilor să fie supraestimat;

2. în cazul statisticilor din anii 1915 – 1916 nu ne-am mulțumit cu una sau două informații, ci am apelat la toate listele întocmite de preoții ortodocși la acea dată, diferențele dintre statistici fiind minore.

masive de populaţie românească ortodoxă, într-o perioadă în care protestele bisericii ortodoxe nu se făceau auzite.

Parcurgerea sistematică a statisticilor existente, privind fiecare parohie în parte, ne-ar permite într-un final să trasăm o serie de concluzii noi, ne-ar ajuta, eventual, să stabilim exact care a fost numărul românilor ortodocşi ce au fost obligaţi să-şi părăsească familiile şi să pornească la război.

Informaţiile documentare ne arată că nici în comuna Burda nu exista la 1915 şcoală confesională, în localitate fiinţând şcoală comunală, dar şi aici prelegerile fiind întrerupte, deoarece învăţătorul era plecat la război[128].

Un exemplu ceva mai fericit îl constituie acela al şcolii confesionale ortodoxe din Căbeşti, acolo unde după numeroase sesizări din partea inspectorului şcolar, după mai multe sancţiuni şi ameninţări venite din partea autorităţilor maghiare, într-un final preotul ort. Cornel Templeanu reuşeşte, la 1917, să aducă şcoala în stare de funcţionare[129].

Triste sunt acele cazuri în care, cu toate că erau depăşite cele două impedimente majore în calea desfăşurării prelegerilor, adică existenţa unei săli de clasă corespunzătoare şi a unui învăţător, activitatea şcolară stagnează din alte motive. Acest al treilea motiv este întâlnit, spre exemplu, în şcoala din Curăţele, acolo unde în decembrie 1915 prelegerile vor fi întrerupte datorită frigului persistent şi a lipsei lemnelor pentru foc[130].

Cazul mai sus amintit este totuşi unul izolat, problemele cele mai grave cu care se confrunta, în general, învăţământul confesional românesc ortodox la acea dată rămânând lipsa acută a edificiilor şcolare şi a învăţătorilor. Vom aminti, în acest sens, cazul parohiei Cârpeştii Mari, unde la 1915 lipseau edificiile şcolare[131]. Situaţia rămâne critică şi pentru anul următor, pentru care documentele consultate nu consemnează existenţa vreunei "şcoli confesionale sau orice altă şcoală"[132].

O situaţie similară se înregistrează şi în parohia Coşdeni[133133], unde nici până la 1919 nu a fost rezolvată problema ridicării unui edificiu şcolar. Nici în parohia Ceişoara[134] "instrucţiune cu elevii ... nu se poate ţine", întrucât "şcoala veche confesională e gata să se dărâme". După numai un an, la 1916, documentele parcurse ne arată că "edificiul vechi şcolar s-a dărâmat ... ", nemai existând în parohia respectivă "un alt edificiu corespunzător pentru şcoala confesională". Dacă la toate acestea mai adăugăm şi faptul că "postul de învăţători conf. nu s-au îndeplinit mai mult de 15 ani", avem o imagine completă a situaţiei dramatice în care se găsea învăţământul confesional la acea dată în parohia Ceişoara. Mai mult decât atât, putem întelege apelurile disperate ale preotului local, în vederea edificării unui nou aşezământ şcolar, întrucât, aşa cum se exprimă şi domnia sa, "să periclita existenţa şcoalei confesionale .... ", adică există pericolul înfiinţării în localitate a unei şcoli de stat.

Şubrezenia edificiului şcolar din parohia Forău îi împiedica pe părinţi să-şi trimită copiii la şcoală. Aflăm astfel, din raportul administratorului protopopesc, despre rezultatele constatate în urma vizitei pe care a efectuat-o în martie 1916, la faţa locului. Din însemnările sale reiese faptul că, "casa parohială şi zidirea şcolară sunt în stare de aceea, încât în fiecare zi se aşteaptă căderea acelor edificii, ba acoperământul şcoalei a şi căzut în parte ... "[135].

---

[128] D.J.B.A.N., *fond: Protopopiatul ortodox Beiuş*, dos. 137, f. 134; dos. 138, f. 78

[129] *Ibidem*, dos. 130, f. 278, f. 284, f. 286; dos. 132, f. 24; dos.134, f. 81; dos. 137, f. 135, f. 139; dos. 150, f. 222

[130] *Ibidem*, dos. 135, f. 117

[131] *Ibidem*, dos. 138, f. 105

[132] *Ibidem*, dos. 147, f. 109

[133] *Ibidem*, dos. 137, f. 74; dos. 162, f. 59

[134] *Ibidem*, dos. 139, f. 79; dos. 148, f. 195; dos. 149, f. 124

[135] *Ibidem*, dos. 144, f. 87; dos. 145, f. 37

Dar, de fiecare dată, apelurile disperate în vederea salvării acestor edificii şcolare nu şi-au atins scopurile, ele au rămas fără nici un rezultat concret şi foarte rare au fost cazurile în care s-a reuşit o intervenție eficientă. Un caz îmbucurător îl constatăm în parohia Pomezeu, acolo unde, în august 1915, în urma a numeroase apeluri formulate, s-a ajuns la ridicarea unei noi şcoli confesionale. Noul edificiu nu a fost finalizat datorită izbucnirii războiului şi deoarece "cea mai mare parte a capurilor familielor sunt duşi sub arme"[136].

Nu acelaşi lucru se poate însă spune despre parohia Luncasprie, despre care aflăm din raportul preotului Dimitrie Husariu, din septembrie 1915, că în localitate "s-a înființat o şcoală comunală cu 2 puteri didactice acum sunt 4 ani", şi drept urmare "şcoală confesională nu avem"[137].

Lipsa unei şcoli confesionale o înregistrăm şi în parohia Sitani[138], unde, spre deosebire de localitatea Luncasprie, nu ființează însă nici şcoală comunală. La 1917 vicarul episcopal Roman Ciorogariu arată că parohia Sitani este "una din cele mai importante ... comune" şi consideră ca fiind important pentru a se interveni "în scopul luării şi închirierii unui local cât de modest pentru ținerea prelegerilor". Se pare însă că toate aceste apeluri au rămas fără nici un rezultat, neajungându-se la edificarea unei şcoli confesionale româneşti în această localitate în perioada desfăşurării războiului.

Nici în parohia Săldăbagiu[139] nu s-a ajuns la ridicarea unui nou aşezământ cultural. Aici fusese demolată vechea şcoală confesională ortodoxă, întrucât era prea veche, materialul rezultat din demolare aflându-se "pe intravilanul şcolii comunale" şi prăpădindu-se, deoarece Sinodul a hotărât amânarea zidirii noului edificiu şcolar până la terminarea războiului, întrucât "partea cea mai mare dintre credincioşi e dusă la miliție, chiar şi dintre puțini(i) oameni rămaşi acasă în curând vor pleca mai mulți".

Un nou exemplu neplăcut se înregistrează în parohia Spinuş, acolo unde demersurile în vederea ridicării unui edificiu şcolar, au început de la 1912[140] şi unde se înregistrează o atitudine ostilă a preotului local față de fenomenul educațional. Documentele consultate întăresc această idee, arătându-se clar că preotul local "nu numai nu execută ordinele primite, ci le sfârtică, iar față de şcoală ... arată o ținută ostilă", existând riscul ca "poporul, văzând păcatele preotului, se va înstrăina de şcoală, de biserică"[141].

După cum s-a putut observa şi din multe alte exemple, o asemenea atitudine de neimplicare a preoților în procesul de educație este frecventă în parohiile acestui protopopiat. Nu contestăm greutățile cu care s-a confruntat biserica ortodoxă la acea dată, dar cu toate acestea nu putem să fim de acord cu politica de neangajare a preoților ortodocşi în procesul de educație națională.

Aceeaşi problemă stringentă, lipsa edificiului şcolar, se înregistrează şi în parohia Sălişte, unde s-a ajuns totuşi în anii 1913 la donația unei case țărăneşti, în vederea folosirii sale ca edificiu şcolar. Această idee este surprinsă şi într-un document de epocă, în care se arată că "edificiul acesta este donat pe sama şcoalei confesionale de un poporean cu numele Mihoc, dar încă nu e transcris pe biserică". Lucrurile vor evolua în sens pozitiv, astfel încât în noiembrie 1917 preotul Nicolae Mihoc era pregătit în vederea începerii prelegerilor în localitate, "sala de învățământ fiind aranjată cu bănci, tablă, cuptor de încălzit, etc."[142].

---

[136] *Ibidem*, dos. 138, f. 72
[137] *Ibidem*, dos. 141, f. 210
[138] *Ibidem*, dos. 149, f. 125; dos. 155, f. 135
[139] *Ibidem*, dos. 130, f. 99; dos. 141, f. 33
[140] *Ibidem*, dos. 132, f. 64, f. 71-72, f. 75, f. 89
[141] *Ibidem*, f. 80
[142] *Ibidem*, dos. 130, f. 16-17, f. 20; dos. 152, f. 117

O situație dramatică o înregistrăm, în schimb, în parohia Topa de Sus, unde școala confesională ortodoxă a fost închisă la 1908, "din cauză că nu a corespuns legilor prescrise", astfel încât în octombrie 1917 "edificiul școlar lipsește mai cu totul"[143].

Exact același lucru s-a petrecut și în parohia Ceișoara, acolo unde în noiembrie 1916 "nu exista nici un fel de școală", iar "sală de învățământ pe lângă toate încercările și toate sforțările în timpul de față parohia nu e în stare să edifice"[144].

Un nou exemplu privind reticența cu care unii preoți au înțeles să răspundă problemelor stringente și deosebit de grave cu care s-a confruntat învățământul confesional ortodox în anii acestui război, se înregistrează în parohia Vărășeni. În această localitate preotul Terentie Moga nu încurajează procesul de edificare a unui nou edificiu școlar ci, din contră, taie orice elan al sătenilor, afirmând că "în Vărășeni în veci școală confesională nu va fi..."[145].

Din păcate, printr-o asemenea atitudine din partea păstorilor ortodocși, s-a ajuns în unele cazuri, la demoralizarea sătenilor, care și așa treceau prin momente dificile. Similar s-au petrecut lucrurile și în localitatea Fănceşti, unde oamenii "nici nu voiesc să audă de ridicarea edificiului școlariu"[146]. Probleme în edificarea unui așezământ cultural se înregistrează și în parohiile Copăceni[147] și Ceica[148].

Dar și acele parohii care dispuneau de edificii școlare aveau de înfruntat vicisitudinea vremurilor pe care le parcurgeau. Cele mai mari neplăceri rezidau din faptul că, de foarte multe ori, sălile de clasă nu corespundeau cerințelor legale sau că parohiilor, conducătoare de școli confesionale, le lipseau banii necesari în vederea îmbunătățirii situației și dotării școlilor cu cele necesare. La toate acestea suntem nevoiți a le reaminti pe cele care țineau de lipsa învățătorilor calificați sau a unor suplinitori, cunoscători de carte. Aceste greutăți sunt neplăcute, ele neputând fi puse însă în exclusivitate pe seama războiului, cu atât mai mult cu cât, după cum s-a putut ușor observa și din exemplele prezentate, există o tradiție a lor, situată undeva cu mult înainte de 1914. Aceasta însă nu înseamnă că războiul nu a contribuit la amplificarea greutăților cu care se confruntau școlile confesionale românești, atât ortodoxe cât și greco-catolice.

O analiză temeinică a acestui fenomen general, odată realizată, ne-ar conduce probabil la sistemul legislativ maghiar în vigoare, sistem care îngrădea posibilitățile de dezvoltare a învățământului nemaghiar din spațiul monarhiei bicefale.

Foarte interesante sunt, după părerea noastră, documentele care ne transmit informații utile cu privire la starea edificiilor școlare și la ponderea scăzută a învățătorilor români. Putem astfel observa că și în parohia Dobrești, în decembrie 1915, situația era jalnică, deoarece "edificiul școlar e nereparat și nevăruit, sala de învățământ neîngrijită, băncile sunt murdare ... padimentul pe alocurea cu bureți, urmare poate a mucezăli ... ". Această realitate îl nemulțumește profund pe administratorul protopopesc de Beiuș, domnia sa considerând, pe bună dreptate, că "aceste stări deplorabile arată neglijența regretabilă a organelor noastre subalterne de acolo ... ". Dar la toate aceste lipsuri și neglijente am mai putea adăuga și lipsa unui învățător, postul fiind scos la concurs încă la 1915, însă fără nici un rezultat[149].

---

[143] *Ibidem*, dos. 147, f. 112; dos. 153, f. 74
[144] *Ibidem*, dos. 146, f. 378
[145] *Ibidem*, dos. 130, f. 120
[146] *Ibidem*, dos. 131, f. 346
[147] *Ibidem*, dos. 149, f. 128
[148] *Ibidem*, dos. 137, f. 132
[149] *Ibidem*, f. 39; dos. 135, f. 75

O împrejurare identică este surprinsă în parohia Drăgoteni[150], documentele parcurse subliniind faptul că "şcoala n-are locuință pentru învățător ... nu e curățită ... postul de învățător e vacant". Situația nu se va redresa nici în anii următori, astfel încât, "în anul curent 1919 şi anul trecut 1918, prelegerile la şcoala noastră confesională sistează în lipsă de învățător."

În parohia Hidişel, la 1915 stagna "instrucțiunea" cu elevii obligați a frecventa şcoala confesională, întrucât "de vreo 10 ani (se găsesc - n.n.-S.H.) în lipsă totală de învățător", precum şi "în lipsă de edificiu şcolar corespunzător legii în vigoare". Din această cauză s-a ajuns la înființarea în parohie a unei şcoli comunale[151].

Lipsa învățătorului este consemnată şi în parohia Mizieş. Din raportul preotului local, din august 1915, reiese că "în urma mobilizării învățătorului, subscrisul am ținut instrucția în şcoală cu băieții, în măsură ce mi-a permis agendele mele preoțeşti, iar cu finea anului am dat examenul final în regulă"[152]. Constituie o realitate incontestabilă faptul că şi în alte parohii au existat cazuri similare, când preoții au înțeles necesitatea şi importanța misiunii pe care o aveau de îndeplinit şi s-au achitat cu seriozitate de aceasta. Astfel, într-un raport din august 1915 se arată că "în anul trecut (1914 - n.n.-S.H.) scolastic elevii au fost instruiți prin preoți în comunele următoare ... în Nimăeşti ... , elevii au fost instruiți prin preotul Gheorghe Roman; în B. Sânmartin pe învățătorul mobilizat Iuliu Lazăr l-a substituit preotul de acolo Gavril Cristea ... în Mezieş... preotul Florian Găină", iar în Beiuş "pe timp cât a fost învățătorul mobilizat, instruirea elevilor s-a făcut prin teologul Alexandru Ardelean. La fel s-au petrecut lucrurile şi în parohiile Forău, Dobreşti, Feneriş, Răbăgani, Câmpani[153].

Revenind la informațiile cu privire la dificultățile şcolare înregistrate vom arăta că şi parohia Răbăgani se confrunta cu lipsa cadrului didactic, dar şi cu alte probleme nerezolvate, perpetuate de-a lungul întregii perioade luate în studiu, astfel încât acestea nu permiteau "reactivarea şcoalei confesionale" nici în iunie 1918[154]. Aceleaşi greutăți nu permiteau, în octombrie 1917, începerea prelegerilor în şcoala confesională din parohia Săucani[155].

Cu toate acestea se înregistrează şi două cazuri în care prelegerile se puteau desfăşura în condiții normale : parohiile Roşia[156] şi Meziad[157]. Desigur, ele nu erau singurele localități în care se înregistrează o desfăşurare normală a fenomenului educațional, am recurs la nominalizarea lor fiindcă le-am întâlnit consemnate de mai multe ori în documentele vremii.

După această incursiune în lumea şcolii româneşti a Protopopiatului Beiuş, din anii 1913-1918, cu exemplificarea celor mai interesante situații întâlnite în materialul arhivistic consultat, s-ar impune trasarea unor concluzii cu caracter general.

Considerăm ca fiind important de accentuat faptul că, în toată această perioadă, forurile superioare ale bisericii ortodoxe s-au implicat decisiv în vederea sprijinirii şcolilor confesionale româneşti, acționând, în sensul răspândirii, prin intermediul şcolii, a "cât mai multă lumină între credincioşi, să le deşteptăm serioase îndemnuri pentru dragostea de

---

[150] *Ibidem*, dos. 139, f. 8; dos. 162, f. 53

[151] *Ibidem*, dos.136, f. 11; dos. 139, f. 92

[152] *Ibidem*, dos. 137, f. 83

[153] Sorin Vasile Hendea, *Noi contribuții documentare cu privire la concentrarea învățătorilor din Protopopiatul ortodox Beiuş (județul Bihor) în perioada anilor 1914 – 1916*, în Munții Apuseni, vol.-IV, Oradea, 1998

[154] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 129, f. 354; dos. 132, f. 386; dos. 158, f. 154

[155] *Ibidem*, dos. 153, f. 75

[156] *Ibidem*, dos. 158, f. 283

[157] *Ibidem*, dos. 139, f. 81; dos. 150, f. 85

cultură şi pentru o frumoasă şi creştinească viaţă sufletească"[158].

Vom mai aminti, de asemenea, implicarea senatului şcolar din Oradea Mare, în sensul de a contribui "la asigurarea echilibrului sufletesc şi material în sânul credincioşilor " şi în scopul de a crea "condiţiuni prielnice şcoalei, ca ea să poată funcţiona". În această ordine de idei, senatul şcolar a acţionat în direcţia angajării preoţilor "în slujba şcoalelor ai căror învăţători luptă sub flamurile ţării ... "[159].

Dacă aceste sarcini trasate nu au putut fi îndeplinite întru totul, iar pe alocuri chiar deloc, aceasta s-a datorat unor factori obiectivi. Am aminti, în acest sens, greutăţile inerente care au copleşit întreaga societate, afectată de desfăşurarea războiului mondial, dar şi legislaţia maghiară în vigoare, cu un pronunţat caracter antiromânesc, precum şi viaţa politică maghiară în sine, cu toate schimbările de guvern din anii 1917-1918[160]. La toate acestea vom adăuga lipsa de înţelegere manifestată de cea mai mare parte a preoţimii ortodoxe româneşti şi neimplicarea ei energică în procesul educaţional, eschivându-se de la o îndatorire nobilă şi creştinească: educarea tineretului.

Situaţia devine cu adevărat dramatică începând cu anul 1917, atunci când funcţia de Ministru al Cultelor şi Instrucţiunii a fost încredinţată contelui Apponyi Albert, "unul din cei mai şovinişti conducători politici unguri, adversar încarnat al tuturor naţionalităţilor nemaghiare din fosta monarhie"[161]; cel care a iniţiat " o operaţie radicală în probleme şcolare".

Numai apropierea sfârşitului războiului şi înfrângerile care s-au ţinut "lanţ", iminenta prăbuşire a Monarhiei austro-ungare, în condiţiile intensificării luptei de eliberare naţională a popoarelor oprimate, au determinat pe guvernanţi să lanseze ordinul cu nr. 202.600/1918, prin care se arată că "de acum înainte poate fi limba română, limbă de propunere în şcoalele elementare comunale şi confesionale, iar în clasele I şi II propunerea limbei maghiare se poate omite cu totul"[162].

Aceasta nu înseamnă însă că statul maghiar accepta sau agrea ideea desprinderii teritoriilor româneşti de sub propria-i stăpânire.

Învăţământul românesc confesional a înregistrat în această perioadă o continuă degradare. Această degradare nu are însă la bază numai izbucnirea războiului, ci, aşa cum s-a mai arătat, de vină este, în primul rând legislaţia maghiară în vigoare. Mai mult decât atât, vom afirma, cu toată convingerea, faptul că Budapesta a dus o politică dirijată de lichidare a şcolilor confesionale româneşti, creatoarele unei educaţii naţionale. Aceasta cu atât mai mult cu cât, după cum afirma pedagogul Ion Borcea, viaţa culturală influenţează asupra şcolii şi, ca atare, "şcoala românească din Transilvania are menirea de a păstra caracterul naţional al culturii, al limbii, al tradiţiilor şi vieţii poporului"[163].

Tocmai acest lucru nu a scăpat guvernanţilor maghiari, ei intenţionând să menţină, ca până atunci, popoarele nemaghiare într-un stadiu cultural inferior. Numai în acest fel puteau fi evitate mişcările naţionale şi revendicările politice, care ar fi putut uşor răsturna tendinţele de hegemonie ale imperialiştilor maghiari.

În aceste condiţii nu mai trebuie să ne mire faptul că guvernanţii au omis a lua în

---

[158] Protocol despre Şedintele Sinodului eparhial din Dieceza română gr. ort. a Aradului ţinute în sesiunea ordinară din anul 1916, p. 120

[159]Protocol despre Şedinţele Sinodului eparhial ... din anul 1917, p. 117

[160]Este important de reţinut faptul că, după retragerea de la conducerea guvernului a lui Tisza István, în vara anului 1917, urmează un guvern "democratic", condus de contele Eszterházy, înlocuit la scurt timp de un nou cabinet "democratic", condus de Wekerle Sándor.

[161]Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar* ..., p. 165

[162] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 160, f. 231

[163]Vasile Popeangă, *Şcoala românească din Transilvania* ..., p. 17

considerare o serie de sugestii şi revendicări ale unor lideri politici români sau ale unor intelectuali de marcă, privind învățământul în limba maternă. Astfel şi demersul ilustrului intelectual, Dr. Aurel Lazăr, privind modelarea copiilor, impunându-se ca o necesitate, considera domnia sa "ca şcoala să ia în considerare limba lor maternă, valorile culturale ce vor fi asimilate de copii şi particularitățile naționale"[164], demers ce va rămâne fără nici un rezultat pozitiv din partea guvernanților.

Procesul de maghiarizare forțată a fost accentuat în anii acestui prim război mondial, loviturile pe care le-a primit învățământul confesional românesc având urmări deosebit de grave.

Despre amploarea acestui fenomen de deznaționalizare vorbesc chiar şi unii maghiari cu idei reformatoare. Unul dintre aceştia este sociologul Iászi Oszkár, el considerând că degradarea umană şi deznaționalizarea a mers până acolo încât "junkeiul maghiar de-abia consideră pe nemaghiari ca oameni; administrația şi justiția într-o limbă străină agravează năpăstuirea poporului; şcoala, care are drept scop maghiarizarea, menținerea naționalităților pe o treaptă inferioară. Nu numai țăranii nemaghiari sunt asupriți, ci şi intelectualii, dacă persistă a rămâne ataşați aspirațiilor culturale şi politice ale poporului lor. Intelectualul nemaghiar nu poate deveni funcționar superior, - el este mereu boicotat de societatea maghiară. Este socotit <<daco-roman>> fiecare cetățean care vorbeşte româneşte şi apără drepturile poporului față de abuzurile funcționarilor"[165].

Declarația acestui intelectual maghiar cu idei progresiste ne ajută a înțelege mult mai uşor gravitatea situației din anii 1912-1919, imposibilitatea în care se găseau învățământul confesional românesc şi biserica românească, de a reacționa şi a se împotrivi la politica de lichidare a elementului cultural românesc, promovată de cercurile conducătoare de la Budapesta.

În anii războiului politica statului maghiar a urmărit, ca şi coordonată principală, înrolarea forțată a învățătorilor români. În acest fel era stopat fenomenul educațional din şcolile confesionale româneşti, sau chiar mai mult, se deschideau noi posibilități de transformare a acestora în şcoli de stat, unde limba de propunere era maghiara.

Primele recrutări şi încorporări forțate din rândul învățătorilor români s-au realizat chiar în momentul izbucnirii războiului. Întrucât anterior am mai făcut unele referiri cu privire la aceste aspecte, nu vom mai insista prea mult asupra acestor probleme.

Încercând o imagine de ansamblu a întregului Bihor vom constata că deja în anul şcolar 1914-1915 au fost concentrați 48 de învățători[166], pentru ca în anul şcolar 1915-1916 numărul acestora să urce la 53[167].

În aceeaşi perioadă a anilor 1914/15 – 1915/16 se constată o agravare a situației învățământului confesional şi în Protopopiatul Beiuş, unde lucrurile "nu s-au schimbat înspre bine, ci dimpotrivă situația şcolii s-a agravat întrucât tot mai mulți învățători sunt chemați să-şi facă datoria pe câmpul de luptă"[168].

Interesant de urmărit sunt sursele documentare la care am avut acces, ele transmițându-ne informații inedite cu privire la aceşti ani. Astfel, pentru anii următori, sursele documentare indică în unanimitate o creştere semnificativă a numărului învățătorilor înrolați în armată. Aflăm că "situația şcolii s-a agravat (începând cu anul 1917

---

[164] *Ibidem*, p. 21-22

[165] *** *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961, p. 250

[166] Protocol despre Şedințele Sinodului eparhial ... din anul 1916, p. 123

[167] Protocol despre Şedintele Sinodului eparhial ...din anul 1917, p. 118

[168] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 146, f. 274

- n.n.-S.H.) întrucât tot mai mulţi învăţători sunt chemaţi ... pe câmpul de luptă"[169]. Aceeaşi informaţie o obţinem şi dintr-o altă sursă documentară, aici menţionâdu-se faptul că "aproape jumătate din învăţătorii noştri regulaţi au fost înrolaţi în armată. În şcoalele acestora învăţământul se poate zice că a stagnat, din lipsă de puteri didactice"[170].

Revenind la aria geografică a Protopopiatului Beiuş, avem la dispoziţie un document deosebit de important, care ne informează cu privire la situaţia învăţământului confesional ortodox pe anul 1917. Aflăm astfel că "în cele 52 parohii învăţământul l-am prevăzut 8 învăţători definitivi, 3 învăţătoare definitive, 5 învăţători provizorii, 2 învăţătoare provizore, iar învăţători concentraţi avem şi astăzi 5"[171].

Realizând un banal calcul matematic vom constata că existau la acea dată doar 18 învăţători, definitivi şi provizorii, şi 5 învăţători înrolaţi în armată. Mergând mai departe cu acest calcul constatăm cu durere faptul că cel puţin 29 de parohii ale acestui protopopiat, din cele 52 existente, erau lipsite de învăţători.

Nu vom insista din nou asupra motivelor pentru care preoţimea rurală românească din Protopopiatul ortodox Beiuş nu s-a implicat suficient în procesul educaţional, cu atât mai mult cu cât această atitudine noi nu ne-o putem explica. Nedumirirea noastră este cu atât mai mare cu cât, parcurgând materialul arhivistic accesibil, am constatat o implicare temeinică, în acest proces, a forurilor superioare ale bisericii ortodoxe. Chemările şi ordinele vicarilor episcopali nu au fost urmate însă în mod consecvent de preoţimea rurală ortodoxă.

Revenind la situaţia învăţământului confesional românesc, vom insista puţin asupra soluţiilor pe care le prezintă, în vara anului 1918, vicarul Roman R. Ciorogariu.

Vom aminti în acest sens circulara lansată de vicarul episcopal în iulie 1918, prezentând acelaşi text zguduitor cu care ne-am obişnuit deja[172]. În acest document se amintea că "împrejurările ... pentru şcoală nu s-au schimbat spre mai bine, dimpotrivă s-au mai agravat prin concentrarea tot mai mare a învăţătorilor la armată ... , astfel pe anul şcolar 1918-1919 nu putem conta nici la un învăţător nou", întrucât "absolvenţii de pedagogie ... toţi au intrat în serviciul războiului". În continuare, vicarul recurge la o chemare patetică, încercând şi în acest fel mobilizarea preoţimii, în caz contrar existând riscul – aprecia domnia sa - "să ... ne pierdem generaţia nouă pentru biserică şi neam".

Soluţia pe care vicarul Roman R. Ciorogariu o vede ca fiind viabilă în aceste condiţii dificile ar consta în următoarea formulă: acolo unde "comunele sunt apropiate, de pildă la 2-3 kilometri, ori să se concentreze şcolarii din două comune la şcoala unde este învăţător, ori învăţătorul să preleagă jumătate de zi într-o comună şi ceilaltă jumătate în altă comună"[173].

Această formulă propusă în august 1918, pentru anul şcolar 1918-1919, chiar dacă era deosebit de dificilă, atât pentru învăţător, cât şi pentru elevi, era una care se impunea în acele vremuri de restrişte, de lipsuri insurmontabile.

Cu toate aceste greutăţi, cu toate temerile vicarului episcopal, au fost înregistraţi pentru anul şcolar 1918/1919, o serie de noi învăţători, titulari şi suplinitori, în mai multe parohii ortodoxe din Protopopiatul Beiuş. Amintim în acest sens parohiile: Drăgoteni, Pocola, Pociovelişte, Vărăşni, Forău, Cresuia, Petreasa, Beiuş (şcoala de băieţi), Beiuş

---

[169] *Ibidem*, dos. 153, f. 29
[170] Protocol despre Şedintele Sinodului eparhiàl ...din anii 1918 - 1920, p. 230
[171] D.J.B:A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 159, f. 149-151
[172] *Ibidem*, dos. 161, f. 139
[173] *Ibidem*, dos. 160, f. 54

(şcoala de fete), Nimăeşti, Sohodol, Crânceşti şi Sălişte[174].

Dar cu toate acestea, situația învățământului confesional ortodox din protopopiat nu se va ameliora, ci, dimpotrivă, va cunoaşte o deteriorare accentuată, înregistrându-se pentru anul şcolar 1918/1919 cel mai mic procentaj al frecvenței şcolare din întreaga perioadă luată în studiu.

Într-un mod oarecum firesc, înrolarea forțată în armată a învățătorilor români, lipsurile accentuate cu care s-a confruntat fenomenul educațional românesc în perioada războiului, au atras după sine o scădere considerabilă a numărului de elevi înscrişi la şcolile confesionale, precum şi a acelora care au frecventat prelegerile.

La nivelul întregului Bihor erau obligați a frecventa prelegerile în anul şcolar 1913 – 1914 un număr de 34.341 elevi, din care au urmat cursurile aproape jumătate, mai exact 16.021 elevi[175]. Pentru acest an şcolar în Protopopiatul Beiuş erau obligați să cerceteze şcoala 5.271 elevi având vârsta cuprinsă între 6 şi 12 ani, frecventând însă şcoala mai puțin de 25 % din totalul lor[176].

Media mult mai scăzută din Protopopiatul Beiuş, privind frecvența şcolară, s-ar explica prin faptul că avem de a face cu o populație pur românească, de confesiune ortodoxă, cunoscut fiind faptul că în rândul populației ortodoxe româneşti s-au înregistrat mereu cele mai mici procentaje privind frecvența şcolară. De remarcat faptul că şi în localitățile cu populație românească, dar de rit greco-catolic, acest procentaj era mai ridicat. Nu mai luăm în discuție localitățile predominante de populație maghiară, unde gradul de instrucție era cel mai ridicat, aceasta şi ca urmare a sprijinului material primit din partea statului maghiar.

Pentru anul şcolar 1914-1915 se remarcă o scădere a numărului elevilor la nivelul Bihorului, cu 2685, față de anul şcolar anterior. Această scădere se explică prin faptul că guvernul a emis ordinațiunea ministerială cu nr. 23436/1914, în temeiul căreia elevii claselor a IV-a, a V-a şi a VI-a erau scutiți de frecventarea şcolii, pentru a putea participa la treburile gospodăreşti şi ale câmpului[177].

Această scădere a numărului elevilor se înregistrează de la an la an. Pentru anul şcolar 1915-1916, la nivelul Bihorului se înregistrează un număr de 25.875 elevi obligați a frecventa şcoala. Dintre aceştia au urmat cursurile un procentaj de 56%, adică 13.923 elevi[178].

În acest an şcolar numărul elevilor din Protopopiatul Beiuş, obligați să frecventeze şcoala, a scăzut la 4586[179], rămânând în anii următori constant sau cunoscând oscilații nesemnificative. Astfel, pentru anul şcolar 1916-1917 s-au înregistrat un număr de 4436 elevi, cu vârsta cuprinsă între 6 şi 12 ani, obligați la frecvența şcolară[180], iar pentru anul şcolar 1917-1918 sunt consemnați un număr de 4441 elevi[181].

Foarte interesant este, după părerea noastră, saltul numeric înregistrat în anul şcolar 1918-1919, atunci când se ajunge la 4889 elevi obligați a frecventa prelegerile. Din păcate tot acum se înregistrează şi cea mai scăzută cotă de participare a elevilor la prelegeri, fiind înregistrat un procentaj de numai 10,5%[182]. Şi acest procentaj scăzut, înregistrat în

---

[174] *Ibidem*, f. 98, f. 106-107, 117-118, f. 133-136, f. 191, f. 197; dos. 162, f. 54

[175] Protocol despre Şedintele Sinodului eparhial ... din anul 1915, p. 155-156

[176] D.J.B.A.N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 129, f. 403-408;

[177] Protocol despre Şedintele Sinodului eparhial ... din anul 1916, p. 123

[178] Protocol despre Şedintele Sinodului eparhial ... din anul 1917, p. 118

[179] D.J.B.A.N., fond Protopopiatul ortodox Beiuş, inv. 1057, dos. 145, f. 318-323;

[180] *Ibidem*, dos. 150, f. 69-74;

[181] *Ibidem*, dos. 161, f. 336-341;

[182] *Ibidem*, dos. 167, f. 108-113;

ultimul an al războiului, este explicabil dacă ținem cont de amploarea pe care a avut-o acest război, de prelungirea lui neasteptată şi de toate greutățile şi lipsurile care însoțesc o asemenea conflagrație mondială.

În Bihorul anilor 1916-1917 scăderea numărului elevilor este semnificativă, ajungându-se până acolo încât prelegerile să fie cercetate de un număr de numai 7393 elevi[183].

După cum s-a mai arătat pe parcursul acestei lucrări, după anul 1917 situația se va îngreuna şi agrava mult, observându-se o uşoară ameliorare spre sfârşitul anului 1918, atunci când înfrângerea Puterilor Centrale era iminentă iar lupta de eliberare a popoarelor subjugate luase proporții.

Sfârşitul războiului, la 11 noiembrie 1918, nu a însemnat şi sfârşitul operațiunilor militare în aceste regiuni. Este cunoscut faptul că aici s-a instituit o adevărată teroare care a mai durat câteva luni, căreia îi va pune capăt campania de eliberare a armatei române. În acest fel au ajuns zilele de 19 şi 20 aprilie adevărate zile de sărbătoare, ele amintind de eliberarea Beiuşului istoric şi a Oradiei Mari.

Până la momentul eliberării însă, au fost înregistrate nenumărate momente de încordare şi pentru învățământul confesional românesc. Despre realitățile care au caracterizat învățământul confesional ortodox românesc din Protopopiatul Beiuş în această perioadă, aflăm din "Raportul" întocmit de către inspectorul şcolar Petru E. Papp, în iunie 1919, pe care-l adresează Consistoriului gr.-ort.rom. din Oradea Mare. Citind printre rânduri acest deosebit de interesant şi valoros document de arhivă, avem ocazia să aflăm, printre altele, că "anul acesta şcolar a fost unul cu cele mai puține rezultate posibile, deoarece îndată după începerea prelegerilor a izbucnit gripa spaniolă, în urma căreia prelegerile au fost sistate până în luna Faur. În alte sate şcoala n-a mai putut fi redeschisă, fiindcă ne-au năpădit Săcuii – pe la sfârşitul lui Faur – mai pe urmă comuniştii, şi *noi stăm sub o continuă teroare* (subl.ns.-S.H.). Deşi a venit apoi armata română şi dezrobirea noastră națională, țăranii rămânând foarte în urmă cu lucrul câmpului, *nu s-a mai putut produce o stare normală în mersul învățământului, aşa că numai la un număr neînsemnat de şcoale s-a dat examenul final. (subl.ns.-S.H.)*"[184].

Documentul amintit are o valoare istoriografică deosebită, surprinzând, cu o sumedenie de exemple, consecințele nefaste pe care le-a lăsat în urma sa acest război.

Ne reține atenția în continuare "Circulara"[185] pe care vicarul episcopal Roman R. Ciorogariu o lansează în iulie 1919 de la Oradea Mare tuturor oficiilor protopresbiterale şi parohiale, aflate sub jurisdicția Consistoriului ortodox român din Oradea Mare. La rândul său, un document foarte interesant, acesta ne furnizează informații cu privire la desfăşurarea învățământului în anul şcolar 1919-1920. Aflăm astfel că "limba maghiară, dimpreună cu istoria, geografia şi constituțiunea Ungariei se scot din învățământul primar", iar în locul acestora se introduce în mod obligator, Istoria dimpreună cu Geografia şi Constituțiunea țărilor locuite de Români".

Mai mult decât atât, se pledează pentru ridicarea învățământului confesional, pentru sprijinirea acestuia de către stat, pentru o salarizare corespunzătoare a învățătorilor confesionali, astfel încât din acest punct de vedere "să nu fie nici o deosebire între învățătorul confesional şi învățătorul de stat".

Acelaşi Roman R. Ciorogariu insistă, în "Circulara" din august 1919[186], pe o serie

---

[183] Protocol despre Şedințele Sinodului eparhial ... din anii 1918 - 1920, p. 232

[184] D.J.B.A. N., *fond Protopopiatul ortodox Beiuş*, inv. 1057, dos. 167, f. 5-6;

[185] *Ibidem*, dos. 168, f. 154;

[186] *Ibidem*, dos. 164, f. 198;

de probleme privind salarizarea învățătorilor confesionali ortodocși români. În continuare vom reda fragmentar și această sursă documentară, oprindu-ne pentru câteva clipe și asupra acestei probleme acute, aceea a salarizării cadrelor didactice. Aceasta cu atât mai mult cu cât avem de a face cu o nouă amprentă lăsată de război și legislația maghiară în sectorul educațional românesc.

Vicarul episcopesc a ridicat această problemă considerată acută, care a caracterizat acești ani ai războiului și care explică, într-o oarecare măsură, penuria învățătorilor în școlile confesionale ortodoxe din Bihor. Astfel, reținem din acest document că: "Unii învățători de ai noștri nici până azi n-au primit toate întregirile ce li se cuvin pentru că salarele lor învățătorești să corespundă măsurii fixate de lege, iar alții și dacă au întregirile de salare, ori anumite ajutoare de război ... acele uneori sunt mai mici decât a învățătorilor cu asemene ajutoare votate de statul ungar de până aici".

În aceste condiții considerăm demersul inițiat de vicarul Roman R. Ciorogariu ca fiind unul pertinent care se impunea și, ca atare justificat.

Așa cum s-a mai spus, sfârșitul războiului nu a însemnat și lichidarea problemelor cu care s-a confruntat sute de ani la rând învățământul românesc. Nici Unirea din 1 Decembrie 1918 nu a rezolvat problemele stringente ale învățământului românesc, dar prin instituirea unor organe de conducere românești, a Consiliului Dirigent, adevăratul guvern din spațiul intracarpatic în perioada 1919 – 1920, s-au creat condiții propice revigorării acestui sector.

În anii de activitate ai Consiliului Dirigent se menține penuria de învățători, consecința nefastă a anilor de dominație maghiară, a războiului abia încheiat. În aceste condiții *se va face apel în continuare la preoțimea ortodoxă* cu mențiunea că "preoților cari s-ar angaja la acest serviciu cultural li se pune în vedere remunerația de învățător începător, împreună cu acele adausuri de război, pe cari în calitate de preoți nu le primesc"[187]. Erau vizați însă numai preoții capabili și care "vor anticipa promisiunea că-și vor îndeplini conștiincios și cu zel activitatea de învățător".

Unirea din 1918 a deschis posibilitatea aniversării în școli a evenimentelor istorice românești, interzis a fi și cel puțin menționate până la acea dată. Astfel, s-a ajuns a fi serbată, spre exemplu, ziua de 24 ianuarie, precum și 27 martie și 1 decembrie. Cursurile erau sistate în aceste zile de sărbătoare, se organizau serbări și spectacole, era o adevărată atmosferă de bucurie[188].

Cea mai mare satisfacție care a însoțit biserica ortodoxă românească din Bihor, susținătoare a școlilor confesionale românești, a fost cu siguranță mesajul regelui Ferdinand I, făcut credincioșilor români la Oradea Mare, cu privire la reînființarea Episcopiei de Oradea Mare[189]. Primul episcop al noii Episcopii ortodoxe va fi părintele Roman R. Ciorogariu.

Gravitatea fenomenului prezentat este accentuată de *creșterea semnificativă a numărului de analfabeți proveniți din rândurile populației ortodoxe românești.* Această realitate dureroasă trebuie să o consemnăm ca atare, cu atât mai mult cu cât românii nu se fac vinovați de acest fenomen, *ei sunt victimele sistemului legislativ existent și a ororilor războiului.*

Toate sursele documentare parcurse indică accentuarea acestui proces în anii războiului; logica omului de rând convergând spre aceeași concluzie: sistarea prelegerilor, din diverse motive, nu putea avea alt rezultat decât îngroșarea numărului necunoscătorilor

---

[187] *Ibidem*, dos. 168, f. 28
[188] *Ibidem*, f. 24;
[189] *Ibidem*, f. 116;

scrisului şi cititului.

Faptul că, în ansamblul ei, populaţia Bihorului îşi însuşise noţiunile de scris şi citit în proporţie de 53%[190], trebuie pusă pe seama faptului că procentajul este rezultatul mediei realizate între cunoscătorii de carte ai tuturor naţionalităţilor din judeţ. Ori discordanţa, în acest sens, este uriaşă, între populaţia maghiară, puternic susţinută în procesul educaţional de către statul maghiar şi populaţia românească ortodoxă, în rândurile căreia "numărul analfabeţilor era în proporţie de 76,7%"[191].

Încercări de ameliorare a acestor realităţi neplăcute şi dureroase totodată au existat în toată această perioadă. Ele au fost concretizate prin acţiunile întreprinse de societăţile culturale româneşti, unde la loc de frunte se înscriu demersurile Astrei, şi prin activitatea bisericii româneşti, acţiuni care-şi propuneau combaterea analfabetismului în rândul populaţiei româneşti din lumea satelor.

În cadrul acestor acţiuni umanitare se înscriu, printre altele, organizarea cursurilor de alfabetizare, care se adresau tuturor locuitorilor satelor, indiferent de vârsta acestora sau de sex, precum şi editarea de manuale şcolare româneşti, dar şi înfiinţarea bibliotecilor poporale, menite a sprijini acest proces de culturalizare a satelor româneşti din Transilvania dualistă.

Toate aceste acţiuni culturale şi educaţionale aveau drept scop emanciparea culturală, social economică şi politică a românilor din aceste teritorii, vremelnic încorporate în graniţele monarhiei bicefale; bisericii şi şcolii revenindu-le un rol primordial şi incontestabil în derularea acestor evenimente.

Romanian Confessional Education in Orthodoxe Residence from Beiuş (Bihor county) in 1912-1919

(Summary)

Romanian education in dualistic Transylvania didn`t had, so far, a privileged place in Romanian historiography, so any registering concerning this issue is useful.

Starting from these facts, I conceived this work making a foray in dualistic Transylvanian realities, for the moment on educational system from Bihor county,(Orthodox residence from Beiuş) during last years of the dualistic political system (1912-1919).

The paper analyses, one after the other, the difficulties that Romanian confessional education faced during this time, the ominuous effects and the reasons that generated this crisis of Romanian educational system: Hungarian legislation, the policy of Hungarian state, the poverty of Romanian peasantry and carelessness concerning education, the aversion of First World War.

[190] Prof. Vasile Popeangă, *Lupta corpului didactic din Transilvania* ..., p. 102

[191] Ioan Popovici, *Informaţii din arhivele bihorene* ..., p. 510

A nemzeti tanácsok jogi és politikai helyzetéről 1918 november – 1919 február

Ormos Mária

A Magyar Nemzeti Tanácsról és országos hálózatáról Schönwald Pál írta a legátfogóbb munkát mintegy 30 évvel ezelőtt. Munkáját azonban Hajdú Tibor kivételével általában nem hivatkozzák meg, a kézikönyvek irodalmi ajánlásaiban nem szerepel, vagyis e jogász szerző feldolgozása a történelem oktatásban és a történelmi szemlélet alakulásában nem, vagy alig hasznosul. Így azután a Népköztársaság e fontos szervét nagyjából–egészéből ellepi a feledés.

Ez önmagában véve mégsem indokolná, hogy a kérdést — pontosabban szólva annak egy részét — előadás tárgyává tegyük. Az igazi indok a következő: Schönwald a vidéki NT–ok leveleiből, beadványaiból, javaslataiból, panaszaiból stb. összeálló — egyébként teljesen heterogén és nehezen rendszerezhető — iratanyagot egy folyamatos történet részeként építette be mondandójába, az itt található dokumentumokat jórészt illusztrációként használva fel. Az anyag azonban minden spontaneitása ellenére, vagy talán éppen ezért, ennél jóval többet nyújt. Elemzése alapján ugyan nem lehet biztos következtetésekre jutni még csak arra nézve sem, hogy vajon országszerte egyáltalán hány NT alakult, és még kevésbé arra, hogy közülük mennyi volt autonóm jellegű és mennyi csupán a helyi közigazgatás átkeresztelt köntöse, vagy hogy az autonóm tanácsok társadalmi összetétele miként alakult. Ezzel szemben az MNT Irodájába áramló, valósággal áradó írásokból, amelyeknek megszerkesztésére senki nem adott ki utasítást, sőt azok elküldését többnyire nem is kérte, következtetni lehet az ország gazdasági, pénzügyi, közlekedési, kereskedelmi, közélelmezési állapotára, az életfeltételek minőségére, a leszerelt vagy inkább szélnek eresztett katonák reménytelen helyzetére, széles csoportok, rétegek hangulatára, annak változásaira, a viták mibenlétére, az úgynevezett „fosztogatások" természetére és a megtorlások hátterére.

Mivel Schönwaldnak más szempontjai voltak, érthető, ha a szóban lévő anyagot e szempontok szerint nem elemezte. Ugyanakkor vélhetően nagyon is kívánatos, hogy ez egyszer megtörténjék. A másik indoka annak, hogy feltúrjuk a Magyar Nemzeti Tanács, az MNT dossziéit, abban áll, hogy bizonyos kérdéseket eddig sem ő, sem más nem fogalmazott meg, illetve hogy kínálkozó kérdésekre olyan kvázi válaszokat sugallt, amelyek valójában nem, vagy nem teljesen fedik a valóságot.

Csak néhány kérdésre utalok a lehetségesek közül. Ilyen: miért működött országgyűlésként, vagy pontosabban szólva: ideiglenes alkotmányozó nemzetgyűlésként az MNT, ha valójában nem volt ilyen funkciója, illetve, ha szántak neki, akkor ki és miért tette lehetetlenné, hogy e feladatkörben valóban kifejtsen tevékenységet? Miért hozták létre a NT–ok országos hálózatát, ha működését eleve lehetetlenné tették? Mire szolgált egyáltalán, milyen koncepcióban ágyazódott tiszavirág jellegű létük, és miért számolták fel még jóval azelőtt, hogy bármi mással helyettesíteni lehetett volna őket? Továbbá: milyen politikai és társadalmi üzenetet hordoztak e szervezetek? Milyen jellegűek voltak a maguk konkrét valóságában „a novemberi tömegmegmozdulások", milyen csoportok vettek

azokban részt, kik és mik voltak a „célszemélyek", és egyáltalán, mi volt a cél? Ki vagy kik voltak érdekeltek az úgynevezett „rend–teremtésben", és az kikre irányult?

A lehetséges elemzési szempontok közül e helyen csak egynek, a vidéki NT–ok jogi és politikai helyzetének vázolására vállalkozom. NT–ot a magyar vidéken sokféleképpen hoztak létre, de két alaptípus mégis elkülöníthető megalakításuk formáját és lényegét tekintve, ami azután behatárolta további működésüket is. Az egyik fő változatot az képezte, midőn a helyi — megyei, városi, községi, nagy ritkán járási — hatóság maga hozta létre a NT–ot, többnyire úgy, hogy a korábbi tisztviselői kar, illetve a helyi hatóság a helyén maradt, és legfeljebb csak enyhén egészült ki újonnan választott tagokkal. Történt ez egyébként az MNT november 1–i felhívásának szellemében, még ha hozzá is tehető ehhez, hogy egyúttal a régi vezetők érdekeinek megfelelően. Magától érthetődik, hogy ezt leginkább a megyékben és a nagyobb városokban lehetett keresztülvinni, míg a kisebb helységekben a helyi erőviszonyok, olykor pedig véletlenek döntöttek. Mindkét esetre bőven találni példát.

Meggyőző minta az első változatra — többek között — Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának november 4–i ülése, ahol a precízen vezetett jegyzőkönyv szerint elfogadtak egy minden igényt kielégítő demokratikus határozati javaslatot, majd a NT elnökévé „egyhangú felkiáltással" megválasztották az addigi főispánt, Széchenyi Aladárt. (Az eljárás annak ellenére is tipikusnak tekinthető, hogy Széchenyi közel állt a köztársasági politikához és személy szerint Károlyi Mihályhoz). Személyi vonatkozásban — szervezeti téren — a demokráciának mindössze annyiban áldoztak, hogy a korábbi alispán mellé még két alelnököt iktattak be: Gaál Gasztont és (nagyatádi) Szabó Istvánt. Mindketten tagjai voltak a korábbi alsóháznak.

Számos példa található azonban az anyagban arra is, hogy a kisebb helységekben széles közönség döntött a NT megalakításáról vagy a helyi közigazgatási tisztviselők kezdeményezésére, vagy egy okos és agilis polgár jóvoltából. Az utobbi folyamatot jól szemlélteti a horgosi (Csongrád vm.) eset, ahol a népgyűlés összehívása Herédi Józsefnek, amint erről szóló beszámoló levelében önmagát nevezi, Józsi bácsinak volt köszönhető. Nem említi, hogy tudott volna az MNT felhívásáról, és valójában nem is tudhatott, amikor november 1–én azt látta, hogy az állomáson veszteglő katonavonat „értelmetlenebbjei" — akiknek egyébként vélhetően nem volt se enni– innivalójuk, se pénzük, hanem egyedül fegyverük volt — nekiálltak a helység közepén lévő boltok, raktárak, műhelyek és természetesen a kocsma szétdúlásának. Úgy látta, hogy a „legnagyobb borzalom" elkerülése érdekében valamit tenni kell. Csakhogy a bíró azt mondta, hogy az általa javasolt népgyűlést nem lehet egyszerűen kidoboltatni, hanem ahhoz meg kell szerezni a főszolgabíró engedélyét. Herédi József már–már azt hitte, hogy mégis bekövetkezik a „ végső borzalom", amikor megérkezett a főispán utasítása, hogy a népgyűlést igenis dobolják ki és tartsák meg. November 2–a volt, így tehát a főispán már tudott az MNT felhívásáról, és esze ágában sem volt, hogy szembehelyezkedjék a központi hatalommal.

Tette ezt — sorstársaihoz hasonlóan — annál is kevésbé, mivel a szóban forgó felhívást a legjobb akarattal sem lehetett jól értelmezni. Ebben ugyanis a NT–ok legfőbb feladataként szerepelt a helyi hatóságok tevékenységének „ellenőrzése". Józan paraszti ésszel, de még kiművelt politikai aggyal is ebből a legtöbben arra következtettek, hogy mivel az ellenőrzést mindig egy felettes szerv gyakorolja, a NT–okat értelemszerűen a helyi

közigazgatás fölé rendelték. Igaz, hogy a szövegnek voltak korlátozó kitételei is, amennyiben óvta a NT–okat attól, hogy „beavatkozzanak" a hatóságok dolgába, és figyelmükbe elsősorban a felvilágosítást, az önkéntes gyűjtést, valamint a hazatérő katonák ünnepélyes fogadásának megszervezését ajánlotta, a szövegben mégis csak ott állt az ellenőrzés kifejezés, és egyelőre nem lehetett tudni, hogy ez gyakorlatilag mit jelent. Jó idő telt el, amigg kiderült, hogy semmit sem jelent. (E feladatkör megnevezése egyébként jogi képtelenségre vezetett annyiban, hogy az első modellbe tartozó NT–ok, ahol maguk a helyi hatóság reprezentánsai ültek, végeredményben önmaguk ellenőrzésére voltak hivatottak).

Körülbelül három hétig tartott a bizonytalanság mint az MNT, mint a helyi NT–ok felhatalmazása körül, és ez egybeesett azzal a szakasszal a NT–ok életében, amikor — kisebb nagyobb súrlódások ellenére — az autonóm NT–ok is együtt tudtak működni a hatóságokkal. Ennek azonban nemcsak az említett bizonytalanság volt az oka, — még ha ezt talán döntőnek is tekinthetjük. További ok volt, hogy két kérdésben a hatóság és a NT szinte mindig egyetértett. Az egyik abban állt, hogy a NT–okban a hatóságok szövetségest véltek felfedezni a rend biztosítása vagy helyreállítása kérdésében. Hozzáteszem: egyáltalán nem alaptalanul. Bármelyik kategóriába tartoztak is, a NT–ok legfőbb feladatuknak valóban a rend megőrzését vagy helyreállítását tekintették. Többnyire azonnal felállítottak valamilyen őrző–védő alakulatot, amit hívhattak nemzetőrségnek, de máskor nép–, falu vagy polgárőrségnek neveztek, a dolog lényege az volt, hogy megóvják a várost, a községet, a falut az olyan cselekményektől, mint amilyenektől a már idézett Herédi József számolt be.

És a még rosszabbtól. A fegyveres rablás ugyanis ellenállás esetén nem ritkán vezetett a gyilkosságig. Így például a Hajdú Tibor által is meghivatkozott Látrányban (Somogy vm.) — még mielőtt bárki bármilyen „megtorlásra" gondolt volna — bizony hullák feküdtek az utcán. Szemben az MNT–hoz panaszt benyújtó fiatalember adatával, a NT elnöke a helységben távolról sem 150 lakosról tudott, akiket „állati módon agyonvertek és megpofoztak" volna, hanem — legalábbis szerinte — 7 főről, akiket viszont nem megpofoztak, de részben felakasztottak, részben golyó által kivégeztek. Ezek az áldozatok azonban nem parasztok, nem földművesek, sőt még csak nem is helybeliek voltak, hanem Látrányban sosem látott katonák. A látrányi zendülés egyébként ugyanúgy zajlott le, mint a hertelendi és egy sor más. Leszerelőben lévő katonák kezdték, és csatlakozott hozzájuk néhány helybeli kocsmatöltelék, akik közül három ellen — megint csak a NT elnöke szerint — már a saját jó édesanyja is többször oltalmat kért. Az MNT az idézett panaszos (az egyik randalírozó testvére) adatai és feljelentése alapján megszídta a helyi NT–ot, Látrányból azonban, mint láthattuk, egészen más felvilágosítást kapott, a rendteremtő akciót vezető Lovass hadnagy pedig azt írta, hogy ők ugyan beszüntethetik tevékenységüket, ha az MNT úgy kívánja, de ha az anarchia ismét felüti a fejét, akkor jöjjenek a tett színhelyére maguk az urak.

Az akcidentális eseteket elhagyva és általánosítva valamelyest az egyébként végső következtetésekre e szempontból sem alkalmas anyagot, annyit mindenképpen meg lehet állapítani, hogy az október végi, november elejei mozgolódások és incidensek alapvetően különböztek a nemzetiségi, illetve a zömmel vagy egészen magyarok lakta területen. Az előbbiben a célszemélyek többnyire gazdag vagy annak hitt magyarok, nagyon gyakran

nagybirtokosok vagy bérlők, a magyar területeken azonban általában nem ezek, hanem kereskedők, iparosok, kocsmárosok, nagy ritkán gazdagabb parasztok voltak. Egy–két esetben előfordult, hogy a zendülők kárt tettek uradalmi vagyonban, de akkor is elsősorban élelemszerzés okán: állatokat lőttek ki az erdőből vagy lecsapolták a halastavat. Egy–két esetben került csak sor kastélyok, kúriák kifosztására. Az utóbbi övezetben nincs nyoma annak, hogy bárhol is sor került volna erdő, rét, legelő vagy szántó kisajátítására, földfoglalásra, vagy uradalmi központ megtámadására. Az viszont előfordult, hogy egy–egy NT megzsarolt néhány nagyobb uradalmat, hogy a helybeli ínségen segítsen.

A magyar területeken tehát paraszti zendülésekről — legalábbis a szóban lévő iratanyag alapján — meglehetősen nehéz beszélni. Sokkal inkább szó volt éhséglázadás jellegű megmozdulásokról, amelyekben élenjárnak a minden ellátmány és kötelék nélkül a vakvilágba szétszórt katonák. E megmozdulásoknak — úgyszólván akarva vagy akaratlan — volt még egy sajátos kísérő tünete, és vélhetően egyúttal hangulata. A felsorolt célszemélyek ugyanis a legtöbbször zsidók voltak. Az MNT anyaga egyébként egy esetben, Óbecsén (Bács–Bodrog vm.) kifejezetten előtérbe állítja a „fosztogatás" antiszemita jellegét, amennyiben az itt fellépő nemzetőrök nem elégedtek meg azzal, hogy mindenükből kiforgasság a zsidó boltosokat és kocsmárosokat, de egyúttal valamennyiüket családostól elzavarták a községből, és aki vonakodott távozni, azt ütlegekkel térítették jobb belátásra. Az már csak ráadás, hogy ezt az akciót a helyi nemzetőrség hajtotta végre.

Ami magát a földkérdést illeti, azok a NT–ok, amelyek vele egyáltalán foglalkoztak levelükben, felterjesztésükben, meglehetősen mérsékeltnek mutatkoztak. A föld kisajátításának és felosztásának gondolata nem bukkan elő e lapokon, legfeljebb egy–egy utalás található rá, hogy bizonyos helyeken már–már ilyesmit pedzenek az emberek. A NT–októl származó javaslatok elsősorban arra irányultak, hogy tegyék jóvá azokat a károkat, amelyek a háború alatt a bevonult katonákat és családjukat, valamint általában véve a kisgazdákat érte, illetve, hogy aki akar és azt megteheti, vásárolhasson az állam által e célra rendelkezésre bocsátandó földekből. Többféle elképzelés is olvasható arról, hogy az állam miként juthatna ilyen áruba bocsátható földhöz, de ezek között sem merült fel az általános, vagy akár csak egy radikális kisajátítás. A legmesszebb az a javaslat ment, amely az 1000 hold feletti birtokrészek kisajátításáról beszélt, de ez olyan időpontban történt, amikor már közismert volt, hogy a kormány is foglalkozik a földreformmal. E kérdés másik oldala volt, hogy a megbüntetendő személyeket pedig az a csoport tette ki, amely jogtalanul nyerészkedett a háborún, miközben a többség a fronton szenvedett. Élen jártak ezek között az olyan hatósági személyek, akik a frontszolgálat ellenében kiszolgáltatandó járulékok egy részét egyszerűen zsebre vágták, vagy a pénz feletti rendelkezési jogukkal visszaélve azt zsarolásra használták fel. Mindent összevéve: a NT–ok, és azok sorában az autonóm NT–ok is a reform talaján álltak a földkérdésben.

E ponton — noha nem lehet célom a katonaság kérdésének részletes elemzése — néhány mondat erejéig mégis kitérek e fontos problémára. A katonák arra kényszerültek, hogy egyénileg keressék az útjukat. Ez a forradalom utáni első időkben a nagy átlagot tekintve kétfelé vezetett. Az egyik csoport legfőbb törekvése abban állt, hogy valahogy élve hazajusson, megúszva az idegen rekvirálókat, az éhezést és más veszedelmeket. Ha nem látott más lehetőséget, bandába állt, és fosztogatott, rabolt, és mivel közben bőven ivott, nem ritkán gyilkolt is. Egy másik rész viszont a „jó fiúk" táborába állt, és ezen a módon

próbálta megszerezni — nyilvánvalóan nem egészen mellékesen — a mindennapi betevőjét. Ők lettek a mindenféle őrségek valamint a katona tanácsok tagjai, és úgy vélték, hogy szolgálnak, és védenek a haza és a rendszer érdekében. Csakhogy... Csakhogy a számításuk többnyire nem vált be. Igaz ugyan, hogy a kormány a nemzetőrségek tagjai számára megítélt egy nem is jelentéktelen zsoldot, ezt azonban általában nem tudták kifizetni, mert nem volt miből. Így azután olykor maguk az őrségek is megbízhatatlanokká váltak. Mint említettem, Óbecsén maguk hajtották végre a rablásokat, de hivatkozhatom arra is, hogy az egyik helység nemzetőrsége agyba–főbe verte a szomszédos helység NT–ának tagjait, mert saját megbízói érdekében újra rekvirálni akart egy már elrekvirált holmit.

Nos, bárhogyan is, a helyi NT–ok minden ismert esetben rendpártiak voltak, és annak biztosítása érdekében ők is hajnaldóak voltak elmenni a „legszigorúbb" intézkedésekig, vagyis a ki nem mondott, hanem csak látensen alkalmazott statáriális eljárásig. Csakúgy, mint a kormány. Ez volt tehát egyúttal az egyik oka annak, hogy a forradalmat követő első három hétben a helyi hatóságok együttműködtek nem csak a maguk szervezte ál–NT–okkal, de a valódi, autonóm NT–okkal is.

A másik ok viszont abban állt, hogy mindenki tudta: a nyugalom fenntartása csak úgy biztosítható, ha gondoskodni tudnak a közösség elemi szükségleteinek kielégítéséről. Nem volt titok, hogy az éhező, rongyos és nyomorgó ember jelenti a legnagyobb veszélyt a társadalmi békére nézve. Ebben pedig — úgy tűnt — a hivatali hatóság szintén rászorult a NT–ok segítségére. Márpedig a leszerelő katonák hosszú ideig nem láttak pénzt, miközben egy részüket hazafelé tartva ráadásul mindenükből kifosztottak, a hadiözvegyek és árvák nem kapták nem az őket megillető járadékot, az üzemek és malmok fűtőanyag, energiaforrás híján alig dolgoztak, vagy leálltak, az üzletek üresen ásítoztak, az áru néhány kilométeres szállítása a MÁV csődje miatt leküzdhetetlen akadályokba ütközött, ettől eltekintve pedig életveszélyes kaland volt, a parasztok már nem tudták etetni az állatokat, mert az állam minden úgynevezett „felesleget" elrekvirált, de egy részük már maga is kétségbe ejtő helyzetben volt, mert ha ennivalója akadt is, már lekopott róla a ruha és a csizma vagy cipő. Ami pedig az úgynevezett „ellátatlanokat" illette, ők már valóban nem jutottak hozzá a liszthez, cukorhoz, gyufához, petróleumhoz, hogy a húsról és a tejről ne is beszéljünk.

A NT–ok éppen azt tekintették legfőbb feladatuknak, hogy saját településük ellátásról gondoskodjanak. Oroszlánként védelmezték a falu, község, város érdekeit, és nem sokat törődtek az „országos" érdekkel, de még a szomszédos település érdekeivel, mi több, jogaival sem. A folyamatot, amely e feladat jegyében indult, a legjobb akarat mellett is csak nemzeti méretű zabrálásnak lehet nevezni, amelyben önállóan vagy csendestársként részt vettek a helyi hatóságok is, a legfőbb szervezők azonban a NT–ok, a végrehajtók pedig nemzet– nép– vagy falu–őrök voltak, ritkábban pedig csendőrök. Másként szólva: a már érintett spontán és éppen spontaneitása miatt szerfelett veszedelmes fosztogatási hullám mellett elkezdődött egy szervezett, önmagát legálisnak tekintő fosztogatás is, amit többnyire rekvirálásnak neveztek. E helyi rekvirálási tevékenység voltaképpen válasz volt egyrészt a megelőző állami rekvirálásra (ami ráadásul folytatódott is), illetve arra, hogy az állami koncepció a javak összegyűjtéséről, majd igazságos szétosztásáról csak fele részben

valósult meg. Egészen jól végrehajtották az elrekvirálás szintjéig, ott azonban a dolog láthatóan megrekedt, és országos elosztásról nemigen lehetett beszélni.

Mondani is felesleges talán, hogy e helyi rekvirálásra senki sem rendelkezett felhatalmazással, a szereplők mégis azt gondolták, hogy a kényszerhelyzet, amint több NT–vezető kifejezte magát: a kormány „tehetetlensége" és a politikai bölcsesség egyértelműen felhatalmazza őket erre. Zömmel egyetértettek e felfogással a helyi hatóságok képviselői is. Több olyan eset ismert, mindőn a NT velük egyeztetve vagy egyenes felkérésük alapján járt el, de ahol ez nem is állt fenn, a hatóságok legalább hallgattak, és bár szaporodtak a panaszaik a NT–ok „hatalmi túlkapásai" miatt, a rekvirálást, az élelmiszer– vagy fűtőanyag–osztást általában véve nem kifogásolták.

A panasztevők azok voltak, akiknek az áruját, készleteit a NT–ok lefoglalták. E panaszokat hatalmas mennyiségük miatt lehetetlen, de talán nem is érdemes ismertetni. Ehelyett inkább az akciók tárgyát sorolom fel. Ott volt közöttük a gabona, a birka, a marha, a disznó, továbbá a fa, a bőr, a bor, a petróleum. Rendelkezünk egy kimutatással azokról a jogtalan foglalásokról, amelyeket a vidéki NT–ok hajtottak végre a vasútállomásokon veszteglő vonatokon. Tették és tehették ezt annak ellenére, hogy több helyen már vasút–őrség is működött. Egy hónap alatt (november 29–ig) a MÁV felmérése szerint 37 állomáson fordult elő ilyen eset, és 4 kivételével a NT–ok számlájára volt írható. A kivételek a következők voltak: a budapesti városparancsnokság, amelynek utasítására a nyugati pályaudvaron található összes élelmiszert elvitték, mit sem törődve azzal, hogy mi volt a szerelvény célállomása: a kisújszállási előljáróság, amely tüzifát „vételezett" ezen a módon: a hajdúszoboszlói városi hatóság, amely 7 vagon gabonát rekvirált, és végül a nagyváradi hatóság, amely egy tartálykocsi petróleumot fejtett le. A többi 34 állomáson a NT–ok voltak a tettesek, méghozzá egyes esetekben folyamatosan. Soltvadkerten előbb tüzifát szereztek e módon, de a sikeren felbuzdulva november vége felé már az állomáson áthaladó valamennyi kocsit felnyitották és kiürítették. A kecskemétiek zsíron és boron kívül elsősorban a folyékony fűtő– és világító–anyagokra specializálódtak, a szolnokiak a vármegye egész területén, minden állomáson kifosztották a Németországba, Ausztriába és Horvátországba irányított szerelvényeket, és ugyanezt tették a külföldi szállítmányokkal a szegediek is. A kiskunfélegyháziak finnyásak voltak, és miután átvizsgáltak minden átmenő szerelvényt, csak azt pakolták ki, ami véleményük szerint szükséges volt a község számára. Karácsony előtt néhány helyen nagy érdeklődés mutatkozott a mák iránt.

Az MNT természetesen minden esetben, amikor a „rekvirálás" tudomására jutott, — és az esetek száma százakra tehető — , tiltakozott, figyelmeztetett, óvott, de többnyire csak azt érte el, hogy a helyi NT–ok vezetői megsértődtek és büszkén kijelentették, hogy legelemibb hazafias kötelességüknek tettek eleget, amikor igyekeztek ennivalót vagy egyebet biztosítani a nincsteleneknek, és e célból lefoglalták és felosztották — mondjuk — a malmok egész őrleményét, függetlenül attól, hogy kinek vagy minek a gabonájáról volt szó. Az MNT szemrehányásaira érkező válaszok között volt olyan is, amely szerint a NT voltaképpen csak a „teljesen tehetetlen állam" helyett cselekedett. nehéz lenne azt állítani, hogy e szavakban nem volt igazság.

Míg a rendteremtés és a rekvirálás kérdésében a helyi hatóság a NT–okkal vagy együttműködtek, vagy legalább nem ütköztek össze, más volt a helyzet, ha a NT a helybeli kereskedők és iparosok árait akarta letörni, illetve amikor ugyancsak helybeliektől próbált

meg pénzt szerezni. Pénzre több célból is szükség volt. Részben a NT–ok feladatkörében eljáró embereknek nem járt útiköltség, sem fuvardíj, sem kiküldetési pénz. Magyarán szólva, semmi sem járt nekik, márpedig tartósaṇ nehéz volt bárkitől elvárni, hogy midőn a szükség amúgy is óriási, saját maga finanszírozza a közért kifejtett tevékenységét. Másrészt szükség volt penzre ahhoz, hogy a rendfenntartó őrségeknek is lehessen fizetni a nekik hivatalból járó zsoldot, ám a kasszában sehol sem volt pénz e célra. Harmadrészt a NT–ok amiatt is pénzhez akartak jutni, hogy a saját településükre visszatérő katonáknak kifizethető legyen a leszerelési járulék. E célból aztán több helyen a fimon vagy már nem is finom zsarolás eszközéhez nyúltak, hogy „önkéntesnek" feltüntetett adakozás formájában valójában megadóztassák a helyi gazdagabb polgárokat. Ezt a gyakorlatot azonban már nemcsak az MNT, de a helyi hatóság sem nézte jó szemmel, mivel ezekben az esetekben — akár árletörésről, akár adóztatásról volt szó — az eljárás szenvedő alanyai a saját viriliseik voltak.

A két helyi közeg, az állami szervek és a NT–ok szembekerülésére és rivalizálására mégsem ebből az okból került sor. A közigazgatás vezetői és tisztviselői hamarabb megértették, mint a NT–ok tagjai, hogy — ellentétben az eredeti feltevéssel — a NT–ok valójában semmiféle jogosítvánnyal nem rendelkeznek. megértették, hogy az „ellenőrzés" kifejezés tartalmatlan, mert a NT–ok a helyi közigazgatás dolgaiba nem avatkozhattak bele és még csak bele sem szólhattak. E felismerést elősegítették az MNT dorgáló levelei és a minisztériumok rendeletei, előírásai, mely utóbbiak tudni sem akartak a NT–ok létezéséről. A folyamat november közepén kezdődött (együtt egyébként magának az MNT–nek a degradálódásával), november vége felé vált határozottá, majd megpecsételte az MNT december 2–i körirata. Ekkoriban a helyi közigazgatási tisztviselők már elhatárolódtak a NT–októl. A maguk által lábra állított szervezeteket hagyták kimúlni, az autonóm NT–ok tevékenységét pedig igyekeztek korlátozni és visszaszorítani.

A NT–ok e folyamatot eleinte úgy érzékelték, hogy a főispán, a főszolgabíró, a jegyző, a bíró azért válik tartózkodóvá, majd elutasítóvá a NT–al szemben, mert saját reakciós úri lelke ezt diktálja neki. Az MNT december 2–i körlevele alapján azonban már ők is kénytelenek voltak megérteni, hogy a felsoroltak — akár reakciósak, akár nem — ezt teljes felhatalmazással és joggal teszik. Ez az irat ugyanis két helyen leszögezte, hogy a NT–ok nem avatkozhatnak be a közigazgatás ügyeibe. A jog és a törvény tehát a főispán,jegyző, stb. oldalán állt. Ott állt a kormány, és erről szólt maga a Magyar Nemzeti Tanács. A folyamat ugyan megfelelt a forradalmat ellenző vagy elutasító tábor felfogásának, e vonatkozásban mégis bajos egyszerűen az ellenforradalom támadásáról beszélni, lévén hogy azt a kormány és az MNT álláspontja támasztotta alá.

A NT–ok történetének második fejezetét a november végi, december eleji átmeneti helyzet jellemezte, amelyben a NT–ok még megpróbáltak harcolni jogaikért. Elszaporodtak az olyan írások, amelyekben a NT–ok jogkörüket firtatták, illetve szemrehányást tettek az MNT–nek amiatt, hogy tőle semmi értesítést, eligazítást, irányítást nem kaptak, és azt panaszolták, hogy a népkormány megvonja tőlük az eszközöket, amelyeket eredményes munkájuk megkívánna. Ebből az időszakból egész halom olyan írás maradt fenn, amelyben a NT–ok eligazítást, feladatuk meghatározását, hatáskörük körülírását kérték. Ekkor még harcoltak a megszerezhetőnek vélt hatalmi eszközökért. A

december 2–i körirat azután lassanként megtette a hatását, ami úgy jelentkezett, hogy megértve végleges vereségüket, e harmadik szakaszban — ritka kivételt nem számítva — a NT–ok apránként leépültek, feloszlottak vagy tevékenységük egyszerűen elhalt.

Lássuk a vitába és harcba bevetett érveket. Az egyik, rendszeresen visszatérő érv a fennálló hatóságok „kárhozatos", „ókori", „antidemokratikus " stb. viselkedése, miközben e társaságok „tele vannak mindenféle piszkos dolgok elkövetésének gyanújával", és miközben „a farkas továbbra is farkas marad, és tovább is a bárány bőrére pályázik". Ehhez társul a vád, hogy a kormány és az MNT mégis ezek kezébe játssza vissza a hatalmat, és így — írják például Kalocsáról — „a népkormányt legtermészetesebb támaszától fosztja meg." Sőt, Pat kisközség NT–a a jogtalanság állapotának felhánytorgatása után egyenesen így fogalmaz: „... a népben az a hit kezd megerősödni, hogy a nemzeti Tanács nem ér semmit, és a népkormány se ér semmit, mert minden úgy van, mint előbb". A harmadik, rendszeresen visszatérő érv abban áll, hogy ilyen körülmények között a NT tevékenysége „illuzórikussá" válik, illetve, hogy miután a nép bizalmat vetett beléjük, ezzel nem élhetnek vissza, következésképpen nem vállalhatják a felelősséget olyan fejleményekért, amelyekről nem tehetnek. Az ilyesfajta okfejtés végén több NT kilátásba helyezi lemondását, mások viszont ezt meg is teszik.

Jelezte ebbeli szándékát a már idézett kalocsai NT, azután Pilismarót, Pat, Nagykörű, Erdőtelek, Hőgyész, Böhönye, stb. NT–a. Ezek közül az irományok közül egyet idézek, amely Erdőtelek (Heves vm.) községből érkezett. Ebben a NT már nem latolgatott és nem fenyegetőzött, hanem egyszerűen közölte, hogy beszüntette tevékenységét. Indoklásként az alábbiakat hozte fel: „... nem akarjuk és nem is bírjuk tehát az erkölcsi felelősséget viselni, mely a háborús közélelmezést irányító bölcs hatóságok és a jelenlegi megrögzött tehetetlenség folytán községünkben következetes ínség és az ezzel kapcsolatosan várható tragikus események miatt nehezednek ránk. A felelősséget azokra a hatóságokra hárítjuk, melyek előidézői voltak annak, hogy az 5000 lakosú nagyközség 1918 őszén terményeitől megfosztatott, és hadi liszttel való ellátással kecsegtetvén még a terménszükséglet beszerzését sem engedélyezték a lakosságnak.... A közélelmezési miniszter úr az alispán úrra hárítja a gondoskodási kötelességet, az alispán úr a főszolgabíró úrra, végül mindhárman és egyhangúlag az elhárító ütközőként közbeiktatott helyi közélelmezési bizottságra tolják a megoldást, a község közélelmezési bizottsága pedig tehetetlenül áll a mindenből kifosztott községben és a hivatalos huza–vona és tehetetlenség közepette a lakosság nélkülöz, éhezik, és ma már a has forradalmának vészjósló mosolyát hallatja. Nem áll módunkban kitérni a község nyomorúsága elől, mert mi is az éhezőkkel éhezünk, és ezért elhagyjuk a helyünket".

Számos további, hasonló szellemben fogant írást idézhetnék, de azok is csak a már levonható következtetést támasztanák alá: a november végi, december eleji bizonytalanságot és küszködést követően a NT–ok vezetői és tagjai maguk is belátták, hogy nincs cselekvési területük, az őket életre szólító szózat önellentmondásos volt, az elébük szabott feladat pedig (már ha egyáltalán volt ilyen) megoldhatatlan. Már tudták, hogy a játszmát elvesztették. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy az MNT sem töltötte (tölthette) be azt a funkciót, amit eredetileg tulajdonítottak neki. Így azután már azon sem lehet csodálkozni, hogy 1919 januárjában feloszlatták az MNT Irodáját, és ezáltal megszűnt a több mint három hónapig működő „népi postafiók". A Nt–ok történetének végére azután

kitette a pontot a belügyminiszter február 13–i rendelete, amely kilátásba helyezte a vidéki NT–ok feloszlatását. Ez a községi képviselőtestületek tervezett újraválasztásával volt kapcsolatban „ a fennálló Nemzeti Tanácsokból, illetve a forradalmi pártok választott képviselőiből". E polgári demokratikus szempontból valójában nehezen értelmezhető választójogi rendelet valóban meg is született, de községi képviselőtestületi választásokat végül csakúgy nem tartottak, mint képviselőháziakat.

A történetből leszűrhető következtetésekkel viszont nagyon is csínján kell bánni, részben az anyag már említett esetlegessége, részben pedig az eseménysor mögött meghúzódó motívumok feltáratlansága miatt. Teljes biztonsággal csupán a következők állapíthatók meg. Először is az, hogy egyfelől a NT–ok — miként hirdették — a népköztársaság legszilárdabb támaszai akartak lenni, és hogy másfelől mégis maguk a kormányzati szervek, illetve a nekik deferáló MNT szorította vissza és számolta fel őket. A köztársaság–ellenes reakció ezt bizonyára szívesen megtette volna maga is, ám erre nem kellett vállalkoznia, mivel végrehajtották maguk a kormányszervek. A NT–okra nem csak a helyi közigazgatás nem tartott igényt, de a kormány és maga az MNT sem. Másodszor biztosnak látszik, hogy a NT–ok nemcsak hirdették magukról, hogy támaszai a Népköztársaságnak, de az esetek nagytöbbségében valóban azok is voltak. Elvileg a demokrácia, az államforma tekintetében a köztársaság oldalán álltak, gyakorlati tevékenységükben és javaslataikban mérsékeltek maradtak, és amennyiben túllépték hatáskörüket, ezt saját értelmezésük szerint és nem kis részt valóban is állampótló szerepükben, mintegy kényszer hatása alatt tették. Kétségtelen továbbá, hogy a rendteremtés olykor nagyon is drasztikus lépéseitől sem riadtak vissza. Több olyan eset volt, midőn a rendteremtésben nem valami önkényesen odaküldött „ alakulat", hanem részben éppen a NT által kért karhatalom vagy egyenesen a helybéli „ őrség " vett részt. Emellett számos NT–i irat hangsúlyozta, hogy elejét akarják venni az anarchiának, a felforgatásnak, az „ orosz példa" követésének, vagyis valóban az új államrend szolgálatára vállalkoztak.

Végül harmadszor, és talán éppen ez a legfontosabb, biztosan állítható, hogy minden félreértés vagy késedelmes felismerés ellenére, az MNT „népi postafiókja" a maga egyszeriségében és kivételességében az irományok százainak jóvoltából meglepően kiváló bizonyítványt állít ki a vidéki Magyarország egyszerű fiainak politikai felkészültségéről és bölcsességéről. Voltaképpen csodával határos, hogy szinte minden helységben akadt nem is egy, de egész csapat ember, aki felelősséggel vállalkozni tudott nem csak arra, hogy új eszméket képviseljen, de arra is, hogy szervezzen és cselekedjen az érdekükben.

Minden további már a miértek világába tartozik. A válaszokat vélhetően két területen lehet keresni. Az egyik talán a némileg sajátos magyar jogi, pontosabban alkotmányjogi goldolkodás birodalma, amiről azonban, nem lévén kompetens, még csak feltevésekbe sem merek bocsátkozni, a második pedig a politika világa. Nem lehet kizárni ugyanis, hogy e kérdés mögött voltaképpen pártpolitikai harcok húzodtak meg, amire helyenként maga az anyag is enged következtetni, de semmiképpen sem olyan mértékben, hogy ennek alapján általános következtetést lehetne levonni.

Végül marad még egy cáfolhatatlan tény: 1919 elejére a helyi NT–ok elsorvasztása következtében a köztársasági kormány és a polgári demokrácia országos mértékben elvesztette egyik fontos, ha nem a legfontosabb népi támaszát.

Câteva considerații despre situația juridică și politică a Consiliilor Naționale în perioada cuprinsă între noiembrie 1918 – februarie 1919

(Rezumat)

Înainte cu aproximativ 30 de ani a fost elaborată o lucrare foarte amplă cuprinzând și prezentând rețeaua Consiliului Național Maghiar. Autorul este Schőnwald Pál, de meserie jurist, care a încercat să realizeze o lucrare de sine stătătoare, prin așezarea cap la cap a documentelor (petiții, plângeri, moțiuni) CNM, folosind marea parte a acestora drept material ilustrativ pentru carte. Din cauza eterogenității materialului, lucrarea lui Schőnwald Pál, cu excepția lui Hajdu Tibor, nu a fost niciodată citată în literatura de specialitate sau propusă ca material bibliografic. Cu toate acestea cartea este un document prețios, deoarece analizând-o se poate deduce situația economică, financiară, alimentară a țării, se poate vedea starea de spirit a unor mase populare. Se aruncă lumină și asupra situației disperate a soldaților eliberați, asupra așa-numitelor "hefuiri", a naturii și cauzelor acestora.

Deoarece Schőnwald s-a apropiat de aceste documente, dintr-un anumit punct de vedere, problemele mai sus enumerate nu au fost tratate deloc. Motivul pentru care au fost redeschise dosarele CNM este că anumite probleme nu au fost încă lămurite nici de Schőnwald, sau a sugerat unele rezolvări care corespund doar în parte sau deloc adevărului.

Vor fi citate doar câteva dintre problemele care trebuie să fie puse:

- de ce a îndeplinit CNM funcții parlamentare, de ce a funcționat ca Adunare Națională Constituantă provizorie?

- dacă acestea au fost atribuțiile sale, atunci cine și de ce a împiedicat să-și desfășoare activitatea în această direcție?

- de ce a fost înființată rețeaua pe țară a Consiliului Național, dacă activitatea sa a fost împiedicată cu bună știință?

- care a fost rolul acestor CN?

- de ce au fost desființate cu mult înainte de a fi înlocuite cu alte organe?

- care a fost rolul politic și social al acestor CN?

- care a fost caracterul "mișcărilor de masă din noiembrie"?

- ce grupuri au participat la aceste mișcări?

- care a fost scopul acestor mișcări?

- care au fost persoanele interesate în restabilirea "ordinii"?

Această lucrare și-a propus doar schițarea situației juridice și politice a CN regionale.

Consiliile Naționale care au luat ființă pe teritoriile locuite de maghiari pot fi împărțite în două categorii distincte, ceea ce le va determina activitatea.

Una dintre variante este când autoritățile locale – județene, orășenești, comunale – au hotărât înființarea CN. În acest caz autoritățile locale au rămas în funcții și doar pe alocuri au apărut oameni noi. Acest lucru s-a petrecut în spiritul apelului CN Maghiar din 1 noiembrie, cu respectarea intereselor foștilor conducători. În acest mod s-au petrecut lucrurile în județe și în marile orașe, căci în localitățile mai mici raportul de forțe și întâmplarea au jucat rolul decisiv – aceasta fiind cea de a doua variantă.

Sunt exemple multe în ambele cazuri.

Unul dintre punctele apelului din 1 noiembrie era "controlul" activității autorității locale, asfel CN locale aveau în subordine autoritățile locale. Cu toate că în textul apelului se cerea ca aceste CN să nu se amestece în activitatea autorităților locale doar în cazul organizării viziunii festive a soldaților sau a unor colectări de bunuri pentru armată, era prezent cuvântul "control", și astfel nimeni nu știa exact ce acoperă acest cuvânt. Trebuia să treacă mult timp, până s-a ajuns la concluzia că de fapt nu înseamnă nimic. Autoritățile în CN vedeau un colaborator în menținerea ordinii.

E departe de a putea trage concluzii din acest material documentar, dar se poate totuși afirma că mișcările (răzvrătirile) de la sfârșitul lunii octombrie și începutul lunii noiembrie erau diferite în zonele locuite în mare parte de maghiari, de cele cu populație mixtă.

În teritoriile locuite în mare parte de maghiari nu se poate vorbi de mișcări țărănești, ci mai mult de cele cauzate de înfometarea militarilor de curând eliberați. Trebuie încă amintit aici faptul că în mare parte cei jefuiți erau evrei, astfel materialul documentar al CNM subliniază caracterul "antisemit" al mișcării din Obécse.

În ceea ce privește problema pământului, acele scrisori documente, puține la număr, care au atins acest subiect au fost destul de moderate, optând pentru reforma agrară.

Trebuie atinsă și problema militarilor. Aceștia au fost siliți (nevoiți) să-și caute singuri calea de ieșire din impas. Și în acest caz se pot distinge două categorii. Una din acestea cuprindea militarii care s-au străduit să ajungă cât mai repede acasă, scăpând de primejdii, foamete, boli. Dacă nu aveau de ales se organizau în bande, jefuiau, beau și nu de puține ori se întâmpla să și ucidă. Din cealaltă categorie făceau parte acei "băieți buni", care pe căi pașnice își făceau rost de pâinea de toate zilele. Aceștia din urmă au format gărzile de toate felurile și au fost membri consiliilor militare. Ei considerau că-și slujesc patria, făcându-și deci astfel datoria față de țară. Însă nici această categorie nu a reușit să-și facă rost pe căi legale de cele necesare traiului, căci, cu toate că guvernul a hotărât plata unei solde considerabile pentru membrii gărzii naționale, nu a reușit să asigure suma promisă din lipsă de fonduri. Astfel, însăși garda a devenit o organizație pe care nu se putea conta. Spre exemplu la Obécse chiar garda a comis mai multe jafuri, sau garda națională a unei localități a bătut membrii CN din cealaltă localitate, deoarece a încercat să facă noi recvizări.

Se știe și faptul că singurul mod de a menține ordinea și liniștea este prin asigurarea necesarului de alimente a populației. Nu era secret că cel mai mare pericol pentru societate îl prezentau indivizii înfometați, lipsiți de orice mijloace. Aici era deci nevoie de ajutorul CN, și autoritățile au și apelat la el. Greutățile erau nenumărate: militarii dezarmați nu au primit nici un ban, o parte din ei în drum spre casă au fost jefuiți, văduvele și orfanii de război nu au primit de la stat nici un ajutor; uzinele, morile, în lipsă de materie primă nu lucrau aproape deloc, magazinele erau goale, transportul mărfurilor pe căi ferate nu era asigurat; țăranii nu aveau cu ce să-și hrănească animalele, deoarece statul a recvizat tot, așa-numitul "surplus".

CN și-au propus ca să asigure alimentația propriei localități. Apărând interesul propriului sat, comună sau oraș, nu le păsa de interesul național, nici de cel al localității vecine.

Pe lângă valul de jefuiri spontane, și foarte periculos, a început un jaf sistematic, organizat, care s-a autonumit "legal", fiind definit prin cuvântul "recvizare". Legat de

această acțiune plângerile sunt nenumărate, care datorită volumului foarte mare nici nu merită să fie prezentate.

CNM în cazul în care a primit plângerile, care veneau în scris, a protestat, a atenționat, dar conducătorii CN locale s-au supărat declarând că ei și-au făcut datoria față de țară, asigurând prin recvizări cele necesare traiului populației localității pe care o reprezintă. Erau cazuri în care s-a declarat că totul s-a făcut în "locul statului care era incapabil" să ia măsurile necesare pentru binele populației. Aici însă s-a spus adevărul.

Autoritățile însă repede și-au dat seama că CN nu dispuneau de nici un drept legal de a se amesteca în activitatea acestora. Au înțeles că expresia de "control" a CN nu are nici un sens, nici un temei. Acest proces a început la mijlocul lunii noiembrie, în paralel cu degradarea CNM. La 2 decembrie a fost o circulară, conform căreia CN nu are dreptul să se amestece în problemele de administrație.

A urmat perioada de tranziție, când CN au încercat să lupte pentru drepturi. A început un val de reproșuri spre CNM că nu au primit îndrumări, ajutor, că le-au fost luate mijloacele prin care ar putea desfășura o muncă eficientă. Acestea însă s-au dovedit a fi fără nici un rezultat, și CN încetul cu încetul s-au autodizolvat, încetându-și activitatea.

În ianuarie 1919 a fost dizolvat Biroul CNM. La aceasta trebuie adăugat ordinul ministrului de interne din 13 februarie, când acesta a prevăzut dizolvarea CN locale. În urma desființării acestora guvernul republican și democrația burgheză și-au pierdut sprijinul maselor.

Documente inedite privind schimbul de ostatici de la Tiszafüred din 23 mai 1919

Viorel Ciubotă

Un număr de 49 de documente dintre care 43 inedite[1] şi 6 edite[2], aduc la lumină un episod puţin abordat de istoriografia anului 1919 şi anume schimbul de ostatici efectuat de armatele română şi comunistă maghiară, la Tiszafüred în 23 mai 1919. Acest lucru este cu atât mai surprinzător cu cât personajele acestei drame erau legate în mod direct de două dintre personalităţile politice de prim rang din România şi Ungaria şi anume dr. Iuliu Maniu, preşedintele Consiliului Dirigent şi Kun Béla, conducătorul guvernului comunist de la Budapesta.

De altfel acest episod a fost trecut sub tăcere inclusiv de contemporani, părţile beligerante nerecunoscând în mod oficial, luarea de ostatici. Astfel la 17 mai 1919, Comandamentul suprem al trupelor maghiare în telegrama trimisă Comandamentului Diviziei 16 infanterie scria că "nu au dat nicicând în scris, nici verbal ordin trupelor sale în subordine pentru a lua ostatici cu sine, întrucât cu ocaziunea evacuării teritoriului dincolo de Tisa indivizi iresponsabili ar fi făptuit astfel de lucruri atunci Com<andamentul> suprem se va îngriji ca aceşti ostatici să fie căutaţi pentru a se putea reîntoarce fără împedecare la vatra lor."[3] Este greu de crezut că luarea de ostatici s-a făcut fără ştirea comandamentului suprem, mai ales dacă ţinem seama că această practică a început încă în timpul guvernării lui Károlyi Mihály, după cum rezultă din amintirile unor personalităţi direct implicate. Astfel în 13 martie 1919 o patrulă a pătruns în banca "Silvania", a arestat mai multe persoane care duse în faţa procurorului militar dr. Pograny, au fost acuzate de trădare de patrie. Au fost luaţi ca ostatici şi duşi la Nyiregyháza unde au stat şase săptămâni, până la venirea armatei române". Printre ostaticii de la Nyiregyháza amintim pe Alexandru Aciu, Coriolan Meseşan cu soţia lui Adela, Aurel Maşcan, Virgil Barbulovici, Petru Şireag, Ion Creţea, dr. Iuliu Mureşan, dr. Valer Ancean, Iuliu Pop, preoţii Emil Ostate, Valentin Copos şi George Groza, în total 32 de persoane[4] .

Zece dintre aceşti ostatici au evadat din trenul care îi transporta în 26 aprilie 1919 la Budapesta iar alţii 12 au ajuns acolo, de unde au fost eliberaţi cu ocazia schimbului din 23 mai 1919.

Deci este sigur că acţiunea de luare de ostatici era una oficială, de care ştia atât guvernul cât şi comandamentul suprem maghiar.

Practica de luare de ostatici a continuat şi în cursul lunii aprilie 1919. De astă dată începutul l-au făcut trupele române care în perioada 7-13 aprilie 1919 au arestat şi internat pe tatăl lui Kun Béla, fost notar în Nimigea de Jos,[5] localitate situată în apropierea oraşului Năsăud. Este evident că acest act a constituit o eroare politică, fapt pentru care Iuliu Maniu, preşedintele Consiliului Dirigent a intervenit imediat, solicitând eliberarea de urgenţă a lui

---

[1]Documentele se găsesc în Arhivele Ministerului Apărării Naţionale, Comandamentul Trupelor din Transilvania, dos. 35/1919, f. 18-84.

[2] Cele 6 documente au fost publicate de Paul Abrudan, *Documente indite privind desfăşurarea evenimentelor politico-militare din Transilvania după adunarea naţională de la Alba Iulia*, în Acta Musei Porolissensis, IX, 1985, p. 486-488.

[3] Arh. M.Ap.N., C.T.T., dos. 35/1919, f. 52-54.

[4] cf. Alexandru Aciu, *Paştile în Nyiregyháza (20 aprilie 1919)*, "Gazeta de Duminică", nr. 16 -17 din 27 aprilie 1924 şi *Idem, Şimleul sub linie demarcaţională*, în Tiron Albani, 20 de ani de la unire, I, Oradea, 1938, p.316-317;dr. Coriolan Meseşan, *Un episod al ostaticilor*, Şimleu Silvaniei, 1932, 12-14.

[5] Arh.M.Ap.N., C.T.T., dos.35/1919, f.19

Kohn Moric, probabil cu gândul la teribilele represalii care ar fi putut să urmeze împotriva românilor din teritoriile încă ocupate de bolşevici (Sătmarul, Crişana şi Ardealul). Dar în acelaşi timp credem că intervenţia lui Iuliu Maniu se datora şi spiritului de dreptate care îl domina ştiind faptul că tatăl lui Kun Béla nu făptuise nimic împotriva noii stăpâniri, fiind arestat şi internat doar pentru calitatea lui de părinte a conducătorului bolşevic[1] .

În 16 aprilie 1919 Kohn Moric, în urma ordinului Comandamentului Trupelor din Transilvania a fost pus efectiv în libertate reîntorcându-se acasă la Nimigea de Jos[2] . Ştirea arestării şi internării lui Kohn Moric a provocat, după cum bănuise şi Iuliu Maniu, o reacţie imediată din partea bolşevicilor maghiari care chiar în timpul începutului ofensivei româneşti din 15-16 aprilie 1919, au arestat şi transportat la Budapesta rudele lui Iuliu Maniu rămase în afara liniei de demarcaţie: Clara Maniu (mama), Cornelia Maniu (soră) şi Romul Erdelyi (verişor). Ştirea aceasta era reprodusă de ziarul "Dimineaţa" care o prelua de la Biroul de presă iugoslav: "Când trupele secuieşti au aflat că români au arestat pe părinţii lui Béla Kun au pretins ca să fie arestată şi familia lui Iuliu Maniu"[3] .

Este sigur că timp de mai multe zile nu s-a ştiut absolut nimic despre soarta celor 3 rude ale lui Iuliu Maniu. Ziarul "Patria" se întreba în 24 aprilie "Ce-i cu mama d-lui Maniu?", ştiind doar că doamna Maniu şi o nepoată au fost arestate şi duse la Marghita, de unde nu se mai ştia ce s-a întâmplat cu ele[4] .

Mai bine informat era Grupul de Nord care într-o telegramă din 18 aprilie informa Comandamentul Trupelor din Transilvania că mama lui Iuliu Maniu a fost dusă la Debreţin şi de acolo la Budapesta, unde a fost internată într-un hotel[5] .

Abia în 29 aprilie 1919 odată cu reîntoarcerea din prizonierat a sublocotenentului Ferechiu din Divizia 7-a s-au aflat date exacte despre soarta rudelor lui Iuliu Maniu. Ei fuseseră arestaţi de trupele secuieşti în Şimleu Silvaniei, de unde cu un vagon de vite fuseseră expediaţi pe ruta Valea lui Mihai - Oradea spre Budapesta. Aceste date au fost comunicate şi d-lui Iuliu Maniu cu ocazia vizitei pe care a făcut-o la Debreţin în ziua de 29 aprilie 1919[6] .

Soarta familiei lui Iuliu Maniu a provocat aşa cum era de aşteptat reacţia celor mai înalte foruri civile şi militare româneşti. Încă în 23 aprilie 1919 Marele Cartier General Român prin ordinul 99 transmis Comandamentului Trupelor din Transilvania cerea ridicarea ca ostatic a tatălui lui Kun Béla şi somarea comandamentului maghiar de a "înapoia de îndată pe doamna Maniu în schimbul părintelui lui Béla Kun"[7] . Inclusiv Ion. I.C. Brătianu, preşedintele Consiliului de Miniştri şi al afacerilor străine, aflat în acea perioadă la Paris îi aminteşte lui M. Pherechyde, ministru fără portofoliu, să ameninţe pe unguri cu represalii dacă se întâmplă ceva ostaticilor români şi în special mamei lui Iuliu Maniu[8] .

Deasemenea problema ostaticilor români a constituit şi obiectul tratativelor româno-ungare din 2-3 mai 1919. În condiţiile de armistiţiu din 3 mai 1919 ale conducerii

[1] *Ibidem* şi *loc.cit.*, f. 18 şi 20.
[2] *Loc.cit.*, f. 18.
[3] "Dimineaţa", anul XVI, nr. 4671/2 mai 1919, p.4.
[4] "Patria", an I, nr. 57/24 aprilie 1919, p. 3.
[5] Arh. M.Ap.N., C.T.T., dos. 35/1919, f. 28.
[6] *loc.cit.*, f. 47.
[7] *loc.cit.*, f. 47.
[8] Gh. I. Brătianu, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţei diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, Bucureşti, 1939, p. 58. Din contextul documentului reiese că telegrama datează după 27 aprilie 1919 când divizia secuiască s-a predat armatei române.

militare române se cerea la punctul 11: "Trimiterea acasă imediat a tuturor prizonierilor de război, a ostaticilor, precum şi a populaţiei evacuate de trupele în retragere..."[1] .

Între timp la 3 mai 1919 tatăl lui Kun Béla, este arestat din nou şi internat într-un hotel din Făgăraş, făcând o escală la Sibiu unde i se ia şi un interviu publicat în ziarul "Patria", de unde rezultă că el era împotriva ideilor comuniste ale fiului său pe care de astfel nu-l mai văzuse din anul 1916[2] .

În acelaşi timp se fac primele tentative ale Grupului de Nord de a intra în contact cu tabăra adversă. Prima încercare este eşuată datorită faptului că "Parlamentari ofiţeri sau intelectuali (maghiari n.n) n-au voit niciunul ca să primească să meargă la gărzile roşii de care au o aşa mare oroare încât preferă a muri decât a se duce ca parlamentari. Ofiţeri români ca parlamentari nu s-au putut trimite deoarece inamicul nu a fost constituit decât din bande neregulate fără un comandament responsabil cu care să se poată parlamenta..."[3] .

A doua încercare de contact a avut loc în dată de 5 mai 1919 când s-au trimis doi parlamentari civili unguri (Hodossy Lajos şi Mengeld Gniszter) din Debreţin pe la Szolnok. Ei nu au putut trece podul de peste Tisa, datorită faptului că "garda roşie maghiară împuşcă asupra tuturor neţinând cont de steagul alb...". Mai mult comandantul Regimentului 3 Vânători (colonelul Traian Constantinescu) nu le-a permis să treacă deoarece nu avea acceptul superiorilor săi. Trebuie menţionat că între 3-6 mai 1919 la Szolnok au avut loc lupte violente între trupele bolşevice şi garda albă care a reuşit să pună mâna pe oraş[4] . Aceasta era de fapt motivul pentru care colonelul Constantinescu a refuzat să permită trecerea celor doi parlamentari.

La sugestia generalului Hanzu, comandantul Diviziei 16-a, se pare că cei doi parlamentari au fost expediaţi pe la Miskolc- Tokay, trecând prin zona de ocupaţie cehoslovacă[5] .

Răspunsul Comandamentului suprem maghiar datează din 17 mai 1919 şi a ajuns la Comandamentul Trupelor din Transilvania în 18 mai 1919. În el se accepta schimbul de ostatici propus de români, acesta urmând să se desfăşoare în data de 22 mai, ora 9 la podul de la Tiszafüred[6] .

Schimbul de ostatici a fost aprobat de către Marele Cartier General în data de 9 mai 1919 printr-o telegramă semnată de generalul de divizie Henric Cihoscki, subşef de stat major, adjunctul generalului Prezan[7] . S-a hotărât de asemenea ca toţi membrii familiei lui Béla Kun să fie trecuţi pe celălalt mal al Tisei, pentru ca acolo, cei care nu voiau să părăsească România să dea declaraţie în scris în faţa delegaţilor bolşevici, cum era cazul lui Gal Béla, care nu voia să meargă la Budapesta. Oricum schimbul de ostatici nu s-a efectuat în ziua de 22 mai din cauza întârzierii cu care au fost trimişi membrii familiei Kun la Grupul de Nord. Ei vor sosi la Tiszafüred abia în 23 mai ora 7.30, iar schimbul ostaticilor s-a făcut doar la ora 15 deoarece între timp mama lui Iuliu Maniu fusese retrasă de la pod.

Din partea română la schimb a participat sublocotenentul Savu din Divizia 16-a care a preluat pe membrii familiei lui Iuliu Maniu şi încă "vreo 70 ostatici români şi

---

[1] G.D. Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Adealului şi ocuparea Budapestei, (1918-1920)*. Bucureşti, 19-21, p. 74-75 şi *Desăvârşirea unităţii naţionale statale a poporului român. Recunoşterea ei internaţională 1918*, vol.III, Bucureşti, 1986, p.363.

[2] "Patria", an I, nr. 68/9 mai 1919. Interviul .este reprodus şi în ziarul "Unirea" din 11 mai 1919

[3] Arh. M.Ap.N., C.T.T., dos. 35/1919, f. 33.

[4] *Tradiţii de solidaritate revoluţionară româno-ungară.1884-1946 documente şi amintiri*, Bucureşti, 1979, p.317.

[5] Arh. M.Ap.N., C.T.T., dos 35/1919, f. 39.

[6] *loc.cit.*, f. 52-54.

[7] *loc.cit.*, f. 59.

unguri"[1]. De remarcat că majoritatea celor 70 de ostatici erau maghiari bogaţi luaţi ca ostatici de bolşevicii în retragere. Deasemenea, deşi Gál Arthur a refuzat în faţa delegaţilor unguri să meargă la Budapesta el a fost luat cu forţa de către comunişti[2].

Se punea astfel capăt în mod fericit unui episod tragic al anului 1919. El a trecut oarecum neobservat de către presa şi opinia publică a vremii, aceasta datorându-se mai ales faptului că în Transilvania se desfăşura vizita perechii regale române, eveniment care capta toată atenţia. Familia Maniu, după un scurt popas la Tiszafüred a plecat la Oradea unde a fost primită de familia regală aflată acolo în acea zi. Abia la începutul lunii iunie 1919 Clara Maniu ajungea la Sibiu unde i s-a făcut o primire călduroasă de către publicul românesc. Ziarul "Patria" scria că ea a fost eliberată împreună cu alţi 47 de ostatici români[3]

[1] *loc. cit., f. 76.*
[2] *loc. cit,* f. 83 şi 84.
[3] "Patria", an I, nr. 89/6 iunie 1919.

1

1919 aprilie 14, <Sibiu>. Adresa Consiliului Dirigent Român nr. 958 către Comandamentul Trupelor din Transilvania în care se cere eliberarea lui Kun Moric, tatăl şefului guvernului comunist de la Budapesta, deoarece acest fapt nu constituie motiv de arestare.

Consiliul Dirigent Român. Preşedenţia
Nr.958/1919 pres<idial> Sibiu la 14 aprilie 1919

Onorat Comandament!

Din raportul săptămânal al Regimentului 7 de jandarmi din Cluj, ne-a ajuns la cunoştinţă că în comuna Nimigea Ungurească[1] (Magyar-nemegye) a fost deţinut Kohn Moric[2], tatăl lui Kun Béla preşedintele guvernului comunist din Budapesta şi a fost predat pentru internare Div. 7.

Având în vedere că la percheziţia domiciliului, precum arată raportul, nu s-a aflat nimic compromiţător contra lui; având în vedere, că singur faptul, că este tatăl lui Kun Béla, nu poate fi motiv pentru deţinere sau internare[...][3]

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f.19

2

1919 aprilie 16, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere Diviziei 7-a să-l elibereze pe tatăl lui Béla Kun deoarece la percheziţia domiciliară nu s-a găsit nimic compromiţător.

372/35 Hugues

Comandamentul Trupelor din Transilvania Serv<iciul> de Stat Major, Bir<oul> Infor<ormaţii> către Divizia 7a

Div 7 16/4

Fiind informaţi că D<umnea>v<oastră> aţi deţinut şi internat pe Kohn Moric din Nimigea Ungurească (Magyar nemegye) tatăl lui Béla Kun - preşedintele guvernului comunist din Budapesta şi totdeodată că la percheziţia domiciliului său, nu s-a aflat nimic compromiţător cu onoare vă rog să binevoiţi a dispune:

a) Eliberarea lui Kohn Moric dacă într-adevăr nu există alt motiv pentru această măsură, decât faptul că este tatăl lui Béla Kun, internarea sa având o importanţă politică.

b) Luaţi măsuri de supravegherea susnumitului după ce el va fi eliberat.

c) Raportaţi motivele pentru care a fost internat.

Nr. 4841 D<in> O<rdin>
16.4.919 Şeful de Stat major General Panaitescu

Arh. M.Ap.M., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 18

---

[1] Azi Nimigea de Jos

[2] Kohn Moric avea în anul 1919 vârsta de 66 ani . A fost notar în comuna Nimigea de Jos şi cunoştea foarte bine limba română

[3] Lipseşte sfârşitul documentului

3

1919 aprilie 18 <Debreţin>. Grupul de Nord raportează Comandamentului Trupelor din Transilvania despre stadiul îndeplinirii ordinului nr. 5340 referitor la tatăl lui Béla Kun şi mama lui Iuliu Maniu

Extra urgent

Grupul de Nord către Com<andament>

La ordinul D<umnea>v<oastră> no. 5340 din 30/4 M.C. cu onoare raportăm:

1. Din cercetările făcute nu s-a putut afla nimic până acum despre tatăl lui Béla Kuhn, neştiind pozitiv dacă acesta se afla în teritoriul neocupat. Nu s-au trimis parlamentari.
2. Mama d<omnu>lui Maniu[1] a fost transportată din Silagy Somlyo[2] la Debreţin iar de acolo din informaţiuni sigure deţinem că a fost dusă la Budapesta şi internată într-un hotel.
3. D<omnu>l Maniu are cunoştinţă despre acest lucru.

D<din> O<rdin> Şef de St<at> Major

Lt. colo<nel> Negulescu

No. 445 30/4/919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 28

4

1919 aprilie 23, <Bucureşti>. Copia ordinului nr. 9 al Marelui Cartier General Român în care se cerea ca tatăl lui Kun Béla să fie arestat şi schimbat cu mama lui Iuliu Maniu.
2497-221-23/4-/3/38

Marele Cartier G<eneral> Comandamentul<ui> trup<elor> <din> Trans<ilvania>

Suntem informaţi că mama domnului Maniu prezidentul Consiliului Dirigent, femeie în vârstă de 76 ani, a fost ridicată din comuna Radacini[3] de unguri în retragere.

S-a aflat până acum că ar fi fost expediată prin Or<a> dia - mare, dar în ce direcţie nu se ştie.

Cum în partea ocupată de trupele noastre se află tatăl lui Béla Kun, este necesar să-l ridicaţi ca ostatec şi, fie printr-o radiogramă sau parlamentari, să somaţi Comandamentul adversar a vă înapoia de îndată pe doamna Maniu în schimbul părintelui lui Béla Kun.

De altfel trebuie a se soma adversarul că va răspunde de viaţa tuturor ostaticilor ridicaţi în retragerea lor actuală, cum şi mai înainte şi că interesul lor le dicteză de a-i înapoia pe toţi aceştia în timpul cel mai scurt, pentru a permite Comandamentului român să trateze pe populaţia de origine ungară din zona ocupată şi din cea pe care o va mai ocupa-o, în conformitate cu legile umanitare cerute de dreptul internaţional.

Ar fi preferabil ca parlamentarii să fie trimişi chiar din ofiţeri sau persoane marcante de origine unguri, din zona ocupată de d<umnea>v <oastră>.

Aceasta pentru a pune la adăpost viaţa ofiţerilor noştri, având în vedere că nu ne adresăm unei armate care să aparţină unui guvern recunoscut.

Rog a ne ţine la curent cu această chestiune.

[1] Clara Maniu, născută Coroianu s-a născut în anul 1842, având deci în această perioadă 77 ani.
[2] Şimleu Silvaniei.
[3] De fapt este vorba de Bădăcin.

No. 99 din 23/4/919

Şeful de stat major general al Armatei
General Prezan[1]

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 22-23

5

1919 aprilie 23, <Sibiu>. Generalul Panaitescu informează Grupul de Nord despre faptul că tatăl lui Béla Kun, arestat de Divizia 7-a a fost eliberat în urma intervenţiei lui Iuliu Maniu

Grupul de Nord

Am onoare a înainta în copie ordinul M.C.G. nr 99 din 23 aprilie 1919 rugându-vă să binevoiţi a lua măsuri de executare.

Totdeodată se face cunoscut că tatăl lui Béla Kun se numeşte Kohn Moric şi domiciliază în Nimigea Ungurească. El a fost internat mai înainte de Divizia 7-a însă în urma intervenţiei Domnului Preşedinte Maniu s-a ordonat Diviziei 7-a cu no. 4841 din 16.04.919 să fie lăsat în libertate.

Rezultatul măsurilor luate rog a se raporta cât mai urgent Comandamentului.

No 5100 din 23/4/ 919

D<in> O<rdin>
Şeful de stat major
General Panaitescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 20

6

<1919 aprilie 24 <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere Grupului de Nord să-l rearesteze pe tata lui Béla Kun, eliberat în urma intervenţiei lui Iuliu Maniu.

Hugues

Grupul de Nord

Am onoare a vă înainta în copie ordinul M<arelui> C<artier> G<eneral> nr. 99 din 23 Aprilie 1919, rugându-vă să binevoiţi a lua măsuri pentru executare.

Totdeodată se face cunoscut că fiind informaţi că tatăl lui Béla Kun, anume Kohn Moric din Nimigea Ungurească a fost internat de Divizia 7-a, în urma intervenţiei domnului preşedinte Maniu am ordonat Diviziei 7-a cu no. 4841 din 16.4.919 să-l lase în libertate.

Ca atare în orice situaţie s-ar găsi Kohn Moric în prezent, veţi dispune luarea lui ca ostatec, pentru ca astfel să ne putem atinge ţelul nostru.

Rezultatul măsurilor luate rog a mi-l raporta cât mai urgent.

D <in> O<rdin>
Şeful de Stat major
General <Panaitescu>

Urmează copia documentului nr. 4

[1] Generalul Constantin Prezan a ocupat funcţia de şef al Marelui Stat General al armatei din 1 ianuarie 1917 până în anul 1920.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T. dos 35/1919, f. 21

7

1919 aprilie 24, <Sibiu>. Generalul Panaitescu, şeful de stat major al Comandamentului Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General Român despre stadiul îndeplinirii ordinului 99 din 23 aprilie 1919.

Hugues

M<arelui> C<artier > G<eneral>

La ordinul no. 99 din 23/4/919

Am onoare a raporta:

1) S-a luat măsurile necesare de executare prin Grupul de Nord a celor ordonate de D<umnea> v<oastră>

2) Comandamentul s-a interesat îndeaproape de soarta doamnei Maniu, fără însă să fi putut obţine eliberarea sa.

3) Kohn Moric tatăl lui Béla Kun fusese internat de Divizia 7-a, însă domnul Maniu a intervenit personal în ziua de 14/4/919 să fie lăsat în libertate pe motivul că internarea lui Kohn Moric are o importanţă politică.

D<in> O<rdin>
Şeful de stat major
General Panaitescu

No. 5107 din 24.04.919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 24 şi 25

8

1919 aprilie 24, <Debreţin>. Grupul de Nord cere Comandamentului Trupelor din Transilvania lămuriri cu privire la localitatea Nimigea Ungurească.

Grupul de nord către C<oman>d<amen>t
Tr<upelor> din Tr<ansilvania>

La ordinul 5100 cu onoare rog a ne comunica unde se află localitatea Nimigea Ungurească şi cum este scrisă pe hărţile ungureşti 1/200000.

<Din> o<rdin>
Lt. col. Negulescu

no. 241/24/4/919

<În partea de jos a telegramei 2 adnotari>:

4.V. 919
Nu am asupra mea decât
dosarul zilei curente
Maior Gheorghe

919.V.3
D. Maior Gheorghe este
avertizat a-şi răsfoi zilnic
mapele şi a scoate la lumină
chestiunile care întâmplător
ar fi în restanţă.
General Mărdărescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 34

9

1919 aprilie 28, <Sibiu>. Generalul Panaitescu şeful de stat major al Armatei de Transilvania cere Grupului de Nord să raporteze rezultatul ordinului nr.5100 din 23 aprilie 1919.

Hugues

Grupul de nord

Urmare la no. 5100 din 23/4/919

Rog raportaţi rezultatul ordinului de mai sus fiind cerut de M<arele> C<artier> G<eneral>.

D<in> O<rdin>

General Panaitescu

Nr. 5319/28.04.919

Grupul de Nord

28/4 ora 16.40

s.s. indescifrabil

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 26

10

1919 aprilie 30, <Sibiu>. Convorbire între colonelul Vasile Maxim, subşef al statului major al Comandamentului Trupelor din Transilvania şi Grupul de Nord, referitoare la soarta mamei lui Iuliu Maniu.

Aici colonelul Maxim[1]. D<omnu>l g<ene>ral Mărdărescu[2] ordonă ca să înaintaţi neapărat până astăseară rezultatul ordinului no. 5100 din 23/4/919, urmat de ordinul no. 5319 din 28/4/919 relativ la mama d-lui preşedinte Maniu, rezultatul fiind cerut urgent astăseară de M<arele> C<artier> G<eneral>.

D<in> O<rdin>

Colonel Maxim

nr.5340 din 30/4/919 ora 18.36

Sunteţi aici d<omnu>le colonel ?. Aici. D<omnu>l Maniu a fost zilele trecute la Dej apoi a venit la Careii Mari [...][3]/ Degeaba-mi vorbeşti mie acum, daţi-ne rezultatul până astăseară la ordinul dat după cum a ordonat d<omnul> general./ Am înţeles.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 31.

---

[1] Colonelul Vasile Maxim era subşeful Satului Major al Comandamentului Trupelor din Transilvania.

[2] Generalul Gheorghe Mărdărescu a fost numit comandantul armatei române din Transilvania în 11 aprilie 1919.

[3] Cuvânt fără sens.

11

1919 mai 1, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere Grupului de Nord informații privind stadiul negocierilor cu bolșevicii maghiari în privința soartei ostaticilor români.

Tr<ansmis> C<oman>d<a>nt Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>
către Grupul de Nord

La no. 445 cu no.5100 din 23 apr<ilie> s-a ordonat: a)ca tatăl lui Bela Kuhn să fie internat ca ostatic, b) ca comandamentul adversar să fie somat că va răspunde de viața tuturor ostaticilor ridicați în actuala retragere cum și de mai înainte fiind interesul lor a înapoia în cel mai scurt timp spre a putea trata după legile umanitare pe populația de origine ungară, trimițând persoane marcante de origine unguri ca parlamentari sau chiar din ofițeri unguri. Răspundeți detailat la punctele a, b, c arătând cronologic măsurile luate, dacă radiogramele și câte au fost trimise și primite, ce parlamentari s-au trimis și rezultatul detaliat, arătându-se numele lor. Veți continua a face toate demersurile spre a salva viața tuturor ostaticilor români și a ne fi înapoiați în cel mai scurt timp.

C<oman>d<a>nt Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>
General Mărdărescu

No. 541/1/5/919 st<il> n<ou>

12

1919 mai 1, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General despre conținutul ordinului 5100 din 21 aprilie 1919
Nr. 541 din 1 mai 1919

C<omandamentul> Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> către Marele Cartier General

La nr. 445, cu nr.5100 din 23 aprilie s-a ordonat:

a) Ca tatăl lui Béla Kun să fie internat ca ostatic;

b) Ca comandamentul advers să fie somat prin radiogramă sau parlamentari să înapoieze pe doamna Maniu.

c) Ca adversarul să fie somat că va răspunde de viața tuturor ostatecilor ridicați în actuala retragere, cum și de mai dinainte, fiind în interesul lor a-i înapoia în cel mai scurt timp, spre a putea trata după legile umanitare populația de origine ungară, trimițând pesoane marcante de origine unguri ca parlamentari sau chiar din ofițerii unguri.

Răspundeți detailat la punctele a,b și c, arătând cronologic măsurile luate dacă radiogramele și câte au fost trimise și primite, ce parlementari s-au trimis, și rezultatul detaliat, arătându-se numele lor.

Veți continua a face demersurile spre a se salva viața tuturor ostatecilor români și a ne fi înapoiați în cel mai scurt timp.

Comandantul Tr<upelor> <din> Transil<ania>
General Mărdărescu.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 27 Publicat în Paul Abrudan, *Documente inedite privind desfăşurarea evenimentelor politico-militare din Transilvania după adunarea naţională de la Alba Iulia*, în Acta Musei Porolissensis, IX, 1985, p. 486

13

1919 mai 1, <Debreţin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania din ce cauze nu poate aduce la îndeplinire ordinul nr. 5419

Grupul de nord către C<oman>d<amen>t Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>

La ord<inul> d<umnea>v<oastră> no. 5419 din 1/5/919, am onoare a raporta:

1. Cu raportul no. 241 s-a cerut comandamentului a ne indica unde se găseşte comuna Nimigea Ungurească şi cum este scrisă pe hartă. La acest raport n-am primit nici un răspuns.
2. Comuna aceasta e în zona de supraveghere, diviziile având tot serviciul lor de siguranţă şi informaţii în zona de operaţii care era prea depărtată, iar acest comandament neavând nici pretor, nici agenţi de siguranţă, s-a dat ordin companiilor de jandarmi din Dej şi Cluj ca să-l interneze. Rezultatul nu se cunoaşte încă.
3. Comandamentul Grupului de Nord neavând telegrafie fără fir ordinul s-a comunicat diviziilor în subordine. Acestea nu au putut intra în legătură prin T.F.F cu adversarul. Parlamentari ofiţeri sau intelectuali n-au voit niciunul ca să primească să meargă la gărzile roşii de care au o aşa de mare oroare încât preferă a muri decât a se duce ca parlamentari. Ofiţerii români ca parlamentari nu s-au putut trimite deoarece inamicul nu a fost constituit decât din bande neregulate fără un comandament responsabil cu care să se poată parlamenta şi să-i comunicăm ordinul care s-a dat spre a fi comunicat comandamentului inamic.
4. Neputând trimite parlamentari şi nefiind şefi responsabili nu s-a avut cui să se comunice că se face răspunzător de viaţa ostaticilor care au fost luaţi. De altfel ostaticii care s-au luat de bolşevişti < din > garda roşie nu sunt numai români ci chiar cei mai mulţi sunt unguri bogaţi. Am dispus luarea de ostatici a capilor comunişti rămaşi în teritoriul de curând ocupat.

C<oman>d<an>t Grup Nord
General Moşoiu[1]
D<in> O<rdin> 492/1/5/919

Arh M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f.33

14

1919 mai 2, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere Grupului de Nord să înceapă tratative cu bolşevicii maghiari în vederea schimbului dintre părinţii lui Béla Kun deţinuţi de armata română şi ostaticii români deţinuţi de trupele maghiare

370/35.

Grupului de nord

La no 492 binevoiţi a cunoaşte, că s-a dat ordin Comandamentului zonei de supraveghere să interneze pe Kohn Moric (tatăl lui Bela Kuhn), care locuieşte în comuna Magyar - Nemegye[1].

[1] Generalul Traian Moşoiu, originar din Transilvania a ocupat în prima parte a anului 1919 funcţia de comandant al Comandamentului Trupelor din Transilvania iar din aprilie 1919 comandant al Grupului de Nord.

Rog însă, ca D <umnea> voastră să luaţi imediate măsuri, ca unul dintre capii comuniştilor arestaţi (după cum arătaţi în raportul D<umnea> voastră sus menţionat) să fie trecut peste Tisa, cu steag alb, spre a nu fi împuşcat în momentul trecerii Tisei, cu comunicare din partea Comandamentului Trupelor din Transilvania, că:

1) Tatăl lui Bela Kuhn este internat şi luat ca ostatic.

2) Mama domnului Maniu, femeie în etate de 76 ani, care a fost ridicată de trupele comuniste, să fie înapoiată imediat, împreună cu persoanele ce-o întovărăşeau, în schimbul tatălui lui Bela Kuhn.

3) Să fie înapoiaţi toţi ostaticii ridicaţi de trupele comuniste în momentul retragerii, precum şi mai înainte, în timpul cel mai scurt, pentru a permite Comandamentului Trupelor din Transilvania, să trateze populaţiunea de origine ungară din zona ocupată în conformitate cu legile umanitare cerute de dreptul internaţional.

Veţi ţine acest comandament la curent cu această chestiune, arătând la timp şi în mod amănunţit toate măsurile luate de D<umnea>voastră în sensul ordinului de faţă.

Comandantul Trupelor din Transilvania
General Mărdărescu
Şef de stat major
General Panaitescu

No 5493
2. 5. 1919

Arh M.Ap. M, fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 43. Ordinul de repetă la filele 44-45.

15

1919 mai 2, <Debreţin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre modul cum au fost arestate şi duse la Budapesta mama şi rudele lui Iuliu Maniu

Grupul nord către C<o>m<an>d<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>.
Bir<oul> inf<or>m<aţii>

Urmare la no. 492 din 1/5 919 în ceea ce priveşte mama d-lui dr. Maniu avem următoarele informaţiuni precise de la subl <ocotenen>t Ferichiu de la Div<izia> 7: Doamna[2] , d<omnişoa> ra[3] precum şi preotul Romul Erdei[4] , cumnat al d<omnu>lui dr. Maniu fiind arestaţi de trupele secuieşti în Şimleu au călătorit într-un vagon de vite împreună cu alţi deţinuţi români până la Er Mihalifalva, de unde apoi vagonul a fost dirijat prin Oradea Mare spre Budapesta.

Toate informaţiile ce le avem asupra d<oam>nei Maniu a<u> fost date personal de ofiţer d<omnu>lui dr. Maniu cu ocazia vizitei ce a făcut-o la Debreţin în ziua de 29/4 - 919

<Din> O<rdin> Şef st<at> major
Lt. colonel Negulescu

no:515
din 2/5 919

[1] Azi Nimigea de Jos.
[2] Este vorba de Clara Maniu.
[3] Cornelia Maniu a îmbrăcat haina de călugăriţă sub numele de sora Cecilia, în cadrul ordinului Surorilor Franciscane.
[4] Romul Erdelyi era fiul Lucreţiei Coroianu măritată cu preotul Ioan Erdelyi din Tărăreşti (jud. Satu Mare). Hirotonit în 3 februarie 1918 el a funcţionat ca profesor de teologie la Liceul "Simion Bărnuţiu" din Şimleu Silvaniei şi a fost preot în Cehei.

Şef bir<ou> inf<ormaţi>
Maior Focşăneanu

919 v. 3

1. Se va raporta [...][1] .
din faţă M<arelui> C<artier> G<eneral>, precum şi măsurile luate
2. Ordin Grupului de Nord să ia măsuri în sensul ultimului ordin dat .
3. Se va urmări rezultatul ordinului dat zonei de supraveghere relativ la tatăl lui Bela Kuhn.

General Mărdărescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 47

16

1919 mai 2 <Sibiu>. Generalul Mărdărescu cere Comandamentului zonei de supraveghere Cluj să ia măsuri ca în conformitate cu ordinul Marelui Cartier General nr. 99 din 23 aprilie 1919, să interneze pe Kun Moric, tatăl şefului guvernului bolşevic de la Budapesta.

Extra urgentă de C<oman>d<a>m<en>t Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>
către Comandamentul zonei de supraveghere Cluj

În conformitate cu ord<inul> M<arelui> C<artier> G<eneral> no 99 din 23/4/919 binevoiţi a lua măsuri urgente pentru internarea lui Kohn Moric, tatăl lui Kuhn Bela, care domiciliază în Nimigea Ungurească (6 km vest Năsăud) pe ungureşte Nimegye Magyar[2] (scara 1/200.000). În cazul când numitul ar fi plecat din comună vă veţi interesa imediat şi urmări pentru a fi internat. Rezultatul cercetărilor şi al măsurilor luate de d<umnea>voastră se va raporta neîntârziat comandamentului.

General Mărdărescu

No. 5491/2/5/9 Hugues Sfetescu ora 21,15, primit Moldovan 21,15

Arh. M.Ap. N., fond 1696., C.T.T., dos. 35/1919, f. 32. Se repetă ordinul la fila 35.

17

1919 mai 3, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General despre ultimele informaţii în legătură cu soarta ostaticilor români precum şi asupra măsurilor luate pentru a intra în contact cu bolşevicii maghiari

Nr. 5551
din 3 mai 1919

Comandamentul Trupelor din Transilvania
Către
Marele Cartier General

[1] Cuvinte indescifrabile.
[2] Azi Nimigea de Jos.

Urmare la raportul nostru nr. 5107 din 24 aprilie 1919,

Am onoare a raporta că în ce priveşte pe mama d-lui dr. Maniu, sublocotenentul Finichi (fost prizonier) din Divizia 7, dă următoarele informaţiuni precise:

Doamna Maniu, domnişoara şi preotul Romul Erdely, cumnat al d-lui dr. Maniu, au fost arestaţi de trupele ungureşti în Şimleu şi au călătorit într-un vagon de vite, împreună cu alţi deţinuţi români, până la Valea lui Mihai, de unde vagonul a fost dirijat, prin Oradea mare, spre Budapesta.

Comandamentul a luat următoarele măsuri:

1) S-a dat ordin Zonei de supraveghere de a interna pe tatăl lui Kun Bela şi a-l urmări, în cazul când nu s-ar găsi în satul său, Nimigea Unguresca (6 km vest Năsăud).

2) S-a dat ordin Grupului de Nord, de a timite peste Tisa pe unul din capii comuniştilor arestaţi de noi, pentru a le comunica:

a) Că tatăl lui Kun Bela a fost internat şi luat ca ostatic

b) Că mama d-lui Maniu, care a fost ridicată de trupele maghiare să fie imediat înapoiată împreună cu persoanele ce o întovărăşesc în shimbul tatălui lui Béla Kun.

c) Să fie înapoiaţi toţi ostaticii ridicaţi de trupele comuniste atât în timpul retragerii, cât şi mai înainte, pentru a permite Comandamentului Trupelor din Transilvania de a trata populaţiunea de origine ungară, din zona ocupată în conformitate cu legile umanitare cerute de dreptul internaţional.

Comandantul Trupelor din Transilvania
General Mărdărescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 46. Publicat în P. Abrudan, *op.cit.*, p.487

18

1919 mai 6, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General despre arestarea şi internarea tatălui lui Béla Kun

Nr.5707
din 6 mai 1919

Comandamentul Trupelor din Transilvania
Către
Marele Cartier General
Urmare la raportul nr.5551 din 3 mai 1919,

Am onoare a raporta că tatăl lui Kun Bela a fost internat la Făgăraş, într-un hotel, fiind în strictă supraveghere.

Comandantul Trupelor din Transilvania
General Mărdărescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 48. Publicat în P. Abrudan, op.cit., p.487.

19

1919 mai 6, <?>. Comandantul zonei de supraveghere informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre arestarea lui Kun Moric.

Comand<antul> trupelor din comand<amentul> zonei
Comand<amentului > Trupelor din Transilvania.
Serviciul de stat major

La no. 5491 raportez că individul Moritz Kuhn a fost arestat de compania jand<armi> Deva[1] pe care l-a înaintat pretoratului Comand<amentului> trupelor din Transilvania în ziua de 5/5 919. Arestarea şi trimiterea lui s-a făcut de compania de jand<armi> Deva[2] în baza ordinului telegrafic nr. 490 al Comand<amentului> Grupului de Nord. Rog ordinaţi dacă s-a primit individul la acel comandament.

Comandantul zonei de suprav<eghere> din Transilvania
Colonel Marinescu[3]

no. 674/6/5/919

Arh. M.Ap. N., fond 1696., C.T.T., dos. 35/1919, f. 36

20

1919 mai 7, <Debreţin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre trimiterea a doi parlamentari la Budapesta pentru a cere eliberarea mamei lui Iuliu Maniu şi a ostaticilor deţinuţi de bolşevici.

Grupul de nord către C<oman>d<amen>t Tr<upelor> Tr<ansilvania>
Bir <oul> inf<ormaţii>

La ord<inul> no. 5493 2/5/919 am onoare a raporta că în ziua de 5/5/919 s-au trimis doi parlamentari civili prin Szolnok la Comandamentul trupelor maghiare cu însărcinarea de a preda guvernului din Budapesta o notă prin care se cerea înapoierea mamei d<omnu>lui dr. Maniu şi a tuturor ostaticilor în sensul ordinului d<umnea>v<oastră>.

D<in> O<rdin>
Şef st<at> major
no 720 7/5/1919 Lt. col. Negulescu
Şef bir<oul> inf<ormaţii>
Maior Focşăneanu

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f.38.

21

[1] Greşit indicată localitatea. Este vorba de localitatea Dej, situată mult mai aproape de Năsăud.
[2] Greşit indicată localitatea. Este vorba de localitatea Dej, situată mult mai aproape de Năsăud.
[3] Colonelul Ilie Marinescu, era comandantul zonei de supraveghere.

1919 mai 8, <Debreţin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre arestarea lui Kun Moric, tatăl şefului guvernului comunist de la Budapesta.

Gupul de nord către C<oman>d<amen>t tr<upelor> Bir<oul> inf<ormaţii>

Am onoare a raporta că compania de jandarmi Dej raportează că Kohn Moric, tatăl preşedintelui comuniştilor din Budapesta, Bela Kuhn, a fost arestat şi trimis acelui C<omanda>ment.

D<in> O<rdin>
Şef st<at> major
Lt. col. Negulescu
Şef bir<ou> inf<ormaţii>
Maior Focşeneanu

no 715/8/5 919

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 37.

22

1919 mai 9, <?>. Divizia 16 a înştiinţează Comandamentul Grupului de Nord despre eşuarea tentativei de a începe tratative pentru schimbul ostaticilor pe la Szolnok

Comandamentul Diviziei 16 a
Nr. 862/9. V. 919

Divizia 16 a către C<omandamentul> Grupului de Nord

La ordinul no. 522 din 3. V. al Comand<amentului> Trup <elor> din Trans<ilvania> am onoare a vă raporta cum urmează:

Parlamentarii Hodossy Lajos şi Mengeld Gniszter ambi<i> din Debreţin au plecat în 5/V însoţiţi de subloc<otenentul > Sasu până la Szolnok. La Szolnok n-au putut trece parlamentarii dincolo de Tisa deoarece garda roşie maghiară împuşcă asupra tuturor neţinând cont de steagul alb, totodată au declarat comandantul trupelor noastre Reg. 3 Vânători de la Szolnok, că nu permite trecerea lipsind permisia superiorilor lui şi având în vedere că ungurii împuşcă asupra tuturor fără deosebire care încearcă a trece podul.

Garda roşie e şi mai nedisciplinată ca mai înainte, se vorbeşte că trupa lor e încontinuu beată. S-au înapoiat parlamentarii la Debreţin, ei s-ar putea trimite încă pe la Tokay - Miskolcz[1] , însă e probabil că vor fi reţinuţi de trupele cehoslovace, care de 2 zile se află în Miskolcz.

După împrejurările de acum cred că doamna Maniu, chiar dacă ar fi eliberată din Budapesta, ar întâmpina pe drum mai multe neajunsuri şi pericole pe drum spre Tisa ca dacă ar rămâne deocamdată în Budapesta.

Binevoiţi a decide ca să trimeată parlamentarii către Miskolcz sau să mai aşteptăm

Comandamentul Diviziei 16 a

[1] Corect Miskolc.

Generalul Hanzu[1]

<Sus în dreapta o rezoluție>:

1/ 5-919 inf. 1) Ordin Div 16 a trimite parlamentarii cu ord<in> de serviciu prin care să se roage trupele cehoslovace a se permite trecerea.
2) Prezentul raport a se înainta C.T.T. în original

Lt. col. Negulescu
Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919 f. 41.

23

1919 mai 10, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General desprre trimiterea a 2 parlamentari civili la Budapesta pentru a cere înapoierea ostaticilor români.

Nr. 5885
din 10 mai 1919

Comandamentul Trupelor din Transilvania
Către
Marele Cartier General
(Serviciul informațiilor)

Urmare la nr. 5551 din 3/5/1919 şi 5707 din 6/5/1919,

Am onoare a raporta că s-au trimis doi parlamentari civili prin Szolnok la Comandamentul Trupelor maghiare, cu însărcinarea de a preda guvernului din Budapesta o notă prin care se cerea înapoierea mamei d-lui dr. Maniu şi a tuturor ostaticilor.

D<in> O<rdin>
Şeful de Stat Major al C.T.T
General Panaitescu

Arh.M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 49. publicat în P. Abrudan, *op.cit.*, p.487.

24

1919 mai 11, <Debreţin>. Comandamentul Grupului de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre ordinul dat de a trimite parlamentari la bolşevicii maghiari, în problema ostaticilor, pe la Miskolc -Tokay

Comandamentul Grupului de Nord către Comandament
Trupelor din Transilvania

Urmare la no 720 din 7.V. 1919 am onoarea a înainta raportul Diviziei 16 no.862 din 9.V. 1919 cu privire la executarea ordinului D<umnea>v<oastră> no 5493 din 2.V. 1919.

S-a dat ordin Diviziei 16 a trimite parlamentarii prin Tokay- Miskolcz cu ordin de serviciu prin care să se roage trupele cehoslovace a le permite trecerea spre Budapesta.

[1] Generalul de brigadă Alexandru Hanzu a fost primit în cadrul armatei din fosta armată austro-ungară printr-un decret regal din 31 ianuarie 1919.

D<in> O<rdin>
Şef de stat major
no. 850/11 mai 1919 Lt. Colonel Negulescu

<Pe margine s-a notat>: "Raportul de mai sus se referă la parlamentarii trimişi pentru a cere eliberarea D-nei Maniu"; "Chestiunea a pierdut din actualitate".

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 39.

25

1919 mai 18, <Sibiu>. Notă privind familia lui Kun Bela, şeful guvernului comunist din Budapesta, precum şi domiciliul membrilor acesteia.

Notă

1. Soţia lui Kuhn Moric (tata lui Kuhn Bella) se află în Nimigea Ungurească. Se numeşte Roza Kuhn. Locuişte cu fiica ei Irena (25 ani) nemăritată. Nu mai are alte surori.

2. Kuhn Sandor[1] fratele lui Kuhn Bella locuieşte în Cluj, fără ocupaţie. Str. Kosot[2] Lajos no. 22.

3. Cumnatul lui Kuhn Bella este Gall Bella (36 ani) farmacist în Maros Ujvar[3] (sud Turda), însurat, are (probabil) 1 copil. Soţia trăieşte.

Gall Artur fratele lui Gall Bella, avocat în Alba Iulia (42 ani), însurat nu are copii.

919 V. 18

1. Ordin zonei de supraveghere, dacă consimt să-i trimeată sub paza Grupului de Nord, unde trebuie să sosească în cursul zilei de 21.

Dacă nu consimt să ia declaraţie în acest sens, trimiţându-le tot la Grupul de Nord la aceeaşi dată.

2. Ordin Gr<upului> de Nord în acest sens.

G<eneral> Mărdărescu

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/ 1919, f. 50.

26

1919 mai 18 <Debreţin> Grupul de Nord trimite Comandamentului Trupelor din Transilvania răspunsul guvernului maghiar relativ la eliberarea mamei lui Iuliu Maniu

Gr<upul> nord către C<oman>d<amen>t tr<upelor>
<din > Tr <ansilvania>
Extraurgentă cu precădere

Am onoarea a înainta în copie răspunsul guvernului comunist din Budapesta relativ la eliberarea doamnei Maniu rugând să binevoiţi a dispoza şi a ne da ordine.

[1] Era invalid de război.
[2] Corect Kossuth.
[3] Azi Ocna Mureş.

D<in > O<rdin>
Şef de stat major
Lt. col. Negulescu

no. 1042 din 18/5 919

Copie -traducere:
Godollo[1] 17/5 1919

Către Comandamentul Diviziei 16 a române Debreţin

La adresa d<umnea>voastră din 13 mai am onoare a vă răspunde următoarele, rugându-vă a înainta la comandamentul suprem al trupelor:

1. Comandamentul armatei înapoiază pe mama lui Maniu Iuliu cu întreg personalul ce o întovărăşeau, dacă în schimb comandamentul român eliberează tatăl internat a lui Kuhn Bela, mama lui, surorile lui şi cumnatul lui.

2. Comand<amentul> suprem al trupelor maghiare nu au dat nicicând în scris, nici verbal ordin trupelor sale în subordine pentru a lua ostatici cu sine, întrucât cu ocaziunea evacuării teritoriului dincolo de Tisa indivizi iresponsabili ar fi făptuit astfel de lucruri, atunci Com<andamentul> suprem se va îngriji ca aceşti ostatici să fie căutaţi pentru a se putea reîntoarce fără împedecare la vatra lor.

3. Atât schimbul reciproc al persoanelor numite din punctul unu precum şi pentru predarea ostaticilor se va fixa data de 22 mai 1919 stil nou la ora 9 dimineaţa la podul de la Tisza Fuered[2] . Comandamentul suprem al trupelor maghiare se va îngriji de acea, ca să se prezinte atât aparţinătorii familiei lui dr. Iuliu Maniu precum şi eventualii ostatici duşi şi până atunci aflaţi.

4. Prezentarea la pod a persoanelor de schimb se va semnaliza cu steag alb. Primiţi sincerele mele stime. Din încredinţarea comandamentului suprem. Subscriere indescifrabilă. Pentru conformitatea traducerii căpitan Vancea.

No 517/27 19/5

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919 f.52-54

27

1919 mai 19, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General despre propunerea bolşevicilor maghiari în privinţa schimbului de ostatici.

Nr. 6241
din 19 mai 1919

Comandamentul Trupelor din Transilvania
Către
Marele Cartier General

Am onoare a transmite mai jos comunicarea primită de la comandamentul duşman cu rugămintea să binevoiţi a hotărî.

[1] Gödöllő, localitate situată aproape de Budapesta.
[2] Tiszafüred, localitate din Ungaria.

Art. 11 din condiţiunile de armistiţiu prevede pentru duşman înapoierea tuturor prizonierilor de război şi ostaticilor civili, precum şi a populaţiei evacuate de trupele vrăjmaşe în retragere, fără reciprocitate din partea noastră.

Înainte însă de formularea condiţiunilor de armistiţiu, la care duşmanul n-a răspuns până acum , în scopul salvării mamei domnului dr. Maniu şi în conformitate cu ordinul D<oamniei> voastre nr. 99 din 23 aprilie 1919, s-a propus comandamentului duşman înapoierea doamnei Maniu, în schimbul tatălui lui Béla Kun, internat de comandamentul român.

Astăzi, prezentându-se posibilitatea de-a salva, pe lângă doamna Maniu, şi persoanele ce o însoţesc, precum şi o parte dintre ostaticii luaţi de duşman, acest comandament este de părere a se primi propunerea comandamentului duşman, în schimbul tatălui şi familiei lui Bela Kun.

Comandamentul Trupelor din Transilvania
General Mărdărescu
Şef de stat major al C.T.T.
General Panaitescu

nr. 6421
19/5/1919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 51. Publicat în P. Abrudan, op.cit., p.488

28

1919 mai 19, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania cere zonei de supraveghere ca în cursul zilei de 21 mai rudele lui Kun Béla să fie prezenţe la Grupul de Nord în vederea schimbului de ostatici.

Nr.6275
19/5/919

Comandamentul Trupelor din Transilvania
Către Zona de supraveghere

Extra urgent

Binevoiţi a lua măsuri ca în cursul zilei de 21 mai să se afle prezenţi la Grupul de Nord şi transportate sub pază următoarele persoane:

1) Kun Moric, tatăl lui Bela Kun, aflat în lagărul Făgăraş.

2) Roza Kun, soţia lui Kun Moric, cu fiica sa Irena, ambele se află în prezent în comuna Nimigea Ungurească.

3) Gall Bella, cumnatul lui Kun Bella, farmacist, domiciliat în Maros Ujvaros[1] (sud Turda), împreună cu soţia sa şi un copil.

4) Gall Arthur, cumnatul lui Kun Bella, avocat în Alba Iulia, împreună cu soţia sa.

Toţi urmează a fi trimişi la Grupul de Nord, de unde vor fi expediaţi la Tiszafüred, pentru a fi predaţi, în schimbul ostaticilor, printre care se află şi mama d-lui dr. Maniu, aceasta conform cererii lui Bella Kun şi aprobării M<arelui> C<artier> G<eneral>.

În cazul când vreunul dintre ei nu ar accepta, se vor lua declaraţii în acest sens, trimiţându-le la Grupul de Nord neîntârziat, până în cuesul zilei de 21 mai.

Se va raporta şi comandamentului de executarea prezentului ordin.

[1] Azi Ocna Mureş.

În timpul călătoriei vor fi tratați bine.

Comandantul trupelor din Transilvania
General Mărdărescu

Arh.M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 60. publicat în P. Abrudan, op.cit., p.488

29

1919 mai 19, <București>. Marele Cartier General comunică Comandamentului Trupelor din Transilvania aprobarea pentru schimbul de ostatici cu guvernul bolșevic maghiar.

M<arele> C<artier> General 1977-28/19/5-13
Extra urgent
Comand<amentului> Trup<elor> din Trans<ilvania>

La no.6241 am onoarea a comunica că se aprobă schimbul ostaticilor conform propunerii.

Șeful de stat major
G<enera>l Cihoski[1] no 1352/1915 919

<Adnotări>:
Lucrat cu No. 6273 C<omandamentul> Grup Nord și Comandamentul zonei supraveg<here>.

6275
19.05.919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 59

30

1919 mai 19, <Sibiu>. Generalul Mărdărescu informează Grupul de Nord despre aprobarea Marelui Cartier General în privința schimbului de ostatici, precum și despre ordinul dat zonei de supraveghere ca aceștia să fie prezenți în cursul zilei de 21 mai la comandamentul grupului.

Hugues

Grupul de Nord

La no. 1042

Vi se face cunoscut că M<arele> C<artier> G<eneral> cu no 1352 a aprobat schimbul ostaticilor conform propunerii .

S-a dat ordin zonei de supraveghere ca în cursul zilei de 21 mai să se afle prezenți la Comandamentul grupului, tatăl, mama și sora lui Kuhn Bela, asemenea și cei 2 cumnați ai lui, soțiile și copii lor.

[1] Generalul de divizie Henric Cihoscki a fost între anii 1918-1920 subșef de stat major în Marele Cartier General, fiind adjunctul generalului Prezan.

În cazul că vreunul din ei ar refuza să meargă, s-a dat ordin Comandamentului zonei de supraveghere a li se lua declarațiuni care vi se vor trimite D<umnea> v <oastră>.

6273 19/5/919 Comandantul Trupelor din Transilvania
General Mărdărescu

Arh M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f.58

31

1919 mai 19, <Sibiu>. Telegramă a Comandamentului Trupelor din Transilvania către Marele Cartier General în care cere îndrumări cum să procedeze în urma răspunsului guvernului comunist maghiar din 17 mai 1919.

Coman<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> către
Cartier General

Extra urgent

Am onoarea a transmite mai jos comunicarea primită de la comandamentul duşman, cu rugămintea să binevoiţi a hotărî: art<icolul> 11 din condiţiunile de armistiţiu prevede pentru duşman înapoierea tuturor prizonierilor de război şi ostaticilor civili, precum a populaţiunei evacuate de trupele vrajmaşe în retragere, fără reciprocitate din partea noastră. Înainte însă de formularea condiţiunilor de armistiţiu, la care duşmanul nu a răspuns până acum, în scopul salvării mamei domnului dr. Maniu şi în conformitate cu ordinul d<umnea>voastre no. 99 din 23/4/919, s-a propus comandamentului duşman înapoierea doamnei Maniu în schimbul tatălui <lui> Bela Kun, internat de comandamentul român. Astăzi prezentându-se posibilitatea de-a salva pe lângă doamna Maniu şi persoanele ce o întovărăşeau, precum şi o parte dintre ostaticii luaţi de duşman, acest comandament este de părere a se primi propunerea comandamentului duşman, în schimbul tatălui şi familiei lui Bela Kun.

Comandamentul trupelor din Transilvania
General Mărdărescu
Şef de stat major
General Panaitescu

no. 6241 19/5/919

Copie:

Gr<upul> Nord către C<oman>d<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>
Extraurgent cu precădere c<oman>d<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> şi d-lui dr. Maniu extra urgent cu precădere

Am onoare a înainta în copie răspunsul guvernului comunist din Budapesta relativ la eliberarea doamnei Maniu rugând să binevoiţi a dispoza şi a ne da ordine.

D<in> O<rdin>
Şef de stat major
Lt. col. Negulescu

no.1042 18/5/919

urmează apoi telegrama Comandamentului suprem maghiar din 17 mai.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 55-57

32

1919 mai <20>. Convorbire între maiorul Drouhet Eduard, şeful Biroului Informaţii al Comandamentului Trupelor din Transilvania şi Grupul de Nord(?).

Am onoare să vă salut. Aici maior Drouhet. Vă rog daţi-mi un [...][1] parlamentarii unguri în chestia d-nei Maniu unde se află ei în momentul de faţă? Din cauza greutăţii legăturilor am dat ordine la [...][2] pentru ducerea familiei Bela Kuhn la Debretzin. Am dat însă [...][3] ordine căci acei care nu vor să meargă să dea declaraţiuni scrise [...][4] să se ducă la Debretzin. Aşa că astăzi dimineaţa dl. general a ordonat ca şi cei care nu vor să meargă, să meargă peste frontieră, trimişi în orice caz, pentru a da faţă cu ungurii declaraţiuni că nu vor să meargă.

Am vorbit cu dl. col<onel> Marinescu în această problemă dar nu ştiu dacă va mai fi timpul ca până în cursul nopţii <să> poată fi trimişi aceştia la Debretzin, după cum s-a cerut acum în urmă. E oare posibilă o amânare a datei de mâine ?. Puteţi să o cereţi că aveţi T.F.F.

- Noi nu avem T.F.F. care să putem vorbi la B<u>d<apesta>.

Vom încerca însă, dar nu garantăm de rezultat.

- În orice caz am spus d-lui col<onel> Marinescu că tatăl lui Bela Kuhn va vrea sau nu va vrea să fie transportat şi împreună cu el şi ceilalţi, vrând nevrând, de va fi timpul necesar?

- D-le colonel, dar luaţi urgente măsuri ca să se [...][5] căci aşa crede dl. general acum că este mai bine cu toate că mă tem că nu vor ajunge la timp la Debrecin. Poate găsiţi vreun mijloc de locomoţiune ca să-i transportaţi în cursul nopţii. Bine înţeles că dacă [...][6] veţi face în aşa fel ca cel puţin actele [...][7] aseară la Debretzin. Dar de tatăl lui Kuhn nu am primit raportul. Îndată cât primesc îl fac cunoscut [...][8] el nu mai încape discuţii el trebuie să fie trimis [...] mama d-lui Maniu.

- Şi eu cred tot astfel.
- Să ne ţineţi în curent cu această ştire.
- Da bine. Am onoare să vă salut.
- Să trăieşti.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 71 -73

33

1919 mai <20> <?>. Convorbire între maiorul Drouhet şeful Biroului Informaţii şi probabil generalul Panaitescu în problema schimbului de ostatici.

---

[1] Lipsă în text
[2] Lipsă în text
[3] Lipsă în text
[4] Lipsă în text
[5] Lipsă în text
[6] Lipsă în text
[7] Lipsă în text
[8] Lipsă în text

Aici maior Drouhet. D-l.g<ene>ral Mărdărescu mi-a spus să vin [...][1] mai târziu cu această chestiune şi o să vă deie răspunsul. voi avea grijă. În chestiunea lui Bela Kuhn d<umea>v<oastră> aveţi deja vreo informaţie?

Roza Kun şi fiică-sa şi [...][2] să plece asemenea şi Gal Bela cu soţia şi un copil. Să încheie proces verbal cu declaraţiile lor. Acum te rog să ai grijă să [...][3] mele la Predeal, cât dacă nu plec cu trenul de [...][4] nu mai am alt tren.

- Dar celălalt cumnat a lui Kuhn?

- Nu am primit rezultatul şi vă rog chiar să luaţi dispoziţiuni în acest sens de urgenţă, pentru ca şi cei care refuză şi dau declaraţii să fie transportaţi odată cu tatăl lui Kuhn în faţa delegaţilor [...][5] da dar după ordinul d<umnea>voastră no. 6275 nu trebuie [...][6].

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 74

34

1919 mai 21, <?>. Comandamentul zonei de supraveghere informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre stadiul expedierii membrilor familiei lui Béla Kun la Comandamentul Grupului de Nord, în vederea schimbului cu ostaticii români deţinuţi de bolşevicii maghiari.

Urg<ent>

Coman<amentului> Trupelor Trans <ilvania> Sibiu
Zona de supraveghere 226/21.05.1919 ora 18.40

La no. 6275 raportez că şeful siguranţei de stat Cluj a plecat cu automobilul la Nimigea ungurească pentru a aduce pe Roza Kun şi fiica sa Irena la Cluj şi de acolo să le transporte cu trenul la Comand<amentul> Grupului de Nord. Sosirea şi plecarea lor din Cluj vom raporta ulterior. Gall Bela pleacă astă seară la Comand <amentul> Grupului de Nord fără soţie, fiind bolnavă, are certificat medical. Gall Artur cu soţia a plecat astăzi la ora 16 la Gr<upul> de Nord. Kun Moritz a fost trimis de lagărul Făgăraş la Comand<amentul> Grupului de Nord.

Comand <amentul> zonei de supraveghere Transilvania
Colonel Marinescu

No. 1393

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 66.

35

[1] Lipsă în text
[2] Lipsă în text
[3] Lipsă în text
[4] Lipsă în text
[5] Lipsă în text
[6] Lipsă în text

1919 mai 21, <Debreţin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania despre ordinul dat Diviziei 16 ca să comunice delegaţilor unguri prezenţi la schimbul de ostatici că Gall Béla, farmacist, cumnat a lui Béla Kun, nu dorea să plece din Transilvania.

Gr<upul> de Nord către C<omandamen>t
t <upelor> <din> Tr<ansilvania> Bir<oul> inf<ormaţii>

Urgent

Am onoare a înainta în copie raportul companiei de jandarmi Aiud no.645 din 21.05.1919. S-a dat ordin Diviziei 16 să comunice cele raportate delegatului ungur la Tisza cu ocazia schimbului de ostatici ce se va face la 22.05.1919 dacă până atunci nu va sosi declaraţia în scris. Totdeodată am onoarea a raporta că tatăl lui Bela Kuhn n-a sosit cu trenul curier de azi aşa că nu o să putem face mâine schimbul de prizonieri.

D<in> O<rdin>
Şef de stat major
Lt. c<olone>l Negulescu

no.1193 - 21.05.
Copie:

Urgent comand<amentul> Gr<upului> nord Debreţin. Tr <ansmis> Nagyenyed[1] 635-54-21-9- Conform telegramei no.6275 Comandament<ului> trupelor Transilvaniei d-l Gall farmacist în Maros Ujvar[2] cumnatul lui Kuhn Bela declară că nu voieşte a merge la Budapesta fiindcă aici se află foarte bine şi nici odată nu a fost vătămat.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 64

36

1919 mai 21, <?>. Maiorul Drouhet comunică Grupului de Nord copia telegramei 1393 a Comandamentului zonei de supraveghere.

Extra urgent
a se înmâna imediat

Grupul de nord

La No. 1215

Am onoare a vă transmite copie după telegrama No. 1393 a Comand<amentului> zonei de supraveghere.

Probabil până în dimineaţa de 22 toţi cei arătaţi în ea să fie la Debreţin.

Copie....

No 8299
din 21 mai 919

D<in> O<rdin>
Şef Bir <oul> informaţii

[1] Azi Aiud.
[2] Azi Ocna Mureşului.

Maior Drouhet

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 63.

37

1919 mai 21, <Debreţin>. Comandamentul Grupului de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania că membrii familiei lui Kun Béla n-au ajuns încă la Debreţin, astfel că schimbul de ostatici prevăzut pentru data de 22 mai trebuie amânat cu o zi.

Extra urgent C<omandamentul> Gr<upului> nord către
C<oman>d<amen>t Tr<upelor> <din> Tr<ansilvania>

Extraurgent am onoare a raporta că tatăl lui Kuhn Bela şi ceilalţi membri ai familiei lui n-au sosit până acum 21.05 ora 20.30 la Debreţin pentru a se face schimbul de ostatici mâine 22/5 ora 9. S-a intervenit pe lângă trupele inamice din sectorul Tisza Fuered[1] pentru o amânare de 48 ore. Nu s-a primit încă răspunsul. Rog daţi ordin ca ostaticii unguri hotărâţi pentru schimb să fie trimişi de urgenţă la Debreţin.

D<in> O<rdin>
Şef de st<at> major
Lt. col. Negulescu

no.1215/21.05 20/45

Arh. M.Ap. N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 65.

38

1919 mai 22, <?>. Maiorul Drouhet informează pe generalul Panaitescu despre stadiul sosirii la Debreţin a rudelor lui Bela Kun în vederea schimbării cu ostaticii români.

Tr<ansmite> C<oman>d<amen>t<u>l tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> către
Grupul de Sud pentru general Panaitescu

Am onoare a raporta că Divizia 16 comunică că mama d-lui Maniu a sosit la Tisza Fured[2]. Ostaticii noştri n-au ajuns la Debretzin[3]. Cei 2 cumnaţi ai lui Kuhn Bela trebuiau să fi sosit azi 22 mai ora 14 la Debretzin. Tatăl lui Kuhn Bela, mama şi sora lui sunt deja la Cluj şi pleacă cu un tren special al unui domn ministru. Astă noapte vor fi la Debretzin. Am comunicat acelaşi lucru şi Grupului de Nord pentru a lua înţelegere ca schimbul să se execute mâine.

Şeful Biroului informaţii
Maior Drouhet

no.6415 din
22/5/1919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 80.

[1] Corect Tiszafüred.
[2] Corect Tiszafüred.
[3] Corect Debrecen.

39

1919 mai 22, <Cluj>. Colonelul Maxim comunică Grupului de Nord că membrii familiei lui Kun Béla vor ajunge în cursul zilei la Debreţin.

Hugues F<oarte> urgent

Grupul de Nord

Cei 2 cumnaţi a<i> lui Kuhn Bella vor sosi cu trenul probabil la ora 14 la Debreţin.

Kuhn Moric cu soţia şi fiica lor Irena pleacă azi din Cluj la ora 12 cu tren special. Vor fi astă seară în Debreţin.

D<in> O<rdin>
Colonel Maxim

No.6397 22/05.919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 62

40

1919 mai 22, <?>. Şeful Biroului informaţiilor, maiorul Drouhet înştiinţează Grupul de Nord că schimbul ostaticilor nu putea avea loc decât în ziua de 23 mai deoarece familia lui Bela Kun încă nu sosise la Debreţin.

Extra urgent

Grupul de Nord

Divizia 16 raportează cu no.1200 că mama d-lui Maniu a sosit la Tisza Fured[1]. Rog înştiinţaţi Divizia 16 despre întârzierea ostaticilor care trebuie să sosească până astăseară la Debreţin.

No.6417 din 22.05.919

Zona de supraveghere raportează că cei 2 cumnaţi ai lui Kuhn Bella au trecut deja la Debreţin şi urmează a sosi azi 22 ora 14, că tatăl, mama şi sora a lui Kuhn Bella pleacă urgent azi 22 mai după amiază spre Debreţin. Ei sunt deja în Cluj. Rog luaţi măsuri ca schimbul să se facă mâine 23 mai ţinând în acelaşi timp şi comandamentul <la curent> cu această chestiune.

Şeful Bir <oului> Informaţii
Maior Drouhet

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 67.

41

[1] Corect Tiszafüred.

1919 mai 22 <?>. Grupul de Sud comunică generalului Panaitescu că mama lui Iuliu Maniu a ajuns la Tizsafüred, dar încă nu au sosit la Debreţin membrii familiei lui Béla Kun.

Grupul de Sud
Pentru d-l general Panaitescu

Am onoare a raporta că Divizia 16 comunică că mama d-lui Maniu a sosit la Tisza Fured[1] .

Ostaticii noştri n-au putut ajunge la Debreţin. Cei 2 cumnaţi ai lui Kuhn Bela trebuie să fi sosit azi 22 mai ora 14 la Debreţin. Tatăl lui Kuhn Bella, mama şi sora lui sunt deja în Cluj şi pleacă azi cu un tren special al unui domn ministru. Astă noapte vor fi în Debreţin.

Am comunicat acelaşi lucru şi Grupului de Nord pentru a lua înţelegere ca schimbul să se execute mâine.

No.6415 Şeful Biroului Informaţii
din 22.05.1919 Maior Drouhet

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 68.

42

1919 mai 22, <Debreţin>. Divizia 16 comunică Comandamentului Trupelor din Transilvania că mama lui Iuliu Maniu aşteaptă la Tiszafüred ca să fie schimbată cu familia lui Bela Kun.

F<oarte> urgent

Comand<amentului> tr <upelor> <din >
Tr <ansilvania> Div <izia> 16

Mama d-lui Maniu aşteaptă în Tisza Fuered[2] schimbul, rog imediat răspuns unde se află familia lui Kuhn Bela.

D<in> O<rdin>
Nr.1200 Şef de st<at> major
Lt. col. Pheleps

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 69.

43

1919 mai 23, <?>. Colonelul Maxim îl informează pe generalul Panaitescu despre conţinutul telegramei Grupului de Nord, relativ la schimbul de ostatici din ziua de 23 mai.

C<oman>d<amen>t tr<upelor> <din> Tr<ansilvania> către
Grup Sud pentru dl. general Panaitescu

[1] Corect Tiszafüred.
[2] Corect Tuszafüred.

Am onoare a înainta în copie telegrama Grupului de Nord no.1286 spre ştiinţă.

D<in> O<rdin>
Colonel Maxim

no.6959 23/5/919

Copie:

Grup Nord către C<omandamentul> t<rupelor> <din> T<ransilvania> Bir<oul> inf<ormaţii>

Am onoare a raporta că tatăl, mama şi sora împreună cu ei doi cumnaţi ai lui Kuhn Bela au sosit la Tisza Fured[1] astăzi 23/5 ora 7.30. Schimbul ostaticilor se va face la ora 15 deoarece mama d-lui dr. Maniu fusese retrasă aseară la bkm <?> înapoi aşa ca astăzi la ora 9 care era hotărâtă pentru schimb nu s-a putut face schimbul. Comuniştii şi-au cerut scuze. S-a dat ordin ca cei din familia lui Kuhn Bela care nu voiesc să treacă Tisa să fie duşi pe malul drept al Tisei ca acolo să dea declaraţie scrisă chiar în faţa delegatului ungur.

D<in> O<rdin>
Şef stat major
Lt. col. Negulescu

no.1286

<Adnotare>

919 V. 23

Nu, declaraţiile vor fi făcute pe stânga Tisei, în faţa delegatului ungur, în dublu exemplar şi anume: unul pentru delegatul ungur şi altul p<entru> C<oman>d<amentul> armatei.

s.s. indescifrabil

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 82

44

1919 mai 23, <Debreţin>. Grupul de Nord informează Comandamentul Trupelor din Transilvania că rudele lui Béla Kun au sosit la Tiszafüred în vederea efectuării schimbului cu ostaticii români.

Grup <de> Nord către C<omandamentul> tr<upelor>
Tr <ansilvania> Bir<oul> inf<ormaţii>

Am onoare a raporta că tatăl, mama, sora şi cei doi cumnaţi ai lui Kuhn Bela au sosit la Tisza Fured astăzi 23/5 ora 7.30. Schimbul ostaticilor se va face la ora 15 deoarece mama d-lui dr. Maniu fusese retrasă aseară la bkm (?) înapoi astfel că astăzi la ora 9 care era hotărâtă pentru schimb nu s-a putut face schimbul, comuniştii şi-au cerut scuze. S-a dat ordin ca cei din familia lui Kuhn Bela care nu voiesc să treacă peste Tisa să fie duşi pe malul drept al Tisei ca acolo să dea declaraţie scrisă chiar în faţa delegatului ungur.

D<in> O<rdin>
Şef de stat major
Lt. col. At. Negulescu

[1] Corect Tiszafüred.

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 77.

45

1919 24 mai, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania trimite generalului Panaitescu copia telegramei 1309 a Grupului de Nord.

Tr<ansmis> C<oman>d<amen>t Tr<ueplor> <din> Tr<ansilvania> către
Divizia 1 Vânători. Pentru dl. g<ene>ral Panaitescu

Am onoare a transmite copie a telegramei no. 1309 a Grupului de Nord.
D<in> O<rdin>
Col<onel> Maxim

no.6563, 24/5/1919 copie
<Urmează copia documetului nr. 39>

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 81

46

1919 mai 24 <?>. Colonelul Maxim îi trimite generalului Panaitescu aflat al Divizia I Vânători copia telegramei nr. 1309 a Grupului de Nord.

Divizia I Vân<ători>
pentru dl. general Panaitescu

Am onoare a transmite copie după telegrama no.1309 a Grupului de Nord.
D<in> O<rdin>
Colonel Maxim

Nr. 6563
24/5/919

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 75

47

1919 mai 24 <?>. Divizia 1 vânători trimite Comandamentului Trupelor din Transilvania, copia telegramei nr. 1309 a Grupului de Nord referitoare la schimbul de ostatici desfăşurat la Tiszafüred.

Divizia I Vân<ători> pentru d-l General Panaitescu

Am onoare a transmite copie după telegrama no.1309 a Grupului de Nord .

No.6563
24.05.919

D<in> O<rdin
Colonel(?)

C<oman>d<a>m<en>t Gr<upului> N<ord> către
C<oman>d <a>m<en>t t<rupelor> T<ransilvania>
Bir<oul> inf<or>m <aţii>

Am onoarea a raporta că astăzi 23.5.919 ora 15 s-a făcut schimbul ostaticilor la Tisza Fured[1]. Au fost primiți de către sublt.Savu delegatul Div<iziei> 16, familia d-lui dr. Maniu şi încă vreo 70 ostatici români şi unguri. Familia lui Kuhn Bela a fost predată trupelor maghiare.

D<in> O<rdin>
Şef de st<at> major
Lt. col. Negulescu
Şef bir<ou> inf<or>m<ații>
Maior Focşăneanu
ora 6/5 24/5 1919

nr.1309
23/5. 919
<Sus adnotare>:

Inf. a se comunica D-l General Panaitescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 76

48

1919 iunie 24, <Sibiu>. Comandamentul Trupelor din Transilvania informează Marele Cartier General Român despre felul cum a decurs schimbul de ostatici la Tisa.

Marele Cartier General

nr.7877
24/6/1919

Am onoare a înainta alaturata corespondență din care se vede modul cum s-a făcut predarea ostaticilor schimbați între noi şi guvernul comunist maghiar.

Din această corespondență se vede că atât Kun Sandor fratele lui Bela Kuhn cu familia cât şi Gal Arthur, cumnatul lui Bela Kuhn cu familia, dezaprobă politica fratelui şi cumnatului lor şi declară că nu vor să meargă la Budapesta.

Din raportul ofițerului care a executat predarea se vede că îndeosebi Gal Arthur a refuzat să meargă la Budapesta declarând şi verbal ungurilor că nu vrea să treacă Tisa, însă că aceştia l-au luat cu forța.

D<in> O<rdin>
Şeful de Stat Major
General Panaitescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos. 35/1919, f. 83.

49

[1] Corect Tiszafüred.

1919 iunie 24, <Debreţin>. Grupul de Nord comunică Comandamentului Trupelor din Transilvania că deşi Gál Artur, cumnatul lui Bela Kun a declarat că nu doreşte să meargă la Budapesta, el a fost dus cu forţa de către bolşevicii unguri.

Comand<amentul> Trupelor din Trans<ilvania>
Biroul informaţiilor

Am onoare a înainta alăturata corespondenţă privitoare pe Gál Arthur, cumnatul lui Kuhn Bela, care deşi dăduse declaraţie că nu voieşte să meargă la Budapesta, totuşi a fost luat cu forţa de bolşevici, rugându-vă să binevoiţi a dispune.

No.7877
24.6.919

D<in> O<rdin>
Şef de Stat major
Lt. col. Negulescu

Arh. M.Ap.N., fond 1696, C.T.T., dos 35/1919, f. 84.

Unpublished Documents Concerning Hostages Exchange from Tiszafüred in 1919, May 23

(Summary)

A less known episode concerning the historiography of 1919 is revealed by 49 documents (from among 43 unpublished), that is hostages exchange between Romanian army and Hungarian communist army, in May 23, 1919.

The exchange took place in Tiszafüred, a locality situated near Tisa river and it had as protagonists, membres of first rank families from Transylvania and Hungary of that time: Iuliu Maniu, the president of the Directing Council and Kun Béla, leader of Hungarian communist government.

Mărturii ale trecerii lui Iuliu Maniu prin părţile sătmărene

Lucian Cucuiet

Naţional-ţărănismul ca sistem de idei social-politice s-a conturat în urma fuzionării în anul 1926 a Partidului Ţărănesc din Vechiul Regat cu Partidul Naţional Român din Transilvania. Teoria"statutul ţărănesc" ca doctrină oficială cuprindea ideea agrariană a primatului agriculturii şi pe cea a unei guvernări democratice a ţărănimii[1]. Între personalităţile politice importante ale naţional-ţărănismului s-au remarcat: Constantin Stere, Virgil Madgearu, Ion Mihalache, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voievod, George G. Mironescu, Armand Călinescu, Petre Andrei, Dimitrie Gusti, Constantin Rădulescu Motru.

Inaintea alegerilor din martie 1922, ziarul "Satu Mare" scria despre Iuliu Maniu:"o figură măreaţă a Ardealului care simbolizează cinstea, înţelepciunea şi energia, un luptător devotat al tuturor cauzelor drepte, un judecător imaculat pus în slujba poporului şi a adevărului, un astru strălucitor al Ardealului"[2]. În acelaşi număr al ziarului se menţiona faptul că :"în urma unui accident de automobil suferit de Iuliu Maniu, şeful Partidului Naţional, acesta n-a mai putut fi prezent al adunarea partidului desfăşurată în sala hotelului Dacia din Satu Mare, unde era aşteptat cu dragoste, fiindcă fiecare cuvânt al său înfierbânta sufletele, umplea inimile de bucurie şi entuziasm"[3]. Despre Iuliu Maniu (1873-1953) trebuie reliefat faptul că a fost unul dintre cei mai reprezentativi oameni politici ai României.

Născut în ziua de 8 ianuarie 1873, la Şimleul Silvaniei, Iuliu Maniu a studiat dreptul, din anul 1891, la Cluj, Budapesta şi Viena. În anul 1897 a fost cooptat membru în Comitetul naţional al Partidului Naţional Român din Transilvania, iar în 1906 a devenit deputat de Vinţu de Jos.

Iuliu Maniu a făcut parte din pleiada personalităţilor istorice: Gheorghe Pop de Băseşti, Alexandru Vaida-Voievod, Stefan Ciceo Pop, Vasile Goldiş, Aurel Lazăr, Ioan Suciu ş.a., care au avut un rol important în înfăptuirea unirii Transilvaniei, Banatului, Crişanei, Maramureşului şi Sătmarului cu România, despre care a afirmat că reprezintă"un triumf al libertăţii omeneşti"[4].

Începând cu 2 decembrie 1918 a fost ales în unanimitate preşedinte al Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918-1920). Din anul 1918, an marcat de măreaţa zi de la 1 Decembrie, când a avut loc Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia şi până în anul 1926, Iuliu Maniu a fost preşedinte al Partidului Naţional Român, iar între anii 1926-1933 şi 1937-1947, preşedinte al Partidului Naţional-Ţărănesc.

Iuliu Maniu a fost prim-ministru al României între : 16 noiembrie 1928-7 iunie 1930; 13 iunie-10 octombrie 1930 şi 20 octombrie 1932-14 ianuarie 1933. Când ne gândim la Iuliu Maniu, când rememorăm momente şi aspecte din viaţa şi activitatea sa, ne gândim la faptul că "Iuliu Maniu aparţine actului de la 1 Decembrie 1918, pregătirii şi consecinţelor imediate ale acestuia" aşa cum consemna ziarul "Decalog" din Bucureşti[5].

Consiliul Dirigent, al cărui preşedinte a fost Iuliu Maniu, a urmărit primordial organizarea unei noi administraţii româneşti în Transilvania. La 3 decembrie 1918 s-a

---

[1] Marin Nedelea, *Istoria Romîmiei*, compendiu de curente şi personalităţi politice, vol.II., Bucureşti, 1994, p.99
[2] *Satu Mare*, nr.16/1922, p.1.
[3] *Ibidem*, p.2.
[4] Vasile Netea, *O zi din istoria Transilvaniei*, Editura "Ţara noastră", Bucureşti, 1990, p.152.
[5] *Decalog*, nr.51/1937, p.1.

discutat la Alba Iulia problema preluării administrației locale, ordonându-se consiliilor naționale județene românești să instituie controlul asupra administrației din județele lor și să facă propuneri de persoane potrivite[6].

Numirile de prefecți s-au făcut treptat în funcție de locul liniei de demarcație stabilită prin Convenția de la Belgrad. Localitățile din județul Satu Mare nu s-au aflat sub autoritatea directă a Consiliului Dirigent în perioada decembrie 1918-aprilie 1919, continuând să rămână sub controlul guvernului maghiar. În regiunile sălăjene, maramureșene și bihorene situația administrației s-a schimbat din luna aprilie 1919[7].

În această lună, armata română a trecut linia de demarcație de pe Mureș pentru a se îndrepta spre Tisa, eliberând județele din nord-vestul României.

În data de 19 aprilie 1919, "în sâmbăta mare a Paștelor primele trupe române au trecut podul de peste Someș intrând în centrul orașului Satu Mare, sub comanda colonelului Ressel. La orele trei după masă a sosit la Satu Mare și generalul Lascăr Davidoglu, comandantul armatelor române din nord-vestul Ardealului"[8].

În ziua de 22 aprilie 1919, Pirmăria orașului Satu Mare a avut prima conducere românească[9], Augustin Ferențiu fiind încredințat de către Consiliului Dirigent în funcția de primar. Au fost numiți tribuni interimari care să răspundă și să controleze oficiile publice ale orașului.

Un moment important pentru preluarea administrației l-a constituit ședința Consiliului Național Român comitatens Satu Mare, ținută în sala mare a casei municipiului Satu Mare în ziua de 26 aprilie 1919.

Din procesul verbal[10] al acestei ședințe rezultă că la punctul IV s-a discutat despre cele trei propuneri făcute pentru funcția de prefect român al județului Satu Mare: 1.Alexandru Racoți Filip , 2. Teodor Mihali și 3. Teofil Dragoș, propuneri prezentate forului competent, Consiliul Dirigent.

Legat de acest act istoric se înscrie prima vizită a lui Iuliu Maniu, președinte al Consiliului Dirigent, în județul Satu Mare, în zilele de 26 și 27 aprilie 1919, când s-a aflat la Satu Mare și Carei.

În zilele de 26-27 aprilie 1919, delagațiile Tribunalului, Camerei Avocațiale, orașului , Poștei și Telegrafului, Episcopiei catolice și Consiliului Național Român au jurat credință statului român. În data de 27 aprilie, Iuliu Maniu împreună cu prefectul Alexandru Racoți s-au dus la Carei, unde au preluat prefectura județului ai cărei funcționari în total fiind 135 și toți maghiari , în marea lor majoritate și-au oferit serviciile statului român[11].

Respectându-se procedura de preluare a prefecturii și a puterii publice, în prezența președintelui Consiliului Dirigent, la 19 mai 1919, Alexandru Racoți a comunicat prin două circulare că a fost investit prefect al județului Satu Mare de către Consiliul Dirigent până la reorganizarea administrației, care s-a prelungit până în noiembrie 1919. Prin urmare, la 9 noiembrie 1919 se poate socoti data încheierii procesului de reorganizare administrativă, când comunele românești din fostul județ Ugocea au fost integrate în județul Satu Mare, formând o plasă cu reședința la Halmeu.

---

[6] Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național român* (1918-1920), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p.92.

[7] *Ibidem*, p.130.

[8] *În serviciul patriei 1933-1937. Dare de seamă asupra realizărilor înfăptuite în județul Satu Mare*„ Satu Mare, 1938, p.28.

[9] *Ibidem*, p.29.

[10] Arhivele Naționale Satu Mare, *fond Prefectura Județului Satu Mare*, dos.nr.4/1918, f.7-14.

[11] *Patria*, 1 mai 1919, p.3.

Al doilea moment mai puțin cunoscut al prezenței lui Iuliu Maniu în părțile sătmărene este legat de vizita regelui Ferdinand şi a reginei Maria, în ziua de 25 mai 1919, la Carei şi în data de 26 mai 1919, la Baia Mare[12].

Un alt moment apreciat în presa vremii l-a constituit participarea lui Iuliu Maniu, în data de 4 octombrie 1936, la Satu Mare, la Congresul Partidului Național - Țărănesc județean[13], desfăşurat şi în prezența lui Ion Mihalache.

Iuliu Maniu a fost şi o constantă prezență spirituală în conştiința sătmărenilor. Ziarul "Gazeta"[14] consemna faptul că la Congresul de plasă Satu Mare al P.N.Ț., la care au luat parte Andrei Doboşi, Ştefan Anderco, Gavril Barbul, Titu Demian, acesta din urmă caracteriza personalitatea lui Iuliu Maniu "înțeleptul şi luceafărul".

În ziua de 13 februarie 1924, într-un articol închinat lui Wilson, scris de către Iuliu Maniu şi publicat în ziarul "Satu Mare", se reliefa:"marele principiu al liberei determinări a popoarelor a dat acestora raze de nădejde ducând la triumf dorul de libertate şi unire a neamurilor despărțite printr-un vitreg destin şi hotare meşteşugite"[15].

Aceste considerații urmăresc să se înscrie omagiului de a ne cinsti cele mai remarcabile personalități istorice, politice, culturale din care a făcut parte şi Iuliu Maniu, trecut în neființă în 5 februarie 1953, în închisoarea de la Sighetul Marmației.

Dezvelirea bustului "Iuliu Maniu", realizat de către sculptorul Radu Ciobanu, amplasat în Piața Libertății din municipiul Satu Mare, în ziua de 27 noiembrie 1993, precum şi acordarea numelui Liceul "Iuliu Maniu" din 24 aprilie 1997, fostului Grup Şcolar de Construcții Maşini din municipiul Carei, ce funcționează în clădirea vechii Prefecturi a județului Satu Mare, unde a fost primit Iuliu Maniu, în 27 aprilie 1919 şi amplasarea unei plăci comemorative cu efigia lui Iuliu Maniu au reprezentat manifestări de trecere în eternitate a numelui şi memoriei lui Iuliu Maniu.

---

[12] Romul Boilă, *Consiliul Dirigent*, în "Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul 1918-1928", vol.I, Cultura Națională, Bucureşti, 1929, p.101.

[13] În serviciul patriei.., p.72

[14] *Gazeta*, 21 aprilie 1936, p.1.

[15] *Satu Mare*, 13 februarie 1924, p.1.

Token About Iuliu Maniu's Passing (1873-1953) in Satu Mare Region

(Summary)

Iuliu Maniu was one of the greatest political personality from Romania.

Since 1918, December 2 he was the chairman of the Directing Council of Transylvania(1918-1920). Since 1918, year marked by the grandiose day of December 1-st, when it took place the National Assembly from Alba Iulia and until 1926, Iuliu Maniu was chairman of the National Romanian Party, and between 1926-1933 and 1937-1947 chairman of the National Peasant Party.

Iuliu Maniu visited Satu Mare and Carei in 1919, April 26-27, when local authorities pledged loyalty to the Romanian state. Also, in 1919, May 25, he was in Carei town, with the occasion of king Ferdinand and Queen Maria's visit and, in 1936, October 4, to County Congress of National Peasant Party, in Satu Mare town.

Figuri ilustre sătmărene (IV)
Dr.OCTAVIAN ARDELEAN
(1899-1974)

Claudiu Porumbăcean

Ani de-a rândul elita românească din zona Sătmarului a rămas în uitare, fie din motive politice dar şi din oarecare indiferenţă istorică. Dacă în perioada interbelică judeţele învecinate şi-au trecut la loc de cinste personalităţile[1], Sătmarul nu s-a bucurat de o asemenea atenţie. Cu mici excepţii(Vasile Lucaciu, Aurel Popp) personalităţile româneşti din acest judeţ(deloc puţine) nu au fost prezentate cititorilor decât, poate, la nivelul unor spontane articole de presă. Lăudabilă este totuşi apariţia unei lucrări în limba maghiară în perioada interbelică ce face o sinteză a personalităţilor maghiare marcante din zona Ardealului, incluzând chiar şi nume româneşti, printre care şi sătmăreni[2].

Din aceste motive şi nu numai, în urmă cu doi-trei ani s-a lansat acest ciclu de studii intitulat"Figuri ilustre sătmărene" care astăzi a ajuns la numărul IV şi care sperăm să continue cât mai mult şi de ce nu, în scurt timp să fie completat cu o carte dedicată acestor mari nume care au făcut atâta cinste Sătmarului de altă dată.

De această dată ne-am decis să prezentăm în paginile acestei prestigioase reviste pe OCTAVIAN ARDELEAN, cu atât mai mult cu cât în anul 1999 aniversăm o sută de ani de la naşterea sa.

Una din cele mai reprezentative personalităţi ale vieţii medicale şi politice sătmărene, dr. Octavian Ardelean s-a născut la 24 septembrie 1899 în localitatea Negreşti, judeţul Satu Mare şi este fiul lui Demetriu Ardelean şi Maria Kocsis[3]. A absolvit liceul şi examenul de bacalaureat la Seghedin, urmând Facultatea de medicină la Budapesta, Bucureşti şi Cluj[4] şi un stadiu de studii şi practică medicală la Paris, Londra şi în Suedia, pentru specializare în radiografie[5]. Începând cu anul 1922 va practica medicina în Satu Mare, devenind medic al Spitalului orăşenesc, apoi medic primar, şeful secţiei de radiologie şi chiar director al acestui spital.

În ceea ce priveşte activitatea politică, Octavian Ardelean a făcut parte din Partidul Naţional Liberal filiala Satu Mare (primul partid liberal din Transilvania, înfiinţat în anul 1919), fiind unul dintre liderii locali şi un reprezentant de marcă al acestuia. A făcut parte din delegaţia permanentă a PNL organizaţia judeţului Satu Mare, în anul 1928 a fost ales secretar general al organizaţiei locale[6], pentru ca la Congresul partidului din 30 mai 1935 să devină secretar general al PNL, atât la nivel judeţean cât şi la municipiu[7].

Perioada de apogeu a carierei sale politice este marcată de numirea sa în funcţia de prefect al judeţului Satu Mare în intervalul 20 aprilie 1935 - 29 decembrie 1937[8]. Este o

---

[1] Vezi pe larg Ioan Ardelean Senior, *Oameni din Sălaj*, Zalău 1938
Teodor Neş, *Oameni din Bihor 1848-1918*; Oradea 1936
idem, *A doua carte despre oameni din Bihor*, Oradea 1979

[2] *Erdély Monografia (Monografia Ardealului)*, sub redacţia lui Várady Aladár şi Berey Géza, Ed.Gloria, Satu Mare, f.a. pe larg

[3] Arhivele Naţionale Satu Mare (în continuare ANSM), *Colecţia de registre parohiale de stare civilă*, reg.nn.1011, f.125, poz.81.

[4] *Erdély Monografia*, p.601

[5] Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetare*, Ed.Cugetarea, Georgescu Delafras, 1940, p.46.

[6] "Gazeta Sătmarului", nr.1/10 oct.1928.

[7] Tankoczi Gyula, *Satu Mare Város Képeş Tűkre (Oglinda oraşului Satu Mare)*, Satu Mare, f.a., p.141

[8] *În serviciul patriei*, Prefectura Satu Mare, 1937, p.91

perioadă de maximă dezvoltare a județului Satu Mare, cu realizări de excepție în toate domeniile vieții social- economice, politice, administrative şi culturale. Se construiesc edificii de marcă pentru acest județ (Palatul Prefecturii - actualul Muzeu Județean, Biserica Greco-catolică şi cea ortodoxă din oraşul Satu Mare, Aeroportul Satu Mare, Statuia lui Vasile Lucaciu, Spitalul din Negreşti ş.a.)[9] , ele dăinuind şi astăzi, fiind considerate, pe bună dreptate, poate cele mai reprezentative împliniri de pe meleagurile sătmărene. De altfel, întreaga activitate a Prefecturii Satu Mare în perioada 1934 -1937 este prezentată (spre bucuria istoricilor) în lucrarea "În serviciul patriei", o adevărată dare de seamă în fața istoriei, scrisă din inițiativa prefectului Octavian Ardelean.

Trebuie adăugat faptul că Octavian Ardelean a făcut parte din conducerea mai multor instituții sociale şi culturale, a publicat o serie de studii în reviste de specialitate, iar pentru meritele sale deosebite a fost distins cu mai multe ordine şi decorații: "Coroana României" în grad de ofițer, "Meritul Sanitar" clasa I[10] , Marele Ordin Cehoslovac "Leul Alb" în garad de comandor[11] ş.a.

Vicisitudinile istorice ale anului 1940 îl obligă la refugiu, ajungând în cele din urmă la Ploieşti, unde se va şi stabili. Evenimentele petrecute după 1944 îl fac să înțeleagă că întoarcerea la satu Mare nu mai are nici un rost, mai ales că noile autorități comuniste i-au confiscat averea şi imobilul deținit pe strada Gheorghe Doja nr. 9 [12]. Aşadar, Octavian Ardelean decide să rămână la Ploieşti (unde se va şi căsători) până la trecerea în neființă, survenită la 30 mai 1974, la venerabila vârstă de 75 de ani.

Pentru ceea ce a făcut atât în plan politic, medical cât şi administrativ şi pentru marile realizări pe care le-a lăsat posterității, admirate şi astăzi, numele lui Octavian Ardelean va rămâne o permanență în istoria Sătmarului şi a PNL.

---

[9] ANSM, *fond Prefectura Județului Satu Mare*, dos.nr.55/1940, f.25-63.
[10] *Erdély Monografia*, p.601
[11] *În serviciul patriei*, p.273.
[12] ANSM, *fond Primăria municipiului Satu Mare*, dos.nr.7/1950, f.5.

Great Personalities from Satu Mare (IV)
Dr. Octavian Ardelean (1899-1974)

(Summary)

Born in September 24, 1899 in Negrești, the county of Satu Mare, dr. Octavian Ardelean has graduated medicine in Budapest, Bucharest and Cluj. He got specialised in radiography in Paris, London and Sweden. He practises medicine at the hospital in Satu Mare as a chief doctor.

On the political level, he was one of the leaders of the Liberal Party in Satu Mare and he was the prefect of the county between April 1935 - December 1937, period in which the Satu Mare county knows the greatest development in its whole history.

He died in Ploiești on the 1974, May 30.

Dr. Octavian Ardelean
(1899-1974)

O personalitate sătmăreană a perioadei interbelice: Jakabffy Elemér - Activitate politică şi culturală

Szőcs Péter Levente

Introducere

Cariera şi opera unei personalităţi atât de complexe şi multilaterale, ca Jakabffy Elemér, este foarte greu de prezentat în cadrul unei singure lucrări de asemenea proporţii. Anumite aspecte ale activităţii lui ar merita o cercetare mai amplă a cărei rezultate, probabil ar depăşi mărimea unui volum. Limitele biografice ale acestui om de cultură, politician, redactor de reviste, personalitate publică, expert în problemele minorităţilor pe plan european, se încadrează între 1881-1963, acoperind în timp Monarhia Austro-Ungară, România interbelică, Ungaria hortistă şi România comunistă. Schimbările zbuciumate şi transformările majore intervenite în spaţiul Sud-Est European, în acest interval, marchează profund personalitatea, cariera şi viaţa lui Jakabffy Elemér. Biografia lui este într-un fel oglinda acestor mutaţii sociale, economice şi politice.

Ce îndeamnă cercetătorul de azi, în afara complexităţii şi bogăţiei acestei vieţi, la o investigare specială? Desigur o carieră remarcabilă şi interesantă, reprezintă o temă abordată cu predilecţie, dar în cazul nostru avem de a face cu posibilitatea de a găsi răspunsuri la întrebări legate de viaţa politică interbelică, activitatea internă şi externă a Partidului Naţional Maghiar şi cultura minoritară din Transilvania în perioada respectivă. Jakabffy Elemér este un personaj care marchează puternic toate aceste probleme. Astfel, elucidând realităţile legate de viaţa lui, obţinem răspunsuri şi la întrebările schiţate mai sus.

În cazul lui Jakabffy Elemér avem de a face cu o situaţie norocoasă, adică cu un fenomen destul de rar. Fiind jurist de profesie şi având în sânge preocuparea faţă de păstrarea memoriei faptelor şi evenimentelor, a scris cu o pacienţă extraordinară un jurnal destinat în primul rând familiei şi urmaşilor[1]. Acest jurnal în ciuda atâtor schimbări şi peripeţii s-a păstrat în proprietatea familiei, reprzentând un izvor de nepreţuit pentru cercetătorii acestui domeniu.

Jurnalul a fost scris în limba maghiară şi este împărţit în fascicole. Metoda de redactare am putut-o reconstitui din relatările fiului său. Jakabffy Elemér a notat cu mâna, într-un caiet, evenimentele de zi cu zi. Asemenea caiete s-au păstrat până astăzi, numai că numărul lor este foarte redus şi informaţia transmisă face referire, în majoritatea cazurilor, la perioada de după cel de-al II-lea război mondial. Pentru o perioadă de trei-patru ani, caietele au fost adunate şi însemnările cuprinse în ele au fost redactate în fascicole bătute la maşină şi legate într-o formă bibliofilă. Jakabffy Elemér a urmărit mai multe criterii de redactare. În primul rând a grupat informaţiile potrivit naturii lor, astfel a creat o serie de fascicole care fac referiri exclusiv la evenimentele familiare; o altă categorie de fascicole tratează activitatea politică, pentru ca în cea de a treia colecţie să se facă referiri la activitatea conferinţei minorităţilor de pe lângă Societatea Naţiunilor. În cadrul acestor serii de fascicole tematice evenimentele sunt ordonate cronologic.

Astfel, memoriile au mai multe fascicole, dar numărul exact al acestora nu l-am putut stabili, în primul rând datorită pierderii parţiale a acestora în timp. Odată cu instaurarea comunismului în România, Jakabffy Elemér a devenit "persona non grata" în

---

[1] Informaţiile referitoare la păstrarea şi soarta manuscrisului, precum şi intenţiile scriitorului au fost obţinute de la fiul lui Jakabffy Elemér, Jakabffy Lóránd, pensionar cu domiciliul în Satu Mare, căruia îi transmitem şi pe această cale mulţumiriile noastre pentru ajutorul acordat.

ochii noilor oficialităţi. A fost mutat cu domiciliul forţat în Satu Mare, neavând posibilitatea de a salva nimic din bunurile mobile, aici încadrându-se şi arhiva personală, din care făceau parte şi jurnalele. În anii "exilului" Jakabffy Elemér, retras din viaţa publică, a încercat să reconstitue seria memoriilor pierdute şi a scris, în acest sens, un nou şir de fascicole, completat cu evenimentele de după 1944. La o vizită a lui Jakabffy Lóránd, fiul lui Jakabffy Elemér, în casa natală, a fost descoperit, accidental, un număr de fascicole, în original, din memoriile redactate de tatăl său. Materialele amintite se găseau în depozitul Cooperativei Agricole de Producţie din Zăgujeni. Astfel putem reconstitui forma iniţială a jurnalelor.

O parte a caietelor se referă la istoria şi viaţa familiei. Primul caiet, care prezintă un interes deosebit pentru noi, tratează activitatea lui Jakabffy Elemér înainte de 1918. Cu activitatea politică a personajului amintit, din perioada interbelică, se ocupă trei caiete din seria memoriilor originale, precum şi un fascicol din cele redactate după 1949. La acestea se mai adaugă un caiet care tratează separat participarea lui la Conferinţele Minorităţilor de la Geneva şi unul care se ocupă cu activitatea acestuia în cadrul Partidului Naţional Maghiar.

Aceste cinci caiete constituie principala noastră sursă informativă, completată de seria revistelor "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară] şi *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Caraş-Severin] precum şi discursurile parlamentare din epocă. Prin valorificarea acestor izvoare dorim să oferim o imagine generală asupra activităţii politice a lui Jakabffy Elemér şi în acelaşi timp să completăm răspunsurile la întrebările formulate anterior. Acest demers se impune cu atât mai mult cu cât arhiva centrală a Partidului Naţional Maghiar s-a pierdut, fapt care ridică valoarea altor izvoare informaţionale, dedicate acestui domeniu.

De altfel, personalitatea lui Jakabffy Elemér, odată cu eliminarea lui din viaţa politică s-a dat uitării. În istoriografia postbelică, atât română cât şi maghiară, apare tot mai rar, şi atunci numai în calitate de redactor al revistei "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară]. Încercările modeste din anii 70, menite a reevalua rolul şi personalitatea sa, sunt departe de a oferi o imagine obiectivă şi exhaustivă. Aşadar este necesară cercetarea temei în vedrea umplerii acestui gol istoriografic.

Activitatea politică a lui Jakabffy Elemér în perioada interbelică

Familia Jakabffy este originară din sudul Banatului, obţinând statutul de nobil de la Maria Theresa, în jurul anilor 1780, atunci când Graniţa Militară este desfiinţată şi reorganizat comitatul Caraş (1779)[2].

Tatăl, Jakabffy Imre, este vicecomite de Caraş-Severin din anul 1880, iar mai târziu comitele aceluiaşi judeţ. Este membru fidel al partidului liberal al lui Tisza István, pe care-l reprezintă şi în parlament, devenind şi secretar de stat[3]. Astfel, Jakabffy Elemér se naşte într-o familie cu tradiţii politice. Coloratura conservatoare-liberală, tipică elitei politice a Regatului Ungar din aceea vreme, precum şi atitudinea promonarhistă a tatălui, marchează puternic personalitatea fiului, care devine adept al aceloraşi principii.

După absolvirea facultăţii de drept la Universitatea de la Budapesta, tânărul Jakabffy Elemér îşi începe activitatea ca avocat la Lugoj[4]. În acelaşi timp, în calitate de

[2] Mikó Imre, *Jakabffy Elemér és a Magyar Kissebség* [Jakabffy Elemér şi revista "Minoritatea Maghiară"], în *Korunk*, 1973, nr. 8, p. 1197.

[3] Balogh Edgár, *Lugosi örökség* [Moştenirea din Lugoj], în: *Mesterek és kortársak* [Maeştrii şi contemporanii], Bukarest, 1974, p. 472.

[4] Mikó, *op. cit.*, p. 1198.

moşier în Zăgujeni, este confruntat cu problema sărăciei agricultorilor zilieri, aflaţi în slujba marilor moşieri. În special este acută problema pensiilor de bătrâneţe şi de invaliditate. Astfel, el, ca moşier, propune, în prima sa lucrare, apărută în 1904[5], chiar contrar intereselor sale, constituirea unui fond de pensii pentru aceşti agricultori, înfiinţat prin contribuţiile moşierilor, raportat la mărimea suprafeţelor stăpânite şi la numărul angajaţilor.

În anul 1910 devine deputat în circumscripţia Bocşa, sub culorile Partidului Naţional al Muncii, condus de Tisza. Ca tânăr debutant face parte din gruparea promotoare a ideologiei neoconservatoare, numită ironic de către opoziţie "puii de leu a lui Tisza".

Datorită tradiţiei familiare, Jakabffy Elemér devine, în pragul primului război mondial, consilierul lui Tisza în problemele minorităţiilor[6]. Într - adevăr este predestinat pentru această funcţie, cu atât mai mult cu cât mediul multietnic al Banatului i-a dat posibilitatea de a înţelege problema celuilalt şi de a fi deschis la valorile altor naţionalităţi. De la tatăl său, Jakabffy Elemér moşteneşte câţiva prieteni de familie din rândul românilor. Între aceştia se numără şi Emanuil Gojdu, predecesorul tatălui său în funcţia de comite al Caraş-Severinului şi membrul judecătoriei supreme; deputatul Vinchentie Babeş, tatăl lui Victor Babeş; membrii familiei Mocsonyi (Mocioni)[7], etc. Este coleg de şcoală şi prieten pe viaţă cu Caius Brediceanu, viitorul ministru al afacerilor transivănene în guvernul lui Tache Ionescu, în perioada 1921-1922, cunoscându-l foarte bine şi pe Petru Groza, pe linie juridică[8].

În calitate de consilier pe problemele minorităţilor, asistă la tratativele duse de Tisza cu Partidul Naţional Român în timpul primului război mondial. El redactează textul propunerii legislative care vizează satisfacerea unei părţi din cerinţele românilor transilvăneni. Tisza cu această iniţiativă a vrut să ajungă la un compromis între scopurile naţionale româneşti şi opoziţia conservatoare maghiară, condusă de Apponyi Albert şi Bethlen István[9].

În cursul războiului participă activ la dezbaterile parlamentare referitoare la dreptul de vot. În această problemă importantă, care ţinea în febră toată viaţa politică maghiară, implicând şi organizaţiile minorităţilor etnice, Jakabffy Elemér adoptă o direcţie liberală, ajungând chiar în contradicţie cu Tisza, care vroia să ajungă la un compromis între conservatori şi radicali. Jakabffy Elemér dorea ca dreptul de vot şi eligibilitatea să fie extinse la toţi cetăţenii de peste 24 de ani, care au satisfăcut studiile obligatorii (6 clase elementare). Participând activ în discuţiile politice, adună şi redactează discursurile comisiei parlamentare care dezbate proiectul de lege privind alegerile parlamentare, publicându-le într-un volum[10].

Ultima funcţie a lui Jakabffy Elemér în Monarhia Austro-Ungară este aceea de membru în comisia comună de politică externă, de unde demisionează în cursul evenimentelor din octombrie 1918, întorcându-se acasă la Lugoj[11].

---

[5] Jakabffy Elemér, *Mit kell tennünk elsősorban a gazdasági cselédkérdés megoldása érdekében?* [Ce trebuie să facem în privinţa rezolvării problemei zilierilor agrari?], Budapest, 1904.

[6] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 1201.

[7] Balogh Edgár, *op. cit.*, p. 474.

[8] Menţiuni apar în memoriile aflate în manuscris în proprietatea familiei: *Adatok családunk történetéhez* [Date pentru istoria familiei noastre], (în continuare *Memorii*), partea XI, pp. 21-2. "Prietenia" cu Petru Groza a fost vitală pentru familie, deoarece în două rânduri aceasta-i poate mulţumii supravieţuirea sa. Astfel, cu ocazia reformei agrare din 1920, prin intervenţia lui Groza, atunci ministru însărcinat cu afaceri transilvănene, nu a fost confiscată moşia; iar cu ocazia deportărilor din anii 1948-49, primul ministru Petru Groza, dă posibilitate familiei de a se muta la Satu-Mare.

[9] Textul iniţiativei legislative v. în *Parlamenti Napló* [Jurnal Parlamentar], XIII, martie 1914, p. 415.

[10] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 1204.

[11] *Ibidem*.

Încercând o imagine de ansamblu asupra acestui început de carieră vom sublinia faptul că este una foarte reuşită pentru un politician de numai 37 de ani. Chiar dacă aparţine naţiunii majoritare, Jakabffy Elemér dă dovada sensibilităţii faţă de minorităţile etnice, politice, şi sociale. Programul oferit de el, din poziţia naţiunii majoritare, pentru rezolvarea problemelor minorităţilor, este baza cerinţelor ce vor fi urmărite mai târziu de pe poziţii minoritare. Moştenirea ideologică şi politică a familiei determină culoarea politică de neoconservator-liberal, precum şi orientarea spre partidul în care îşi desfăşoară activitatea. Tocmai acest lucru a făcut ca şi în perioada interbelică opinia lui despre guvernarea şi politica lui Tisza, să fie mai optimistă şi mai favorabilă decât aceea a majorităţii[12].

Atitudinea faţă de minorităţi face plauzibil paralelismul dintre el şi Mocsáry Lajos, chiar dacă Jakabffy Elemér face parte dintr-o generaţie mai tânără, întrucât baza lor ideologică de acţiune este comună.

Marea Unire din 1 decembrie 1918 a fost urmată de o perioadă de pasivitate politică din partea maghiarimii din România. Jakabffy Elemér petrece acest răstimp în Lugoj sau pe moşia sa din Zăgujeni. Desfiinţează biroul de avocat şi se ocupă numai de administrarea propriei moşii[13].

Prima funcţie publică, şi în acelaşi timp cea mai onorantă pentru el[14], a fost preşedinţia consiliului laic al parohiei romano-catolice din Lugoj, pe care o îndeplineşte până la 1933. Funcţiile laice în biserică erau foarte importante în această perioadă, deoarece dispuneau de administrarea şcolilor susţinute de confesiunea respectivă, precum şi de averea bisericească destul de substanţială. În această perioadă începe şi cariera jurnalistică. Asociindu-se cu Sulyok István, redactează revista *Krassó Szörényi Lapok*. [Pagini din Carş-Severin]. Articolele sale consemnează fidel evenimentele petrecute în perioada interbelică[15].

Primele mişcări politice ale minorităţii maghiare vizau constituirea unei organizaţii maghiare, care trebuia să reprezinte toate păturile şi conceptele politice ale comunităţii maghiare. Dar divergenţele de opinii n-au făcut posibilă constituirea acestei formaţiuni. S-au cristalizat astfel două centre de partid, unul care era mai radical şi urmărea încorporarea politică a micilor industriaşi şi ţărani şi altul mai conservator, care dorea continuarea tradiţiilor politice austro-ungare, menţinând politica exclusiv în mâna elitei. S-a format astfel Partidul Popular Maghiar şi Partidul Naţional Maghiar. Totuşi s-a impus o unitate de acţiune, deoarece statutul minoritar a determinat ca cele două partide să aibă programe aproape identice. Astfel, s-a ajuns la 28 decembrie 1922 la unificarea celor două partide pentru a realiza, măcar din punct de vedere politic, proiectul Uniunii Maghiare[16].

Jakabffy Elemér participă din primele momente, atât la organizarea filialelor locale ale Uniunii Maghiare, cât şi la dezbaterile dintre cele două curente. Conduce în judeţul Caraş-Severin campania electorală a Uniunii, din martie 1922. Înfrângerea suferită la aceste alegeri îndeamnă politicienii maghiari la realizarea fuziunii celor două formaţiuni maghiare. Jakabffy Elemér participă la şedinţa de întemeiere a Partidului Naţional Maghiar, din 28 decembrie 1922, având un referat privind problemele legate de reforma agrară. Este

[12] Balogh Edgár, *Figyelemre méltó örökrész* [O moştenire remarcabilă], în *Korunk*, 1969, nr. 10., p. 1167.
[13] *Memorii*, XI, pp. 3-4
[14] *Ibidem*., p. 5.
[15] v. în *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Caraş-Severin], 1922, nr. 88-104 şi 1923, nr. 1-36.
[16] Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története. 1918-1940* [Douzeci şi doi de ani. Istoria politică a maghiarilor din Transilvania 1918-1940], Budapest, 1941, p. 40.

ales ca vicepreşedinte al partidului şi preşedinte al Comisiei de Drepturi Minoritare, însărcinat cu supravegherea organizaţiilor de partid din Banat[17].

O parte deosebit de interesantă a jurnalului este cea care face referiri la desfăşurarea ceremoniilor de încoronare din 1 decembrie 1922 de la Alba Iulia. Este invitat la ceremonie, recunoscut fiind ca o personalitate marcantă a vieţii politice de dinainte de 1918, precum şi prin influenţa sa în cadrul bisericii romano-catolice. Brătianu, prin invitarea lui şi a numeroaselor personalităţi ale vieţii politice maghiare, dorea să demonstreze legitimitatea încoronării, care prin participarea invitaţilor maghiari s-a şi îndeplinit[18].

Participă activ, în continuare, la activitatea Partidului Naţional Maghiar. Ca vicepreşedinte este referentul problemei de învăţământ la convenţia extraordinară din mai 1923, desfăşurată la Târgu Mureş. Cu această ocazie participanţii au hotărât ca în cazul în care nu era rezolvată problema învăţământului minoritar, să facă apel la Societatea Naţiunilor. A avut loc o luptă crâncenă între orientările din partid. Aripa condusă de Bernády György propunea apropierea de Partidul Liberal, aflat la guvernare. O altă grupare a dorit alianţa cu Partidul Naţional, condus de Maniu, şi a treia, din care făcea parte şi Jakabffy Elemér, era adepta apelării la Societatea Naţiunilor[19].

Totuşi, ideile liberale, precum şi simţul "realpolitic", îl îndeamnă pe Jakabffy Elemér la o încercare de a găsi compromisuri între viaţa politică românească şi dezideratele naţionale maghiare. Astfel, mediază încercările de apropiere între guvernul liberal şi Partidul Naţional Maghiar, participând la discuţii cu subsecretarul de stat Gh. Tătărescu. Acest fapt a stârnit numeroase controverse, atât în sânul partidului cât şi în presă, majoritatea elitei politice maghiare neacceptând compromisuri care nu garantau drepturile minoritare. Jakabffy Elemér a fost atacat în mai multe rânduri, dar acest fapt nu a adus retragerea lui din viaţa publică, ci, mai mult, a dus la formarea unei grupări liberal-radicale în cadrul Partidului Naţional Maghiar[20].

Aceste controverse în jurul lui Jakabffy Elemér l-au determintat pe acesta să nu accepte candidatura la funcţia de preşedinte al Partidului Naţional Maghiar, după moartea lui Jósika Sámuel. Datorită eşuării apropierii de Partidul Liberal, el adoptă calea apelării la Societatea Naţiunilor. Astfel, în cursul lunilor ianuarie-februarie 1925, organizează şi pregăteşte petiţia privind cauza coloniştilor expropriaţi din Banat[21].

În august 1925 este organizată Secţia de Minorităţi şi Istorie a Partidului Naţional Maghiar, al cărui preşedinte a fost ales Jakabffy Elemér, datorită activităţii de redactor al revistei "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară]. Această organizaţie s-a ocupat de evoluţia problemei minorităţilor pe plan European, propunându-şi să aducă noi date în vederea stabiliri politicii minoritare a partidului. În primii ani activitatea s-a mărginit numai la strângerea datelor. Ulterior, prin această secţie, Partidul Naţional Maghiar va participa la conferinţele minorităţilor europene pe lângă Societatea Naţiunilor. În cursul anilor 30 Jakabffy Elemér, prin intermediul noii secţii, a organizat dezbateri şi simpozione publice pentru popularizarea problemelor cercetate, precum şi a face cunoscut politica partidului în domeniul dreptului minoritar[22].

---

[17] *Memorii*, XI, pp. 13-5.
[18] *Ibidem*, pp. 16-20.
[19] *Ibidem*, XIV, p 11.
[20] *Ibidem*, pp. 8-10.
[21] *Ibidem*, p. 11
[22] *Ibidem*, p. 22

În cursul anului 1926 Jakabffy Elemér este ocupat cu pregătirea alegerilor locale şi generale. Participă activ la încheierea unei noi convenţii cu partidul lui Averescu, pe baza alianţei semnate la Ciucea în 1923. Astfel, pentru prima dată, reprezentarea Partidului Naţional Maghiar în Parlament era proporţională cu ponderea populaţiei maghiare din România[23]. Jakabffy Elemér nu acceptă să candideze la nici o circumscripţie, deoarece este încă adeptul unei apropieri de liberali, fiind implicat şi în redactarea revistei, ceea ce nu-i permitea să fie departe de Lugoj[24].

O implicare mai activă în campania electorală a adus anul 1927, atunci când Partidul Naţional Maghiar, împreună cu Partidul German, a creat blocul electoral minoritar. Convenţia de bază a acestui bloc prevedea, în vederea asigurării proporţionale a reprezentării minorităţii germane, ca deputaţii maghiari, aleşi în Arad şi Târnava Mică, să renunţe la mandat în favoarea candidatului german[25]. Această problemă delicată a fost rezolvată în judeţul Arad prin sacrificiul de sine a lui Jakabffy Elemér, care a considerat că prestigiul său va fi un garant suficient în vederea unei reuşite electorale. Electoratul maghiar din Arad a acceptat, cu oarecare regret, renunţarea lui Jakabffy Elemér dar a rămas fidel Partidului Naţional Maghiar. Extremiştii maghiari şi români au lansat critici aprigi la adresa lui, dar în acelaşi timp a fost câştigată încrederea şi preţuirea germanilor[26].

O nouă candidatură la mandatul de deputat al lui Jakabffy Elemér au adus alegerile din 1928. Până în acest moment divergenţele între Partidul Naţional Maghiar şi Partidul German s-au adâncit. Cea mai nevralgică a fost problema şvabilor din Sătmar, unde Partidul German, cu sprijinul autorităţilor locale, a promovat o puternică politică de regermanizare. Aceste contradicţii a dus la ruperea Blocului Minoritar creat în vederea câştigării alegerilor din 1927. Partidul Naţional Maghiar a decis participarea la noile alegeri cu liste proprii. Acest fapt a fost cu atât mai mult accentuat cu cât tatonările de alianţă cu partidul lui Maniu au eşuat[27].

Jakabffy Elemér cu această ocazie a acceptat candidatura din considerente principiale. A crezut că participarea lui va aduce voturi suplimentare la listele partidului, în plus participarea independentă a Partidului Naţional Maghiar în viaţa politică românească reprezenta un ideal adoptat şi de el[28]. A fost ales ca deputat în judeţul Trei Scaune, după o campanie deosebit de activă, plină cu mitinguri electorale. Cu această ocazie Jakabffy Elemér a avut prilejul să ajungă în contact direct cu problemele alegătorilor de rând şi să observe şi în practică viaţa minoritară[29].

Participarea la lucrările parlamentului nu a fost deosebit de intensă. În primul rând considera că redactarea revistei, participarea la conferinţe internaţionale, precum şi conducerea secţiei de Minorităţi şi Istorie sunt probleme mult mai importante ca participarea în luptele cotidiene ale Camerei. Pe parcursul acestui mandat (1928-1931) a redactat o singură Comunicare în privinţa coloniştilor din Banat, în schimb a fost foarte activ la lucrările comisiilor, contribuind cu experienţa juridică şi politică, la formarea numeroaselor proiecte[30]. Astfel a participat la pregătiriile proiectului de lege privind reforma administraţiei locale, precum şi la dezbaterile privind ratificarea Concordatului cu Vaticanul. Fiind o personalitate de prestigiu, de altfel credincios catolic, avea influenţă

[23] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 60.
[24] *Memorii*, XIV, p. 28.
[25] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 71.
[26] *Memorii*, XIV, p. 34.
[27] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 86.
[28] *Memorii*, XV., p 3.
[29] *Ibidem*, p. 5.
[30] *Ibidem*, p. 7.

considerabilă în biserica romano-catolică. Astfel a fost exponentul nemulţumirilor acestei biserici faţă de pierderile suferite în urma semnării Concordatului, continuând o polemică aprigă în presă cu Onisifor Ghibu[31].

Aceşti ani au fost deosebit de activi pentru Jakabffy Elemér. În afara participării la lucrările parlamentului, a fost un membru activ al organizaţiei bănăţene a Partidului Naţional Maghiar, a participat la lucrările Conferinţelor Minorităţilor din Geneva, precum şi la numeroase dezbateri publice, politice şi literare[32]. Ca membru activ al organizaţiei privind drepturile minorităţilor naţionale de pe lângă Societatea Naţiunilor face numeroase călătorii în mijlocul minorităţilor din România (bulgari, tătari, etc.), precum şi în rândurile minorităţilor maghiare din alte state vecine[33].

Alegerile din 1931 au fost necesare datorită eşecului guvernării lui Maniu şi revenirea lui Carol al II-lea în ţară. Partidul Naţional Maghiar participă din nou la alegeri cu liste independendte, neavând nici un aliat[34]. Jakabffy Elemér a acceptat candidatura în judeţul Satu Mare, în special din cauza şvabilor de pe aceste meleaguri. După alegera lui, acesta a încercat medierea între organizaţiile etnice germane şi comunităţile şvabe maghiarizate. Sprijinul guvernului Iorga acordat Partidului German, precum şi influenţa germanilor în biserica catolică din Sătmar, au eşuat încercările lui Jakabffy Elemér[35].

La noile alegeri din 1932, aceste probleme nu l-au putut împiedica pe Jakabffy Elemér să candideze din nou în judeţul Satu Mare. Cu ocazia acestei campanii a condus şi o activitate de revigorare a vieţii de partid din judeţ şi a intervenit în numeroase probleme locale spre rezolvarea lor[36].

Alegerile din noiembrie 1933 au diminuat considerabil numărul grupului parlamentar al Partidului Naţional Maghiar, astfel nici Jakabffy Elemér nu a obţinut mandat. Lipsa din Parlament a fost compensată de alegerea lui în funcţia de preşedinte al organizaţiei teritoriale bănăţene a Partidului Naţional Maghiar[37].

Anii 1934-37 au fost relativ liniştiţi pentru Jakabffy Elemér, dar şi pentru Partidul Naţional Maghiar. Deşi au fost mai multe nedreptăţi, atît individuale cât şi colective, la adresa minorităţii maghiare, totuşi activitatea culturală, de protejare a drepturilor, a putut să fie continuată. Revistele, chiar dacă au fost cenzurate, au apărut cu o frecvenţă stabilă şi au fost autorizate majoritatea activităţilor organizate de Partidul Naţional Maghiar[38].

Jakabffy Elemér era preocupat în majoritatea timpului de conducerea activităţii secţiilor partidului, al căror preşedinte a fost. Astfel, în calitatea de conducător al Secţiei de Minorităţi şi Istorie, a participat în continuare la conferinţele internaţionale ale minorităţilor. Mai mult decât atât, el a organizat în fiecare an şedinţele publice ale acestei secţii, având un caracter de popularizare, dar oferind şi prilejul pentru numeroase dezbateri care clarificau anumite aspecte ale drepturilor minorităţilor[39].

În calitatea sa de preşedinte al organizaţiei teritoriale din Banat, a început o mişcare intensă de manifestări culturale şi acţiuni de binefacere. Ca reprezentant al aripii liberal-radicale a pledat pentru cooptarea tinerilor (cei care au terminat studiile după 1918) în activitatea de partid şi în viaţa politică. Astfel, în acţiunile organizate de el, precum şi în

---

[31] *Ibidem*, p. 9.
[32] *Ibidem*, pp. 10-1.
[33] *Ibidem*, p 17-8.
[34] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 101.
[35] *Memorii*, XV., pp. 25-6.
[36] *Ibidem*, XV., p. 29.
[37] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 122.
[38] *Ibidem*, op. cit. p. 130.
[39] *Memorii*, serie nouă, p. 139.

paginile revistei "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară] a asigurat un loc pentru noua generație[40].

În 1937 a expirat mandatul Parlamentului ales în 1933 şi au fost ținute noi alegeri. Puterea Gărzii de Fier a crescut simțitor în anii 1935-1937, ceea ce demonstra o întărire a dreptei extreme în România. În acest context liberalul Jakabffy Elemér a renunțat să mai participe efectiv la viața politică, neacceptând candidatura pentru Satu Mare sau Timiş, acolo unde vor fi promovați reperzentanți ai noii generații. El s-a înscris pe listele din Caraş-Severin, pentru a strânge cât mai multe voturi în favoarea partidului. Datorită faptului că nici un partid n-a obținut procentajul de 40 %, necesar formării unui guvern, potrivit matematicii electorale, conducătorii listelor au obținut mandate. Astfel şi Jakabffy Elemér a obținut un loc în parlament, chiar contrar voinței sale. Imposibilitatea de a forma un guvern a dus la dizolvarea parlamentului (18 ianuarie 1938), înainte ca acesta să fi ținut şedința de deschidere. Accentuarea extremei drepte s-a manifestat prin cochetarea lui Goga, primul ministru desemnat, cu Garda de Fier[41].

Este extrem de valoroasă prezentarea circumstanțelor, în memoriile lui Jakabffy Elemér, privind încheierea alianței între Partidului Național Maghiar şi partidul lui Goga. Ideea acestei alianțe a fost dată de orientarea lui Goga spre axa Berlin-Roma şi dorința de a instaura un sistem similar şi în România. Goga dorea să folosească pentru acest scop minoritatea germană, ajunsă în acel moment sub controlul mişcării naziste, cât şi minoritatea maghiară, deoarece partidul lui abia a obținut intrarea în parlament la alegerile din decembrie 1937[42]. Jakabffy Elemér scrie că ideea alianței a fost acceptată de conducerea Partidului Național Maghiar numai la insistența lui Bárdossy, ambasadorul Ungariei la Bucureşti. În special rezervele lui Bethlen György erau foarte mari dar presiunile, atât din partea guvernului maghiar cât şi român, au dus la semnarea acestei alianțe. Imaginea partidului a fost salvată, fără pierderea prestigiului, printr-o situație norocoasă. Exact la 9 februarie, preşedinția Partidului Național Maghiar trebuia să accepte noua alianță electorală, discuțiile fiind întrerupte de instaurarea noului regim carlist[43].

Regimul autoritar, îngrădirile libertăților cetățeneşti, au dus la paralizarea vieții de partid. Jakabffy Elemér, care şi până acum a fost adeptul liberalismului, s-a retras în munca de redactare a revistei "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară]. A încercat să organizeze activitatea organizației bănățene a Partidului Național Maghiar într-un mod conspirativ dar rezultatul obținut s-a concretizat doar prin menținerea contactului între foştii membri activi, păstrând astfel posibilitatea de a începe din nou activitatea, odată cu ameliorarea situației[44]. În majoritatea nedreptăților produse (arestări, perscutări) conducerea Partidului Național Maghiar, deşi neavând o recunoaştere oficială, a încercat protecția intereselor minoritare, folosind, de cele mai multe ori, relațiile personale[45].

În iulie 1938 Jakabffy Elemér este ales ca membru al Academiei de Ştiințe Maghiare şi în cursul aceluiaşi an finalizează, împreună cu Páll György, lucrarea "*A bánsági magyarság húsz éve Romániában. 1918-1938*" [Istoria de 20 de ani a maghiarimii din Banat][46].

---

[40] *Ibidem*, p. 140.
[41]. Mikó Imre, *op. cit.*, p. 139.
[42] *Ibidem*, p. 200-1.
[43] *Memorii*, serie nouă, p. 145.
[44] *Ibidem*, p. 146.
[45] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 206.
[46] *Memorii*, serie nouă, p. 146.

Crearea Frontului Renaşterii Naţionale a ridicat problema integrării minorităţii maghiare în această organizaţie. Guvernul român n-a recunoscut vechea conducere a Partidului Naţional Maghiar, care se auto-considera singura reprezentanţă legitimă a maghiarimii din România, fiind aleasă cu ocazia Convenţiei de la Sfântu Gheorghe (4 septembrie 1937), pentru patru ani. Astfel, primele tatonări între guvern şi minoritatea maghiară au început prin tratativele purtate cu episcopii celor trei biserci maghiare, precum şi cu Bánffy Miklós şi Szász Pál, personaje considerate reprezentative de către Carol al II-lea[47]. Din memoriile lui Jakabffy Elemér avem dovada presiunii guvernului maghiar, care dorea apropierea României la sistemul Axei[48]. Prin numeroase compromisuri a fost înfiinţată Uniunea Maghiară, ca organizaţie minoritară a Frontului, care a creat posibilitatea continuării activităţii politice[49]

Potrivit modelului de organizare a Frontului, şi Uniunea Maghiară avea un caracter corporatist. Accentul s-a pus mai mult pe acţiuni culturale, la extinderea organizării asociaţiilor de gospodari şi la programe sociale. Însă accentuarea revizionismului, evenimentele externe, au creat o situaţie nefavorabilă pentru ameliorarea situaţiei minorităţii maghiare. Au fost numeroase cazuri când autorităţile locale au oprit acţiunile organizate de Uniunea Maghiară, iar cenzura a îngreunat foarte mult activitatea presei[50].

Perioada dictaturii regale a însemnat pentru Jakabffy Elemér o pauză în viaţa politică. Neacceptând ideile care stăteau la baza acestui sistem a lăsat organizarea Uniunii Maghiare teritoriale bănăţene pe seama tinerilor, şcoliţi cu câţiva ani înainte. Activitatea lui s-a rezumat la cercetarea ştiinţifică în domeniul dreptului minoritar internaţional şi în domeniul istoriei maghiarimii din Caraş-Severin[51].

Dictatul de la Viena şi instaurarea regimului antonescian a creat o situaţie deosebit de grea pentru maghiarii rămaşi între graniţele României. Jakabffy Elemér devine activ din nou şi trece la reorganizarea Uniunii Maghiare. Împreună cu Gyárfás Elemér şi Márton Áron, episcop romano-catolic de Alba Iulia, au obţinut acordul lui Antonescu privind crearea unei organizaţii minoritare. La şedinţa de întemeiere a acesteia, din 4 noiembrie 1940, la Aiud, Jakabffy Elemér este ales ca vicepreşedinte însărcinat cu supravegherea organizaţiilor din judeţele Arad, Timiş-Torontal şi Caraş-Severin. În această calitate coordonează cumpărarea unei tipografii şi a unui cotidian, care va fi transformat în organul Uniunii Maghiare. În acelaşi timp declanşează un amplu program de ajutorare pentru cei ajunşi în sărăcie, datorită războiului, precum şi familiilor acelora care au fost duşi la muncă silnică. Aceste ajutoare considerabile au fost oferite de asociaţiile gospodăreşti, deosebit de înfloritoare, înfiinţate de Uniunea Maghiară[52].

Este extrem de preţioasă descrierea oferită de memorii cu privire la revolta Gărzii de Fier din Timişoara, precum şi viaţa de zi cu zi din mijlocul războiului[53]. Jakabffy Elemér a jucat un rol important în medierea dintre oficialităţile române şi maghiare. Politica privind minorităţile a fost condusă, de ambele părţi, pe baza principiului reciprocităţii, adică prin aprobări pentru gesturi similare şi retorsiuni pentru prejudicii reale sau imaginare. În acest context a fost deosebit de importantă acţiunea de informare şi atenuare a conflictelor, desfăşurată de Jakabffy Elemér, recunoscut de ambele părţi ca un mediator. Şi-a dovedit

[47] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 220
[48] *Memorii*, serie nouă, p. 147.
[49] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 222.
[50] *Ibidem*, p. 223.
[51] *Memorii*, serie nouă, p. 148-156.
[52] *Ibidem*, pp. 157-163.
[53] *Ibidem*, p. 162.

eficiența în aceast sens prin obținerea vizelor, întreținând relații strânse cu consulul maghiar din Arad şi Braşov şi în obținerea aprobărilor privind presa. Pe lângă acest fapt Jakabffy Elemér a fost activ şi în privința informării comisiei mixte germano-italiene însărcinată cu supravegherea aplicării Dictatului de la Viena[54].

Sfârşitul acestei cariere publice bogate o aduce turnura din 23 august 1944. După acest eveniment, ca o personalitate proeminentă a maghiarimii, este internat. Odată cu instaurarea comunismului, persecuțiile la adresa lui vor lua o nouă fațadă, fiind din nou arestat, deoarece nu acceptă invitația de a participa în organizația maghiară de coloratură de stângă. În anul 1949 este mutat cu domicilul forțat la Satu Mare, unde moare, retras de lume, la data de 19 mai 1963.

Jakabffy Elemér, redactor al revistei "Magyar Kissebség" şi publicist al problemelor minoritare

Jakabffy Elemér s-a păstrat în memoria colectivă nu ca politician, ci mai ales ca om de cultură, redactor al revistei "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară]. Este autor a numeroase articole referitoare la situația maghiarimii din România şi a altor minorități din Europa, autor de studii ştiințifice şi istorice, sau de teoria dreptului, care tratează problematica minorităților.

Ideea lansării unei reviste s-a născut odată cu transformările petrecute în toamna anului 1918. Noua situație cerea clarificarea ideologică, stabilirea noilor coordonate de gândire şi acțiune politică pentru maghiarimea din România Mare. Era necesară obținerea unei imagini complexe şi obiective cu privire la situația minorității. Jakabffy Elemér aducînd, chiar prin tradiția familiară, dar şi din experiența politică anterioară, deschiderea față de problemele minorității, a simțit această necesitate istorică şi a trecut printre primii la acțiune[55].

Revista " *Magyar Kissebség* " [Minoritatea Maghiară] este lansată exact în febra formării organizațiilor minorității maghiare. Dezbaterile intense în cotidianele maghiare, precum şi contactele personale, demonstrau tot mai mult necesitatea unui organ care să insiste asupra problemelor de zi cu zi şi să ofere spațiu pentru dezbateri ideologice. Astfel, scrisoarea de intenție, privind publicarea unei asemenea reviste, concepută de Jakabffy Elemér împreună cu doi colegi: Willer József şi Sulyok István, a fost trimisă exact cu două săptămâni înainte ca adunarea reprezentanților organizațiilor maghiare să se pronunțe asupra necesității unificării forțelor, fixând data de creere a unui partid unic pentru decembrie, a acestui an[56].

În această scrisoare sunt enunțate intențiile editoriale ale noii reviste: "Revista "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară] vrea să strângă toate datele referitoare la cultura, economia, societatea şi politica națiunii noastre, minoritare. (...) Vrem să acordăm atenție românilor, saşilor şi evreilor transilvăneni. (...) Dorim să urmărim cu atenție teoriile şi experiențele problemei minorităților naționale oriunde pe lume, adică lucrări teoretice privind minoritățile, legislația în domeniu şi activitatea asociațiilor şi comisiilor din cadrul Ligii Națiunilor"[57].

---

[54] *Ibidem*, p. 170.

[55] Monoki I., *A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt 1919-1940* [Istoria periodicelor maghiare de sub stăpânirea română, 1919-1940], Budapest, 1941, p. 12.

[56] *Memorii*, XI, pp. 12-3.

[57] *Ibidem*.

Astfel "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară] devine o revistă de "politică națională", organul principal al teoriei şi practicii politicii minorității. Primul număr a apărut la 1 septembrie 1922, iar ultimul la 16 august 1943, când a fost interzis. Jakabffy Elemér hotărește stilul şi profilul revistei, atât ca redactor cât şi ca scriitor, de la momentul întemeierii până la sfârşit, chiar dacă din "triumviratul" inițial rămâne singur în ultimii ani[58].

Potrivit intenției redactorilor, revista avea trei scopuri majore. În primul rând, rolul cel mai important a fost prezentarea situației maghiarimii din România cît mai obiectiv. Astfel, sunt publicate numeroase statistici, studii de caz, micromonografia unor probleme, informații referitoare la legislația minoritară. O serie de articole voiau să prezinte minoritatea maghiară, atât pentru români, cât şi pentru străini. Astfel a fost creată ediția în limba română, germană şi franceză: *Glasul Minorităților, Die Stimme der Minderheiten, La Voix des Minorités*, care au făcut cunoscută situația maghiarilor din Transivania.

Al doilea scop era prezentarea românilor pentru comunitatea maghiară, atât din perspectivă istorică cât şi din punctul de vedere al actualității culturale, politice contemporane, oferind exemple de convieţuire dar şi punți de legătură între cele două națiuni. Astfel sunt prezentate afirmațiile de simpatie şi scrierile pentru reconciliere a politicienilor şi a scriitorilor români, între care Sextil Puşcariu, Panait Istrati, Eftimie Murgu. Unul dintre cei mai des citați este Nicolae Iorga, iar dintre poeți este Octavian Goga, dar apar şi declarațiile lui Nicolae Titulescu.

În acelaşi timp, conform intențiilor publicate la pornirea revistei "*Magyar Kissebség*" [Minoritatea Maghiară], aceasta devine forul unde se formează politica minorități europene, publicând lucrările specialiştilor europeni în problema minorităților. Jakabffy Elemér fiind adeptul unei politici realiste afirmă: "trebuie să găsim calea corectă la ideea de stat a națiunii majoritare, prin acordarea drepturilor egale minorităților naționale"[59].

Potrivit dezideratului enunțat, printr-o serie de articole, semnate în majoritatea cazurilor de Jakabffy Elemér, este prezentat trecutul românilor din Banat şi Transilvania, oferind ca exemplu de urmărit rețeaua de învățământ, asociațiile sociale şi presa românească de dinainte de 1918. Scopul principal este cunoaşterea mai profundă a românilor de către maghiari, pentru a evita experiențele negative şi a urma modelele şi acțiunile pozitive.

Având o educație liberală, Jakabffy Elemér este adeptul pluralismului. Potrivit crezului politic şi de publicist, reliefat în mai multe articole, viața intelectuală a societății este numai atunci completă, când este caracterizată de diversitate şi paralelism moral-lingvistic-cultural. Acest crez a determinat şi atitudinea lui în calitate de politician al minorității, afirmând că societatea este un "covor persan" în care trebuie să-şi găsească locul şi cultura minorității ca, o pată decorativă[60]. El respingea exclusivismul moral şi cultural, în acest sens, deşi era catolic credincios, a criticat chiar şi extremismele propriei biserici.

În sistemul de valori al lui Jakabffy Elemér un rol primordial îl avea cultura. Comparând-o cu politica, el a afirmat că scopul trebuie să fie păstrarea şi îmbogățirea culturii, iar politica trebuie să fie numai un mijloc pentru atingerea acestui scop. În viziunea lui, cultura era universală, adică culturile națiunilor, având caractere specifice, sunt strâns

[58] v. Balogh Edgár, *Figyelemre méltó örökrész* [O moştenire remarcabilă], în *Korunk*, 1969, nr. 10., p. 1167.
[59] *Magyar Kissebség*, 1924, nr. 1.
[60] v. articolul: Jakabffy Elemér, *Az örök Példa* [Exemplul etern], în: *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Caraş-Severin], nr. din 17 aprilie 1927.

legate de anumite valori fundamentale universale[61]. Acest concept a determinat atât stilul revistei sale, cât şi atitudinea lui faţă de partidele româneşti. Conform acestor principii, autorul recunoaşte că programul politic nu poate fi comun, dar pe plan cultural, datorită influenţei reciproce, este necesară colaborarea. Accentuează de mai multe ori diferenţele politice, culturale, dar subliniază în acelaşi timp interferenţa lor, astfel autonomia culturală este o formă de organizare, afirmă el, optimă pentru această situaţie. Autonomia politică, bazată pe cea culturală, este cea mai bună soluţie pentru realizarea apropierii naţiunilor minoritară şi majoritară[62].

Ca istoric, Jakabffy Elemér era adeptul continuităţii în evoluţia istoriei. Potrivit viziunii sale, istoria este alcătuită din succesiunea perioadelor, caracterizate de continuităţi şi schimbări relative, recunoscând şi existenţa unei repetiţii relative, însă respinge ideea spengleriană a ciclicităţii civilizaţiilor. Repetiţia este interpretată de Jakabffy Elemér ca o analogie a faptelor întîmlpate anterior, astfel împăcând viziunea de succesiune a civilizaţiilor cu cea a ciclicităţii[63]. Defapt prestaţia lui ca istoric avea finalităţi practice.

Cercetând istoria minorităţii maghiare din Banat[64], precum şi a românilor din Ungaria de dinainte de 1918[65], aducea argumente şi exemple la ideile şi programele exprimate ca politician minoritar. Analogiile succesive, adică istorice, precum şi comparaţiile contemporane cu situaţia altor minorităţi din ţările europene, erau folosite pentru elaborarea soluţiilor la problemele minorităţii maghiare din România interbelică. Scopul principal a fost realizarea egalităţii în drepturi a minorităţilor. În evoluţia istorică a găsit antecedentele acestei probleme în războaiele confesionale, neexcluzând o posibilă continuitate între cele două fenomene[66].

Analizează minuţios evoluţia conflictelor naţionale în cadrul unui stat şi încearcă să redefinească noţiunea de "naţiune minoritară" şi "minoritate naţională" în contextul "naţiunii" şi "statului naţional" sau "statului multinaţional". Astfel în accepţiunea lui, "minoritatea naţională" însemna apartenenţa unei grup la o comunitate naţională, indiferent dacă acesată comunitate mai mare trăia într-un stat naţional propriu sau în mai multe state ca grupuri minoritare. "Naţiune minoritară" în schimb însemna pentru el o comunitate în cadrul unui stat, care este diferită într-o măsură mai mare sau mai mică. Această ideologie avea efecte multiple atât asupra politicii urmate cât şi asupra revistei "*Magyar Kissebség*" [Minoritate Maghiară]. Astfel accepta legitimitatea luptei minorităţilor care n-aveau state naţionale proprii (catalanii, bretonii, etc.), precum şi pentru cei care aveau state naţionale, impunându-se loialitatea dublă. Aceste comunităţi, în primul rând trebuiau să satisfacă

[61] v. cuvântarea lui Jakabffy Elemér, rostit cu ocazia deschiderii Casei de Cultura din Lugoj: *Az új Kultúr-Otthon* [Noul Cămin Cultural], în: *Ünneplő Beszédek* [Cuvântări Festive], Lugos, 1931, 96.

[62] v. cuvântarea lui Jakabffy Elemér, *Az európai politika története a német-francia háború befejezésétől a világháború kitöréséig* [Istoria politicii europene de la încheierea războiului germano-franceze şi izbucnirea primului război mondial] în: *Ünneplő beszédek* [Cuvântări Festive], Lugos, 1931, 116.

[63] Balázs Sándor, *Jakabffy Elemér, a nemzetiségpolitikus, a kissebségi sors teoretikusa* [Jakabffy Elemér, politician al naţionalităţilor, teoretician al vieţii minoritare], introducere în: Jakabffy Elemér, *Nemzetiségpolitikai írások* [Scrieri de politica naţionalităţilor], Bukarest, 1993, p. 15.

[64] cele mai importante lucrări sunt Jakabffy Elemér, Páll György, "*A bánsági magyarság húsz éve Romániában. 1918-1938*" [Istoria de 20 de ani a maghiarimii din Banat], Budapest, 1939., Jakabffy Elemér, *A bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán* [Formarea comunităţii maghiare din Banat în cursul secolului al XIX-lea], f.l. 1940

[65] Jakabffy Elemér, *A románok hazánkban és a Román Királyságban* [Românii din ţara noastră şi în Regatul României], f. l., 1918, Jakabffy Elemér, *Adatok a románok történetéhez a magyar uralom alatt* [Date privind istoria românilor sub stăpânirea maghiară], f. l. (Lugoj), 1931, Jakabffy Elemér, *Krassó-Szörény vármegye története különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre* [Istoria comitatului Caraş-Severin, cu accent pe problema minoritară], Lugoj, 1940

[66] Balázs Sándor, *op. cit.*, 16.

cerințele statului unde trăiau și în al doilea rând, prin îmbogățirea culturii naționale proprii, să mențină sentimentul colaborării comunității cu cealaltă parte a națiunii. Astfel, Jakabffy Elemér întotdeauna a fost stăpânit de două considerente: loialitate față de România și fidelitate față de propria națiune.

Dintre scopurile menționate mai sus, ale revistei "*Magyar Kissebség*", era și acela de a lupta pentru egalitatea în drepturi a minorităților. Jakabffy Elemér era foarte activ în realizarea acestui deziderat, pledând pentru remedierea prejudiciilor cauzate de multiplele schimbări. Ar fi însă o greșeală dacă am vedea în el numai un apărător simplu al acelora al căror drepturi erau lezate. Aceste demersuri se integrează defapt în ansamblul eforturilor sale de a crea democrația reală, și nu numai formală în România. Realizarea acestui deziderat general va aduce rezolvarea problemelor minorităților dar și pe acelea ale populației majoritare.

În privința lui Jakabffy Elemér esența contradicțiilor și a problemelor nu este dată de neînțelegerile dintre națiunea minoritară și cea majoritară, ci mai degrabă de conflictul dintre comunitatea minoritară asuprită și stat, sau acel sistem politic care a creat această situație. Potrivit ideeilor sale, și marea parte a națiunii majoritare era asuprită de acest stat, deci nu poate fi considerat dușman[67]. Datorită ideologiei liberal-democrate, Jakabffy Elemér nici-o dată n-a confundat elita dominantă cu poporul român, iată de ce era compatibilă critica aprigă adusă conducerii și politicii statului cu credința împăcării și respectul față de români[68].

În publicistica pe tema apărării drepturilor, Jakabffy Elemér folosește contradicțiile între faptele și afirmațile oficialităților. Astfel, cere în repetate rânduri respectarea promisiunilor făcute de guvernanți și, mai mult, aplicarea legilor votate. În acest sens merită să acordăm atenție numeroaselor pledoarii pentru respectarea integrală a rezoluțiilor adoptate la Alba Iulia cu ocazia Marii Adunări Naționale din 1 decembrie 1918[69].

Pe lângă acest program "minimal" cere și drepturi care nu puteau fi deduse din legile adoptate formal. Principalele domenii în acest sens sunt politica școlară, asimilarea forțată și folosirea limbii materne în toate ramurile administrației. Cultura și limba română trebuiau să fie asimilate de oricine din România, afirma Jakabffy Elemér, dar nu putea să însemne în același timp renunțarea la cultura minorității și la limba maternă.

În privința asimilării forțate sunt două domenii nevralgice în privința minorității maghiare din Transilvania. În primul rând este relația cu evreimea de cultură maghiară, iar în al doilea rând este vorba despre relația cu comunitatea șvabilor maghiarizați. Cele două probleme sunt abordate de Jakabffy Elemér cu mare tenacitate și într-un stil liberal. Astfel, el considera că apartenența la una dintre comunitățile etnice poate fi decisă doar pe baza autoîncadrării. Astfel, evreii de cultură maghiară sunt părți integrante ale minorității maghiare, cei de cultură română sunt părți ale națiunii române, iar cei de cultură evreiească fac parte în națiunea evreiească. Apartenența la una dintre aceste culturi se face prin autooptțiune[70]. Pentru această atitudine a fost atacat în mai multe rânduri, îndeosebi când

---

[67] v. articolul lui Jakabffy Elemér, *Miért indultunk az új útra?* [De ce am pornit pe calea cea nouă?], în: *Krassó-Szörényi Lapok* [Pagini din Caraș-Severin], 30 iunie 1927.

[68] v. Jakabffy Elemér, *Meddő próbálkozások* [Încercări nereușite], în: *Magyar Kissebség* [Minoritatea Maghiară], 1923, p. 29

[69] v. Jakabffy Elemér, *Állásom függ attól, hogy megoldom a kérdést vagy sem* [Funcția mea depinde de faptul că rezolv aceasta problemă sau nu], în: "*Magyar Kissebség*" [Minoritate Maghiară], 1927, p. 353

[70] v. Jakabffy Elemér, *Nyílt levél Ft. Kovács Lajos R.K. lelkész úrnak* [Scrisoare deschisă pentru p s. Kovács Lajos, preot roman-catolic], în: "*Magyar Kissebség*" [Minoritate Maghiară], 1925, p. 285-9.

antisemitismul a devenit o politică oficială, declanşând totodată o intensă polemică publicistică pe această temă[71].

Asimilarea forţată a şvabilor maghiarizaţi din judeţul Satu Mare, de către organizaţiile germanilor, precum şi atitudinea autorităţilor locale şi a bisericii catolice este tratată în memoriile lui Jakabffy Elemér. Cu ocazia campaniilor electorale şi fiind deputat al acestui judeţ, el a încercat să medieze în repetate rânduri acest conflict, cu un succes destul de limitat[72].

Revista "*Magyar Kissebség*" era primită cu entuziasm de publicul cititor, dovada constituind-o scrisorile trimise la redacţie şi comentariile cotidienelor. Deja în anul 1923 revista avea peste două mii de abonaţi, care permite o apariţie regulată şi oferea o stabilitate financiară. În ciuda cenzurii, stilul şi atitudinea articolelor era destul de critică faţă de guvern, în afara acestui fapt revista era şi un for îndrăgit al polemicilor ideologice. Prin existenţa sa această revistă era o importantă realizare culturală a minorităţii maghiare, un izvor bogat şi pentru vremurile noastre.

Activitatea lui Jakabffy Elemér la Conferinţa Minorităţilor Europene

Pe lângă activitatea politică şi culturală intensă, Jakabffy Elemér se remarcă prin scrierile teoretice şi politice privind dreptul minorităţilor, precum şi prin participarea lui la viaţa internaţională, prin intermediul Conferinţelor Minorităţilor Europene, organizate pe lângă Societatea Naţiunilor. Împreună cu Balogh Artur, Jakabffy Elemér poate fi considerat "ministrul de externe" al Partidului Naţional Maghiar şi astfel al minorităţii maghiare din România.

Tratatele de pace din 1919-1920 prevedeau anumite obligaţii pentru ţările nou create privind respectarea drepturilor minorităţilor naţionale. Cu supravegherea aplicării acestor obligaţii era însărcinată Societatea Naţiunilor. În cazul României mai exista o obligaţie suplimentară în această privinţă, asumată în rezoluţiile din Alba Iulia la 1 decembrie 1918. Acest cadru juridic determina modalitatea revendicării drepturilor minorităţii. În primii ani elita politică maghiară a cerut respectarea hotărârilor de la Alba Iulia, considerând că obligaţia asumată este mai presus decât cea impusă. Nereuşita acestei tactici a fost urmată de apelul la Societatea Naţiunilor. Desigur schimbarea tacticii a stârnit critica majorităţii românilor, dar au avut loc şi numeroase polemici în sânul comunităţii maghiare[73].

Prima dată trebuia clarificată relaţia "suveranităţii de stat" şi "dreptul informării" sau "dreptul petiţionar". Jakabffy Elemér a depus un efort remarcabil în respingerea acuzelor, venite atât din partea adversarilor români, cât şi maghiari. Astfel, afirmă că "dreptul petiţionar" aplicat la forurile internaţionale nu atinge suveranitatea statală, atâta timp cât soluţionarea revendicărilor minorităţii maghiare este încercată prima dată în cadrul sistemului statal. În al doilea rând, prin semnarea tratatelor de pace statele şi-au asumat obligativitatea şi "dreptul Petiţionar", ceea ce nu face altceva decât să atenţioneze statul la respectarea acestei obligaţii[74].

În acest sens Partidul Naţional Maghiar a decis, la convenţia din 23 mai 1923 de la Târgu Mureş, că dacă revendicările minoritare nu vor fi satisfăcute de statul român, atunci partidul va apela la intervenţia Societăţii Naţiunilor. În intervalul 1920-1940 comunitatea

[71] despre împrejurările acestor polemici v. *Memorii*, partea XIV, pp. 21-2.
[72] *Memorii*, XV, pp. 23-6.
[73] Mikó Imre, *op. cit.*, pp. 114-5.
[74] v. articolul lui Jakabffy Elemér în: *Krassó-Szörényi Lapok* [Pagini din Caraş-Severin], 24 mai 1923.

maghiară din România a înaintat 34 de petiții, din care au fost soluționate favorabil un număr de trei cazuri[75]. Dintre aceste cazuri soluționate favorabil, Jakabffy Elemér a jucat un rol important în acela al coloniştilor expropriați din Banat[76].

Pe lângă Societatea Națiunilor mai multe organizații internaționale au abordat problema minorității. Minoritatea maghiară a căutat contactele cu aceste foruri pentru a se ține la curent cu evoluția internațională a problemei minorităților şi a informa opinia publică europeană asupra situației din România.

Una dintre aceste organizații era Uniunea Interparlamentară, care deja la conferința din 1922, ținută la Viena, a hotărât că va examina problema minorităților şi a creat o comisie specială pentru "problemele coloniale şi minoritare", al cărui rol a fost pregătirea unui proiect de rezoluție care va garanta drepturile tuturor minorităților etnice şi confesionale din toate statele. Partidul Național Maghiar a primit invitație de participare prin intermediul grupului parlamentar, şi astfel a asistat la întrunirile acestui for începând din 1923[77].

Pentru popularizarea conceptului de pace, întruchipat în Societatea Națiunilor, s-au format în toată Europa Asociații Pentru Liga Națiunilor. Aceste ascociații au ajuns în contact direct cu problemele minorităților, astfel Uniunea Internațională a Asociațiilor pentru Liga Națiunilor [Union Internationale des Associations pour la Société des Nations] a creat o comisie pentru examinarea acestor întrebări. Organismul menționat dorea cu adevărat consolidarea sisitemului de pace de după primul război mondial, astfel a acordat o atenție destul de mare problemei minorităților. Atât organizațiile minorităților, cât şi cele ale majorității, au fost membri egali ai acestui for, deci s-a creat un unicat în viața internațională, unde minoritatea şi majoritatea aveau aceleaşi drepturi. Asociația Maghiară din România pentru Liga Națiunilor s-a creat la 14 mai 1927 şi a devenit membru al organizației internaționale în 1930[78].

Pe lângă aceste foruri şi grupurile minoritare au dorit constituirea unei organizații proprii, unde fără frâna delegaților majoritari, pot fi dezbătute problemele specifice. Ideea acestei organizații a fost lansată de Ewald Ammende, reprezentantul minorității germane din Estonia. El a obținut treptat acordul organizațiilor minoritare de a convoca o conferință la Geneva, care să reglementeze cadrul general al politicii minorității, recomandată pentru Societatea Națiunilor şi în acelaşi timp să evalueze activitatea acestui for în problematica minorităților. Această conferință s-a deschis la 15 octombrie 1925 şi s-a bucurat de o largă audiență, participând delegați a 33 grupuri minoritare din 12 state europene, reprezentând 14 națiuni. Partidul Național Maghiar din România a fost reprezentat prin Balogh Artur şi Jakabffy Elemér[79]. După această deschidere conferința a fost ținută anual, devenind cel mai prestigios for al minorităților.

Memoriile lui Jakabffy Elemér ne oferă o imagine inedită din lumea acestor conferințe, el participând la fiecare dintre aceste dezbateri, până în anul 1936, atunci când datorită dominanței grupărilor germane de orientare nazistă, consideră că participarea sa nu mai este utilă[80].

---

[75] Mikó Imre, *op. cit.*, pp. 114-5.
[76] *Memorii*, XI, pp. 16-8.
[77] Mikó Imre, *op. cit.*, p. 82.
[78] Fábián Ernő, *Bevezetés* [Introducere], în: Balogh Artúr, *Jogállam és kissebség* [Statul de drept şi minoritate], Bukarest, 1997, p. 15.
[79] Mikó Imre, *op. cit.*, pp. 83.
[80] Amintirile lui, Jakabffy Elemér a redactat într-un fascicol separat: *Memorii*, partea XII, intitulat: *Részvételeim a nemzetkissebségek kongresszusain* [Participarea mea la conferințele minorităților naționale]

Ideeile de bază ale Conferinţei au fost acceptate la sesiunea de deschidere. Potrivit acestora, libertatea culturii naţionale este tot o valoare universală şi fundamentală a lumii ca şi libertatea confesională. Astfel, fiecare stat trebuie să asigure posibilitatea evoluţiei libere a comunităţilor componente şi pentru membri acesteia acordarea drepturilor cetăţeneşti depline. A doua idee de bază ridică dreptul fiecărei comunităţi naţionale la autonomie culturală. A treia stipulează rolul Societăţii Naţiunilor privind protecţia minorităţilor şi a patra apelează la ajutorul organismelor internaţionale în această problemă[81].

În sesiunea din 1926 a fost adoptată rezoluţia privind egalitatea în drepturi cetăţeneşti şi electorale, folosirea limbii şi asigurarea şanselor egale în economie. La sesiunea din 1927 a fost discutată relaţia suveranităţii statale şi a protecţiei internaţionale a minorităţilor, precum şi rolul acestei probleme în menţinerea păcii şi stabilităţii. În 1928 este adoptată recomandarea privind asigurarea posibilităţii ca o minoritate să-şi menţină contactele cu patria mamă. În 1929 este dezbătută situaţia presei minorităţilor şi a instituţiilor ştiinţifice minoritare. În 1930 este adoptat planul lui Briand privind realizarea unei uniuni "paneuropene"[82].

Începând cu anii 30 conferinţa va fi tot mai mult dominată de grupările minorităţilor ajunse sub influenţa lui Hitler. Liderii germani, care nu acceptau aceste idei, sunt marginalizaţi, iar apoi prin superioritatea numerică a grupărilor germane este impusă opinia nazistă. Astfel conferinţa devine un for al revizionismului, pierzând audienţa şi prestigiul câştigat. Jakabffy Elemér duce o luptă crâncenă împotriva acestei dominaţii, dar moartea lui Ammende în 1936, precum şi întărirea extremei drepte, a zădărnicit aceste eforturi[83].

Defapt Jakabffy Elemér realizează foarte repede, că aceste Conferinţe ale Minorităţilor nu ajută foarte mult în protecţia drepturilor şi în rezolvarea problemei minorităţilor. Această organizaţie are o evoluţie similară cu aceea a Societatăţii Naţiunilor. Aceasta din urmă, iniţial a fost creată ca un for al membrilor egali, menit să substituie politica tradiţională de echilibru a marilor puteri, dar treptat a devenit tocmai terenul unde a fost promovată această politică de dominanţă. Activitatea Societăţii Naţiunilor a mai fost îngreunată de birocratismul excesiv, dar cea mai dăunătoare a fost lipsa desăvârşită a mijloacelor cu care puteau fi aplicate rezoluţiile. Similar, şi Conferinţa Minorităţilor ajunge sub dominaţia unei grupări restrânse, este lipsită de orice mijloace care să-i confere şi un rol executiv, ceea ce o făcea să fie ineficientă[84].

Era totuşi o realizare demnă de a fi respectată şi faptul că minorităţile, create parţial în urma tratatelor de pacea din 1919-1920, sau existente anterior, au creat pentru prima dată o organizaţie independentă, recunoscută pe plan internaţional, atât de statele suverane cât şi de organizaţiile internaţionale, ca de exemplu Societatea Naţiunilor. Hotărârile dezbătute la aceste conferinţe au oferit o bază solidă pentru rezoluţiile adoptate în perioada postbelică[85].

Prestaţia lui Jakabffy Elemér, prin participarea lui la Conferinţele Minorităţilor Europene, este cu atât mai importantă cu cât o examinăm prin prisma celorlalte minorităţi. Defapt el nu a abordat nici o dată problema minorităţii maghiare independent de contextul celorlate grupări minoritare. El a considerat totdeauna exemplele aduse din Transilvania ca un exemplu specific la ‚problemele generale, existente şi la majoritatea altor minorităţi. Era

[81] *Memorii*, XII, pp. 3-4.
[82] Mikó Imre, *op. cit.*, pp. 83.
[83] *Memorii*, XII, pp. 68-9.
[84] Balázs Sándor, *op. cit.*,p. 23.
[85] *Ibidem*, p. 24.

în acest sens un "internaţionalist al problemei minorităţilor", care s-a arătat defapt prin activitatea lui în favoarea minorităţii bulgare din România[86]. A întreţinut relaţii extrem de bune cu liderii grupărilor minorităţii germane, până ce controversele cu şvabii maghiarizaţi şi accentuarea influenţei naziste n-a pus capăt unităţii de gândire[87].

În privinţa relaţiei maghiarilor din România cu Ungaria, Jakabffy Elemér a adoptat o poziţie moderată. A vrut să creeze un "modus vivendi" acceptabil atât de guvern şi de opinia publică românească cât şi de către comunitatea maghiară, astfel încât să nu fie afectată dezvoltarea culturii minorităţilor. În acest sens a condamnat orice propagandă irredentistă şi încercările de influenţă din partea Ungariei, pentru a evita generalizările făcute de partea română, conform cărora orice idee provenită din Ungaria este de natură revizionistă, impunându-se a fi stopată[88].

Potrivit lui Jakabffy Elemér izolarea naţională, neîncrederea reciprocă, neglijarea problemei minorităţilor, dar şi revizionismul va cauza izbucnirea unui război. Critică Sociatatea Naţiunilor în acest sens, mai ales în cuvântările rostite la Conferinţele Minorităţilor, dar şi în articolele sale, demonstrând incapacitatea de acţiune în privinţa stopării acestui proces[89]. Într-un articol de-al său afirmă că primejdia noului război se găseşte în primul rând în indolenţa manifestată faţă de masa de 40 de milioane de cetăţeni aparţinătoare unor minorităţi[90]. Desigur aceste afirmaţii nu însemnau că Jakabffy Elemér vedea în problema minorităţii miezul tuturor problemelor. A putut să facă diferenţa între "marea" şi "mica" politică. Însă nu a uitat că această "mică politică" poate să stingă o parte a punctelor nevralgice şi mai ales să aducă împăcarea celor două naţiuni.

Concluzii

În contextul accentuării actelor extremiste pe plan european, Jakabffy Elemér continuă să fie adeptul valorilor umanist-liberale, susţinând că numai prin păstrarea tradiţiilor culturale, prin respectarea democraţiei şi constituţionalităţii pot fi rezolvate problemele naţionale. Cu această atitudine Jakabffy Elemér pierde treptat baza de susţinători, fiind atacat atât de dreapta cât şi de stânga.

Prin cariera lui a ajuns în contact cu foarte multe domenii, activitatea lui încadrându-se în trei perioade istorice. Memoriile lui ne oferă informaţii preţioase despre realităţile acestor perioade. Faptul că partea cea mai importantă a activităţii lui s-a desfăşurat în perioada interbelică, face ca cea mai intereresantă să fie aceea parte a memoriilor care se ocupă tocmai de această perioadă. Deşi se simte în limbajul textelor şi în formularea prudentă că aceste însemnări au fost scrise într-o perioadă tulbure (război, iar mai târziu regimul comunist), găsim multe informaţii confidenţiale, în special relatările unor discuţii cu oameni politici de primă mână.

În acest sens memoriile sale aduc noi date privind activitate Partidului Naţional Maghiar, în special cu referiri la relaţiile interne, procedura naşterii anumitor hotărâri. Jakabffy Elemér, fiind un liberal-radical, adoptă un ton uşor critic faţă de conducerea partidului, susţinând totdeauna promovarea tinerilor. Relatările lui întregesc informaţiile

---

[86] *Memorii*, XIV, p. 23-4.
[87] *Ibidem*, p. 45-6.
[88] Balázs Sándor, *op. cit.*, 27.
[89] *Memorii*, XV, pp. 55
[90] v. Jakabffy Elemér, *A mi ügyünk mint az európai politika próbaköve* [Cauza noastră ca încercarea politicii europene] în: "*Magyar Kissebség*" [Minoritate Maghiară], 1933, 625-8.

aduse de monografia lui Mikó Imre, precum şi imaginea alcătuită pe baza ziarelor şi revistelor din perioadă.

Aceste memorii sunt practic singurele informaţii privind activitatea Conferinţei Minorităţilor Europene şi relaţiile între participanţi. Imaginea oferită de Jakabffy Elemér referitoare la lumea acestei organizaţii internaţionale ne dezvăluie rolul acestuia în politica europeană.

Provenind din mediul multietnic al Banatului, şi având numeroşi prieteni din rândul românilor, Jakabffy Elemér este o personalitate ideală care să militeze pentru apropierea românilor şi maghiarilor. Acest fapt este accentuat de atitudinea lui liberală, de gândirea democratică, care dă deschiderea necesară înţelegerii celuilalt. De fapt putem să afirmăm că acest lucru a devenit un scop al vieţii sale, care-l plasează lângă Mocsáry Lajos şi mulţi alţi.

Activitatea şi scrierile lui Jakabffy Elemér sunt importante şi actuale, deoarece în esenţă conţin acele probleme şi concepte care pot ajuta în procesul de căutare a noilor soluţii raţionale. Desigur, nu trebuie să ne întoarcem la proiectele vechi, elaborate de el sau de contemporanii lui, ci trebuie să găsim în ele acele concluzii care ne ajută în evitarea noilor conflicte şi în stabilirea soluţiilor, care corespund cerinţelor democratice.

Bibliografie

1. Balázs S., *Jakabffy Elemér, a nemzetiségpolitikus, a kissebségi sors teoretikusa* [Jakabffy Elemér, politician al naţionalităţilor, teoretician al vieţii minoritare], introducere în: Jakabffy Elemér, *Nemzetiségpolitikai írások* [Scrieri de politica naţionalităţilor], Bukarest, 1993.

2. Balogh E., *Lugosi örökség* [Moştenirea din Lugoj], în: *Mesterek és kortársak* [Maeştrii şi contemporanii], Bukarest, 1974.

3. Balogh E., *Figyelemre méltó örökrész* [O moştenire remarcabilă], în *Korunk*, 1969, nr. 10., p. 1165-9.

4. Bányai L., *Harminc év. Jergyzetek a romániai magyarság útjáról* [Treizeci de ani. Note despre drumul maghiarimii din România], Bukarest 1949.

5. Berey G., *A magyar ujságírás Erdélyben 1919-1939* [Publicistica maghiară din Transilvania 1918-1939], Szeged 1940.

6. Fábián E., *Bevezetés* [Introducere], în: Balogh Artúr, *Jogállam és kissebség* [Statul de drept şi minoritate], Bukarest, 1997.

7. Jakabffy E., *Az új Kultúr-Otthon* [Noul Cămin Cultural], în: *Ünneplő Beszédek* [Cuvântări Festive], Lugos, 1931, 89-98.

8. Jakabffy E., *Az európai politika története a német-francia háború befejezésétől a világháború kitöréséig* [Istoria politicii europene de la încheierea războiului germano-franceze şi izbucnirea primului război mondial] în: *Ünneplő beszédek* [Cuvântări Festive], Lugos, 1931, 113-9.

9. Jakabffy E., *Mit kell tennünk elsősorban a gazdasági cselédkérdés megoldása érdekében?* [Ce trebuie să facem în privinţa rezolvării problemei zilierilor agrari?], Budapest, 1904.

10. Jakabffy E. - Páll Gy., *A bánsági magyarság húsz éve Romániában. 1918-1938* [Istoria de 20 de ani a maghiarimii din Banat], Budapest, 1939.

11. Jakabffy E., *A bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán* [Formarea comunităţii maghiare din Banat în cursul secolului al XIX-lea], f.l. 1940.

12. Jakabffy E., *A románok hazánkban és a Román Királyságban* [Românii din ţara noastră şi în Regatul României], f. l., 1918.
13. Jakabffy E., *Adatok a románok történetéhez a magyar uralom alatt* [Date privind istoria românilor sub stăpânirea maghiară], f. l. (Lugoj), 1931.
14. Jakabffy E., *Krassó-Szörény vármegye története különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre* [Istoria comitatului Caraş-Severin, cu accent pe problema minoritară], Lugoj, 1940.
15. Jakabffy E., *Miért indultunk az új útra?* [De ce am pornit pe calea cea nouă?], în: *Krassó-Szörényi Lapok* [Pagini din Caraş-Severin], 30 iunie 1927.
16. Jakabffy E., *Az örök Példa* [Exemplul etern], în: *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Caraş-Severin], nr. din 17 aprilie 1927.
17. Jakabffy E., *Meddő próbálkozások* [Încercări nereuşite], în: *Magyar Kissebség* [Minoritatea Maghiară], 1923, p. 29-35
18. Jakabffy E., *Állásom függ attól, hogy megoldom a kérdést vagy sem* [Funcţia mea depinde de faptul că rezolv aceasta problemă sau nu], în: *Magyar Kissebség* [Minoritate Maghiară], 1927, p. 353-4
19. Jakabffy E., *Nyílt levél Ft. Kovács Lajos R.K. lelkész úrnak* [Scrisoare deschisă pentru p s. Kovács Lajos, preot roman-catolic], în: *Magyar Kissebség* [Minoritate Maghiară], 1925, p. 285-9.
20. Jakabffy E., *A mi ügyünk mint az európai politika próbaköve* [Cauza noastră ca încercarea politicii europene] în: *Magyar Kissebség* [Minoritate Maghiară], 1933, 625-8.
21. *Krassó Szörényi Lapok* [Pagini din Caraş-Severin], numerele din anii 1919-1930.
23. *Magyar Kissebség* [Minoritatea Maghiară], volumele din 1922-1943.
24. Mikó I., *Jakabffy Elemér és a Magyar Kissebség* [Jakabffy Elemér şi revista Minoritatea Maghiară], în *Korunk*, 1973, nr. 8, p. 1190-9.
25. Mikó I., *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története. 1918-1940* [Douzeci şi doi de ani. Istoria politică a maghiarilor din Transilvania 1918-1940], Budapest, 1941.
26. Monoki I., *A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt 1919-1940* [Istoria periodicelor maghiare de sub stăpânirea română, 1919-1940], Budapest, 1941.
27. *Parlamenti Napló* [Jurnal Parlamentar], volumele din anii 1909-1918

Memoriile lui Jakabffy Elemér

Memorii, XI: *Közéletem a kisebbségi sors első éveiben 1918-1922* [Activitatea mea publică în primii ani al vieţii minoritare]
Memorii, XII: *Részvételeim a Nemzetkissebségek Kongresszusain 1925-1936* [Participarea mea la Conferinţele Minorităţilor]
Memorii, XIV: *Közéletem legharciasabb lustruma 1923-1927* [Cronica celui mai intense activităţi publice]
Memorii, XV: *Ismét mint képviselő 1928-1933* [Din nou ca deputat]
Memorii, seria nouă: (fără titlu)

The Political and Cultural Activity of Jakabffy Elemér

(Summary)

In the study is presented the political and cultural activity of Jakabffy Elemér, an important personality of the Hungarian minority from Romania in the period between the Second World War. The most important source of information were the memoires of Jakabffy Elemér, which are in the possesion of the family, and they didn`t are edited, yet.

The political carrier of Jakabffy Elemér started in the Austro-Hungarian Monarchy as a member of the Parliament in Tisza`s Party. He was concerned in the minority problems, as well in social sphere and in the extension of political rights. His liberal ideas determined the adoption of a permissive position in front of political, social and national minorities. After 1918, Jakabffy Elemér had continued his political program as a defender of minoritar rights. He is a member of the Parliament, vice president of Hungarian Party from Romania and editor-in-chief of two cultural-political reviews. His main goal was to appropiate the two nations, the Romanians and Hungarian, with the creation of an acceptabile compromise for both.

Presentation of the political and cultural carrier of Jakabffy Elemér, as well his ideas could serve us with preciouse experiences.

Integrare şi organizare ecleziastică în România interbelică

Florin Abraham

În contextul dezagregării şi apoi a dispariţiei imperiilor multinaţionale din spaţiul central - est european apar noi actori statali în acest areal. Problema comună pentru tinerele state naţionale era aceea a organizării lor. Se nasc vii discuţii privind caracterul noilor state, conform căror principii să se organizeze acestea.

Un numitor comun al dezbaterilor din spaţiul românesc a fost acela privind impunerea uniformizării instituţional - administrative iar modalitatea de realizare constă dintr-o sinteză a tot ceea ce era înregistrat şi recunoscut ca fiind mai bun în legislaţia provinciilor româneşti de până la 1 Decembrie 1918[1].

Ideea unei uniformizări a organizării statale este justificată prin prisma conceptului de stat naţional, originat în naţionalism. Acesta este un principiu politic care statuează că unitatea politică şi cea naţională ar trebui să fie congruente[2]. Naţionalismul este o teorie a legitimităţii, care cere ca graniţele etnice din interiorul unui stat dat să nu îi separe pe deţinătorii puterii de rest[3]. Prima definiţie a naţionalismului este cu funcţie de concept operaţional în decriptarea organizării statului de tip naţional iar cea de a doua pentru a lămuri raporturile teoretice dintre etnia majoritară şi etniile minoritare. Din punctul de vedere al studiului nostru, se realizează o identificare a etnicităţii cu confesiunea.

Tradiţia istorică propulsează două tipuri de naţiuni, mai precis de organizare a acestora, care sunt modele concurente şi cunosc o polarizare geografică: dinspre Bucureşti este propagat modelul francez, centralizat de naţiune, iar dinspre Ardeal şi Banat este susţinut modelul german de naţiune care acordă importanţă specialiştilor, în care comunităţile locale au un înalt grad de autonomie iar rolul centrului este redus.

În cadrul procesului mai amplu de omogenizare instituţional- administrativă, problema organizării ecleziastice a fost percepută în epocă drept una foarte importantă (argumentul era rolul Bisericii ca fundament moral al naţiunii). Spaţiul de dezbatere a fost atât ecleziastic cât şi politic.

Pornind de la situaţia diferitelor biserici la momentul 1918, scopul studiului nostru este de a urmării, într-un sistem cu parametri multipli, cum s-au reglementat raporturile dintre stat şi biserică (cea ortodoxă în special), dar şi între ortodoxie şi celelalte culte, relevând specificităţile comportamentale ale diverselor ierarhii ecleziastice şi ale elitei politice.

Prin conceptul de "integrare" înţelegem fuziunea dintre mai multe componente de acelaşi tip, anterior separate şi se aplică bisericii ortodoxe, în timp ce pentru cultele neortodoxe (folosim termenul în sensul de altele decât cel ortodox) ne referim la "organizare".

La început propun să urmărim natura juridică a raporturilor dintre statul român şi biserică. Puterea laică porneşte de la concepţia că biserica, prin chemarea ei spirituală, constituie unul din aşezămintele fundamentale în opera de închegare şi perfecţionare a societăţii omeneşti[4]. Biserica devine corporaţiune publică, adică în sens juridic, numai prin

---

[1] Vasile Puşcaş şi Marcel Ştirban, *Perfecţionare şi atitudini critice în sistemul politic al României interbelice în Dezvoltare şi modernizare în România interbelică 1919-1939*, Cluj Napoca, 1988

[2] Ernest Gellner, *Naţiuni şi naţionalism. Noi perspective asupra trecutului*, Bucureşti, 1997, p.9

[3] *Ibidem*, p.10

[4] Ioan Mateiu, *Dreptul bisericesc de stat în România întregită. Regimul general al cultelor*, Bucureşti, 1926, p.36

dreptul public de stat. Afirmând că biserica este o corporație *în stat*, care își derivă puterea de drept de la puterea suverană a statului, aceasta la rândul său, revendică pentru sine anumite drepturi față de bisericile religioase aflate în cuprinsul teritoriului său. Respectând autonomia spirituală - *jus in sacra* - a bisericii, drepturile reclamate de stat privesc viața externă a bisericii[5].

Statul trebuie să acționaze ca garant al libertății religioase, pentru aceasta trebuind asigurată independența reciprocă a cultelor. De aceea, membri unui cult nu pot fi siliți să contribuie la întreținerea altui cult, iar preoții nu pot îndeplini funcții religioase decât propriilor credincioşi. Aceste norme sunt derivate ale principiului suveranității naționale, în virtutea căruia calitatea de credincios trebuie să o acopere pe cea de cetățean, libertatea cultelor neputând veni în conflict cu ființa statului. În același timp, statul nu are drept de control în țări străine iar *a contrario*, autoritățile confesionale din străinătate nu pot exercita nici un fel de jurisdicție pe teritoriul statului român. Pentru catolicism, situația trebuie reglementată prin convenții, concordate între stat şi şeful Biserici catolice, care trebuie votat de puterea legislativă[6].

Statul are drept de control şi supraveghere exercitat în mod constituțional prin Ministerul Cultelor. Controlul este o manifestare normală a dreptului de suveranitate. În virtutea aceleiași doctrine, toate instrucțiunile şi ordinele de interes obştesc date de către autoritățile bisericeşti atât clericilor cât şi credincioşilor lor, se vor aduce la cunoştința Ministerului Cultelor, care poate interzice executarea lor, dacă le găseşte contrare ordinii publice, legilor în vigoare şi siguranței statului[7]. În sinteză, acestea sunt norme ale doctrinei suveranității statale în care biserica are un statut de autonomie[8] care a dat posibilitatea inserției politicului în religios, a instrumentalizării religiosului de către politic, dar s-a manifestat şi tendința inversă (vezi mai jos).

Situația materială a confesiunilor mai importante din România interbelică cunoaşte diferențe notabile. Conform datelor oferite de ministrul Cultelor în 1926, Alexandru Lapedatu, media veniturilor declarate pe parohie este pentru: B.O.R. din Regat 10400 lei, numai 1000 lei pentru B.O.R. din Transilvania; biserica greco-catolică 67000lei; biserica calvină 64600 lei şi biserica unitariană 47500 lei[9]. Din indicele de mai sus, dar şi din alte *elemente* (numărul de parohii mici raportat la confesiune, care sunt mai bogate, capacitatea de contribuție a locuitorilor pentru susținerea parohiilor)[10] rezultă starea materială precară a bisericii ortodoxe în general, a celei transilvănene în comparația cu celelalte culte din Transilvania precum şi diferența de dezvoltare dintre Ardeal - Banat şi Vechiul Regat, sau între români şi celelalte etnii. Statul român va căuta să schimbe această situație, consacrând statutul privilegiat al acesteia. Astfel în textul Constituției din 1923, la art.22, se afirmă caracterul dominant al bisericii ortodoxe[11].

Relațiile dintre statul român şi biserica ortodoxă se exprimă prin trei concepte ecleziale: autocefalie, autonomie şi sinodalitate. Autocefalia se înscrie în cadrul concepției naționale a Bisericii şi constituie marea diferență eclezială dintre ortodoxie şi catolicismul

[5] *Ibidem*, p.37-39
[6] *Ibidem*, p.42-45
[7] *Ibidem*, p.48-49
[8] Olivier Gillet, *Réligion et nationalisme. L'ideologie de l'Eglise orthodoxe roumaine sous le regim communiste* , Bruxelles, 1997, p.34
[9] Alexandru Lapedatu, *Două cuvânturi cu privire la noua lege pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti*, 1929, p.9
[10] *Ibidem*, p.10
[11] *Constituția din 1923 în dezbaterea contemporanilor* , Bucureşti, 1990, p.522

roman. Autocefalia este fundamentul naţionalismului ortodox, a identificării între Biserică şi naţiune şi în acelaşi timp între biserică şi stat[12].

Încă înainte de consacrarea constituţională a situaţiei bisericii ortodoxe, ierarhii săi ardeleni activează pentru a dobândi o situaţie materială cât mai bună. Legea pentru Reforma Agrară din Transilvania dispune exproprierea în întregime a proprietăţilor de pământ ale bisericilor, scutind din ele numai sesiunile parohiale de până la 32 jughere, sesiunile cantoriale de până la 8 jughere şi terenurile pentru trebuinţele bisericilor de până la 10 jughere, dar numai dacă au avut această destinaţie la 1 Decembrie 1918. Acolo unde nu există să se creeze sesiuni parohiale şi cantoriale, dar numai după satisfacerea tuturor celor îndreptăţiţi la împroprietărire[13]. România, ca şi celelalte state succesorale, a realizat prin reformele agrare o naţionalizare a proprietăţilor şi a trecut la redistribuirea acestora potrivit criteriilor impuse de statul naţional.

În aplicarea reformei agrare s-a ajuns, cum era de fapt şi normal, ca preoţilor ortodocşi să nu le mai poată fi dat pământ, datorită direcţionării spre ţărani a redistribuirii. Dar prin intervenţia lui dr. N. Bălan s-au acordat în cuprinsul Arhiepiscopiei de Sibiu 6.000 de jughere cadastrale plus sesiunea mitropolitană de 336 jughere, la care se adaugă 1.000 jughere de pădure[14]. E de remarcat aici tendinţa bisericii de a deveni proprietară de bunuri temporare şi mai ales de a-şi constitui mari domenii. Dacă pentru parohii este de înţeles dorinţa de a poseda o sursă sigură de venituri, marile domenii sunt nejustificate din punctul de vedere al misiunii spirituale a bisericii, pe care afirmă că o are.

Statul îşi asigură un rol reglator în raporturile dintre culte. Modul în care trebuiau susţinute material cultele este prezentat în susţinerea în Senat din 1924 a legii pentru organizarea B.O.R.:"ajutorul material pe care statul îl doreşte confesiunilor pentru susţinerea cultului lor trebuie distribuit după principii nu numai de dreptate ci şi de echitate. Iar principiile care trebuiesc înscrise în lege nu pot fi decât două: întâi numărul credincioşilor fiecărui cult şi situaţia lui materială"[15]. Dreptatea şi echitatea, argumentează Lapedatu, pretind ca ajutorul statului să fie repartizat în aşa fel încât să acopere necesităţile:acolo unde acestea sunt mai mari, să se dea mai mult, iar unde sunt mai mici să se dea mai puţin. Astfel va fi reparat ceea ce a rezultat în urma unei evoluţii istorice particulare în care unele confesiuni erau privilegiate iar altele numai tolerate[16].

Din punctul de vedere al dreptului, afirmă I.Mateiu, singura platformă justă în soluţionarea raporturilor dintre culte este aceea a parităţii. Se asigură cultelor o egalitate deplină în raport cu statul şi cu ele însele. În special se garantează onoarea confesională, integritatea cultului, menţinerea statu-quo-ului cu împiedicarea prozelitismului, garantarea averii[17]. Însă aceste principii nu sunt respectate prin declararea religiei ortodoxe ca "dominantă"; în perioada interbelică a existat un prozelitism ortodox iar garantarea averii nu a fost nici ea respectată(vezi mai jos problema Universităţii săseşti).

Care era raportul dintre stat şi biserică în diferitele entităţi ce au format România interbelică? Vom urmări aceasta din punctul de vedere al ardelenilor, pentru că ierarhii ortodocşi ardeleni au realizat o febrilă activitate de impunere a propriului model de organizare ecleziastică. Între ardeleni şi cei din Vechiul Regat a existat o aprigă dispută asupra raporturilor dintre capitală şi provincii. La ierarhia ortodoxă s-a observat conturarea

---

[12] O.Gillet,_*op.cit.*, p.33-34

[13] *Omagiu Înalt Prea Sfinţiei Sale Dr.Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului* , Sibiu, 1940, p.36

[14] *Ibidem*, p.37-38

[15] Alex.Lapedatu, *op.cit* p.7

[16] *Ibidem*, p.11-12

[17] I.Mateiu, *op.cit*., p.59

a două modele identitare:"ardelenii" se prezentau pe sine drept"democraţi" (făceau referire la sinodalitate), deschişi noului, independenţi faţă de factorul politic, păstrători ai unei prestigioase tradiţii. Îi prezentau pe cei din Vechiul Regat drept "regăţeni", sintagmei fiindu-i asociate cea de "balcanici", "fanarioţi", îi acuzau de lipsă de organizare, sau organizare centralistă, de apropriere prea strânsă de politic. Cei din Vechiul Regat se prezentau drept "eliberatori", "fraţi mai mari" şi vroiau să-i scape pe ardeleni care erau "provinciali","autonomişti" de contaminarea protestantă (deci străină fiinţei naţionale a cărei apărători se autoproclamau) de care ar suferi organizarea ecleziastică transilvăneană. Aceste autopercepţii divergente au stat la baza unor identităţi regionale care transgresau presupusul caracter unitar al statului.

În biserica din Regat, afirma un prelat ortodox ardelean, era o mentalitate tributară statului şi absolutist ierarhică, iar organizarea se prezenta mai mult ca o dezorganizare, rezultată din nedefinirea atributelor şi a poziţiei statului faţă de biserică şi invers. Biserica din Basarabia nu ajunsese să-şi stabilizeze viaţa în nişte cadre potrivite de organizaţie. Absolutismul ierarhic era o moştenire a absolutismului ţarist. Biserica din Bucovina aducea o mentalitate ultraierarhistă şi tributară "Fondului Bisericesc" şi împăratului, avea o organizaţie depăşită de vreme, care convenea unui aparat de stat austriac şi unor funcţionari bisericeşti dar nu bisericii înseşi[18].

Ardelenii considerau că absolutismul ierarhic era moştenirea unor vremi de restrişte, a unei mentalităţi retrograde, ca şi dependenţa şi subordonarea totală statului[19]. Ierarhii transilvăneni sunt partizanii "Statului organic" al lui Şaguna. Organizarea ecleziastică pe baza Statului Şagunian"respectând principiul ierarhic, nu-l exagera până la absolutism, ci-l încadra în sinodalitatea cea mai largă, garanţie sigură împotriva absolutismul (...); nu era numai o biserică a ierarhiei, ci mai mult una a norodului (...). Faţă de stat şi-a asigurat autonomia care-i era pavăză împotriva oricărei aserviri din partea vreunui cezar sau guvern, iar autonomia, la rândul ei, îşi avea tăria şi pavăza tocmai în sinodalitatea largă prin care întreaga obşte bisericească o susţinea"[20].

Disputa dintre ierarhii ardeleni şi cei regăţeni avea şi o finalitate politică; opoziţia ardelenilor faţă de tendinţa P.N.L. de a-şi constitui centre de putere în Transilvania, dorinţa ierarhiei înalte de la Bucureşti de a controla întreaga biserică ortodoxă română.

Atitudinea lui Ionel Brătianu faţă de problema religioasă este aparent paradoxală: în august 1919 la Arad "dictatorul" liberal se declara adept al Statului şagunian, doreşte ca "organizaţia şagunianã" să treacă şi dincolo de Carpaţi, să înlocuiască "autocratismul ierarhic "[21] . Surpriza nu va întârzia să apară: la sfârşitul lui 1919, Agenţia de ştiri *Dacia* şi ziarul *Românul* de la Arad, din 31 Decembrie 1919, înformează că "alegerea mitropolitului Transilvaniei este aranjată", episcopul Aradului va deveni mitropolit deoarece s-a ajuns la o înţelegere" în urma acordului dintre factorii competenţi ai bisericii şi ai guvernului"[22]. În fapt, declaraţia lui Brătianu fusese un act electoral iar, probabil în urma întâlnirii de la Arad cu episcopul local s-a ajuns la o înţelegere între cei doi.

Evenimentul are şi o altă conotaţie decât aceea a impunerii unui om din propria clientelă. Cum mitropolitul ortodox de la Sibiu s-a sinucis în octombrie 1918(datorită atitudinii ierarhiei ortodoxe din timpul războiului-între altele s-a transmis o pastorală semnată de cler prin care era blestemată armata română intrată în Transilvania, sau cu

[18] *Omagiu*, p.220
[19] *Ibidem*, p.221
[20] *Ibidem*, p.222
[21] *Ibidem*, p.21
[22] *Ibidem*, p.25

acelaşi eveniment fuga clerului ortodox din Fărăgaş)[23] intervenise sedisvacanţa scaunului mitropolitan (octombrie 1918-februarie 1920)[24]. Problema pentru ardeleni era de a asigura stabilitate conducerii ecleziastice. Conform principiului ansietăţii, în scaunul mitropolitan urma să fie înălţat cineva din rândurile înalţilor demnitari bisericeşti, dar aceştia erau bătrâni. Deşi au fost presiuni pentru impunerea ca mitropolit a episcopului de Arad, cum acesta era bătrân, pentru a feri mitropolia Ardealului de frământările electorale în jurul scaunelor episcopeşti, este ales un mitropolit tânăr în persoana lui Nicolae Bălan[25].

Argumentaţia în confruntările dintre ardeleni şi regăţeni nu este doar una strict teologică ci sunt aduse argumente politice, istorice şi este sesizabilă şi o coloratură sentimentală. Începe în Ardeal, o febrilă mişcare pentru unificare pe baza "Statului organic": congresul preoţimii din Ardeal, care a avut loc la Sibiu în zilele de 6-8 martie 1919. Aici dr.N. Bălan apără canonicitatea organizaţiei şaguniene. Utilizează autoritatea apostolului Pavel în a susţine că "Biserica nu e un organism pietrificat ci un organism viu" iar prezenţa "elementului mirean în corporaţiile bisericeşti" are şi o importanţă practică "dând prilej potrivit preotului pentru a-şi desăvârşi (elmentului mirean-n.a.) educaţia sa religioasă şi morală"[26].

Dispunta este asupra Statutului şagunian. Ardelenii îl apără pentru că acesta oferă libertate şi autonomie. Regăţenii s-au opus statututului şagunian socotindu-l de provenienţă protestantă. Nu lipsesc acuzaţiile de "provinciali" sau "autonomişti", iar acestea erau foarte odioase "fraţilor de dincolo", după cum afirma un prelat ardelean[27]. Unul din punctele de sprijin ale susţinătorilor Statutului organic este autoritatea canonică a lui Şaguna. I. Mateiu încearcă să argumenteze că "statutul organic nu este şi nu poate fi considerat ca opera autentică a mitropolitului Şaguna. Forma de guvernare ierarhică pusă de Şaguna a fost înlocuită de Congresul naţional din 1868, cu una mixtă laicizantă. Statutul organic nu poate fi considerat ca opera autentică a mitropolitului Şaguna"[28].

Chiar dacă argumentaţia în sens strict teologic-istoric a lui Mateiu este corectă, importantă este finalitatea acesteia: încercarea de delegitimare a susţinătorilor autonomiei bisericeşti şi organizării eclziastice pe baza Statului organic.

Disputele pentru organizarea Bisericii Ortodoxe continuă şi cu prilejul sinodului episcopesc al Mitropoliei Ardealului, întrunit la Sibiu în 23 aprilie 1919. Şi aici se remarcă prin atitudinea fermă dr.N.Bălan care afirmase: "noi nu vrem o biserică numai a preoţilor, ci vrem o biserică a poporului". De asemenea şocase prin atitudinea tranşantă: "eu prefer o biserică persecutată decât una înăbuşită de stat"[29]. Bălan, departe de a exprima o poziţie singulară, dădea glas într-un mod pregnant unei atitudini a ierarhiei ardelene. Aceasta se împotrivea balcanismului politic din Vechiul Regat care influenţa şi viaţa bisericească, iar într-o analiză a atitudinii prelaţilor ardeleni trebuie să luăm în calcul şi orgoliul acestora şi ataşamentul la o tradiţie percepută ca prestigioasă. Propulsarea lui Nicolae Bălan în fruntea Mitropoliei Ardealului la Sibiu nu este o surpriză, el întrunind o largă adeziune.

Se constituie o comisie de 14 membri care redactează în 1920 un "ante proiect de lege pentru organizarea bisericii autocefale române", care urma să fie dicutat de Sinod.

---

[23] Nicolae Gudea, *Biserica Română Unită(Greco-Catolică)-300 de ani-februarie 1697- februarie 1997*, Cluj Napoca, 1995

[24] *Omagiu...*, p.21

[25] *Ibidem*, p.24-30

[26] *Ibidem*, p.221-223

[27] *Ibidem*, p.227-228

[28] Ioan Mateiu, *Cercetări privitoare la Constituţia bisericii ortodoxe din Ardeal*, Cluj, 1922, p.38-40

[29] *Omagiu...*, p.223-224

Mitropolitul Bălan refuză acest lucru, înainte ca proiectul să fie trecut prin Constituanta şi Congresul naţional bisericesc de la Sibiu[30].

Dezbaterile privind principiile şi apoi chestiunile punctuale de oragnizare a bisericii orotdoxe se vor prelungi în 1925, când la 6 mai vor fi publicate în Monitorul Oficial [31] legea şi statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române. Între timp disputa fusese oarecum tranşată de Partidul Liberal care înscrisese în Constituţia din 1923 faptul că "organizaţia bisericii ortodoxe trebuie să fie unitară pentru întreaga ţară"[32]. În susţinerea în Camera deputaţilor a acestor acte legislative , ministrul Cultelor vorbea de caracterul consensual al actelor prezentate. Acestea, spunea Lapedatu, sunt atât în spirit cât şi în cea mai mare parte a prevederilor sale o copie fidelă a statutului şagunian[33], adaptat însă împrejurărilor epocii. Este cu adevărat legea din 1925 o continuare a statutului şagunian?

Să luăm o chestiune punctuală, dar de mare importanţă: cea a alegerii episcopilor şi mitropoliţilor. Atât în statutul şagunian, cât şi în lege, sarcina alegerii se lasă în seama corporaţiilor bisericeşti. Deosebirea constă în faptul că, pe când după statut alegerea se face numai de adunarea eparhială a eparhiei vacante, în lege elecţiunea urma să fie făcută de Congresul naţional bisericesc împreună cu adunarea eparhială a eparhiei vacante[34]. Este evidentă impunerea principiului ierarhic în această chestiune. Prin sistemul Congresului naţional bisericesc se lăsa o cale pentru ingerinţe electorale. Situaţia Congresului naţional bisericesc trebuie coroborată cu aceea a membrilor de drept ai adunărilor pentru alegerea episcopilor şi mitropoliţilor, în care guvernul este reprezentat prin premier şi consiliul de resort[35]. Problema este dublă: mai întâi principală (a autonomiei în stat) şi una practică (puterea politică intervenea în organizarea bisericească permiţând ierarhiei ecleziastice să intre în competiţie pentru a face jocuri politice).

O altă problemă punctuală dar esenţială pentru funcţionarea vieţii bisericeşti era aceea a numirii preoţilor şi protopopilor în locurile vacante. Existau două sisteme: cel electiv în Ardeal şi sistemul numirii în Vechiul Regat, Basarabia şi Bucovina. În lege se hotăreşte păstrarea sistemului tradiţional de alegere/numire[36].

În conformitate cu legea pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române, în fruntea B.O.R. stă Sf. Sinod, cea mai înaltă autoritate (art.5) dar "Corporaţiunea centrală reprezentativă pentru întreaga Biserică a Românilor de religie ortodoxă, în afacerile administrative, culturale, funcţionale şi epitropeşti este Congresul naţional bisericesc compus din 6 reprezentanţi ai fiecărei eparhii" (art.6). Din fiecare eparhie sunt 6 reprezentanţi (2 clerici şi 2 mireni), aleşi pe 6 ani de adunarea eparhială[37]. S-ar părea că ardelenii au învins prin impunerea, chiar modificată, a Statutului şagunian. Dar liberalilor chiar le convenea această variantă de organizare ecleziastică pentru că aveau posibilitatea de control a ierarhiei prin impunerea în adunările eparhiale, astfel că frământările timp de 6 ani pe această dispută au fost inutile. Partidul Liberal îşi va recruta cadre ecleziastice pe care le va impune în diferite funcţii. Ardelenii nu vor face excepţie: protopopul Ioan Teculescu ajunge episcop militar în aprilie 1923 apoi trece la eparhia basarabeană din Ismail (1925); protopopul Vasile Dima ajunge episcop la Argeş; asesorul Triteanu la

[30] *Ibidem*, p.231
[31] *Monitorul Oficial*, nr.97 din 6 mai 1925
[32] Alex.Mapedatu, op.cit.p.28
[33] *Ibidem*, p.16
[34] *Ibidem*, p.17
[35] *Ibidem*, p.20
[36] *Omagiu...*, p.547
[37] *Ibidem*.

Roman; protopopul I.Stroia ajunge episcop militar în 1925[38]. Care să fie motivele acestor numiri, pe lângă cel firesc al mobilităţii cadrelor laice sau ecleziastice? Mai multe ipoteze pot fi aduse în discuţie:1) mitropolitul primat şi apoi patriarhul Miron Cristea era transilvănean şi a căutat să-şi impună propriii oameni; 2) prestigiul individual al acestora; 3) tendinţa de penetrare, de constituire de centrii de puteri ai P.N.L. în Ardeal. Şi-a cooptat oameni fideli pe care apoi i-a răsplătit; 4) În legătură cu ipoteza 3, cred că între motivaţii a fost şi aceea de a disloca oponenţii prin încorporare în propria clientelă. Ipoteza se susţine prin faptul că aceşti ierarhi au fost avansaţi şi numiţi în afara Transilvaniei (la Ismail sau Argeş), unde influenţa lor rămânea să fie construită şi aveau de înfruntat adversitatea ierarhiei locale.

Discuţii şi controverse s-au iscat şi în chestiunea raportului ierarhic dintre mitropoliţi, suscitată de ungerea mitropolitului Ardealului. Transilvănenii susţineau că numai sinodul episcopesc din Sibiu are această posibilitate versus argumentul că în urma unificării bisericeşti trebuia examinat şi hirotonit la Bucureşti[39]. Sunt aduse şi argumente istorico-ecleziastice: din moment ce mitropolitul Ungro-Vlahiei exercita şi funcţia de "exarh al plaiurilor", iar mitropolitul din nordul Carpaţilor era oarecum sufragan celui din sud, susţinea Tit Simedrea[40], era normal ca funcţia de mitropolit primat să o aibe cel de la Bucureşti. I.Lupaş aduce argumente "istorice": Mihai Viteazul, Matei Basarab, V. Lupu, C-tin Brâncoveanu ar fi făcut şi ei o mitropolie în Ardeal, care era controlată de aceştia.

Istoria ierarhiei ecleziastice ortodoxe nu este numai una a disputelor. A existat un moment de maximă coeziune asupra unei probleme: crearea Patriarhiei ortodoxe române. Cum este justificată aceasta? Iorga argumentează astfel: când sunt trei mitropoliţi supuşi Primatului, titlul de Patriarh se impune, iar cine e mitropolit primat în capitala României reîntregite acela e drept patriarh al B.O.R. Ministrul Cultelor, Alex Lapedatu, se justificase prin nebuloase "raţiuni de stat", veşnica argumentare: "dacă biserica romano-catolică din ţară se constituia într-o singură provincie mitropolitană cu sediul în capitală, nu e cu putinţă ca biserica oficială a Statului Român, cea ortodoxă, să rămână în situaţia ierarhică de egalitate. Şi aceasta nu din motive de amor propriu, ci din anumite raţiuni de stat"[41]. Ioan Lupaş susţine că "românimea întreagă (trebuie- n.a.) să vadă în înfiinţarea Patriarhiei realizarea sau măcar un început de realizare a programului religios de la 1848"[42].

În realitate, crearea Patriarhiei ortodoxe s-a realizat din motive de prestigiu statal: "solemna proclamare a unei Patriarhii care nu putea lipsi nici pentru aceea că sârbii aveau un Patriarh şi exarhul patriarhal era mai mult decât un Mitropolit Primat"[43]. Interesant este că propunerea de creare a Patriarhiei a venit din partea Bisericii Basarabiei. Prin crearea unei Patriarhii române, biserica basarabeană spera să se elibereze de sub tutela Patriarhiei moscovite[44].

Modelul de organizare a Bisericii ortodoxe a fost preluat după tipul sârbesc şi a constat într-o regrupare a mitropoliilor şi adoptarea de către mitropolitul din capitală a titlului de Patriarh[45].

Alex. Lapedatu prezenta la 11 februarie 1925 mesajul pentru ridicarea Mitropoliei Ungro-Vlahiei la rangul de Scaun Patriarhal. "Senatul ridicat în picioare aplaudă îndelung

---

[38] *Ibidem*, p.545
[39] I.Mateiu, *op.cit.*, p.49-50
[40] Tit Simedrea, *Patriarhia românească.Acte şi documente*, Bucureşti, 1925, p.15
[41] *Ibidem*, p.8-15
[42] *Ibidem*, p.102
[43] Nicolae Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol.II, Bucureşti, 1995, p.306
[44] Tit Simedrea, *op.cit.*, p.29
[45] Jean Meyendorf, *Biserica ortodoxă ieri şi azi*, Bucureşti, 1996, p.137

",apoi "se cere extremă urgenţă şi se admite"[46]. Dacă prin acest act statul spera să-şi consolideze prestigiul extern (în Senat se afirmase cu emfază: "nici un stat ortodox din orient nu se bucură de vaza politică a statului român")[47], biserica ortodoxă spera să facă un gest de forţă faţă de celelalte culte din ţară. Aşa cum rezultă din scrisoarea irenică a Sf Sinod către "bisericile ortodoxe surori", prin care se comunica ridicarea B.O.R. la rangul de Patriarhie: "Cetăţenii României s-au sporit şi cu cetăţeni de alte culte bine organizate şi cu tot felul de instituţiuni. Aşa: Calvini, Luterani, Unitari, Romano-Catolici, care după organizaţia lor puternică vor tinde aici la noi în ţară, a crea situaţii şi demnităţi care dacă nu să întreacă, dar cel puţin să egaleze în titluri pe şeful Bisericii Ortodoxe. Biserica şi poporul ortodox îşi va menţine faţă de toţi superioritatea nu numai ca mişcare, ci şi ca rang prin afirmarea şi întărirea ierarhiei, încununând-o cu vrednicia cea mai înaltă a ierarhiei ortodoxe: Patriarhia"[48].

În legea pentru organizarea B.O.R. sunt reglementate şi chestiunile financiare, ale obligaţiilor pecuniare ale statului faţă de culte: art. 23, "pentru a se uşura cât mai mult sarcina statului şi pentru ca Biserica să-şi poată îndeplini cât mai bine misiunea sa religioasă, culturală şi filantropică se înfiinţează un fond general bisericesc. Impozitele care se stabilesc prin legea pentru ajutorarea şi întreţinerea Bisericii se vor distribui în proporţia în care se găsesc credincioşi ortodocşi faţă de altă religie"[49]. Încercarea de nivelare se aplică şi în interiorul bisericii ortodoxe. Este vorba de chestiunea fondului religios din Bucovina. Întreg venitul acestui fond aparţine eparhiei din Bucovina, dar aceasta îşi va întocmi bugetul, ce urma a fi examinat de Ministerul Cultelor iar restul fondului să treacă la fondul general bisericesc, în folosul întregii biserici[50].

Acesată politică egalitaristă folosea regiunilor mai slab dezvoltate economic: unei părţi din Vechiul Regat şi basarabenilor. Politica egalitarist- inechitabilă va duce la adoptarea în 1927 a unei decizii ministeriale care hotăra că ajutorul statului îl vor primi numai parohiile care au cel puţin 800 de suflete, fapt ce provoacă o ploaie de proteste din partea cultelor minoritare[51].

Carol al II-lea, în perioada premergătoare regimului său autoritar, a fost un sprijinitor al bisericii ortodoxe ardelene, un rol de seamă în atragerea lui Carol avându-l mitropolitul Bălan. Ca un sprijin al clerului ortodox faţă de mai bogatele culte ardelene, acesta a hotărât trecerea personalului bisericesc la Casa generală de pensionari a Statului (1937)[52]. Cum personalul bisericesc aflat în funcţie la 1 aprilie 1937 trebuia să verse la Casa generală de pensii a statului 10% din salariile ce le-a primit de la 1 Decembrie 1918 încoace, numai intervenţia mitropolitului Bălan a făcut ca aceste sume să nu mai fie plătite.

O încălcare flagrantă a principiului menţinerii statu-quo-ului religios este dobândirea de către Arhiepiscopia ortodoxă din Sibiu a 6 imobile din patrimoniul fostei comunităţi de avere denumită "Universitatea săsească a celor 7 juzi"[53]. În urma intervenţiei lui Bălan pe lângă Tătărescu, în iunie 1937, a trecut în proprietatea Arhiepiscopiei 75% din averea Universităţii săseşti iar Biserica luterană a primit 25 % din averea proprie. De aceea, ierarhii ortodocşi se puteau exprima faţă de Carol al II-lea în termeni de "mumificenţă regală" şi să promită "cea mai adâncă recunoştinţă şi gratitudine". În acelaşi

[46] Tit Simedea, *op.cit.*, p.43-44
[47] *Ibidem*, p.58
[48] *Ibidem*, p.124
[49] M.O.nr.97, 6 mai 1925
[50] Alex.Lapedatu, *op.cit.*p.31
[51] *Omagiu...*, p.562
[52] *Ibidem*, p.38
[53] *Ibidem*, p.39

gest de obedienţă faţă de patron, Ştefan Meteş va putea scrie că "pentru biserică desfiinţarea partidelor e un mare bine, căci preoţii acum pot să-şi vadă nestingherit de datoria lor apostolică în mijlocul credincioşilor"[54]. Deşi în prima parte a aserţiunii sale Meteş are dreptate, totuşi preoţii vor fi în primele rânduri ale consacrării regimului autoritar carlist, prin chiar şeful ierarhiei, patriarhul care va deveni premier, pentru a nu mai comenta marşurile soboarelor de preoţi, prezente în număr impresionant la sărbătorile regimului.

Natura juridică a relaţiilor dintre stat şi celelalte confesiuni a fost stabilită prin legea pentru regimul cultelor din 27 martie 1926, în baza căreia a fost negociat Concordatul cu Sf. Scaun (1927), ratificat la 7 iulie 1929. În acord cu doctrina suveranităţii statale s-a hotărât şi înscris în Concordat faptul că"Ordinele şi Congregaţiile religioase existente în Regat să aibă pe superiorul lor şi pe membri lor cetăţeni români domiciliaţi în ţară"[55]. Negocierea şi semnarea Concordatului au trezit reacţii foarte violente din partea ortodoxă, dând naştere unei polemici ale cărei reverberaţii continuă chiar până astăzi. Nu vom intra în stufoasa şi dificila problemă a Concordatului (acesta meritând o investigare istoriografică profesionistă, bazată pe comparatism). Deşi pentru Biserica Unită s-a intenţionat realizarea unei legi speciale (ca şi pentru cea ortodoxă), ierarhii acestui cult au refuzat, preferând reglementarea raporturilor cu statul prin intermediul Concordatului [56], trezind reacţii de genul "ierarhii Blajului la braţ cu cei maghiari".

Statul român recunoaşte în perioada interbelică cultele: ortodox, greco-catolic, romano-catolic, reformat, evanghelic, luteran, unitarist, armean-gregorian, mozaic şi mahomedan[57].

În dinamica raporturilor dinte stat şi biserica ortodoxă se manifestă încă de la început un raport de dublă tutelă: ortodoxia trebuia să aibă principial statutul de primus inter pares, însă ierarhia ortodoxă va reacţiona faţă de reprezentanţii puterii etatice când aceştia vor încerca să soluţioneze, nu întru totul de acord cu ideile ortodoxe, raporturile dintre stat şi celelalte culte(exemplul cel mai frapant este Concordatul). După cum remarca Francois Thual în Géopolitique de l'Orthodoxie, religia sacralizează naţionalul iar naţionalul etnicizează religia. Ortodoxismul, considerat "religia majorităţii românilor", s-a aflat faţă de celelalte culte într-o veritabilă ofensivă, sprijinită adesea de factorul politic:prin sprijinul oamenilor politici faţă de ortodoxie aceştia încercau să acumuleze capital simbolic, de popularitate, iar preoţii ortodocşi doreau să acumuleze privilegii materiale sau de prestigiu pentru propriul ordin. Preţul plătit era slujirea politicului, continuând venerabila tradiţie bizantină. De aceea nici nu putea fi menţinut în formă neschimbată Statutul şagunian. Prevederile sale exprimau în fapt compromisul realizat între Curtea de la Viena şi românii transilvăneni, reprezentaţi politic şi de ierarhia ortodoxă. Statutul şagunian este expresia statutului unei religii în cadrul unui imperiu multietnic şi multiconfesional. Trecerea în cadrul statului naţional a reprezentat pentru iararhia ortodoxă o inevitabilă colaborare cu politicul, şi ierarhii ardeleni au participat, nu fără tragere de inimă, la legitimarea politicului şi a propriului acces la privilegii. Legea pentru organizarea B.O.R. marchează "românizarea" (în sensul bizantinării) elitei ecleziastice din Transilvania.

Rezolvarea relativ rapidă a organizării vieţii bisericeşti, în 1929, în comparaţie cu situaţia din alte domenii (de exemplu abia din 1938 au fost extinse în Bucovina codurile civile din România, sau abia în 1945 s-a încheiat procesul unificării legislative prin extinderea şi în Transilvania a legilor civile şi comerciale din Vechea Românie) trebuie să

---

[54] *Ibidem*, p.569
[55] *Ibidem*, p.456
[56] *Ibidem*, p.146
[57] Ioan Mateiu, *op.cit.*, p.46

ridice semne de întrebare. Deşi situaţia bisericească era destul de complicată, ea a fost soluţionată mai rapid din mai multe motive: societatea românească interbelică fiind una tradiţională, cu un sistem paternist (nu întâmplător Biserica şi Armata sunt instituţiile percepute ca fiind de cea mai mare încredere), tergiversarea soluţionării acestor probleme era foarte periculoasă. Nu este întâmplător faptul că factorul religios se invocă mai ales în zona nonreligiosului, de către oamenii politici. Nesoluţionarea problemelor administrative, prin care se realizează de fapt modernizarea, nu putea trezi ample discuţii în societate, de unde şi relativul dezinteres faţă de acestea. Delăsarea în soluţionarea problemelor modernizării indică gradul scăzut de maturitate a clasei politice româneşti, care nu a acţionat ca o adevărată elită .

Integration and Ecclesiastic Organization in Inter-War Romania

(Summary)

In the context of the unified national state construction, the problem of a new ecclesiastic organization was considered. There were serious disputed about the way of strcturing the church hierarchy in the in the Orthodox Chirch structure was realized through imposing of the Sagunian state by law, a state that was the object of transformation in the sense of centralization. The organization of the other cults was made according to the national state doctrine. The Orthodox Church, defined by the idea that it is "the religion of the majority of Romanians", has tried to create for itself a privileged position compared with that of the other cults and it has been in opposition to them. The relative fast termination of the juristic fram ework of cults organization was due to the political sensitivity regarding the religious problem. The religioos factor has been considered specially in the nonreligious area because it has a political significance.

Momente din istoria Partidului Național Liberal-Organizația județului Satu Mare în perioada interbelică (1919-1938)

Claudiu Porumbăcean

Constituit în mod oficial în vara anului 1875, PNL este primul partid politic din România[1] având în rândurile sale o serie de militanți afirmați pe tărâmul vieții culturale și politice, participanți la revoluția de la 1848[2]. De numele său se leagă momente de referință din istoria României, fapt ce îi conferă o poziție de necontestat în viața politică a țării.

Tocmai de aceea, după 1918, în noile provincii ale României, suflul liberal se va face simțit destul de puternic. Desigur, o extindere a rețelei organizatorice a PNL la nivel național nu era un lucru ușor de realizat sau la îndemâna oricui și aceasta, în principal datorită faptului că în provinciile istorice recent unite cu România existau partide politice care se bucurau de un real sprijin în rândurile populației.

Dar, în ciuda acestor greutăți firești, PNL reușește să pătrundă în viața politică din Ardeal, destul de repede, prin organizația liberală a județului Satu Mare. Astfel, în 1919 la Baia Mare s-a constituit organizația PNL Satu Mare, fiind prima de acest fel din Transilvania[3]. Merite deosebite în înființarea acesteia îi revin lui Teofil Dragoș[4], el fiind de altfel președintele organizației și primul membru liberal din Ardeal. Prin ceea ce a întreprins aici, Teofil Dragoș a devansat cu mult celelalte județe din zonă, fapt confrmat indirect chiar de declarația făcută de Ion I.C.Brătianu în vara anului 1920, în care se afirmă că "PNL are intenția să se organizeze acum și în Ardeal"[5]. De abia la alegerile din martie 1922 (deci la trei ani după înființarea organizației sătmărene) PNL își prezentase candidați și în noile provincii ale României.

Odată înființat, PNL Satu Mare urmează politica tradițională a familiei Brătianu, motiv pentru care partidul și liderul său se bucură de o bună apreciere din partea conducerii centrale. De altfel, Teofil Dragoș a făcut parte chiar din cercul intim de prieteni ai lui Ionel și Vintilă Brătianu[6]. După venirea liberalilor la guvernare, acesta va deveni primul prefect liberal al județului Satu Mare în intervalul 31 ian.- 30 oct. 1922[7], fiind apoi deputat în cameră și Comisar guvernamental al Societății Hidraulice "Ecsed"[8]. Din acel moment, persoana sa va deveni o prezență obișnuită în Parlament, bucurându-se de încrederea electoratului sătmărean. Cât privește urmașii săi la conducerea Prefecturii pentru guvernarea liberală 1922-1926, aceștia au fost: Ioan Păgăciaș, Paul D. Goma, Mihai Cantunari și Vasile Gheție[9], toți fiind personalități marcante ale organizației liberale sătmărene. După o întrerupere de un an, liberalii preiau din nou conducerea acestei instituții prin Vasile Gheție și Ștefan Bellu[10], conținând politica de dezvoltare economico-socială și de modernizare a infrastructurii județului Satu Mare.

---

[1] Anastasie Iordache, *Ion I.C.Brătianu*, Ed.Albatros, București, 1994, p.7

[2] Liviu Petru Zăpârțan, *Doctrine politice*, Ed.Fundației "Gândirea", Iași, 1994, p.140

[3] "Gazeta Sătmarului", nr.3/4 noiembrie 1928 și nr.8/14 octombrie 1931

[4] Tankóczi Gyula, *Satu Mare Város Képes Tűkre* (Oglinda orașului Satu Mare), Satu Mare, f.a., p.141; *Erdély Monografia (Monografia Ardealului)*, sub redacția lui Várady Aladár și Berey Géza, Ed.Gloria, Satu Mare, f.a., p.91

[5] Anastasie Iordache, *op.cit.*, p.479

[6] *Erdély Monografia*, p.91.

[7] *În serviciul patriei*, Prefectura Satu Mare, 1937, p.91

[8] *Erdély Monografia*, p.91

[9] *În serviciul patriei*, p.91

[10] *Ibidem*

Din păcate însă, moartea marelui om politic şi de stat Ion I.C. Brătianu, în 1927, precum şi presiunile exercitate de opoziţie, împing partidul spre o criză vizibilă. Pentru a evita această cădere liberă, Vintilă Brătianu face eforturi însemnate, insistând foarte mult ca organizaţiile liberale judeţene să-şi revizuiască activitatea şi componenţa. Astfel, la 5 oct. 1928, s-a întrunit Comitetul local al organizaţiei pentru "alegerea noului birou în urma vacanţelor provenite din excluderile hotărâte de delegaţia permanentă judeţeană"[11]. În urma alegerilor s-a constituit noul comitet local format din: Ştefan Cherecheş- preşedinte, Aurel Dragoş şi Ioan Şuta - vicepreşedinţi, Octavian Ardelean - secretar general şi Augustin Popan - casier.

La 7 noiembrie 1928 se desfăşoară lucrările Congresului judeţean al PNL Satu Mare. În comunicatul adresat publicului sătmărean prin intermediul presei liberale, se menţiona că această convocare grabnică s-a făcut "pentru a întări şi a asigura temeliile organizaţiei noastre judeţene,care este cea mai veche organizaţie similară din Transilvania"[12]. În urma dezbaterilor, la conducerea partidului au fost aleşi următorii: T. Dragoş- preşedinte, Ioan Tibil şi Aurel Dragoş - vicepreşedinţi, Ştefan Cherecheş - secretar general şi Tişca Emil - casier. Pe lângă aceştia, au fost desemnaţi membrii comitetului judeţean al PNL precum şi componenţa delegaţiei permanente [13], din rândul cărora vom cita câteva nume de rezonanţă din viaţa politică sătmăreană: Octavian Ardelean- medic Satu Mare, Crăciun Dumitru - notar public Seini, Ilea Petru - director de bancă Negreşti, Lucaciu Epaminonda Siseşti, Nistor Aurel - avocat Baia Mare, Alexe Pocol - primar Baia Mare, Pogăciaş Ioan - notar public Satu Mare, Tarţia Ioan - protopop Medieşu Aurit, fost senator, Tibil Ioan - deputat s.a.

La sfârşitul anului 1928, în zilele de 12, 15 şi 17 decembrie, vor avea loc alegerile parlamentare.

Având în vedere importanţa evenimentului, la 28 noiembrie, la Baia Mare a avut loc şedinţa delegaţiei permanente a PNL Satu Mare pentru a examina situaţia politică din judeţ şi definitivarea listelor cu candidaţii partidului[14] . Capi de listă sunt desemnaţi T. Dragoş pentru camera Deputaţilor şi Tarţia Ioan pentru Senat.

La 15 iunie 1929, are loc la Oradea marea consfătuire a PNL din Ardealul de Nord, la care participă delegaţiile judeţelor Satu Mare, Maramureş, Sălaj şi Bihor, precum şi liderii partidului din capitală: Vintilă Brătianu, I.G.Duca, I. Inculeţ şi Leonte Moldoveanu. La finalul întrunirii, delegaţia sătmăreană condusă de Teofil Dragoş a avut o întrevedere confidenţială cu conducerea partidului, analizând câteva aspecte mai importante din cadrul organizaţiei. Dar iată ce declară Vintilă Brătianu referitor la PNL Satu Mare: "sunt mândru de această organizaţiune... şi aştept de la Domniile voastre cea mai conştientă muncă pentru binele partidului şi judeţului Dumneavoastră"[15].

La 9 ianuarie 1930, la Baia Mare, va avea loc un nou Congres al PNL Satu Mare la care participă şi o delegaţie de la centru condusă de I.G.Duca [16]. Şi de această dată Teofil Dragoş va fi reales în funcţia de preşedinte, fiind liderul incontestabil al organizaţiei liberale sătmărene.

---

[11] "Gazeta Sătmarului", nr.1/1928
[12] idem, nr.3/1928
[13] idem, nr.4/7 noiembrie 1928
[14] idem, nr.5/5 decembrie 1928
[15] idem, nr.7/22 iunie 1929
[16] idem, nr.2/14 ianuarie 1930

O lună mai târziu, la 15 februarie 1930, au loc alegeri pentru desemnarea noilor membri ai Consiliului Județean. Având ca semn electoral"stâlpul", liberalii depun o listă cu 36 de candidați [17], obținând 4275 de voturi[18].

Un moment important în viața PNL îl reprezintă Congresul General al acestuia, desfăşurat la 22 februarie 1931 în Bucureşti, la care participă peste 2500 de persoane. Din județul Satu Mare s-a deplasat o delegație condusă de Teofil Dragoş şi din care mai făceau parte Ioan Tibil, Epaminonda Lucaciu, Ştefan Cherecheş, Alexe Pocol, Flaviu Suluțiu, Felician Zaciu s.a.

În urma morții lui Vintilă Brăteanu, președinția PNL este încredințată lui I.G.Duca. În intenția de a întări cât mai temeinic şi mai sincer legăturile politice dintre centru şi organizațiile din țară, Duca va întreprinde mai multe vizite la organizațiile liberale din teritoriu. Importanța acestor vizite este dublă. Pe de-o parte, prin tactul şi autoritatea sa va şti să refacă "omogenitatea multor organizații devenite lacunare în urma dezechilibrării ce s-a produs în echivalența dintre ambiție şi randament a multor persoane politice"[19]. Pe de altă parte, aceste vizite au un relief politic general de mare însemnătate, pregătind practic o mare campanie de opoziție. În acest sens, la 16 august 1931 are loc la Şomcuta şedința delegației permanente a PNL Satu Mare pentru a pregăti noua campanie de propagandă ce se anunță destul de intensă la începutul toamnei. Pe lângă membrii delegației, participă şi un mare număr de țărani fruntaşi, la care se adaugă 60 de studenți înscrişi în organizația "Tineretului Universitar Liberal" din județ[20]. La inițiativa lui Teofil Dragoş, sunt organizate mai multe întruniri liberale, după cum urmează: 8 octombrie la Mădăras, unde vor veni delegațiile organizațiilor din Sătmărel, Doba, Ruşeni, Hrip, Tătăreşti, Viile Satu Mare, Necopoi şi Craidorolț, la care se adaugă participanți din partea conducerii județene a PNL; 15 octombrie la Negreşti cu participarea filialelor din Țara Oaşului, urmată de cea de la Turț, unde se vor întâlni delegațiile comunelor din plasa Ugocea. Acțiunile vor culmina cu Marea Adunare a PNL Satu Mare din 26 octombrie, ce va avea loc la Baia Mare, la care va participa şi o delegația din Bucureşti[21]. În același an, la 1 septembrie, ia ființă Cercul de Studii al PNL din orașul Satu Mare, cu scopul de a studia prin diferiții săi oameni de specialitate problemele mai importante ale orașului şi județului, precum şi chestiunile de interes general. De asemenea, se urmăreşte extinderea Cercului de Studii şi în celelalte centre ale județului: Baia Mare, Şomcuta, Halmeu, Seini, Copalnic Mănăştur şi Ardud.

Sfârşitul anului 1933 aduce cu sine revenirea liberalilor la guvernare, campania desfăşurată de ei fiind încununată de succes. Din păcate însă, PNL va fi puternic afectat de moartea marelui politician I.G.Duca, președintele partidului şi al Consiliului de Miniştri. Această tragedie nu numai că va fi simțită la Satu Mare ci chiar amplificată de dispariția liderului local Teofil Dragoş. În 1933, el este ales partu ultima oară în Camera Deputaților, însă acest mandat va fi întrerupt la 18 ianuarie 1934 datorită decesului survenit la vârsta de doar 60 de ani[22].

La 26 ianuarie 1934 a avut loc şedința delegației permanente a PNL Satu Mare pentru comemorarea personalității regretatului Teofil Dragoş şi alegerea noului președinte al organizației, în persoana deputatului Ioan Tibil vicepreşedintele acestuia, considerat "ca

[17] idem, nr.4/30 ianuarie 1930
[18] idem, nr.5/15 februarie 1930
[19] idem, nr.3/5 decembrie 1930
[20] ***Ibidem***
[21] idem, nr.5/18 septembrie 1931
[22] *Erdély Monografia*, p.91

cel mai merituos dintre conducătorii partidului din judeţ". Pentru postul vacant de vicepreşedinte este ales Aurel Nistor, prefectul judeţului Satu Mare[23].

Un moment de referinţă în viaţa politică sătmăreană este constituirea la 23 mai 1934 a Blocului românesc. Acesta cuprindea toate partidele politice româneşti, urmărind o mai bună administrare şi obţinerea unei majorităţi româneşti în conducerea oraşului Satu Mare cu ocazia alegerilor municipale ce urmau să se desfăşoare. Este un acord deplin al acestor forţe care au apreciat importanţa momentului lăsând de-o parte orgoliile politice[24]. Este pentru prima dată când partidele locale (PNŢ, PNL, Partidul Naţional Agrar) sunt grupate într-o alianţă politică, fapt confirmat şi de declaraţiile făcute presei locale de reprezentanţii acestora: Titu Demian, Ştefan Cherecheş şi I.C. Barbul.

Revenind la conducerea organizaţiei judeţene Satu Mare a PNL, trebuie menţionat că începând cu data de 9 aprilie 1935, Valer Pop, ministrul Justiţiei, va fi noul preşedinte al acesteia, decizie ratificată la 30 mai cu ocazia Congresului PNL Satu Mare[25]. La 21 septembrie 1937, Valer Pop demisionează din funcţie, locul său fiind luat de Valer Roman, fost subsecretar de stat[26]. Cât priveşte Prefectura în timpul ultimei guvernării liberale, aceasta a fost condusă de Aurel Nistor, Ioan Pogăcios şi Octavian Ardelean[27].

În decursul ultimei guvernări liberale(1933-1937), judeţul Satu Mare a avut parte de realizări de excepţie, primind aici, la graniţa de nord-vest a ţării, diferite vizite făcute de autorităţi din ţară şi străinătate, toate acestea înscriind pasaje remarcabile în istoria consolidării neamului românesc. Şi m-aş opri aici doar asupra câtorva realizări ale PNL Satu Mare:

-întreţinerea în stare bună a drumurilor, mult superioare altor judeţe
-construirea şi repararea a peste 130 de poduri
-extinderea reţelei de linii telefonice
-construirea Palatului administrativ din Satu Mare(azi Muzul Judeţean)
-realizări în domeniul bisericesc (vezi cele două catedrale din Satu Mare, a căror construcţie a fost susţinută şi de Prefectură)
-în domeniul educaţional s-au înfiinţat 164 de noi posturi de învăţători şi maiştri, s-au terminat 39 de şcoli iar 22 au fost începute
-s-au înfiinţat biblioteci populare pe lângă fiecare şcoală primară
-realizări în domeniul urbanistic
-construirea mai multor spitale şi dispensare medicale comunale
-sprijinirea agriculturii, comerţului şi industriei printr-o permanentă politică de încurajare
-dezvoltarea sportului şi turismului sătmărean
-construirea aeroportului Satu Mare, inaugurat la 8 septembrie 1937
-şi, nu în ultimul rând, dezvelirea statuii lui Vasile Lucaciu, în faţa căreia premierul Gheorghe Tătărescu afirma la 21 august 1937:" ce mult regret că n-am putut lua parte la înălţătoarea serbare a dezvelirii acestei statui. Este una din cele mai frumoase statui cu care se poate mândri Ţara Românească"[28].

Nu putem omite vizitele la Satu Mare a unor personalităţi, dintre care amintim: regele Carol II împreună cu Mihai I; generalul Sirovy-inspector general al armatei cehoslovace; Constantin Angelescu-ministru; Toni Dumitru-deputat şi preşedintele

[23] "Gazeta Sătmarului", nr.113/28 ianuarie 1934
[24] idem, nr.122/3 iunie 1934
[25] *În serviciul patriei*, p.60
[26] *Ibidem*, p.82
[27] *Ibidem*, p.91
[28] *Ibidem*, p.81

Asociației Generale a Învățătorilor; N.Dumitrescu-preşedintele societății Tinerimea Română; Alexandru Lapedatu-ministru şi membru al Academiei Române; Leonte Moldoveanu-preşedintele Senatului; Eduard Beneş-preşedintele Cehoslovaciei; ducesa de Athol şi deputatele engleze Lady Layton şi Miss Rath; Gheorghe Tătărescu-preşedintele Consiliului de miniştri; Radu Irimescu-ministru; nunțiul papal Andrei Cassulo; M.Hodza-premierul Cehoslovaciei; Valer Pop-ministru; M.Cancicău şi mulți alții.

Aceste evenimente ne-au încadrat județul, în mod onorabil, în angrenajul realizărilor interne şi externe, ale acestei guvernări. Grație patronajului dat de unele personalități ale guvernului, județul Satu Mare a fost o oglindă fidelă a preocupărilor şi a înfăptuirilor petrecute în țară. Având în vedere cele prezentate şi nu numai, consider că rolul şi locul PNL în istoria României şi a județului Satu Mare nu poate fi pus la îndoială. Mai mult, suntem obligați astăzi, indiferent de culoarea politică a sentimentelor noastre, să recunoaştem şi să respectăm ceea ce au făcut înaintaşii noştri pentru binele acestui județ.

Aspects Concerning the History of the National Liberal Party-Satu Mare County Organization in Inter-war Period (1919-1938)

(Summary)

The Satu Mare branch of the National Liberal Party was founded in 1919. It was the first branch of the Liberal Party in Transylvania and it was led by the famous politician dr.Teofil Dragoș. P.N.L. Satu Mare follows the traditional political line of the Brătianu family and for this reason both the party and its leader were very appreciated by the central leaders.

During the last liberal government(1933-1937) the Satu Mare county had many remarkable moments, the local organization receiving the visit of officialities of high rank, both from the country and abroad, all these representing great moments in the history of our county.

Activitatea politică şi propaganda electorală liberală în "Gazeta Sătmarului" (1928-1931, 1934-1938).

Dorin Dărăban

Introducerea votului universal în 1918 a avut ca rezultat antrenarea în viaţa politică a cetăţenilor şi diversificarea opţiunilor politice. Constituţia din 1923 a legiferat normele de organizare ale statului, consacrând regimul democratic prin principiul separaţiei puterilor în stat şi existenţa monarhiei constituţionale. Prevederile noii Constituţii întăreau rolul Parlamentului în viaţa politică. In lupta politică dominau cele două partide, liberal şi naţional ţărănesc, care încercau printr-o propagandă electorală, intensă şi abilă, să câştige voturile necesare preluării puterii politice. Gazeta Sătmarului, ziarul organizaţiei judeţene liberale, apare la 10 octombrie 1928 şi se înscrie pe "linia realizării programului şi principiilor liberale, formării unei opinii publice mai înţelegătoare, unind când e vorba de interesele naţionale, pe toţi românii ori care ar fi credinţele lor politice"[1].

La 5 octombrie 1928 a fost ales noul birou al organizaţiei locale având următoarea componenţă: Ştefan Cherecheş - preşedinte, Aurel Dragoş şi dr. Ioan Şuta - vicepreşedinţi. Noul preşedinte schiţează drumul pe care doreşte să conducă organizaţia locală "omul politic este om de sacrificiu pentru că cine crede că a face politică înseamnă crearea de avantaje personale acela păcătuieşte atât împotriva persoanei sale cât şi împotriva ideii pe care în loc de a-o servi, o dejoseşte"[2]. La 7 noiembrie 1928 începe Congresul organizaţiei judeţene văzut "ca o grandioasă manifestare politică, o impresionantă manifestaţie românească la graniţa de vest a ţării"[3]. În cuvântul luat preşedintele Teofil Dragoş mulţumeşte pentru încrederea pe care o au cei din judeţ în destinele acestui partid istoric. Un reprezentant al ţăranilor declară că "nu regretă înscrierea în partidul liberal deoarece guvernările liberale ce s-au succedat la conducerea ţării deşi n-au promis nimic au avut grijă de ei fără să-i ataţe la ură contra altora". S-a ales un nou comitet judeţean condus de Teofil Dragoş, reales în funcţia de preşedinte.

Sfârşitul lunii noiembrie aduce agitaţia provocată de apropiatele alegeri din 12,15,17 decembrie 1928. Candidaţii locali sunt Teofil Dragoş, Michail Ioan, Tibil Ioan, Miclăuş Nicolae, Pop Ştefan şi Lucaciu Epaminonda, pentru Camera Deputaţilor iar pentru Senat, Teofil Dragoş şi Tarţia Ioan. În apelurile adresate electoratului, liberalii declarau că privesc cu conştiinţa împăcată datoria împlinită într-un an şi jumătate de guvernare, angajându-se să continue opera de consolidare a patriei întregite prin aşezarea pe temelii puternice a vieţii economice şi adoptarea legilor necesare. Ei ridică drapelul democraţiei sănătoase , aducând cuvântul unităţii sufleteşti a neamului. Totodată declară că se pot culege roadele străduinţelor ţării conduse de ei, angajându-se să se îngrijească de stabilizarea monetară, buna stare a funcţionarilor , construirea de locuinţe ieftine, apărarea minorităţilor etnice, ţara să fie şi pe viitor un factor de pace şi ordine, a cărei siguranţă va fi vegheată necontenit, "alegători, Neamul românesc se găseşte la grea răspântie . Votul nostru va hotărî calea de urmat, nu uitaţi că de la revoluţia de la 1848 şi până la 1918 am fost conduşi pe drumurile istoriei de PNL"[4]. Campania electorală s-a desfăsurat in condiţiile unei ascuţite tensiuni politice. Se remarcă o fărâmiţare excesivă a grupărilor politice fiind

---

[1] "Gazeta Sătmarului"(Satu Mare) - 10 octombrie 1928,

[2] *Ibidem*

[3] idem-7 noiembrie 1928

[4] idem-5 decembrie 1928

depuse 28 de liste electorale. Rezultatul alegerilor a constituit un succes indiscutabil al PNŢ care a întrunit o majoritate hotărâtoare în Parlament, 348 mandate faţă de cele 13 ale PNL. PNŢ a primit 2.208.922. voturi (77,8%) faţă de cele 185.939 voturi ale PNL, (6.6%) asigurându-şi conducerea ţării în următorii 4 ani.

La consfătuirea liberală din Ardeal care avut loc la Oradea la 15 iunie 1929, unul dintre fruntaşii liberali, Vintilă Brătianu a atacă dur pe ţărănişti, consideraţi ca un partid unguresc, dând imbold minorităţilor de a domni asupra românilor. "Guvernul ţărănist pune în zălog şi amanetează pentru străinatate întreaga avuţie a ţării, căile ferate, poşta, telegraful, petrolul, şoselele, monopolul iar la urmă nu mai rămâne nimic"[5]. Liberalii se consideră ca reprezentând democraţia modernă, cât timp au guvernat au făcut economii pentru a echilibra bugetul şi n-au lăsat o situaţie grea financiară cum declară PNŢ.

La 3 iulie 1929 apare Manifestul liberal către ţară, prin care se anunţă retragerea din Parlament, pentru că ţărăniştii stânjeneau opera de înalţare culturală a maselor, subjugau economia naţională prin înstrăinarea avuţiilor ţării, ştirbeau rolul armatei şi menirea magistraţiilor, prestigiul a tot ce este autoritate publică, nu apărau interesul ţării pe plan extern şi au făcut o organizare federativă în contrazicere cu fiinţa naţională "un prim pas spre dictatura de partid, o primejdie pe care PNL este dator s-o denunţe"[6]. La 25 octombrie 1929 apare un alt apel adresat de data aceasta participanţilor la viitorul congres de la Baia Mare "poporul are convingerea că sub înţeleapta conducere a Domnului Vintilă Bratianu va şti şi va putea să scoată scumpa noastră Ţară din impasul unde a fost târată de nesocotirea şi nepriceperea Guvernului"[7].

La 1 noiembrie 1929 au început lucrările Congresului PNL la care "ţăranii au pornit pentru a-şi uşura cel puţin pentru o zi, sufletul încărcat de atâta rău adus pe capul lor de guvernarea actuală"[8]. Congresul nu s-a putut ţine deoarece "300 derbedei narcotizaţi de alcoolul plătit de oamenii guvernanţilor" au ocupat intrarea la sala unde era programată desfăşurarea lucrărilor. La 21 ianuarie 1930 apare un nou apel adresat electoratului în care se cere votarea unei liste, singura curat românească, să nu se lase înşelaţi de guvernanţi, seduşi de minciunile ţărăniste, cei care au scumpit tutunul, rachiul,sarea, petrolul şi chibritele. PNŢ mai era acuzat că a scumpit de 2 ori taxele fiscale, mărcile poştale, şi biletele de tren, că a plătit 400 de milioane lei funcţionarilor maghiari. "Dacă voiţi să scăpaţi de guvernul minciunilor, de roata sărăciei, votaţi cu semnul dreptăţii. PNŢ a vândut judeţul şi oraşul Satu Mare ungurilor. Conducătorii acestui partid declară că a fost mai bine la unguri, le-au iertat datoriile şi au luptat totdeauna contra intereselor romaneşti. Pentru a-şi putea păstra puterea politică ne-au vândut ungurilor făcând cel mai ruşinos pact de trădare care poate exista în istoria unui judeţ. Pentru ca ungurii să voteze cu dânşii le-au vândut oraşul, au încurajat pretenţiile Ungariei pentru răpirea Ardealului. le-au dat majoritatea în Consiliul comunal, 12 locuri în cel judeţean, şcoli iredente. Cel care votează cu roata este un trădător de neam şi ţară. Să votăm semnul acelui partid care totdeauna a apărat cinstea ţării şi binele poporului -PNL şi linia"[9].

La alegerile din 5 februarie 1930 numai 4275 de români au votat cu liberalii "lucru considerat ca un succes mai mare decât cele 40000 voturi inconştiente ale PNŢ, care a încheiat un pact de trădare cu partidul grofilor şi jidanilor maghiarizaţi"[10] Liberalii

[5] idem-22 iunie 1929
[6] idem-3 iulie 1929
[7] idem-25 octombrie 1929
[8] idem-6 noiembrie 1929
[9] idem-21 ianuarie 1930
[10] idem-15 februarie 1930

considerau că ţara s-a transformat într-un imens balci de măscărici unde "voinicul" Maniu făgăduia tuturor ceasul cel mare al fericirii şi raiului pe pământ. La 8 octombrie 1930 vin la Baia Mare pentru a participa la adunarea organizaţiei judeţene o serie de fruntaşi liberali: I.G. Duca, Al. Lapedatu, Tr. Moşoiu.In salutul publicat în ziar această vizită este văzută "ca o rază de soare pe care demult o asteptau, ca un crai din basme care vine să ia o moştenire, menit eşti pentru asta şi vei izbuti . Nu ezita este stăpanirea ta"[11]. Au fost adresate numeroase apeluri către electorat arătând că "PNŢ nu sunt nici cinstiţi şi nici de ispravă. Partidul lui Iorga este ceva mai de omenie dar nu se pricep nici ei la treburile ţării. Singurul PNL a rămas cinstit, priceput, muncitor atât în guvern cât şi-n opoziţie. In el este speranţa noastră. Dacă sunteţi necăjiţi şi vedeţi nedreptate pretutindeni nu uitaţi că mai este o scăpare şi-un ajutor. Este PNL care veghează mereu şi când va ajunge în guvern va stârpi răul şi fărădelegea. Timpul încercărilor făcute pe seama ţării a trecut . Azi orice om cu scaun la cap recunoaşte că noul guvern poate fi format doar de PNL. El va fi priceput căci acest partid are cei mai cuminţi bărbaţi ai ţării care cunosc cârmuirea ţării nu numai din carte ci şi cu faptele"[12]. În decembrie 1931 ziarul a sărbătorit 4 ani de la înfiinţare declarând că a dat ce-a fost în stare pentru ţară, neam şi PNL, în serviciul căruia este. Cuvintele de încurajare primite de la fruntaşii liberali erau considerate ca un imbold pentru continuarea muncii şi-n viitor a ziariştilor. In iulie 1934 au loc alegerile comunale unde liberalii primesc 6024 de voturi şi au 257 de consilieri în plasele Ardud şi Ugocea, ţărăniştii având doar 23 consilieri. Într-un articol apărut la 9 septembrie 1934 PNŢ este văzut ca un partid care şi-a pierdut unitatea după o guvernare nefastă, manifestandu-se o serie de curente contradictorii, disensiunile dintre conducători fiind grave şi ireconciliabile. Situaţia lamentabilă este întregită de dezorientări teoretice. În ciuda acestei radiografii crude făcute de ziarul liberal, ţărăniştii dominau lupta politică câstigînd alegerile din decembrie 1928, iunie 1931, iulie1932, iulie 1933, impunându-şi programul politic contestat de adversarii politici.

La 20 aprilie 1935 apare un manifest intitulat "Ce este, ce a făcut şi ce face PNL" în care se arată că "recunoaşte toată lumea că este o fericire pentru ţară că-n aceste momente grele, grele ca niciodată la cârma ţării se afla guvernul liberal condus cu atâta putere şi pricepere de Gh. Tătărescu. Toate lucrurile mari care sunt baza ţării noastre sunt făcute de acest partid care totdeauna a avut în fruntea lui cei mai străluciţi bărbaţi recunoscuţi de toată Europa. După mai multe guvernări nenorocite tărăniste şi ale lui Iorga, cari au dus ţara la pieire a fost adus la cârma ţării PNL ...forţa cea mai expresivă a energiilor româneşti puse în slujba ţării. Totdeauna a sacrificat o vremelnică popularitate, intereselor ţării şi permanente"[13]. Într-un alt articol intitulat "Toţi în jurul PNL" se arată că "acest partid este cel mai puternic şi mare partid din Ţara Romanească, a ştiut să fie alături de ţărani atât la rău cât şi la bine. Nici duşmanii cei mai înverşunaţi nu pot tăgădui acest merit al partidului nostru. El a uşurat situaţia bieţilor oameni ajunşi la sapă de lemn. Aveţi încredere în acest partid şi spriniţi-l pentru binele vostru. El a introdus o gospodărire cinstită şi sănătoasă pentru binele ţării. Este condus cu cea mai mare bunăvoinţă pentru toată lumea dar mai ales pentru ţăranii de la sate" Adversarul politic, PNŢ este văzut în mod critic" ajuns pe marginea prăpastiei, devenit aproape inexistent în urma disensiunilor provocate de conducători ambiţioşi, nemulţumiti şi cu ambiţii personale, care au apucat pe drumuri noi ducând partidul spre o moarte sigură. În lipsa unei tradiţii şi a unei solidarităţi a conducătorilor el începe să dispară de pe arena politică serioasă. Cinci grupări se bat cap în cap, oameni care se duşmănesc de moarte iată unde a ajuns marele partid al lui Maniu, de

[11] idem-7 octombrie 1931
[12] idem-14 octombrie, 5 noiembrie , 9 decembrie 1931
[13] idem-20 aprilie 1935

pe vremuri". La 15 mai 1935 apare un nou articol de fond intitulat "Către toți membrii şi prietenii nostri" în care se arată că partidul "se prezintă în fața alegătorilor cu vorbe, fapte şi cu opere pozitive. Ce n-au reuşit să înfăptuiască alte partide în ani de zile noi am realizat în câteva luni spre mulțumirea tuturor cetățenilor înțelegători din această țară. Numai cine este orbit de patimă nu poate recunoaşte marea operă realizată de partidul nostru, viabilitatea guvernului liberal fiind astăzi mai puternică decât oricând. Bazați pe această încredere şi pe opera săvarşită care constituie o pagină de glorie în viața partidului şi a țării el se prezintă în fața cetățenilor cu fruntea ridicată şi cu satisfacția că şi-a îndeplinit cu prisosință greaua sa misiune şi-n baza acestei împliniri a datoriei contează pe-o guvernare lungă şi-n viitor pentru a putea duce la bun sfârşit munca grea dar rodnică începută".

La 19 mai 1935 este ales un prefect liberal în persoana lui Octavian Ardelean, care avea de îndeplinit sarcina "de a apăra şi de a reprezenta cu demnitate, cu avânt, cu energie interesele partidului".

La 30 mai 1935 începe Congresul organizației județene la Satu Mare. În cuvântările participanților se arată că poporul, zeci de mii de alegători sunt alături de guvern şi cu deplină încredere în actualii conducători ai țării care printr-o muncă cinstită şi dezinteresată lucrează zi şi noapte, pentru binele tuturor şi consolidarea României Mari şi acest lucru trebuie recunoscut şi de dușmanii politici cei mai înverşunați, "Toată suflarea românească este alături de guvern şi de liberali . Participăm la acest grandios congres, o impozantă manifestațiune cetățenească a sătmărenilor, cu neclintită dăruire şi credință fermă față de marele şi istoricul partid liberal". S-a ales un nou birou în următoarea componență: Valeriu Pop - preşedinte, Aureş Dragoş, R. Ciontea, Ioan Nistor şi St. Chereches - vicepresedinți. Valeriu Pop care a oprit destrămarea organizației locale este văzut ca fiind "însuflețit de cel mai cald naționalism, înconjurat de încredere de admirația unanimă a partizanilor, respectat de întreaga opoziție şi flancat de tot ce are partidul liberal, din acest ținut, mai select. A pornit cu entuziasm tineresc şi seriozitate la renaşterea liberală pe ținutul Sătmarului". La fel Octavian Ardelean, prefectul județului este socotit ca o "energie tânără, muncitoare şi creatoare, o reuşită alegere"[14].

Într-un alt articol apărut la 20 iulie 1935, cu ocazia vizitei lui Valeriu Pop, ministrul justiției, la Satu Mare (el va face numeroase astfel de vizite în toată perioada anilor 1935-1938) se arată că "Domnia-sa şi-a eternizat de pe acum numele prin marile înfăpuiri care le-a realizat într-un timp relativ scurt, ceea ce cetățenii acestui ținut nu vor putea uita niciodată. Acest ținut este în special îndatorat moralicește şi recunoscător pentru toate". Vizita este văzută ca o dovadă a interesului pe care-l manifestă guvernul pentru nevoile populației din cel mai îndepărtat colț al țării "oboseala făcută este încă o mărturie că Domnia-sa poartă la inimă toate doleanțele şi necazurile acestui județ". La 29 august 1935 şi la 22 august 1936 au urmat noi vizite ale ministrului Pop, prilej de a împroprietării 11 sate cu 1200 iugăre de pământ în pădurea Băltoasa.Tot în prezența fruntaşilor liberali s-a făcut sființirea pietrei de temelie a Palatului administrativ şi a Casei Naționale, dezvelirea statuii lui Vasile Lucaciu în decembrie 1936, împroprietărirea a 9 sate din zona Codrului cu 3222 iugăre de păşune la 4-6 iulie 1937.

La 4 octombrie 1936 un miting politic organizat de țărăniști este văzut, în cadrul unui articol, ca o "mascaradă, de credeai că te găsesti la circ, oameni turmentați, femei care mergeau în pas milităresc,oameni care de oboseala drumului nu ascultau discursurile ci se culcau, pe iarba verde, cu desaga sub cap"[15].

[14] idem-12 iunie 1935
[15] idem-11 octombrie 1936

La 2 noiembrie 1936 oraşul îmbracă haine de sărbătoare întâmpinând pe regele Carol al II lea şi pe voievodul Mihai, care se întorceau dintr-o vizită oficială în Cehoslovacia.

La 28 februarie 1937 au loc alegerile comunale unde liberalii obţin 201 mandate, tărăniştii 136, gruparea Vaida 43 consilieri, fiind încă un prilej de a arăta că "trecutul a dovedit cu prisosinţă că-n ţară în orice vreme dar mai ales în cele mai grele PNL a ieşit în toate luptele politice victorios. Rezultatele uimitoare în toate domeniile vieţii publice, realizările bătătoare la ochi sunt dovezi de netăgăduit ce nu pot fi ascunse de nici o patimă politică". În iulie 1937 au loc alegerile pentru consiliul judeţean, un nou prilej de a se înmulţi apelurile electorale din paginile ziarului "PNL n-are nevoie de vorbe pentru a câştiga încrederea oamenilor, pentru el vorbesc oriunde ţi-ai îndrepta paşii, faptele lui măreţe, a căror valoare n-o pot atinge sau egala toate vorbele din lume. Nu vă lăsaţi ademeniţi de băutură, nu daţi crezare promisiunilor şi minciunilor ci alăturaţi-vă PNL care v-a arătat fapte şi a cărui grijă de căpetenie este binele şi fericirea voastră. S-a ivit o nouă trăznaie a ţărăniştilor lui Maniu, de a înfiinţa un partid republican, care să pună dinamită la temelia statului nostru tânăr iar tărăniştii din Bihor s-au unit cu ungurii şi cu jidanii la alegeri, cei mai mari duşmani ai noştri, în speranţa ca măcar în felul acesta vor putea stoarce voturile de care au nevoie. Pentru PNŢ este îndeajuns ca o faptă să fi fost făcută sub guvernarea altora ca să-i tăgăduiască orice valoare căci altfel nu s-ar fi înfrătit cu străinii". La 21 noiembrie l937 odată cu instaurarea noului guvern, condus de Tătărescu, apare un alt apel în care se cerea "românilor să nu credeţi ticăloşiilor şi minciunilor, trădătorilor şi străinilor. Strânge-ţi rândurile în jurul PNL, care este partidul ţării şi al românilor, de încredere al regelui, singurul care poate stăpâni şi conduce destinele ţării, spre fericirea ţăranilor şi a poporului. De la Nistru până la Tisa toată suflarea românească se bucură că partidul liberal a fost din nou adus la putere. Ţara priveşte cu încredere viitorul său condus de cei mai buni patrioţi, având ca lozică cinste şi muncă". La 28 noiembrie 1937 apare Manifestul guvernului către ţară în care se cere o continuitate in opera de construcţie preconizând reforme pentru plugari, muncitori, investiţii industriale şi o politică externă care să apere pacea şi granitele ţării. La 5 decembrie 1937 este dat publicităţii Apelul organizaţiei locale liberale în care se cerea alegerea celor care au slujit cu pricepere şi credinţă Patria şi Tronul. Orice vot greşit se "îndreaptă în contra noastră şi a ţării şi intereselor obşteşti. Nu cerşim voturi. Vă arătam calea pe care s-o luaţi ca nu cumva ţara să ajungă iar pradă nepricepuţilor şi poporul să se zbată din nou în mizerie şi nesiguranţă. Nu voi aminti nici un partid care a guvernat şi a dus ţara la prăpastie, căci nici atâta nu merită, unui cetăţean cinstit şi drept nu-i este permis să se ocupe, să ştie sau să voteze decât cu liberalii al căror semn este simbolul dreptăţii şi progresului". Odată cu luna decembrie 1937 începe agitaţia electorală legată de alegerile parlamentare. Liberalii îşi prezintă în paginile ziarului realizările din guvernările precedente: revoluţia de la 1848, aducerea Dinastiei regale, războiul pentru independenţa ţării şi cel din 1916-1918, reforma agrară din 1921, adoptarea Constituţiei din 1923, pe plan secundar amintind restabilirea ordinii publice şi însănătoşirea finanţelor ţării, dezvoltarea industrială, reducerea datoriei externe, alungarea foametei şi şomajului etc. Se consideră singurul partid de încredere al ţării şi al Regelui, care este în stare să ne ducă pe calea mântuirii şi fericirii. Cel care votează cu liberalii întăreşte voinţa Regelui. Ţărăniştii erau văzuţi ca o adunătură fără frâu, în plină descompunere, care încearcă să prostească poporul cu minciuni şi ticăloşii, distrugători de ţară, aliaţi cu străinii şi cu comuniştii., având soarta definitiv pecetluită. Cu această ocazie ia naştere un veritabil folclor electoral îndreptat împotriva tărăniştilor:

Foaie verde de mohor/ Steaua ţărăniştilor/ A apus de mult pe cer/ Precum cele rele pier/ Mihalache cu iţari/ Ghiţulică cu jidanii/ Amar plâng se tânguiesc/ Că românii nu-i iubesc/ Că românii-s liberali/ N-au voie de jidani/ Şi-n frumoasa lor ţară/ Comuniştii or să piară/ Şi-n ziua de votare/ Vor vota cu mic cu mare/ Semnul liberalilor/ Nădejdea plugarilor/

Frunză verde mărăcin /Pe din sus de Bădăcin/ Trec voinicii ţărănişti/ Ziua veseli noaptea trişti[16]/ Frunză verde leuştean/ Traiască Valer Roman/ Că-i al nostru şef iubit/ Şi de lume preţuit/ Tot românul înţelept / Votează cu stâlpul drept/ Liberalii să traiască/ Ţara să mi-o înflorească/

Frunză verde de secară/ Bine-n ţară va fi iară/ Liberalii-s la putere/ Bucură-te măi codrene/ Patru ani cât ne-au condus/ Ei la rele nu ne-au dus/ Ba ne-au făcut bunătate/ Ce alt partid nu o face/ Dacă aşa ei s-au purtat/ Apoi nu trebuie lasaţi să plece / De la putere/ Când ţara o cere/ Asta dacă le ştii frate/ Nu vei cădea în păcate/ Să votezi cu alte semne/ Când ai scăpat de rele/ Vom vota cu liberalii/ Toţi ţăranii, toţi plugarii/ Şi ţara azi înfloreşte/ Şi mereu se întăreşte/ Chiar de ne-ar de lumea toată/ Nu vom vota în veci cu roata/ Votează cu liberalii/ Toţi ţăranii/Căci ei ştiu să ne conducă/ Şi bine-n ţară şă aducă/ Dacă vrei la noi şi-n ţară/ Să nu fie viaţa amară/ [17]

Dacă înaite de alegeri liberalii aşteptau "cu încredere ceasul suprem în care ţara să-şi facă datoria cu patriotism şi discernământ, înţelegând că azi este vorba de soarta ei şi de de aceia a unui partid politic" după pierderea puterii se declară "stavilă împotriva amenintărilor din exterior şi se oferă conştient de această chemare să-şi facă mai departe datoria până la capăt deşi a părăsit locul de răspundere"[18]. Deşi alegerile au fost câstigate teoretic de liberali cu 1103353 de voturi şi având 152 de mandate parlamentare conducerea guvernului a fost încredinţată grupării Goga-Cuza deoarece liberalii nu întruniseră 40% din sufragiile electorale şi nu aveau majoritatea în noul Parlament. Se deschidea astfel calea instaurării dictaturii regale şi suprimării libertăţilor democratice în România.

La activité politique et propagande electorale libérale dans "Gazeta Sătmarului" (1928-1931,1934-1938)

(Résumé)

Le sujet aborde- de la periode de l'entre deux guerre - periode d'accentuees confrontations politique de l'histoire de la Roumanie. Les confrontations electorales entre les partis politique de meme que la lutte acerbe pour le pouvoir, lutte caracterisant un regime politique existens dans cette periode, de la multitude de formations politique, qui ont lieu ein reflechissant le spectre politique du temps.

[16] idem-5 decembrie 1937
[17] idem-12 decembrie 1937
[18] idem -11 februarie 1938

50 de ani de teatru românesc de stat la Satu Mare

Andrada Circa

De la înființarea Teatrului de stat (în anul 1947), s-au scris în presa locală trei sute opt articole, dintre care: cinci despre "Istoricul teatrului sătmărean", paisprăzece în legătură cu problemele organizatorice, alte patru articole s-au referit la "momentele jubiliare" ale teatrului sătmărean, opt articole s-au scris despre actorii sătmăreni, alte douăzeci şi şapte de articole conţin şi interviuri cu actori şi regizori ai "Teatrului de Nord" precum şi marii actori ai ţării, care îşi "prezintă" părerile despre însemnătatea teatrului în oraşul nostru. Alte serii de articole se referă la: stagiunile teatrale, avancronicile teatrale, existând un număr de treizeci şi una de articole cu referire numai la premierele teatrale, apoi alte şaizeci şi trei sunt în legătură cu cronicile de spectacol, iar zece se refereau la trupele de teatru din ţară şi din străinătate care au venit de-a lungul anilor să joace la Satu Mare. S-a mai scris despre: "Gala spectacolelor de teatru pentru tineret ", precum şi despre "Festivalul Internaţional - teatru - imagine", care, începând cu naul 1992 are loc anual şi este îndelung comentat de marii critici de teatru ai ţării. Există de asemenea nouăsprăzece articole cu privire la secţia maghiară a "Teatrului de Nord" şi alte douăzeci şi două în legătură cu "Teatrul de amatori".

Cu mult înainte de anul 1947, când s-a înfiinţat "Teatrul de stat Satu Mare", au existat în oraşul nostru oameni de valoare, care au făcut tot posibilul ca Satu Mare să aibă parte de un teatru. S-a început prin înfiinţarea "Societăţii pentru crearea unui fond de teatru roman în Ardeal", prescurtat "S.T.R.". Această Societate a luat fiinţă în anul 1870, ca urmare a unei îndelungate activităţi cultrale, în şcoli îndeosebi, dar şi prin străduinţa unor vrednici animatori, entuziaşti slujitori ai Thaliei, care, în orele de repaos, înjghebau echipe de amatori, de "diletanti", ce cutreierau oraşele şi satele provinciei transilvane[1]. Preocupări de sprijinire a teatrului românesc din Transilvania au existat în aproape toate oraşele şi judeţele[2].

Înfiinţarea în anul 1870 a "S.T.R.", a contribuit la gruparea forţelor culturale româneşti într-un front orientat programatic; românii sătmăreni s-au dovedit sprijinitori ai "S.T.R.", mai ales după adunarea populară din anul 1872[3]. Astfel, istoria teatrului pe meleagurile sătmărene îşi are originea în anul 1872, când în prezenţa lui Iosif Vulcan, este înfiinţat: "Fondul pentru teatru românesc din Transilvania"[4]. Şedinţa de deschidere a "S.T.R" a vut loc în anul 1870, la Deva, unde s-a hotărât că, în fiecare an să se ţină câte o adunare generală. Prima adunare trebuia să aibă loc anul următor (1871), la Satu Mare[5]. Astfel, în numărul 18, din data de 14 mai 1871, "Familia", publică programul adunării generale din 1 şi 2 iunie. Existau însă unele obstacole ce se împotriveau ţinerii adunării generale în oraşul Satu Mare, în ciuda pregătirilor intense care se făceau în casa avocatului Alexandru Ferentiu. Această adunare se tot amână, dar în cele din urmă, adunarea generală se va ţine în zilele de 1 şi 2 mai, în anul 1872. Între timp se însufleţesc şi careenii pentru întâmpinarea măreţuluieveniment. Preşedinte al Adunării Generale a fost Alexandru

---

[1] "Cronica" Satu Mare nr.1229 din 5 februarie 1972

[2] *Ibidem*

[3] idem, nr.1306 din 6 mai 1972

[4] "Informaţia zilei" (Satu Mare), nr 109 din 25 martie 1994

[5] "Cronica", nr.1229, din 5 februarie 1972

Roman, după care a conferenţiat şi Gheorghe Lazăru, amintind între altele şi înrâurirea binefăcătoare a teatrului[6].

Se pune întrebarea: Dece se dorea cu atâta ardoare un teatru românesc în Satu Mare? Se ştie că de multă vreme, conducătorii monarhiei dualiste căutau să lovească în fiinţa naţională a popoarelor asuprite şi să frăneze dezvoltarea culturii în limba naţională a acestora, iar TEATRUL putea şi trebuia să devină o tribună de luptă social - politică, de cultivare a limbii, de luminarea minţii[7]. De aceea, românii din părţile acestea au militat cu ardoare să aibă un teatru în limba lor, care să le satisfacă cerinţele şi să le servească interesele majore naţionale. Astfel, lupta pentru un teatru românesc se intensifică între anii 1860-1870, atât în presă cât şi în parlament. Refuzându-se ajutor material din partea statului, românii hotărăsc să realizeze fondul trebuincios prin contribuţia întregii naţiuni române. A stfel, crearea "S.T.R" avea ca scop, adunarea fondurilor din care să poată realiza "cu timpul", teatrul românesc.

Principala formă de activitate a societăţii a constituit-o organizarea unor adunări generale anuale,de fiecare dată în altă localitate, pe întreg întinsul Transilvaniei: Ardeal, Banat, Maramureş.[8]

Aceste adunări, care erau adevărate sărbători naţionale,[9] s-au ţinut de patruzeci şi una de ori în cei 45 de ani de activitate propriu-zisă a "S.T.R."(1869-1914).[10] La ele luau parte nu numai locuitorii din jur: intelectuali, meseriaşi, ţărani, ci şi din alte regiuni, uneori destul de îndepărtate.

"S.T.R."s-a îngrijit de stimularea şi sprijinirea activităţii teatrale a diletanţilor,de crearea unui repertoriu dramatic potrivit gusturilor publicului.A editat o colecţie, numită "Biblioteca teatrală,"în care au apărut peste cincizeci de piese.[11] A sprijinit material sau moral câteva turnee teatrale ale unor actori profesionişti şi s-a gândit chiar la formarea unei trupe de teatru care să-şi desfăşoare activitatea, dând spectacole de-a lungul Transilvaniei. S-a remarcat *Aurel Paul Banut*, iar în timpul funcţionarii acestuia ca director artistic(între 1908-1914), "S.T.R."cunoaşte cea mai frumoă activitate şi dezvoltare: activitatea ei se îmbogăţeşte, mişcarea teatrală se intensifică, sporeşte numărul membrilor societăţii, cresc simţitor fondurile băneşti.[12] Din păcate, eforturile românilor de a constitui o scenă naţională în Ardeal şi în Satu Mare - cu deosebire, şi-au atins destul de târziu scopul, iar dorinţele autentice ale populaţiei române din Satmar şi împrejurimi au rămas încă multă vreme neâmplinite, nici chiar după Unire, deşi un reviriment al activităţii culturale s-a resimţit.[13]El se leagă şi de activitatea dramaturgului *George Mihail Zamfirescu*. In vara anului 1922, la îndemnul unicului cunoscut de aici, Anton Davidescu- redactorul ziarului "Satu Mare,"G.M. Zamfirescu şi-a manifestat intenţiile de a promova o artă majoră pe aceste meleaguri.[14] El a închegat o trupă de artişti amatori cu care a prezentat spectacole dintr-un repertoriu care îmbina piesele de dezbatere mai gravă ca: "Săptămâna luminată, "de M. Saulescu, "Patima roşie,"de M.Sorbu,"Curcanii,"de Gr. Ventura,"Se face ziua,"de Zaharia

---

[6] *Ibidem*

[7] Muzeul Judeţean Satu Mare, colecţia *Mişcarea naţională a românilor sătmăreni* ,inv. nr 20142, orig.f. 1-2

[8] *Ibidem*, inv. nr.20143, orig. f. 1-2

[9] "Cronica", nr 1312 din 13 mai 1972

[10] *Ibidem*

[11] *Ibidem*

[12] *Ibidem*

[13] *Ibidem*

[14] idem, nr. 1306 din 6 mai 1972

Barsan, sau comedii ca: "Ariciul şi sobolul,"de Victor Eftimiu, "Nevestele lui Cerceluş,"de P.Locusteanu.[15]

Primele reprezentaţii de teatru profesionist şi de amatori, au avut loc în Hanul de pe locul actual al "Casei Albe".[16] În revista "Săgeata", G.M. Zamfirescu afirmă: "[...] facem teatru pentru ţară cu dragoste pentru limba românească, nu facem teatru ca să ne distrăm...". Fiind puţin înţeles de public şi nesprijinit de autorităţi doar de foarte puţinii prieteni, G.M.Zamfirescu a trebuit să părăsească Satu Mare, după ce-i oferise, prin eforturi deosebite, ceea ce poporul român dorise cu mult timp înainte.

Imediat după război, în anul 1945, un grup de entuziaşti pasionaţi de teatru, alcătuiesc formaţia de amatori, intitulată "*Zorile*".Timp de un an, această formaţie a prezentat spectacole de teatru şi de estradă, dar calitatea repertoriului în care predominau "muşatismele", ne e suficient de elevată.[17]O formă mai deosebită, primeşte mişcarea teatrală după anul 1946, când se constituie "*Asociaţia română pentru cultură şi artă Satu Mare*", al cărui preşedinte a fost colonelul în rezervă Victor Popescu, un priceput oraganizator şi un bun cunoscător al teatrului. Prin colaborarea cu teatrul din Oradea, ia fiinţă "Teatrul de Vest Oradea - Satu Mare", al cărui colectiv dădea spectacole în premieră la Oradea, repetând premiera la Satu Mare.[18] După un an, apare "Asociaţia pentru cultură teatru şi artă << Constantin Nottara>>", sub auspiciile căreia şi din iniţiativa preşedintelui ei, acelaşi V. Popescu sunt aduşi actori din Bucureşti cu care se prezintă la 6 decembrie 1947, primul spectacol al unei trupe profesionale române permanente în Satu Mare, cu piesa "Paianjenul", de A.de Herz. Printre actori angajaţi permanent se număra: *Elena Bodi - Mihuţ, Geo Barton, Ştefan Iordănescu.* Astfel a luat fiinţă în naul 1947, " *Teatrul de Stat Satu Mare*".[19]

În urma reorganizării instituţiilor teatrale, din 1948, în Satu Mare fiinţează teatrul maghiar. Secţia română se mută la Baia Mare. Din anul 1953, secţia maghiară scoate prima premieră iar *în anul 1967 se înfiinţează secţia română a "TEATRULUI DE NORD". Prima premieră teatrală a secţiei române a "Teatrului de Nord", a fost pusă în scenă pe 24 ianuarie 1968 cu piesa "Haiducii", de Victor Eftimiu.* Membrii fondatori ai secţiei, au fost: regizorul artistic *Mihai Raicu*, pictorul scenograf *Olga Mutiu*, secretarul literal *Consatntin Enache*, regizorii tehnici: *George Albu* şi *Deda Graur* şi sufleorul *Laurian Jivan*. De asemenea, primii actori ai "Teatrului de Nord", au fost: *Dumirtu Anghel, Ioan Anghel, Ştefan Mentzel, Alexandru Mitea, Ruxandra Nicolau, Ludmila Petrov, Florin Preduna, Valeriu Săndulescu, Viorica Suciu, Ion Tifor şi Lili Urseanu.*

Au urmat o serie de premiere, cu mare priză la public şi recunoscute de către regizorii de seamă ai ţării ca fiind foarte bine puse în scenă. amintim premierele; "Manevrele", de Deak Tamas, în regia lui Mihai Raicu; "Viteazul", de Paul Anghel, în regia lui Marietta Sdova şi scenografia semnatăde Liviu Ciulei. Anul următor în 1970, a avut loc premiera pe ţară a piesei "Trenul de Adjud", de Romulus Dianu, în regia aceluiaşi Mihai Raicu; o altă premiră pe ţară a fost cu piesa "Duelul" de Al. Dumas-tatal, scenograful fiind Liviu Ciulei. În anii următorii, Mihai Raicu a dat dovada în continuare de calităţile sale regizorale de excepţie, punând în scenă piese de teatru de o valoare deosebită: "O noapte furtunoasă", de I.L.Caragiale, "Omul care a văzut moartea" de Victor Eftimiu, "Ciclopul"

---

[15] *Ibidem*
[16] *Ibidem*
[17] "Informaţia zilei", nr.109 din 25 martie 1994
[18] "Cronica", nr. 1304 din 12 aprilie 1972
[19] *Ibidem*

de Euripide (premiră pe țară), "Procesul rebelilor de pe Câine", de Herman Wouk (premiră pe țară).

Dintre actorii care au mai fost membrii ai secției române a "Teatrului de Nord" Satu mare, au ajuns nume mari ai teatrului național. Est e vorba despre: Petre Bacioiu, Violeta Berbiuc, Coca Bloos, Sebastin Comanici, Ion Haiduc, Carmen Perescu, Romeo Pop, Marcel Popa, Teodora Vasilescu precum și regizorii: Mihai Raicu și George Matache, scenaristul Liviu Ciulei. Acesta din urmă felicită în anul 1979 colectivul "Teatrului de Nord" pentru implicarea celor zece ani de activitate neîntreruptă: "Urare de răbdare și perseverență pentru a trage cu elan și mai departe carul fragil al teatrului, carul lui Thespis, ce a străbătut veacurile civilizației europene, când mai domol, când mai tumultuos și a supravețuit intemperiilor istoriei, încercând să-i aducă aminte de tot ce e omenesc".

După Mihai Raicu s-a remarcat în anii următori ca director al secției române a "Teatrului de Nord", Acs Alajos iar de unsprezece ani, teatrul sătmărean se află sub conducerea talentatului regizor Cristian Ioan. În tot acest timp de când ocupă funcția de director al "Teatrului de Nord", Cristian Ioan a făcut pentru teatrul sătmărean tot ceea ce își poate dori un actor și un spectator în același timp: modernizarea teatrului, atât ca instituția cât și în ceea ce privește partea artistică a acesteaia, făcând dintr-o premieră un adevărat spectacol la care iubitorii de teatru din Satu Mare participă cu emtuziasm în număr mare. În ceea ce privește clădirea "Teatrului de Nord" monument arhitectonic, acesta se afla în orașul Satu Mare pe strada Horea nr.5. Forma finală a clădirii, așa cum arată ea astăzi, s-a dat la începutul secolului XX. Sala conține împreună cu locurile din loje, aproximativ 450 de locuri, iar scena este construită "în stil de teatru venețian".

Un eveniment deosebit de iinportant pentru imaginea teatrului sătmărean în țară și în străinătate, îl constituie "FESTIVALUL INTERNAȚIONAL TEATRU - IMAGINE", care începând din luna mai a anului 1992, are loc anual. Manifestarea, patronată de: Ministerul Culturii, U.N.I.T.E.R., Prefectura și Inspectoratul pentru cultură a județului,, e menită să stimuleze viața teatrală românească din aprtea de nord -vest a țării și să amplifice relațiile teatrale internaționale.[20] În programul Festivalului sunt prevăzute dezbateri asupra spectacolelor, expoziții de arte palstice și se înlesnesc întâlniri între trupele de oameni de teatru din țară și din străinătate. Au venit de-a lungul celor șase ediții a acestui festival, la Satu mare, teatrele: "Nottara", "Bulandra", "Masca", "Franco-Roman" - din București, precum și teatrele din: Constanța, Cluj, Brașov, "Ion Vasilescu" din Giurgiu, "Teatrul de stat" din Sibiu, Teatrul German din Timișoara, Teatrul Maghiar din Cluj. Din străinătate au răspuns invitației la "FESTIVALUL INTERNAȚIONAL TEATRU-IMAGINE" trupele de teatru din: Nyiregyháza (Ungaria), Gelendjik (Rusia), Ujgorod (Ucraina), Dublin (Irlanda) și din Londra (Anglia).[21]

[20] "Univers Sătmărean", Satu Mare, nr.704/19 noiembrie 1992
[21] Idem, nr.531/18 martie 1992

"Teatrul de Nord" Satu Mare a demonstrat încă de la înființare că deține actori și oameni de teatru de mare valoare recunoscuți, unii dintre ei, de marii critici de teatru ai țării. Din acest motiv, teatrul sătmărean a supraviețuit și va supraviețui în continuare, în ciuda dificultăților financiare care s-au ivit de-a lungul timpului. În același timp, suntem convinși că iubitorii de treatru sătmărean vor rămâne în continuare aceiași în ciuda problemelor cotidiene care îi însoțesc zi de zi, susținând moral cu același entuziasm actori noștrii.

REMEMBER
(Date semnificative din istoria teatrului sătmărean)*

15. iunie 1790:
Prima atestare documentară a teatrului, în care se arată achitarea unei contribuții de către o trupă locală.

22. ianuarie 1848:
Se încheie construcția, din piatră, a clădirii teatrului, inaugurarea având loc la 16 februarie a aceluiaș an cu participarea actorului băimărean, binecunoscut în epocă, Lendvay Marton.

1870:
Crearea "Societății pentru fond de teatru român în Transilvania".

1872:
Prima Adunare generală, ținută la Satu Mare, a "Societății pentru fond de teatru român în Transilvania."
În perioada imediat următoare actului de la 1 decembrie 1918 se intensifică lupta pentru afirmarea teatrului românesc prin activitatea unor mari animatori, precum memorandistul Vasile Lucaciu și Daheagă o trupă permanentă, inscriind în repertoriu piese de Victor Eftimiu, Mihail Sorbu, Zaharia Barsan, s.a.

1922-1924:
G.M.Zamfirescu și Anton Davidescu încheagă o trupă permanentă, înscriind în repertoriu piese de Victor Eftimiu, Mihail Sorbu, Zaharia Bârsan, ș.a.

1945-1946:
Se afirmă în activitatea teatrală și de estradă formația locală "Zorile."

16 mai 1947- septembrie 1948:

Finanțează "Asociația pentru cultură, teatru şi artă <<Constantin Nottara>> ", având ca angajați pe: Geo Barton, Elena Bodi-Mihuț, Şrefan Iordăchescu, Virgil Fătu, etc.
1953, toamna:
Ia ființă la Baia Mare, pe lângă teatrul din localitate, secția maghiară, care se va transforma, pentru a funcționa de sine stătătoare, la Satu Mare, începând cu anul 1956.

1968, septembrie:
Ia ființă secția română la Satu Mare, care va forma, împreună cu secția maghiară, o nouă instituție de cultură: Teatrul de Nord.

24 ianuarie 1969:
Proaspăt înființată, secția română a Teatrului de Nord îşi deschide stagiunea cu spectacolul "Haiducii ‘', de Victor Eftimiu, în regia lui Mihai Raicu şi în prezența autorului .

1972, 1975,1976,1977, 1978:
Au loc primele 5 ediții ale "Săptămânii teatrale sătmărene", manifestare culturală cu apreciat ecou.

23-28 mai 1978:
Prima manifestare teatrală de nivel şi interes republican- ediția a V-a a "Săptămânii teatrale sătmărene" - cu genericul ARTA ACTORULUI CONTEMPORAN ÎN DIALOG DIRECT CU PUBLICUL.

1978:
Se împlinesc zece ani de la crearea secției române şi douăzeci şi cinci de la înființarea secției maghiare: dublă şi simbolică sărbătoare a Teatrului de Nord.

25-30 iunie 1979:
O nouă ediție (a VI-a) a "Săptămânii teatrale sătmărene", consacrată ca şi precedenta, ARTEI ACTORULUI ÎN DIALOG DIRECT CU PUBLICUL.

28 Octombrie -6 noiembrie 1987:
Se desfăşoară la Satu Mare "Gala spectacolelor de teatru pentru
tineret",animată de două numere ale revistei "Gong "(coordonator Ion Cristoiu), dedicate în exclusvitate acelei manifestări teatrale. Secția română prezintă în cadrul Galei, spectacolul "Piticul din grădina de vară", de D.R. Popescu. Cristian Ioan (pentru regie) şi Marina Procopie (pentru interpretare) obțin premii.

1988:
La Ujgorod (Ucraina), Marina Procopie primeşte pentru rolul Maria din spectacolul: "Piticul din grădina de vară ",de D.R.Popescu,prezentat în programul festivalului "Interteatre", premiul de interpretare.

1988:
Apare primul număr al revistei "Culise", editată de secția română a Teatrului de Nord sub îngrjirea secretarului literar Gheorghe Gheorghiade.

28 octombrie- 5 noiembrie 1989:

La "Gala spectacolelor de teatru pentru tineret" de la Arad, secția română prezintă spectacolul "Europa, aport viu sau mort!",de Paul Cornel Chitic, iar secția maghiară spectacolul "Regina Balului", de Nicolae Mateescu. Maria Ghiorghiade primeşte premiul de scenografie pentru decorurile şi costumele spectacolului "Regina balului".

1989:
Apare numărul doi (şi ultimul) al revistei "Culise".

18-24 mai 1992:
Prima ediție a unui mare festival teatral organizat la Satu Mare: TEATRU- IMAGINE. Publicația "Culise "(serie nouă) însoțește spectacolele festivalului.

3-9 mai 1993:
Ediția a doua a festivalului TEATRU - IMAGINE.

În octombrie 1993, secția maghiară a Teatrului de Nord sărbătoreşte, printr-un şir de manifestări specifice, împlinirea a 40 de ani de activitate.

24 ianuarie 1994:
Se împlinesc 25 de ani de la premiera spectacolului care a marcat naşterea Teatrului de Nord din Satu Mare: "Haiducii", de Victor Eftimiu.

8-15 mai 1994:
Ediția a III-a a festivalului TEATRU -IMAGINE, prilej cu care se sărbătoreşte şi împlinirea a 25 de ani de ființare a secției române a Teatrului de Nord şi se lansează prima carte dedicată slujitorilor acestei instituții, intitulată "PRIVITOR LA ACEEAŞI SCENĂ".

* După Vasile Săvinescu, *Privitor la aceeași scenă*, Editura Afirmarea, Satu Mare 1994, p.300-304.

50 Years of State Romanian Theatre in Satu Mare
(Summary)

The founding, in 1870, of the "STR" contributed to the union of Romanian cultural forces in a programmatic and oriented front. The Romanians from Satu Mare were supporters of "STR" , especially after the popular meeting from 1872. In 1946 is constituted "Romanian Association for Culture and Art from Satu Mare", that will be the basis for the State Theatre Satu Mare(1947).

Din culisele istoriografiei Maramureşului – începuturile corespondenţei dintre Ioan Mihalyi de Apşa şi György Petrovay

Marius Diaconescu

Istoriografia maghiară iniţia şi materializa cercetarea istoriei regionale la sfârşitul veacului trecut într-o manieră strict pozitivistă. Cercetarea istoriei regionale devenea un imperativ menit să suplinească lipsurile unei istoriogafii bogate în lucrări de sinteză. Totodată apropiata aniversare a Mileniului a dat un nou impuls cercetării istorice. În acest curent se integrează şi cercetarea istoriei Maramureşului, o regiune cu atât mai atractivă pentru demersul istoriografic, cu cât fiecare pas făcut de istorici dezvăluia alte şi alte individualităţi. Acum un veac Maramureşul şi-a făcut intrarea triumfală în peisajul istoriografic datorită câtorva personalităţi care şi-au dedicat întreaga viaţă cercetării istoriei acestei regiuni. Dintre corifeii istoriografiei maramureşene s-au remarcat în urmă cu un veac trei mari personalităţi: Ioan Mihalyi de Apşa, György Petrovay şi István Szilágyi.

I. Szilágyi (1819-1897)[1] a desfăşurat în a doua jumătate a secolului trecut o vastă activitate pe plan cultural, în domenii diverse, ca literatură, geografie, istorie etc. Lucrarea lui de geografie istorică a Maramureşului[2] a avut o oarecare rezonanţă în epoca respectivă, dar interesul pentru ea a scăzut treptat. Ceea ce nu prea se cunoaşte în istoriografie, dar care este demn de reţinut, este activitatea sa de organizator şi colecţionar de documente medievale. În perioada în care a funcţionat ca director la Liceul Reformat din Sighet – cea mai importantă instituţie de cultură din Maramureş în momentul respectiv – el a continuat şi amplificat la maximum colecţionarea documentelor medievale. Activitatea aceasta a iniţiat-o în cadrul şcolii respective József Lugossy[3] – un predecesor din prima jumătate a veacului al XIX-lea – şi a atins apogeul sub îngrijirea lui I. Szilágyi. Ceea ce în istoriografie a intrat sub numele de "Colecţia Liceului Reformat" se datorează în mare parte lui. Valoroasa colecţie, considerată un timp pierdută în istoriografia română[4], se păstrează astăzi la Biblioteca mare a Episcopiei Reformate din Debrecen (Tiszántúli református egyházkerület Nagykönyvtára), în Ungaria[5].

Ceilalţi doi corifei maramureşeni – György Petrovay şi Ioan Mihalyi de Apşa – se integrează atât istoriografiei maghiare, cât şi celei româneşti. Acestor două personalităţi încercăm să le dedicăm paginile de faţă.

Ioan Mihalyi de Apşa (1844-1914) este arhicunoscut datorită colecţiei sale de documente maramureşene editate la cumpăna secolelor XIX-XX[6]. Există o serie de aprecieri favorabile faţă de opera istoricului maramureşan. Locul lui în istoriografie a fost recent evaluat de cea mai abilitată personalitate în domeniul editării documentelor

---

[1] O scurtă bio-bibliografie despre el în József Szinnyei, *Magyar írók élete és munkái*, XIII, Budapest, 1909, col. 898-901.

[2] I. Szilágyi, *Máramaros vármegye egyetemes leirása*, Budapest, 1876. Este şi autorul câtorva studii despre istoria bisericii maghiare din Maramureş etc.

[3] Bio-bibliografia în J. Szinnyei, *op. cit.*, VIII, Budapest, 1902, col. 82-86.

[4] R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Editura Academiei RSR, Bucureşti, 1970, p. 18 şi nota 13.

[5] M. Diaconescu, 'Editarea diplomelor maramureşene – realizări şi perspective', în *Revista de Arhivistică*, Cluj-Napoca, tom III, 1997, nr. 1-2, p. 28-29.

[6] I. Mihalyi de Apşa, *Diplome maramureşene din secolul XIV-XV*, Sighet, 1900.

medievale, Zsigmond Jakó: "*opera lui Ioan Mihalyi ... este performanța de vârf a cercetării românești din Ungaria înainte de 1918 în domeniul publicațiilor de izvoare medievale*"[7]. Ceea ce este însă regretabil, mai ales pentru istoriografia română, este că până în prezent nu s-a realizat o monografie sintetică şi sistematică despre această personalitate. Articolele din ziare şi periodice[8], sau cele din puținele enciclopedii care există[9], nu pot suplini necesitatea unei atari lucrări de ansamblu, care să dezvăluie în totalitate viața şi opera lui Ioan Mihalyi de Apşa. Nu numai opera sa istorică este interesantă, ci şi activitatea sa de militant pe plan cultural şi politic pentru drepturile românilor maramureşeni în cadrul Ungariei înainte de primul război mondial.

Realizarea unei monografii istorice – din perspective obiective, nu fals naționaliste – dedicate acestei personalități rămâne încă o ingerință a istoriografiei românești. Ducerea la bun sfârşit a acesteia este îngreunată de optica unor persoane care dețin poziții de conducere în Muzeul Maramureşean din Sighetul Marmației, care au promis de câțiva ani publicarea corespondenței lui Ioan Mihalyi de Apşa. O mare parte a corespondenței istoricului maramureşean se află în custodia acestei instituții de cultură. Dar atâta timp cât conducerea muzeului confundă custodia cu dreptul de proprietate exclusivă – remarca se raportează la întreaga moştenire rămasă de la I. Mihalyi – orice tentativă de cercetare este blocată.

Din corespondența lui I. Mihalyi păstrată într-un alt fond, în cadrul Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale, ne-au reținut atenția cinci scrisori primite de la o altă personalitate a istoriei Maramureşului – György Petrovay (1845-1917). Ele datează din a doua jumătate a anului 1893 şi marchează începutul corespondenței dintre cei doi. Informațiile oferite de cele cinci scrisori relevă aspecte inedite din viața celor două personalități. De o deosebită importanță sunt mai ales datele referitoare la Gy. Petrovay, istoric obscur încă pentru istoriografia română.

O scurtă biografie, deosebit de generoasă, i-a făcut-o Al. Filipaşcu în 1942 într-un articol despre maghiarizarea unor familii maramureşene prin căsătoriile mixte[10]. Descendent al unei ramuri a străvechii familii nobiliare Petrovay, care a emigrat în secolul al XVII-lea în regiunea Debrecen-ului, Gy. Petrovay era proprietarul unui domeniu agricol de câteva mii de hectare, pe care a înființat o şcoală de silvicultură şi una de pomicultură. A studiat la Ujgorod, Eger, Viena, Pesta şi a ocupat funcții administrative şi politice în regiunea în care a locuit. A fost atras de studiile genealogice, efectuând o serie de genealogii ale unor familii maramureşene şi din alte regiuni, adunând o vastă bibliografie (în presă a semnat cu pseudonimul Kiss Iván)[11]. Preocupările pentru istoria familiei sale l-au atras în mreaja istoriei Maramureşului medieval, efectuând intense cercetări de arhivă şi publicând o serie de studii şi articole. Dragostea față de ținutul originar l-a determinat să renunțe la proprietăți şi să se stabilească în 1897 în Maramureş, unde a devenit pentru mulți ani arhivist al arhivei comitatului. A învățat limba română şi s-a convertit la biserica greco-catolică.

---

[7] Zs. Jakó, *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, I, (1023-1300), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, p. 54.

[8] Se remarcă articolul lui V. Filipciuc, 'Ioan Mihaly 1844-1914', în *Arhiva Someşană*, Năsăud, 1925, II, nr. 3, p. 66-72.

[9] C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, III, Sibiiu, 1904, p. 276-277; Şt. Ştefănescu ş.a., *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 219.

[10] Al. Filipaşcu, 'Înstrăinarea unor familii şi averi maramureşene prin încuscrirea cu străinii', în *Transilvania*, 73, 1942, nr. 10, p. 750.751

[11] Cf. J. Szinnyei, *op. cit.*, X, Budapest, 1902, col. 1056-1058.

Atenția pe care Al. Filipaşcu a arătat-o față de Gy. Petrovay a fost determinată de evoluția impresionantă a personalității acestuia. După cum remarca autorul: cazul lui Gy. Petrovay era "*poate unic în analele istoriei noastre*". El a venit "*să dea lecții de românism maramureşenilor*". Conchide analistul Al. Filipaşcu: "*împrejurările nu i-au permis să-și afişeze sentimentele*" şi ca argument al românismului său aduce convertirea sa la biserica greco-catolică[12]. Trebuie să menționăm că articolul lui Al. Filipaşcu înfiera deznaționalizarea unei părți a elitei maramureşene în perioada respectivă. Caracterizarea favorabilă a lui Gy. Petrovay a rămas ca o oază în pustiu, deoarece unele opinii ale istoricului, care convergeau doar parțial cu direcția istoricilor maghiari în chestiunea imigrării românilor, au placat o imagine negativistă asupra acestei personalități[13]. Autorii *Enciclopediei* istoriografiei româneşti nu i-au acordat nici o atenție istoricului maramureşean, a cărui contribuție istoriografică este totuşi de dimensiuni semnificative. Faptul că a scris în limba maghiară nu înseamnă că trebuie exclus din rândul istoriografiei române! Aceste cinci scrisori (doar pe acestea le-am găsit, dar sigur mai există şi altele, deoarece corespondența dintre cei doi a continuat) permit reliefarea adevăratei personalități a istoricului maramureşean.

Inițiativa corespondenței a avut-o I. Mihalyi, probabil în urma publicării primei părți a studiului lui Gy. Petrovay despre istoria familiei de Dolha[14] în fascicolele revistei Societății maghiare de heraldică şi genealogie, *Turul*. Ştirea apariției primei părți a studiului respectiv - parvenită probabil prin intermediul unei rude, László Petrovay – l-a determinat pe I. Mihalyi să ia inițiativa. Prima scrisoare din setul de cinci pe care îl discutăm aici este de fapt răspunsul lui Gy. Petrovay la inițiativa lui I. Mihalyi[15]. Petrovay menționa încă de la început interesul său pentru istoria familiei sale şi a altora înrudite: Ilosvay, Lipcsey, Gorzó, Komlóssy, Dolhay, Bilkey şi Úrmezei. A început să prelucreze datele adunate încă de la vârsta adolescenței, rezultând un prim studiu despre familia Dolhenilor. El a încercat să țese în istoria lor stabilirea românilor în Maramureş, emigrarea lui Bogdan în Moldova şi locul ducelui Teodor Koriatovics. Prima parte a studiului despre nobilii de Dolha s-a bucurat de aprecierea episcopului Lugojului – Victor Mihalyi de Apşa, fratele lui I. Mihalyi. Petrovay îşi propunea oficiile pentru înscrierea lui I. Mihalyi în Societatea maghiară de heraldică şi genealogie, unde un nou candidat trebuia să fie prezentat de către un membru mai vechi.

Gy. Petrovay a adunat documente din arhivele Conventului din Lelesz, a grofilor Teleki, a lui Ilosvay Aladár, precum şi din colecția Liceului Reformat prin amabilitatea directorului I. Szilágyi. Recunoaşte că nu a efectuat cercetări sistematice: "*ba chiar încă în multe locuri cu lipsuri*"[16]. Îl informează despre primele documente maramureşene pe care le cunoaşte, cele din 1326 despre Bârsana şi din 1343 despre voievodul Bogdan, precum şi altele despre românii din comitatul Bereg. Îşi manifestă intenția de a efectua o vizită în perioada sărbătorilor de iarnă la Sighet. De remarcat deschiderea lui Gy. Petrovay către schimbul de informații. El se oferă să îi pună la dispoziție lui I. Mihalyi ceea ce a adunat despre Maramureş pentru ca acesta să le poată utiliza. Prima scrisoare se încheie cu câteva date despre rudele care mai trăiau în Ungaria.

---

[12] Al. Filipaşcu, *loc. cit.*

[13] Cu ocazia unui simpozion dedicat lui Ioan Mihalyi de Apşa, desfăşurat în ianuarie 1994 la Sighetul Marmației, am prezentat şi comentat aceste scrisori. Reacția auditoriului a fost mai mult decât ultranațională față de personalitatea lui Gy. Petrovay.

[14] Gy. Petrovay, 'A Dolhay család eredete, leszármazása és története (1366-1708)', în *Turul*, XI, 1893, p. 71-82, 122-132, 161-176.

[15] *Infra*, anexa nr. I.

[16] *Ibidem*: "*de bizon még mindig igen sok helyütt hézagos*".

Cea de a doua scrisoare este mult mai scurtă[17]. Intervalul dintre prima şi aceasta (dintre 31 iulie şi 22 septembrie) nu exclude posibilitatea existenţei uneia intermediare, care ori s-a pierdut, ori se află în vreun fond de documente inaccesibil deocamdată. În această scrisoare predomină exprimarea nerăbdării lui Gy. Petrovay de a vizita Maramureşul şi de a primi datele despre familia sa colectate de I. Mihalyi. Deosebit de semnificativă pentru sentimentele lui Gy. Petrovay este aprecierea sa faţă de regiunea Maramureşului: "*dar aştept cu răbdare iarna, când pot să mă duc acasă,* ***pentru că adevărata mea patrie este Maramureşul****, cu toate că nu am nici o bucăţică de pământ acolo*"[18]. Îşi exprimă satisfacţia pentru aprecierea episcopului de la Lugoj, Victor Mihalyi de Apşa, faţă de lucrarea sa despre Dolheni. Episcopul a început să traducă articolul în limba română pentru Societatea istorică de la Bucureşti. Gy. Petrovay se oferă să îi trimită spre lectură exemplarul său din revista "Turul".

Răspunsul lui I. Mihalyi a fost însoţit de un pachet de documente (copii). Gy. Petrovay a început cea de a treia scrisoare cu mulţumirile pentru actele trimise[19]. Discuţia devine pur profesională. Transpare un regret pentru faptul că studiul despre familia Petrovay va fi de întindere mai redusă decât cel despre Dolheni. În păstrarea lui se aflau doar actele ramurii din Ungaria a familiei sale. Speră că prin vizita în Maramureş, pe care o intenţiona la iarnă, va reuşi să îşi completeze informaţiile. A luat cu bucurie la cunoştinţă despre actele copiate de I. Mihalyi.

Probabil că I. Mihalyi şi-a exprimat dezacordul faţă de ipoteza lui Petrovay despre imigrarea românilor în Maramureş, exprimată în studiul despre familia Dolhenilor, căci acesta îşi susţine poziţia. Recunoaşte riscul unor atacuri din partea istoricilor români şi maghiari, "*dar deoarece l-am scris lipsit de orice tendinţe politice, dintr-o convingere sinceră*", acceptă să îşi modifice opinia doar dacă va fi convins de contrariu[20]. Desigur că nu acceptă *ad litteram* textul cronicii moldoveneşti – se referă la cronica moldo-rusă, care conţine legenda despre Roman şi Vlahata[21] – dar plasează cu probabilitate venirea românilor în Maramureş în timpul lui Ladislau Cumanul, chiar dacă primul document cunoscut este din 1326, cel referitor la Bârsana. Consideră că regestul documentului despre Giuleşti datat 1317 trebuie plasat în 1367. Referitor la Bogdan, este sigur că voievodul din 1342 este una şi aceeaşi persoană cu Bogdan, fiul lui Mykula din documentul din 1335. Încheie scrisoarea cu regretul că nu se poate repatria în Maramureş ("***aş repatria cu bucurie familia mea în Maramureş***") şi cu date despre familia sa. În replică la documentele trimise de I. Mihalyi, îi expediază câteva copii care speră să îi capteze interesul.

Cea de a patra scrisoare, de la începutul lunii noiembrie, este pur profesională[22]. Schimbul de documente a continuat, I. Mihalyi trimiţându-i un transumpt din 1667 cu 10 acte despre familia Petrovay. Petrovay l-a înscris în Societatea maghiară de heraldică şi genealogie. Îl informează despre cercetarea arhivelor familiilor Gorzó şi Ilosvay şi despre publicarea în revista *Történelmi Tár* a actelor referitoare la conflictul dintre voievodul Bogdan şi nobilii Kölcsey din 1342. Gy. Petrovay a cercetat 8 săptămâni în arhiva

[17] *Infra*, anexa nr. II.

[18] *Ibidem*: "*már csak türelemmel várom a telet, amikor haza mehetek, mert nekem Máramaros az igazi hazám, habár egy talpa latnyi birtokom sincs ott*".

[19] *Infra*, anexa nr. III.

[20] *Ibidem*: "*minthogy azomban én minden politikai tendentiától mentesen, tiszta meggyőződésből írtam, ha az ellenkezőről győzetem meg, készséggel meghajlok, s munkám jovendő önálló kiadásában a szerint adom ki*".

[21] Prezentarea şi comentariul acestei legende la Gh. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 153-172.

[22] *Infra*, anexa nr. IV.

Conventului din Lelesz şi 3 în cea a grofilor Teleki din Gyömrő. Îşi exprimă intenţia de a efectua cercetări în Maramureş şi la arhiva Cămării de la Buda. Pune accentul asupra caracterului superficial al monografiei comitatului Bereg a lui Tivadar Lehoczy. Face referire la o monografie a Maramureşului, dar care, conform spuselor directorului Liceului Reformat, I. Szilágyi, urma să mai aştepte până va fi editată. Rezultă deci că prolificul director intenţionase – fără rezultat însă – să editeze o monografie a Maramureşului, probabil asemănătoare cu cea a Beregului.

Ultima scrisoare, din 25 noiembrie, este foarte scurtă[23]. Gy. Petrovay se scuză pentru întârzierea cu care îi înapoiază documentele trimise anterior de I. Mihalyi. Aminteşte de obiceiul istoricilor de a nu înapoia documentele împrumutate, precum şi de un episod asemănător petrecut între el şi istoricul Imre Nagy, căruia timp de patru ani i-a tot cerut înapoierea a 25 de documente arpadiene originale[24].

Consecinţele acestor contacte profesionale au fost benefice pentru istoriografia Maramureşului. S-a iniţiat un schimb de informaţii şi de documente maramureşene inedite. Din totalul de 366 de diplome publicate de I. Mihalyi în valoroasa sa colecţie, un număr de 49 i-au fost furnizate de către Gy. Petrovay, după cum însuşi mărturiseşte în introducere. Dacă le adăugăm acestora documentele inedite publicate ulterior de către Gy. Petrovay, avem dimensiunea reală a contribuţiei lui la editarea diplomelor maramureşene, care se ridică la peste 100 de unităţi. Importanţa activităţii de editor de documente a lui Gy. Petrovay a subliniat-o încă în 1933 V. Motogna cu ocazia publicării unui document maramureşean inedit[25]. Studiile istorice şi documentele publicate direct şi prin intermediul colecţiei lui I. Mihalyi îl plasează pe Gy. Petrovay în rândul istoricilor de bază ai Maramureşului. Totodată, nu trebuie neglijată activitatea sa de arhivar la Arhiva comitatului Maramureş, unde a reordonat şi a creat o serie de fonduri sistematice, printre care renumita colecţie *Familii nobile maramureşene*. Aceasta permite studierea facilă a istoriei familiilor nobile maramureşene până în secolele XVIII-XIX. Gy. Petrovay aparţine Maramureşului şi istoriografiei româneşti, chiar dacă a publicat în limba maghiară. Adevăratele lui sentimente sunt redate de aceste cinci scrisori pe care le publicăm. Este descendent al unei vechi familii nobile româneşti din Maramureş. După circa 250 de ani de când ramura sa a familiei a emigrat în Ungaria el s-a întors în Maramureş. Ceea ce doar anunţa în scrisori în 1893 că ar dori să facă, dar ezita, s-a întâmplat la scurt timp, A revenit în Maramureş şi s-a integrat societăţii maramureşene.

În altă ordine de idei, aceste cinci scrisori dezvăluie unele aspecte inedite din viaţa şi activitatea lui I. Mihalyi. Ştim că începuturile cercetării, identificării şi transcrierii diplomelor maramureşene se datorează influenţei şi s-a efectuat sub îndrumarea lui Gustav Wenzel în anii studenţiei[26]. Ceea ce a iniţiat în anii 1860 s-a constituit mai apoi în valoroasa colecţie. Încă în 1892 Al. Roman se oferea să îi prezinte colecţia în şedinţele Academiei Române[27]. Probabil că I. Mihalyi era conştient că mai erau necesare cercetări şi în alte fonduri arhivistice şi a tratat cu rezervă această propunere. Corespondenţa iniţiată în 1893 cu Gy. Petrovay i-a adus un câştig de 49 de documente inedite, o pondere însemnată între cele 366 de diplome publicate. Un alt aspect benefic al acestei corespondenţe este că Gy.

---

[23] *Infra*, anexa nr. V.

[24] Aceste 25 de documente nu se referă la Maramureş. Ele au fost donate de Gy. Petrovay Arhivelor Naţionale Maghiare din Budapesta, unde se păstrează în cadrul colecţiei de documente medievale – *Diplomataria*.

[25] V. Motogna, 'Un document inedit privitor la istoria românilor din Maramureş la începutul veacului al XV-lea', în *Revista Istorică*, XIX, 1933, p. 234.

[26] M. Diaconescu, *op. cit.*, p. 25-26.

[27] *Ibidem*, p. 26.

Petrovay l-a introdus pe I. Mihalyi în Societatea maghiară de heraldică şi genealogie în toamna anului 1893.

Desigur că cercetarea întregii corespondenţe a lui I. Mihalyi şi Gy. Petrovay va aduce elemente inedite din activitatea istoriografică a acestor două personalităţi maramureşene. Ambii sunt istorici ai Maramureşului. Nu atât limba în care au publicat – şi I. Mihalyi şi-a publicat singurul studiu în limba maghiară – cât contribuţia lor la cercetarea istoriei Maramureşului în special şi a românilor în general, îi integrează istoriografiei româneşti deopotrivă. Cercetările viitoare vor confirma şi valoriza ca atare locul şi rolul acetor doi corifei ai istoriei Maramureşului.

ANEXĂ: *Cinci scrisori ale lui György Petrovay către Ioan Mihalyi de Apşa*[28].

I.

Nagy Kürü 1893 31/VII

Kedves Bátyám!

Igen megörültem szíves sorainak és sietek is azonnal válaszolni. Családom és a rokonok az Ilosvayak, Lipcseyek, Gorzók, Komlósyak és a már kihalt Dolhayak, Bilkeyek és Úrmezeyek történetéhez gyermek korom óta gyűjtöm az adatokat, s most hozzá fogtam a feldolgozáshoz, kezdettem a Dolhayakon, bele szőve az oláhok letelepedését Máramarosban, Bogdán vajda kivonulását Moldvába és Koriathovics Todor herczeg is. Az első közlemény a Heraldikai és genealógiai társulat „Turul" czímű folyóiratának ez évi II. füzetében jelent meg, s mint Petrovay László öcsénk mondotta a lugosi püspök ő méltósága tetszését is megnyerte, a III. és IV. füzetben be lesz fejezve a Dolhayak története, azután közlöm a többi családokat. A „Turul" egyes füzetei úgy tudom nem kaphatók külön, csak is a társulat tagjai kapják évi 5 ft. tagdíjuk fejében, a tagság öt évi kötelezettséggel jár, az új tagokat rendesen egy régibb tag jelenti be, ha be méltóztatik lépni, örömmel bejelentem. Az öt évi időtartalom alatt folyton közlöm dolgozatomat s abban mindég lesz máramarosi vonatkozású is. Sok adatot összegyűjtöttem már a leleszi convent, a gróf Telekiek és Ilosvay Aladár levéltárából és Szilágyi igazgató úr szivességéből, de bizon még mindig igen sok helyütt hézagos, különösen a Petrovayakra vonatkozó adatok 1580-1640-ig.

Laczi tévesen mondotta, hogy 1302-ből van oklevelem, a legrégibb amit ismerek a szurdok alias Barczánfalvára vonatkozó 1326-ki adomány levél, azután jön Bogdán vajdára vonatkozó 1343. évi. A többi régi leveleim (másolataim) 1342-1343 beregmegyei vonatkozasúak, az ottani oláh viszonyokat világosítják meg. Karácsony tájban felmegyek Szigetre, s készséggel felviszem a Máramarosra vonatkozó adataimat, s szívesen átadom felhasználás végett. Ha ismertem volna kedves bátyámat, már régen tettem volna tiszteletemet, most is azonnal felmennék, de éppen cséplésben vagyunk, ezt pedig nem hagyhatja a gazda.

A Máramarosból kijött Petrovayak közzül csak Antal él fiaival (az alsó rónai ágból), és én két testvérbátyámmal, atyám László testvére volt Ákos atyjának Istvánnak.

Megkülömböztetett tisztelettel maradván kedves bátyámnak

[28] Scrisorile se păstrează la Direcţia Judeţeană Cluj a Arhivelor Naţionale, Cluj-Napoca, Fond familial Mihalyi, dosar nr. 186. La transcrierea documentelor am păstrat ortografia originală. Mulţumesc şi pe această cale colegelor Erika Kató şi Agnes Kocsis pentru ajutorul acordat.

tisztelő öccse
Petrovay György.

II.

Nagy Kürü 1893 22/IX

Kedves Bátyám!

Mióta megigértem, hogy a télen felviszem okmány másolataimat, azóta mindég igyekeztem időt szakítani a felutazásra, mert a telet messzellem s allig várom, hogy kedves bátyámtól kaphassak adatokat családomról, de hát nem szabadúlhatok, sok a teendőm, már csak türelemmel várom a telet, amikor haza mehetek, mert nekem Máramaros az igazi hazám, habár egy talpa latnyi birtokom sincs ott.

Ha azomban kedves bátyám addig is míg én felmehetek, Budapestre utazna Debrecen felé, legyen szerencsém, vasút állomásom Fegyvernek (de a gyors vonat nem áll meg) méltóztassék megírni előre, hogy fogatomat oda küldhessem.

Munkám „a Dolhayak" nagy tetszésben részesült Lugoson, a főesperes úr most fordítja románra a bukarestyi történelmi társulat részére.

Ha nem tagja kedves bátyám a heraldicai társaságnak, szívesen elküldöm saját példányomat elolvasás végett.

Szívélyes üdvözlettel maradok

tisztelő öccse
Petrovay György

III.

Nagy Kürü 1893 2/X

Kedves bátyám!

Nagyon köszönöm a küldött okmányokat, azonnal berendeztem levéltáramba. A Petrovayakat alligha írhatom meg oly terjedelmesen mint a Dolhayakat, az én ágam levéltára nállam van ugyan, Ákos bátyám nekem adta, de csak Jánostól kezdődik (György a tokaji vice-kapitány fiától), és csak is az én ágam magyarországi birtokaira vonatkozik, a máramarosi ágakról allig van valami adatom, reméllem, hogy ha a télen felmegyek megtudhatok egyet, mást Petrován, Rozsályán és Dragomérban.

Mátyás király 1469 évi exemptiója nekem is meg van másolatban, de a többi 1667-dik P[etrovay] György részére kiadott átíratot nem ismerem, valamint a kedves bátyám által extrahált 10 oklevelet sem, előre is örülök, s allig várom hogy felmehessek.

Ami a románok betelepedését és kivándorlását illeti, e részben hiszem, hogy sok megtámadtatásnak tettem ki magamat, úgy magyar, mint román részről, minthogy azomban én minden politikai tendentiától mentesen, tiszta meggyőződésből írtam, ha az ellenkezőről győzetem meg, készséggel meghajlok, s munkám jövendő önálló kiadásában a szerint adom ki. A moldvai krónika minden szavát nem hiszem, de a Kún László idejébeni betelepedés lehetséges, habár 1326-ig (szurdoki adomány levél) nincs nyoma a máramarosi románságnak, most az 1317-ki gyulafalvi oklevél keltét tévesnek hiszem 1367 helyett. Az 1335-ki oklevél (Anjoukori oktr) értelmét én úgy fogom fel, hogy Bogdán vajda

áttelepítése röviddel elébb megtörtént, nem pedig csak megkíséreltetett, azomban lehet, hogy tevédek, de hogy ezen Mykulafia Bogdán vajda egy személy a 1342-ben Moldvát elfoglaló Bogdán vajdával erről nem kételkedem.

Örömmel repatriálnám családomat Máramarosban, de hát ez idő szerint ez már lehetetlen, mert itt egy nagy faiskola telepet létesítettem, mintegy 80.000 ft. befektetéssel, s azt illő áron eladni nem lehetséges, megsemmisíteni pedig nagy kár volna, különben is kitudja meddig él az én ágam, az 1650 táján Máramarosból kiköltözött ősömnek Györgynek, ma 250 év után mindössze három férfi utódja van, s ezek mindegyikének ismét csak egy-egy fia, úgy látszik a kihalásnak nézünk elibe, annál többen élnek Máramarosban, csak kár hogy fiaikat nem oskoláztatják.

Addig is mig felmehetek, nehány másolatot, melyek kedves bátyámot azt hiszem érdekelni fogják ide mellékelek, méltóztassék megtartani.

Szívélyes üdvözlettel maradok,

tisztelő öccse
Petrovay György

IV.

Nagy Kürü 1893 7/XI

Kedves Úram bátyám!

A leleszi convent 1667-ki átíratát köszönettel vettem, 3 okmány van benne előttem ismeretlen, pár nap alatt lemásolom, a többi 7 átírott oklevelet már régebben közölte velem Szilágyi igazgató úr.

A Turúlnak elküldöttem az 5 ftot s bejelentettem kedves bátyámat évdíjas tagnak.

Gorzó és Ilosvay leveleit mind átnéztem és a régieket le is másoltam. Én közlöttem a Történelmi Tárban a Bogdán vajdának Kölcseyvel történt conflictusára vonatkozó oklevelet a Gorzó levéltárból.

A kamarai levéltárból is megszereztem a 742 csom. 21 számú 1341-ki levelet, de ez kevésbé érdekes csak egyszerű határjárás, s nem is eredeti, későbbi megyei átírat.

Leleszen nyolcz hetet töltöttem, Gyömrőn három hetet. Most már csak Máramarosban találhatok még adatokat, új év után felmegyek s örömmel veszem igénybe kedves bátyám szíves vendégszeretetét, addig nagyon hálás lennék ha az 1456. évi bedei metalist (az 1336. évi átírata) és az 1649-ki pert a Petrovayak és Mánok között lemásolás végett elküldeni méltóztatnék.

A telet kutatásra fogom használni, ha marad idő még a budai kamarai levéltárban is szeretnék keresgélni, hiszem hogy ott még lesz máramarosi vonatkozású levél s talán bereghi is, mert Lehoczy alligha mindent kiírt, nagyon felületesen dolgozott, munkájában "Beregh megye monographiája" temérdek a téves állítás és sok az ellentmondás, én csak nehány nagyon is vastag tévedését igazítottam helyre most megjelenő munkámban.

Máramaros monographiáját régen várom, de Szilágyi István úr nem igen biztatott, hogy egyhamar ki lesz adva.

Ami csak máramarosi vagy román vonatkozású levelem van mind felviszem kedves bátyámnak.

Mély tisztelettel maradok

szerető öccse
Petrovay György

V.

Nagy Kürü 1893 25/XI

Kedves Úram Bátyám!

Elfoglaltságom és egy kis gyengélkedésem miatt csak ma készülhettem el a leleszi convent átíratának, illetve abból három okmánynak, lemásolásával, úgy szintén a Mánokkal való egyességet is leírtam s mindkét okiratot hálás köszönettel ezennel visszaszármaztatom. A bedői metális másolatát köszönettel irattáramba helyeztem.

Sietek a visszaküldéssel nehogy kedves bátyám engem is ollyannak tartson mint amillyen a legtöbb történész, hogy nem igen adják vissza az okmányokat, én is négy évig irkáltam Nagy Imre curiai birónak míg vissza kaptam a neki kölcsönzött 25 árpádkori eredeti oklevelet.

Kiváló tisztelettel maradok

szerető öccse
Petrovay György.

On the Side-scene of the Maramuresh's Historiography – the Beginning of the Mail between I. Mihalyi of Apşa and György Petrovay

(Abstract)

In this paper we are producing five letters of Gy. Petrovay towards I. Mihalyi from 1893. These letters – which we are publishing in annexes – were the beginning of the mail between these two historians of the Maramuresh's region. The mail was beginning after the publishing of the first part of the Gy. Petrovay's study about the genealogy of the Dolhay family in the 'Turul' review. I. Mihalyi had the initiative.

At this time they were initiating an intense exchange of the historical dates and the unpublishing documents. Gy. Petrovay was contributing at the completion of the I. Mihalyi's collection of the medieval documents. On the other hand, he was initiating him in the Hungarian's Society of the Heraldry and Genealogy.

On the letters results the true feelings of Gy. Petrovay given the region of Maramuresh. He was considering it the real homeland. Gy. Petrovay must be integrate in the Romanian historiography.

Zsidó oktatás Szatmárban

Bura László

1. A népi együttélés emlékei.

Történelmi tény, hogy a magyar törzsek Levédiában török fajú, de zsidó hitű kazár kagánok uralma alatt éltek. Bizonyos az is, hogy a Kárpát medencében az államnak még nem nevezhető laza szövetségben élő törzsek között – 973-ban Ibrahim ibn Jakub, a kordobai kalifa követe említi, hogy a magyarok földjéről sok zsidó jár Prágába kereskedni – éltek zsidók, valószínűleg kétfélék, a kabarok között élő zsidó hitűek is, és itt talált vagy bevándorolt zsidó etnikumúak. Az államalapítás, a magyarság keresztény hitre térése utáni századokban okirataink tanúskodnak arról, hogy az országban mindenfelé voltak zsidó közösségek. Létüket a felvilágosodásig a vallási, szellemi közösség megőrzése és fenntartása határozta meg.

A vallási, hitbeli ismeretek őrzése és továbbadása nyilvánvalóan írástudók létét, következésképp valamelyes oktatási forma meglétét kívánta. A zsidó közösségek általános gyakorlata alapján tudjuk, hogy a módosabbak családonként alkalmaztak tanítót, a szerényebb anyagiakkal rendelkezők csoportonként, rendszerint a hitközség segítségével, közvetítésével. Konkrét dokumentumok híján kézzelfogható tényekkel nem szemléltethetünk, viszont a zsidó etnikumú lakosság rétegződésének ismeretében érzékeltethetjük, milyen fokú volt az írás-olvasás ismerete iránti igényük.

A török hódoltság után a Habsburg hatalom elűzi a zsidókat a magyar királyi városokból, megvonja tőlük az iparűzés jogát is. A városi tanácsok német jogelvek és császári rendeletek alapján kormányoznak.

A zsidóság létszáma a Rákóczi szabadságharc idején alig négyezer, az 1735-ben végzett összeírás alapján Magyarország (beleértve Erdélyt is) területén a közben Morva-, Cseh- és Lengyelországból bevánoroltakkal együtt mindössze 11 621.[1]

Jelentősebb mértékű bevándorlásuk a XVIII. században indul meg, az ország északnyugati részét az örökös tartományok zsidósága népesítette be,[2] keletről pedig Galíciából érkeztek nagyobb tömegek miután Mária Terézia a birodalomhoz csatolta a tartományt,[3] ez a bevándorlás a történelmi Szatmárt érinti..

Szatmár megyében a XVII. század közepéig csak jelentéktelen számban éltek zsidók. 1746-ban összesen 346-an[4].

Szatmárban a zsidóság legnépesebb csoportja Nagykárolyban, a Károlyi-család uradalmának központjában alakult ki, ugyanis a Károlyi grófok a 17. század első évtizedétől pártolták letelepedésüket. (Természetesen az uradalomhoz tartozó falvakban is megjelentek.)

---

[1] Vö.: Magyar - zsidó oklevéltár. VII. kötet. Szerk.: Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor. Bp. 1963. 799 - 800. old.

[2] A kivándorlásuk legfőbb oka III. Károly 1726-i rendelete, amely a morva zsidóságnál csak az elsőszülöttnek engedélyezi a házasodást. A többiek, ha családot akartak, kénytelenk voltak kivándorolni.

[3] Ebben az időszakban Európa zsidóságának mintegy nyolcvan százaléka zsúfolódott össze a lengyel és kisorosz/ukrán területeken. Rendes foglalkozása azonban legfeljebb egyhatod részüknek volt, a többi közvetítő, cereberélő, alkalmi tevékenységből próbálja fenntartani magát. A nyomorúság és az állandósult zaklatások hatására megindulnak át a Kárpátokon. (Vö.:Száraz György: *Egy előítélet nyomában.* In: *Történelem jelenidőben.* Magvető Kiadó, Debrecen, 1987. 530. old.)

[4] Vö.: *Magyar-zsidó oklevéltár.* VII. kötet. i.h. : 799 - 800. old.

A nagykárolyi hitközség elöljáróinak irányító szerepe fokozatosan kiterjedt az egész megye zsidóságára. Főbírájuk az egész megye zsidóságának főbírája lett, hatáskörébe tartoztak a kisebb magánjogi vitás ügyek, amelyekben a főbíró nemcsak ítéletet hozhatott, hanem büntetést is kiszabhatott. A nagykárolyi közösség vallási életét a főrabbi irányította, vallási kérdésekben szava döntő volt az egész szatmári zsidóság számára. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy a megyében csak ő viselhette a főrabbi címet.[5]

1780-ban II. József trónralépésével új korszak, a felvilágosult abszolutizmus kezdődik. Az 1783-ban kiadott zsidó reformrendelete *(Systematica gentis judaicae regulatio*) megszünteti a gazdasági jellegű tilalmakat, megnyitja előttük a városokat, engedélyezi, hogy földet műveljenek, kereskedést és ipart űzzenek.

Számuk Szatmárban is jelentősen gyarapszik, míg 1787-ben a megye népességéből (150 469) 2 573 zsidó, fél évszázad alatt – 1848-ra – számuk közel négyszeresére nő: 9 219.[6]

A Szatmár megyében ebben az időben Nagykárolyban működött erőteljesebb zsidó közösség, aminek tanúsága az is, hogy kihasználva II. József zsidó iskolarendszert létrehozni akaró szándékát, a hitközség tagjai gyermekeiket nemzeti iskolába[7] küldték, 1786-ban 16 zsidó gyermek iratkozott be az első osztályba.

1796-ban viszont a nagykárolyi zsidó hitközség olyan hitközségi épület építését tervezi, amelybe "magán" iskolát helyezhet el, az iskola működtetésére a Helytartótanács is ösztönzi. A tervet 1802-ig mégsem valósították meg, ekkorra azonban megváltozott a hitközség elképzelése és véleménye, s gyermekeit nem akarja ún. "nemzeti" iskolába járatni, hanem saját iskolát akar létesíteni.

Szatmárnémetiben a XIX. század elején a tanács zsidóknak eleinte csak ideiglenes lakhatási engedélyt adott, főként iparosok települnek a városba, rézöntők, gyertyaöntők, stb., viszont 1840 után Sopron városa törvényhatóságának megkeresésére adott válaszában elutasítja a zsidók kitiltását a szabad királyi városokból és megállapítja: " A zsidóknak királyi városokban lakhatásokat az emberiség érzésinél fogva és politikai tekintetből nem ellenezheti. A kereskedés szabadságát és a váltótörvényeket a jelen korhoz illőnek tartja." [8]

A városban megtelepült zsidó polgárok közössége 1842-ben már saját bíró megbízását kéri. 1848-ban a város zsidó népessége 128 személy, 1851-ben már 61 lakhatási engedéllyel rendelkező család, mellettük – minthogy a városi hatóság elnéző – 26 engedéllyel nem rendelkező család. 1870-ben már 1500-an, 1916-ban 1700-an laknak Szatmárnémetiben. [9]

Az 1848 - 1849-es forradalom a polgári egyenjogúság kivívása és megvalósulása folyamatában a zsidóság számára is előremutató jellegű volt, az események azonban készületlenül érték. Az oktatás szempontjából a 19. század közepén is lényegében még az

---

[5]Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, IV.A. 501. *Szatmár vármegye nemesi közgyűlései jegyzőkönyve.* 1828. 126. kötet 2423. számú bejegyzés.

[6] Az 1787. évi népességi adatok forráshelye: *A történeti statisztika forrásai*. Szerk.: Kovacsics József, Budapest, 1957. *Történeti statisztikai táblázatok*. 8. tábla.,Walter Pietsch : *A zsidók bevándolása Galíciából*. Valóság, 1988. 11. szám. 56.p. 1988. 53. p.

Az 1848. évi népesség száma: Vö.: SzSzML. IV.A. 501. 1848. 165. kötet 1224. és az 1848. évi zsidó összeírás.

[7]A nemzeti iskola anyanyelvű (esetünkben magyar) iskolát jelentett.

[8] Vö.: 102. sz. Tanácsjegyzőkönyv, 1840. április 30-án.

[9] A Szatmárnémetire vonatkozó 1870-es és 1916-os adatokat az *Emlékezz Szatmárra*! A szatmári zsidóság emlékkönyve (Tel Aviv, 1984.) közli. A Dr. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája (Lugos, 1923.) című munkájában lényegesen nagyobb számadatokat közöl, az 1910. évi felkezeti statisztika szerint ugyanis 7194 izraelita él a városban, az 1920-as román nemzetiségi statisztika 8959-et közöl. Vö.: i.m., 85-89.

előző századok kettős megoldása működik: a gazdagabbak családonként, a szegényebbek csoportosan fogadnak írni-olvasni tudó tanítót.

2. Az elemi iskolai oktatás.

Bizonyosra vehetjük, hogy a történelmi Szatmárban két városban, Nagykárolyban és Szatmárnémetiben működhettek ilyen tanuló csoportok, esetleg a nagyobb zsidó lélekszámú helységekben is. Biztosan tudjuk, hogy Batizon zsidó iskola működött.[10]

Az 1848 nyarán végzett összeírás (a történelmi) Szatmár megyében 1982 zsidó háztartást jegyzett fel 9091 lélekkel.[11] Hogy az írás-olvasás tanításának lehetséges helyeire gondolhassunk, érdemes számbavenni az egyes falvakban (városokban) élő zsidó lakosság lélekszámát: [12]

Nagykároly mezővárosban (lakossága: 11284) **316** zsidó család élt, **1427** személy (12,64 %).

Az egykori Nyíri járásban ugyanekkor még nyolc helységben éltek százon felül: Mátészalka 313, Gebe 197, Nyírmeggyes 162, Iklód-Kántorjánosi 152, Hodász 140, Vitka 116, Jármi 102, Ópályi 102.

A járás ma Romániához tartozó falvaiban a lélekszám a következő volt: Bere 17 (4)[13], Börvely 0, Csanálos 0, Csomaköz **39 (7)**, Dengeleg **59 (17)**, Domahida 7 (1), Endréd **75 (19)**, Fény 0, Gencs **37 (7)**, Iriny **44 (8)**, Kálmánd 0, Kaplony **36 (5)**, Kismajtény 6 (1), Körtvélyes **48 (11)**, Mezőpetri 0, Mezőterem 7, Nagymajtény 0, Pórtelek **14 (2)**, Reszege 5 (1), Szaniszló **52 (12)**, Szentmiklós 5 (1), Vezend **14 (3).**

Az egykori Krasznaközi járásban: Csenger 414 (89),

a mai Szatmár megyéhez tartozó falvakban: Alsóboldád 8 (1), Alsóhomoród 4 (1), Amac 12 (2), Bagos **29 (5)**, Balotafalu 9 (2), Barlafalu 2 (1), Béltek 0, Borhíd **32 (5)** Dob 0, Dobra 0, Dobrácsapáti 7 (1), Erdőd 5 (2), Erdőszáda 0, Farkasaszó 5 (1), Felsőboldád 4 (1), Felsőhomoród 0, Géres 73 (21), Gilvács 6 (1), Gyöngy 4 (1), Hirip 9 (3) Ivácskó 4 (1), Királydaróc **85 (16)**, Kiskolcs 6 (1), Kisszokond 11 (1), Középhomoród 0, Krassó **44 (10)**, Lippó **50 (8)**, Lophágy 5 (1), Madarász 11 (3), Medes 6 (1), Mogyorós 0, Nagykolcs 6 /1), Nagyszokond 8 (2), Nántű 7 (1), Óhuta 4 (1), Olágyűrűs 10 (1), Oláhhodos 9 (2), Oláhtótfalu 6 (1), Oláhújfalu 7 (1), Ombod 0, Oroszfalu 11 (3), Óvári 32 (9), Pácafalu 0, Pálfalva 0, Papbikó 5 (1), Pátyod **24 (6)**, Pettyén **26 (5)**, Piskárkos 4 (1), Rákosterebes 7 (1), Remetemező **66 (14)**, Réztelek 9 (1), Sándorfalu 5 (1), Szakasz **45 (10)**, Szamoskóród 9 (3), Színfalu 0, Szoldobágy 4 (1), Válaszút 5 (1), Veresmart **16 (3)**, Vetés **29 (6),** Zsadány 11 (2).

A Szamosközi járásban:

Fehérgyarmat 94 (19),

Atya **27 (6)**, Egri **40 (8)**, Kispeleske 0, Mikola **84 (23)**, Nagypeleske **24 (9)**, Pete 7 (1), Sár 0, Szárazberek **47 (13)**,

A Nagybányai járásban: Nagybánya 0, Felsőbánya 0.

Adorján 31 (4), Apa **80 (14)**, Aranyosmeggyes **191 (42)**, Avasújfalu **72 (18)**, Avasújváros **83 (15)**, Batiz **67 (14)**, Batizvasvári 11 (2), Berence 12 (2) Berend 13 (2), Bikszád 63 (13), Bujánháza **54 (10)**, Giródtótfalu 5 (1), Hidegkút 13 (2), Iloba **19 (4)**,

---

[10] Vö.: Dr. Stern Mór: *Szatmári zsidók útja*. Történelmi tanulmány a szatmári zsidó község múltjából. Satu Mare - Szatmár, 1931., 51. old.

[11] Vö.: Fazekas Rózsa: *A szatmári zsidóság az 1848. évi összeírás tükrében*. In: Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára. Nyíregyháza, 1989. (157. l.)

[12] Elsősorban a mai (romániai) Szatmár megyére vonatkozó adatokat közlöm, de szükségesnek tartom a mai magyarországi Szabolcs-Szatmár megye néhány, a lélekszám szempontjából jelentős számú településének a megemlítését is.

[13] A zárójelbe tett szám a háztartások számát jelöli.

Kányaháza **53 (11)**, Komorzán 17 (4), Kőszegremete 2 (1), lekence 7 (3), Misztótfalu 5 (1), Monostor **30 (6)**, Mózesfalu 3 (1), Nagysikárló 28 (5), Patóháza **20 (4)**, Rákasa 17 (2), Rózsapallag **63 (18)**, Sárzújlak **177 (34)**, Sebespatak 15 (3), Szentmárton 11 (3), Szinérváralja **267 (61)**, Tartolc **46 (9)**, Túrvékonya **38 (6)**, Udvari **73 (16)**, Vámfalu **57 (14).**

A zsidó oktatásban a *cheder* elvégzése után következett a *jesiva*, mint a legmagasabb oktatási forma.[14] Biztos tudomásunk arról van, hogy a batizi hitközség tudós zsidókból állott, s (1852-ben már bizonyosan) híres talmudista (jesiva) iskolát tartott fenn.[15] A jesiva (talmudista iskola) tanulmányi anyaga a *Talmud* (a hagyományozott Tan) volt, a zsidóság szent irodalmának az a része, amely a Bibliának, főképp törvényi részének fejtegetésével foglalkozik, de közli azokat a teológián kívül eső témákat is, amelyek ezer éven át foglalkoztatták a zsidók érdeklődését. Így a Talmud rituális és jogi döntéseken kívül tehát régi hagyományokat, bölcseleti aranymondásokat, mondákat, földrajzi, asztronómiai, orvostudományi feljegyzéseket is tartalmaz.

Foglalkozásuk alapján joggal feltételezzük, hogy a megyében élő zsidóság kereskedő (577), haszonbérlő[16] (619), iparos (181) és értelmiségi/tisztviselő (98) rétegének túlnyomó része valamilyen módon megtanulta az írás-olvasás-számolás alapvető elemeit. A nagyobb családlétszámú közösségekben bizonyosan vallási ismeretekre vonatkozó képzésben is részesültek.

A zsidó oktatás kérdésében az önkényuralmi rendszer idején több kezdeményezés született, tanácskoztak 1850-ben, 1851-ben, 1860-ban, Nagyváradon, Gyulafehérváron. Az erdélyi tanácskozások kevés eredménnyel jártak, kiderült: átfogó rendezésre nem számíthatnak.[17]

Mandelbaum Farkas nagykárolyi főrabbi Szatmárnémetibe költözésével a szatmári zsidó közösség is főrabbit kap.[18] Az 1850-es években Szatmárnémetiben már működött zsidó magániskola, a Danzinger Ignácé,[19] a Helytartótanács azonban nyilvános elemi iskola létesítését sürgette. A hitközség 1863-ban anyagiakra hivatkozva hárította el a nyilvános iskola létesítését, 1864-ben viszont bejelentette: a Piac tér és a Várdomb utca sarkán bérelt, ún. Vásárhelyi féle házban felekezeti iskolát alapított. A Helytartótanács ezt tudomásul vette, s úgy rendelkezett, hogy a városi pénztár előlegezze a berendezés, a lakbér és a tanszemélyzet költségeit, míg a tandíjból begyűlt összeggel nem fedezik őket.

Az iskola fejlődésével párhuzamosan gyarapszik a tanítók száma is, 1867-ben már két okleveles és egy segédtanító működik, a létszám növekedése folytán rövidesen négy tanító, sőt külön hitoktató működik.[20] A tanítás négy tanteremben folyik, fiúkat és lányokat is oktatnak, létszámúk mintegy száz. Az oktatásban a szakrendszer szerinti oktatás módszerét alkalmazzák. Kiemelt szerepű a héber nyelv tanítása (az első osztályban héber olvasásra tanítják a tanulókat, a másodiktól bibliafordítást végeznek és héber nyelvtant tanulnak). A felső tanfolyamot végzők tananyaga: Rási-magyarázat és talmud.

[14] A legrégibb időkben a "hagyományozott Tan" leírása tilalom alatt állt, és így nemzedék nemzedéknek, iskola iskolának adta át a sok évszázad felszaporodott anyagát. Vö.: *Zsidó lexikon.* Szerk.: Újvári Péter, Budapest, 1929. 873. old.

[15] Vö. : Dr. Stern Mór, i.m. 51. old.

[16] A nemesi tulajdonnal összekötött "regálebérlő" = haszonbérlő hús-, italmérés- malom működtetése jogát, vásártartás, stb. jogát bérelte.

[17] Vö.: Glück Jenő: *Az erdélyi zsidó oktatás történetéből.* In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 6. évf. (1994), 3-4. sz. 91. old.

[18] Nagykárolyban Perlsz Mayer lép a helyébe . Vö.: Dr. Stern Mór, i.m. 51.

[19] Vö.: Dr. Stern Mór, i.m. 59. old.

[20] A tanítókat a hitközség évről évre megkötött szerződések alapján fizette, hogy abban az esetben, ha az iskolát meg kellene szüntetnie ne jusson fizetési kényszerhelyzetbe.

A zsidó iskolában nagy súlyt helyeztek a magyar nyelv oktatására, a magyar nyelvű olvasás, írás megtanítására, valamint a számolásra.[21]

Az iskolában félévenként vizsgát tartottak, amelyen a hitközség elöljáróin és tagjain kívül a városi hatóságok, sőt a város keresztény társadalmának képviselői, neves személyiségei is részt vettek.

Az izraelita tanítóság 1866-ban Szatmárnémetiben tartott gyűlésén - egyebek mellett - anyagi helyzetük rendezésének, valamint nyugdíjjogosultságuk kérdéséről is tárgyalt. Gondjuk az volt, hogy semmiféle szabályozás nem biztosította az izraelita felekezeti tanítók jogállását a munkaadó hitközséggel szemben. Javadalmazásuk általában a hitközség vezetőinek jóindulatától függött, sohasem érte el az államnál alkalmazott tanítók színvonalát.[22]

1867-ben a bérelt házból az iskola a hitközség által megvásárolt ún. Demidor-féle házba költözik. Az iskola költségeit a hitközség fedezi 1873-ig, amikortól a városi tanács fedezi a tanítók fizetését, kivéve a hittan tanításáért járó pótlékot.

Az 1878/79-es tanévtől a zsidó iskolában a szakrendszert felváltja az osztályrendszer. Ettől a tanévtől kezdődően a fiúosztályok tanítóinak fizetését teljesen a város fizette. (Ugyancsak a városi tanács fizette a Nagykárolyban működő zsidó iskola tanítóit is.)

Az 1867-es kiegyezés után az országgyűlés megszavazta a zsidók emancipációját, jogegyenlőségét. A zsidóságon belüli irányzatok ellentétei nyomán viszont különálló ortodox és neológ hitközségek létesültek. A régi alapszabályok fenntartásával Szatmáron is megőrizte különállását a "status quo" hitközség, de (a megyében is) lábrakapott az ortodoxia talaján álló haszidikus irányzat.[23]

Így aztán felmerült az összes izraelita gyermek felekezeti iskolában történő oktatásának lehetősége (is).

Szatmárnémetiben 1880-tól a zsidó hitközségi iskolába csak fiúk jártak[24], lányok viszont a Szatmári Irgalmas Nővérek leányiskolájába, a zárdába. [25]

A tanulni akaró lányok számának állandó emelkedése nyomán a nővérek elemi iskolája már nem tudta beiskolázni őket, s így sokan kiszorultak. Ezért 1892-ben (az ún. Szuhányi féle házban) leányiskolát létesítenek. A lányok oktatását az első tanévben három tanítónő végzi.[26]

A tanulók állandóan növekvő létszáma és az iskola szerkezeti felépítésében tervezett változtatás - a négy osztályról hat osztályossá fejlesztés - szükségessé tette új iskolaépület megszerzését és felszerelését. 1895-ben mindkét iskola számára megvásárolták a Kazinczy utca 20. szám alatti emeletes épületet, amelyben az 1899/1900-as tanévben már hat - hat osztállyal működött mind a fiú, mind a leány tagozat.

---

[21] Ez azzal is magyarázható, hogy mind a megyében, mind a városban élő zsidóság nagyobbik fele (90,6 , ill. 94,1 %) magyarnak nemzetiségűnek vallotta magát. Vö. Dr. Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. 7.old.

[22] Vö.: Glück, i.m. 103., idézi a korabeli izraelita lapokat, így az Aradon kiadott "*Judische Volksschule*" címűt, amely a Szatmárnémetiben megfogalmazott igényeket közli.

[23] Vö.: Glück, i.m. 94. old.

[24] A zsidó elemi iskolában a következők tan ítottak: Danczinger Ignác 1864 -1895, Grosz Emánuel 1864 - 1869, Neuländer Zoltán 1864 - 1878, Wollner Márton, 1864 - 1871, Schleissner Henrik 1871 - 1872, Pauker Lipót 1872 - 1873, Rosenberg Lipót 1873 -1902, Halász Mór 1878 - 1902, Kramer Miksa 1878 - 1885, Kurzweil Lipót 1885 - 1888,Ságh Alajos 1888 - 1902. (A névsort Halász Mór: "*A szatmári izraelita népiskola története*" című munkája alapján közli Dr. Stern Mór, vö.: i.m. 142-3.

[25] Itt viszont nem volt zsidó hitoktatás.

[26] A leányiskolában a következők tanítottak: Törökné Ullmann Gizealla, 1892 -1902, Cziegler Róza, 1892 - 1902, Vajdáné Friedmann Gizella 1890 - 1902, Stern Judit 1896 -1902, Kövesdi Sarolta: 1897 -1902, Barta Janka 1898 - 1902. (A névsort Halász Mór munkája nyomán közli Dr. Stern Mór, i.m. 142-43.)

A zsidó felekezeti iskolák működtetésében mindenütt gondot jelentett az anyagi források megteremtése. Az állami iskolaalap több-kevesebb segítséget adott ugyan, de ez nyilvánvalóan nem volt elégséges. Szatmárnémetiben az 1878-79-es tanévtől a fiúosztályok tanítóit a város fizette, az 1892-ben létesített leányosztályok tanerőit 1200 forintnyi fizetéskiegészítésben részesítette. Városi segélyt kapott a nagykárolyi iskola is.[27]

A szatmárnémeti zsidó felekezeti iskolában (akárcsak a Partium többi hasonló iskolájában) a 19. század végétől kezdve általánossá vált, kevés kivétellel, a tantárgyak magyar nyelvű oktatása.[28]

Az írás-olvasás ismeretének növekvő igényét tükrözi az írni-olvasni tudó zsidó polgárok számának jelentős növekedése is. Míg 1880-ban a megye zsidóságának 40,9, Szatmárnémeti zsidó lakosainak 53,5 %-a tudott írni-olvasni, egy évtized múltán az arány 50,4, illetőleg 62,6 százalékra nő, míg a századfordulón 57,9, illetőleg 68,8 százalék.[29]

A népoktatási törvény elfogadása után a közigazgatási hatóságok államosították az elemi iskolákat.[30] A zsidó iskolaszék elfogadta[31], nem gördített akadályokat az intézkedés elé, mindössze azt kérte, hogy tanítóit vegyék át az állami oktatási hálózatba.

Így az 1901/1902-es tanév befejeztével megszűnt a zsidó felekezeti iskola[32], az iskola utolsó tanévében beiskolázott 272 fiú és 332 leány tanulmányait állami iskolában folytathatta/folytatta. Nagykárolyban 1904-ben államosították a zsidó felekezeti iskolát.

A cionista mozgalom megjelenése nyomán bizonyos mértékben érezhetővé vált a zsidó nemzeti iskolára irányuló igény is. 1910 után olyan óvodák létesítését kezdeményezték, amelyekben fokozottan héber, illetőleg ivrid nyelven folyik az oktatás. Magyarország első ilyen óvodája Szatmárnémetiben, Dr. Jordán Sándor főrabbi kezdeményezésére létesült [33], az ortodox hitközség ivridül oktató óvodája 1912-ben nyilt meg.[34]

A század első évtizedében Jehuda Grönwald főrabbi tekintélyes jesivát nyitott, ez a legnagyobban egyike volt a korabeli Magyarországon.[35]

A hitközségek számos helyen gondoskodtak az izraelita felekezeti oktatás hatáskörén kívül maradtakról, ez nem korlátozódott az állami, községi vagy más felekezeti iskolákban a tanterv előírta hittan tanítására, hanem a Talmud-Tóra oktatás megszervezése volt iskolán kívüli alapon. Szinérváralján 1895-től működött ilyen tanfolyam.[36]

Az iskolák rendszerében új elemet jelentenek a szakiskolák, az alsó fokú iparoktatási intézetek. Az 1886/87-es tanévben az ipari iskolában tanuló izraelita tanulók száma kiemelkedően magas Szatmárnémetiben (80) és Nagykárolyban (47).[37]

---

[27] Glück i.m. 101., idézi: *A magyarzsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája.* Budapest, 1896. 400. old.

[28] Vö.: Glück i.m. 102., (Idézi a korabeli forrásokat.)

[29] Vö.: Glück, i.m. 99.

[30] Szatmárnémetiben a városi tanács határozatát egyedül Meszlényi Gyula római katolikus püspök fellebbezte meg, magára vállalva a katolikus elemi iskola fenntartási költségeit; a városi hatóság az erre vonatkozó határozatát vissza is vonta. A többi felekezet nem fellebbezett.

[31] Úgy vélték, hogy a hitközség nem rendelkezik az iskola önálló fenntartásához szükséges anyagiakkal.

[32] A zsidó oktatás történetét Halász Mór (igazgató) foglalta össze "*A szatmári izraelita népiskola története*" című (egy ívnyi) munkájában. Munkájának nem ismerjük megmaradt példányát. Sajnos semmi sem maradt meg az iskola irattárából, sem tankönyvek, sem osztálynaplók, sem jegyzőkönyvek. A hitközség irodáiban 1902-ben (és után) senkinem nem volt szívügye a zsidó kultúrtörténet fenti emlékeinek megőrzése, megmentése.

[33] Vö.: *Emlékezz Szatmárra!* , 55. old.

[34] Glück i.m. 102., hivatkozik a *Zsidó Szemle* 1912., 1913. évfolyamaira.

[35] Vö.: *Emlékezz Szatmárra!* , 55. old. (Jehuda Grünwald több jelentős talmudista mű elismert szerzője volt.)

[36] Vö.: Glück, i.m. 104.

[37] Az 1888. évi *Magyar Statisztikai Évkönyv* /148-159. old./ alapján közli Glück, i.m. 111.

Ugyanebben a tanévben izraelita tanulók kereskedelmi és vasárnapi iskolába is járnak, Szatmárnémetiben 29-en.[38]

A trianoni békekötés utáni két évtizedben a szatmárnémeti Statusquo Ante hitközség elemi felekezeti iskolát tartott fenn, a hitközség Várdomb utcai iskolaépületében működött. Tanítási nyelve - legalábbis az 1925-ös ún. Anghelescu-féle oktatási törvény megjelenése után - valószínűleg a héber (ivrid) volt.[39] Így vált lehetővé, hogy (1925-től) a hitközség hitoktatói az államtól (is) valamilyen oklevelet kapjanak.[40]

A felekezeti elemi iskola működésére vonatkozó iskolai vagy hitközségi dokumentumok nem maradtak fenn. Létéről viszont a központi neológ iroda küldöttsége 1940 őszén Nagyváradon tartott, a zsidó felekezeti iskolahálózatot számbavevő, illetőleg a zsidótörvények hatására felmerülő kérdések lehetőség szerinti megoldására törekvő tanácskozása alapján tudunk.[41]

A XX. század harmincas- negyvenes éveiben a zsidó hitközség több chédert működtetett Szatmárnémetiben. Chéderek működtek a Petőfi -, Várdomb -, Báthory- és az Iskola utcában, valamint a Szentvéren és Németiben. A leánychédereket vallásos asszonyok vezették, a módosabbak privát chédereket tartottak fenn. [42]

3. Izraeliták a középiskolában.

A középiskoláink az 1848-49-es forradalom előtti időkben csak kivételesen fogadtak be zsidó tanulókat. Igen megértő magatartást tanúsítottak e tekintetben a nagykárolyi kegyesrendi szerzetesek.

Az egyenjogúság törvénybe iktatása után Szatmár izraelita gyermekei is beiratkoznak eleinte a nem teljes (négyosztályú, hatosztályú) gimnáziumokba, majd a főgimnáziumokba.

Szatmár megyében az 1870/71-es tanévben a nagykárolyi piarista gimnáziumban a 157 tanuló közül 41 izraelita, ebben a tanévben az izraelita tanulók megjelennek Szatmárnémetiben is mind a Református Gimnáziumban (a 193 tanulóból 13), mind a Katolikus Főgimnáziumban (12 a 173 tanuló közül). A következő másfél évtizedben számuk mindegyik Szatmár megyei középiskolában jelentősen növekszik, az 1886/87-es tanévben Nagykárolyban 48 (251 tanuló közül), Szatmárnémetiben a Református Gimnáziumban 35 (195 tanuló közül), a Katolikus Főgimnáziumban 32 (a 181-ből). Nagybányán 18 (196 közül).

Szatmárnémetiben 1894-ben létesül a polgári iskolák számára tanerőket képező Római Katolikus Polgári Iskolai Tanítónőképző[43], két tagozattal: Nyelv és irodalom -

---

[38] Vö.: Glück, i.m. 111.

[39] Ismeretes, hogy az ún. Anghelescu -féle törvény a zsidó magániskolák számára előírta, hogy vagy héber (ivrid) nyelven tanítsanak, vagy románul. A szatmári zsidóság (többségében) magyar anyanyelvű és a magyar kultúrához kapcsolódó volt, így (ezért is) a héber (ivrid) nyelvet választotta.

[40] A zsidó hitközségek mindegyike autonóm, össztartói a Biblia és a Talmud; 1925-ben (az 5685. esztendőben) azonban Anghelescu kultuszminisztertől kaptak oklevelet. Vö.: *Rendkívüli Újság*. (Szatmárnémeti, szerk. Vidor Gyula), IV. évf. 18. sz., 1925. V.24.

[41] Vö.: Glück Jenő: *Adatok az észak-erdélyi zsidó hitközségek történetéhez (1940 - 1944)*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Budapest, 9. évfolyam (1997), 1-2. sz., 52-53. old.

[42] Vö.: Emlékezz Szatmárra!, 12. old.

[43] A polgári iskolai tanítónőképzőbe tanítóképzőt végzettek vagy érettségizett tanulók iratkozhattak be, tkp. - az iskolák mai besorolása szerint - posztliceális iskola / esetleg főiskola.

Történelem, Matematika - Természettudomány. Mindkét tagozaton izraelita vallású leányok is tanultak, az anyakönyvek tanúsága szerint 48-an.[44]

Ettől kezdődően középiskoláinkban minden tanévben számos izraelita vallású diák tanul. Szemléltetésül a világháború kitörése előtti utolsó békeév adatait idézzük: Szatmárnémetiben a katolikus gimnáziumban 675 tanuló közül 86, a református gimnáziumban 441-ből 68, a református lánygimnáziumban 28-ból 9, Nagybányán a 374-ből 76, Nagykárolyban a 326-ból 61 az izraelita vallású. Ugyanebben a tanévben a szatmárnémeti Felső Kereskedelmi Iskolában az iskola 95 tanulója közül 59 izraelita (62,1 %).

Az Állami Polgári Fiúiskolában 1918/19-ben a 249 tanuló közül 91 izraelita (13 a státusquo, 78 az ortodox zsidó hitközséghez tartozó).

A Református Leánygimnázium tanulóinak 4,9 %-a izraelita, a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban 1923-40 között a tanulók 5 %-a (4862-ből), 1940-től 1943-ig részarányuk 4,5 % (3000-ből).

A szatmárnémeti Református Főgimnáziumban a húszas évek végéig összesen 2185 izraelita vallású diák (a teljes diáklétszám 11,75 %-a) tanult,[45] a Királyi Katolikus Főgimnáziumban 3263 diák (a teljes diáklétszám 13 %-a). Az 1920/21-es tanévben alapított Római Katolikus Főgimnáziumban (1921/22-ben) 65 izraelita járt. Szatmárnémetiben a Zenekonzervatórium felsőoktatási tagozatán is tanult izraelita tanuló (Braun Anna).

A század harmadik évtizedében a Szatmárnémetiben középiskolát végző izraelita tanulók (fiúk) a román tannyelvű M. Eminescu Líceumban tanultak, többen az (állami) Felsőkereskedelmi Iskolában.

A negyvenes évek (a deportálást megelőző) iskolalátogatására az előzőkben közölt adatok utalnak, tanévenként (általában) 30 - 35 fiú végezte tanulmányait a Református Főgimnáziumban és a Királyi Katolikus Főgimnáziumban, illetőleg 13 - 15 lány a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban.

Szatmárnémetiben 1941-től működött a "Statusquo Ante" hitközség 1940 ősze után megteremtette egy középiskola (négy osztályos polgári) létrehozásának feltételeit, vezetését Róna Sándort bizta meg.[46]

A Szatmárnémeti Izraelita Koedukációs Polgári Iskola a hitközség templomai melletti iskola épületben működött. A polgári iskola a kor hagyományaitól eltérően koedukációs volt, erre nem nevelési elvek késztették a létrehozó és fenntartó hitközséget, hanem a korlátozott anyagi lehetőségek.

Az izraelita polgári iskola megalapításának harmadik tanévében öt osztállyal működött: I. osztály : 47, II. : 54 + 54, III. : 58, IV.: 7 tanuló. A 220 beírt és végzett tanuló közül 88 fiú, 132 lány. A IV. osztályt a polgári iskola III. osztályát már előzően elvégzett 7 magántanuló alkotta, a tankerületi főigazgatóság engedélye[47] alapján létesült, illetőleg vizsgázott.

Az izraelita polgári iskola tanulóinak túlnyomú többsége - 155 tanuló, 70,37 % - Szatmárnémetiben lakó családok gyermeke, Szatmár megyei helységekből származott 33 tanuló (11,98 %), Bihar -, Máramaros -, Szilágy - és Ugocsa megye mindegyikéből 6 - 6

[44] Vö.: Bura László: *A Szatmárnémeti Római Katolikus Polgári Iskolai Tanítónőképző*. In: Satu Mare - Studii şi comunicări, XIII. (1996) évf. 283 - 304.

[45] Vö.: Bura László: *A Szatmári Református Kollégium és diákjai* (1610 - 1852). Kolozsvár, 1994. 61 62. old.

[46] Vő.: Magyar Zsidók Lapja (Budapest, a neológ hitközségek lapja), 40. sz. 1941. 10. 2.8. old.
(Az Emlékezz Szatmárra! című munka az igazgató nevét Róna Samunak említi.)

[47] Az engedély száma: Tankerületi Főigazgatóság U.P. 63 / 1943.

(2,72 - 2,72 %), de volt Csanád -Torontál - , Hunyad -, Szolnok -Doboka megyei tanuló is. (Vö. 1. sz. táblázat.)

Társadalmi eredetűket tekintve a tanulók többsége - 100 (45,4 %) - kereskedő család gyermeke, kisiparos családból származott 57 (25,87 %), földműves családból 9 (4,08 %), különféle értelmiségi családokból 26 (11,80 %). (Vö. 2. sz. táblázat.)

Az iskolában a polgári iskolák számára előírt tantárgyelosztás alapján tanítottak, a többletet a héber nyelv képezte. (Vö. 3. sz. táblázat.)

A Szatmári Statusquo Ante izraelita hitközség vezetősége 1943-ban a polgári iskolára ráépülő négyévfolyamú kereskedelmi középiskolát szeretett volna létesíteni, engedélyeztetése céljából a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye püspökének, Dr. Scheffler Jánosnak közbenjárását kérte. A püspök személyesen járt közbe a kultuszminiszternél, de a kérelmet elutasították. Indoka: a kereskedelem nincs képesítéshez kötve.A zsidó fiatalság középiskolai végzettség nélkül is mehet kereskedői pályára. Másrészt : megnövekednék a zsidó kereskedők amúgyis túlméretezett száma.[48]

A II. világháborút követően igen kevés izraelita tanuló jár a város magyar vagy román tannyelvű középiskoláiba, ugyanis a középiskolás korú fiatalság elpusztult, az internálótáborokat túlélt és hazatért családok kivándorlási folyamata eredményeképp pedig lényegében szinte jelképessé vált a Szatmárban egykor számbelileg is, kulturálisan is számottevő zsidóság jelenléte.

---

[48] Vö.: Püspöki Levéltár. In:Schgy. 4-B /33, 4-B/35.

Az elutasító válasszal párhuzamosan a minisztériumi osztályfőnök (1943. szeptember 7-én) a püspöknek külön is válaszolt: "A zsidó kereskedők száma ugyanis még mindig olyan nagy mértékben túllépi az idevágó törvények által megszabott kereteket, hogy a Miniszter Úr nem látta célravezetőnek újabb izr. kereskedelmi középiskola felállításának engedélyezésével a zsidó tanulók növekedését előmozdítani. A természetes úton keletkező hiány pótlásáról

a működő állami és községi középiskolák gondoskodnak, mert bizonyos korlátok között azok is vesznek fel izr. növendéket."

A zsidó hitközség vezetősége (főtitkára, gondnoka, elnöke, iskolaszéki jegyző, polgári iskolai igazgató, iskolaszáki elnök aláírásával) Dr. Scheffler János püspöknek írt, közbenjárását megköszönő levelében (Hitközségi iktatószáma: 248. sz. /1943.szeptember 9..) írja: "Fájdalmasan sújtott le ránk az elutasító válasz, mert saját erőnkből, teherbíró képességünket jóval meghaladó anyagi áldozatok árán is lehetővé akartuk volna tenni, hogy ifjúságunkat kordában tartsuk és erélyes tanári felügyelet alatt megóvjuk a lezüllésől. Lehangoltságunkban és megalázottságunkban is felemelő érzés tölt el bennünket, ha arra gondolunk, hogy az Úristen Nagyméltóságodban elénk vezérelte azt a férfiút, akin beteljesedett a próféta szava: "És nyugodni fog rajta az Örökkévaló szelleme, a bölcsesség és az értelem szelleme, a belátás és a hatalom szelleme, a tudás és az istenfélelelm szelleme", aki habozás nélkül hirdeti a kinyilatkoztatási isteni igét: "Legyen világosság!"

Nagyméltóságodnak az a nobilis gesztusa, amellyel kérvényünket a mai időkben átvette és azt személyesen a Miniszter Úrnak átnyújtotta, oly cselekedet, amely dicső fényt áraszt egyéniségére. A mi hálánk örök, és annak erősségét egyáltalán nem befolyásolja és nem csökkenti az a tény, hogy NAgyméltóságodnak síkraszállása egy igazságos ügyért nem talált megfelelő fülekre."

1. sz. táblázat

Származási hely	I.	II. a	II. b	III.	IV.	Összesen
Alsóilosva				1		1
Aranyosmeggyes	4	1	1			6
Apa				1		1
Avasfelsőfalu				1		1
Bánffyhunyad	1					1
Batiz	2			1		3
Berettyószéplak					1	1
Borsa	1					1
Csaholc	1					1
Csegöld	1					1
Csenger		3	3	4		10
Dés					1	1
Dobra	1					1
Élesd	1			1		2
Érmihályfalva		1	1			2
Felsőbánya		1	1			2
Felsőszopor		1	1			2
Felsővisó	1					1
Halmi	2	1	1	1		5
Királyháza				1		1
Magyarbánhegyes				1		1
Máramarossziget	1	1	1		1	4
Margitta		1	1			2
Meddes		1	1			2
Misztótfalu		1	1			2
Nagybánya		1	1			2
Nagysomkút					1	1
Nagypeleske		1	1			2
Patóháza		1	1			2
Szatmárnémeti	30	39	39	45	2	155
Szilágysomlyó					1	1
Tunyog				1		1
Vámfalu	1					1
Összesen:	**47**	**54**	**54**	**58**	**7**	**220**

Oszsz. táblázat

Társadalmi eredet:	I.	II. a	II. b	III.	IV.	Összesen
Kereskedő	20	29	25	24		98
Ügynök, kereskedelmi utazó	1			1		2

Kisiparos	15	12	16	14		57
Szállító	1					1
Földműves, gazdálkodó	3	2	2	2		9
Gazdatiszt		2	1	1		4
Bérlő		1	1			2
Fakitermelő		1	1			2
Malomtulajdonos				1		1
Művezető	1		1			2
Vendéglős				1		1
Gépkocsivezető	1	1	1			3
Iskolai altiszt	1					1
Magánzó, magántisztviselő	3	1	1	4	1	10
Tisztviselő				3		3
Könyvelő				1		1
Tanító		3	3			6
Rabbi					6	6
Orvos, fogorvos				2		2
Drogista				1		1
Ügyvéd		1	1	1		3
Földbirtokos		1	1	2		4
Ismeretlen	1					1
Összesen:	**47**	**54**	**54**	**58**	**7**	**220**

3. sz. táblázat

Az izraelita polgári iskolában tanított tantárgyak		I.	II.	III.	IV.
Hit- és erkölcstan		x	x	x	x
Magyar nyelv		x	x	x	x
Héber nyelv		x	x	x	x
Német nyelv		x	x	x	x
Történelem			x	x	x
Földrajz		x	x	x	x
Szám-, mértan, könyvvitel		x	x	x	x
Növény és állattan		x	x		
Természettan				x	
Ásványtan, vegytan					x
Élet- és egészségtan					x
Mezőgazdasági és ipari ismeretek		x		x	
Háztartástan és neveléstan					x
Rajz, szépírás		x	x	x	x
Kézimunka		x	x	x	x
Ének		x	x	x	x
Testnevelés		x	x	x	x
Román nyelv		x			

Învățământul israelit din Sătmar

(Rezumat)

Stadiul intitulat Învățământul izraelit în Sătmar prezintă apariția și dezvoltarea populației de evrei din regiunea Sătmarului, apoi stabilirea acestei etnii în reședința din județ.

După aceasta prezintă în mod detailat apariția și dezvoltarea școlilor elementare confesionale susținute de comunitatea evreilor, precum și închiderea copiilor comunității în sistemul de învățământ de stat.

Trece în revistă apariția grădinițelor cu limba de predare ebraică, ca urmare a mișcării ționiste.

Studiul se ocupă de școlarizarea elevilor izraeliți în liceele din Satu Mare, apoi prezintă școala medie confesioanlă: Școala civică izraelită, înființată în anul 1941.

Comunitatea Statusquo ante în anul 1943 a solicitat și înființarea unei școli medii comerciale, cerere susținută la Ministerul Învățământului de episcopul romano catolic Dr. Scheffler János, cerere care a fost refuzată.

Aspecte ale istoriografiei maghiare din secolul al XIX-lea vis-a-vis de revoluția românească de la 1848 din Transilvania

Sorin Vasile Hendea

Evenimentele revoluționare de la 1848-1849 reprezintă, alături de episodul formării statelor naționale moderne, un moment de cotitură în evoluția lumii moderne universale, fiind perceput ca atare, atât de către şcolile istoriografice cât şi de opinia publică. Revoluția românească paşoptistă se impune a fi percepută în contextul european care a generat-o şi, cu precădere, sub impulsul transformărilor suferite de societatea românească în deceniile premergătoare anului 1848. La acea dată revoluționarul muntean Nicolae Bălcescu aprecia originalitatea revoluției române, considerând, pe bună dreptate, că aceasta "n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut şi viitor, fără altă cauză decât voința întâmplătoare a unei minorități sau mişcarea generală europeană "şi că revoluția generală "fu ocazia, iar nu cauza revoluției române ", aceasta cu atât mai mult cu cât - aprecia Bălcescu- "cauza ei se pierde în zilele veacurilor "[1].

Istoriografia românească a abordat sistematic evenimentele din urmă cu 150 de ani, literatura de specialitate îmbogățindu-se astfel cu numeroase volume dedicate problematicii în discuție.

Preocupări istoriografice de partea română, direcționate spre realitățile anilor 1848-1849, au existat şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. De remarcat ar fi, în primul rând, lucrările celor doi mari contemporani ai revoluției: Alexandru Papiu Ilarian[2] şi George Bariț[3]. Volumul al II-lea al "Istoriei românilor din Dacia Superioară " a lui Papiu e consacrat în întregime istoriei a trei luni (martie - mai) din anul 1848. De asemenea, aproape întreg volumul al II-lea din "Părți alese din istoria Transilvaniei", avându-l ca autor pe George Bariț, tratează evenimentele din 1848-1849.

De o atenție sporită s-au bucurat evenimentele paşoptiste din partea istoriografiei maghiare, astfel încât primele realizări în acest sens datează încă din a doua jumătate a secolului trecut.

În continuare ne-am propus să pătrundem în realitățile transilvănene ale perioadei respective, oprindu-ne atenția asupra raporturilor româno-maghiare din perioada revoluției şi a evenimentelor petrecute la Blaj în luna mai a anului 1848, făcând apel în acest sens la câteva lucrări de referință din istoriografia maghiară de secol XIX.

Istoricii maghiari acordă un spațiu considerabil problemei "uniunii" Ardealului cu Ungaria, uniune care -consideră aceştia- ar fi garantat victoria contra habsburgilor şi separarea de Imperiul austriac. Astfel istoricul maghiar Gracza György tratează într-o lucrare de mare întindere , intitulată "Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz története"[4] şi problema "uniunii".Acesta apreciază că primele încercări promițătoare pe calea "uniunii" s-ar fi realizat încă de la 1790, atunci când clasa politică din Ardeal, liderii acesteia "întreprind deja primii paşi spre uniune". Inițiativa venită dinspre Ardeal a fost bine primită de către cercurile politice de la Buda, în titulatura regelui Ungariei fiind inclusă din acel moment şi deținerea Ardealului: "Ardealul aparține coroanei maghiare, este parte inseparabilă a

---

[1] Victor Cheresteşiu, *Adunarea Națională de la Blaj,* Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 166-167

[2] Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. I-II, Viena, 1852, ed. a II-a

[3] George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890

[4] Gracza György, *Az1848-49-iki magyar szabadságharcz története (Istoria războiului de eliberare maghiar din anii 1848-49),* vol. I-V, Ediția Lampel Robert, Budapesta,1894-1898

acesteia"[5]. Sunt marcate apoi eforturile depuse de "ardeleni" în anii următori în vederea consolidării uniunii cu Ungaria, astfel încât în prejma anului 1848, în pragul revoluției, "problema uniunii era deja decisă", consideră istoricul maghiar. Era vorba, în viziunea autorului, despre o opțiune politică ,care avea la bază ideia conform căreia "atât în Ardeal, cât şi în Ungaria...uniunea poate fi doar favorabilă ambelor părți de țară"[6].

Evenimentele revoluționare din Ungaria, din primăvara anului 1848, au stârnit manifestații de bucurie în rândurile populației maghiare din Ardeal. Mai mult decât atât , autorul maghiar afirmă că "chiar şi populația românească s-a bucurat", astfel încât la 30 aprilie, în timpul primei adunări de la Blaj, "a fost salutată uniunea"[7].

Aceeaşi idee a unei colaborări şi simpatii româneşti față de transformările revoluționar-democratice produse în Ungaria este lansată şi de Dr. Szalay József şi Baroti Lajos în lucrarea "A magyar nemzet története"[8]. Aceştia, la rândul lor, arată că "şi românii inițial şi-au arătat mulțumirea față de transformările noastre naționale şi s.-au exprimat în acest sens în cadrul adunării populare de la Blaj din 30 aprilie"[9].

În viziunea autorilor maghiari ruptura dintre cele două revoluții, maghiară şi română, s-ar fi produs după 30 aprilie 1848, ca urmare a manevrelor acelor" instigatori români" care erau ostili revoluției maghiare. Istoricii maghiari citați anterior văd în acei cărturari români care s-au opus "uniunii" un element destabilizator,întrucât aceştia au îndemnat poporul să denunțe "uniunea" cu Ungaria şi au declanşat contrarevoluția românească din Ardeal.

Astfel, Gracza György vorbeşte despre mişcările diversioniste şi propaganda antimaghiară desfăşurată de cercurile româneşti. La acestea mai adaugă şi acele promisiuni ,mincinoase în viziunea sa, cu privire la întemeierea unei Daco-Românii, realizabilă prin unirea Ardealului cu Moldova şi Muntenia. Istoricul maghiar consideră că din acel moment populația românească a început să oscileze în privința "uniunii", dar "cu toate acestea - consideră autorul- (populația-n. ns.) încă mai avea o atitudine calmă"[10] . Însă trecerea preoților şi a episcopului Andrei Şaguna de partea "agitatorilor" a făcut poosibil -consideră autorul - ca să izbucnească "pornirile sălbatice" ale românilor ardeleni, acțiunile lor fiind îndreptate împotriva secuilor şi a maghiarilor.

Istoricul Horváth Mihály adoptă o atitudine şi mai tranşantă apreciind, în lucrarea "Magyarország fuggetlenségi harczának története -1848 és 1849-ben"[11], că revenirea Austriei din şocul produs de amploarea mişcărilor revoluționare vieneze ar fi permis acesteia organizarea represariilor. Autorul consideră că şi împotriva uniunii "au început imediat agitațiile secrete, care apoi, zi de zi, au luat amploarea unui conflict deschis"[12].

În acest context introduce Horváth Mihály activitatea emisarilor "câştigați prin bani şi promisiuni oficiale", ei declanşând "agitațiile în rândul românilor"[13]. Istoricul maghiar consideră că românilor li s-ar fi făcut numeroase promisiuni de ordin economic, în primul rând, în cazul în care ar merge alături de împărat, împotriva revoluției maghiare.

---

[5] *Ibidem*, vol. I p. 293
[6] *Ibidem*, p. 294
[7] *Ibidem*
[8] Dr. Szalaj József, Baroti Lajos, *A magyar nemzet története (Istoria națiunii maghiare)*, vol. I-IV, Budapesta, 1896
[9] *Ibidem*, vol. IV, p. 461
[10] Gracza György, *op. cit.* ,vol. I, p. 295
[11] Horváth Mihály, *Magyarország fuggetlenségi harczának története -1848 és 1849-ben (Istoria războiului de independență al Ungariei din 1848-1849)*, vol. I-II, 1865
[12] *Ibidem*, vol. I, p. 44
[13] *Ibidem*, p. 47

Dr. Szalay József adoptă şi el aceeaşi poziţie cu privire la revoluţia românilor transilvăneni, plasându-l în fruntea aşa numitei "reacţiuni" româneşti pe episcopul Andrei Şaguna. Autorul maghiar consideră că activitatea diversionistă a acestuia nu ar fi fost deloc benefică revoluţiei maghiare deoarece "la cea de a doua şedinţă de la Blaj, la care au luat parte în jur de 15000 de oameni, s-a înregistrat o atitudine duşmănoasă contra noastră"[14].

Paradoxal însă, lucrurile merg până acolo încât Gracza György contestă chiar şi legitimitatea Adunării naţionale de la Blaj din 15 mai 1848, văzând în aceasta rezultatul politicii diversioniste promovată de episcopul Andrei Şaguna. Ierarhul ortodox este acuzat de faptul că ar fi transformat adunarea preoţilor români, anunţată pentru 14-15 mai, într-o mare adunare populară[15]. Această acuză nefondată a istoricului maghiar nu este acceptată însă nici chiar de Szalay József şi Baroti Lajos, cei care recunosc faptul că încă de la 30 aprilie 1848 s-a hotărât de către români organizarea unei noi adunări populare, tot la Blaj, pentru ziua de 15 mai, care-şi propunea "a lua o hotărâre în problema uniunii şi a doleanţelor românilor"[16].

Revenind la expunerea lui Gracza György, vom remarca tonul critic utilizat de acesta în momentul în care face referiri la discursul rostit de profesorul Bărnuţiu în duminica din 14 mai, considerând că revoluţionarul român "a vorbit cu ură la adresa naţiunii maghiare,...,a pledat împotriva uniunii, alimentând agitaţiile mulţimii..., a adus injurii la adresa clasei conducătoare..."[17]. Autorul remarcă, de asemenea, prezenţa la adunare "a tuturor liderilor agitatori", în frunte cu Treboniu Laurian, Bărnuţiu şi Şaguna. Sesizează prezenţa lui Avram Iancu şi Axente, "aceşti doi oameni-monştrii, pe ale căror mâini s-a închegat sângele atâtor maghiari nevinovaţi"[18], consideră acelaşi autor.

Dar şi istoricul Horváth Mihály atacă în lucrarea sa poziţia episcopului Andrei Şaguna şi a profesorului Simion Bărnuţiu, considerând că aceştia, prin poziţia adoptată, nu au urmărit calmarea spiritelor. Dinpotrivă,istoricul maghiar subliniază că Bărnuţiu "a îndemnat pe tinerii preoţi...să instige credincioşii împotriva uniunii"[19], reuşind în bună parte acest lucru. Critici vehemente le sunt aduse şi celor doi episcopi români, ortodox şi unit, deoarece nu au luat o atitudine constructivă, în favoarea "uniunii", ci din contră, ei "au negat uniunea, au instigat poporul la ură împotriva ungurilor şi se străduiesc, pe moment, să perpetueze relaţiile bune cu împăratul"[20].

Programul revoluţionarilor transilvăneni, redactat la Blaj în 16 puncte, este văzut de către Horváth Mihály ca fiind nerealist, întrucât "cele mai multe puncte au fost fără rost (exprimate-n. ns.)", apreciază acesta. Autorul consideră că acest program devine caduc în condiţiile în care la acea dată Ungaria se conducea după noul sistem legislativ democratic adoptat la Pozsoni -conform căruia Ardealul era integrat Ungariei-, sistem care "proclamă drepturi egale şi libertăţi, atât cetăţeneşti cât şi confesionale, pentru toate naţiunile, deci, în egală măsură şi pentru români, fără nici un fel de constrângeri"[21].

Realitatea istorică ne-a dovedit însă faptul că acea proclamaţie a românilor transilvăneni a fost una legitimă şi justificată, cu atât mai mult cu cât ea a fost adoptată de mulţimea adunată pe Câmpia Libertăţii de la Blaj -de cei aproximativ 40000 de români

---

[14] Dr Szalay József, Baroti Lajos, *op. cit.*, vol. IV., p. 461
[15] Gracza György, *op. cit.*, vol. I, p. 295
[16] Dr. Szalay József, Baroti Lajos, *op. cit.*, vol. IV, p. 461
[17] Gracza György, *op. cit.*, vol. I, p. 296
[18] *Ibidem*
[19] Horváth Mihály, *op. cit.*, vol. I, p. 53
[20] *Ibidem*, p. 55-56
[21] *Ibidem*, p.59

prezenți acolo- în deplină cunoştință de cauză, fiecare punct votat fiind în prealabil citit şi explicat pe înțelesul tuturor celor prezenți la adunare.

Informații false cu referire la acțiunile românilor ardeleni apar şi în presa maghiară a acelei perioade. Astfel, într-un număr din Közlöny (Buletin Oficial) se arată,printre altele, că în momentul prezentării programului de la Blaj "românii din comitate...s-au întristat, văzând că şi cei mai reprezentativi lideri ai lor...au devenit victimele unor interese, care-i determină să se ridice împotriva uniunii"[22]. În acelaşi articol, intitulat sugestiv "A balásfalvi gyulés" (Adunarea de la Blaj), este atacată doleanța românilor de a fi reprezentați în organele de conducere, considerându-se că această cerere este nefondată atâta timp cât acolo "sunt reprezentate nu națiunile ci clasele", astfel încât -apreciază redactorii maghiari- "nobilul român are exact aceleaşi drepturi ca şi nobilul maghiar, şi astfel poate să fie ales",asemeni oricărui maghiar[23].

Criticile la adresa revoluționarilor români nu se opresc însă aici, astfel încât, conform istoriografiei maghiare, ei s-ar face vinovați şi de boicot împotriva unei posibile "înțelegeri" româno-maghiare. Mai mult chiar, istoricii maghiari lansează ideia conform căreia după desfăşurarea celei de a treia adunări de la Blaj, din 16 septembrie 1848, liderii români s-ar fi retras şi "au hotărât în secret excluderea maghiarilor şi ridicarea unei Daco-Românii[24].

De asemenea, profesorul Bărnuțiu este acuzat de a fi înarmat poporul şi de a-l fi îndemnat la "încălcări îngrozitoare de care sunt capabile numai masele sălbatice, needucate"[25]. În acest context intervine spiritul civilizator al Ungariei, materializat prin încercările "unioniste" ale acesteia, desfăşurate pe fundalul creat de izbucnirea revoluțiilor paşoptiste! Divergențele care au caracterizat raporturile româno-maghiare din perioada respectivă, având la bază problema "uniunii", sunt atribuite de către istoriografia maghiară a secolului trecut -în mod eronat- exclusiv lipsei de transparență şi toleranță ce i-ar fi caracterizat pe tinerii revoluționari români.

La finalul acestei modeste investigații s-ar impune a fi trasate câteva concluzii pertinente. Putem astfel constata că istoricii unguri au abordat chestiunea în cauză cu mai multă tenacitate şi consecvență, de pe poziții de partizanat, încercând să scoată în evidență legitimitatea revendicărilor exprimate de revoluția maghiară. În această literatură de specialitate nu este însă regăsită suficient poziția populației româneşti, revendicările şi aspirațiile acesteia, doar eventual în măsura în care aceste acțiuni contraveneau intereselor revoluției maghiare.

Ținând cont de realitățile exprimate anterior, considerăm că este în continuare de datoria istoricilor români de a surmonta acest handicap, cu atât mai mult cu cât până în prezent au fost publicate doar sporadic câteva ediții de documente, o serie de studii şi articole pe această temă, care -în marea lor majoritate - tratează destul de superficial aceste probleme, lipsind coerența în derularea evenimentelor.

---

[22] *Közlöny (Buletin Oficial)*, Budapesta, nr.5, 13 iunie 1848, p.2-3
[23] *Ibidem*
[24] Dr. Szalay József, Baroti Lajos, *op. cit.*, vol. IV, p.480
[25] *Ibidem*

Aspects of XIX-th Century Hungarian Historiography Concerning 1848 Romanian Revolution

(Summary)

The "union" of Hungary and Transylvania was methodically approached by Hungarian historiography, since first years after the 1848 events. In an erronoeus way, these historians explained the failure of the revolution by absence of co-operation and understanding that characterized the Romanian revolutionists. More, it became general in Hungarian historiography the term of " counter-revolution ", used in defining the Romanian revolutionary action from 1848. It was a natural reality: the Romanian revolutionists refused to co-operate with the Hungarian ones, because the last ones decided the " union " of Transylvania and Hungary, despite the will of Transylvanian Romanians.

Az 1873 as kolerajárvány Szatmárnémetiben

Török István

A kolera súlyos, hirtelen kezdődő, gyakori hasmenéssel járó fertőző betegség. A XIX. században rendszerint járványosan fordult elő, zsúfoltság, éhínség, háború esetén, valamint katonai– és menekült táborokban, ahol a hygéniai körülmények nem voltak megfelelőek. A fertőzés szennyezett étel, ital fogyasztásával terjedt[1]. Ma a rendelkezésünkre álló oltóanyagok rövid ideig tartó, korlátozott védelmet nyújtanak. Így, ha valahol kitör a járvány, igen fontos a tiszta ivóvíz és az élelmiszerek biztosítása, valamint a hulladék és a szennyvíz–eltávolítás. A közegészségügy fejlődésének köszönhetően ma már Európában igen ritkán fordulnak elő kolerás megbetegedések.

A XIX. századbeli kolerajárványok nem kímélték Szatmár vármegyét, illetve Szatmárnémetit sem. Először 1831–ben okozott nagy veszteséget emberekben[2]. 1836–ban újra visszatért a járvány. 1848–1849–ben is voltak kolerás megbetegedések a vármegyében. Járványok léptek fel 1855–ben, 1866–ban, valamint 1872–ben[3]. Teleki Sándor a következőket írja ezekről az évekről: „Kolerás idő volt. A falu népe meg volt rémülve, mert a szomszéd falvakban temetés temetést ért, egymásra húzták a harangokat, s verték a tókát szakadatlanul. Kölcsén volt olyan ház, melyből az összes népes család kihalt s tövissel rakták be az ajtaját, hogy senki be ne mehessen oda, ahonnan már senki ki nem jön. Maga a főispán rendre járta a falukat a vármegye doktorával s ingyen osztogatták a kolera–cseppeket meg a herbatét"[4]. Kimutatások, anyakönyvek a kolerát vérdögnek, epemirigynek, epekórságnak, hányszékelésnek is említik.

1873–ban Szatmárnémeti város tanácsát nem érték váratlanul a járvány közeledtének hírei[5]. Az év első tanácsülésén, január 4–én felolvasták a belügyminisztérium közleményét „ az országban uralgó cholera járvány állásáról". Január 11–én ugyanott ismertettek egy rendeletet a vasúton utazó betegek felismeréséről, leszállításáról és ápoltatásáról. Szigorúan utaltak arra, hogy „mindazon községek melyekben vasúti állomás létezik és orvos van megtelepedve, az ily utasok (betegek) átvételére köteleznek."

Az 1870–es évek elején Szatmárnémetinek körülbelül 18 000 – 18 300 lakosa volt[6]. A várost és környékét a következő egészségügyi intézmények látták el:

1. Az Irgalmasok kórháza, amelyet 1834–ben alapítottk. A Barátok terén lévő épületben 20–30 beteg befodagására méretezett kórtermek voltak. Az épületben nyilvános gyógyszertár is működött. E kórház fogadott betegeket a szomszédos vármegyékből is[7].

---

[1] Schroeder A. Steven, *Korszerű orvosi diagnosztika és terápia 1990*, Officina Nova Kiadó, Budapest, 1990, p.1023.

[2] Borovszky Samu (szerk.), *Szatmár vármegye története*, é.n., Budapest, p.511, 538.

[3] Szumowski Ulászló, *Az orvostudomány története*, Budapest, 1939,p. 584-585.

[4] Teleki Sándor, *Természet után*, Révai Testvérek Kiadása, Budapest, 1884,p. 59.

[5] *Szatmárnémeti tanácsülési jegyzőkönyv*, 1873, január 4, Szatmárnémeti Levél tar, F. IV., Lelt. sz. 122.

[6] *Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv*, 1875, január 11, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 9.

[7] Török István: *Az irgalmasrend szatmárnémeti kórházának története in Orvostudományi Értesitő*, 70. EME kiadása, Kolozsvár, 1998, 257-261.

2. A Szegények intézete (Instituo pauperorum), 1829–ben alapította Hám János püspök és a városi tanács közös elhatározás alapján. Épülete a Sinór (a későbbi Hunyadi) utcában volt. A rászorulókat kérvény és szegénységi bizonylat benyújtása alapján utalták be. Kórházi jelleget 1860 után kapott. 1867–ben — egy kimutatás szerint — 149 beteget kezeltek itt[8]. Az intézet gyógyszerszámláit a városi tanács fizette ki. Orvosai, gondnokai a szifiliszes kórházban is dolgoztak.

3. A Bujakóros (szifiliszes) kórház nem lehetett nagy befogadó képességű. 1870 első három hónapjában a kórházban 13 forint 18 krajcárt költöttek gyógyszerekre. 1872–ben összesen 33 nőt ápoltak itt. Férfiaknak fenntartott kórtermei ekkor nem voltak, így csak nemibeteg nőket fogadhatott.

4. A „Szatmári Irgalmas Nővérek" kórodája a zárda falain belül működött. Itt az apácákon kívül városi idős nőket is ápoltak.

5. A Katonai kórház épülete, eddigi ismereteink szerint az úgynevezett „Dinnyéskert" szélén volt. Ebben az intézményben a közös hadsereg és a honvédség betegeit kezelték.

1873 tavaszán a belügyminisztérium időnként tájékoztatta a városi tanácsot a kolerajárvány állásáról. Ezért április 19–én Jéger Kálmán városi főorvos és Kiss Gedeon főkapitány indítványozzák a városi tanácsnak, hogy béreljen ki egy házat, amit szükség esetén kolerakórháznak fognak használni. Ekkor még nem indokolt a szükségkórház felállítása, a határozatba beírják, hogy „a helyiség kibérlésére nézve a városi tanács intézkedni fog".

A helyzet június második felében gyökeresen megváltozott. A járvány 19–én elért Szatmárnémetibe és 1873 június 21–én a következő bejegyzés került a tanácsi jegyzőkönyvbe: „az egészségügyi szakosztály határozata alapján cholerakórház helységül Molnár István városi őrmesternek lakóházát f. é. június 20–tól 1874 május 1–ig 180 (százhetvenöt) forintért kibérelte. Már egy beteg oda be is rendezkedett". A leendő költségek fedezésére 1000 forintot szavaztak meg. Fertőtlenítés végett beszereztek a fernezelyi raktárból 8 mázsa 20 fontos vasgálicot, és újabb 20 mázsa vásárlását is tervezték.

A kolerakórház helyének megválasztása nem lehetett a legszerencsésebb a városban állomásozó katonaság szempontjából. A 43–as honvéd zászlóalj parancsnoka június 24–én joggal tiltakozik a szükségkórház közelsége miatt. Az egyre sűrűsödő esetek nem tették lehetővé más házba való költöztetést. Jéger Kálmán június 28–án kijelentette, hogy a betegeknek „ rögtönös segélyre van szükségük". Ezért lófogatot rendelt a tanács a városháza elé (később egy másodikat is). Ezek szállították az orvosokat a betegekehz. Másban is döntöttek. Elrendelték a nagyobb csoportulások beszüntetését. Az iskolák vezetőségének javasolták az előadások befejezését, a vizsgák megtartását és a tanulók hazabocsátását. Kiss Gedeon, a városi kolerabizottság elnöke javasolta második ápolónő alkalmazását a szükségkórházba.

A halottak eltemetésével négy fegyenc foglalkozott, később számuk nyolcra elemkedett. Munkájukért pénzt és kosztpótlékot kaptak, mivel egy betegnek eltemetése kétségtelenül életveszélyes volt. Intézkedtek a már említett 20 mázsa gálickő elhozataláról.

[8] *Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv*, 1868, január 14, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Leit. sz. 3.

A katonaságot kérték, hogy mellőzze a tömeges szállításokat. Elrendelték egy szórólap kinyomtatását 2000 példányban „a lakosságnak az egészség megóvására, a követendő életmód folytatására". Ugyancsak kötelezték az orvosokat a betegek számának közlésére a rendőri hivatalokban vagy a gyógyszertárakban.

Mivel a kolerakórház kicsinek bizonyult, július 3–án bővítésre tettek javaslatot. Július 7–én Böszörményi Károly polgármester egy szükségkonyha felállítását szorgalmazta, ahol levest főznének „az inséggel küzdők számára". Ugyancsak ő említette, hogy a városi tanácsnak azokban a napokban 45 árváról kell gondoskodnia, a szegényebb betegeket pedig „ingyen orvosolják". Július 9–én Vajay Károly városi képviselő, volt 48/49–es honvédtiszt kijelentette, hogy a létező kolerakórház helyett egy nagyobbat kellene építeni vagy bérelni. Említés történik egy a helyi gyógyszertárakban megrendelhető „gyomorerősítő" szerről, amelyből naponta háromszor kellett meginni egy–egy pohárkával. Július 14–én a városi tanács közgyűlésén Nagy Ignác főispán elnökölt[9]. A város vezetői beszámolót tartottak a járványról és a lakosság helyzetéről. Ezek szerint a kolerás megbetegedések száma 11–éig elérte a 216–ot. Ebből meghalt 109 személy, ápolás alatt maradt 80 beteg, 59–en részesültek kórházi kezelésben.

1. táblázat

Kórházban kezeltek száma	meggyógyult	meghalt	kórházi ápolás alatt maradt
39 férfi	12 férfi	14 férfi	13 férfi
18 nő	4 nő	10 nő	4 nő
2 gyermek	1 gyermek	-	1 gyermek
Összesen 59 személy	**17 személy**	**24 személy**	**18 személy**

Július 18–án a városatyák döntöttek egy barakkórház építéséről a hídon túli Juracskó majorral szembeni telken. Sztanacky János főszámvevő egy jelentésében a szaporodó kiadások miatt a városi pénztár fizetési képtelenségéről írt. A városi tanács kénytelen volt 5000 forint államsegélyt kérni. Közben megmozdult a társadalom is. A nőszövetség a koleracseppek kiosztásánál segédkezett. Július 26–án érkezett meg az újonnan kinevezett szatmári püspök, Schlauch Lőrinc 500 forintos adománya, melyet azzal a kikötéssel kapott a város, hogy „azt belátása szerint a cholerajárvány alkalmából a szegények nyomorának enyhítésére fordítsa."

Ugyancsak ekkor hozták nyilvánosságra Serly Gusztáv miniszteri járványbiztos észrevételeit, tanácsait tartalmazó jelentését. Szatmár vármegye tiszti főorvosa Szatmárnémetiben tett ellenőrző látogatása alkalmával intézeteket (apácazárda, törvényszék, stb.) és magánházakat látogatott meg. A városi betegápoldában a szennyvíz elvezetésének megoldását szorgalmazta. A közvágóhíd környékének fertőtlenítését ajánlotta. Az épülő barakkórház befejezését sürgette, tanácsolta, hogy az épületet konyhával, mosódával lássák el. Döntött az árnyékszék és a halottasház elhelyezéséről. Fertőtlenítésre vasgálicos vizet javasolt, a betegek ágyneműira, ruháira pedig klórmeszet. A temetőkben halottasházak (ravatalozók) felállítását rendelte el. A betegeknek akkor

[9] *Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv*, 1873, július 14, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 7.

megfelelőnek tartott étkezést ajánlott. Javasolta, hogy az emberek kerüljék a zsúfolt lakásokat, vendéglőket, kávéházakat. Beszünette a vásártartást.

Az egyházak anyakönyvei szerint Szatmárnémetiben a kolerában elhunytak száma meghaladta az ötszázat[10][11][12][13][14][15]. Az utolsó kolerás elhalálozások szeptember hónap elején történtek.

2. táblázat

Kolerában elhunytak száma	Római katolikus	Ref. Szatmár	Ref. Németi	Gör.kat. Szatmár	Gör.kat. Németi	Zsidó	Összes
1873 Június	3	4	4	6	7	-	24
1873 Július	56	71	112	60	45	31	375
1873 Augusztus	26	21	28	26	10	8	119
1873 Szeptember	1	-	-	-	-	1	2
1873-es Járvány	86	96	144	92	62	40	520
Össz-halálozás	285	292	288	193	151	117	1326

Az 1873-es járvány idejében működött egy városi kolerabizottság. Tagjai közül legtöbbször vannak megemlítve a jegyzőkönyvekben: Kiss Gedeon elnök, Jéger Kálmán orvos, Sándor József gazdasági tanácsos. Az orvosok közül elsőnek Serly Gusztáv Vármegyei tiszti főorvos nevét lehet említeni, mert neki fontos szerep jutott a járvány elfolytásában. Mint kinevezett járványbiztos joghatósága kiterjedt az egész vármegye területére. Jéger Kálmán városi főorvosnak bizonyosan gyakran kellett határozottan fellépnie, hogy a járványellenes rendelkezéseket betartsák. Az orvosi kar tevékenységét is ő szervezte, irányította. 1873-ban Szatmárnémetiben gyógyitott még: Szappanos József (Szatmárért felelős alorvos), Schwarcz Jakab (Németiért felelős alorvos), Stern Adolf dandárorvos, Krecz János ezredorvos, Mayer József, Váczi Károly, Tomcsányi Imre, Tamássy Edvin. Az irgalmasok kórházában Bokor Clarentius tevénykedett. Fekete Soma főorvos a járvány időtartalmára Máramarosba nevezték ki kolerabiztosnak. Kőszeghy Mihály ki hosszú évekig volt városi főorvos, a járvány ideje alatt hunyt el. A városban élt még idős Korányi János is, ki még az 1830-as években telepedett le Szatmárnémetiben[16]. A gyógyszerészek közül Bossin József, Böszörményi József és Lengyel Márton jelenléte bizonyított[17].

A XIX. század sorozatos kolerajárványai kihivást jelentettek az orvosok, a kutatók számára. Végül Robert Kochnak sikerült felfedeznie a kórokozó vibriót. 1873 nyarán a szatmárnémeti orvosok igyekeztek a betegeket izolálni és szenvedéseiket az akkor ismeretes gyógyszerekkel enyhiteni. A fertőtlenitéshez vasgálicos oldatot, valamint klórmeszet használtak. Egy szórólap kinyomtatása és szétosztása az emberek között

[10] *Szatmárnémeti római katolikus egyházi anyakönyv*, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1329.
[11] *Szatmárnémeti református egyházi anyakönyv*, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1336.
[12] *Szatmárnémeti református egyházi anyakönyv*, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1333.
[13] *Szatmárnémeti görög katolikus egyházi anyakönyv*, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1315.
[14] *Németi görög katolikus egyházi anyakönyv*, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1333.
[15] *Szatmárnémeti zsidó hitközségi anyakönyv*, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 1349.
[16] *Összeirása Szatmár-Németi területén országgyűlési képviselő választásra jogosultaknak 1872. évben*, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Városi iratok.
[17] Csirák Csaba, *Életrajztár* în *Egészségügyi-történeti dolgozatok, Otthonom Szatmár megye 6*, Europrint Kiadó, Szatmárnémeti, 1997,p. 223, 224, 263.

beilleszkedik abba amit ma egészségügyi nevelőmunkának neveznek. Erőfeszitéseiket támogatta a város vezetősége. Az év tragikus eseményei bebizonyitották, hogy a közegészségügy fejlesztését nem szabad elhanyagolni. Néhány orvos, gyógyszerész önfeláldozó munkája nem helyettesítheti egy, a kor igényeinek megfelelően felszerelt kórházat. Világossá vált a városatyák előtt, hogy az anyagi források növelése mellett növelni kell az orvosok, ápolók, bábák számát. 1875, január 11-én Jéger Kálmán a városi tanács közgyülésén 11 orvostudorról, 5 sebészmesterről, 19 szülésznőről beszélt[18]. 1886-ban egy polgármesteri jelentésből kitűnik, hogy ekkor Szatmárnémetiben már 13 orvostudos, 6 sebész, 24 szülésnő és 4 gyógyszerész működött.

1875-76-ban egy új kórház kezdte meg működését: a homeopátiás kórház. Az anyagi hátteret a fenntartásához gróf Majláth hagyatékának kamatai képezték[19]. 1873 után folytatódott a pénzbeli adományok felajánlása és gyűjtése egy új közkórház épitésére. Egyszerű falusiak, városi polgárok, értelmiségiek adtak pénzt a munkálatokra[20]. El is készült az épület, 1880 őszén adták át a használatnak. Az új létesítmény szabályzatának első pontja kimondta: a közkórház 72 ágyra lévén berendezve minden jelentkező beteget legyen az vidéki vagy helybeli, hazai vagy külföldi, különbség nélkül felvesz[21]. Igy elmondhatjuk, hogy közegézségügyi szempontból az 1873-at követő évek a keresések és megoldások esztendeivé váltak Szatmárnémetiben. Ha voltak is olykor kolerás esetek[22] olyan súlyos járvány mint az 1873-as többé nem alakult ki.

Idézzük végül még egyszer Szatmárnémeti tanácsának jegyzőkönyvét az orvosok 1873-as tevékenységéről "Méltó elismerést érdemeltek ki a tiszti orvosok, kik minden félelmet levetkezve teljes szorgalommal, odaadással siettek minden egyes esetnél az orvosi tudományt alkalmazni".

Epidemia de holerã din 1873 la Satu Mare

(Rezumat)

În secolul al XIX-lea pentru locuitorii Europei holera a constituit cea mai temută boală infecto-contagioasă. Vibrionul holerei a fost agentul patologic cauzator al unor epidemii grave în 1831, 1836, 1848-1849, 1855, 1866, 1872-1873. Pentru a exemplifica mărimea pierderilor umane ajunge să amintim că doar în Satu Mare, oraș care în 1873 avea 18000-18300 de locuitori, s-au înregistrat 520 de decese cauzate de această boală. Numărul celor îmbolnăviți desigur a fost și mai mare.

În lucrare sunt enumerate așezămintele spitalicești sătmărene din a doua jumătate a secolului trecut. Numărul mic de bolnavi care au putut fi internați și tratați în aceste ospicii a constituit un neajuns ce a ieșit în evidență cu ocazia epidemiei din vara anului 1873. Pentru conducerea orașului anii următori au devenit ani de căutări și de ameliorări

[18] *Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv*, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 9.
[19] "Szatmár" (hetilap), XII, évf., 17. szám (1886, április 24).
[20] "Szamos" (hetilap), VII. évf., 2., 4. sz. (1875, január 10 és 24).
[21] *Szatmárnémeti Városi Tanács, közgyűlési jegyzőkönyv*, 1884, március 10, Szatmárnémeti Levéltár, F. IV., Lelt. sz. 16.
[22] Pólya Jenő, *Az orvostudomány regénye*, Béta Irodalmi R.T., Budapest,p. 1941, 291.

în domeniul ocrotirii sănătății. S-au deschis spitale noi: cel orășenesc cu 72 de paturi și cel de homeopatie, iar cele vechi au fost reorganizate. Tot în această perioadă a crescut și numărul medicilor, chirurgilor, moașelor.

Aplicarea fermă a măsurilor de profilaxie individuale și colective, modernizările asistenței sanitare din Satu Mare au făcut ca în deceniile următoare, cu excepția unor cazuri sporadice, epidemii atât de grave ca cea din 1873 n-au mai avut loc.

Cholera Epidemic from 1873 in Satu Mare

(Summary)

In the XIX-th century cholera was the dreaded contagions disease for the inhabitants of Europa. The most serious epidemics cased by cholera's vibration was in 1831, 1836, 1848-1849, 1855, 1866, 1872-73 years. In summer of 1873 in Satu Mare was registered 520 demises caused by this diseas. The number of fail in was bigger. In the paperthere are enumerate the hospital's buildings as wel names of some physicians and pharmacists. The firm application of individual and community prophylaxis mode as afterwards didn't appeared such serous epidemics like that of 1873 year.

Un însemnat fond de carte veche românească

Eugen Glük

Cercetările efectuate în bibliotecile din Budapesta, au dovedit că în patrimoniul lor se găseşte un însemnat tezaur de carte românească veche. Nu este nimic întâmplător în această constatare, dat fiind faptul că începând cu ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea, atât Pesta cât şi Buda au jucat un rol important în editarea cărţilor româneşti. Cele mai multe dintre acestea au fost imprimate în tipografia universităţii şi între colaboratorii acestora au figurat şi cei trei corifei ai Şcolii Ardelene: Samuil Micu Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior. De asemenea, pe parcursul perioadei, până în anul 1919-1920, din diverse motive politice, culturale şi juridice s-a concentrat la Budapesta o importantă intelectualitate românească, între care figurau şi nu puţini bibliofili a căror lăsăminte, în bună parte, au ajuns în patrimoniul public, ca de exemplu colecţia Todorescu.

Cercetările noastre s-au concentrat la cele două colecţii principale de carte românească veche: Biblioteca Universitară şi Biblioteca Naţională Széchenyi. Spre norocul ştiinţei şi al culturii, cărţile sunt conservate cu mare grijă, doar metodologia cataloagelor crează anumite greutăţi.

În Biblioteca Universităţii cărţile româneşti vechi au ajuns în principal prin depunerea exemplarelor legale din partea tipografiei amintite. Cercetările noastre s-au putut concentra doar asupra patrimoniului actual, fără să putem identifica exemplarele ce au căzut victimă zguduirilor istorice. Nu am avut posibilitatea să cercetăm exhaustiv poeziile omagiale deoarece această colecţie aşteaptă recatalogarea.

Biblioteca Naţională Széchenyi, fondată în 1802, a căutat să colecţioneze cărţi româneşti vechi. În acest sens, un rol deosebit l-a jucat preluarea bibliotecii Teodorescu, prin donaţia văduvei colecţionarului, înscrisă în evidenţe din 1922[1].

La fel, după cel de al doilea război mondial, s-a catalogat lăsământul lui Constantin Şulică, fost director al Bibliotecii Universităţii din Seghedin şi profesor la Cluj (1940-1944)[2].

Imprimatele româneşti nu au fost înregistrate unitar. Imprimatele mai mici au fost incluse în colecţia denumită "Aprónyomtatványtár". la un moment dat, imprimatele româneşti şi slovace, în parte au fost extrase din cutiile care grupează pe ani lucrările, creîndu-se două colecţii speciale. Identificarea imprimatelor din această categorie, fără catalog sistematic, este facilitată de cunoscuta lucrare bibliografică româno-ungară a lui Veres Endre[3], zisul catalog de München şi cel de specialitate privind "Régi Nyomtatványok Tára"[4]. Nici această bibliotecă nu a fost imună de zguduirile trecutului, ceea ce a determinat ca unele lucrări cunoscute din patrimoniul bibliotecii să nu se mai găsească.

În Biblioteca Naţională Széchenyi am înregistrat 194 titluri, disponibile în 217 exemplare[5]. În depozitele Bibliotecii Universităţii sunt în evidenţă 54 opere în 69

---

[1] Din motive de spaţiu am redat prescurtat titlurile cărţilor identificate. În problematica studiată vezi: Akantisz Viktor, *Dr.Todorescu Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára.* (Biblioteca veche maghiară a lui dr. Todoreszku Gyula şi a soţiei lui Horváth Aranka) Budapest, 1922; Millich János, *Dr. Todoreszku Gyula (1866-1919),* Magyar Könyvszemle, 1919, p. 118-120.

[2] Şulică Szilárd, *Tudomány és szeretet. A kolozsvári egyetem román irodalom történeti tanszékének feladatairól.* (Ştiinţă şi iubire. Sarcinile catedrei de istoria literaturii române a Universităţii din Cluj), Kolozsvár, 1942.

[3] Veress Andrei: *Bibliografia româno-ungară* I-III, Bucureşti, 1931-1935.

[4] Országos Széchenyi Könyvtár (în cont. O.Sz.K.), *Régi nyomtatványok tara, cyrillbetüs gyüjtemény*, (mss).

[5] O.Sz. K., XII. Lit. 465 a

exemplare. Deci în cele două mari biblioteci budapestane figurează 248 titluri cu 286 exemplare. Studierea paralelă a evidențelor a dovedit identități de opere, ceea ce face ca numărul lor să se reducă la 223. Marea majoritate a patrimoniului provine din tipografiile din Ungaria, respectiv Transilvania contemporană, potrivit tabelului de mai jos:

Locul apariției	Opere	%
Buda şi Pesta	126	56,50
Blaj	22	9,86
Bucureşti	16	7,17
Oradea	15	6,72
Sibiu	8	3,58
Viena	7	3,13
Iaşi	7	3,13
Râmnic	5	2,24
Târgovişte	4	1,79
Buzău	2	0,89
Timişoara	2	0,89
Calocea	1	0,44
Târnavia	1	0,44
Govora	1	0,44
Câmpulung	1	0,44
Tg.-Neamţ	1	0,44
Alba-Iulia	1	0,44
Braşov	1	0,44
Petrograd	1	0,44
Veneţia	1	0,44
Total:	223	

În ceea ce priveşte distribuţia zonală vom găsi următoarea situaţie:

Zona de apariţie	Opere	%
Ungaria	128	57,39
Ardeal, Partium, Banat	49	21,97
Ţara Românească	29	13,00
Austria	8	3,58
Moldova	8	3,58
Rusia	1	0,44
Total:	223	

În ceea ce priveşte timpul de apariţie putem întocmi următorul tabel:

Epoca	Opere	%
sec. XVI	2	0,89
sec. XVII	12	5,38
1701-1750	15	6,72
1751-1775	14	6,27
1776-1790	19	8,52
1791-1800	13	5,82
1801-1810	40	17,93
1811-1820	55	24,66
1821-1830	53	23,76
Total:	223	

Este evident că elementul principal în colecţiile studiate l-au reprezentat cărţile bisericeşti, reprezentând un stoc de 69 opere. În urma reducerii importului de cărţi bisericeşti transcarpatice şi apoi, sistarea lui, rolul dominant în editarea acestora a revenit Budei, Blajului şi Sibiului. Tezaurul de carte bisericească se divide în următoarele opere:

Titlul	Opere
Acatist	5
Apostol	3
Catavasier	8
Ceaslov/Polustav	12
Chiriacodromion	1
Liturghier	6
Minei	2
Misterion	3
Molitvenic	3
Octoih	6
Psaltire	11
Stornic	1
Strastnic	1
Tipicon	1
Triod	5
Tropariu	1
Total:	69

În cele două biblioteci s-au identificat şapte ediţii majore ale textelor biblice, în opt exemplare, ce puteau fi utilizate atât în cadrul ceremoniilor, dar şi pentru studiu individual sau în grup[6]. Între ele primează "Noul Testament", apărut în 1648 la Alba-Iulia, ce stă la dispoziţie în două exemplare. Menţionăm şi "Evanghelia", tipărită la Bucureşti în 1682. Este o raritate şi "Evanghelia" tipărită în 1769, la Calocea cu litere latine şi ortografia limbii maghiare, editorul, călugărul piarist Biró Daniel, neavând la îndemână ortografie românească modelată la literele amintite. Apariţia a fost asigurată de o moşieră de origine

[6] O.Sz.K. şi Egyetemi Könyvtár (în cont. E.K.) Cărţile rituale au fost catalogate pe baza titlului.

română din Sântana (judeţul Arad)."Evanghelia" ce a văzut lumina tiparului în 1799, la Buda, de fapt este a doua ediţie a celei din Calocea. Opera amintită s-a reeditat şi în 1812, la Buda[7].

Din import provine "Noul Testament", publicat în 1817, la Petrograd, potrivit dispoziţiei Sfântului Sinod al bisericii ruse. Menţionăm şi "Apocalypsul", produs în 1816 de tipografia din Buda[8].

Găsim un număr de exegeze biblice, catechizme, dispoziţii de disciplină bisericească şi îndrumătoare pentru o viaţă morală creştină (25 opere, 33 ex).

Între exegezele biblice prioritar apare "Evangheliile cu învăţătură" , editată la Alba-Iulia în 1641. Peste şase ani, a fost difuzată din Iaşi, cu binecuvântarea mitropolitului Varlaam, "Cartea românească de învăţătură", ce provine din colecţia Todorescu. Tipografia de la Mănăstirea Dealul, în 1644 a imprimat "Evanghelie învăţătoare". În 1642, o lucrare similară apăruse la Govora. Poate fi consultată "Cazania de prăzmuire", apărută în 1742 sub îngrijirea lui Ilie Miniat. O carte cu conţinut similar a ieşit la 1781, de sub teascurile din Râmnic.[9] Tot cu acelaşi subiect s-a realizat opera lui Gessner, de fapt o istorie biblică transplantată în româneşte în 1818, de Alexandru Beldiman cu titlul "Moartea lui Abel"[10] .

Catehismele în general au aparţinut sistemului educaţional religios al greco-catolicilor şi se adresau unor grupuri sociale având exigenţe diferite, (9 opere, 10 ex). Prima ediţie reparată este cea tipărită în 1726, la Tîrnavia, sub îngrijirea iezuiţilor. De fapt, a fost tradus textul destinat iniţial rutenilor cu titlul "Catechizmu sau învăţătura". Odată cu consolidarea bisericii unite au intrat în circulaţie opere originale. "Învăţătura creştinească" a fost publicată la Blaj în 1755. În 1780 au fost puse în circulaţie catechismele mari şi mici, anume "Catechizmul cel mare pentru învăţarea tuturora" şi "Catechizmul pentru învăţătura tinerilor"[11]. În continuare catechisme au apărut în paralel la Buda şi Blaj. Din tipografia capitalei ungare s-a identificat "Învăţătura creştinească", iar de la Blaj cea îngrijită de Ioan Bob, cu titlul "Carte de învăţătură".

Renumita operă a lui Claude Fleury "Catechismul cel mic istoricesc " a fost tradusă de V. Colosi, în 1814[12].

Probleme de disciplină bisericească conţine "Cartea despre datorinţele presbiterilor paroicalnici" ce provine dintr-un original rusesc, transpus în sârbă şi apoi în limba română, fiind multiplicată la Buda, în 1798. Lucrarea originală din acelaşi domeniu, ieşita de sub condeiul lui Dimitrie Ţichindeal, a apărut tot la Buda în 1808, cu titlul "Epitemul sau scurta arătare pentru sânta biserică". Cărţulia dădea indicaţii practice, mai ales în legătură cu liturghia de rit răsăritean. "Cuvântarea despre posturi", editată la Buda în 1828, oferea orientare în legătură cu sistemul posturilor în biserica răsăriteană[13].

"Cuvântări duminicale" (Buda, 1815), de fapt cuprinde schema unor predici duminicale. În ambele biblioteci poate fi citită lucrarea lui D. Darvari "Mai nante găsire spre cunoştinţa de Dumnezeu" tălmăcită în româneşte de E. Poseca. Dinicu Golescu a publicat la Buda în 1826, o "Adunare de pilde". Poate tot lui îi aparţine şi lucrarea "Adunarea de tractaturi", editată în acelaşi an. Promovarea vieţii religioase a servit o celebră carte a lui Toma de Kempis cu titlul "De urmarea lui Hristos", tradusă chiar de

[7] O.Sz.K. 504606, 821914, 824852, 1967/ b 398-54.
[8] *Ibidem*, Bibl. XII 871, E.K., G.A 6490 colig. 3.
[9] O.Sz.K. 1966/V. 242-2198 / 43, 2189/ 96, 1952/ b.4206.
[10] *Ibidem*, 821913, E K, A a 1365.
[11] O.Sz. K. 322808, 323941, XII catech 380, 541
[12] *Ibidem*, 323941, 631812, XII. catech 594 a, E K, G A 6490 colig 3.
[13] O.Sz.K. XII, Lit. 1460, E K Ae 4 e 474 colig. 1, A e 4761, G A 6461

Samuil Micu - Clain şi tipărită la Buda, în 1812. Răspândirea ideilor deiste şi chiar ateiste în secolul al XVIII-lea, a determinat apariţia multor lucrări apologetice în apărarea credinţei. Astfel, am putut vedea o asemenea lucrare apărută la Bucureşti în 1819, ce viza în special ideile lui Voltaire[14]. Tot de domeniul publicaţiilor bisericeşti aparţine şematismul diecezei greco-catolice din Oradea, publicat în 1813[15].

Laicizarea treptată a vieţii sociale, spijinită într-un fel şi de regimul absolutismului iluminist, instaurat la Viena, a dat impuls şi literaturii moralizatoare (11 opere, 15 ex). Ideile iluminismului străbat în "Floarea adevărului pentru pacea şi dragostea de obşte" (Blaj, 1750). Idei similare a plămădit şi "Floarea darurilor", tipărită la Braşov în 1807. "Pravila de obşte asupra faptelor rele şi pedepsirea lor", ieşită dintr-o imprimerie vieneză în 1788, tratează probleme penale în spirit iozefinist[16]. Au fost traduse şi câteva din lucrările valorosului poet sârb Dositei Obradovici. În primul rând, amintim "Adunarea de lucruri moraliceşti", tălmăcită de Dimitrie Ţichindeal (1808). Peste trei ani, din tipografia universitară a ajuns la public "Îndemnuri către învăţătura tinerimei cei româneşti", destinată ca dar de Anul Nou, generaţiei tinere[17]. Tot pe un ton paternal a fost concepută cărţulia "Chiemarea la cercare a tinerimei", care prin prezentarea realizărilor şcolii din Lipova a căutat să îndemne tineretul la afecţiune faţă de învăţătură[18].

În anul 1813, au fost publicate la Buda alte două cărţi, cu scopul explicit de a pune în lumină problema ascensiunii morale. Protopopul ortodox Ioan Theodorovici, din comitatul Caraş, pe spesele lui a obţinut tipărirea disertaţiei intitulată "Moralnice sentinţe". Un alt autor, rămas anonim, a căutat să stârpească slăbiciunile umane morale prin publicaţia "Îndreptări moraliceşti". Tot la Buda, în 1815, Ioan Tincovici a căutat să influenţeze cititorii săi prin lucrarea intitulată "Înţelepte învăţături". Într-o tonalitate patetică au fost formulate bunele sfaturi materne, adresate tineretului în creştere prin "Sfatul maicei către tinerime" (Buda, 1815).

În timp ce cărţile amintite aveau drept scop ridicarea morală, o altă publicaţie urmărea educaţia civică, desigur în spiritul fidelităţii faţă de regimul existent. "Datorinţele a subdeţilor către monarhul lor" a apărut atât în 1805 cât şi în anul următor[19].

Din tipografia universitară de la Buda au ieşit câteva lucrări filosofice şi social-politice. În acest sens, s-au identificat patru titluri, în cinci exemplare. La vremea respectivă cel mai mare răsunet l-a avut cartea lui Dimitrie Ţinchindeal ieşită în 1814, cu titlul "Filozoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături". De fapt, autorul a mers pe linia lui Dositei Obradovici, dar fabulele lui au depăşit menirea de a contribui la înnobilarea morală, şi au conţinut câteva critici categorice la adresa rânduielilor feudale şi a absolutismului imperial vienez. După apariţia volumului, în scurt timp, autorul a avut neplăceri, reuşind să evite încarcerarea cu ajutorul abil a lui Petru Maior.

Între lucrările filozofice teoretice găsim opera lui Baumeister "Logica", ce a fost pusă în circulaţie la Buda în 1799, pe baza tălmăcirii lui Samuil Micu-Clain. Un fragment din opera lui Reineccius a fost prezentat în versiune românească de E. Poteca. O lucrare originală şi voluminoasă a fost publicată în 1830, de Pavel Vasici-Ungurean, care în 285 pagini a dezbătut problemele indicate de însuşi titlul volumului "Antropologhia" [20]. Mai

[14] E K, Ab 10357, 10358, 07435, G A 6493, A a 5592.
[15] O.Sz K 8177, 286341, 308294, 801396, XII Mor 5588, 1954/B 4205, 4871.
[16] *Ibidem*, 324007, 821938, XII pr, 555
[17] *Ibidem*, 5971/ 1, E K, G B 1873, A d 10810, F C 5045.
[18] *Ibidem*, Colecţia de imprimate mărunte.
[19] O.Sz. K. 301896, XII Mor 5568, VII A h sp 1165, E K, A b 10797, F C 5049, 5058
[20] O Sz K 202528, 234518, 285732, VI Antr 800, E K, F a 6170 G B 1971, D A 1289.

multe cărţi oglindesc străduinţele referitoare la organizarea şi înbunătăţirea programei analitice a şcolilor româneşti. Ideile respective au fost difuzate atât prin regulamente oficiale cât şi materiale de îndrumare. Cunoaştem trei tipărituri de acest fel însumând cinci exemplare. "Regulele şcolasticeşti" au fost publicate în două ediţii în 1806 şi 1816.

Dimitrie Ţinchindeal a oferit publicului "Arătare despre starea acestora nouă introduse şcholasticeşti învăţături ale naţiei româneşti", Buda 1813[21]. Îmbunătăţiri metodologice au fost promovate prin tălmăcirea unei renumite lucrări a lui Villaume de către Naum Petrovici, cu titlul "Pedagogia şi methodicaia" (Buda, 1818). Tot acolo şi în acelaşi an, a văzut lumina tiparului şi îndrumătorul "Manuductor pentru învăţători sholasticeşti". În sfârşit, am dat de urma lucrării lui Damaschin Bojincă "Dregătorul bunei creşteri ", întocmită cu acelaşi profil[22].

Alături de aprovizionarea comunităţilor bisericeşti româneşti cu cărţile de cult, o sarcină fundamentală a tipografiilor în funcţiune în bazinul intracarpatic, a fost aprovizionarea şcolilor cu manuale. O sarcină prioritară a constituit editarea abecedarelor, numite "Bucoavne". Au fost găsite trei ediţii din anii 1787, 1793, 1797, prima provenidn de la Blaj, iar celelalte două de la Sibiu[23].

Cunoştinţe mai elevate au constituit obiectul unor lucrări care căutau să ofere îndrumări pentru îmbunătăţirea compunerii. În această direcţie în 1803 a fost publicată la Sibiu "Învăţătură foarte folositoare pentru facerea răvaşului sau scrisoarelor", găsită în două exemplare. Acelaşi subiect este abordat şi în "Ducere de mână către frumoasa scriere românească" (Buda 1811), identificat tot în două exemplare[24]. De asemenea în două exemplare poate fi studiat îndrumătorul redactat de Constantin Diaconovici-Loga "Orthografie", multiplicată la Buda, în 1818. Aceluiaşi autor de seamă i se poate mulţumi şi "Gramatica românească", Buda 1822, disponibilă în două exemplare. Ambele biblioteci budapestane studiate dispun de "Gramatica românească" a lui Radu Tempea, apărută la Sibiu, în 1797. Paul Iorgovici a elaborat "Observaţii de limbă românească", de fapt o disertaţie filologică, difuzată în 1799[25].

Cunoaşterea istoriei, respectiv predarea ei, a urmărit P. Kenghelat, prin redactarea cărţii intitulată "Istorie universală" / part. I. /, ce a ieşit din tipografia din Buda în 1824. De fapt, textul original a fost întocmit sârbeşte şi apoi, tradus în româneşte. În domeniul geografiei apare "Gheografia sau scrierea pământului", de I. Theodorovici, publicată la Buda, în 1814 şi 1815, în patru fragmente. În sfârşit, a fost cuprinsă între obiectele programelor analitice şi matematice ceea ce a generat un necesar de manuale. Deocamdată, necesarul a fost descoperit prin traduceri. S-au putut vedea în două exemplare manual "Povăţuire către învăţătura săcoatei sau arithmetică", imprimată în 1805. În 1822 a succedat "Povăţuire către aritmetică"[26].

În studiul limbilor străine, în mod natural în Transilvania, a existat interes prioritar faţă de însuşirea limbii germane. Nu în ultimă instanţă necesitatea cunoaşterii limbii germane era corelată şi de faptul că era limba oficială a armatei cezaro-crăieşti. Macedoromânul Gheorghe Roja în 1808, a căutat să-i sprijine pe confraţii lui, obişnuiţi cu scrierea greacă, să poată trece la cea românească cu litere latine. Opera lui purta titlul "Măiestria ghiovăşirii româneşti cu litere latine".În două ediţii (1821, 1823) şi patru

[21] *Ibidem*, 118484, 198559, E K F C 5057, F e 580.
[22] O Sz K 305851, 308294, 801396, VI Paed 5083, E K. 07435
[23] O Sz K, 323949, 801470, 86525.
[24] *Ibidem*, 323288, II. Graph 400, E K , F C 52/ 3, 6, 11.
[25] O Sz K 802583, 821935, 185, 192, 1952/ 135049, XII Lit. 536/ 1, E K, H C 2557, 2644.
[26] O Sz K III Geo 410, Math 407, VI Paed 1162 a, 1952/ b 7779, E K, G A 6477

exemplare s-a identificat cartea lui Clemens Andreas "Walachische Sprachlehre", destinată doritorilor de a-şi însuşi limba română[27].

Tot Clemens Andreas a pus în circulaţie la Buda, în 1823, dicţionarul său român-german, respectiv german-român, cu titlul "Kleine walachisch-deutsch und deutsch-walachische Wörterbuch". Apariţia "Lesiconului românescu-latinescu-ungurescu-nemţescu" a fost un eveniment cultural de seamă[28].

Lucrările geografice, respectiv tratarea situaţiei altor state, a constituit subiectul mai multor cărţi. S-au identificat în cele două biblioteci studiate şapte publicaţii de acest fel. În 1816 a ajuns în mâna cititorului prezentarea lui I. H. Kampe "Descoperirea Americei" din care au fost reperate două exemplare. Peste zece ani, tot acolo, s-a ridicat scrierea lui T. Thorthon "Starea Valachiei şi a Moldovei". Dinicu Golescu, tot în capitala ungară, a editat în 1826, "Însemnare a călătoriei mele", care se păstrează în nu mai puţin de şase exemplare. Învăţătorul pestan George Montani a publicat o lucrare, "Gesprach", în care simulează o conversaţie între un prieten din Turcia şi un cetăţean din Pesta, ceea ce îi oferă prilejul să abordeze importante probleme sociale şi politice în viziune iluministă. În "Străinul în Pesta" apare un cetăţean din alte părţi care încearcă să se orienteze în acest oraş de pe Dunăre şi care înregistrează cele văzute, trecând tot printr-un filtru iluminist[29].

Mai multe publicaţii urmăreau ridicarea economică a ţărănimii prin popularizarea metodelor avansate de producţie. Au fost găsite 13 titluri în 17 exemplare. O consultanţă agricolă conţinea "Povăţuirea către economia de câmp", difuzată în 1806. În două ediţii, publicate în 1807 şi 1819, a apărut o lucrare mult mai largă de sinteză, pusă în circulaţie într-un tiraj neobişnuit de mare, cu titlul "Cartea de mână pentru bine orânduită economie. Lucrarea câmpului şi pentru plămădirea şi pinduirea vitelor şi a păsărelor celor casnici". Lucrarea de fapt, a fost traducerea originalului elaborat de G. Obradovici[30].

Vinificaţiei modernizată i-a servit tălmăcirea studiului redactat de renumitul abate Mitterpacher şi publicat la Buda în 1813, cu titlul "Agonisirea viţei de vie". Cartea "Creşterea frăgarilor", editată la Buda în 1823, pleda pentru înmulţirea plantaţiilor respective, având ca scop final promovarea producţiei de mătasă. În acelaşi an şi în acelaşi loc Ioan Tomici a pus la dispoziţia celor interesaţi cartea "Cultura bonbinelor", oferind sfaturi practice. De asemenea, a publicat la scurt timp după apariţia cărţii precedente, îndrumătorul privind "Cultura albinelor"[31]. La sfârşitul secolului al XVIII-lea statul a început să promoveze cultura tutunului. În acest scop, în 1790, s-a publicat la Viena o metodologie cu titlul "Învăţătură pentru tăbăcari". Tipografia universitară din Buda s-a raliat cu întârziere acestei sarcini. În două exemplare poate fi citită "Învăţătură pentru lucrătorii de tabacă", tipărită în 1823.

La începutul secolului al XIX-lea a existat credinţa că în Ungaria şi Transilvania ar fi posibilă o producţie voluminoasă de bumbac. În acest context s-a publicat în 1810, în traducere la Buda, îndrumătorul lui Carol Filibert de Lastryne "Învăţătură despre bumbac". Înviorarea culturii sfeclei de zahăr urmărea şi cartea editată la Buda în 1812, cu titlul "Paintru zahăr". O lucrare editată în 1828, tot la Buda, căuta să atragă atenţia asupra utilităţii cultivării cânepei. Ca urmare în 1828, la Buda a fost întocmită "Învăţătură despre cultura sau lucrarea cânepei". Atât aceasta cât şi cea dedicată producţiei de zahăr, figurează

[27] O Sz K 302462, 628015, VI Lit. f. 533, 535, E K, G B 6704, Hb 4232/3, H C 219.
[28] O Sz K 313593, 624013.
[29] *Ibidem*, 102043, 131856
[30] O Sz K 308584, V Oec 1254, E K, F C 4477.
[31] O Sz K 308831, 308440, 71933, 68511, 209802, 801879, V Oec 1173.

în câte două exemplare[32]. Pierderile mari în şeptelul de animale, datorită epidemiilor respectiv lipsa Asistenţei medicinei veterinare, a constituit o problemă majoră a epocii. În această direcţie au oferit anumite remedii lucrările "Învăţătură adevărată a vindeca sfrantului", tipărită la Sibiu, în 1803. La Buda, în 1811, apare "Doftorie împotriva galbeziei oilor", fiind urmată în acelaşi loc, în 1816, de "Învăţătură despre doftoria boalelor de vite". Cele trei lucrări sunt înregistrate în patru exemplare[33].

În rândul oamenilor de ştiinţă locul prim revine corifeilor Şcolii Ardelene. Patrimoniul respectiv în cele două biblioteci se oglindeşte în următorul tabel:

Autor	Operă originală	Ex.
Samuil Micu Clain	5	7
Gheorghe Şincai	3	7
Petru Maior	6	13
Total:	14	27

De numele lui Samuil Micu-Clain se leagă în primul rând un exemplar din "Elemente linguae daco-romanae sive valachichae", editată la Viena în 1780, având concursul lui Gheorghe Şincai. Tot în anii petrecuţi la Viena, a tipărit "Dissertatio canonica de matrimonio" (1781) şi "Dissertatio de ieiuniis" (1782). "Theologia moralicească", a părăsit tipografia din Blaj în 1796 . Remarcăm şi apelul lui din 1806, redactat la Buda, în care pledează pentru răspândirea amintitului dicţionar redactat în paralel în patru limbi[34].

În cele precedente am amintit deja traducerile lui privind logica lui Baumaister şi "De urmarea lui Hristos"[35].

Din lucrările lui Gheorghe Şincai, în ordine cronologică, găsim prima dată gramatica lui destinată şcolilor româneşti şi care a fost multiplicată în 1783, la Blaj, cu titlul "Prima principia latinae gramatici que ad usum scholarum valachico-nationalium".

În trei exemplare se găseşte scrisoarea deschisă adresată în 1804 prietenului său Lipsky într-o problemă cartografică /"Epistolia "... / Atât aceasta cât şi ediţia revăzută la 1805 din "Elementa linguae daco-romanae sive valachiche" au apărut la Buda, cea din urmă găsindu-se în trei exemplare[36].

Petru Maior apare în colecţiile budapestane studiate cu un număr mai apreciabil de opere. Astfel, în 1809, a publicat la Buda "Didachii...învăţături pentru îngropăciunea pruncilor morţi", precum şi "Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi". Aceste două cărţi aveau menirea să ofere o schiţă preoţilor cu ocazia predicii rostite la înmormântări. Se pot identifica trei exemplare din lucrarea lui "Prediche... la toate duminicele şi sărbătorile anului", Buda 1810-1811.

Din manualele editate de el remarcăm "Orthographia romana sive latino-valachica", Buda 1819[37].

În patru exemplare se poate studia principala lui operă istorică intitulată "Istoria pentru începuturile românilor în Dachia", Buda 1812. Din această lucrare Damaschin Bojincă a realizat o sinteză în limba latină cu titlul "Animadversiones...", imprimată în

[32] *Ibidem*, 921, 915, 918, E K, Be 1165.
[33] *Ibidem*, 319167, 209817, A Vet 173.
[34] *Ibidem*, 128272, 631810, Polgl 312, E K, H C 225, 1658, Ad 620.
[35] *Ibidem*, 320057, 1954/ b 4871.
[36] *Ibidem*, 822015, 314154, 312891, 268499, 314155, O C 58487, E K, H C 1018.
[37] O Sz K 29629, E K, Ae 469, 472, 473, 541, F C 91, A C 544, H C 2645.

1814, în tipografia universității. În sfârşit, amintim şi activitatea de traducător a lui Petru Maior care printre altele a tălmăcit celebra lucrarea a lui Fenelon: "Întâmplările lui Telemah" / Buda, 1818-2 ex/[38].

În cursul cercetărilor au fost identificate şase opere literare în nouă volume. La limita istoriei şi beletristicii se găseşte cărţulia lui Nicolae Horga - Popovici "Oglinda arătată omului înţelept", Buda, 1807. Se evidenţiază "Tragedia lui Orest", Buda 1820, identificată în două exemplare, care de fapt este tălmăcirea unei lucrări a lui Voltaire de către Alexandru Beldiman. O răspândire apreciabilă au avut trei lucrări beletristice, editate la Sibiu. Scrierea lui Pietro Metastasio "Ahilefs la Schiro", a fost tradusă de S. Cătineanu (1797). Aron Vasile, în 1807, a oferit publicului "... jalnica întâmplare a lui Piran şi Tisbe", precum şi "Istoria lui Sofronin şi a Haritei"[39].

Calendarele în epoca respectivă au atras un public cititor foarte numeros atât din mediul urban cât şi treptat din lumea satelor . Acestei exigenţe i s-a acomodat prioritar tipografia Universităţii din Buda şi a trecut la editarea anuală a acestor publicaţii. Din păcate, din apariţii s-au putut înregistra doar şase anuităţi, anume 1806, 1814, 1824, 1825, 1828, 1829. Tot în capitala ungară a fost imprimat "Calendarul pre 100 ani", în 1814 realizează "Carte de mână şi calendar pe anul 1825", de Carchalechi, precum şi "Calendarul românesc", întocmit de Şt. Neagoe[40]. Tipografia Universităţii nu a putut rămâne în afara sferei politicului, care a exercitat influenţe asupra planului editorial. Ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor, caracterizat de războaiele duse împotriva Franţei, a impus editarea unor cărţi explicit propagandistice. În acest context se încadrează broşurile "Trista întâmplare a cetăţii Drezda", publicată în 1814, "Întâmplările războiului francezilor ... şi întoarcerea lor de la Moscova", publicată tot în 1814, precum şi "Napoleon Bonaparte ce a fost şi ce iaste", difuzată în 1815. Aceste materiale totalizează patru exemplare[41].

Probleme istorice cu adânci repercursiuni politice au fost abordate de autori români care au intrat în polemică cu tezele vehiculate de Sabbas Techeli, care a căutat să infirme în cartea lui concluziile referitoare la geneza poporului român. De fapt, autorul sârb căuta să contracareze operele protagoniştilor Şcolii Ardelene,sintetizând poziţia lui într-o carte în 1823, care a avut o mare circulaţie. Prima replică a ieşit de sub condeiul lui Damaschin Bojincă în 1827, publicând disertaţia "Animadversiones", inspirată din opera lui Petru Maior şi pe care o putem găsi în două exemplare. Acelaşi autor şi-a definit poziţia în problemă în lucrarea "Respundere degustătoare" în 1830. Totuşi, cea mai importantă publicaţie în domeniu a fost elaborată de Eftimie Murgu "Wiederlegung"..., care dincolo de polemică a concretizat programul apărării drepturilor ortodocşilor români (trei exemplare). O conotaţie politică are şi cartea lui G.C. Roja "Untersuchungen..." (1808), în care pe fundalul istoriei românilor de la sud de Dunăre se abordează atât situaţia lor cât şi drepturile ce le compet. Menţionăm şi un exemplar din "Teatru politicu" de Nicolae Mavrocordat, din ediţia a treia, tipărită în 1802, în Veneţia[42].

Tot în nomenclatorul tipăriturilor vechi româneşti intră "Diaru sau ziariu", publicaţie bilingvă română şi sârbă (Buda 1817), precum şi a doua ediţie din "Biblioteca românească", de Zaharia Charchalechi, editată la Buda 1830[43].

---

[38] O Sz K 222006. 301838, 47795, E K, Gb 426, 1471, a,b, Ad 10351/5, H C 4864.
[39] O Sz K 48973, 47795, 821915, 821917, 821918, 1952/ B 7857, E K, Fo 4477, A f 256.
[40] O Sz K, P 3276, 5296, 8177, 9048, 1953/ B 4204, E K, P 4860, Nap 399.
[41] O Sz K 287559, E K, G A 8600, 6490/1.
[42] O.Sz. K. 202528, 286341, 210262, 298776, 1952/B 7837, E.K., G A 6457, Gb 1973, 6704.
[43] *Ibidem*, G A 1473, Nap 3.

Mai multe imprimate au fost ocazionate de salutarea unor persoane, evenimente sau instituţii sau înregistrează unele festivităţi. Cele mai multe au fost redate sub formă de poezie, iar limbajul lor de regulă este influenţat de formulările în stil baroc, la modă la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi primele decenii ale celui următor. Am putut înregistra 25 materiale în 26 exemplare, dar lista lor nici pe departe nu este completă. Printre ele amintim volumul "Onomasticon", imprimat la Buda în 1805, în cinstea palatinului Iosif, printre autori figurând şi Gheorghe Şincai. Un răsunet apreciabil au stârnit cele două publicaţii intitulate"Însemnarea", redactate în 1809 şi 1810, de către Constantin Diaconovich-Loga cu ocazia examenelor finale ale şcolii româneşti din Pesta, unde funcţiona ca învăţător[44].

Între personalităţile stimate prin poezii omagiale apare des Samuil Vulcan, episcop greco-catolic la Oradea, fapt explicabil prin meritele lui dobândite în promovarea culturii româneşti. S-au identificat nouă imprimate de acest fel, apărute în anii 1807 (3), 1809, 1816, 1823, 1827, 1828 (2), toate tipărite la Oradea. Cuvântul de salut rostit de Samuil Vulcan cu ocazia instalării comitelui suprem Rhédey Lajos a fost intercalat într-un imprimat cuprinzător, / Igaz hazafi..., Oradea 1808./

Între productele tipografiei din Oradea găsim poezia presbiterului Kovács Demeter, adresată canonicului greco-catolic Ioan Kornely, om de cultură/ "Öröm versek" - 1808/.

Nu putem ignora nici străduinţele lui Moise Novac, care a valorificat aptitudinile sale poetice publicând poezii omagiale, atât episcopului Vulcan cât şi celui romano-catolic din Oradea, Lajcsák Ferenc, /"Isitarion" - 1827/, canonicului Hohenlohe/ "Heroicon" - 1830/ şi abatelui Iohannes Dilinger/ "Elégia" - 1824/. În oraşul de pe Crişul Repede a văzut lumina tiparului şi publicaţia jubiliară a regimentului grăniceresc român din Năsăud, / "Poemation" - 1830/.

În 1821, Constantin Diaconovici Loga, deja în calitate de profesor a preparandiei din Arad, a lansat o chemare însufleţită tinerilor în vederea publicării unor cărţi şi care s-au identificat în două exemplare[45].

Instalarea episcopului Nestor Ioanovici la Arad, a constituit o victorie a românilor ortodocşi în lupta lor dusă pentru o biserică naţională. Cu această ocazie, s-au adresat lui cu poezii omagiale studenţii din Pesta, Moise Suciu /"Semnul bucuriei" - 1829/ şi Petru Moller /"Simbolul" - 1829, precum şi învăţătorul Moise Bota /"Dedicaţie..." - 1829[46].

În acelaşi an s-a editat o publicaţie marcând instalarea lui Maxim Manuilovici în fruntea eparhiei Vârşeţ - Caransebeş/ "Cuvântarea..." - 1829 /. La fel , instalarea episcopului Iosif Putnik la Timişoara a prilejuit în 1829, două lucrări /" Ode...", "Instalation..."[47].

[44] O.Sz.K. 205148

[45] *Ibidem*, 302642, E K, F C 5210.

[46] E K, Hf 168.

[47] Poeziile omagiale din secţia imprimatelor mărunte de la O Sz K nu au cotă. Toate imprimatele menţionate au fost identificate în această colecţie, cu excepţia celor adresate episcopului Putnik şi canonicului Hohenlohe care sunt la E K, tot fără cotă valabilă.

În încheiere trebuie să subliniem că deşi colecţia de carte românească de la cele două mari biblioteci budapestane nu este completă, totuşi, în esenţă, cuprinde toate compartimentele tematice, ceea ce reiese din tabelul de mai jos:

Tema	Opere	Exemplare	%
Cărţi rituale	69	73	30,94
Sf. scriptură	7	8	3,13
Morală şi disciplină religioasă	25	33	11,21
Morală laică	11	15	4,93
Filozofie	4	5	1,79
Pedagogie	6	7	2,69
Manuale	20	27	8,96
Geografie	7	15	3,13
Sfaturi economice	13	17	5,82
Şcoala Ardeleană	14	27	6,27
Literatură	6	9	2,69
Politică	3	4	1,34
Mişcarea naţională	4	9	1,79
Calendare	7	9	3,13
Periodice	2	2	0,89
Poezii omagiale	25	26	11,21
Total:	223	286	

În tot cazul, colecţia de carte românească veche existentă la Budapesta este un element de seamă al relaţiilor culturale româno-maghiare.

An important Romanian Old Book Collection

(Summary)

The researches from Budapesta's libraries had proved that in their patrimony there is a significant thesaurus of old Romanian book.

Starting with the second half of XVIII-th century, both Buda and Pesta had an important part in publishing Romanian books. The most numerous were printed in university's printing works, among contributors of this publishing house were the three leaders: Samuil Micu Clain, Gheorghe Şincai and Petru Maior . Also, because of different reasons (political, cultural, juridical), during 1919-1920, in Budapest there was an important Romanian intellectuals.

This paper is based on the researches upon Universitary Library and Széchenyi National Library. The entire inventory is well-preserved, only the methodology of the catalogues is causing a few difficulties.

In this collection we remark: ritual books, Scriptures, religious discipline and ethics, lay ethics, philosophy, pedagogy, geography, economic counsels, literature, politics, national movement calendars, journals, poems of homage.

The Romanian old book collection from Budapest is an important factor of Romanian-Hungarian cultural relationships.

Istoria presei careiene

-studiu provizoriu-

Nae Antonescu

După realizarea idealului de unitate națională din anul 1918 s-a ivit posibilitatea și chiar necesitatea editării unei prese românești în părțile nord-vestice ale țării. Pe atunci orașul Careii-Mari era și capitala județului Sătmar. Între timp capitala județului s-a strămutat la Satu Mare în anul 1925 de către conducerea Partidului Poporului, al cărui lider era atunci generalul Alex.Averescu, deși Partidul Național Liberal ar fi dorit ca centrul politic și administrativ să fie la Baia Mare.

Era necesar deci ca în capitala județului, adică la Carei, să existe măcar o gazetă redactată în limba română, de vreme ce în orașul Satu Mare apăruse deja gazeta Satu Mare începând cu 24 sempembrie 1919, cu o periodicitate bisăptămânală. Astfel, apare la Carei în ziua de 27 februarie 1922 Gazeta de luni, organ politic, social, independent. Este primul ziar care se tipărește în limba română în acest oraș și el deschide calea unei serii de publicații românești ce vor urma în deceniile al treilea și al patrulea al veacului nostru.

Gazeta de luni avea o periodicitate săptămânală, informa în fiecare luni dimineața cititorul cu ultimele știri politice din țară și din străinătate.Avea patru pagini și se imprima la tipografia "Patria" din Carei; redacția și administrația fiind pe strada Regina Maria nr.23 iar de la 1 mai 1922 s-a mutat în Calea Victoriei la nr.21. Proprietar și redactor responsabil al săptămânalului era Gheorghe Dărăbanth.

În articolul program al gazetei careiene, intitulat Cuvânt înainte și semnat Redactorul se insistă asupra necesității unei prese românești în părțile careiene și anume se scrie că nu putea lipsi din acest oraș o "foaie românească". Gazeta de luni va trebui să se facă ecoul doleanțelor "cetățenilor din aceste ținuturi" și ca urmare se va ocupa de viața socială, economică, industrială și culturală.

Articolele de fond ale săptămânalului apăreau nesemnate la începutul apariției, mai târziu ele purtau îndeosebi semnătura preotului Ioan Soranu. Textele acestea aveau în vedere subiecte de actualitate politică și în primul rând aspectele locale. Gazeta de luni publică sub forma unor reportaje dezbaterile de la Cameră și Senat, scopul fiind informarea cetățenilor cu aspectele politice curente. Celelalte știri informative își găseau locul în pagina a treia iar în ultima exista publicitatea, principalul izvor financiar al săptămânalului careian.

Problemele economice și de gospodărie locală ale județului erau dezbătute cu precădere:se purta atunci o încinsă discuție cu privire la preschimbarea coroanelor în lei, noua lege a chiriilor, pregătirea lucrărilor pentru reforma agrară, situația pășunilor comunale, târgurile și orarul lor, iar politic se milita pentru completarea administrației cu cadre de funcționari calificați de ambele naționalități.

Gazeta de luni reflectă și activitatea culturală românească din acea vreme în Carei, susținută de Asociația învățătorilor;Liga națională a femeilor din localitate și de către alte mici societăți culturale existente atunci. În ceea ce privește învățământul, el era subordonat Inspectoratului Regional Oradea, al cărui director Simion Gocan s-a deplasat în anul 1922 la Carei cu scopul reorganizării și consolidării lui. S-a luat atunci în considerare înființarea unor cursuri de limbă română, o necesitate stringentă a consolidării Unirii din 1918 și din această perspectivă.

În orașul Carei existau atunci un teatru și mai multe tipografii, dintre care Gazeta de luni amintește pe Roth și Toth și o alta numită Petöfi care a fost cumpărată de firma

Szabó din Cluj şi transportată acolo. În anul 1922 s-a înfiinţat Sindicatul gazetarilor din Carei, prilej cu care Gheorghe Dărăbanth a fost adoptat ca"secretar executiv" cu scopul de a redacta statutele.

De asemenea săptămânalul Gazeta de luni relatează despre Adunarea generală a învăţătorilor din Carei, ţinută în ziua de 15 mai 1922 la care a participat şi Dariu Pop(1887-1965), revizor şcolar judeţean. Se relatează şi despre o vizită a lui Nicolae Iorga la Satu Mare în ziua de 20 iulie 1922, ocazie cu care a conferenţiat despre Graniţele naţionale şi politice, marele istoric a întreprins atunci o călătorie de studiu în întreaga Transilvanie.

Este reflectată îndeosebi bogata activitate a învăţătorilor. Astfel institutorul Vasile Şuta a rostit la Moftinul Mic conferinţa Rolul social al învăţătorului după război. Nu este uitată nici activitatea culturală a Societăţii Sentinela de nord din fruntaşa comună Sanislău, care a făcut o primire cordială unei societăţi Junimea sătmăreană şi este consemnată moartea lui Andrei Bârseanu la 20 august 1922.

Gazeta de luni a avut numeroşi colaboratori: Gregorie Şimonca, Cornel Abrudan, prof. A. Fechete, Ioan Soranu, dr. Cornel Pop, Vasile Şuta. Ultimul număr al Gazetei de luni a fost imprimat la 25 septembrie 1922, la cel de al treizeci şi unulea număr.

NEAMUL NOSTRU. La doi ani de la încetarea apariţiei Gazetei de luni începe să se imprime la Carei Neamul nostru, începând cu data de 1 martie 1924, cu statutul de gazetă culturală informativă, cu o periodicitate săptămânală. Este redactată de un comitet al cărei redactor responsabil este Ludovic Vida. Redacţia săptămânalului careian: strada Pintea Viteazul nr.15 iar administraţia în localul Prefecturii, camera patru, la parter. S-a imprimat la tipografia Kölcsey, în patru pagini. A apărut până la data de 29 februarie 1927.

Programul gazetei Neamul nostru era de a sprijini manifestările culturale şi politice româneşti, de a cultiva sentimentul naţional folosind exemplul virtuţilor istorice, în spiritul adevărului, pe deasupra partidelor politice şi, desigur, de a informa populaţia cu ştirile curente ale deceniului al treilea al veacului nostru. La începutul apariţiei avea, din când în când, şi câte o pagină literară, dar numai cu reproduceri din alte publicaţii periodice din ţară, mai cu seamă din clasicii literaturii române.

Între timp au apărut şi unii colaboratori locali, unii dintre ei cu preocupări literare: preotul Ştefan Tăsiedanu, parohul greco-catolic din satul Ciumeşti, originar din părţile arădene. El publică proză literară tradiţională, aşa cum o practica şi Grigore Pop, întâiul redactor al Sentinelei române din Sanislău. O schiţă intitulată, În umbra nopţii semnează George Popovici, care-şi încearcă şi talentul de versificator. George Stănescu inspirat de lirica lui Grigore Alexandrescu scrie poezia intitulată Noului an.

Cum era şi firesc Neamul nostru publică şi folclor regional la îndemâna îndeosebi a învăţătorilor, care aveau un adevărat cult pentru aceste creaţii populare, culese de pe Valea Ierului. Traian Mezei-Cîmpeanu tipăreşte poezii populare culese din satul Hotoan.

O colaborare sistematică are Leontin Ghergariu (1897-1980), mai cu seamă evocând trecutul copilăriei sale, în textul Cum era mai de mult , aducând la suprafaţa actualităţii vremurile de odinioară. Tipăreşte şi poezii populare din colecţia sa iar în anul 1925 devine redactorul gazetei Meseşul din Zălau unde era profesor.

La colaboratorii locali se adăugau şi cei din Oradea, oraş spre care tindeau mulţi dintre intelectualii români din nord-vestul ţării, mai cu seamă spre vestitele şcoli bihorene. Astfel G. Bacaloglu, directorul revistei Cele Trei Crişuri, semnează articolul Mişcarea culturală în judeţul Satu Mare (II, 1927, nr.7 din 14 februarie, pag.1) iar George A. Petre, care a vizitat de mai multe ori oraşul Carei, a publicat poeziile Iubirea şi Scrisoare tristă, creaţii de noviciat artistic, în forma tradiţionalistă.

Neamul nostru anunță apariția revistei bisericești "Vestitorul" din Oradea în anul 1925, organ oficial al diecezei române unite și tot în acea vreme Neamul nostru deschide o polemică - discuția cu gazeta Satu Mare, în legătură cu problema limbii literare românești folosită în regiune. Gazeta Satu Mare a criticat aspru limba folosită de săptămânalul careian.

Un rol important al Neamului nostru a fost acela de a milita pentru întemeierea unei librării și tipografii românești în Carei. Potrivit acestui deziderat s-a ținut o consfătuire în ziua de 9 octombrie 1924 stabilindu-se membrii fondatori care vor întemeia amintita librărie: dr. Emil Coconeț, prim notar, Ioan Cheri, directorul liceului "Vasile Lucaciu", Leontin Ghergariu, directorul liceului din Zalău, dr. Adrian Marchiș, directorul spitalului careian, prof. Augustin Osian, Gh.Pteancu, director de școală primară, Ludovic Vida, protopop.

În anul următor s-au continuat acțiunile în legătură cu înființarea tipografiei românești în Carei și paralel cu aceste manifestări s-a cultivat și ideea ridicării unei statui lui Simion Bărnuțiu în Carei, oraș în care și-a urmat studiile liceale între anii 1820-1825.

Neamul nostru a oglindit și viața economică a părților careiene: inundațiile din comuna Moftinu-Mic în anul 1924, probleme în directă legătură cu creșterea vitelor și, mai cu seamă a vaccinării lor, criza de numerar și multe anomalii ale reformei agrare.

Unele probleme de politică internă sunt în atenția gazetei. Astfel, în anul 1925 se protestează împotriva transferării Administrației financiare din Carei în Satu Mare. Pavel Pavel, atunci student la drept și redactor al ziarului Patria scrie despre soarta românilor de peste hotare.

Neamul nostru anunță și principalele decese ale timpului: moartea lui Ioan Slavici; Ioachim Ghergariu, înhumat la Terebești, unde fusese preot și membru al Astrei și priceput conferențiar; apoi Romul Marchiș, protopopul Careiului; Ioan Cheri, directorul liceului"Vasile Lucaciu", căruia îi urmează la conducere Aurel Coza, născut în Pribileștii Sătmarului. Venise la Carei de la Baia Mare. În numărul de Crăciun al anului 1920 are și o colaborare, Gânduri de Crăciun la granița țării.

Sosirea la Carei a lui Aurel Coza produce o modificare substanțială a calității jurnalistice. Chiar la începutul anului 1927 Aurel Coza publică articolul întitulat Altul este drumul, semnificativ chiar prin titlu: societatea careiană este invitată să se trezească din amorțire, forțele creatoare, atâtea câte există, să se unească în jurul altarului culturii, să sprijine societățile:Astra,Cercul civilo-militar; Societatea Sf.Pavel.

Cu data de 1 martie 1927 redacția Neamului nostru anunță întreruperea apariției, după trei ani de rodnică activitate. Alți colaboratori :Ioan Soranu, Gh.Mocanu, G.P.Dărăbanth.

SENTINELA DE NORD apare la trei luni de la imprimarea la Bixad a publicației Țara Oașului redactată de plugarul Iacob Gherman, ajutat de revizorul școlar Dariu Pop. I-a urmat deci acestei reviste pentru săteni, Sentinela de nord cu redacția în fruntașa comună Sanislău, cu un bogat și frumos trecut cultural, mai cu seamă din perspectivă memorandistă.

Sentinela de nord apare în iunie 1925 cu redacția în comuna amintită și se imprima la o tipografie din Carei. Redactor a fost Grigore Pop, persoană apropiată unor preocupări literare. Revista s-a tipărit până în decembrie 1925, în șapte numere, ultimul imprimat în atelierele Convorbirilor literare din București.

Publicația Sentinela de nord a fost marcată de un puternic curent iluminist, de ridicarea materială și morală a poporului român, îndeosebi a satelor noastre din Crișana în primul deceniu de după Unirea din 1918. Inițiativa a fost a tinerilor studenți, acei învățăcei care au plecat la studii în altă parte, "pentru a câștiga cunoștințe" ca, mai târziu, să se

întoarcă în mediul rural şi să devină ceea ce cu termen general s-a numit atunci "luminătorii satelor", idee cu antecedente îndepărtate în gândirea programatică a lui Spiru Haret. Este prima generaţie de intelectuali de după Unirea din 1918, care depune însemnate eforturi de a sprijini ofensiva culturală prin educaţie şi cultivarea limbii române literare şi, în măsura posibilităţilor, a literaturii: "Sentinela de nord stă mândră în comuna Sanislău urmărind peste o sută de membri care au la dispoziţie o bibliotecă bogată, agonosită din propriile puteri. Aici cărţile cu filele bătrâne, o parte din lumina lor şi-o răsfrâng asupra noastră şi apoi asupra poporului, De ce nu s-ar putea face lucrul acesta în fiecare comună?" (Grigore Pop, Conducătorii de mâine, în Sentinela română, Í, 1925, nr.1 (iunie), pag. 2.

Suntem în perioada în care delegaţi ai societăţii Cele Trei Crişuri din Oradea înfiinţaseră biblioteci populare în satele sătmărene, profesorul Gh.Bogdan - Duică vorbea la Carei despre viaţa şi activitatea lui Simion Bărnuţiu, Teatrul din Satu Mare primea numele "C. Nottara", prilej cu care artistul sosise la Satu Mare jucând în drama istorică Apus de soare de Barbu Ştefănescu- Delavrancea. Gazeta Satu Mare anunţă apariţia revistei Sentinela de nord aşa cum a făcut-o şi Gazeta de luni cu ani înainte. Şi tot această gazetă sătmăreană oferă o apreciere generală elevată a muncii revistei din Sanislău, cu prilejul apariţiei ultimului număr: "Dacă în multe oraşe româneşti nu vezi decât o modestă publicaţie, comuna rurală Sanislău poate servi ca exemplu" (Satu Mare, VIII, 1926, nr.3 din 10 ianuarie, pag.3).

Dragostea pentru limba românească devenise un alt mare deziderat al redactorilor, ideal înscris chiar şi în programul revistei: "Veniţi toţi cei ce simţiţi româneşte şi vă alăturaţi steagului desfăşurat de Sentinela spre a munci pentru popor" (Grigore Pop, Art.cit. pag 3). Ioan Naghi,ulterior Maioreanu, redactează un articol intitulat , Limba românească în judeţul Satu Mare, cu unele observaţii asupra pronunţiei locale, dialectale, şi propune reale îmbunătăţiri fonetice.

Colaboratorii primului număr al Setinelei de nord sunt : I. Maghiaru, preşedintele societăţii; dr.G.P. Văleanu; V. Rusu şi Grigore Pop. Ultimul publică poezia intitulată Pe acelaşi drum, dominată de un profund sentiment elegiac.

Revista începe să dobândească prestigiu şi se răspândeşte în toate părţile nord-vestice ale ţării: "Niciodată părţile careiene n-au văzut în sânul lor apărând o revistă culturală, scrisă pe înţelesul tuturor, într-o dulce limbă românească", se aminteşte în numărul al doilea al revistei.

Sentinela de nord publică articole despre educaţia elevilor, importanţa practică a lucrului manual, albinărit şi economia agrară, despre tovărăşiile ţărăneşti, adică "obştiile" vremii. Casa Şcoalelor din Bucureşti a apreciat apariţia revistei din Sanislău şi a trimis 200 de volume pentru biblioteca societăţii iar din paginile revistei aflăm că trupa teatrală a lui Ladislau Grof (un bun amic al lui George Mihail Zamfirescu) din Oradea venise în turneu la Carei fiind foarte bine primit de populaţia oraşului. Ladislau Grof a fost un intelectual democrat cu studii la Viena şi unul dintre cei care milita pentru apropierea culturală româno-maghiară.

Între timp creşte numărul colaboratorilor: Ion Anghel, G.Miclăuş, G.Mocanu, G.P.Dobanu, etc. În ultimul număr colaborează şi poetul George A. Petre din Oradea cu poezia Scrisoare de Crăciun şi un text în proză.

Să citâm încă o mărturie elocventă despre această revistă: "Într-o comună nu prea mare, tocmai aproape de frontieră, Sanislău, de câteva luni apare o revistă modestă, Sentinela de nord, organul societăţii cu acelaşi nume, în parte formată din studenţi. Într-o comună rurală unde ne plăcea să credem că sunt mai mulţi analfabeţi ca oriunde, tânăra

înjghebare este ca o rândunică-sol prevestitoare a unor zile mai bune"(A.Davidescu, Scrisori in Satu Mare, în Cele Trei Crişuri, VI, 1926, nr.1(ianuarie) pag.15.)

Revista Sentinela de nord poate fi considerată o reuşită a părţilor careiene, la fel ca mai modesta Ţara Oaşului şi prin apariţia acestor două publicaţii culturalizarea părţilor nord-vestice ale ţării a făcut un mare pas înainte.

GRAIUL NEAMULUI apare la 24 aprlie 1927 ca "organ de propagandă cultural-naţională al Astrei" careiene. Continuă strădaniile gazetei Neamul nostru. Apare sub conducerea unui comitet. Director: Aurel Coza. Se imprima în patru pagini.

Noua publicaţie cu o periodicitate săptămânală îmbină armonic informaţiile politice cu cele de interes social-cultural. Fiind subvenţionată de Astra locală relatează pe larg toate manifestările culturale ale acesteia: rapoarte de activitate, popularizarea acţiunilor organizate de bibliotecă, şi cere în acelaşi timp populaţiei să sprijine material presa românească de la graniţa de nord-vest. Ziarul Satu Mare îşi face datoria de confrate mai mare şi anunţă apariţia săptămânalului careian şi numele directorului.

Graiul neamului reflectă activitatea oraşului Carei şi a împrejurimilor, a comunelor învecinate. Astfel se aminteşte de străduinţele societăţii culturale "George Coşbuc" din Tiream în anul 1927, acţiuni conduse de tinerimea română din localitate precum şi eforturile mişcării culturale din Resighea în anul 1930. Este subliniat şi faptul că începând cu anul 1930 oraşul Carei are o şcoală normală prin desfiinţarea celei din Satu Mare şi Zălau.

Ca şi celelalte gazete careiene şi Graiul neamului are numeroşi colaboratori, recrutaţi dintre învăţători, preoţi şi profesori. Polemistul gazetei este Ion Cleja preşedintele învăţătorilor din plasa Carei.

Principalii poeţi ai săptămânalului careian: Al.Nicorescu(1908-1980), funcţionar ceferist în Satu Mare şi redactor al revistei Muguri (1929) în acelaşi oraş şi autor al mai multor volume de versuri tipărite în deceniul al patrulea al veacului nostru în oraşul de pe Someş: Din farmecul lirei (1928 -1929); Versuri pribeje (1929); Pământ străbun (1934); Popas sufletesc (1934). Poezia lui este de inspiraţie populară, legată de anumite eresuri sau evenimente de excepţie din istoria poporului român, îndeosebi de Transilavania, susţinând coarda elegiacă sentimentală. Îi urmează apoi N. Trăistaru, un jurnalist, viitorul redactor al Hotarului careian, D. Corîciu, învăţător, un foarte cunoscut horticultor în regiune, Petru Herţeg, autor al unei piese populare într-un act, numită Gazda casei, Gheorghe Popovici învăţător, fost şi el colaborator la Neamul nostru, Victor Emanuel, autor al volumului de versuri, Lacrimi zâmbitoare, imprimat la Satu Mare în anul 1929.

Proză literară au semnat : Grigore Pop, redactorul Sentinelei de nord (era cleric greco-catolic în Carei) şi Ionel Roşca, Farmec , o descriere evocatoare. Colaboratori cu diverse articole : Gh.Mody, în tinereţe preot în Ghenci şi apoi paroh în Haidudorog în Ungaria. El întreţine şi o polemică de idei cu profesorul Nae Ionescu, directorul ziarului bucureştean Cuvântul; apoi prof. V.Şuta din Moftinul - Mic, Petru Marchiş, învăţător în Santău; dr. I. Gherman; Aurel Popp, pictor în Satu Mare; Pavel Pavel, atunci student la drept; Octavian Ruleanu, profesor în Satu Mare; G.P.Văleanu (o perioadă deputat); G.M. Pteancu, profesor în Beiuş; dr. Emil Lobonţiu şi peste tot, prezent Ion Cleja.

Este semnalată prezenta lui Nicolae Ioarga la Carei în 1 septembrie 1927 cu prilejul Congresului învăţătorilor sălăjeni. Istoricul era însoţit de către D. V.Ţoni şi Ion Sân-Giorgiu, amândoi colaboratori apropiaţi ai istoricului. În anul 1928 istoricul literar Petre V. Haneş face o excursie cu elevii liceului "Mihail Viteazul" din Bucureşti în Carei. Tot în anul 1928 actorul Const. Tănase şi cu trupa lui face o bună impresie în Carei.

În anul 1938 gazeta Graiul neamului oferă informații despre prozatorul sătmărean V. Haiduc, autorul volumului de proză Regrete, tipărit la Satu Mare. O ştire de reală însemnătate pentru istoria literară este amintirea lui George Boldea, poet şi profesor la liceul "Vasile Lucaciu" din Carei în anul 1932. Poetul semnează chiar un articol intitulat Marea manifestație din Moftinul Mic din 15 mai 1932, prilej cu care figura de luptător a preotului Gh.Murăşanu la vârsta de 74 de ani. Gazeta careiană recenzează şi cartea Orientări în filosofie (1927) a lui Anton Davidescu, redactor al gazetei Satu Mare, precum şi Școala noastră, revista învățătorilor sălăjeni din Zalău.

Urmează cea de a doua perioadă a săptămânalului careian, între anii 1934- 1939, o etapă de înflorire economică dar şi una de instabilitate politică. În anul 1935 din cauza unor dificultăți materiale a apărut doar numărul 1-2 (mai-iunie). Totuşi învățătorii sunt cei care-şi aduc o reală contribuție la redactarea acestei gazete. Anul următor aduce noi speranțe: prof. Viorica Fărcaşiu pretinde o colaborare statornică a intelectualilor români, se înființează o pagină a satului, scrisă special pentru educarea țărănimii iar în ianuarie 1937 un număr întreg este închinat luptătorului memorandist Vasile Lucaciu. Este salutată apariția Gazetei Sălajului în redacția lui Leontin Ghergariu. Se oferă cititorilor şi unele informații literare: moartea prozatorului Anton Holban, a lui G. Topârceanu iar în 1938 un alt număr închinat lui Vasile Lucaciu şi se deplânge dispariția pământeană a lui Octavian Goga. Ultimul număr apărut este cel din 29 ianuarie 1939 şi acesta dedicat tot lui Vasile Lucaciu.

CULTURA apare în anul 1933 ca o publicație cu intenții enciclopedice şi care introduce plata colaboratorilor în Carei prin mijlocirea unor premii pentru cele mai bune articole. Noua publicație periodică îşi propune răspândirea culturii în popor cu un interes deosebit pentru tineret: "Nu vom face politică, nu vom face propagandă religioasă sau şovinistă, ci vom urma un drum bun, care să nu tulbure interesele nimănui. Vrem să trăim cât mai mult, într-o bună înțelegere cu toți aceia care ştiu să muncească cu drag, pentru România şi poporul român", se scrie în articolul program, nesemnat, şi intitulat, Cuvânt de început.

Paginile revistei sunt deschise pentru orice subiect în legătură cu folclorul românesc. Revista Cultura nu are o originalitate distinctă, ea reproduce numeroase pagini, utile altfel populației careiene: Regulile ortografice ale Academiei Române, studiul lui Alecu Russo, Poezia populară, câteva pasteluri de Vasile Alecsandri, comentate de Gh.Nedioglu, apoi publică elemente de compunere, stil şi punctuație, un fel de operă de popularizare în rândurile cititorilor.

Abia cu numărul al doilea se anunță şi fondatorul publicației: Maximilian Vasiliu şi se începe semnarea textelor:N.Trăistaru, D.V. Roşu, A.Nedelea. Ultimul număr, cel de al treilea (15 decembrie 1933) avea ca subtitlu:"organ de cultură, afirmare şi îndemn al tineretului României". Cultura n-a fost o publicație profesionistă: nu anunța periodicitatea, nu anunță aparițiile, nici tipografia în care se imprimă la primele două numere.

Hotarul apare la Carei la 1 septembrie 1933 ca organ de afirmare națională cu o periodicitate săptămânală. Director: N.Tristaru (Nedelea Petre, adică fratele poetului George A.Petre).

Ideologia noului săptămânal careian:lupta împotriva revizionismului maghiar, tot mai activ în epocă, sprijinirea presei româneşti din provincie, preocupări şcolare, educația națională a cetățenilor, întărirea gospodăriei țărăneşti, starea materială a corpului didactic.

Hotarul reflectă activitatea generală a oraşului Carei între 1933-1936 (în total 120 de numere, cele mai multe duble). Era pe vremea când funcția de prim-pretor o îndeplinea dr. I.Gherman şi când funcționa Casa culturală de pe strada Avram Iancu. Tot atunci exista

în Carei o asociaţie culturală a tineretului, care a organizat o şezătoare literară la Valea lui Mihai, ocazie cu care a conferenţiat poetul George A.Petre. Tot atunci activa şi Astra careiană sub conducerea lui Aurel Coza, directorul liceului; exista şi un cerc cultural "Alexandru Vlahuţă", cu o bună activitate în anul 1934, animator învăţătorul Grigorie Rusu. Un alt cerc cultural cu activitate meritorie exista şi la Hotoan"Ion Agârbiceanu". Se anunţau toate turneele teatrale care soseau la Carei şi, un lucru important , în anul 1934 există în Carei o fabrică de hârtie a cărei existenţă este consemnată în numărul 27 din 15 martie 1937. Hotarul s-a tipărit pe hârtia produsă în Carei.

Colaboratori:N.D.Coriciu, Bibliotecile populare, N.Trăstaru, George Tescaş, Radu Dor, prof.A.Osian, George A.Petre, O datorie naţională (II, 1934, nr.28-29 din 5 aprilie, pag.1). Poetul orădean laudă realizările săptămânalului careian; Iuliu Achim şi o bună colaborare a criticului literar Octav Şulutiu. A fi român (II, 1934, nr.45-46 din 23 august şi Limba română în Ardeal (III, 1935 nr.103 din 5 septembrie pag.3-4). Un articol asemănător a publicat Octav Şulutiu şi în revista bucureşteană Criterion (1935 nr.6-7, ianuarie-februarie pagina 2 şi 4); Anton Davidescu, Eugen Jebeleanu, Titus L.Roşu.

Este salutată reapariţia revistei Familia din Oradea în a treia ei serie începând cu anul 1934, se scrie şi despre revista Caleidoscop din Cluj redactată de sătmăreanul Petre Nistor.

Poezii au publicat în paginile Hotarului: Radu Nour, Plugarului şi Ana Niculescu.

DEMOCRATUL ROMAN a apărut în anul 1936 ca organ al Partidului Naţional Ţărănesc. Periodicitate săptămânală. Redactor: G.P.Văleanu, redactor responsabil:dr.Valer Câmpeanu, secretar de redacţie:Al.G.Măriaş. O trăsătură caracteristică a acestei publicaţii este aceea că în fiecare număr există portretul lui Iuliu Maniu. Are colaboratori:Ştefan Lupu, Mercaş Florian, Vasile Bolca, profesor în Oradea, Vasile Buda. Ultimul număr apărut: 1937 din 15 aprilie.

SOLIDARITATEA a apărut la 10 decembrie 1935 şi s-a tipărit până la numărul 196 din 30 august 1940. La începutul apariţiei se imprima săptămânal, în fiecare duminică şi apărea sub conducerea unui comitet de redacţie. Redacţia funcţiona pe strada Decebal nr.7 iar administraţia pe strada Şincai nr.3. Se imprima la tipografia Kölcsey din Carei. Redactor responsabil: Ion Cleja. O instabilitate economică a influenţat negativ viaţa gazetei careiene: schimbarea continuă a redacţiei şi la fel a administraţiei, modificarea tarifului abonamentelor ca urmare a inflaţiei, de asemenea lipsa unor redactori competenţi, toate aceste au dus la apariţii neregulate şi până la urmă la suprimarea gazetei.

Solidaritatea s-a ocupat cu problemele economice ale regiunii, de aspectele sociale, tot mai contradictorii spre sfârşitul deceniului al patrulea al veacului nostru, de activitatea politică şi culturală dar nu a reuşit să aibă un profil distinct în cadrul presei româneşti din Carei.

The History of the Press from Carei

(Summary)

This study is a preliminary step of a history concerning Romanian press from Carei (Satu Mare county), after Union from 1918.

The town of Carei didn`t had, during this time, any daily, everythink that was published is connected by the idea of newspaper, weekly, but very quick is becoming an irregular editing, with a lot of pauses and returns. It deserves to be mentioned next periodicals: Gazeta de luni (Monday Newspaper), Neamul Nostru (Our Nation), Graiul neamului (Voice of the Nation), Sentinela de nord (Northern Sentinel) and Hotarul (The Boundary).

All these periodicals from Carei were concerned of economic, political and cultural aspects from Carei and neighbouring areas. A support for press was obtained from teachers, who had a significant role in the developement of Romanian language and folklore collection .

Scurtă monografie a Băilor Puturoasa de pe teritoriul comunei Vama, de la începuturile acestora şi până în zilele noastre (1998)

Gheorghe Haiduc

Ţara Oaşului, din punct de vedere administrativ, face parte integrantă din actualul judeţ Satu Mare.

Prin aşezarea s-a geografică, această depresiune beneficiază de însemnate bogăţii naturale: păduri întinse, bogăţii ale subsolului şi o sumedenie de izvoare şi ape gazoase.Aici, păstoritul a cunoscut o dezvoltare în timp, alături de activtăţile legate de exploatarea pădurilor. Locuitorii acestor ţinuturi, oşenii, sunt oameni harnici şi ospitalieri.

I. Băile Puturoasa - Istoric şi dezvoltare

În timpurile îndepărtate pe perimetrul actualelor construcţii improvizate erau nişte mlaştini şi bălţi cu apă urât mirositoare (puturoasă) de culoare albăstruie. După aprecierile de mai târziu ale unor specialişti acestea ar fi"Ape sulfuroase". Locurile amintite mai sus, în suprafaţă de circa 2,5 ha, se găsesc în plină pădure pe teritoriul comunei Vama. Localnicii le numesc "tăuri puturoase" (bălţi puturoase), măcerdându-le nici o importanţă deoarece le considerau nocive dat fiind faptul că nu trăiau în ele nici un fel de vieţuitoare. De aceea erau considerate de om locuri periculoase. Dar, în trecutul îndepărtat, adică cu câteva secole în urmă, în acele locuri au fost aduse turme de porci pentru ghindat. Legenda a fost transmisă prin viu grai din tată în fiu şi de bunici la nepoţi şi a ajuns la generaţia noastră. Bătrânii spun că unui păstor venit aici cu turma i s-au îmbolnăvit mai mulţi porci, având dureri de picioare. În una din zile îngrijitorul i-a abătut spre acele bălţi cu apă murdară, în care aceştia s-au bălăcit mai multe zile. Păstorul a observat că unele trupe de se mişcă foarte uşor după perioada de staţionare. Întâmplarea a povestit-o şi altor păstori care au venit şi ei spre acele locuri.

Între cei veniţi se găsea un bătrân care de mulţi ani avea dureri de picioare. La cele spuse de ortacul (semenul) lui şi şi-a încercat şi el norocul. A făcut mai multe băi în acele bălţi cu apă urât mirositoare. Minunea nu a întârziat. Bătrânul păstor s-a tămăduit[1] şi a vorbit cu mult crez despre apa miraculoasă[2]. Vestea a străbătut toată zona şi aşa au luat fiinţă, (sigur că în mod primitiv la început), "*BĂILE PUTUROASA*". Aceasta s-a întâmplat pe la sfârşitul sec.al XVIII-lea şi începutul secolului următor, când exploatările forestiere începuseră şi drumurile prin păduri erau continuu reparate şi întreţinute, iar accesul populaţiei locale nu era limitat.

Pe la jumătatea sec.al XIX- lea se construieşte şi linia forestieră, cu scopul de a uşura transportul lemnelor dar şi pentru uşurarea transportului persoanelor care veneau la băi.

Prima măsură de început a fost captarea unei cantităţi de apă în două mari bazine de 5 x 5 m fiecare şi adânci de cca. 6 - 7m, care au fost căptuşite în interior cu pereţi din buşteni de lemn moale care se văd şi astăzi.

Primul întreprinzător care a înfiinţat băile a fost contele Tolvai Gabor, care după mai multe decenii de stăpânire a domeniului, prin anii 1870 - 1880 l-a cedat în urmaşului său Contele Vay Gabor, care a fost cămăraşul imperial al Austro-Ungariei şi şi-a schimbat

---

[1] Informator - Vereş Iuliana - Antoneasa (1880-1967) a deservit băile în calitate de femeie de serviciu până în anul 1932. Legenda băilor a cunoscut-o din copilărie, de la proprietarii băilor, cu care a locuit.

[2] Informator: - Piuian Iuliana - Lisca Popencii (1879-1966) povestea că bunicul său era "nemeş" (nobil), frecventând împreună băile, unde se aduna multă lume pentru tratament.

numele din Talvay, ceea ce înseamnă în limba maghiară hoţ sau răufăcător, a luat din numele de familie numai sufixul Vay[3].Tot el a devenit şi stăpânul domeniului Evei Darvay, prin grad de rudenie cu aceasta, al cărei nume de familie se termină tot cu sufixul Vay.

Noul stăpân a luat multe măsuri în problema organizării celor două staţiuni balneare care concurau cu Băile Contelui Szenti Vany Iuliu de la Bixad.

Spaţiile hoteriele au fost înzestrate tot atât de bine ca şi cele din marile staţiuni balneare din zona sudică a Ardealului[4].

Fiecare dintre aceste spaţii hoteliere au avut baze de tratament la un înalt nivel terapeutic din acea vreme. Apa sulfuroasă era şi este recomandată dastorită proprietăţilor terapeutice, de tămăduire a bolilor (afecţiunilor) reumatice. Documentele vechi le apreciază mai mult prin pitorescul peisaj al aşezării lor şi prin clima blândă de aici şi mai puţin pentru apele miraculoase unde veneau bolnavi din toată ţara. În multe cazuri bolnavii veneau în stare locomotorie defectuoasă însă prin efectul acestui tratament mergeau acasă fără baston şi tămăduiţi[5].

Perioada cea mai înfloritoare a Băilor a început pe la jumătatea sec.al XIX-lea şi a durat până prin anul 1920,pe când stăpânul întregului domeniu era Contele Vay. Despre acest nobil, bătrânii vămeni -din anii 1940 - 1945 îşi mai aminteau şi aveau cuvinte de laudă[6]. El a donat multe bunuri, grădini şi terenuri extravilane, celor două biserici din Vama, celei greco-catolice şi reformate, deşi el era de religie catolică[7]. După încheierea războiului, în 1921, s-a retras la reşedinţa lui din Austria, iar domeniul său a devenit Rezervă de Stat, apoi distribuit ţăranilor prin reforma agrară. Băile Puturoasa au revenit prin împrejurări necurate proprietarilor mai jos amintiţi: dr. Barbul Ioan, Treigher Adalbert şi pr. Dragoş Aurel.

Considerăm necesar să descriem felul cum erau cunoscute Băile în documentele vremii. Până pe la sfârşitul sec.al XIX- lea, proprietarul era acela care purta toată grija administrării lor, prin oamenii săi. Tot el se ocupa însă şi de asigurarea şi controlul medical curativ al acestora.

În anul 1907 apare **Legea Băilor**, care de altfel era aprobată încă din anul 1892, şi pe care o menţionăm mai jos: "A MAGYAR BIRODALOM ÁSVÁNYVIZEI ÉS FÜRDŐHELYEI"; "STABILIT DE COMISIA SFINTEI COROANE A UNGARIEI PENTRU LOCURILE BALNEO CLIMATERICE"; dr. Popp şi dr. Hankó Vilmaş; Budapest 1907. (tradus)

Redăm mai jos pasajul în care sunt descrise Băile Puturoasa:

"BĂILE PUTUROASA"

"Se găsesc în apropierea celui mai înalt crater de vulcan din zona Oaşului, care are înălţimea 1000 m cu numele Mica (Hedişa).

---

[3] Documente - Într-o colecţie de ziare (proprietate pesonală) "Vasárnapi Ujság" din anul 1863, se vorbeşte despre schimbarea numelui Tolvay în Vay.

[4] Informator - Dobrican Vasile (1891 - 1986), era un gospodar înstărit şi avea şi el proprietăţi în hotar cu contele Vai. Din spusele acestuia reiese că acesta frecventa des băile din vecinătatea proprietăţii sale.

[5] Informator - Contra Ioan Ciuntu (n. 1920) era paznic de vânătoare şi cunoştea mai multe cazuri de însănătoşire a bolnavilor veniţi aici.

[6] Informatori: - Bătrânii satului, până în anii 1940 îşi mai aminteau de contele Vay, despre care aveau cuvinte de laudă, spunând că era un om bun şi corect şi că a ajutat mult comuna Vama. El avea reşedinţa şi în Vama.

[7] Informator - Pintea Ana - Moreanca (1891 - 1984), sora unui preot care cunoştea istoria provenienţei averilor bisericeşti.

Aşezarea Băilor balneare este într-un loc pitoresc de o mare frumuseţe. Apele băilor au un bogat conţinut de sulf, clor şi iod, cu mari proprietăţi de vindecare a bolilor reumatice şi alte maladii externe ale bolnavilor."

Aşa cum am arătat şi în pasajul de mai sus, Contele Vay după primul război Mondial (1921) s-a retras la reşedinţa sa din Viena şi a lăsat Băile în seama administratorului său Treigher Adalbert şi a mecanicului Szaszkou Iosif. Prin grija acestora Băile au funcţionat timp de 5 ani. În paralel s-a desfăşurat şi activitatea forestieră care era contractată cu aceleaşi firme ca şi înaintea anului 1918. Afirmaţia se dovedeşte prin conţinutul actului pe care-l copiem mai jos, din care rezultă că în anul 1925 Băile şi-au primit alţi stăpâni. Dar şi activitatea forestieră din acele locuri s-a redus foarte mult pentru o perioadă de timp.

COPIE DUPĂ:

PROCES VERBAL

Încheiat azi 31 mai 1925 în urma ordinului dat de Casa Centrală a Cooperativei şi împroprietărirea sătenilor nr. 90054/1925.

.....

În urma contractului de vânzare ce a avut loc între grof Vay Gabor şi Treger Albert, obiectul de vânzare a constituit exploatarea lemnelor din "Bikkerdö" din Vama şi contractele între grof Vay Gabor cu toate drepturile care se referă la cumpărarea liniei ferate înguste cu caracter industrial, cu toate anexele ei, pe o parte, iar pe de altă parte ceea aparţine ex grof Vay.

În urma acestui contract la Vama s-au găsit următoarele:

1. bucăţi libere, 1 clădire din lemn formată dintr-o singură cameră cu acoperiş cilindric, cu plafon, cu geamuri duble, cu şpalete în afară de două camere şi o bucătărie, unde unele geamuri sunt fără şpalete. Acoperişul este în stare necorespunzătoare, duşumelele putrezite, în general în stare slabă, grinzile şi podelele sunt bune, în fiecare cameră sunt sobe de fier (5 buc.) .....
2. Grajd pentru 20 de buc. vite, în stare bună, cu acoperiş de şindrilă.
3. Şura în stare slabă.
4. Atelierul de fierărie are o cameră, o bucătărie, un atelier închis cu perete, cu acoperiş de şindrilă în stare slabă.
5. Clădirea şoferului formată din 2 camere, două bucătării, 2 camere cu acoperiş de şindrilă în stare slabă, cu geamuri necorespunzătoare. Toată clădirea se găseşte în stare slabă, are 2 sobe de fier şi una din cahle.
6. La clădirea principală a fost adăugată şi o pivniţă în stare slabă şi o fântână.
7. Un cuptor de bucătărie.
8. Atelierul de fierărie este înzestrat cu toate uneltele necesare.
9. Au existat 20 de vagoane care au fost cumpărate de la firma Kronberger.
10. Mai sunt 12 vagoane în stare necorespunzătoare, dintre care 10 buc. Lipsite de unele părţi.
11. Sunt 250 buc. a 7 m lungime şi 125 buc. cu 9 m lungime linii ferate (şine) de la firma R.T. Kronberger şi 26 buc. linii curbate folosit, 20 buc. linii ferate care sunt folosite de exploatarea lemnului "Bakkerdö" din Vama, cumpărate de firma F.T. Kronberger, un vagon ladă.

12. Sunt 5 buc. vagoane cu unelte din fier pentru exploatarea lemnului din "Bukkerdö", 14 buc. vagoane pentru exploatarea lemnului pt. R.T.
13. Cele 10 vagoane care conţin piese de vagoane sunt în proprietatea Bukkerdö.
14. 2 vagoane personale, dintre care unul este în stare folosită.
15. Pe linia Bixad - Vama există 2 linii incomplete, lungimea este de 150m.
16. Bukkerdö dispune de un vagon închis, 1 vag. cu axe de fier, 1 vag. cu axe de lemn, o căruţă trasă de 2 cai.
17. Explotarea lemnului R.T. avea 5 buc. cai şi un vizitiu.
18. Exploatarea din "Kukk" dispune de diferite materiale de trăsură pentru cai.
19. Exploatarea R.T. are deosebite materiale pentru trăsura de cai.

Încheiat în anul 1925 luna mai ziua 31 orele 20.

Semnatarii,
Treger Albert
Barbul Ianoş
Mandy Iştvan ca martor.

În continuare s-a tecut în evidenţa în anul 1925 luna iulie, ziua 1, la Băile Puturoase (BÜDÖSÁRI FÜRDŐ).

Exploatarea R.T. din Vama constată că linia îngustă este în stare neglijabilă, traversele pe care sunt prinse liniile sunt putrezite, distanţa între lemne nu este nivelată şi din cauza aceasta ploile provoacă stricăciuni. Podurile sunt slabe, dar linia totuşi este folosită. S-au constatat că la halta Boroşteni este un tub de cca 50 m cu două schimbătoare iar între linia Vama-Negreşti există o încrucişare unde este o casă cu o cameră şi bucătărie, în stare de folosinţă.

S-a constatat că la ocolirea din locul Boroşteni există o haltă cu 2 camere şi bucătărieşi tot sub acelaşi acoperiş este un grajd la care 2 pereţi îi lipsesc, precum şi duşumeaua.

S-a constatat că între clădirea şefului staţiei Vama şi haltă, există o linie de telefon, iar de la haltă la Puturoasa stâlpii de lemn încă mai sunt, însă sârmele de pe stâlpi sunt demolate.

S-a constatat că în hotarul Puturoasa propriu-zis, pe malul Talnei, linia îngustă are 2 branşamente: una serveşte Băile Puturoasa, iar cealaltă este aşa -numita "Felsörakodotö" (Primul rocodău)[8], care se găseşte la 3-4 km. distanţă. Linia care serveşte Puturoasa se termină la capătul Băilor, de aici linia este ridicată pe o distanţă de 2 km.

Staţia din Puturoasa, care a fost construită la nivelul timpului, din cauza neglijenţei firmei a devenit nefolosită şi numai cu o reparaţie capitală poate fi folosită din nou.

S-a constatat că lângă clădirea staţiei este un grajd pentru 24 de cai, care din cauza neglijenţei s-a dărâmat, iar materialele au fost valorificate de către firmă a devenit nefolosită şi numai cu o reparaţie capitală poate fi folosită (Planşa V).

S-a constatat că lângă clădirea staţiei este un grajd pentru 24 de cai care din cauza neglijenţei s-a dărâmat, iar materialele au fost valorificate de către firmă.

Pe teritoriul băilor este şi o locuinţă pentru pădurar, cu o fundaţie din piatră, cu acoperiş de şindrilă, care este în stare bună. Are 3 camere, bucătărie şi o altă cameră. Clădirea în partea de nord-vest are un coridor cu stâlpi care a fost turnat din ciment . Lângă clădire mai este o casă în stare neglijată, în care locuieşte paznicul. De la aceasta mai sus

[8] Primul "Rocodău" înseamnă primul loc de descărcare a buştenilor avale, loc accesibil pentru transportul cu animalele de la parchetul pus în exploatare.

este o locuință pentru hotarnic, care are o cameră cu antreu şi cuptor. În fața locuinței a fost un grajd pentru 30 de cai, dar din neglijență 2/3 din clădire s-a demolat şi materialele au fost valorificate de către firmă.

Clădirea principală a Băii este cu fundație de cărămidă, cu stâlpi de susținere, cu coridor, şi cu acoperiş din şindrilă. Clădirea este potrivită pentru primirea oaspeților. Grinzile sunt în stare bună peste tot; a fost podit cu scândură de brad, care s-a distrus în timp. Sunt în ea 12 camere pentru oaspeți, cu geamuri simple şi cu şpalete. Uşile, geamurile sunt în stare de folosință. Tot în această clădire mai sunt opt camere de baie cu geamuri, cu uşi cu fondul cimentat, care însă în mai multe locuri sunt distruse.

Vis-a-vis de această clădire se găseşte clădirea restaurantului, cu fundație de cărămizi, şi cu acoperişul renovat de către chiriaşi. Are patru camere, o bucătărie şi încă două camere.

În partea de răsărit a clădirii se găseşte un coridor care cândva a fost duşumat cu scânduri dar momentan distrus .

Lângă această clădire este o pivniță cu acoperişul şindrilit şi cu o uşă care este în stare de folosință.

Clădirea veche a băilor înainte cu câțiva ani s-a dărâmat din cauza umidității şi acuma au rămas numai ruinele.

Pe malul pârâului "Csorgo" se găseşte un grajd pentru patru vite, cu acoperiş şindrilit. În ambele părți a malului pârâului Csorgo se găsesc două fântâni medicale cu dimensiuni mari, sub acoperiş şindrilit. Pe una dintre fântâni se găseşte un escavator de pompare a apei pe o lungime de 20 m. Deasupra aceastei fântâni este o casă veche cu fundație de piatră, cu acoperiş şindrilit (a doua fântână).

În partea de apus este o clădire cu coridor în care sunt trei camere cu geamuri mici şi uşi cu stare potrivită. Sub acoperişul acesteia sunt trei camere de baie cu cele necesare, cu uşi simple şi geamuri mici. Toate camerele de locuit pentru musafiri sunt duşumate cu scânduri iar camarele de baie toate sunt turnate.

Spre răsărit de acestea se mai găseşte o clădire de lemn, cu acoperiş şindrilit. În fața restaurantului este o clădire (bucătărie) formată dintr-un antreu şi bucătăria propriu-zisă.

De la clădirea Băilor peste "Lanțos rét,"sus pe panta dealului se găseşte o casă destinată pentru cazan (nr. 8) înzestrat complet, care asigură curentul pentru întreaga stațiune. De la clădire, în partea stângă şi dreaptă, la o distanță de 1/2 km, este o linie forestieră cu cinci bucăți vagoane lemn de foc. De la o distanță de 200 m este o linie pe care sunt două vagoane duble tot cu lemne de foc.

Pe lângă stația din Băile Puturoasa sunt 45 buc. linii ferate (şine) cu o lungime de 5-7 m.

Procesul verbal s-a încheiat la 1 iunie, orele 14,00.

Semnatarii,
Treger Albert
Barbul Ianoş

Odată cu venirea noilor stăpâni Treiger Albert şi Barbul Ianoş a urmat o perioadă de înviorare a activității băilor, care funcționau încă după vechile legi ungureşti. Proprietarii menționați mai sus au luat măsuri de a întreține mai bine clădirile şi de a organiza o administrare mai bună a întregului inventar. Aceştia, printr-o mai bună popularizare şi reclamă, au reuşit să-şi asigure mai mulți clienți. Au început să vină mulți suferinzi, dar şi mulți turişti curioşi să cunoască încântătoarele locuri, unde, măcar pentru scurt timp, îşi găseau odihna şi liniştea necesară. Unii pictori veniți în stațiune îşi găseau teme de

inspirație. De asemenea, din stațiune turiștii organizau excursii în întreaga zonă, apreciind flora și fauna întâlnite în pădurile seculare de pe toate culmile dealurilor din zonă.

După Marea Unire de la 1918, balneologii au făcut propuneri Parlamentului ca să voteze o Lege cu privire la acest domeniu economic și de activitate balneară. Așa s-a ajuns la Legea din 1926, lege care cuprinde 101 articole iar Regulamentul de organizare conține 8 cap. și 126 articole . Prin aplicarea acestei Legi la Băile Puturoasa a fost trimis medicul Kohler Ioan din comuna Baia Sprie, care a funcționat aici în întreaga perioadă interbelică.

După odiosul Dictat de la Viena ungurii nu vedeau cu ochi buni proprietarii acestor edificii sociale și i-au copleșit cu multitudinea impozitelor. Una dinre tentativele de aplanare a acestor greutăți s-a concretizat în cererea adresată Ministrului Comerțului Regal maghiar din Budapesta, al cărei conținut îl redăm mai jos:

CERERE CĂTRE MINISTRUL COMERȚULUI REGAL DIN BUDAPESTA (traducere)

Noii proprietari ai liniei înguste de cale ferată dintre Vama și Puturoasa, ca Pataky Margit, Barbu Ianosné, dr. Barbul Günter Mihaly, Dragoș Aurel și soția, cerem ca să binevoiți a ne aproba ridicarea liniilor de cale ferată, care constituie proprietatea noastră.

Cererea noastră este bazată pe următoarele:

1. Băile sunt primitive, au numai 28 de camere de oaspeți, pe lângă aceasta cantitatea de apă a izvorului este puțină, cu această cantitate de apă zilnic se fac aproximativ numai 40-50 de băi, care pot fi efectuate. Oaspeții Băilor Puturoasa sunt oameni săraci și simpli. Sezonul de băi este de numai 2 luni și jumătate, astfel o investiție mai mare nu poate fi efectuată, întrucât băile sunt atât de mici încât nu ar acoperi niciodată cheltuielile de întreținere.

2. Dealungul liniei de cale ferată care deservește Băile, copiii scot afară cuiele și șuruburile, din cauza aceasta s-ar întâmpla cu ușurință accidente grave.

3. În cursul anului 1940 lângă Băile Puturoasa armata română a ridicat liniile de cale ferată în lungime de 2 km și a transportat-o.

4. Inundațiile au distrus podul și drumul în așa fel că repararea lor ne-ar costa o sumă enormă. De exemplu numai în construirea acelor două poduri mai lungi ne-ar costa 10000 pengö.

5. Lungimea căii ferate înguste este de 9 km și deservește inclusiv transportarea oaspeților, însă repararea acesteia ne-ar costa o sumă mare.

6. De la gara din Vama vagoanele sunt trase de cai, astfel călătoria până la Băi durează 2 1/2 ore, care pentru cei bolnavi sunt foarte obositoare.

Ne-am hotărât să vindem linia, iar din suma primită în locul liniei înguste vom construi un drum pietruit, pe care vor face circula autobuse, care v-a face drumul în timp de 20 minute.

Ne luăm angajamentul că lucrările vor fi gata până la începerea sezonului de băi.

4 martie 1941.

Str. Rakoczi 24

Semnatarii: Dragoș Aurel și soția

Cererea propretarilor menționați mai sus nu a fost aprobată, totuși linia ferată forestieră care deservea Băile a fost demolată de către armata maghiară și transportată în Ungaria, transformată în fier vechi. Proprietarii nu au fost despăgubiți[9].

[9] Informator: Contra Ioan Ciuntu .

Considerăm de bine să copiem un alt document autentic întocmit de către proprietarii Băilor din perioada celui de-al doilea război Mondial oglindind în fapte fluxul desfăşurării activităţii acestora în acea perioadă.

COPIE

FOAIA DE STATISTICĂ

privind băile şi alte staţiuni balneo-climaterice pentru anul 1943.

1. Numele proprietarului de băi şi al staţiunii balneo-climaterice: dr. Barbul G. Mihaly 1/3, Barbul Ianosné, Pataky Margit 1/3 Dragoş Aurel şi soţia.
2. Numele comunei în hotarul căreia se găseşte staţiunea Vama.
3. Denumirea precisă a băii şi a staţiunii balneo-climaterice, şi caracterizarea lor: "a".
4. Cum sunt ele îngrijite de către proprietar sau de către chiriaş ?
5. Calitatea apri băii şi clasificarea ei
   apă sulfurică "A".-
   apă de iod şi brom
6. Cine a analizat apa băii pentru ultima dată şi când ?
   "A" şi în anul 1930 la Satu Mare.-
7. Apa băii se foloseşte inclusiv pentru baie ?
   - Numai pentru baie. -
8. Când începe sezonul de baie şi când se termină ?
   din iunie şi până la sfârşitul lunii august.
9. Vizita băii şi staţiunii în condiţii normale.

Defalcare	Adulţi			copii sub 15 ani		Total	Total general
	bărbaţi	fem.	tot.	băieţi	fete	bărbaţi	fem.	total
Oaspeţi activi	60	60	120	-	-	-60	60	120

ÎNCHEIAT la 8 aprilie 1943.

Barbul Ianosné, Pataky Margit
Proprietarii principali

II.Băile Puturoasa în anii democraţiei

Cei patru ani de dominaţie maghiară s-au stins ca o nălucă. Sfâşitul războiului se apropia. Zona Băilor era împânzită cu armata maghiară şi germană, care încercau să opună rezistenţă aliaţilor. În retragere aceştia au luat cu ei animale şi unele bunuri din interiorul cabanelor. Apoi au apărut primele trupe româneşti şi ruseşti. Aceştia din urmă nu au staţionat mult în acele locuri, dar prin atitudinea lor, ruşii au dat dovadă de neglijenţe şi distrugeri. Datorită acestui fapt, după retragerea lor, Băile au fost devastate şi distruse până la sol, adică toate clădirile găsite aici. Tot ceea ce s-a putut folosit la ceva, inclusiv zidăria, a fost furatăde către populaţia din Racşa, care transportau materialele furate prin locuri

ferite, - traseul numit "Gubălungă" -, dar şi vămenii au contribuit la acele furturişi devastări[10].

La încurajarea şi înlesnirea devastărilor şi ale distrugerilor din cadrul Băilor au contribuit în mare măsură doi cetăţeni din comuna Vama. Lobonţ Gheorghe Vaşcău, care încă din perioada interbelică era angajat paznic în staţiunea Băi şi care locuia acolo de mai mulţi ani. Acesta era un beţiv şi uşor coruptibil. El a dat posibilitatea unor răufăcători ca să demoleze şi să fure ce le vinea la îndemână. Acesta nu opunea nici o rezistenţă, ba chiar îi încuraja pe aceştia ca să prădeze bunurile staţiunii. Până la urmă chiar şi casa în care a locuit dânsul în parte a fost demolată, lăsându-I lui, ca paznic, numai o singură cameră de locuit. Al doilea vămean a fost Fănăţean Stefan (1920 - 1974) din Vam, care a înarmat şi asigurat cu muniţie de război abandonată de armată pe teritoriul comunei Vama, s-a numit singur pădurar şi s-a declarat că ar fi autorizat să facă ceea ce el vede de bine în zonele împădurite unde se găseau şi Băile Puturoase. El se considera responsabil cu apărarea băilor.

Acesta a contribuit şi el foarte mult la distrugerea construcţiilor, împreună cu primul, în numele democraţiei, considerând legală împărţirea acelor bunuri care odinioară aparţineau "burjuilor" (bogaţilor) care trebuiau distruşi. Fănăţean St. a fost instruit în URSS şi a făcut parte din Regimentul Tudor Vladimirescu, unde a fost îndocrtinat cu idei comuniste.

Merită să mai menţionăm faptul că sub masca pădurar, acesta a acţionat până în anul 1947, când după ce a adus mari prejudicii Ocolului silvic Negreşti, a fost descoperită adevărata-i identitate[11].

Din cele de mai sus se poate constata haosul care s-a format imediat după război, când cca. 30% din populaţia Vămii, deţinea arme şi miuniţie de război.

Prin asemenea stări de haos şi tensiune au trecut şi Băile Puturoasa care au fost complet distruse.

În anul 1956, prin măsuri luate de către Comitetul Raional de partid Negreşti (prim secretarul Ioan Bozga), s-a început reconstruirea, măcar în parte, a băilor. Acţiunea a început primăvara şi a fost mobilizată întreaga populaţie a raionului Oaş în acest sens.

La început au fost mobilizaţi toţi deţinătorii de atelaje care au efectuat trei zile de "robotă", pentru transport de balast la repararea drumului, în lungime de 9 km.

În paralel cu această muncă s-a transportat şi material lemnos (stejar) din pădurea Săscura, care a fost folosit pentru construirea celor două poduri de pe râul Tarna Mică. Executarea acestora s-a făcut tot prin robotă timp de mai multe zile de către meşterii dulgheri, mai ales cei din Vama, printre care-i amintim pe:Mureşan Teodor a Ciceoaii (1902 - 1981), Fabian Gheorghe a Lişchi (1907 - 1979), Mureşan Mihai (1908 - 1964), Cicio Gheorghe(n. 1928), etc.

Tot în acea primăvară s-a început şi construcţia unei cabane de lemn, cu 10 camere încăpătoare în care se puteau caza 60 persoane într-o serie. La această construcţie s-a mai adăugat o bucătărie, sală de mese şi late dependinţe. Mai la vale s-a construit sala băilor cu 10 camere şi 20 de vane pentru băi, precum şi sala maşinilor de încălzire şi pompare a apei.

Toamna, pe la sfârşitul lunii septembrie, s-au executat zugrăveli şi vopsitul tâmplăriei, pentru care au fost solicitate cadrele didactice din Vama, împreună cu personalul de serviciu, care au lucrat timp de o săptămână la definitivarea acestor lucrări.

[10] Informator:Dobrican Vasile.

[11] Informator: Dumitru Pop (1905 - 1997), a fost notar în Vama, în perioada interbelică şi după război până în anul 1947.

În primăvara anului următor (1957) Băile au fost puse în funcţiune de către administratorul Comitetului Raional de partid Negreşti, Trasler Tiberiu, care le- a administrat timp de un an de zile. Apoi Băile au fost date în administrarea Cooperativei agricole colective din Vama, care fusese înfiinţată cu un an în urmă (1956). Administratorul acestora a fost numit Kepler Herman (Herşu) de etnie evreu.

Băile au fost administrate de acesta până în anul 1966, după care au fost preluate de către Oficiul Judeţean de Turism Satu Mare, prin delegatul şi administratorul Bud Gheorghe din Negreşti. Acesta, prin anul 1947, a adus un prejudiciu unităţii şi a fost înlocuit cu Piţu Gheorghe din Bixad. Ultimul menţionat, în întreaga perioadă de administrare a acestora nu a făcut nici un fel de reparaţii construcţiilor, astfel încât acestea au ajuns într-un avansat stadiu de degradare. Ele au fost preluate de către Contra Gheorghe (Gyorgyika), care după 2 ani a adus şi el prejudicii unităţii şi a fost schimbat.

Găsindu-se în stare deplorabilă, nimeni nu a mai dorit să le ia în administrare şi să le întreţină, astfel că în anii 1988-1989 au rămas fără stăpân şi a avut aceiaşi soartă ca şi cabanele din perioada de după război. După revoluţie, din 1989, s-au improvizat câteva încăperi din placaj şi cherestea, care asigură cazarea câtorva persoane care doresc să mai facă băi, dar s-a ajuns iar la metode primitive de încălzire a apei şi de efectuare a băilor de către cei bolnavi şi cazaţi aici. Proprietarul acestei "staţiuni" este actualmente Dobrica Vasile.

Acesta a fost şi este istoria staţiunii Băilor Puturoasa şi considerăm că datele cuprinse în prezenta monografie constituie cadrul unor alte cercetări viitoare, în vederea întreprinderii unor măsuri de reconstrucţie a lor pentru a deveni din nou ceea ce au fost acete băi timp de aproapre două secole.

Notarea planşelor

Figura I. Locuinţa fierarului (mecanicului) care se ocupă cu buna funcţionare a băilor şi ale tuturor instalaţiilor, precum şi sursa de la care primea curent electric, (locomobil cu aburi).

Figura II. Casa şoferului care era formată din patru camare şi două bucătării. Acestuia i se dădea voie ca două camere şi o bucătărie să le închirieze pentru musafiri.

Figura III. Prima clădire din zona băilor, la capătul din partea dreaptă a clădirii se găseşte şi un beci mare pentru păstratul băuturilor dar şi a unor alimente.

Figura IV. Depoul gării Puturoasa .

FiguraV.Locuinţa pădurarilor (patru camere şi o bucătărie).

Figura VI. Clădirea principală (aici se găsea şi servicul pentru primirea oaspeţilor).

Figura VII. Clădirea restaurant (în stânga) şi beciul, împreună cu camerele de baie (în centru).

Figura VIII. Camere de cazare.

Figua IX. Cele trei familii care au devenit proprietarii băilor: Treigher Albert, Barbul Ioan şi pr.Aurel Dragoş.

Figura X. Vagonul tras de doi cai, ransportând musafirii de la gara Vama în staţiune.

Figura XI. În anul 1937 existau două vagoane pentru călători (Vama- Băile Puturoasa).

Courte monographie des Bains Puturoasa du teritoire de la commune Vama, des le debut jusqu`a nos jours

(Résumé)

Courte monraphie des Bains Puturoasa depuis ses commencements a nos jours 1998.

On ne connait pas une date salon le calendrier de la fondation des Bains Puturoasa.

On sait seulement que leur activité d` une facon officiellement et organisé a commencé au début du XVIII-ieme siecle.

Se proprietaier des Bains était le comte VAY. On sait puis qu`a la mointé du XIX-e sieclé ont été cédé a son fils avec le nom de VAY GABOR, le chambrier de L`Empire de L`Autriche et de l` Hongrie gui les a détenu avec tout sons domaine jusque dans l`année 1925. Dans cette année les Bains ont été livrés a Treiger Albert et Mihai Barbu les a livrés a son fils Ioan Barbu.

Ceux-ci les ont détenu jusgu `en 1944 a fin de la Guerre quand ils ont étédevastés et détruits par la population de la région.

Ils ont été reconnu officiellment comme station Balnéo- climatérique en 1892. La loi a paru au Monitorul Official (Journal official) hongrois on 1907.

En 1926 a paru la loi Balneo- Climatique nr. 205 de 14 septembre par lequel se sont reconnus toutes les station Baléaire d`Ardeal .

En 1937 ils ont été reconnus et refemés aux Coorporations Balnéoclimatéric.

La période plus florissante des Bains été entre 1850-1940.

Apres la guerre se sont reconstruits partiellement et ils factionnent et au présente, mais officiellement ils ne figurent pas dans les evidences de tourisme.

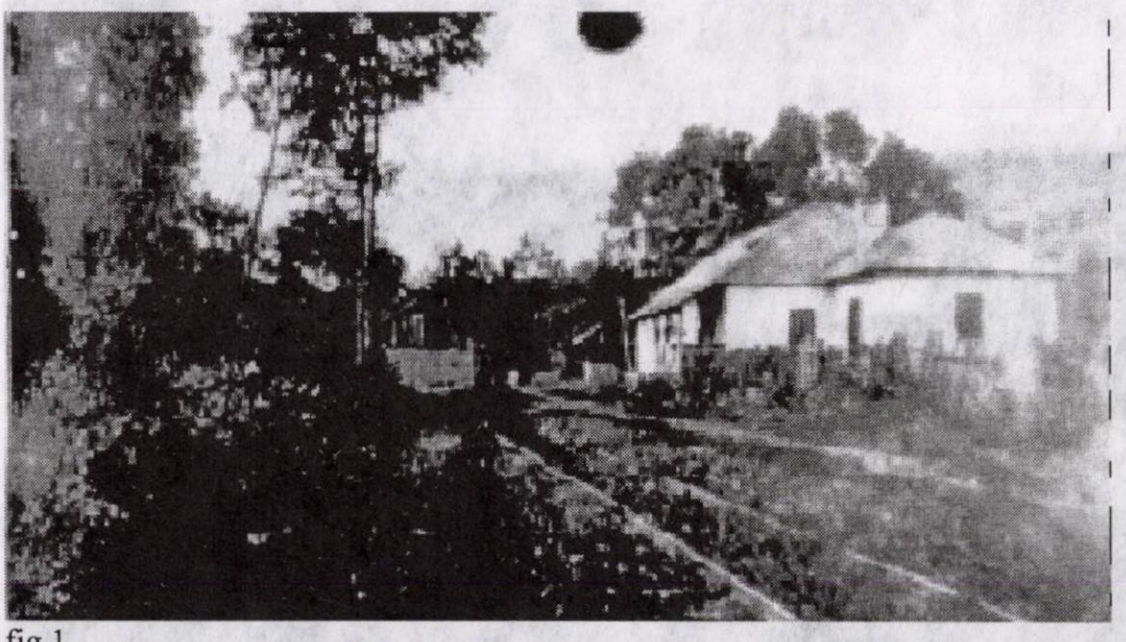

fig.1

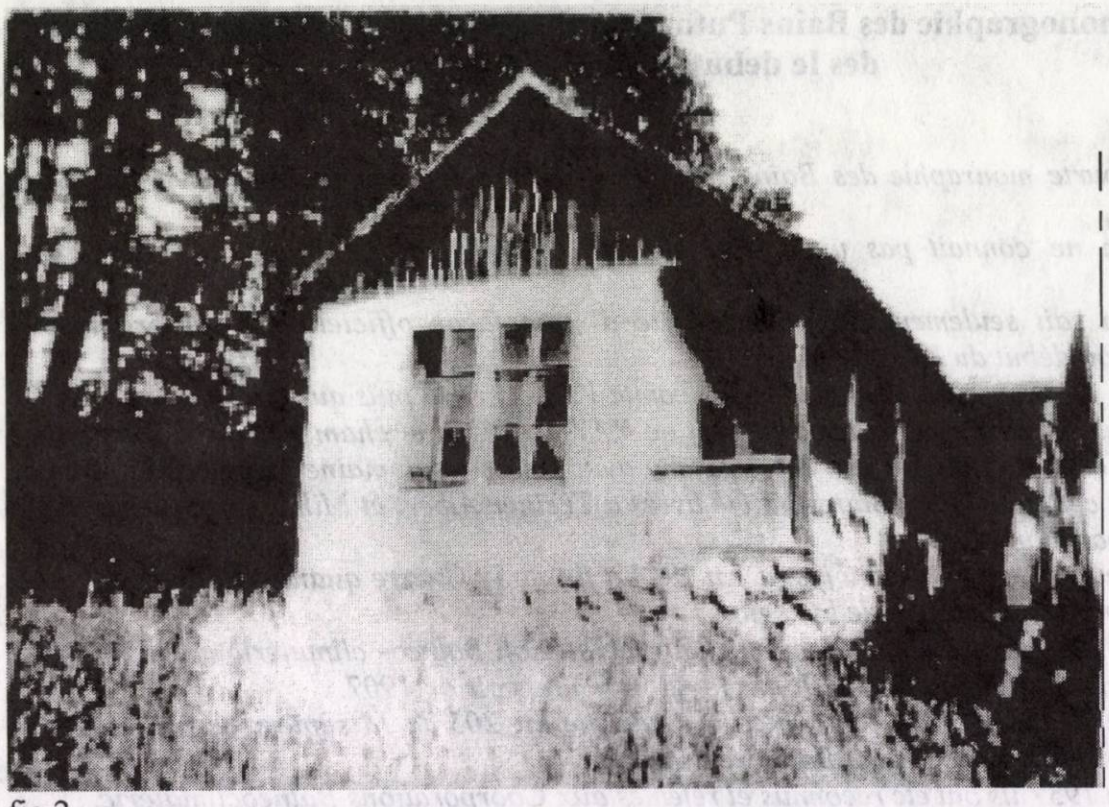

fig.2

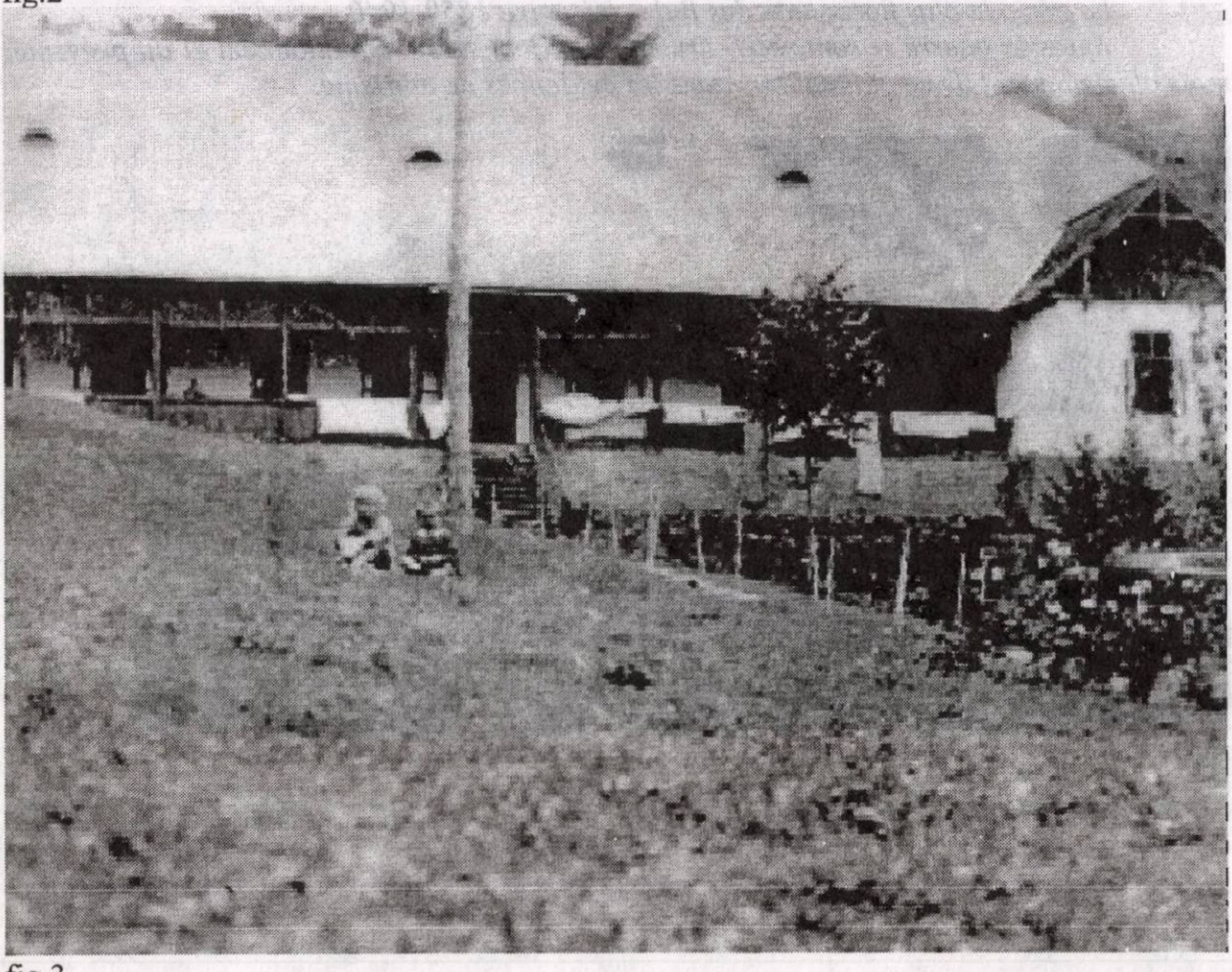

fig.3

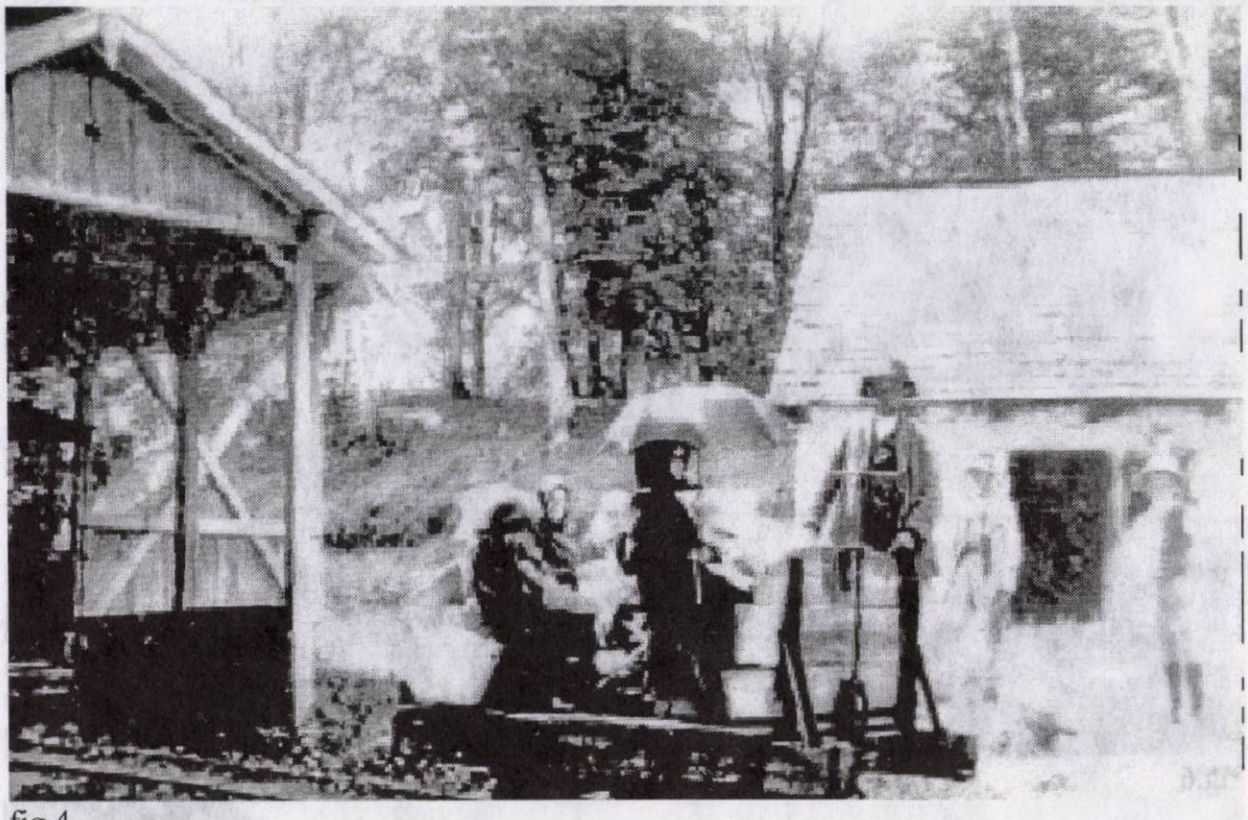

fig.4

fig.5

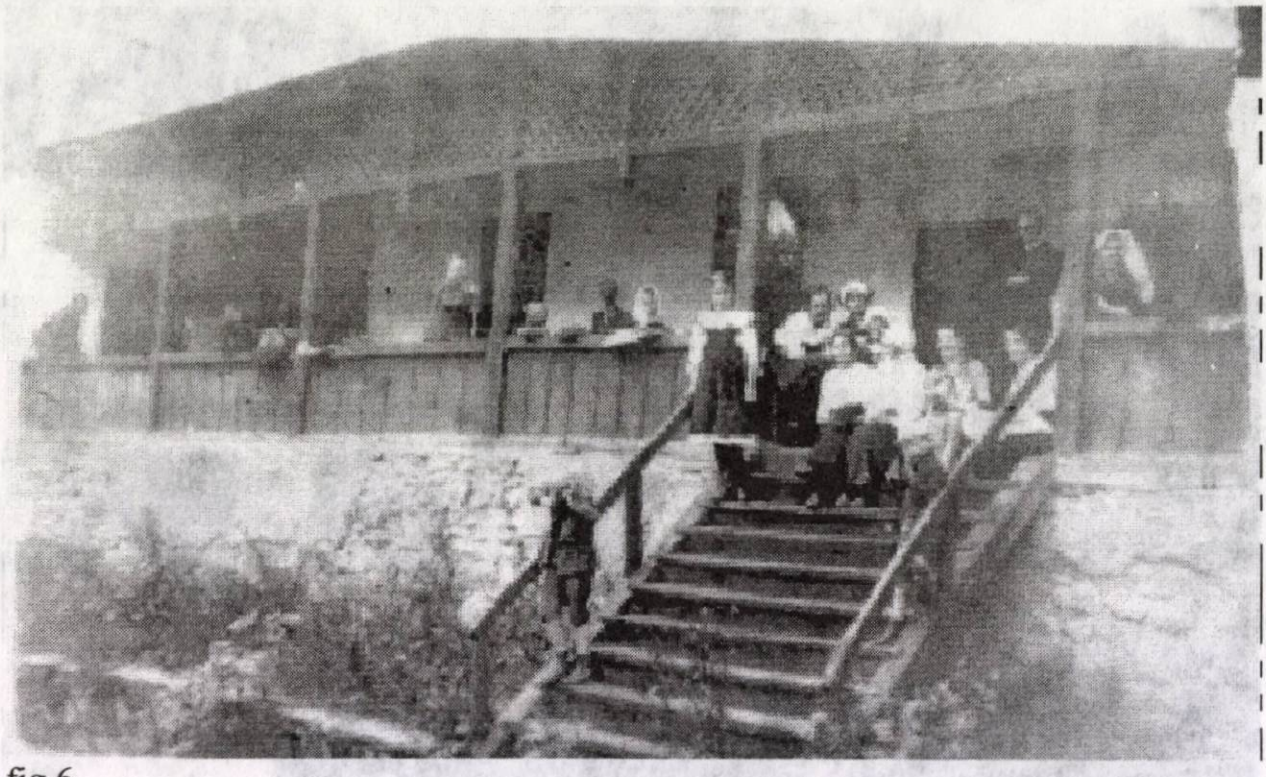

fig.6

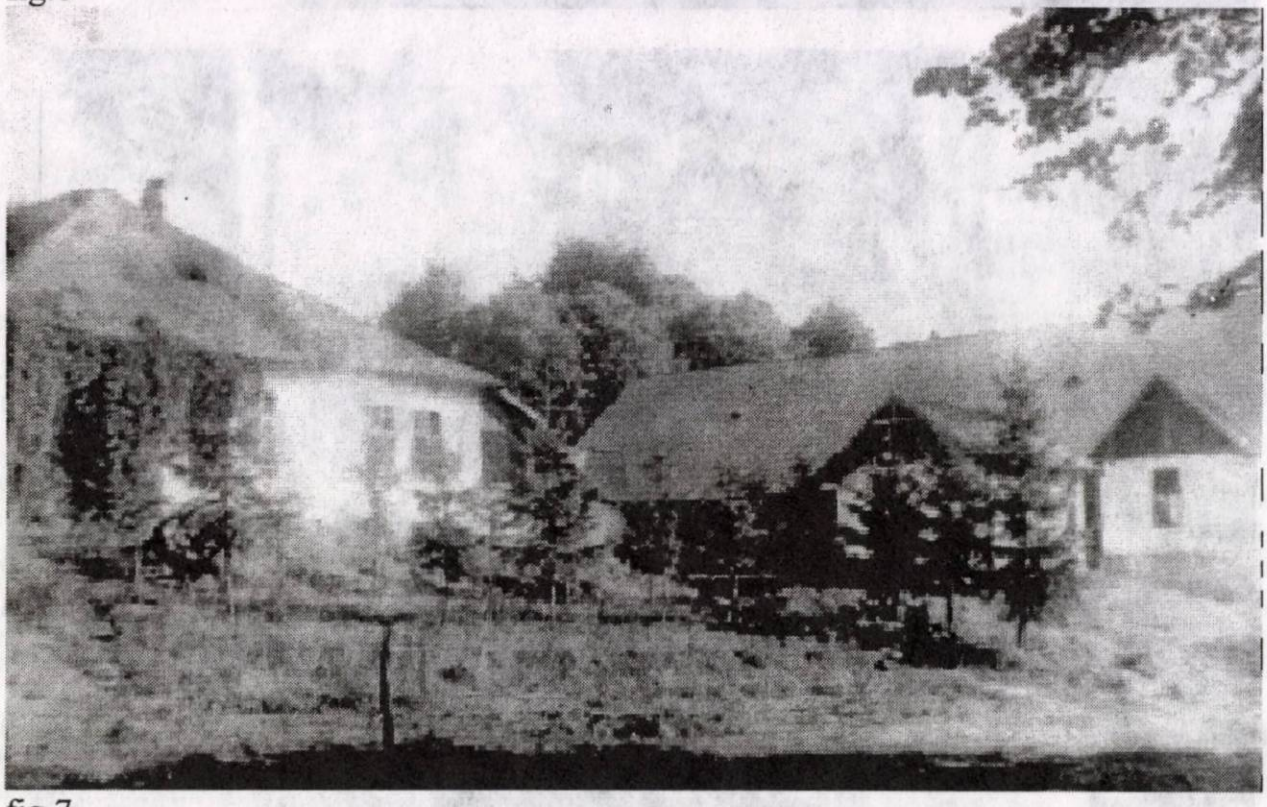

fig.7

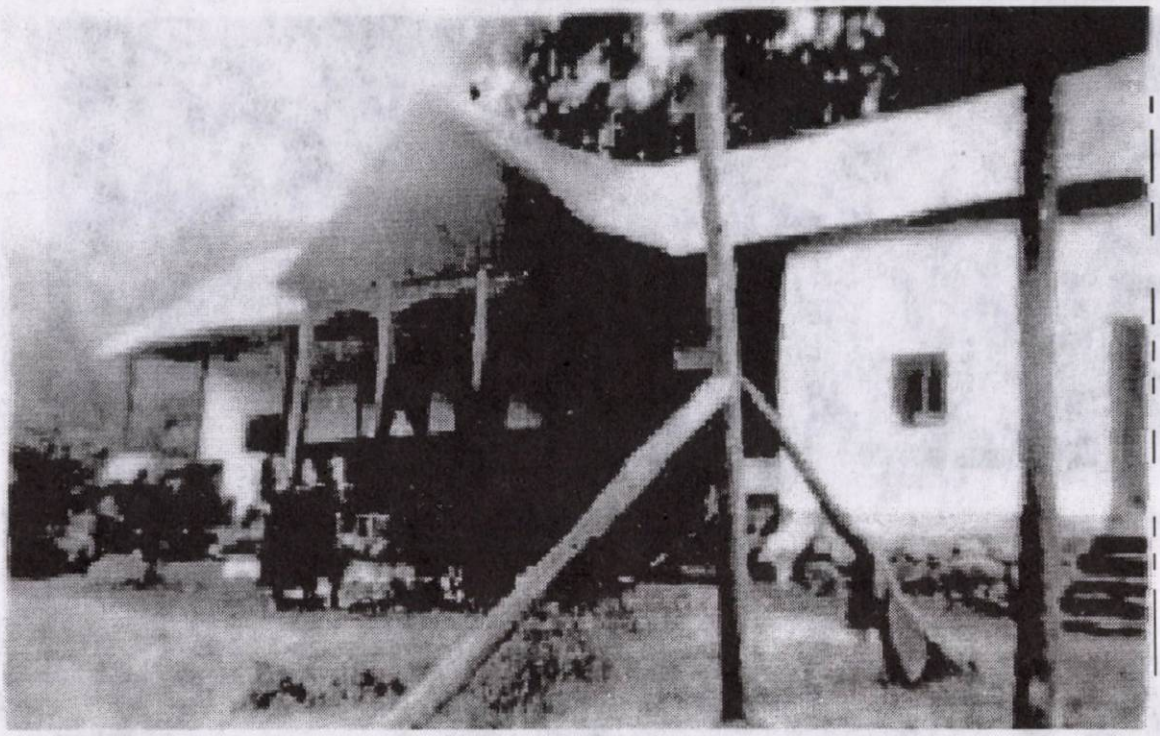

fig.8

fig.9

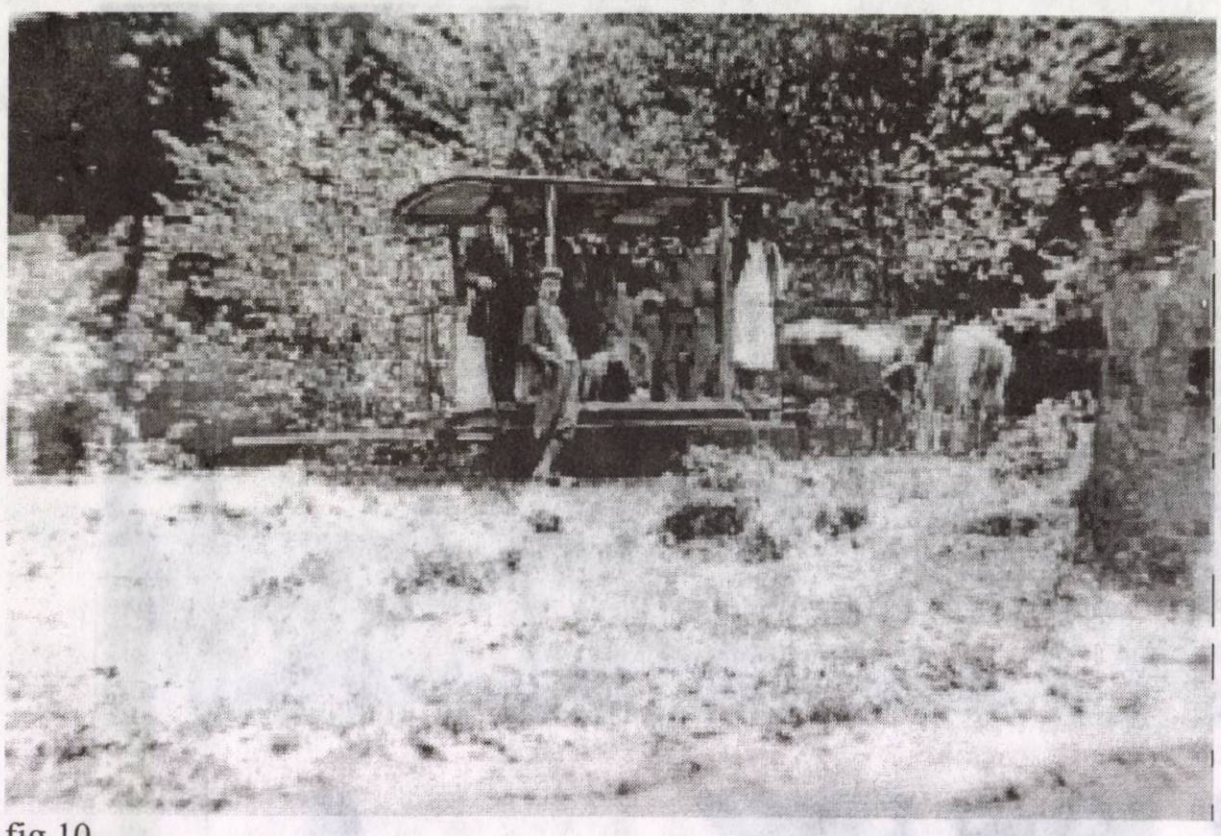

fig.10

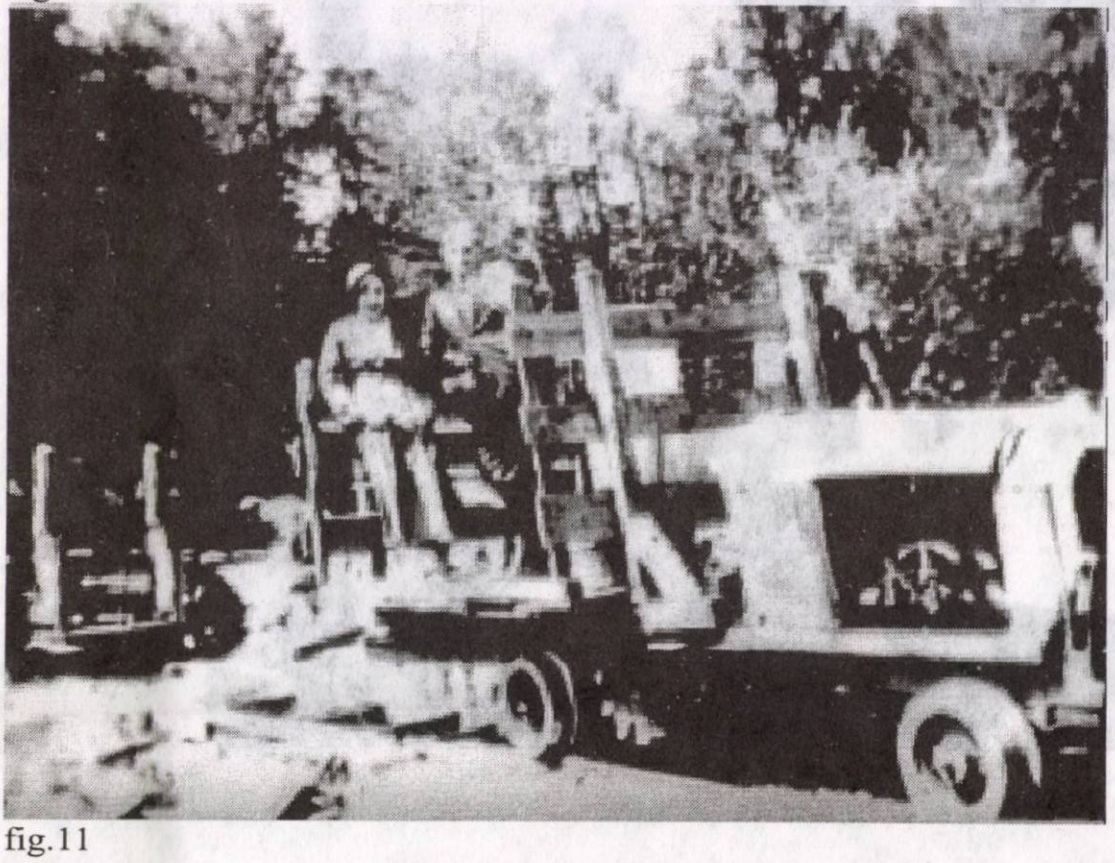

fig.11

Orgile oraşului Satu Mare

Enyedi Ştefan

Orga, intrument muzical important şi complex de timpuriu şi-a cucerit o mare popularitate , fiind prezent în arenele circurilor antice şi la fabuloasele parade militare.

De-a lungul mileniilor orga a cunoscut o mare dezvoltare. Unii autori susţin că prima orgă cunoscută în istorie sub denumirea de "orgă hidraulică" a fost construită în anul 170 î.e.n lui Cristos de către Ktesibios (vezi fig.1). Numele de "orgă hidraulică" l-a primit deoarece, comprimarea aerului a fost realizată de apa dintr-un rezervor, în care s-a răsturnat un vas sub formă de clopot, având două canale, unul pe care intră aerul din pompă, al doilea face legătura între rezervor şi tuburile orgii.

În zona noastră ajunge în secolul III, descoperirile arheologice de la Aquincum (Budapesta) din Câmpia Panonică au scos la iveală rămăşiţele unei orgi cu inscripţia "dăruită" în anul 228 după Cristos. Biserica din Occident a introdus repede orga în liturgie. Sfântul Augustin (354-430) în exegeza Psalmlui 56 scrie "Organum dicitur quod grande est,et inffatur follibus" adică "Orgă i se zice, ce este mare şi se alimentează cu foale". Despre papa Vitalianus (657-672) abatele Bullee scrie că a pretins ca, la liturgiile festive să se folosească orga ("metallo Organa"). În seclul IX se construieşte o orgă în Catedrala din Aachen.

La sfârşitul mileniului I d.Chr. orgile sunt prezente în mai multe catedrale ale Europei. În oraşul nostru prima atestare documentară despre orgi o găsim din 1535, când călugării franciscani l-au ales pe Kárpáti Bálint Dombai Miklós ajutorul lui şi Budai János organist. Odată cu reformarea oraşului, când catolicii au fost izgoniţi din ora în 1556 s-a distrus mănăstirea călugărilor, şi cu ele şi orga.

Nu avem date despre orgi din oraşul nostru numai începând cu secolul XIX. Până la această dată orga suferă mari transformări. De la dimensiunile mai mici care permitea mutarea instrumentului dintr-un loc în altul (fig.2) şi "claviatură" rudimentară orga s-a transformat într-un instrument gigant, complex cu mai multe claviaturi (manuale-clapele fiind acţionate cu mâna) şi pedalier (clapele - sunt acţionate cu piciorul).

Din lipsa unei literaturi de specialitate bine dezvoltată în limba română consider că e foarte utilă o descriere sumară a instrumentului. Orga se compune din mai multe părţi (subpărţi) astfel:

1. Tuburile
2. Cutia de suflu
3. Suflanţa (Compresor)
4. Mecanismul de comandă
5. Consola
6. Dulapul orgii

Tuburile (fig.3) sunt organele care generează sunetul şi funcţionează după principiul instrumenetelor muzicale de suflat. Pot fi confecţionate: din aliaje metalice (de obicei plumb şi cositor), din lemn, din motive economice a apărut şi tabla zincată şi mai nou chiar şi din sticlă.

După forma lor tuburile metalice pot avea forme cilindrice s-au tron conice, sau conice inversate. Cele din lemn au totdeauna formă de paralelipiped dreptunghic cu baza cea mai mică în jos dar în literatură i se spune prismatic. Buzele tubului (nişă orizontală

prin care e asigurat accesul aerului în tub) pot fi largi, mijlocii şi mici. Din aceste cauze timbrul sunetului generat de tub este diferit. Datorită faptului că majoritatea denumirilor sunt de origine latină şi între artiştii instrumentişti din Romnia te cunoscută această terminologie mă voi rezuma să descriu succint fiecare familie de tuburi.

De obicei tuburile de aceeaşi formă sunt aşezate într-un rând. Dimensiunile lor variază în funcţie de gravitatea sau acuitatea sunetului generat. Ca punct de referinţă se ia nota Do - prima de pe claviaturăşi înălţimea tubului este dat în picioare. (1. Picior = 0.30480 m)

a) Familia principalelor (Principal 16', principal 8') generează un sunat tare, plin şi clar. Principal 16' înseamnă tubul cel mai înalt 16 x 0,3 = 4,8 m înălţime. De obicei se confecţionează din metal. Se utilizează atât la manuale (câte 58 de tuburi), cât şi la pedale (27 de tuburi). Cele care au 4' lungime sunt numite Octava, iar cele cu 2' sau 1' se numesc Superoctava. Deci cifra picioarelor 32 indică, că avem de a face cu sunete grave, iar 2' indică cele acute. În această familie intră şi registrele (tuburile unui rând) denumite "alicvote". Ele produc un sunet din şirul armonicelor a unui sunet de bază (până la al9-lea sunet). Exemple de regisre alicvote sunt: Quinta, Mixtuera (are mai multe rânduri paralele de tuburi până la 21 rânduri) Cornet, Acuta, Czimbel.

b) Familia flautelor Funcţionează cu aer la o presiune mai mică, a un timbru catifelat, fin. În denumirea lor găsim termenul de Flauto (Flöte germ.). Aşa sunt: Flauto tibia 8', Flüte harmonique 8', Flute d' amour 8', Flautino 2', Piccolo 2' , etc.

c) Familia tuburilor acoperite (Gedackt germ.) au diametrul mare, buzele largi sunt intonate cu tărie diferite, sunet dulce, măgulitor. În denumirea lor găsim termenul de Bourdon. Câteva registre din această familie: Grand Bourdon 32', Bourdonbass 16', Subbass 16', Bourdon 8', Quintaton 16', Dolce 4' sau Pileata dolce.

d) Familia Violelor Imită instrumentele cu coardă şi arcuş. Tuburile au diamentrul strâmt şi funcţionează cu aer la presiune mare, generând sunete ascuţite, pătrunzătoare. Din această familie fac parte: Viola di gamba 16', Violon bass 16', Violoncello 8'.

e) Familia tuburilor tremulante - Generează un sunet tremulant, vibrant, având 2 tuburi acordate puţin diferit şi imită tremoloul sunetului uman. Exemple: Unda maris 8' şi Voix celeste 8'.

f) Familia anciilor (fig.4) sunt intonate puternic de aceea nu prea se pot folosi împreună cu celelalte registre. Funcţionează cu aer la presiune foarte mare, tuburile au diametru mare, sunetul este generat de o limbă metalică, care are un muştiuc asemănător Clarinetului sau Saxofonului şi tubul are formă conică, cu vârful în jos, pentru a amplifica sunetul generat. Exemple de registre Posaun 16', Trombone 16', Serpent 32', Tuba 8', Clarineto 8', Trompete 8' etc.

g) Familia registrelor de percuţie - imită instrumentele de percuţie Clopote, Xilofon, Timpan. Exemple: Carillon sau Glockenspiele. Dar în ţinutul nostru nu s-a răspândit.

Cutia de suflu

Termenul l-am găsit în manuscrisul lui Erich Türk în "Tipuri de orgă şi funcţionarea lor cu menţionarea a 3 exemple din Cluj". Aş propune să fie folosită "galeria de admisie" cunoscută mai bine în limba română având rolul şi principiul de funcţionae identică cu acelor întâlnite la automobilism. Este confecţionat din scânduri îmbinate ermetic având o "supapă de admisie" la picioarul tuburilor. Pe galeria de admisie sunt fixate tuburile claviaturilor în ordine descrescătoare sau la mijloc cele înalte şi la extremităţi cele mai scunde. Supapa de admisie sau ventilul se deschide numai câd est acţionată clapa de pe claviatură. Galeria de admisie poate fi comună tuturor registrelor sau diferenţiat pentru familiile de tuburi şi grupări de tuburi după o claviatură.

Suflanta (Oganele de suflu)
De obicei pentru obţinerea aerului comprimat în construcţia ogilor s-au utilizat foalele asemănătoare celora de la atelierele de fierărie. Foalele comprimă aer într-un rezervor de aer, care pot fi: rezervoare paralelipipedice fig.5 (o ladă mai mare ca bază peste care se răstoarnă o ladă mai mică cu gura în jos, legate între ele cu piele, lada mică pătrunde în lada mare în funcţie de cantitatea de aer înmagazinată) şi rezervoare gofrate fig.6 cele două funduri, cel superior şi inferior este legat cu un mecanism care ajută peretele de piele să se gofreze sau să formeze cute ce permit apropierea s-au depărtarea fundurilor în funcţie de cantitatea de aer.

Rezervorul de aer este legat de galeria de admisie prin canalul principal de aer.

Foalele sunt pasive la orgile din oraş datorită faptului că sunt folosite suflante acţionate cu electromotor.

Mecanismul de comandă
Asigură transmiterea comenzii primită de clapă la supapa de admisie, sau ventilul tubului de orgă. Se mai foloseşte termenul comun "tractură". După comandă orgile pot fi cu tractură mecanică (comanda se transmit cu ajutorul unor pârghii şi braţe confecţionate din şipci de lemn foarte subţiri, de secţiune dreptunghiulară 7x 1,5 mm), cu tractură pneumatică (clapa este legată de ventil cu un tub de plumb

0,5 mm în care fluidul motor este aerul) şi tractură electromagnetică (clapa este legată de ventil printr-o conductă electrică, iar ventilul este acţionat electromagnetic)

Consola
Masa este pupitrul de comandă al orgii, întruneşte punctul de plecare al tuturor comenzilor. Scheletul principal al consolei este dat de modul de aşezare a claviaturilor. Poziţia normală a organistului este şezând. La îndemâna picioarelor se află claviatura acţionată cu picioarul, având de obicei 27 de clape cu ambitusulde la Do la re1şi se numeşte pedalier. La orgile mari tot aici găsim pedala de crescendo (Schweller, germ), rola de crescendo (Walye, germ) şi pedale de a cupla manualele, s-au pedalierul cu manuale, sau combinaţiile fixe de piano, mezoforte, forte, tutti, etc.

La îndemâna mâinilor sunt aşezate orizontal şi paralel claviaturile acţionate cu mâna, având câte 54 sau 58 clape, ambitusal fiind de la Do la fa şi se numeşte "manual". În oraşul nostru majoritatea orgilor au 2 manuale, 1 e cu 3 manuale şi 1 cu un singur manual. Deasupra manualelor sau lateral găsim ampalsate butoanele de acţionare a registrelor.

Dulapul orgii
Este dulapul în care sunt montate tuburile, galeria de admisie (cutia de suflu), suflanta şi alte accesorii. Prospectul sau faţada dulapului de obicei est foarte bogat ornamentată şi modul de aşezare a tuburilor le conferă o frumuseţe aparte.

Dulapul orgii poate fi comun pentru toate tuburile unei orgi, sau compartimentată în funcţie de grupurile tuburilor aferente unui manual, sau pedalier. La orgile mari (ca cea din catedrala roman-catolică) tuburile manualelorII şi IIIsunt amplasate în dulapuri care au un perete confecţionat din jaluzele cae se deschid şi se închid în funcţie de poziţia pdalei de crescendo.

Dulpul are rol triplu: asigură acoperirea mecanismelor interioare şi le conferă siguranţă, oferă condiţii favorabile acustice şi rezonanţă sunetului orgii, faţada dulapului împodobeşte interiorul bisericii.

La sfârşitul secolului XVIII bsericile oraşului devin neîncăpătoare, fiind şi vechi, de costrucţie şubredă enoriaşi se hotăresc să constriască biserici noi. Sunt înălţate două biserici reformate, încăpătoare cu elemente de baroc "Biserica cu lanţuri" din Mintiu şi

biserica reformată "Németi". De asemenea pe locul unde se află acuma Catedrala Romano-Catolică tot în această perioadă s-a înălţat o biserică mai modestă.

Din monografia "biserici cu lanţuri" cunoaştem că în 1814 Galli György şi fiul său Antal construiesc o orgă pentru biserică. Este interesant că această dată apare şi la biserica "Németi" pentru construirea orgii. Păcat că nu am găsit amănunte referitoare la această problemă. Tot monorafia de mai sus spune că în 1847 şi în 1872 orga a fost reparată de Blahumka Sámuel.

Acest maistru a avut atelier în oraşul nostru. Nu ştim dacă a făcut reparaţie curentă, sau capitală, sau a extins orga. Am găsit date că în 1852 a construit orgă pentru biserica reformată din Teci (Ukraina). Şi în istoria bisericii "Németi" este menţionată anul 1840 pentru repararea orgii. În 1855 se construieşte o orgă nouă. Probabilitatea este mare ca instrumentul să fie executat în manufactura lui Blahunka. Această orgă a fost reparată în 1857. Fiind vorba de orgă cu tractură mecanică, care are fiabilitatea cea mai mare dintre aceste insrumente presupun că este vorba de extindere. Ar fi interesant cercetarea acestui maistru constructor de orgi la care şi numele îi apare când Blahunka. Precizez că are orgi în împrejurmi care nu au fost schimbate .

Un alt constructor de orgă din zona noastră a fost Dukász Endre. Atelierul lui a funcţionat în oraşul Carei . inscripţia orgii din Bárdháza (Bari Ukraina) este: "Készitette Dukász Endre orgona müvész 1889 Nagy Károly Ban". "Executant de Dukász Endre, maistru de orgă în Carei 1889"(n.a.)

Dar nu numai constructori de orgi au activat în zona noastră. Aici au funcţionat şi mari muzicieni ai vremilor. Josef Nitsch (1829-1906) a fost organistul episcopului Hám János. Aici în oraşul nostru a predat muzică la Institutul Pedagogic. Începând cu anul 1861 a fost capel maistrul Catedralei Franz Liszt a vrut să-l ia ca profesor la academia de Muzică din Budapesta dar el a rămas fidel oraşului. Fiind adept al "cecilianismului" în 1871 înfiinţează prima asociaţie "Sfânta Cecilia" din Ungaria.

Anton Buchner- Bánáti (1882-1950) a studiat la Institutul Pedagogic din Szeged, după care a urmat studiul la Budapesta. Între anii (1908-1911) a fost dirijorul Catedralei. În 1911 a obţinut funcţia de capel-maistru la Catedrala arhiepiscopiei din Esztergom.

Francisc Hoffman (1872-1948) După studiile de vioară din Viena a perindat mai multe oraşe ale Imperiului Austro-Ungar. Aici a trăit viaţa cea mai prolifică. A fost "primul " muzician al oraşului. A susţinut o şcoală particulară de muzică, a dirijat mai multe coruri bisericeşti şi laice. A compus foarte mult. A fost fondatorul şi primul dirijor al Asociaţiei Filarmonice a oraşului.

În timpul bogatei sale activităţi au fost oaspeţi ai oraşului George Enescu, Lya Pop, Rita şi Ştefan Mărcuş, Béla Bartók, Basilides Maria, Jeanne - Marie Darré şi alţii. În această perioadă viaţa muzicală sătmăreană a ajuns la nivelul valorilor universale. Păcat că al doilea război mondial îl goneşte din oraşul nostru.

Sfârşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru aduce mari schimbări în viaţa muzicală bisericească al oraşului nostru. În Europa bântuie romantismul, care are o influenţă covârşitoare asupra construcţiei de orgi.În Franţa, îm a doua jumătate a secolului trecut aristide Cavaile Coll construieşte prima orgă uriaşă cu tractură pneumatică. Uşurinţa cu care se mânuieşte această orgă a fascinat atât artişti, cât şi constructori de orgă.

Orga cea mai veche a oraşului nostru se găseşte în biserica romano-catolică "Calvaria". Prima biserică în acest loc ctitorită de episcopul Hám János. În urma marilor degradări, a fost refăcută în prima jumătate a secolului nostru după proiectul executat de Janitzky Paul. Biserica are elemente gotice, construcţia este executată din cărămidă.

Orga se afla pe galeia de la intrarea principală. Numărul de serie "Opus 470" indică, că a fost construită în jurul anului 1896. Singura inscripţie o găsim pe manometru "Gebrüder Rieger Jagerndorf Oster" fig. 7. Acest intrument face trecere de la orgile mecanice la cele pneumatice. Dulapul orgii este aproape cmplet închis. Prospectul faţadei are 3 câmpuri, cele marginale sunt acoperite cu scânduri pictate, cel din mijloc este alcătuit din 11 tuburi. Câmpurile se temină în ormamente gotice bogat împodobite.

În dulap este instalat rezervorul de aer tip paralelipipedic, pârghiile şi tijele de comandă ale ventilelor, galeria de admisie, al cărui sistem de supape (ventile) est identică cu cele ale orgilor pneumatice, şi tuburile. (fig.8)

Consola este din lemn sculptat are două manuale cu 54 clape, ambitusul Do- fa, deasupra lor sunt butoanele registrelor, între manuale găsim butoanele combinaţiilor fixe (piano, Mezoforte, Forte, Tutti)butoanele de cuplare a manualelor a pedalierului la manualul I şi la manualul II, aceste comenzi se realizeză pneumatic.

Pedalierul are 27 clape, ambitusul Do-re 1, în dreapta deasupra pedalierului se află o pedală care la acţionare, cu ajutorul unui mecanism (fig.9) cuplează sau decuplează registrele.

Dispoziţie orgii din biserica "Calvária" este următoareaa:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Principal 8'	Gamba 8'	Subbass 16'
Salicet 16'	Bourdon 8'	Octavbass 8'
	Rohrflöte 4'	Cello 8'
Rohflöte 8'	Violine 4'	
Salicional 8'		
Flüte 4'		
Octave 4'		
Mixtur 4 fach (rânduri n.a.)		

Dacă construim piramida sau conul sunetelor înscriind la bază registrele cu tuburile cele mai [nalte şi la vârf tuburile cele mai scurte (la bază sunetele mai garve şi la vârf cele acute) obţinem următoarea reprezentare grafică:

4 4 4 4 4
8 8 8 8 8 8 8
16 16

Orgile romantice au unghiul de vârf obtuz. Aceasta puţin depăşeşte 90 grade dovedind că avem de a face cu o orgă din perioada de trecere. Orga are 612tuburi din care 69 sunt din lemn şi 543 din metal. Fiecare rând de tuburi, cu excepţia Mixtu 4 , are 62 de tuburi şi deservesc2 registre. Exemplu Principal 8 şi Octave 4. Acest principiu se numeşte transmisiune. Faţă de orgile vechi aici s-a făcut economie aproape jumătate din tuburile unei orgi. Având în vedere vârsta orgi necesită acuma o reparaţia capitală.

Biserica şi mănăstirea călugăriţelor este tot ctitoria episcopului Hám János zidită din cărămidă imită stilul romanic. Nu avem cunoştinţă să fi avut şi la altă orgă.
Orga pe care o întâlnim în corul biserici are seria "Opus 928" şi este construită tot de firma "Fraţii Rieger", dar este scris pe consolă că fabrica funcţiona la Jagerndorf şi Budapesta. Este o orgă de serie cu un dulap foarte bogat ornamentat cu tunuri gotice şi coloane corintice. Prospectul dulapului datorită coloanelor este împărţit în trei câmpuri toate având tuburi. Numărul tuburilor este 11-8-11.

Consola nu mai este aşa migălos lucrată, are 2 manuale cu câte 54 clape, ambitusul Do-fa 3, pedalierul cu 27 de clape, ambitusul Do-re1, deasupra manualelor se află butoanele

registrelor, copulelor şi combinaţiilor fixe şi mai us găsim şi un şir de butoane mai mici pentru combinaţie liberă (organistul prepară înainte, care se vor cupla la acţionarea unui buton principal) În dreapta pedalierului se află loc pentru două pedale. Cea existentă este pedala Crescendo, iar cealaltă a servit pentru manevrarea jaluzelelor.

Dispoziţia orgii:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Principal 8'	Hegedüprincipal 8'	Violon 16'
Bourdo 16'	Aeolina 8'	Subbas 16'
Gamba 8'	Vox celestis 8'	Cello 8'
Vájtfuvola 8'	Csöfuvola 8'	Octavbass 8'
Salicional 8'	Hegedii 4'	
Födött 8'		
Octava 4'		
Fuvola 4'		
Mixtura 4' z (4 rânduri n.a.)		

Din cele 732 de tuburi, 113 sunt din lemn şi 619 din metal. Partea de jos a dulapului care acoperă rezervorul paralelipipedic şi tubulatura de la tractura pneumatică este mai mică decât partea superioară. Partea lipsă este mascat din faţă cu scândură ornamentată. Diagrama graficului sunetelor este următoarea:

4 4 4 4
8 8 8 8 8 8 8 8 8 8 8
16 16 16

Se obesevă că este o orgă romantică majoritatea registrelor sunt de 8'. A fost reparată după 1990de către Enyedi Francisc şi Kósa Béla.

Tot la începutul secolului a fost construită cea mai mică orgă a oraşului nostru. Mărimea lui nu depăşeşte dimensiunile mobilei de cameră. A fost fabricat tot de intreprinderea "Fraţii Rieger" la Budapesta, are numărul de serie, "Opus 1106" şi considerăm că a fost fabricat în 1905.

Dulapul (fig.10) din trei părţi are ferestre acoperite cu gratii şi pânză din interior. În interiorul dulapului găsim 3 rânduri de tuburi 51 din lemn şi 84 din metal galeriile de admisie, rezervorul cutanat, o foală de suflu. Consola a fost lipită de dulap. În anii 80 l-a întors Enyedi Francisc şi Herman Paul. Nu putem spune că este o operaţie reuşită. Orga este mută de mai mulţi ani. Consola (fig.11) are un singur manual cu 54 clape (Do-fa), deasupra manualului sunt butoanele registrelor. Dispoziţia orgii:

Manual	Pedal
Zergekürt 8'	Subbas 16'
Bourdon 8'	

Pedalierul are 27 clape (Do-re1) şi orga mai are 2 copule: Pedal copula şi Octav copula şi o combinaţie fixă. Orga de la biserica "Sfântul Iosif se pare că este o orgă de cameră pentru exersare. Cu o reparaţie capitală se poate din nou pune în funcţiune".

Nu este elucidat de unde şi cum a apărut orga existentă la biserica reformată "Németi". Orga are dulapul asemănător cu cel cu care s-a prezentat Iosif Angster din Pécs la expoziţia organizată la Budapesta în 1896 prilejuită cu sărbătorirea Mileniului. Are numărul de serie 535 (vezi fig. 12), anl de fabricaţie 1906 şi locul unde s-a construit Pécs.

In istoria bisericii apare anul 1905 ca dată de cumpărare a unei orgi noi şi anul 1925 anul cumpărării unei orgi noi cu 2 manuale. La faţa locului întâlnim această orgă cu un dulap mare, impozant, foarte bogat ornamentat (fig.13) care închide tractura pneumatică,

foarte frumos se văd supapele de la galeria de admisie şi tuburile din plumb (fig.14), are un rezervor paralelipipedic alimentat cu 4 foale legate în parale care sunt puse în mişcare de un arbore cotit ce are o volantă în exteriorul dulapului şi se poate antrena manual. Tuburile sunt compartimentate, manualul II se află după jaluzele, iar tuburile pedalei sunt plasate lateral. Faţada dulapului are 5 câmpuri de tuburi amplasat 7-7-7-7-7, variaţia dimensiunii tuburilor dă naştere la forma rococo a dulapului.

Consola cu ornamentaţie modestă, are două manuale cu câte 54 de clape, ambitisul de la Do,la Fa 3, deasupra lor sunt aşezate plăcuţele balansoare pentru comanda registrelor şi deasupa lor găsim două rânduri de butoane pentru combinaţii libere. Dedesubtul manualului I, găsim butoanele de acţionare ale combinaţiilor fixe.

Pedalierul are 27 clape, ambitusul Do-Re 1, deasupra lor avem două pedale una pentru crescendo, ceaaltă pentru jaluzele.

Orga are 864 de tuburi, din care 219 din lemn. A fost reparată în anii 80 de Ernyedi Francisc şi profesorul Altbert György. Ca să funcţioneze perfect ar trebui din nou reparat.

Dispoyiţia orgii este următoarea:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Bourdon16'	Hegedüprincipal 8'	Violon 16'
Principal 8'	Fltibia 8'	Subbas 16'
Bourdon 8'	Gamba 8'	Octavbass 8'
Flute harmon 8'	Aeolon 8'	Cello 8'
Fugara 8'	Vox coelestis 8'	
Flauta 4'	Fl.travers 4'	
Pr. Octav 4'	Capricorno 4'	
Piccolo 2'		
Mixtur 5x2 2/3'		

Piramida sonoră după registre arată astfel:

2
2 2/3
4 4 4 4
8 8 8 8 8 8 8 8 8 8
16 16 16

Deşi are registre de 2' şi 4' se observă că este totuşi o orgă romantică.

Tot în această perioadă este terminată şi biserica franciscanilor cu hramul "Sfântul Ioan apostolul şi evanghelistul". Construit în stil cvasi romanic, fiind din cărămidă, zugrăvit de zugravii care au zugrăvit şi Parlamentul din Budapesta, biserica este înzestrată relativ repede cu orgă.

Firma "Rieger" din Budapesta şi aici construieşe o orgă cu două manuale şi pedalier complet, având numărul de serie "Opus 1256".

Dulapul orgii (fig. 15) mai modest ornamentat decât cel de la biserica călugăriţelor are totuşi un aspect plăcut. Are 5 câmpuri de tuburi cu câte 7 tuburi fiecare câmp, ce sunt despărţite de coloane corintene. Partea superioară a dulapului are terminaţia cvasi gotică.

În interiorul dulapului se află trei galerii de admisie manualele 1 şi 2 şi pedal, tuburile în număr de 558 din care sunt confecţionate din lemn 123 şi din metal 435 aşezate în rânduri pe 3 grupe.

Tractura orgii este pneumatică, tot în dulap găsim şi rezervorul de aer paralelipipedic şi foala pentru alimentat.

Consola (fig.16) are 2 manuale cu câte 54 de clape, ambitusul Do-Fa 3 deasupra lor găsim butoanele de comandă a registrelor, copulelor şi combinaţiilor fixe. Pedalierul are 27 clape, ambitusul Do-Re1, şi mai dispune de o pedală pentru crescendo. Dispoziţia orgii este:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Principal 8'	Gamba 8'	Subbas 16'
Bourdon 16'	Csöfuvola 8'	Cello 8'
Salicional 8'	Aeolina 8'	Octavbas 8'
Födött 8'	Voix celeste 8'	
Octava 4'	Fuvola 4'	
Zugoquinta 2' sz		

Piramida sonoră apare astfel:

2'
4' 4' 4'
8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8'
8'
16' 16'

Este o orgă de factură romantică. A fost reparată în 1995 de Enyedi Francisc şi subsemnatul. Păcat că în timpul renovării interiorului bisericii nu s-a acoperit suficient orga. Acuma trebuie curăţat şi acordat. După declaraţia domnului vicar general Amma Zoltan la sfârşitul acestui an se va acordat şi această orgă de către maistrul clujean Molnár Csaba.

Evlavioşii bisericii "cu lanţuri" nu puteau gândi ceva mai nobil, mai frumos pentru a sărbători centenarul bisericii decât a construi o orgă nouă, după faima şi măreţia bisericii.

Fraţii Rieger sunt căutaţi şi contractaţi să execute lucrarea. Cu numărul de serie "Opus 1349" construiesc o adevărată bijuterie.

Dulapul orgii, forma de astăzi a primit după cel de al doilea război mondial . Este foarte importantă ca mărime şi aspect. Se încadrează în stilul bisericii foarte armonios imitând barocul. Este compartimentat în trei. Partea dreaptă conţine tuburile manualului unu şi rezervorul de aert. Partea din mijloc are tuburile manualului doi, jos e un coridor de trecere. Partea stângă conţine gaieria de achimisie aşezată pe duşumeaua corului şi tuburile pedalei. În monografia bisericii dulapul (fig. 17) este prezentat ca şi cum ar fi fost construit de Glli György. Poate o parte pentru că el nu a construit orga de dimensiune aşa de mare.

Consola are 2 munuale (fig.18) cu câte 56 de clape, ambitusul fiind Do-sol_3 deasupra lor sunt butoanele de comandă a registrelor. Cele trei rânduri de butoane sunt 3 combinaţii libere. Pedalierul are 27 clape şi găsim trei pedale de comandă, deasupra lor, 2 pentru jaluzelele manualelor şi una pentru crescendo.

În afara registrelor, găsim butoane pentru copule şi combinaţii fixe. Faţă de celelalte orgi Rieger construite în oraşul Satu Mare, în această orgă fiecare registru îşi are propriul rând de tuburi. Fiecare rând are 56+12 tuburi pentru a putea cupla şi octava tubului solicitat. Orga dispune de 2137 tuburi, din care sunt din lemn 255, la această orgă apar anciile în număr de 163 tuburi în 3 registre. Este interesant faptul că dacă trecem de la manualul 1 la manualul 2, registrul pedalei se schimbă automat la piano.

Dispoziţia orgii este următoarea:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Principal 8'	Hegedü Principal 8'	Contrabass 16'
Bourdon 16'	Quintatöna 16'	Violon 16'

Gamba 8'	Flute harmonique 8'	Harmonikabass 16'
Hangversenzfuvola 8'		
Salicional 8'	Aeolina 8'	Subbass 16'
Födött 8'	Voix celeste 8'	Harsona 16'
Trombita 8'	Csofuvola 8'	Oczav bass 8'
Octava 4'	Clarinette 8'	Cello 8'
Csöfuvola 4'	Octava 4'	
Octava 2'	Flute octaviante 4'	
Cornet 3-5 fach	Piccolo 2'	
Mixtura 4 sz		

Piramida sonoră arată astfel:

2' 2' 2'

4' 4' 4' 4'

8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8'

16' 16' 16' 16' 16' 16' 16'

Se observă caracterul romantic al orgii. Din păcate se află într-o stare avansată de degradare. Cele 3 registre de ancii, Trombita 8', Clarinette 8' şi Harsona 16' nici nu se pot pune în funcţiune. O reparaţie capitală ar readuce acest instrument la strălucirea de altă dată.

În catedrala romano catolică au existat mai multe orgi. Se pare că la sfârşitul secolului XVIII sau începutul secolului XIX biserica a avut o orgă micuţă cu un singur manual. Circulă zvonul că orga s-a dăruit bisericii din Moftinul Mare. Din Moftinul mare ar fi ajuns la biserica din Turulung. La ora actuală în Moftinul Mare există o orgă cu un manual şi pedalier, după inscripţia de pe consolă putem citi că a fost construit de Seidl Francisc din Oradea în perioada interbelică. La Turulung se găseşte o orgă foarte veche, din cauza revopsirilor repetate nu se poate citi nimic de pe el.

Constatarea noastră este următoare Şorga după construcţie pare să aibă în jur de 200 de ani. Este o orgă cu tractura mecanică specifică secolului XVIII. Dulapul orgii este mică, registrele sunt de tip baroc, ornamentul mai modest dar tot de factură barocă. Consola are un singur manual de 54 clape, ambitusul Do-fa_3, registrele sunt amplasate lateral, trebuie să tragi cu forţă să se cupleze. Pedalierul are 22 de clape, mai robuste decât la orgile din secolul XIX, ambitusul Do-la. Dispoziţia orgii este:

Manualul	Padal
Bourdon 8'	Violonbas 16'
Födött 8'	Subbas 16'
Gedackt 8'	
Födött 4'	
Oktava 2'	
Quinta 4' 1/3'	
Dolce 4'	
Principal 4'	

Piramida sunetelor după registre este:

2'

4' 4' 4'

4' 1/3'
8' 8' 8'
16' 16'

Se vede că unghiul de vârf este un unghi ascuţit ceea ce denotă un pronunţat caracter baroc. Păcat că orga nu este folosită, lângă ea există o orgă electronică cu 2 manuale, valoarea lui artistică este mult sub ceea a orgii vechi.

Informaţii foarte vagi avem despre orga construită în catedrală, în al doilea deceniu al veacului trecut. Biografii episcopului Klobusiczki Klobusiczky Péter notează că episcopul a construit pe cheltuiala lui "o orgă cu 20 mutaţii"(registre n.a.).

Herman Binder, constructor de orgă din Sibiu ne-a înştiinţat, că organologul Slovac, Gergelyi Ottomár despre maistrul constructor de orgi Karl Klöckner scrie"cea mai mare şi mai frumoasă orgă l-a construit pentru catedrala romano-catolică din Satu Mare, la cererea şi pe cheltuiala episcopului Hám János". În biografia episcopului este notat că, după extinderea şi restaurarea bisericii a cheltuit mult pentru "înzestrarea bogată" a bisericii, pe care a sfinţit în 1837. Tot despre Karl Klöckner am aflat că "cele mai multe orgi l-a construit pentru dieceza Satu Mare".

În arhiva bisericii am aflat un inventar din 1915 în care e trecut o orgă cu două manuale şi pedalier, în două dulapuri şi bancă pentru organist. Din fericire sunt trecute şi registrele orgii astfel:"mutaţiile orgii sunt: Mixtur 4 rânduri, Mixtur 3 rânduri, Flauta major 8', Flauta minor 4', Flauta travers 4', Principal 4', Principal 8', Principal oktav 2', Salicional 8', Dolce 4', Harmonium 8', Gamba 8', Bourdon 16', Cello 8', Violon 16', Subbas 16', Waldflöte, Gemshorn 4', Octav 2', Quinta 3', Quinta 10' 2/3', Posaune 8', Cornette 3 rânduri, Octav 4', Copula. Valoarea 8000 coroane."

Dintre cunoscuţii mei, profesori de conservator, organologi nimeni nu s-a încumetat să le grupeze pe manuale şi pedalier.

Diagrama obţinută pentru sunete supă registre arată astfel:

1' 1/3'
2' 2'
2' 2/3'
3'
4' 4' 4' 4' 4' 4'
4' 2/3'
8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8'
10' 2/3'
16' 16' 16'

Se poate observa că avem de a face cu o orgă de tip baroc. Păcat că nu am dat de urma acestei orgi.

La începutul secolului nostru în Satu Mare a activat ca profesor la liceul catolic preotul Haller Jenö, recunoscut şi apreciat muzicant de muzică religioasă. S-a bucurat de un prestigiu renumit pe plan naţional, fiind ales secretar al organizaţiei naţionale de muzică religioasă "Sfânta Cecilia" din 1897. În 1914 episcopul Boromisza Tibor s-a hotărât să schimbe orga catedralei cu una mai mare, şi care să satisfacă cerinţele unei orgi moderne de talie mondială. După declaraţiile doamnei Haller Terezia, care este nepoată încă în viaţă, susţine că proiectul orgii a fost executat de preotul Haller Jenö. Ca dovadă, specialiştii susţin că sunt neobişnuite la "fraţii Rieger" atâtea timbre de registre de factură italiană.

Ziarul "Katholikus Kántor" din 15 mai 1914 dă de veste faptul că, episcopul Baromisza Tibor din Satu Mare a făcut un contract cu fabrica "Rieger" din Budapesta

pentru construirea unei orgi mari şi modernă cu 4180 de tuburi din care 3125 din aliaj de plumb şi cositor (aliaj de orgă), 267 din tablă zincată, 450 din lemn şi orga să aibă 338 de ancii. Preţul estimativ al orgii 38000 de coroane, ce va fi plătit integral de domnul episcop.

În toiul primului război mondial "fraţii Rieger" construiesc cea mai mare orgă din biserică catolică din România. Această poziţie şi-o păstrează şi astăzi.

Dulapul, compartimentat în trei părţi, după numărul manualelor, două părţi închise pentru jaluzele. În interior, are trei rezervoare de aer paralelipipedice, tubulatura foarte numeroasă (fig. 19) pentru tractura pneumatică. Rândurile de tuburi sunt aşezate în diferite direcţii, paralel şi perpendicular pe faţadă (fig.20 şi 21). Prospectul dulapului se apretează foarte bine cu stilul clasic cu elemente eclectice a bisericii (proiectat de Hild Jozsef în 1834). Faţada are mai multe câmpuri de tuburi despărţite de coloane corintice şi ionice, acoperit cu timpan rotunjit, părţile din dreapta şi stânga a dulapului au câte un turn reliefat din tuburi, foarte migălos (ca la constructorul francez Cavale Cole), ghirlandele aurite şi celelalte decoraţiuni în conferă o imagine impozanră, monumentabilă (fig.22).

Consola, cu cele 3 manuale (fig.23) cu câte 58 clape, albele acoperite cu fildeş, ambituşul Do-la_3, bălţuit la culoarea neagră impune sobrietate instrumentului. Orice organist este copleşitde mulţimea balansoarelor registrelor amplasate în trepte, de o parte şi de alta a manualelor.

La mijloc deasupra manualelor se găsesc două rânduri de manete şi tăblițele aferente pentru combinaţii libere. Sub manualul i se află butoanele pentru mânuirea manuală a combinaţiilor fixe, a copulelor şi cuplarea şi decuplarea anciilor.

Pedalierul, cu concavitate atât în plan orizontal cât şi în plan vertical (fig.24), are 30 de clape, ambitusul Do-fa_1, deasupra se găseşte un valţ (cilindru) pentru cuplarea şi decuplarea treptată a registrelor, 2 pedale pentru jaluzele şi 10 pedale din cupru pentru acţionarea combinaţiilor fixe cu piciorul.

Dispoziţia orgii este:

Manualul I
1.Principal 16'
2.Bourdon 16'
3.Principal 8'
4.Fugara 8'
5.Fl.conc. 8'
6.Camoscic 8'
7.Dolce 8'
8.Pileata 8'
9.Octava 4
10.Viola 4'
11.Capricorno 4'
12.Fl.dupl. 4'
13.Superoct 2'
14.Quinta 2' 2-3'
15.Corneto 3-5f.8'
16.Mixtura 5 file 2' 2/3'
17.Tromba 8'
18.Clarino 4'

Manualul II
19.Pileata dulce 16'
20.Principal 8'
21.Gamba 8'
22.Fl.armon 8'
23.Salicional 8'
24.Bourdon 8'
25.Flute tibia 8'
26.Fugara 8'
27.Flanta silv.4'
28.Piccolo 2'
29.Quinta dupl. 2' 2/3'
30.Mixtura 3' file 2' 2/3'
31.Clarinetto 8'

Manualul III
32.Quintadena 16'
33.Violino 8'

Pedal
44.Bourdon gr.32'
45.Basso princ.16'

34.Fl.d amore 8'
35.Unda maris 8'
36.Aeolina 8'
37.Violin principal 4'
38.Fl.Cusp. 4'
39.Fl.trav. 4'
40.Flagial 2'
41.Harm.aeth 4 f. 2 2'/3
42.Vox humona 8'
43.Oboe 8'
46.Viol basso 16'
47.Basso armon.16'
48.Subbasso 16'
49.Aperta 8'
50.Cello 8'
51.Pileata 8'
52.Octava 4'
53.Flauta 4'
54.Quinta 10 2'/3
55.Cornetto 3 f. 2 2'/3
56.Trombone 16'
57.Tuba 8'

Ironia soartei că la predare în 1916, Haller Jenö nu a mai cântat, moartea l-a răpit în 1915. Se vede că nu numai numărul de registru e mare ci şi familiile de tuburi sunt mai multe ca la celelalte orgi.

Diagrama sonoră este:

2' 2' 2'
2 2'/3 2 2'/3 2 2'/3 2 2'/3 2 2'/3 2 2'/3
4' 4' 4' 4' 4' 4' 4' 4' 4' 4' 4'
8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8' 8'
16' 16' 16' 16' 16' 16' 16' 16' 16'
10 2/3 32'

Unghiul de vârf este obtuz Orgile romantice sunt axate pe timbre ce imită instrumentele cu corzi şi arcuşi, pe când cele baroce, imită pe cele de suflat.

Orga catedralei este tipic romantic şi dacă ne gândim că este aproape contemporan cu Max Regger şi Olivier Messian, Cl.Debussy putem spune că ar fi ideal pentru prezentarea lucrărilor acestori mari compozitori. Spre regretul nostru, orga este mută de câţiva ani. Din mărinimia domnului episcop Reizer Pál se repară acuma de către maistrul clujean Molnar Csaba un singur manual. Ar fi o realizare superbă a oraşului dacă până în 2000 s-ar repara integral.

Pe malul stâng al Someşului orgă clasică găsim numai în biserica reformată din piaţa Păcii. Această biserică s-a construit în prima jumătate al secolului XX. După zece ani de la terminarea construicţiei biserica a avut orgă. Din surse orale, cunoaştem că a fost cumpărată de la un preot. Inscripţia de pe orgă a fost construită de mistrul Szeidl Ferenc din Oradea în 1949 (fig.25). Prospectul orgii a fost în stil modern, fără a avea un dulap propriu zis, tuburile fiind aşezate între două coloane marginale, feţele erau din scânduri de stejar lăcuit. Consola fig.26 a fost lipită de dulap din partea stângă. A fost o orgă pneumatică , din cauza locului strâmt, foarte înghesuită. În dulap s-a găsit rezervorul de aer, alimentat de două foale acţionate manual. Galeria de admisie compartimentat după manuale, manualul 2 a fost complect închis, având jaluzele . A fost interesant cum au fost aşezate tuburile pedalei, culcat orizontal una peste alta, formând astfel peretele din spate a cutiei manualului 2, şi ultimul rând de tuburi montat în exteriorul dulapului. Partea lemnoasă a fost puternic atacată de carie.

Consola avea 2 manuale cu câte 56 clape, ambitursul Do-sol_3, deasupra plăcuţele balansoare pentru comanda registrelor, de culori diferite, becuri de semnalizare a funcţionării lor, două rânduri de butoane pentru combinaţii libere, un cadran pentru indicarea registrelor cuplate de valţ. Sub manualul 1 se află şi combinaţiile fixe. Pedalierul

are 30 clape, ambitusul Do-fa_1 cu concavitate în paln orizontal şi vertical, are valţ de crescendo şi o pedală pentru acţionare a jaluzelelor.

Dispoziţia orgii a fost următoarea:

Manualul I	Manualul II	Pedal
Geigen Principal 8'	Liblich Gedect 8'	Subbas 16'
Concert flöte 8'	Viola da Gamba 8'	Echlobas 16'
Vald flöte 4'	Vox celeste 8'	
	Tibia 4'	
	Nasard 2 2'/3	
	Dulcian flöte 2'	

Diagrama de sunet după registre:

2'
2 2'/3
4' 4'
8' 8' 8' 8' 8'
16' 16'

La această orgă registrele de bază de 8' au ponderea cea mai mare, a fost totuşi o orgă romantică, dar de dimensiuni mai mici. Această orgă s-a demontat în 1997.

Cea mai "nouă" orgă a oraşului nostru s-a "construit" în anul acesta tot la această biserică. Preotul Higyed János în timpul studiilor în Elveţia l-a cunoscut pe organistul şi maistrul de orgă Andreas Zwingli. Datorită lor s-a demontat o orgă în oraşul Sankt Galen şi după restaurare a fost adusă în România.

Orga, iniţial construit de Th.Kuhn din Männedorf în 1943, a fost concepută în spiritul reformei construcţiei de orgi. Dulapul separat conceput pentru cele două manuale este amplasat la balustrada corului (Rückpositiv în germ.) urmează consola disticnt aşezat în mijlocul balconului corului şi un dulap mai mare lipit de peretele din spate al corului. Rezervoarele de aer camuflate în duşumeaua balconului sunt alimentate de o electrosuflantă amplasată în podul bisericii.

Tractura este mecanică (cum construiau orgile în timpul lui J.S.Bach) registrele de asemenea au timbrul orgilor istorice.

Dispoziţia orgii este următoarea:

Manualul I(Rückpozitiv)	Manualul II(Oberwerk)
Larigot 1' 1'/3	Principa 8'
Flagelot 2'	Gemshorn 8'
Rohr flöte 4'	Oktavflöte 4'
Prastant 4'	Mixtur 2'(3-4 fach)
Gedackt 8'	

Pedal
Subbas 16'
Spitzflöte 8'

Graficul piramidei sonore a registrelor este:

1 1'/3
2' 2'
4' 4' 4'

8' 8' 8' 8'
16'

Aici se vede frumos că unghiul de vârf este unghi ascuţit, de aceea se spune că orgile de tip baroc sunt suple, ca şi construcţiile gotice. Această orgă mai are şi un mecanism "tremolo". Orga a fost reconstruită de organistul şi maistrul Andrea Zwingli, acordarea şi intonarea de către Erwin Schubiger, amândoi din Elveţia. Inaugurarea orgii în cadru festiv a a vut loc la 26 iulie 1998.

În încheiere se poate trage concluzia că, din cele 8 orgi existente în oraşul nostru, majoritatea au fost construite la începutul secolului, au tractură pneumatică, sunt de factură romantică, necesită reparaţie capitală. Excepţie fac doar orga cosntruită în 1998, care este o orgă barocă pe care se pot interpreta fidel lucrările lui Bach şi Handel.

Die Orgel der Stadt Satu Mare

(Zusammenfassung)

Diese kurze Arbit will nach einer längeren Einführung die Kirchenorgel von Satu Mare vorstellen.

Zu Beginn sollen also einige Gedanken zu der allgemeinen Geschichte der Orgel angestellt werden: Die erste Oergelbeschreibung, die ein von Ktesibion gebauten "Wasserorgel"(orga hidraulică) vorstellt, stammut aus dem Jahre 170 v. Ch. Das neue Musikinstrument, das während der Zirkusspiele und auf Militärparaden verwendet worden war, erfreute sich bald gröBter Beliebthei.

Die arhäologischen Begrabungen von Aquinkum, wo Orgelteile aufgefunden worden sind, beweisen, daB die Orgel ab dem III. Jahrhundert n. Ch. auch auf dem Panonn Tiefland bekannt ist.

Nach Satu Mare kam die erste Orgel erst in der Mitte des zweiten Jahrtausend. In der "Hausgeschichte" (historia domus) der römisch katholischen Pfarrei " Heiliger Apostel und Evangelist Johannes"- des ehemaligen Franziskanerklosters- befindet sich nämilich eine Aufzeichnung, die mittelbar auf die Existenz einer ersten Orgel in der Stadt schilieBen läBt: Der Schreiber der Hausgeschichte macht die Anmerkung, die Franziskanerpatres würden 1535 Bálint Kárpády zum Guardian, Miklós Dombay zum Verkündiger und János Buday ***zum Organisten*** *gewählt haben.*

Heute ist kaum mehr abzuschätzen, wie sehr die Reformation, die mehrmahlige Ausplünderung der Stadt durch die Türken, der nicht seltene Feuerbrand und das häufige Hochwasser auch in der Lebensgeschichten der Orgel Zerstörung und wieder Zerstörung bedeutet haben. Geschichtsquellen sprechen erst im XVIII. Jagrhundert wieder vom Kirchenbau in Satu Mare. Die römisch katholische Kathedrale, die Kalvarienkirche, die "Klosterrkirche" der Barmherzigen Schwestern, die reformierte Kirche des Stadtteils "Németi" und die ebenso reformiente "Kettenkirche" erhalten auch erst m XIX. Jahrhundert ihr heutiges Gesicht.

Die frühesten Quellen zu den Orgeln der obengenannten Stadkirchen stammen deshalb auch erst aus dieser Zeit: Für die römisch- katholische Kathedrale bestellt Bischof János Hám 1836 eine Orgel mit 25 Registern für3500 Golden-Forint bei Karl Klöckner in Bratislava. In der "Kettenkirche" baut György Galli und sein Sohn Antal 1814 eine Orgel. Ebenso 1814 wird eine Orgel in der reformierten Kirche des Stadtteils "Németi " gebaut.

Die ältese noch funktionierende Orgel der Stadt Satu Mare befindet sich in der Kalvarienkirche. Auf dem Manometer dieser Orgel kann man die folgende Schrift lesen: "Gerbüder Rieger Jägerndorf Öster. Schles." Ihr Serienzahl ist 47ö und es wird

angenommen, sie sei 1895-97 gebaut worden. Diese Orgel hat eine mechanische Traktur, 14 Register, zwei Manualen und adeas das Pedal- Werk. Sie ist reinigungs-bzw. renovierungsbedürftig.

Die zweitälteste Orgel der Stadt befindet sich in der Klosterkirche der Barmherzigen Schwestern. Die ebenso von den Reiger- Brüder gebauten Orgel trägt die Serienzahl 928. Neben der Ortsangabe "Jägerndorf" erscheint aber auch schon "Budapest". Se hat zwei Manualen und das Pedal-Werk. Bei siesem Orgelbau verwenden die Baumeister die neue pneumatische Traktur. Diese Orgelschöpfung hat 18 Register, aber wird mit wenigern Pfeifen- Reihen gebaut (Multiplex- System).

Die nächste kleine, bescheidene und heute leider schon auBer Betrieb gestellte Orgel befindet sich in der römisch- katholischen Stadkirche "Sankt Josef". Sie ist von der gröBe eines gröBeren Schrankes und wurde 19ö5 ebenso von den Reiger- Brüder gebaut. Die mit der Serienzahl 1106 gekennzeichneten Orgel hat die folgende Paramete: eine Manuale Serienzahl 1106 gekennzeichneten Orgel hat die folgende Parameter: eine Mnuale, das Pedal -Werk, drei Pfeifen-Reihen und drei Register.

Die reformierte Kirche von " Németi" kaufte 1925 ihr im Jahre 1906 gebauten Angster- Oregel, die zwei Manualen und ein Pedal- Werk hat. Heute weiBt man nicht mehr, von wem die reformierte Gemeinde diese Orgel gekauft hat. Mit diesem Typ von Orgelschrank nahm József Angster 1896 an der Millennium- Ausstellung von Budapest teil.

19ö7 wurde die Reiger- Orgel der reformierten " Kettenkirche" gebaut, die die Serienzahl 1349 trägt. Sie ist ein Wunder der5 Orgelschöpfung: Mit einem wundrrschönen Orgelschrank, 29 Register, 2 Manualen, dem Pedal- Werk. Die in jedem Werk vorhandenen Zungenregister und die drei freie Kombinationen machen diese Orgel zu einem Meisterwerk. Leider befindet sie sich zur Zeit in einem ganz schlechten Zustand. Vor allem muB ihre pneumatische Traktur erneuert werden.

Auch die Franziskanerkirche "Heilige Apostel und Evagelist Johannes" bekam eine Reiger- Orgel. Sie hat eine pneumatische Traktur, zwei Manualen, das Pedal- Werk und 15 Register.

Eine dere Wahrzeichen der Stadt Satu Mare ist die römisch- katholische Kathedrale. Ihr heutiges Gesich erhielt sie in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, als Biscchof János Hám die Kirche durch den Baumeisters Josef Hild erweitern bzw. umblauen lieB. Die Orgel der Kathedrale ist die gröBte Orgel in Rumänien, die sich in einer katholischen Kirche befindet. Bischof Tibor Boromizza lieB sie auf eigenen Kosten ebenso bei Reiger- Brüder bauen.Die mit der Se rienzahl 2162 versehene Orgel hat 57 Register, 3 Manualen, das Pedal- Werk und eine pneumatische Traktur. Dem Orgnisten wird im Spielen durch zwei freie und werden können., Unterstützung geleistet. Dieses Meisterwerk ist leider seit mehreren Jahren auBer Betrieb. Ihre Renovierung hat in dirsem Jahr begonnen.

Die jüngste Orgel der Stadt befindet sich in reformierten Kirche von Kültelek. Ein katholischer Priester lieB sie bei Ferenc Seidl bauen und kam erst in den 5o- en Jahren dieses Jahrhunderts nacjh Satu Mare. Sie hat 2 Manuale mit Pedal- Werk,11 Register und eine pneumatische Traktur.

Eine von Andreas Zwingli gebauten und sich in Sakt Gallen befindende Orgel wurde 1997 auseinandergebaut und bei uns wieder zusammengebaut. Sie hat 2 Manualen mit Pedal-Werk und mechanische Traktur. Sie ist eine der besten Konzertorgel der Stadt Satu Mare.

Wenn man den Standard vor Augen hält, fällt nur die Orgel der Kalvarienkirche unter dem Denkmalschutz. Nach István David aber sei jede Orgel eine Denkmal- Orgel. Unserfe Stadt hat schöne Meisterwerke des Orgelbaues. Es Wäre schade, wenn wir sie verlieren würden.

Zum SchluB soll nur noch an das Wort von Ch. M. Widor erinnert w erden:" Auf Orgel zu spielen beiBt, die aus dem Verspüren und dem Verständnis der Ewigkeit flieBende Kraft zu offenbaren".

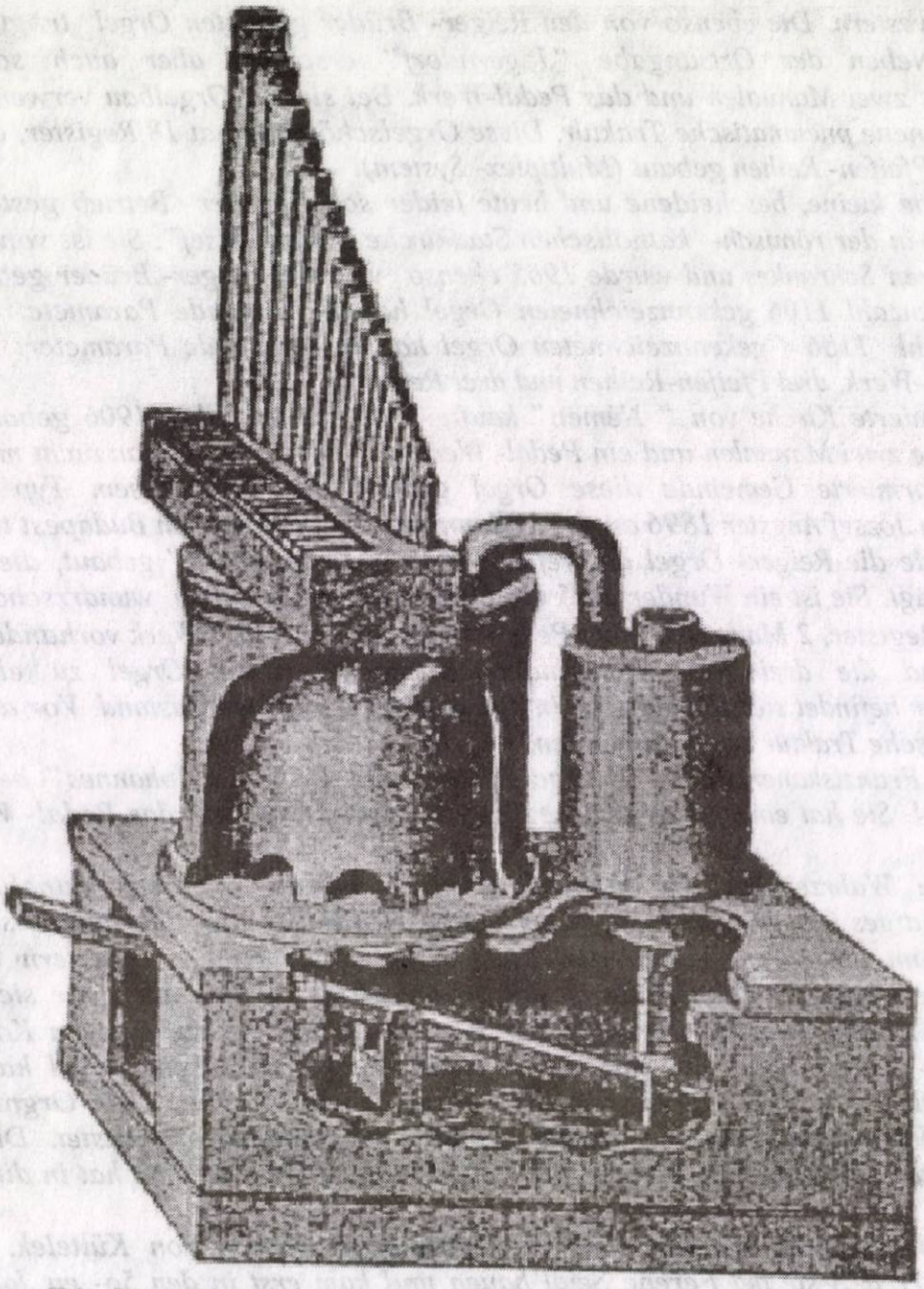

D) Ktesibios vizi orgonája kr. e. II. század.

fig.1

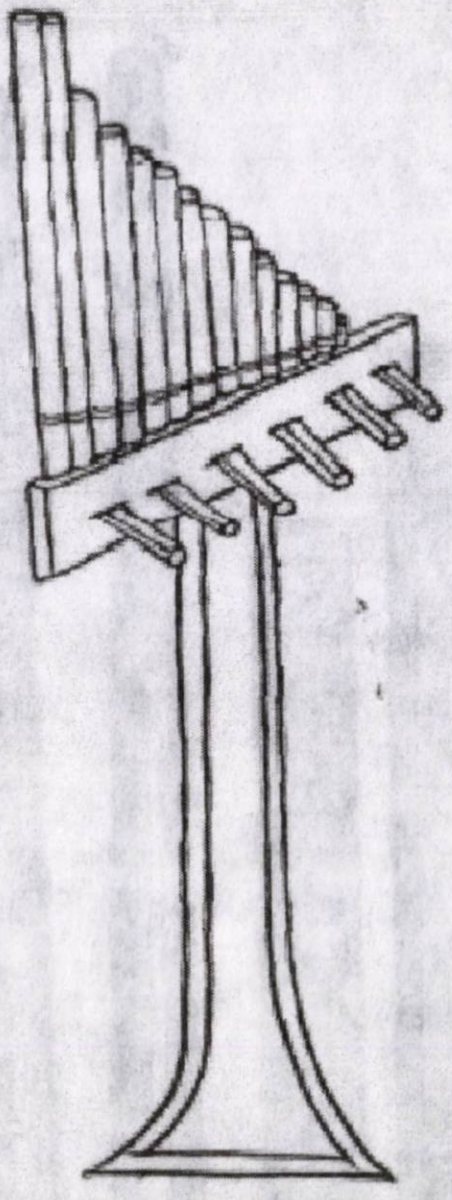

F) Orgona a XI. századból.

A XII. század előtt nem igen található valódi billentyűzet az orgonákon. Megnyitották és elzárták a sípokat oly kezdetlegesen, ahogy tudták. Nevezetesen falemezekkel, amelyeknek le- és feltolásával engedték be vagy szigetelték el a szelet.

fig.2

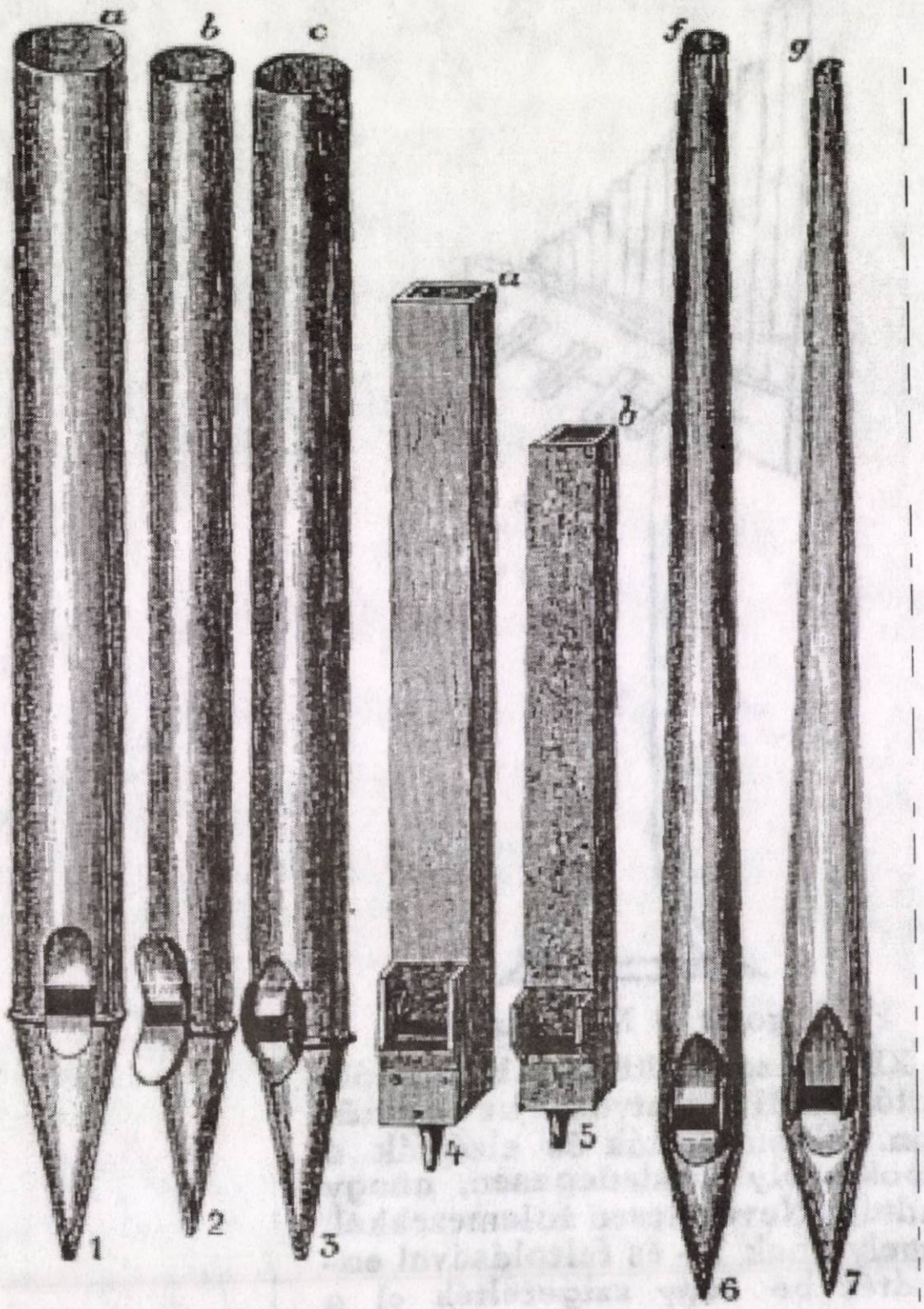

11. ábra. Különböző alakú és menzurájú sípok. 1, 2, 3 cylinderikus, 4, 5 prizmatikus, és 6, 7 kúpalakú sípok. a) széles menzúrával, b) szűk, c) közepes, *f*), g) szűk menzuráival.

fig.3

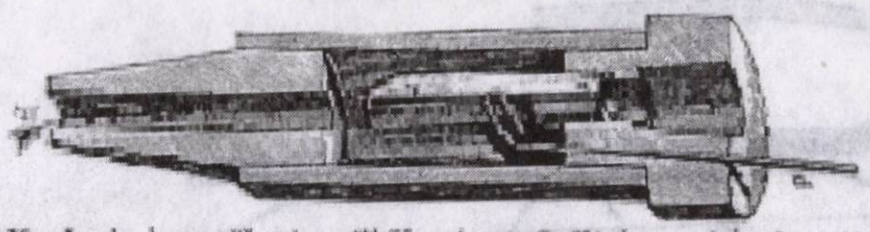

10. ábra. Nyelvsíp

Nyelvsíp hangtölcsér nélkül a levegő által rezgésbe hozott nyelvvel (i).

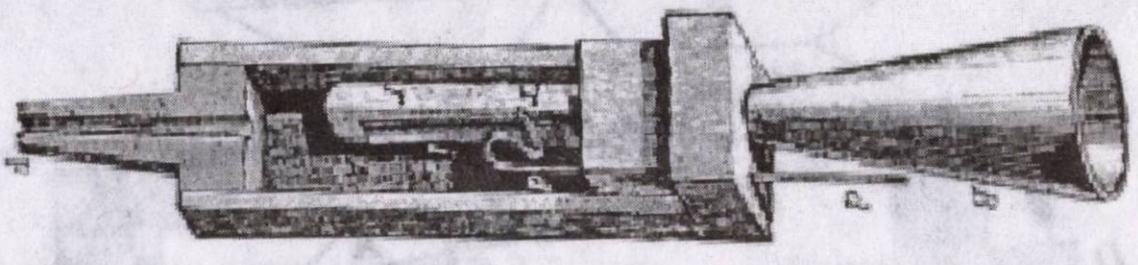

Egy nyelvsíp hosszmetszetben, hangerősítő tölcsérrel.

fig.4

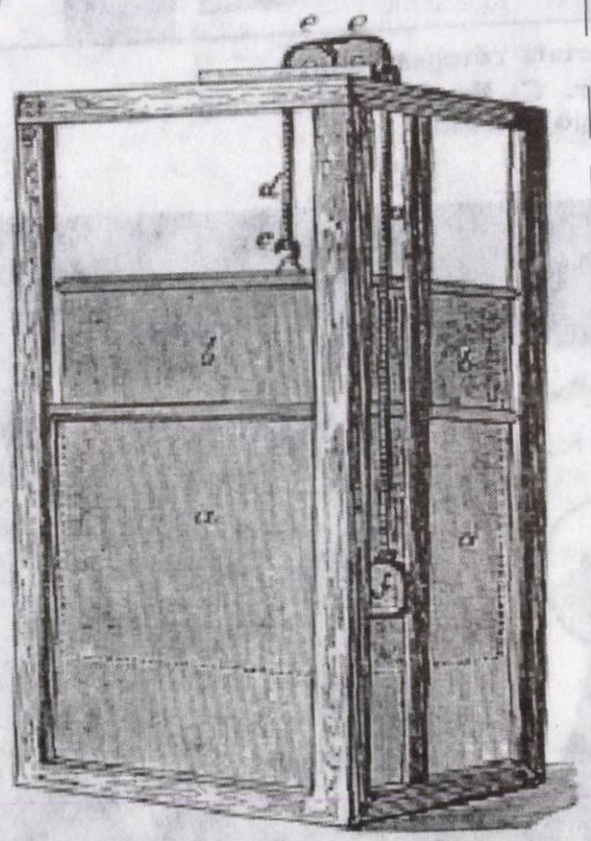

6. ábra. A szekrényes fújtató.
a) alsó szekrény, b) mozgatható szekrény c, d, e, f) emelő szerkezet.

R. K.

fig.5

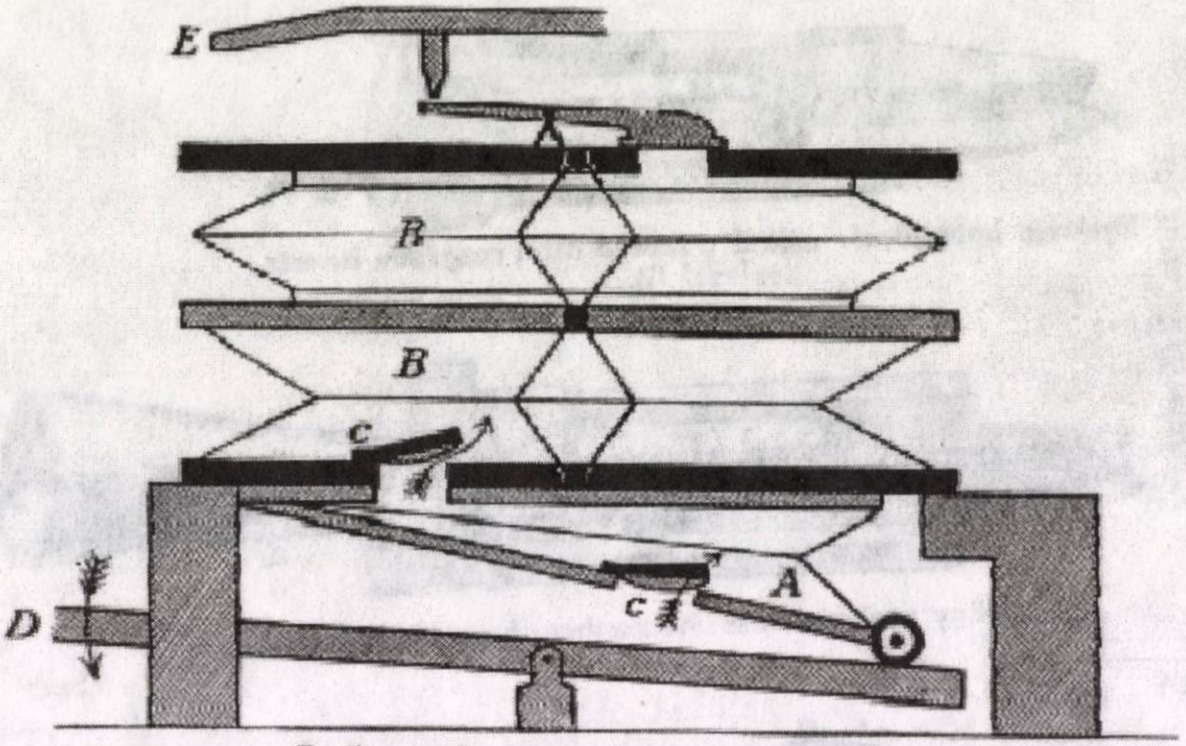

7. ábra. Az összetett réteges fujtató.
A) légszivó fujtató. B) Légraktár. C) Ventilek. D) Emelő szerkezet.
E) Levegő-mutató.

fig.6

fig.7

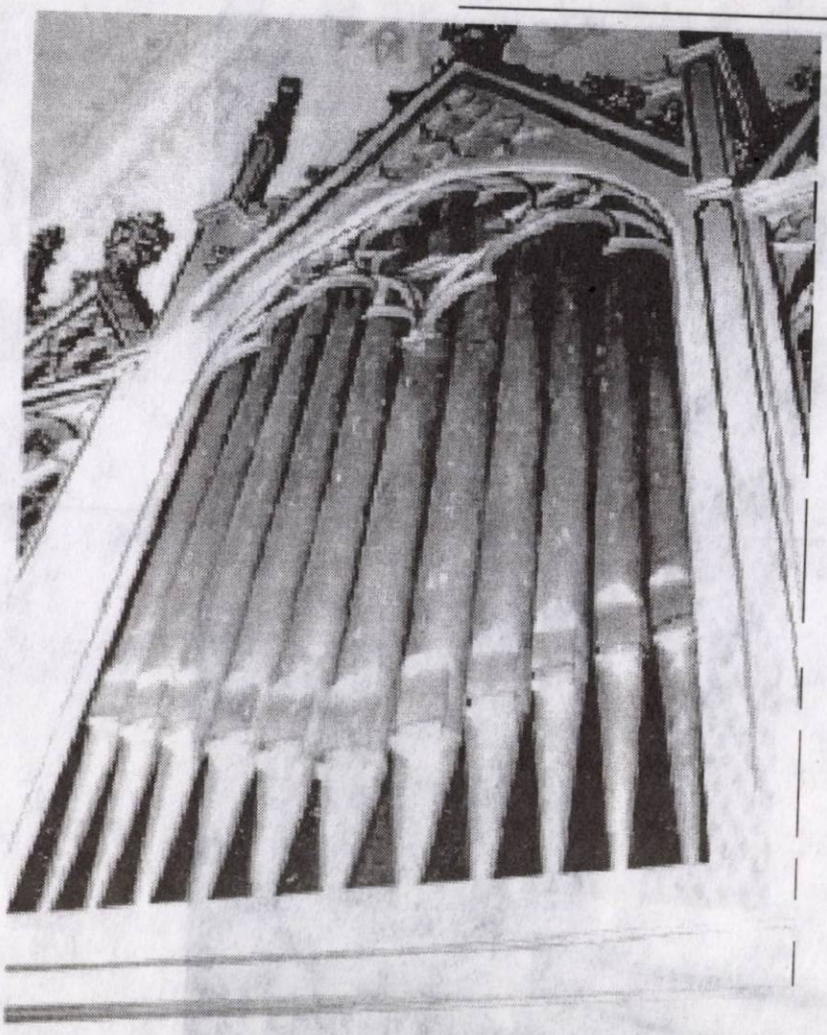

fig.8

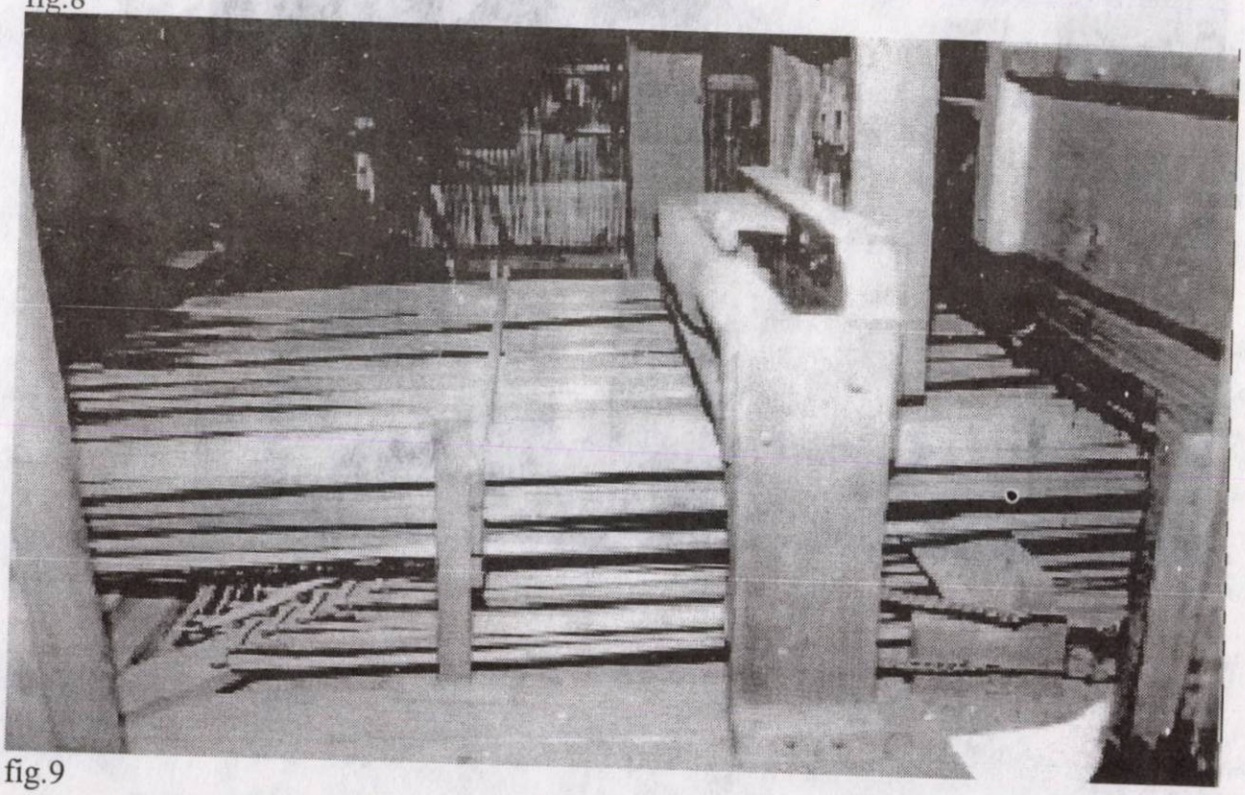

fig.9

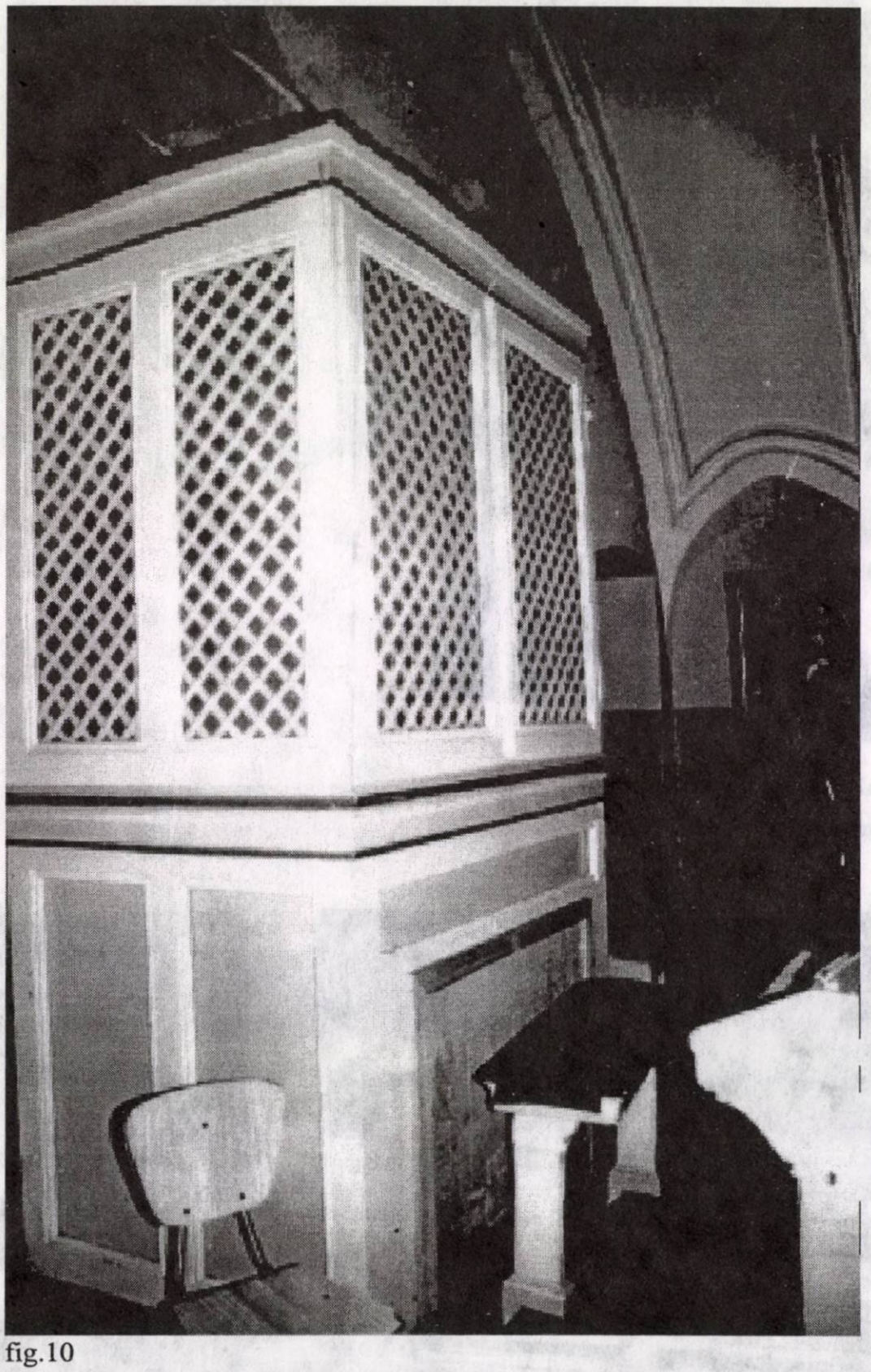

fig.10

fig.11

fig.12

fig.13

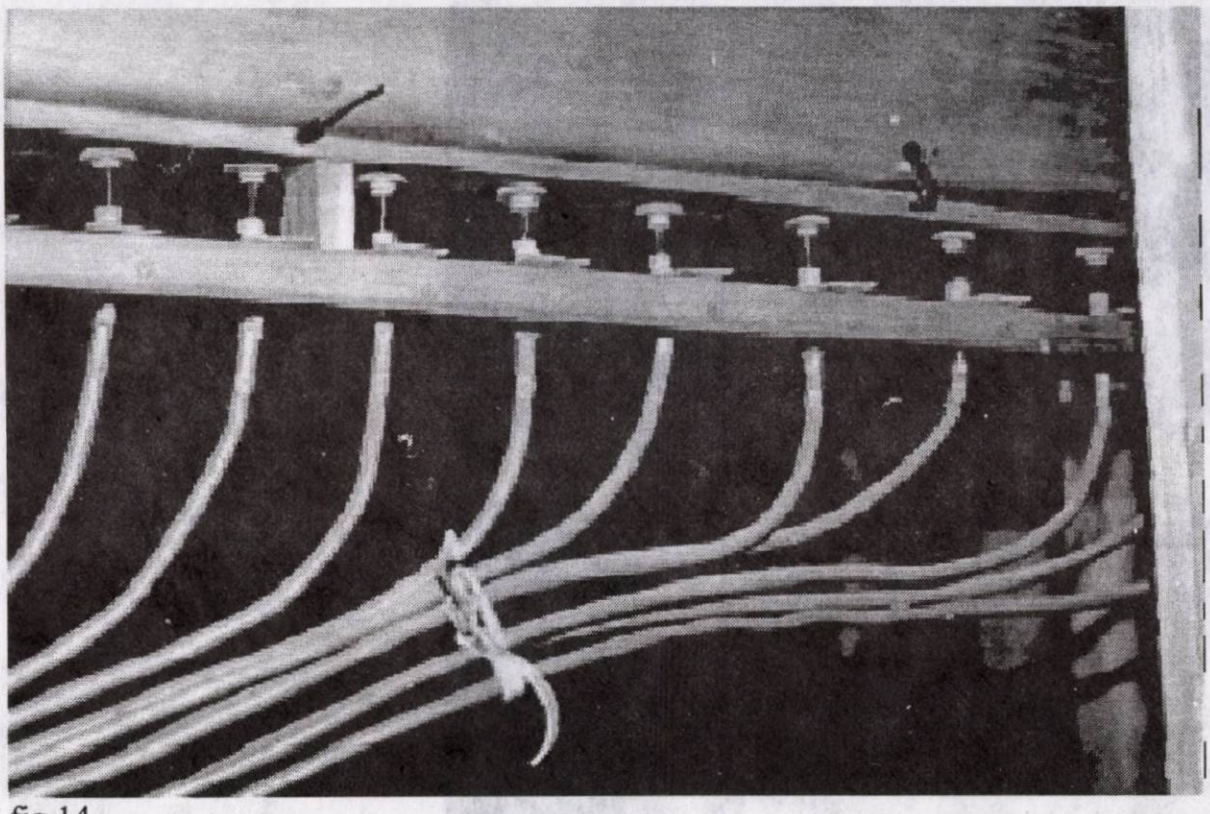

fig.14

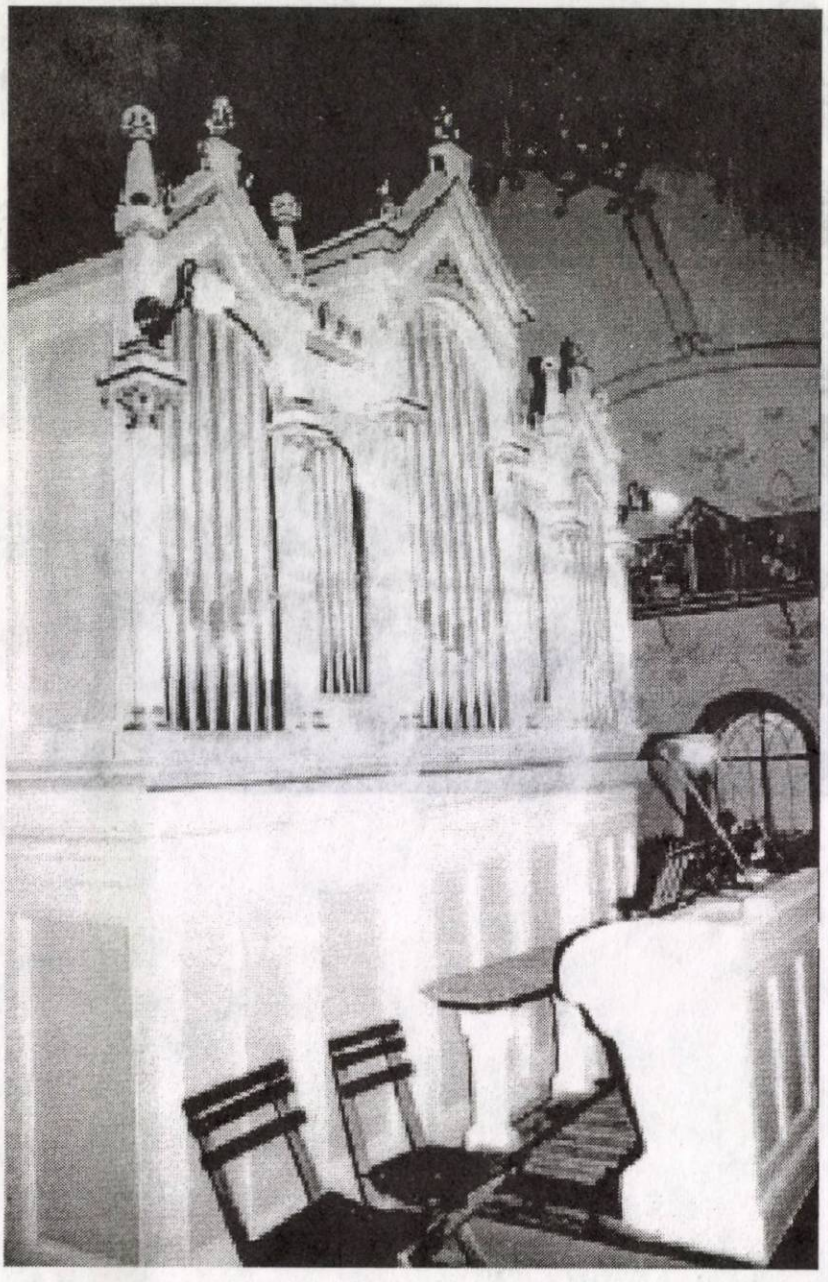

ARTĂ ŞI ETNOGRAFIE

Maeştri sătmăreni de odinioară III
Góth Mór (1873-1939)

Kiss Imola
Erdős Iudith

Numele artistului este cunoscut la începutul secoluluiXX, fiind unul dintre puţinii pictori care şi-au desfăşurat activitatea, e adevărat că doar pentru scurt timp în oraşul de pe Someş.

Inclus în toate lexicoanele şi dicţionarele de specialitate la începutul secolului şi perioada interbelică, în ultimele decenii Góth Mór a fost pe nedrept dat uitării. Prin activitatea sa laborioasă pe tărâmul artei sătmărene i-a îmbogăţit considerabil repertoriul.

Góth Mór (Grósz Móricz) s-a născut la Negreşti la 2 martie 1873. Studiile liceale le-a urmat la Satu Mare, unde şi-a dat cu succes bacalaureatul în 1891. Se înscrie la Budapesta la o facultate tehnică, dar din dorinţa tatălui se va transfera la drept.[1] Însă acestea s-au dovedit a fi doar rătăciri de tinereţe căci singura atracţie pentru tânărul sătmărean a consituit-o desenul, mirajul formei şi al culorilor urmărindu-l încă din fragedă copilărie. În capitala maghiară se înscrie pentru un timp la şcoala de pictură al lui Bihari Sándor[2] şi Karlovszky Bertalan.[3] În ultimii ani ai studenţiei însă îl regăsim foarte des la München unde făcând cunoştinţă cu prestigiosul reprezentant al plein-airului băimărean Hollósy Simon, va fi atras de forţa magnetică a acestuia.[4] Capitala bavareză a îndeplinit timp de mai multe decenii prin Academia sa de arte frumoase rolul de puternic centru artistic al Europei, constituind o atracţie permanentă pentru tinerii dornici să-şi însuşească meseria de artist plastic. Góth Mór se înscrie la şcoala de pictură a lui Hollósy care îşi are sediul la München metropola permanentă - şi la Baia Mare - pentru lunile de vară. Deci este foarte normal să-l regăsim pe viitorul artist sătmărean printre elevii lui Hollósy la Baia Mare în vara anului 1896, sub numele de Grósz Mór.[5] Mai apare alături de cei din cercul münchenez al lui Hollósy care îl urmează pe pictor la Baia Mare şi în anul 1898,[6] an după care nu-l mai regăsim niciodată pe lista artiştilor şi elevilor din Colonia de pictură a oraşului de pe Săsar. Poate că de pe lista reconstituită cu multă dificultate a fost omis din greşeală căci Hollósy era vestit prin atitudinea sa ostilă faţă de birocraţie, neconsemnând aproape nici o dată din această perioadă. Ce ne face să credem acest lucru? Faptul că viitoarea sa soţie Ada (Augusta) Löwith va fi prezentă la Baia Mare doar în vara anului 1899 şi Góth Mór face cunoştinţă cu ea chiar în cadrul Coloniei de pictură a lui Hollósy.[7] Colonia de pictură de la Baia Mare va exercita o puternică înrâurire asupra viitorului pictor. Aici se va conştientiza în el tot mai puternic chemarea spre artă. Îşi va urma cu fidelitate maestrul, la Hunedoara,

---

[1] Dr.Szendrei János, Szentiványi Gyula *Magyar Képzőművészek Lexikona*, Budapest, 1915, p.591

[2] *Bihari Sándor* (1885-1905), pictor maghiar realist cu studii la Viena şi Paris. Face parte din membri fondatori ai Coloniei de pictură de la Szolnok, unul dintre meritele sale fiind modernizarea picturii istorice.

[3] *Karlovszky Bertalan* (1858-1938) pictor academic, renumit portretist, cu studii la München; cu lucrările sale de gen a luat medalia de argint la Expoziţia Mondială din 1900 de la Paris. Din 1928 a fost profesor la Academia de arte plastice de la Budapesta

[4] *Hollósy Simon* (1857-1918) renumit pictor băimărean întemeietorul Coloniei de pictură de la Baia Mare (1896) Înzestrat cu un deosebit simţ pedagogic a exercitat o puternică influenţă asupra elevilor săi printre care se afla în prima perioadă şi Góth Mór. Părăseşte Baia Mare în 1901.

[5] Raoul Şorban, *O viaţă de artist între München şi Maramureş* Bucureşti 1986, p.199

[6] *Întoarcerea la München a Şcolii lui Hollósy* în "Nagybánya és Vidéke", din 13 XI 1898

[7] Lyka Károly, Nemzeti Szalon - *Góth Móric Gyüjteményes kiállítása*, 1918 április, p.5

apoi la Teceu. Din această perioadă datează lucrările: "Romăncă din Hunedoara" (1899), "Târg la Hunedoara" (1899), "Orbul", "Minerul", "Ţigan din Teceu".

Hollósy l-a învăţat pe Góth Mór la Baia Mare şi peste tot unde l-a însoţit în primul rând să iubească şi să respecte natura şi i-a atras atenţia asupra dreptului incontestabil al pictorului de a-şi urma liber sentimentele împresiile. Învăţăturile maestrului le va urma toată viaţă, rămânând mereu un umil admirator al naturii pe care a încercat s-o reproducă cât mai frumos şi cât mai bine după talentul şi priceperea sa.

Întâlnirea lui Góth Mór cu consacratul pictor, baronul Mednyánszky László[8] s-a dovedit a fi decisivă pentru cariera sa viitoare de artist. Împărtăşindu-i frământările şi temerile, Góth îl va însoţi pe Mednyánszky în peregrinările sale în natură.

Pentru a-şi câştiga existenţa în 1903, Góth Mór este nevoit să accepte la Debreţin un post de jurist.[9] Însă prietenia ce s-a legat între tânărul sătmărean şi baronul singuratic (pictorul Mednyánszky) după a nouă întâlnire la o cafenea vieneză îi va curma cariera de jurist îndrumându-l definitiv spre artă. În urma vizitei făcute de Mednyánszky în atelierul lui Góth Mór, acesta a găsit mai multe schiţe şi tablouri inspirate din natură ce trebuiau "neapărat" trimise la sediul unei foarte moderne societăţi artistice vieneze numite "Hagenbund"[10], care a găzduit o interesantă expoziţie unde tânărul artist sătmărean a participat cu opt lucrări. Presa l-a primit binevoitoare şi cu încredere. Pentru a-şi perfecţiona tehnica se înscrie Academia de Arte Frumoase de la Viena lucrând sub îndrumarea lui Lefler. De la Viena în 1906 se îndreaptă spre Paris la mult contestata Academie Julian[11] unde devine studentul lui Verlain. În timpul vacanţelor se întoarce în ţară expunând anual cu ocazia manifestărilor artistice din capitala ungară .În 1908 îi este achiziţionat tabloul intitulat "Interior" de casa regală. Peste doi ani Góth Mór va fi beneficiarul bursei Andrássy Dénes[12] tot atunci în 1910 va obţine premiul jubiliar Franz Josif.[13] Participând la expoziţiile Salonului Naţional de la Budapesta lucrările sale din ce în ce mai reuşite, sunt gustate şi cumpărate de un public numeros. Încă în 1909 în rubrica de critică a revistei de cultură
"A Hét", Tövis îl caracterizează astfel:"Cunoştinţele sale în materie de pictură, sensibilitatea, fineţea sa, care uneori se transformă în tuşe energice trădează un artist nobil, care va aduce multe laude picturii în Occident"[14]

Părerea lui Tövis este împărtăşită şi de Margitay Ernő cu ocazia vernisajului expoziţiei de la Casa Artiştilor[15] ce-şi avea sediul pe renumita stradă Váci din Budapesta. Făcând o prezentare a artiştilor participanţi la expoziţie, despre Góth Mór afirmă "lucrările

[8] *Mednyánszky László,* (1852-1919) pictor maghiar cu studii la München şi Paris este reprezentantul realismului dramatic, fiind influenţat pentru scurt timp şi de curentul impresionist. În 1897 a avut o expoziţie personală de mare succes la Paris.

[9] Lyka Károly, *op.cit* p. 6

[10] I*bidem*

[11] *Academia Julian*, fondată de pictorul francez Julian Rodolphe (1839-1907), în 1868, a avut un rol deosebit de important în viaţa artistică de la sfârşitul secolului al XIX-lea. La această academie studiind marea majoritate a artiştilor din centrul Europei.

[12] *Andrássy Dénes* (1835-1902), mare om de cultură, este fondatorul mai multor societăţi de binefacere şi a unei burse de studii pentru oamenii de artă.

[13] *Salonul Naţional* (Nemzeti Szalon) Societate artistică, fondată în 1894. Începând din 1907, dispune de sală de expoziţie proprie, organizând acţiuni de mare răsunet. Sediul i-a fost demolat în 1960.

[14] Tövis în "A Hét", Budapest, nr.50 din 12 decembrie 1909, p.831-833

[15] *Casa Artiştilor*, Asociaţie artistică, întemeiată la Budapesta în 1909 în scopul sprijinirii tinerelor talente. A organizat mai multe expoziţii interensante, dar după.câţiva ani de activitate s-a autodizolvat.

sale sunt pătrunse de sensibilitate şi se caracterizează prin bravură picturală mult talent însoţit de cunoştinţe temeinice, dobândite prin studii aprofundate".[16]

Pentru o scurtă perioadă Góth Mór se stabileşte în Bretagne vrăjit de pitorescul peisajului. Lucrările executate acolo sunt şi ele prezentate marelui public amator de frumos cu ocazia celei de a 200-a expoziţii a Salonului Naţional de pictură de la Budapesta. Critica aduce laude tablourilor lui Góth Mór, care sunt prezente într-un număr mare, la expoziţie considerându-l pe pictor "o puternică personalitate artistică, care şi-a imortalizat cu mult talent şi dăruire frumoasele impresii de călătorie".[17]

Tot cu acest prilej , criticul Jean Preux afirmă:"Góth Mór este simbolul perfect al Salonului Naţional al picturii maghiare, cu neajunsurile şi cu incontestabilele sale virtuţi... este un talent deosebit, înnăscut"[18].Trebuie amintit că la această însemnată expoziţie au participat toţi artiştii consacraţi , iar juriul a selectat din 2000 de tablouri doar 500 care au fost prezentate marelui public.

Plecând din Franţa Góth vizitează Belgia şi Olanda, fiind furat de calmul câmpiilor întinse ce se scufundă în mare. Fiecare trăire, fiecare sentiment este transpus pe pânză.

Criticul de artă, ce se semna Tövis(Ghimpele) poreclit astfel pentru articolele sale usturătoare, văzând aceste tablouri"olandeze" afirma :"ar fi devenit un pictor olandez de primă mărime dacă din întâmplare s-ar fi născut acolo"..."clarobscurul Góth îl pictează de parcă ar fi un olandez veritabil, studiile sale despre circari fac parte dintre cele mai frumoase lucrări ale expoziţiei."[19]

Între 1913-1914, Góth Mór are ocazia să viziteze America, se răspândeşte chiar zvonul că se va stabili peste ocean, spre regretul celor care-i apreciau arta şi-l iubeau. Dar nu s-a simţit bine în "lumea nouă" şi s-a întors în Franţa apoi în Belgia. Prima conflagraţie mondială îl găseşte în La Panne. Îmbolnăvindu-se grav se refugiază în Olanda. În timpul războiului îi dispar numeroase lucrări reuşite. Timp de doi ani din cauza bolii nu a reuşit să lucreze mai nimic, dar datorită îngrijirii pline de dăruire a soţiei şi-a revenit, transpunând pe pânză poate cele mai îndrăzneţe vise, ori doar speranţe confundate cu regrete adolescentine. Rodul acestora este prezentat onoratului public în aprilie 1918, într-o expoziţie de la Salonul Naţional. Vernisajul este făcut de cel mai renumit critic de artă din acea perioadă Lyka Károly.[20] Cu prilejul vernisajului este lansat un catalog a cărui prefaţă este semnată tot de Lyka Károly. Aici criticul şi istoricul de artă aduce un binemeritat elogiu talentatului artist "Prin peisajele sale Góth Mór dovedeşte că a simţit şi înţeles pe deplin acele rezonanţe discrete şi fine pe care misterioasa natură le transmite doar sufletelor alese..."[21]

Datorită condiţiilor precare ale vieţii artistice interbelice Góth Mór se refugiază din ce în ce mai des în Olanda, ţară care prin melancolia peisajelor se potriveşte foarte bine stării sufleteşti a artistului. Însă acest lucru nu înseamnă că a rupt definitiv cu mişcarea artistică din ţară. Astfel în 1926 expune la Baia Mare alături de artiştii consacraţi ai

---

[16] Margitay Ernő, *A Művészház kiállítása*, în "Élet", Budapest, nr.1 din 2 ianuarie 1910 p.24

[17] Orbán Dezső, *A Nemzeti Szalon 200-ik kiállítása*, în "Élet", Budapest, nr.51 din 17 decembrie 1911, p.1561-1562

[18] Jean Preux, *Jubileum a Nemzeti Szalonban*, în "A Hét" nr.50 din 10 decembrie 1911

[19] Tövis în "A Hét", Budapest, nr.15 din 11 aprilie 1909, p. 255-256

[20] *Lyka Károly* (1869-1965), renumit istoric şi critic de artă puternic susţinător moral al Coloniei de pictură de la Baia Mare. Între 1902-1918 redactor al revistei "Művészet". Profesor de istoria artei la Şcoala Superioară de Arte Plastice din Budapesta.

[21] Lyka Károly, *op.cit* p.7

coloniei. Este prezent de mai multe ori la Galeria de Artă (Műcsarnok)[22] cea mai însemnată a Budapestei cu lucrări de factură naturalistă.

Tot în 1926 are o expoziție personală de mare răsunet la Ernst Múzeum,[23] după care îl aşteaptă o nouă călătorie peste Ocean. Din America se opreşte iar în Olanda, unde va rămâne un timp mai îndelungat, cu întoarceri repetate în țară. La Galeria Națională de la Budapesta se păstrează o scrisoare al lui Góth Mór adresată renumitului critic de artă Gerő Ödön(fig.1). [24]

Veere Walcheren 1933
aug.29

Kedves baratóm Ödön,

A lapoddal egyidejüleg Sáritól is kaptam értesítést arról, hogy mennyire örült Sárika. Én is köszönöm neked kedves Barátom, hogy jóságodat velem szemben leányomara is kiterjeszted.

Hálát adok a Sorsnak is, hogy megérhettem ezt az időt hogy általad létre jött a kapocs a Múlt és Jelen közt, országokon át, amelynek Keleti oldalán a Haza áll.

Csodálatos hogy minden tervem és igyekezetem ellénere Hollandiát kell otthonomnak vállanom. Hányszor próbáltam visszamenni repatriálni , de nem sikerult, míg végre azt tapasztaltam hogy mindenütt rosz, de legrosszabb otthon, Budapesten. Eladtam békasi házamat és véglegesen itt maradok megszokott veerei házamban hol ideális a környezet a levegő és a világítás.(Világítás alatt műtermem fekvését értem!, mely legalább is, olyan szerepet játszik a festő életében, mint egy Stradivarius a virtuóz játékos kezében.)

Csudálatos az is kedves Ödön, hogy a te gyerekeid és kis unokád is itt vannak Amsterdamban. Reméltem hogy e nyáron meg fognak, látogatni bennünket és Walcheren Szigetet. A sziget maga Zeeland provinciának legszebb része, Hollandia virágos kertje. Közel ide Middelburg, Vlissingen. De Veere is szép kis hely, hol Alb. Dürer is töltött néhány órát, mikor hajón, érkezett Zeelandba és itten szállt partra. Veere, akkor nagy keresk, város volt 5-7000 lakossal(most alig 900 lakos) szép, gazdag épületekkel. Az utókor, részére maradt meg egy-két épület, u.m. a városháza, a nagy gótikus katedrális és egy skót ház melyeket látni, évenként ezerével jönnek ide az idegenek Belgiumból is. A mi házunk is már vagy 250-300 éves. Elég jó állapotban, ujjon tatarozva és szépen berendezve. Itt gondtalan tölthetsz egy hetet is, ha kedved tartja tovább is maradhatsz és dolgozhatsz nálunk.

Feleségem nagyon hív. Várni foglak Middelburg állomásan. Egy vacantie-kaart csak négy frt.

Sárika is írta hogy gondolsz, rá hogy felkeressél bennünket. Ha itt leszel, biztos hogy animálni fogod egész csaladodat hogy autón idejöjjenek és néhány napot itt töltsenek.

Az időjárás most kedvező.

Add át kedves feleségednek szíves üdvözleteinket. Klárinak is Károlynak, Ivánnak is,

Hiv Góth Móricod.

---

[22] *Galeria de Artă* "Műcsarnok"A fost salonul oficial al Societății de Artă Plastică de la cumpăna secolelor XIX-XX şi din perioada interbelică

[23] *Muzeul Ernst*, a fost fondat de Ernst Lajos la Budapesta în mai 1912 pe de o parte, cu scopul prezentării marelui public a bogatei sale colecții personale de istorie şi artă, pe de altă parte pentru organizarea unor expoziții. În perioada interbelică a fost sediul avangardei artistice.

[24] *Gerő Ödön* (1863-1939) renumit critic de artă şi ziarist, cu studii de inginerie, licențiat în construcții, Gerő Ödön a devenit un militant de frunte al modernismului în artă. A fost unul dintre redactorii Lexiconului Tolnay

Dragul meu prieten Ödön,

Odată cu vederea, primită de la tine şi Sári m-a înştiinţat de bucuria ei nespusă produsă de vizita ta.

Şi eu la rândul meu îţi mulţumesc dragul meu prieten pentru bunătatea ta, pe care o extinzi şi asupra fiicei mele.

Aduc să-i mulţumesc şi soartei că am mai apucat vremea, când prin intermendiul Tău a luat fiinţă legătura dintre Trecut şi Prezent, peste ţări în Răsăritul cărora se află Patria.

Este impresionant, că împotriva tuturor planurilor, al strădaniilor mele trebuie să-mi declar Olanda ca patrie! De câte ori am încercat să mă întorc, să repatriez, nu am reuşit până când la urmă am considerat că peste tot e rău, dar cel mai rău e acasă, la Budapesta.Mi-am vândut casa din Békás şi rămân definitiv în casa mea în care m-am obişnuit din Veere, unde sunt ideale împrejurimile, aerul, lumina. (Prin lumină înţeleg amplasarea atelierului, ceea ce în viaţa pictorului joacă un rol tot atât de important ca şi vioara Stradivari în mâna unui muzician virtuos).

Este foarte interesant dragă Ödön şi faptul că şi copiii şi nepotul tău sunt tot aici la Amsterdam. Am sperat că în această vară ne vor vizita şi pe noi şi insula Walcheren. Insula în sine este cea mai frumoasă parte a provinciei Zeeland, grădina înflorită a Olandei. De aici sunt aproape: Middelburg, Vlissingen. Dar şi Veer este un loc frumos, unde şi Alb. Dürer a petrecut câteva ore, când s-a oprit cu vaporul la Zeeland şi a debarcat aici .Pe atunci Veere a fost un mare oraş comercial, cu 5-7000 de locuitori (azi are abia 900), cu edificii frumoase, bogate. Pentru posteritate au mai rămas câteva clădiri aşa numita primărie, marea catedrală gotică şi o casă scoţiană. Pentru a le vedea, anual vin mii de turişti chiar şi din Belgia. Şi casa noastră poate avea 250-300 de ani. Este în stare destul de bună restaurată şi frumos amenajată. Dacă vei veni, va fi loc pentru tine. Aici vei putea petrece fără griji o săptămână şi dacă vei fi dispus poţi rămâne şi mai mult şi vei putea lucra la noi. Soţia mea te invită cu drag. Te voi aştepta la gara din Middelburg. Un vacantie kart nu face decât patru forinţi.

Şi Sárika mi-a scris că ai de gând să ne vizitezi.

Dacă vei fi aici, sunt sigur că-ţi vei anima întreaga familie să vină cu maşina şi să petreacă câteva zile aici.

Vremea este acum favorabilă.

Transmite-i soţiei salutările noastre cordiale. Clarei, lui Károly şi lui István.

Credinciosul Tău,

Góth Móric

În această scrisoare datată din 29 august 1933, la Veere Walcheren[25] , artistul îi comunică vechiului şi bunului său prieten decizia sa de a rămâne definitiv în Olanda, pe care o va considera deja patria sa, cu toate că este chinuit de dorul de ţară. La un moment dat Góth exclamă cu amărăciune că peste tot e rău însă cel mai rău este chiar acasă la Budapesta, ilustrând astfel situaţia deosebit de dificilă în care se afla chiar şi un artist consacrat în perioada interbelică. Argumentele artistului legate de rămânerea sa în Olanda sunt foarte puternice: noua sa casă este amplasată într-un loc ideal din punctul de vedere al atelierului, care îndeplineşte toate condiţiile pentru pictură.

[25] *Walcheren*, insulă ce aparţine de regiunea olandeză Zeeland, având o lungime de 22 de km şi o lăţime de cel mult 18 km.

În scrisoare Góth Mór prezintă noul său domiciliu cu multă dăruire, casa în care locuieşte are peste 250 de ani, iar oraşul care a fost în evul mediu un important centru comercial, a rămas vestit atât prin impunătoarea sa catedrală gotică vizitată anual de numeroşi turişti cât şi prin faptul că aici a poposit şi Albrecht Dürer, măreşte însemnătatea din punct de vedere artistic.

Pictorul o pomeneşte des în scrisoare pe fiica sa Sara Góth, care a devenit un artist consacrat în Olanda.[26]

În urma deciziei sale pe care o împărtăşeşte prietenului său Gerő Ödön, Góth Mór va rămâne definitiv în Olanda, unde va continua să picteze. Nu a încetat însă să ţină legătura cu cei de acasă, fiind prezent la marile expoziţii din capitala ungară. O dovadă incontestabilă în acest sens sunt numeroasele sale tablouri(în nr.de 18) aflate în colecţia Muzeului Naţional din Budapesta. Aceste tablouri sunt caracterizate printr-un deosebit simţ artistic şi o armonie a culorilor, sunt inspirate din viaţa de toate zilele fiind oglinda sufletului unui pictor sensibil ce şi-a dedicat întreaga viaţă meseriei pe care a visat-o din fragedă copilărie.

Bunul său prieten, Gerő Ödön, admirându-i lucrările executate în Olanda se opreşte la cea intitulată "Pe malul mării" şi exclamă:"Fiecare tablou este un minunat omagiu adus impresionismului, dar aici forţa uriaşă a mării este sugerată cu o deosebită finețe. Tuşele largi şi robuste se transformă în delicate umbre conferind picturii o notă aparte de sensibilitate".[27]

În colecţia muzeului Judeţean Satu Mare se păstrează un număr de trei tablouri semnate de Góth Mór. Toate trei sunt portrete şi datează din prima perioadă de activitate a artistului pe care şi-a desfăşurat-o la Satu Mare.

Păstrând ordinea cronologică în care au fost executate, prima lucrare realizată în 1899 o reprezintă pe regina Elisabeta de Habsburg(fig.2), soţia împăratului Franz Iosif care alături de portretul împăratului pictat în acelaşi an face parte din categoria"portretelor de curte în mărime completă". Perechea imperială a fost imortalizată de Góth Mór la solicitarea oraşului Satu Mare pentru a împodobi sala mare a primăriei.[28] În timp ce portretul reginei s-a păstrat, rămânând una dintre cele mai deosebite tablouri din colecţia secţiei de artă a Muzeului Judeţean Satu Mare, cel al împăratului a dispărut în furtunile istoriei postbelice.

Regina Elisabeta(1837-1898) de la a cărei tragică dispariţie anul acesta se împlinesc 100 de ani, apare în tablou în toată splendoarea sa de suverană. Costumul este festiv, inspirat din portul popular, este împodobit cu dantelă şi mărgele. Decolteul este adânc, lăsând după moda vremii umerii goi. În mâna dreaptă regina ţine un evantai închis. Fusta bogată, tip crinolină cu trenă este de culoare alb-argintiu. Pe cap suverana poartă coroană imperială la care este ataşat un voal ce-i cade liber pe spate. Frumoasa ei faţă este învăluită de melancolie şi mister. Întreg tabloul este dominat de figura reginei plasată la dreapta, doar în stânga jos compensând asimetria apare, un paj îngenunchiat având pe scut stema Ungariei ce simbolizează supunerea acesteia faţă de Imperiul habsburgic.

[26] *Góth Sara*, artist plastic ce şi-a însuşit noţiunile de bază ale picturii de la tatăl său, devenind un portretist consacrat în Olanda unde a studiat cu pictori renumiţi cum a fost Kostern sau Toorop (1858-1928 pictor simbolist prin excelenţă, unul dintre figurile cele mai reprezentative ale artei olandeze), "A avut o expoziţie personală reuşită la Amsterdam, fiind considerată ca una dintre cele mai talentate şi mai promiţătoare artiste - citim în "Némzeti Ujság" din 19 iunie 1932 în articolul intitulat *Succesul unei tinere artiste maghiare în Olanda*

[27] Gerő Ödön, în "A Hét", Budapest, nr.5 din 11decembrie 1910, p.806-807

[28] Borovszky Samu, *Sztmárnémeti*, Budapest f.a (1908) p.116

Cromatica generală se bazează pe contrastul dintre fundalul de o tonalitate închisă şi imaginea scăldată în lumină a reginei, prefigurând acel clarobscur din "perioada olandeză" a pictorului. Pe tablou se observă puternica influenţă exercitată asupra lui Góth Mór de profesorul său Bihari Sándor, reprezentant de seamă al picturii istorice.

Un alt tablou executat tot la cererea oraşului Satu Mare este portretul primarului Böszörményi Károly (1822 - 1901) (fig.3). Puternica personalitate a demnitarului este fidel oglindită în lucrare, de unde ne priveşte un bărbat în vârstă demn şi hotărât. Primarul este cărunt, cu barbă albă, ce dă conturul feţei. Accentul este pus pe faţă, care este frumos realizată, cu respectarea strictă a regulilor picturii academice, prin redarea fidelă a tuturor trăsăturilor personajului. Având în timpul revoluţiei din 1848 gradul de locotenent, figura lui Böszöményi Károly păstrează în pofida vârstei, acea ţinută măreaţă caracteristic militară. Vestimentaţia este specifică începutului de secol XX. Pe piept primarul poartă o decoraţie cu iniţialele F.S. (Franz Josif). Cromatica este reţinută, fiind prezente nuanţele de ocru, brun în contrast cu albul cămeşii şi al bărbii.

Din punct de vedere artistic lucrarea cea mai bine realizată din colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare este portretul unui bărbat necunoscut executat în 1903 în stilul picturii romantice (fig.4). Góth Mór redă imanginea unui bărbat tânăr şi frumos, îmbrăcat conform modei începutului de secol XX. Accentul este pus pe faţa modelului, ochii sunt căprui meditativi, lăsând senzaţia că artistul a dat la o parte un văl ce ascundea personalitatea, cercetând identitatea din spatele măştii. Suntem siguri că pictorul era conştient de faptul că cheia personalităţii stă în ochi. Nasul are o linie clasică, iar buzele abia se întrezăresc, fiind ascunse sub mustăţile stufoase. În partea inferioară faţa este conturată de o barbă deasă. Lumina este dirijată din partea stângă, dând ochilor o notă de îndrăzneală şi hotărâre. Specific celor trei portrete prezentate din colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare este păstrarea regulilor de reprezentare a oficialităţilor vremii, prin respectarea cu stricteţe, poate fără voia pictorului a unei distanţe dintre pesonaj şi privitor.

Prin personalitatea sa marcantă, prin talentul său incontestabil, Góth Mór a contribuit alături de artiştii care au făcut parte din prima generaţie care l-a însoţit pe Hallósy la Baia Mare, la ridicarea nivelului artei central europene.

Lista ilustraţiilor

Fig.1 Scrisoarea pictorului Góth Mór, adresată criticului de artă Gerő Ödön la 29 august 1933(Colecţia Galeriei Naţionale din Budapesta).

Fig.2 Góth Mór, Regina Elisabeta, ulei pe pânză, 2,88 X 1,92, semnat dreapta jos cu majuscule umbrite G.M., datat (18)99. Colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare nr.inv. 50322.

Fig.3 Góth Mór, Portretul primarului Böszörményi Károly, ulei pe pânză, 0,69 X 0,55, semant stânga jos cu majuscule GROSS MÓRIC, 1901, iar stânga sus cu majuscule BÖSZÖR MÉNYI KÁROLY, datat 1901.
Colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare, nr.inv. 4816.

Fig.4 Góth Mór, Portret de bărbat, ulei pe pânză 0,69 X 0,55 semnat dreapta jos cu majuscule GÓTH M., datat 1903. Colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare, nr.inv. 60717.

Fig.5 Thorma János, stima Erzsébet, cărbune pe hârtie 0,21 X 0,15, nesemnat, nedatat (1926)

Formerly Masters from Satu Mare III
Góth Mór (1873-1939)

(Summary)

The purpose of the authors of this study is presentation of noteworty personalities of artistic life from Satu Mare, unjustly omitted, even if through their creation they had a well-deserved place on the hierarchy of pictorial values.

Góth Mór, born in Negrești-Oaș, is part of young talents that followed the founder of Painting Colony from Baia Mare, Hollósy Simon, from München in the picturesque town from Săsar river. After more years spent in Baia Mare, near Hollósy, he will follow his master to Hunedoara, then to Teceu. Being rediscovered by one of the most talented Hungarian painters at the beginning of XX-th century, Mednyánszky László, Góth Mór will be present in the big exhibitions of young painters in Vienna, Budapest. Distinguished with several prizes, his naturalist works were appreciated by public. He will settle down in Holland, were he will get acknowledgement.

In County Museum from Satu Mare there are three works signed by Góth Mór , three portraits, representing queen Elisabeth, the wife of emperor Franz Joseph; one of the most important mayors of Satu Mare town, Böszörményi Károly; a portrait of a man, extremely well realised from artistic point of view.

In this paper, for the first time, thanks to the experts from National Art Museum from Budapest, it is published a letter wrote by Góth Mór for one of the most famous art critic, Gerö Ödön, informing him by the intentions to settle down in Holland.

The List of Pictures

Fig.1 The letter of Góth Mór, addresed to the art critic Gerö Ödön on August 29, 1993 (National Gallery Collection, Budapest)

Fig.2 Góth Mór, Queen Elisabeth, oil on canvas, 2, 88 X 1,92, signed on right, down by block letters G.M. dated (18)99. Collection of County Museum Satu Mare, catalogue no.50322.

Fig.3 Góth Mór, The portrait of the mayor Böszörményi Károly, oil on canvas, O,69 X 0,55 signed on left, down, by block letters GROSS MÓRIC, 1901 and on left up by block letters BÖSZÖRMÉNYI KÁROLY, dated 1901. Collection of County Museum Satu Mare, catalogue no.4816.

Fig.4 Góth Mór, A portrait of a man, oil on canvas, 0,69 X 0,55, signed on right, down, by block letters GÓTH M., dated 1903. Collection of County Museum Satu Mare, catalogue no.60717.

fig.1

fig.2

fig.3

Maeştrii sătmăreni de odinioară (IV)
Stima Erzsébet (1901-1991)
Sensibilitatea feminină oglindită în artă

Czira Vasile
Kiss Imola

Pictorița Stima Erzsébet face parte din acea categorie a artiştilor plastici sătmăreni, care prin modul de viață, prin activitatea sa a contribuit la făurirea unei imagini despre soarta femeii artist în perioada interbelică transilvăneană.

S-a născut la 26 septembrie 1901 în comuna Oros (situată pe teritoriul actual al Ungariei), ca al şaptelea copil al unei familii de învățători. Tatăl Andrei Stima era de origine greacă, care la mijlocul secolului al XIX-lea s-a stabilit pe teritoriul comitatului Satu Mare.

Provenind dintr-o familie de intelectuali (învățători, preoți greco-catolici) Stima Erzsébet încă din fragedă copilărie a primit o educație aleasă, punându-se accent, după moda vremii pe muzică şi desen. Ca orice copil inteligent avea note foarte bune la toate materiile însă părinții şi-au dat seama din timp că la desen are înclinații ieşite din comun.

În timpul anilor de şcoală petrecuți la Nyirbátor, apoi Nyiregyháza, execută desene inspirate din natură, din viața de toate zilele, făcând pe rând portretele colegilor, ale prietenilor. Fiind o fată frumoasă, după cum o dovedesc puținele fotografii rămase din această perioadă (fig.1), era agreată de prieteni. Era invitată la toate petrecerile unde era rugată să facă portretele participanților. Din păcate însă din aceste desene executate în timpul anilor de şcoală nu s-a păstrat nici unul, fiind risipite ori la prieteni trecuți de mult de atunci în neființă ori au fost distruse în timpul primei conflagrații mondiale.

În perioada interbelică, singurul drum spre afirmare pe tărâmul artei s-a dovedit a fi Colonia de pictură de la Baia Mare, fondată de Hollósy Simon în 1896. Locuind relativ aproape Stima Erzsébet în vara anului 1925 a plecat spre "Olimpul picturii Europei Centrale", după cum a fost definită Baia Mare de unul dintre cei mai renumiți pictori, profesori ai acestei şcoli, Boldizsár István.[1]

Prezența tinerei şi talentatei Stima Erzsébet la Baia Mare este confirmată de cronicarul Coloniei de pictură de la Baia Mare, Réti István, în cartea sa dedicată activității acestei şcoli.[2] Păşind pragul Coloniei de pictură, pentru Stima Erzsébet începe perioada adevăratei vieți artistice. Se împrieteneşte cu toți marii artişti ai coloniei. Fiind înzestrată cu mult talent şi sociabilă, profesorii au primit-o în societatea lor (fig.2). A fost o ocazie foarte bună pentru Stima Erzsébet pentru a-şi însuşi acele taine ale meseriei de artist pe care simpla relație profesor elev nu le poate dezvălui niciodată. În 1926 o reîntâlnim la Baia Mare[3] , în compania lui Thorma János[4] (fig.3)-mentorul Coloniei de pictură între cele două războaie mondiale-Mikola András[5] , Boldizsár István.

---

[1] *Boldizsár István*,(1897-1984), renumit pictor şi gravor, cu studii la Baia Mare, unde a fost elevul apoi asistentul lui Thorma János şi la München. În 1924 s-a mutat la Budapesta, dar fiecare vară timp de 20 de ani şi-a petrecut-o la Baia-Mare. Din 1941 a devenit profesor la Academia de Arte de la Budapesta, fiind unul dintre importanții reprezentanți ai stilului caracteristic băimărean.

[2] Réti István, *A nagybányai művésztelep*, Budapest, f.a.(1994), p.176

[3] *Ibidem*

[4] *Thorma János* (1870-1937) reprezentant de seamă al Coloniei de pictură de la Baia-Mare, cu studii la Academia de Arte de la Budapesta, clasa profesorului Székely Bertalan. Între 1888-1890 lucrează sub îndrumarea lui Hollósy Simon la München, ca în 1891 să-l reîntâlnim la Academia Julian de la Paris. Numărându-se printre

Colonia de pictură de la Baia Mare în perioada interbelică, s-a confruntat cu greutăţile specifice tuturor instituţiilor de cultură având grave probleme financiare. Într-un moment deosebit de dificil (1919) cârma a fost preluată de o mână forte, hotărâtă să menţină cu orice preţ existenţa Coloniei de pictură, Thorma János. Dotat cu un deosebit simţ diplomatic, fiind în relaţii bune cu autorităţile locale, Thorma, a reuşit să reorganizeze şi să modernizeze întreaga şcoală de pictură, care funcţiona în impozantul atelier construit pe cheltuiala oraşului în 1911. Acest imens atelier a fost considerat unul dintre cele mai moderne în perioada respectivă, căci avea iluminaţie zenitală, acoperişul fiind din sticlă. Fiind asigurată încălzirea în atelier, cursurile se puteau continua astfel şi pe timpul iernii. Vara se putea picta în curtea atelierului, unde a fost mutată în 1925 cu sprijinul material al oraşului Baia Mare şura folosită încă în perioada Şcolii lui Hollósy, aflată pe dealul Jókai.[6] Dintr-o scrisoare a lui Thorma din 3 august 1925, adresată lui Réti István la Budapesta, aflăm câteva informaţii preţioase legate de modul de funcţionare a Şcolii de pictură de la Baia Mare :"Şcoala îmi dă foarte mult de lucru în acest an. Numărul elevilor înscrişi anul acesta l-a atins deja pe cel de anul trecut. Astfel până în prezent s-au făcut 120 de înscrieri, şi zilnic sunt angajaţi 8 modele. Mă oboseşte conducerea şi administrarea şcolii . Sunt deranjat foarte mult în fiecare oră a zilei. Eu sunt secretarul, casierul, profesorul şi directorul în acelaşi timp."[7]

La înscriere numele elevului era introdus într-un registru(fig.4). Elevii nu aveau de plătit decât taxa de înscriere, pe atunci suma de aproximativ 200 de lei, altă taxă nu exista. Săptămânal aveau încă de achitat 75 de lei pentru plata modelelor. Astfel elevul avea dreptul să frecventeze tot anul cursurile, să fie prezent de dimineaţa de la 8 până la ora 1 la amiază la desenul după model şi după-masa la programul liber, care consta în desen liber după natură, executat în timpul excursiilor de documentare.[8] Pictorul clujean Mohi Sándor, elev al Şcolii conduse de Thorma în perioada interbelică face o descriere plină de nostalgie a atelierului unde se desfăşurau cursurile: "Înăuntru pe pereţii înalţi, sunt atârnate reproducerile marilor maeştri: Valazquez, Rembrandt, Vermeer... În aer pluteşte mirosul plăcut al vopselei de ulei...".[9] Aceasta era deci atmosfera în care şi-a început anii de studiu la Baia Mare tânăra artistă Stima Erzsébet. Murádin Jenő, unul dintre cei mai cunoscuţi cercetători ai activităţii Coloniei de pictură de la Baia Mare, citând-o pe pictorita Mándy Laura soţia artistului Nagy Oszkár, ne oferă câteva informaţii legate de desfăşurarea orelor de curs din cadrul Coloniei: "Profesorul (Thorma János) nu s-a atins niciodată de lucrările elevilor, însă i-a făcut să înţeleagă unde şi de ce au greşit, exprimându-se foarte clar, pe înţelesul tuturor... După amiază am făcut doar schiţe... la aceste schiţe maestrul nu era prezent niciodată..., Atât femeile cât şi bărbaţii erau modele de profesie, care trăiau din banii câştigaţi aici. După fiecare oră era o pauză de zece minute şi atunci modelele ieşeau şi se culcau în iarbă. Cei mai mulţi dintre ei erau ţigani cu pielea de un brun cald, plăcut... ".[10]

---

iniţiatorii Coloniei de pictură de la Baia-Mare, în perioada interbelică a devenit conducătorul ei, lucrând în maniera naturalismului caracteristic cercului Hollósy.

[5] *Mikola András (*1884-1970), figură marcantă a Coloniei de pictură de la Baia-Mare, a fost elevul lui Réti István şi Ferenczy Károly, frecventând totodată şi cursurile Academiei Julian de la Paris. Lucrând o perioadă în maniera lui Cezanne, va prelua stilul naturalist-impresionist atât de caracteristic Băii-Mari.

[6] Murádin Jenő, *Erdélyi festőiskolák*, Bukarest, 1997, p.12.

[7] *Ibidem*

[8] *Ibidem*

[9] Mohy Sándor:*Mühelynapló*, Kolozsvár, 1981, p.102

[10] Murádin Jenő, *op.cit.*, p.13

Pictoriţa Stima Erzsébet în cei doi ani petrecuţi la Baia Mare a avut ocazia să profite din plin de indicaţiile maestrului Thorma János, căci împrietenindu-se cu viitoarea soţie a acestuia Kiss Margit, s-a mutat la ei. Din această perioadă (1926) datează un portret din profil al pictoriţei executat de Thorma János(fig.5). Trăsăturile tinerei femei sunt redate pătrunzător, conturul obrazului este prins cu o mişcare rapidă a cretei şi aceeaşi siguranţă se simte în desenarea pleoapelor ce încadrează ochii întredeschişi visători şi în linia fermă a gurii. Părul îi cade lejer pe frunte, iar tâmpla şi urechile sunt acoperite de bucle jucăuşe. Cerceii secession au fost adăugaţi ulterior, probabil de pictoriţă pentru a anima gâtul. Maestrul Thorma János, nu putea rămâne pasiv în faţa frumuseţii tinerei pictoriţe, realizând un portret din profil deosebit de reuşit, ce redă cu fidelitate trăsăturile delicate ale acesteia.

Se pare că portretul a fost genul preferat al pictoriţei Stima Erzsébet, căci este predominant printre puţinele sale lucrări care s-au păstrat. Modelele de ţigani au constituit o atracţie şi pentru Stima Erzsébet. Din anii 1925-1926 s-au păstrat trei portrete deosebit de reuşite, având ca modele ţigani, executate la Baia Mare sub directa îndrumare a meşterului Thorma János. Două dintre acestea sunt portrete din profil, reflectând o deosebită măiestrie în mânuirea cărbunelui. Portretul unui "Bărbat tânăr(fig.6)" profil dreapta, reprezentând o faţă bine studiată, cu un păr bogat, ochii întredeschişi cu mustaţă şi barbă. Gura de asemenea este întredeschisă de parcă se pregăteşte să spună ceva. Portretul exprimă un oarecare fatalism, o supunere în faţa sorţii. Aceeaşi senzaţie are privitorul în faţa "Portretului de bătrân"(fig.7). Artistul redă o faţă greu încercată, cu trăsături dure. Acesta este tot un portret din profil. Ochii bătrânului sunt abia schiţaţi, punându-se accent mai ales asupra privirii fixe, pierdute. Cearcănele de sub ochi vin să sublinieze vârsta personajului. Bătrânul poartă pe cap a pălărie, care aruncă o pată de umbră în partea superioară a feţei. Barba şi mustăţile albe completează fericit portretul, stabilind un echilibru între conturul pălăriei şi al hainei. Grija, greutăţile materiale întristează trăsăturile bătrânului. Nasul deosebit de migălos lucrat prin linia lui delicată înnobilează întregul portret.

Dintre portretele păstrate cel mai reuşit este cel al "Femeii cu batic"(fig.8). Acest portret este simbolul femeii supuse, care cu o privire melancolică, pierdută în zare stă neclintită în faţă sorţii, neavând puterea şi nici curajul de a o înfrunta, dar nici nu se ascunde speriată. Ochii sunt deosebit de expresivi, învăluiţi în melancolie. Artistul redând cu fidelitate trăsăturile personajului face totodată o analiză psihologică a modelului, punând în primul rând accent pe trăirile sufleteşti. În acest portret regăsim o întreagă generaţie de femei resemnate în faţa sorţii:"Femeia cu batic" este întruchiparea FEMEII care are un loc foarte bine definit în societate, un loc pe care ea nu-l poate schimba, n-are voie să-l schimbe.

Studiind cele trei portrete executate de Stima Erzsébet în perioada şederii sale la Baia Mare, putem deduce că pictoriţa a fost nu excelent desenator, mânuind cărbunele cu o deosebită siguranţă. Culoarea n-a fost "chemată în ajutor" pentru a realiza aceste portrete. Pictoriţa în primul rând a încercat să facă o analiză a personajelor punând accent deosebit asupra laturii psihologice. În cele trei lucrări domină o notă melancolică uneori chiar tragică. Personajele, în expresia feţei, în priviri au un fatalism înnăscut, o lipsă de curaj, parcă nici nu mai vor sau nu au puterea să schimbe nimic. Artistul se lasă furat de melancolie şi pesimism.

Tot din perioada studiilor la Colonia de pictură de la Baia Mare, datează o altă lucrare interesantă: un "Nud"(fig.9).

Nudul este original din punct de vedere compoziţional: femeia stă întinsă cu spatele la privitor. Capul este aplecat, sprijinit pe braţul stâng. Artistul dă dovadă de bune cunoştinţe de anatomie. Corpul este proporţional, într-o poziţie relaxată, lejeră. Amprenta

Băii Mari se face din plin simțită. Totul este foarte natural, firesc. Creta urmează unduirea uşoară a corpului aşezat în diagonală. Modelul îşi ascunde cu prudenie faţa lăsând să se vadă părul şaten şi gâtul frumos conturat. Picioarele sunt acoperite de o draperie albastră aruncată cu grație. Culorile sunt clare, pastelate. Albul perdelei de la capul modelului echilibrează perfect fundalul verde şi cuvertura roşu-bordo pe care stă întins modelul. Lucrarea este animată de jocul duios de umbre şi lumini. Lumina dirijată atrage după sine corolarul de umbre, şi folosirea umbrei în cazul nudului este o eschivare nu este descriere, ci un refuz de a descrie. Întreaga aşezare a nudului în pagină dă dovadă de reținere în fața "goliciunii", reflectă sufletul pur, profund credincios al tinerei pictorițe, care a desenat parcă cu o anumită teamă modelul dezbrăcat.

Acest nud din punctul de vedere al cromaticii şi execuției parcă o apropie mai mult pe Stima Erzsébet de un alt mare maestru al Coloniei de pictură de la Baia Mare, Mikola András, de care o lega tot o strânsă prietenie. În compania acestuia a făcut cunoştință tânăra pictoriță cu viitorul ei soț avocatul dr. Czira Arpád cu care se căsătoreşte la 22 august 1926(fig.10) abandonându-şi pentru totdeauna studiile de pictură. "Țăranca"(fig.11), este ultima lucrare executată la Baia-Mare, în august 1926. Este un pastel lucrat cu minuțiozitate, reprezentând o tânără şezând. Într-un fundal gri care în unele locuri trece în albastru, este amplasată țăranca şezând în profil dreapta. Capul este legat cu un batic galben, fața este melancolică, parcă intenționat neterminată, cu trăsăturile abia schițate. Pe spate are o broboadă maron cu franjuri roşii şi verzi. Fusta de un albastru intens este înviorată de şorțul alb, imaculat. Lumina vine din partea dreaptă, ca o încercare nereuşită de alinare a suferinței tinerei femei. Mâna dreaptă cade liberă în poale. Întreaga lucrare emană un aer de durere mută şi resemnare. Tânăra pereche se va stabili pentru o foarte scurtă perioadă la Berchez. În amintirea frumoşilor ani petrecuți împreună la Baia Mare, pictorul Mikola András, la 10 decembrie 1926 îi face cadou fostei eleve o frumoasă gravură în metal (fig.12).

Peisajul din Remetea Chioarului va constitui o sursă de inspirație pentru Stima Erzsébet. De atunci datează un "Peisaj" din Chioar (fig.13). Artistul surprinde o după-amiază tristă de noiembrie, cu un copac desfrunzit, simbol al singurătății, al disperării. Ascunsă sub dealuri de un violet bacovian stă pitită o căsuță albă, ca o pată de lumină, de speranță. Culorile reci domină întregul peisaj, albastrul alternează cu violetul, cu verdele. Dealurile albastre se pierd în zare. Tabloul poartă pe el amprenta sigură a Băii-Mari, atât cromatic cât şi din punctul de vedere al desenului.

Singura lucrare, care emană o notă oarecare de optimism este cea intitulată"Lectură" şi reprezintă o tânără femeie îmbrăcată în rochie roşie, care citeşte, în mijlocul naturii. După moda şi cerințele vremii, fața albă, delicată a tinerei este ferită de razele puternice ale soarelui de o umbrelă albă, dantelată. Lucrarea este concepută în spiritul Băii-Mari: o după-amiază liniştită de primăvară, cu tufe de trandafiri sălbatici, cu o căpiță de un galben plăcut care alternează cu copacii ce se pierd în zarea albastră. Jocul de umbre şi lumini umple tabloul de mişcare.

Această pictură este ultima lucrare ce s-a mai păstrat din perioada interbelică. În 1927 soțul pictoriței este transferat la Satu Mare, ocupând postul de avocat (fig.15). De acum înainte Stima Erzsébet va picta sporadic, în puținul timp liber care-i mai rămâne, căci trebuia să fie în acelaşi timp mamă, soție,şi să facă față cerințelor din ce în ce mai mari impuse de starea socială a reputatului avocat Dr. Czira Arpád. Între 1931- 1932 soțul ei este ales viceprimarul oraşului Satu Mare, este decorat cu "Coroana României în grad de cavaler" de regele Carol al II-lea. Toate acestea însumau o serie de obligații pentru Stima

Erzsébet, care a fost nevoită să-şi neglijeze din ce în ce mai mult cariera artistică. Din această perioadă datează câteva portrete făcute prietenilor, care însă s-au pierdut în timpul celui de-al doilea război mondial. Nu s-au păstrat decât câteva desene care reprezintă ghirlande de flori cu puternice influenţe secession, executate cu mare uşurinţă, fineţe şi sensibilitatea caracteristică tuturor lucrărilor care au ieşit din mâna pictoriţei.(fig.16; 17;18).

Lucrarea intitulată " Baciul Mihai"(fig.19) este una dintre lucrările târzii ale pictoriţei, purtând amprenta realismului maghiar. Bătrânul este reprezentat şezând pe o laviţă pe prispă. Lângă el un ulcior cu apă. Baciul Mihai este îmbrăcat în haine ţărăneşti caracteristice zonei de câmpie. Poziţia bătrânului este firească, are spatele încovoiat, rezemat de perete, cu piciorul stâng în faţă. Prispa este inundată de muşcate colorate. Cerul este de un albastru pur, caracteristic zilelor fierbinţi de vară. Întreaga lucrare emană un aer de linişte şi calm, fiind una dintre cele mai reuşite tablouri ale pictoriţei."

Privind în ansamblu întreaga sa activitate desfăşurată în domeniul artistic, putem afirma cu mult curaj că Stima Erzsébet face parte din categoria acelor femei care cu toate că au fost înzestrate de la natură cu un mare talent, nu au avut ocazia şi posibilitatea să se dedice pe deplin carierei artistice care i-ar fi adus cu siguranţă laurii binemeritaţi. Aerul de melancolie care inundă aproape fiecare lucrare executată de Stima Erzsébet izvoreşte din sufletul pictoriţei, care nu a reuşit niciodată să-şi împlinească visul de a se dedica acestei meserii deosebit de frumoase, riscante şi controversate.

Lista ilustraţiilor

Fig.1 Pictoriţa Stima Erzsébet la 20 de ani (1921).

Fig.2 Un grup de artişti băimăreni în 1928, central cu pălărie maestrul Thorma János.

Fig.3 Elevii Şcolii de pictură de la Baia-Mare în 1925. În centru Thorma János cu pălărie, în dreapta maestrului, pictoriţa Stima Erzsébet.

Fig.4 Elevii Şcolii de pictură de la Baia-Mare în 1926. În ultimul rând în dreapta a treia persoană este pictoriţa Stima Erzsébet.

Fig.5 Thorma János, Stima Erzsébet, cărbune pe hârtie 0,21 X 0,15, nesemnat, nedatat (1926).

Fig.6 Stima Erzsébet, Bărbat tânăr, cărbune pe hârtie, 0,29 X 0,19, nesemnat, nedatat (1925).

Fig.7 Stima Erzsébet, Portret de bătrân, cărbune pe hârtie, 0,29 X 0,19, nesemnat, nedatat (1925)

Fig.8 Stima Erzsébet, Femeia cu batic, cărbune pe hârtie, 0,40 X 0,29 cm, nesemnat, nedatat(1925).

Fig.9 Stima Erzsébet, Nud, pastel, 0,39 X 0,27, nesemnat, nedatat (1926).

Fig.10 Celebrarea căsătoriei pictoriţei Stima Erzsébet cu avocatul dr. Czira Arpád la 22 august 1926.

Fig.11 Stima Erzsébet, Ţărancă, pastel, 0.49 X 0,38, nesemnat, consemnat dreapta jos Nagybánya (Baia-Mare) 1926 VIII.

Fig.12 Mikola András, Peisaj rural, gravură în metal, 0,21 X 0,13, semnat dreapta jos cu creionul Mikola András, datat 10 decembrie 1926. Sub gravură o dedicaţie în manuscris:"Dr. Czira Arpádn ónagyságának tiszteletem jeléül, NB (Negybánya), 1926 dec. 10" (D-nei dr.Czira Arpád, în semn de înaltă preţuire, B.M. la 10 decembrie 1926).

Fig.13 Stima Erzsébet, Peisaj din Remetea Chioarului, ulei pe pânză, 0,48 / 0,38, nesemnat, nedatat(1926)
Fig.14 Stima Erzsébet, Lectură, ulei/pânză, 0,50 x 0,36, nesemnat, nedatat(1927).
Fig.15 Pictorița Stima Erzsébet cu soțul ei, în 1927 la Satu Mare
Fig.16, 17, 18 Stima Erzsébet, Flori creion pe hârtie
Fig.19 Stima Erzsébet, Baciul Mihai, ulei pe pânză, 0,50 X 0,40, nesemnat, nedatat.

Formerly Masters from Satu Mare IV
Stima Erzsébet (1901-1991)
Feminine Sensibility Reflected in Art

(Summary)

This study has the purpose to present a paintress from Satu Mare town, that, through her way of life and activity contributed to the image of artist woman in Transylvanian inter-war period. After two years of study at Painting Colony from Baia Mare town(1925,1926), under direct guidance of acknowledged masters, as Thorma János and Mikola András, respite in which she painted a series of extremely good works, Stima Erzsébet married to lawyer Czira Arpád, this think being, actually, the end of her artistic career. Still, since 1927 she will work, but, little by little, she will devote her time to the family.

By presenting few works of Stima Erzsébet, we may have an image about her creation, that arise from her tumultuous artist soul, that never succeeded in the fulfilment of the dream to dedicate herself to this extremely beautiful, risky and disputed calling.

The List of Pictures

Fig.1 Paintress Stima Erzsébet at age 20(1921)
Fig.2 Group of artists from Baia Mare, in 1928; in the center, wearing a hat, the masters Thorma János
Fig.3 The students of Painting School from Baia Mare in 1925. In the center, Thorma János, on the right of the master, the paintress Stima Erzsébet.
Fig.4 The students of Painting School from Baia Mare in 1926. In the last row, on the right, the third person is the paintress Stima Erzsébet.
Fig.5 Thorma János, Stima Erzébet, crayon, 0,21 x 0,15, undaded (1926).
Fig.6 Stima Erzsébet, Young man, crayon 0,29 x 0,19, unsigned, undated (1925).
Fig.7 Stima Erzsébet, Old man, crayon, 0,29 x 0,19, unsigned, undated (1925)
Fig.8 Stima Erzsébet, The woman with headkerchief, crayon, 0,40 x 0,29, unsigned, undated (1925)
Fig.9 Stima Erzsébet, Nude, coloured chalk, 0,39 x 0,27, unsigned, undated (1926)
Fig.10 Celebration of the wedding of Stima Erzsébet with lawyer Czira Arpád

on August 22, 1926.

Fig.11 *Stima Erzsébet, Peasant woman, coloured chalk, 0,49 x 0,38, unsigned; on right, down, registered Nagybánya (Baia Mare), 1926 VIII.*

Fig.12 *Mikola András, Village landscape, metal engraving, 0,21x 0,13, signed on right, down with a pencil Mikola András, dated December 10, 1026. Bellow the engraving, a manuscript dedication: " To Mrs Czira Arpadné, as a sign of appreciation, Baia Mare, on 1926, December 10"*

Fig.13 *Stima Erzsébet, Landscape from Remetea Chioarului, oil on canvas, 0,48/ 10,38, unsigned, undated (1926)*

Fig.14 *Stima Erzébet, Reading, oil on canvas, 0,50X0,36, unsigned, undated (1927)*

Fig.15 *The paintress Stima Erzsébet with her husband in 1927 in Satu Mare*

Fig. 16, 17, 18 *Stima Erzsébet, Flowers, crayon*

Fig.19 *Stima Erzsébet, Uncle Mihai, oil on canvas, 0,50X0,40, unsigned, undated.*

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

fig.5

fig.6

fig.7

fig.8

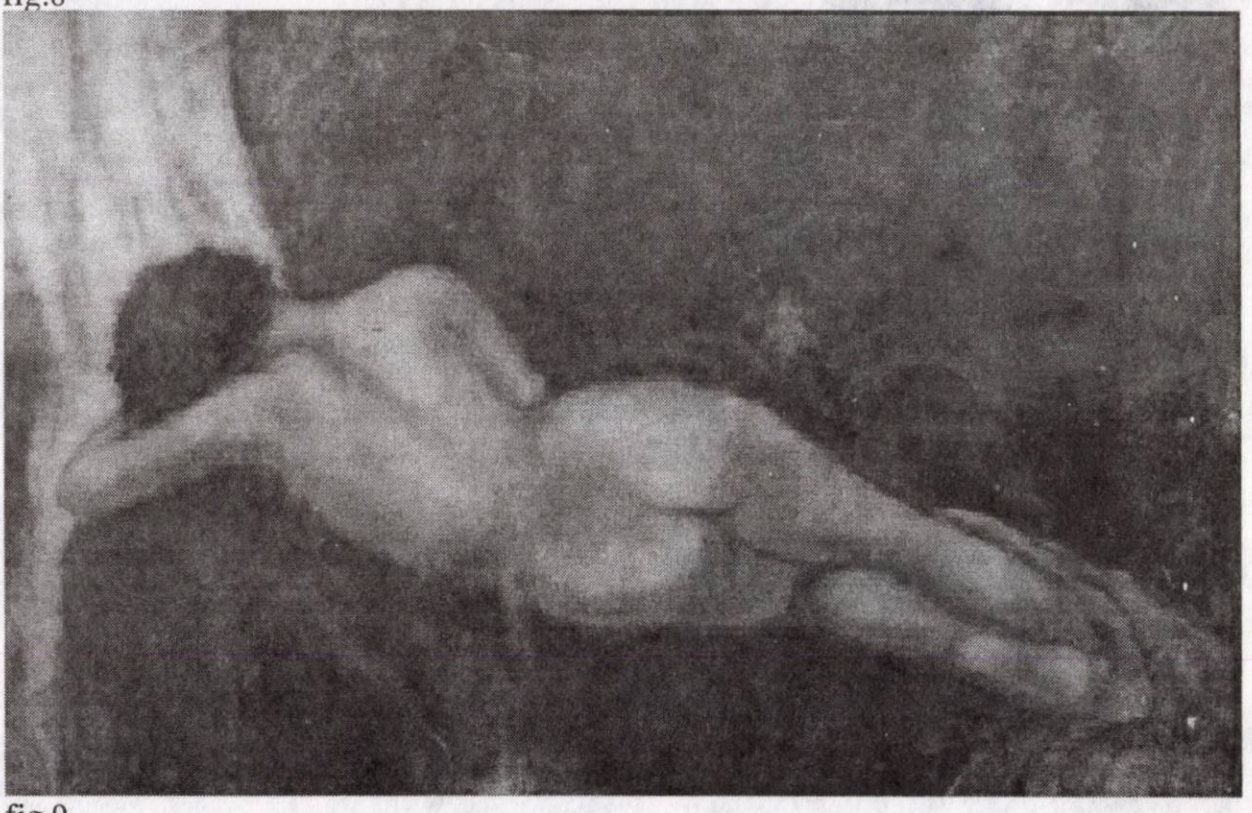

fig.9

fig.10

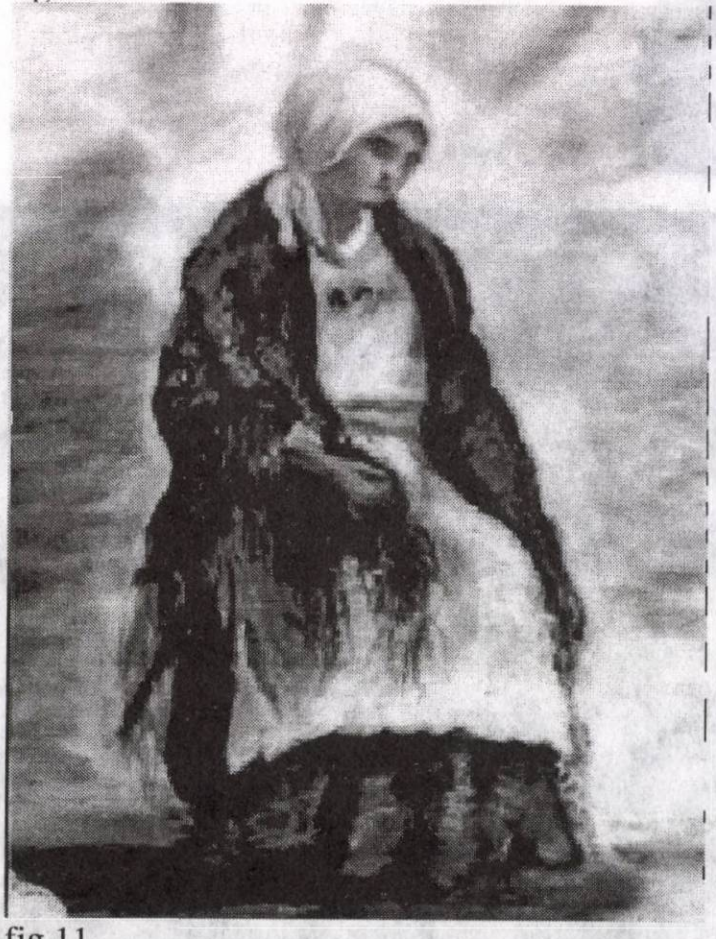

fig.11

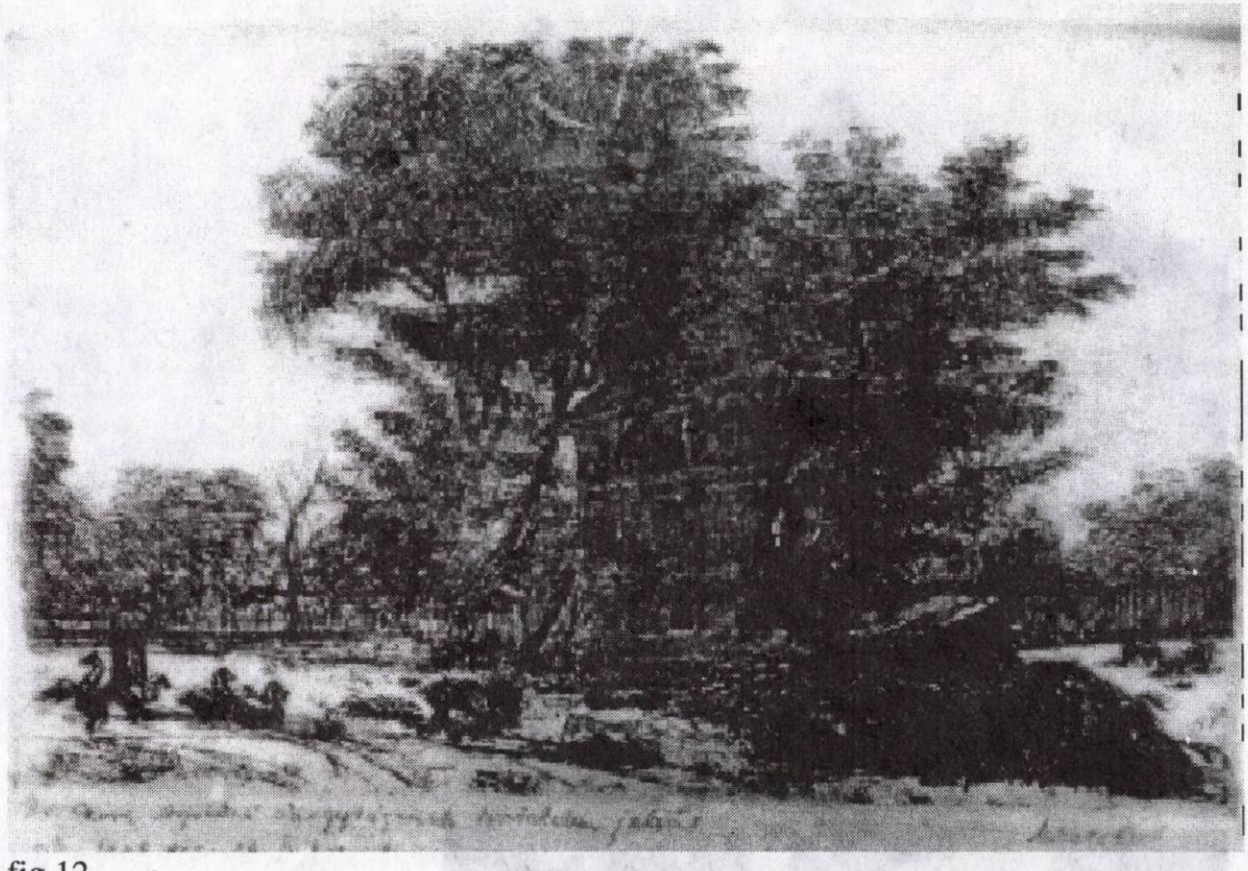

fig.12

fig.13

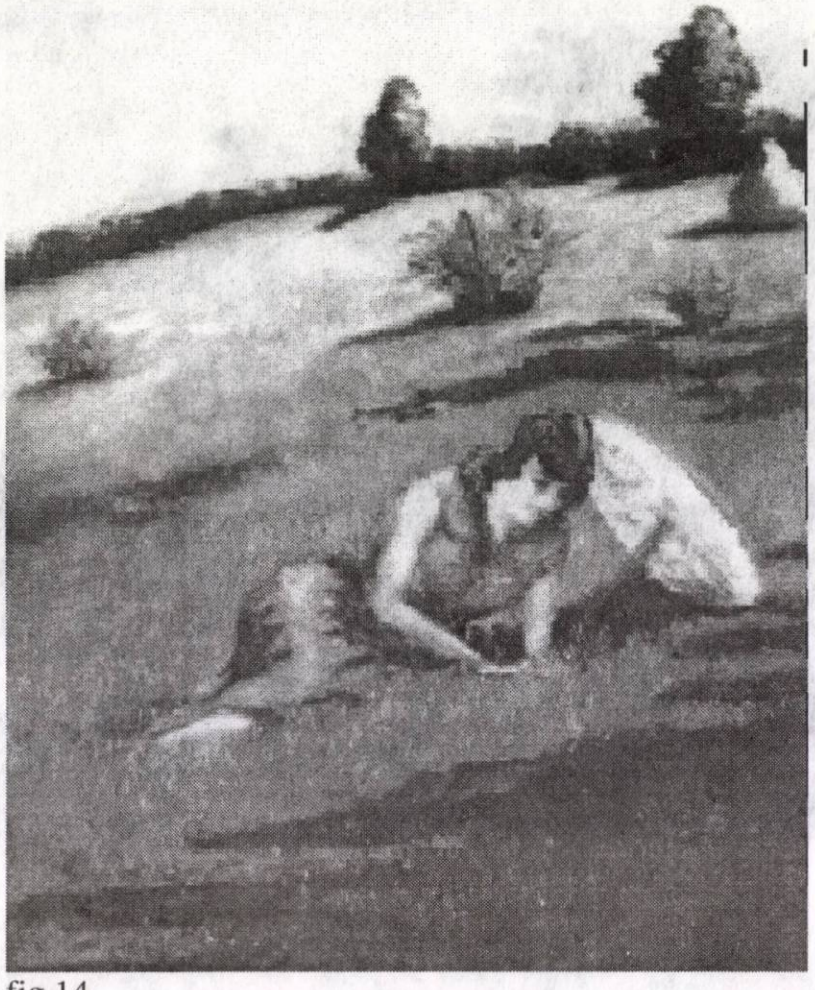

fig.14

fig.15

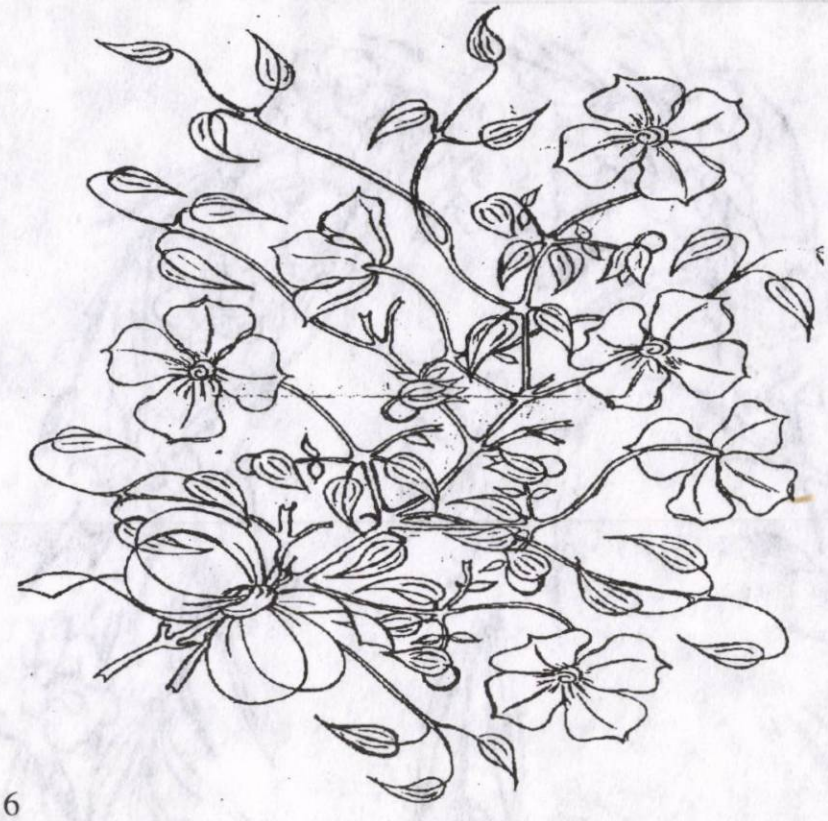

fig.16

fig.17

fig.18

fig.19

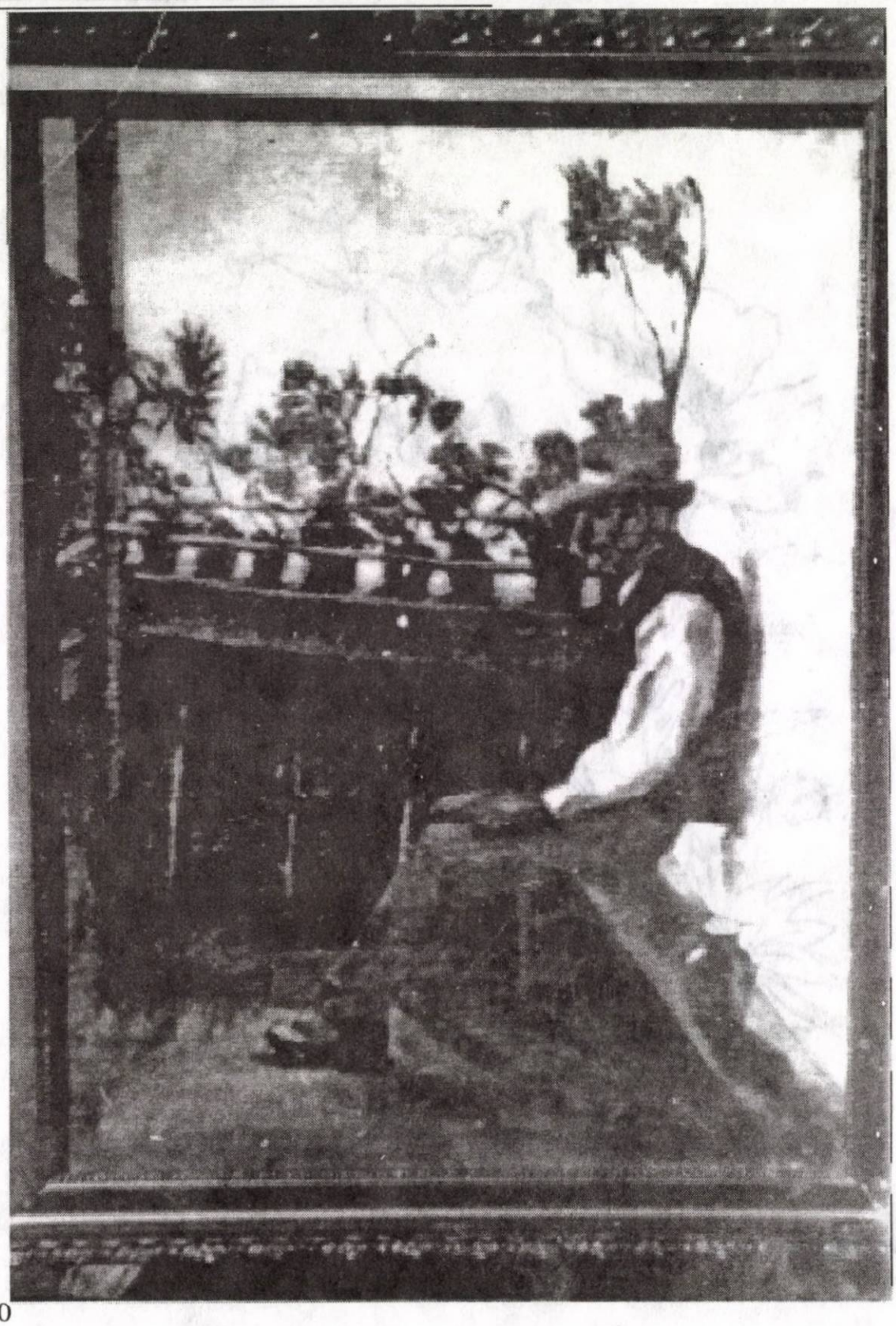

fig.20

Din scrierile pictorului Aurel Popp

Judith Erdős

În dorința de a cunoaşte diversitatea preocupărilor vieții şi creației pictorului Aurel Popp, am considerat că este util de a atrage atenția asupra unor scrieri, ce completează în mod fericit, personalitatea artistului sătmărean.

Aceste scrieri tratând problematici diverse, aveau în final un scop bine determinat şi anume acela de a face cunoscută tuturor opinia pictorului, frământat de tot ce se întâmplă în viața artistică, dar nu numai, ci şi în cea politică sau socială. Ele aveau menirea şi de a stimula, fie viața culturală al oraşului Satu Mare în care trăia, simțindu-se dator în mod direct să contribuie la ridicarea nivelului cultural şi artistic al acestuia; fie cea a vieții artistice şi culturale ardelene în general.

În studiul de față ne-am oprit la două dintre aceste scrieri, în care Aurel Popp evocă în moduri diferite personalitățile artistice a doi colegi de breaslă: pictorul băimărean Nagy Oszkár (1893-1965) şi sculptorul timişorean Ferdinand Gallas (1893-1949).

Prima dintre aceste scrieri[1] este propriu-zis un comentariu succint al expoziției lui Nagy Oszkár[2] la Satu Mare. Scrierea ce a apărut şi în mass media clujeană, sub pretextul expoziției amintite, face în primul rând referiri la destinul artistului, la condiția sa vitregă de viață în care este silit să trăiască (de altfel de aceleaşi condiții grele avea parte şi Aurel Popp!), prezentând într-o manieră critică, directă, interesul scăzut al statului în primul rând şi nu în ultimul rând al publicului (în marea lui majoritate neinițiat), față de artist şi opera de artă.

Aurel Popp revine şi cu alte ocazii (în diferite scrieri), cu o mare acuitate asupra prezentării împrejurărilor în care crează artistul, asupra lipsurilor pe care este nevoit să le suporte, subliniind în acelaşi timp tenacitatea cu care totuşi aceştia crează. Trăiesc "din fărâmiturile scăpate ici-colo, din ajutoarele de stat mizerabile... micile lor economii le cheltuie pe materiale, rame, marmură, bronz şi mai bine nu mănâncă, dar fac expoziții şi prin aceasta oferă oamenilor... În schimb Viața lor nu le oferă nimic". Pictorul nu pregetă să compare fără menajamente situația politică dezastruoasă, cu cea tot la fel de dezastruoasă a artei. Opinia sa critică față de societatea în care trăieşte este evidentă şi în numeroase lucrări, sugerând nu odată soarta omului nevoiaş, convingerile sale social-democrate fiind de multe ori la baza acestor opinii. Paralel cu descrierea chiar în detaliu al condiției artistului, pictorul nu se dă în lături de la critica aspră adusă acelor artişti care se complac în cele din urmă, în această condiție mizeră, nefiind în stare măcar să se organizeze, "nu se pot strânge într-o tabără" după cum spune. Aurel Popp nu reproşează numai statului şi societății

---

[1] Popp Aurel: *Válságban az erdélyi képzőművészet (Nagy Oszkár képkiállítása alkalmából)*, Keleti Újság, 30. dec. 1922.

[2] Nagy Oszkár (1893-1965), pictor băimărean. După bacalaureat, în 1912, pleacă la Baia Mare. Între 1913-1915, frecventează "Şcoala de Arte Frumoase" din Budapesta. După primul război mondial, în 1919 lucrează o scurtă perioadă la Szolnok, cu pictorul Fényes Adolf. Din 1920 trăieşte la Baia Mare, iar între 1921-1922, la recomandarea lui Octavian Goga, face o călătorie de studii în Italia. Revenit la Baia Mare, neînțelegându-se cu conducerea Coloniei de pictură de aici, pleacă la Baia Sprie (o mică localitate lângă Baia Mare), unde alături de alți pictori, printre care şi Aurel Popp, adepți ai avangardei artistice, doresc să formeze o grupare ("micul Baia Mare"), care să rivalizeze cu tradiționala şcoală de pictură băimăreană, încercare ce eşuează. Participă la numeroase expoziții din țară, printre care şi marea expoziție de artă transilvăneană - Collegium Artificum Transilvanicorum (1921) - şi organizează expoziții personale la Baia Mare, Satu Mare, Cluj, Oradea, etc. Pictor dotat, adept al structurilor expresioniste, de o sensibilitate deosebită, rămâne fidel motivelor recognoscibile, având o strălucită aptitudine compozițională şi un deosenit simț cromatic, Nagy Oszkár prin opera sa a rămas una dintre personalitățile artistice de valoare a şcolii băimărene de pictură.

lipsa sprijinului breslei din care face parte, dar şi neputinţei artiştilor de a se organiza într-o asociaţie, care să le reprezinte interesele. În felul acesta - scrie pictorul - multe dintre talentele indiscutabile ale artei ardelene, trăiesc izolate "rătăciţi în pustiu, pentru că nu au unde şi în jurul a ce să se grupeze".

Considerându-l şi pe Nagy Oszkár ca unul dintre artiştii talentaţi "rătăciţi în pustiu", ca unul dintre victimele acestei situaţii, se simte obligat - fiind unul dintre artiştii care este frământat de destinul şi condiţia artistului ardelean - să-şi aducă la cunoştinţă opinia. În cele din urmă face un comentariu relativ succint al expoziţiei colegului său, apreciind personalitatea artistică a acestuia, cunoscându-i îndeaproape lucrările, (având ocazia să lucreze împreună la Baia Sprie), dar şi atitudinea nonconformistă a acestuia faţă de conducerea şcolii băimărene.

Deci, prin această scriere, datând din anul 1922, Aurel Popp aduce, nu pentru prima oară în prim plan soarta artistului ardelean, lipsa sprijinului statului şi a societăţii în general, dar şi necesitatea stringentă a organizării artistice, a unităţii artiştilor nu numai pentru apărarea intereselor lor, ci şi pentru facilitarea afirmării şi valorificării talentelor.

CRIZA ARTEI PLASTICE DIN ARDEAL

(pe marginea expoziţiei lui Nagy Oszkár)

Situaţia artei noastre aici în Ardeal este ciudată. Artiştii noştri trăind din fărâmiturile scăpate ici-colo, din ajutoarele de stat mizerabile, nu se pot strânge într-o tabără. Statul nu-i ajută, publicul nu le cumpără lucrările, cu toate acestea artiştii noştri pictează, desenează, modelează. Muncesc pentru cultura ardeleană şi sunt lipsiţi de materiale, de o viaţă bună şi de toate cele, pe care marea masă în frunte cu statul, ar trebui să le ofere. Organizează expoziţii, micile lor economii le cheltuie pe materiale, rame, marmură, bronz şi mai bine nu mănâncă, dar fac expoziţii şi prin aceasta oferă oamenilor. Perseverenţa, sârguinţa şi noblеţea, face plăcere maselor, sau unora, în egală măsură, în schimb Viaţa, lor nu le oferă nimic.

Omul ar crede că toate acestea aşa trebuie să se întâmple, sau că oamenii au multe alte probleme mai importante, decât să se ocupe de aceste lucruri. Este adevărat, problemele de care se ocupă oamenii în permanenţă, nu sunt bine rezolvate. Nu, deoarece vedem că şcolile noastre, justiţia, reforma agrară şi politica noastră, de care se ocupă mult şi mulţi, nu stă mai bine aici în Ardeal decât problema artei. Slabă mângâiere, dar aici în aceştia există măcar speranţa că odată şi odată!

Dar în artă! Artiştii noştri n-au reuşit să realizeze o grupare până acum. Sistemul de breaslă al băimărenilor îi mulţumeşte, dar ce se întâmplă cu ceilalţi, care nu se împart pe mantia Hollosy-Ferenczi-Cristos! Vagabondează ici-colo şi se poate citi şi auzi că organizează expoziţii unii sau alţii. Expoziţii cu un succes mai mare sau mai mic, dar mereu în pierdere pecuniară.

Este un mare păcat de-al nostru, al tuturor, artişti şi public deopotrivă, că nu adunăm artiştii din Ardeal într-o tabără. Aici, numai aici mai există speranţa, ca popoarele Babelului să se înţeleagă, care acum lucrând separat, binecuvântaţi şi fără rost, construiesc ziduri ce se năruie. Aşa, descentralizarea nu e bună. Artiştii din Arad, Timişoara, Oradea, Cluj, trebuie să ştie totuşi unul despre altul. Arta tuturor artiştilor ardeleni, trebuie să-l intereseze pe acela căruia îi plătim impozit din bănuţii noştri. Ei, dacă statul este dezinteresat, de ce nu ne-ar interesa pe noi: artiştii? În fiecare oraş artiştii îşi au publicul lor (de pildă la Oradea, Baia Mare), da, dar ceilalţi trăiesc separat, ca rătăciţii în pustiu, pentru că nu au unde şi în jurul a ce să se grupeze.

*

Am fost nevoit să spun toate acestea, cu ocazia organizării mai multor expoziţii în tot Ardealul, şi pentru că mă doare să văd această situaţie dezorganizată. Iată, aici la Satu Mare şi Nagy Oszkár, alături de artiştii sătmăreni, a organizat o expoziţie. A fost forţat de împrejurarea izvorâtă din dezordinea artei şi artiştilor. Deşi el este un artist serios. Înaintând pe un drum cu asprime, bine gândit, mai poate produce lucruri mari. iscusinţa desenului, simţul pictural, tehnica sa, concepţia tematică, în egală măsură ne oferă multe. Nu se aventurează în nici un curent, înaintează pe concepţiile lui Putz Leo[3]. Şi această concepţie este deosebit de plăcută şi mulţumitoare. Nu doreşte să ofere în mod forţat nici ceva nou, nici ceva ieşit din comun, dar oferă o artă picturală colorată şi pe aceasta o face bine întotdeauna. Cel mai interesant este faptul că este poate singurul care, deşi pictor băimărean, pictează muncitori. El este singurul băimărean, care a pornit pe acest drum de la Baia Mare, unde - chiar acum se desfăşoară expoziţia de iarnă de la Műcsarnok[4].

*

A trebuit să scriu şi acestea despre Nagy Oszkár, fiind unul dintre cei mai talentaţi tineri pictori, care astfel trebuie să-şi arunce valorile mult trudite, fără a spera la vreo perspectivă - din partea publicului, care-l primeşte fără plăcere. A trebuit să scriu toate acestea pentru că noi, ardelenii avem bunii noştri şi în artă. A trebuit să scriu, pentru că poate strigătul meu va avea ecou şi poate va exista cineva, care va aduna într-un loc artiştii Ardealului. Într-un loc unde vor ieşi mai mult în evidenţă talentaţii noştri, putându-i valorifica mai bine.

Satu Mare, în seara de Crăciun.

Cea de-a doua scriere[5] datând probabil între anii 1928-1929, făcând parte din jurnalul autobiografic al pictorului, constituie pentru Aurel Popp un argument în plus pentru susţinerea opiniei sale cu privire la condiţia artistului în general. În această scriere, pictorul sătmărean îşi aduce aminte de sculptorul timişorean Ferdinand Gallas (Gallasz Nándor)[6] prin intermediul confesiunilor acestuia, pe care le face cu ocazia unei vizite la atelierul lui Aurel Popp, în tovărăşia unui alt prizonier de război. Amintirile lui Gallas (fost prizonier şi el), despre frontul rusesc şi prizonieratul din Siberia, se suprapun cu cele trăite de Aurel Popp tot pe frontul rusesc, astfel că în această scriere pictorul citează cele spuse de Gallas în mod intenţionat, pentru a păstra şi mai mult veridicitatea amintirilor acestuia. Relatarea lui Gallas despre anii de prizonierat, precum şi despre anii săi de tinereţe, de formare artistică, este pentru Aurel Popp, după cum am mai arătat, un nou prilej de a aduce în

[3] Putz Leo, la care face referire Aurel Popp, este necunoscut.

[4] Műcsarnok - galerie de artă de mare prestigiu din Budapesta.

[5] Manuscris aflat la Arhivele Naţionale - filiala Satu Mare, nedatat. După istoricul de artă Banner Zoltán poate fi datat între 1928-1929.

[6] Ferdinand Gallas (Gallasz Nándor) (1983-1949), sculptor timişorean, adept al curentelor de avangardă artistică. A urmat studiile de artă la Şcoala superioară de Arte Decorative din Budapesta, unde a rămas ca asistent până la izbucnirea primului război mondial. Ca soldat pe frontul rusesc, a fost luat prizonier, făcând 7 ani de prizonierat, după care s-a întors în oraşul natal. Între anii 1919-1921 a lucrat la Academia de Arte Frumoase din Moscova. În 1923 frecventează Şcoala liberă de arte (Der Weg) din Dresda. Lucrările sale cu un caracter modern poartă amprenta formelor cubiste, fiind printre primii sculptori în ţară care utilizează efectele expresioniste, constructiviste. Lucrările sale de plastică mică permit să se întrevadă posibilităţile artei monumentale.

atenţie soarta acestui sculptor, de un talent deosebit, care deşi întors de 6 ani din prizonierat, duce o viaţă plină de lipsuri şi lupte continue pentru recunoaşterea sa. Îl consideră un mare monumentalist, întrevăzând posibilităţile sale excepţionale în domeniul creaţiei. (Menţionăm aici că această mare speranţă a sculpturii noastre, a avut parte de o viaţă scurtă, din anul 1937 fiind tot mai bolnav, astfel încât până la moartea sa survenită în 1949 lucrările sale devin tot mai lipsite de vigurozitate). Aurel Popp nici de această dată nu-şi ascunde reproşurile faţă de cei răspunzători de condiţiile umilitoare la care sculptorul este nevoit să se adapteze pentru a supravieţui, cioplind chiar trepte şi picioare de scaune...

VIAŢA UNUI SCULPTOR
(Ferdinand Gallas - Gallasz Nándor)

"Am treizeci şi nouă de ani. Mă simt sculptor, deşi n-am făcut nici o sculptură. Când eram elev la Simay, deseori mergeam să cioplesc în piatră, pentru bani, pentru a mă putea susţine. Atunci am simţit pentru prima oară materialul, ce domină majestuos sculptura. Atunci a încolţit în mine dorinţa de a crea sculpturi. De atunci simt că oricât am modelat până acum, cu adevărat n-am făcut nici o sculptură...".

*

Eram trei în atelier. Doi, foşti prizonieri ruşi. Unul era Gallasz Nándor, celălalt un frate de suflet, care cu o dorinţă lascivă, căuta secretele profunde ale vieţii. În liniştea atelierului mai aud şi acum, zumzetul cuvintelor lui Gallasz. "Crede-mă, nu este nimic în viaţa mea, ce s-ar putea povesti. Mizerie, muncă, suferinţă, căutări şi luptă permanentă... Acestea nu merită de notat. Acela, a cărui tată fusese simplu muncitor, care şi azi trăieşte cu bătrâna mea mamă dintr-o pensie de 800 de lei, ce fel de viaţă să fi avut?... O luptă permanentă.

Perspectiva vieţii mele înainte de război, a fost acela să trăiesc la Budapesta ca elev, ca mai târziu să fac lucrări de sculptură de dimensiuni mari, desigur pentru alţii, la un preţ de nimic... Abia aveam 26 de ani, când cu regimentul 96 croat, am fost trimis în ritm alert în Siberia, ca nu peste mult timp, într-un ritm şi mai alert, să ne retragem din ordinul Domnului comandant Potjorek, datorită cunoştinţelor sale strategice. Deşi fiind copil, lipsit de experienţă, am trăit toate culorile şi grozăviile războiului.

În 1915, cu ocazia înaintării victorioase de la Stanislav, am fost luat ca prizonier de ruşi şi timp de 7 ani am trăit în ţara lor, epoca Faraonilor moderni şi a Mesiilor. La Krosnoiarsk, împreună cu Gyóni Géza, Muhics, Prihoda, Jakabovics (tovarăşi de prizonierat) şi alţi 15-20 de mii de prizonieri intelectuali, am trăit misterele sufletului omenesc ca în infernul lui Dante, dar înmiit. Este adevărat că noi artiştii, ne-am retras în atelierele noastre, dar am trăit acele vremuri de care unii cronicari îşi mai aduc aminte. Şi eu am fost de toate. De la bijutier până la pantofar, de la bucătar, până la miner...

Am văzut pe acel căpitan, care avea un principiu şi anume acela că un ofiţer nu are voie să lucreze, dar peste câteva luni m-a iritat atât de mult, încât în timpul activităţii l-am apostrofat. Deşi avea o funcţie, a rămas un văcar, ce se ascundea după uniformă, mânându-şi de pe cal vacile din Krasnoiarsk, spre stepele de lângă Ienisei...

Am văzut din fereastra lagărului cum cei 5-6000 de oameni de-ai lui Krafcenko, au fost măcelăriţi în mod bestial, în timp de 3-4 ore... acolo lângă casa domnului din Krasnoiarsk, poate pentru ca sufletele lor să ajungă cât mai repede în faţa judecăţii sale...

Am văzut acei mii de cai, care s-au rătăcit, aparţinând armatelor lui Kolciak şi s-au răsfirat pe întinderile înzăpezite ale Siberiei, lovindu-şi de foame capetele în ferestrele

noastre, asemenea copiilor ce se rugau cu ochii plini de lacrimi să li se dea ceva de mâncare... Am văzut cai străbătând bălți de sânge, întinşi pe zăpadă, vlăguiți şi slăbiți de foame, sfâşiați de lupi urlând... iar ei nici nu se mişcau, suportau...

L-am văzut pe Gyóni Géza, steaua căzătoare, în tristețea lui nemăsurabilă cauzată de moartea fratelui său, l-am văzut cu sufletul chinuit de disperare, l-am văzut cu câtă lăcomie s-a autonomicit, el care asemenea păsării Phoenix din legendă, înainte de moarte cânta un cântec înduioşător, trecând cântând dintr-o viață în alta...

L-am văzut pe cel învins, pe învingător, pe crudul soldat veşnic în acțiune, pe tatăl îngrijorat de familia sa, pe filfizonul arogant, pe profesorul doct şi pe cel neştiutor, pe medicul lipsit de conştiință, am văzut binele şi răul, am văzut:... omul!

Am trăit printre seminții cu o civilizație stricată, printre cei primitivi, dar de o mare puritate, tătari, ciuvaşi, printre cercetaşi. Printre oameni exotici, îmbrăcați pestriț, în chimonouri chinezeşti, în haine cu blănuri scumpe, sau în haline cu cizme, printre neamuri cu un aspect amestecat, dar cu sufletele clocotinde din care răbufnea dorința a mii de ani, ca un geizer... Am văzut seminții ce-şi aprindeau focul cu cremene, dar care au pârjolit lumea în 1919, fără a simți sau a vedea nimic, iar înainte de culcare se rugau pentru Tătuca, poeții lor neştiutori de carte îşi spuneau poeziile, iar cu concepțiile lor ne uluiau pe noi, cei "docți", îngrăşați pe o cultură europeană...

Am văzut foarte multe în Rusia, şi pe toate le-am trăit atunci, când în spatele cenzurii, prin taberele de prizonieri circula poezia lui Gyóni Géza [...]

Doi ani am fost la Academia din Moscova, unde am cunoscut noi suflete şi noi lumi, căutând instinctiv până şi astăzi, ceea ce gândeam în timpul cioplirii treptelor pe malul Dunării...".

Îmi zumzăiau în ureche cuvintele lui Gallasz... Lupta permanentă însoțeşte viața fiecărui artist, asemenea sunetului trist de clopot... Sufletul său trebuie să i se întrevadă în creație, să-i definească întreaga ființă, dar este nevoit să trăiască o viață plină de lupte, de bătălii. Un artist format şi călit astfel, va avea un mare simț analitic în artă.

S-a întors mai bine de 6 ani, iar acum trăieşte la Timişoara. Îşi îngrijeşte bătrânul tată pensionar, şi copii săraci. Soția predă, şi în mare se bucură de o atmosferă liniştită, reuşind să vândă atât cât să-şi permită să plece în străinătate, o săptămână-două. De tânăr lucrările sale au fost premiate, iar acum nu demult, i-a fost premiată o sculptură la "Salonul" din Bucureşti.

Mari aptitudini mărunțite... Numai un artist care a trecut prin atâtea ca şi el poate vedea în forme monumentale, dar foarte simple. Este un mare monumentalist, ce se poate vedea pe fiecare lucrare, dar vai... față de ce ar putea crea, toate pe câte le face este ca şi cioplitul picioarelor de scaune... Dar la noi în cultură încă este totul dominat de permutații, şi să fie fericit acela care scapă din cele -45 de grade ale Siberiei, oricât de talentat ar fi... Să nu glorificăm epoca cu mari amintiri, este destul ca vitejii conjuncturilor să decoreze după gustul lor marile saloane ale noilor bogați. Cine se mai gândeşte astăzi la artiştii capabili de mari creații, cu ce condiții umilitoare se luptă? Cine ar avea curajul să-i compare - de pildă - cu acei mari funcționari, care ar fi nevoiți ca în mod ruşinos să facă treaba micilor funcționari. Cu toate acestea nimeni nu ridică glasul pentru talentații artei monumentale...

Gallasz este unul dintre talentele excepționale. Îşi domină meşteşugul şi este un artist conştiincios. Este dotat de la natură cu o mare putere de muncă şi talent. (Pentru arta monumentală aceste calități sunt cele mai importante!). Cu toate acestea ideile naive ale sufletului său din tinerețe, după o astfel de viață, abia s-au realizat...

Spunea: "... mă simt sculptor, dar n-am reuşit încă să fac o adevărată sculptură...".

Satu Mare (Szatmár), luna noiembrie.

Lista ilustrațiilor

1. Aurel Popp (în mijloc) la Baia Sprie, 1936
2. Nagy Oszkár, *Mineri*, 1923
3. Nagy Oszkár, *Stradă*, 1937
4. Ferdinand Gallas, *Dansatoare*, 1927
5. Ferdinand Gallas, *Durere*, 1930

Ecrits du peintre Aurel Popp (1879-1960)

(Résumé)

Avant le désir de connaître la diversité des préoccupations de la vie et de la création de peintre Aurel Popp, l'auteur de l"etude a consideré qu'il était utile d'attirer l"attention sur quelques, écritures de l'artiste qui complètent d'une manière heureuse la personnalité du peintre de Satu Mare.

Le lecteur peut voir deux écritures ou Aurel Popp évoques des différentes manières les personnalités des deux artistes, voirle peintre de Baia Mare, Nagy Oszkár (1893-1965) et le sculpteur de Timişoara Ferdinand Gallas (1893-1949). Le but final des deux écritures est en fin de compte identique: la présentation de la destinée et des conditions de misère que l'artiste plastique doit supporter pour pouvoir survivre, pour pouvoir créer, pour pouvoir mettre en valeur son talent. Aurel Popp accuse l'État, la société pour la manière dont une série d'artistes extrémement doués sont obligés a morceler, leur talent pour ne pas mourir de faim, meme après des années terribles - la première guerre mondiale (front, prisonnier, etc.). Mais il ne cesse en même temps de reprocher d'une apre manière à ses collèques artistes l'indifférence avec laquelle certains d'eux supportent la misère en leur demandant de s"associer pour faire "front commun" commet dit l'artiste pour faciliter la dèfense de leurs droits ains que l'affirmation, de beaucoup de talents qui se perdent dans les conditions impropres et dans la dèsorganisation existente.

La liste des illustrations

1. Aurel Popp (au milien) á Baia Sprie, 1936
2. Nagy Oszkár - Mineurs, 1923
3. Nagy Oszkár - Rue, 1937
4. Ferdinand Gallas - Danseuse, 1927
5. Ferdinand Gallas - Douleur, 1930

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

fig.5

Peisajul în plastica ieşeană contemporană

Aphrodita Theodorescu

Peisajul a fost pentru pictorii ieşeni a mare tentaţie dar şi deschidere, în planul artei către noul care bântuia sufletul artistic al Europei. Ieşenii au speculat acest gen generos şi au alimentat suportul tradiţional care nu excludea spiritul înnoitor. Astfel, când bucureştenii mai zăboveau, încă la modelul chivuţelor încadrate într-o lume pestriţă, exploziilor de linie şi culoare, ieşenii se deschideau spre peisaj, favorizaţi de particularităţile geografice şi de spiritul moldovenesc neaoş. Ei reînvie o atmosferă impregnată de acel "spirit al locului" unic şi de neconfundat, generator de nostalgii armonizând cu muzicalitatea pitorescului ca un tot cu particularităţi care o detaşează.

Din prima generaţie (C.Baba, C.Agafiţei, M.Camarut, C.Radinschi, P.Hârtopeanu, V.Mihăilescu Craiu, I.Petrovici, E.St.Bousca, Ecaterina Pop-Petrovici) descedenţi din epoca interbelică, sunt tributarii pitorescului, neglijând, uneori problematizarea în folosul elementului-spectacol. Cu A.Podoleanu, D.Hatmanu, Val.Gheorghiu. I.Ganju, N.Matyus, Fr.Bartok, C.Ionescu, D.Gavrilean, V.Goncearuc, I.Neagor, V.Istrate, Gh.Rădăţeanu, G.Leonard, generaţia păstrătoare a unor elemente tradiţionale, vine cu înnoiri în sensul mobilităţii mesajului, ajustarea scenică, suplete cromatică. Urmează apoi generaţia "tinerilor"(G.Gheorghiu, D.Hasegan, B.Bârleanu, L.Gherghina, Mariana Stratulat, Constantin Tudor, Doina Tudor, Minodora Bâzga)care, deşi îşi trage seva din acordul univoc cu înaintaşii, se afirmă tot mai conştient, degajată o pictură dezinvoltă şi îndrăzneşte să propună teme noi.

Ultima generaţie, a proaspeţilor absolvenţi, (L.Gavrilescu, G.Popa Benescu, L.Vasilendiuc, L.Sacrieru, N.Mihăilă) părăsind "mimetismul de epidermă"[1], nu şi de esenţă, specifică perioadei de căutări, ajunge să se descătuşeze după un scurt rodaj pe simeze prin valorificarea motivului şi acustica formei.

PEISAJUL CA SUBIECT FILOSOFIC

Pretextul cel mai lesne al acestui demers este apelul la contextul astral, cosmosul ce devine incomprehensibil pentru neavizat, forţă descătuşată în carcasa astrală, curcubeu multicolor compus din mici frânturi de o strălucire muzicală.

Ductul liniar, ca forţă întreruptă, e relativitatea şi absolutul mişcării în aceeaşi faţetă, dar cu rezonanţe diferite. Suprapunerea planurilor, teluric şi astral, e tema de substanţă a lui EUG. ŞT. BOUŞCĂ. Ruptura nu e, însă, evidentă, căci spaţiul astral se reflectă în concretul teluric al realităţii ca într-o oglindă. Artistul nu propune o detaşare de realitate ci o tratează din altă perspectivă. De altfel, repetarea liniilor curbate, ductul sigur şi unduitor, modulaţia cromatică, sprijină afirmaţia noastră ce aminteşte de verticalitatea dialectică aşa cum apare la Hegel, pentru care evoluţia înseamnă reluarea etapelor anterioare pe o treaptă superioară, cu reveniri inerente.

Mai puţin chimic şi meticulos, dar la fel de suplu în gândire ION NEAGOE, desăvârşit poet al griurilor[2], pendulează între semitonuri celeste, subtile, perlate şi cromatica grea, ternă, materială a pământului. De altfel, între aceste două categorii de gri,

---

[1] Virgil Mocanu, *Structuri şi sinteze*, Iaşi, 1984, p.19

[2] Aphrodita Theodorescu, în "Timpul", anul II(1993).

pictorul se află în permanenţă pe punctul de a dialoga, şi vizează timpul concret ce dă certificatul de naştere al concretului spaţial.

Peisagistica devine un subiect filosofic în care incursiunea în necunoscut apare necesară chiar dacă este, adesea, uşor fantezistă, artiştii demonstrând un spirit bântuit de nelinişti, ei înşişi considerându-se călători în timp, preferând uneori imaginea unei realităţi nedefinite şi operând cu o paletă cromatică de o sobră splendoare, concentrată şi stenică, fecund cerebralizată (Fr. Bartok-"Metamorfoză") în care, la nivelul picturii, se atinge un rafinament meşteşugăresc ce dezvăluie, cu certitudine, faptul că substanţa lor intimă este dialectica.

DEMERSUL PSIHOLOGIC ÎN PEISAJ

Cel mai reprezentativ produs al şcolii ieşene, din prima generaţie amintită de noi, a fost C.BABA care transferă în compoziţii apetitul cromatic din peisaj al plasticii locale. Pentru început *lucrează alla prima*, iar ulterior elaborarea devine condiţionată de demersurile psihice şi filosofice imanente. Artistul este convins că în el se găsesc resurse suficiente care, adâncite, îl conduc direct la esenţă. Adevărul picturii se întronează ca o certitudine dincolo de obiectiv, dar presupunându-l, închizând subiectul şi depăşindu-l.

Demersul psihologic al creaţiei sale constă în apelarea la mijlocul de comunicare cu natura, pornind de la produsele imagistice şi culminând cu aproprierea sensului complex şi complet al mesajului. Există, în cazul Baba, o duplicitate fericită între intetelectualul subtil şi rafinat, pe de o parte, şi pictorul talentat ce rămâne tributar unei "benigne maliţii"[3]ce merge, ca şi la D.Hatmanu, până la autoironie, pe de altă parte. Spriritul său critic dezvăluie prezenţa unei conştiinţe robuste şi demonstrează o autotrofie etică imanentă. Artistul rămâne fidel concepţiei sale, că dincolo de realitatea concretă există în pictură o realitate a artei sau, mai concret spus, a creatorului, penetrabilă la forări în adâncul subconştientului unde se dezvoltă taine de nepătruns şi, de ce nu, de neînţeles pentru cei din afara cercului. Maniera în care acestea sunt traduse diferă în funcţie de forţa latentă generatoare de forme şi culori, armonizări fantastice, imagini care acţionează uneori ilogic asupra operei. Acesta este traseul de la realitatea obiectivă la cea subiectivă prin care "artistul poate ridica la rang de personaj o porţiune de peisaj fără a răsturna raportul întreg-parte"[4]

DAN HATMANU este un artist care, asemenea profesorului său C. Baba, nu excelează în peisaje. Cu toate acestea, e greu să nu observi mobilitatea stilistică, ritmul susţinut şi precizia cu care captează mesajul, nondiscrepanţa dintre fondul ideatic al lucrării şi o bună cunoaştere a tehnicii de lucru. "Morfologia" plastică vizează tocmai particularul ce se manifestă la nivelul creaţiei hatmaniene, detaşându-se cu rafinament şi devansând demersul creator ce capătă luciditate. Obiectivul principal ţine la rigorile logicii formale care converg cu romantismul defulat, incluzând o umbră de nostalgie într-un spaţiu nu atât calculat, cât limpede. ("Amintiri"). Acuitatea observaţiei inundă spaţiul mutilat şi crează, inevitabilul, o lume quijotiană în care natura ce îl înconjoară e de aceaşi sublimă rătăcire, departe de concret, refugiindu-se într-un plan tandru şi geometrizat. Cursivitatea ductului şi materia cromatică se opun sarcasmului ce inundă întregul univers şi pe care artistul îl manipulează cu dezinvoltură.

Concretul material nu face abstracţie de scurgerea timpului ce se manifestă la acest nivel. Nu este ocolită nici ideea greutăţii substanţei ce se încâlceşte, pentru că artistul este

[3] Virgil Mocanu, *op.cit.*
[4] Aphrodita Theodorescu, în "Opinia", anul V(1993), nr.1223

un ludic cu suflet de copil şi idei de cea mai subtilă încărcătură metafizică. El încheagă, în lucrările sale, impresii repertoriceşti care l-au frapat în periplul său intelectual. Este un om al contrastelor, al delimitărilor de natură intelectuală şi al intersectărilor dintre planul artei şi cel al gândirii. În lucrările sale există o nostalgie a orizontului, o mobilitate emoţională refugiată în culoare. Contrast rece-cald, antiteze blânde între nuanţele de gri-roş şi albastru-rece, alterat cu negru.

D.Hatmanu e un nonconformist sugestiv, şi, în acelaşi timp, căutător. Seva lui artistică se trage din haosul ce a hrănit generaţii de plasticieni. Ordinea îşi găseşte locul numai dacă se supune normelor sale. Şi, în spatele esenţei generatoare, uneori, penelul devine casant.[5]

Structura sa intrinsecă şi seriozitatea, tonul grav fac uneori notă discordantă, ceea ce, însă, îşi găseşte suportul prin apelul la sensuri simbolice, metaforice şi cultivarea unei cromatici cu tonalităţi ascetice. Preferă estomparea rafinată, trecerea lină dar analizată îndelung, ruperii sau sfâşierii, contrastelor puternice. Peisajele sale nu sunt rezultatul observaţiei. Pictorul conferă subiecte de descărcare şi vizează foarte puţin aspectele configuraţionale previzibile sau aleatorii ale subiectului ("Drumul amintirilor"), în care grafia imagistică conferă calităţi autobiografice.

Configuraţia de arbore genealogic[6] ("Cimitiriul Eternitatea") aminteşte mai degrabă, prin stilizare şi aderenţă la o spaţialitate proprie, de rădăcinile noastre arhetipale.

Uneori, raportul întreg-parte este răsturnat, partea devenind elementul hotărâtor din întreaga imagine("Basilica Sacre Coeur"), ce se reflectă în luciul de abanos al unui balansoar, devine elementul central, forţa de seducţie a întregului tablou. E vorba, aici, de o sinecdocă plastică de care se foloseşte artistul cu scopul precis de a incita şi nu de a epata. Intensităţile spirituale, presupuse în imagini, fac insuficientă o interpretare alla prima, o cunoaştere perceptivă. Problematica, care transpare e bine direcţionată, astfel încât ochiul privitorului "investigează" un itinerariu precis urmărit de artist. Rigiditatea sa intelectuală presupune mobilitatea în interpretare. Condiţia jocului e una să vezi "esenţa" şi să înţelegi că autorul porneşte de la ea dar foloseşte drept pretext un ambalaj fenomenal, adesea hiperbolic, în care abstragerea devine nu numai necesară, dar şi stringentă.

Deloc străin de "formulările tip Klee"[7], preferă tuşa spontană în imaginile din Iaşi şi Paris, iar pentru Grecia foloseşte un stil mai clasic, creând o atmosferă firească din care, însă, nu lipseşte o oarecare notă de sentimentalism.

Peisagistica sa cuprinde tehnici grafice combinate ("Nota de călătorie"). În "Iaşul amintirilor" artistul intră pe aceeaşi linie afectivă cu ceilalţi reprezentanţi ai şcolii ieşene(G.Agafiţei, V.M.Craiu, Eug.Şt.Bouşcă, A.Podoleanu) pentru care sentimentul face element comun cu imaginea. Decantările şi echilibrul său urmăresc surprinderea realităţii fără aglomerări inutile, tip balast.

Expresionismul său constă, în fond, în recrearea unei imagini vizualizate, convins fiind că este inutil şi steril să încerci refacerea unui aspect din natură. Pictorul trebuie să sesizeze elementul profund, strucutra intimă a subiectului, vizând nu atât multiplicitatea cât profunzimea legăturilor, biunivocitatea relaţiilor.

---

[5] Idem, în "Timpul", anul III(1992), CXVI, nr.39(115).
[6] Adriana Bobu, *Dan Hatmanu*, Bucureşti, 1983, p.10.
[7] *Ibidem*, p.14

AFECTIVITATE ŞI LIRISM ÎN PEISAGISTICĂ

Întrucât aceasta este trăsătura dominantă a şcolii de pictură ieşene contemporane şi caracterizează cea mai mare parte a reprezentanţilor ei, socotind necesară o investigaţie mai amplă şi mai profundă.

Pornind de la V.M.Craiu, M.Cămăruţ, C.Radinschi, A.Podoleanu, C.Agafiţei, I.Neagoe, Şt.Bouşcă, peisagistica ieşeană capătă formă şi contur, se împlineşte şi se maturizează. Trăirea artistică este diferită în funcţie de personalitatea creatorului. Uneori, ea este o interpretare, alteori, o imitare a realului, chiar având conştiinţa acestui act, fără a problematiza (C.Agafiţei). Artiştii fug de fetişizarea culorii şi caută încorporarea ei firească în lucrare, ceea ce dă cursivitate fără a ocoli un anume narativism(C.Radinschi). Când această manieră depăşeşte limita stricto sensu, reuşeşte o alunecare evolutivă spre lirism. Graţie culorii, abandonează conglomeratul de imagini aproblematizante(A. Podoleanu).

Încercări de a reda esenţa în plastica peisagistică culminează cu C.Baba[8] şi apar mai pregnant la D.Hatmanu ce vădeşte aceeaşi preocupare pentru natură în lucrările sale, dar simplifică pornind de la convingerea că analiza este mai eficace. Stăpâneşte un întreg arsenal de tehnici plastice, elimină descriptivismul nu pentru că nu îl consideră necesar, ci pentru că el porneşte din interiorul fenomenului şi surprinde exact evenimentul produs aici. Ieşirea la suprafaţă nu este decât un pretext mascat de înfăţişarea miezului.

Trecerea de la pictura interbelică la cea contemporană nouă se remarcă prin amploarea firescului, derularea montată pe naturaleţe şi afectivitate, fără a căuta acurateţea şi identitatea-peisajul topografic nu mai era demult o modă în pictură.

Aşadar, tematica peisajului apare ca produs al subiectivităţii artistului, de aici nuanţa postimpresionistă ce cultivă mobilitatea în raport cu natura.

Pentru această perioadă, oricât am dori să precizăm curentele sau formulele artistice proprii, trebuie să ne mulţumim cu afirmaţia că trăsăturile generale ale şcolii ieşene rămân amintite mai sus, "dar încadrarea spre o anumită orientare este barată de fluctuaţiile născute din instabilitate şi nu din nehotărâre, remarcată mai ales în tehnica culorilor de apă"[9].

C.AGAFIŢEI vibrează direct la frumuseţile naturii pe care le nuanţează tactil, nemijlocit, făcând demonstraţia faptului că ele sunt rolul trăirilor sale, contactului direct cu realitate netrunchiată dar prezentă emoţional. Este adeptul pitorescului suprapus pe o anumită notă de gravitate. Elemente uşor elegiace, nefavorizate de tematică, intră în evanescenţă. Tragismul distructiv al celui de al doilea război mondial ne oferă imagini de-a dreptul zguduitoare îmbrăcate în griuri şi brunuri sobre care alcătuiesc subiectul unei epoci.[10]Rarele pete de culoare caldă(roşu, galben sau portocaliu) aduc o nesemnificativă schimbare emoţională(Strada Başotă). Preodominanţa nuanţelor cernite, semitente de griuri motivează o durere înăbuşită ce înlocuieşte strigătul deznădejduit al disperării. Lipsa includerii senzaţiilor suditive sporeşte, prin compensare, prezenţa celei de a doua etape a cunoaşterii, interpretarea devine dificilă dacă nu sesizăm mesajul afectiv al lucrării.

Modalitatea de materializare plastică, devansând canoanele clasice ale picturii, suprapune elementul novator românesc tributar sentimentalismului moldav ce face serioase victime în plastica ieşeană(V.M.Craiu, M.Cămăruţ, C.Alupi). Adeptul vibraţiilor robuste, realizând o poezie a materiei de care nu se detaşează, descriind un desen cu linii ample, opulente, preferă să cultive o pictură de rezonanţă şi certitudini care se opreşte la percepţii

---

[8] Aphrodita Theodorescu-"Opinia"-anul V(1993), nr.284.
[9] Valentin Ciucă, *Acuarela contemporană românească*, Bucureşti 1988, p.35.
[10] Corneliu Dabija, în "Drapelul", an III(1946), nr.549.

ca etapă necesară şi suficientă în procesul cunoaşterii. Echilibrul cromatic este drămuit milimetric ("Iaşi vedere panoramică"). Aici sunt două planuri orizontale în care se suprapun culorile semnificante care le compun în două etape: cea apropiată, caldă, respectiv îndepărtată, rece, sobră, incitantă, uşor geometrizată, alcătuită din culori care acţionează constructiv asupra retinei. Foarte personal, pictorul reuşeşte să-şi suprapună maniera proprie peste tenta impresionistă cultivată monocord ("Iaşul văzul de la Bucium", "Spre Zona industrială", "Toamna la Bucium"). Aprofundarea mijloacelor de exprimare prin culoare(devenită sentiment) i-a permis "artistului rapsod"[11] detaşarea de maestru, ceea ce îl îndreptăţeşte pe I.Frunzetti să afirme că "Agafiţei a mai mult decât i-a dat Băncilă".[12]

Se impune precizarea că un loc cu totul aparte, în arta plastică de la Iaşi, îl ocupă M.CĂMĂRUŢ, ce a constituit liantul între generaţia lui N.Tonitza, Şt.Dimitrescu, Otto Eriese şi cea a lui D.Hatmanu, C. Radinschi, A.Podoleanu.[13] În creaţia sa există două perioade: prima, 1936-1939, caracterizată prin dependenţa de maeştri, iar următoarea, după 1960, lucrurile au intrat pe un făgaş personal. El se situează la cumpăna dintre epoca marilor maeştri, care au constituit impulsul şi suportul pentru întreaga şcoală de pictură ieşeană interbelică şi care indirect au impus o linie şi o nouă generaţie.

Nu îi rămâne străină nici lecţia lui, I.Andreescu şi Şt.Luchian.[14] Este liric, material, dar nu în sensul unui context rigid, ci supus unei metamorfoze afective, structurat în lumea obiectuală tocmai prin raporturi psihice. Lucrările sale din final nu ating, totuşi, o consistenţă fermă, ci rămân mai degrabă maleabile. De o tandreţe nedeghizată, când pictează imagini din satul copilăriei ("Amintiri din satul natal"), dar se păstrează în limitele aceloraşi coordonate afective când e vorba de oraşul de adopţie("Iaşii cu Golia"). În aceasta din urmă se vede clar preocuparea artistului pentru a găsi un alt mod de a se exprima în peisagistică. Atent la transformările naturii, le abordează şi în creaţiile sale introducând elementele specifice fiecărui ciclu("Toamna la Bucium", "Toamna la marginea oraşului", "Iarna în sat", "Peisaj de iarnă"). Când foloseşte tehnica culorilor de apă realizează imagini de o armonie blândă, echilibrată, catifelată.

C.RADINSCHI notează mult, narează frumos şi ştie să folosească culoarea ca suport. Apelează la pata de culoare ca la modalitate naturală de interpretare. Este generos cu subiectul şi subiectul cu el, dar rămâne întotdeauna o porţiune dezmembrată, nesudată în lucrare, prin care personalitatea artistului alunecă în evanescenţă, el preferând transcrierii o traducere lejeră. Temperament ardent, din a căror frământări se naşte supleţea formelor şi închegarea cromatică, iar materia dictează creatorului în măsura şi până la limita la care arta îl împiedică să copie natura. Natura e tradusă prin creierul şi ochii artistului. Această tautologie a divizat şi selectat artiştii, încadrându-i într-o ierarhie nestabilită anterior. Ea devine, deci, o ipoteză necesară în această scară de valori, dar în nici un caz singura("Peisaj din Iaşi", "Iarna").

PETRU HÂRTOPEANU este "un pictor care iubeşte intens frumuseţile naturii şi *înfăptuirile oamenilor noi*, aducând o viziune artistică plină de gravitate, în care descoperi întotdeauna un lirism reţinut dar puternic. În compoziţii, portrete şi, mai ales, în peisajele şi naturile moarte,... caută să pătrundă adevărul fiinţelor şi lucrărilor pentru a le reda în ceea ce au ele mai caracteristic şi aceasta cu mijloace picturale foarte adecvate în care se observă

[11] Claudiu Paradaiser, *Pictori ieşeni*, Bucureşti, 1972, p.16.
[12] I.Frunzetti, în "Cronica", anul VI, nr.19/8 mai 1971.
[13] Valentin Ciucă, *op.cit.*
[14] Claudiu Paradaiser, *op.cit.*, p.10.

darul de a construi şi compune temeinic, de a folosi soliditatea şi densitatea pastei, vibraţiile luminii şi culori prin care dă viaţă întregii imagini"(subl.ns.).[15]

Tributar, iniţial, lui Tonitza, artistul a păşit pe o linie proprie cu lucrarea"Peisajul de la Ghândiţi-Roman". Cromatica fluidă, tonitziană, a fost înlocuită cu construcţia fermă, de o certă consistenţă materială ce potenţiază picturalitatea. Maturizarea şi intensificarea trăirilor emoţionale au condus la modelarea expresiei plastice şi la intensificarea încărcăturii afective, caracteristica stilului său fiind un realism cu accente impresioniste.

V.M.CRAIU, un posibil Creangă al picturii(?!) de care îl apropie favoarea anerdată anecdoticii şi nostalgia însoţită de elegii exclamative. Maniera artistică subţire şi diafană nu mai converge, însă, cu stilul robust, neaoş al scriitorului.

Lirismul şi romantismul dau peisagisticii sale un sentimentalism amplu şi suav în rezonanţă. Natura, metamorfozându-se ciclic, sau imaginile unei urbe insuficient modernizată, cu aspect de târg, constituie poemele predilecte ale artistului, pentru care incertitudinea ar putea fi considerată intenţionalitatea voalării mesajului. De aici, dificultatea parţială a procesului cognoscibil. În fond, ceea ce este ascuns rămâne impenetrabil, urmare a exacerbării sentimentului local în dauna semnificaţiei, neconştientizând faptul că pictura sa rămâne un moment din dialectica universului. În faţă sau în spate, filmul este şters, căci nu mai preocupă pe nimeni, motiv pentru care jocul propus de artist este efemer. Realismul picturii sale transpare în "Ţicăul", "Sărăria", "Copoul", "Tătăraşi", "Golia", "Vechiul median".

Creatorul excelează prin redarea atmosferei specifice spaţiului prin surprinderea discretă a ceea ce particularizează un anumit loc, unic în datele sale, afectiv, motivul impresionist este evident("Peisaj de iarnă").[16]

Peisajul presupune un bagaj vibratoriu amplu şi antrenează sentimente umane.[17]

I.PETROVICI rămâne unul din exponenţii caracteristici ai şcolii de pictură ieşene care şi-a pus amprenta prin romantism, demonstrând o viabilitate structurală plastică incontestabilă. El stăpâneşte încondeierea, dar şi rafinamentul compoziţiei şi, mai ales, reuşeşte reunificarea părţilor în întreg pentru a evita conglomeratul. Este atât de muzical în culoare, încât ne convinge pe deplin că tonurile se revarsă din interiorul său. Artistul este un introvertit, cu nuanţe melodice, şi mizează mult pe desen ce atinge autonomie estetică şi expresivă. Convins fiind că perfecţiunea formei duce la rutină, el recurge, fără a artificializa (!), la aportul culorii ce normalizează. De altfel, este adeptul simplificării până la stilizare. Sesizează esenţa şi problematizează, conducându-ne adesea spre un peisaj cu nostalgii romantice ("33 de desene de la fereastra mea"). Aici se dezvăluie minunate laviuri de gri care contribuie la accentuarea atmosferei apăsătoare. Caligrama fină şi alertă nu nervoară! , valoraţia şi încadrarea în pagină conduc spre o manieră proprie de redare a realităţii. Ductul liniar devine tandru şi melodic , pe de o parte, vibrant şi dinamizat, pe de alta. Între ambele elemente ale acestui raport nu există contradicţii, mai degrabă o uniformizare motivaţională la care tehnica artistului atinge valori maxime.

ECATERINA POP-PETROVICI foloseşte delicateţea albastrului grizat şi forţa galbenului care îmbracă întreaga imagine. Ea reuşeşte să evite monotonia folosind o grafică modulată prin amprentare. Aceasta îi dă imaginii sens şi vibraţie dar, prin duplicitatea culorii, grafica sa devine penetrată, caldă şi încărcată de sevă("Peisaj veneţian"). Artista nu este atât de captivată de întrebări, ci urmăreşte, mai curând, splendoarea mişcării,

---

[15] Petru Comarnescu, Prefaţă la Catalogul Expoziţiei de pictură *Petru Hârtopeanu, 23 iunie-23 iulie, 1963, Iaşi*
[16] Virgil Mocanu, *op.cit.*, p.93-94.
[17] Aphrodita Theodorescu, în "Opinia", anul V(1993), nr.1222.

surprinderea instantaneului plastic ce constituie elementul acaparator al întregii imagini susţinută frumos din punct de vedere tehnic.

A. PODOLEANU intră în aceeaşi categorie cu Ion Petrovici privind latura sentimentală a lucrărilor sale. Diferă culoarea, căci primul foloseşte cu precădere griuri, iar celălat o inconfundabilă gamă de brunuri care aduc o notă de distincţie şi implicare. În primul rând, se cuvine să specificăm că A.Podoleanu este un acuarelist împătimit. Laviuri de brun degajă o atmosferă afectivă, în care subiectele sunt căutate, pendulând între amurguri în Deltă şi sălcii pe malul apei. În ambele cazuri, avem o atmosferă tihnită şi meditativă care înlocuieşte forfota şi explozia naturii.

Limbajul artei sale se raportează la o lume vizibilă, la care scenele materiale nu sunt o imitaţie a naturii. El propune un gen artistic bazat, mai degrabă, pe raţionament. Arta sa instrumenetază cu imagini conceptuale. Atracţia permanentă a Deltei, asocierea elementului acvatic cu vegetalul, cu lumina irizată a dimineţilor însorite sau cu splendide apusuri aurite, se transformă într-o infinită şi seducătoare magie a culorii.

Completativ şi narativ în expresie, impresionist prin reacţie, artistul apelează la suprapuneri de culoare care îi conferă transparenţa. Difuziunea nuanţelor cromatice raportate la auriul cald, detaşat şi imaterial, motivează indubitabil participarea sa afectivă în acest univers şi declanşează o pace lăuntrică. Dependenţa de motiv, în pofida aparenţei spontaneităţii, asigură doar primul nivel de lectură al acestor imagini. Opera sa nu este modernă prin subiect, ci prin viziune. Instrumentarul tehnic constă în dispoziţia verticală, racursiuri şi efecte de perspectivă, linie de orizont înaltă, obligând la prim-planuri dezvoltate şi bine susţinute de culoare. Formele în sine nu sunt expresive, ele se împlinesc prin relaţii cromatice("Iarna la Bucium", "Peisaj ieşean", "Turnul Goliei", "Strada Palatului").

CORNELIU IONESCU nu este un observator prea sever, ci preferă să emoţioneze închegându-şi impresiile în imagine("Peisaj urban"). Fără îndoială, este atras de modernitate şi ineditul motivului. Priveşte cu cutezanţă, modulează, reduce tuşa pedalând pe contrastul de culoare ce subliniază esenţialul, tendinţa de transformare stilizată, dezvăluind o cromatică reprimată de sensibilitate caldă. Desenul fin, aristocratic, dens intelectual, adânc cerebral se concretizează în palide demersuri filosofice. Aş spune că practică o filosofie de tip hamletian, cu nuanţe impulsive şi concordant rebele.

NICOLAE MATYUS este adeptul unui spaţiu concret în care se desfăşoară un univers oniric, poate kafkian, sobru şi dens, cifrat şi greu comprehensibil, derutant şi inefabil("Seara în oraş", "Seara", "Peisaj"). Oraşul semigeometric reprezentat, dar simbolul păsărilor, e mult mai profund, mai căutat şi totuşi nesesizabil, decât parţial, printr-o cromatică rece cu semitente oarbe.

Structura sa speculativă, filosofică. îşi găseşte resursele în tradiţiile româneşti din care descinde şi îi conferă lui DIMITRIE GAVRILEAN o încadrare simbolistică într-un univers propriu, în care misterul şi sacralitatea rămân amprente necesare ("Dealul lui Dobrin", "Iaşii vechi"). Influenţat clar de pictura din Ţările de Jos, el nu se confundă cu eşafodajul. Gavrilean este, în fond, mai filosofic decât Bruegel, înclinat să surprindă latura pozitivă a existenţei universale cognoscibile. Lumea lui devansează forţa malefică a lui Bosch şi coboară în universul tangibil al personajelor fabuloase din sfera teluricului. Transpunerea pe pânză se face în măsura şi până la punctul la care el intenţionează sau nu să ne convingă de o anume jovialitate a picturii sale ce rezonează cu psihicul său labil şi cald. Pentru aceasta, face apel la tonuri firave de roz sau la blândeţea auriului şi ruginiului care determină rotirea sferelor.

Întâlnim, ca şi la Bosch, predominanţa unghiului ascuţit, modulare ton în ton ce capătă la Gavrilean ton şi echilibru.Convenţionalismul său cromatic atinge cote nesăbuite, în care mesajul e de o calmă subtilitate. Jocul delicat al valorilor în umbre şi lumini difuze presupune traversarea de la albastru-cenuşiu la galbenul-dens şi roşu alterat după reţetă proprie. Totul face parte dintr-un calcul anterior stabilit în care nota lirică a lumii sale de tenebre devine evidentă("Omagiu Voroneţului").

"Spirit critic fin şi receptiv care, printr-o riguroasă selecţie filologică, ştie să-şi însuşească elementele lexicale-cum ar fi, de pildă, cele din arsenalul expresionist apreciate ca potrivite propriei exprimări"[18] sunt trăsături ce îl caracterizează, la o primă încondeiere, pe VAL GHEORGHIU. Fără îndoială, nu poate fi trecut cu vederea nici "balansul între transformarea unui motiv figurativ, printr-o serie de trepte intermediare(unele desene ţin chiar de priza directă) până la limita abstractului... deducţia ce porneşte de la compoziţia generală prin forme colorate pe suprafaţă ce sugerează, apoi, relaţii caracteristice între elementele unei realităţi imaginare."[18]

Contactul cu natura, empiric la început, îi crează artistului ideea unei imanenţe, conjugându-se, în acelaşi timp, şi cu incursiunea într-un spaţiu poetic, un uşor parfum romantic devenind concordant cu temperamentul său meditativ, dispus la analize profunde.

Desenele sale sunt realizate din tuşe delicate într-o mişcare mai degrabă interioară, lăuntrică, care divulgă cu facilitate o încărcătură afectivă aparte. Aparenţa liniei trădează simplitate care, paradoxal, stă în amploarea mesajului uneori sofisticat, alteori greu de descifrat, dar de fiecare dată închizând vagi ecouri ale universului său intim, dihotomic.

Suişul şi coborâşul său în natură îl recomandă ca un spirit bântuit de tensiuni pe care le domină sistematic fără a refuza o mică aventură robinsoniană.[19]

Legătura cu natura se volatilizează la un moment dat, el fiind preocupat mai mult de simbolistica culorilor şi mesajul artei sale contorsionate ("Oraşul").

Deşi Voroneţul exista demult în stare latentă pe retină şi în minte, întâlnirea artistului cu monumentul i-a format convingerea că are în faţă un model unic, inepuizabil prin detaşarea de elementul terestru, şi izolare într-o lume superioară a cărei forţă creatoare constă în inimitabilitate.

Cu GHIŢĂ LEONARD intrăm într-o viziune simbolistă ce se caracterizează prin stilizare, apetenţă cromatică, modelaj spaţial şi modulare ton în ton. Aceste caracteristici converg spre pleonasmul plastic ce dezvăluie o vigoare în expresie şi nerv accentuat până la un peisaj astenic("Stejari povestitori"). Albastru devine ireal, conducând spre un constructivism deductiv, cu nuanţe ilizibile la prima vedere. Pe retină se mai păstrează doar impulsuri sub care artistul a fost determinat să realizeze opera.

VASILE ISTRATE, artist autodidact, se afirmă din 1965 în peisaje urbane în manieră cubistă, în sensul gustului pentru forme geometrice şi preocupare pentru ordonare("Peisaj ieşean") în care linia sa plastică aminteşte de Derain.[20]

GH. BRĂDĂŢEANU este adeptul policromiei viguros susţinută cu vibraţii bogate. Paleta dominantă o compun brunurile, roşu, albastru intens("Peisaj de la Sighişoara").

Există la Iaşi artişti cu precădere sau prin excelenţă peisagişti care păstrează tradiţia şi/sau promovează modernismul. Ajungem, astfel, la a treia generaţie de plasticieni.

GABRIEL GHEORGHIU abordează cu egală seriozitate pictura şi grafica. În uleiuri foloseşte stilul arhitectural, uşor geometrizant, cu cromatică echilibrată, în care se

[18] M. Ţoca, în "Tribuna", 3 februarie 1972
[18] M. Ţoca, în "Tribuna", 3 februarie 1972
[19] Virgil Mocanu, *Val Gheorghiu*, Bucureşti, 1985, p.8.
[20] Claudiu Paradaiser, *op.cit.*, p.28.

afirmă cu oarecare reţinere (mai cu seamă în faza iniţială). Nu are curajul unui Gânju, spre exemplu, ce plasează o pată de culoare prin care poate obstrucţiona afectiv întreaga imagine şi captivează numai printr-un element. Este aproape evident că artistul apelează la o sinecdocă cromatică în acest caz.

Mai sentimental şi mai puţin tehnicist ca Ionel Gânju, Gabriel Gheorghiu propune tonuri calde, o atmosferă uşor tihnită şi nostalgia vremurilor trecute ("Peisaj din Păcurari"). această primă etapă a creaţiei sale a stat sub semnul tradiţionalismului, exprimat prin armonizări tandre şi amplitudini cromatice, ce aminteşte de marii săi înaintaşi care au fost obiectul discuţiilor noastre într-o fază anterioară şi asupra cărora nu mai considerăm necesară o revenire.

După 1989, artistului i s-a oferit şansa deschiderii spre valorile occidentale. Călătoreşte mult în Germania, Italia, SUA, de unde vine cu o respingere la tot ce este conformist şi sterilitate în artă, îl preocupă libertatea văzută în dependenţă cu necesitatea ce rezidă în strucutra sa intimă. Descinde, cu setea lui de libertate, dintr-o realitate mirifică şi inefabilă unde se dovedeşte a fi din nou captivat de spiritul său ludic.[21]

Peisajele sale nu au constistenţă într-un univers în care lumea materială e singura pe care privitorul o observă. În rest, timpul presează îi e greu de presupus că sunt mulţi dispuşi să se piardă în atmosfera oraşului condamnat să otrăvească moral şi fizic viaţa. Printre clădirile austere se mişcă vietăţi multicolore. Însăşi ideea fiinţează intrinsec sau tangent realităţii concrete ("Impresiei din Hamburg").

Întâlnim două luni, în care materia moartă e incapabilă să reziste nonconformismului şi, respectiv, cea plăsmuită. Teluricul o chemare pentru ochiul din afară, revoltat de stresul cotidian, şi impune creierului obosit un refugiu, lăsând subconştientul să confecţioneze ad-hoc o imagine cu un castel în faţa căruia poposeşte un cal negru ce poartă visele noastre devenite fosforescente ("Vraja"). Spaţiul concret invită, de data aceasta, într-un alt timp, reversibil, prin ruperea tiparelor univoce ale temporalităţii.

Transparenţe, profunzimi şi întrebări, între planul material şi cel spiritual, ne dezvăluie o lume a trăirilor noastre, un Hamburg pe care îl găsim pretutindeni, fie că mergem la Bucureşti, rămânem la Iaşi, sau, pur şi simplu facem o incursiune în noi înşine. Este prea real şi prea aproape ca să nu fie vizibil. Comprehensiuni spirituale cad ca o ploaie peste sufletul nostru deasupra căruia, aici şi acum, tronează numai artistul în capul căruia se află viaţa cu toate subiectele sale trecute şi viitoare ca într-o uriaşă carte[22]

Dacă grafica sa ne-ar îndreptăţi să îl încadrăm în categoria plasticienilor care pledează pentru un demers psihic în artă, uleiurile ne introduc într-un univers armonic ce ne motivează aserţiunea. Aici se remarcă prin sobrietate şi lipsa rigidităţii în desen. Umbrele arse şi tuşa uşor evanescentă, acoperită de culoare, trădează o emoţie lăuntrică, mascată însă de linia cromatică susuţinută după toate rigorile "gramaticii plastice", dar i-am putea reproşa o nuanţare prea rigid controlată.

Stilat în sensul rafinamentului cromatic şi delicat în mişcarea ductului, artistul se dovedeşte aici a fi un conservator, iar dezinvoltura din grafici îl părăseşte (ciclul de peisaje veneţiene). Îi rămâne, însă, de la profesorul său, Dan Hatman, predispoziţia spre analiza structurilor intime ale realităţilor palpabile.

Revenit de la Paris, după trei ani de sejur, LIVIU GHERGHINA se contaminează cu arta pictorilor flamanzi realizând un colaj stilistic. Asemenea artistului mai sus menţionat, este bântuit de nelinişti. Linia sa nervoasă ne dezvăluie un spirit agitat, răscolit de furtuni lăuntrice. Contrar aşteptărilor, nu lucrează febril, el acumulează pentru ca apoi să

[21] Aphrodita Theodorescu, în "Timpul", anul III(1992), CXVI, nr.28(104).
[22] *Ibidem*, anul III (1992), CXVI, nr. 25 (101)

reverse ceea ce-i prisoseşte. Acordă multă atenţie culorii şi e străbătut, inevitabil, de suave nostalgii ("Peisaj din Liteni"). Foloseşte macul, motiv specific în pictura olandeză. Lucrează mult culoarea, uneori chiar mai mult decât necesar, realizând o amplificare vibratorie cu prea adânci rezonanţe. Alteori foloseşte anecdotica ca o necesitate recuperatorie a durităţii cromatice. Preferă gama culorilor calde - ocruri, galben - citron, galben de crom, roşu venetian, roşu englez.

MINODORA BÂZGĂ e un spirit romantic, înclinat spre visare, calităţi care i se regăsesc şi în peisaj. Toate lucrările sale ar putea primi un singur titlu, după tematica abordată: "copaci", pentru că, realmente, artista nu a pictat şi nu pictează altceva. Linia ei delicată, apetenţa pentru nuanţe, siguranţa lucrului în tehnica culorii în apă, la care se adaugă o bună paginaţie şi izbutinţa lavauri de gri sau bruniri, motivează opţiunile noastre pentru această artistă. Albastrul catifelat crează o atmosferă de calm, de meditaţie, de echilibru ("După ploaie","Dialog", "Orizont pierdut").Valoraţiile şi spectacolul concordă cu laviurile ce dau transparenţă şi suplete ("Vameş la porţile cerului").

Pictura Minodorei Bâzgă se caracterizează printr-o artă feminină, captivând prin uniformizarea rezultată din părţile armonios şi emoţional articulate. Ele sunt lipsite de autonomie, căci elementul forte al picturii constă tocmai în maniera în care se încheagă ca detalii ale aceleiaşi configuraţii. Dacă am risca o abstragere, am dovedi o incapacitate de analiză şi interpretare.

Ar mai fi de adăugat că amprenta lui Podoleanu, fostul profesor, rămâne evidentă, nici apropierea tehnică de Radinschi nu este întâmplătoare sau ocazională.

Ultima încadrare în peisagistica ieşeană contemporană pe care o facem se referă la genereţia foarte tânără, mai precis noii absolvenţi. Aceştia vin cu noutatea predominanţei motivului în raţionamentul care a stat la baza alegerii subiectului.

LEONARD GAVRILESCU este artistul evocării caselor părăginite care degajă o atmosferă de mizerie şi îmbâcsire fizică şi spirituală, în umbra căreia se simte prezenţa omului. Pereţi mucegăiţi, insalubri, intră în discordanţă cu petele de culoare (roşii, galbene) şi favorizează o poezie a culorii ("Casa din Grecia", "Peisaj din Bacău", "Peisaj din Socla"). Elementul plastic şi motivaţia provoacă o anume emotivitate. Plasticianul nu vizează frumosul în sine, ci frumosul ce transpare din jocul volumelor în umbra ordinii care dă monotonie şi degajă o atmosferă rece. Tehnica folosită este uleiul, desenul bine schiţat în cărbune.

LUCIA SĂCRIERU foloseşte tehnica culorii de la începutul secolului, cu siguranţă influenţă impresionistă, pointilistă şi expresionistă. Motivele sale se găsesc în aglomerări de case, locuinţe înghesuite pe care le încadrează într-un raport interior-exterior. Pentru aceasta nu se opreşte la subiectele centrale, dar nici la cele de la marginea oraşului încadrate de lumină ("Pesaj din Iaşi", "Dobrogea").

NECULAI MIHĂILĂ, deşi preferă peisajele care atrag prin estetică, se opreşte la detalii de arhitectură, devenite motive. Un fragment de turn intră în compoziţie şi, prin aceasta, depăşeşte stricto sensu peisagistica ("Peisaj din Iaşi", "Peisaj din Timişoara"). Peisajul de lizieră de pădure presupune prezenţa omului. Ea rămâne în faza prezumtivă, lăsând imaginii privilegiul de a dezvălui numai natura prin jocul de lumini, umbre, modulaţii şi culoarea de spectacol. Acordă mare importanţă efectului optic, căci realizează linii de fugă ce dezvăluie alte perspective.

GABRIELA POPA-BENESCU foloseşte peisajele în compoziţii într-o viziune decorativă. Are şi peisaje de sine-stătătoare ("Iaşii"). Foarte lucidă, utilizează pânza drept pretext de desfăşurare plastică şi cerebrală. Lucrează culoarea cu o dezinvoltură vecină cu imprudenţa, dar reuşeşte să lege în acelaşi spirit nonconformist culorile.

STELIAN GHICĂ este adeptul formelor de peisaj foarte stilizate, introduse în compoziţie şi apelează la o gamă restrânsă de elemente. Foarte preocupat de motiv, traduce realitatea obiectivă în funcţie de personalitatea sa, condiţionând astfel contactul cu natura.

IULIAN GAVRILOAIA acordă importanţă materialităţii şi promovează tradiţia locală a peisajului fără a exclude nici viziuni mai moderne sau chiar religioase. Subiectele sale cuprind aspecte din Iaşi, domenii mai reduse ca spaţialitate, împrejurimile urbei. Redă foarte bine structura la case şi acordă importanţă desenului.

LEONTIN LEONTE utilizează elementul metefizic în compoziţii. El nu se limitează la redarea atmosferei locale care a constituit, anterior, scopul peisajului, ci apelează la un pretext filosofic ce însoţeşte exerciţiul său de compoziţie şi inspiraţie sentimentală intrinsecă. Motivaţia nu mai ţine seama de cerinţele privitorului, ci de dorinţa artistului. De aici, independenţa plasticianului de a se afişa cu o operă ruptă de cadrul uniformizant şi a revoca o interpretare relativistă.

DAN CORLĂŢEANU este adeptul unei plastici metafizice care promovează peisajul numai ocazional şi cu interminenţe.

Peisagistica a constituit forţa latentă care a deschis drumuri şi a materializat idei, a armonizat culori în care a cultivat sentimente. Predispoziţia spre lirism şi melodicitate îşi găseşte sorgintea în atmosfera uşor arhaizată, pitorească, din faza de debut a şcolii ieşene ai cărei exponenţi (N. Tonitza, Şt. Dimitrescu şi Cosmovici) au jalonat liniile directoare ale unui veritabil program, în consonanţă cu specificul local al artei ieşene. Aici subliniem stricta concordanţă cu spiritul moldovenesc, aşezat şi hâtru, care se caracterizează printr-o moderaţie înclinată spre un conservatorism de o anumită factură.

Promovând vechea tradiţie de capitală culturală românească din Vechiul Regat, Iaşul rămâne în peisagistică întâiul acord al unei simfonii romantice pe care nu l-a "modelat" îndeajuns tăvălugul comunismului. Într-o epocă în care independenţa creaţiei artistului a fost drastic condiţionată de politic, aici s-au menţinut şi tendinţe plastice ce decurg dintr-un bun simţ cronic, artiştii evitând, cu abilitate, "invitaţia" artei cu tendinţă ca s-a dovedit a fi mutilată şi pentru iconografia ieşeană.

Afirmaţia noastră include şi posibilitatea unei scurte treceri în revistă a procedeelor multiple la care au recurs artiştii pentru a opri acest virus ce se întindea spre sufletele lor ameninţând cu contagiunea. Plasticienii au căutat fie o evadare pedalând pe autoironizare, sau cultivând o poziţie evazivă şi chiar refuzând colaborarea.

Raţiunea pentru care au adâncit acest aspect rezidă în aceea că el rămâne un element accidental, indeziderabil, ce ar putea asteniza atmosfera plastică.

Intenţionăm să ne oprim, deasemeni, la omagierea promovării unei bune tradiţii în plastica ieşeană, ce a constituit fundamentul pe care generaţii de artişti şi-au clădit opera, trecând, firește, în revistă specificitatea pe ansamblu sau în particular. Incantaţia cromatică traversează de la tonurile grave-caracteristice, mai cu seamă, primei generaţii-spre armonii de lied-specifice următoarelelor două. Ultima generaţie corespunde manierei schérzo, atât în mentalitate, cât şi în linie, suprapuse culorii. Aici intervin şi tendinţele manifestate în România după 1989, în sensul recuperării unei culturi cu statut independent, ce jalonează limita cronologică de final de epocă totalitată, cel puţin aşa cum s-a dorit la acea dată şi, acceptată de noi din unghiul intersului pentru tema pe care am abordat-o.

Landscape in Contemporary Fine Arts from Iaşi

(Summary)

Generous theme for fine arts (oil painting, watercolour, even graphics), the landscape was a definite source of inspiration for the four representative generations in postwar fine arts from Iaşi.

From psycho-philosophical implications to lyrical stamp that, as it seems, it's not only a privilege of Moldavian school of painting, it's the way imposed by the emotional and spiritual wheels.

Landscape painters are artists tributary to those lyrical-emotional influences, because philosophy and psychology, as approaching ways, remains the privileges of masters (Baba, Hatmanu, Bouşcă).

There is, also, a certain "primiteveness" meaning art frankness, a liberation from technical speculations and compulsions, not in the sense of naive painting. In the last analysis, is the freedom of the creation, wanted by artists from all times, but that it would had a certain sens to Gaugain, to hot-blooded Van Gogh, not to talk about Cezanne, Utrillo...

Grafica ieşeană postbelică: izvoare şi tendinţe

Aphrodita Theodorescu

Dovedind o oarecare timiditate şi stângăcie în impunerea sa în universul plasticii ieşene şi chiar naţionale, grafica din inima Moldovei îşi trage seva din filonul efervescenţei artistice a lui Tonitza, unul dintre cei mai reprezentativi artişti ai generaţiei sale ce coincide, din punct de vedere istoric, perioadei interbelice.

Oscilând, la început între un academism solemn şi searbăd[1] şi formule de exprimare expresioniste[2] sau factura post-impresionistă[3], este victima unui univers fremătător generat de răspântiile vieţii, va fi victima unei crize de personalitate în care judecători imaginari îl târăsc într-un proces kafkian din care iese, în final biruitor numai după ce convingerile spirituale izbândesc asupra planului concret de desfăşurare:"Atelierul mi se părea o sală neagră de inchiziţie, unde studiile agăţate pe pereţi îmi fac impresia unor judecători cu înfăţişare teribilă care pronunţă solemn şi rece rechizitoriu crimei mele."[4]

Graficianul Tonitza se naşte din refulările, acestei personalităţi complexe şi contradictorii în care se regăseau resurse literare (poezia, teatrul) filosofia şi artele plastice.

Plecarea sa la München a fost momentul unei revigorări a artei sale şi a eliberării de academismul căruia-i era tributară la începutul carierei sale. Aici nimereşte în plină luptă de idei, într-un mediu în care tendinţele vechi şi curentele noi se înfruntau fără menajamente, căci Germania militaristă de la sfârşitul secolului al XIX-lea va pune bazele unei mari puteri economice care va străluci, mai cu seamă la începutul secolului al XX-lea. Aceasta va face din burghezie, exponenţa puterii, o clasă îmbuibată şi plină de ifose, supusă convenţionalismului şi snobismului căruia i se va opune convingerile tineretului pacifist care ataca cu vehemenţă mentalitatea retrogradă.

Oficialităţile încurajau scenele de gen în interioare burgheze fastuoase, cu ornamentaţii opulente, portrete spilcuite artificial, scene pastorale din care izvorau un binecunoscut idilism, grandilocvenţă şi superficialitate în grupurile alegorice de inspiraţie istorică sau desuet-mitologică.

Modernismul nu tolera însă aceste vestigii ale academismului şi încerca o depăşire a acestor forme de exprimare vetuste propunând experimente noi care să corespundă sensibilităţilor noului val. Antagonismele dintre aceste două orientari au condus în anul 1892 la înfiinţarea unei grupări numită "Secession" prin intermediul căreia artiştii plastici iniţiau diverse acţiuni culturale cu scopul de a dezavua mişcarea academică. În lupta lor împotriva "junkerismului" în artă, secessioniştii vor fi susţinuţi de revistele "Jugend" şi "Simplicissimus". Prima fiind adepta însuşirii unui stil nou în grafica şi în arta decorativă, care se va remarca prin introducerea liniei sinuoase şi prin abundenţa de decoraţii vegetale, stil care a invadat curând pictura şi arhitectura imprimându-le o notă specifică, luxuriantă. Ideea nu este deloc nouă, sinusoidele datând din antichitatea plastică orientală, fiind apoi preluată de europeni, în formaţia compoziţională şerpuită, cu motive florale apare pentru prima oară la artiştii mediteraneeni în antichitate, fireşte.[5]

---

[1] Portretul lui Andrei Şaguna (în colecţia Mitropoliei Moldovei).

[2] "Jucătorii de şah" (colecţia Sica Alexandrescu) şi Portretul arhitectului Dimitrie Mohor, aflat în colecţia Muzeului Zambaccian.

[3] Peisajele pictate între 1910-1911.

[4] "Jurnalul unui pictor " în "Nu te lăsa", 1918, Kardjali, Biblioteca Academiei, Cabinetul de stampe.

[5] Adriana Botez-Crainic, *Istoria artelor plastice*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1996, p.57

În acest univers inedit, Tonitza, saturat de arta academică impusă de învăţământul de artă ieşean, ale căror cursuri le frecventează, cât de cel tutelar münchenez este atras de manifestările de artă modernă în diversitatea lor, motiv pentru care vizitează "cu luare-aminte orice expoziţie de pictură". Se pare, însă că afabilitatea şi competenţa profesională a artistului Hugo von Habermann, dascălul lui de la Academia regală îşi vor pune amprenta asupra personalităţii artistului. Triumful culorii şi luminii susţiut de admiraţia pentru decorativismul bizantin, pe care artistul român şi-o însuşise vizitând bisericile moldoveneşti îşi găsiseră resurse în simpatia profesorului faţă de arta de pe ţărmurile Asiei Mici şi Arhipelagului grecesc.

Acum se va simţi atras de "magia pânzelor lui Rembrandt" şi de arta lui Titzian, Correggio, Dürer, Holbein, Rubens.[6] Acestea vor incita fireşte spiritul în formare a tânărului artist care, însă nu se detaşează complet de formalismul academic.

Grafica sa îşi are punctul de plecare în desenele din 1908 care apăreau la "Furnica" revista satirică bucureşteană sub semnătura Tony. Acum se va înscrie într-o grupare artistică conturată prin întâlnirile săptămânale de la Simplicissimus care vor contura o grafică militantă. Din grupare mai făceau parte şi Rudolf Wilke (1873-1908), Thomas Theodor Heine(1867-1942) şi Olaf Gulbransson(1873-1958) care declarau război filistinilor, militariştilor şi clerului.[7]

Tributar importanţei care se acordă studiului desenului, care ocupa un loc important în învăţământul münchenez, stilul lui Tonitza are de câştigat, maturizându-se, căpătând mai multă siguranţă şi vervă. Figurile au uneori, un caracter tipic german deşi amprenta epocii e evidentă. Ar mai fi de adăugat interioarele îmbâcsite, cu pereţii tapetaţi cu dungi verticale, împodobiţi cu tablouri.[8]

Reprezentarea ţăranului dezvăluie atitudinea sa faţă de acesta, care este privit cu simpatie. El este desenat de Tonitza în aceeaşi manieră simplistă în care va fi înfăţişat şi mai târziu de către artist: capul geometrizat, schematic, iar sprâncenele şi nasul creionate dintre linie neîntreruptă de condei.[9]

Punerea în pagină, conciziunea compoziţiei, mişcarea personajelor sunt apropiate de spiritul lui Gulbransson sau uneori, e drept ca într-o mai mică măsură se simte influenţa lui Rudolf Wilke, mai ales în seria caricaturilor de moravuri, unde transpar subiectele realizate într-o viziune picturală.

Cum orientarea şcolii de artă ieşene către plastica bavareză se pare că artistul şi-o însuşeşte întru totul în grafica sa, dar uleiurile deşi deconspirau faptul că Tonitza experimenta procedeele impresioniste fluiditatea compoziţională, linii de contur cvasiinvizibile, pete difuze de culoare sugerând vibraţia atmosferei şi a momentului în care au fost realizate.

Desenele au luat, probabil turnura lui Steinlen şi Hermann Paul care surprindea multe din contradicţiile timpului. Caricaturile purtând reminescenţa şcolii franceze poartă denumirea "Prin lume" şi reprezintă punctul de vedere al unui "pesimist exasperat de bestialitatea oamenilor şi îndurerat de suferinţele lor".[10]

Convins de faptul că un caricaturist nu trebuie să atace decât înarmat cu o "satiră muşcătoare până la dramatic".[11]

---

[6] Barbu Brezianu, *Tonitza*, Editura Academiei, Bucureşti, 1967, p.31
[7] Barbu Brezianu *op. cit* p. 34.
[8] Barbu Brezianu *op. cit* p. 35.
[9] "Furnica", 1908, martie 27
[10] "Arta Românească" februarie 1911
[11] "Izbânda", 1 nov. 1920

Perioada interbelică accentuează dramatismul societăţii româneşti iar N.Tonitza, care devenise între timp un adevărat cronicar(nu reporter) al peniţei, îşi continua tirul săgeţilor îndreptate împotriva asupririi sociale şi a nedreptăţilor într-o lume în care exploatarea "bestială a omului de către om" este tratată necruţător , scoţând la iveală personaje groteşti, dezgustătoare. Astfel, în desenul intitulat " În ajunul nunţii" artistul înfăţişează un bătrân cupid care-şi aşteaptă prada, fiica unui debitor, care sacrificându-se îşi putea salva tatăl. Dramatismul atinge apogeul în lucrarea "... Ne vinde casa..." unde creditorul ameninţă să scoată la mezat casa când copilul datornicului trage să moară.[12] Aflată în prim plan dreapta, mama îşi consuma durerea într-o poziţie (înscriind un unghi ascuţit cu prelungirea toracelui şi a picioarelor). Este singurul personaj care degaja un uşor patetism ce-şi va pune amprenta pe întreaga imagine.

În aceeaşi categorie intră şi "Fratele", "Minora" în care se sesizează oarecare stângăcie din punct de vedere compoziţional şi al desenului propriu-zis, personajele, în genere două la număr apar aşezate mereu în acelaşi stil cel din stânga din faţă iar celălalt din profil, ambele personaje fiind bine conturate, având o dinamică firească deşi, uneori dă dovadă de însuşirea unor mijloace de exprimare stereotipe, nefireşti (picioarele, parcă sunt cofrate în ghips)

Aprofundarea psihologiei umane îşi are obârşia în cunoaşterea litografiilor lui Honoré Daumier, prin intermediul cărora artistul român descoperă omul, acesta fiind, în imaginaţia lui Tonitza, un echivalent al lui Ion Luca Caragiale din punct de vedere al surprinderii caracterului personajului.[13]

Desigur, plasticianul nostru îşi însuşeşte tot mai serios elemente ale fenomenului artistic francez modern, în funcţie de care evoluează gustul şi criteriile de judecată artistică. Ajunge, în felul acesta la o restructurare a conştiinţei sale critice, interesul pentru pictura franceză precumpănind asupra interesului către fenomenul german. În 1920 acesta îl venera pe Claude Monet pentru talentul său şi lupta dusă împotriva unui "academism degenerat şi a unui academism căzut în leşinuri bitumoase[14] "

Pendulând între Toulouse Lautrec "un clasic în care echilibrul, caracterul şi verva se contopesc", George Seurat artistul " griurilor noctambuleşti" şi Utrillo la care va aprecia forţa şi varietatea alburilor " de o extraordinară şi neaşteptată vibraţie lăuntrică", fără a-l exclude, desigur, pe "uluitorul constructor cromatic Cézanne care se pare că a avut oarecare înrâurire asupra sa (mai ales la uleiuri)".[15-17]

Spre maturitate, artistul priveşte spre "revoluţionarii Corot, Delacroix, Courbet, Cézanne Lautrec " a căror artă rezuma epoca în care au trăit, constituind liantul dintre aceasta şi "epoca stinsă", desigur ca perioadă şi nu ca etapă în istoria artelor plastice.

E adevărat că influenţele artei germane şi franceze au stat la baza modelării lui ca grafician (şi ne referim în special la intrările desenatorilor germani, despre care am vorbit deja), dar în urma vizionarii expoziţiei de stampe japoneze se pare că arta din îndepărtatul Orient l-a atras întru totul pe Tonitza.. Aceasta îşi pune amprenta mai ales spre sfârşitul vieţii, în faza decorativă, la unele peisaje de la Balcic, pictate cu o pastă diluată, folosind

[12] Subiectul va inspira, mai târziu o pânză intitulată "La capul bolnavului", 70x60, semnat dreapta sus.
[13] N. Tonitza, "Jurnalul unui pictor", în "Arta romană" 1910, nov.
[14] N. Tonitza, "Claude Monet", în "Universul literar", 1926, dec. 19
[15-17] N. Tonitza, "Henry de Toulouse Lautrec", în "Universul literar" 1926, oct. 17
N. Tonitza,"Georges Seurat", în "Universul literar", 1926, nov.14
N. Tonitza,"Utrillo", în "Universul literar", 1926, nov.28

drept suport un desen suplu, dar uşor manierist, iar nefericita inspiraţie de a face portrete erotice îl plasează într-un cadru ce dezvăluie un îndoielnic rafinament artistic.

În lunile premergătoare reclamaţiei de război a României, artistul se lansează în expoziţiile bucureştene[18] cu studiile intitulate:"Din lumea celor umili". Aici apar, pe lângă personajele obişnuite care-i populau operele, majoritata prinse "pe viu", şi portrete de muncitori care erau priviţi cu simpatie fiind consideraţi "victimile bestiilor celor mai feroce".[19] Aici recurge la compoziţia sobră, ductul grafic unghiular, cu linii frânte, perioada dezvăluie nostalgia pentru litografiile lui Steinler şi ale olandezului Louis Raemaekens: "La paye", "La Jaune", care presupun atmosfera desenelor "Coada la pâine", "În ajunul nunţii", "Fratele".

Se pare că , la vremea aceea Tonitza nu era tributarul ipocriziilor la care au fost obligaţi artiştii în societatea comunistă, arta sa dezvăluind netrunchiat convingerile sale şi nu sloganurile unei societăţi care-şi pregătea succesiunea la vremea aceea, din punct de vedere politic naşterea Partidului Comunist Român, unul din principalii strategi ai "aurorei comuniste" petrecându-se abia peste trei ani.[20] Este una din cauze pentru care criticii vorbesc de"realismul lucrărilor în înţelesul cel mai înalt". Deja se observa o detaşare "de noianul teoriilor importante din cabaretele pariziene sau din Kneippurile müncheneze."[21]

Fără a fi un militant comunist Tonitza are, mai degrabă un spirit de frondă care-l va face, desigur incomod pentru societatea burgheză contemporană. Cu certitudine că simpatia faţă de "mişcarea de instigaţiune şi revoltă" de care-l acuza la 18 mai 1907, Panaitescu Bardasare, Rectorul Universităţii din Iaşi, care va avea drept consecinţă excluderea sa definitivă şi fără drept de apel de la cursuri, nu este totuna cu integrarea la mişcarea socialiştilor cum, palid, încearcă să sugereze Barbu Breanu.[22]

Cei aproape doi ani de lagăr vor aduce importante modificări în personalitatea artistică şi morală a plasticianului. Pacifist convins, înceacă să-şi impună satiric alături de pictorul Constantin Vlădescu şi inginerul Bunescu devenit apoi director al Imprimeriilor statului, al Monitorului Oficial şi al revistei Arta şi tehnica grafică. Acum apar pe frontispiciul revistei îndemnuri:"Nu te lăsa"(Nr.1), "Nici mort"(Nr.2) "Ţine-o aici"(Nr.3). Se pare că forţa platicii tonitziene depăşeşte graniţele ţării, căci, în Silezia de nord în lagărul de la Kumhübel (unde se află internat, printre alţii, şi dirijorul Ionel Perlea) pictorul Eugen Drăguţescu a ilustrat mai multe numere ale unei reviste similare intitulate "Gulia" scrisă de românii aflaţi aici, printre care şi Vintilă Horia.

Războiul adusese Moldova, din punct de vedere plastic în câmpul unui univers cu un pronunţat caracter realist, generat de stringenţa tematicilor care-şi făceau simţită prezenţa şi care se recomandau printr-un cromatism sever. Artiştii formează o echipă de reporteri, care după încheierea armistiţiului, încercau să formeze o breaslă. Aceasta va deveni o "mişcare de avangardă" după ce artiştii pun bazele unei asociaţii.[23] Era, firesţe o reacţie dură împotriva manierismului (care mai agresa arena plasticii şi în perioada postbelică) şi a anchilozei căreia plăteau un serios bir. Cu timpul gruparea va deveni anacronică, iar reprezentanţii de la Bucureşti siliţi, din lipsa de fonduri să expună sub egida

[18] Expoziţia organizată la Bucureşti, în perioada 2-29 februarie, de Ştefan Dumitrescu, în sala "Ileana Cosânzeana" (1919)

[19] Neron Teohary în "Alte două expoziţii" în "Seara", 1916, feb.

[20] Perioada la care facem referire coincide cu primul război mondial, mai bine zis perioada intrării României în război (1916-1918) care a modificat mentalităţi, a deschis căi sau a declanşat conflictele.Al. Climescu-Gusti "Sinceritatea în artă" în "Mişcarea" 1916, februarie, 19.

[21] N.N. Tonitza, "În chestiunea revistelor de artă", în "Rampa", 1922, martie, 29.

[22] Barbu Brezianu *op. cit,* p. 25.

[23] N.N. Tonitza "Salonul Arta românească", în "Avântul" 1920, aprilie

autorităţilor îşi pierd credibilitatea. Aceştia vor fonda, la Iaşi, la casa lui Ştefan Dimitrescu asociaţia"Arta română" care promovau independenţa creatoare şi bunul gust manifestând antipatie pentru o artă de tip burghez adepta unui îndoielnic simţ estetic lipsit de rafinament aşa cum era reprezentată de D.G.Mirea, Costin Petrescu, Pavelescu-Dimo, Kimon Leghi, care, firește s-au pierdut în timp aşa cum confirma istoria artelor plastice. Iniţial din gruparea "Arta română" au făcut parte Dimitrie Paciurea, Corneliu Medrea, Ion Jalea, Oscar Han, Nicolae Dărăscu, Camil Ressu, Ion Theodorescu-Sion, Şt. Dimitrescu, iar mai apoi Brâncuşi, Pallady, Sirato, Marius Bunescu, Iser, M.H.Maxy. Nicolae Tonitza avea să acceadă la grup în preajma primei expoziţii, ceea ce-i va îndreptăţi pretenţia de membru fondator. (Expoziţia fu deschisă la 18 aprilie), prilej cu care el ia parte la redactarea statutului, semnând documentul care hotăra mutarea "Artei române" la Bucureşti unde aveau să se ţină şi expoziţiile anuale. Atenţia artistului se îndreaptă către Francisc Sirato şi Ştefan Dimitrescu alături de care va expune deseori încercând conturarea unei subunităţi artistice.

Mulându-se după cursul istoriei, Tonitza devine necruţător în redarea unor subiecte în care abordează"un realism sfâşietor"(după cum afirmau criticii vremii aflaţi în subordinea politicienilor şi că plasează ostentativ subiectele într-un cadru reflectorizant cu o lumină prea dură, care ar deranja, impresionând, desigur neplăcut spectatorii. Implicaţiile sale într-o artă militantă nu numai că au fost privite cu rezervă, dar au fost aspru sancţionate de societatea care nu înţelegea atitudinea artistului de a riposta indirect în faţa gustului pentru mediocritate căruia i se prosterna.

Ispitit de ideea de sinucidere, intrat într-un colaps psihic, sătul de munca de gazetar la care-l sileau obligaţiile familiare, artistul întrezăreşte o rază de speranţă după numirea lui Constantin Meissner în componenţa guvernului Marghiloman. Convingerea sa că va ajunge la Bucureşti unde să muncească într-un atelier îl determină să facă apel la înţelegerea profesorului Simion Mehedinţi, pe atunci titular al Departamentului Cultelor şi instrucţiunii publice, care la rugămintea sa de a fi numit într-un post la Muzeul Kalinderu sau la Comisia Monumentelor Istorice sau altă funcţie oficială. Va fi numit redactor la ziarul "Iaşul" şi, în calitatea sa de gazetar va colabora cu "Presa", "Steagul" care-l va absoarbe cu totul lăsându-i, se înţelege prea puţine clipe pentru creaţia plastică. Anul 1919 îi aducea schimbarea mult visată, în sensul instalării sale la Bucureşti. Aici îşi manifesta simpatia faţă de cei năpăstuiţi transformându-se în exponentul suferinţelor acestora, având drept piedestal activitatea sa de pe front a cărei experienţă juca un rol important.

La 4 august 1919 Gala Galaction lansa în "Socialismul"-organ al partidului socialist şi al lumii sindicale "un apel către intelectuali, care erau invitaţi să se alăture valului crescând al proletariatului muncitoresc"[24] Tonitza, sub acest imbold, a început să colaboreze cu o serie de desene, caricaturi, şi chiar cu articole prin care cheamă artiştii plastici la acest foc care pârjolea societatea, alături de proletari.[25]

Acum apar cam trei sute de desene militante executate de obicei în creion, urmate de trecerea pe curat cu ajutorul unor careuri, folosind creioanele colorate, iar faza a treia, a desenului finit era făcut în tuş sau cărbune care era, adesea înconjurat în chenar de tuş negru. Aici includem studiul pentru "Coada da pâine", "Care este mai tare", "Dumneata invalid de război?", "Sunt călare pe situaţie...", "Şedinţa la Cameră", "În vestibulul senatului", "În mină","La descinderea Camerelor" aflate la Muzeul de artă al României studiu la "Coada la pâine", "Ce te învaţă experienţa", "Femei în cimitir", "Bostanaria militarismului" aflate la Muzeul Brukenthal, "Alegerile"(două variante) "Revoluţia

[24] Gala Galaction "Literatura pentru cel mulţi şi domici", în "Socialismul", 1920, februarie 12
[25] "Socialismul", 1920, februarie, 12.

rusă","Constituţia răstignită", "Barometru politic social", "Ar trebui un nou război să mai descongestioneze lumea"(adept al teoriilor malthusiene? n.n.) "Quod licet..." aflate la Cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei "Studiu pentru votul universal " aflată la Muzeul de artă al Academiei, colecţia "G.Oprescu", "Constituţia", aflată la Muzeul de istorie şi "Munca" lucrarea cu care artistul debutează în "Socialismul (1919, septembrie 15) desen inspirat, se pare după monumentul ridicat la 1 mai 1919 muncitorilor de către sculptorul Iános Istók la Budapesta.[26]

Creionând şi trăsături de caracter care l-au impresionat (în fond socialismul susţinea că este exponentul celei mai morale societăţi...), în "Mihai Viteazul" el reprezintă imaginea unui mutilat de război, mişcându-se anevoie prin lapoviţă, ajutat de scândura pe care se sprijinea. El are braţul ridicat şi este privit din spate (poate pentru ca artistul să nu fie silit să-i redea chipul devenit grotesc, schimonosit de durere, sau pentru a sugera că, de fapt el nu este un personaj individual, ci însăşi colectivitatea pe care o reprezenta şi care avea trăsăturile binecunoscute) deja ale "omului nou", socialistul integru, care se confunda cu binele tuturor. La întrbarea "600 de lei pe lună şi nimic altceva?" omul răspunde:"Mihai Viteazu".

Iminenţa unei noi conflagraţii plutea în aer şi artistul arată spaima unei mame, incremenită, cu pruncul în braţe sub avalanşa de cranii care se prăvăleau ameninţător în "Furtuna"[27] sau recurgerea la un monument al păcii al cărui proiect o reprezenta o harcă uriaşă de care să-şi aducă aminte generaţiile viitoare.[28] Acum desenează copii zgribuliţi cu ochi expresivi, nevinovaţi, ca tăciunele de negri, se conturează deasemenea şi tema copilului înlăcrimat, cu priviri îngândurate care devine tot mai frecventă în perioada interbelică şi prefigurează evoluţia viitorului pictor(facem, desigur referire la portretele în ulei de copii în care artistul devine poetul candorii copilăreşti realizând pupilele într-o perfectă formă rotundă, făcute din suprapunerea a două sau chiar trei tonuri neamestecate, lăsând o marjă de depăşire abia perceptibilă).[29]

La grafica de presă se adaugă şi "Calendarul muncii" apărut vreme de 10 ani (1920-1930) şi desenul pentru carnetul de membru al muncitorilor sindicalişti afiliaţi la Comisiunea generală a sindicatelor din România, în care Tonitza îşi arăta convingerea sa că proletariatul românesc devenise o forţă pe cale de a se descătuşa. Reacţionând în consonanţă cu directivele Partidului Socialist Democrat Român, artistul se face apologetul clasei muncitoare şi a ţăranilor care "se zbat sub călcâiul finanţei care le stoarce plus-valuta muncii".[30]

Aşadar arta lui Tonitza este o artă angjată pe care însă o face din convingere şi nu ipocrizie simpatia sa îndreptându-se în realitate către cei năpăstuiţi şi nu ca urmare a solidarităţii cu un partid muncitoresc, care impunea anumite limite politice şi rigorilor căruia ar fi fost obligat să plătească. Resentimentele sale faţă de război erau, în fond foarte justificate (poate mai puţin teoria că războiul mai curăţă societatea) şi ele nu-l pot, în nici un caz acuza de adeziune la mişcarea socialistă. "Universul oamenilor muncii "nu" devine propriul său univers decât în măsura în care înţelege munca, ca pe ceva constructiv şi nu

[26] B.Brezianu, *op. cit.* p. 84, nota 33. Informaţia aparţine Norei Aradi.
[27] "Cuvântul liber", 1919, octombrie, 12
[28] "Explorările viitorimii", în "Hiena", 1922, nov., 12.
[29] Pictorul aşterne mai întâi un grăunte de culoare neagră peste unul gri sau albastru. Alteori punea un accent brun închis peste unul verde. Sau-inversând - puncta o tuşă cienie peste o pată roz, albastră sau verzuie. Dozându-şi simetric cromatica, izbutea să dea expresie modelelor sale, un halo iridiant; de o mare luminozite, privirea acestor "îngeri cu ochi dilataţi de azur" (cum i-a numit Perpessicius, în Grupul celor patru, în "Universul literar", 1927, martie, 6) rămânerea neconturate sau doar intermitent pictată.b. Brezianu *op. cit.* , p. 107
[30] B.Brezianu *op. cit* p. 92-93, nota 63

fabulaţiile unei societăţi care afirma aberaţia burgheziei lipsită de griji, neputincioasă şi exploatatoare."

Modificările politice care se prefigurau în societatea românească în deceniul cinci au lăsat amprenta în plastica românească căruia, trepat i s-au impus matriţele "realismului socialist". În perioada anilor '48, '49, sub ameninţarea revolverului s-au comis multe din crimele morale ale comuniştilor. Desigur, transformările la nivelul culturii, într-o societate deprinsă să respecte valorile culturii europene, nu impuneau o atitudine drastică, de eradicare, ci una mai blândă, dar mai puţin primejdioasă şi, prin urmare mai înţeleaptă. Drumul de debarasare a fost, uneori, sinuos, incomod, lipsit de confort, traversarea se face de la înţelegere formală la violenţa de limbaj[31] , adică de la o misiune, sau chiar lipsa totală a cenzurii partidului în 1946, la tonul brutal, de o vehemenţă deloc surprinzătoare: un Matisse, un Picasso sunt artiştii unei "societăţi decadente", ei înşişi fiind socotiţi nişte "alienaţi mintal". Deja în 1948 criticile la adresa artiştilor români care nu se integrează mişcării socialiste într-un limbaj de lemn, iar artiştii care au plătit tributul adoptării artei lor după directivele trasate de partid au devenit autorii unei opere hibride plătind valoric această alunecare spre politizarea artei. Primii au plătit îndrăzneala de a refuza încadrarea în câmpul "artei socialiste" prin atacuri virulente, lipsite de orice consideraţie la persoana, care culmina cu excluderea din partid, ce se dovedea a fi, prin deceniul nouă.

Ion Petrovici, personalitate remarcabilă pentru acest context fertil caracterizându-se printr-o rafinată discreţie a mijloacelor (supleţea şi fineţea liniilor, înnobilarea culorii, delicateţea ansamblului compoziţional) sintetizează două trăsături fundamentale ale şcolii ieşene de pictură. În prima linie intră priza romantică încadrată într-o imagine poematică defigurativă asupra realităţii "cordiale şi benefice, cu inerente şi inefabile efuziuni lirice provocate de instinctiva şi profunda implicare emoţională în substanţa afectivă a realităţii cotidiene". În cealaltă ordine de idei, se înscrie o riguroasă ştiinţă a mijloacelor profesionale, a elementelor de sinteză şi morfologie plastică care definesc un peremptoriu respect faţă de meserie.[32]

Artist al tonalităţilor grave, introvertit captând cu interes fiecare fenomen din care reţine doar ceea ce se încadrează în câmpul său de interes. Lucrările sale mizează pe cromatica, care, în armonia petroviciană, presupune o armonizare cu nuanţa dominantă, artistul fiind un împătimit al albastrului şi griurilor care constituie suportul cromatic pentru aproape toate lucrările lui. Desenul, simplificat până la stilizare se clădeşte pe sugestivitate atingând autonomia estetică şi expresivă, care se întrepătrunde cu tonurile reci, imperiale ale culorilor de fond sau cu calmul şi căldura nuanţelor de roşu sau galben.

Tematic, grafica lui Petrovici, oscilează între peisajul citadin[33] desene de la fereastra mea" şi la celelalte impregnate de izul romantic: naturi statice, compoziţii cu subiect simbolic, montaje alegorice care nu exclud o undă de patetism. Periplul afectiv şi spaţial la care ne invită aminteşte destul de Tonitza sau de Luchian, precursori, afini sau chiar mentori pentru artist şi pentru toată generaţia de graficieni din perioada postbelică.

Grafica este suplă şi delicată, rostirea calmă, gravă senină ca o saga în care se fac trimiteri la timpuri apuse încadrate într-un univers de artă contemporană care restituie oameni şi locuri. Romantismul artistului nu transpare numai din dezvăluiri nostalgice de străzi şi monumente citadine, dar şi dialogul, sau cu florile care constituiau tematici predilecte pentru pictor, genul cu care s-a impus în iconografia graficii ieşene. Dar tuşa sa

---

[31] Ana Selejan, *România în timpul primului război cultural* (1944-1984), I. Trădarea intelectualilor, Sibiu, 1992, p. 21.

[32] V. Mocanu, *Structuri şi sinteze,* Editura Junimea, Iaşi. 1984, p. 210.

[33] V. Mocanu, *op. cit.* ,p. 211.

inconfundabilă a fost, la acest gen egalată de Ecaterina Pop-Petrovici, care a ştiut să adauge sensibilitatea feminină calmului magistral al graficianului Ion Petrovici. Pe de altă parte, artistic îi lipseşte armonia naturală, finețea şi profinzimea gestului, puterea de sinteză care converge către o anume stilizare, pe care o vom întâlni, şi la ea prezența numai în ciclul dans, folosind ca pretext figurinele antropomorfe descoperite în periaoda eneolitică la Cucuteni (secolele 4-3 î.Hr.). La grafician, dialogul diagonalelor, în care există totdeauna o dominantă dinamită, conferă o notă de veridicitate, dar şi acel sentiment al imaginii construite, prin care motivul este supralicitat în favoarea propriei expresivități. Privit din acest unghi, artistul nu rămâne un restituitor de emoții şi impresii plastice ci mai ales un interpret în stare să aducă o dimensiune în plus realității virtuale şi care rezidă în implicarea sa în sfera evenimentelor , şi oamenilor care le generează, precum şi a suportului lor spațial şi temporal. Aşadar realitatea este trăită subiectiv într-un câmp de imagini tributare discursivismului către care se apleacă cei doi graficieni. Originalitatea apare grație matricei modelatoare care nu se evidențiază cu obstinație ci, mai degrabă se presupune. Descinzând din lirica lui Codreanu.[34]

Amintind de sonetele lui Vasile Voiculescu, poezia plasticii lui Ion Petrovici se vădeşte prin naturile sale statice cu flori interioare de salonaşe cu iatacuri tomnatice în care meditația şi visarea sunt umbre ale nostalgiilor "benigne". Accentele sale romantice vin să împlinească originalitatea scriiturii sale fără a face rabat la dimensiunea lirică care, uneori capătă forță şi încadrare epopeică (acuarelişti: Victor Mihilescu Craiu-detaşându-se o anumită asprime din lucrările sale; Adrian Podoleanu ne introduce într-o lume diafană, cu transparențe mătăsoase; cu accent straniu la Constantin Radinschi.[35]

Graficienii ieşeni se pare că ies din tipar, ei luând de la înaintaşi numai elemente care țin de morfologie (Dragoş Pătrăşcu, Grig Bejenaru) şi rareori şi fragmente de sintaxă(Jenő Bartos-accidental, Ion Petrovici, Ecaterina Pop-Petrovici).

Înnoitor în ceea ce priveşte gramatica plastică, Jenő Bartos este şi un artist dintre cei mai problematici din punctul de vedere al semanticii sale. Se pare că, cu anul 1982 creația sa ajunge la o nouă etapă care se rupe de contextul excesiv senzual în ton cu o picturalitate excesivă şi capătă un statut de sine stătător.[36] Scos din tiparele descriptivității, Bartos îşi reprima declamațiile monologolui intrând în limitele sugestivității care nu trasează cadre, lăsând posibilitatea de manifestare a privitorului-receptor care intrând în acest câmp imagistic devine tributarul atmosferei create de artist "în sens mallarméian, de incantații lirice în care " o personantă sete de lumină şi puritate îşi afla fericitul contrapunct într-o diuoasă nostalgie a presupusului mirific timp al originilor şi a unui spațiu exotic care îşi păstrează fascinația tocmai pentru că rămâne mereu intangibil."[37]

Deci în planul sintezei plastice, sau în încadrarea în pagină artistul mizează pe intuiție care este generată de o generoasă spontaneitate care însă este limitată doar la capacitatea de propulsare a imaginației artistului. Paleta cromatică comporta şi ea modificări, în sensul diversificării cu accente fove în sensul exaltării culorilor pure, puternice către o paletă incendiară a cărei transpuneri pasionale stimulau imaginația receptoare. Acesta este, poate o prelungire la aderența pe care fovismul a avut-o în pictura românească interbelică[38] şi care face din Bartos continuatorul tradiției artistice muntene şi mai puțin a moldovenilor, sub acest aspect.

[34] D.N. Zaharia, *Iaşul Vernisajelor,* Editura Cariatide, Iaşi, 1995, p. 52
[35] D.N. Zaharia *op. cit,* p. 117
[36] D.N. Zaharia *op. cit.,* p. 118
[37] *Dicționarul de artă*, Editura Meridiane, 1995, Bucureşti p. 189.
[38] D.N. Zaharia *op. cit,* p. 116

Pe acest fundament plastic care se contura încă de la 1982, şi care rezida în includerea într-un spaţiu plastic "post-abstract"[39] cu vagi motive figurative încastrate într-un mediu irealist, fantezist. Suprapunerile de tuşe consistente care imprimă suprafeţei forme de relief bine sugerate. Înnoirile constau în îmbogăţirea paletei cromatice care este rezultatul, mai ales al găsirii de combinaţii cromatice inedite care diversifică calitativ paleta, fără ca artistul să fie nevoit să găsească o soluţie de îmbogăţire cantitativă a ei. În felul acesta dialogul său cu culoarea, atât de importantă în amprenta psihică a lucrării devine permisiv unei analize semantice de profunzime. Este evitată rămânerea la suprafaţa imaginii care se oferă cunoaşterii dincolo de treapta senzorialului. Culorile sale devin mai puţin vii ca în etapa sa anterioară, acestea păstrânsu-se doar sub forma unor accente remarcabil aşezate pentru a mobiliza griurile care, ca şi la înaintaşii săi: Ion Petrovici, Adrian Podoleanu, Ion Neagoe devin elemente de exprimare uneori înainte de desen sau, cel mult în paralel cu acesta.

Artiştii ieşeni au cochetat cu grafica pentru că ea devenea în universul cultural moldovenesc o posibilitate de exprimare, un câmp de experimentare, o manieră sigură de revigorare a propriului "program estetic". Jenő Bartos, Huhurez Zanfir, Ionel Ganju, Mihai Tarasi, Gabriel Gheorghiu, Eugen Mircea, cunoscut mai cu seamă ca acuarelist , Mircea Zait şi Petru Bicer ale căror lucrări ne indrituiesc să-i încadrăm în limitele "figurativului poemativ" fără a mai aminti că includem aici pe artiştii exclusiv graficieni Ion Petrovici, Ecaterina Pop-Petrovici, care a făcut deja obiectul intervenţiei noastre, Agneta Covrig, Gabriela Agafitea, Atena Simionescu şi Dragoş Pătrăşcu.

Militant activ pentru racordarea graficei ieşene la arta europeană şi angajare în planul de idei incluzând această tehnică în contextul corespunzător chiar dacă, prin lucrările sale, rămâne alături de orice filiaţie autohtonă. Inedit în stilistică, şi indiscutabil posesorul unei viziuni plastice proprii, artistul este nou şi prin modalitate şi morfologie plastică. Substratul său fantastic care introduce într-o lume halucinantă, iluzorie inventată de verva peniţei sau creionului, tehnicile sale preferate prin care se exprimă într-o manieră nu lipsită de dezinvoltură, prin care se particularizează. Această imagine-punct-de-plecare descinde, desigur din Dürer, Baldung Grien, maeştrii germani ai secolului 15-16 sau din flamanzii Bosch şi Bruegel. Universul lui Pătrăşcu elimina cadrul macabru, scena vrăjitorească în care se desfăşura o piesă cu personaje terifiante, dezvăluind imagini de apocalipsă. Fantezia sa creatoare intră sub incidenţa altor legi care nu exclud suportul natural şi nici nu-l subestimează. Construcţia sa plastică se raportează la propriile sale reguli, realizând un univers reconfortant pentru receptor chiar, dar degenerând într-o construcţie solipsistă din punct de vedere al raportului său cu arta pe care o crează.

Recurgerea la culoare, cu ajutorul aerografului contribuie la diversificarea paletei sale tehnice şi amplificarea lor prin recurgerea la tehnici mixte: creioane colorate, laviuri şi peniţă, care evită o manieră de exprimare neîndeajuns lucrată şi insuficient de matură.

[39] D.N. Zaharia *op. cit,* p. 158

Postwar Graphics from Iași. Sources and Tendencies
(Summary)

This paper makes a rigorous analyse of postwar graphics from Iași and of the insight ways in psycho-socio-imagistic field of Moldavian fine arts that, at the beginning of sixth decade acknowledged just one forerunner. Very much as the art of oil found in Baba a forerunner, the graphics after Second World War was obliged to Tonitza, that "flirted" alike to German's art (Rudolf Wilke, that liberates him from the academicism that made havoc in Romanian art in the beginning of XX-th century), approaching to this one through: Claude Monet, Toulouse-Lautrec, Georges Seurat.

The turn of Tonitza's art is conditioned by the increasing of socialist movement in the country and in whole world, he became militant and artist in this juncture.

Whole graphics crosses this period and the artists were required to introduce industrial landscape or the figure of worker in the center of their work.

Varga Imre - a dogmákat lazító szobrász

Tóth Zoltán

Egyéni látásmód, sajátos ábrázolás, gazdag technikai módszertár és hallatlanul mély művészi élményvilág - summa summarum ezek a Varga-életpálya minősítő jelzői... az emberközelség égisze alatt.

Művei emberközpontúságának elsődleges magyarázatát a munkásságára mindvégig jellemző figurális ábrázoláson túl a megjelenítés "hogyanja" adja. Szobrai szinte kivétel nélkül: variációk az Emberre; nagybetűs kiemelésemet az a szimbolista -Ady-s hangulat és lendület igazolja, amit a művész 1976-os vallomásából kiéreztem:

"Ismerjük meg magunkat, és ismerjük meg jól. Ilymód megismerjük világunkat. Teljesíthetetlenül nagy program. Tudom, hogy ez az út végtelen, hogy erőim fogyatékosak, hogy utat keresve gyakran tévedek, mentse tetteimet a szándék, a vélt jóra való igyekezet és az, hogy tévedéseiben, esetleges eredményeiben is egyetlen tárgya az ember."

Varga Imre az egyetemesség igényével alkot s ezt az igényt érezni ki munkáiból, melyek fényévnyi távolságra vannak attól a kétségbeesett művész-betegségtől minek "alkoss-újat-mindenáron" a neve. Ez esetben nem beszélhetünk ilyenszerű fennakadásról (e tekintetben "görcsoldónak" is mondhatnám az ún. Varga-hatást!). Lírai jegyek itt a tragikus és groteszk összekapcsolásával válnak eggyé. Általuk a művész úgy szól hozzánk, hogy a megélt vagy meg nem élt társadalmi problémák, a hétköznapjainkon jóval túlnövő megrázkódtatások "történelmi tényként" való bemutatása mellett hatását kivetíti mikrovilágunkra is, felmutatva a társadalmi történések személyes vonatkozásait, a "törések" napjainkig húzódó többé vagy kevésbé hegesedett nyomvonalait.

Varga Imre több művében keres választ arra, hogyan éli meg a mindennapok embere a rendkívüli szituációkat, a teljes emberségét próbára tevő történelmi pillanatokat. Ezekben az ábrázolásokban egyaránt megtalálhatjuk a brutalitásnak kiszolgáltatott, önnön szándékától függetlenül hőssé magasztosult emberrel való azonosulást, a megrendült tisztelet hangját névtelen hősiességük iránt s ugyanakkor a brutalitás makacsul ismétlődő bemutatásával kiáltva teszi felelőssé az embert a csonka hősök sorozatáért.

Ezen utóbbi sorokban felbukkanó elemek Varga életének egy-egy állomását is jelenthetnék: bár tehetsége nemcsak hamar megmutatkozott, hanem korán fel is figyeltek rá (tizenhárom éves korában már kiállították egy festményét Párizsban), mégis - a háború miatt!! - csak 1950-ben lesz a Képzőművészeti Főiskola hallgatója a szobrász szakon. A hat év egyetem után 33 évesen lép a magyar képzőművészek soraiba. Szívós kitartó munkával dolgozott, talán épp a Madách-patetikum jegyében "Ember küzdj és bízva bízzál!"[1]

A "hegesztő szobrász" titulustól a Munkácsy-díj III. fokozatáig (1969) illetve az 1973-ban kapott Kossuth-díjig az egyéni hangkeresésnek, a tövisekkel teletűzdelt művésszé érés lehetett szemtanúja a magyar képzőművészvilág meg a közönség - aki elsőnek volt hivatott elismerésével megkoszorúzni a szobrászt, vagy pálcát törni a feje fölött. Mindez azért, mert Varga elsősorban nekik alkot és szobrainak valós értékét az ő reagálásukból méri le.

Varga szobrai magyarázat nélkül is érthetőek, sőt: közérthetőek. Ezt a kifejezést, bár a szobrászok jó része becsmérlőnek tartaná, Varga Imre művekkel vállalja, mert irtózik a rejtélytől. Szobraival hatni akar, nemcsak érzelmeket kiváltani, hanem olyan

[1] Madách. 1965. Bronz. 78 cm. Kiscelli Múzeum

gondolatsorokat is, amelyek a létezés, a társadalmi lét, az erkölcsi világ és kor mélyebb megértésére ösztökélnek. A művész így fogalmaz " A kérdés számomra és a kor számára nem az, hogy a művész melyik eszközhöz nyúl, hanem hogy milyen eredményt ér el: hatott-e a mű, és milyen széles körben, milyen mélységben? Igaz, hogy előhívni az emberi lélekből csak olyan gondolatokat lehet, amelyek alapja benne van az agyunkban. De nem mindegy, a kor betáplálta élményekből és élményelemekből mennyi aktivizálódik, s milyen mértékben válik egyéniségünk részévé...Fel kell ismerni, hogy milyen izgalmas és rögtönző lehetőség azokhoz szólni, akik meghallgatják az embert."

Varga szobrászata nem csupán az élethez, a közvetlenséghez, hanem az eszmékhez, a társadalmi világhoz is szorosan kötődik, de soha nem "esszenciákban", hanem valóságos alakot, nemegyszer történelmi személyt megjelenítő munkákban. Nem "eltárgyiasodott" és "elidegenedett" világot és embert mutatja meg, aki e világ örömeivel, a múlt számvetésre bíró emlékeivel, a jelen kínjaival-gondjaival megterhelten vállalja önmagát és a feladatot, amelyet egyrészt a lét, a sors rak rá, s amelyet másrészt az önkéntes vállalás tesz még nehezebbé, s csak így elviselhetővé. S közben állandóan meg kell vívnia harcát: "Ahhoz, hogy valaki jó művet hozzon létre, igaznak kell lennie, s szabadnak, hogy igazat mondhasson; és szabadnak, hogy választhasson, mert csak a különbözőségben veszem észre a dolgokat; a különbözőség ingerküszöbe érzékelteti velem a valóságos közeget."

Varga Imre is megvívta a maga harcát. Azt lehetne mondani, hogy életkorát tekintve későn futott be. De szerinte erre: "nincs szabály, csak tettek vannak." Sok gáncsoskodás érte amíg eljutott a csúcsig. A hatvanas évek valamilyen absztrakt vagy félig absztrakt - félig kubista, és félig absztrakt - félig expresszionista stb. szobrászata bár próbára tették közönségüket, mégis a beidegződöttség erejével hatottak és léteztek. Ezeken mégsem (már!) nem akad fenn senki. Talán azért, mert nem volt amin fennakadni.

És akkor jött egy Varga Imre...hogy mindabban rekompenzáljon, amint "via negationis" módszerrel élve, a kor szobrászatából hiányoltunk. Azok a szobrok nem hordoztak érzelmi-gondolati művészi tartalmat; a szemlélődő megrekedt a külső formánál s legfőképpen a mű nem alakult-nemesült át jellé, művészi tetté.

És akkor jött Varga Imre, hogy akár hegesztett, akár mohos kövekből összerakott szoborral (Zeusz) mozgósítson, hatást váltson ki...mert Ő a műben gondolatot és érzelmet "hegeszt" hibamentes egységes egésszé.

A modern szobrászatra - fogantatásában és törekvésében - jellemző, hogy a technika, a tér, a stílus problémájára keresi a magyarázatot, a választ. Vargát a valóságos világ érdekli, s művészi lereagálásában benne foglaltatik mindaz a plasztikai eredmény és vívmány, amelyet a szobrászat múlt század végi és a XX. századi vajúdása létrehozott. Stílustörténeti megközelítésben a klasszicizáló magyar realizmus jegyében indul (50-es évek); első munkái a Mikus Sándor és Pátzay Pál nevével fémjelzett áramlatba kapcsolják. A már említett Zeusz szobra éppen azért váltott ki vehemens vitát, mert a Prométeusz-hoz hasonlóan merészen újat jelentett...és berobbantotta a szerzőjét a modern alkotói köztudatba.[2]

Varga Imre művészetének eszköztárára, nyelvezetére amolyan pop artos konvenciómentesség jellemző, hogy divatos szóval éljek. Ez a dogmává merevedett hagyományoldás korántsem jelent valamiféle frontáttörést. Csakhogy művészünk amellett, hogy fogékonyan alkalmazta az új technikai lehetőségeket, egyéni szuverenitással tudott velük bánni...mégpedig oly módon, hogy az eljárásbeli újdonságokat konkrét politikai

[2] Prométheusz. 1965. Hegesztett krómacél. 420 cm. Antwerpen, Middelheim Parkenmuzeum

tartalomnak, felfokozott pszichikai ábrázolásnak rendelte (és rendeli) alá. Mindezek ellenére Varga Imre nem alakít ki - papíron ceruzával - esztétikai - plasztikai prekoncepciót, ahhoz igazítva művészi gyakorlatát, mert nem stílust akar teremteni, hanem - szobrászatot!

Varga Imre jó szobrász. Nemzedékében nemcsak az egyik legtehetségesebb, hanem műveltségét intellektusát tekintve is egyike a legfelkészültebbeknek.
Életműve bármennyire is szerteágazó és szerfelett gazdag, de még korántsem "műegész". Nem véglegesen kialakult, zárt életművel állunk szemben, hanem egy olyannal, mely még ugyan alakulhat, de lényegileg változni már aligha fog.

Varga Imre elismert művész. Nemcsak hivatalos díjai jelzik ezt, nemcsak a közterületeken álló mintegy félszáz alkotása, hanem műveinek közönségfogadtatása is. Manapság már egy bizonyos Varga jelenségnek is tanúi lehetünk, ami mindenekelőtt azt a képzőművészetben meglehetősen szokatlan szinkronitást, azonnali hatást jelenti, amelyben a mű és a befogadó között nincs disztancia, holott ma egyre többet beszélünk - és joggal - a műalkotás és a közönség között meglévő szakadékról.

Ezt a jelenséget a következő oldaláról is megközelíthetjük: ha megengedett Rideg Gábor tipologizálását parafrazálnom - kétféle művésztípust különböztetek meg. Az egyik a "reveláló", a másik a "reprezentáló" művész típusa... már ami a művészi alkatot, a művészi habitust illeti (tehát nem tételez fel esztétikai minőségben is megnyilvánuló különbséget).
A "reprezentáló" művésztípus mindig adott tér kereteiben gondolkodik, nem kíván új viszonylatokat felfedezni, megalkotni, hanem művét, a mindenkori feladathoz alkalmazkodva, már meglévő vagy előre megkonstruált terekbe állítja. Feladata azonban felér bármely "reveláló" művészetével, hiszen egy humáncentrikus társadalmi eszmény kifejezésése kell a feladat teljesítésekor törekednie - még akkor is, ha ez a feladat bonyolultabb, áttételesebb vizuális problémáktól mentes. Legfontosabb kritérium : a művész alakítson ki egy olyan jelképprendszert, amely a közönség által azonnal felfogható, amellyel a befogadókban a meglévő közös tudattartalom egyértelműen és közvetlen módon előhívható.
Ezek után gondoljunk a Debrecenben és Anversben egyaránt fellelhető Professzor című munkájára. Az ülő alak mellett a valóságos régi asztalka, rajta a régi könyv jelzi a hamarosan születő, legnagyobb hatású szobrokra jellemző köz- és tárgykombinációt, amivel Varga ismételten forradalmasította a szobrásznyelvezetet. A motívumok már a Professzoron sem csak járulékok, hanem tartalmilag árnyalják az alak finom és fanyar humorát, az arányával és méltóságteljes pózával kifejezett fölényt iróniát.[3]
(Mint érdekességet megemlítem, hogy jónéhány külföldi fényképész nyert díjat a Varga szoborról készített fotójával... mindannyian "A magyar pap" címet adták a képnek, ami még akkor is a nemzeti jelleg determináló voltát igazolják, ha a külföldi számára a vastag boka meg a roggyant szárú csizma sugallta a magyaros hangulatot!)
Örök érvényű igazságot kell megismételnem: szobronként más és más a téma, a tartalom, az eljárás. Varga Imre esetében is axiomatikus érvénnyel bír ez a megállapítás. Csakhogy nála ez kiteljesedik a művészi gondolatiság törésnélküli átívelésével.
Explicitálva ez annyit jelent, mint az első munkáiban megindított áramvonal rigurózus követelése. Gondolok itt a következő nagy munkájára, a Radnóti Miklós alakját szenzációsan megörökítő szobrára.

A Radnóti-szoborral indult az eddig premisszákban fellelhető folyamat, amely a művész karakterizáló készségét a súlyos mondandók tömör közlésének a szolgálatába

[3] A professzor. 1969. 230 cm. Debrecen és Antwerpen

állította. Mert mi lehet annál mélyebb művészi "message", mint egy tragikus sorsú nagy költő alakján keresztül hódolni a Parnasszus babérkoszorús magyar Orpheuszának... és katonazubbonyos szikár, elkínzott testét felkiáltó jelként a világ elé állítani a háború elleni tiltakozás szuperlatívuszában. Ezt mi mai jelszóval így mondjuk: "Make love, not War!". A költő 1944-ben így fogalmazta:

"Alszik a tábor, látod-e, drága, suhognak az álmok,
horkan a felriadó, megfordul a szűk helyen és már
újra elalszik, s fénylik az arca. Csak én ülök ébren,
féligszítt cigarettát érzek a számban a csókod
íze helyett, és nem jön az álom, az enyhet adó, mert
nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár."

(Hetedik ecloga)

A Radnóti-szoborban az alak technikailag hagyományos mintázása és az értelmező kísérő elemek nyersanyaga a Professzoréhoz fogható összjátékot alakít ki, de nemcsak a téma más, hanem a cél is. Az utcakő, kockakő talapzata, a fakorlát a magányos figura interpretációját szolgálja. A bronzszobor líraian finom, szűkszavú mintázása nem hagy közömbösen egyetlen részletet sem: a lehajló fej nézetenként változó, mégis egységbe fonódó hangulati árnyalatot sugároz, szomorúságot és tanácstalanságot, mindent tudomásul vevő bölcsességet, belső elhatárolódást a rákényszerített külvilágtól s az egyre távolabbra kerülő világ figyelő, rögzítő megítélését.

A költőportré témája az eredetileg választott megoldás és technika révén lett politikai tartalmú portréremekmű.

Ugyanez vonatkozik a más módon megközelített Derkovits-témára. Nyitott ablak előtt, belső térben áll az egész alakos figura, mellette vaskályha. Míg a Radnóti-szobor hatásához hozzátartozik az, amit a költő sorsáról, utolsó verseinek előkerüléséről tudunk, a Derkovits-emlék motívumai a festő képeire és életkörülményeire apellálnak. A derkovitsi képalkotásban a nyitott vagy zárt ablak térválasztó üveges ajtó mindig a belső és külső világ tárgyiasan konkrét és egyuttal jelképes szétválasztása-összekapcsolása. Aligha lehetett volna plasztikailag szemléletesebb motívumot találni a festő oeuvre-jéből alakjának jellemzésére, térbe állítására.[4]

Varga belekomponálja művébe a tűzfal motívumot, jelezvén a korszak munkáskörnyezetét, a külvárost; a vaskályha is legalább ennyire találó, hiszen attribútum-jellegű következetességel jelenik meg a harmincas-negyvenes évek szocialista művészeinél a munkáslakás, sőt a börtönbelső velejárójaként.

A magyméretű Derkovitson már nincs meg a vaskályha, a szabadtéri elhelyezésnek ellentmondott volna az interieur-ábrázolás... de megfelelő magasságban ott van a kályhacső helye. Az így teremtett életkép, az ecsetet kézbentartó, magasra nyúlt, meggyötört festő portréalakjában teljesedik ki.

Az ismét más feladatra vállalkozó Újpesti partizánemlékmű az előbbieket összevetve bizonyítja, hogy e szobrok leginkább közös vonása eszköz cél viszonyának rokon szemléletű kialakítása. Partizán: nem fegyverrel kiálló, nyílt küzdelemben ábrázolt hös - úgy nem lehetett volna jellemezni olyan partizáncsoportot, amelynek (földrajzi helyzeténél fogva) nem volt kapcsolata katonai alakulatokkal.

Varga Partizánja a deszkapalánkba szinte beleolvadó, domborművű alak aki védi a házat, a gyárat, az embereket, házról házra találja meg a teendőjét. S mindez nekünk, magyaroknak, egy géniusz proletárköltőnk (József Attila) sorait idézi fel a Küvárosi éj-ből:

[4] Derkovits. 1970. Bronz, aluminium. 80 cm. Leningrád, Ermitázs

"Az úton rendőr, motyogó munkás.
Röpcédulákkal egy-egy elvtárs
iramlik át.
Kutyaként szimatol előre
és mint a macska, fülel hátra;
kerülő útja minden lámpa."

A felállított emlékművön - a tervtől eltérően - a palánk helyébe könnyedén elegáns vasbeton háttér került. A kitárt karú, hozzá simuló alak mozdulata a keresztfa nélküli "corpus" asszociációján és az idézett vershangulaton kívül mást is jelent... amit a szobrász a kontraszt-effektussal ért el: az alak sötét sziluettjének és a világosszürke háttérnek ellentmondása korántsem csak külső formai kérdés, hanem a tartalomra, a témára is ható módosítás: a palánkhoz rejtőzve simuló férfialak itt célponttá lesz.

Az asszociatív tárgyi elemeknek és a portréfigurának újabb találkozása a Károlyi Mihály-emlékmű. A Kossuth-téren elhelyezett álló alak fölé gótikusan csúcsíves keret magasodik: utalás a magyar Parlament gótizáló elemeire, utalás a tartós (feudalizmus korának) korstílusra. És ebben a keretben, szinte kilépve-kimozdulva belőle, úgy áll a Károlyi Mihály (Magyarország első köztársasági elnökének) alakja, mint egy 1918-as múlt-jelen viszony megtestesítője: minden mozzanatában a térhez-időhöz kötött történeti összefüggést példázza. Ez a szobor, szűkszavú motívumai ellenére, talán közvetlenebbül illusztratív, mint az előbb említettek, azt is bizonyítva, hogyan képes Varga Imre a legjellemzőbb mozzanatra, a legfrappánsabb ötletre rátalálni, amellyel a témát térben-időben konkretizálja.[5]

A Károlyi-emlékmű az 1918-as forradalmi átalakulás ellentmondásainak mai értelmezését önti formába (lásd a nem-találkozó ívet) s teszi ezt úgy, ahogyan a Radnóti vagy a Derkovits pátosztól mentes mai mementó lett, s ahogyan a Partizánban az újpestiek mozgalma is a mai történelmi ismeretek és viszonyítás alapján idéződik fel.

A gótikus ívkeret lakonikus (tömör, velős) szellemessége a témát körüljáró, az abból kiinduló fantázia terméke. Nem kevésbé az mint a Kulich Gyula-emlékmű száradó, de még élő fája, ahol talán több és intenzívebb a részletekben is elmerülni tudó plasztikai lelemény.

A halott áldozat egybefonódik a fatörzzsel, de ki is bomlik abból, a halott gyökerek, halott ágak vészes jeleket, zaklatott kavargásból kibomló horogkeresztet formálnak, a fa koronája meg az élet nyomát, leveleit hordja. A szobor a már bekövetkezett pusztítás-pusztulás és a még pislákoló élet iszonyú kataklizmáját idézi fel. A fa motívum sajátos tartalmat kap a halálra ítélt életfájában, s a tragikum mélysége a fatörzs és az áldozat összefonódásában tetőzik. Ismét más formai tartalmi ötletből fakadt az 1975-ben Mohácson felállított Lenin-emlékmű. Ez az alkotás azért különösen figyelemreméltó, mert maga a téma rendkívül kötötten él a köztudatban (még ha csak a "tanulni, tanulni, tanulni!" iskolás jelszóról van is szó). Eltérek most attól, hogy milyennek minősíthetők az eddigi Lenin-emlékművek, hiszen mindannyian többé-kevésbé ugyanazt a méltóságteljes figurát idézzük magunk elé már a név puszta hallásakor. Ebben a témakörben különösen nehéz egy hérosztípushoz képest "deheroizált", köznapi embert teremteni... de Varga Imrének ez (is!) sikerült.

A talapzat: lépcső. A bal felső oldalon felállított póznán Lenin-fejes hatalmas zászló lobog, és emberléptékű a lépcsőn lefelé jövő Lenin-alak. E kettős Lenin-ábrázolásban a zászló rímel a jelszóvá, emblémává lett Lenin-fogalommal, és ott van az emberek között mozgó ember-Lenin, a fogalom bázisa. Ez a szobor már többrendben lazít a dogmákon, mert túllép

[5] Károlyi Mihály. 1975. Bronz, 210 cm. Budapest

egy nemzetközileg meggyökeresedett emlékmű-konvención, mégpedig olymódon, hogy az adott téma több rétegét volt képes plasztikailag feldolgozni egyazon műben.

Az Erőltetett menet és a Babij Jar című munkákat az időrendi sorrenden kívül a halálmotívum is egybekapcsolja.

Az első munka a Babij Jar közvetlen előzményének tekinthető, mert míg az említett szobor magát az értelmetlen és rettenetes halált jeleníti meg, addig az Erőltett menet a halál előtti pillanatokat, esetleg órákat sűríti magába. Ez a munka az akarat és az ösztön erejét mutatja a már földdel érintkező tömbtől elinduló és előre haladva felfeszülő ívvel, mely a lábak "növekedésével" egyre inkább alakokká formálja a maga mögött vonszolt tehetetlen tömeget. A menetbe vonulók fekvő, tégla alakú, horizontálisan feszített tömbjében jut kifejezésre sorsuk és élniakarásuk azonossága.

A Babij Jar szikláiról élettelenül alázuhanó testek tömegében a kiszolgáltatottság és a pusztulás sorsközösségének vertikális képi megjelenítésével találkozunk. Az ólomból és kőből kialakított mű megrendítő hatása növeli monumentálissá önmagát. Úgy érzem, a megcsonkított és tehetetlen testek tömegét szemlélve nem véletlenül jut eszünkbe a "corpus" szó, hiszen ehhez mindjárt a "corpus delicti" - vagyis a "bűntárgy", a "bűnjel" képzete is felidéződik. Ugyanakkor a Krisztus- testek sokszorozása a szenvedés szavakkal meg nem nevezhető mértékét és tömegességét hivatott fölidézni, egyben eltörölhetetlen bűnjele az emberírtás mérhetetlenné aljasulásának.

A Hősi emlékmű esetében már a cím megválasztásával is Varga utal az ábrázolás groteszkségére, mely uo. fájdalmasan vádló, mint a szobor csonka figurája. Ez a mű - a megszokott gyakorlattal szemben - azt ábrázolja, hogy mivé lehet az ember, ha háborús hősöket akar teremteni.[6]

Az egyéni stílus kanonizálódása, kiüresedése felé mutat viszont Varga Imre egy-két legújabban készült nagyméretű műve. Az Alapító monolit bazalttömbre helyezett, hajlított, szögecselt krómacél palástja koronázási jelvényei a különböző anyagokkal folytatott virtuóz játéknak minősülnek - de nem többnek!

Újabban Varga gigantikus, többszörös életnagyságú szobrokat is alkot. Csakhogy a kőbányai Atheneum nyomda udvarán lévő több méteres gépszobor - a sisakos Athéné-fej, már inkább egy helyét nem lelő szirén képzetét kelti kolosszális méreteivel, riasztóan kifejezéstelen arcával... a monumentalitás gigantomániájának is mondhatnám.

A Széchenyi, a meghasonlottság léckeretbe zárt, összeláncolt, széthulló testrészekkel megjelenülő szobra az előbbiekkel rokon tüneteket mutat. A többszörösen életnagyságú Ikarosz-szobor, mely az antik mítosz hősét mai sárkányrepülőként mutatja be, délceg röpte ellenére is csak a Prométheusz-gondolat égi parafrázisa marad.

Azonban bárhogyan is legyen, Varga Imre szobrászatának "görcsoldó", dogmákat lazító szerepe, köztéri plasztikáinak "faltörő kos" jellege vitathatatlan. Aktív jelenléte a magyar szobrászatban 1965 óta érezhető, hatása az utóbbi években (ha közvetetten is) kimutatható. Az akadémikus, klasszicizáló naturamintázás, az erőltetetten és külsőségesen patetikus emlékműszobrászat nemzeti és nemzetközi bálványainak frontját kellett áttörnie egy új szemléletű, technikailag korszerűbb szobrásznemzedéknek, melynek egyik élharcosa Varga Imre - akinek szuverén, de egyben determinált életművének további alakulásához bort, búzát és békességes alkotást kíván minden becsületes műélvező.

Képek jegyzéke

[6] Hősi emlékmű. 1969. Bronz. 34 cm. A Kulturális Minisztérium tulajdona

1. Madách
2. Prométheusz
3. A professzor
4. Károlyi Mihály
5. Hősi emlékmű

Varga Imre- sculptor revoluționar al dogmelor

Caracteristicile principale ale sculptorului sunt modul de pătrundere proprie în lumea formelor, o bogată și complexă tehnologie și o vizualizare sentimentală a omului.

Transpunerea formelor într-o modalitate simbolistă este caracteristică a întregii lui creativități. Talentul lui Varga se remarcă din fragedă copilărie fiind invitat la vârsta de 13 ani să participe cu o pictură la Paris. După terminarea celui de-al doilea război mondial în anul 1950 devine student al Academiei de Arte Frumoase la secția sulptură și la 33 de ani membru al Uniunii Artiștilor Plastici maghiari. În 1969 de la "sculptor sudor" ajunge la decorația Munkacsy gradul III, iar în 1973 primește decorația Kosuth.

În operele lui Varga materialele sunt alese după tematica pe care și-a propuso: ghips, lemn, bronz, cupru, fier sudat, plumb, crom-oțel aurit, sticlă, beton, material plastic, porțelan, marmură...

Lucrările lui Varga Imre, sunt prezentate în multe piețe publice, muzee și instituții de cultură din străinătate: Antwerpen, Oslo, Leningrad, Norvegia; cât și în țară (Budapesta, Békéscsaba, Mahács, Szombathely, Salgotarján, Baja, Debrecsen, Tihany).....

Lista lucrărilor

1. Madách 1965, bronz, h= 78 cm, proprietatea Muzeului Kiscelli.
2. Prometeu 1965 sudură de oțel cromat. h=420 cm, proprietatea Muzeului Middelheim din Antwerpen.
3. Profesorul 1969, h=230 cm, proprietatea Muzeului din Antwerpen.
4.Derkovits 1970, bronz, aluminiu, h=80 cm, proprietatea Muzeului Ermitage din Levingrad.
5. Károlyi Mihály, 1975, bronz, h=210 cm, proprietatea Muzeului de artă din Budapesta.
6. Monumentul eroilor, 1969, bronz h=34 cm, proprietatea Ministerului Culturii, Budapesta.

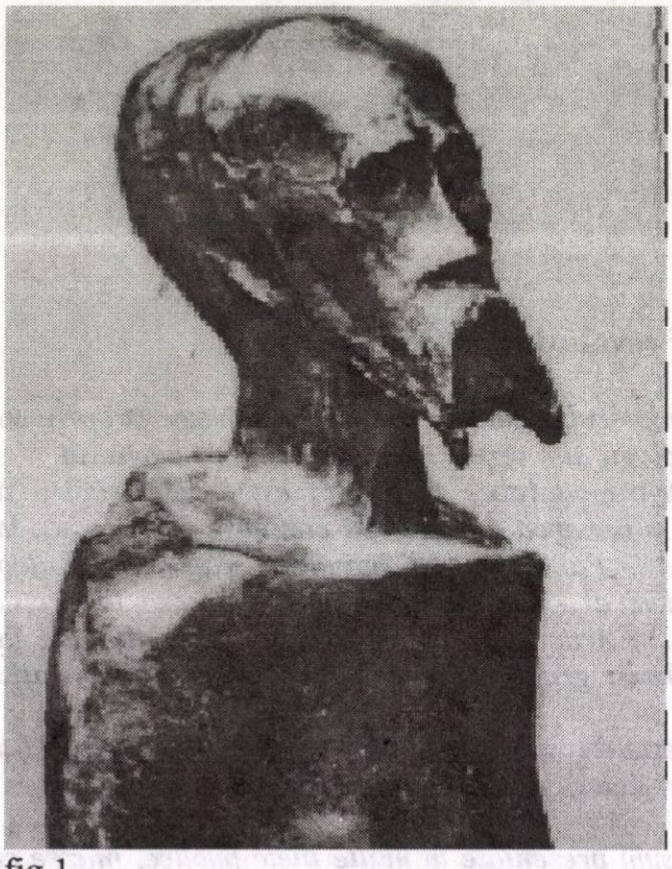

fig.1

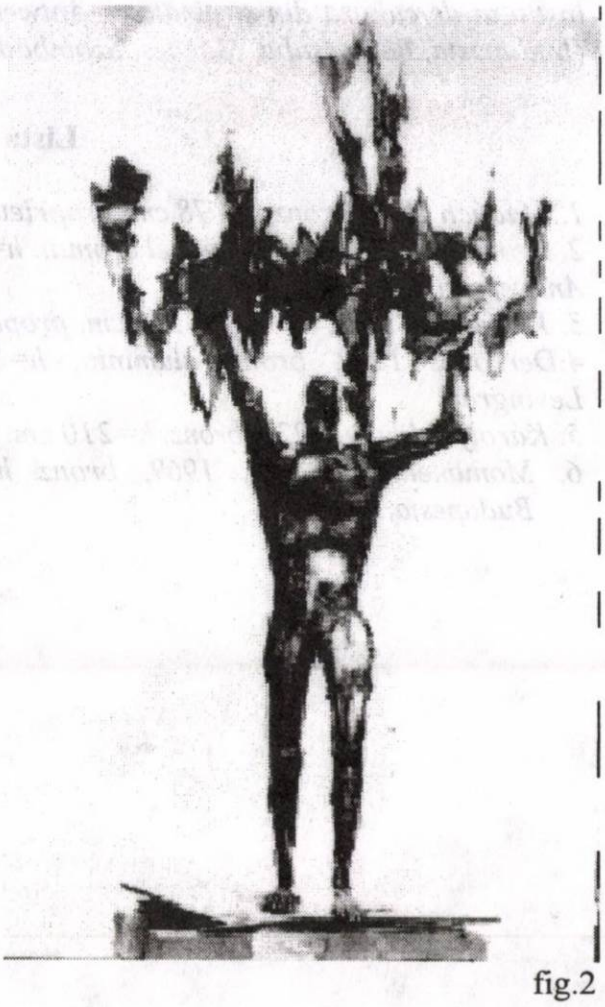

fig.2

fig.3

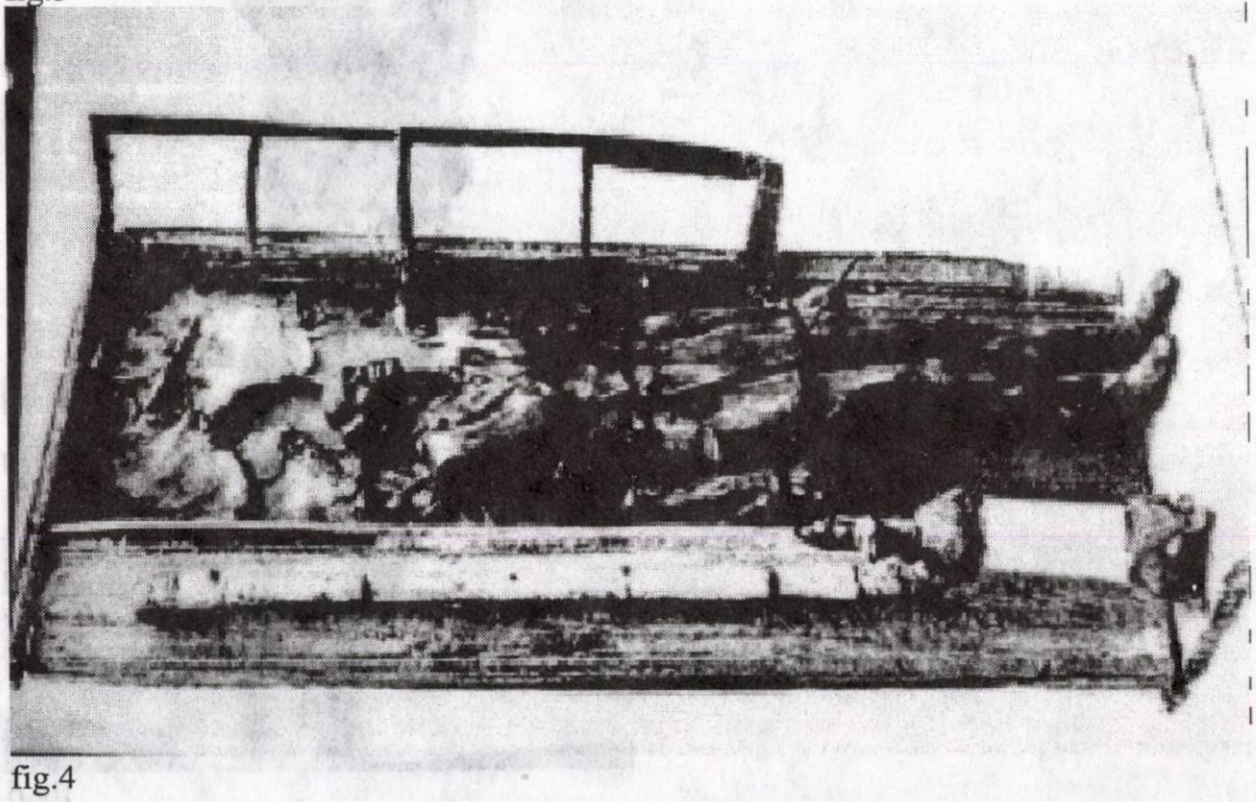

fig.4

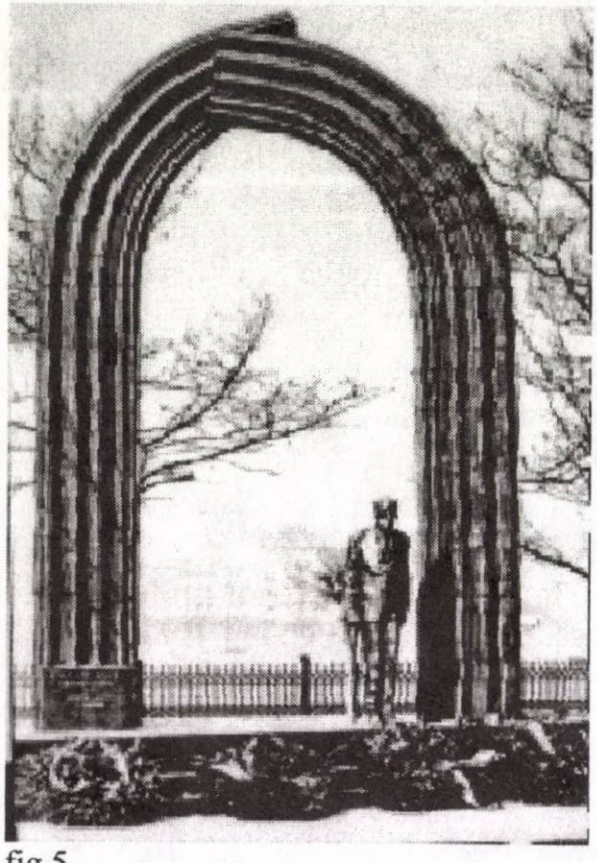

fig.5

fig.6

Simboluri tradiţionale în nunta românească

Daniela Oltean

În complexul de acte ceremoniale nupţiale, făcând implicit parte din ritualurile specifice acestui moment major din existenţa umană, simbolurile tradiţionale s-au constituit în componente perene, care prin trăsături şi atribute deţineau în spectacolul nunţii roluri bine determinate.

Chiar dacă la prima percepţie pot părea doar elemente de recuzită, prin perpetuare şi valoare artistică, prin semnificaţia pe care o deţin în cadrul ceremonialului nupţial, ele au căpătat puterea unor simboluri fără de care desfăşurarea nunţii era socotită imposibilă.

Aceste simboluri erau şi o oglindă a stării sociale şi materiale a celor două familii care se înrudeau, prin faptul că numărul lor sau măiestria cu care erau lucrate dovedeau din ce categorie socială fac parte tinerii miri. Dar competiţia dintre familiile unei comunităţi, dorinţa de a fi mai presus decât "ceilalţi", "fala", au determinat ca indiferent de situaţia materială, familiile care pregăteau nunta să facă eforturi uneori peste posibilităţile lor materiale, pentru ca nunta lor să fie " cea mai mare din sat".

Spre exemplu, numărul şi mărimea colacilor de nuntă au crescut tot mai mult, steagul de nuntă a devenit tot mai "înstruţat", cununa miresei mult mai decorată cu podoabe din ce în ce mai " lucitoare", zestrea fetei tot mai bogată.

Luând în dezbatere trei simboluri cu importanţă primară în ritualurile ce însoţesc întregul complex nupţial, respectiv *cununa miresei, colacii şi steagul de nuntă* , se constată că în alcătuirea acestor elemente, chiar dacă vine uneori în contradicţie cu tradiţia, primează caracterul estetic şi cantitativ, pentru obţinerea unei relaţii echivalente cu frumos-mult, desigur fără pierderea valorii simbolice.

Cununa, steagul şi colacii se regăsesc în mod obligatoriu şi în oraţiile de nuntă cu caracter specific pentru fiecare ritual, fie că e vorba de "cântecul miresii", "danţul stegaşilor" sau "giucatu colacilor".

Cununa miresei denotă un simbolism al principiului feminin, fiind în dese cazuri asociată cu cercul ocrotitor, cu soarele şi fecunditatea. Se cunoaşte faptul că în cadrul simbolic cercul semnifică perfecţiunea, omogenitatea, remarcându-se legătura aproape universală a cercului şi a altor figuri rotunde, cu principiul feminin. Această latură a simbolismului ei aproprie cununa de semnificaţiile rituale ale colacului.

La majoritatea popoarelor lumii, cercului i se atribuiau puteri magice de apărare. Puteri similare erau atribuite şi cununii miresei, care deseori era păstrată pentru a aduce fericire în căsătorie."Ea se punea în leagănul copilului ca să crească sănătos, prin ea se mulgea vaca pentru a nu se lua mana laptelui, se folosea pentru alungarea norilor de grindină etc."[1]

Această podoabă pentru cap oferită învingătorilor şi purtată de regi şi împăraţi, transformă pentru câteva ore o tânără fată într-o "împărăteasă" care se află în centrul atenţiei tuturor şi care purtând acest simbol al puterii devine ea însăşi o persoană puternică, "de seamă".

"Înălţatu împărat tânăr
Şi înălţata împărătească tânără."

"Mireasă cununa ta

---

[1] Ivan Evseev, Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească, Ed.Amarcord, Timişoara, 1997, p.104.

S-a impus ca regina!
N-o fi cine o purta
Bărbatu nu te-o lăsa!"

"Ia s-asculte toată casa
Ce ne spune, împărăteasa!...
Cu cunună ca o zână
Şi cu nume de regină!"

Dar cununa marchează şi "caracterul transcendent al unei împliniri. Forma ei circulară indică perfecţiunea şi participarea la natura cerească"...[2]

"Miresucă, miresucă
Ţî să cade cu cunună
Ca şi cerului cu lună;
Ţî să cade cu mărgele
Ca şi cerului cu stele !"[3]

În ritualurile medievale simbolurile principale în celebrarea consfinţirii căsătoriei erau: vălul, inelul şi coroana. "Vălul simbolizează voinţa şi rugăciunea fecioarei de a fi ferită de orice pângărire..., inelul simbolizează ataşamentul la credinţă: semnul Duhului Sfânt, pentru ca să te numeşti mireasa lui Hristos".[4]

Semnificând legătura puternică ce se creea între fecioară şi Divinitate, între pământesc şi ceresc, episcopul punea pe capul tinerei fete coroana spunând:

"Primeşte pe creştet un semn de la Hristos
Pentru ca să-i devii mireasă
Şi de vei rămâne în această stare
Pe veci vei fi cununată".[5]

În tradiţia populară românească cununa este simbolul şi totodată mărturia elocventă a purităţii şi virginităţii tinerei fete, care o dată cu nunta păşeşte într-o nouă etapă a vieţii şi într-o nouă ipostază socială, aceea de femeie măritată, însuşindu-şi astfel toate obligaţiile şi responsabilităţile ce-i revin. Ceremonialul schimbării cununii cu "zadia de nevastă" şi oraţiile care-l însoţesc, marchează această trecere într-o nouă etapă a vieţii, punând în evidenţă diferenţele majore dintre cele două stări sociale, fată-nevastă, atenţionând şi prevenind asupra greutăţilor pe care tânăra fată devenind femeie şi soţie le va avea de înfruntat.

Acest rol al iniţierii şi pregătirii miresei pentru viaţa nouă în care păşeşte, revine îndeosebi naşelor sale de cununie, acestea fiind cele care îi pun pe cap cununa de mireasă, tot naşele schimbându-i cununa fecioriei cu "zadia nevestei":

"Mireasă cununa ta
Împletită-i mânânţă-l
Şi purtată-i puţântel.
Roagă-te naşelor tale
Să o-mpletească mai tare,
Să o-mpletească mai rar,

[2] J.Chevalier, A.Gheerbrant, Dicţionar de simboluri, vol.I, Ed.Artemis, Bucureşti, 1994, p.371
[3] D.Pop, Folclor din zona Codrului, Baia Mare, 1978, p.257
[4] J.Chevalier, *op.cit.*, p.374
[5] J.Chevalier, *op.cit.*, p.374

Să o porți barăm un an! "(Câmpia Someşului)

"Ie-ți mireasă rămas bun,
De la scumpa ta cunună,
Care ti-o făcut mireasă
Şi-ți dă nume de nevastă!
Care-ți învălue păru,
Astăzi cu chischineu "(Bulciugul miresei, Țara Oaşului)

Reprezentând un semn al virtuții şi fecioriei, cununa era purtată doar de "fetele mari", iar în cazul în care se mărita o văduvă, ea"nu îmblă cu cunună pe cap, ci e legată. De asemenea dacă fata nu mai e pruncă, e tăroasă, adecă a păcătuit cu cineva şi această stare e evidentă ".[6]

În Țara Oaşului găteala capului la mireasă se constituie din două categorii de elemente distincte:

1-părul, împletit după o tehnică arhaică, într-o structură cu totul particulară şi originală, neîntâlnită în nici o altă parte a țării;

2-seria elementelor de împodobire:cunună, zgărzi,, salbe de bani, şiruri de mărgele, flori artificiale şi naturale.

Toate aceste elemente de podoabă constituie împreună un ansamblu decorativ complex dar unitar, cusut cu cea mai mare grijă peste întreaga împletitură a părului.

"Cea mai îndemânatică meşteriță consacră cel puțin cinci-şase ore de lucru numai pentru împletirea părului şi tot atâta pentru aranjarea elementelor de podoabă".[7]

Cununa miresei, în formă tronconică, era confecționată din lână sau catifea, având o înălțime de 15-20 cm. Pe acest fond erau aplicate zgărzile (sau fodrele) şi barşonele, în două forme distincte: unele drepte şi lungi până la 30-40 cm, altele cu marginile colțurate, rânduite în alternanțe de forme şi decor, separate prin şiruri de mărgele, salbe de bani("husoşi"), "bumbuşti" din flori artificiale şi "struțuri" din flori naturale.

În policromia acestor elemente, alb, galben, verde, albastru, predomină culoarea roşu.

Găteala miresei odată finalizată, o aduce pe tânăra fată în centrul atenției tuturor, urmând ca ea să participe activ la toate ritualurile specifice nunții. Dansul miresei cu fetele din sat, cu participare exclusiv feminină, este însoțit de orații care o îndeamnă spre meditație asupra urmărilor actului la care s-a angajat:

"Măi Mări de-acum-nainte,
Cărările ți-s oprite
Numai două-s nepostite:
În grădină după casă,
La fântână, după apă,
Şi la mă-ta câte-odată!"(Țara Oaşului)

sau

"Mireasă nu hi nebună
A zbghera după cunună!
Lasă-zbghere celelalte,
C-o rămas nemăritate!..."

[6] I.Muşlea, *Cercetări folclorice în Țara Oaşului*, 1932, p.153
[7] Gh.Focşa, *Spectacolul nunții în Țara Oaşului*, manuscris

"Mireasă cununa ta,
Sta în cui ş-o rugina!"

"Ştiu că-n locu cununii
Fi-or multe lacrimii...
În locul mărgelelor
Fi-or dosul palmelor...!"

Din categora simbolurilor tradiţionale caracteristice nunţii (şi nu numai), fac parte şi *colacii*. Reproducând forma"geoidă a divinităţii primordiale", respectiv sfera originară, colacul ritual este"simbolul Soarelui sau al Lunii, semnificaţie susţinută prin ornamentele sale care transfigurează o hierogamie cosmică".[8] Prin aceste atribute colacul, la fel ca şi cununa, stabileşte legăturile dintre cer şi pământ, dintre Divinitate şi oameni.

În tradiţia românească colacul este simbolul fertilităţii, belşugului, fiind nelipsit din ritualul nunţii, unde "are multiple semnificaţii simbolice"(Soare, Lună , vulvă feminină, etc.) şi funcţii magico-rituale".[9]

Colacul este cel care a dat numele său momentului de întâlnire a mirelui cu mireasa, însoţit de urări şi schimburi de colaci, moment numit colăcărie.

În Ţara Oaşului pregătirea colacilor pentru nuntă se constituie într-o adevărată artă menită să pună în evidenţă iscusinţa şi talentul artistic al creatoarelor.

Însoţind pe parcursul nunţii diferitele ritualuri, colacii sunt clasificaţi în: colacii mirelui, colacii miresei, colacii "puilor miresei", colacii nănaşilor, colacii verişorilor, colacii soarelui, oferinduli-se chiar un moment special numit "giocul colacilor". După căsătoria religioasă, ajunşi la casa miresei, doi feciori ţin în mână colacii de la cununie pe sub care trec mirele, mireasa şi naşii. Intrând în casă înconjoară cu toţii masa, stegaşul lovind cu steagul în masă, pentru aducerea colacilor. Urmează "răspunsul colacilor", tarostele zicând:

"Hei, socăciţă hăi,
Ce-i a-mpăratului ş-a'mpărătesî
Să hi-e pe faţa mesî!"

Se aduc cei doi colaci mari şi se aşează pe masă. Socrii mirelui aruncă colacii în sus lovindu-i de meşter-grindă, ţâpurind:

"Nici-i Turu tulburat
Nici mnirele supărat!
Nici-i Valea tulburată
Nici mnireasa supărată!"

Bătaia colacilor de grindă continuă, iar nuntaşii chiuiesc adresându-se mirelui şi miresei:

"Dă cu colacii de grindă,
Ca mnireasa noastră-i mândră! "[10]

Ion Muşlea descria acest ritual în urma cercetărilor efectuate în Ţara Oaşului, oferind ca exemplu ceremonialul unei nunţi din localitatea Bicsad. "Aici se pune un scaun înaintea casei, pe care se aşează o "ştergură", o pâine de grâu, şi un "uol cu apă"..."tarostea" strigă:

"Să zină doi veri la colac!"

[8] Ivan Evseev, *op.cit.*, p.91
[9] Ivan Evseev, *op.cit.*, p.91
[10] V.Scurtu, Cercetări folclorice în Ugocea românească, 1942, p.48-49

Acestor doi veri, cari trebuie să fie feciori, li se dă să ție un colac în mâinile ridicate sus. Pe subt el trec, de trei ori, mirele şi mireasa cu stegarul şi nănaşii, înconjurând scaunul. Rostul feciorilor veri este ca şi mirele şi mireasa să fie aşa de legați între ei cum sunt verii. Apoi colacul e rupt şi o fetiță de vreo 10-12 ani aruncă grâu peste miri"[11]

Jocul colacilor este similar cu cel din Ugocea, ei fiind aruncați în grindă de către soacra mare, care țâpureşte:

"Supăratu-i mnirele?
Că rămân drăguțele,
Da-i voioasă mnireasa,
Că l-o putut căpăta"!

Dintre multiplele categorii de colaci implicați în ceremonialul complex al nunții, un loc de frunte îl dețin colacii mirilor, "cei care au crescut treptat într-o jumătate de veac din secolul XX, de la un kilogram de cocă fiecare, până la opt, chiar zece kilograme unul în prezent (n.n. 1988), condamnând soacra mare, obligată să-i joace cântând, horind, şi țâpurind, la eforturi fizice suplimentare".[12]

Colacii mirilor, având diametrul de şasezeci-şaptezeci centimetrii, reprezintă exemplul cel mai elocvent al bogăției şi expresivității plastice şi estetice a motivelor ornamentale, făurite din cocă de grâu, într-o varietate de elemente decorative: vegetale, avimorfe, geometrice, creştine.

Atenția care este acordată confecționării acestora se reflectă şi în orațiile de nuntă:

"Mireasa s-a lăudat că precum ai ei colaci, alții nu-s în sat!
-Vrem să vedem că ci-o făcut!
S-o dus la meşterul de lut,
I-o făcut două roate da s-a rupt!
S-o dus la meşterul de lemn,
I-o făcut, nu i-o plăcut!
Da s-a dus la Negreşti,
Ş-o cumpărat făină nulaşă
Ş-o făcut doi colăcei
La doi pruncuți tinerei!
Di i-o copt la lemn di fag,
Or trăii mirii cu drag!
Di i-o copt la lemn de plop,
Or trăi mirii cu foc!
Colăcaşi ca două flori,
Miri ca două cototori..."[13]

După "giocul colacilor" sau "dansul colacilor miresei", urmează un alt ritual arhaic numit "colacul puiului miresei", când la fiecare nuntă din Țara Oaşului, fără excepție, în brațele miresei era adus "un cocon" cu vârsta cuprinsă între 1 şi 5 ani. Acesta primea din partea miresei un colac confecționat special pentru acest episod din ceremonialul nunții. Obiceiul semnifica dorința vie a bărbaților oşeni ca nevestele lor să nască, dacă se poate, numai "coconi", adică prunci de sex masculin.

[11] I.Muşlea, *op.cit.*, p.156
[12] Gh.Focşa, *op.cit.*, manuscris
[13] Gh.Focşa, *op.cit.*

După ritualul tipic, stegarul lovea cu bățul de la steag în masa de onoare, scutura steagul în vânt deslănțuind clinchetul numeroșilor săi clopoței, obținând astfel atenția nuntașilor, pentru a da apoi cuvântul "tarostelui"care striga:

"Măi socăcițe măi!
Măi gazdele căşii măi!
Colacii puilor miresii
Să vie pe fața mesii!"[14]

Supraviețuirea unui substrat arhaic al credințelor precreştine, reprezentate îndeosebi prin cultul soarelui şi fertilității, este ilustrată de "colacul soarelui" prin care mirii privesc la ieşirea lor din biserică către soare, astrul dătător de viață, pe care desigur şi-o doresc cât mai bogată şi mai luminoasă.

După ce mireasa priveşte prin colac către soare, îl oferă mirelui care face acelaşi lucru, "să aibă prunci frumoşi şi strălucitori ca soarele". Colacul este trecut după confecționare prin jugul boilor, pentru ca tinerii căsătoriți "să tragă împreună cum trag boii în jug".

Între colac şi *steagul de nuntă*, asociate frecvent în ceremonialul nupțial, poate fi remarcată o relație de dependență. "Aceeaşi idee a divinității primordiale ca divinitate feminină apare... în ritualul împerechierii simbolice a substitutelor mirelui (brad, steag, băț înflorat) şi ale miresei (măr, colac, taler...)". Împerecherea simbolică se realiza prin "implântarea bradului în colac şi a steagului de nuntă în măr, petrecerea bățului înflorat prin colacul găurit, spargerea talerului miresei, întors cu fața în jos, dintr-o lovitură cu prăjina steagului de nuntă etc."[15]

La chemarea stegaşului, se aducea pe masă "talerul miresei, o farfurie mică de lemn, care se aşează întoarsă pe masă. Stegaşul o izbeşte cu steagul şi dintr-o lovitură trebuie să o crepe, căci astfel rămâne de râs: o aluzie la rolul mirelui în noaptea nunții".[16]

Această împerechere simbolică în Țara Oaşului se realiza şi prin unirea celor doi colaci ai mirilor cu o "oiagă de pălincă", numită şi "osia carului", care la final revenea stegarului. Gestul unirii dintre colac şi steag, reprezintă o "imagine simbol a acelei axis mundi care uneşte Cerul patern cu Pământul matern într-o "nuntire" a elementelor cosmogonice".[17] În cele mai dese cazuri stegarul ține steagul deasupra capului, "adresând în felul acesta un apel către cer, el creează o legătură între ceresc şi pământesc".[18]

În tradiția românească alaiul nupțial avea obligatoriu în frunte steagul, asociind această imagine cu aceea a unei oştiri care are în frunte stindardul de luptă. Chiar S. Fl. Marian remarcă că în Transilvania steagul de nuntă e luat drept simbol al eroismului. El era purtat de către un călăreț voinic, numit "stegariu" sau "stegieş", care o aduce pe mireasă la mire, fapt ce echivala cu un "război de cucerire" pe care-l poartă având în frunte stindardul de luptă.

În Țara Oaşului "stegaşul" este urmat îndeaproape de o ceată de feciori care fac parte din "oastea" mirelui. Apropriindu-se de casa miresei, aleargă în goană spre aceasta, trecând peste grupul de feciori din "oastea" miresei care încearcă să-i oprească, şi luptând cu unele socăcițe care fac mari eforturi să le răpească steagul. Paza atentă şi energică a steagului este o îndatorire a stegaşului şi a cetei sale, deoarece în cazul în care i se răpeşte

---

[14] *Ibidem*
[15] L.Stan,"Întemeierea adăposturilor spiritului între gestul sacru şi actul natural", în REF, Tomul 42, 1-2, 1997, p.151.
[16] V.Scurtu, *op.cit.*, p.49
[17] L.Stan, *op.cit.*, p.151
[18] J.Chevalier, *op.cit.*, vol.III, p.264

steagul, el este făcut de ruşine şi obligat să-l răscumpere cu o mare cantitate de băutură. În acele momente de lupte cu obstacolele, mireasa, care a privit din fereastră printr-un colac spre stegaş, dispare ascunsă de cei din jurul ei.

Cu vigilență, repeziciune şi voinicie, ceata de feciori din "oastea" mirelui pătrunde în graba mare în casă, răscolind peste tot în căutarea miresei. Ascunderea miresei are şi rolul de a mai prelungi pentru puțin timp şederea ei în casa părintească şi implicit plecarea spre o nouă casă şi un nou statut social, acela de soție, căci mireasa:

"Când tre steagu peste prag,
O-nceput ş-o lăcrămat,
Sămn că tăte s-o gătat!
C-o agiuns căsătorie,
Care rumpe pretenie,
De la fete şi feciori,
De la danț, din sărbători!
Şî de-acum ti-i bucura,
Mai puțân, nu atâta!
Bărbatu nu ti-o lăsa!"(Bulciugul miresei, Țara Oaşului).

În terminologia ceremonialului nunții cuvântul "oaste" apare frecvent, fie că este vorba despre nuntaşii mirelui sau cei ai miresei, cu precădere atunci când semnifică ceata de feciori care însoțeşte mirele, adică pe"împăratu".

"Gazdele căşii, lărgiți curțile împărătesei să-ncapă oastea împăratului".

"Lărgiți-vă casa,
Că n-i mare oastia!"

"Eu te-ntreb stegaş iubit,
Cu mare oasta-i venit?"(Țara Oaşului)

Pentru invitarea la nuntă se folosea de asemenea un steag sau un "palțău cu perț", purtat în ajunul nunții din casă în casă de către un om mai sărac din sat care spunea:"Vă pofteşte mnirele(mnireasa) să poftiț pe mâni la nuntă".[19] Chemători la nuntă puteau fi şi doi feciori care aveau "botă cu zurgalauă şi perț şi împlau din casă în casă şî-i pofte la nuntă scuturând botile:

"Vă pofteşte 'nălțatu-mpărat
Şî-'nălțata 'mpărătiasă,
Să poftiți pe zâua de mâni:
La on scaun de hodină,
La on păhar de băutură,
La mai multă voie bună!"[20]

Chemarea la nuntă însoțită de "palțău" se practica şi în zona Codrului, cu orații specifice:

"Dacă nu-mi credeți mie
Şi-acestui fecior de omenie,
Credeți palțăului înstruțat,
Că cinstitul mire ni l-a dat,
Şi năframă de mătasă,

[19] V.Scurtu,_*op.cit*_., p.49
[20] *Ibidem*

Că-i de la cinstita mireasă,
Şi cu-n struţ de busuioc
Să zicem cu toţii:
Să ne deie Dumnezeu noroc..." [21]

Adevărata artă a creaţiei populare se regăseşte însă în confecţionarea steagului de nuntă. "Sarcina iniţiativei şi a organizării realizării steagului revine direct "stegarului" sau "stegaşului", unul dintre verişorii "dulci" ai mirelui. În multe cazuri sunt doi, trei şi chiar patru stegaşi, toţi feciori dintre verişorii mirelui în primul rând, dar şi dintre ai miresei când sunt mai mulţi".[22] Dar unul singur are responsabilitatea principală, pregătind materialele necesare împodobirii steagului şi invitând "druştele" la lucru. Acestea, în număr de 6 până la 12 fete mari, cu vârsta între 15 şi 19 ani, sunt selecţionate după criterii de frumuseţe, vrednicie, pricepere şi bună reputaţie morală în sat. Ele se adună la casa mirelui, cu o seară înaintea zilei de nuntă.

Pentru confecţionarea steagului, stegaşul procură "bota, verdeaţa, hârtia creponată, gheme cu aţă din cânepă şi bumbac, câteva cuie metalice, două zgărzi cu câte zece "ciangauă" şi ţurgalauă fiecare...".[23]

Druştele aduc cu ele unul sau două "chischineauă" mari, un mare număr de "chischineuţe" mai mici, brodate de ele anume pentru steagul de nuntă, într-un decor policrom.

Steagul este împodobit numai la casa mirelui, cinci-şase ore în seara din ajunul nunţii şi alte cinci-şase ore în dimineaţa primei zile de nuntă.

Feciorii, în frunte cu stegaşul, pregătesc "bota" care are o lungime de 1,10-1,30 cm, în capătul căreia va fi fixat "struţul" realizat dintr-un mare buchet de ramuri verzi, "bărbânoc", şi busuioc. Apoi cu multă grijă sunt cusute "chischineauăle" şi cununile steagului, alcătuite din mici bucheţele de rosmarin verde. Din hârtie creponată tăiată de către "druşte" în zig-zag, se fac "perţi" împletite în două sau mai multe culori, lungi până la un metru, care fâlfâie după mişcările steagului şi adierea vântului.

Sunt confecţionate de asemenea numeroase floricele în culori diferite, care întregesc decorul policrom bogat şi armonios al steagului:

"Roşu-i steagu şi-nfocat
De-a noastre druşte-nstruţat".

În timp ce steagul este decorat, precum şi la finalul realizării lui, el este scuturat de către feciori cu toată puterea pentru a testa rezistenţa elementelor de ornamentare, ţinând cont de faptul că steagul este prezent aproape în toate ritualurile ce au loc pe parcursul nunţii care durează trei zile.

La sfârşitul ceremonialului nupţial steagul se desface, dar înainte mirele "îl apucă şi loveşte masa de trei ori cu el, semn că el va fi stăpân în casă. Dacă "mireasa-i loatră", îl apucă ea mai repede şi-l loveşte, ca să fie stăpână. "

Stegaşul atinge puţin, în glumă, pe mireasă cu bâta care a fost la steag, strigându-i:

"Nu te supăra mireasă,
Că-i bota pe grindă-n casă.
Şî-i durată, şî-i cioplită
De-a tale coaste-i menită!
Şî-i durată-n patru dungi,
Câtu-s coastile de lungi.

[21] D.Pop, *op.cit.*, p.276
[22] Gh.Focşa, *op.cit.*, manuscris
[23] *Ibidem*

Şî în locu la bumbuşti,
Or hi dosu di la pumni!
Şî în locu la mărgiele,
Or hi lacrămni de-alea grele!"[24]

O dată cu părăsirea anturajului prenupţial, tânăra fată este avertizată asupra schimbărilor profunde ce se vor petrece în viaţa ei, dramatismul versurilor fiind amplificat tocmai datorită complexităţii noului său statut social:

"Plângi mireasă, te omoară,
Că nu-i mai pune beteală.
Nici la coadă floricele,
Nici în degete inele,
Şi nici în urechi cercei,
Nici nu-i şedea cu flăcăi.
Cununiţa ta cea verde
Cum te scote dintre fete,
Şi te dă-ntre neveste.
Şi cununa cea cu flori,
Te pune-ntre nurori."[25]

Dar cu toate acestea momentul unic al căsătoriei, precum şi festivităţile prilejuite de mariaj, se desfăşoară într-un plan al idealului, tendinţa de idealizare realizându-se prin alegorie. Omul îşi doreşte a fi în ipostaza unui cetăţean ideal, prototipul fiind "împăratul viteaz" sau "împărăteasa", "stabilindu-se relaţii de asemănare între planul concret, dar sustras cotidianului şi obişnuitului, şi ipostaza sa imaginabilă pe planul idealului ori al mitului"[26].

Prin acest cadru în care idealul se împleteşte cu realul, însoţind ceremonialul nupţial, cununa, colacul şi steagul de nuntă sunt obiecte rituale care prin simbolistica lor ocupă un rol primordial, având similitudini cu rituri de fertilitate, magice sau apotropaice, creând totodată misterul comuniunii Divin-uman, îngemănându-se într-o"nuntire" a lumii pământeşti cu cerescul transcedental.

[24] V.Scurtu, *op.cit.*, p.50
[25] V.Trebici, I.Ghinoiu, Demografie şi etnografie, Ed.Ştiinţifică şI Enciclopedică, Bucureşti, 1986, p.232
[26] P.Ursache, Etnoestetica, p.133

BIBLIOGRAFIE

1.Chevalier Jean, Gheerbrant Alain, *Dicţionar de simboluri*, vol.I-III, Ed.Artemis, Bucureşti, 1994
2.Evseev Ivan, *Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească*, Ed.Amarcord, Timişoara, 1997
3.Focşa Gheorghe, *Spectacolul nunţii în Ţara Oaşului*, manuscris
4.Marian S.Fl. *Nunta la români*, Ed.Grai şi suflet-Cultura Naţională, Bucureşti, 1995
5.Muşlea Ion, *Cercetări folclorice în Ţara Oaşului*, în "Anuarul arhivei de folclor" I, Cluj, 1932
6.*Nunta la români-Oraţii*, Ediţie îngrijită de Moanţă Ion; Prefaţă de Alexandru Ioan, Ed.Minerva, Bucureşti, 1989
7.Pop Dumitru, *Folclor din zona Codrului*, Baia Mare, 1978
8.Scurtu Vasile, *Cercetări folclorice în Ugocea românească (jud.Satu Mare)*, în "Anuarul arhivei de folclor", VI, Bucureşti, 1942
9.Stan Lucia, *Întemeierea adăposturilor spiritului între gestul sacru şi actul natural*, în "REF", Tomul 42, 1-2, 1997, Ed.Academiei Române
10.Ursache Petru, *Etnoestetica*, Institutul European, Iaşi, 1998

Traditional Symbols in Romanian Wedding

(Summary)

The work is presenting three traditional symbols that have a major significance in the rites that accompanies whole nuptial ceremonial, respectively the bride coronet, the knot - shaped bread and the wedding flag.

Even if at the first view, they may seem only stage objects, through the significance in the wedding, they get symbol power, without these being impossible the wedding. The coronet, the flag and the knot - shoped bread are present, also, in nuptial poems, between these symbols being an interdependence, that means perfection, homogeneousness and plenty, the connection between the Divine and the Human sphere.

MUZEOLOGIE

Pictori clujeni în colecţia de artă a Muzeului Judeţean Satu Mare

Doina Miclăuş

De-a lungul anilor, secţia de artă a Muzeului Judeţean Satu Mare a făcut numeroase achiziţii, care i-au îmbogăţit considerabil patrimoniul. Lucrările achiziţionate aparţin unor artişti ce au creat opere viabile, care fac cinste multor colecţii de artă.

Un spaţiu cât mai larg s-a acordat artei locale şi zonale, încât în colecţiile secţiei sunt prezenţi pictori sătmăreni, alături de artişti cu nume de rezonanţă în viaţa artistică transilvăneană.

Dintre pictorii clujeni aflaţi în colecţia secţiei de artă pot fi amintiţi: Petre Abrudan, Balazs Péter, Bene Iosif, Aurel Ciupe, Teodor Harşia, Mohi Sándor, Ion Sima şi Mircea Vremir, a întregit geografia spirituală a artei româneşti, fiecare cu contribuţiile sale specifice din această zonă a ţării.

Într-o viziune consecvent figurativă, tradiţională impunând prin sinceritatea expresiei, pictorul clujean Petre Abrudan,(1907-1979) evocă în pictură sa mai ales lumea satului transilvan. S-a născut în comuna Zutor din judeţul Sălaj şi s-a format ca pictor la Şcoala de Arte Frumoase din Cluj.

Vorbind despre arta pictorului Abrudan, Francisc Păcurariu scria:"o intuire viguroasă, grea de sevele concretului, a vieţii aspre şi dense, a naturii plină de o vitalitate senină, împăcată, tăcută, fără exuberanţe de suprafaţă şi magii cromatice".[1]

Fire meditativă, interesat de realitatea înconjurătoare artistul a urmărit întotdeauna culoarea şi linia, valoarea şi forma plastică. Foloseşte un desen sigur cu tendinţe evidente de grafică şi geometrizări, culoare violentă, însă frumos armonizată cu efect decorativ. Este un admirator al frescelor vechi şi multe din lucrările sale sunt de inspiraţie folclorică.

În colecţiile sale de pictură, secţia de artă deţine o lucrare a artistului, intitulată"Aşteptare"(fig.1). Este executată în ulei pe pânză şi datează din 1967. Prezenţa unui personaj, feminin în prim plan, conferă lucrării un aer de monumentalitate. Predomină nuanţe de albastru şi maro, totul fiind redat prin acel desen sigur care-l caracterizează şi prin contururi bine precizate.

Născut în Săvădisla din judeţul Cluj, Balazs Péter (n.1919) şi-a făcut studiile de pictură la Cluj şi Târgu Mureş, absolvind Institutul Ion Andreescu. Este prezent în colecţiile secţiei de artă cu o lucrare de grafică:"Portretul lui Ady Endre"(fig.2), executată în tuş pe hârtie.

Printr-un desen suplu şi expresiv, artistul redă figura poetului Ady Endre, cum de altfel a evocat şi alte figuri ale contemporanilor în diferite portrete şi compoziţii.

Artist cu o merituoasă activitate în domenii diferite, clujeanul Iosif Bene (1903-1986) vădeşte posibilităţi multiple de expresie. S-a născut în comuna Daia din judeţul Harghita, studiile de specializare făcându-le la Şcoala de Arte Frumoase din Bucureşti, având ca profesori pe Camil Ressu, Costin Petrescu, Dimitrie Paciurea şi Gabriel Popescu.

---

[1] Vasile Drăguţ, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, Bucureşti, 1970, p.289

După terminarea studiilor intră în învăţământ şi se dedică creaţiei cu tot talentul său şi cu o putere de muncă neobosită.

Secţia de artă a Muzeului Judeţean Satu Mare, deţine patru lucrări din creaţia artistului: o acuarelă şi trei lucrări în encaustică.

Artistul păstrează în colecţia sa un număr însemnat de acuarele, unele datând chiar din 1915 şi 1916. Acestea se caracterizează însă prin stângăcie, reproducând cu prea mare precizie atât formele mari cât şi pe acelea mai puţin însemnate. Bene Iosif realizează un număr mare de acuarele inspirate din lungile călătorii prin satele secuieşti.

Lucrarea intitulată "Peisaj", deţinută de secţia de artă, este inspirată din lumea satului transilvănean. Cu câteva pete de culoare artistul redă farmecul acestui peisaj, folosind hârtia umedă, pe care culoarea se întinde cu repeziciune. Totul este redat prin tonalităţi fluide cu suave transparenţe şi moliciuni catifelate, proprii culorilor de apă.

Lucrările în encaustică sunt intitulate "Cântec popular", "Seninătate", şi "Ţărancă". În realizarea acestor lucrări Iosif Bene foloseşte un procedeu tehnic cunoscut în antichitate întrebuintând ceară topită. Astfel executate, aceste lucrări primesc o patină caracteristică, încât imaginile inspirate în general din lumea satului, capătă un caracter emblematic.

Lucrările în encaustică reprezintă portrete compoziţionale feminine. în general, tinerele prezente în aceste lucrări ţin în mână o floare, un vas, o păsăre sau un obiect de ofrandă, părul împletit în cozi groase sau poartă marame. Gama griurilor care predomină este înviorată de tonuri de galben, albastru, ocru.

"Cântec popular", este o lucrare executată în encaustică pe pânză, datând din 1979. Lucrarea redă un portret de fată, cu ochi mari, melancolici, purtând pe cap maramă şi un păun în mâna dreaptă.

Acelaşi portret de fată, dar surâzătoare şi plină de viaţă, datând din 1979, reprezintă şi lucrarea intitulată "Seninătate" (fig.3). Tânăra fată poartă şi de data aceasta maramă, iar în mâna dreaptă o pasăre, care îşi întinde una din aripi deasupra capului ei.

"Ţărancă" se intitulează o altă lucrare executată în encaustică pe pânză şi datând din 1971. Spaţiul tabloului este ocupat de portretul unei ţărănci în costum popular, cu maramă pe cap. Ochii mari au o privire melancolică şi gravă. Elementele mioritice, oile şi ciobanul cu nelipsitul său fluier, înconjoară portretul fetei.

Griurile predomină în cele trei lucrări, având câteva tonuri de galben albastru şi ocru.

"Apelând la game cromatice restrânse, dominate de griuri preţioase, ocruri şi brunuri (...), reducând suprafaţa pictată la o aparentă mono sau biocromie, artistul demonstrează resurse inepuizabile de rafinament coloristic. Dominaţia unei culori reflectă imagistic sensul ideii, natura sentimentului"[2].

În arta lui Iosif Bene predomină căutarea permanentă a unui limbaj cât mai expresiv, iar prin activitatea sa fecundă şi variată, artistul se înscrie în istoria artei noastre contemporane.

"Împlinită în cursul unei îndelungate cariere, pictura lui Aurel Ciupe a tins să dea însăşi vieţii artistului o finalitate morală, iar meşteşugului său armonios mereu în geneză, asociind intuiţiei demnitatea poeziei şi deprinderilor, vibraţii neaşteptate"[3], sublinia Raoul Şorban, referindu-se la opera pictorului.

Născut la Lugoj, odată cu secolul nostru Aurel Ciupe (1900-1980) şi-a descoperit de timpuriu vocaţia pentru artă făcând studii de pictură la Baia Mare, Iaşi, Bucureşti, Paris şi Roma.

---

[2] Mircea Ţoca, *Iosif Bene*, Bucureşti, 1976, p.25-26

[3] Raoul Şorban, *Aurel Ciupe*, Bucureşti, 1967, p.5.

Opera pictorului Aurel Ciupe, se caracterizează prin sensibilitate, spirit ordonator şi un meşteşug dezvoltat prin studiu. El pictează ceea ce este mai simplu şi cotidian în natură dând valoare sentimentelor umane. Profesor la Cluj, Aurel Ciupe şi-a dobândit prestigiu fiind socotit unul dintre fruntaşii picturii româneşti.

Pornind de la Monet, Cezanne şi Pierre Bonnard de care a fost influențat pe când era bursier la Academia Julian, Ciupe a ajuns artistul cel mai reprezentativ al peisajului transilvănean, peisaj destul de greu de redat în pictură, aşa cum afirma însuşi artistul:"...Frumusețile naturii din Ardeal nu sunt uşor de redat în pictură, din cauza cromatismului lor mai aspru şi mai rece. Cerul e albastru , munții sunt verzi, două culori reci, care îndeosebi, în timpul verii copleşesc peisajul. A scoate din aceste culori armonii calde şi noi este o problemă şi de meserie."[4]

Prin coloraţia variată, Ciupe impune un stil care ține încă de principiile impresionismului. Pentru el sentimentul culorii izvoreşte dintr-o înzestrare naturală, preocupat fiind să surprindă varietatea culorilor, detaliile naturii, lumina, atmosfera, viața fremătătoare. Este un valoros slujitor al genului peisagistic plăcându-i lumina specifică plaiurilor transilvane.

"Vila Ion Andreescu la Stana"(fig.4) este un peisaj executat în ulei pe pânză, datând din 1965. Coloritul dens al plinului de vară, inundă întreaga lucrare: clădirea cu acoperişul ei albăstrui şi verticalele delicate ale copacilor. Foloseşte o pastă densă, care dă frumusețe, coloritul fiind subtil şi rafinat. Totul este ordonat într-o sinteză lirică şi totodată lucidă, nu lipsită de monumentalitate.

O temă predilectă în preocupările sale rămâne natura statică, cu o abundență de obiecte:vase, fructe, scoici, flori, măşti.

"Belşug"(fig.5) executată în ulei pe pânză este o natură statică reprezentând un colț de masă, acoperită cu o față de masă în carouri roşu cu alb. Culoarea se întinde pe suprafețe plane, iar juxtapunerea unității cromatice explică volumele, formele, raporturile spațiale dintre acestea, adâncimea.

"Natură statică cu ecorşeu de cal" este o compoziție statică cu diferite obiecte aflate la îndemână în intimitatea atelierului şi a locuinței sale: un portret cu ecorşeu de cal din gips, obiecte care îi dictează modul de a picta, care este sinonim cu modul său de a vedea. Aurel Ciupe îşi construieşte imaginile pe una sau două dominante cromatice, vrând să sublinieze o anumită atmosferă.

Acelaşi Raoul Şorban sublinia:"... Expresie a unei beatitudini vizuale, pictura lui Ciupe nu e dramatică, nici sentimentală. Gândind colortistic, el caută concordanța dintre emoție şi un aspect al realității, convertind imaginea în încântări optice. Cele mai modeste şi comune obiecte, emancipate imagistic, sau disociate de rolul lor obişnuit pot deveni subiect pentru pictură".[5]

Alt artist clujean, înzestrat cu o mare putere de muncă şi realizând o operă bogată, Teodor Harşia (1914-1987) s-a născut în Filipişul Mare din județul Mureş. A studiat la Institutul Ion Andreescu între anii 1948-1953. În multe din lucrările sale, artistul a transpus pe pânză formele şi culorile peisajului transilvănean. Chiar unele colțuri umile din natură capătă un farmec deosebit în peisajele sale.

Teodor Harşia realizează pe lângă peisaje şi o serie de naturi statice, în care transmite aceeaşi vibrație înfiorată în fața lucrurilor simple. Artistul este şi un pictor al omului după cum ne-o devedeşte lucrarea "La seceriş"(fig.6), prezentă în colecțiile secției

[4] Mircea Deac, *Impresionismul în pictura românească*, Bucureşti, 1976, p.78-79.
[5] Raoul Şorban, *op.cit.*, Bucureşti, 1967, p.58.

de artă. Executată în ulei pe pânză ea redă veridic freamătul vieţii şi patosul muncii. Un cer senin, aurul incandescent al lanului de grâu şi cîteva personaje sunt elementele ce ocupă întreg tabloul. Totul este redat simplu, dar cu tensiune şi emoţie.

Plecând de la ideea culorii adecvate, pentru ca imaginea să fie elocventă, convingătoare, pictorul clujean Mohi Sándor (n.1902), utilizează o paletă foarte bogată, folosind un desen cu sublinieri surprinzătoare, dar întotdeauna eficiente pe planul comunicării.

S-a născut în comuna Derţin din Cehoslovacia, iar studiile şi le-a făcut la Şcoala de arte Frumoase din Cluj, specializându-se apoi la Baia Mare şi Bucureşti. Încă din 1908, familia sa s-a mutat la Satu Mare. Aici, între anii 1916-1925 modelează busturi mici, compoziţii din lutul de pe malul Someşului. Întâmplător face cunoştinţă cu pictorii Aurel Popp, Pirk Janos, Litteczky Endre. Prin urmare la Mohi Sándor, primele exprimări plastice se realizează prin intermediul sculpturii, ca apoi în urma frecventării şcolii de pictură din Baia Mare şi a şcolii de arte frumoase din Cluj, să se dedice mânuirii pensulei, având un ochi activ capabil şi exersat în a reţine esenţialul expresiv şi detaliile semnificative.

Lucrările pictorului Mohi Sándor, se caracterizează prin sinceritate şi o viaţă interioară care pulsează în fiecare din ele. Este un colorist care foloseşte elemente din realitatea imediată, pentru a-şi realiza compoziţiile.

"Dezapezitorii"(fig.7) este singura lucrare pe care o deţine secţia de artă din creaţia artistului Mohi Sándor. Personaje pline de demnitate, oficiază parcă convingător şi cu elan un străvechi ritual, acela al dezăpezirii. Poartă îmbrăcăminte adecvată muncii din timpul iernii şi lopeţi mari în mână. Cromatica constă în tonuri brumate de constanţa griurilor albăstrii, specifice anotimpului.

"Maestrul Mohi a abordat toate subiectele picturii... ţinând în linie generală, o conduita a sa, deşi felul tehnic de redare e diferit. Fiecare pânză poartă în sine expresia artistului ca un rezultat al plenitudinii lucrului efectuat, interpretat prin suflet şi redat în culoare".[6]

Înzestrat cu alese însuşiri, Mohi Sándor este unul dintre pictorii noştri consacraţi.

Pasionat de lumină şi culoare pictorul clujean Ion Sima (1898-1985) este cel care îmbogăţeşte tradiţia colorismului românesc cu valori unice. S-a născut în comuna Pericei din Judeţul Sălaj, urmând cursurile Facultăţii de drept din Cluj. Concomitent frecventează atelierul pictorului Francisc Acs, iar apoi în 1926, pleacă la Viena unde studiază pictura la şcoala profesorului Fröhlich.

Ion Sima este un sensibil evocator de echilibru şi seninătate. Elementele cu care lucrează sunt lumina şi culoarea, care conferă o strălucire deosebită peisajelor sale. Este un sensibil peisagist cu o viziune optimistă, sincer emoţionat de frumuseţile naturii, cultivând simplitatea şi discreţia. Referindu-se la valoarea naţională a picturii artistului clujean, Eugen Schileru afirma:"Ion Sima aparţine marii familii de colorişti ai picturii liniei care de la Nicolae Grigorescu încoace a devenit tradiţională şi definitorie pentru pictura românească".[7]

În multe din peisajele sale, pictorul Ion Sima introduce animaţia străzii, realizând compoziţii care reţin atenţia prin faptul cum relevă semnificaţia umană a celor mai cotidiene şi obişnuite acţiuni.

Lucrarea intitulată "Compoziţie"(fig.8) impresionează tocmai prin spectacolul străzii, animat de prezenţa unui grup de tineri. Un tânăr în albastru uşor aplecat, întors cu

[6] Laura Ungureanu, *Catalog de expoziţie retrospectivă Alexandru Mohi*, Muzeul de artă Cluj Napoca, 1975, p.4.
[7] Eugen Schileru, *Ion Sima*, Bucureşti, 1968, p.1.

spatele, lipeşte pe un stâlp, un afiş. Alţi tineri, printre care unul sprijinindu-se de o bicicletă privesc cu curiozitate. Totul este redat într-o cromatică deschisă, armonioasă fără stridenţe.

Lucrările lui Ion Sima dovedesc calităţi de sensibilitate lirică, de compunere şi lumină, de simţ al materiei,când transparentă, când mai compactă. Artistul este un elogiator al vieţii, un poet al bucuriilor simple. Eugen Schileru afirma:"...Ion Sima modulează mereu cântecul de elogiere a vieţii, a bucuriilor lor simple, a luminii din natură şi din constiinţe".[8]

Din cadrul generaţiilor de mijloc, prezent în colecţia secţiei de artă, este Mircea Vremir(n.1932). S-a născut în comuna Lipoveni şi este absolvent din 1955 al institutului clujean. Pictează mai ales portrete cu trăsături viguroase, poate cam rigide, însă lipsite de modulaţie, manifestând un interes susţinut pentru om. Este preocupat şi de pictura monumentală, apelând la planuri mari, de obicei unitar rezolvate cromatic, asamblate cu ajutorul unui desen, căruia nu-i lipsesc asprimile intenţionate şi expresive. Artistul realizează şi peisaje, compoziţii, naturi statice.

"Florile caselor" (fig.9) şi "Peisaj", sunt două lucrări ale artistului în cadrul colecţiilor de pictură ale secţiei de artă. Pânzele sale se caracterizează printr-un decorativism de bună calitate subliniat de puterea culorilor şi un desen energic.

Lucrările pictorilor clujeni constituie achiziţii valoroase care se integrează armonios colecţiilor existente, fiind opere de valoare, multe dintre ele capabile să definească personalitatea artistului. Ele acoperă o tematică variată: peisaje, portrete, naturi statice, compoziţii.

Toţi pictori clujeni amintiţi sunt artişti cu tradiţie veche, care au creat opere sincere, de valoare punând accent pe culoare şi tuşă. Majoritatea dintre ei şi-au afirmat şi desăvârşit talentul artistic în perioada interbelică, continuându-şi activitatea artistică şi în epoca contemporană.

LISTA ILUSTRAŢIILOR

1. Abrudan Petre, Aşteptare, ulei pe pânză, 0,970 x 0,790, semnat şi datat dr. sus P. Abrudan, 1967 nr.inv. 60196.
2. Balázs Péter, Portretul lui Ady Endre, tuş pe hârtie, 0,340 x 0,230, semnat şi datat dr. jos B.P. (1) 957 nr.inv. 50221
3. Bene Iosif, Seninătate, ceracolor pe pânză, 0,750 x 0,690, semnat şi datat Dr. jos Bene, nr. inv. 51897
4. Ciupe Aurel, Vila Ion Andreescu la Stana, ulei pe pânză, 1,000 x 0,900, semnat şi datat dr. A. Ciupe (19)65, nr. inv. 60220
5. Ciupe Aurel, Belşug, ulei pe pânză, 0,740 x 0,600, semnat dr. jos A Ciupe, nedatat nr. inv. 60218
6. Harşia Teodor, Seceriş, ulei pe pânză, 0,780 x 0,580, semnat dr. jos Harşia T., nedatat, nr. inv. 60982
7. Mohi Sandor, Deszăpezitorii, ulei pe pânză, 1,600 x 170, semnat dr. jos M.O. nedatat, nr. inv. 60252.
8. Sima Ion, Compoziţie, ulei pe pânză, 0,685 x 0,512, semnat dr. jos I. Sima, nedatat, nr. inv. 60274
9. Vremir Mircea, Florile caselor, ulei pe pânză, 0,806 x 0,650 semnat şi datat dr. jos M Vremir - 1979

[8] Eugen Schileru, *op.cit.*, Bucureşti, 1968, p.6.

Painters from Cluj in Art Collection from County Museum Satu Mare

(Summary)

The paper is a presentation of painters from Cluj and of their works from Art Collection of Satu Mare Museum. In this sense, we can remind next painters:Petre Abrudan, Balazs Péter, Bene Iosif, Aurel Ciupe, Teodor Harşia, Mohi Sandor, Ion Sima and Mircea Vremir.

All of them are strong and distinct personalities, creating valuable works, with accent on colour and touchline.

The List of Ilustration

1. Abrudan Petre, Expectation, oil on canvas, 0,970 x 0,790, signed and dated on right, above, P. Abrudan, 1967, catalogue no. 60196.
2. Balazs Péter, The portrait of Ady Endre, China ink on paper, 0,340 x 0,230 signed and dated on right, down, B.P. (1) 957, catalogue no. 50221
3. Bene Iosif, Serenity, Waxcolours on canvas, 0,750 x 0,690, signed and dated on right, down Bene, catalogue no. 51897
4. Ciupe Aurel, The villa Ion Andreescu in Stana, oil on canvas, 1,000 x 0,900 signed and dated A. Ciupe (19) 65, catalogue no. 60220
5. Aurel Ciupe, Plenty, oil on canvas, 0,740 x 0,600, signed on right, down A. Ciupe, undated, catalogue no. 60218
6. Harşia Teodor, Harvest, oil on canvas, 0,780 x 0,580, signed on right, down, Harşia T., undated, catalogue no. 60982
7. Mohi Sandor Snow cleaning, oil on canvas, 1,600 x 170, signed on right, down, M.O., undated, catalogue no. 60252
8. Sima Ion, Composition, oil on canvas, 0,685 x 0,512, signed on right, down, I. Sima, undated, catalogue no. 60274
9. Vremir Mircea, The flowers of the houses, oil on canvas, 0,806 x 0,650, signed and dated on right, down, M. Vremir - 1979

fig. 1

fig. 2

fig. 3

fig. 4

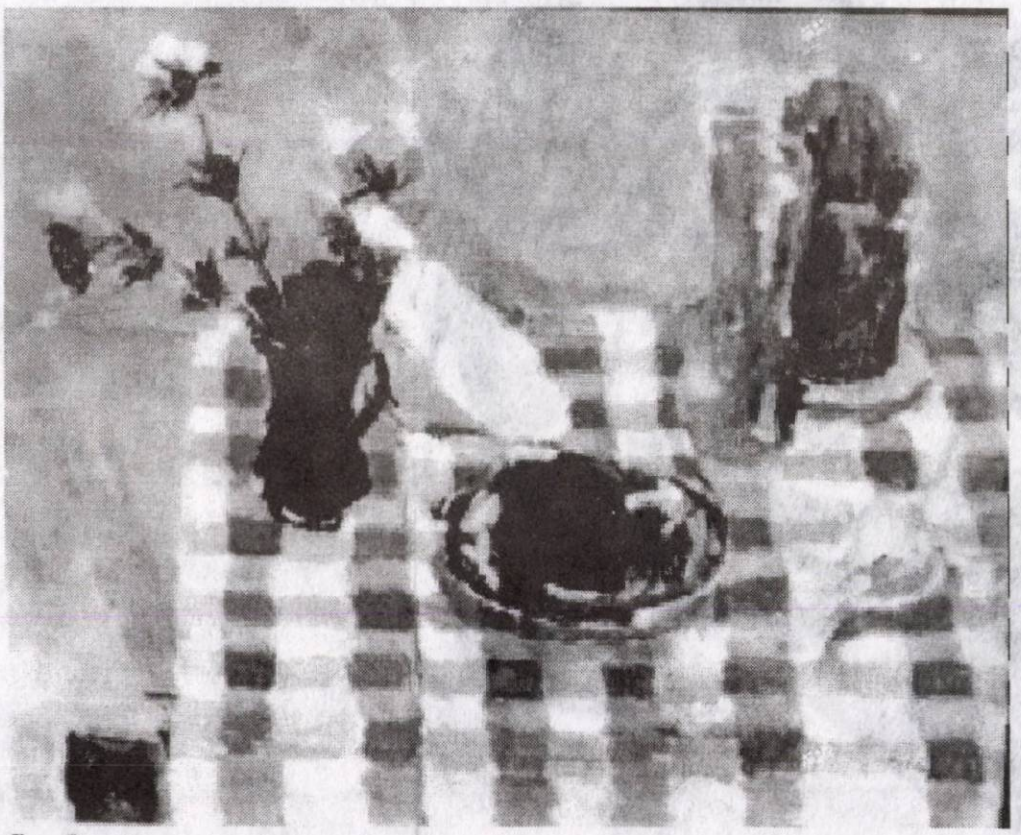

fig. 5

fig. 6

fig. 7

fig. 8

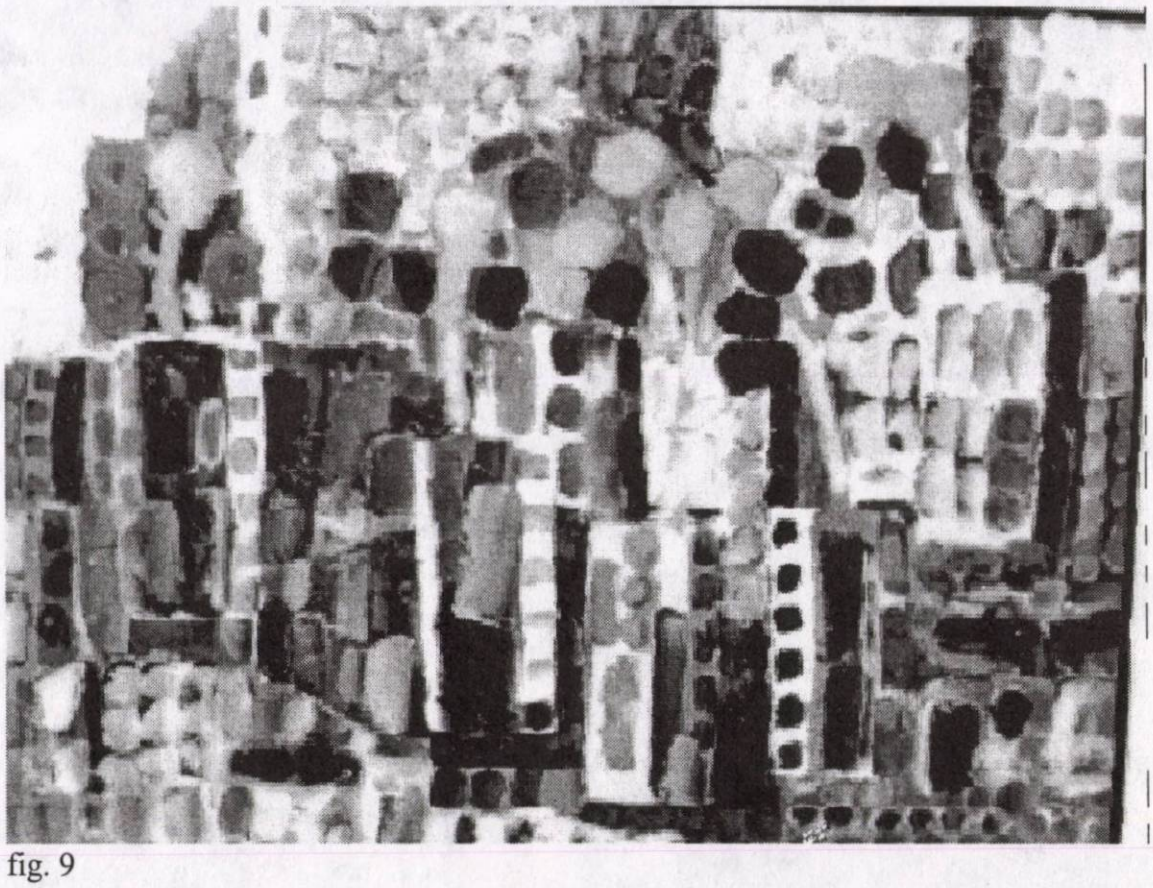

fig. 9

Acuarela în colecţia de Artă a Muzeului Judeţean Satu Mare

Doina Miclăuş

În domeniul artei plastice, grafica este o artă de sină stătătoare ca modalitate de expresie şi ca tehnică specifică. În grafică există posibilităţi tehnice mai numeroase care stau la dispoziţia graficianului, tentându-l să le practice şi impunându-i sensibile schimbări de stil şi viziune.

În ultimul timp se poate afirma că grafica şi-a dobândit un statut propriu. Ea a luat un mare avânt sub toate aspectele, în toate genurile şi tehnicile ei.

O tehnică a transparenţelor, a acordurilor clare în grafică este acuarela. Acuarela este genul cel mai delicat de pictură, cel mai lichid şi cel mai translucid. Este realizată prin tonalităţi fluide cu suave transparenţe şi moliciuni catifelate, proprii culorilor de apa."... artă a aparenţei spontaneităţi, ce nu îngăduie reveniri decât cu primejdia alungării transparenţelor, acuarela impune un ochi format capabil să surprindă de la început cea mai elocventă rânduire a formelor şi culorilor..."[1] afirma Dan Grigorescu despre acuarelă.

Secţia de artă a Muzeului Judeţean Satu Mare, are în cadrul colecţiilor de grafică şi acuarele. Sunt în număr mai mic, acuarela fiind cu mult mai uşor alterabilă la condiţiile atmosferice. De aceea păstrarea acestor lucrări de-a lungul timpului se face mai greu, iar expunerea lor nefiind posibilă decât cel mult trei luni într-un an.

Artă prin definiţie spontană, acuarela a fost reprezentată în arta românească prin creatori de mare prestigiu. Sunt artişti care au ales acuarela ca pe o modalitate principală de expresie, afirmându-se în acest gen ca personalităţi puternice.

Un artist prezent în cadrul colecţiei secţiei de artă, care din 1957 se dedică exclusiv graficii, în cadrul căreia considerăm acuarela drept tehnica cea mai apropiată temperamentului său, este Constantin Găvenea. Prin el acuarela şi-a câştigat definitiv un maestru, pe care ea însăşi şi l-a creat.

Născut pe meleagurile Tulcei, artistul se simte foarte legat de aceste meleaguri, considerându-le "mirifice".

Este un "cântăreţ" în culori al Deltei Dunării, fie în diferite peisaje din deltă sau în vederi din port, în toate dând dovadă de o acută sensibilitate cromatică.

În lucrarea "Înserare la Tulcea"(fig.1), artistul redă prin câteva pete de culoare un peisaj al Tulcei în amurg, oraş care a pus stăpânire pe el, fermecându-l cu ineditul şi pitorescul său.

Vorbind despre acuarela lui Găvenea, Andrei Pleşu afirma:"Găvenea ne dă un exemplu de ceea ce înseamnă o acuarelă, în sensul cel mai pur al cuvântului. Constantin Găvenea ne invită într-un univers pastelat în care materia devenită fluidă prinde a cânta. Conturele ezită muzical în jurul formelor şi cedează până la urmă unei atotcuprinzătoare nevoi de contopire. Lumea-văzută printr-o lacrimă"[2]

O practiciană consecventă a acuarelei, ale cărei resurse picturale i se par inepuizabile, este Iulia Hălăuceascu. Secţia de artă deţine o lucrare a artistei intitulată"Prima ninsoare de Ceahlău"(fig.2). Silueta muntelui Ceahlău acoperit de primii fulgi de zăpadă, cuprinde întreg spaţiu al lucrării.

---

[1] *Catalog de expoziţie retrospectivă Constantin Găvenea*, Bucureşti, Sala Dalles, 1982, p.8.
[2] Idem p.5

Referindu-se la acuarelă, artista însăşi afirma:"pentru mine acuarela este aidoma valului mării care te cuprinde ca o mângâiere. Este ca ploaia după arşiţa unei zile toride. Este unduirea într-un spaţiu fără margini".[3]

Structură romantică cu pronunţat caracter expresionist în unele compoziţii picturale, este pictorul Ioan Murariu. Desfăşoară o activitate prodigioasă în pictură, desen şi acuarelă, realizând portrete, peisaje, compoziţii. În acuarele este în general un romantic delicat şi sentimental pentru care motivul real, plasat într-o atmosferă ireală, difuză constituie un prilej de delectare şi reverie.

"Primăvara"(fig.3) este lucrarea semnată Ioan Murariu şi redă prin aceleaşi pete de culoare, cu o căldură neasemuită unui peisaj de primăvară în tonuri de galben, brun, verde.

Cu o merituoasă activitate în diferite domenii, pictură, grafică, arte decorative s-a afirmat Iosif Bene. Acuarela i-a servit artistului de multe ori pentru executarea unor schiţe în aer liber, cât şi pentru pregătirea unor compoziţii viitoare.

Lucrarea intitulată "Peisaj", deţinută de secţia de artă, este inspirată din lumea satului transilvănean, în urma călătoriilor sale prin satele secuieşti. Artistul foloseşte hârtia umedă, pe care culoarea se întinde cu repeziciune. Prin fluiditatea culorii şi picturalitatea lor, acuarelele lui Iosif Bene confirmă afirmaţia Alexandrei Rus:"nimeni altul, în acuarela transilvaneană, n-a transpus cu atâta poezie acea inefabilă atmosferă parcă de basm, a râurilor care aluneca maiestuos, calm, asemeni unui izvor de linişte, bucurie, viaţă."[4]

Deosebit de delicată în acuarele este şi Botar Iudith cu lucrarea "Iarna".

Evoluând pe coordonatele unui realism contemporan, Virginia Baz Baroiu este prezentă cu două acuarele intitulate:"Oraş Nou"(fig.4) şi "Oraş însorit". Ambele lucrări sunt peisaje cu construcţii, evidenţiind modernizarea urbană.

Un nume des auzit când se vorbeşte de grafică, este şi cel al Corneliei Daneţ, grafician cu un registru tematic variat.

Fermecător de simplu şi aproape natural, este evocat anotimpul iarna, în lucrarea artistei Aflorii Elena, intitulată "Iarna la Piatra Neamţ"(fig.5).

În colecţiile secţiei de artă mai sunt prezenţi şi alţi artişti contemporani, pentru care acuarela devine mod de expresie plin de îndrăzneală şi originalitate:Balogh Lajos, Silvia Cambir, Clara Cantemir, Constantin Cantemir, Ileana Dăscălescu, Nicolae Polidor.

Alături de artiştii amintiţi, un loc aparte în cadrul secţiei de artă, îl ocupă artiştii acuarelişti sătmăreni: Maria Olteanu, Petkes Iosif şi Bogati Sandor.

Din creaţia artistei Maria Olteanu, secţia de artă deţine trei lucrări de acuarelă intitulate:"Peisaj", "Cer de lumină"(fig.6) şi "Candoare".

În tonuri pastelate, acuarelele sale definesc atmosfera locului. Aerul transparent cu un cer invadat de lumină, conferă imaginilor o atmosferă pitorească. Gama cromatică dominată de verde, albastru, ocru, galben, armonizează perfect întreaga structură a imaginii , iar tonurile de verde şi albastru sunt redate cu o neasemuită căldură.

Folosind o cromatică vie echilibrată între violet, albastru şi roşu, Petkes Iosif este prezent în colecţiile de artă cu trei lucrări intitulate"Flori"(fig.7).

Gingaşele sale flori, aşezate în diferite vase, sugerează miracolul unui anotimp trimfător. Vaporoase, petalele florilor nu îşi pierd conturul lor fragil.

Un artist careian, care în acuarelele sale a redat deosebit de autentic peisajul local, este Bogati Sandor în lucrarea intitulată :"Peisaj pe malul Someşului"(fig.8).

---

[3] *Catalog de expoziţie retrospectivă Iulia Hălăucescu*, Muzeul de Artă Piatra Neamţ, 1994, p.1.

[4] Mircea Ţoca, Iosif Bene, Bucureşti, 1976, p.28.

Peisajele sunt cele care pot ilustra cel mai bine stările sufleteşti ale celor care le realizează, prilejuite de poezia priveliştii. Culorile folosite au prospeţime înregistrând cu mijloace autentice vibraţia atmosferei într-un peisaj.

Nimic nu poate reda mai strălucitor şi diafan, mai expresiv farmecul naturii, frumuseţea acesteia, decât acuarela. O istorie a acestui gen ar evidenţia un aspect foarte caracteristic al simţului pictural al artiştilor români, capacitatea lor de a descoperi resursele poetice ale naturii. Chiar dacă, mulţi artişti au găsit în acuarelă un mijloc auxiliar de exprimare a gândurilor şi sentimentelor în imagini, un spaţiu de rezervă în care să-şi pregătească viitoarele tablouri, ei au conferit acestei arte acea însuşire pe care Dufy o definea astfel:"un moment în care surprinzi frumosul din natură şi îl consemnezi cu toată sinceritatea eliberat de prejudecăţi stilistice, un moment în care te întâlneşti cu propriile tale visuri de puritate şi de adevăr".[5]

Contrastele de culori, fluiditatea culorii dovedesc că între grafică şi pictură nu există limite absolute.

LISTA ILUSTRAŢIILOR

1.Găvencea Constantin, Înserare la Tulcea, acuarelă 0,380 X 0,310 semnat şi datat dr.jos. C.Găvenea(19) 79, nr.inv.60495

2.Hălăucescu Iulia, Prima ninsoare pe Ceahlău, acuarelă 0,750 X 0,540, semnat stg.jos Iulia Hălăucescu, nr.inv.60417.

3.Murariu Ioan, Primăvara, acuarelă, 0,630 X 0,500, semnat şi datat dr.jos I.Murariu, 1979, nr.inv.60505.

4.Baz Baroiu Virginia, Oraş nou, acuarelă 0,680 X 0,480 semnat şi datat stg.jos, Baroiu(19) 77 nr.inv. 60801

5.Aflorii Elena, Iarna la Piatra Neamţ, acuarelă, o, 680X0,480 semnat şi datat dr.jos Aflorii E.(1)977, nr.inv.60168.

6.Olteanu Maria, Cer de lumină, acuarelă, 0,420 X 0,300, semnat dr.jos M.Olteanu, nedatat, nr.inv.60528

7.Petkes Iosif, Flori acuarelă, 0,700 X 0,500, semnat şi datat dr.jos Petkes I., (19)82, nr.inv.50347

8.Bogati Sándor, Peisaj pe malul Someşului, acuarelă, 0,500 x 0,450, semnat şi datat dr.jos Bogati S. 1979, nr.inv.60152

[5] Vasile Drăguţ, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, Bucureşti, 1970, p.231.

The Watercolour in the Art Collection of County Museum Satu Mare
(Summary)

This work is a concise introduction of watercolour, as the most delicate sort of painting, using examples of paintings of artists from Satu Mare and from the county.

The list of Pictures

1. Găvencea Constantin, Nightfall in Tulcea, watercolour 0,380 x 0,310, signed and dated on right, down. C. Găvencea (19)79, catalogue no. 60495
2. Hălăucescu Iulia, First snowfall on Ceahlău, watercolour 0,750 x 0,540, signed on left, down Iulia Hălăucescu, catalogue no. 60417
3. Murariu Ioan, Spring, watercolour, 0,630 x 0,500, signed and dated on right down I. Murariu, 1979, catalogue no. 60505
4. Baz Baroiu Virginia, New town, watercolour, 0,680 x 0,480, signed and dated on left, down, Baroiu (19)77, catalogue no. 60801
5. Aflorii Elena, Winter in Piatra Neamț , watercolour, 0,680 x 0,480, signed and dated on right, down Aflorii E. (1)977, catalogue no. 60168
6. Olteanu Maria, Skylight, watercolour, 0,420 x 0,300, signed on right, down M. Olteanu, undated, catalogue no. 60528
7. Petkes Iosif, Flowers, watercolour, 0,700 x 0,500 signed and dated on right, down Petkes I. (19)82, catalogue no. 50347
8. Bogati Sandor, Landscape of Someș river, watercolour, 0,500 x 0,450 signed and dated on right down Bogati S. 1979, catalogue no. 60152

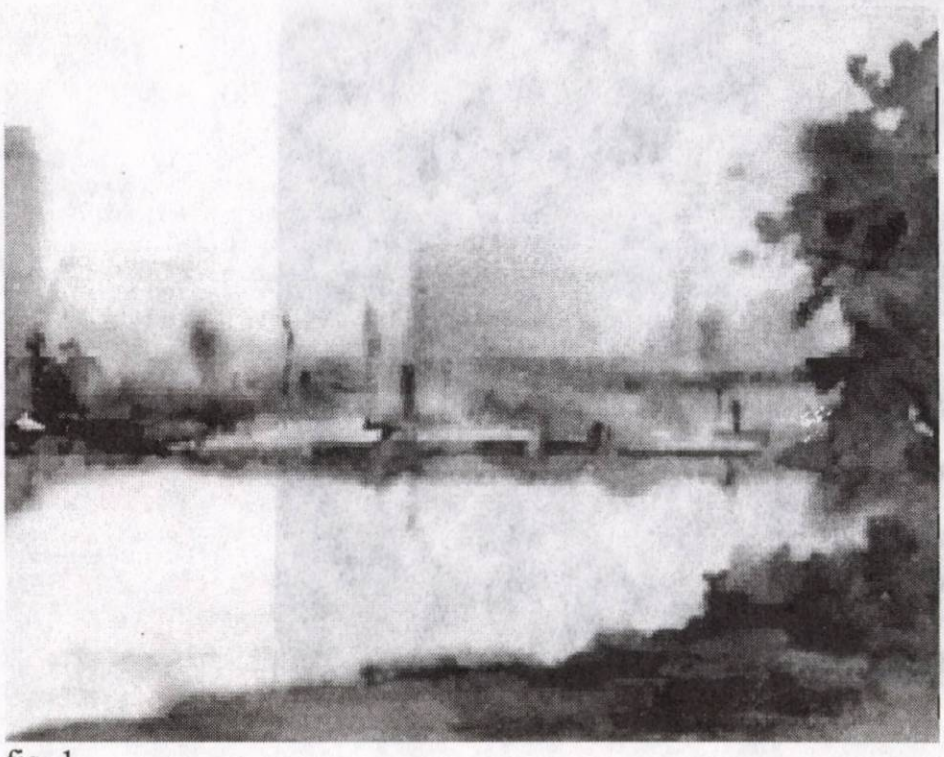

fig. 1

fig.2

fig. 3

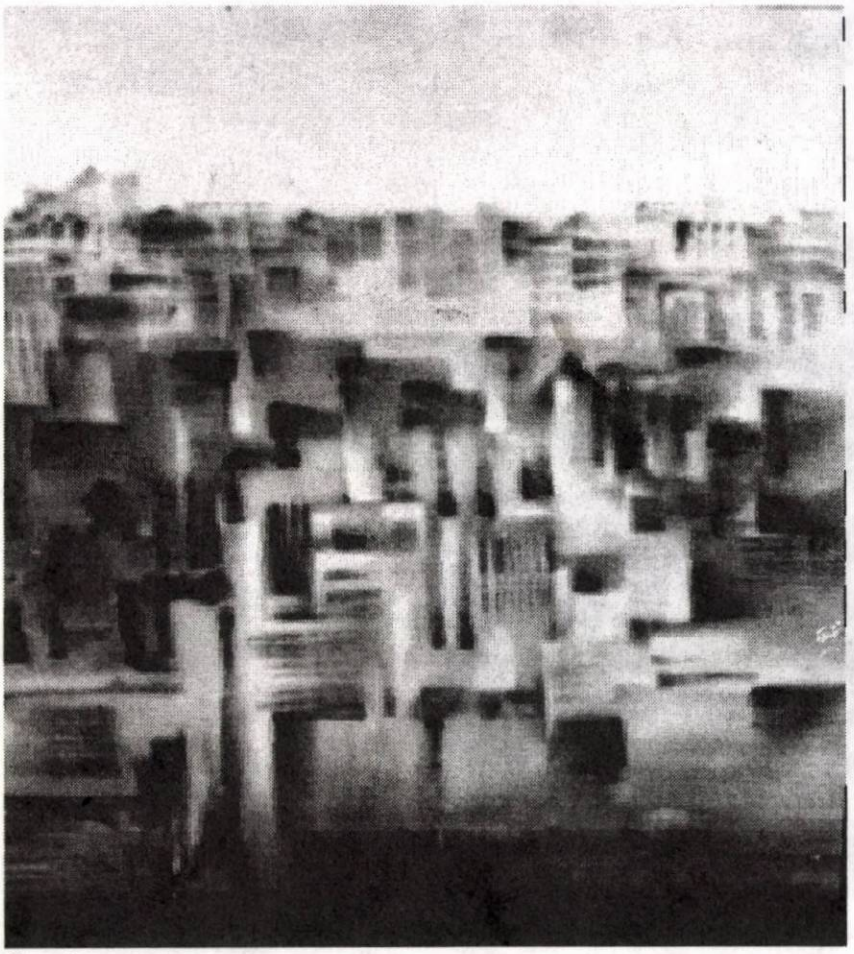

fig. 4

fig. 5

fig. 6

fig. 7

fig. 8

Valorificarea patrimoniului etnografic al muzeului în cadrul expoziției de bază

Claudia Dănilă

Instituție de cultură cu funcții specifice de cercetare științifică, achiziționare, păstrare și valorificare a bunurilor culturale din zonă, Muzeul Orășenesc Tășnad s-a înscris de la începuturile sale în circuitul muzeistic sătmărean și nu numai. Amenajat în anul 1978, într-un vechi conac nobiliar, reconstruit în anul 1771, astăzi monument istoric, muzeul este structurat pe patru săli expoziționale, din care: o sală este rezervată vestigiilor arheologice și mărturiilor istorice locale, iar trei săli sunt rezervate bunurilor culturale etnografice.

Bogăția și varietatea creației materiale și spirituale a locuitorilor Tășnadului au făcut obiectul unor ample studii și cercetări științifice, care au culminat cu colecționarea, conservarea și valorificarea prin expunere a tezaurului etnografic descoperit, în scopul de a determina particularitățile zonei, originalitatea și perenitatea sa. Regiunea etnografică a Tășnadului se înscrie ca parte componentă a zonei de "Codru". Colecția de etnografie cuprinde obiecte din: ceramică, lemn și textile, a căror valoare documentară și artistică, varietate tipologică crează o imagine de ansamblu a acestei zone, pornind de la ocupațiile de bază ale locuitorilor, meșteșuguri și până la obiceiuri și creații artistice populare. Dar randamentul informațional, educațional și cultural al muzeului este condiționat nu numai de bogăția și varietatea patrimoniului, ci și de ingeniozitatea cu care este pus în valoare de către specialiști. Astfel, o latură importantă a valorificării bunurilor culturale o constituie expoziția de bază, oglindă vie a realității și trăsăturilor definitorii privind și arta populară a unei localități sau zone etnografice.Pentru o mai bună valorificare a potențialului etnografic existent în muzeu, îmbogățit substanțial în ultimii ani, cât și pentru a răspunde noilor cerințe informaționale ale publicului larg vizitator, expoziția de bază a muzeului a fost reorganizată, în anul 1995, după noi criterii. Prin noua tematică, grupul de specialiști ai Muzeului Județean Satu Mare (muzeografi, restauratori și conservatori), a urmărit expunerea a tot ce este caracteristic acestei zone, folosindu-se în acest scop cele mai deosebite și reprezentative piese din colecția etnografică a muzeului.

Expoziția de etnografie cuprinde 3 săli expoziționale având următoarea tematică:
sala 1 - ceramică
sala 2 - ocupațiile locuitorilor și meșteșugurile practicate de-a lungul timpului în zonă;
sala 3 - industria casnică textilă.

Din cele 1085 obiecte existente în inventarul muzeului, 938 sunt bunuri culturale etnografice, din care: 275 sunt obiecte din ceramică, 393 reprezintă unelte și produse realizate în atelierele meșteșugărești iar 270 sunt textile de interior, marea majoritate provenind din achiziții efectuate în zonele: Cehal, Babța, Raț, Corund, Cig, Tășnad, începând cu anul 1973.

Prima sală de expoziție este dedicată olăritului, meșteșug cu vechi tradiții, confirmate de numeroasele descoperiri arheologice, care demonstrează că vasele din lut au fost printre ele mai importante obiecte casnice, strict necesare atât pentru pregătirea hranei zilnice cât și păstrării rezervelor de hrană. Olăritul este prezent în expoziție printr-o gamă variată de obiecte de uz gospodăresc și decorativ, ceramică smălțuită și nesmălțuită produsă în centrul de olărit din Tășnad, dar și în centrele învecinate: Vama, Băița, Cehu Silvaniei, Prundu Bârgăului, Corund și Hóllóhaza (Ungaria). Astfel, în cele 7 vitrine am expus: ulcioare, blide, oluri, cancee, strecurătoare, asociate cu obiecte aflate în expunere liberă:

oale mari şi recipiente pentru păstrat ulei sau oţet, alături de care am expus o roată a olarului şi unelte folosite în modelarea şi decorarea ceramicii. (foto 1)

Sala a doua prezintă cele mai vechi ocupaţii ale locuitorilor din zonă: agricultura, ca ocupaţie de bază alături de care s-a dezvoltat în strânsă interdependenţă păstoritul şi viticultura. Tot aici sunt prezentate atelierele meşteşugăreşti care au răspuns unor cerinţe ale timpului, specializate în: rotărit, dogărit, fierărit, tăbăcărit, curelărit şi cismărit. În sală, pe panouri, fiind expuse unelte care fac parte dintr-un inventar agricol tradiţional utilizate în special pentru recoltarea şi selecţionarea produselor: furci, greble, îmblăcie, coasă, furcă pentru tăiat fân, vânturătoare şi măsuri pentru cereale. (foto 2) De asemenea, sunt expuse obiecte utilizate în stână pentru prelucrarea şi păstrarea produselor din lapte: untare, putini, căţâne, căuşuri pentru sare şi bâte ciobăneşti (foto 3). Viticultura, ca ocupaţie auxiliară a ţăranilor din zonă, este reprezentată prin: presă de struguri, sărăroaie, ciubilişe şi vase pentru păstrat vin. Tot în această sală sunt expuse unelte folosite în atelierele meşteşugăreşti cu care meşterii ţărani şi-au confecţionat uneltele agricole şi cele necesare uzului gospodăresc de zi cu zi, meşteşuguri care au reprezentat baza dezvoltării unităţilor industriale de astăzi (foto 4).

Ultima sală este dedicată celei mai intense activităţi casnice-prelucrarea fibrelor textile. Până nu demult torsul şi ţesutul au fost activităţi aproape neîntrerupte, care au angajat toate femeile din gospodăriile rurale, războiul de ţesut fiind la fel de important ca şi vatra de gătit. Din seria uneltelor utilizate în prelucrarea fibrelor textile sunt expuse: meliţa pentru cânepă, pieptene de diferite forme, sucale, furci de tors cu roată şi cu talpă, vârtelniţe şi răşchitoare. Războiul de ţesut este prezentat în expoziţie alături de o bogată colecţie de textile de interior: ştergare, lipideauă, feţe de masă, căpătiere, care îşi au rolul lor bine definit în contextul modurilor de exprimare artistică, a valenţelor culturii populare tradiţionale. În alte trei vitrine sunt expuse costume populare femeişti şi bărbăteşti, reprezentative pentru zonele: Cehal, Babţa, Corund şi Tăşnad (foto 5). Ambianţa locuinţei ţărăneşti este sugerată prin amenajarea unui interior specific zonei de "Codru". Decorul este realizat cu ajutorul textilelor ţesute în gospodărie, a ceramicii decorative, mobilierului ţărănesc, a icoanei pe sticlă, care pe lângă funcţia de obiect de cult are şi un rol decorativ (foto 6). Tot în această sală sunt prezente câteva din obiectele de uz casnic folosite frecvent în gospodărie: călcătoare, durgălauă, maiuri pentru rufe, lingurare şi prese pentru cartofi. La ieşire din sălile de expoziţie, pe coridor, sunt expuse cele mai reprezentative lăzi de zestre, peretele fiind ornamentat cu ştegare şi ceramică decorativă.

La intrare în muzeu, pe două manechine, au fost expuse costume populare, unul de femeie şi unul de bărbat, pentru că portul popular reprezintă una din cele mai însemnate forme de cultură a unei comunităţi, expresie vie, distinctivă, specifică fiecărei zone etnografice.

Expoziţia de etnografie a muzeului, prin obiectele pe care le prezintă, demonstrează că păstrând şi continuând tradiţii milenare, locuitorii acestei zone au făurit o artă populară de o impresionantă originalitate, bogăţie şi expresivitate. Creaţia lor artistică fiind exprimată prin armonia proporţiilor şi frumuseţea decorativă a locuinţei, prin eleganţa liniei, bogăţia ornamentelor şi cromatica caldă a ţesăturilor de casă şi a costumului popular, prin forma şi ornamentica vaselor de lut, prin fineţea crestăturilor de pe obiectele din lemn.

Toate aceste mărturii ale creaţiei artistice populare ne obligă să ne respectăm trecutul, asigurându-i un fel de prezenţă eternă. Privite în ansamblu sau individual obiectele culturale au, astfel, caracterul unor documente menite să determine particularităţile culturii zonale şi aportul său la tezaurul culturii naţionale.

The Utilization of the Ethnographical Patrimony in Tășnad Museum
(Summary)

The townmuseum Tășnad is structured in 4 halls: one for the local history, the other ones for ethnographical assets. Ethnographical exhibition has the next subjects: room 1 - pottery, room 2- occupations and trades, room 3-household textile industry. Generally or one by one speaking, the cultural assets are documents destined to establish the particularities of zonal culture and its contribution to national culture thesaurus.

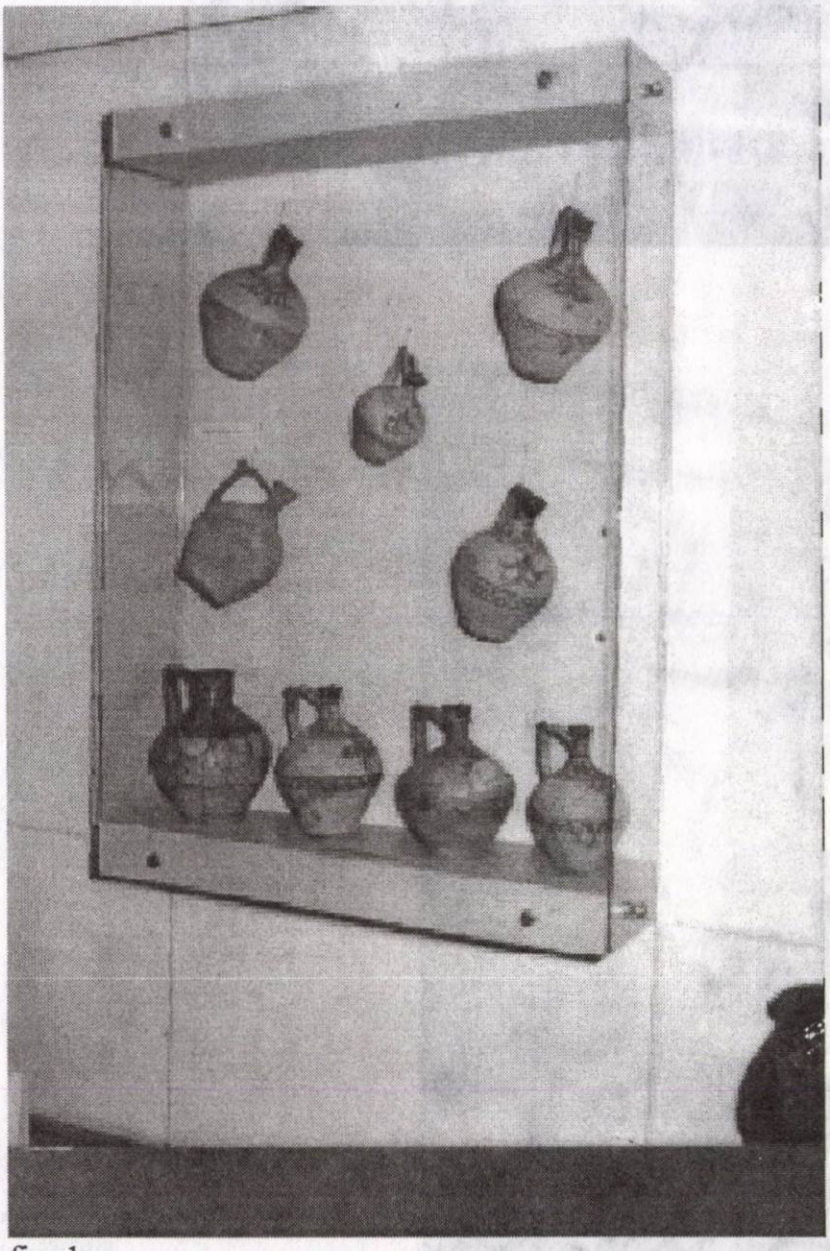

fig. 1

fig. 2

fig. 3

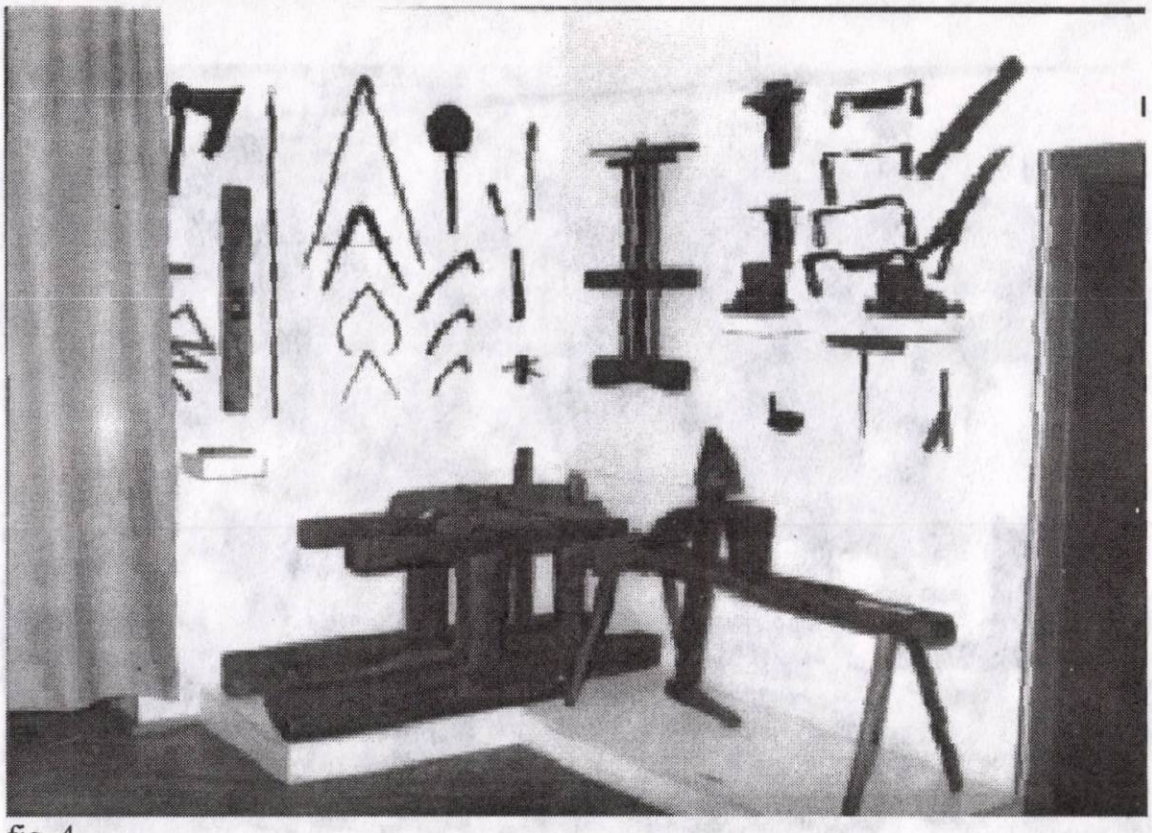

fig. 4

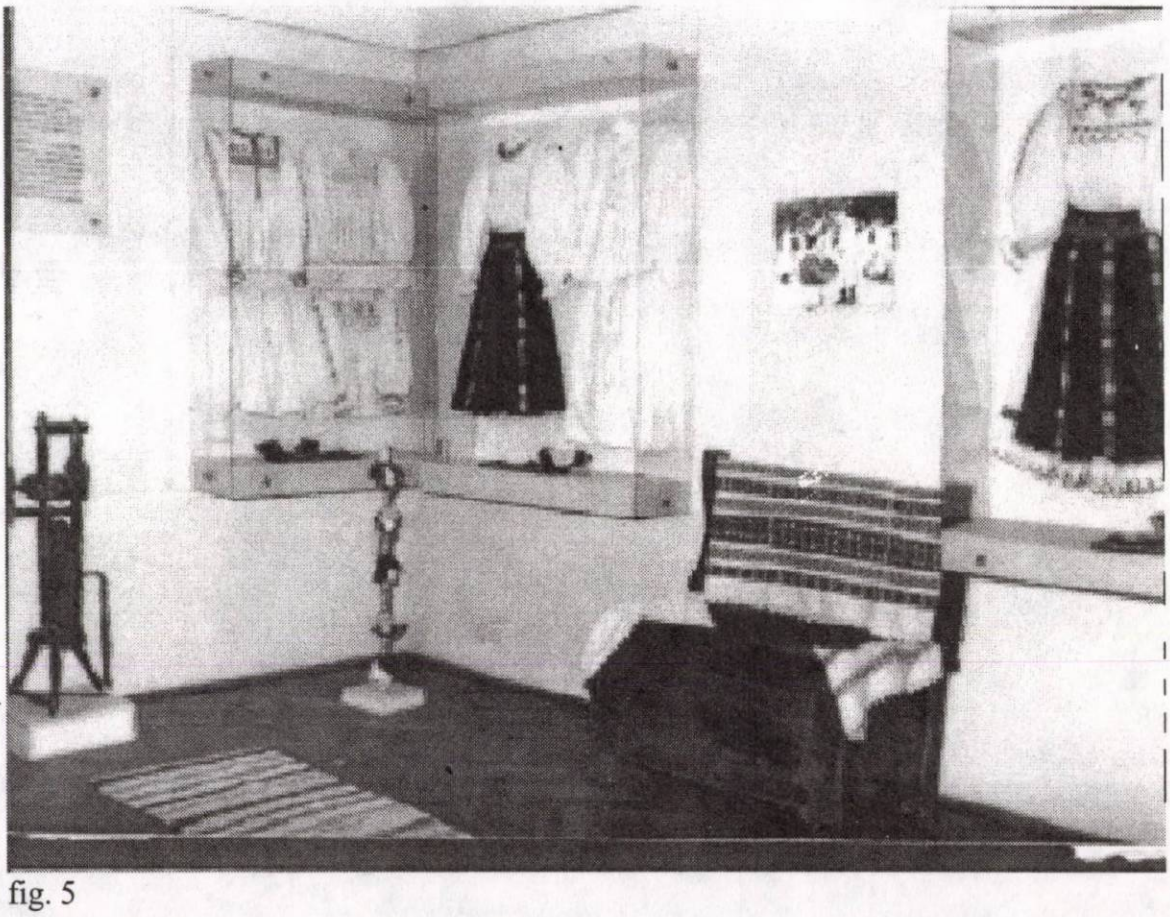

fig. 5

fig. 6

ŞTIINŢELE NATURII

Adatok a gólya-alkatúak biológiájához és elterjedéséhez Szatmár megyében

Fazekas Lóránd

Szatmár megye hajdani mocsárvilága az Ecsedi láp lecsapolásával, (1898), az Érvölgy vízrendezésével (az 1967-68-as évek), a Szamos és a Túr morotváinak feltöltődésével szinte teljesen eltűnt, így a vizekhez kötődő madárvilág, köztük a gólya - alkatúak - régiesebb szóhasználatban gázlómadarak - is igencsak megfogyatkoztak, sőt egyesek , mint a kócsagok, kanalasgémek teljesen el is tűntek ezekről a tájakról. A 70-es évek elején a Kraszna és a Túr mentén megépülő halastórendszerek, mint a kismajtényi 124 hektáros, a berki 346 hektáros és az adorjáni 307 hektáros vízfelülete, valamint az 1972-ben átadott kányaházi víztározó 360 hektáros víztükrének felső peremterülete természetes édesvízű tavakat, mocsarakat utánozva, nagyméretű, sekély vízfelületeikkel, széleiken pár év alatt kifejlődött nádas-gyékényes növénytársulásokkal lassan visszacsalogatták és utolsó mentsváraivá váltak ezen rend fajai számára. A tavakat körülvevő kiterjedt legelők, a közeli folyómedrek és nedves kubikgödrös árterek pedig nagyban elősegítik ezen vízfelületek gázlókkal való benépesedését, mivel a gólya-alkatúak nagytestű fajai, mint a szürke és a vörös gém, a fehér és a fekete gólya szivesen pihennek sőt rovarokat keresve, rágcsálókat, gyíkokat fogva táplálkoznak is ezeken a nedves, sok helyen lapályos, szittyós legelőkön, ártereken.

A 80-90-es évek madármegfigyelései és számlálásai bizonyítják is ezen madárnépességben bekövetkezett pozitív változásokat. Ezen megfigyeléseket és a jegyzetekben feltűntetett kiadványokból származó régebbi adatokat is felhasználva próbálunk megközelítő képet alkotni a gázlómadarak megyei elterjedéséről és biológiájáról. I. Cătuneanu Románia madárfaunájának beosztását követve megállapíthatjuk, hogy a gólya-alkatúak rendjébe sorolt 13 faj közül 12 Szatmár megyében is jelen van, melyekből 6 faj költésre is megtelepszik.

1. Botaurus stellaris - Bölömbika - Buhaia de baltă

A sűrű, magas vízinövénytársulás lakója, rejtett életmódja miatt csak többnyire hangja árulja el jelenlétét. A halastavak gyékényeseiben egy-két párban költ. Bőgő hangjával néha a legelők csordásait is megtéveszti, akik elkóborolt tinóra gondolva be is hatolnak a sekély parti vizek növényzetébe, ilyen eset történt például 1988. április 26-án a berki tavakon.

Megfigyelések: berki tavak: - 2 (1988.04.26.), adorjáni tavak:- 2 (1989.08.27.), berki tó: -8 elszórtan a nádasban (1990.07.13.), kismajtényi tó: - 4 (1992.06.20.), berki tó -3 (1995.05.20.), adorjáni tó - 3 egyed (1997.06.8.). Az utóbbi 12 évben 28 alkalommal sikerült észlelni jelenlétét. Egy-egy elhullott példány került kézre Halmi határában (1980.09.5.), és a berki tavakon (1988.10.18.).

2. Ixobrychus minutus - Törpegém - Stârc pitic

A legkisebb gémfaj lévén, nem annyira a halastavakon, mint inkább a morotvákon, kubikgödrök, csatornák vízinövényzete között találkozhatunk vele, ott néhány költ is. Fészkelt a Nagykároly melletti Bobáldon (1976.06.13.), a Bárnold völgyében (1976.06.7.),

a Túr mentén Kökényesd határában (1977.05.28.). Megfigyelések : berki tó: - 1 (1987.08.7), Túr mente Adorján határában: - 1 (1990.07.12.), a Kraszna mentén, a domahidai határban: - 2 (1993.07.11-12.), a Túr mentén a mikolai határban: - 3 egyed (1997.06.89.). Elhullott példány került kézre1966.08.12-én a Túr mentén és 1975.09.15-én Dabolc határában.

3.Nycticorax nycticorax - Bakcsó - Stârc de noapte

Nyári vendége megyénknek, de csak alkalomszerűen jelenik meg a halastavakon, a kisebb vizeken, költése fészekkel nem bizonyított. Megfigyelések: a Nagykároly melletti Bobáldon: - 1 (1975.08.25.), és néhányszor a Szentjánosmajor (Ianculeşti) melletti Bárnold völgyében, a berki tavon: - 2 (1989.04.26.), adorjáni tó: -2 (1990.05.14.), berki tó: -7 egyed (1993.07.13.), ez az eddigi legnagyobb egyedszámú megfigyelés. Az utóbbi 12 évben (1986-1998) 168 terepjárásán 7 alkalommal került szem elé.

4. Ardeola ralloides - Üstökös vagy selyemgém - Stârc galben

A gólya-alkatúak egyik ritkasága megyénk területén. Eddig három alkalommal sikerült megfigyelni a berki tavakon egy-egy egyedet (1990.08.4., 1991.08.19. és 1995.08.15.).

5. Egretta alba - Nagykócsag - Egreta mare

A gázlómadarak egyik legszebb faja, mely az Ecsedi-láp lecsapolásával mint költő faj eltűnt megyénk területéről, majd mint átvonuló is csak ritkán jelentkezett. A halastavak megszületése hozta vissza tájainkra, s ma már az Afrikából és Dél-Európából való visszaérkezése és oda visszatérése közti tavasztól őszig tartó időszakban szinte állandóan találkozhatunk vele a halastavakon. Költése nem bizonyított és nem is valószínű, mert a költési szezonban csak pár egyed képviseli a fajt, s tudva, hogy telepesen fészkelő, ebből következik, hogy a nyáriak ivaréretlen vagy pár nélkül kóborló egyedek. A vándorlás idején viszont növekvő állománnyal van jelen megyénk területén. Laza tollazata ellenére korán érkezik és későn távozik. Más gázlókkal társulva a sekély vizű és leeresztett tómedencékben tartózkodik. Példányszámuk a 90-es évek elejétől fokozatosan növekszik.

Megfigyelések: berki tó: - 3 (1987.10.3.), adorjáni tó: - 4 (1989.08.27.), berki tó: - 18 (1990.09.29.), kismajtényi tó: - 4 (1990.08.15.), berki tó: - 27 (1992.08.21.), adorjáni tó: - 49 (1993.10.9.), berki tó: - 6 (1993.12.12.), berki tó: -52 (1994.08.25.), adorjáni tó: - 66 (legnagyobb egyedszámú megfigyelés) (1995.08.15.), kismajtényi tó: - 3 (1995.02.20.) , berki tó:- 17 (1997.10.4.), adorjáni tó: - 22 egyed (1998.09.12.).

1986-1998 között 79 alkalommal sikerült megfigyelni 168 terepjáráson.

6. Egretta garzetta - Kiskócsag - Egreta mică

Főleg nagyságában különbözik az előbbi fajtától, a halastavakon néha magányosan, de leggyakrabban a nagykócsagok és a szürke gémek közé vegyülve álldogálnak. Száma jóval kevesebb mint a nagykócsagé. Fészkelése nem bizonyított.

Megfigyelések: Nagykárolytól délkeletre Bobáldon a Mérges patak völgyi tónál 1977 augusztusában több alkalommal volt jelen pl. - 5 (08.15.), berki tó: - 6 (1988.08.30.), adorjáni tó: -18 (1989.08.27.), kismajtényi tó: -11 (1990.07.12.), berki tó: - 32

(1990.07.28.), berki tó: -25 (1993.07.20.), adorjáni tó: - 58 (1994.07.23.), berki tó: - 69 egyed (1995.08.15.). Tizenkét év 168 terepjárása alkalmával 48-szor került feljegyzésre.

7. Ardea cinerea - Szürke gém - Stârc cenuşiu

A gém-félék családjának leggyakoribb faja, mely megyénk vizei mentén szinte mindenütt megjelenik. Telepesen fészkel, de táplálékszerzés céljából főleg május, június, július hónapokban nagy területeket bejár, így nemcsak a tavakon, hanem a csatornák mentén is keresi élelmét egy-egy példány. Korán érkezik és későn megy el, egyes egyedek át is telelnek, ha a tavak befagynak, akkor a folyómedrek sekélyebb részein találnak menedéket. Így szinte egész éven át találkozhatunk ezzel a fajjal.

A 70-es években két telepen - népiesen "gémfaluban" - költöttek megyénk területén a szürke gémek: a csalánosi erdőn 26 pár és a Sárerdő Mikola felőli szélén 30 pár. A 80-as évek végétől a sárerdei populáció fokozatosan a kökényesdi erdőre telepszik át, így a sárerdei gémfalu fokozatosan elnéptelenedik. A kökényesdi erdőn 1988-ban 12 lakott fészek volt, míg 1990-ben már 41, a telep azóta is folyamatosan lakott.

Csapatos megjelenésük egyedszámai: a nagykárolyi zónában márciustól szeptemberig csapatosan tartózkodott Bobáldon, a Barnold völgyében, a Vadalomon. Ezen vizes területek fokozatos beszűkülésével az egyedszám is fokozatosan csökken, szerepüket a halastavak veszik át. Kismajtényi tó: - 20 (1986.09.7.), adorjáni tó: - 40 (1989.08.27.), berki tó: - 75 (1990.02.1.), berki tó: -159 (1990.10.15.),kismajtényi tó: - 4 (1991.04.28.), berki tó: - 132 (1992.08.21.), adorjáni tó: - 28 (1993.09.13.), berki tó: - 134 (1993.10.9.), berki tó: - 183 (legnagyobb számú észlelés) (1995.08.15.), a Túr medrében: - 2 (1996.01.6.), berki tó: - 71 (1997.10.4.), adorjáni tó: -16 egyed (1998.03.21.).

Az utóbbi 12 év 168 terepjárása alkalmával 152-szer sikerült megfigyelni.

8. Ardea purpurea - Vörös gém - Stârc roşie

Szatmár megye vízimadárvilágának egyik ritkasága, a halastavakon pár egyedben a nyári és őszi periódusban figyelhető meg. A nádasok, gyékényesek magányosan fészkelő faja. Megyénk területén költése fészekkel nem bizonyított, de az adorjáni tavakon való nyári jelenlétéből erre következtethetünk.

Megfigyelések: a 70-es években a Nagykároly melletti Bobáldon a tavaszi időben is többször észlelték, kismajtényi tó: - 4 (1986.08.26.), adorjáni tó: - 6 (1989.08.27.), berki tó: - 3 (1990.04.18.), adorjáni tó: - 3 (1992.07.16.), berki tó: - 9 (1995.06.17.), adorjáni tó: - 4 (1996.07.15.), egy elhullott példány került kézre Halmi határában (1971.08.16). 1986-98 között 168 vizes környezetben tett felmérés alkalmával 11-szer került szem elé.

9. Ciconia ciconia - Fehér gólya - Barză albă

A megye egész területén elterjedt, de megoszlása a táplálkozási adottságok szerint változik. Nagyobb számban költ az Ér, a Kraszna és a Túr menti falvakban. A bevezetőben felsorolt természeti viszonyok változásával, az élettér beszűkülésével, a portákon a fészkelési adottságok csökkenésével a gólyák állománya az utóbbi 20-25 év alatt szinte a felére apadt. Egy 1975-ös megyei szintű gólyaszámlálás alkalmával, a megye 238 helységéből 125 falu adta le a jelentést, melyekben összesen 1245 fészek volt, ebből 1028 lakott. Közülük 23 pár költött Túrterebesen, 22 Kibábonyon, 20 Érendréden, 15-15 Dobrán és Bogdándon, 14 Kálmándon, 17 Mezőteremen, 16 Csomaközön. A fent említett falvak

közül Túrterebesen 1998-ban már csak 6, Kisbábonyon 1990-ben 10, 1997-ben 6, Érendréden 1984-ben 11, 1998-ban 16 lakott fészek volt.

A 70-es évek közepétől, a melléképületek átépítése miatt, a gólyák kiszorulnak az udvarokból, de szerencsére a villanyhálózat modernizációja, a vezetékek betonoszlopokra helyezése egybe esett az előbb említett folyamattal, s így a gólyák, felfedezve az új lehetőséget, megkezdik fokozatos áttelepülésüket az oszlopokra. Ennek köszönhetően, mintha a gyors apadás lelassult volna és egy számbeli állandósulás mutatkozna. A villanyhálózaton való fészkelés veszélyességének csökkentésére a Szatmár megyei Bíró Lajos Ökológiai Társaság a közép - európai környezetvédelmi alapítványok, mint a R E C (Regionala Enviromental Center for Central and Eastern Europe) és a F Ö K (Független Ökológiai Központ) anyagi támogatásával 38 fészektartót készíttetett, melyeket az Áramszolgáltató Vállalat (R E N E L) megyei területi elosztója helyezett ki. Ezen tartók közül 15 került Érendréd község területére, mely község ma megyei szinten a 21 költőpárral a leggazdagabb (Érendréd 16, Iriny 4, Érdengeleg 1 párral). Ennek is köszönhető, hogy a Román Madártani Egyesület 1997 június 6-án Érendréden rendezte meg a német Euronatur Természetvédelmi Egyesület Európa szintű kezdeményezésére a "Gólyafesztivált". 1998 tavaszán a R E N E L önerőből még 200 fészektartót helyezett ki, melyeket a gólyák mintegy 80-85%-ban foglaltak el.

Őszi gyülekező és vonuló csapat megfigyelések: berki tó: - 36 (1991.08.15.), adorjáni tó: - 47 (1993.08.31.), berki tó: - 61 (1994.08.25.), Nagykároly határa: - 35 egyed, melyek egy fára szálltak le éjszakázni (1996.08.28.), a Sárközújlakhoz tartozó Tufoaszai réten pedig kb. 200 egyed az erdőszéli rétről éjszakára a fákra telepszik. 1996 augusztusának végén Kismajtény és Krasznaszentmiklós között egy Lengyelországban gyűrűzött fehér gólya a magasfeszültségnek ütközve pusztult el. A gyűrű szövege: Poland Gdansk BN 1840 Stacja Ornitologiczna. A Tufoaszai réten 1998.08.23-án szintén áramütés következtében 4 gólya esett le, melyek közül 2 csak erősen kábult volt és egy órai élesztgetés után el tudott repülni, 2 pedig elpusztult. Ezek közül az egyiken gyűrű volt, melyet szintén Lengyelországban helyeztek a madár lábára. Szövege: Poland VHO 987 (felső sor), VHO 987 Gdansk (alsó sor). Az adatokat a Román Madártani Intézeten keresztül a Lengyel Madártani Egyesületnek továbbították.

10. Ciconia nigra - Fekete gólya - Barza neagră

Jóval ritkább mint fehér rokona, megyénk területén inkább őszi, tavaszi átvonuló. Az adorjáni erdőn egy pár rendszeresen költ, így egy-két egyed nyáridőben a halastavak környékén táplálkozik. Őszi vándorlása idején kis csapatai a leürített tavakon hosszabb ideig pihennek.

Megfigyelések: Bobáld: - 7 (1975.09.6.), berki tó: - 25 (1988.09.30.), adorjáni tó: - 11 (1990.09.19.), berki tó: - 16 (1991.09.15.), kismajtényi tó: - 11 (1992.09.10.), berki tó: - 31 egyed (1995.09.17.), melyekhez egy fajtársaitól lemaradt fehér gólya is társult. A statisztikából a legnagyobb egyedszámú csapatokat kiemelve megállapíthatjuk, hogy a 2-7 egyedes csapatok a leggyakoribbak, de sokszor, főleg tavaszidőben magányos egyedekkel is találkozhatunk. 1977.08.26-án Csedreg határában egy magasfeszültségnek ütközött és elpusztult egyed került kézre. Az 1986-98 közötti 168 terepmegfigyelés alkalmával 38-szor került szem elé ez a faj.

11. Platalea leucorodia - Kanalasgém - Lopătar

Az Ecsedi láp, az Érvidék mocsaraival együtt tűnt el a megye területéről, s csak a 80-as évek végén jelent meg újra. Azóta rendszeres pihenő és táplálkozási helyül használja a halastavainkat. Csak csendes, emberi tevékenységtől, mozgástól távoli helyeket kedveli. Költésre nem telepszik meg. Nagyobb számú nyárvégi, őszi csapatai minden valószínűség szerint a Hortobágyi Nemzeti Park költőtelepeiről érkeznek, s főleg a berki tavakon jelennek meg.

Megfigyelések: berki tó: - 2 (1987.09.5.), berki tó: - 18 (1990.05.14.), ez az első nagyobb számú megjelenése, adorjáni tó: - 58 (1990.08.4.), berki tó: - 32 (1990.09.7.), berki tó: - 64 (1993.08.31.), adorjáni tó: - 26 (1993.09.11.), berki tó: - 83 (1994.08.13.), ez a legnépesebb észlelt csapat, berki tó: - 80 egyed (1995.07.18.). Tájainkon április-szeptember között van jelen. 12 év 168 vizes területű terepjárás alkalmával 41-szer találkoztunk vele.

12. Plegadis falcinellus - Batla - Ţigănuş

A kanalasgémek és íbiszek családjának egyik ritka faja. Csak igen ritkán, alkalomszerűen jelenik meg megyénk területén.

Megfigyelések: a Nagykárolytól Mezőfény felé eső Vadalomon: 1 egyedet figyeltek meg (1966.04.7.), Csanáloson egy télre ittmaradt példányt ejtettek el 1971.01.4-én, amely ma a nagykárolyi Városi Múzeum gyűjteményében található. A Túr menti tavak közül egy alkalommal jelent meg 2 egyed a berki tavon (1990.09.29.)

Az 1989-90-ben bekövetkezett rendszerváltás, a gazdasági élet átalakulása a halgazdaságban, illetve a halastavakon is érezteti hatását. Az energia, a takarmány megdrágulása miatt egyre kevesebb tómedencét töltenek fel vízzel, így a kifejlődött gazdag vízinyövényzet egyre jobban pusztul, a vízimadarak élettere zsugorodik. Emellett zavaró, riasztó körülmény a vizivad vadászat, mely a mozgásra érzékenyebb fajok elvonulását eredményezi a tájból. A használatonkívüli medencéket sekély vízzel feltöltve kis mikrorezervációkká kellene alakítani, így megőrizve az eddig itt megtelepedett fajok populációit.

Felhasznált irodalom:

1. XXX - Nomenclatorul păsărilor din România, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1970

2. Fazekas Lóránd: Gázlómadarak a berki tavakon, Szatmári Friss Újság 1991. március 1: 6.

3. Hamvas, Francisc - Karácsonyi, Carol: Date privind avifauna din zona oraşului Carei, Satu Mare, Studii şi comunicări IV. 1980: 395-413.

4. Dr. Kovács Gábor: A hortobágyi halastavak, Madártávlat, 1994 január-február: 9-11.

5. Kováts Lajos: Az Érmellék gólyaállománya 1984-ben és annak változása 1968-1984 között, Bihari Múzeum IV-V évk.: 39-61.

6. Márkus Ferenc - Waliczky Zoltán: Mesterséges halastavak, Madártávlat, 1994 január-február: 2-5.

A helységnevek hivatalos elnevezései :

Adorján - Adrian, com. Livada
Bogdánd - Bogdand
Csanálos - Urziceni
Csedreg - Cidreag, com. Halmeu
Csomaköz - Ciumeşti, com. Sanislău
Dobra - Dobra, com. Supuru de Jos
Domahida - Domăneşti, com. Moftin
Érdengeleg - Dindeşti, com. Andrid
Érendréd - Andrid
Halmi - Halmeu
Dabolc - Dabolţ, com. Halmeu
Iriny - Irina, com. Andrid
Kálmánd - Cămin, com. Căpleni
Kisbábony - Băbăşeşti, com. Halmeu
Kismajtény - Moftinu Mic, com. Moftin
Kökényesd - Porumbeşti, com. Halmeu
Krasznaszentmiklós - Sânmiclăuş, com. Moftin
Mezőterem - Tiream
Mezőfény - Foieni
Mikola - Micula
Nagykároly - Carei
Sárközújlak - Livada
Szárazberek - Bercu, com. Lazuri
Szentjánosmajor - Ianculeşti, oraşul Carei
Túrterebes - Turulung

Date cu privire la biologia și răspândirea ciconiiformelor în județul Satu Mare

(Rezumat)

În urma desecării Mlaștinii Ecedea (1898) și a canalizării Văii Eriului (1967-68), precum și a umplerii albiilor părăsite ale Someșului și Turului, o parte a speciilor ordinului Ciconiiformes a dispărut complet din județul Satu Mare (ca de exp. egretele, lopătarii) iar la o altă parte a speciilor efectivul a scăzut simțitor. În anii '70 odată cu introducerea sistemelor de eleștee cu suprafețe întinse de ape cum ar fi la Moftinul Mic pe Crasna, Bercu Nou și Adrian pe Tur și construirea lacului de acumulare Călinești-Oaș, după câțva ani a apărut o vegetație palustră asigurând din nou condiții ambiante speciilor picioroange. Astfel azi din 13 specii ai ordinului, 12 sunt prezente în județul nostru, din care 6 specii sunt și cuibărătoare.

1. Buhaia de baltă : cu câțiva reprezentanți este prezentă în stufărișurile eleșteelor.

2. Stârcul pitic : această specie trăiește pe malul apelor stătătoare, pe marginea eleșteelor, a canalelor, în albii părăsite, iar dacă vegetația este corăspunzătoare atunci va cuibări.

3. Stârcul de noapte : este un oaspete de vară, care apare accidental, mai ales pe eleștee iar în ultimii ani și în perioada pasajului.

4. Stârcul galben : este o raritate în zona noastră, cuibărirea acestei specii ne fiind dovedită.

5. Egreta mare : este un fapt îmbucurător, că în ultimul deceniu crește efectivul speciei. Nu cuibărește, dar din primăvara timpurie până la apariția înghețurilor de toamnă este prezentă pe eleștee.

6. Egreta mică : staționează și vânează împreună cu celelalte specii de stârci; cuibărirea nu este dovedită.

7. Stârcul cenusiu : cea mai frecventă specie a familiei Ardeidea, cuibărește în colonii în Pădurea Urziceni și în Pădurea Porumbești. Toamna staționează în stoluri mari la eleștee. În timpul iernilor blânde unele exemplare rămân la noi.

8. Stârcul rosu : este o specie rară la noi, preferă locurile retrase și liniștite. Cuibăritul nu este dovedit cu cuib, dar câțiva exemplare în fiecare vară sunt prezente pe eleșteul Adrian, prin urmare este posibil să și cuibărească.

9 Barză albă : este răspândită pe întregul teritoriul județului. Din anii '70 a apărut cuibărirea berzelor pe stâlpii electrici. În anul 1986 au fost instalați pe stâlpii electrici 38 suporturi de cuib, iar în anul 1998, 200 de buc. de către R E N E L.
Au fost găsite două berze inelate moarte (august 1996 în hotarul Moftinului Mic și la 23 august 1998 în hotarul comunei Livada), ambele au fost inelate în Gdansk - Polonia. Față de anii '60, efectivul populației speciei a scăzut cu 40-50%.

10. Barză neagră : mult mai rară decât barza albă, în perioada migrației de toamnă apare în stoluri mici. Cuibărește în Pădurea Adrian.

11. Lopătarul : cu desecarea mlaștinilor a dispărut din zona sătmăreană, iar cu înființarea eleșteelor a apârut din nou, nu cuibărește, dar din vara târziu până în toamnă este prezent pe apele stătătoare mari.

12. Tigănusul : apare accidental, a fost colectat un exemplar la Urziceni, 4.01.1971, care a fost naturalizat și se găsește în colecția Muzeului Carei.

După anii 1989-90 odată cu transformarea economiei și cu scumpirea energiei electrice, numai o parte a bazinelor sunt umplute cu apă. Acest fapt influențează negativ cuibărirea și stagnarea picioroangelor în județul nostru.

Figura 1

Figura 2

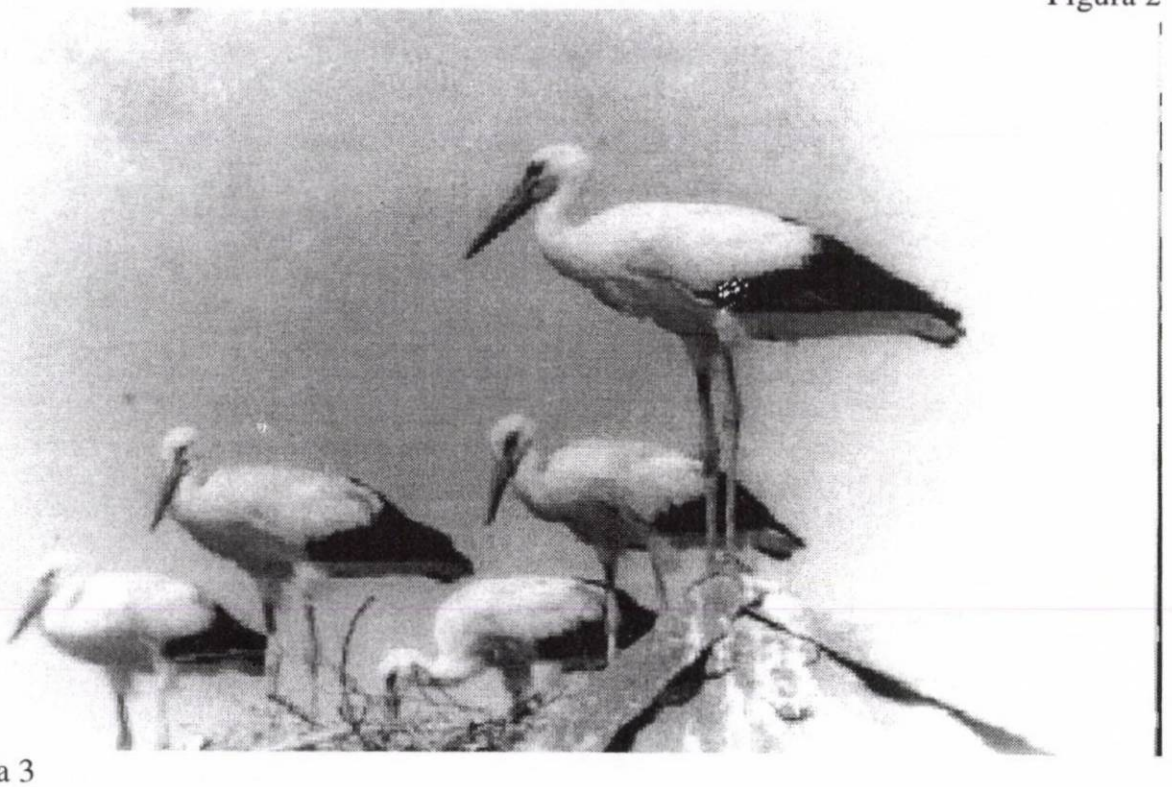

Figura 3

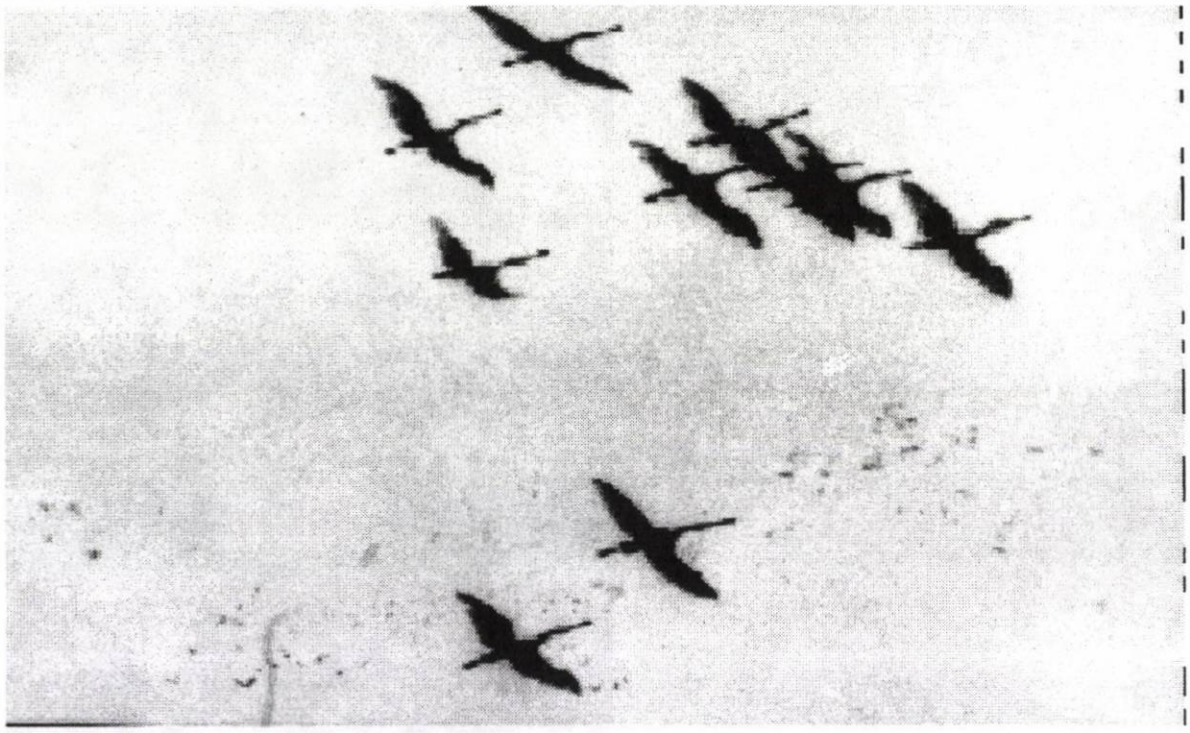

Figura 4

Species of Zoogeographical significance in butterflies of the Eastern and Southern Carpathians

Szabó Andrei

The Eastern and Southern Carpathians with their 152 respectively 149 number of species may be considered to be rich as compared to their territorial ranges and height above sea level considering that the highest altitude areas with their characteristic subnival species are not to be found in the Carpathians.

The eastern Carpathians are in some way richer in species, because they have a greater extension and are more varied geologically, as well.

Though The Southern Carpathians are less varied geologically than The Eastern ones owing to their connection with the eastern parts of The Balkan Mountains and to their higher level above the sea the number of species is almost the same as in The astern Carpathians.

Faunal types	Number of species		
	Total	E.Carp.	S.Carp.
1.Palearctic-Holarctic policentric spp.	44	44	42
2.Holomediterranean-N-Mediterranean spp.	36	30	32
3.Pontomediterranean spp.	22	14	22
4.Ponto-Caspic, Ponto-Caspic-Turkestanic spp.	9	9	8
5.Bicentric Mediterranean-Mandzhurian spp.	6	6	6
6.Southern Siberian and Mandzhurian spp.	11	10	9
7.Siberian and Siberian -Boreo-montane spp.	26	26	17
8.European-Alpine and Euroasiatic-Alpine spp.	9	8	8
9.Xeromontane spp.	1	1	-
10.Balcanic-oreal spp.	2	1	2
11.Arctic-Alpine spp.	1	1	1
12.Extrapalearctic spp.	2	2	2
Total number of species	**169**	**152**	**149**

Taking into consideration that the number of butterfly species show a little difference from both, Eastern and Southern Carpathians (152-149) the number of differential species is very significant.

Differential species of butterflies

Eastern carpathians:20 spp.

Parnassius apollo (Linnaeus, 1758)
Colias chrysotheme (Esper, 1781)
Satyrium ilicis (Esper, 1779)
Satryrium acaciae (Fabricius 1787)
Lycaena helle (D.& Sch.1775)
Lycaena hippothoe (Linnaeus 1761)
Cupido osiris (Meigen, 1829)
Maculinea teleius (Bergsträsser, 1779)
Plebeius idas (Linnaeus, 1761)
Aricia eumedon (Esper, 1780)

Southern Carpathians:17 spp.

Spialia orbifer(Hübner, 1823)
Pyrgus sidae(Esper, 1782)
Pieris mannii(Mayer, 1851)
Pieris ergane(Geyer, 1828)
Pieris balcana(Lorkovič 1968)
Scolitantides orion(Palla 1771)
Libythea celtis(Laicharting, 1782)
Limenitis reducta(Staudinger, 1901)
Hipparchia syriaca(Staudinger, 1871)
Hipparchiastatilinus(Hufnagel, 1766)

Polyommatus thersites(Cantener, 1834)
Argynnis laodice(Pallas, 1771)

Brenthis ino(Rottemburg, 1775)
Boloria aquilonaris(Stichel, 1908)
Boloria titania(Esper, 1793)

Euphydryas aurinia(Rottemburg, 1775)
Chazara briseis(Linnaeus, 1764)
Erebia pronoë(Esper, 1780)
Coenonympha tullia (Müller, 1764)
Lopinga achine (Scopoli, 1763)

Brintesia circe(Fabricius, 1775)
Erebiacassioides (Reiner & Hochenwarth, 1793)
Hyponephele lupina(Costa, 1836)
Pyronia tithonus(Linnaeus, 1771)
Coenonympha rhodopensis (Elwes, 1900)
Coenonympha leander(Esper, 1784)
Kirinia roxelana(Cramer, 1777)

The differential species (included European -Alpine and Balcanic -oreal, as well) may be used to characterize a given area.

If we take in consideration the zoogeographical proper place of the differential species of The Eastern Carpathians (20 species), it will be especially striking the fact that half of differential species(10 spp) represent The Siberian faunal type (Siberian species).

Parnassius apollo transsylvanicus Schw.
Lycaena helle Den. et Schiff.
Lycaena(Paleochrysophanus) hippothol eurydice L.
Aricia(Eumedonia) eumedon Esp.
Coenonympha tullia tiphon Rott.
Argynnis laodice Pall.
Brenthis ino Rott.
Boloria aquilonaris Stich.
Clossiana titania transsylvanica Tilt.
Euphydryas aurinia Rott.

This tendency seems to be stronger if we include in this group the Ponto-Caspic-S-Siberian-Mandzhurian species, as well(3 spp.)

Colias chrysotheme Esp.
Maculinea teleius Bgstr.

Lopinga achine Scop, it will be evident thet 65% of differential species are of Continental connection.

The Zoogeographical significance of The eastern Carpathians is increased by the fact that moreEuropean-Alpine species and a Balcanic-oreal ones reach here the eastern border of their spread in Europe.

Erebia sudetica
Erebia pharte
Erebia epiphron
Erebia manto — European- Alpine spp.
Erebia pronoë
Erebia gorge
Pyrgus cacaliae
Erebia melas - Balcanic-oreal sp.

Euphydryas aurinia is a polytypical, policentric, Eurosiberian type, but that Euphydryas aurinia which occurs in The Eastern Carpathians belongs to the Siberian Euphydryas aurinia aurinia, typical race.

The difference will be more striking if we examine those species which occur exclusively in The Southern Carpathians (17 species), we find out the Pontomediterranean species can be found in significant proportion among them.

Spialia orbifer Hbn.
Pyrgus sidae Esp.
Pieris mannii Mayer.
Pieris balcana Lork.
Pieris ergane Esp.
Hipparchia syriaca rebeli Varga
Coenonympha leander Esp.
Kirimia roxelana Cram.

These are the 8 species which belong to the most important zoogeographical colouring elements of The Southern Carpathians . If we still add to the above-mentioned ones of the Holomediterranean-N-Mediterranean spread differential species(6 spp.).

Hipparchia statilinus Hufn.
Brintesia circe F.
Hyponephele lupina Costa
Pyronia tithonus L.
Libythea celtis Leich.

Limenitis reducta Stgr., then it will be clear that the most differential species of The Southern Carpathians (14 species) indicate the mediterranean influence (82,3%).

Erebia cassioides neleus Frey (S.Carp., Eur.-Alp.) unanimously shows close connection with the E-Balkanian subspecies.

The same connection is underlined by the occurrence of Coenonympha rhodopensis schmidtii Diósz in Retezat Mts (etc.) which is the most morthern isolate of a great extension Balkanian high-mountain speices, and as such is similarly endermic.

Butterfly species with endemic subspecies

Both in the Eastern and Southern Carpathians

Parnassius mnemosyne hungaricus Rothschild
Erebia epiphron transsylvanica Rebel
Erebia manto trajanus Hormuzaki
Erebia gorge fridericikoenigi Varga
Erebia pharte carpatina Popescu-Gorj et Szabó
Boloria pales carpathomeridionalis Crosson et Popescu-Gorj

In the Eastern Carpathians

Parnassius apollo transsylvanicus Schweitzer
Lycaena tityrus argentifex Bálint
Maculinea alcon tolistus Fruhstorfer (=limitanea Bálint)
Polymmatus dorlyas magnus Czekelius
Erebia aethiops jigodini Popescu-Gorj*
Erebia medusa slovakiana Warren*
Erebia melas carpathicola Popescu-Gorj et Alexinschi
Erebia pandrose roberti Peschke

* Taxonomical relegation is questionable, critical revision is necessary!

Neptis rivularis ludmilla Nordmann
Neptis rivularis latefasciata Hattweiler
Clossiana titania transsylvanica Tiltscher
In the Southern Carpathians
Parnassius mnemosyne dioszeghi Bruk&Eisner
Erebia ligea carthusianorum f.herculanea Warren*
Erebia aethiops fogarasica Warren*
Erebia melas melas Herbst
Erebia pandrose cibiniaca Warren
Coenonympha rhodopensis schmidtii Diószeghy

Fluturi de zi cu însemnătate zoogeografică din Carpații Răsăriteni și Carpații Meridionari

(Rezumat)

Cercetați și studiați fluturii de zi din Carpații Răsăriteni și Meridionali, s-a ajuns la concluzia că sunt în total 169 de specii. Astfel în Carpații Răsăriteni sunt 152 iar în Carpații Meridionali sunt 149 de specii.

O bună parte din speciile de fluturi de zi sunt celePalearctice-Holarctice-policentrice care sunt răspândiți larg dar nu au o însemnătate zoografică deosebită.

Dintre cele 12 tipuri de faună în Carpații Răsăriteni și Meridionali sunt caracteristice speciile diferențiale care se pot folosi pentru caracterizarea zoogeografică al unui terotoriu dat. În total sunt 37 specii diferențiale; în Carpații Răsăriteni 20 iar în Carpații Meridionali 17 specii. Dintre cele 20 de specii diferențiale din Carpații Răsăriteni, 10 specii adică jumătatetea speciilor aparțin tipului de faună Siberian. Dacă la aceste specii mai adăugăm 3 specii Pnto-Caspice- Manciuriene, va fi evident că 65 % ale speciilor diferențiale sunt de legătură continentală.

Însemnătatea zoogeografică a Carpaților Răsăriteni crește prin faptul că la 7 specii Europene-Alpine și o specie Balcanică-Oreală limita de răspândire estică a acestora în Europa sunt inclusiv Carpații Răsăriteni.Unele specii Siberiene(ca în Siberia) s-au răspândit în Carpații Răsăriteni pe teritorii umede răcoroase, pe mlaștini oligotrofe (tinoave) și eutrofe(Coridoare de răspândire, vezi hărțile). Examinând cele 17 specii diferențiale ale Carpaților Meridionali putem vedea că la cele 12 tipuri de răspândire geografică domină speciile Pontomediteraneene.

Sunt 8 specii Pomtomediteraneene care se găsesc în partea Sud-Vestică ale Carpaților Meridionali.

Dacă la aceste 8 specii mai adăugăm alte 6 specii diferențiale dintre speciile Holomediteraneene -N-Mediteraneene, putem vedeaclar că din cele 17 specii diferențiale ale Carpaților Meridionali, 14 specii indică influențentă mediteraneană(82,3%). O influență Mediteraneană(Balcanică) o au și cele 2 specii care urmează și anume; Erebia cassioides neleus Frey(Carp.Merid., Specie alpină europeană) care arată unanim o legătură strânsă cu subspecii Est-Balcanice.

Coenonympha rhodopensis schmidtii Diósz (Carp.Merid., specie Balcanică-Oreală) este un izolat cel mai nordic a unei specii de mare răspândire în Munții înalți din Balcani și ca atare este tot endemică. Sunt și alte subspecii endemice(Carpatice) atât în Carpații Orientali cât și în Carpații Meridionali sau pot fi localizați numai în Carpații Orientali sau cei Meridionali, prezentând o însemnătate geografică deosebită.

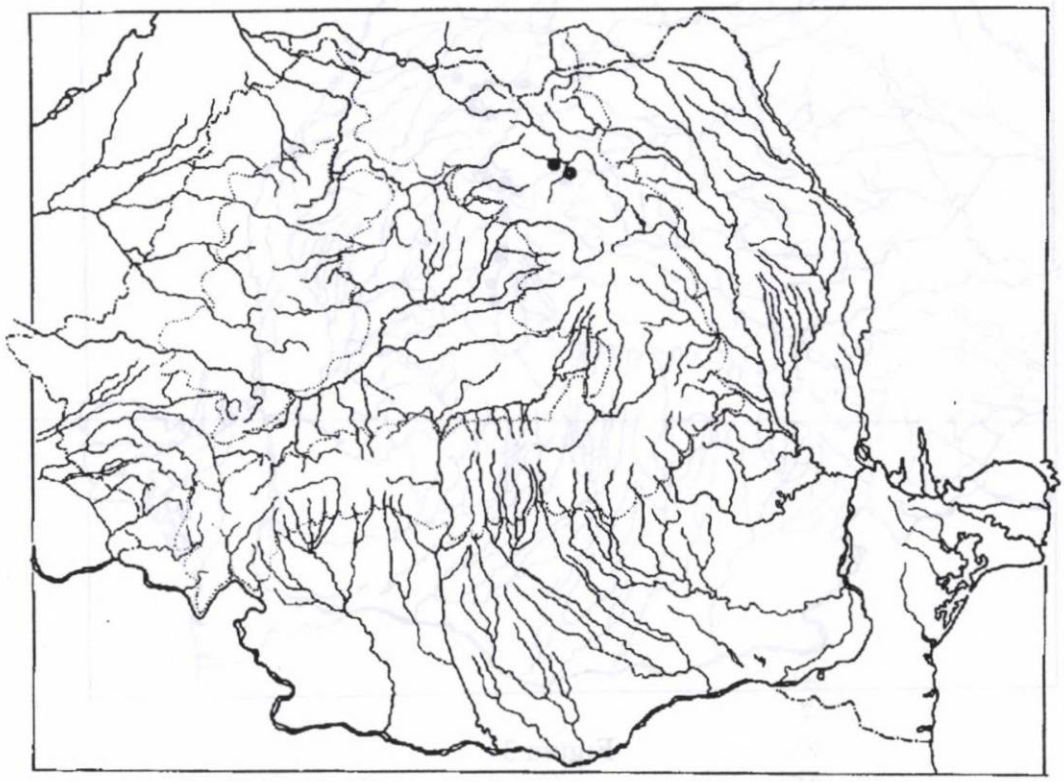

Figura 1

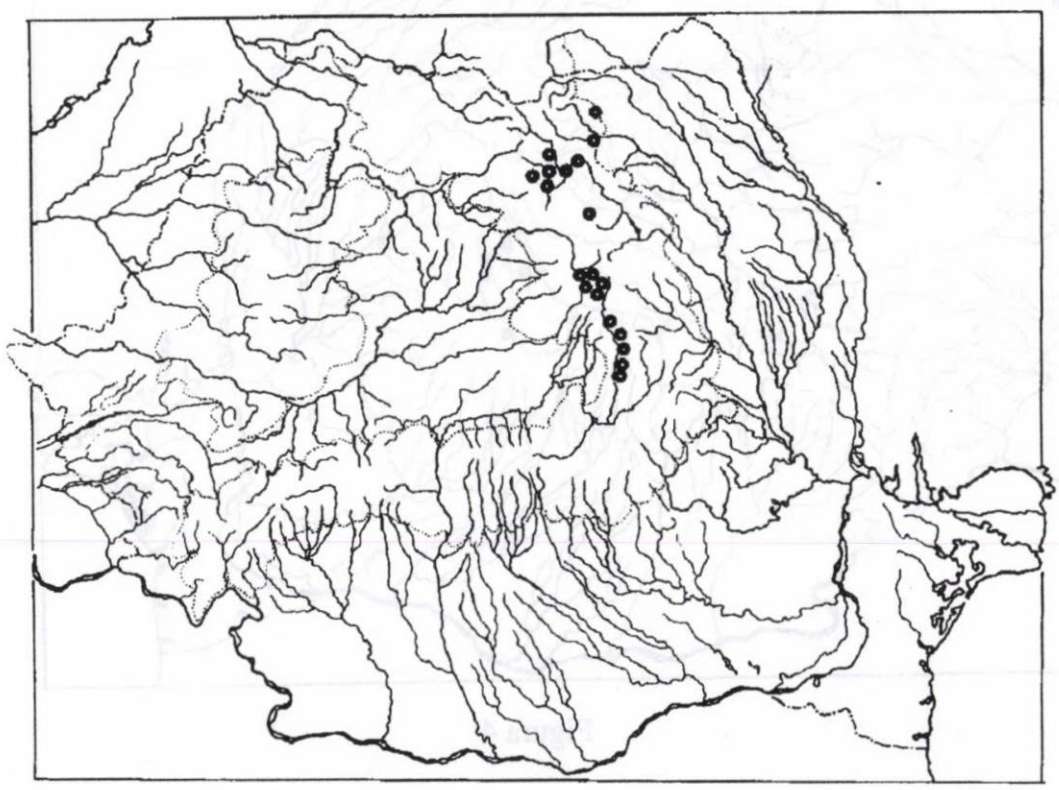

Figura 2

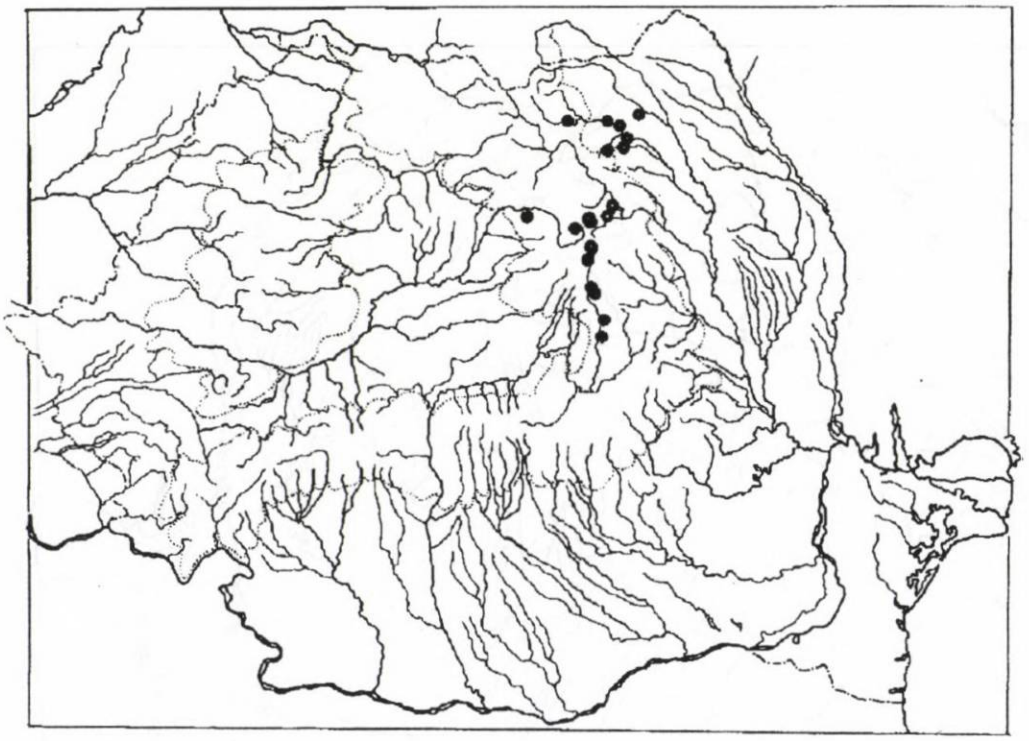

Figura 3

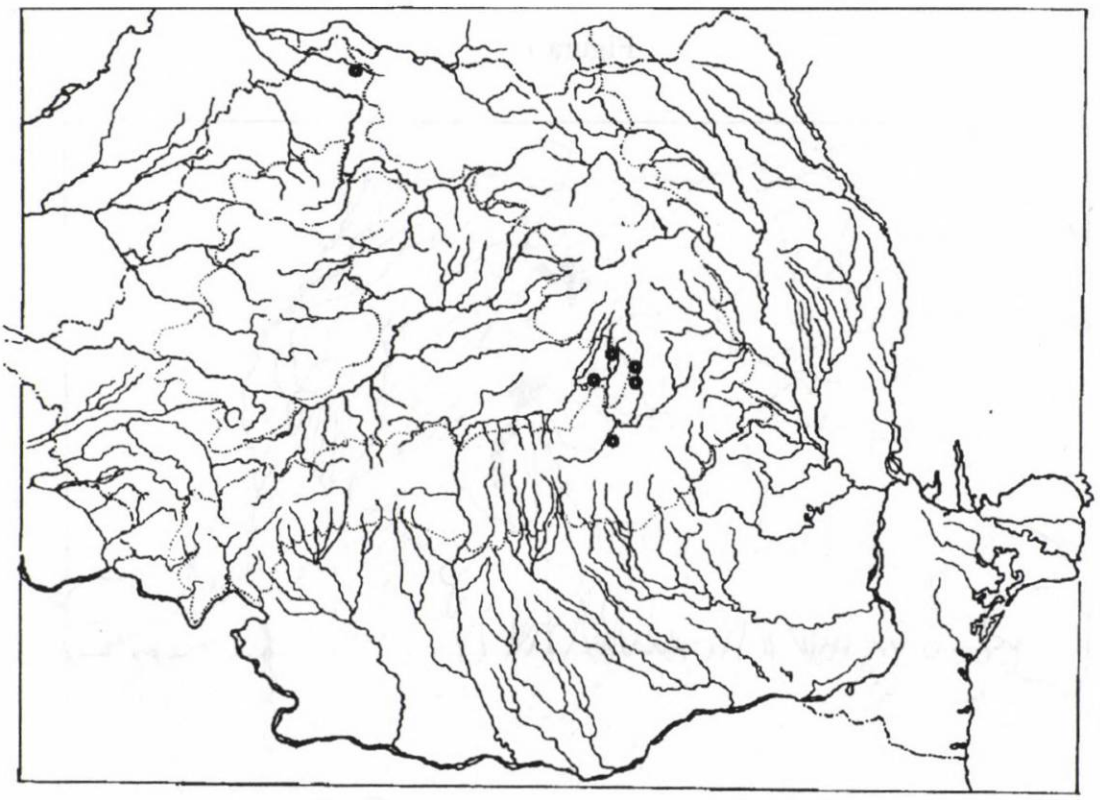

Figura 4

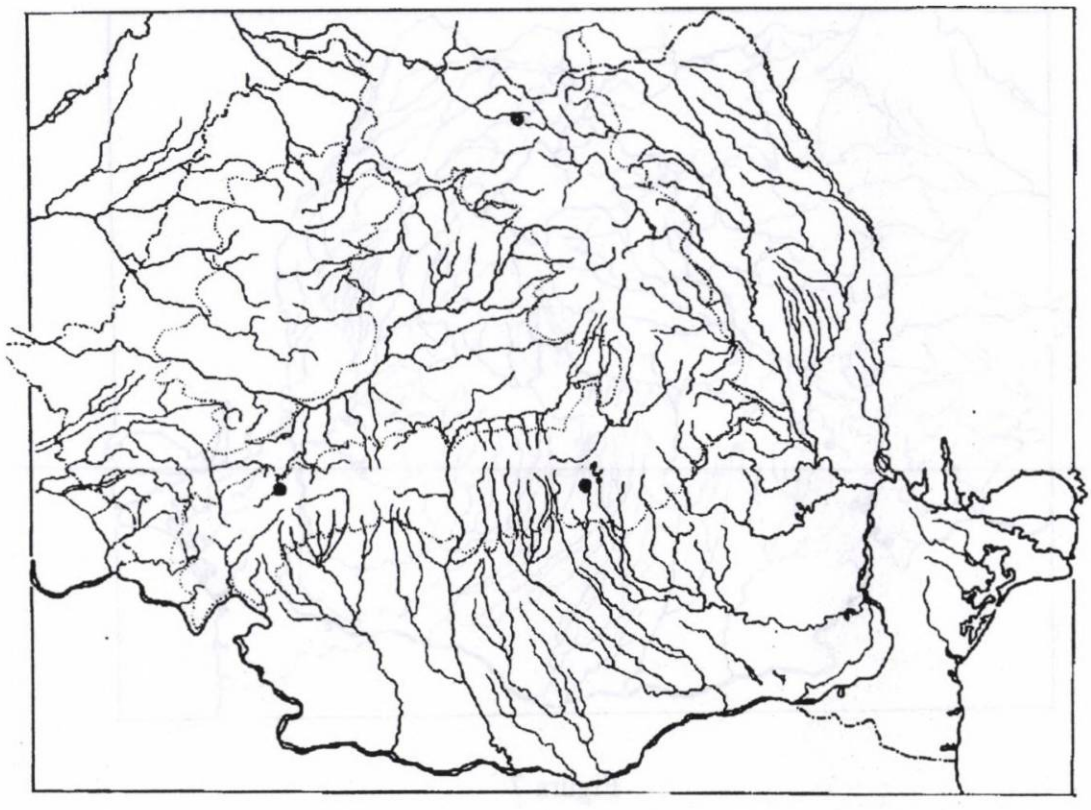

Figura 5

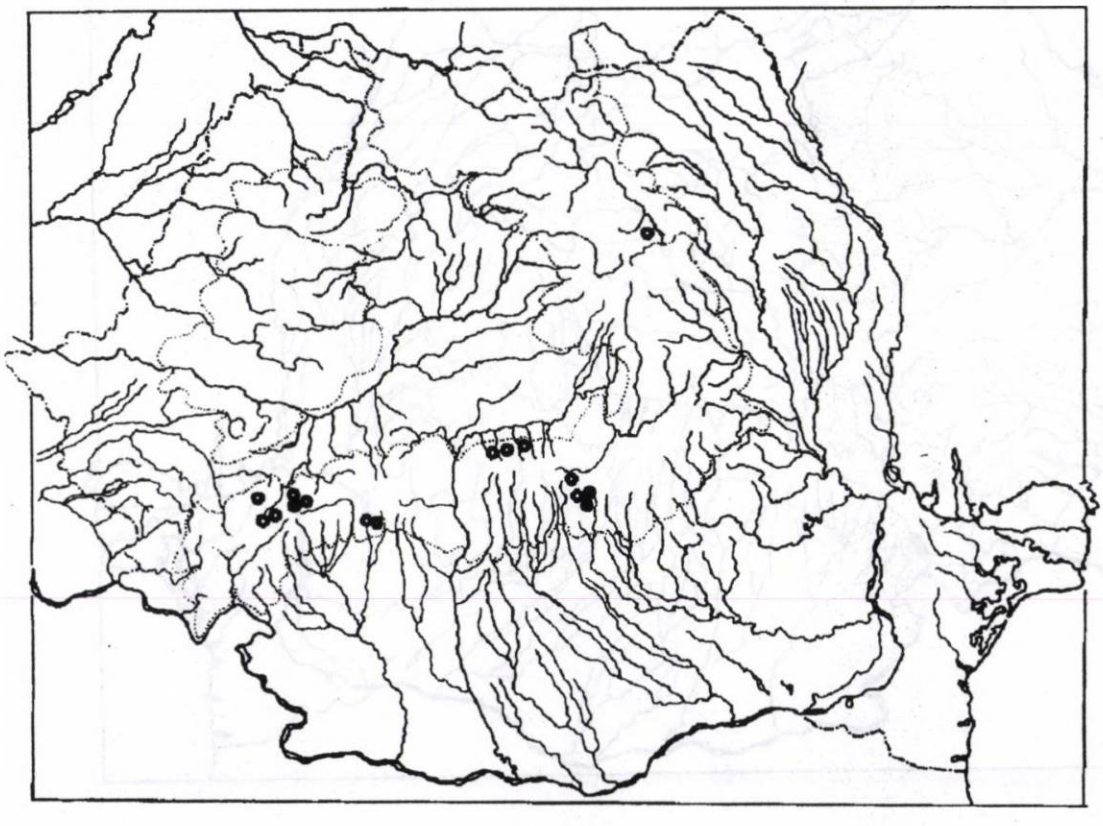

Figura 6

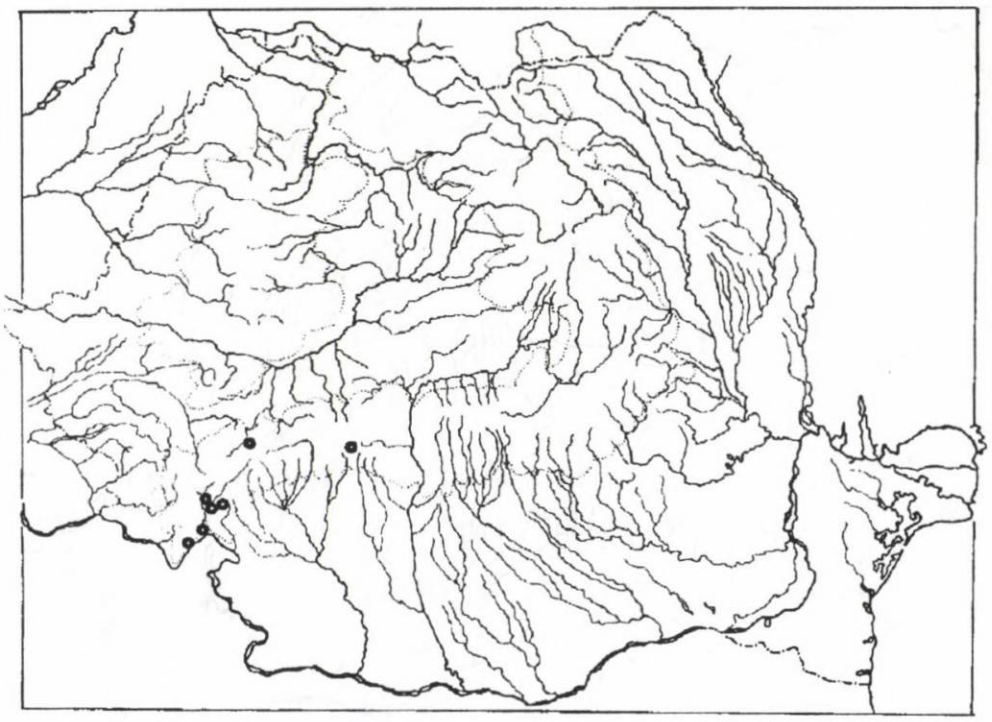

Figura 7

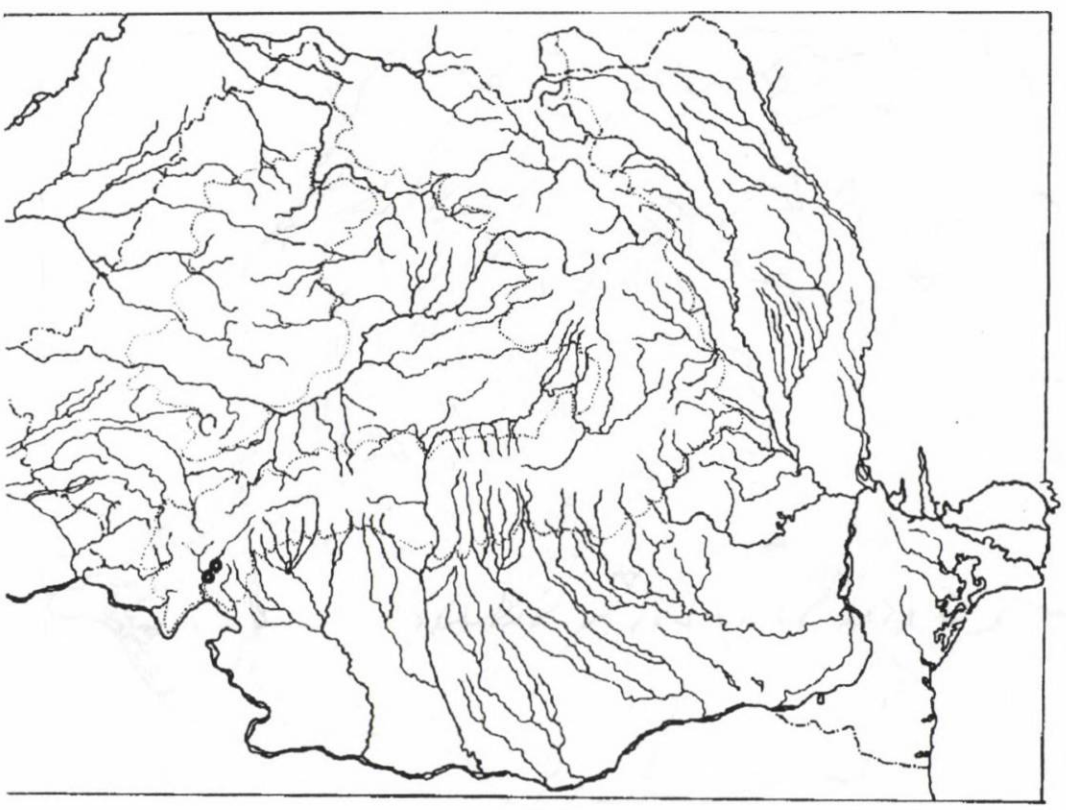

Figura 8

Költésbiológiai megfigyelések a Mezö-Méhesi gémtelepen

Babos Krisztina
Sándor D. Attila

A bakcsó európai elterjedése

A bakcsók létszáma csökkenőfélben van Európa jelentős részén, mivel jelenléte nagyban függ a természetes és féltermészetes mocsaraktól. A lecsapolt területekről részben átköltöztek a rizsföldekre. Sok országból eltűntek a XIX. század végén és a XX. század elején a nyugati széleken.Egyes helyekre az 1940-es évek óta visszatelepültek.

Jelenleg Európában 50000-70000 párt tartanak nyilván. Nem egyenletesen oszlanak el, leginkább dél-nyugaton, középen, dél-keleten, keleten fordulnak elő. Nagy számban élnek Oroszországban és Olaszországban, ezek az Európai állománynak kb. a felét teszik ki.

1970-1990 között 48%-os csökkenést figyeltek meg az Európai állományokat illetőleg, ez a csökkenés főleg az Oroszországi, Romániai, Spanyolországi, Moldáviai, Görögországi és Törökországi populációkat érintette. Pontos adatok csak néhány keleti területről vannak. Jelentős csökkenés ment végbe Duna-deltájában: kb. 40-50%-os 1974-1989 közt; 1986-ban midössze 3100 párt számláltak.

A Spanyolországi populáció nagyon sérülékeny, jelentős csökkenésen esett át az utóbbi 10 évben. Ezzel szemben Olaszországban egy általános növekedés volt észlelhető 1970-1990 közt, jelentős ingadozást mutatva: 17000 pár 1981-ben, 14000 pár 1986-ban, 22000 pár 1990-ben, 18000 pár 1991-ben, 17000 pár 1992-ben, 18000 pár 1993-ban.(Lásd az 1. térképet)

ORSZÁG	KÖLTŐ PÁROK SZÁMA	ÉV
Albánia	50-200	64
Ausztria	12-16	89-90
Beloruszia	(0-5)	90
Belgium	2-3	-
Bulgária	500-5000	-
Csehország	300-370	-
Franciaország	4143	89
Görögország	500-600	86
Hollandia	0-3	89-91
Lengyelország	50-60	-
Magyarország	4000-4800	-

Moldávia	3500-5000	85
Németország	20-30	-
Olaszország	19000-21000	91
Oroszország	9000-11000	-
Portugália	200-300	91
Románia	3000-7000	-
Szerbia	690-1000	91
Szlovákia	100-300	-
Szlovénia	(5-10)	-
Spanyolország	1480-2210	89-90
Törökország	1000-3000	-
Ukrajna	3645-5000	86
ÖSSZESEN	51000-71000	

MUNKAMÓDSZEREK

Fészkelőtelep

a. **fészkek:** - általában a költés megkezdése előtt kerestük meg a fészkeket, egyes, később elkészült (új) fészkeket a költési időszak alatt is.
   - a fészkeket egyénileg megjelöltük, számozott alumínium lapokkal
   - a felvett adatok:- a fa átmérője 1 m magasban illetve a fészkek magasságában
     - a fészkek magassága a földtől
     - a fészek távolsága a törzstől
     - a fészek szélessége
     - a fészekcsésze méretei
   - lemértük 3 fészek anyagát (ágak), meghatározva a fafajt, hosszat illetve tömeget.

b. **tojások:** - a tojásokat a mintafészkekben egyénileg megjelöltük, lehetőleg a lerakási sorrendben.
   - felvett adatok: hossz illetve szélesség(mm) 0,1 mm pontossággal, illetve a tömeg 0,1 g pontossággal. Kiszámítottuk a tojások átlagtérfogatát Harris(1964) formulájával: $V= 0{,}476 \times 10^{-3} sz^2 \times h$.
   - a ki nem kelt tojások egy részénél ellenőriztük a formulát.

c. **fiókák:** - a fiókák súlyát mértük a lehető legtöbb alkalommal, a keléstől a 22. napig, amikor általában elhegyják a fészket
   - mértük a fiókák csőrhosszát (szaruhártyáig) illetve csüdjét (a térdhajlattól a

csuklóhajlatig) 0,1 mm pontossággal, valamint az elsőrendű evezők (illetve a tolltokok) hosszát 1 mm pontossággal

- a fiókákat a 16. nap után egyéni alumínium jelölőgyűrűvel láttuk el, egy részüket a patágiumra (a szárnycsontok közötti bőrredő) rögzitett műanyag (PVC) színes szárnylappal is megjelöltük, egyéni kombinációval (2 fehér jel vörös alapon)
- a fiókákat megvizsgáltuk az estleges külső parazitákat keresve, ezeket összegyűjtés után 70%-os alkoholban tároltuk határozásig

d. **táplálék:** - a fiatal madarak zavarásra gyakran visszaöklendezik a meg nem emésztett táplálékot a begyből, ezt gyűjtöttük be és tároltuk 4%-os formalinban, egyedileg minden mintát

- ha a terepen meghatározható volt az anyag, akkor megmértük a hosszát és a fészekbe visszahelyeztük a táplálék-maradványt
- az elhunyt fiatal madaraknak megvizsgáltuk a begytartalmát és ezt begyűjtve formalinban tároltuk feldolgozásig
- a begyűjtött mintákat fajig meghatároztuk (ahol lehetett) és hosszukat lemértük, ezt az adatot használtuk a sulycsoportok kiszámításánál
- áprilisban, májusban, júniusban és júliusban 1-1 alkalommal próbát vettünk a gémek 3 fő táplálkozóhelyén: sűrű növényzetű (úszó) sekély tóban, növényzet nélküli sekély tómederben és összekötőcsatornákban. Az itt fogott halak hossz/tömeg adatait használtuk fel a táplálléktömeg kiszámításához
- ugyanekkor békaszámlálást végeztünk 2 alkalommal naponta: hajnalban (6:00), illetve alkonyatkor (21:00) ugyanezeken a részeken. A számlálást lassú lépésben haladva végeztük, a partról a vízbe ugró békák száma/megtett út

e. **felnőtt madarak:** - a felnőtt madarakat a fészken altatóval átitatott táplálék felajánlásával próbáltuk megfogni: a kishalba illetve békába fecskendezett 11 mg a-klóralóz (alphachloraloze-Merck katalógus) kb. 40`-1h alatt elkábítja a madarakat

- a felvett adatok:szárnyhossz index I, II, III év, csőr, csüd, farokhossz, mellizomnagyság, kotlófolt, tömeg, parazi-tavizsgálat, begyűjtés, ugyanúgy mint a fiókáknál
- a madarakat alumínium- illetve színes gyűrűvel (+szárnylap) egyedileg jelöltük

TEREPEN TÖRTÉNT ADAT-FELVÉTELEZÉS ÉS FELDOLGOZÁSUK

1996 előtti adatok a kolóniáról

A tanulmányozott gémtelep Maros megyében, Mező-Méhes falutól 4 km-re található, egy domb déli oldalán, egy 15-20 éves fenyő- és akácerdőben.(Lásd a 2. térképet)

A kolóniát először Szombath Zoltán fedezte föl 1986-ban egy arborétumban, mely Mező-Záhtól nyugatra fekszik. Rövid idő után eltüntek onnan. 1989-ben újra megtalálta őket Dan Munteanu a fent említett erdőben.

A telepen költ a bakcsó (Nycticorax nycticorax) és a szürkegém (Ardea cinerea) és 1994-től a kis kócsag (Egretta garzetta). Ezenkívül jelentős számban költ a térségben a vörös vércse (Falco tinnunculus). A kolóniát az utóbbi 5 évben ismételt ellenőrzések során

tanulmányozták, főleg a költési periódusban. Figyelemmel kísérték a fészkek elhelyezkedését, a köztük lévő távolságot, valamint az intra- és interspecifikus kompetíciót.

1995-ben a bakcsó-párok számának jelentős növekedése - kb. 200 párról több, mint 300 párra - volt észlelhető, valamint a kis kócsag-párok számának emelkedése 5 párról 10-12 párra. A fészkelő szürke gémek száma viszont lecsökkent kb. 40 párról 25 párra. Ennek oka rendszeres zaklatásuk volt, mivel úgy tartják, hogy károsak a halgazdaságra nézve. A fészkeket rendszeresen tönkretették a költési periódusban, valószínüleg a Záh-i halgazdaság emberei. Márciustól júniusig több alkalommal találtak levágott vagy letört ágakat, melyen fészkek voltak és fészekből kidobott tojásokat. Összesen 15 fészket tettek tönkre.

A vöros vércse-fészkek kb. 60%-át a környékbeli gyerekek tették tönkre, ezáltal rákényszerítve a vércséket, hogy a telep szélső részeiről a telep besejébe húzódjanak.

Az1995-ös költési periódusban 246 bakcsó-, 21 szürkegém, 8 kis kócsag- és 21 vörös vércse-fészket ellenőriztek. Sándor D Attila és társai meggyűrűztek 358 bakcsó-, 18 szürke gém-, 17 kis kócsag és 14 vörös vércse fiókát.

Újdonságnak számít a telep perifériáján megjelent karvaly (Accipiter nisus), mint fészkelő faj, ugyanis a karvalyfészek a hozzá legközelebb eső gémfészektől mindössze 6 m-re volt. A fészket, valamint a május 5.-én benne talált 5 tojást lemérték.

A telepen észlelt költő párok 1995-ben

A faj neve	Párok száma	Felmérés típusa
Bakcsó(Nycticorax nycticorax)	300	Becslés
Szürke gém (Ardea cinerea)	25	`
Kis kócsag(Egretta garzetta)	11	`
Vörös vércse(Falco tinnunculus)	25	`
Erdei fülesbagoly (Asio otus)	4	Számlálás
Füles kuvik (Otus scops)	2	`
Karvaly (Accipiter nisus)	1	`

`96-os adatok a kolóniáról

1996-ban a bakcsók költési periódusa később kezdődött és egyöntetűbb volt (nem húzódott el, pótköltés nagyon kevés volt) a megszokottnál. Ennek egyik oka az volt, hogy egymás után két költőterületet foglaltak el és építettek ki maguknak, végül mindkettőt elhagyták és egy harmadik területen folyt le a költés és a fiókák fölnevelése. Az itt fölvett adatokat az alábi táblázatba foglaltam össze:

Az 1. költőterületen megvizsgált fészkek adatai

Dátum	A faj neve	Fészkek száma	Elfoglalt fészkek száma	Tojásos fészkek száma	Fiókák száma
május 4	Bakcsó	33	8	1	3t
`	Vörös vércse	2	2	1	1t
`	Szarka	6	6	5	2x6;2x4;1x1 t;
`	Szajkó	1	1	1	5t
`	Dolmányos v.	1	1	-	-
május 12	Bakcsó	27	7	-	4f
`	Vörös vércse	1	1	1	4t
`	Szarka	3	3	2	1x4;1x5t;
`	Szajkó	1	1	1	5t

t=tojás
f=fióka

Július 6.-án már egyáltalán nem találtunk gémeket ezen a területen.

Második települet szintén május 4.-én fedeztük föl. Ez az erdő központi részén terült el, kb. 60-70 m-re az előbbitől. Az itteni adatokat szintén táblázatba foglaltam:

2. költőterületen megvizsgált fészkek adatai

Dátum	A faj neve	Fészkek száma	Foglalt fészkek száma	Tojásos fészkek száma	Tojások és fiókák száma
Május 4	Bakcsó	23	12	1	4

`	Szürke gém	8	6	2	2x1;
`	Kis kócsag	2	2	-	-
`	Vörös vércse	3	3	3	1x2;1x4;1x5
`	Szarka	1	1	1	6
` `	Dolmányos v.	2	1	-	-
Május 12	Bakcsó	12	4	-	-
`	Szürke gém	2	2	-	-
`	Vörös vércse	1	1	1	4
`	Szarka	1	1	-	-
Május 26	Bakcsó	52	28	23	5x1;6x2; 9x3;3x4;
Június 6	Bakcsó	11	6	5	1x1;4x3;

Ezt a területet június 6.-án ellenőriztük utoljára, mivel ekkor fedeztük föl a harmadik (az előbieknél sokkal nagyobb) költőtelepüket.

E két területen talált tojásokat lemértük (hosszúság,szélesség, tömeg), adataikat pedig felhasználom a továbiakban.

Harmadik költőterületük a domb aljában, az erdő alsó szélétől 8-10 m-re feküdt. Ezt a területet 16-szor ellenőriztük 1996 novemberéig.

Fészkek

A gémtelep egy, megközelítőleg 2400 m^2-es területen feküdt és 137 fészket számlált. A fészkek egymástól való távolsága nem volt állandó. Egyes részeken sűrűbben, máshol ritkában álltak. A minimális távolság köztük 1,5-2 m volt, néha egyazon fára 2-3 fészket is építettek.(Lásd a 3. térképet)

A fészkes fák nagy részének (121 db.) vastagságát lemértük 1m magasságban: a legkisebb adat 23,4 cm volt, a legnagyobb pedig 63,7 cm. A fa-vastagságok átlaga: 43,2 cm.

A fákon a fészkek átlagos magassága 5,5 m volt. A legalacsonyabban levő 4,1 m-en, a legmagasabban levő 7 m-en volt.

A fészkek átmérőjét is vizsgáltuk, 36 fészek adatai alapján a fészek-átmérők átlaga 37,16 cm. A legkisebb érték 25 cm, a legnagyobb 55 cm.

Fészekanyag

A fészkek összetételét úgy vizsgáltuk, hogy három, véletlenszerűen kiválasztott fészket levettünk és az őket alkotó ágakat megszámoltuk, majd egyenként lemértük hosszokat és súlyukat, valamint fajig meghatároztuk őket.

Az első fészek 150, a második 188, a harmadik 180 db. ágból állt (átlaguk: 173 db.), ezenkívül mindenik fészekben volt 70-80 db, 15 cm-nél rövidebb törmelék illetve fenyőtűk.

A fészkeket alkotó ágak 34,2%-a fenyő volt, 65,8%-a pedig lombhullató. A lombhullatók közül leginkább a vadszőlőt (33%), az akácot (32%) és a vegyesgyűrűs somot (13,5%) használták építőanyagként; ezenkívül még vadalmát, kökényt, fagyalt, bodzát, kőrist és különböző lágyszárúakat.

A fészekágak súlyadatai 0,5-23 g között váltakoztak, zömükben 0,5-2,5 g súlyúak voltak.

Hosszúságuk 5-105 cm között váltakozott, zömük 15-35 cm volt.

Tojások

A tojások lerakását tömegesen május második felében kezdték, 26-án fészkenként 2-3 tojást találtunk. Június első felében fejezték be a tojásrakást, fészkenként átlag 4 tojáson kotlottak. A ténylegesen lerakott tojások számát nehéz lett volna fölbecsülni, mivel a dolmányos varjak rendszeresen kirabolták a fészkeket. A költés június végéig tartott.

78 tojást vizsgáltunk meg. Lemértük a tojások hosszát, szélességét és súlyát, továbbá kiszámítottam ezen paraméterek estében a szórást és a variabilitási koefficienst. Egy tulajdonság szórása (a várható középértektől való eltérése) a standard eltérés (s) értékével fejezhető ki. A standard eltérést az alábbi képletből számítjuk ki:

$$\sigma = +\_ i \bullet \sqrt{\frac{\sum fa^2}{n} - b^2}$$

ahol: i = osztályintervallum

a = a tulajdonság legvalószínűbb átlagtól való eltérése
f = az egyedek gyakorisága
n = a tanulmányozott egyedek száma
b = a média korrekciója (helyesbítése)

$$b = \frac{\sum fa}{n}$$

A variabilitási koefficiens © kiszámítása:

$$c = \frac{\sigma \bullet 100}{x}$$

ahol x = az illető tulajdonság mért értékeinek számtani középarányosa

A variabilitási koefficiens értelmezése: minél kisebb a c% értéke, annál kisebb a tanulmányozott tulajdonság variabilitása. Egyezményesen:

- 10 alatti c% esetén a tulajdonság kevéssé variábilis
- 10 és 20 c% közepes variabilitásra utal
- 20 feletti c% arról tanúskodik, hogy a tanulmányozott tulajdonság nagyfokú variabilitást mutat, vagyis instabil.

A tojások hosszértékeinek átlaga 48,468 mm. A legkisebb érték 41,3 mm, a legnagyobb 55,6 mm.

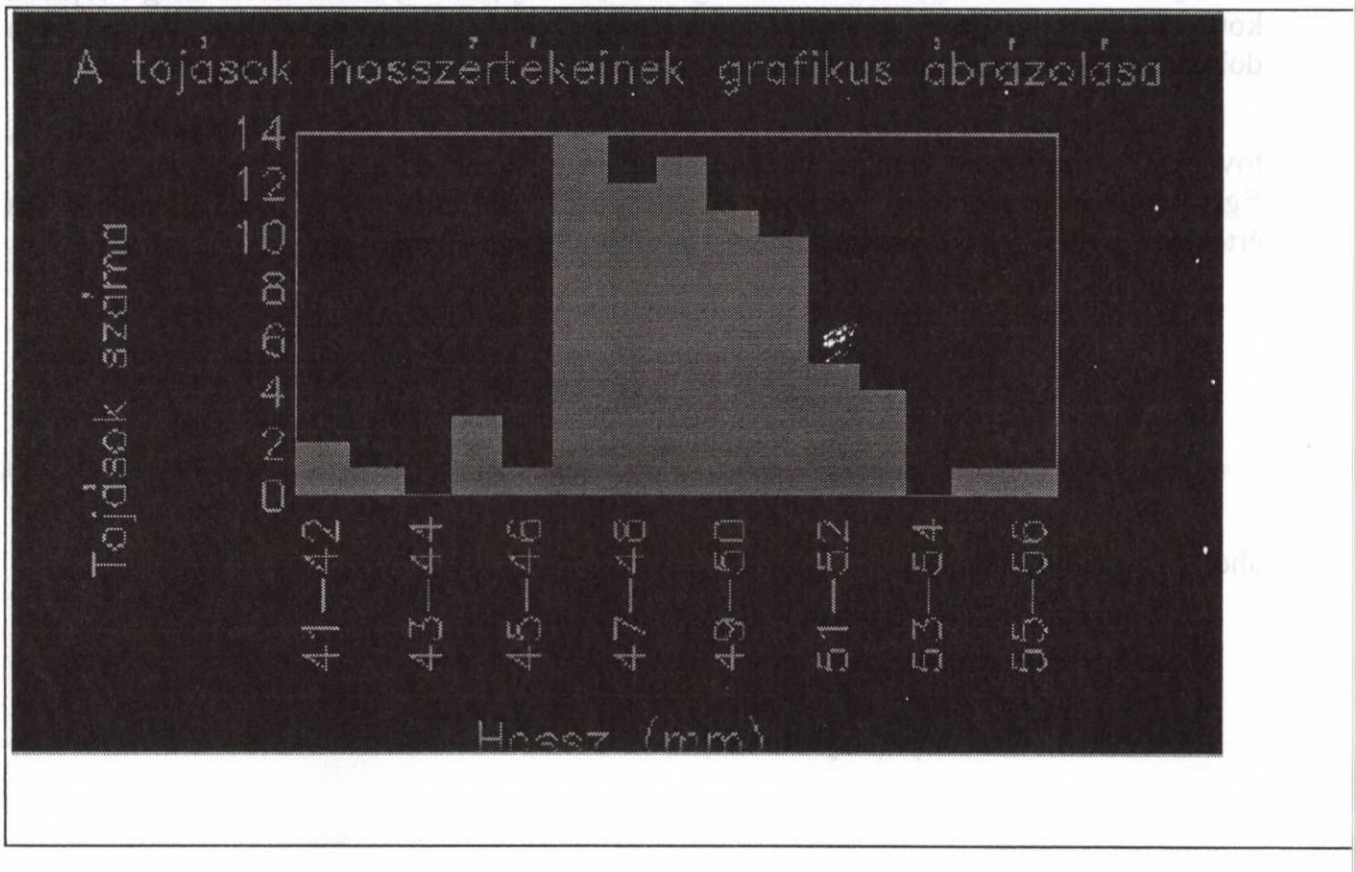

A hosszértékek szórása:

$$\sigma = +\_6{,}6415 \text{ mm}$$

A variabilitási koefficiens: c = 13,33%. Ennek értelmében a tojások hosszértékei közepes variabilitást mutatnak.

A tojások szélesség-értékeinek átlaga 35,432 mm. A legkisebb érték 30,4, a legnagyobb 43,3 mm.

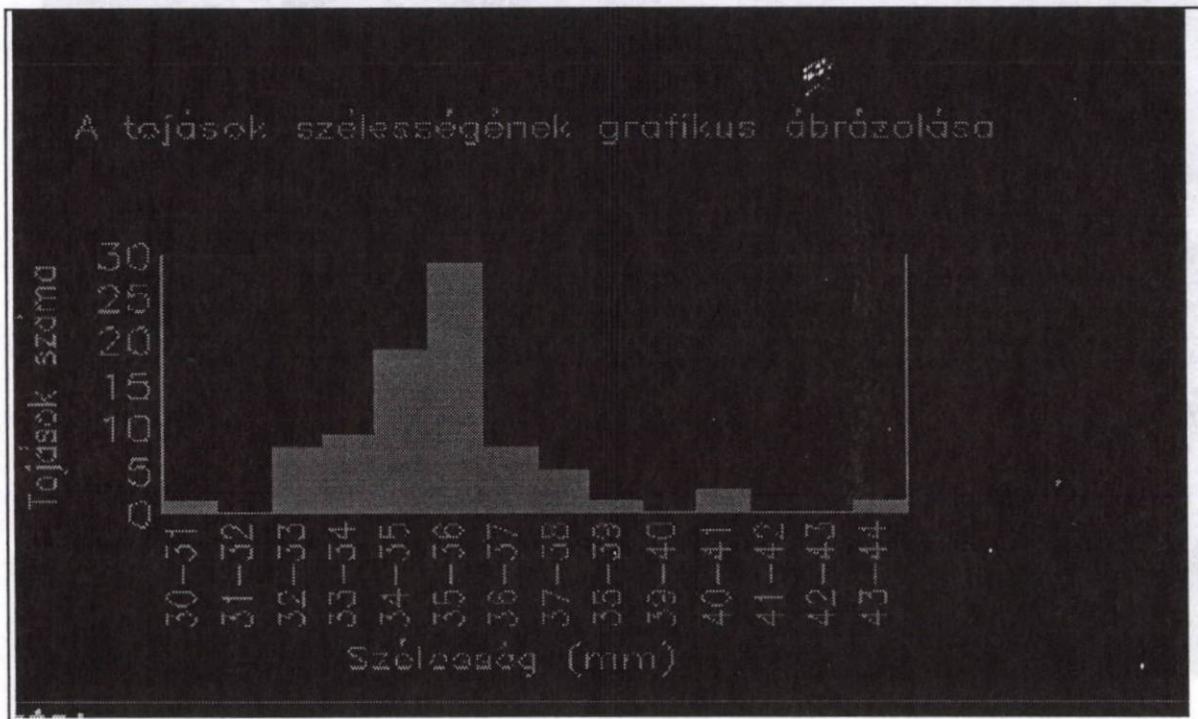

A szélesség-értékek szórása:

$$\sigma = +\_1{,}9939 \text{ mm}$$

A variabilitási koefficiens: c = 5,627%. Ennek értelmében e tulajdonság kevéssé variábilis.

A tojások súlyának átlaga 30,529 g. A legkisebb érték 23 g, a legnagyobb 40,2 g.

A súly-értékek szórása:

$$\sigma = +\_3{,}4474 \text{ mm}$$

A variabilitási koefficiens: c = 11,2923 %. Ebbőlkövetkezik, hogy a tojások súly-értékei közepes variabilitást mutatnak.

Ismerve a tojások hossz- illetve szélesség-értékeinek átlagát, Harris(1964) képlete alapján kiszámítható átlagos űrtartalmuk (térfogatuk).

$$V = 0{,}476 \times 10^{-3} \times sz^2 \times h$$

ahol: V = térfogat (ml)
sz = szélesség (mm)
h = hosszúság (mm)

Esetünkben:

$$V = 0{,}476 \times 10^{-3} \times 35{,}432^2 \times 48{,}468 = 28{,}96$$

V = 28,96 ml

A tojásokkal kapcsolatban még érdemes megemlíteni azt, hogy mennyiségi paramétereik egyazon fészken belül egymáshoz igen közel álltak, míg a különböző fészkek között esetenként igen nagy eltérést mutattak. Ennek magyarázata az, hogy a tojások mérete és súlya nem a lerakás sorrendjétől függ(ellentétben a fiókák méreteivel, ahol a kikelési sorrend döntő jelentőségű), hanem az őket lerakó madár (és esetleg a hím) testnagyságától, tápláltságától és fiziológiai állapotától.

Fiókák

A fiókák június végén kezdtek kikelni. Fészekben való tartózkodásuk ideje alatt lemértük tömegüket, szárny-hosszukat illetve farok-hosszukat és a gyűrűzhetőeket meggyűrűztük (272 db.-ot). A fészek elhagyása után kb. hetente bejártuk a költőterületet és összeszedtük az elhullott példányokat, majd lemértük csüdjük és csőrük hosszát. Továbbá ellenőriztük a környező tavakat, megfigyelve szétterjedésüket.

Fióka-súlyokat három alkalommal mértük, megközelítőleg egy-egy hét különbséggel: június 25.-én, július 1.-én és július 8.-án. A június 25.-én lemért fiókák súlya 15-90 g között váltakozott, nagyrészük 25-65 g súlyú volt.

A július 1.-én lemért fiókák súlya 20-260 g között volt, nagyrészük súlya 20-130 g között váltakozott.

A július 8.-án lemért fióka-súlyok 50-630 g között váltakoztak, zömük 150-450 g súlyú volt.

A Méhesen gyűrűzött madarak közül két fiatal példány visszafogásáról van adatom. Az egyik Máltán, Dingli Gozo szigetén (gyűrzve 1995-ben), a másik Csádban (gyűrűzve 1996-ban) került visszafogásra.

Táplálékuk

Táplálékvizsgálatokat a fiókák felöklendezett gyomortartalma alapján végeztünk. A kihányt zsákmányállatokat meghatároztuk fajig (amennyiben lehetséges volt), továbbá lemértük hosszukat.

23 gyomortartalmat vizsgáltunk meg. A legnagyobb gyakoriságban a Rana ridibunda (tavi béka) volt - a hányadékok 30,5%-ában; ezt követte a Carrasius auratus (kárász) 26%-kal. Darabszám alapján kárász volt a legtöbb.

Ezenkívül szerepeltek: Cyprinus carpio (ponty), Bufo bufo (zöld varangy), Pseudoraspbora parva, Rhodeus seiceus (szivárványos ökle), Alburnus alburnus (szélhajtó küsz), Pelecus cultratus (garda), Scardinius erytrophtalmus (pirosszemü kele), Rutilus rutilus (vörösszárnyú koncér), Chondostroma nasus (paduc), különböző rovarlárvák és még egy halfaj, amit nem sikerült meghatároznunk.

A lemért zsákmányállatok (105 db.) - főleg halak - átlagos hosszúsága 49,35 cm. A leghosszabb egy 175 cm-es paduc volt.(Lásd a grafikont a dolgozat végén).Ezenkívül volt még 11 db. igen kisméretű ebihal és rovarlárva.

Mortalitás

A mortalitási ráta (M) az elpusztultak számát jelenti az azonos stádiumba belépők százalékában kifejezve. Ez esetben az elhullot gyűrűs példányok számát (44) arányítom a meggyűrűzöttekéhez (272).

$$M = \frac{44 \times 100}{272} = 16{,}176$$

M = 16,176 %

A terület ellenőrzése 1996-ban október végéig tartott. Augusztus végéig 47 db. fiatal és 15 db. öreg bakcsót sikerült szemmel követnünk a környező tavakon.

Az őszi elköltözés szeptember 10-15.-e között történt meg.

Elvétve még október második felében is láttunk néhány példányt (10-15 db.) a térségben.

1997-ben április 23.-án észleltük megérkezésüket, viszont rövid idő elteltével elhagyták a területet, valószínűleg a környékbeli gyerekek zaklatása miatt. Május 15.-én mindössze egy fészkelő párt figyeltünk meg az erdőben. A fészek 4 fiókát számlált.

Később megtaláltuk a telepet egy, az előbbi költőhelytől kb. 800 m távolságra levő akác-cserjésben, ahol azóta is költenek.

KÖVETKEZTETÉSEK

- Az 1996-os év eléggé kedvezőtlen volt a bakcsók költése és fiókanevelése szempontjából. A későig tartó hideg és a többszöri költözdödés miatt a tojásrakást

kb. 3 héttel később kezdték a megszokottnál. Azok a párok, melyeknek fészekalja tönkrement, nem próbálkoztak újabb fészekalj kiköltésével. Sikeres költés mindössze 99 feszekben volt. Átlagosan 4 tojást raktak le, melyből 3 kelt ki és érte el a kirepülést.

- Tojás-vizsgálataink kimutatták, hogy a fölvett tojásméretek közül a szélesség kis, a hosszúság illetve a súly közepes variabilitást mutat.
- A meggyűrűzött 272 fióka közül 44 pusztult el, tehát mortalitásuk 16,176 %-os volt.
- 1997 tavaszán tömegesen elhagyták a térséget, alátámasztva azt, hogy rosszul tűrik az emberi zavarást, ugyanis a környékbeli gyerekek, az orvvadászok valamint a halgazdaság emberei rendszeresen zaklatták őket, leverve a fészkeket és széttörve tojásaikat, mivel úgy tartják, hogy a gémek károsak a halgazdaságra.

FELHASZNÁLT KÖNYVÉSZET

1.*** Buletin A.I.A. (1995)3:2

2.COULSON, J.C., DUNCAN, N and THOMAS, C.(1982) - Change in the Breeding Biology of the Herring Gull (Larus argentatus) Included by Reduction in the Size and Density of the Colony. Journal of Animal Ecology, 51, 739-756.

3.CRAMP, S.(1985) - The Birds of the Western Palearctic. Vol:1., Oxford, U. K.: Oxford University Press.

4.CUSTER, T. W. and PETERSON, D. W. JR.(1991) - Growth Rates of Great Egret, Snowy Egret and Black-Crowned Night Heron Chicks. Colonial Waterbirds, 14(1):45-50

5.ERWIN, R. M., HAIG, J.G., STOTTS, D.B. and HATFIELD, J.S.(1996) -Dispersal and Habitat Use by Post-Fledging Juvenile Snowy Egrets and Black-Crowned Night-Herons. The Wilson Buletin, Vol:108.,No.2.:342-356.

6.GYUKÓ, I. - Állattan, 2.kötet, Kolozsvár,1982.

7.HAFNER, H. (1995) The Night Heron in: Tucker G.(1995): The Birds of Europe, their Conservation Status - ICBP Press,p:101-103

8.LIPPENS, L. et WILLE,H. - Le Heron Bihoreau, Nycticorax n. nycticorax, (Liné 1758) en Belgique et en Europe Occidentale(1969) - Le Gerfant, Vol:59,No:2.

9.LOVASSY, S. - Magyarország gerinces állatai, Természettudományi Kiadóvállalat, Budapest, 1927.

10.MOLNÁR, GY.(1990) - On Food Composition of Four Heron Species, Tiscia, 25:75-82.

11.PETERSON, R., MOUNTFORT, G. and HOLLOM, P. A. D.(1966) - A Field Guide to the Birds of Britain and Europe, Type Press London and Glassgow

12.SAUER, F. - Szárazföldi madarak, Magyar Könyvklub, Budapest,1995

13. SAUER, F. - Vizimadarak, Magyar Könyvklub, Budapest, 1996.

14. SÁNDOR, A. (1997) - Nekrológ, Migrans, No:3:2.

15. STERBETZ, I. A rizstelepek hatása a gémfélék táplálkozására, Gyógyszeripari Kutató Intézet, Budapest, 1960.

16. SVÁB, J. - Biometriai módszerek a kutatásban, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1981.

Cercetări asupra cuibăritului în colonia de stîrci de la Miheşu de Cîmpie

(Extras)

De-a lungul Câmpiei Transilvaniei există un şir de lacuri care actualmente funcţionează ca heleştee. Aceste heleştee şi iazuri s-au constituit prin îndiguirea Pârâului Câmpiei.

Primele date asupra unor iazuri folosite cu scop piscicol se datează din sec. al XV-lea, iar ultimele amenajări s-au făcut în anii şaptezeci ai secolului nostru.

Aceste lacuri au fost colonizate şi de păsări de apă. După recensămintele din ultimii ani, s-au găsit 41 de specii cuibăritoare, care se ataşează de mediul acvatic, iar numărul speciilor de pasaj este de 107.

Cuibăritul stârcilor în zonă a fost confirmat de Zoltán Szombath, în anul 1986, într-un arboret de lîngă Zau de Cîmpie. După cîţiva ani colonia de stîrci s-a mutat într-o plantaţie de pini de lîngă satul Miheşu de Cîmpie. Aici în 1990 s-au făcut recensări ale efectivelor cuibăitoare. Recent, cuibăresc 3 specii: stîrcul de noapte (Nycticorax nycticorax), stîrcul cenuşiu (Ardea cinerea) şi egreta mică (Egretta garzetta). Este demn de semnalat şi specia vînturelul roşu care cuibăreşte în aceiaşi plantaţie într-un număr de cca. 25 perechi. Din anul 1992 s-au efectuat şi inelări de pui nezburători în incinta coloniei.

In anul 1995 s-a iniţiat un program de cercetare a biologiei speciilor de Ardeidae, în special al stîrcului de noapte. In primul an s-a urmărit: locul unde au fost amplasate cuiburile, distanţa dintre ele, ataşamentul de locul cuibului. In 1996 am pus accent pe cercetarea pontei, a ecloziunii, creşterea puilor şi spectrul trofic al stîrcilor.

In sezonul de cuibărit 1995 a fost controlat un număr de 246 de cuiburi de stîrc de noapte, 21 de stîrc cenuşiu, 8 de egretă mică şI 21 de vînturel roşu. Anul 1996 - fiind un an foarte neprielnic cuibăritului la stîrci - s-a constatat o descreştere numercă a efectivelor cuibăitoare.

Stîrcii de noapte au început sezonul de cuibărit 1996 cu o întîrziere de 3 săptămîni. Din această cauză acele perechi care au abandonat prima pontă nu au mai încercat să-şi refacă o pontă nouă.

Numărul perechilor care au reuşit să-şi succeadă cuibăritul este de 99. Majoritatea lor au depus 4 ouă din care 3 pui au reuşit să zboare.

S-a constatat o reducere accentuată a efectivului la stîrcul cenuşiu de la cca. 40 perechi (1994) la 5 perechi (1996). Cauza acestei diminuări este combaterea regulată a speciei, ea fiind considerată dăunătoare pentru piscicultură. In anul 1996 numai o pereche şi-a finalizat cu succes sezonul de cuibărit.

In primăvara anului 1997 iarăşi au apărut, dar după cca. 3 săptămîni - din cauza deranjării - au părăsit zona asta.

Observations in the breeding colony of the Night Heron near the Miheşu de Câmpie village

(Summary)

Wide lakes, originated from the swelling of the Câmpie Brook, exist for centuries along the Transylvanian Plane. The first records of their being used as fish ponds date back to the 15th century and they were repaired for the last time in the 1970`s.

During this long period the fish ponds provided with fish both people and the birds which gradually occupied this empty niche. According to the last years` censuses, the area is populated by 41 sedentary and 107 migratory species linked to the aquatic enviroment. To these species belong the family of Herons, whose breeding in the area (in a forest near Zau de Cîmpie village) was confirmed by Mr. Zoltán Szombath in 1986.

Several years later this colony moved to a pine-plantation situated near a lake, not far from Miheşu de Cîmpie village. The first census of the species breeding in this forest was carried out in 1990. Since 1992 the ringing of the flightless young within this colony has yearly taken place. Currently, the Miheşu de Cîmpie breedingcolony is formed by the following species: Night Heron, Grey Heron,Little Egret,Kestrel (25 pairs).

A research programme of their biology was initiated in 1995, stress being laid on examining the place of the nests, the distance between them and the attachment of the birds to the nests.

Next year (1996) our attention was directed towards the study of the broods, the hatching-period, the rearing of the young and the food spectrum of the Herons.

In 1995 were controlled 246 Night Heron, 21 Grey Heron and 8 Little Egret nests. 1996 turned out to be a very unsuitable year for the reproduction of the Herons, this fact being reflected in the number of the actually breeding pairs. The Night Herons started the 1996 breeding period with a delay of three weeks (compared to the previous years). Therefore, those pairs which abandoned their first brood, didn`t have time to lay a new one. 99 Night Heron pairs had flying young, most of them had laid four eggs resulted in three young birds. The decrease in the number of the breeding Grey Heron pairs was much more drastic: versus the forty pairs nesting in 1994 at Miheşu de Cîmpie, only five pairs tried to rear youngs there in 1996. By our opinion the cause of this frightening change is the systematic destruction of the species considered to be dangerous to the stability of the fishstock.

1. TÉRKÉP A BAKCSÓK EURÓPAI ELTERJEDÉSE

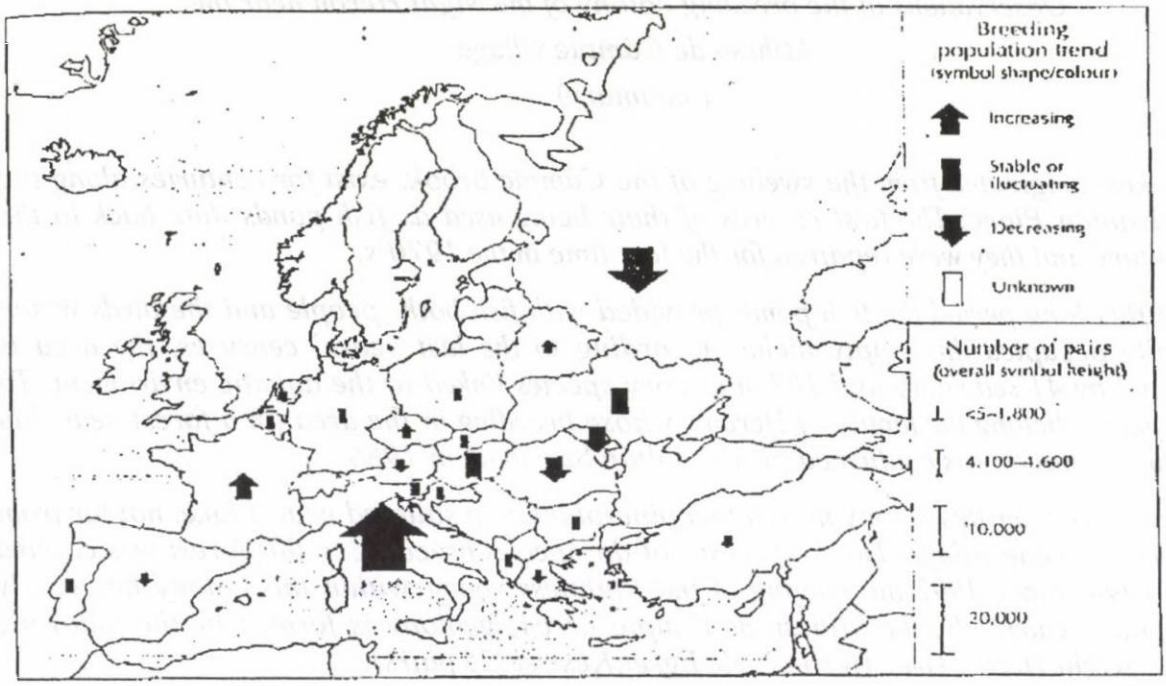

Figura 1

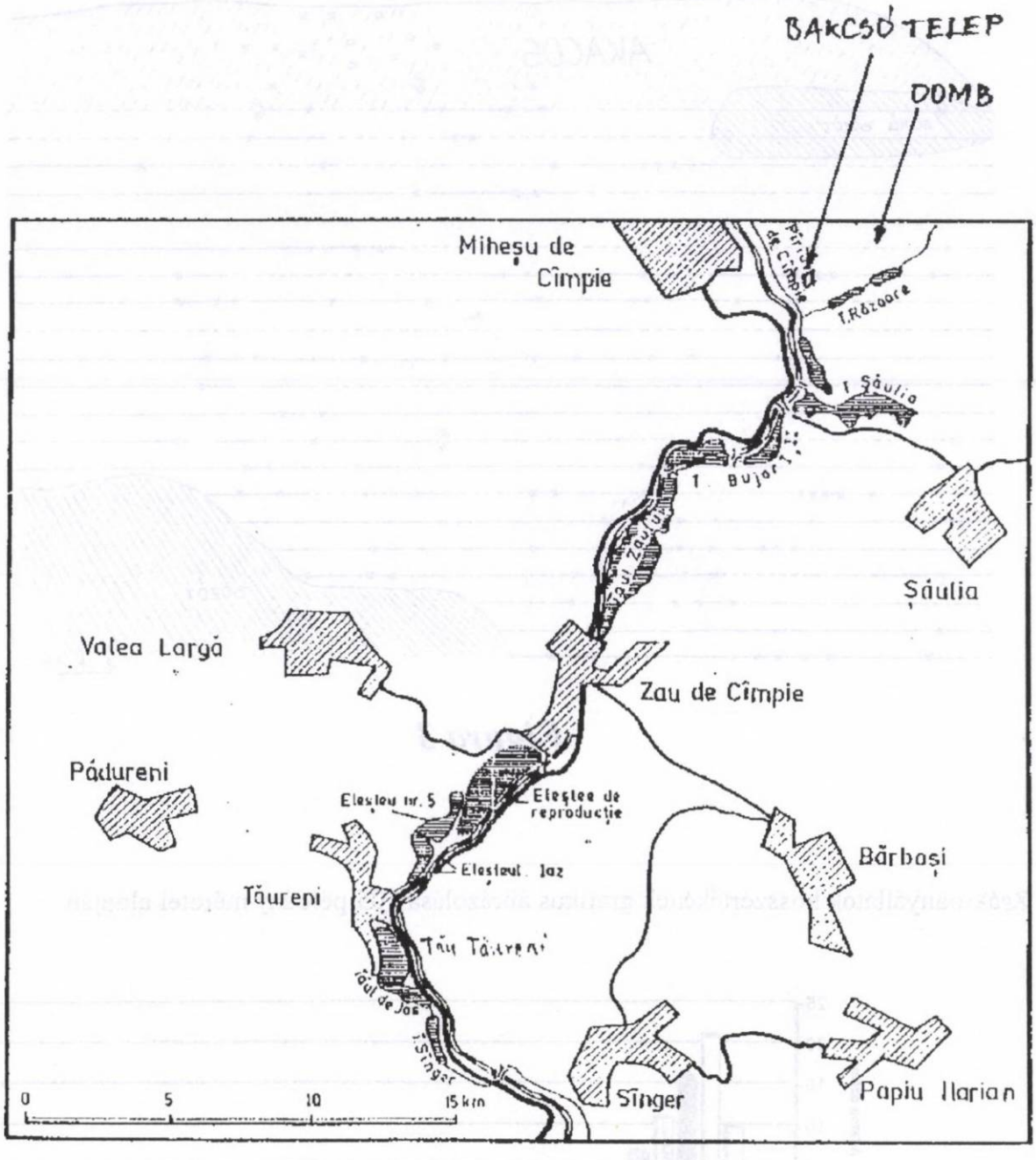

2. TÉRKÉP

A MEZŐ-ZAH KÖRNYÉKI TAVAK

Figura 2

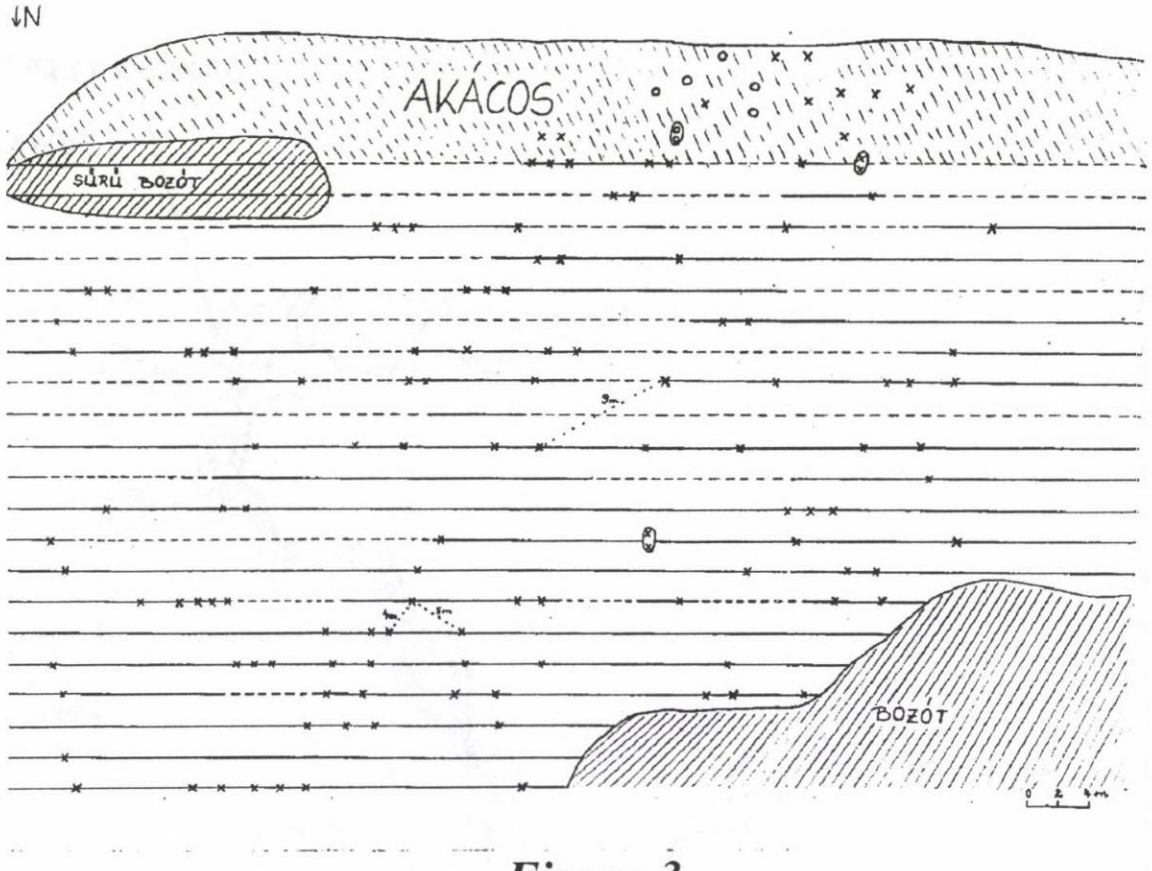

Figura 3

Zsákmányállatok hosszértékének grafikus ábrázolása 105 példány méretei alapján

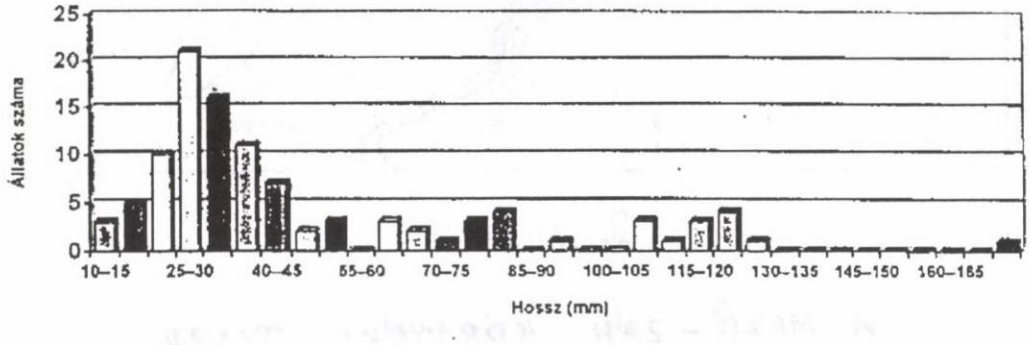

Figura 4

RESTAURAREA, CONSERVAREA ŞI INVESTIGAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Din tainele materiei picturale a icoanelor pe sticlă

Dorin Cioran
Natalia Deac

O problemă mai puţin cercetată şi cunoscută este aceea a materialelor folosite de meşteşugarii ţărani, pentru realizarea icoanelor pictate pe dosul sticlei: culori, lianţi, suportul de sticlă.

Această cunoaştere este şi o datorie a noastră pentru reînregistrarea tabloului tehnicii operelor de artă ale trecutului, este grija ca aceste creaţii izvorâte din sufletul poporului să rămână în fondul de valori universale.

Aşa cum se ştie, pictura ţărănească prezintă diferenţe specifice de meşteşug şi stil între centrele producătoare. Diferenţele provin însă şi de la materialele constitutive, începând cu sticla, care îndeplineşte atât rolul de suport, cât şi de strat protector al picturii şi continuând cu materialele pentru trasarea contururilor (urzeala), a desenelor interioare, de detaliu, a accentelor cromatice (umbrăritul), şi culoarea cu care se completau suprafeţele delimitate de desen (umplerea) [1], [2].

Cunoaşterea pigmenţilor folosiţi, a dozajului acestora, a lianţilor, este necesară pe de o parte pentru determinarea caracteristicilor centrele de pictură şi a meşterilor iconari, contribuind la individualizarea acestora ([3], [4], [5], [6]), alături de celelalte elemente, iar pe de altă parte în restaurare, pentru folosirea unor materiale compatibile, acestea determinând acelaşi efect în timp, restauratorul cunoscând tehnicile şi materialele folosite şi confruntându-se cu procedeele folosite de creatorul popular.

În ceea ce priveşte suportul de sticlă, cunoaşterea exactă a caracteristicilor acestuia (formă, aspect şi compoziţie) conferă noi date, ce pot lămuri aspecte necunoscute încă despre glăjăriile care au funcţionat la noi şi despre producţia lor [7].

Pornind de, la aceste considerente, au fost iniţiate cercetările materiilor colorante pentru un număr de nr. 55 de icoane pe sticlă, din centre artistice cunoscute: nordul Transilvaniei, Scheii Braşovului, Făgăraş, Mărginimea Sibiului şi Valea Sebeşului.

Analiza pigmenţilor s-a realizat prin metode microchimice, apelând la reacţiile sensibile pentru fiecare element ([8], [9]), şi la spectroscopia de emisie cu excitaţie laser, cu ajutorul analizatorului microspectral LMA10, cuplat cu spectrograful PGS II, ce permit detectarea a 74 elemente chimice; limitele de detecţie pentru majoritatea elementelor fiind - 0,1%*

---

* Condiţiile de lucru: Scânteia ajutătoare: 4,5 kv, 125μH, Δt - 500 μs, 1mm între electrozi
Laser: 950 V, 1200 μF
Optica: Q1, D 0, x 16
Spectrograf: α - 5, 77°, 25μ, domeniu spectral 225 nm - 395nm, reţea de 651 linii/mm
Placă foto WV3

Probele, de dimensiuni microscopice, au constat în general din straturi de culoare căzute de pe icoane şi care au fost selectate astfel încât să acopere paleta de pigmenţi folosiţi de meşterii iconari pentru fiecare icoană în parte.

Rezultatele determinărilor sunt prezentate sub formă de tabel, pigmenţii fiind dispuşi în ordinea frecvenţei de apariţie: alb, roşu, galben, verde, albastru, brun, metalici, negru.

Majoritatea culorilor folosite sunt anorganice, minerale, oxizi, pământuri, săruri, şi numai o foarte mică parte sunt de natură organică: negrul de cărbune şi lacul de garanţă. Acesta din urmă a fost mult folosit la icoanele din Mărginimea Sibiului şi constituie o caracteristică a acestora, singurele icoane în care mai apare, fiind cele de Făgăraş, şi acolo foarte rar.

Pigmenţii folosiţi sunt relativ puţini la număr. În multe cazuri ei nu sunt în stare pură, ci amestecaţi cu materiale de umplutură, cel mai des fiind folosită barita ($BaSO_4$).

Bogăţia cromatică a icoanelor a fost realizată de meşterii zugravi prin folosirea amestecurilor de pigmenţi, în special cu tonurile de alb. În icoanele mai recente, amestecurile de pigmenţi sunt realizate de către fabricant pentru obţinerea unor sortimente de culori mai variate şi mai ieftine.

De exemplu: - cinabru şi roşu de crom.
- miniu şi ocru roşu.
- albastru de fier (Prusia) şi albastru de cupru (azurit)

Contururile desenele interioare de detaliu sunt trasate cu negru de cărbune. luminile şi deschiderea tonurilor sunt realizate cu albul de plumb pentru icoane, dar apare şi albul de zinc, lipotonul şi creta. Albastrul cel mai des folosit ca fond este ultramarinul (vineţeala) sau azuritul ; tonurile de roz cald ale carnaţiei, degradeurile care modelează chipurile au fost obţinute amestecând până aproape de omogenizarea cinabrul roşu cu albul de plumb; trăsăturile ochilor şi părul sunt lucrate cu negru de cărbune şi oxid brun de fier; Gama coloristică a veşmintelor cuprinde nuanţe roşii (miniu, cinabru, garanţă) şi verzi (malahit, verde de crom). Foiţele aurii (aliaje cupru-zinc, cupru-staniu) şi cele argintii (aliaje din argint, staniu sau aluminiu) ocupă mari suprafeţe ale icoanelor , dându-le strălucire.

Prin identificarea anumitor pigmenţi apar posibilităţi de datare, sau încadrare în timp a unor icoane, în funcţie de data obţinerii şi apoi a apariţiei în comerţ a respectivilor pigmenţi.

De exemplu:- albastru de fier (Prusia) - 1704
- alb de zinc - 1782
- verde de crom - după 1800
- albastru de cobalt - după 1802
- verde de Paris - 1814
- galben de crom - 1818
- galben de zinc - 1850, etc.

date extrase din literatura de specialitate [10], [11].

Note bibliografice

1. I. Dancu, "Pictura ţărănească pe sticlă", Bucureşti, 1975
2. Cornel Irimie, "Pictura populară. Icoanele pe sticlă în arta populară românească" Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti.

3. I. Apostol Popescu, "Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula", Ed. Tineretului, Bucureşti, 1969
4. Vasiel Drăguţ, "O dinastie de zugravi din Ţara Oltului", "Astra", nr. 5, Braşov, 1968
5. Ion Muşlea, "Icoanele pe sticlă şi xilogravurile ţăranilor români din Transilvania ", "Steaua", nr. 11/12, 1968.
6. Gh. Pavelescu, "Contribuţii pentru cunoaşterea picturii pe sticlă la românii din Transilvania", "Apulum", I, 1939-1942.
7. Herbert Hoffmann, "Contribuţii la studiul glăjăriilor din din sudul şi estul Transilvaniei", "Aluta", 1970
8. Robert L. Feller, "Artist 's Pigments" , Cambridge University Press, 1986.
9. N.A. Tananaev, "Analiza în picături", Ed. Tehnică, Bucureşti, 1956.
10. Mihail Mihalcu, "Valori medievale româneşti", Ed. Sport - Turism, Bucureşti, 1984.
11. R.J. Gettens , G.L. Stout, "Paiting Materials, Short Encyclopaedia", Dover Publications Inc., New York.

The Misteries of Pictorial Materials Used for Glass Icons

(Summary)

The paper deals with spectrographic (PGS II - LMA10) and microchemical analysis for paint layers of 55 peasant glass paintings from well-known Romanian traditional centres.

The results are systhematized in a table form.

The cognition of this artistic heritage may supply relevant data for the history of art and science and, also, for restoration purposes.

Pigmenții de identif. micro-chim / Zona	Alb de Pb.	Alb de Pb. + barită	Carbonat de calciu	Alb de zinc	Alb de Pb. + alb de zinc + barită	Lipotion	Miniu de Pb.	Miniu de Pb. + barită	Miniu de Pb. + ocru de fier	Miniu de Pb. + organic	Cinabru	Cinabru + miniu de Pb.	Cinabru + roşu de crom	Organic	Organic + barită	Roşu de crom + barită	Galben	Ocru de fier	Galben de zinc	Galben de zinc + barită	Litonă	Organic
Valea Sebeşului	x	x	x				x	x						x		x	x					
Mărginimea Sibiului	x		x		x	x	x	x				x		x	x							
Făgăraş	x	x					x				x			x				x			x	
Scheii			x	x			x		x	x?			x	x					x?			
Nordul Transilvaniei	x	x		x			x	x									x			x?		x
Elem identificate spectrografic	Pb* Si	Ba* Pb Si	Ca* Fe Si Mg	Zn* Ca Si	Pb Zn Ba Si Fe	Ba* Zn	Pb* Ca	Ba* Pb* Ca	Pb Fe Si Ca Mg	Pb Ca	Hg Si Ca	Hg Pb Si Ca	Hg Cr Ca Si	Al Ca	Ba Al Ca Si	Ba* Cr Pb Ca Si	Ba Cr Mg Ca Si	Fe Si Ca Mg	Zn Cr Ca Si	Ba* Zn Cr Ca Si	Pb Ca Si	Ca

* Element majoritar

Pământ verde	Pământ verde + barită	verde de crom	verde de crom + barită	verde de zinc + barită	verde englez + barită	verde de Paris + barită	verde pe bază de cupru	albastru de fier	albastru de fier + barită	albastru de fier + albastru de cupru	ultramarin	organic	albastru pe bază de cupru	pământ brun	foiță aliaj Cu-Zn	foiță cupru	foiță argint	foiță staniu	aliaj de aluminiu	aliaj de cupru	de cărbune
	x?					x			x			x			x	x					x
			x				x	x		x			x	x	x			x	x		x
x		x						x	x	x	x			x	x		x			x	x
			x	x	x				x?						x						x
									x?						x						
Mg Fe Al Si Ti	Ba* Fe Si Mg Ti Ca	Cr Ca	Ba* Cr Ca	Zn Cr Ba Ca Si	Pb Cr Ca Ba	Cu* Ba* As Mg Ca	Cu* Si Ca	Fe Ca	Ba* Fe Ca Si	Fe Ca Cu Si	Si Al Ca	Ca Al	Cu* Ca Si	Fe Si Ca Mn	Cu* Zn	Cu	Ag	Sn	Al* Ca Si	Cu	Ca Mg Si Fe

Analiza fragmentelor textile cu fir metalic din cimitirul feudal de la Carei-Bobald judeţul Satu Mare

Gheorghina Olariu

Firele metalice erau folosite din cele mai vechi timpuri pentru decorarea obiectelor textile. Metalele folosite au fost mai întâi metale preţioase utilizate sub formă pură sau aliată, treptat au apărut şi aliaje de cupru aurite sau argintate, sau metale nobile depuse pe un suport organic.

În funcţie de modul de prelucrare al aliajului se disting trei categorii de fire metalice:

- fire obţinute prin baterea aliajului în foi subţiri care apoi sunt tăiate în fâşii;
- fire obţinute prin turnarea şi filarea aliajului care apoi este aplatizat prin rulare sau batere (eventual aurire sau argintare);
- fire obţinute prin depunerea aliajului, direct sau pe un strat de preparaţie, peste foiţe de piele, hârtie, intestine animale, pergament şi tăiate apoi în fâşii.

Tehnica de prelucrare poate fi apreciată analizând banda metalică desfăşurată sub stereomicroscop, la diferite măriri. Marginile neregulate, ne indică faptul că filamentul metalic s-a obţinut prin baterea sau aplatizarea unei sârme, striaţiile longitudinale de pe suprafaţa acestuia sunt cauzate de procedeul de fabricare prin rulare, iar marginile mai netede indică tăierea fâşiei metelice dintr-o foiţă subţire.

Compoziţia aliajelor diferă atât în funcţie de perioada istorică cât şi în funcţie de zona geografică unde au fost manufacturate.

Firele metalice din aliaje de cupru au fost de obicei lăcuite pentru protejare. Lăcuirea poate avea însă un efect nefast, ducând la desprinderea stratului de aurire/argintare, corodarea, înnegrirea aliajului de cupru şi colorarea miezului textil.

Obiectul acestei lucrări îl constituie analiza firelor metalice din cimitirul feudal de la Carei-Bobald, cu scopul de a determina compoziţia firelor metalice, metoda de manufacturare, precum şi pentru a stabili tratamentul de conservare adecvat.

În analiza firelor metalice am urmărit trei aspecte:

1. determinarea compoziţiei părţii metalice;
2. determinarea naturii miezului textil;
3. detectarea existenţei stratului protector (lăcuire).

Analiza vizuală a firului metalic în ansamblu, precum şi a produşilor de coroziune existenţi ne conduc la presupunerea că este un fir din aliaj de cupru, puternic corodat.

În urma reacţiilor microchimice s-a evidenţiat prezenţa cuprului, precum şi a faptului că firul a fost protejat cu lac, care se regăseşte în soluţie plutind sub forma unor bucăţi mici, translucide, păstrând forma benzii metalice.

Cu ajutorul fluorescenţei de raze X[1] s-a identificat cuprul ca element majoritar şi zincul ca element de aliere, deci firul metalic este din alamă. Pe lângă aceste două elemente mai există în cantităţi mici fier şi plumb, însă nu s-au identificat ioni aur sau argint.

Determinarea naturii miezului textil s-a făcut cu ajutorul microscopului în lumină transmisă, la mărire între 50x-200x, în lumină normală şi polarizată.

Observarea imaginii longitudinale a fibrei permite identificarea cu destulă exactitate a tipurilor de fibre naturale uzuale. Pregătirea fibrei se face astfel: se separă fibra textilă de banda metalică cu care este înfăşurată, se spală cu apă distilată, se defibrează, se pune o picătură de hidroxid de sodiu 10% pentru gonflarea fibrei, apoi se acoperă cu o lamelă şi se

[1] Analizele de fluorescenţă au fost efectuate la Muzeul de Artă al Municipiului Bucureşti.

observă la microscop. În câmpul vizual ne apar fibre cu aspect tubular cu striații transversale în formă de X şi Y cu capete ascuțite asemănătoare fibrei de in.
Pentru confirmarea rezultatului am făcut testul de solubilitate în acizi şi testul de culoare:
H_2SO_4 - solubilizare completă, termen de acționare 15 min.;
HNO_3 -la rece, fibra nu prezintă nici o transformare macroscopică vizibilă;
-la cald, fibra se descompune în bucăți mici;
HCl 6N -nici o transformare macroscopică vizibilă;
Pentru testul de culoare se ține proba timp de 10 min. în soluție de $CuSO_4$ 10%, apoi se spală cu apă, surplusul de apă se îndepărtează cu hârtie de filtru, apoi se adaugă ferocianură de potasiu 10%. Firele de in se colorează în roşu.

Aceste analize completează tabloul general al investigațiilor efectuate asupra unui lot de piese arheologice descoperite la Carei-Bobald cuprinzând: monede din argint, ace de păr din argint aurit decorate cu pietre semiprețioase (granate), nasturi din argint şi bronz, mărgele din sticlă colorată şi fragmente textile cu fir metalic.
Cercetările arheologice efectuate în ceea ce priveşte datarea descoperirilor de la Carei-Bobald menționează faptul că înmormântările din acest cimitir încetează pe la sf. sec. al XVII-lea, când locuitorii de aici sunt mutați de contele Alex. Karoly în incinta oraşului Carei. Pe două din monedele făcând parte din acelaşi lot de piese se putea descifra anul 1626 respectiv 1629.

Pentru a obține informații referitoare la firele metalice am utilizat un studiu efectuat de Josephine A. Darrah la Departamentul de Conservare al Muzeului Victoria şi Albert din Londra pe un număr de 115 mostre de fire metalice cu miez textil din Anglia, Italia, Siria, Turcia, Scoția, Franța, China, Japonia, care ne oferă o serie de date în ceea ce priveşte natura şi modul de prelucrare a acestora de-a lungul timpului. Filamentele metalice care au fost examinate variază de la aur pur, la argint aurit de bună calitate, până la alamă aurită. Fierul şi plumbul sunt impurități comune în toate mostrele analizate. Mostrele aparținând secolului al XVII -lea erau de slabă calitate, argintarea şi aurirea erau extrem de subțiri, ceea ce a dus la o corodare avansată a acestora.

Există posibilitatea ca mostrele din cimitirul de la Carei-Bobald să fi fost argintate sau aurite în strat subțire dar faptul că ele au fost lăcuite a avut un efect negativ determinând desprinderea acestui strat subțire, aşa încât analizele efectuate nu au pus în evidență existența aurului sau argintului. Deasemenea, condițiile de mediu şi anume solul argilos, slab nisipos, cu granule mici de muscovit, care dau naştere unei structuri de pori prin care apa şi aerul se pot strecura au grăbit reacțiile corozive ale filamentului.
Din acest motiv nu a fost posibilă stabilirea cu exactitate a modului de fabricare a acestuia. Presupunem doar că au fost manufacturate prin turnarea aliajului, filarea şi apoi aplatizarea prin rulare sau batere, metodă care s-a dezvoltat la mij. sec. al XIV-lea şi s-a răspândit în toată Europa.
Dificultățile enumerate anterior nu ne permit localizarea cu precizie a atelierului de manufacturare, dar studiul utilizat ne oferă trei posibile centre, şi anume:
- Paris, unde în jurul anului 1250 a început această practică;
- Cologna, unde existau asociații de meşteşugari specializați încă din 1347;
- Anglia, unde după anul 1500 acest meşteşug a luat o deosebită amploare.

Săpăturile arheologice la punctul Carei-Bobald continuă, existând posibilitatea apariției de noi elemente care să ducă la o conturare mai exactă a ipotezelor formulate.

BIBLIOGRAFIE:

1. Németi I., Satu Mare Studii şi Comunicări V-VI 1981-1982 p.167
2. Darrah, Josephine A. , Recent Advances in the Conservation and Analysis of Artifacts, Summer Schools Press, London, 1987, p. 211-221.
3. Rusanovschi M., Dragnea S.A., Analiza Chimică Textilă, vol. I, p.153-231.

The Analysis of the Metal Filaments from Carei Bobald Feudal Cemetery

(Summary)

This paper presents an analytical survey of metal threads and filaments discovered in a feudal cemetery from Carei Bobald, belonging to 17th century.

The aim of this work is to determine the range of materials and methods of manufacture and to try to identify the causes of deterioration with the aim of determining a policy for treatment.

The samples were examined under reflected light microscope, the separated fibres were also examined in transmitted light, and the metal thread was analysed using energy dispersive x-ray fluorescence spectroscopy (EDXRF).

Results

EDXRF analysis showed a remarkably high proportion of copper alloyed with zinc, a little iron and lead, but no silver. This must be a lacquered gilded brass or a lacquered brass.

Lacquer was sun under microscope, this had a disastruos effect, reacting with the copper, lifting the silver and penetrating the core, staining it green.

Microscopic examination in transmitted light showed a flax core.

Using the examination under reflected light it was possible to identify the method of manufacture of the filament as a cast, drawn and rolled.

Fragment textil cu fir metalic, puternic corodat

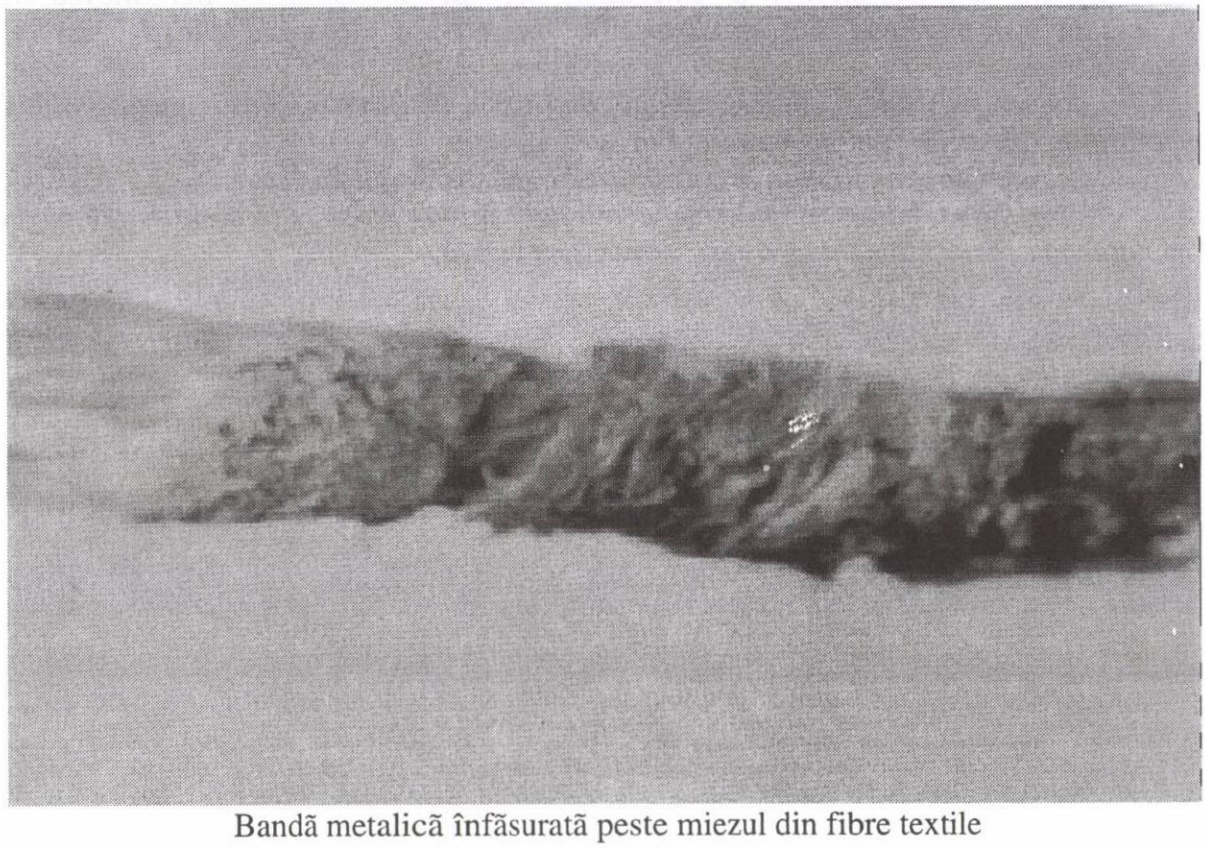

Bandã metalicã înfãsuratã peste miezul din fibre textile

Restaurarea unui evantai de început de secol XX

Adela Dobrescu

În 1890, în Satu Mare se înfiinţează Cercul Kölcsey. Scopul societăţii viza emanciparea spirituală, promovarea literaturii, a artelor şi ştiinţelor. Primul preşedinte al Cercului a fost baronul Vecsey Iosif. Societatea a funcţionat de la început cu trei secţii: litertură, socială şi muzeală. Secţia muzeală era condusă de Kiss Gedeon, iar sarcina principală a secţiei era de a se preocupa de sporirea patrimoniului istoric şi bibliofil. Potrivit raportului prezentat la 20 ianuarie 1900 obiectele provenite din donaţii au ajuns la cifra de 612. Un alt raport făcut în 1910 pentru anul 1909 ne informează că patrimoniul muzeului număra 4088 de cărţi, 3910 obiecte de arheologie şi antichităţi, 71 piese de etnografie, 164 piese de artă şi 533piese de ştiinţe naturale.

Presupunându-se că face parte din obiectele donate Cercului Kölcsey şi fiind datat cu aproximaţie începutul secolului al XX-lea, evantaiul, care face obiectul acestui articol, este un accesoriu nelipsit doamnelor şi domnişoarelor, de o anumită condiţie socială, din această perioadă.

Evantaiul este confecţionat din mătase naturală, cu suport de pânză de bumbac. În partea stângă a evantaiului întâlnim pictat un elemant decorativ de influenţă orientală, gustul epocii fiind îndreptat spre această artă.

În momentul intrării obiectului în laboratorul de restaurare textile, acesta prezenta numeroase degradări şi deteriorări. În ciuda stării precare de conservare s-au putut determina atât tehnica de executie cât şi materialele conţinute.

Materilalele conţinute sunt: - mătase naturală,
- pânză de bumbac,
- hârtie,
- os,
- lemn.

Tehnica de executare a evantaiului este aceea de lipire. Între suportul de pânză de bumbac şi hârtie au fost lipite balenele, mai precis partea de lemn a balenelor. Balenele de pe marginea evantaiului sunt numai de os şi erau lipite pe suportul de bumbac.

Mătasea era la rândul ei prinsă de hârtie şi suportul de bumbac prin două benzi înguste de hârtie lipite pe diametrul mare şi pe cel mic.

Starea de conservare a evantaiului impunea măsuri urgente de conservare şi restaurare. S-a trecut la dezasamblarea evantaiului; de-a lungul acestui proces evantaiul a suferit uşoare deteriorări. Dezasamblarea lui ne-a permis o mai bună cunoaştere a tehnicii originale de creaţie. În urma acestui proces am obţinut părţile componente ale evantaiului:
- mătasea anturală,
- hârtia,
- suportul de bumbac
- balenele.

Mătasea prezenta următoarel deteriorări:
- depuneri de praf,
- rupturi ale urzelii şi bătăturii;

şi degradări:
- foto-chimice,
- ale stratului pictural,
- pete.

Hârtia era într-o stare mai bună de conservare, dar nu mai putea fi refolosită în procesul de restaurare datorită acidității ridicate (pH 5,76).

Suportul de bumbac prezenta degradări multiple rupturi şi pete de rugină. Nici el nu a mai putut fi folosit în procesul de restaurare.

Înainte de începerea tratamentului umed am făcut teste de culoare elementului decorativ. Singura culoare care a migrat în proporție mai mare a fost nurgul. Totuşi la testele de umezeală negrul şi nici celelalte culori nu au migrat, dar şi-au atenuat uşor culoarea.

Odată dezasamblată mătasea evantaiului a fost supusă unui tratament umed mai întîi într-o baie de înmuiere şi apoi într-una de spălare cu Radix Saponaria. După limpezire şi extragerea umezelii mătasea a fost întinsă pe sticlă şi pensulată cu soluție de CMC (1%) pentru a-i asigura o uscare corectă a firelor din contextură.

După terminarea tratamentului şi după curățirea balenelor şi a metalului care le prindea s-a trecut la următorul pas şi anume restaurarea evantaiului. Restaurarea lui s-a făcut în aceeaşi tehnică în care el a fost creat: lipire. Am înlocuit hârtia cu hârtie japoneză, folosită în restaurare şi suportul cu un suport nou de bumbac 100%. Prin procedeul lipirii am unit aceste două materiale, suportul şi hârtia, aşezând între ele cele 15 balene, aşa cum au fost ele plasate original.

Lipirea s-a făcut cu Sarpifan praf, cu ajutorul unei pensule, a fierului de călcat şi a hârtiei siliconate.

Odată terminată această etapă a urmat îmbinarea mătăsii cu corpul evantaiului. Îmbinarea s-a realizat tot în tehnica originală, anume: au fost croite din hârtie japoneză două panglici atât pe diametrul mare, cât şi pe cel mic. Cu ajutorul Sarpifanului s-au lipit cele două panglici astfel încât ele să cuprindă suportul, hârtia şi mătasea. Pentru a întări lipirea mătăsii pe corpul evantaiului am presărat între acestea puțin Sarpifan. Odată lipite panglicile de hârtie, evantaiul a fost gata.

Recomandăm expunerea lui fără a se îndoi.

The Restoration of a Fan from the Beginning of the XXth Century

(Summary)

At the beginning of the XX th century, fans were a very loved accessory. Coming from a wellknown collection, the Kölcsey Collection, the fan is dated in the first half of the XX-th century. It's decoration is oriental. The fan was restored in the preservation laboratory of Satu Mare Teritorial Museum.

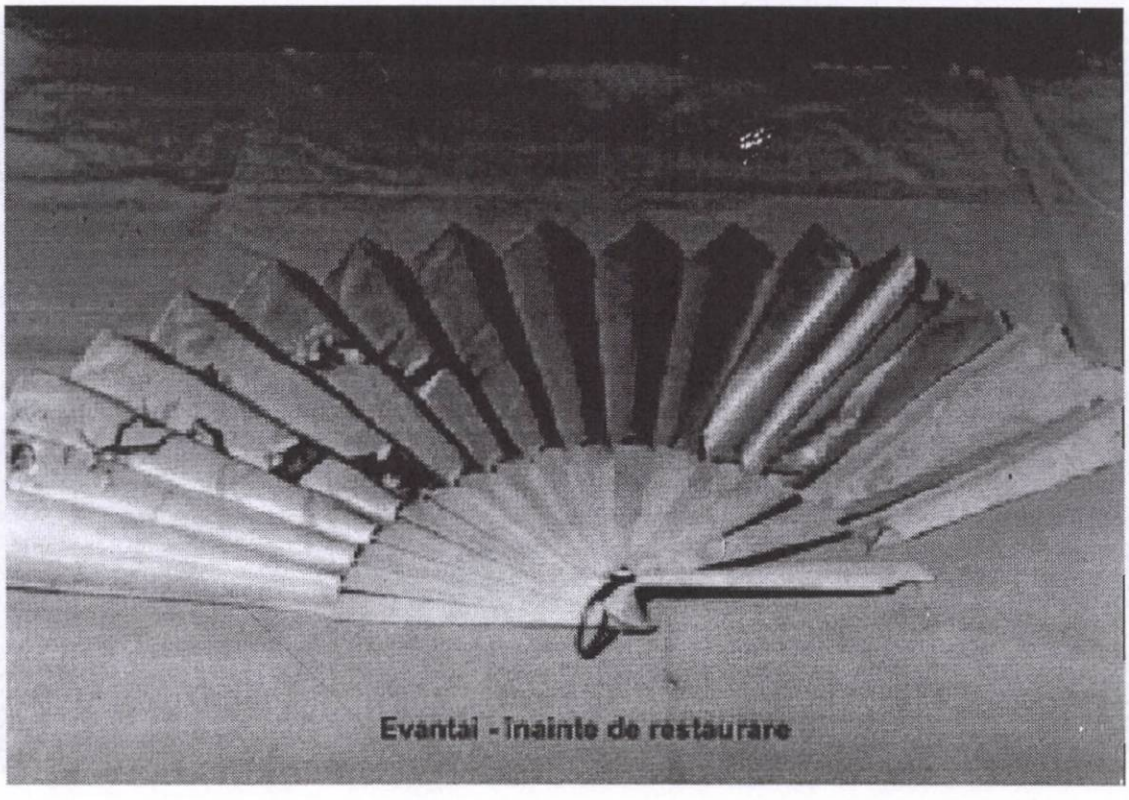

Evantai - înainte de restaurare

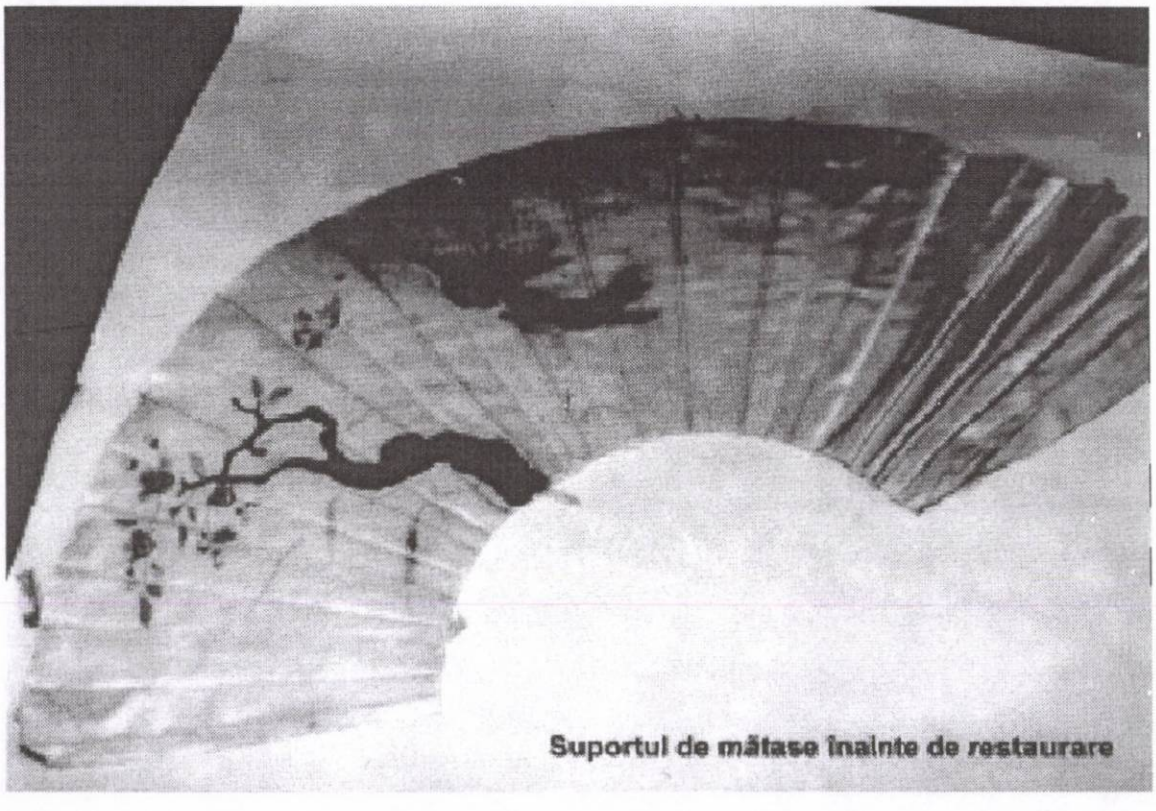

Suportul de mătase înainte de restaurare

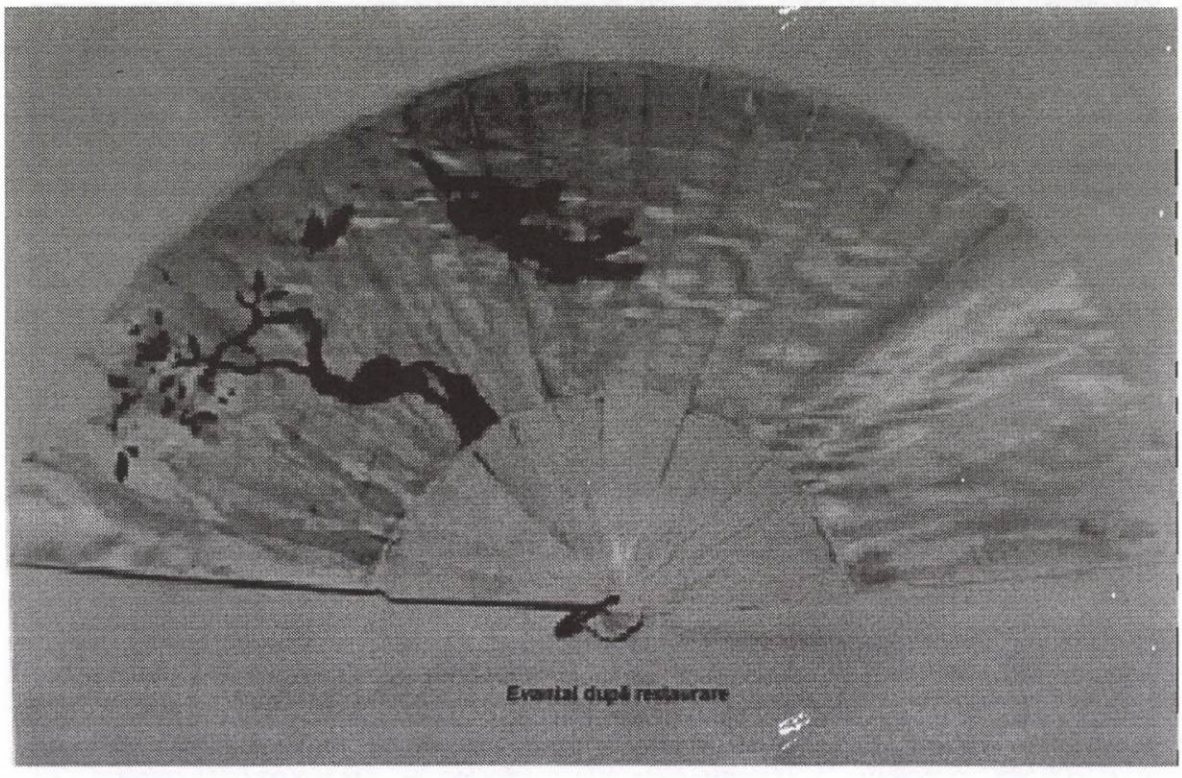

Evantai după restaurare

Restaurarea accesoriilor descoperite în complexul arheologic Hodod

Eleonora Roşu

Conservarea şi restaurarea obiectelor arheologice a constituit întotdeauna o activitate cu multe obstacole de trecut. Diversitatea materialelor, tehnicile de realizare şi mai ales modul în care se păstrează aceste obiecte impun încă de la descoperirea lor o anumită strategie, care de cele mai multe ori trebuie înbunătăţită pe parcurs. Tehnica avansată de care dispunem astăzi ne permite o mai bună investigare a materialelor şi tehnicilor acestor obiecte astfel că şi răspunsurile la întrebările pe care le ridică aceste obiecte le primim mult mai rapid. Astfel de descoperiri sunt rare şi tocmai de aceea ele sunt foarte importante atât din punctul de vedere al arheologilor cât şi din cel al conservatorilor şi restauratorilor.

Complexul arheologic Hodod este de mai multă vreme un material deosebit de interesant şi generos atât pentru muzeografii arheologi cât şi pentru restauratori. Complexitatea descoperiri a făcut ca salvarea ei să se întindă pe o perioadă mai mare de timp şi să impună noi şi noi strategii.

Sub piatra cavoului lui Sara Thuri, datat 1733, au fost descoperite următoarele piese:

1. părul;
2. fragmente de voal din mătase naturală;
3. fragment de panglică din mătase naturală;
4. corset din mătase naturală;
5. fragment de bluză dintr-o ţesătură de lână;
6. fragmente de mătase naturală:
7. fusta dintr-o ţesătură de lână;
8. brâu;
9. fragmente de dantelă din mătase naturală cu fir metalic.

Subiectul articolului îl constituie conservarea şi restaurarea unora dintre accesoriile care compun complexul arheologic Hodod.

Investigaţiile au fost făcute cu ajutorul specialiştilor de la Muzeul Naţional de Istorie, Bucureşti şi de la Muzeul Satului.

Datorită microclimatului în care au stat peste 200 de ani textile au necesitat investigaţii complexe şi aprofundate. Analizele fizice, chimice şi biologice au reuşit să evidenţieze numeroasele probleme ridicate de acest complex arheologic.

În momentul intrării lor în laborator, textilele prezentau mari depuneri de resturi humice, de pământ, iar textilele cu fir metalic prezentau depuneri de oxizi şi cloruri.

Piesele care constituie subiectul lucrării erau şi ele într-o stare avansată de degradare, lucru care a dus la pierderea unei mari proporţii din ele.

Fragmentele de dantelă au intrat în laborator odată cu părul, ele fiind prinse pe fragmentul de voal ce era aşezat pe păr cu ace de cupru; tocmai din acest motiv dantela s-a corodat în jurul acelor şi s-a pietrificat împreună cu acestea. Acest ansamblu prezenta depuneri de pământ, pete verzi, deşirări, lipsuri mari, un grad de fragilizare foarte mare, oxidarea firului metalic.

După desfacerea piesei din ansamblul în care a fost descoperit s-a constatat că dantelele cuprind trei fragmente diferite ca motivistică şi dimensiuni.

Bucata cea mai mare are o formă dreptunghiulară şi prezintă o stare avansată de deteriorare. Materialele din care este creată dantela sunt mătase naturală şi fir metalic, care în urma investigaţiilor s-a dovedit a fi argint aurit. Tehnica de realizare este cea cunoscută sub numele "ciocănele".

Al doilea fragment s-a păstrat mult mai bine. Materialele şi tehnica sunt identice cu cele ale primului fragment. Fragmentul are formă de bandă subţire, ornamentica este geometrică.

Ultimul fragment apare ca un galon subţire a cărui stare de conservare este identic cu celelalte două. Odată scoase din mediul în care au stat peste 200 de ani starea lor de conservare s-a agravat, iar firul metalic în contact cu aerul s-a corodat puternic.

Piesele intrate în laborator prezentau o stare avansată de degradare ceea ce a impus măsuri imediate. Fazele procesului de conservare-restaurare s-au succedat conform particularităţilor fiecărui obiect.

Întregul complex a fost mai întâi dezinfectat cu soluţie de timol 5% prin pulverizare.

Cu ajutorul unei perii moi s-au îndepărtat depunerile şi resturile humice. Tratamentul mecanic s-a efectuat cu multă grijă având în vedere gradul de fragilizare al obiectelor.

Au urmat înmuierile repetate cu soluţie formată din glicerină, alcool etilic şi apă distilată. Această fază s-a efectuat prin pensulare pe un suport de sticlă. Spălarea s-a făcut cu Romopal 1% prin imersie. Au urmat clătirile repetate, extragerea umezelii şi uscarea liberă.

Fragmentele sunt de dimensiuni mici şi nu mai pot fi reintegrate costumului, de aceea s-a decis ca ele să rămână doar ca martori, consolidarea lor făcându-se pe un material neţesut şi protejat cu tul vopsit la culoare.

O altă piesă deosebită este fragmentul de panglică a cărui funcţionalitate nu a putut fi încă stabilită; ea putând fi un accesoriu al bluzei (se foloseau panglici pentru a strânge mânecile) sau putând fi folosită ca podoabă capilară.

La intrarea în laborator piesa era mototolită şi prezentă pe toată suprafaţa depuneri de pământ, cutări, plieri ale ţesăturii, pete şi o fragilizare avansată.

Ţesătura panglicii este realizată semimecanic în legătură cu efect de rips.

Panglica este confecţionată din mătase naturală de culoare maro, ornametica fiind exclusiv florală.

Acestui obiect i s-au aplicat aceleaşi tratamente ca fragmentelor de dantelă.

Consolidarea piesei s-a făcut pe mătase naturală de culoarea panglicii într-o tehnică mixtă: lipire cu Sarpifan şi coasere cu fire de mătase naturală.

Odată terminată conservarea şi restaurarea tuturor pieselor vom reuşi reconstituirea unui frumos costum de epocă, unic în Muzeul Judeţean Satu Mare.

The Restoration of Some Accesories from the Hodod Archaeological Complex

(Summary)

The conservation and the restoration of the archaeological textiles was always a very complex work. This article put in a new light this kind of work.

The subjects are: fragment of a ribbon, fragments of lace and the ribbon of a bodice.

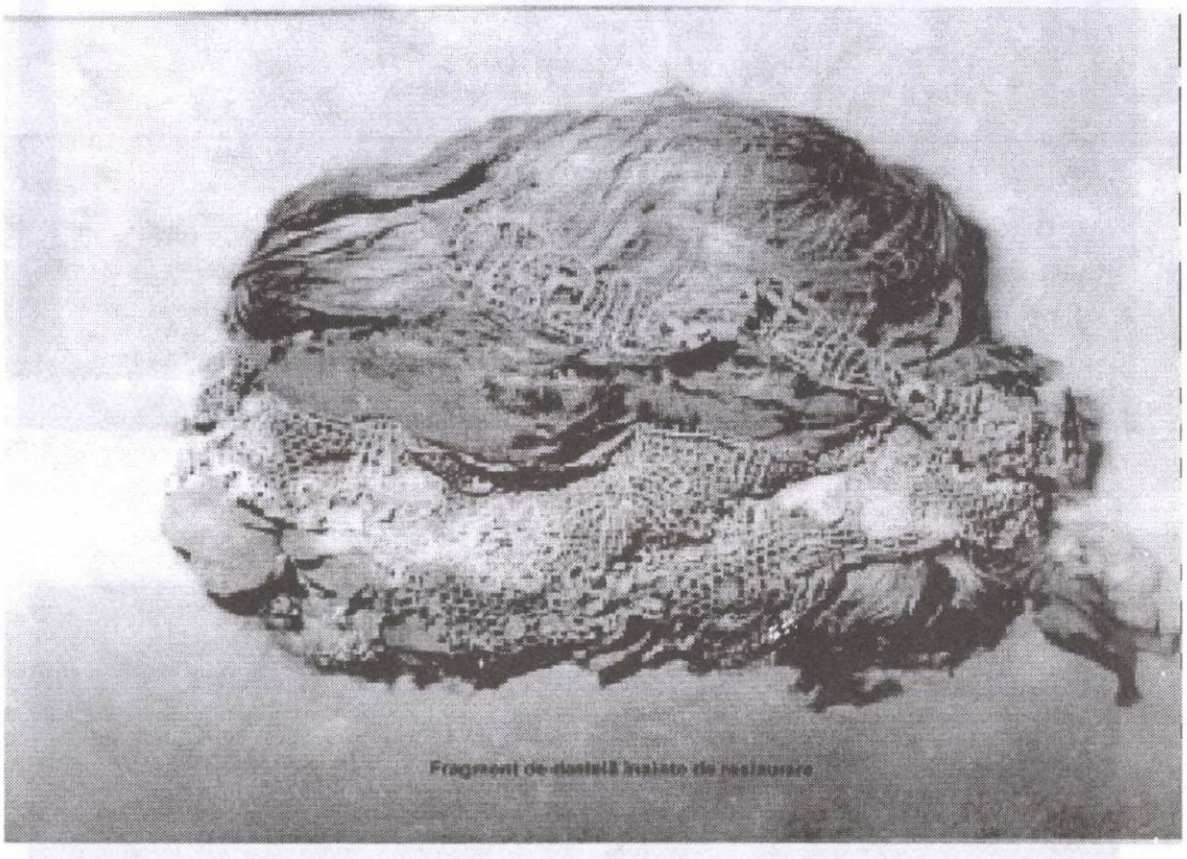

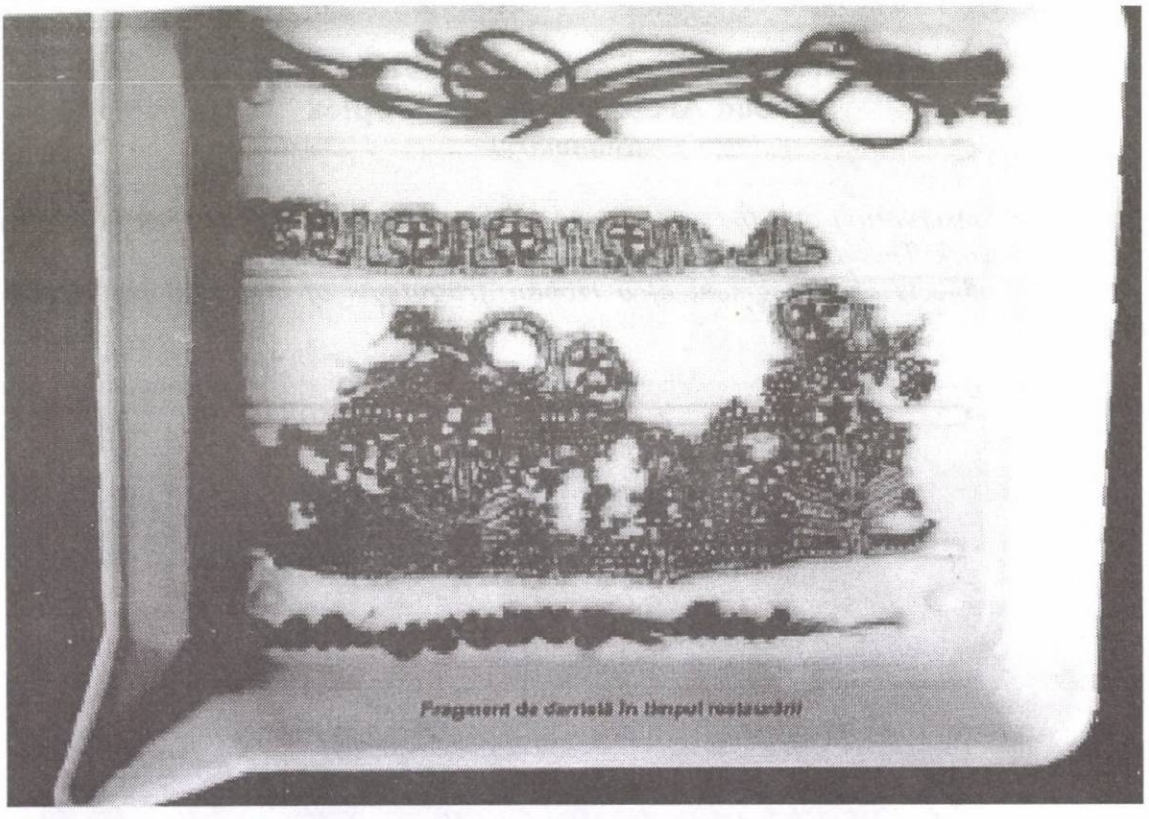

Fragment de dantelă în timpul restaurării

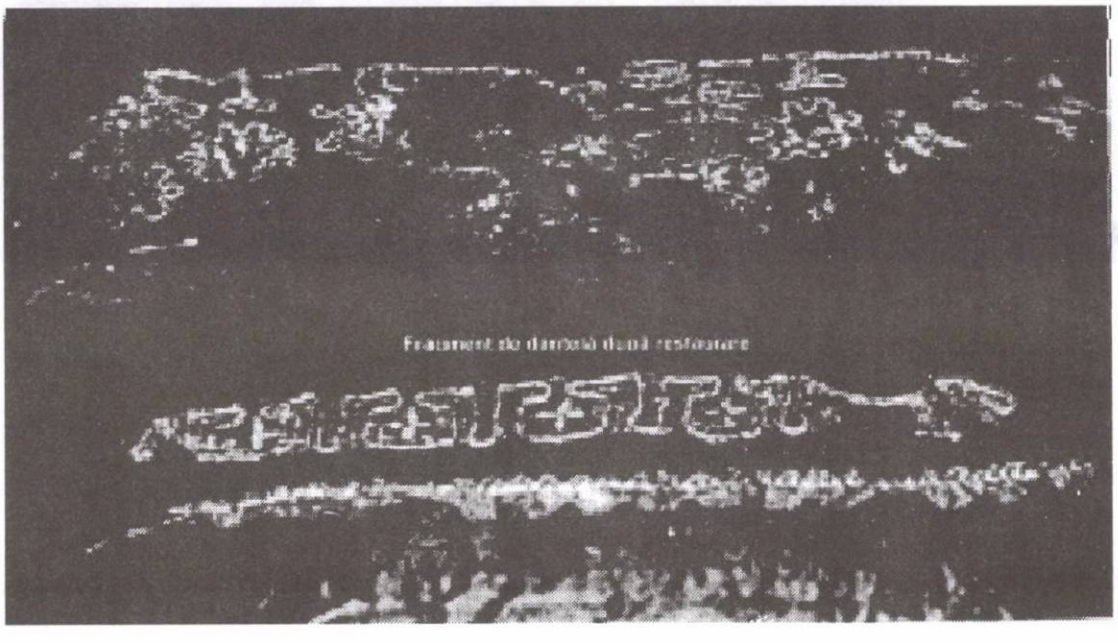

Fragment de dantelă după restaurare

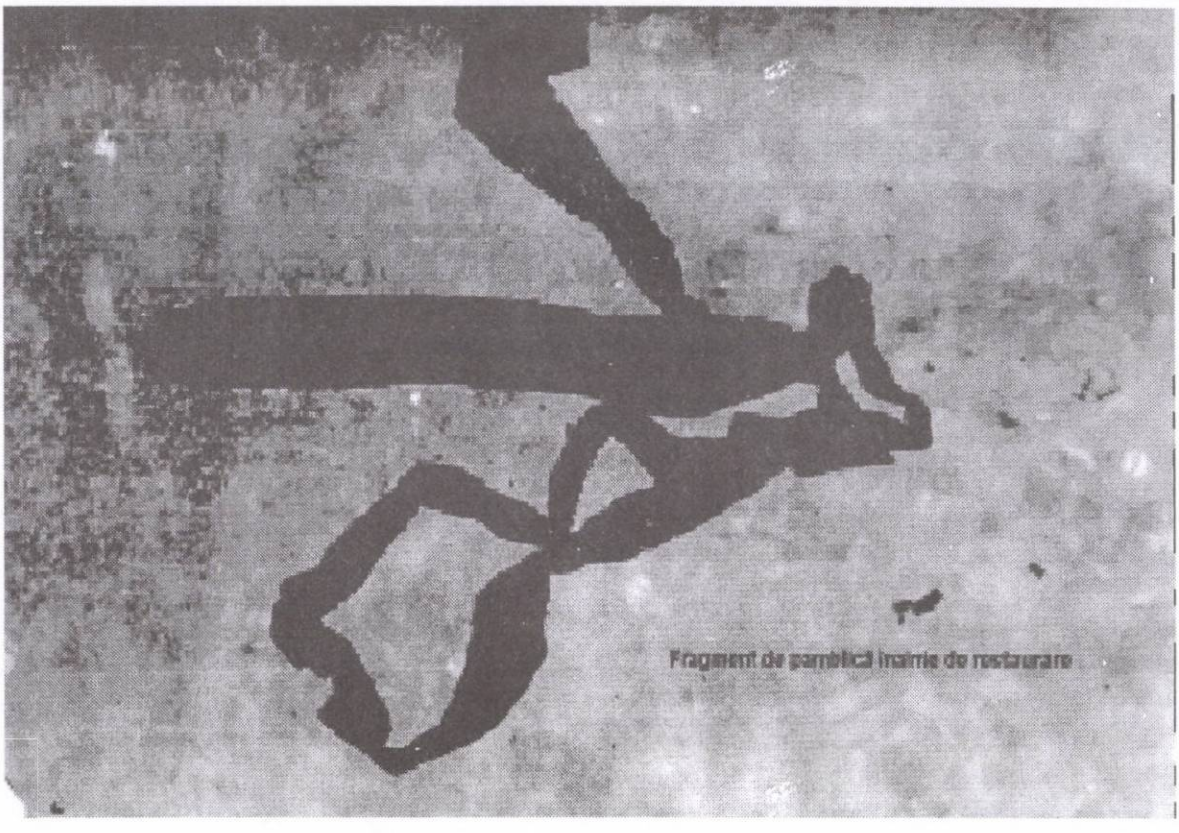

Fragment de pandantiv înainte de restaurare

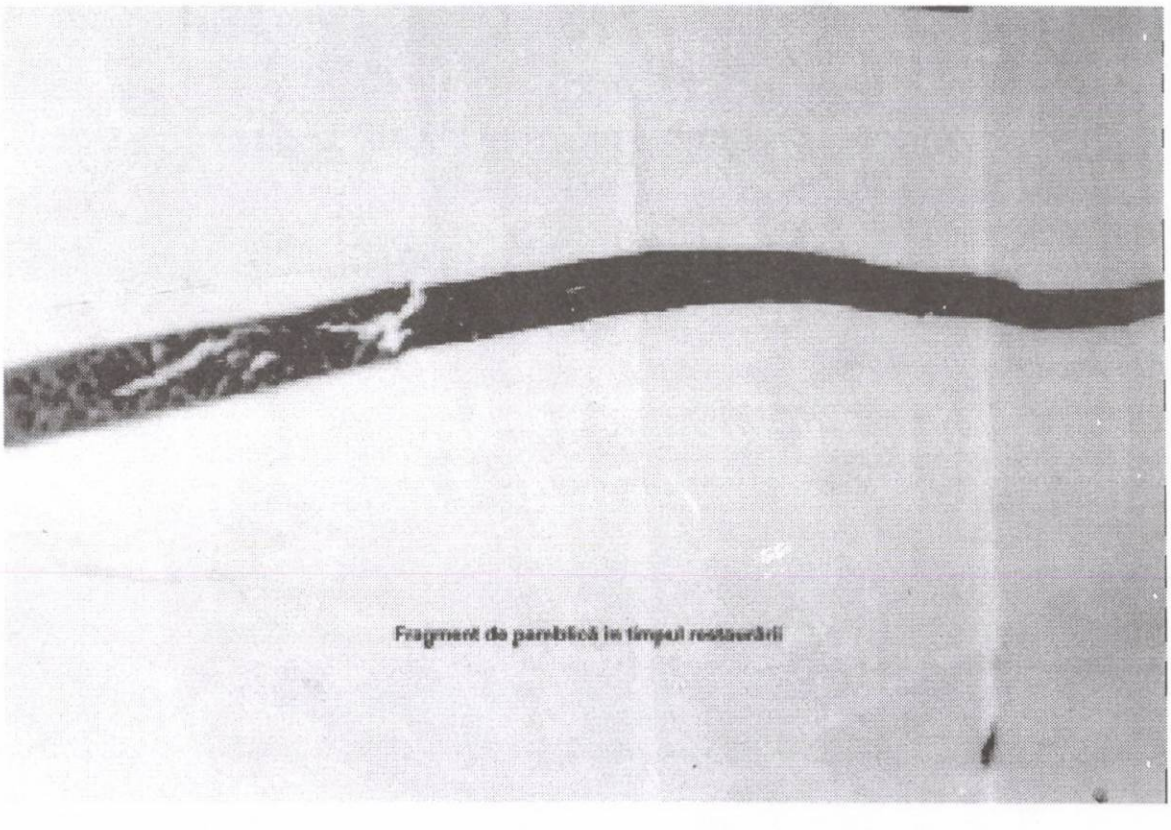

Fragment de pandantiv în timpul restaurării

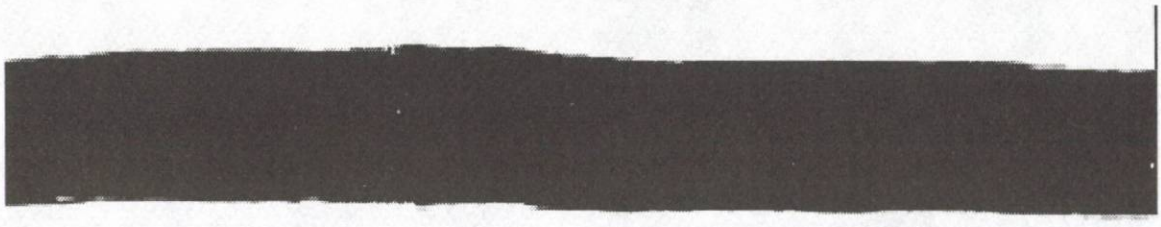

Fragment de pamblică după restaurare

Restaurarea unei săbii de paradă cu teacă

Dinu Capotescu

Piesă de secol XIX din perioada Austro-Ungariei (1867-1918) aparţinând corpului de ofiţeri ai armatei imperiale, sabia de paradă cu teacă are lungimea de 100cm şi lăţimea de 2,5cm.

Mânerul confecţionat din bronz turnat, frumos ornamentat cu motive florale, este placat cu două plăsele din fildeş.

Lama de oţel este puternic curbată, ascuţită la capăt, iar în partea centrală prezintă un şanţ vizibil pe ambele părţi ale acesteia.

Teaca, în lungime de 87,5 cm şi lăţime de 3,5 cm este confecţionată din lemn îmbrăcat în catifea roşie. Capetele şi mijlocul acesteia sunt placate cu tablă din alamă ornamentată cu motive florale şi geometrice.

Înaintea restaurării, sabia, respectiv lama sabiei era ruptă, teaca dezlipită şi ruptă în mai multe fragmente, materialul textil puternic deteriorat. Părţile metalice ale sabiei respectiv ornamentele din alamă erau acoperite cu produşi de coroziune specifici materialului de bază.

Operaţiile de restaurare au debutat cu demontarea sabiei în părţile ei componente. A urmat sudarea lamei (cu arc electric), curăţirea mecanică cu lână de oţel şi lustruire. Ornamentele din alamă au fost degresate şi tratate chimic, în vederea îndepărtării produşilor de coroziune.

Componentele de lemn ale tecii au fost lipite cu aracet, iar materialul textil a fost restaurat de specialista de la acest suport.

În final, după montarea componentelor s-a făcut o conservare finală cu nitrolac incolor.

The Restoration of a Parade Sword from XIXth Century

(Summary)

This work is presenting the restoration of a parade sword from XIXth century.

Foto înainte de restaurare

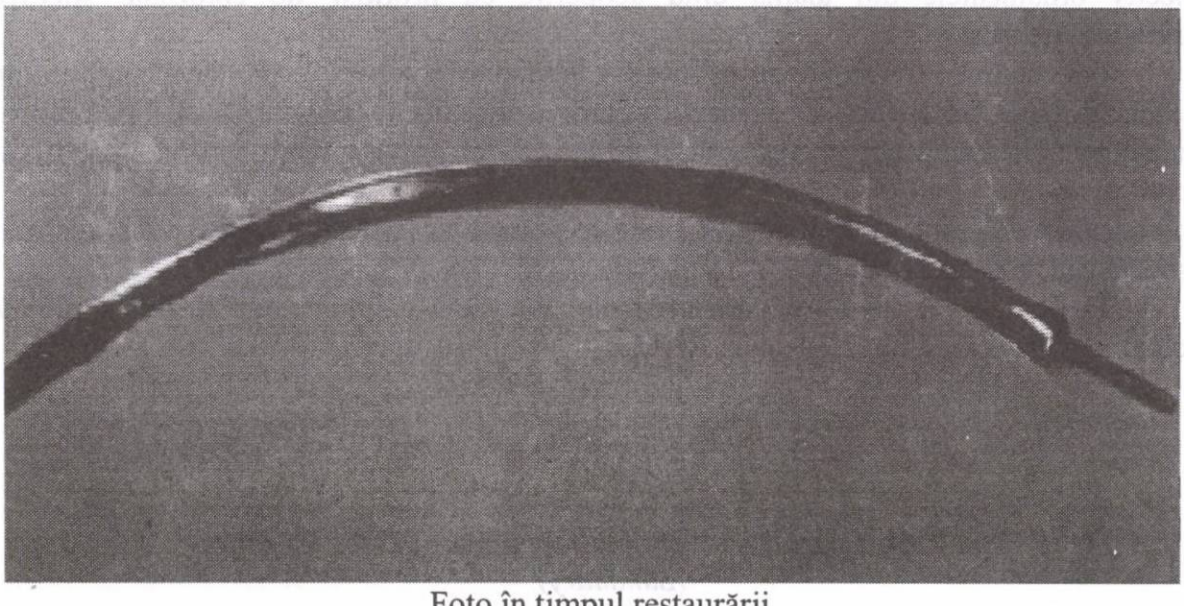

Foto în timpul restaurării

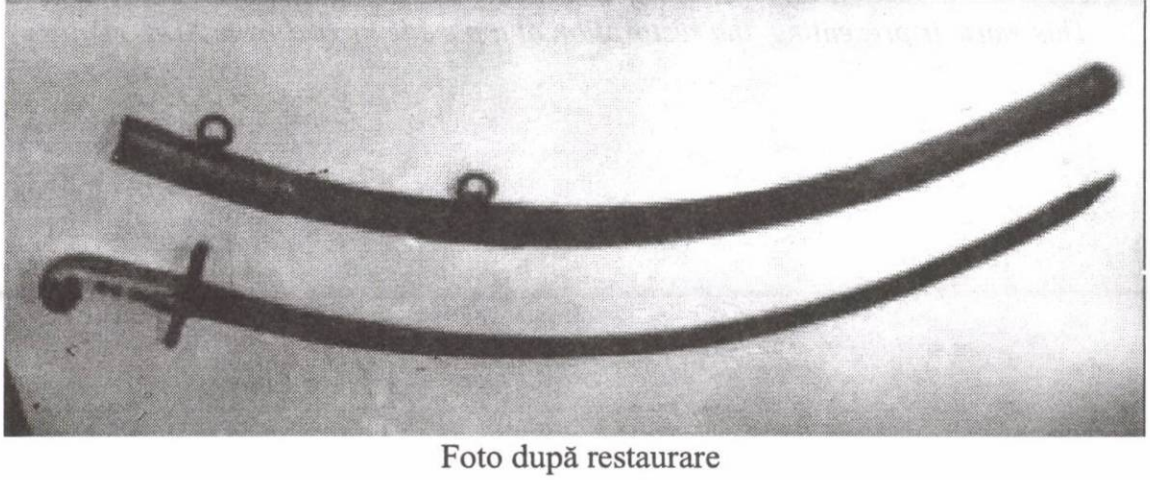

Foto după restaurare

Restaurarea unui manuscris aparţinând Muzeului Naţional al Unirii din Alba Iulia

Restaurator Gabriela Paul
Coordonator Sofia Ştirban

Manuscrisul, redactat în limba română cu caractere chirilice, datat Alba Iulia 1828-1829 şi Sălişte 1834 aparţine Muzeului Naţional al Unirii din Alba Iulia. Este o prelucrare după "Cărticica Năravurilor Bune pentru Tinerime", o traducere făcută de Moise Fulea după o lucrare germană, recomandată şcolilor săteşti printr-o circulară din anul 1820. Deşi nu era o carte de citire propriu-zisă, traducerea lui Moise Fulea a fost impusă ca atare pentru conţinutul ei moralizator.

Manuscrisul care face obiectul restaurării, îl are ca autor pe Nicolae Munteanu care nu copiază întocmai traducerea mai sus amintită, ci prelucrează o parte a acestuia. Conţinutul cărţii este pătruns de sensuri educative, moralizatoare care curg continuu. Limba utilizată cuprinde multe forme arhaice dar şi neologisme.

Cerneala utilizată la scriere este neagră (ferogalică în amestec cu carbon), grafia este îngrijită, nr. de file 90, caiete formate din 4 file. În urma investigaţiilor s-a ajuns la concluzia că hârtia este sfabricată manual cu linii de apă şi filigrane verticale, produsă în două mori diferite de hârtie; grosimea hârtiei variază în funcţie de moara producătoare şi de deteriorările microbiologice.

Fragilizarea avansată a suportului, soldată cu detaşări şi pierderi masive de material purtător de informaţie scrisă, este dată ca urmare a atacului bacterian în condiţii de păstrare şi manipulare necorespunzătoare, de unde rezultă o hârtie pufoasă, fragilă, fibrele tinzând să se desprindă la simpla atingere în zona colţului superior drept.

După parcurgerea etapelor premergătoare obligatorii (fotografiere, dezinfecţie, investigaţii) am trecut la desprăfuirea mecanică a manuscrisului, numerotarea filelor, descoaserea volumului, îndreptarea prin mijloace mecanice a filelor răsucite şi îndoite, determinarea pH-lui înainte de spălare (5,0-6,30).

Deoarece cerneala folosită la ştampile, conform buletinului de analiză, este solubilă în apă, am recurs la protejarea lor cu soluţie de carboximetilceluloză în concentraţie de 3%, aplicându-se straturi succesive din această soluţie.

Spălarea foilor s-a făcut în apă la 20°C, între netex fapt ce a permis circulaţia apei cât şi protejarea fragmentelor biodeteriorate cu tendinţă de desprindere. Filele cu ştampile au fost spălate separat, pe plan înclinat. Deşi valorile pH-ului nu au putut fi aduse în toate cazurile în jurul valorii 7, nu s-a optat pentru deacidifiere. Pentru a înbunătăţi pH-ul soluţia de reîncleiere a fost făcută în bicarbonat de magneziu.

După o presare intermediară am trecut la reîncleierea filelor pe o parte şi pe cealaltă cu o soluţie de carboximetilceluloză în soluţie de 1% în bicarbonat de magneziu.

În cazul filelor ale căror colţuri s-au aflat într-o stare avansată de deteriorare, urmare a atacului biologic reîncleierea s-a făcut concomitent cu dublarea cu văl japonez pentru consolidarea imediată a foilor.

După o nouă presare intermediară am trecut la pregătirea foilor pentru completare prin defibrarea marginilor, iar în cazul filelor la care odată cu reîncleierea s-a aplicat şi vălul japonez s-a îndepărtat şi surplusul de văl.

Completarea am efectuat-o cu hârtie japoneză prin metoda "la dublu", operaţie urmată de degajarea surplusului de hârtie japoneză şi dublarea cu văl japonez a marginilor.

Presarea finală s-a făcut între hârtii de filtru umezite şi uniformizate în presă timp de 24 de ore urmată de recompunerea caietelor.

Pentru o conservare viitoare se recomandă păstrarea manuscrisului în condiţii microclimatice corespunzătoare. După efectuarea legăturii, manuscrisul va fi depozitat într-o casetă de protecţie în poziţie de repaos.

Având în vedere importanţa acestei cărţi, care din punct de vedere istoric şi educativ semnalează gradul de educaţie din şcolile româneşti din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea, satisfacţia restauratorului de a-i reda semnificaţia originală este justificată.

The Restoration of a Manuscript from "The Union National Museum", Alba Iulia

(Summary)

The subject of this article is the restoration of a manuscript wrote in Romanian language, with Cyrillic characters. The document was dated 1828-1829 Alba Iulia, 1834 Sălişte.

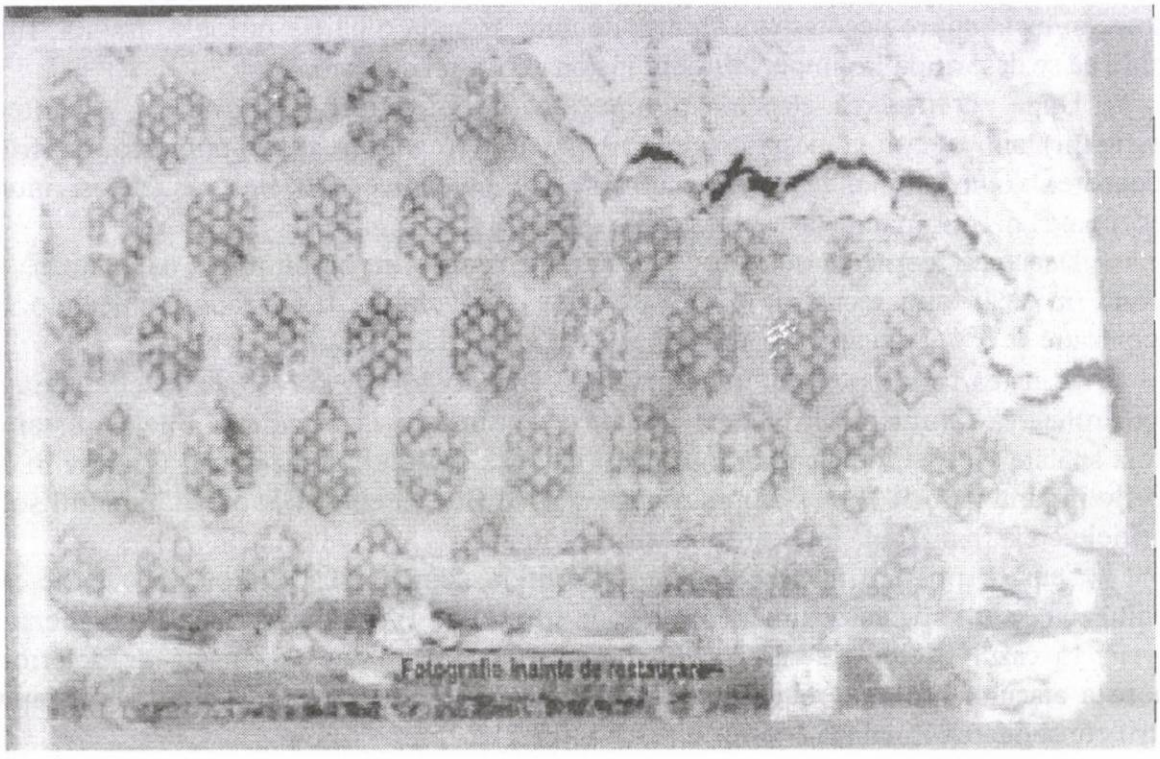

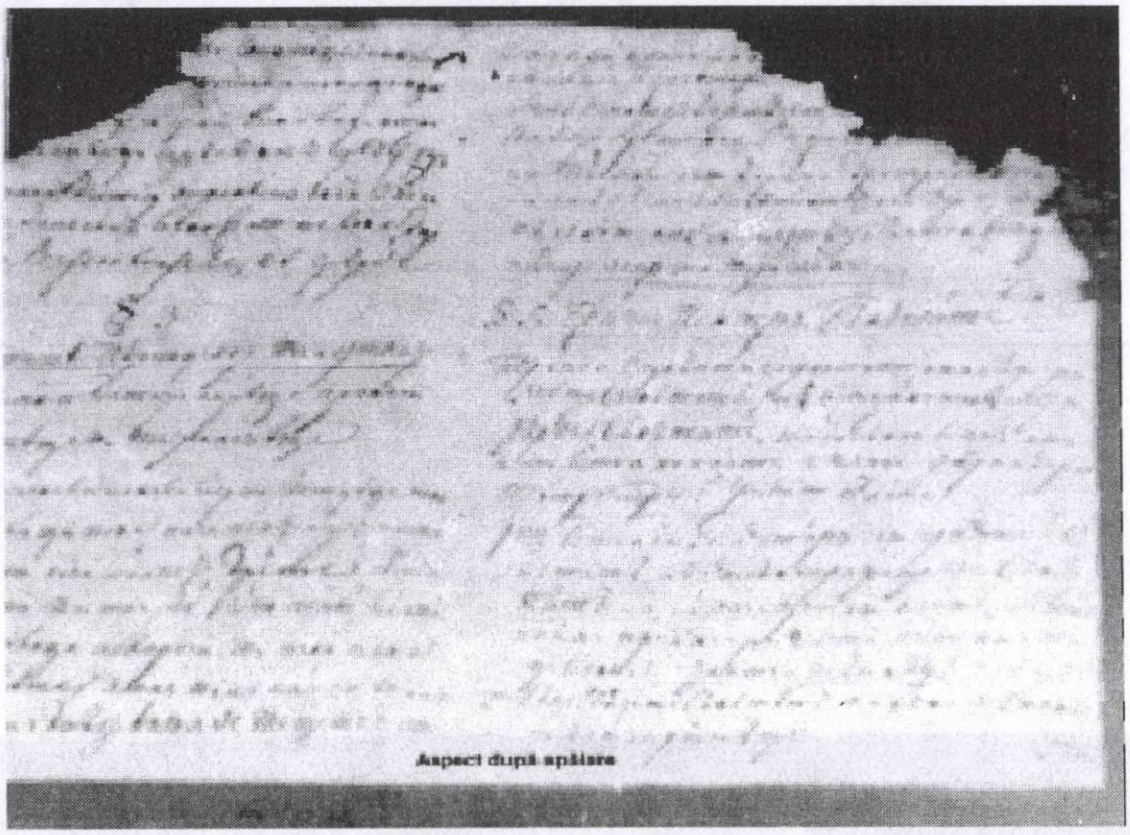

Aspect după spălare

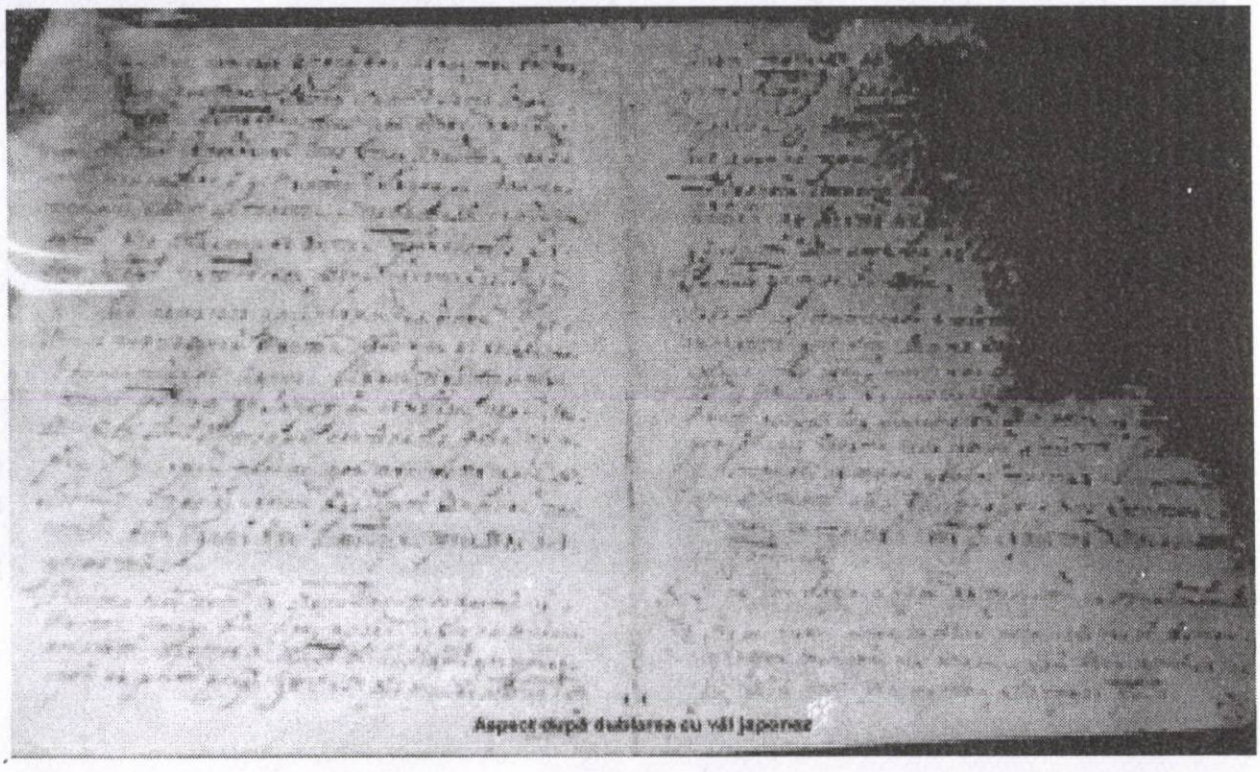

Aspect după dublarea cu văl japonez

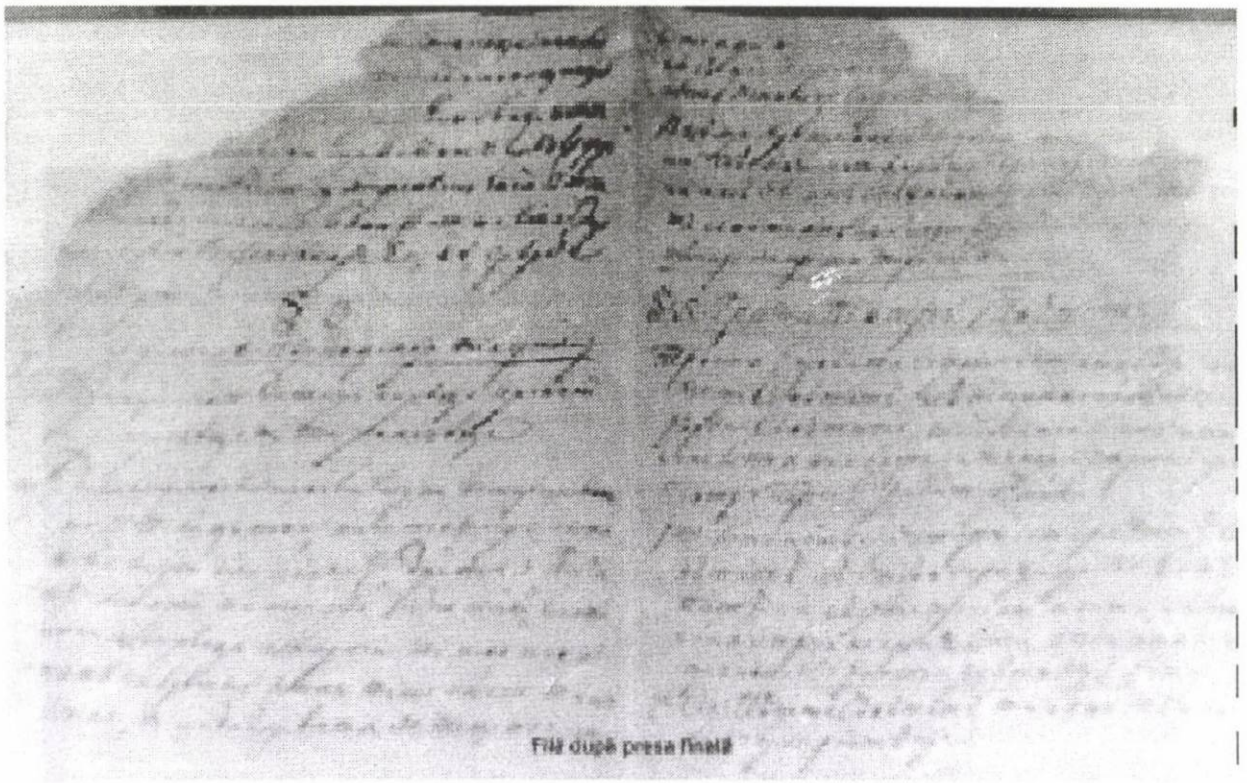

Filă după presa finală

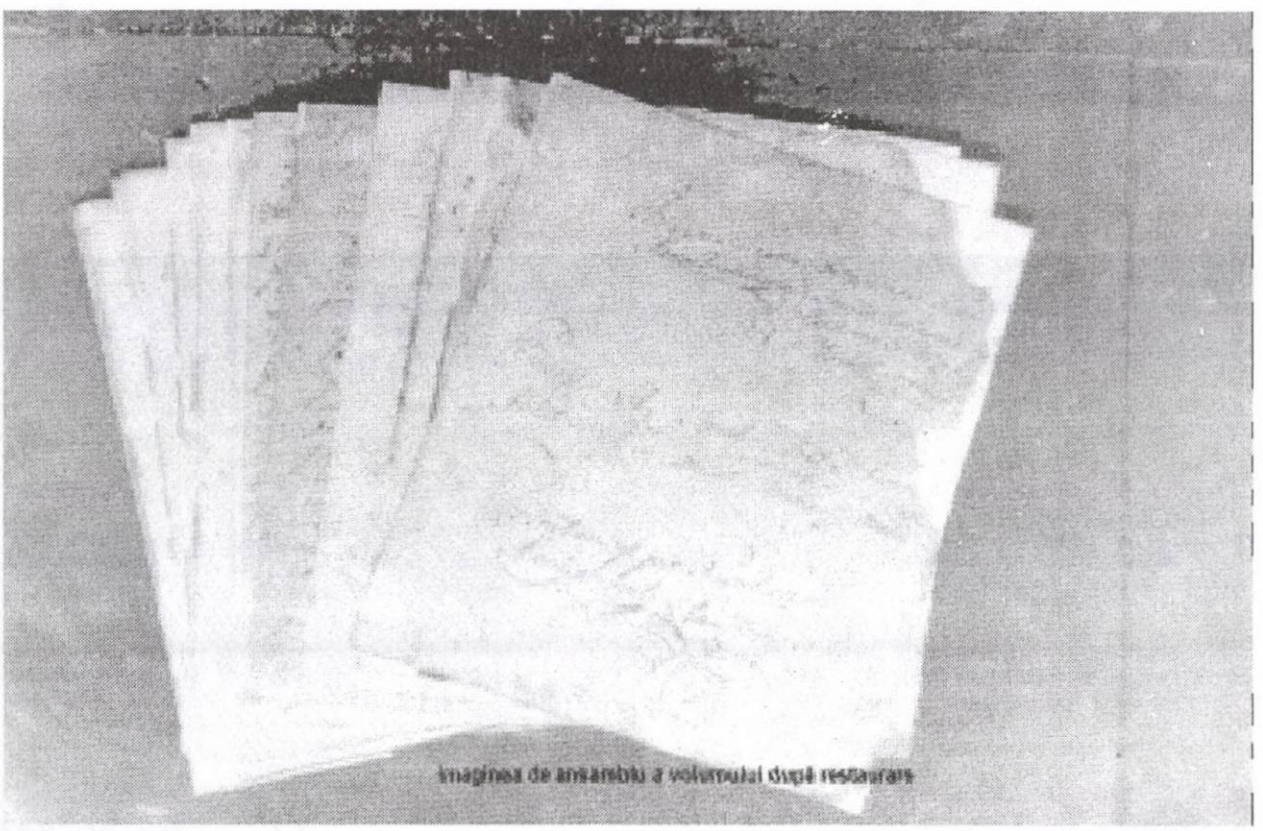

Imagines de ansamblu a volumului după restaurare

Restaurarea unui vas etnografic, tip "ulcior cu ţâţă"

Roxana Cobusceanu
coord. Eva Puskás

Piesă în cauză este un vas etnografic având denumirea de "ulcior cu ţâţă" şi buză bilobată, modelat din lut la roata olarului. Acest gen de ulcioare erau folosite în gospodăriile ţărăneşti, pentru apă.

Ulciorul are culoarea maronie a lutului ars, angoba aplicată fiind de culoare albă. Ca urmare a trecerii timpului şi a folosirii îndelungate, angoba a căpătat culoare crem.

Partea bombată a corpului vasului are un motiv decorativ în valuri, cuprins între două cercuri concentrice de culoare maronie. Acelaşi ornament apare şi la baza gâtului.

Pe gât se observă o decoraţie alternantă a motivului cu pete ovoidale, deasupra apărând linii verticale cuprinse între două cercuri concentrice. Exteriorul torţii este ornamentat cu 12 linii paralele îngroşate. Smaltul de culoare verde crom se află doar pe porţiunile funcţionale ale vasului, respectiv ţâţă şi buză. Pe porţiunea opusă torţii apare motivul floral de fundă. Corpul vasului este legat cu sârmă în formă de plasă, aceasta având rol de protejare şi consolidare.

În interiorul ulciorului se găsesc 11 biluţe de lut ars cu rol de curăţire a sedimentelor şi impurităţilor din interiorul vasului, iar la baza gâtului în interior există un grătar din lut ars.

Ca urmare a unei manipulări sau păstrări necorespunzătoare piesa prezintă crăpături, fisuri, lipsă din materialul de bază în zona corpului vasului, lipseşte 75 % din buză iar din ţâţă 50%. De asemenea ca urmae a trecerii timpului, decorul din zona corpului vasului nu s-a păstrat în întregime,

Analiza vizuală şi cea chimică au pus în evidenţă faptul c pasta ceramicii este de bună calitate, cu pereţi subţiri, degresantul folosit fiind nisipul fin. Pe întreaga suprafaţă a vasului se observă depuneri de murdărie şi urme de sol.

Plasa de sârmă prezintă produşi de coroziune specifici materialului de bază, fier, sub formă de rugină care s-a imprimat şi pe suprafaţa de contact cu vasul. Forma vasului s-a păstrat datorită existenţei plasei de sârmă.

Prima fază a fluxului de restaurare a fost cea de îndepărtare a depunerilor de pe suprafaţa vasului prin imersie în soluţie de Romopal 1%, folosind perii cssu păr moale, urmată de clătiri cu apă şi uscare la temperatura mediului ambiant şi lipirea fragmentelor existente folosind adeziv tip ARACET E-50

Plasa de sârmă ce dă autenticitate vasului şi totodată păstrează forma sa, a fost curăţită mecanic cu foarte mare atenţie, în vederea îndepărtării ruginei.

Completarea zonelor lipsă s-a realizat cu ghips de modelai, iar finisarea plombelor s-a făcut în tehnica manuală cu instrumentar adecvat, după care s-a integrat cromatic folosind culori tempera.

Conservarea plasei de sârmă s-a făcut prin pensulare cu tanin, cu atenţie deosebită.

Bibliografie

1. Bura László - Vass Márton, A Tasnádi fazekasság, Budapest 1991
2. Plenderleith - The Conservation of Antiquites and works of Art

Lista ilustrațiilor

Foto 1. - înainte de restaurare
Foto 2. - după restaurare
Foto 3. - detaliu buză după restaurare.

The Restoration of an Ethnographical Jug

(Summary)

This work presents the restoration of an ethnographical jug with wire net on the external surface.

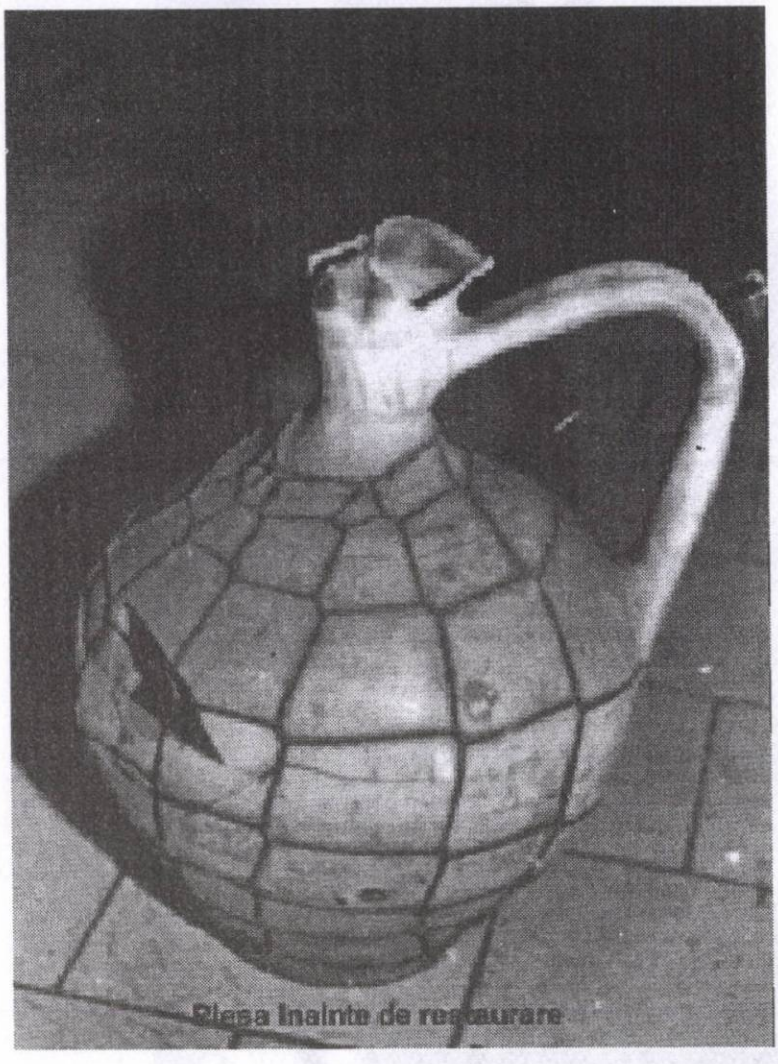

Piesa înainte de restaurare

Detaliu buză după restaurare

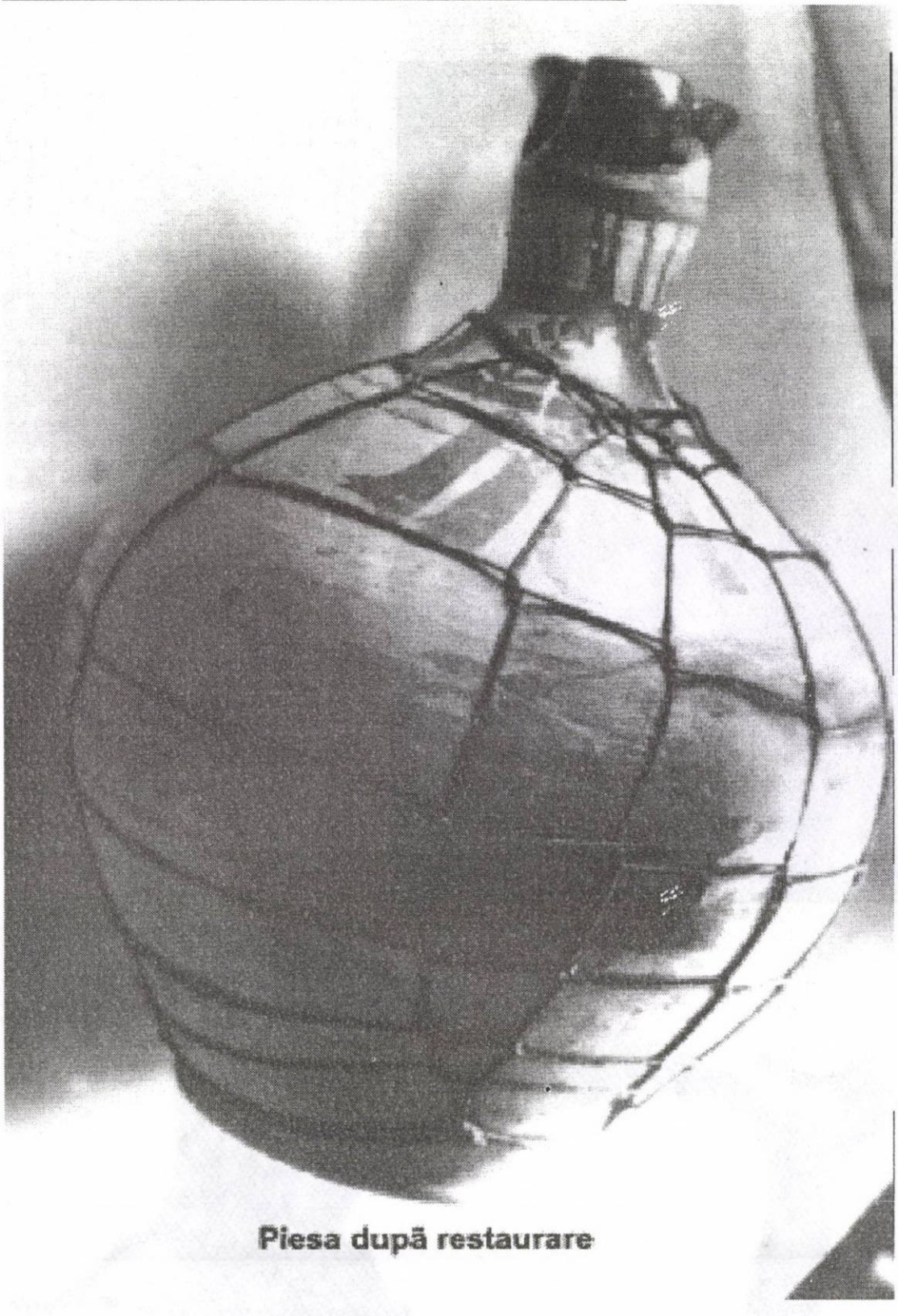

Piesa după restaurare

Restaurarea unui vas arheologic de tip urnă

Eva Puskás

Lucrarea prezintă restaurarea unui vas-urnă, descoperit în anul 1997 la Carei-Bobald, judeţul Satu Mare.

Staţiunea arheologică Bobald este una din cele mai importante din zonă cuprinzând o aşezare de epoca bronzului, deranjată parţial de un cimitir feudal şi fundaţia unei biserici feudale.

Săpături de sondaj au făcut deja în anul 1966 de către Dr. I. Németi, arheolog la Muzeul Orăşănesc Carei, săpăturile devenind sistematice din anul 1986, care continuă şi în prezent.

Urna de faţă atât prin forma ei cât şi prin decorul aplicat se încadrează în epoca bronzului timpuriu din zona de nord vest a ţării, fiind reprezentată prin următoarele forme de vase descoperite în zona noastră: cană, castron, borcane, vase de provizii, oale de dimensiuni mari, străchini, ceşti cu toartă, vase cu picioare tronconice şi pătrate.

Vasul restaurat este o urnă cu corp bombat, lucrat cu mâna, dintr-o pastă fină de culoare neagră, bine arsă, având gâtul scurt, buza uşor evazată, cu patru tortiţe la baza gâtului, fundul plat.

Decorul este realizat prin incizie de linii oblice, verticale, neregulate, alocuri în formă de triunghi sau zig-zag, începând de la tortiţe şi continuând până la 5 cm de la baza vasului, gâtul şi buza nu au decor.

Inventarul fragmentelor existente este în număr de 53.

Prima etapă înrestaurarea vasului de ceramică, a fost spălarea fragmentelor pentru îndepărtarea depunerilor de pământ prin imersie în soluţie de Romopal 1%. Curăţirea umedă a fost posibilă datorită arderii bune a ceramicii, conferind fragmentelor o rezistenţă ridicată la apă.

Îndepărtarea depunerilor de sol de pe caturile fragmentelor s-a făcut cu ajutorul unei perii de dinţi din păr. Spălarea a durat până la o curăţire perfectă, a ceramicii, urmată de îndepărtarea soluţiei de Romopal de pe fragmente prin spălări repetate în apă distilată. Uscarea s-a făcut pe hârtie de filtru la temperatura camerei, după care toate fragmentele s-au pensulat cu soluţie de nitrolac diluat în acetonă (20%).

În vederea reconstituirii formei vasului am etalat fragmentele, grupându-le după locul lor ce aveau să-l ocupe, respectiv bază, corp, buză.

Asamblarea vasului l-am început de data aceasta de la buză, având diametrul mai mare ca baza, conferind astfel pe parcursul clădirii formei o mai mare stabilitate.

Adezivul folosit a fost cel obişnuit, poliacetatul de vinil fără plastifiant. Plombarea părţilor lipsă s-a efectuat cu ipsos de modelaj.

Vasul restaurat se află la Muzeul orăşănesc Carei.

Bibliografie

1. I. Németi, Satu Mare St. Com., V-VI, 1981-1982.
2. I. Németi, Petre Roman, Epoca bronzului timpuriu din nord-vestul României, Satu Mare St. Com., XI-XII, 1994-1995.

Lista ilustrațiilor

Foto 1. fragmentele ceramice
Foto 2-3. ceramica în timpul restaurării
Foto 4-5. vasul ceramic restaurat

The Restoration of an Archaeological Urn
(Summary)

This paper presents the restoration of an archaeological pot discovered in 1997 in Carei-Bobald.

Figura 1

Figura 2

Figura 3

Figura 4

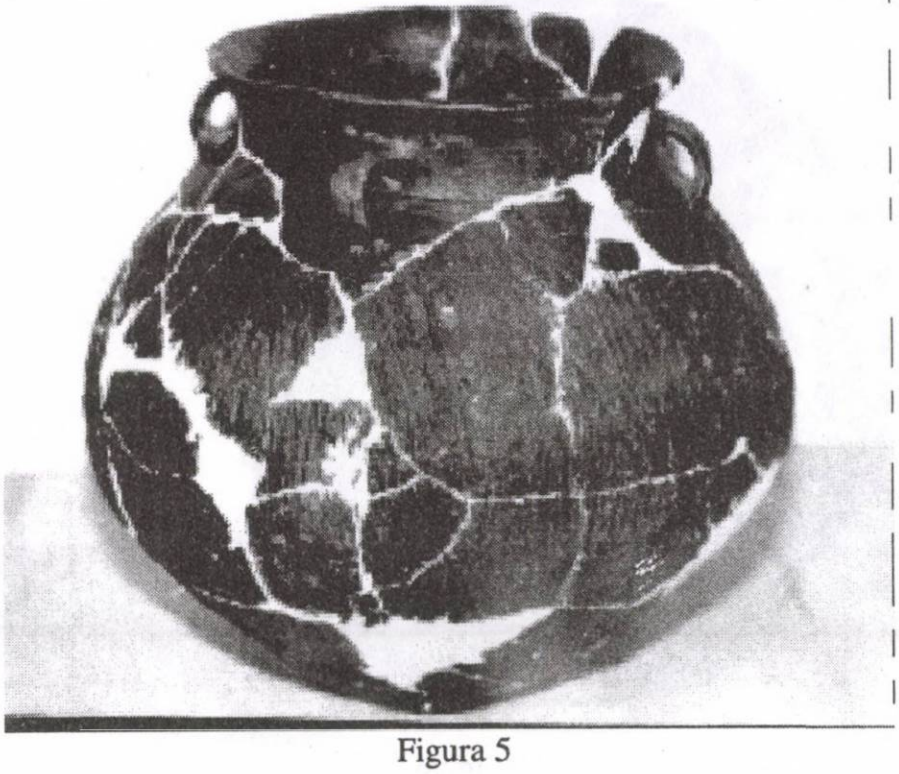

Figura 5

ISSN 0258 - 1558

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN